వేమూరీ దుర్గానాగేశ్వర రావుగారు స్మృతి గ్రన్థావలీ
శా౽స్త్ర శృఙ్ఖలా

మనుస్మృతిః ।

శ్రీకుల్లూకభట్టప్రణీతయా మన్వర్థముక్తావల్యా

కుల్లూకభట్టకృతమన్వర్థముక్తావలీసహితా మనుస్మృతిః।

ప్రథమోఽధ్యాయః ।

(౧) స్వయంభువే నమస్కృత్య బ్రహ్మణేఽమితతేజసే ।

మనుప్రణీతాన్వివిధాన్ ధర్మాన్వక్ష్యామి శాశ్వతాన్ ॥౧॥)

మనుమేకాగ్రమాసీనమభిగమ్య మహర్షయః ।

ప్రతిపూజ్య యథాన్యాయమిదం వచనమబ్రువన్ ॥౧॥

శ్రీగణేశాయ నమః ।

ఓం వన్దే (౨) పరం బ్రహ్మ నమామి మూర్తీస్తస్యాపరా బ్రహ్మహరిత్రినేత్రాన్ ।

శ్రిత్వా రజఃసత్త్వతమాంసి యాభిర్విశ్వోదయస్థానలయాంస్తనోతి ॥౧॥

గౌడే నన్దవాసినామ్ని సుజనైర్వన్ద్యే (౩) వరేన్ద్ర్యాం కులే

శ్రీమద్భట్టదివాకరస్య తనయః కుల్లూకభట్టోఽభవత్ ।

కాశ్యాముత్తరవాహిజహ్నుతనయాతీరే సమం పణ్డితై-

స్తేనేయం క్రియతే హితాయ విదుషాం మన్వర్థముక్తావలీ ॥౨॥

సర్వజ్ఞస్య మనోరసర్వవిదపి వ్యాఖ్యామి యద్వాఙ్మయం

యుక్త్యాః (౪) తద్బహుభిర్యతో మునివరైరేతద్బహువ్యాహృతమ్ ।

తాం వ్యాఖ్యామధునాతనైరపి కృతాం న్యాయ్యాం బ్రువాణస్య మే

భక్త్యామానవవాఙ్మయే భవభిదే భూయాదశేషేశ్వరః ॥౩॥

(౫) మీమాంసే ! బహు (౬) సేవితాఽసి, సుహృదస్తర్కాః ! (౭) సమస్తాః స్థ మే,

వేదాన్తాః ! పరమాత్మబోధగురవో యూయం మయోపాసితాః ।

(౮) జాతా వ్యాకరణాని ! బాలసఖితా యుష్మాభిరభ్యర్థయే

ప్రాప్తోఽయం సమయో మనూక్తవివృతౌ సాహాయ్యమాలమ్బ్యతామ్ ॥౪

ద్వషాదిదోషరహితస్య సతాం హితాయ మన్వర్థతత్త్వకథనాయ మమోద్యతస్య॥

దైవాద్యది (౧) క్వచిదిహ స్ఖలనం తథాపి నిస్తారకో భవతు మే జగదన్తరాత్మా॥౫॥

మానవవృత్తావస్యాం జ్ఞేయా వ్యాఖ్యా నవా మయోద్భిన్నా।

ప్రాచీనా అపి రుచిరా వ్యాఖ్యాతౄణామశేషాణామ్॥౬॥

అత్ర మహర్షీణాం ధర్మవిషయప్రశ్నే। మనోః శ్రూయతామిత్యుత్తరదానపర్యన్తశ్లోకచతుష్టయేనైతస శాస్త్రస్య ప్రేక్షావత్ప్రవృ-త్త్యుపయుక్తాని విషయసంవన్ధప్రయోజనాన్యుక్తాని। తత్ర ధర్మ ఏవ విషయః తేన సహ వచనసందర్భరూపస్య మానవశాస్త్రస్య ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకలక్షణః సంవన్ధః, ప్రమాణాన్తర సన్నికృష్టస్య (౨) స్వర్గాపవర్గాదిసాధనస్య ధర్మస్య శాస్త్రైకగమ్యత్వాత్। ప్రయోజనం తు స్వర్గాపరర్గాది, తస్య ధర్మాధీనత్వాత్। యద్యపి పత్న్యుపగమనాదిరూపః కామోఽధ్యయాభిహితస్తథాపి —!

ఋతుకాలాభిగామీ స్యాత్స్వదారనిరతః సదా। (అం 3 శ్లో౦ ४౫)

ఇత్యృతుకాలాదినియమేన సోఽపి ధర్మ ఏవ। ఏవం చార్థార్జనమపి “ఋతామృతాభ్యాం జీవేత (అం ४ శ్లో౦ ४) (3) ఇత్యాదినియమేన ధర్మ ఏవేత్యత్రగన్తవ్యమ్। మోక్షపాయత్వేనా (४) భిహితస్యాత్మజ్ఞానస్యాపి ధర్మత్వాద్ధర్మవిషయత్వం మోక్షోపదేశకత్వం చాస్య శాస్త్రస్యోపపన్నమ్। పౌరుషేయత్వేఽపి మనువాక్యానామవిగీతమహాజనపరిగ్రహాచ్ఛ్రుత్యుపగ్రహాచ్చవేదమూలకతయా ప్రామాణ్యమ్। తథా చ ఛాన్దోగ్యబ్రాహ్మణే శ్రూయతే – “మనుర్వై యత్కించిదవదత్తద్భేషజం భేషజతాయాః" ఇతి। బృహస్పతిరప్యాహ-

"వేదార్థోపనిబద్ధత్వాత్ప్రాధాన్యం హి మనోః స్మృతమ్।

మన్వర్థవిపరీతా తు యా స్మృతిః సా (౫) న శస్యతే॥

తావచ్ఛాస్త్రాణి శోభన్తే తర్కవ్యాకరణాని చ।

ధర్మార్థమోక్షోపదేష్టా మనుర్యావన్న దృశ్యతే॥"

మహాభారతేఽప్యుక్తమ్ —

"పురాణం మానవో ధర్మః సాఙ్గో వేదశ్చికిత్సితమ్।

ఆజ్ఞాసిద్ధాని చత్వారి న హన్తవ్యాని హేతుభిః॥"

విరోధిబౌద్ధాదితర్కేం హన్తవ్యాని। అనుకూలస్తు మీమాంసాదితర్కః ప్రవర్తనీయ ఏవ। అత ఏవ వక్ష్యతి —

"ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా।

యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః॥" (అం ౧౨ లోం ౧౦౬। ఇతి।

సకలవేదార్థాదిమననాన్మనుం మహర్షయ ఇదం ద్వితీయశ్లోకవాక్యరూపముచ్యతేఽనేనేతి వచనమబ్రువన్।శ్లోకస్యాదౌ మనునిర్దేశో మఙ్గలార్థః, పరమాత్మన ఏవ సంసారస్థితయే సార్వజ్ఞైశ్చర్యాదిసంపన్నమనురూపేణ ప్రాదుర్భూతత్వాత్తదభిధానస్య మఙ్గలాతిశయత్వాత్। వక్ష్యతి హి —

(౬) "ఏనమేకే వదన్త్యగ్నిం మనుమన్యే ప్రజాపతిమ్"। (అం ౧౨ శ్లోం ౧౨౩) ఇతి।

ఏకాగ్రం విషయాన్తరావ్యాక్షిప్తచిత్తమ్। ఆసీనం సుఖోపవిష్టమ్, (౭) ఈదృదశస్యైవ మహర్షిప్రశ్నో-రదానయోగ్యత్వాత్। అభిగమ్య అభిముఖం గత్వా। మహర్షయో మహాన్తశ్చ తే ఋషయశ్చేతి తథా! తిపూజ్య ప్రత్యేకం పూజయిత్వా। యద్వా, మనునా పూర్వం స్వాగతాసనదానాదినా పూజితాస్తస్య పూజాం త్వేతి ప్రతిశబ్దాదునీ్నయతే। యథాన్యాయం యేన న్యాయేన విధానేన ప్రశ్నః కర్తుం యుజ్యతే ప్రణతిభక్తి-హాతిశయాదినా | వక్ష్యతి చ –

నాపృష్టః కస్యచిద్ బ్రూయాన్న చాన్యాయేన పృచ్ఛతః। (అం ౨ కోం ౧౧౦) ఇతి।

'అభిగమ్య' 'ప్రతిపూజ్య' 'అబ్రువన్' ఇతి క్రియాత్రయేఽపి మనుమిత్యేవ కర్మ। అబ్రువన్నిత్యత్రాకథితకర్మతా (౧), (౨) బ్రువిధాతోర్ద్వికర్మకత్వాత్ (3) ॥౧॥

కిమబ్రువన్నిత్యపేక్షాయామాహ —

భగవన్సర్వవర్ణానాం యథావదనుపూర్వశః।

అన్తరప్రభవాణాం చ ధర్మాన్నో వక్తుమర్హసి ॥౨॥

[జరాయుజాణ్డజానాం చ తథా సంస్వేదజోద్భిదామ్।

భూతగ్రామస్య సర్వస్య ప్రభవం ప్రలయం తథా ॥౨॥

ఆచారాంశ్చైవ సర్వేషాం కార్యాకార్యవినిర్ణయమ్।

యథాకామం యథాయోగం వక్తుమర్హస్యశేషతః ॥3॥]

ఐశ్వర్యాదీనాం భగశబ్దో వాచకః। తదుక్తం విష్ణుపురాణే –

ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః।

జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవ షణ్ణాం భగ (౪) ఇతీఙ్గనా॥

మతుబన్తేన సంబోధనం భగవన్నితి। వర్ణా బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాః, సర్వే చ తే వర్ణాశ్చేతి సర్వవర్ణాః తేషామన్తరప్రభవాణాం చ సంకీర్ణజాతీనాం చాపి అనులోమప్రతిలోమజాతానాం అమ్బష్ఠక్షత్తృకర్ణప్రభృతీనాం తేషాం విజాతీయమైథునసంభవత్వేన ఖర (౫) తురగీసంపర్కాజ్జాతాశ్చతరవజ్జాత్యన్తరత్వాద్వర్ణశబ్దేనాగ్రహణాత్పృథక ప్రశ్నః। ఏతేనాస్య శాస్త్రస్య సర్వోపకారకత్వం దర్శితమ్। యథావత్ యో ధర్మో యస్య (౬) వర్ణస్య యేన ప్రకారేణార్హతీతి। అనేనాశ్రమధర్మాదీనామపి ప్రశ్నః। అనుపూర్వశః క్రమేణ జాతకర్మ, తదను నామవేయమిత్యాదినా। ధర్మాన్నోఽస్మభ్యం వక్తుమర్హసి సర్వధర్మాభిధానే యోగ్యో భవసి తస్మాద్ బ్రూహీత్యధ్యేషణమధ్యాహార్యమ్। యత్తు బ్రహ్మహత్యాదిరూపాధర్మకీర్తనమప్యన్త తత్ప్రాయశ్చిత్తవిధిరూపధర్మవిషయత్వేన, న స్వతన్త్రతయా॥౨॥

సకలధర్మాభిధానయోగ్యత్వే హేతుమాహ –

త్వమేకో హ్యస్య సర్వస్య విధానస్య స్వయంభువః।

అచిన్త్యస్యాప్రమేయస్య కార్యతత్త్వార్థవిత్ప్రభో॥3॥

హిశబ్దో తౌ। యస్మాత్త్వమేకోఽద్వితీయః అస్య సర్వస్య ప్రత్యక్షశ్రుతస్య స్మృత్యాద్యనుమేయస్య చ విధానస్య విధీయన్తేఽనేన కర్మాణ్యగ్నిహోత్రాదీనీతి విధానం వేదస్తస్య స్వయంభువోఽపౌరుషేయస్యాచిన్త్యస్య బహుశాఖావిభిన్నత్వాదియత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమయోగ్యస్య అప్రమేయస్య మీమాంసాదిన్యాయనిరపేక్షతయాఽనవగమ్యమానప్రమేయస్య।

కార్యమనుష్ఠేయమగ్నిష్టోమాది, తత్త్వం బ్రహ్మ "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" (తైత్తి. ఉ. ౨-౧ - ౧) ఇత్యాది వేదాన్తవేద్యం, తదేవార్థః ప్రతిపాద్యభాగస్తం వేత్తీతి కార్యతత్త్వార్థవిత్। మేధాతిథిస్తు కర్మమీమాంసావాసనయా వేదస్య కార్యమేవ తత్త్వరూపోఽర్థస్తం వేత్తీతి కార్యతత్త్వార్థవిదితి వ్యాచష్టే। తన్న, (౭) వేదానాం బ్రహ్మణ్యపి ప్రామాణ్యాభ్యుపగమాన్న కార్యమేవ తత్త్వరూపోఽర్థః। ధర్మాధర్మవ్యవస్థాపనసమర్థత్వాత్ప్రభో ఇతి సంబోధనమ్॥3॥

స తైః పృష్టస్తథా సమ్యగమితౌజా మహాత్మభిః।

ప్రత్యువాచార్చ్య తాన్సర్వాన్మహర్షీన్ఛ్రూయతామితి॥౪॥

స మనుస్తైర్మహర్షిభిస్తథా తేన ప్రకారేణ పూర్వోక్తేన న్యాయేన ప్రణతిభక్తిశ్రద్ధాతిశయాదినా పృష్టస్తాన్సమ్యక్ యథాతత్త్వం ప్రత్యువాచ శ్రూయతామిత్యుపక్రమ్య। అమితమపరిచ్ఛేద్యభోజః సామర్థ్యం

జ్ఞానతత్త్వాభిధానాదౌ యస్య స తథా। అత ఏవ (౧) సర్వజ్ఞసర్వశక్తితయా మహర్షీణామపి ప్రశ్న విషయః। మహాత్మభిర్మహానుభావైః ఆర్చ్య పూజయిత్వా। ఆఙ్పూర్వస్యార్చతేర్ల్యబన్తస్య రూపమిదమ్। ధర్మస్యాభిధానమపి పూజనపురఃసరమేవ కర్తవ్యమిత్యనేన ఫలితమ్। నను మనుప్రణీతత్వేఽస్య శాస్త్రస్య ' స పృష్టః ప్రత్యువాచ ' ఇతి న యుక్తమ్, అహం పృష్టో బ్రవీమీతి యుజ్యతే। అన్యప్రణీతత్వే చ కథం మానవీయసంహితేతి ? ఉచ్యతే- ప్రాయేణాచార్యాణామియం శైలీ యత్స్వాభిప్రాయమపి పరోపదేశమివ్రత వర్ణయన్తి। అత ఏవం "కర్మాణ్యపి జైమినిః ఫలార్థత్వాత్" ఇతి జైమినేరేవ సుత్రమ్। అత ఏవ "తదుపర్యపి బాదరాయణః సంభవాత్" (వ్యా. స. ౧– 3 – ౨౬) ఇతి బాదరాయణస్యైవ శారీరకసూత్రమ్। అథవా మనూపదిష్టా ధర్మాస్తచ్ఛిష్యేణ భృగుణాతదాజ్ఞయోపనిబద్ధాః। అత ఏవ వక్ష్యతి-

ఏతద్వోఽయం భృగుః శాస్త్రం శ్రావయిష్యత్యశేషతః। (అ. ౧ శ్లో. ౫౯) ఇతి।

అతో యుజ్యత ఏవ స పృష్టః ప్రత్యువాచేతి। మనూపదిష్టధర్మోపనిబద్ధత్వాచ్చ। (౨) మానవీయసంహితేతి వ్యపదేశః॥౪॥

శ్రూయతామిత్యుపక్షిప్తమర్థమాహ —

ఆసీదిదం తమోభూతమప్రజ్ఞాతమలక్షణమ్।

అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయః ప్రసుప్తమివ సర్వతః॥౫॥

నను మునీనాం ధర్మవిషయప్రశ్నే తత్రైవోత్తరం దాతుముచితం తత్కోఽయమప్రస్తుతః ప్రలయదశాయాం కారణే లీనస్య జగతః సృష్టిప్రకరణావతారః ? అత్ర మేధాతిథిః సమాదధే — 'శాస్త్రస్య మహాప్రయోజనత్వమనేన సర్వేణ ప్రతిపాద్యతే। బ్రహ్మాద్యాః స్థావరపర్యన్తాః సంసారగతయో ధర్మాధర్మనిమిత్తా అత్ర ప్రతిపాద్యన్తే—

తమసా బహురూపేణ బేష్టితాః కర్మహేతునా। (అ. ౧ శ్లో. ౪౯) ఇతి।

వక్ష్యతి చ —

ఏతా దృష్ట్వాఽస్య జీవస్య గతీః స్వేనైవ చేతసా।

ధర్మతోఽధర్మశ్చైవ ధర్మే దధ్యాత్సదా మనః॥ (అం ౧౨ శ్లో౦ ౨౩।) ఇతి।

తతశ్చ నిరతిశయైశ్వర్యహేతుర్ధర్మస్తద్విపరీతశ్చాధర్మస్తద్రూపపరిజ్ఞానార్థమిదం శాస్త్రం మహాప్రయోజనమధ్యేతవ్యమిత్య (3) ధ్యాయతాత్పర్యమ్' ఇత్యన్తేన। గోవిన్దరాజస్థాపీదమేవ సమాధానమ్। నైతన్మనాహరమ్। ధర్మస్వరూపప్రశ్నే యద్ధర్మస్య ఫలకీర్తనం తదప్యప్రస్తుతమ్। ధర్మోక్తిమాత్రాద్ధి శాస్త్రమర్థవత్। కిఞ్చ —

కర్మణాం ఫలనిర్వృత్తిం శంసేత్యుక్తం మహర్షిభిః।

ద్వాదశే వక్ష్యమాణా సా వక్తుమాదౌ న యుజ్యతే॥

ఇదం తు వదామః। మునీనాం ధర్మవిషయే ప్రశ్నే జగత్కారణతయా బ్రహ్మప్రాతపాదనం ధమకథనమేవేతి। నాప్రస్తుతాభిధానమ్, ఆత్మజ్ఞానస్యాపి ధర్మరూపత్వాత్। మనునవ —

"ధృతిః క్షమా దమోఽస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః।

(౪) ధీర్విద్యా సత్యమక్రోధో దశకం ధర్మలక్షణమ్॥ (అ. ౬ శ్లోక ౯౨)

ఇతి దశవిధధర్మాభిధానే విద్యాశబ్దవాచ్యమాత్మజ్ఞానం ధర్మత్వేనోక్తమ్। మహాభారతేఽపి—

ఆత్మజ్ఞానం తితిక్షా చ ధర్మః సాధారణో నృప।

ఇత్యాత్మజ్ఞానం ధర్మత్వేనోక్తమ్। యాజ్ఞవల్క్యేన తు పరమధర్మత్వేన। యదుక్తమ్—

ఇజ్యాచారదమాహింసా దానం స్వాధ్యాయకర్మ చ।

అయం తు పరమో ధర్మో యద్యోగేనాత్మదర్శనమ్॥ (అ. ౧ శ్లో. ౮) ఇతి।

జగత్కారణత్వం చ బ్రహ్మలక్షణమ్। అత ఏవ బ్రహ్మమీమాంసాయామ్ – "అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసా "

(వ్యా. సూ. ౧-౧-౧) ఇతి సూత్రానన్తరం బ్రహ్మలక్షణకథనాయ "జన్మాద్యస్య యతః" (వ్యా. సూ. ౧-౧-౨) ఇతి ద్వితీయసూత్రం భగవాన్బాదరాయణః ప్రణినాయ। అస్య జగతో (౧) యతో జన్మాది సృష్టిస్థితిప్రలయమితి సూత్రార్థః। తథా చ శ్రుతిః— "యతో వా ఇమాని భూతాని

జాయన్తే। యేన జాతాని జీవన్తి। యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి। తద్విజిజ్ఞాసస్వ। తద్బ్రహ్మ" ఇతి ప్రాధాన్యేన జగదుత్పత్తిస్థితిలయనిమిత్తోపాదానబ్రహ్మప్రతిపాదనమ్। ఆత్మజ్ఞానరూపపరమధర్మావగమాయ ప్రథమాధ్యాయం కృత్వా సంస్కారాదిరూపం ధర్మం తదఙ్గతయా ద్వితీయాధ్యాయాదిక్రమేణ వక్ష్యతీతి న కశ్చిద్విరోధః। కిఞ్చ ప్రశ్నోత్తరవాక్యానామేవ స్వరసాదయం మదుక్తోఽర్థో లభ్యతే। తథా హి —

ధర్మే పృష్టే మనుర్బ్రహ్మ జగతః కారణం బ్రువన్।

ఆత్మజ్ఞానం పరం ధర్మం విత్తేతి వ్యక్తముక్తవాన్॥

ప్రాధాన్యాత్ప్రథమాధ్యాయే సాధు తస్యైవ కీర్తనమ్।

ధర్మోఽన్యస్తు తదఙ్గత్వాద్యుక్తో వక్తుమనన్తరమ్॥

ఇదమిత్యధ్యక్షేణ సర్వస్య ప్రతిభాసమానత్వాజ్జగన్నిర్దిశ్యతే। ఇదం జగత్ తమోభూతం తమసి స్థితాంలీనమాసీత్। తమఃశబ్దేన గుణవృత్త్యా ప్రకృతిర్నిర్దిశ్యతే తమ ఇవ తమః। యథా తమసి లీనాః పదార్థా అధ్యక్షేణ న ప్రకాశ్యన్త ఏవం ప్రకృతిలీనా అపి భావా నావగమ్యన్త ఇతి గుణయోగః। ప్రలయకాలే సూక్ష్మరూపతయా ప్రకృతౌ లీనమాసీదిత్యర్థః। తథా చ శ్రుతిః- "తమ ఆసీత్తమసాగూళ్హమగ్రే" ఇతి। ప్రకృతిరపి బ్రహ్మాత్మనాఽవ్యాకృతాఽఽసీత్। అత ఏవ అప్రజ్ఞాతమప్రత్యక్షం సకలప్రమాణశ్రేష్ఠతయా ప్రత్యక్షగోచరఃప్రజ్ఞాతఇత్యుచ్యతే తన్న భవతీత్యప్రజ్ఞాతమ్। అలక్షణమననుమేయం లక్ష్యతేఽనేనేతి లక్షణం లిఙ్గం తదస్య నాస్తీతి అలక్షణమ్, అప్రతర్క్యం తర్కయితుమశక్యం తదానీం వాచకస్థూలశబ్దాభావాచ్ఛ (౨) బ్దతోఽప్యవిజ్ఞేయమ్। ఏతదేవ చ ప్రమాణత్రయం సతర్కం ద్వాదశాధ్యాయే మనునాఽభ్యుపగతమ్। అత ఏవావిజ్ఞేయమిత్యర్థాపత్త్యాఽఽద్యగోచరమితి ధరణీధరస్యాప (3) వ్యాఖ్యానమ్। న చ నాసీదేవేతి వాచ్యమ్, తదానీం శ్రుతిసిద్ధత్వాత్। తథా చ శ్రూయతే– (౪) "తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్" ఛాన్దోగ్యోపనిషఞ్చ– "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్" (౬ /౨/౧) ఇదం జగత్సదేవాసీత్। బ్రహ్మాత్మనా ఆసీదిత్యర్థః। సచ్ఛబ్దో బ్రహ్మవాచకః। అత ఏవ ప్రసుప్తమివ సర్వతః। ప్రథమార్థే తసిః। స్వకార్యాక్షమమిత్యర్థః॥౫॥

అథ కిమభూదిత్యాహ —

తతః స్వయంభూర్భగవానవ్యక్తో వ్యఞ్జయన్నిదమ్।

మహాభూతాది వృత్తౌజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః॥౬॥

తతః ప్రలయావసానానన్తరం స్వయంభూః పరమాత్మా స్వయం భవతి స్వేచ్ఛయా శరీరపరిగ్రంహ కరోతి, న త్వితరజీవవత్కర్మాయత్తదేహః। తథా చ శ్రుతిః– "స ఏకధా భవతి ద్విధా భవతి"। భగవాన్ ఐశ్వర్యాది (౫) సంపన్నః। అవ్యక్తో బాహ్యకరణాగోచరః। యోగాభ్యాసావసేయ ఇతి యావత్। ఇదం మహాభూతాది ఆకాశాదీని మహాభూతాని, ఆదిగ్రహణాన్మహదాదీని చ వ్యఞ్జయన్నవ్యక్తావస్థం ప్రథమం సూక్ష్మరూపేణ తతః స్థూలరూపేణ ప్రకాశయన్। వృత్తౌజాః వృత్తమప్రతిహతముచ్యతే। అత ఏవ"వృత్తిసర్గతాయనేషు క్రమః" (పా. సూ. ౧/3/3౮) ఇత్యత్ర వృత్తిరప్రతి (౬) ఘాత ఇతి వ్యాఖ్యాతం జయాదిత్యేన। వృత్తమప్రతిహతమోజః సృష్టిసామర్థ్యం యస్య స తథా। తమోనుదః ప్రకృతిప్రేరకః। తదుక్తం భగవద్గీతాయామ్ —

మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతిః సూయతే। సచరాచరమ్ (అ. ౯ శ్లో. ౧౦) ఇతి।

ప్రాదురాసీత్ప్రకాశితో బభూవ। తమోనుదః ప్రలయావస్థాధ్వంసక ఇతి తు మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ॥౬॥

యోఽసావతీన్ద్రియగ్రాహ్యః సూక్ష్మోఽవ్యక్తః సనాతనః।

సర్వభూతమయోఽచిన్త్యః స ఏవ స్వయముద్బభౌ॥౭॥

యోఽసావితి సవనామద్వయేన న సకలలోకవేదపురాణేతిహాసాదిప్రసిద్ధం పరమాత్మానం నిర్దిశతి। అతీన్ద్రియగ్రాహ్యః ఇన్ద్రియమతీత్య వర్తత ఇత్యతీన్ద్రియం మనస్తద్గ్రాహ్య ఇత్యర్థః। యదాహ వ్యాసః —

నైవాసౌ చక్షుషా గ్రాహ్యో న చ శిష్టరపీన్ద్రియః।

మనసా తు (౧) ప్రయత్నేన గృహ్యతే సూక్ష్మదర్శిభిః॥

సూక్ష్మో బహిరిన్ద్రియాగోచరః। అవ్యక్తో వ్యక్తిరవయవస్తద్రహితః। సనాతనో నిత్యః। సర్వభూతమయః సర్వభూతాత్మా। అత ఏవాచిన్త్యః ఇయత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్యః। స ఏవ స్వయమ్ ఉద్బభౌ మహదాదికార్యరూపతయా ప్రాదుర్బభూవ। ఉత్పూర్వో భాతిః ప్రాదుర్భావే వర్తతే, ధాతూనామనేకార్థత్వాత్॥౭॥

సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః।

అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు బీజమవాసృజత్॥౮॥

స పరమాత్మా నానావిధాః ప్రజాః సిసృక్షురభిధ్యాయాపో జాయన్తామిత్యభిధ్యానమాత్రేణాప ఏవ ససర్జ।అభిధ్యానపూర్వికాం సృష్టిం వదతో మనోః ప్రకృతిరేవాచేతనాఽస్వతన్త్రా పరిణమత ఇత్యర్థ పక్షో న సంమతః, కింతు బ్రహ్మైవావ్యాకృతశక్త్యాఽఽత్మనా జగత్కారణమితి (౨) త్రిదణ్డివేదాన్తసిద్ధాన్త ఏవాభిమతః ప్రతిభాతి। తథా చ ఛాన్దోగ్యోపనిషత్— "తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ" ఇతి। అత ఏవ శారీరకసూత్రకృతా వ్యాసేన సిద్ధాన్తితమ్ "ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్" (వ్యా. సూ. ౧/౯/౫) ఇతి। ఈక్షతేరీక్షణక్షవణాన్న ప్రధానం జగత్కారణమ్। అశబ్దం న విద్యతే శబ్దః శ్రుతిర్యస్య తదశబ్దమితి సూత్రార్థః। స్వాచ్ఛరీరాదవ్యాకృతరూపాదవ్యాకృతమేవ భగవద్భాస్కరీయవేదాన్తదర్శనే ప్రకృతిః, తదేవ తస్య చ శరీరమ్। అవ్యాకృతశబ్దేన పఞ్చభూతబుద్ధీన్ద్రియకర్మేన్ద్రియప్రాణమనఃకర్మావిద్యావాసనా ఏవ సూక్ష్మరూపతయా శక్త్యాఽఽత్మనా స్థితా అభిధీయన్తే। అవ్యాకృతస్య చ బ్రహ్మణా సహ భేదాభేదస్వీకారాద్ బ్రహ్మాద్వైతం, శక్త్యాఽఽత్మనా చ బ్రహ్మ జగద్రూపతయా పరిణమత ఇత్యుభయమప్యుపపద్యతే। ఆదౌ స్వకార్యభూమిబ్రహ్మాణ్డసృష్టేః ప్రాక్। అపాం సృష్టిశ్చేయం మహదహంకారతన్మాత్రక్రమేణ బోద్ధవ్యా। మహాభూతాది వృత్తౌజాయన్నితి పూర్వాభిధానాదనన్తరమపి మహదాదిసృష్టేర్వక్ష్యమాణత్వాత్। తాస్వప్సు బీజం శక్తిరూపమ్ ఆరోపితవాన్॥౮॥

తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్।

తస్మిఞ్జజ్ఞే స్వయం బ్రహ్మా సర్వలోకపితామహః॥౯॥

తద్బీజం పరమేశ్వరేచ్ఛయా హైమమణ్డమభవత్। హైమమివ హైమం శుద్ధిగుణయోగాన్న తు హైమమేవ, తదీయైకశకలేన భూమినిర్మాణస్య వక్ష్యమాణత్వాత్। భూమేశ్చాహైమత్వస్య ప్రత్యక్షత్వాదుపచారాశ్రయణమ్। సహస్రాంశురాదిత్యస్తత్తుల్యప్రభం తస్మిన్నణ్డే హిరణ్యగర్భో జాతవాన్। యేన పూర్వజన్మని హిరణ్యగర్భోఽహమస్మీతి భేదాభేదభావనయా పరమేశ్వరోపాసనా కృతా తదీయం లిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నజీవమనుప్రవిశ్య స్వయం పరమాత్మైవ హిరణ్యగర్భరూపతయా ప్రాదుర్భూతః। సర్వలోకానాం పితామహో జనకః, కపితామహ ఇతి వా తస్య నామ॥౯॥

ఇదానీమాగమప్రసిద్ధనారాయణశబ్దార్థనిర్వచనేనోక్తమేవార్థం ద్రఢయతి —

ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః।

తా యదస్యాయనం పూర్వం తేన నారాయణః స్మృతః॥౧౦॥

[నారాయణపరోవ్యక్తాదణ్డమవ్యక్తసంభవమ్।

అణ్డస్యాన్తస్త్విమే లోకాః సప్తద్వీపాత్ర మేదినీ॥౪॥]

ఆపో నారాశబ్దేనోచ్యన్తే। అప్సు నారాశబ్దస్యాప్రసిద్ధేస్తదర్థమాహ — యతస్తా నరాఖ్యస్య పరమాత్మనః సూనవోఽపత్యాని। " తస్యేదమ్ " (పా. సూ. ౪/3/౧౨౦) ఇత్యణ్ప్రత్యయః। యద్యపి అణి కృతే జీప్ప్రత్యయః ప్రాప్తస్తథాపి ఛాన్దసలక్షణైరపి (౧) స్మృతిషు వ్యవహారాత్

"సర్వే విధయశ్ఛన్దసి వికల్ప్యన్తే" ఇతి పాక్షికో జీప్రత్యయస్తస్యాభావపక్షే సామాన్యలక్షణప్రా(౨) ప్తే టాపి కృతే నారా -ఇతి రూప (3) సిద్ధిః। ఆపోఽస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మరూపేణావస్థితస్య పూర్వమయనమాశ్రయ ఇత్యసౌ నారాయణ ఇత్యాగ మేష్వామ్నాతః। గోవిన్దరాజేన తు ఆపో నరా ఇతి పఠితం వ్యాఖ్యాతం చ—నరాయణ ఇతి ప్రాప్తే "అన్యేషామపి దృశ్యతే" (పా. సూ. ౬/3/౧3౭) ఇతి దీర్ఘత్వేన నారాయణ ఇతి రూపమ్। అన్యే త్వాపో నారా ఇతి పఠన్తి॥౧౦॥

యత్తత్కారణమవ్యక్తం నిత్యం సదసదాత్మకమ్।

తద్విసృష్టః స పురుషో లోకే బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే॥౧౧॥

యత్తదితిసర్వనామభ్యాం లోకవేదాదిసర్వప్రసిద్ధం పరమాత్మానం నిర్దిశతి। కారణం సర్వోత్పత్తిమతామ్। అవ్యక్తం బహిరిన్ద్రియాగోచరమ్। నిత్యం ఉత్పత్తివినాశరహితమ్। వేదాన్తసిద్ధత్వాత్సత్స్వభావం ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాదసత్స్వభావమివ। అథవా సద్ భావజాతమ్, అసద్ అభావస్తయోరాత్మభూతమ్। తథా చ శ్రుతిః— "ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్" ఇతి। తద్విసృష్టస్తేనోత్పాదితః స పురుషః సర్వత్ర బ్రహ్మేతి కీర్త్యతే॥౧౧॥

తస్మిన్నణ్డే స భగవానుషిత్వా పరివత్సరమ్।

స్వయమేవాత్మనో ధ్యానాత్తదణ్డమకరోద్ ద్విధా॥౧౨॥

తస్మిన్ పూర్వోక్తేఽణ్డే స బ్రహ్మా వక్ష్యమాణబ్రహ్మమానేన సంవత్సరముషిత్వా స్థిత్వా ఆత్మనైవాణ్డం ద్విధా భవత్విత్యాత్మగతధ్యానమాత్రేణ తదణ్డం ద్విఖణ్డం కృతవాన్॥౧౨॥

తాభ్యాం స శకలాభ్యాం చ దివం భూమిం చ నిర్మమే।

మధ్యే వ్యోమ దిశశ్చాష్టావపాం స్థానం చ శాశ్వతమ్॥౧3॥

[వైకారికం తైజసం చ తథా భూతాదిమేవ చ।

ఏకమేవ త్రిధాభూతం మహానిత్యేవ సంస్థితమ్॥౫॥

ఇన్ద్రియాణాం సమస్తానాం ప్రభవం ప్రలయం తథా।]

శకలం ఖణ్డం తాభ్యామణ్డశకలాభ్యామ్, ఉత్తరేణ దివం స్వర్లోకమధరేణ భూలోకమ్ ఉభయోర్మధ్యే ఆకాశం దిశశ్చాన్తరాలదిగ్భిః సహాష్టౌ సముద్రాఖ్యమ్ అపాం స్థానం స్థిరం నిర్మితవాన్॥౧౩॥

ఇదానీం మహదాదిక్రమేణైవ జగన్నిర్మాణమితి దర్శయితుం త(౪)త్సృష్టిమాహ —

ఉద్బబర్హాత్మనశ్చైవ మనః సదసదాత్మకమ్

మనసశ్చాప్యహంకారమభిమన్తారమీశ్వరమ్॥౧౪॥

బ్రహ్మా ఆత్మనః పరమా(౫)త్మనః సకాశాత్తేన రూపేణ మన ఉద్ధృతవాన్, పరమా(౬)త్మన ఏవ బ్రహ్మ-స్వరూపేణోత్పన్నత్వాత్। పరమాత్మన ఏవ చ మనఃసృష్టిర్వేదాన్తదర్శనే, న ప్రధానాత్। తథా చ శ్రుతిః —

ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మనః సర్వేన్ద్రియాణి చ।

ఖం వాయుర్జ్యోతిరాపశ్చ పృథ్వీ విశ్వస్య ధారిణీ॥

మనశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాయుగపజ్జ్ఞానానుత్పత్తిలిఙ్గాచ్చ సత్ అప్రత్యక్షత్వాదసది(౭)వ। మనసః పూర్వమహంకారతత్త్వమ్ అహమిత్యభిమానాఖ్యకార్యయుక్తమ్ ఈశ్వరం స్వకార్యకరణక్షమమ్॥౧౪॥

మహాన్తమేవ చాత్మానం సర్వాణి త్రిగుణాని చ।

విషయాణాం గ్రహీతౄణిశనైః పఞ్చేన్ద్రియాణి చ॥౧౫॥

[అవిశేషాన్ విశేషాంశ్చ విషయాంశ్చ పృథగ్విధాన్॥౬॥]

మహాన్తమితి మహదాఖ్యతత్త్వమహంకారాత్పూర్వం పరమాత్మన ఏవావ్యాకృతశక్తిరూపప్రకృతిసాహతాదుద్ధృవాన్। ఆత్మన ఉత్పన్నత్వాత్ ఆత్మానమాత్మోపకారకత్వాద్వా। యాన్యభిహితాని అభిధాస్యన్తే చ తాన్యుత్పత్తిమన్తి సర్వాణి సత్త్వరజస్తమోగుణయుక్తాని విషయాణాం శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధానాం గ్రాహకాణి శనైః క్రమేణ వేదాన్తసిద్ధేన శ్రోత్రాదీని ద్వితీయాధ్యాయవక్తవ్యాని పఞ్చ బుద్ధీన్ద్రియాణి, చశబ్దాత్పఞ్చ పాయ్వాదీని కర్మేన్ద్రియాణి శబ్దతన్మాత్రాదీని చ పఞ్చోత్పాదితవాన్। నన్వభిధ్యానపూర్వకసృష్ట్యభిధానాద్వేదాన్తసిద్ధాన్త ఏవం మనోరభిమత ఇతి ప్రాగుక్తం తన్న సంగచ్ఛతే। ఇదానీం మహదాదిక్రమేణ సృష్ట్యభిధానాద్వేదాన్తదర్శనేన చ (౧) పరమాత్మన ఏవాకాశాదిక్రమేణ సృష్టిరుక్తా। తథా చ తైత్తిరీయోపనిషత్ – "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశః సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ" (౨/౧/౧౧) ఇతి ? ఉచ్యతే, ప్రకృతితో మహదాదిక్రమేణ సృష్టిరితి భగవద్భాస్కరీయదర్శనేఽప్యుపపద్యత ఇతి తద్విదో వ్యాచక్షతే। అవ్యాకృతమేవ ప్రకృతిరిష్యతే, తస్య చ సృష్ట్యున్ముఖత్వం సృష్ట్యాద్యకాలయో(౨)గరూపం తదేవ మహత్తత్త్వం, తతో బహు స్యామిత్యభిమానాత్మకేక్షణకాలయోగిత్వమవ్యాకృతస్యాహంకారతత్త్వమ్। తత ఆకాశాదిపఞ్చభూతసూక్ష్మాణి క్రమేణోత్పన్నాని పఞ్చ తన్మాత్రాణి తత స్తేభ్య ఏవ స్థూలాన్యుత్పన్నాని పఞ్చ మహాభూతాని సూక్ష్మస్థూలక్రమేణవ కార్యోదయదర్శనాదితి న విరోధః। అవ్యాకృతగుణత్వేఽపి సత్త్వరజస్తమసాం సర్వాణి త్రిగుణానీత్యుపపద్యతే। భవతు వా సత్త్వరజస్తమఃసమతారూపైవ మూలప్రకృతిః, భవన్తు చ తత్త్వాన్తరాణ్యేవ మహదహంకారతన్మాత్రాణి, తథాపి ప్రకృతిర్బ్రహ్మణోఽనన్యేతి మనోః స్వరసః। యతో వక్ష్యతి —

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని। (అం ౧౨ శ్లో ౯౧)। ఇతి।

తథా —

ఏవం యః సర్వభూతేషు పశ్యత్యాత్మానమాత్మనా।

స సర్వసమతామేత్య బ్రహ్మాభ్యేతి పరం పదమ్॥ (అం ౧౨ శ్లోం ౧౨౫ ఇతి)॥౧౫॥

తేషాం త్వవయవాన్సూక్ష్మాన్షణ్ణామప్యమితౌజసామ్।

సన్నివేశ్యాత్మమాత్రాసు సర్వభూతాని నిర్మమే॥౧౬॥

తేషాం షణ్ణాం పూర్వోక్తాహంకారస్య తన్మాత్రాణాం చ యే సూక్ష్మా అవయవాస్తాన్ ఆత్మమాత్రాసు షణ్ణాం స్వవికారేషు యోజయిత్వా మనుష్యతిర్యక్స్థావరాదీని సర్వభూతాని పరమాత్మానిర్మితవాన్। తత్ర తన్మాత్రాణాం వికారః పఞ్చమహాభూతాని అహంకారస్యేన్ద్రియాణి పృథివ్యాది(3)రూపతయా పరిణతేషు తన్మాత్రాహంకారయోజనాం కృత్వా సకలస్య కార్యజాతస్య నిర్మాణమ్। అత ఏవామితౌజసామనన్తకార్యనిర్మాణేనాతివీర్యశాలినామ్॥౧౬॥

యన్మూర్త్యవయవాః సూక్ష్మాస్తస్యేమాన్యాశ్రయన్తి షట్।

తస్మాచ్ఛరీరమిత్యాహుస్తస్య మూర్తిం మనీషిణః॥౧౭॥

యస్మాన్మూర్తిః శరీరం తత్సంపాదకా అవయవాః సూక్ష్మాస్తన్మాత్రాహఙ్కారరూపాః షట్ తస్య బ్రహ్మణః మప్రకృతికస్య ఇమాని వక్ష్యమాణాని భూతానీన్ద్రియాణి చ పూర్వోక్తాని కార్యత్వేనాశ్రయన్తి॥ తన్మాత్రేభ్యో భూతోత్పత్తేః అహఙ్కారాచ్చ ఇన్ద్రియోత్పత్తేః। తథా చ పఠన్తి—

"ప్రకృతేర్మహాంస్తతోఽహంకారస్తస్మాద్గణశ్చ షోడశకః।

తస్మాదపి షోడశకాత్పఞ్చభ్యః పఞ్చ భూతాని॥" (సాంఖ్యకారికా ౨౨)

తస్మాత్తస్య బ్రహ్మణో యా మూర్తిః స్వభావస్తాం తథా పరిణతామిన్ద్రియాదిశాలినీం లోకాః శరీరమితి వదన్తి। షడాశ్రయణాచ్ఛరీరమితి శరీరనిర్వచనేనానేన పూర్వోక్తోత్పత్తిక్రమ ఏవ దృఢీకృతః ౧౭

తదావిశన్తి భూతాని మహాన్తి సహ కర్మభిః।

మనశ్చావయవైః సూక్ష్మైః సర్వభూతకృదవ్యయమ్ ॥౧౮॥

పూర్వశ్లోకే తస్యేతి ప్రకృతం బ్రహ్మాత్ర తదితి పరామృశ్యతే। తద్ బ్రహ్మ శబ్దాదిపఞ్చతన్మాత్రాత్మనాఽవస్థితం మహాభూతాన్యాకాశాదీని ఆవిశన్తి తేభ్య ఉత్పద్యన్తే। సహ కర్మభిః స్వకార్యైస్తత్రాకాశస్యావకాశదానం కర్మ, వాయోర్వ్యూహనం విన్యాసరూపం, తేజసః పాకోఽపాం సంగ్రహణం పిణ్డీకరణరూపం, పృథివ్యా ధారణమ్। అహఙ్కారాత్మనావస్థితం బ్రహ్మ మన ఆవిశతి। అహంకారాదుత్పద్యత ఇత్యర్థః। అవయవైః స్వకార్యైః శుభాశుభసఙ్కల్పసుఖదుఃఖాదిరూపైః సూక్ష్మైర్బహిరిన్ద్రియగోచరైః సర్వభూతకృత్సర్వోత్పత్తినిమిత్తం మనోజన్యశుభాశుభకర్మప్రభవత్వాజ్జగతః। అవ్యయమవినాశి ॥౧౮॥

తేషామిదం తు సప్తానాం పురుషాణాం మహౌజసామ్।

సూక్ష్మాభ్యో మూర్తిమాత్రాభ్యః సంభవత్యవ్యయాద్ వ్యయమ్ ॥౧౯॥

తేషాం పూర్వప్రకృతీనాం మహదహంకారతన్మాత్రాణాం సప్తసంఖ్యానాం పురుషాదాత్మన ఉత్పన్నత్వాత్తద్వృత్తి గ్రాహ్యత్వాచ్చ పురుషాణాం మహౌజసాం స్వకార్యసంపాదనేన వీర్యవతాం సూక్ష్మా యా మూర్తిమాత్రాః శరీరసంపాద (౧) కభాగాస్తాభ్య ఇదం జగన్నశ్వరం

సంభవత్యనశ్వరాద్యత్కార్యం తద్వినాశి స్వకారణే లీయతే I కారణం తు కార్యాపేక్షయా స్థిరమ్ I పరమకారణం తు బ్రహ్మ నిత్యముపాసనీయమిత్యేతదర్శయితుమయమనువాదః ॥౧౯॥

ఆద్యాద్యస్య గుణం త్వేషామవాప్నోతి పరః పరః I

యో యో యావతిథశ్చైషాం స స తావద్గుణః స్మృతః ॥౨౦॥

ఏషామితి పూర్వతరశ్లోకే I "తదావిశన్తి భూతాని" I (అ- ౧ శ్లో. ౧౮) ఇత్యత్ర భూతానాం పరామర్శః I తేషాం చాకాశాదిక్రమేణోత్పత్తిక్రమః, శబ్దాదిగుణవత్తా చ వక్ష్యతే I తత్రాద్యాద్యస్యాకాశాదేర్గుణం శబ్దాదికం వాయ్వాది పరః పరః ప్రాప్నోతి I ఏతదేవ స్పష్టయతి — యో య ఇతి I ఏషాం మధ్యే యో యో యావతాం పురణో యావతిథః "వతోరిథుక్" (పా. సూ. ౫ / ౨ / ౫3) I స స ద్వితీయాదిః ద్వితీయో ద్విగుణః తృతీయస్త్రిగుణ ఇత్యేవమాదిర్మన్వాదిభిః స్మృతః I ఏతేనైతదుక్తం భవతి I ఆకాశస్య శబ్దో గుణః, వాయోః శబ్దస్పర్శౌ, తేజసః శబ్దస్పర్శరూపాణి, అపాం శబ్దస్పర్శరూపరసాః,భూమేః శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాః I అత్ర యద్యపి "నిత్యవీప్సయోః" (పా. సూ. ౮ / ౧ / ౪) ఇతి ద్వివచనేనాద్యస్యాద్యస్యేతి ప్రాప్తం తథాపి స్మృతీనాం ఛన్దఃసమానవిషయత్వాత్ "సుపాం సులుక" (పా.సు. ౭ / ౧ / 3౯) ఇతి (౨) సుబ్లుక్ I తేనాద్యాద్యస్యేతి రూపసిద్ధిః ॥౨౦॥

సర్వేషాం తు స నామాని కర్మాణి చ పృథక్పృథక్ I

వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే ॥౨౧॥

స పరమాత్మా హిరణ్యగర్భరూపేణావస్థితః సర్వేషాం నామాని గోజాతేర్గౌరితి, అశ్వజాతరశ్చ ఇతి I కర్మాణి బ్రాహ్మణస్యాధ్యయనాదీని, క్షత్రియస్య ప్రజారక్షాదీని పృథక్ పృథక్ యస్య పూర్వకల్పే యాన్యభువన్ I ఆదౌ సృష్ట్యాదౌ వేదశబ్దేభ్య ఏవావగమ్య నిర్మితవాన్ I భగవతా వ్యాసేనాపి వేదమీమాంసాయాం వేదపూర్వికయ జగత్సృష్టిర్వ్యుత్పాదితా I తథా చ శారీరకసూత్రమ్— "శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్" (వ్యా. సూ. ౧ / 3 / ౨౮) అస్యార్థః — దేవతానాం విగ్రహవత్త్వే వైదికే వస్వాదిశబ్దే దేవతావాచిని విరోధః

స్యాద్వేదస్యాదిమత్త్వప్రసఙ్గాదితి చేత్? నాస్తి విరోధః । కస్మాత్ ? అతః శబ్దాదేవ జగతః ప్రభవాదుత్పత్తేః ప్రలయకాలేఽపి సూక్ష్మరూపేణ పరమాత్మని వేదరాశిః స్థితః స ఇహ కల్పాదౌ హిరణ్యగర్భస్య పరమాత్మన ఏవం (3) ప్రథమదేహిమూ-

ర్త్_ర్మనస్యవస్థాన్తరమనాపన్నః సుప్తప్రబుద్ధస్యేవ ప్రాదుర్భవతి। తేన ప్రదీపస్థానీయేన సురనరతిర్యగాదిప్రవిభక్తం జగదభిధేయభూతం నిర్మిమీతే। కథమిదం గమ్యతే? ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యామిత్యర్థః। ప్రత్యక్షం శ్రుతిరనపేక్షత్వాత్। అనుమానం స్మృతిరనుమీయమానశ్రుతిసాపేక్షత్వాత్। తథా చ శ్రుతిః — "ఏత (౧) ఇతి వై ప్రజాపతిర్దేవానసృజతాసృగ్రమితి (౨) మనుష్యానిన్దవ ఇతి పితౄాస్తిరఃపవిత్రమితి గ్రహానాశవ ఇతి స్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజాః" । స్మృతిస్తు "సర్వేషాం తు స నామాని" (అ. ౧ శ్లో. ౨౧) ఇత్యాదికా మన్వాదిప్రణీతైవ। పృథక్సంస్థాశ్చేతి। లౌకికీశ్చ వ్యవస్థాః కులాలస్య ఘటనిర్మాణం, కువిన్దస్య పటనిర్మాణమిత్యాదికవిభాగేన నిర్మితవాన్॥౨౧॥

కర్మాత్మనాం చ దేవానాం సోఽసృజత్ప్రాణినాం ప్రభుః।

సాధ్యానాం చ గణం సూక్ష్మం యజ్ఞం చైవ సనాతనమ్॥౨౨॥

స బ్రహ్మా దేవానాం గణమసృజత్। ప్రాణినామిన్ద్రాదీనాం కర్మాణి ఆత్మా స్వభావో యేషాం తేషామప్రాణినాంచ గ్రావాదీనాం (3) సాధ్యానాం చ దేవవిశేషాణాం సమూహం యజ్ఞం చ జ్యోతిష్టోమాదికం కల్పాన్తరేఽప్యనుమీయమానత్వాన్నిత్యమ్। సాధ్యానాం చ గణస్య పృథగ్వచనం సూక్ష్మత్వాత్॥౨౨॥

అగ్నివాయురవిభ్యస్తు త్రయం (౪) బ్రహ్మ సనాతనమ్।

దుదోహ యజ్ఞ సిద్ధ్యర్థమృగ్యజుఃసామలక్షణమ్॥౨3॥

బ్రహ్మా ఋుగ్యజుఃసామసంజ్ఞం వేదత్రయమ్ అగ్నివాయురవిభ్య ఆకృష్టవాన్। సనాతనం నిత్యమ్। వేదాపౌరుషేయత్వపక్ష ఏవ మనోరభిమతః। పూర్వకల్పే యే వేదాస్త ఏవ

పరమాత్మమూర్తేర్బ్రహ్మణః సర్వజ్ఞస్య స్మృత్యారూఢాః। తానేవ కల్పాదౌ అగ్నివాయురవిభ్య ఆచకర్ష। శ్రౌతశ్చాయమర్థో న శఙ్కనీయః। తథా చ శ్రుతిః- "అగ్నేర్ఋగ్వేదో వాయోర్యజుర్వేద ఆదిత్యాత్సామవేదః" ఇతి। ఆకర్షణార్థత్వాద్దుహిధాతోర్నాగ్నివాయురవీణామకథితకర్మతా కింత్వపాదానత్వైవ। యజ్ఞసిద్ధ్యర్థం త్రయీసంపాద్యత్వాద్యజ్ఞానామపీనస్థక్షీరవద్విద్యమానానామేవ వేదానామభివ్యక్తిప్రదర్శనార్థమాకర్షణవాచకో గౌణో దుహిః ప్రయుక్తః॥౨౩॥

కాలం కాలవిభక్తీశ్చ నక్షత్రాణి గ్రహాంస్తథా।

సరితః సాగరాఞ్శైలాన్సమాని విషమాణి చ॥౨౪॥

అత్ర ససర్జేత్యుత్తరశ్లోకవర్తినీ క్రియా సమ్బధ్యతే। ఆదిత్యాదిక్రియాప్రచయరూపం కాలం కాల-విభక్తీర్మాసర్త్వయనాద్యాఃనక్షత్రాణి కృత్తికాదీని గ్రహాన్సూర్యాదీన్ సరితో నదీః సాగరాన్సముద్రాన్ శైలాన్పర్వతాన్ సమాని సమస్థానాని విషమాణి ఉచ్చనీచరూపాణి॥౨౪॥

తపో వాచం రతిం చైవ కామం చ క్రోధమేవ చ।

సృష్టిం ససర్జ చైవేమాం స్రష్టుమిచ్ఛన్నిమాః ప్రజాః॥౨౫॥

తపః ప్రాజాపత్యాది వాచం వాణీం రతిం చేతఃపరితోషం కామమిచ్ఛాం క్రోధం చేతోవికారమ్ ఇమామేతచ్ఛ్లోకోక్తాం పూర్వశ్లోకోక్తాఞ్చ సృష్టిం చకార। సృజ్యత ఇతి సృష్టిః। కర్మణి క్తిన్। ఇమాః ప్రజా వక్ష్యమాణా దేవాదికాః కర్తుమిచ్ఛన్॥౨౫॥

కర్మణాం చ వివేకార్థం ధర్మాధర్మౌ వ్యవేచయత్।

ద్వన్ద్వైరయోజయచ్చేమాః సుఖదుఃఖాదిభిః ప్రజాః॥౨౬॥

ధర్మో యజ్ఞాదిః స చ కర్తవ్యః, అధర్మో బ్రహ్మవధాదిః స న కర్తవ్యః ఇతి కర్మణాం విభాగాయ ధర్మాధర్మౌ వ్యవేచయత్పృథక్త్వేనాభ్యధాత్। ధర్మస్య ఫలం సుఖమ్, అధర్మస్య ఫలం దుఃఖమ్। ధర్మాధర్మఫలభూతర్ద్వన్ద్వః పరస్పరవిరుద్ధః సుఖదుఃఖాదిభిరిమాః ప్రజా యోజితవాన్। ఆదిగ్రహణాత్కామక్రో-ఘరామXXXXXXXXXXXXదిభిః॥౨౬॥

అణవ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్ధానాం తు యాః స।

తాభిః సార్ధమిదం సర్వం సంభవత్యనుపూర్వశః॥౨౭॥

దశార్ధానాం పఞ్చానాం మహాభూతానాం యాః సూక్ష్మాః పఞ్చతన్మాత్రరూపా వినాశిన్యః పఞ్చమహాభూతరూపతయా విపరిణామిన్యః తాభిః సహ ఉక్తం వక్ష్యమాణం చేదం సర్వముత్పద్యతే। అనుపూర్వశః క్రమేణ సూక్ష్మాత్స్థూలం (౧) స్థూలాత్స్థూలతరమితి। అనేన సర్వశక్తేర్బ్రహ్మణో మానసీ (౨) ఇయముక్తా వక్ష్యమాణా చ సృష్టిః కదాచిత్తత్త్వనిరపేక్షా స్యాదితీమాం శఙ్కామపనినీషంస్తద్ద్వారేణైవేయం సృష్టిరితి మధ్యే పునః పూర్వోక్తం స్మారితవాన్॥౨౭॥

యం తు కర్మణి యస్మిన్స న్యయుఙ్క్త ప్రథమం ప్రభుః।

స తదేవ స్వయం భేజే సృజ్యమానః పునః పునః॥౨౮॥

స ప్రజాపతిర్యం జాతివిశేషం వ్యాఘ్రాదికం యస్యాం క్రియాయాం హరణమారణాదికాయాం సృష్ట్యాదౌ నియుక్తవాన్ సజాతివిశేషః పునః పునరపి సృజ్యమానః స్వకర్మవశేన తదేవాచరితవాన్। ఏతేన ప్రాణికర్మసాపేక్షం ప్రజాపతేరుత్తమాధమజాతినిర్మాణం న రాగద్వేషాధీనమితి దర్శితమ్। (3) అతఏవ వక్ష్యతి —

యథాకర్మ తపోయోగాత్సృష్టం స్థావరజఙ్గమమ్" (అం ౧ శ్లోం ౪౧) ఇతి ॥ ౨౮ ॥

ఏతదేవ ప్రపఞ్చయతి —

హింస్రాహింస్రే మృదుక్రూరే ధర్మాధర్మావృతానృతే।

యద్యస్య సోఽదధాత్సర్గే తత్తస్య స్వయమావిశత్ ॥ ౨౯ ॥

హింస్రం కర్మ సింహాదేః కరిమారణాదికమ్। అహింస్రం హరిణాదేః । మృదు దయాప్రధానం విప్రాదేః। క్రూరం క్షత్రి(౪)యాదేః। ధర్మో యథా బ్రహ్మచార్యాదేః గురుశుశ్రూషాదిః। అధర్మో యథా తస్యైవ మాంసమైథునసేవనాదిః। ఋతం సత్యం తచ్చ ప్రాయేణ దేవానామ్। అనృతమసత్యం తదపి ప్రాయేణ మనుష్యాణామ్। తథా చ శ్రుతిః – "సత్యవాచో దేవా అనృతవాచో। మనుష్యాః" ఇతి। తేషాం మధ్యే యత్కర్మ స(౫)ప్రజాపతిః సర్గాదౌ యస్యాధారయత్సృష్ట్యుత్తరకాలమపి స తదేవ కర్మ ప్రాక్తనాదృష్టవశాత్స్వయమేవ భేజే ॥ ౨౯ ॥

అన్న దృష్టాన్తమాహ —

యథర్తులిఙ్గాన్యృతవః స్వయమేవర్తుపర్యయే।

స్వాని స్వాన్యభిపద్యన్తే తథా కర్మాణి దేహినః ॥ ౩౦ ॥

యథా వసన్తాదిఋతవ ఋతుచిహ్నాని చూతమఞ్జర్యాదీని ఋతుపర్యయే స్వకార్యావసరే స్వయమేవాప్నువన్తి తథా దేహినోఽపి హింస్రా(౬)దీని కర్మాణి ॥ ౩౦ ॥

లోకానాం తు వివృద్ధ్యర్థం ముఖబాహూరుపాదతః।

బ్రాహ్మణం క్షత్రియం వైశ్యం శూద్రం చ నిరవర్తయత్॥3౧॥

భూరాదీనాం లోకానాం బాహుల్యార్థే ముఖబాహూరుపాదేభ్యో బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశద్యాన్యథాక్రమం నిర్మితవాన్। బ్రాహ్మణాదిభిః సాయంప్రాతరగ్నావాహుతిః ప్రక్షిప్తా సూర్యముపతిష్ఠతే సూర్యావృష్టిర్వృష్టేరన్నమన్నాత్ప్రజాబాహుల్యమ్। వక్ష్యతి చ – "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యమ్" (అ. ౧ శ్లోం ౭౬) ఇత్యాది। దైవ్యా చ శక్త్యా ముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాది నిర్మాణం బ్రహ్మణో న విశఙ్కనీయం, శ్రుతిసిద్ధత్వాత్। తథా చ శ్రుతిః "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్" ఇత్యాది॥3౧॥

ద్విధా కృత్వాఽఽత్మనీ దేహమర్ధేన పురుషోఽభవత్।

అర్ధేన నారీ తస్యాం స విరాజమసృజత్ప్రభుః॥3౨॥

స బ్రహ్మ నిజదేహం ద్విఖణ్డం కృత్వా అర్ధేన పురుషో జాతః, అర్ధేన స్త్రీ, తస్యాం మథునధమణ విరాట్సంజ్ఞం పురుషం నిర్మితవాన్। శ్రుతిశ్చ – "తతో విరాడజాయత" ఇతి॥3౨॥

తపస్తప్త్వాఽసృజద్యం తు స స్వయం పురుషో విరాట్।

తం మాం విత్తాస్య సర్వస్య స్రష్టారం ద్విజసత్తమాః॥33॥

స విరాట్ తపో విధాయ యం నిర్మితవాన్ తం మాం మనుం జానీత అస్య సర్వస్య జగతః స్రష్టారం భో ద్విజసత్తమాః। ఏతేన స్వజన్మోత్కర్షసామర్థ్యాతిశయావభిహితవాన్ లోకానాం ప్రత్యయితప్రత్యయార్థమ్॥33॥

అహం ప్రజాః సిసృక్షుస్తు తపస్తప్త్వా సుదుశ్చరమ్।

పతీన్ప్రజానామసృజం మహర్షీనాదితో దశ ॥౩౪॥

అహం ప్రజాః స్రష్టుమిచ్ఛన్ సుదుశ్చరం తపస్తప్త్వా దశ ప్రజాపతీన్ప్రథమం సృష్టవాన్। తరపి ప్రజానాం సృజ్యమానత్వాత్ ॥౩౪॥

మరీచిమంత్ర్యఙ్గిరసౌ పులస్త్యం పులహం క్రతుమ్।

ప్రచేతసం వసిష్ఠం చ భృగుం నారదమేవ చ ॥౩౫॥

త ఏతే దశ ప్రజాపతయో నామతో నిర్దిష్టాః ॥౩౫॥

ఏతే మనూంస్తు సప్తాన్యానసృజన్భూరితేజసః।

దేవాన్దేవనికాయాంశ్చ మహర్షీయామితౌజసః ॥౩౬॥

ఏతే మరీచ్యాదయో దశ భూరితేజసో బహుతేజసోఽన్యాన్ సప్తాపరిమితతేజస్కాన్ మనూన్దేవాన్ బ్రహ్మణాఽసృష్టాన్ దేవనికాయాన దేవనివాసస్థానాని స్వర్గాదీన్మహర్షీశ్చ సృష్టవన్తః। మనుశబ్దోఽయమధికారవాచీ। చతుర్దశసు మన్వన్తరేషు యస్య యత్ర సర్గాద్యధికారః సా తస్మిన్మన్వన్తరే స్వాయం-'

భువస్వారోచిషాదినామభిర్మనురితి వ్యపదిశ్యతే ॥౩౬॥

యక్షరక్షఃపిశాచాంశ్చ గన్ధర్వాప్సరసోఽసురాన్।

నాగాన్సర్పాన్సుపర్ణాశ్చ పితౄణాం చ పృథగ్గణాన్ ॥౩౭॥

ఏతేఽసృజన్నితి పూర్వస్యవాత్రానుషఙ్గః ఉత్తరత్ర (౧) శ్లోకత్రయే చ। (౨) యక్షా వైశ్రవణాదయస్తదనుచరాశ్చ రక్షాంసి రావణాదీని। పిశాచాస్తేభ్యోఽపకృష్టా అశుచిమరుదేశనివాసినః। గన్ధర్వాశ్చిత్రరయాదయః। అప్సరస ఉర్వశ్యాద్యాః। అసురా విరోచనాదయః। నాగా వాసుక్యాదయః। సర్పాస్తతోఽపకృష్టా అలగర్దాదయః। సుపర్ణా గరుడాదయః। పితౄణామాజ్యపాదీనాం గణః సమూహః। ఏషాం చ భేద ఇతి-హాసాదిప్రసిద్ధో నాధ్యక్షాదిగోచరః॥౩౭॥

విద్యుతోఽశనిమేఘాంశ్చ రోహితేన్ద్రధనూంషి చ।

ఉల్కానిర్ఘాతకేతూంశ్చ జ్యోతీంష్యుచ్చావచాని చ॥౩౮॥

మేఘేషు దృశ్యం దీర్ఘాకారం జ్యోతిర్విద్యుత్। మేఘాదేవ యజ్జ్యోతిర్వృక్షాదివినాశకం తదశనిః। మేఘాః ప్రసిద్ధాః। రోహితం దణ్డాకారమ్। నానావర్ణం దివి దృశ్యతే యజ్జ్యోతిస్తదేవ వక్రమిన్ద్రధనుః। ఉల్కా రేఖాకారమన్తరిక్షాత్పతజ్జ్యోతిః। నిర్ఘాతో భుమ్యన్తరిక్షగత ఉత్పాతధ్వనిః। కేతవః శిఖావన్తి జ్యోతీంషి ఉత్పాతరూపాణి। అన్యాని జ్యోతీంషి ధ్రువాగస్త్యాదీని నానాప్రకారాణి॥౩౮॥

కిన్నరాన్వానరాన్మత్స్యాన్వివిధాంశ్చ విహఙ్గమాన్।

పశూన్మృగాన్మనుష్యాంశ్చ వ్యాలాంశ్చోభయతోదతః॥౩౯॥

కిన్నరా అశ్వముఖా దేవయోనయో నరవిగ్రహాః। వానరాః ప్రసిద్ధాః। మత్స్యా రోహితాదయః। విహఙ్గమాః పక్షిణః। పశవో గవాద్యాః। మృగా హరిణాద్యాః। వ్యాలాః సింహాద్యాః। ఉభయతోదతః ద్వే దన్తపఙ్క్తీ యేషాముత్తరాధరే భవతః॥౩౯॥

కృమికీటపతఙ్గాంశ్చ యూకామక్షికమత్కుణమ్।

సర్వం చ దంశమశకం స్థావరం చ పృథగ్విధమ్॥౪౦॥

[యథాకర్మ యథాకాలం యథాప్రజ్ఞం యథాశ్రుతమ్।

యథాయుగం యథాదేశం యథావృత్తి యథాక్రమమ్॥౭॥]

కీటాః కృమిభ్యః కిఞ్చిత్స్థూలాః। పతఙ్గాః శలభాః। యూకాదయః ప్రసిద్ధాః। “క్షుద్రజన్తవః” (పా. సూ. ౨ / ౪ /౮) ఇత్యనేన ఏకవద్భావః। స్థావరం వృక్షలతాదిభేదేన వివిధప్రకారమ్॥౪౦॥

ఏవమేతైరిదం సర్వం మన్నియోగాన్మహాత్మభిః।

యథాకర్మ తపోయోగాత్సృష్టం స్థావరజఙ్గమమ్॥౪౧॥

ఏవమిత్యుక్తప్రకారేణ ఏతైర్మరీచ్యాదిభిరిదం సర్వం స్థావరజఙ్గమం సృష్టమ్। యథాక్రమ యస్య జన్తోర్యాదృశం కర్మ తదనురూపం తస్య దేవమనుష్యతిర్యగాదియోనిషూత్పాదనం మన్నియోగాన్మదాజ్ఞయా। తపోయోగాన్మహత్తపః కృత్వా। సర్వమైశ్వర్యం తపోధీనమితి దర్శితమ్॥౪౧॥

యేషాం తు యాదృశం కర్మ భూతానామిహ కీర్తితమ్।

తత్తథా వోఽభిధాస్యామి క్రమయోగం వ జన్మని॥౪౨॥

యేషాం పునర్యాదృశం కర్మ ఇహ సంసారే పూర్వాచార్యైః కథితమ్। యథా —

"ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తా బహుపుష్పఫలోపగాః।" (మ. స్మృ. ౧- ౪౬)

బ్రాహ్మణాదీనాం చాధ్యయనాదికర్మ, తత్తథవ వో యుష్మాకం వక్ష్యామి జన్మాదికమయోగం చ॥౪౨॥

పశవశ్చ మృగాశ్చైవ వ్యాలాశ్చోభయతోదతః।

రక్షాంసి చ పిశాచాశ్చ మనుష్యాశ్చ జరాయుజాః॥౪౩॥

జరాయుగర్భావరణచర్మ తత్ర మనుష్యాదయః ప్రాదుర్భవన్తి, పశ్చాన్ముక్తా జాయన్తే। ఏషామేవ జన్మక్రమః ప్రాగుక్తో వివృతః। దన్తశబ్దసమానార్థో దచ్ఛబ్దః ప్రకృత్యన్తరమస్తి తస్యేదం ప్రథమాబహువచనే రూపముభయతోదత ఇతి॥౪౩॥

అణ్డజాః పక్షిణః సర్పా నక్రా మత్స్యాశ్చ కచ్ఛపాః।

యాని చైవంప్రకారాణి స్థలజాన్యౌదకాని చ॥౪౪॥

అణ్డ ఆదౌ సంభవన్తి తతో జాయన్త ఇతి ఏషాం జన్మక్రమః। నక్రాః కుమ్భీరాః। స్థలజాని కృకలాసాదీని। ఔదకాని శాదీని॥౪౪॥

స్వేదజం దంశమశకం యుకామక్షికమత్కుణమ్।

ఊష్మణబ్ధోపజాయన్తే యచ్చాన్యత్కించిదీదృశమ్॥౪౫॥

స్వేదః పార్థివద్రవ్యాణాం తాపేన క్లేదః తతో దంశమశకాది జాయతే। ఊష్మణశ్చ స్వేదహేతుణాపాదపి అన్యద్దంశాదిసదృశం పుస్తికా - పిపీలికాది జాయతే॥౪౫॥

ఉద్భిజాః స్థావరాః సర్వే బీజకాణ్డప్రరోహిణః।

ఓషధ్యః ఫలపాకాన్తా బహుపుష్పఫలోపగాః॥౪౬॥

ఉద్భేదనముద్భిత్। భావే క్విప్। తతో జాయన్తే ఊర్ధ్వం బీజం భూమించ భిత్త్వే త్యుద్భిజా వృక్షాః। తే

అసౌ బ్రహ్మ ఇదం శాస్త్రం కృత్వా సృష్ట్యాదౌ మామేవ విధివచ్చాస్త్రోక్తాఙ్గజాతానుష్ఠానేన్నాధ్యాపితవాన్। అహం తు మరీచ్యాదీనధ్యాపితవాన్। నను బ్రహ్మకృతత్వేఽస్య శాస్త్రస్య కథం మానవవ్యపదేశః ?

అత్ర మేధాతిథిః — శాస్త్రశబ్దేన శాస్త్రార్థో విధినిషేధసమూహ ఉచ్యతే। తం బ్రహ్మ మనుం గ్రాహయామాస। మనుస్తు తత్ప్రతిపాదకం గ్రన్థం కృతవానితి న విరోధః। అన్యే తు బ్రహ్మకృతత్వేఽప్యస్య మనునా ప్రథమం మరీచ్యాదిభ్యః స్వరూపతాఽర్థతశ్చ ప్రకాశితత్వాన్మానవవ్యపదేశః వేదాపౌరుషేయత్వేఽపి కాఠకాదివ్యపదేశవత్। ఇదం సూచ్యతే, బ్రహ్మణా శతసాహస్రమిదం ధర్మశాస్త్రం కృత్వా మనురధ్యాపిత ఆసీత్తత స్తేన చ స్వవచనేన సంక్షిప్య శిష్యేభ్యః ప్రతిపాదితమిత్యవిరోధః। తథా చ నారదః "శతసాహస్రోఽయం గ్రన్థః" ఇతి స్మరతి స్మ॥౫౮॥

ఏతద్వోఽయం భృగుః శాస్త్రం శ్రావయిష్యత్యశేషతః।

ఏతద్ధి మత్తోఽధిజగే సర్వమేషోఽఖిలం మునిః॥౫౯॥

ఏతచ్ఛాస్త్రమయం భృగుః యుష్మాకమఖిలం కథయిష్యతి।
యస్మాదేషోఽశేషమేతన్మత్తోఽధీతవాన్॥౫౯॥

తతస్తథా స తేనోక్తో మహర్షిర్మనునా భృగుః।

తానబ్రవీదృషీన్సర్వాన్ప్రీతాత్మా శ్రూయతామితి॥౬౦॥

స భృగుర్మనునా తథోక్తోఽయం శ్రావయిష్యతీతి యస్మాదేషోఽధిజగ
ఇత్యుక్తస్తతోఽనన్తరమనేకమునిసన్నిధౌ గురుసమ్భావనయా ప్రీతమనాస్తానృషీన్
ప్రత్యువాచ శ్రూయతామితి॥౬౦॥

స్వాయంభువస్యాస్య మనోః షడ్వంశ్యా మనవోఽపరే।

సృష్టవన్తః ప్రజాః స్వాః స్వా మహాత్మానో మహౌజసః॥౬౧॥

బ్రహ్మపుత్రస్యాస్య మనోః షడ్వంశప్రభవా అన్యే మనవః। ఏకకార్యకారిణః స్వస్వకాలే
సృష్టిపాలనాదావధికృతాః స్వాః స్వాః ప్రజా ఉత్పాదితవన్తః॥౬౧॥

స్వారోచిషశ్చోత్తమశ్చ తామసో రైవతస్తథా।

చాక్షుషశ్చ మహాతేజా వివస్వత్సుత ఏవ చ॥౬౨॥

ఏతే భేదేన మనవః షట్ నామతో నిర్దిష్టాః॥౬౨॥

స్వాయంభువాద్యాః సప్తైతే మనవో భూరితేజసః।

స్వే స్వేఽన్తరే సర్వమిదముత్పాద్యాపుశ్చరాచరమ్ ॥౬౩॥

స్వాయంభువప్రముఖాః సప్తామీ మనవః స్వీయస్వీయాధికారకాలే ఇదం స్థావరజఙ్గమముత్పాద్య పాలితవన్తః ॥౬౩॥

ఇదానీముక్తమన్వన్తరసృష్టిప్రలయాదికాలపరిమాణపరిజ్ఞానాయాహ —

[కాలప్రమాణం వక్ష్యామి యథావత్తన్నిబోధత।]

నిమేషా దశ చాష్టౌ చ కాష్ఠా త్రింశత్తు తాః కలా।

త్రింశత్కలా ముహూర్తః స్యాదహోరాత్రం తు తావతః ॥౬౪॥

అక్షిపక్ష్మణోః స్వాభావికస్య కమ్పస్య ఉన్మేషస్య సహకారీ నిమేషః। తేఽష్టాదశ కాష్ఠ నామ కాలః। త్రింశచ్చ కాష్ఠాః కలాసంజ్ఞకః కాలః। త్రింశత్కలాః ముహూర్తాఖ్యః కాలః। తావ త్రింశన్ముహూర్తాన్ అహోరాత్రం కాలం విద్యాత్। తావత ఇతి ద్వితీయా-నిర్దేశాద్విద్యాదిత్యధ్యాహారః ॥౬౪॥

అహోరాత్రే విభజతే సూర్యో మానుషదైవికే।

రాత్రిః స్వప్నాయ భూతానాం చేష్టాయై కర్మణామహః ॥౬౫॥

మానుషదేవసమ్బన్ధినౌ దినరాత్రికాలావాదిత్యః పృథక్కరోతి। తయోర్మధ్యే భూతానాం స్వప్నరాత్రిర్భవతి, కర్మ్మదుహార్థే చ దినమ్ ॥౬౫॥

పిత్ర్యే రాజ్యహనీ మాసః ప్రవిభాగస్తు పక్షయోః।

కర్మచేష్టాస్వహః కృష్ణః శుక్లః స్వప్నాయ శర్వరీ॥౬౬॥

మానుషాణాం మాసః పితౄణామహోరాత్రే భవతః। తత్ర పక్షద్వయేన విభాగః — కర్మానుష్ఠానాయ పూర్వపక్షోఽహః, స్వాపార్థం శుక్లపక్షో రాత్రిః॥౬౬॥

దైవే రాత్ర్యహనీ వర్షం ప్రవిభాగస్తయోః పునః।

అహస్తత్రోదగయనం రాత్రిః స్యాద్దక్షిణాయనమ్॥౬౭॥

మానుషాణాం వర్షం దేవానాం శత్రిదినే భవతః। తయోరప్యయం విభాగః- నరాణాముదగయనం దేవానామహః, తత్ర ప్రాయేణ దైవకర్మణామనుష్ఠానమ్। దక్షిణాయనం తు రాత్రిః॥౬౭॥

బ్రాహ్మస్య తు క్షపాహస్య యత్ప్రమాణం సమాసతః।

ఏకైకశో యుగానాం తు క్రమశస్తన్నిబోధత॥౬౮॥

బ్రహ్మణోఽహోరాత్రస్య యత్పరిమాణం ప్రత్యేకయుగానాం చ కృతాదీనాం తత్క్రమేణ సమాసతః సంక్షేపతః శృణుత। ప్రకృతేఽపి కాలవిభాగే యద్బ్రహ్మణోఽహోరాత్రస్య పృథక్ ప్రతిజ్ఞానం తత్తదీయజ్ఞానస్య పుణ్యఫలజ్ఞానార్థమ్। వక్ష్యతి చ “బ్రాహ్మం పుణ్యమహర్విదుః” (మ. స్మృ. ౧-౭౩) ఇతి। తద్వేదనాత్పుణ్యం భవతీత్యర్థః॥౬౮॥

చత్వార్యాహుః సహస్రాణి వర్షాణాం తత్కృతం యుగమ్।

తస్య తావచ్ఛతీ సంధ్యా సంధ్యాంశశ్చ తథావిధః॥౬౯॥

చత్వారి వర్షసహస్రాణి కృతయుగకాలం మన్వాదయో వదన్తి। తస్య తావద్వర్షశతాని సంధ్యా సంధ్యాంశశ్చ భవతి। యుగస్య పూర్వా సంధ్యా ఉత్తరశ్చ సంధ్యాంశః । తదుక్తం విష్ణుపురాణే —

తత్ప్రమాణైః శతైః సంధ్యా పూర్వా తన్నాభిధీయతే।

సంధ్యాంశకశ్చ తత్తుల్యో యుగస్యానన్తరో హి యః॥

సంధ్యాసంధ్యాంశయోరన్తర్యః కాలో మునిసత్తమ।

యుగాఖ్యః స తు విజ్ఞేయః కృతత్రేతాదిసంజ్ఞకః॥

వర్షసంఖ్యా చేయం దివ్యమానేన తస్యైవానన్తరప్రకృతత్వాత్।

దివ్యైర్వర్షసహస్రైస్తు కృతత్రేతాదిసంజ్ఞితమ్।

చతుర్యుగం ద్వాదశభిస్తద్విభాగం నిబోధ మే॥

ఇతి విష్ణుపురాణవచనాచ॥౬౯॥

ఇతరేషు ససంధ్యేషు ససంధ్యాంశేషు చ త్రిషు।

ఏకాపాయేన వర్తన్తే సహస్రాణి శతాని చ॥౭౦॥

అన్యేషు త్రేతాద్వాపరకలియుగేషు సంధ్యాసంధ్యాంశసహితేషు ఏకహాన్యా సహస్రాణి శతాని చ భవన్తి। తేనైవం సమ్పద్యతే– త్రీణి వర్షసహస్రాణి త్రేతాయుగమ్ తస్య త్రీణి వర్షశతాని సన్ధ్యా సన్ధ్యాంశశ్చ। ఏవం ద్వే వర్షసహస్రే ద్వాపరః, తస్య ద్వే వర్షశతే సన్ధ్యా సన్ధ్యాంశశ్చ। ఏవం వర్షసహస్రం కలిః, తస్యైకవర్షశతం సన్ధ్యా సన్ధ్యాంశశ్చ॥౭౦॥

యదేతత్పరిసంఖ్యాతమాదావేవ చతుర్యుగమ్।

ఏతద్ ద్వాదశసాహస్రం దేవానాం యుగముచ్యతే॥౭౧॥

ఏతస్య శ్లోకస్యాదౌ యదేతన్మానుషం చతుర్యుగం పరిగణితం ఏతద్దేవానామేకం యుగముచ్యతే। చతుర్యుగశబ్దేన సన్ధ్యాసన్ధ్యాంశయో-రప్రాప్తిశఙ్కయామాహ— ఏతద్ ద్వాదశసాహస్రమితి। స్వార్థేఽణ్। చతుయుగైరేవ ద్వాదశసంఖ్యైర్దివ్యం యుగమితి తు (౧) మేధాతిథేర్భ్రమో నాదర్తవ్యః మనునాఽనన్తరం దివ్య-

యుగసహస్రేణ బ్రహ్మాహస్యాప్యభిధానాత్। విష్ణుపురాణే చ మానుషచతుర్యుగసహస్రేణ బ్రహ్మాహకీర్తనాత్మానుషచతుర్యుగేనైవ దివ్యయుగావగమనాత్।తథా చ విష్ణుపురాణమ్ —

కృతం త్రేతా ద్వాపరం చ కలిశ్చేతి చతుర్యుగమ్ ।

ప్రోచ్యతే తత్సహస్రం తు బ్రహ్మణో దివసో మునే॥౭౧॥

దివికానాం యుగానాం తు సహస్రం పరిసంఖ్యయా ।

బ్రాహ్మమేకమహర్జ్ఞేయం తావతీం రాత్రిమేవ చ॥౭౨॥

దేవయుగానాం సహస్రం బ్రాహ్మం దినం జ్ఞాతవ్యమ్। సహస్రమేవ రాత్రిః। పరిసంఖ్యయేతి శ్లోకపురణార్థోఽనువాదః॥౭౨॥

తద్వై యుగసహస్రాన్తం బ్రాహ్మం పుణ్యమహర్విదుః ।

రాత్రిం చ తావతీమేవ తేఽహోరాత్రవిదో జనాః॥౭౩॥

యుగసహస్రేణాన్తః సమాప్తిర్యస్య తద్ బ్రాహ్మమహస్తత్పరిమాణాం చ రాత్రిం యే జానన్తి తేఽహోరాత్రజ్ఞా ఇతి స్తుతిరియమ్। స్తుత్యా చ బ్రాహ్మమహోరాత్రం జ్ఞాతవ్యమితి విధిః పరికల్ప్యతే। అత ఏవ పుణ్యహేతుత్వాపుణ్యమితి విశేషణం కృతమ్॥౭౩॥

తస్య సోఽహర్నిశస్యాన్తే ప్రసుప్తః ప్రతిబుధ్యతే ।

ప్రతిబుద్ధశ్చ సృజతి మనః సదసదాత్మకమ్॥౭౪॥

స బ్రహ్మా తస్య పూర్వోక్తస్య స్వీయాహోరాత్రస్య సమాప్తౌ ప్రతిబుద్ధో భవతి ప్రతిబుద్ధశ్చ స్వీయం మనః సృజతి భూలోకాదిత్రయసృష్టయే నియుఙ్క్తే నతు జనయతి, తస్య మహాప్రలయానన్తరం జాతత్వాదనష్టత్వాచ్చ। అవాన్తరప్రలయే భూలోకాదిసత్రయమాత్రనాశాత్ సృష్ట్యర్థం మనోనియుక్తిరేవ మనఃసృష్టిః। తథా చ పురాణే శ్రూయతే —

"మనః సిసృక్షయా యుక్తం సర్గాయ నిదధే పునః"।ఇతి ।

అథవా మనఃశబ్దోఽయం మహత్తత్త్వపర ఏవ। యద్యపి సన్మహాప్రలయానన్తరముత్పన్నం, "మహాన్తమేవ చ" (మ. స్మృ. ౧-౧౫) ఇత్యాదినా సృష్టిరపి తస్యోక్తా, తథాప్యనుక్తం భూతానాముత్పత్తిక్రమం తద్గుణాంశ్చ కథయితుం మహాప్రలయానన్తరితామేవ మహదాదిసృష్టిం భూతసృష్టిం చ హిరణ్యగర్భస్యాపి పరమార్థత్వాత్తత్కర్తృతామనువదతి। ఏతేనేదముక్తం భవతి। బ్రహ్మా మహాప్రలయానన్తరితసృష్ట్యాదౌ పరమాత్మరూపేణ

మహదాదితత్త్వాని జగత్సృష్ట్యర్థం సృజతి। అత ఏవ శేషే వక్ష్యతి" "ఇత్యేషా సృష్టిరాదితః" (మ. స్మృ. ౧-౭౮) ఇతి।అవాన్తరప్రలయానన్తరం తు మనఃప్రభృతిసృష్టావభిధానక్రమేణైవ ప్రాథమ్యప్రాప్తిరిత్యేషా సృష్టిరాదిత ఇతి నిష్ప్రయోజనోఽనువాదః స్యాత్॥౭౪॥

మనః సృష్టిం వికురుతే చోద్యమానం సిసృక్షయా ।

ఆకాశం జాయతే తస్మాత్తస్య శబ్ద గుణం విదుః॥౭౫॥

మనో మహత్ సృష్టిం కరోతి పరమాత్మనః స్రష్టుమిచ్ఛయా ప్రేర్యమాణమ్ తస్మాదాకాశముత్పద్యతే తశ్చ పూర్వోక్తానుసారాదహఙ్కారతన్మాత్ర-క్రమేణ। ఆకాశస్య శబ్దం గుణం విదుర్మన్వాదయః॥౭౫॥

ఆకాశాత్తు వికుర్వాణాత్సర్వగన్ధవహః శుచిః ।

బలవాఞ్జాయతే వాయుః స వై స్పర్శగుణో మతః॥౭౬॥

ఆకాశాత్తు వికారజనకాత్సురభ్యసురభిగన్ధవహః పవిత్రో బలవాంశ్చ వాయురుత్పద్యతే। స చ స్వాక్యగుణవాన్మన్వాదీనాం సంమతః॥౭౬॥

వాయోరపి వికుర్వాణాద్విరోచిష్ణు తమోనుదమ్ ।

జ్యోతిరుత్పద్యతే భాస్వత్తద్రూపగుణముచ్యతే॥౭౭॥

వాయోరపి తేజ ఉత్పద్యతే। విరోచిష్ణు పరప్రకాశకం, తమోనాశనం, భాస్వత్ ప్రకాశకమ్। తచ్చ రూపగుణమభిధీయతే॥ ౭౭॥

జ్యోతిషశ్చ వికుర్వాణాదాపో రసగుణాః స్మృతాః।

అద్భ్యో గన్ధగుణా భూమిరిత్యేషా సృష్టిరాదితః॥౭౮॥

[పరస్పరానుప్రవేశాద్ధారయన్తి పరస్పరమ్।

గుణం పూర్వస్య పూర్వస్య ధారయన్త్యుత్తరోత్తరమ్॥౮॥]

తేజస ఆప ఉత్పద్యన్తే। తాశ్చ రసగుణయుక్తాః। అద్భ్యో గన్ధగుణయుక్తా భూమిరిత్యేషా మహాప్రలయానన్తరం సృష్ట్యాదౌ భూతసృష్టిః। తైరేవ భూతరవాన్తరప్రలయానన్తరమపి భూరాదిలోకత్రయ నిర్మాణమ్॥౭౮॥

యత్ప్రాగ్ద్వాదశసాహస్రముదితం దైవికం యుగమ్।

తదేకసప్తతిగుణం మన్వన్తరమిహోచ్యతే॥౭౯॥

యత్పూర్వం ద్వాదశవర్షసహస్త్రపరిమాణం సన్ధ్యాసన్ధ్యాంశసహితం మనుష్యాణాం చతుర్యుగం దేవానామేకం యుగముక్తం, తదేకసప్తతిగుణితం మన్వన్తరాఖ్యః కాల ఇహ శాస్త్రేఽభిధీయతే। తత్రైకస్య మనోః సర్గాద్యధికారః॥౭౯॥

మన్వన్తరాణ్యసంఖ్యాని సర్గః సంహార ఏవ చ।

క్రీడన్నివైతత్కురుతే పరమేష్ఠీ పునః పునః॥౮౦॥

యద్యపి చతుర్దశమన్వన్తరాణి పురాణేషు పరిగణ్యన్తే, తథాపి సర్గప్రలయానామానన్త్యాదసంఖ్యాని। ఆవృత్త్యా సర్గః సంహారశ్చాసంఖ్యః। ఏతత్సర్వం క్రీడన్నివ ప్రజాపతిః పునః పునః కురుతే। సుఖార్థా హి ప్రవృత్తిః క్రీడా। తస్య చాప్తకామత్వాన్న

సుఖార్థితేతి ఇవశబ్దః ప్రయుక్తః। పరమే స్థానేఽనావృత్తిలక్షణే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ। ప్రయోజనం వినా పరమాత్మనః సృష్ట్యాదౌ కథం ప్రవృత్తిరితి చేల్లీలయైవ ఏవం స్వభావత్వాదిత్యర్థః। వ్యాఖ్యాతురివ కరతాడనాదౌ। తథా చ శారీరకసూత్రమ్ —"లోకవత్తు లీలాకైవల్యమ్" (౨ / ౧ / 33) ॥౮౦॥

చతుష్పాత్సకలో ధర్మః సత్యం చైవ కృతే యుగే।

నాధర్మేణాగమః కశ్చిన్మనుష్యాన్ప్రతి వర్తతే॥౮౧॥

సత్యయుగే సకలో ధర్మశ్చతుష్పాత్సర్వాఙ్గసమ్పూర్ణ ఆసీత్। ధర్మే ముఖ్యపాదాసమ్భవాత్ "వృషో హి భగవాన్ధర్మః" ఇత్యాద్యాగమే వృషత్వేన కీర్తనాత్తస్య పాదచతుష్టయేన సమ్పూర్ణత్వాత్సత్యయుగేఽపి ధర్మాణాం సర్వైరఙ్గః సమగ్రత్వాత్సమ్పూర్ణత్వపరోఽయం చతుష్పాచ్ఛబ్దః। అథవా తపఃపరమిత్యత్ర మనునవ తపోజ్ఞాన-యజ్ఞదానానాం చతుర్ణో కీర్తనాత్తస్య పాదచతుష్టయేన సమ్పూర్ణత్వాత్పాదత్వేన నిరూపితాః సత్యయుగే సమగ్రా ఇత్యర్థః। తథా సత్యం చ కృతయుగమాసీత్। సకలధర్మశ్రేష్ఠత్వాత్సత్యస్య పృథగ్గ్రహణమ్। తథా న శాస్త్రాతిక్రమేణ ధనవిద్యాదేరాగమ ఉత్పత్తిర్మనుష్యాన్ప్రతి సమ్పద్యతే॥౮౧॥

ఇతరేష్వాగమాద్ధర్మః పాదశస్త్వవరోపితః।

చౌరికానృతమాయాభిర్ధర్మశ్చాపైతి పాదశః॥౮౨॥

సత్యయుగాదన్యేషు త్రేతాదిషు ఆగమాదధర్మేణ ధనవిద్యాదేరర్జనాత్తస్యైవ పూర్వశ్లోకే ప్రకృతత్వాత్। ఆగమాద్వేదాదితి తు గోవిన్దరాజో మేధాతిథిశ్చ। ధర్మో యాగాదిః యథాక్రమం ప్రతియుగం పాదమ్పాదమవరోపితో హీనః కృతస్తథా ధనవిద్యార్జితోఽపి యో ధర్మః ప్రచరతి సోఽపి చౌర్యాసత్యచ్ఛద్మభిః ప్రతియుగం పాదశో హ్రాసాద్వ్యపగచ్ఛతి। త్రేతాదియుగః సహ చౌరికానృతచ్ఛద్మనాం న యథాసంఖ్యమ్, సర్వత్ర సర్వేషాం దర్శనాత్॥౮౨॥

అరోగాః సర్వసిద్ధార్థాశ్చతుర్వర్షశతాయుషః।

కృతే త్రేతాదిషు హ్యేషరమాయుర్హ్రసతి పాదశః॥౮౩॥

బ్రాహ్మణేషు తు మధ్యే విద్వాంసః, మహాఫలజ్యోతిష్టోమాదికర్మాధికారిత్వాత్। తేభ్యోఽపి కృతబుద్ధయ అనాగతేఽపి కృతం మయేతి బుద్ధియషామ్। శాస్త్రోక్తానుష్ఠానేషూత్పన్నకర్తవ్యతాబుద్ధ్య ఇత్యర్థః। తేభ్యోఽపి అనుష్ఠాతారః, హితాహితప్రాప్తిపరిహారభాగిత్వాత్। తేభ్యోఽపి బ్రహ్మవిదః, మోక్షలాభాత్॥౧౭॥

ఉత్పత్తిరేవ విప్రస్య మూర్తిర్ధర్మస్య శాశ్వతీ।

స హి ధర్మార్థముత్పన్నో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥౯౮॥

బ్రాహ్మణదేహజన్మమాత్రమేవ ధర్మస్య శరీరమవినాశి। యస్మాదసౌ ధర్మార్థం జాతః ధర్మానుగృహీతాత్మజ్ఞానేన మోక్షాయ సంపద్యతే॥౯౮॥

బ్రాహ్మణో జాయమానో హి పృథివ్యామధిజాయతే।

ఈశ్వరః సర్వభూతానాం ధర్మకోశస్య గుప్తయే॥౧౮॥

యస్మాద్ బ్రాహ్మణో జాయమానః పృథివ్యామధి ఉపరి భవతి శ్రేష్ఠ ఇత్యర్థః। సర్వభూతానాం ధర్మసమూహరక్షాయై ప్రభుః, బ్రాహ్మణోపదిష్టత్వాత్సర్వధర్మాణామ్॥౯౯॥

సర్వం స్వం బ్రాహ్మణస్యేదం యత్కించిజ్జగతీగతమ్।

శ్రైష్ఠ్యేనాభిజనేనేదం సర్వం వై బ్రాహ్మణోఽర్హతి॥౧౦౦॥

యత్కించిజ్జగద్వర్తి ధనం తద్ బ్రాహ్మణస్య స్వమితి స్తుత్యోచ్యతే। స్వమివ స్వం న తు స్వమేవ, బ్రాహ్మణస్యాపి మనునాऽస్తే యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్। తస్మాద్ బ్రహ్మముఖోద్భవత్వేనాభిజనేన శ్రేష్ఠతయా సర్వం బ్రాహ్మణోऽర్హతి సర్వగ్రహణయోగ్యో భవత్యేవ। వై అవధారణే॥౧౦౦॥

స్వమేవ బ్రాహ్మణో భుఙ్క్తే స్వం వస్తే స్వం దదాతి చ।

ఆనృశంస్యాద్ బ్రాహ్మణస్య భుఞ్జతే హీతరే జనాః॥౧౦౧॥

యత్పరస్యాప్యన్నం బ్రాహ్మణో భుఙ్క్తే, పరస్య చ వస్త్రం పరిధత్తే, పరస్య గృహీత్వాऽన్యస్మై దదాతి, తదపి బ్రాహ్మణస్య స్వమివ। పూర్వవత్స్తుతిః। ఏవం సతి బ్రాహ్మణస్య కారుణ్యాదన్యే భోజనాది కుర్వన్తి॥౧౦౧॥

ఇదానీం ప్రకృష్టబ్రాహ్మణకర్మాభిధాయకతయా శాస్త్రప్రశంసాం ప్రక్రమతే —

తస్య కర్మవివేకార్థం శేషాణామనుపూర్వశః।

స్వాయంభువో మనుర్ధీమానిదం శాస్త్రమకల్పయత్॥౧౦౨॥

బ్రాహ్మణస్య కర్మజ్ఞానార్థం శేషాణాం క్షత్రియాదీనాం చ స్వాయంభువో బ్రహ్మపౌత్రో ధీమాన్సర్వవిషయజ్ఞానవాన్మనురిదం శాస్త్రం విరచితవాన్॥౧౦౨॥

విదుషా బ్రాహ్మణేనేదమధ్యేతవ్యం ప్రయత్నతః।

శిష్యేభ్యశ్చ ప్రవక్తవ్యం సమ్యఙ్ నాన్యేన కేనచిత్॥౧౦౩॥

ఏతచ్ఛాస్త్రాధ్యయనఫలజ్ఞేన బ్రాహ్మణేన ఏతస్య శాస్త్రస్య వ్యాఖ్యానాధ్యాపనోచితం ప్రయత్నతోఽధ్యయనం కర్తవ్యం, శిష్యేభ్యశ్చేదం వ్యాఖ్యాతవ్యం, నాన్యేన క్షత్రియాదినా। అధ్యయనమాత్రం తు వ్యాఖ్యానాధ్యాపనరహితం క్షత్రియవైశ్యయోరపి "నిషేకాదిశ్మశానాన్తైః" (మ. స్మృ. ౨-౧౬) ఇత్యాదినా విధాస్యతే। అనువాదమాత్రమేతదితి (౧) మేధాతిథిమతమ్। తన్న మనోహరమ్, ద్విజైరధ్యయనం, బ్రాహ్మ-

---

(౧) అధ్యేతవ్యం ప్రవక్తవ్యమిత్యర్థే కృత్యః న విధౌ। ద్వితీయాదధ్యాయాత్ప్రభృతి శాస్త్రం ప్రవర్తిష్యతే। అయం అధ్యాయోఽసంవాద ఏవ నాత్ర కశ్చిద్విధిరస్తి। తేన యథా— 'రాజభోజనాః శాలయః' ఇతి శాలిస్తుతినం రాయోఽన్యస్య తద్భోవననిషేధః। ఏవమత్రాపి 'నాన్యేన కేనచిత్' ఇతి నాయం నిషేధః, కేవలం శాస్త్రస్తుతిః। సర్వస్మిజ్జగతి శ్రేష్ఠో బ్రాహ్మణః, సర్వశాస్త్రాణాం శాస్త్రఞ్చేదమ్, అతస్తాదృశస్య విదుషో బ్రాహ్మణస్యాఽధ్యయన-

ణేనైవాధ్యాపనవ్యాఖ్యానే ఇత్యస్యాలాభాత్। యత్తు "అవీయీరంస్త్రయో వర్ణాః" (అ.౧౦ శ్లో. ౧) ఇత్యాది తద్వేదవిషయమితి వక్ష్యతి। విప్రేణైవాధ్యాపనమితి విధానేన సంభవత్యప్యనువాదత్వమస్యేతి వృథా మేధాతిథేగ్రహః॥౧౦౩॥

ఇదం శాస్త్రమధీయానో బ్రాహ్మణః శంసితవ్రతః।

మనోవాగ్దేహజైర్నిత్యం కర్మదోషైర్న లిప్యతే॥౧౦౪॥

ఇదం శాస్త్రం పఠన్నేతదీయమర్థం జ్ఞాత్వా శంసితవ్రతోఽనుష్ఠితవ్రతః మనోవాక్కాయసంభవైః పాపైర్న సంబధ్యతే॥౧౦౪॥

పునాతి పఙ్క్తిం వంశ్యాంశ్చ సప్త సప్త పరావరాన్।

పృథివీమపి చైవేమాం కృత్స్నామేకాఽపి సోఽర్హతి ॥౧౦౫॥

[యథా త్రివేదాధ్యయనం ధర్మశాస్త్రమిదం తథా।

అధ్యేతవ్యం బ్రాహ్మణేన నియతం స్వర్గమిచ్ఛతా ॥౧౧॥]

ఇదం శాస్త్రమధీయాన ఇత్యనువర్తతే। అపాఙ్క్త్యోపహతాం పఙ్క్తిమానుపూర్వ్యా నివిష్టజనసమూహం పవిత్రీకరోతి। వంశభవాంశ్చ సప్త పరాన్పిత్రాదీన్, అవరాంశ్చ పుత్రాదీన్। పృథివీమపి సర్వాం సకలధర్మజ్ఞతయా పాత్రత్వేన గ్రహీతుం యోగ్యో భవతి ॥౧౦౫॥

ఇదం స్వస్త్యయనం శ్రేష్ఠమిదం బుద్ధివివర్ధనమ్।

ఇదం యశస్యమాయుష్యమిదం నిఃశ్రేయసం పరమ్ ॥౧౦౬॥

అభిప్రేతార్థస్యావినాశః స్వస్తి తస్యాయనం ప్రాపకమ్ ఏతచ్ఛాస్త్రస్యాధ్యయనం స్వస్త్యయనం,జపహోమాదిబోధకత్వాచ్చ శ్రేష్ఠం స్వస్త్యయనాన్తరాత్ప్రకృష్టం, బుద్ధివివర్ధనమ్ ఏతచ్ఛాస్త్రాభ్యాసేనాశేషవిధినిషేధపరిజ్ఞానాత్। యశసే హితం యశస్యం, విద్వత్తయా ఖ్యాతిలాభాత్పరం ప్రకృష్టమ్। నిఃశ్రేయసం నిఃశ్రేయసస్య మోక్షస్యోపాయోపదేశకత్వాత్ ॥౧౦౬॥

అస్మిన్ధర్మోఽఖిలేనోక్తో గుణదోషౌ చ కర్మణామ్।

చతుర్ణామపి వర్ణానామాచారశ్చైవ శాశ్వతః ॥౧౦౭॥

అస్మిన్శాస్త్రే కార్త్స్న్యేన ధర్మోఽభిహిత ఇతి శాస్త్రప్రశంసా। కర్మణాం చ విహితనిషిద్ధానామిష్టానిష్టఫలే।వర్ణచతుష్టయస్యైవ పురుషధర్మరూప ఆచారః శాశ్వతః పారమ్పర్యాగతః। ధర్మత్వేఽప్యాచారస్య ప్రాధాన్యఖ్యాపనాయ పృథఙ్నిర్దేశః ॥౧౦౭॥

ప్రాధాన్యమేవ స్పష్టయతి —

ఆచారః పరమో ధర్మః శ్రుత్యుక్తః స్మార్త ఏవ చ।

తస్మాదస్మిన్సదా యుక్తో నిత్యం స్యాదాత్మవాన్ద్విజః॥౧౦౮॥

యుక్తో యత్నవాన్ ఆత్మహితేచ్చుః। సర్వస్యాత్మాస్తీతి ఆత్మశబ్దేన ఆత్మహితేచ్చా లక్ష్యతే॥౧౦౮॥

ఆచారాద్విచ్యుతో విప్రో న వేదఫలమశ్నుతే।

ఆచారేణ తు సంయుక్తః సంపూర్ణఫలభాగ్భవేత్॥౧౦౯॥

ప్రవచనార్థం, న సామాన్యేన శక్యతే అధ్యేతుం ప్రవక్తుం వా। అత ఏవాహ ప్రయత్నత ఇతి। యావన్న మహాప్రయత్న ఆస్థితః యావన్న శాస్త్రాన్తరైస్తర్కవ్యాకరణమీమాంసాదిభిః సంస్కృత ఆత్మా తావదేతత్ప్రవక్తుం న శక్యత। అత ఏవ అధ్యయనేన శ్రవణం లక్ష్యతే। తత్ర హి విద్వత్త్వోపయోగినీ న సంపాఠే। విధౌ హ్యధ్యయనే విద్వత్త్వాఽదృష్టాయైవ స్యాన్న చ విధౌ శ్రవణమధ్యయనేన లక్ష్యత ఇతి యుక్తం వక్తుం న విధేయే లక్షణార్థతా యుక్తా। అర్థవాదే తు ప్రమాణాన్తరానుసారేణ గుణవాదో న దోషాయ। తస్మాత్శ్రవణికాధికారం శాస్త్రమ్।

ఆచారాద్విచ్యుతో విప్రోనవైదికం ఫలం లభేత్। ఆచారయుక్తఃపునః సమగ్రఫలభాగ్భవతి ॥౧౦౯॥

ఏవమాచారతో దృష్ట్వా ధర్మస్య మునయో గతిమ్।

సర్వస్య తపసో మూలమాచారం జగృహుః పరమ్ ॥౧౧౦॥

ఉక్తప్రకారేణాచారాద్ధర్మప్రాప్తిమృషయో బుధ్వా తపసశ్చాన్ద్రాయణాదేః సమగ్రస్య కారణమాచారమనుష్ఠేయతయా గృహీతవన్తః। ఉత్తరత్ర వక్ష్యమాణస్యాచారస్యేహ స్తుతిః శాస్త్రస్తుత్యర్థా ॥౧౧౦॥

ఇదానీం శిష్యస్య సుఖప్రతిపత్తయే వక్ష్యమాణార్థానుక్రమణికామాహ —

జగతశ్చ సముత్పత్తిం సంస్కారవిధిమేవ చ।

వ్రతచర్యోపచారం చ స్నానస్య చ పరం విధిమ్ ॥౧౧౧॥

పాషణ్డగణధర్మేశ్వేత్యన్తం జగదుత్పత్తిర్యథోక్తా। బ్రాహ్మణస్తుతిశ్చ సర్గరక్షార్థత్వేన। బ్రాహ్మణస్య శాస్త్రస్తుత్యాదికం చ సృష్టావేవాన్తర్భవతి। ఏతత్ప్రథమాధ్యాయప్రమేయమ్। సంస్కారాణాం జాత-కర్మాదీనాం విధిమనుష్ఠానమ్ బ్రహ్మచారిణో వ్రతాచరణముపచారం చ గుర్వాదీనామభివాదనోపాసనాది। “సర్వో ద్వన్ద్వో విభాషయైకవద్భవతి" ఇత్యేకవద్భావః। ఏతద్ద్వితీయాధ్యాయప్రమేయమ్। స్నానం గురుకులాన్నివర్తమానస్య సంస్కారవిశేషస్తస్య ప్రకృష్టం విధానమ్ ॥౧౧౧॥

దారాధిగమనం చైవ వివాహానాం చ లక్షణమ్।

మహాయజ్ఞవిధానం చ శ్రాద్ధకల్పం చ శాశ్వతమ్ ॥౧౧౨॥

దారాధిగమనం వివాహః తద్విశేషాణాం బ్రాహ్మాదీనాం చాలక్షణమ్। మహాయజ్ఞాః పఞ్చ వైశ్వదేవాదయః। శ్రాద్ధస్య విధిః శాశ్వతః ప్రతిసర్గమనాదిప్రవాహప్రవృత్త్యా నిత్యః। ఏష తృతీయాధ్యాయార్థః ॥౧౧౨॥

వృత్తీనాం లక్షణం చైవ స్నాతకస్య వ్రతాని చ।

భక్ష్యాభక్ష్యం చ శౌచం చ ద్రవ్యాణాం శుద్ధిమేవ చ ॥౧౧౩॥

వృత్తీనాం జీవనోపాయానామ్ ఋతాదీనాం లక్షణమ్। స్నాతకస్య గృహస్థస్య వ్రతాని నియమాః। ఏతచ్చతుర్థాధ్యాయప్రమేయమ్। భక్ష్యం దధ్యాది, అభక్ష్యం లశునాది, శౌచం మరణాదౌ బ్రాహ్మణాదేర్దశాహాదినా। ద్రవ్యాణాం శుద్ధిముకాదినా ॥౧౧౩॥

స్త్రీధర్మయోగం తాపస్యం మోక్షం సంన్యాసమేవ చ।

రాజ్ఞశ్చ ధర్మమఖిలం కార్యాణాం చ వినిర్ణయమ్ ॥౧౧౪॥

స్త్రీణాం ధర్మయోగం ధర్మోపాయమ్ ఏతత్పాఞ్చభికమ్। తాపస్యం తపసే వానప్రస్థాయ హితం తస్య ధర్మమ్। మోక్ష హేతుత్వాన్మోక్షం యతి(౨) ధర్మమ్। య(3) తివర్మత్వేఽపి సంన్యాసస్య పృథగుపదేశః ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థః। ఏష షష్ఠాధ్యాయార్థః। రాజ్ఞోఽభిషిక్తస్య సర్వో హటాదృష్టార్థో ధర్మః। ఏష సప్తమాధ్యాయార్థః। కార్యాణాఋణాదీనామర్థిప్రత్యర్థిసమర్పితానాం వినిర్ణయో విచార్యతత్త్వనిర్ణయః ॥౧౧౪॥

సాక్షిప్రశ్నవిధానం చ ధర్మం స్త్రీపుంసయోరపి

విభాగధర్మం ద్యూతం చ కరాటకానాం చ శోధనమ్ ॥౧౧౫॥

సాక్షిణాం చ ప్రశ్నే యద్విధానం వ్యవహారాఙ్గత్వేఽపి సాక్షిప్రశ్నస్య విధాననిర్ణయోపాయత్వాత్పృథగ్నిర్దేశః। ఏతదాష్టమికమ్। స్త్రీపుంసయోర్భార్యాపత్యోః సన్నిధావసన్నిధౌ చ ధర్మానుష్ఠానమ్ ఋక్థవిభాగస్య చ ధర్మమ్। యద్యపి ఋక్థవిభాగోఽపి కార్యాణాం చ వినిణర్యమిత్యనేనవ ప్రాప్తస్తయాప్యధ్యాయభేదాత్పృథక్నిర్దేశః। ద్యూతవిషయో విధిర్ద్యూతశబ్దేనోచ్యతే। కణ్టకానాం చౌరాదీనాం శోధనం నిరసనమ్ ॥౧౧౫॥

వైశ్యోశూద్రోపచారం చ సంకీర్ణానాం చ సంభవమ్।

ఆపద్ధర్మం చ వర్ణానాం ప్రాయశ్చిత్తవిధిం తథా ॥౧౧౬॥

వైశ్యశూద్రోపచారం స్వధర్మానుష్ఠానమ్ । ఏతన్నవసే । ఏవం సంకీర్ణానామనులోమప్రతిలోమజానాముత్పత్తిమ్, ఆపది చ జీవికోపదేశమ్ ఆపద్ధర్మమ్ । ఏతద్దశమే । ప్రాయశ్చిత్తవిధిమేకాదశే ॥౧౧౬॥

సంసారగమనం చైవ త్రివిధం కర్మసంభవమ్ ।

నిఃశ్రేయసం కర్మణాం చ గుణదోషపరీక్షణమ్ ॥౧౧౭॥

సంసారగమనం దేహాన్తరప్రాప్తిరూపముత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధం శుభాశుభకర్మహేతుకమ్ । నిఃశ్రేయసమాత్మజ్ఞానం సర్వోత్కృష్టమోక్షలక్షణస్య శ్రేయోహేతుత్వాత్ । కర్మణాం చ విహితనిషిద్ధానాం గుణదోషపరీక్షణమ్ ॥౧౧౭॥

దేశధర్మాఞ్జాతిధర్మాన్కులధర్మాంశ్చ శాశ్వతాన్ ।

పాషణ్డగణధర్మాంశ్చ శాస్త్రేఽస్మిన్నుక్తవాన్మనుః ॥౧౧౮॥

ప్రతినియతదేశేఽనుష్ఠీయమానా దేశధర్మాః, బ్రాహ్మణాదిజాతినియతా జాతిధర్మాః, కులవిశేషాశ్రయాః కులధర్మాః, వేదబాహ్యాగమసమాశ్రయా ప్రతిషిద్ధవ్రతచర్యా పాషణ్డం, తద్యోగాత్పురుషోఽపి పాషణ్డః తన్నిమిత్తా యే ధర్మాః "పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్" (మం స్మృం ౪-30) ఇత్యాదయః తేషాం పృథగ్ధర్మానభిధానాత్ । గణః సమూహో వణిగాదీనామ్ । సప్తశ్లోకేషూక్తవానితి క్రియాపదమ్ ॥౧౧౮॥

యథేదముక్తవాఞ్ఛాస్త్రం పురా పృష్టో మనుర్మయా ।

తథేదం యూయమప్యద్య మత్సకాశాన్నిబోధత ॥౧౧౬॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం ప్రథమోఽధ్యాయః ॥౧॥

పూర్వం మయా పృష్టో మనుర్యథేదం శాస్త్రమభిహితవాంస్తథవాన్యూనానతిరిక్తం మత్సకాశాచ్ఛృణుతేతి ఋషీణాం శ్రద్ధాతిశయార్థం పునరభిధానమ్ ॥౧౧౯॥ క్షేం ॥౧౧॥౧౩౦॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ ప్రథమోఽధ్యాయః ॥౧॥

దివ్తీయోఽధ్యాయః ।

గౌడే నన్దనవాసినామ్ని సుజనైర్వర్ణ్యే వరేణ్యే కులే

విప్రో భట్టదివాకరస్య తనయః కుల్లూకభట్టోఽభవత్ ॥

వృత్తిస్తేన మనుస్మృతౌ శివపురేఽధ్యాయే ద్వితీయేఽధునా

రమ్యేయం క్రియతే హితాయ విదుషా మన్వర్థముక్తావలీ ॥౧॥

ప్రథమాధ్యాయే ప్రకృష్టపరమాత్మజ్ఞానరూపధర్మజ్ఞానాయ జగత్కారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాద్యాధునా బ్రహ్మజ్ఞానాఙ్గభూతం సంస్కారాదిరూపం ధర్మం ప్రతిపిపాదయిపుర్ధర్మసామాన్యలక్షణం ప్రథమమాహ—

విద్వద్భిః సేవితః సద్భిర్నిత్యమద్వేషరాగిభిః ।

హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాతో యో ధర్మస్తం నిబోధత ॥౧॥

విద్వద్భిర్వేదవిద్భిః సద్భిర్ధార్మికై రాగద్వేషశూన్యైరనుష్ఠితో హృదయేనాభిముఖ్యేన జ్ఞాత ఇతి, అనేన శ్రేయఃసాధనమభిహితమ్ । తత్ర హి స్వరసాన్మనోఽభిముఖీభవతి । వేదవిద్భిర్జ్ఞాత ఇతి విశేషణోపాదానసామర్థ్యాజ్జ్ఞాతస్య వేదస్యైవ శ్రేయఃసాధనజ్ఞానే కారణత్వం వివక్షితమ్ । ఖడ్గధారిణా హత ఇత్యుక్తే ధృతఖడ్గస్యైవ హననే ప్రాధాన్యమ్ । అతో వేదప్రమాణకః శ్రేయఃసాధనం ధర్మం ఇత్యుకమ్ । ఏవం విధో యో ధర్మస్తం నిబోధత । ఉక్తార్థసంగ్రహశ్లోకాః—

వేదవిద్భిర్జ్ఞాత ఇతి ప్రయుఞ్జానో విశేషణమ్ ।

వేదాదేవ పరిజ్ఞాతో ధర్మ ఇత్యుక్తవాన్మనుః ॥

హృదయేనాభిముఖ్యేన జ్ఞాత ఇత్యపి నిర్దిశన్ ।

శ్రేయః సాధనమిత్యాహ తత్ర హ్యభిముఖం మనః ॥

వేదప్రమాణకః శ్రేయఃసాధనం ధర్మ ఇత్యతః ।

మనూక్తమేవ మునయః ప్రణిన్యుర్ధర్మలక్షణమ్ ॥

అత ఏవ హారీతః —

"అథాతో ధర్మం వ్యాఖ్యాస్యామః । శ్రుతిప్రమాణకో ధర్మః । శ్రుతిశ్చ ద్వివిధా వైదికీ తాన్త్రికీ చ" ।భవిష్యపురాణే చ—

ధర్మః శ్రేయః సముద్దిష్టం శ్రేయోఽభ్యుదయలక్షణమ్ ।

స తు పఞ్చవిధః ప్రోక్తో వేదమూలః సనాతనః ॥

అస్య సమ్యగనుష్ఠానాత్స్వర్గో మోక్షశ్చ జాయతే ।

ఇహ లోకే సుఖైశ్చర్యమతులం చ ఖగాధిప ॥

శ్రేయఃసాధనమిత్యర్థః । జైమినిరపి ఇదమపి ధర్మలక్షణమసూత్రయత్,– "చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" ఇతి । ఉభయం చోదనయా లక్ష్యతే, అర్థః శ్రేయఃసాధనం జ్యోతిష్టోమాదిః । అనర్థః ప్రత్యవాయసాధనం శ్యేనాదిః । తత్ర వేదప్రమాణకం శ్రేయఃసాధనం జ్యోతిష్టోమాది ధర్మ ఇతి సూత్రార్థః । స్మృత్యాదయోఽపి వేదమూలకత్వేనైవ ధర్మే ప్రమాణమితి దర్శయిష్యామః । గోవిన్దరాజస్తు హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాత ఇత్యన్తఃకరణవిచికిత్సాశూన్య ఇతి వ్యాఖ్యాతవాన్ । తన్మతే వేదవిద్భిరనుష్ఠితః సంశయరహితశ్చ ధర్మ ఇతి ధర్మలక్షణం స్యాత్ । ఏవం చ దృష్టార్థగ్రామగమనాదిసాధారణం ధర్మలక్షణం విచక్షణా న శ్రద్ధతే । (౧) మేధాతిథిస్తు హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాత ఇతి యత్ర చిత్తం ప్రవర్తయతీతి వ్యాఖ్యాయ, 'అథవా హృదయం వేదః స హ్యధీతో భావనారూపేణ హృదయస్థితో హృదయమ్ ఇత్యుచ్యతే' ఇత్యుక్తవాన్ ॥॥

కామాత్మతా న ప్రశస్తా న చైవేహాస్త్యకామతా ।

కామ్యో హి వేదాధిగమః కర్మయోగశ్చ వైదికః ॥౨॥

ఫలాభిలాషశీలత్వం పురుషస్య కామాత్మతా । సా న ప్రశస్తా బన్ధహేతుత్వాత్ । స్వర్గాదిఫలాభిలాషేణ కామ్యాని కర్మాణ్యనుష్ఠీయమానాని పునర్జన్మనే కారణం భవన్తి । నిత్యనైమిత్తికాని స్వాత్మజ్ఞానసహకారితయా మోక్షాయ కల్పన్తే । న పునరిచ్ఛామాత్రమనేన నిషిధ్యతే । తదాహ— "న చైవేహాస్త్యకామతా ఇతి । యతో వేదస్వీకరణం వైదికసకలధర్మసమ్బన్ధశ్వేచ్ఛావిషయావేవ ॥౨॥

అత్రోపపత్తిమాహ—

సంకల్పమూలః కామో వై యజ్ఞాః సంకల్పసంభవాః ।

వ్రతాని యమధర్మాశ్చ సర్వే సంకల్పజాః స్మృతాః ॥౩॥

అనేన కర్మణేదమిష్టం ఫలం సాధ్యత ఇత్యేవంవిషయా బుద్ధిః సంకల్పః, తదనన్తరమిష్టసాధనతయావగతే తస్మిన్నిచ్ఛా జాయతే, తదర్థం ప్రయత్నం కురుతే చేత్యేవం యజ్ఞాః సంకల్పప్రభవాః, వ్రతాని, యమరూపాశ్చ

---

(౧) హృదయేన హృదయశబ్దేన చిత్తమాచష్టే । అనుజ్ఞానం చ హృదయస్య ప్రసాదః । ఏషా హి స్థితిః అన్తర్హృదయవర్తీని బుద్ధ్యాదితత్త్వాని । యద్యపి బాహ్యాహింసాభక్ష్యభక్షణాదిషు మూఢాః ధర్మబుద్ధయా ప్రవర్తన్తే తథాపి హృదయాక్రోశనం తేషాం భవతి । వైదికే త్వనుష్ఠానే పరితుష్యతి మనః । తదస్య సర్వస్యాయమర్థః — న మయా తాదృశో ధర్మతచ్యతే యత్రైతే దోషాః సన్తి । కిన్తు య ఏవంవిధైర్మహాత్మభిరనుష్ఠీయతే స్వయం చ యత్ర చిత్తం ప్రవర్తయతి వా । అత ఆదరాతిశయ ఉచ్యమానేషు ధర్మేషు యుక్తః । అథవా హృదయం వేదః, స హ్యధీతో భావనారూపేణ హృదయస్థితో హృదయమ్ । తతశ్చ త్రితయమత్రోపాత్తమ్– యది తావదవిచార్యైవ స్వాగ్రహాత్కాచిత్ప్రవృత్తిః కస్యచిత్తదన్యత్రైవ యుక్తా । ఏతద్ధృదయేనాభ్యనుజ్ఞాత ఇత్యనేనోచ్యతే । ప్రథాప్యయం న్యాయః 'మహాజనో యేన గతః సపన్థాః' ఇతి తదప్యత్రైవాస్తి । విద్వాంసో సూత్ర నిష్కామాః ప్రవృత్తిపూంర్వా అనిన్ద్యాశ్చ లోకే।

ప్రథాప్రామాణికీ ప్రవృత్తిః సాపి వేదప్రామాణ్యా-త్సిద్ధైవేతి । సర్వప్రకారం ప్రవృత్త్యాభిముఖ్యమనేన జన్యతే ।

ధర్మాశ్చతుర్థాధ్యాయే వక్ష్యమాణాః । సర్వ ఇత్యనేన పదేన అన్యేఽపి శాస్త్రార్థాః సంకల్పాదేవ జాయన్తే । ఇచ్ఛామన్తరేణ తాన్యపి న సంభవన్తీత్యర్థః । గోవిన్దరాజస్తు వ్రతాన్యనుష్ఠేయరూపాణి, యమధర్మాః ప్రతిషేధార్థకా ఇత్యాహ ॥3॥

అత్రైవ లౌకికం నియమం దర్శయతి—

అకామస్య క్రియా కాచిద్ దృశ్యతే నేహ కర్హిచిత్ ।

యద్యద్ధి కురుతే కించిత్తత్తత్కామస్య చేష్టితమ్ ॥౪॥

లోకే యా కాచిద్భోజనగమనాదిక్రియా, సాప్యనిచ్ఛతో న కదాచిద్ దృశ్యతే । తతశ్చ సర్వం కర్మ లౌకికం వైదికం చ యద్యత్పురుషః కురుతే తత్తదిచ్ఛాకార్యమ్ ॥౪॥

సమ్ప్రతి పూర్వోక్తం ఫలాభిలాషనిషేధం నియమయతి—

తేషు సమ్యగ్వర్తమానో గచ్ఛత్యమరలోకతామ్ ।

యథా సంకల్పితాంశ్చేహ సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే ॥౫॥

[అసద్వృత్తస్తు కామేషు కామోపహతచేతనః ।

నరకం సమవాప్నోతి తత్ఫలం న సమశ్నుతే ॥౧॥

తస్మాచ్ఛ్రుతిస్మృతిప్రోక్తం యథావిధ్యుపపాదితమ్ ।

కామ్యం కర్మేహ భవతి శ్రేయసే న విపర్యయః ॥౨॥]

నాత్రేచ్ఛా నిషిధ్యతే కిన్తు శాస్త్రోక్తకర్మసు సమ్యగ్వృత్తిర్విధీయతే । బన్ధహేతుఫలాభిలాషం వినా శాస్త్రీయకర్మణామనుష్ఠానం తేషు సమ్యగ్వృత్తిః సమ్యగ్వర్తమానోఽమరలోకతామమరధర్మకం బ్రహ్మభావం గచ్ఛతి । మోక్షం ప్రాప్నోతీత్యర్థః । తథాభూతశ్చ సర్వేశ్వరత్వాదిహాపి లోకే సర్వానభిలషితాన్ప్రాప్నోతి । తథా చ ఛాన్దోగ్యే— "స యది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదేవాస్య పితరః సముత్తిష్ఠన్తి" (౮ / ౨ / ౧) ఇత్యాది ॥౫॥

ఇదానీం ధర్మప్రమాణాన్యాహ—

వేదోఽఖిలోధర్మమూలం స్మృతిశీలే చ తద్విదామ్ ।

ఆచారశ్చైవ సాధూనామాత్మనస్తుష్టిరేవ చ ॥౬॥

వేద ఋగ్యజుఃసామాథర్వలక్షణః, స సర్వో విధ్యర్థవాదమన్త్రాత్మా ధర్మే మూలం ప్రమాణమ్ । అర్థవాదానామపి విధ్యేకవాక్యతయా స్తావకత్వేన ధర్మే ప్రామాణ్యాత్ । యదాహ జైమినిః - "విధినాత్వేకవాక్యత్వాత్స్తుత్యర్థేన విధీనాం స్యుః" । మన్త్రార్థవాదానామపి విధివాక్యైకవాక్యతయైవ ధర్మే ప్రామాణ్యం, ప్రయోగకాలే చానుష్ఠేయస్మార-కత్వం, వేదస్య చ ధర్మే ప్రామాణ్యం యథార్థానుభవకరణత్వరూపం న్యాయసిద్ధమ్ । స్మృత్యాదీనామపి తన్మూలత్వేనైవ ప్రామాణ్యప్రతిపాదనార్థమనూద్యతే । మన్వాదీనాం చ వేదవిదాం స్మృతి ప్రమాణమ్ । వేదవిదామితి విశేషణోపాదానా-ద్వేదమూలత్వేనైవ స్మృత్యాదీనాం ప్రామాణ్యమభిమతమ్ । శీలం బ్రహ్మణ్యతాదిరూపమ్ । తదాహ హారీతః - "బ్రహ్మణ్యతా దేవపితృభక్తతా సౌమ్యతా అపరోపతాపితా అనసూయతా మృదుతా అపారుష్యం మైత్రతా ప్రియవాదిత్వం కృతజ్ఞతా శరణ్యతా కారుణ్యం ప్రశాన్తిశ్చేతి త్రయోదశవిధం శీలమ్" । గోవిన్దరాజస్తు శీలం రాగద్వేషపరిత్యాగ ఇత్యాహ । ఆచారః కమ్బలవల్కలాద్యాచరణరూపః,

సాధూనాం ధార్మికాణామ్ ఆత్మతుష్టిశ్చ వైకల్పికపదార్థవిషయా ధర్మే ప్రమాణమ్ । తదాహ గర్గః – “వైకల్పికే ఆత్మతుష్టిః ప్రమాణమ్” ॥౬॥

వేదాదన్యేషాం వేదమూలత్వేన ప్రామాణ్యేఽభిహితేఽపి మనుస్మృతేః సర్వోత్కర్షజ్ఞాపనాయ విశేషేణ వేదమూలతామాహ—

యః కశ్చిత్కస్యచిద్ధర్మో మనునా పరికీర్తితః ।

స సర్వోఽభిహితో వేదే సర్వజ్ఞానమయో హి సః ॥౭॥

యః కశ్చిత్కస్యచిద్ బ్రాహ్మణాదేర్మనునా ధర్మ ఉక్తః స సర్వో వేదే ప్రతిపాదితః । యస్మాత్సర్వజ్ఞోఽసౌ మనుః సర్వజ్ఞతయా చోత్సన్నవిప్రకీర్ణపఠ్యమానవేదార్థం సమ్యగ్జ్ఞాత్వా లోకహితాయోపనిబద్ధవాన్ । గోవిన్దరాజస్తు సర్వజ్ఞానమయ ఇత్యస్య సర్వజ్ఞానారబ్ధ ఇవ వేద ఇతి వేదవిశేషణతామాహ ॥౭॥

సర్వం తు సమవేక్ష్యేదం నిఖిలం జ్ఞానచక్షుషా ।

శ్రుతిప్రామాణ్యతో విద్వాన్స్వధర్మే నివిశేత వై ॥౮॥

సర్వం శాస్త్రజాతం వేదార్థావగమోచితం జ్ఞానం మీమాంసావ్యాకరణాదికజ్ఞానమేవ చక్షుస్తేన నిఖిలం తద్విశేషేణ పర్యాలోచ్య వేదప్రామాణ్యేనానుష్ఠేయమవగమ్య స్వధర్మేఽవతిష్ఠేత ॥౮॥

శ్రుతిస్మృత్యుదితం ధర్మమనుతిష్ఠన్హి మానవః ।

ఇహ కీర్తిమవాప్నోతి ప్రేత్య చానుత్తమం సుఖమ్ ॥౯॥

శ్రుతిస్మృత్యుదితం ధర్మమనుతిష్ఠన్మానవ ఇహలోకే ధార్మికత్వేనానుషఙ్గికీం కీర్తిం పరలోకే చ ధర్మఫలముత్కృష్టం స్వర్గాపవర్గాదిసుఖరూపం ప్రాప్నోతి । అనేన వాస్తవగుణకథనేన శ్రుతిస్మృత్యుదితం ధర్మమనుతిష్ఠేదితి విధిః కల్ప్యతే ॥౯॥

శ్రుతిస్తు వేదో విజ్ఞేయో ధర్మశాస్త్రం తు వై స్మృతిః ।

తే సర్వార్థేష్వమీమాంస్యే తాభ్యాం ధర్మో హి నిర్బభౌ ॥౧౦॥

లోకప్రసిద్ధసంజ్ఞాసంజ్ఞిసంబన్ధానువాదోఽయం శ్రుతిస్మృత్యోః ప్రతికూలతర్కణామీమాంస్యత్వవిధానార్థం, స్మృతేః శ్రుతితుల్యత్వబోధనేనాచారాదిభ్యో బలవత్త్వ ప్రతిపాదనార్థం చ । తేన స్మృతివిరుద్ధాచారో హేయ ఇత్యస్య ఫలమ్ । శ్రుతిర్వేదః, మన్వాదిశాస్త్రం స్మృతిః, తే ఉభే ప్రతికూలతర్కైర్న విచారయితవ్యే । యతస్తాభ్యాం నిఃశేషేణ ధర్మో బభౌ ప్రకాశతాం గతః ॥౧౦॥

యోఽవమన్యేత తే మూలే హేతుశాస్త్రాశ్రయాద్ద్విజః ।

స సాధుభిర్బహిష్కార్యో నాస్తికో వేదనిన్దకః ॥౧౧॥

పునస్తే ద్వే శ్రుతిస్మృతీ ద్విజోఽవమన్యేత స శిష్టైర్ద్విజానుష్ఠేయాధ్యయనాదికర్మణో నిఃసార్యః । పూర్వశ్లోకే సామాన్యేనామీమాంస్యే ఇతి సామాన్యతో మీమాంసానిషేధాదనుకూలమీమాంసాఽపి న ప్రవర్తనీయేతి భ్రమో మాభూదితి విశేషయతి, హేతుశాస్త్రాశ్రయాత్ వేదవాక్యమప్రమాణం వాక్యత్వాత్ విప్రలమ్భకవాక్యవదిత్యాదిప్రతికూలతర్కా-వష్టమ్భేన చార్వాకాదినాస్తిక ఇవ నాస్తికః, యతో వేదనిన్దకః ॥౧౧॥

ఇదానీం శీలస్యాచార ఏవాన్తర్భావసమ్భవాద్వేదమూలత్రైవ తన్త్రం న స్మృతిశీలాదిప్రకారనియమః ఇతి దర్శయితుం చతుర్ధా ధర్మప్రమాణమాహ—

వేదః స్మృతిః సదాచారః స్వస్య చ ప్రియమాత్మనః ।

ఏతచ్చతుర్విధం ప్రాహుః సాక్షాద్ధర్మస్య లక్షణమ్ ॥౧౨॥

వేదో ధర్మప్రమాణం స క్వచిత్ప్రత్యక్షః క్వచిత్స్మృత్యాద్యనుమిత ఇత్యేవం । తాత్పర్యం న తు । ప్రమాణపరిగణనే । అత ఏవ “శ్రుతిస్మృత్యుదితం ధర్మమ్” (మం స్మృం ౨ / ౯) ఇత్యత్రాద్వయమేవాభిహితవాన్ । సదాచారః శిష్టాచారః స్వస్య చాత్మనః ప్రియమాత్మతుష్టిః ॥౧౨॥

అర్థకామేష్వసక్తానాం ధర్మజ్ఞానం విధీయతే ।

ధర్మం జిజ్ఞాసమానానాం ప్రమాణం పరమం శ్రుతిః ॥౧౩॥

అర్థకామేష్వసక్తానాం అర్థకామలిప్సాశూన్యానాం ధర్మోపదేశోఽయమ్ । యే త్వర్థకామసమీహయా అనేకప్రతిపత్త్యర్థం ధర్మమనుతిష్ఠన్తి న తేషాం కర్మఫలమిత్యర్థః । ధర్మం చ జ్ఞాతుమిచ్ఛతాం ప్రకృష్టం ప్రమాణం శ్రుతిః ।ప్రకర్షబోధనేన చ శ్రుతిస్మృతివిరోధే స్మృత్యర్థో నాదరణీయ ఇతి భావః । అత ఏవ

జాబాలః —

"శ్రుతిస్మృతివిరోధే తు శ్రుతిరేవ గరీయసీ ।

అవిరోధే సదా కార్యం స్మార్తం వైదికవత్ సతా ॥"

భవిష్యపురాణేఽప్యుక్తమ్—

శ్రుత్యా సహ విరోధే తు బాధ్యతే విషయం వినా ।

జైమినిరప్యాహ—

"విరోధే త్వనపేక్షం స్యాదసతి హ్యనుమానకమ్" ॥

శ్రుతివిరోధే స్మృతివాక్యమనపేక్ష్యమప్రమాణమనాదరణీయమ్ । అసతి విరోధే మూలవేదానుమానమిత్యర్థః ॥౧౩॥

శ్రుతిద్వైధం తు యత్ర స్యాత్తత్ర ధర్మావుభౌ స్మృతౌ ।

ఉభావపి హి తౌ ధర్మౌ సమ్యగుక్తౌ మనీషిభిః ॥౧౪॥

యత్ర పునః శ్రుత్యోరేవ ద్వైధం పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదనం తత్ర ద్వావపి ధర్మౌ మనునా స్మృతౌ । తుల్యబలతయా వికల్పానుష్ఠానవిధానేన చ విరోధాభావః । యస్మాన్మన్వాదిభ్యః పూర్వతరైరపి విద్వద్భిః సమ్యక్ సమీచీనౌ ద్వావపి తౌ ధర్మాపవుక్తౌ । సమానన్యాయతయా స్మృత్యోరపి విరోధే వికల్ప ఇతి ప్రకృతోపయోగస్తుల్య-బలత్వావిశేషాత్ । తదాహ గౌతమః — "తుల్యబలవిరోధే వికల్పః" ॥౧౪॥

అత్ర దృష్టాన్తమాహ—

ఉదితేఽనుదితే చైవ సమయాధ్యుషితే తథా ।

సర్వథా వర్తతే యజ్ఞ ఇతీయం వైదికీ శ్రుతిః ॥౧౫॥

[శ్రుతిం పశ్యన్తి మునయః స్మరన్తి తు యథాస్మృతి ।

తస్మాత్ప్రమాణం మునయః ప్రమాణం ప్రథితం భువి ॥౩॥

ధర్మవ్యతిక్రమో దృష్టః శ్రేష్ఠానాం సాహసం తథా ।

తదన్వీక్ష్య ప్రయుఞ్జానాః సీదన్త్యపరధర్మజాః ॥౪॥]

సూర్యనక్షత్రవర్జితః కాలః సమయాధ్యుషితశబ్దేనోచ్యతే । ఉదయాత్పూర్వమరుణకిరణవాన్ప్రవిరలతారకో-ఽనుదితకాలః । పరస్పరవిరుద్ధకాలశ్రవణేఽపి సర్వథా వికల్పేనాగ్నిహోత్రహోమః ప్రవర్తతే । దేవతోద్దేశేనాద్రవ్యత్యాగగుణయోగాద్యజ్ఞశబ్దోఽత్ర హోమే గౌణః । "ఉదితే హోతవ్యమ్" ఇత్యాదికా వైదికీ శ్రుతిః ॥౧౫॥

నిషేకాదిశ్మశానాన్తో మన్త్రైర్యస్యోదితో విధిః ।

తస్య శాస్త్రేఽధికారోఽస్మిఞ్జ్ఞేయో నాన్యస్య కస్యచిత్ ॥౧౬॥

గర్భాధానా దిరన్త్యేష్టిపర్యన్తో యస్య వర్ణస్య మన్త్రైరనుష్ఠానకలాప ఉక్తో ద్విజాతేరిత్యర్థః । తస్యాస్మిన్మాన-వధర్మశాస్త్రేఽధ్యయనే శ్రవణేఽధికారః న త్వన్యస్య కస్యచిచ్ఛూద్రాదేః । ఏతచ్చాస్యానుష్ఠానాం చ యథాధికారం సర్వైరేవ కర్తవ్యం, ప్రవచనం త్వఖ్యాధ్యాపరేన్వ వ్యాఖ్యానరూపం బ్రాహ్మణకర్తృకమేవేతి విదుషా బ్రాహ్మణేనేత్యత్ర వ్యాఖ్యాతమ్ ॥౧౬॥

ధర్మస్య స్వరూపం ప్రమాణం పరిభాషాం చోక్త్వా ఇదానీం ధర్మానుష్ఠానయోగ్యదేశానాహ—

సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్యదన్తరమ్ ।

తం దేవనిర్మితం దేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షతే ॥౧౭॥

సరస్వతీదృషద్వత్యోర్నద్యోరుభయోర్మధ్యం బ్రహ్మావర్తం దేశమాహుః ।
దేవనదీదేవనిర్మితశబ్దౌ నదీదేశశాశస్త్యార్థౌ ॥౧౭॥

తస్మిన్దేశే య ఆచార: పారంపర్యక్రమాగతః ।

వర్ణానాం సాన్తరాలానాం స సదాచార ఉచ్యతే ॥౧౮॥

[విరుద్ధా చ విగీతా చ దృష్టార్థాదిష్టకారణే ।

స్మృతిర్న శ్రుతిమూలా స్యాద్యా చైషా సంభవశ్రుతిః ॥౫॥]

తస్మిన్దేశే ప్రాయేణ శిష్టానాం సమ్భవాత్తేషాం బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం సంకీర్ణజాతిపర్యన్తానాం ఆచారః పారంపర్యక్రమాగతో న త్విదానీంతనః, స సదాచారోఽభిధీయతే ॥౧౮॥

కురుక్షేత్రం చ మత్స్యాశ్చ పఞ్చాలాః శూరసేనకాః ।

ఏష బ్రహ్మర్షిదేశో వై బ్రహ్మావర్తాదనన్తరః ॥౧౯॥

మత్స్యాదిశబ్దాః బహువచనాన్తా ఏవ దేశవిశేషవాచకాః । పఞ్చాలాః కాన్యకుబ్జదేశాః । శూరసేనకామథురాదేశాః । ఏష బ్రహ్మర్షిదేశో బ్రహ్మావర్తాత్కిఞ్చిదూనః ॥౧౯॥

ఏతద్దేశప్రసూతస్య సకాశాదగ్రజన్మనః ।

స్వం స్వం చరిత్రం శిక్షేరన్పృథివ్యాం సర్వమానవాః ॥౨౦॥

కురుక్షేత్రాదిదేశజాతస్య బ్రాహ్మణస్య సకాశాత్సర్వమనుష్యా ఆత్మీయమాత్మీయమాచారం శిక్షేరన్ ॥౨౦॥

హిభవద్విన్ధ్యయోర్మధ్యం యత్ప్రాగ్వినశనాదపి ।

ప్రత్యగేవ ప్రయాగాచ్చ మధ్యదేశః ప్రకీర్తితః ॥౨౧॥

ఉత్తరదక్షిణదిగవస్థితౌ హిమవద్విన్ధ్యౌ పర్వతౌ, తయోర్యన్మధ్యం వినశనాత్సరస్వత్యన్తర్ధానదేశాద్యత్పూర్వం ప్రయాగాచ్చ యత్పశ్చిమం స మధ్యదేశనామా దేశః కథితః ॥౨౧॥

ఆ సముద్రాత్తు వై పూర్వాదాసముద్రాత్తు పశ్చిమాత్ ।

తయోరేవాన్తరం గిర్యోరార్యావర్తం విదుర్బుధాః ॥౨౨॥

ఆ పూర్వసముద్రాత్ ఆపశ్చిమసముద్రాద్ధిమవద్విన్ధ్యయోశ్చ యన్మధ్యం తమార్యావర్తదేశం పణ్డితా జానన్తి । మర్యాదాయామయమాఙ్, నాభివిధౌ । తేన సముద్రమధ్యద్వీపానాం నార్యావర్తతా । ఆర్యా అత్రావర్తన్తే పునఃపునరుద్భవన్తీత్యార్యావర్తః ॥౨౨॥

కృష్ణసారస్తు చరతి మృగో యత్ర స్వభావతః ।

స జ్ఞేయో యజ్ఞియో దేశో మ్లేచ్ఛదేశస్త్వతః పరః ॥౨౩॥

కృష్ణసారో మృగో యత్ర స్వభావతో వసతి న తు బలాదానీతః, స యజ్ఞార్హో దేశో జ్ఞాతవ్యః । అన్యో మ్లేచ్ఛదేశో న యజ్ఞార్హ ఇత్యర్థః ॥౨౩॥

ఏతాన్ద్విజాతయో దేశాన్సంశ్రయేరన్ప్రయత్నతః ।

శూద్రస్తు యస్మిన్కస్మిన్వా నివసేద్ వృత్తికర్శితః ॥౨౪॥

అన్యదేశోద్భవా అపి ద్విజాతయో యజ్ఞార్యత్వాదదృష్టార్థత్వాచ్చైతాన్దేశాన్ప్రయత్నాదాశ్రయేరన్ । శూద్రస్తు వృత్తిపీడితో వృత్త్యర్థమన్యదేశమప్యాశ్రయేత్ ॥౨౪॥

ఏషా ధర్మస్య వో యోనిః సమాసేన ప్రకీర్తితా ।

సమ్భవశ్చాస్య సర్వస్య వర్ణధర్మాన్నిబోధత ॥౨౫॥

ఏషా యుష్మాకం ధర్మస్య యోనిః సంక్షేపేణోక్తా । యోనిర్జ్ఞప్తికారణం "వేదోఽఖిలో ధర్మమూలమ్" (మం స్మృం ౨-౬) ఇత్యాదినోక్తమిత్యర్థః । గోవిన్దరాజస్త్విహ ధర్మశబ్దోఽపుర్వాఖ్యాత్మకధర్మే వర్తత ఇతి “విద్వద్భిః సేవితః” (మం స్మృం ౨ / ౧) ఇత్యత్ర తత్కారణేఽష్టకాదౌ వాఽపూర్వాఖ్యస్య ధర్మస్య యోనిరితి వ్యాఖ్యాతవాన్ । సమ్భవశ్చో-త్పత్తిర్జగత ఉక్తా । ఇదానీం వర్ణధర్మాఞ్ఛృణుత । వర్ణధర్మశబ్దశ్చ వర్ణధర్మాశ్రమధర్మవర్ణాశ్రమధర్మగుణధర్మనైమిత్తికధర్మాణాముపలక్షకః । తే చ భవి

భవిష్యపురాణోక్తాః —

వర్ణధర్మః స్మృత స్త్వేక ఆశ్రమాణామతః పరమ్ ।

వర్ణాశ్రమస్తృతీయస్తు గౌణో నైమిత్తికస్తథా ।

వర్ణత్వమేకమాశ్రిత్య యో ధర్మః సంప్రవర్తతే ।

వర్ణధర్మః స ఉక్తస్తు యథోపనయనం నృప ॥

యస్త్వాశ్రమం సమాశ్రిత్య అధికారః ప్రవర్త్తతే ।

స ఖల్వాశ్రమధర్మస్తు భిక్షాదణ్డాదికో యథా ॥

వర్ణత్వమాశ్రమత్వం చ యోఽధికృత్య ప్రవర్తతే ।

స వర్ణాశ్రమధర్మస్తు మౌఞ్జీయా మేఖలా యథా ॥

యో గుణేన ప్రవర్తేత గుణధర్మః స ఉచ్యతే ।

యథా మూర్ధాభిషిక్తస్య ప్రజానాం పరిపాలనమ్ ॥

నిమిత్తమేకమాశ్రిత్య యో ధర్మః సంప్రవర్తతే ।

నైమిత్తికః స విజ్ఞేయః ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్యథా ॥౨౫॥

వైదికైః కర్మభిః పుణ్యైర్నిషేకాదిర్ద్విజన్మనామ్ ।

కార్యః శరీరసంస్కారః పావనః ప్రేత్య చేహ చ ॥౨౬॥

వేదమూలత్వాద్వైదికైః పుణ్యైః శుభైర్మన్త్రప్రయోగాదికర్మభిర్ద్విజాతీనాం గర్భాధానాదిశరీరసంస్కారః కర్తవ్యః । పావనః పాపక్షయహేతుః । ప్రేత్య పరలోకే సంస్కృతస్య యాగాదిఫలసమ్బన్ధాత్, ఇహ లోకే చ వేదాధ్యయనాద్యధికారాత్ ॥౨౬॥

కుతః పాపసమ్భవో యేనైషాం పాపక్షయహేతుత్వమత ఆహ—

గార్భైర్హోమైర్జాతకర్మచౌడమౌఞ్జీనిబన్ధనైః ।

బైజిక గార్భికం చైనో ద్విజానామపమృజ్యతే ॥౨౭॥

యే గర్భశుద్ధయే క్రియన్తే తే గార్భాః । హోమగ్రహణముపలక్షణమ్, గర్భాధానాదేరహోమరూపత్వాత్ । జాతస్య యత్కర్మ మన్త్రవత్సర్పిఃప్రాశనాదిరూపం తజ్జాతకర్మ । చౌడం చూడాకరణకర్మ । మౌఞ్జీనిబన్ధనముపనయనమ్ । ఏతైర్బైజికం ప్రతిషిద్ధమైథునసంకల్పాదినా చ పైతృకరేతోదోషాయద్యత్పాపం గార్భికం చాశుచిమాతృగర్భవాసజం తద్ ద్విజాతీనామపమృజ్యతే ॥౨౭॥

స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః ।

మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః ॥౨౮॥

వేదాధ్యయనేన । వ్రతైర్మధుమాంసవర్జనాదినియమైః । హోమైః సావిత్రచరుహోమాదిభిః సాయంప్రాతర్హోమైశ్చ । త్రైవిద్యాఖ్యేన చ । వ్రతేష్వప్రాధాన్యాదస్య పృథగుపన్యాసః । ఇజ్యయా బ్రహ్మచర్యావస్థాయాం దేవర్షిపితృతర్పణరూపయా ।గృహస్థావస్థాయాం పుత్రోత్పాదనేన । మహాయజ్ఞైః పఞ్చభిర్బ్రహ్మయజ్ఞాదిభిః । యజ్ఞైర్జ్యోతిష్టోమాదిభిః । బ్రాహ్మీ బ్రహ్మప్రాప్తియోగ్యేయం తనుః తన్వవచ్ఛిన్న ఆత్మా క్రియతే । కర్మసహకృతబ్రహ్మజ్ఞానేన మోక్షావాప్తేః ॥౨౮॥

ప్రాఙ్నాభివర్ధనాత్పుంసో జాతకర్మ విధీయతే ।

మన్త్రవత్ప్రాశనం చాస్య హిరణ్యమధుసర్పిషామ్ ॥౨౯॥

నాభిచ్ఛేదనాత్ప్రాక్ పురుషస్య జాతకర్మాఖ్యః సంస్కారః క్రియతే । తదా చాస్య స్వగృహ్యోక్తమన్త్రైః స్వర్ణమధుఘృతానాం ప్రాశనమ్ ॥౨౯॥

నామధేయం దశమ్యాం తు ద్వాదశ్యాం వాఽస్య కారయేత్ ।

పుణ్యే తిథౌ ముహూర్తే వా నక్షత్రే వా గుణాన్వితే ॥౩౦॥

జాతకమతి పూర్వశ్లోకే జన్మనః ప్రస్తుతత్వాజ్జన్మాపేక్షయైవ దశమే ద్వాదశే వాఽహని అస్య శిశోర్నామధేయం స్వయమసమ్భవే కారయేత్ । అథవా—

ఆశౌచే తు వ్యతిక్రాన్తే నామకర్మ విధీయతే ।

ఇతి శఙ్ఖవచనాద్దశమేఽహన్యతీతే ఏకాదశాహ ఇతి వ్యాఖ్యేయమ్ । తత్రాప్యకరణే ప్రశస్తే తిథౌ ప్రశస్త ఏవ ముహూర్తే నక్షత్రే చ గుణవత్యేవ జ్యోతిషావగతే కర్తవ్యమ్ । వాశబ్దోఽవధారణే ॥౩౦॥

మఙ్గల్యం బ్రాహ్మణస్య స్యాత్క్షత్రియస్య బలాన్వితమ్ ।

వైశ్యస్య ధనసంయుక్తం శూద్రస్య తు జుగుప్సితమ్ ॥౩౧॥

బ్రాహ్మణాదీనాం యథాక్రమం మఙ్గలబలధననిన్దావాచకాని శుభబలవసుదీనాదీని నామాని కర్తవ్యాని ॥౩౧॥

ఇదానీముపపదనియమార్థమాహ—'

శర్మవద్బ్రాహ్మణస్య స్యాద్రాజ్ఞో రక్షాసమన్వితమ్ ।

వైశ్యస్య పుష్టిసంయుక్తం శూద్రస్య ప్రేష్యసంయుతమ్ ॥3౨॥

ఏషాం యథాక్రమం శర్మరక్షాపుష్టిప్రైష్యవాచకాని కర్తవ్యాని, శర్మవర్మభూతిదాసాదీని ।
ఉపపదాని కార్యాణి । ఉదాహరణాని తు- శుభశర్మా, బలవర్మా, వసుభూతిః, దీనదాస ఇతి ।
తథా చ యమః —

'శర్మ దేవశ్చ విప్రస్య వర్మ త్రాతా చ భూభుజః ।

భూతిదత్తశ్చ వైశ్యస్య దాసః శూద్రస్య కారయేత్' ॥

విష్ణుపురాణేఽప్యుక్తమ్—

శర్మవద్బ్రాహ్మణస్యోక్తం వర్మేతి క్షత్రసంయుతమ్ ।

గుప్తదాసాత్మకం నామ ప్రశస్తం వైశ్యశూద్రయోః ॥3౨॥

స్త్రీణాం సుఖోద్యమక్రూరం విస్పష్టార్థం మనోహరమ్ ।

మఙ్గల్యం దీర్ఘవర్ణాన్తమాశీర్వాదాభిధానవత్ ॥33॥

సుఖోచ్చార్యమక్రూరార్థవాచి వ్యక్తాభిధేయం మనఃప్రీతిజననం మఙ్గలవాచి దీర్ఘస్వరాన్తం
ఆశీర్వాచక్రేనాభి-ధానేన శబ్దేనోపేతం స్త్రీణాం నామ కర్తవ్యమ్ । యథా యశోదాదేవీతి ॥33॥

చతుర్థే మాసి కర్తవ్యం శిశోర్నిష్క్రమణం గృహాత్ ।

షష్ఠేఽన్నప్రాశనం మాసి యద్వేష్టం మఙ్గలం కులే ॥౩౪॥

చతుర్థే మాసే బాలస్య జన్మగృహాన్నిష్క్రమణమాదిత్యదర్శనార్థం కార్యమ్ । అన్నప్రాశనం చ షష్ఠే మాసే । అథవా కులధర్మత్వేన యన్మఙ్గలమిష్టం తత్కర్తవ్యం తేనోక్తకాలాదన్యకాలేఽపి నిష్క్రమణమ్ । తయా చ యమః —

తతస్తృతీయే కర్తవ్యం మాసి సూర్యస్య దర్శనమ్ ।

సకలసంస్కారశేషశ్చాయమ్ । తేన నామ్నాం శర్మాదికమప్యుపపదం కులాచారేణ కర్తవ్యమ్ ॥౩౪॥

చూడాకర్మ ద్విజాతీనాం సర్వేషామేవ ధర్మతః ।

ప్రథమేఽబ్దే తృతీయే వా కర్తవ్యం శ్రుతిచోదనాత్ ॥౩౫॥

చూడాకరణ ప్రథమే వర్షే తృతీయే వా ద్విజాతీనాం ధమతో ధర్మార్థం కార్యమ్, శ్రుతిచోదనాత్ । "యత్ర బాణాః సమ్పతన్తి కుమారా విశిఖా ఇవ" ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్కులధర్మానుసారేణాయం వ్యవస్థితవికల్పః । అత ఏవాశ్వలాయనగృహ్యమ్– "తృతీయే వర్షే చౌలం యథాకులధర్మం వా" (అ. ౧ ఖం. ౧౭) ॥౩౫॥

గర్భాష్టమేఽబ్దే కుర్వీత బ్రాహ్మణస్యోపనాయనమ్ ।

గర్భాదేకాదశే రాజ్ఞో గర్భాత్తు ద్వాదశే విశః ॥౩౬॥

గర్భవర్షాదష్టమే వర్షే బ్రాహ్మణస్యోపనాయనం కర్తవ్యమ్ I ఉపనయనమేవోపనాయనమ్ I "అన్యేషామపి దృశ్యతే (పాం సూం.౬ / 3 / ౧3౭) ఇతి దీర్ఘః I గభకాదశే క్షత్రియస్య గర్భద్వాదశే వైశ్యస్య II3౬II

బ్రహ్మవర్చసకామస్య కార్యం విగ్రస్య పఞ్చమే I

రాజ్ఞో బలార్థినః షష్ఠే వైశ్యస్యేహార్థినోఽష్టమే II3౭II

వేదాధ్యయనతదర్థజ్ఞానాదిప్రకర్షకృతం తేజో బ్రహ్మవర్చసం తత్కామస్య బ్రాహ్మణస్య గర్భపఞ్చమే వర్షే ఉపనయనం కార్యమ్ I క్షత్రియస్య హస్త్యశ్వాదిరాజ్యబలార్థినో గర్భషష్ఠే I వైశ్యస్య బహుకృష్యాదిచేష్టార్థినో గర్భాష్టమే, గర్భవర్షాణామేవ ప్రకృతత్వాత్ I యద్యపి బాలస్య కామనా న సమ్భవతి తథాపి తత్పితురేవ తద్గతఫలకామనా తస్మిన్నుపచర్యతే II3౭II

ఆషోడశాద్బ్రాహ్మణస్య సావిత్రీ నాతివర్తతే I

ఆద్వావింశాత్క్షత్రబన్ధోరాచతుర్వింశతేర్విశః II3౮II

అభివిధావాఙ్ I బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాముక్తాష్టమైకాదశద్వాదశవర్షద్వైగుణ్యస్య వివక్షితత్వాత్ షోడశవర్షపర్యన్తం, బ్రాహ్మణస్య సావిత్ర్యథ వచనముపనయనం నాతిక్రాన్తకాలం భవతి I క్షత్రియస్య ద్వావింశతివర్షపర్యన్తమ్ I వైశ్యస్య చతుర్వింశతివర్షపర్యన్తమ్ I అత్ర మర్యాదాయామాఙ్ కేచిద్వ్యాఖ్యాపయన్తి, యమవచనదర్శనాత్ I తథా చ యమః —

పతితా యస్య సావిత్రీ దశ వర్షాణి పఞ్చ చ I

బ్రాహ్మణస్య విశేషేణ తథా రాజన్యవైశ్యయోః II

ప్రాయశ్చిత్తం భవేదేషాం ప్రోవాచ వదతాం వరః ।

వివస్వతః సుతః శ్రీమాన్యమో ధర్మార్థతత్త్వవిత్ ॥

సశిఖం వపనం కృత్వా వ్రతం కుర్యాత్సమాహితః ।

హవిష్యం భోజయేదన్నం బ్రాహ్మణాన్సప్త పఞ్చ వా ॥3౮॥

అత ఊర్ధ్వం త్రయోఽప్యేతే యథాకాలమసంస్కృతాః ।

సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా భవన్త్యార్యవిగర్హితాః ॥3౯॥

ఏతే బ్రాహ్మణాదయో యథాకాలం యో యస్యానుకల్పికోఽప్యుపనయనకాల ఉక్తః షోడశవర్షాదిపర్యన్తం తన్నాసంస్కృతాస్తదూర్ధ్వే సావిత్రీపతితా ఉపనయనహీనాః శిష్టగర్హితా వ్రాత్యసంజ్ఞా భవన్తి । సంజ్ఞాప్రయోజనం చ "వ్రాత్యానాం యాజనం కృత్వా " (మం స్మృం ౧౧-౧౯౭) ఇత్యాదినా వ్యవహారాసద్ధిః 3

నైతైరపూతైర్విధివదాపద్యపి హి కర్హిచిత్ ।

బ్రాహ్మాన్యౌనాంశ్చ సమ్బన్ధానాచరేద్బ్రాహ్మణః సహ ॥౪౦॥

ఏతైరపూతైర్వ్రాత్యైర్యథావిధిప్రాయశ్చిత్తమకృతవాద్భిః సహ ఆపత్కాలేఽపి కదాచిదధ్యాపనకన్యాదానాదీన్ సమ్బన్ధాన్బ్రాహ్మణో నానుతిష్ఠేత్ ॥౪౦॥

కార్ష్ణరౌరవబాస్తాని చర్మాణి బ్రహ్మచారిణః ।

వసీరన్నానుపూర్వ్యేణ శాణక్షౌమావికాని చ ॥౪౧॥

కార్ష్ణ ఇతి విశేషానభిధానేఽపి మృగవిశేషరురుసాహచర్యాత్ "హారిణమైణేయం వా కార్ష్ణం వా బ్రాహ్మణస్య" ఇత్యాపస్తమ్బవచనాచ్చ కృష్ణమృగో గృహ్యతే । కృష్ణమృగరురుచ్ఛాగచర్మాణి బ్రహ్మచారిణ ఉత్తరీయాణి వసీరన్ । "చర్మాణ్యుత్తరీయాణి" ఇతి వచనాత్ । తథా శణక్షుమామేషలోమభవాన్యధోవసనాని బ్రాహ్మణాదయః క్రమేణ పరిధీరన్ ॥౪౧॥

మౌఞ్జీ త్రివృత్సమా శ్లక్ష్ణా కార్యా విప్రస్య మేఖలా ।

క్షత్రియస్య తు మౌర్వీ జ్యా వైశ్యస్య శణతాన్తవీ ॥౪౨॥

మఞ్జమయీ త్రిగుణా సమగుణత్రయనిర్మితా సుఖస్పర్శా బ్రాహ్మణస్య మేఖలా కర్తవ్యా । క్షాత్రయస్య

ఇత్యనువృత్తౌ—

ప్రాణార్థం మాం సదా ధ్యాయేత్స మాం సమ్పూజయేత్సదా ।

అనిన్దంశ్చైతదద్యాత్తు దృష్ట్వా హృష్యేత్ప్రసీదేచ్చ ॥ ఇతి ।

హేత్వన్తరమపి ఖేదమన్నదర్శనేన త్యజేత్ । ప్రతినన్దేత్ నిత్యమస్మాకమేతదస్త్విత్యభిధాయ వన్దనం ప్రతినన్దనమ్ । తదుక్తమాదిత్యపురాణే—

అన్నం దృష్ట్వా ప్రణమ్యాదౌ ప్రాఞ్జలిః కథయేత్తతః ।

అస్మాకం నిత్యమస్త్వేతదితి భక్త్యా స్తువన్న మేత్ ॥

సశః సర్వర్వమన్నమ్ ॥౧౪॥

పూజితం హ్యశనం నిత్యం బలమూర్జం చ యచ్ఛతి ।

అపూజితం తు తద్ భుక్తముభయం నాశయేదిదమ్ ॥౫౫॥

యస్మాత్పూజితమన్న సామర్థ్యం వీర్యం చ దదాతి । అపూజితం పునరేతదుభయం నాశయతి । తస్మాత్సర్వదాఽన్నం పూజయేదితి పూర్వేణైకవాక్యతాపన్నమిదం ఫలశ్రవణమ్ । స్తుత్యర్థసంధ్యావన్దనాదావుపాత్తదురితక్షయవన్నిత్యం కామనావిషయత్వేనాపి నిత్యశ్రుతిరవితా । నిత్యశ్రుతివిరోధాత్ ఫలశ్రవణం స్తుత్యర్థమితి తు మేధాతిథి-గోవిన్దరాజౌ ॥౫౫॥

నోచ్ఛిష్టం కస్యచిద్దద్యాన్నాద్యాచ్చైవ తథాన్తరా ।

న చైవాత్యశనం కుర్యాన్న చోచ్ఛిష్టః క్వచిద్రవ్రజేత్ ॥౫౬॥

భుక్తావశేషం కస్యచిన్న దద్యాత్ । చతుర్థ్యాం ప్రాప్తాయాం సమ్బన్ధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ । అనేనైవ సామాన్య-నిషేధేన శూద్రస్యాప్యుచ్ఛిష్టదాననిషేధే సిద్ధే "నోచ్ఛిష్టం న హవిష్కృతమ్" ఇతి శూద్రగోచరనిషేధశ్చాతుర్థః స్నాతకవ్రతస్వార్థః । దివాసాయంభోజనయోశ్చ మధ్యే న భుఞ్జీత వారద్వయేఽప్యతిభోజనం న కుర్యాత్ । నాతిసాహిత్యమాచరేదితి చాతుర్థం స్నాతకవ్రతార్థమ్ । ఉచ్ఛిష్టః సన్ క్వచిత్న గచ్ఛేత్ ॥౫౬॥

అతిభోజనే దోషమాహ—

అనారోగ్యమనాయుష్యమస్వర్గ్యం చాతిభోజనమ్ ।

అపుణ్యం లోకవిద్విష్టం తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥౫౭॥

అరోగో రోగాభావస్తస్మై హితమారోగ్యమ్, ఆయుషే హితమాయుష్యమ్ । యస్మాదతిభోజనమనారోగ్యమనాయుష్యం చ భవతి అజీర్ణజనకత్వేన రోగమరణహేతుత్వాత్ । అస్వర్గ్యం చ స్వర్గహేతుయాగాదివిరోధిత్వాత్ । అపుణ్యమితరపుణ్యప్రతిపక్షత్వా । లోకవిద్విష్టం బహుభోజితయా లోకైర్నిన్దనాత్ । తస్మాత్తన్న కుర్యాత్ ॥౧౭॥

బ్రాహ్మేణ విప్రస్తీర్థేన నిత్యకాలముపస్పృశేత్ ।

కాయత్రైదశికాభ్యాం వా న పిత్ర్యేణ కదాచన ॥౫౮॥

బ్రాహ్మాదిసంజ్ఞేయం శాస్త్రే సంవ్యవహారార్థా స్తుత్యర్థా చ । న తు ముఖ్యం బ్రహ్మదేవతాకత్వం సంభవతి, అయాగరూప-త్వాత్ । తీర్థశబ్దోఽపి పావనగుణయోగాద్ । బ్రాహ్మేణ తీర్థేన సర్వదా విప్రాదిరాచామేత్ । కః ప్రజాపతిస్తదీయః, “తస్యేదమ్" (పాం సూం ౪ / 3 / ౧౨౦) ఇత్యణ్ ఇకారశ్చాన్తాదేశః । త్రైదశికో దేవస్తాభ్యాం వా । పిత్ర్యేణ తు తీర్థేన న కదాచిదాచామేత్, అప్రసిద్ధత్వాత్ ॥౫౮॥

బ్రాహ్మాదితీర్థాన్యాహ—

అఙ్గుష్ఠమూలస్య తలే బ్రాహ్మం తీర్థం ప్రచక్షతే ।

కాయమఙ్గులిమూలేఽగ్రే దైవం పిత్ర్యం తయోరధః ॥౫౯॥

అఙ్గుష్ఠమూలస్యాధోభాగే బ్రాహ్మం, కనిష్ఠాఙ్గులిమూలే కాయం అఙ్గులీనామగ్రే దైవం, అఙ్గుష్ఠప్రదేశిన్యోర్మధ్యే పిత్ర్యం తీర్థం మన్వాదయం ఆహుః । యద్యపి—

కాయమఙ్గులిమూలేఽగ్రే దైవం పిత్ర్యం తయోరధః ।

ఇత్యత్ర చాఙ్గులిమాత్రం శ్రుతం తథాపి స్మృత్యన్తరాద్విశేషపరిగ్రహః । తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః —

కనిష్ఠాదేశిన్యఙ్గుష్ఠమూలాన్యగ్రం కరస్య చ ।

ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మదేవతీర్థాన్యనుక్రమాత్ ॥ (యాం స్మృం ౧ / ౧౯) ॥౫౯॥

సామాన్యేనోపదిష్టస్యాచమనస్యానుష్ఠానక్రమమాహ—

త్రిరాచామేదపః పూర్వం ద్విః ప్రమృజ్యాత్తతో ముఖమ్ ।

ఖాని చైవ స్పృశేదద్భిరాత్మానం శిర ఏవచ ॥౬౦॥

పూర్వం బ్రాహ్మదితీర్థేన జలగణ్డూషత్రయం పిబేత్ । అనన్తరం సంవృత్యోష్ఠాధరౌ వారద్వయమఙ్గుష్టమూలేన సంమృజ్యాత్ ।

సంవృత్యాఙ్గుష్ఠమూలేన ద్విః ప్రమృజ్యాత్తతో ముఖమ్ ।

ఇతి దక్షేణ విశేషాభిధానాత్ । ఖాని చేన్ద్రియాణి జలేన స్పృశేత్ । ముఖస్య సన్నిధానాన్ముఖఖాన్యేవ । గోతమోఽప్యాహ- "ఖాని చోపస్పృశేచ్ఛీర్షణ్యాని" । "హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుషః" (బృహం ౪ / ౩ / ౭) ఇత్యుపనిషత్సు హృదయదేశత్వేనాత్మనః శ్రవణాదాత్మానం హృదయం శిరశ్చాద్భిరేవ స్పృశేత్ ॥౬౦॥

అనుష్ణాభిరఫేనాభిరద్భిస్తీర్థేన ధర్మవిత్ ।

శౌచేప్సుః సర్వదాచామేదేకాన్తే ప్రాగుదఙ్ముఖః ॥౬౧॥

అనుష్ణీకృతాభిః ఫేనవర్జితాభిర్బ్రాహ్మాదితీర్థేన శౌచమిచ్ఛన్నేకాన్తే జనైరనాకీర్ణే శుచిదేశ ఇత్యర్థః । ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా సర్వదాఽఽచామేత్ । ఆపస్తమ్బేన “తప్తాభిశ్చ కారణాత్" ఇత్యభిధానాద్వ్యాధ్యా-దికారణవ్యతిరేకేణ నాచామేత్ । వ్యాధ్యాదౌ తు ఉష్ణకృతాభిరణ్యాచమనే దోషాభావః । తీర్థవ్యతిరేకేణాచమనే శౌచాభావ ఇతి దర్శయితుముక్తస్యాపి తీర్థస్య పునర్వచనమ్ ॥౬౧॥

ఆచమనజలపరిమాణమాహ—

హృద్గాభిః పూయతే విప్రః, కణ్ఠగాభిస్తు భూమిపః ।

వైశ్యోఽద్భిః ప్రాశితాభిస్తు, శూద్రః స్పృష్టాభిరన్తతః ॥౬౨॥

బ్రాహ్మణో హృదయగామినీభిః, క్షత్రియః కణ్ఠగామినీభిః, వైశ్యోఽన్తరాస్యప్రవిష్టాభిః కణ్ఠమప్రాప్తాభిరపి, శూద్రో జిహ్వౌష్ఠాన్తేనాపి స్పృష్టాభిరద్భిః పూతో భవతి । అన్తత ఇతి తృతీయార్థే తసిః ॥౬౨॥

ఆచమనాఙ్గతాముపవీతస్య దర్శయితుముపవీతలక్షణం తతః ప్రసఙ్గేన ప్రాచీనావీతీత్యాదిలక్షణమాహ—

ఉద్ధృతే దక్షిణే పాణావుపవీత్యుచ్యతే ద్విజః ।

సవ్యే ప్రాచీనఆవీతీ, నివీతీ కణ్ఠసజ్జనే ॥౬౩॥

దక్షిణే పాణావుద్ధతే వామస్కన్ధస్థితే దక్షిణస్కన్ధావలమ్బే యజ్ఞసూత్రే వస్త్రే వోపనీతీ ద్విజః కథ్యతే । వామపాణావుద్ధతే దక్షిణస్కన్ధస్థితే గ్రామస్కన్ధావలమ్బే ప్రాచీనావీతీ భణ్యతే । సవ్యే ప్రాచీనఆవీతీతి ఛన్దోనురోధాదుక్తమ్ । తథా చ గోభిలః - “దక్షిణబాహుమృద్ధృత్య శిరోఽవధాయ సవ్యేంఽసే ప్రతిష్ఠాపయతి దక్షిణస్కన్ధమవలమ్బనం భవత్యేవం యజ్ఞోపవీతీ భవతి, సవ్యం బాహుముద్ధృత్య శిరోఽవధాయ దక్షిణేంఽసే ప్రతిష్ఠాపయతి సవ్యం కక్షమవలమ్బనం భవత్యేవం ప్రాచీనావీతీ భవతి” । నివీతీ కణ్ఠసజ్జన ఇతి శిరోవధాయ దక్షిణపాణ్యాదావప్యనుద్ధృతే కణ్ఠాదేవ సజ్జన ఋజుప్రాలమ్బే యజ్ఞసూత్రే వస్త్రే చ నివీతీ భవతి ॥౬౩॥

మేఖలామజినం దణ్డముపవీతం కమణ్డలుమ్ ।

అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృహ్ణీతాన్యాని మన్త్రవత్ ॥౬౪॥

మేఖలాదీని వినష్టాని భిన్నాని ఛిన్నాని చ జలే ప్రక్షిప్యాన్యాని నవాని స్వస్వగృహ్యోక్తమన్త్రైర్గృహ్ణీయాత్ ॥౬౪॥

కేశాన్తః షోడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ।

రాజన్యబన్ధోర్ద్వావింశే వైశ్యస్య ద్వ్యధికే తతః ॥౬౫॥

కేశాన్తాఖ్యో గృహ్యోక్తసంస్కారో "గర్భాదిసంఖ్యా వర్షాణామ్” ఇతి బౌధాయనవచనాద్గర్భ షోడశే బ్రాహ్మణస్య, క్షత్రియస్య గర్భద్వావింశే, వైశ్యస్య తతో ద్వ్యధికే గర్భచతుర్వింశే కర్తవ్యః ॥౬౫॥

అమన్త్రకా తు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః ।

సంస్కారార్థం శరీరస్య యథాకాలం యథాక్రమమ్ ॥౬౬॥

ఇయమావృదయం జాతకర్మాదిక్రియాకలాపః సమగ్ర ఉక్తకాలక్రమేణ శరీరసంస్కారార్థం స్త్రీణామమన్త్రకః కార్యః ॥౬౬॥

అనేనోపనయనేఽపి ప్రాప్తే విశేషమాహ—

వైవాహికో విధిః స్త్రీణాం సంస్కారో వైదికః స్మృతః ।

పతి సేవా గురౌ వాసో గృహార్థోఽగ్నిపరిక్రియా ॥౬౭॥

[అగ్నిహోత్రస్య శుశ్రూషా సాయముద్వాసమేవ చ ।

కార్యం పత్న్యా ప్రతిదినమితి కర్మ చ వైదికమ్ ॥౭॥]

వివాహవిధిరేవ స్త్రీణాం వైదికః సంస్కార ఉపనయనాఖ్యో మన్వాదిభిః స్మృతః । పతి సేవైవ గురుకులే వాసో వేదాధ్యయనరూపః । గృహకృత్యమేవ సాయమ్ప్రాతః సమిద్ధోమరూపోఽగ్నిపరిచర్యా । తస్మాద్వివాహాదేరుపనయనస్థానే విధానాదుపనయనాదేర్నివృత్తిరితి ॥౬౭॥

ఏష ప్రోక్తో ద్విజాతీనామౌపనాయనికో విధిః ।

ఉత్పత్తివ్యఞ్జకః పుణ్యః, కర్మయోగం నిబోధత ॥౬౮॥

ఔపనాయనిక ఇత్యనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః । అయం ద్విజాతీనాముపనయనసమ్బన్ధో కర్మకలాప ఉక్త ఉత్పత్తేర్ద్వితీయజన్మనో వ్యఞ్జకః ॥౬౮॥

ఇదానీముపనీతస్య యేన కర్మణా యోగస్తం శృణుతేత్యాహ—

ఉపనీయ గురుః శిష్యం శిక్షయేచ్ఛౌచమాదితః ।

ఆచారమగ్నికార్యం చ సంధ్యోపాసనమేవ చ ॥౬౬॥

గురుః శిష్యముపనీయ ప్రథమమ్ "ఏకా లిఙ్గే గుదే తిస్రః" (మం స్మృం ౫-౧౩౬) ఇత్యాది వక్ష్యమాణం శౌచం, స్నానాచమనాద్యాచారమ్, అగ్నౌ సాయమ్ప్రాతః సమిద్ధోమానుష్ఠానం సమన్త్రకసంధ్యోపాసనవిధిం చ శిక్షయేత్ ॥౬౯॥

అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తో యథాశాస్త్రముదఙ్ముఖః ।

బ్రహ్మాఞ్జలికృతోఽధ్యాప్యో లఘువాసా జితేన్ద్రియః ॥౭౦॥

అధ్యయనం కరిష్యమాణః శిష్యో యథాశాస్త్రం కృతాచమన ఉత్తరాభిముఖః కృతాఞ్జలిః పవిత్రవస్త్రః కృతేన్ద్రియసంయమో గురుణా అధ్యాప్యః । "ప్రాఙ్ముఖో దక్షిణతః శిష్య ఉదఙ్ముఖో వా" ఇతి గౌతమవచనాత్ప్రా-ఙ్ముఖస్యాప్యధ్యయనమ్ । బ్రహ్మాఞ్జలింకృత ఇతి "వాఽఽహితాగ్న్యాదిషు" (పాం సుం ౨ / ౨ / ౩౭) ఇత్యనేన కృతశబ్దస్య పరనిపాతః ॥౭౦॥

బ్రహ్మారమ్భేఽవసానే చ పాదౌ గ్రాహ్యౌ గురోః సదా ।

సంహత్య హస్తావధ్యేయం స హి బ్రహ్మాఞ్జలిః స్మృతః ॥౭౧॥

వేదాధ్యయనస్యారమ్భే కర్తవ్యే సమాపనే చ కృతే గురోః పాదోపసంగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । హస్తౌ చ సంహత్య సంశ్లిష్టౌ కృత్వాఽధ్యేతవ్యమ్ । స ఏవ బ్రహ్మాంఞ్జలిః స్మృత ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తబ్రహ్మాఞ్జలిశబ్దార్థ-వ్యాకారః ॥౭౧॥

వ్యత్యస్తపాణినా కార్యముపసంగ్రహణం గురోః ।

సవ్యేన సవ్యః స్ప్రష్టవ్యో, దక్షిణేన చ దక్షిణః ॥౭౨॥

పాదోపసంగ్రహణం కార్యమిత్యనన్తరముక్తం, తద్ వ్యత్యస్తపాణినా కార్యమితి విధీయతే । కోదృశో వ్యత్యాసః కార్య ఇత్యత ఆహ-సవ్యేన పాణినా సవ్యః పాదో, దక్షిణేన పాణినా దక్షిణః పాదో గురోః స్ప్రష్టవ్యః । ఉత్తానహస్తాభ్యాం చేదం పాదయోః స్పర్శనం కార్యమ్ । యదాహ పైఠీనసిః - "ఉత్తానాభ్యాం హస్తాభ్యాం దక్షిణేన దక్షిణం సవ్యం సవ్యేన పాదావభివాదయేత్" । దక్షిణోపరిభావేన వ్యత్యాసో వాఽయం, శిష్టసమాచారాత్ ॥౭౨॥

అధ్యేష్యమాణం తు గురుర్నిత్యకాలమతన్ద్రితః ।

అధీష్వ భో ఇతి బ్రూయాద్విరామోఽస్త్వితి చారమేత్ ॥౭౩॥

అధ్యయనం కరిష్యమాణం శిష్యం సర్వదా అనలసో గురురధీష్వ భో ఇతి ప్రథమం వదేత్ । శేషే విరామోఽ-స్త్విత్యభిధాయ విరమేన్నివర్తేత ॥౭౩॥

బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యాదాదావన్తే చ సర్వదా ।

స్రవత్యనోఙ్కృతం పూర్వం, పురస్తాచ్చ విశీర్యతి ॥౭౪॥

బ్రహ్మణో వేదస్యాధ్యయనారమ్భే అధ్యయనసమాప్తౌ చ ఓంకారం కుర్యాత్ । యస్మాత్పూర్వం యస్యోఙ్కారో న కృతస్తత్స్ర-వతి శనైః శనైర్నశ్యతి । యస్య పురస్తాన్న కృతస్తద్విశీర్యతి అవస్థితిమేవ న లభతే ॥౭౪॥

ప్రాక్కూలాన్పర్యుపాసీనః పవిత్రైశ్చైవ పావితః ।

ప్రాణాయామైస్త్రిభిః పూతస్తత ఓంకారమర్హతి ॥౭౫॥

ప్రాక్కూలాన్పాగగ్రాన్దర్భానధ్యాసీనః పవిత్రైః కుశైః కరద్వయస్థైః పవిత్రీకృతః "ప్రాణాయామాస్త్రయః పఞ్చదశమాత్రాః" ఇతి గౌతమస్మరణాత్పఞ్చదశమాత్రైస్త్రిభిః ప్రాణాయామైః ప్రయతః । అకారాదిలధ్వక్షరకాలశ్చ మాత్రా । తతోఽధ్యయనార్థమోంకారమర్హతి ॥౭౫॥

అకారం చాప్యుకారం చ మకారం చ ప్రజాపతిః ।

వేదత్రయాన్నిరదుహద్ భూర్భువఃస్వరితీతి చ ॥౭౬॥

"ఏతదక్షరమేతాం చ" (మం స్మృం ౨-౭౮) ఇతి వక్ష్యతి తస్యాయం శేషః । అకారముకారం మకారం చ ప్రణవావయవభూతం బ్రహ్మా వేదనయాదృగ్యజుఃసామలక్షణాద్భూర్భువః స్వరితి వ్యాహృతిత్రయం చ క్రమేణ నిరదుహృదుద్ధతవాన్ ॥౭౬॥

త్రిభ్య ఏవ తు వేదేభ్యః పాదం పాదమదూదుహత్ ।

తదిత్యృచోఽస్యాః సావిత్ర్యాః పరమేష్ఠీ ప్రజాపతిః ॥౭౭॥

తథా త్రిభ్య ఏవ వేదేభ్య ఋుగ్యజుఃసామభ్యః తదిత్యచ ఇతి ప్రతీకేనానూదితాయాః సావిత్ర్యాః పాదం పాదమితి త్రీన్పాదాన్బ్రహ్మా చకర్ష పరమే స్థానే తిష్ఠతీతి పరమేష్ఠీ ॥౭౭॥

ఏతదక్షరమేతాం చ జపన్వ్యాహృతిపూర్వికామ్ ।

సంధ్యయోర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేన యుజ్యతే ॥౭౮॥

ఏతదక్షరమోంకారరూపమ్, ఏతాం చ త్రిపదాం సావిత్రీం వ్యాహృతిత్రయపూర్వికాం సంధ్యాకాలే జపన్వేదజ్ఞో విప్రాదివదత్రయాధ్యయనపుణ్యేన యుక్తో భవతి । అతః సంధ్యాకాలే ప్రణవవ్యాహృతిత్రయోపేతాం సావిత్రీం జపేదితి విధిః కల్ప్యతే ॥౭౮॥

సహస్రకృత్వస్త్వభ్యస్య బహిశ్త్రికం ద్విజః ।

మహతోఽప్యేనసో మాసాత్త్వచేర్వాహిర్విముచ్యతే ॥౭౯॥

సంధ్యాయామన్యత్ర కాల ఏతత్త్రికృతం ప్రణవవ్యాహృతిత్రేయసావిత్ర్యాత్మకం త్రికం గ్రామాద్వహిర్న-

కేశాన్తః షోడశే వర్షే బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ।

రాజన్యబన్ధోర్ద్వావింశే వైశ్యస్య ద్వ్యధికే తతః ॥౬౫॥

కేశాన్తాఖ్యో గృహ్యోకసంస్కారో "గర్భాదిసంఖ్యా వర్షాణామ్" ఇతి బౌధాయనవచనాద్గర్భషోడశే వర్షం బ్రాహ్మణ, క్షత్రియస్య గర్భద్వావింశే, వైశ్యస్య తతో ద్వ్యధికే గర్భచతుర్వింశే కర్తవ్యః ॥౬౫॥

అమన్త్రికా తు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః ।

సంస్కారార్థం శరీరస్య యథాకాలం యథాక్రమమ్ ॥౬౬॥

ఇయమావృదయం జాతకర్మాదిక్రియాకలాపః సమగ్ర ఉక్తకాలక్రమేణ శరీరసంస్కారార్థం స్త్రీణామమన్త్రకః కార్యః ॥౬౬॥

అనేనోపనయనేఽపి ప్రాప్తే విశేషమాహ—

వైవాహికో విధిః స్త్రీణాం సంస్కారో వైదికః స్మృతః ।

పతి సేవా గురౌ వాసో గృహార్థోఽగ్నిపరిక్రియా ॥౬౭॥

[అగ్ని హోత్రస్య శుశ్రూషా సాయముద్వాసమేవ చ ।

కార్యం పత్న్యా ప్రతిదినమితి కర్మ చ వైదికమ్ ॥౭॥]

వివాహవిధిరేవ స్త్రీణాం వైదికః సంస్కార ఉపనయనాఖ్యో మన్వాదిభిః స్మృతః । పతి సేవైవ గురుకులే వాసో వేదాధ్యయనరూపః । గృహకృత్యమేవ సాయమ్ప్రాతః సమిద్ధోమరూపోఽగ్నిపరిచర్యా । తస్మాద్వివాహాదేరుపనయనస్థానే విధానాదుపనయనాదేర్నివృత్తిరితి ॥౬౭॥

ఏష ప్రోక్తో ద్విజాతీనామౌపనాయనికో విధిః ।

ఉత్పత్తివ్యఞ్జకః పుణ్యః, కర్మయోగం నిబోధత ॥౬౮॥

ఔపనాయనిక ఇత్యనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః । అయం ద్విజాతీనాముపనయనసమ్బన్ధో కర్మకలాప ఉక్త ఉత్పత్తేర్ద్వితీయజన్మనో వ్యఞ్జకః ॥౬౮॥

ఇదానీముపనీతస్య యేన కర్మణా యోగస్తం శృణుతేత్యాహ—

ఉపనీయ గురుః శిష్యం శిక్షయేచ్ఛౌచమాదితః ।

ఆచారమగ్నికార్యం చ సంధ్యోపాసనమేవ చ ॥౬౯॥

గురుః శిష్యముపనీయ ప్రథమమ్ “ఏకా లిఙ్గే గుదే తిస్రః" (మం స్మృం ౧ - ౧౩౬) ఇత్యాది వక్ష్యమాణం శౌచం, స్నానాచమనాద్యాచారమ్, అగ్నౌ సాయమ్ప్రాతః సమిద్ధోమానుష్ఠానం సమన్త్రకసంధ్యోపాసనవిధిం చ శిక్షయేత్ ॥౬౯॥

అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తో యథాశాస్త్రముదఙ్ముఖః

బ్రహ్మాఞ్జలికృతోఽధ్యాప్యో లఘువాసా జితేన్ద్రియః ॥౭౦॥

అధ్యయనం కరిష్యమాణః శిష్యో యథాశాస్త్రం కృతాచమన ఉత్తరాభిముఖః కృతాఞ్జలిః పవిత్రవస్త్రః కృతేన్ద్రియ-సంయమో గురుణా అధ్యాయః । “ప్రాఙ్ముఖో దక్షిణతః శిష్య ఉదఙ్ముఖో వా” ఇతి గౌతమవచనాత్ప్రాఙ్ముఖస్యాప్యధ్యయనమ్ । బ్రహ్మాఞ్జలికృత ఇతి “వాఽఽహితాగ్న్యాదిషు” (పాం సూం ౨ / ౨ / ౩౭) ఇత్యనేన కృతశబ్దస్య పరనిపాతః ॥౭౦॥

బ్రహ్మారమ్భేఽవసానే చ పాదౌ గ్రాహ్యౌ గురోః సదా ।

సంహత్య హస్తావధ్యేయం స హి బ్రహ్మాఞ్జలిః స్మృతః ॥౭౧॥

వేదాధ్యయనస్యారమ్భే కర్తవ్యే సమాపనే చ కృతే గురోః పాదోపసంగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । హస్తౌ చ సంహత్య సంశ్లిష్టౌ కృత్వాఽధ్యేతవ్యమ్ । స ఏవ బ్రహ్మాఞ్జలిః స్మృత ఇతి పూర్వశ్లోకోక్తబ్రహ్మాఞ్జలిశబ్దార్థవ్యాకారః ॥౭౧ ॥

దీతీరారణ్యాదౌ సహస్రావృత్తిం జపిత్వా మహతోఽపి పాపాత్సర్ప ఇవ కఞ్చుకాన్ముచ్యతే । తస్మాత్పాపక్షయార్థమిదం జపనీయమిత్యప్రకరణేఽపి లాఘవార్థముక్తమ్ । అన్యత్రైతత్త్రయోచ్చారణమపి పునః కర్తవ్యం స్యాత్ ॥౭౯॥

ఏతయర్చా విసంయుక్తః కాలే చ క్రియయా స్వయా ।

బ్రహ్మక్షత్రియవిట్యోనిర్గర్హణాం యాతి సాధుషు ॥౮౦॥

సంధ్యాయామన్యత్ర చ సమయ ఋచైతయా సావిత్ర్యా విసంయుక్తస్త్యక్తసావిత్రీజపః స్వకీయయా క్రియయా సాయమ్ప్రాతర్హోమాదిరూపయా స్వకాలే త్యక్తో బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యోఽపి సజ్జనేషు నిన్దాం గచ్ఛతి । తస్మాత్స్వకాలే సావిత్రీజపం స్వక్రియాం చ న త్యజేత్ ॥౮౦॥

ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహావ్యాహృతయోఽవ్యయాః ।

త్రిపదా చైవ సావిత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమ్ ॥౮౧॥

ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో వ్యాహృతయో భూర్భువఃస్వరిత్యేతా అక్షరబ్రహ్మావాసప్తిఫలత్వేనావ్యయాః త్రిపదా చ సావిత్రీ బ్రహ్మణో వేదస్య ముఖమాద్యమ్, తత్పూర్వకవేదాధ్యయనారమ్భాత్ । అథవా బ్రహ్మణః పరమాత్మనః ప్రాప్తేర్ద్వారమేతత్, అధ్యయనజపాదినా నిష్పాపస్య బ్రహ్మజ్ఞానప్రకర్షేణ మోక్షావాప్తేః ॥౮౧॥

అత ఏవాహ—

యోఽధీతేఽహన్యహన్యేతాంస్త్రీణి వర్షాణ్యతన్ద్రితః ।

స బ్రహ్మ పరమభ్యేతి వాయుభూతః ఖమూర్తిమాన్ ॥౮౨॥

యః ప్రత్యహమనలసః సన్సావిత్రీం ప్రణవవ్యాహృతియుక్తాం వర్షత్రయమధీతే, స పరం బ్రహ్మాభిముఖేన గచ్ఛతి । స వాయుభూతో వాయురిత్ర కామచారీ జాయతే । ఖం బ్రహ్మ తదేవాస్య మూర్తిరితి ఖమూర్తిమాన్ భవతి, శరీరస్యాపి నాశాద్ బ్రహ్మైవ సమ్పద్యతే ॥౮౨॥

ఏకాక్షరం పరం బ్రహ్మ, ప్రాణాయామాః పరం తపః ।

సావిత్ర్యాస్తు పరం నాస్తి మౌనాత్సత్యం విశిష్యతే ॥౮౩॥

ఏకాక్షరమోంకారః పరం బ్రహ్మ, పరబ్రహ్మావాప్తిహేతుత్వాత్ । ఓంకారస్య జపేన తదర్థస్య చ పరబ్రహ్మణో భావనయా తదవాప్తేః । ప్రాణాయామాః సప్రణవసవ్యాహృతిసశిరస్కగాయత్రీభిస్త్రిరావృత్తిభిః కృతాశ్చాన్ద్రాయణాదిభ్యోఽపి పరం తపః । ప్రాణాయామా ఇతిబహువచననిదశాత్రయోఽవశ్యం కర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్ । సావిత్ర్యాః ప్రకృష్టమన్యన్మన్త్రజాతం నాస్తి । మౌనాదపి సత్యం వాగ్విశిష్యతే । ఏషాం చతుర్ణో స్తుత్యా చత్వార్యేతాన్యుపాసనీయానీతి విధిః కల్ప్యతే । ధరణీధరేణ తు—

ఏకాక్షరపరం బ్రహ్మ ప్రణాయామపరం తపః ।

ఇతి పఠితం, వ్యాఖ్యాతం చ ఏకాక్షరం పరం యస్య తదేకాక్షరపరం ఏవం ప్రాణాయామపరమితి ।

మేధాతిథిప్రభృతిభిర్వృద్ధైరలిఖితం యతః ।

లిఖనాత్పాఠాన్తరం తత్ర స్వతన్త్రో ధరణీధరః ॥౮౩॥

క్షరన్తి సర్వా వైదిక్యో జుహోతియజతిక్రియాః ।

అక్షరం దుష్కరం జ్ఞేయం బ్రహ్మ చైవ ప్రజాపతిః ॥౮౪॥

సర్వా వేదవిహితా హోమయాగాదిరూపాః క్రియాః స్వరూపతః ఫలతశ్చ వినశ్యన్తి । అక్షరం తు ప్రణవరూపమక్షయం, బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వాత్ తత్ ఫలద్వారేణాక్షరం, బ్రహ్మీభావస్యావినాశాత్ । కథమస్య బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వమత ఆహ— బ్రహ్మ చైవేతి । చశబ్దో హేతౌ । యస్మాత్ప్రజానామధిపతిర్యద్ బ్రహ్మ తదేవాయమోంకారః । స్వరూపతో బ్రహ్మప్రతిపాదకత్వేన చాస్య బ్రహ్మత్వమ్ । ఉభయథాఽపి బ్రహ్మత్వప్రతిపాదకనవాయముపాసతో జపకాలే మోక్షహేతురిత్యనేన దర్శితమ్ ॥౮౪॥

విధియజ్ఞాజ్జపయజ్ఞో విశిష్టో దశభిర్గుణైః ।

ఉపాంశుః స్యాచ్ఛతగుణః సాహస్రో మానసః స్మృతః ॥౮౫॥

విధివిషయో యజ్ఞో విధియజ్ఞో దర్శపౌర్ణమాసాదిస్తస్మాత్ప్రకృతానాం ప్రణవాదీనాం జపయజ్ఞో దశగుణాధికః । సోఽప్యుపాంశుశ్చేదనుష్ఠితస్తదా శతగుణాధికః । యత్సమీపస్థోఽపి పరో న శృణోతి తదుపాంశు । మానసస్తు జపః సహస్రగుణాధికః । యత్ర జిహ్వోష్ఠం మనాగపి న చలతి స మానసః ॥౮౫॥

యే పాకయజ్ఞాశ్చత్వారో విధియజ్ఞసమన్వితాః ।

సర్వే తే జపయజ్ఞస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥౮౬॥

బ్రహ్మయజ్ఞాదన్యే యే పఞ్చమహాయజ్ఞాన్తర్గతా వైశ్వదేవహోమబలికర్మనిత్యశ్రాద్ధాతిథిభోజనాత్మకాశ్చత్వారః పాకయజ్ఞాః । విధియజ్ఞా దర్శపౌర్ణమాసాదయస్తైః సహితా జపయజ్ఞస్య షోడశీమపి కలాం న ప్రాప్నువన్తి । జపయజ్ఞస్య షోడశాంశేనాపి న సమా ఇత్యర్థః ॥౮౬॥

జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యేద్ బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః ।

కుర్యాదన్యన్న వా కుర్యాన్మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే ॥౮౭॥

బ్రాహ్మణో జప్యేనైవ నిఃసందేహం సిద్ధిం లభతే మోక్షప్రాప్తియోగ్యో భవతి । అన్యద్వైదికం యాగాదికం, కరోతు న కరోతు వా । యస్మాన్మైత్రో బ్రాహ్మణో బ్రహ్మణః సమ్బన్ధీ బ్రహ్మణి లీయత ఇత్యాగమేషూచ్యతే । మిత్రమేవ మైత్రః, స్వార్థేఽణ్ । యాగాదిషు పశుబీజాదివధాన్న సర్వప్రాణిప్రియతా సమ్భవతి । తస్మాద్యాగాదినా వినాఽపి ప్రణవాదిజపనిష్ఠో నిస్తరతీతి జపప్రశంసా, న తు యాగాదీనాం నిషేధస్తేషామపి శాస్త్రీయత్వాత్ ॥౮౭॥

ఇదానీం సర్వవర్ణానుష్ఠేయం సకలపురుషార్థోపయుక్తమిన్ద్రియసంయమమాహ—

ఇన్ద్రియాణాం విచరతాం విషయేష్వపహారిషు ।

సంయమే యత్నమాతిష్ఠేద్విద్వాన్యన్తేవ వాజినామ్ ॥౮౮॥

ఇన్ద్రియాణాం విషయేష్వపహరణశీలేషు వర్తమానానాం క్షయిత్వాదివిషయదోషాజ్ఞానసంయమే యత్నం కుర్యాత్సారథిరివ రథనియుక్తానామశ్వానామ్ ॥౮౮॥

ఏకాదశేన్ద్రియాణ్యాహుర్యాని పూర్వే మనీషిణః ।

తాని సమ్యక్ప్రవక్ష్యామి యథావదనుపూర్వశః ॥౮౯॥

పూర్వపణ్డితా యాన్యేకాదశేన్ద్రియాణ్యాహుస్తాన్యర్వాచాం శిక్షార్థం సర్వాణి కర్మతో నామతశ్చ క్రమాద్వక్ష్యామి ॥౮౯॥

శ్రోత్రం త్వక్చక్షుషీ జిహ్వా నాసికా చైవ పఞ్చమీ ।

పాయూపస్థం హస్తపాదం వాక్చైవ దశమీ స్మృతా ॥౬౦॥

తేష్వేకాదశసు శ్రోత్రాదీని దశైతాని బహిరిన్ద్రియాణి నామతో నిర్దిష్టాని । పాయూపస్థం హస్తపాదమితి "ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్" (పాం సూం ౨-౪-౨) ఇతి ప్రాణ్యఙ్గహన్ద్వాత్వాదేకవద్భావః ॥౬౦॥

బుద్ధీన్ద్రియాణి పఞ్చైషాం శ్రోత్రాదీన్యనుపూర్వశః ।

కర్మేన్ద్రియాణి పఞ్చైషాం పాయ్వాదీని ప్రచక్షతే ॥౬౧॥

ఏషాం దశానాం మధ్యే శ్రోత్రాదీని పఞ్చ క్రమోక్తాని బుద్ధః కరణత్వాద్ బుద్ధీన్ద్రియాణి, పాయ్వాదీని చోత్సర్గాదికర్మకరణత్వాత్కర్మేన్ద్రియాణి తద్విదో వదన్తి ॥౬౧॥

ఏకాదశం మనో జ్ఞేయం స్వగుణేనోభయాత్మకమ్ ।

యస్మిఞ్జితే జితావేతౌ భవతః పఞ్చకౌ గణౌ ॥౬౨॥

ఏకాదశసంఖ్యాపూరకం చ మనోరూపమన్తరిన్ద్రియై జ్ఞాతవ్యమ్ । స్వగుణేన సఙ్కల్పరూపేణోభయరూపేన్ద్రియగణ-ప్రవర్తకస్వరూపమ్ । అత ఏవ యస్మిన్మనసి జితే ఉభావపి పఞ్చకౌ బుద్ధీన్ద్రియకమన్ద్రియగణౌ జితౌ భవతః । పఞ్చకావితి "తదస్య పరిమాణమ్" (పాం సూం ౫ / ౧ / ౫౭) ఇత్యనువృత్తౌ

“సంఖ్యాయాః సంజ్ఞాసఙ్ఘసూత్రాధ్యయనేషు” (పాంసూం౫ / ౧ / ౫౮) ఇతి పఞ్చసంఖ్యాపరిమితసఙ్ఘార్థే కః॥౧౨॥

మనోధర్మసంకల్పములత్వాదిన్ద్రియాణాం ప్రాయేణ ప్రవృత్తేః కిమర్థమిన్ద్రియనిగ్రహః కర్తవ్యః ?

ఇత్యత ఆహ—

ఇన్ద్రియాణాం ప్రసఙ్గేన దోషమృచ్ఛత్యసంశయమ్ ।

సంనియమ్య తు తాన్యేవ తతః సిద్ధిం నియచ్ఛతి ॥౯౩॥

యస్మాదిన్ద్రియాణాం విషయేషు ప్రసక్త్యా దృష్టాదృష్టం చ దోషం నిఃసందేహం ప్రాప్నోతి । తాన్యేవ పునరిన్ద్రియాణి సమ్యఙ్ నియమ్య సిద్ధిం మోక్షాదిపురుషార్థయోగ్యతారూపాం లభతే । తస్మాదిన్ద్రియసంయమం కుర్యాదితి శేషః ॥౯౩॥

కిమిన్ద్రియసంయమేన విషయోపభోగాదేరలబ్ధకామో నివత్స్యతీత్యాశఙ్క్యాహ—

న జాతు కామః కామానాముపభోగేన శామ్యతి ।

హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే ॥౯౪॥

న కదాచిత్కామోఽభిలాషః కామ్యన్త ఇతి కామా విషయాస్తేషాముపభోగేన నివర్తతే, కింతు ఘృతేనాగ్నిరివాధికాధికతమమేవ వర్ధతే, ప్రాప్తభోగస్యాపి ప్రతిదినం తదధికభోగవాఞ్ఛాదర్శనాత్ । అత ఏవ విష్ణుపురాణే యయాతివాక్యమ్—

యత్పృథివ్యాం వ్రీహియవం హిరణ్యం పశవః స్త్రియః ।

ఏకస్యాపి న పర్యాప్తం తదిత్యతితృషం త్యజేత్ ॥

తథా—

పూర్ణం వర్షసహస్రం మే విషయాసక్తచేతసః ।

తథాప్యనుదినం తృష్ణా మమైతేష్వేవ జాయతే ॥౯౪॥

యశ్చైతాన్ప్రాప్నుయాత్సర్వాన్యశ్చైతాన్కేవలాంస్త్యజేత్ ।

ప్రాపణాత్సర్వకామానాం పరిత్యాగో విశిష్యతే ॥౯౫॥

యః ఏతాన్సర్వాన్విషయాన్ప్రాప్నుయాద్యశ్చైతాన్కామానుపేక్షతే తయోర్విషయోపేక్షకః శ్రేయాన్ । తస్మాత్సర్వకామప్రాప్తేస్తదుపేక్షా ప్రశస్యా । తథా హి విషయలోలుపస్య తత్సాధనాసుత్పాదనే కష్టసంభవో విపత్తౌ చ కుశాతిశయో, న తు విషయవిరసస్య ॥౯౫॥

ఇదానీమిన్ద్రియసంయమోపాయమాహ—

న తథైతాని శక్యన్తే సంనియన్తుమసేవయా ।

విషయేషు ప్రజుష్టాని యథా జ్ఞానేన నిత్యశః ॥౧౬॥

ఏతానీన్ద్రియాణి విషయేషు ప్రసక్తాని తథా నాసేవయా విషయసన్నిధివర్జనరూపయా నియన్తుం న శక్యన్తే, దుర్నివారత్వాత్ । యథా సర్వదా విషయాణాం క్షయిత్వాదిదోషజ్ఞానేన శరీరస్య చాస్థిస్థూలమిత్యాదివక్ష్యమాణదోషచిన్తనేన । తస్మాద్విషయదోషజ్ఞానాదినా బహిరిన్ద్రియాణి మనశ్చ నియచ్ఛేత్ ॥౯౬॥

యస్మాదనియమితం మనో వికారస్య హేతుః స్యాదత ఆహ—

వేదాస్త్యాగశ్చ యజ్ఞాశ్చ నియమాశ్చ తపాంసి చ ।

న విప్రదుష్టభావస్య సిద్ధిం గచ్ఛన్తి కర్హిచిత్ ॥౯౭॥

వేదాధ్యయనదానయజ్ఞనియమతపాంసి, భోగాదివిషయసేవాసంకల్పశీలినో న కదాచిత్ఫలసిద్ధయే ప్రభవన్తి ॥౯౭॥

జితేన్ద్రియస్య స్వరూపమాహ—

శ్రుత్వా స్పృష్ట్వా చ దృష్ట్వా చ భుక్త్వా ఘ్రాత్వా చ యో నరః ।

న హృష్యతి గ్లాయతి వా, స విజ్ఞేయో జితేన్ద్రియః ॥౯౮॥

స్తుతివాక్యం నిన్దావాక్యం చ శ్రుత్వా, సుఖస్పర్శం దుకూలాది దుఃఖస్పర్శ మేషకమ్బలాది స్పృష్ట్వా, సురూపం కురూపం చ దృష్ట్వా, స్వాదు అస్వాదు చ భుక్త్వా, సురభిమసురభిం చ ఘ్రాత్వా యస్య న హర్షవిషాదౌ, స జితేన్ద్రియో జ్ఞాతవ్యః ॥౯౮॥

ఏకేన్ద్రియాసంయమోఽపి నివార్యత ఇత్యాహ—

ఇన్ద్రియాణాం తు సర్వేషాం యద్యేకం క్షరతీన్ద్రియమ్ ।

తేనాస్య క్షరతి ప్రజ్ఞా దృతేః పాదాదివోదకమ్ ॥౯౯॥

సర్వేషామిన్ద్రియాణాం మధ్యే యద్యేకమపీన్ద్రియం విషయప్రవణం భవతి, తతోఽస్య విషయపరస్య ఇన్ద్రియాన్తరైరపి తత్త్వజ్ఞానం క్షరతి న వ్యవతిష్ఠతే । చర్మనిర్మితోదకపాత్రాదివ కేనాపి చ్ఛిద్రేణ సర్వస్థానస్థమేవోదకం న వ్యవతిష్ఠతే ॥౯౯॥

ఇన్ద్రియసంయమస్య సర్వపురుషార్థహేతుతాం దర్శయతి—

వశే కృత్వేన్ద్రియగ్రామం సంయమ్య చ మనస్తథా ।

సర్వాన్సంసాధయేదర్థానక్షిణ్వన్యోగతస్తనుమ్ ॥౧౦౦॥

బహిరిన్ద్రియగణమాయత్తం కృత్వా మనశ్చ సంయమ్య సర్వాన్ పురుషార్థాన్సమ్యక్సాధయేత్ । యోగత ఉపాయేన స్వదేహమపీడయన్ యః సహజసుఖీ సంస్కృతాన్నాదికం భుఙ్క్తే స క్రమేణ తం త్యజేత్ ॥౧౦౦॥

పూర్వాం సంధ్యాం జపంస్తిష్ఠేత్సావిత్రీమార్కదర్శనాత్ ।

పశ్చిమాం తు సమాసీనః సమ్యగృక్షవిభావనాత్ ॥౧౦౧॥

పూర్వాం సంధ్యాం పశ్చిమామితి చ కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే (పాం సూం ౨ / 3 / ౫) ఇతి ద్వితీయా । ప్రథమసంధ్యాం సూర్యదర్శనపర్యన్తం సావిత్రీం జపంస్తిష్ఠేత్ ఆసనాదుత్థాయ నివృత్తగతిరేకత్ర దేశే కుర్యాత్ । పశ్చిమాం తు సంధ్యాం సావిత్రీం జపన్సమ్యఙ్నక్షత్రదర్శనపర్యన్తముపవిష్టః స్యాత్ । అత్ర చ ఫలవత్త్వాజ్జపః ప్రధానం స్థానాసనే త్వఙ్గే । "ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదఙ్గమ్" ఇతి న్యాయాత్ ।

సంధ్యయోర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేన యుజ్యతే । (మం స్మృం ౨ / ౭౮)

"సహస్త్రకృత్వస్త్వభ్యస్య" (మం స్మృం ౨ / ౭౮) ఇతి చ పూర్వం జపాత్ఫలముక్తమ్ । (౧) మేధా-

---

(౧) కేయం పరినోదనా ? శ్రౌతేన స్మార్తస్య బాధో యుక్తః, ఏవం గృహ్యాగ్ని హోమేన వికల్పితమ్ । నైవ చాత్ర విరోధస్తిష్ఠతాపి శక్యం హోతుమాసీనేన చ । నను చ న కేవలే స్థానాసనే సన్ధ్యయోర్విహితే కిన్తు త్రికజపోఽపి । తథా చ సావిత్రీం జపన్ కథం హోమమన్త్రముచ్చారయేత్ । అస్తు జపస్య బాధః, ప్రధానే తావత్స్థానాసనేన విరుధ్యేతే । గుణలోపే చ ముఖ్యస్యేత్యనేన న్యాయేన జపస్యాఙ్గత్వాద్ బాధో యుక్తస్తయోశ్చ ప్రధానత్వం సాక్షాద్విధిసమ్బన్ధాత్తిష్ఠేదాసీత వేతి చ । జపస్య తు గుణత్వం శత్రన్తత్వాజపతేర్లక్షణత్వావగమాత్ । అధికారసమ్బన్ధశ్చ స్థానాసనయోరవ "న తిష్ఠతి తు యఃపూర్వాం" (మంస్మృం ౨ - ౧౦౩) తథా "తిష్ఠన్నైశమేనో వ్యపోహతి" (మం స్మృం ౨-౧౦౨) ఇతి । యత్తు కేనచిదుక్తం తిష్ఠతిరత్ర గుణః ప్రధానం జపకర్మ తతో హి ఫలమశ్రౌష్మేతి । అత్రోచ్యతే-నైవాయం కామినోఽధికారః కుతః ఫలశ్రవణమ్ । యత్తు ప్రమాణవాదవాక్యే వేదపుణ్యేన పుజ్యత ఇతి ఫలానువాదభ్రమః స తత్రైవ నిర్ణీతస్తత్స్మాత్స్థానాసనే ప్రధానే । అథవాగ్ని హోత్రేణః సకృత్సావిత్రీం జపిష్యన్తి త్రిరావర్తయిష్యన్తి వా । న తావతాగ్ని హోత్రస్య కాలాతిపత్తిః ప్రశ్నన్ సాయం వినిర్ముక్త ఇతి న తావతా వినిహన్యతే । అశ్నశబ్దః చిరకాలవచనః తావతా చ కృతః సన్ధ్యార్థో భవతి । అర్కదర్శనపర్యన్తతా హ్యఙ్గమేవోదిత హోమినాం కృతసన్ధ్యానామేవాగ్ని హోత్ర హోమః । గౌతమేన తు సయోతిషా జ్యోతిషో దర్శనాదితి సూత్రస్యార్థః ఏతావాన్కాలః సన్ధ్యోచ్యతే న వాప్యఙ్గమ్ । తత్రైతావతి కాలే నాస్త్యాపత్తిః - యథా పౌర్ణమాస్యాం యజేతేతి న కాలానురోధేన కర్మణ ఆవృత్తిః తథా— "పూర్వాం సన్ధ్యాం సనక్షత్రాం పశ్చిమాం తదివాకరామ్" ఇతి । తదపి కాలలక్షణం ఏతావాన్వజల ఇహ సన్ధ్యాశబ్దేనోచ్యతే । తత్ర సాన్ధ్యో విధిరనుష్ఠియస్త్రేయతి సన్ధ్యాశబ్దవాచ్యే కాలే చ । ముహూర్త్తరాత్రే యది త్రిచతురాసు కాలకలాసు స్థానాసనజపాన్ కుర్యాత్ సమ్పన్న ఏవ విధ్యర్థః, న హ్యత్ర కృత్స్నకాలవ్యాప్తిః శ్రుతా । మనోరివ సర్వథాగ్ని-

తిథిస్తు స్థానాసనయోరేవ ప్రాధాన్యమాహ । సంధ్యాకాలశ్చ ముహూర్తమాత్రమ్ । తదాహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః —

హ్రాసవృద్ధీ తు సతతం దివసానాం యథాక్రమమ్ ।

సంధ్యా ముహూర్తమాత్రం తు హ్రాసే వృద్ధౌ చ సా స్మృతా ॥౧౦౧॥

పూర్వాం సంధ్యాం జపంస్తిష్ఠన్నైశమేనో వ్యపోహతి ।

పశ్చిమాం తు సమాసీనో మలం హన్తి దివాకృతమ్ ॥౧౦౨॥

పూర్వసంధ్యాయాం తిష్ఠన్ జపం కుర్వాణో నిశాసంచితం పాపం నాశయతి । పశ్చిమసంధ్యాయాం తూపవిష్టో జపం కుర్వన్దివార్జితం పాపం నిహన్తి । తత్రాపి జపాత్ఫలముక్తమ్ । ఏతచ్చాజ్ఞానాదికృతపాపవిషయమ్ । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః —

"దివా వా యది వా రాత్రౌ యదజ్ఞానకృతం భవేత్ ।

త్రికాలసంధ్యాకరణాత్తత్సర్వం విప్రణశ్యతి ॥౧౦౨॥

న తిష్ఠతి తు యః పూర్వాం నోపాస్తే యశ్చ పశ్చిమామ్ ।

స శూద్రవద్వహిష్కార్య: సర్వస్మాద్ ద్విజకర్మణః ॥౧౦౩॥

యః పునః పూర్వసంధ్యాం నానుతిష్ఠతి, పశ్చిమాం చ నోపాస్తే, తత్తత్కాలవిహితం జపాది న కరోతీత్యర్థః స శూద్ర ఇవ సర్వస్మాద్ ద్విజాతికర్మణోఽతిథిసత్కారాదేరపి బాహ్యః కార్యః । అనేనైవ ప్రత్యవాయేన సంధ్యోపాసనస్య నిత్యతోక్తా । నిత్యత్వేఽపి సర్వదాఽపేక్షితపాపక్షయస్య ఫలత్వమవిరుద్ధమ్ ॥౧౦౩॥

అపాం సమీపే నియతో నైత్యకం విధిమాస్థితః ।

సావిత్రీమప్యధీయీత గత్వాఽరణ్యం సమాహితః ॥౧౦౪॥

బ్రహ్మయజ్ఞరూపమిదమ్ । బహువేదాధ్యయనాశక్తౌ సావిత్రీమాత్రాధ్యయనమపి విధీయతే । అరణ్యాదినిర్జనదేశం గత్వా నద్యారిజలసమీపే నియతేన్ద్రియః సమాహితోఽనన్యమనా నైత్యకం విధి బ్రహ్మయజ్ఞరుపమాస్థితోఽనుతిష్ఠాసుః సావిత్రీమపి ప్రణవవ్యాహృతిత్రయయుతాం యథోక్తామధీయీత ॥౧౦౪॥

వేదోపకరణే చైవ స్వాధ్యాయే చైవ నైత్యకే ।

నానురోధోఽస్త్యనధ్యాయే హోమమన్త్రేషు చైవ హి ॥౧౦౫॥

వేదోపకరణే వేదాఙ్గే శిక్షాదౌ నైత్యకే నిత్యానుష్ఠేయే చ స్వాధ్యాయే బ్రహ్మయజ్ఞరూపే హోమమన్త్రేషు చానధ్యాయాదరో నాస్తి ॥౧౦౫॥

నైత్యకే నాస్త్యనధ్యాయో, బ్రహ్మసత్రం హి తత్స్మృతమ్ ।

బ్రహ్మాహుతిహుతం పుణ్యమనధ్యాయవషట్కృతమ్ ॥౧౦౬॥

పూర్వోక్తనైత్యకస్వాధ్యాయస్యాయమనువాదః । నైత్యకే జపయజ్ఞేఽనధ్యాయో నాస్తి, యతః సతతభవత్వాత్ । బ్రహ్మసత్రం తన్మన్వాదిభిః స్మృతమ్ । బ్రహ్మైవాహుతిర్బ్రహ్మాహుతిర్హవిస్తస్యాం ద్రుతమనధ్యాయాధ్యయనమధ్యయనరూపమనధ్యా-యవషట్కృతమపి పుణ్యమేవ భవతి ॥౧౦౬॥

యః స్వాధ్యాయమధీతేఽబ్దం విధినా నియతః శుచిః ।

తస్య నిత్యం క్షరత్యేష పయో దధి ఘృతం మధు ॥౧౦౭॥

అబ్దమిత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా । యో వర్షమప్యేక స్వాధ్యాయసహరహవిహితాఙ్గయుక్తం నియత-

---

క్షేత్రసన్ధ్యావిధీ సమానకాలావపి శక్యావనుష్ఠాతుమ్ । సదాశబ్దో నిత్యతామాహ । ఉభయసన్ధ్యాశేషః ఆసీత్ భాసనమనూర్ధ్వతావస్థానముపవిష్టో భవేత్, ఋక్షం నక్షత్రమ్' ఆతద్విభావనాత్ ఆర్కదర్శనాదితి య ఆకారః స శానుషక్తవ్యః । సమ్యక్శబ్దో దర్శనవిభావనయో విశేషణం సమ్యగ్యదా పరిపూర్ణమణ్డల ఆదిత్యో భవతి నక్షత్రాణి చ భాస్వన్తి స్వభాసా యుక్తాని నాదిత్యతజీభిభూతాని ఇతి ॥

స్త్రియః ప్రయతో జపతి, తస్యైవ స్వాధ్యాయో జపయజ్ఞః క్షీరాదీని క్షరతి క్షీరాదిభిర్దేవాన్పితౄన్శ్చ ప్రీణాతి । తే చ ప్రీతాః సర్వకామజపయజ్ఞకారిణస్తర్పయన్తీత్యర్థః । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః —

మధునా పయసా చవ స దేవాంస్తర్పయేద్ ద్విజః ।

పితౄన్మధుఘృతాభ్యాం చ ఋచోఽధీతే హి యోఽన్వహమ్ ॥ (యాం స్మృం ౧-౪౧)

ఇత్యుపక్రమ్య చతుర్ణామేవ వేదానాం పురాణానాం జపస్య చ దేవపితృతృప్తిఫలముక్త్వా శేషే

తే తృప్తాస్తర్పయన్త్యేనం సర్వకామఫలైః శుభైః । (యాం స్మృం ౧-౪౭)

ఇత్యుక్తవాన్ ॥౧౦౭॥

అగ్నీన్ధనం భైక్షచర్యామధఃశయ్యాం గురోర్హితమ్ ।

ఆసమావర్తనాత్కుర్యాత్కృతోపనయనో ద్విజః ॥౧౦౮॥

సాయంప్రాతః సమిద్ధోమం భిక్షాసముహాహరణమఖట్వాశయనరూపామధఃశయ్యాం న తు స్థాణ్డిలశాయిత్వమేవ ।గురోరుదకకుమ్భాద్యాహరణరూపం హితం కృతోపనయనో బ్రహ్మచారీ సమావర్తనపర్యన్తం కుర్యాత్ ॥౧౦౮॥

కీదృశః శిష్యోఽధ్యాప్య ఇత్యాహ—

ఆచార్యపుత్రః శుశ్రూషుర్జ్ఞానదో ధార్మికః శుచిః ।

ఆప్తః శక్తోఽర్థదః సాధుః స్వోఽధ్యాప్యా దశ ధర్మతః ॥౧౦౯॥

ఆచార్యపుత్రః, పరిచారకః, జ్ఞానాన్తరదాతా, ధర్మవిత్, మృద్వార్యాదిషుశుచిః, బాన్ధవః, గ్రహణధారణసమర్థః, ధనదాతా, హితేచ్ఛుః, జ్ఞాతిః, దశైతే ధమణాధ్యాయాః ॥౧౦౯॥

నాపృష్టః కస్యచిద్ బ్రూయాన్న చాన్యాయేన పృచ్ఛతః ।

జానన్నపి హి మేధావీ జడవల్లోక ఆచరేత్ ॥౧౧౦॥

యదన్యేనాల్పాక్షరం విస్వరం చాధీతం తస్య తత్త్వం న వదేత్ । శిష్యస్య త్వపృచ్ఛతోఽపి వక్తవ్యమ్ । భక్తిశ్రద్ధాదిప్రశ్నధర్మోల్లఙ్ఘనమన్యాయస్తేన పృచ్ఛతో న బ్రూయాత్ । జానన్నపి హి ప్రాజ్ఞో లోకే మూక ఇవ వ్యవహరేత్ ॥౧౧౦॥

ఉక్తప్రతిషేధద్వయాతిక్రమే దోషమాహ—

అధర్మేణ చ యః ప్రాహ యశ్చాధర్మేణ పృచ్ఛతి ।

తయోరన్యతరః ప్రైతి విద్వేషం వాఽధిగచ్ఛతి ॥౧౧౧॥

అధర్మేణ పృష్టోఽపి యో యస్య వదతి యశ్చాన్యాయేన యం పృచ్ఛతి తయోరన్యతరో వ్యతిక్రమకారీ మ్రియతే, విద్వేషం వా తేన సహ గచ్ఛతి ॥౧౧౧॥

ధర్మార్థౌ యత్ర న స్యాతాం శుశ్రూషా వాఽపి తద్విధా ।

తత్ర విద్యా న వక్తవ్యా శుభం బీజమివోషరే ॥౧౧౨॥

యస్మిన్ శిష్యేఽధ్యాపితే ధర్మార్థౌ న భవతః పరిచర్యా వాఽధ్యయనానురూపా తత్ర విద్యా నాపణీయా । సుష్ఠు బ్రీహ్యాదిబీజమివోషరే । యత్ర బీజముప్తం న ప్రరోహతి స ఊషరః । న చార్థగ్రహణే, భృతకాధ్యాపకత్వమాశఙ్కనీయమ్, యద్యేతావన్మహ్యం దీయతే తదైతావదధ్యాపయామీతి నియమాభావాత్ ॥౧౧౨॥

విద్యయేవ సమం కామం మర్తవ్యం బ్రహ్మవాదినా ।

ఆపద్యపి హి ఘోరాయాం న త్వేనాభిరిణే వపేత్ ॥౧౧౩॥

విద్యయైవ సహ వేదాధ్యాపకేన వరం మర్తవ్యం న తు సవథాఽధ్యాపనయోగ్యశిష్యాభావే చాపాత్రాయైవ తాం ప్రతిపాదయేత్ । తథా ఛాన్దోగ్యబ్రాహ్మణమ్-“విద్యయా సార్ధం మ్రియేత న విద్యామూషరే వపేత్" ॥౧౧౩॥

అస్యానువాదమాహ—

విద్యా బ్రాహ్మణమత్యాహ శేవధిస్తేఽస్మి రక్ష మామ్ ।

అసూయకాయ మాం మాదాస్తథా స్యాం వీర్యవత్తమా ॥౧౧౪॥

విద్యాధిష్ఠాత్రీ దేవతా కఞ్చిదధ్యాపకం బ్రాహ్మణమాగత్యైవమవదత్ — తవాహం నిధిరస్మి । మాం రక్ష ।అసూయక్రాదిదోషవతే న మాం వదేః । తథా సత్యతిశయేన వీర్యవతీ భూయాసమ్ । తథా చ చ్ఛాన్దోగ్యబ్రాహ్మణమ్ - "విద్యా హ వై బ్రాహ్మణమాజగామ, తవాహమస్మి, త్వం మాం పాలయానర్హతే మానినే నైవ మాదా, గోపాయ మాం, శ్రేయసీ తథాహమస్మి" ఇతి ॥౧౧౪॥

యమేవ తు శుచిం విద్యాన్నియతబ్రహ్మచారిణమ్ ।

తస్మై మాం బ్రూహి విప్రాయ నిధిపాయాప్రమాదినే ॥౧౧౫॥

యమేవ పునః శిష్యం శుచిం నియతేన్ద్రియం బ్రహ్మచారిణం జానాసి తస్మై విద్యారూపనిధిరక్షకాయ ప్రమాదరహితాయ మాం వద ॥౧౧౫॥

బ్రహ్మ యస్త్వననుజ్ఞాతమధీయానాదవాప్నుయాత్ ।

స బ్రహ్మస్తేయసంయుక్తో నరకం ప్రతిపద్యతే ॥౧౧౬॥

యః పునరభ్యాసార్థమధీయానాదన్యం వా కఞ్చిదధ్యాపయతస్తదనుమతిరహితం వేదం గృహ్ణాతి స వేదస్తేయయుక్తో నరకం గచ్ఛతి । తస్మాదేతన్న కర్తవ్యమ్ ॥౧౧౬॥

లౌకికం వైదికం వాఽపి తథాఽధ్యాత్మికమేవ చ ।

ఆదదీత యతో జ్ఞానం తం పూర్వమభివాదయేత్ ॥౧౧౭॥

[జన్మప్రభృతి యత్కించిచ్చేతసా ధర్మమాచరేత్ ।

తత్సర్వం విఫలం జ్ఞేయమేకహస్తాభివాదనాత్ ॥౮॥]

లౌకికమర్థశాస్త్రాదిజ్ఞానం, వైదికం వేదార్థజ్ఞానమ్, ఆధ్యాత్మికం బ్రహ్మజ్ఞానం, యస్మాత్తు గృహ్ణాతి తం బహుమాన్యమధ్యే స్థితం ప్రథమమభివాదయేత్ । లౌకికాదిజ్ఞానదాతౄణామేవ త్రయాణాం సమవాయే యథోత్తరం మాన్యత్వమ్ ॥ ॥౧౧౭॥

సావిత్రీమాత్రసారోఽపి వరం విప్రః సుయన్త్రితః ।

నాయన్త్రితస్త్రివేదోఽపి సర్వాశీ సర్వవిక్రయీ ॥౧౧౮॥

సావిత్రీమాత్రవేత్తాఽపి వరం సుయన్త్రితః శాస్త్రనియమితో విప్రాదిర్మాన్యః । నాయన్త్రితో వేదత్రయవేత్తాఽపి నిషిద్ధభోజనాదిశీలః ప్రతిషిద్ధవిక్రేతా చ । ఏతచ్చ ప్రదర్శనమాత్రమ్, సుయన్త్రితశబ్దేన విధినిషేధనిష్ఠత్వస్య వివక్షితత్వాత్ ॥౧౧౮॥

శయ్యాసనేఽధ్యాచరితే శ్రేయసా న సమావిశేత్ ।

శయ్యాసనస్థశ్చైవైనం ప్రత్యుత్థాయాభివాదయేత్ ॥౧౧౯॥

శయ్యా చాసనం చ శయ్యాసనం, “జాతిరప్రాణినామ్” (పా. సూ. ౨ / ౪ / ౬) ఇతి ద్వన్ద్వైకవద్భావః । తస్మిఞ్ఛ్రేయసా విద్యాద్యధికేన గురుణా చాధ్యాచరితే సాధారణ్యేన స్వీకృతే చ తత్కాలమపి నాసీత స్వయం చ శయ్యాసనస్థో గురావాగతే ఉత్థాయాభివాదనం కుర్యాత్ ॥౧౧౯॥

అస్యార్థవాదమాహ —

ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామన్తి యూనః స్థవిర ఆయతి ।

ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ప్రతిపద్యతే ॥౧౨౦॥

యస్మాద్యూనోఽల్పవయసో వయోవిద్యాదినా స్థవిరే ఆయతి ఆగచ్ఛతి సతి ప్రాణా ఊర్ధ్వముత్క్రామన్తి దేహాద్బహిర్నిర్గన్తుమిచ్ఛన్తి తాన్వృద్ధస్య ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునః సుస్థాన్ కరోతి । తస్మాద్ వృద్ధస్య ప్రత్యుత్థానాభివాదనం కుర్యాత్ ॥౧౨౦॥

అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః ।

చత్వారి తస్య వర్ధన్తే ఆయుర్విద్యా యశో బలమ్ ॥౧౨౧॥

ఉత్థాయ సర్వదా వృద్ధాభివాదనశీలస్య బృద్ధసేవినశ్చ ఆయుఃప్రజ్ఞాయశోబలాని చత్వారి సమ్యక్ ప్రకర్షణ వర్ధన్తే ॥౧౨౧॥

సంప్రత్యభివాదనవిధిమాహ —

అభివాదాత్పరం విప్రో జ్యాయాంసమభివాదయన్ ।

అసౌ నామాహమస్మీతి స్వం నామ పరికీర్తయేత్ ॥౧౨౨॥

వృద్ధమభివాదయన్ విప్రాదిరభివాదాత్పరమ్ 'అభివాదయే' ఇతి శబ్దోచ్చారణానన్తరమముకనామాహమస్మీతి స్వం నామ పరికీర్తయేత్ । అతో నామశబ్దస్య

విశేషపరత్వాత్స్వనామవిశేషోచ్చారణానన్తరమభివాదనవాక్యే నామశబ్దోఽపి ప్రయోజ్య ఇతి (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజయోరభిధానమప్రమాణమ్ I అత ఏవ గౌతమః - "స్వనామ ప్రోచ్యాహమభివాదయ ఇత్యభివదేత్" I సాఙ్ఖ్యాయనోఽపి - " అసావహం భో ఇత్యాత్మనో నామాదిశేత్" ఇత్యుక్తవాన్ I యది చ నామశబ్దశ్రవణాత్తస్య ప్రయోగస్తదా "అకారశ్చాస్య నామ్నోఽన్తే" (మం స్మృం ౨ / ౧౨౫) ఇత్యభిధానాత్రృత్యభివాదనవాక్యే నామశబ్దోచ్చారణం స్యాన్న చ తత్కస్యచిత్సంమతమ్ ॥౧౨౨॥

నామధేయస్య యే కేచిదభివాదం న జానతే I

తాన్ప్రాజ్ఞోఽహమితి బ్రూయాత్స్త్రియః సర్వాస్తథైవ చ ॥౧౨౩॥

నామధేయస్య ఉచ్చారితస్య సతో యే కేచిదభివాద్యాః సంస్కృతానభిజ్ఞతయాఽభివాదమభివాదార్థం న జానన్తి తాన్ప్రత్యభివాదనేఽప్యసమర్థత్వాత్ప్రాజ్ఞ ఇత్యభివాద్యశక్తివిజ్ఞోఽభివాదయితాభివాదయే-ఽహమిత్యేవం బ్రూయాత్ I స్త్రియః సర్వాస్తథైవ బ్రూయాత్ ॥౧౨౩॥

భోఃశబ్ద కీర్తయేదన్తే స్వస్య నామ్నోఽభివాదనే I

నామ్నాం స్వరూపభావో హి భోభావ ఋషిభిః స్మృతః ॥౧౨౪॥

అభివాదనే యన్నామ ప్రయుక్తం తస్యాన్తే భోః శబ్ద కీర్తయేదభివాద్యసమ్బోధనార్థమ్ I అత ఏవా హ — నామ్నామితి I భో ఇత్యస్య యో భావః సత్తా లోఽభివాద్యనామ్నాం స్వరూపభావ ఋషిభిః స్మృతః I తస్మాదేవమభివాదనవాక్యమ్ – "అభివాదయే శుభశర్మాహమస్మిభోః" ॥౧౨౪॥

ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రోఽభివాదనే I

అకారశ్చాస్య నామ్నోఽన్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః ॥౧౨౫॥

అభివాదనే కృతే ప్రత్యభివాదయిత్రా అభివాదకో విప్రాదిః "ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్య" ఇతి వాచ్యః । అస్య చాభివాదకస్య యన్నామ తస్యాన్తే యోఽకారాదిః స్వరో నామ్నా సకారాన్తత్వనియమాభావాత్, స ప్లుతః కార్యః । స్వరాపక్షం చేదకారాన్త్వం వ్యఞ్జనాన్తేఽపి నామ్ని సమ్భవతి । పూర్వం నామగతమక్షరం సంలిష్టం యస్య స పూర్వాక్షరస్తేన నాగన్తురపకృష్య చాకారాదిః స్వరః ప్లుతః కార్యః । ఏతచ్చ "వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః" (పా. సూ. ౮ / ౨ / ౮౨) ఇత్యస్యానువృత్తౌ "ప్రత్యభివాదేఽశుద్రే"

---

(౧) అసౌ నామాహమస్మీతి - అసావితి సర్వనామ । సర్వవిశేషప్రతిపాదకమభిముఖీకరణార్థోఽయమీదృశః

శబ్దప్రయోగః- మయా త్వమభివాద్యసే ఆశీర్వాదార్థమభిముఖీక్రియసే । తతోఽధ్యేషణామవగమ్య ప్రత్యభివాదమాశీర్దానాది కర్తుమారభతే । న చ సామాన్య వాచినా సర్వనామ్నా ప్రయోజ్యమానేనైతదుక్తం భవతీదం నామధేయేన మయాభివాద్యసే ఇత్యతోఽధ్యేషణామనవబుధ్య కస్యాశిషం ప్రయుఞ్జ్యామ్ । అపి చ స్వనామ పరికీర్తయేదితిశ్రుతమ్ । తత్రాసౌ దేవదత్తనాప్రాహమిత్యుక్తేనాభివాదనం ప్రతిపద్యేత । అసావిత్యేతస్య పదస్యానర్థక్యాదర్థానవసాయః । స్మృత్యన్తరతన్త్రేణాపి వ్యవహరన్తి చ సూత్రకారాః । యథా పాణినిః కర్మణి ద్వితీయాదిశబ్దైః ఇహాప్యసావితి స్వం నామాతిదిశతేతి యజ్ఞసూత్రేఽపి పరిభాషితమ్ । యద్యేవం స్వనామేత్యనేనైవ సిద్ధే అసౌ నామేత్యనర్థకమ్ । నామశబ్దప్రయోగార్థం కథం స్వనామ కీర్తయెదిదం నామాఇమితి । అనేన స్వరూపేణాహనస్మీతి సమానార్థత్వాద్వికల్పం మన్యన్తే । అత్ర శ్లోకే ఏతావదభివాదనవాక్యస్వరూపం సిద్ధమ్ - "అభివాదయ దేవదత్తనామాహం భోః ' ॥

(పా. సూ. ౮ / ౨ / ౮౩) ఇతి ప్లుతం స్మరన్పాణినిః స్ఫుటముక్తవాన్ । వ్యాఖ్యాతం చ వృత్తికృతా వామనేన – "టేరితి కిమ్, వ్యఞ్జనాన్తస్యైవ టేః ప్లుతో యథా స్యాత్" ఇతి । తస్మాదీదృశం ప్రత్యభివాదనవాక్యం "ఆయుష్మాన్భవ సౌమ్య శుభశర్మన్" । ఏవం క్షత్రియస్య బలవర్మన్, ఏవం వశ్యస్య వసు భృతే । "ప్లుతో రాజన్యవిశాం వా" ఇతి కాత్యాయనవచనాత్క్షత్రియవైశ్యయోః పక్షే ప్లుతో న భవతి శూద్రస్య ప్లుతో న కార్యః, "అశూద్రే" ఇతి పాణినిత్రచనాత్ । " స్త్రియామపి నిషేధః" ఇతి కాత్యాయనవచనాత్త్రియామపి ప్రత్యభివాదనవాక్యేన ప్లుతః । గోవిన్దరాజస్తు

బ్రాహ్మణస్య నామ్ని శర్మోపపదం నిత్యం ప్రాగభిధాయ ప్రత్యభివాదనవాక్యే “ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్యభద్ర" ఇతి నిరుపపదోదాహరణసోపపదోదాహరణానభిజ్ఞత్వమేవ నిజం జ్ఞాపయతి । ధరణీధరోఽపి 'ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్య' ఇతి సమ్బుద్ధివిభక్తయన్తం మనువచనం పశ్యన్నప్యసమ్బుద్ధిప్రథమైకవచనాన్తమముకశర్మేత్యుదాహరన్వి చక్షణైరప్యుపేక్షణీయ ఏవ ॥౧౨౫॥

యో న వేత్త్యభివాదస్య విప్రః ప్రత్యభివాదనమ్ ।

నాభివాద్యః స విదుషా యథా శూద్రస్తథవ సః ॥౧౨౬॥

యో విప్రోఽభివాదనస్యానురూపం ప్రత్యభివాదనం న జానాత్యసావభివాదనవిదుషాఽపి స్వనామోచ్చారణాయుక్త విధినా శూద్ర ఇవ నాభివాద్యః । అభివాదయేఽహమితి శబ్దోచ్చారణమాత్రం తు చరణగ్రహణాదిశూన్యమనిషిద్ధమ్, ప్రాగుక్తత్వాత్ ॥౧౨౬॥

బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్క్షత్రబన్ధుమనామయమ్ ।

వైశ్యం క్షేమం సమాగమ్య శూద్రమారోగ్యమేవ చ ॥౧౨౭॥

సమాగమ్య సమాగమే కృతే అభివాదక్రమవరవయస్కం సమానవయస్కమనభివాదకమపి బ్రాహ్మణం కుశలం, క్షత్రియమనామయం, వైశ్యం క్షేమం శూద్రమారోగ్యం పృచ్ఛేత్ । అత ఏవాపస్తమ్బః — “కుశలమవరవయసం సమానవసయం వా విప్రం పృచ్ఛేత్, అనామయం క్షత్రియం, క్షేమం వైశ్యమ్, ఆరోగ్యం శూద్రమ్”అవరదక్షయసమభివాదకం వయస్యమనభివాదకమపీతి మన్వర్థమేవాపస్తమ్బః స్ఫుటయతిస్మ । గోవిన్దరాజస్తు ప్రకర-ణాత్ప్రత్యభివాదకస్యైవ కుశలాదిప్రశ్నమాహ - తన్న, అభివాదకేన సహ సమాగమస్యానుప్రాప్తత్వాత్ । సమాగమ్యేతి నిష్ప్రయోజనానువాదప్రసఙ్గాత్ । అతః కుశలక్షేమశబ్దయోరనామయారోగ్యపదయోశ్చ సమానార్థత్వాచ్ఛన్దవిశేషోచ్చారణమేవ వివక్షితమ్ ॥౧౨౭॥

అవాచ్యో దీక్షితో నామ్నా యవీయానపి యో భవేత్ ।

భోభవత్పూర్వకం త్వేనమభిభాషేత ధర్మవిత్ ॥౧౨౮॥

ప్రత్యభివాదనకాలే అన్యదా చ దీక్షణీయాతఃప్రభృత్యావభృథస్నానాత్కనిష్ఠోఽపి దీక్షితో నామ్నా న వాచ్యః, కింతు భోభవచ్ఛబ్దపూర్వకం దీక్షితాదిశబ్దైరుత్కర్షాభిధాయిభిరేవ ధార్మికోఽభిభాషేత । భో దీక్షిత, ఇదం కురు, భవతా యజమానేన ఇదం క్రియతామితి ॥౧౨౮॥

పరపత్నీ తు యా స్త్రీ స్యాదసమ్బన్ధా చ యోనితః ।

తాం బ్రూయాద్భవతీత్యేవం సుభగే భగినీతి చ ॥౧౨౯॥

యా స్త్రీ పరపత్నీ భవతి, అసమ్బన్ధా చ యోనిత ఇతి స్వస్రాదిర్న భవతి తామనుపయుక్తసంభాషణకాలే భవతి, సుభగే, భగినీతి వా వదేత్ । పరపత్నీగ్రహణాత్కన్యాయాం నైష విధిః। స్వసుః కన్యాదేస్త్వాయుష్మతీత్యాదిపదైరభిభాషణమ్ ॥౧౨౯॥

మాతులాంశ్చ పితృవ్యాంశ్చ శ్వశురానృత్విజో గురున్ ।

అసావహమితి బ్రూయాత్ప్రత్యుత్థాయ యవీయసః ॥౧౩౦॥

మాతులాదీనాగతాన్కనిష్ఠానాసనాదుత్థాయ నసావహమితి వదేత్ నాభివాదయేత్ । అసావితి స్వనామనిర్దేశః । "భూయిష్ఠాః ఖలు గురవఃఇత్యుపక్రమ్య జ్ఞానవృద్ధతపోవృద్ధయోరపి హారీతేన గురుత్వకీర్తనాక్తయోశ్చ కనిష్ఠయోరపి సమ్బవార్త్ద్విషయోఽయం గురుశబ్దః ॥౧౩౦॥

మాతృష్వసా మాతులానీ శ్వశ్రూరథ పితృష్వసా ।

సంపూజ్యా గురుపత్నీవత్సమాస్తా గురుభార్యయా ॥౧౩౧॥

మాతృష్వస్రాదయో గురుపత్నీవత్ప్రత్యుత్థానాభివాదనాసనదానాదిభిః సంపూజ్యాః । అభివాదన-ప్రకరణాదభివాదనమేవ సంపూజనం విజ్ఞాయత ఇతి సమాస్తా ఇత్యవోచత్ । గురుభార్యాసమానత్వాత్ప్రత్యుత్థానాదికమపి కార్యమిత్యర్థః ॥౧౩౧॥

భ్రాతుర్భార్యోపసంగ్రాహ్యా సవర్ణాహన్యహన్యపి ।

విప్రోష్య తూపసంగ్రాహ్యా జ్ఞాతిసమ్బన్ధియోషితః ॥౧౩౨॥

భ్రాతుః సజాతీయా । భార్యా జ్యేష్ఠా పూజాప్రకరణాదుపసంగ్రాహ్యా పాదయోరభివాద్యా అహన్యహని ప్రత్యహమేవ । అపిరేవార్థం । జ్ఞాతయః పితృపక్షాః పితృవ్యాదయః, సమ్బన్ధినో మాతృపక్షాః శ్వశురాదయశ్చ తేషాం పత్న్యః పునర్విప్రోష్య ప్రవాసాత్ప్రత్యాగతేనైవాభివాద్యాః, న తు ప్రత్యహం నియమః ॥౧౩౨॥

పితుర్భగిన్యాం మాతుశ్చ జ్యాయస్యాం చ స్వసర్యపి ।

మాతృవద్ వృత్తిమాతిష్ఠేన్మాతా తాభ్యో గరీయసీ ॥౧౩౩॥

పితుర్మాతుశ్చ భగిన్యాం జ్యేష్ఠాయాం చాత్మనో భగిన్యాం మాతృవద్ వృత్తిమాపిష్ఠేత్ । మాతా పునస్తాభ్యో గురుతమా ।

నను మాతృష్వసా మాతులానీత్యనేనైవ గురుపత్నీవత్పూజ్యత్వముక్కం కిమధికమనేన బోధ్యతే ? ఉచ్యతే, ఇదమేవ — మాతా తాభ్యో గరీయసీతి । తేన పితృష్వస్రాఽనుజ్ఞాయాం దత్తాయాం మాత్రా చ విరోధే మాతురాజ్ఞా అనుష్ఠేయేతి । అథవా పూర్వం పితృష్వస్రాదేర్మాతృవత్పూజ్యత్వముక్తమ్ । అనేన తు స్నేహాదివృత్తిరప్యతిదిశ్యత ఇత్యపునరుక్తిః ॥౧౩౩॥

దశాబ్దఖ్యం పౌరసఖ్యం పఞ్చాబ్దాఖ్యం కలాభృతామ్ ।

త్ర్యబ్దపూర్వం శ్రోత్రియాణాం స్వల్పేనాపి స్వయోనిషు ॥౧౩౪॥

దశ అబ్దా ఆఖ్యా యస్య తద్దశాబ్దాఖ్యం పౌరసఖ్యమ్ । అయమర్థః — ఏకపురవాసినాం వక్ష్యమాణవిద్యాదిగుణరహితానామేకస్య దశభిరబ్దైర్జ్యేష్ఠత్వే సత్యపి సఖ్యమాఖ్యాయతే । పురగ్రహణం ప్రదర్శనార్థం, తేనైకగ్రామాదినివాసినామపి స్యాత్ । గీతాదికలాభిజ్ఞానాం పఞ్చవర్షపర్యన్తం సఖ్యం, శ్రోత్రియాణాం త్రబ్దపర్యన్తం, సపిణ్డేష్వత్యన్తాల్పేనైవ కాలేన సహ సఖ్యమ్ । అపిరేవార్థే । సర్వత్రోక్తకాలాదూర్ధ్వం జ్యేష్ఠవ్యవహారః ॥౧౩౪॥

బ్రాహ్మణం దశవర్షం తు శతవర్షం తు భూమిపమ్ ।

పితాపుత్రౌ విజానీయాద్ బ్రాహ్మణస్తు తయోః పితా ॥౧౩౫॥

దశవర్షం బ్రాహ్మణం శతవర్షం పునః క్షత్రియం పితాపుత్రౌ జానీయాత్ । తయోర్మధ్యే దశవర్షోఽపి బ్రాహ్మణ ఏవ క్షత్రియస్య శతవర్షస్యాపి పితా । తస్మాత్పితృవదసౌ తస్య మాన్యః ॥౧౩౫॥

విత్తం బన్ధుర్వయః కర్మ విద్యా భవతి పఞ్చమీ ।

ఏతాని మాన్యస్థానాని గరీయో యద్యదుత్తరమ్ ॥౧౩౬॥

విత్తం న్యాయార్జిత ధనం, బన్ధుః పితృవ్యాదిః, వయోఽధికవయస్కతా, కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం చ, వేద్యా వేదార్థతత్త్వజ్ఞానమ్, ఏతాని పఞ్చ మాన్యత్వకారణాని । ఏషాం మధ్యే యద్యదుత్తరం తత్తత్పూర్వస్మాచ్ఛ్రేష్ఠమితి బహుమాన్యమేలకే బలాబలముక్తమ్ ॥౧౩౬॥

పఞ్చానాం త్రిషు వర్ణేషు భూయాంసి గుణవన్తి చ ।

యత్ర స్యుః సోऽత్ర మానార్హః శూద్రోऽపి దశమీం గతః ॥౧౩౭॥

త్రిషు వర్ణేషు బ్రాహ్మణాదిషు పఞ్చానాం విత్తాదీనాం మధ్యే యత్ర పురుషే పూర్వమప్యనేకం భవతి స ఏవోత్తరస్మాదపి మాన్యః । తేన విత్తబన్ధుయుక్తో వయోధికాన్మాన్యః । ఏవం విత్తాదిత్రయయుక్తః కర్మవతో

మాన్యః । విత్తాదిచతుష్టయయుక్తో విదుషో మాన్యః । గుణవన్తి చేతి ప్రకర్షవన్తి । తేన ద్వయోరేవ విద్యాదిసత్త్వే ప్రకర్షో మానహేతుః । శూద్రోऽపి దశమీమవస్థాం నవత్యధికాం గతో ద్విజన్మనామపి మానార్హః । శతవర్షాణాం దశధా విభాగే దశమ్యవస్థా నవత్యధికా భవతి ॥౧౩౭॥

అయమపి పూజాప్రకారః ప్రసఙ్గాదుచ్యతే —

చక్రిణో దశమీస్థస్య రోగిణో భారిణః స్త్రియాః ।

స్నాతకస్య చ రాజ్ఞశ్చ పన్థా దేయో వరస్య చ ॥౧౩౮॥

చక్రయుక్తరథాదియానారూఢస్య, నవత్యధికవయసః, రోగార్తస్య, భారపీడితస్య, స్త్రియాః, అచిర-నివృత్తసమావర్తనస్య, దేశాధిపస్య, వివాహాయ ప్రస్థితస్య పన్థాస్త్యక్తవ్యః । త్యాగార్థత్వాఞ్చ దదాతేనం చతుర్థీ ॥౧౩౮॥

తేషాం త సమవేతానాం మాన్యౌ స్నాతకపార్థివౌ ।

రాజస్నాతకయోశ్చైవ స్నాతకో నృపమానభాక్ ॥౧౩౯॥

తేషామేకత్ర మిలితానాం దేశాధిపస్నాతకౌ మాన్యౌ । రాజస్నాతకయోరపి స్నాతక ఏవ రాజాపేక్షయా మాన్యః । అతో రాజశబ్దోఽత్ర పూర్వశ్లోకే న కేవలజాతివచనః, కిన్త్వభిషిక్తక్షత్రియజాతివచనః, క్షత్రియజాత్యపేక్షయా “బ్రాహ్మణం దశవర్షం తు” (అం ౨ శ్లో౦౧౩౫) ఇత్యనేన బ్రాహ్మణమాత్రస్య మాన్యత్వాభిధానాత్స్నాతక గ్రహణవైయర్థ్యాత్ ॥౧౩౯॥

ఆచార్యాదిశబ్దార్థమాహ త్రైః శబ్దైరిహ శాస్త్రే ప్రాయో వ్యవహారాత్ ।

ఉపనీయ తు యః శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ ద్విజః ।

సకల్పం సరహస్యం చ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥౧౪౦॥

యో బ్రాహ్మణః శిష్యముపనీయ కల్పరహస్యసహితాం వేదశాఖాం సర్వామధ్యాపయతి తమాచార్యం పూర్వం మునయో వదన్తి । కల్పో యజ్ఞవిద్యా, రహస్యముపనిషత్ । వేదత్వేఽప్యుపనిషదాం ప్రాధాన్యవివ క్షయా పృథఙ్ నిర్దేశః ॥౧౪౦॥

ఏకదేశం తు వేదస్య వేదాఙ్గాన్యపి వా పునః ।

యోఽధ్యాపయతి వృత్త్యర్థముపాధ్యాయః స ఉచ్యతే ॥౧౪౧॥

వేదస్యైకదేశం మన్త్రం బ్రాహ్మణం చ వేదరహితాని వ్యాకరణాదీన్యఙ్గాని యో వృత్యర్థమంధ్యాపయతి స ఉపాధ్యాయ ఉచ్యతే ॥౧౪౧॥

నిషేకాదీని కర్మాణి యః కరోతి యథావిధి ।

సమ్భావయతి చాన్నేన స విప్రో గురురుచ్యతే ॥౧౪౨॥

నిషేకో గర్భాధానం తేన పితురయం గురుత్వోపదేశః । గర్భాధానాదీని సంస్కారకర్మాణి పితురుపదిష్టాని యథాశాస్త్రం యః కరోతి, అన్నేన చ సంవర్ధయతి స విప్రో గురురుచ్యతే ॥౧౪౨॥

అగ్న్యాధేయం పాకయజ్ఞానగ్నిష్టోమాదికాన్మఖాన్ ।

యః కరోతి వృతో యస్య స తస్యర్త్విగిహోచ్యతే ॥౧౪౩॥

ఆహవనీయాద్యన్యుత్పాదకం కర్మాగ్న్యాధేయం, అష్టకాదీన్పాకయజ్ఞాన్, అగ్నిష్టోమాదీన్యజ్ఞాన్కృతవరణో యస్య కరోతి స తస్యర్త్విగిహ శాస్త్రేఽభిధీయతే । బ్రహ్మచారిధర్మేష్వనుపయుక్తమప్యృత్విగ్లక్షణమాచార్యావిహర్త్విజోఽపి మాన్యత్వం దర్శయితుం ప్రసఙ్గాదుక్తమ్ ॥౧౪౩॥

య ఆవృణోత్యవితథం బ్రహ్మణా శ్రవణావుభౌ ।

స మాతా స పితా జ్ఞేయస్తం న ద్రుహ్యేత్కదాచన ॥ ౧౪౪ ॥

య ఉభౌ కర్ణౌ అవితథమితి వర్ణస్వరవైగుణ్యరహితేన సత్యరూపేణ వేదేనాపూరయతి స మాతా పితా చ జ్ఞేయః । మహోపకారకత్వగుణయోగాదయమధ్యాపకో మాతాపితృశబ్దవాచ్యస్తం నాపకుర్యాత్ । కదాచనేతి గృహీతే వేదే ॥౧౪౪॥

ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతం పితా ।

సహస్రం తు పితౄన్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే ॥౧౪౫॥

దశోపాధ్యాయానపేక్ష్య ఆచార్యః, ఆచార్యశతమపేక్ష్య పితా, సహస్రం పితౄనపేక్ష్య మాతా గౌరవేణాతిరిక్తా భవతి । అత్రోపనయనపూర్వకసావిత్రీమాత్రాధ్యాపయితా ఆచార్యోఽభిప్రేతస్తమపేక్ష్య పేతురుత్కర్షః । "ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోః " (అం ౨ శ్లోం ౧౪౬) ఇత్యనేన ముఖ్యాచార్యస్య పితరమక్ష్యోత్కర్షం వక్ష్యతీత్యవిరోధః ॥౧౪౫॥

ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్బ్రహ్మదః పితా ।

బ్రహ్మజన్మ హి విప్రస్య ప్రేత్య చేహ చ శాశ్వతమ్ ॥౧౪౬॥

జనకాచార్యౌ ద్వావపి పితరౌ, జన్మదాతృత్వాత్ । తయోరాచార్యః పితా గురుతరః । యస్మాద్విప్రస్య బ్రహ్మగ్రహణార్థం జన్మోపనయనజన్మసంస్కారరూపం పరలోకే ఇహలోకే చ శాశ్వతం నిత్య-ఇ, బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాత్ ॥౧౪౬॥

కామాన్మాతా పితా చైనం యదుత్పాదయతో మిథః ।

సంభూతిం తస్య తాం విద్యాద్యద్యోనావభిజాయతే ॥౧౪౭॥

మాతాపితరౌ యద్ ఏనం బాలకం కామవశేనాన్యోన్యముత్పాదయతః సంభవమాత్రం తత్తస్య పశ్చాదిసావారణమ్ । యద్యోనౌ మాతృకుక్షావభిజాయతేఽఙ్గప్రత్యఙ్గాని లభతే ॥౧౪౭॥

ఆచార్యస్త్వస్య యాం జాతిం విధివద్వేదపారగః ।

ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యా సా సత్యా సాఽజరామరా ॥౧౪౮॥

ఆచార్యః పునర్వేదజ్ఞోఽస్య మాణవకస్య యాం జాతి యజ్జన్మ విధివత్సావిత్ర్యేతి సాఙ్గోపనయనపూర్వ కసావిత్ర్యనువచనేనోత్పాదయతి, సా జాతిః సత్యా అజరాఽమరా చ,

బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్ । ఉపనయనపూర్వకస్య వేదాధ్యయనతదర్థజ్ఞానానుష్ఠానైనిష్కామస్య మోక్షలాభాత్ ॥౧౪౮॥

అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః ।

తమపీహ గురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయా తయా ॥౧౪౯॥

శ్రుతస్య శ్రుతేనేత్యర్థః । ఉపాధ్యాయో యస్య శిష్యస్యాల్పం వా బహు వా కృత్వా శ్రుతేనోపకరోతే తమపీహ శాస్త్రే తస్య గురుం జానీయాత్ । శ్రుతమేవోపక్రియా తయా శ్రుతోపక్రియయా ॥౧౪౯॥

బ్రాహ్మస్య జన్మనః కర్తా స్వధర్మస్య చ శాసితా ।

బాలోఽపి విప్రో వృద్ధస్య పితా భవతి ధర్మతః ॥౧౫౦॥

బ్రహ్మశ్రవణార్థం జన్మ బ్రాహ్మముపనయనం తస్య కర్తా, స్వధర్మస్య శాసితా వేదార్థవ్యాఖ్యాతా, తాదృశోఽపి బాలో వృద్ధస్య జ్యేష్ఠస్య పితా భవతి । ధర్మత ఇతి పితృధర్మాస్తస్మిన్ననుష్ఠాతవ్యాః ॥౧౫౦॥

ప్రకృతానురూపార్థవాదమాహ —

అధ్యాపయామాస పితౄఞ్శిశురాఙ్గిరసః కవిః ।

పుత్రకా ఇతి హోవాచ జ్ఞానేన పరిగృహ్య తాన్ ॥౧౫౧ ॥

అఙ్గిరసః పుత్రో బాలః కవిర్విద్వాన్ పితౄన్గౌణాన పితృవ్యతత్పుత్రాదీనధికవయసోఽధ్యాపితవాన్ । తాఞ్జ్ఞానేన పరిగృహ్య శిష్యాన్కృత్వా పుత్రకా ఇతి ఆజుహావ । 'ఇతి హ' ఇత్యవ్యయం దురావృత్తసూచనార్థమ్ ॥౧౫౧॥

తే తమర్థమపృచ్ఛన్త దేవానాగతమన్యవః ।

దేవాశ్చైతాన్సమేత్యోచుర్న్యాయ్యం వః శిశురుక్తవాన్ ॥౧౫౨॥

తే పితృతుల్యాః పుత్ర కా ఇత్యుక్తా అనేన జాతక్రోధాః పుత్రకశబ్దార్థం దేవాన్పృష్టవన్తః । దేవాశ్చ పృష్టా మిలిత్వా ఏతానవోచన్ — యుష్మాన్యచ్ఛిశుః పుత్రశబ్దేనోక్తవాంస్తద్యుక్తమ్ ॥౧౫౨॥

అజ్ఞో భవతి వై బాలః పితా భవతి మన్త్రదః ।

అజ్ఞం హి బాలమిత్యాహుః పితేత్యేవ తు మన్త్రదమ్ ॥౧౫౩॥

వైశబ్దోఽవధారణే । అజ్ఞ ఏవ బాలో భవతి, న త్వల్పవయాః । మన్త్రదః పితాభవతి । మన్త్రగ్రహణం వేదోపలక్షణార్థమ్ - యో వేదమధ్యాపయతి । వ్యాచష్టే స పితా । అత్రైవ హేతుమాహ -యస్మాత్పూర్వేఽపి మునయోఽజ్ఞం బాలమిత్యూచుః మన్దం చ పితేత్యేవాబ్రువన్నిత్యాహ ॥౧౫౩॥

న హాయనైర్న పలితైర్న విత్తేన నాబన్ధుభిః ।

ఋుషయశ్చక్రిరే ధర్మం యోఽనూచానః స నో మహాన్ ॥౧౫౪॥

న బహుభిర్వర్షైః న కేశలోమభిః శుక్లైః న బహునా ధనేన, న పితృవ్యత్వాదిభిర్బన్ధుభావైః । సముదితైరప్యేతైర్న మహత్త్వం భవతి, కింతు ఋషయ ఇమం ధర్మం కృతవన్తః – యః సాఙ్గవేదాధ్యేతా సోఽస్మాకం మహాన్ సంమతః ॥౧౩౪॥

విప్రాణాం జ్ఞానతో జ్యైష్ఠ్యం క్షత్రియాణాం తు వీర్యతః ।

వైశ్యానాం ధాన్యధనతః శూద్రాణామేవ జన్మతః ॥౧౩౫॥

బ్రాహ్మణానాం విద్యయా, క్షత్రియాణాం పునర్వీర్యేణ, వైశ్యానాం ధాన్యవస్త్రాదిధనేన, శూద్రాణామేవ పునర్జన్మనా శ్రేష్ఠత్వమ్ । సర్వత్ర తృతీయార్థే తసిః ॥౧౩౫॥

న తేన వృద్ధో భవతి యేనాస్య పలితం శిరః ।

యో వై యువాఽప్యధీయానస్తం దేవాః స్థవిరం విదుః ॥౧౩౬॥

న తేన వృద్ధో భవతి యేనాస్య శుక్లు కేశం శిరః, కింతు యువాఽపి సన్విద్వాంస్త దేవాః స్థవిరం జానన్తి ॥౧౩౬॥

యథా కాష్ఠమయో హస్తీ యథా చర్మమయో మృగః ।

యశ్చ విప్రోఽనధీయానస్త్రయస్తే నామ బిభ్రతి ॥౧౩౭॥

యథా కాష్టఘటితో హస్తీ, యథా చర్మనిర్మితో మృగః, యశ్చ విప్రో నాధీతే, త్రయ ఏతే నామమాత్రం దధతి న తు హస్త్యాదికార్యం శత్రువధాదికం కర్తుం క్షమన్తే ॥౧౩౭॥

యథా షణ్ఢోఽఫలః స్త్రీషు యథా గౌర్గవి చాఫలా ।

యథా చాజ్ఞేఽఫలం దానం తథా విప్రోఽనృచోఽఫలః ॥౧౫౮॥

యథా నపుంసకః స్త్రీషు నిష్ఫలః, యథా చ స్త్రీగవీ గవ్యామేవ నిష్ఫలా, యథా చాజ్ఞే దానమఫలం, తథా బ్రాహ్మణోఽప్యనధీయానో నిష్ఫలః శ్రౌతస్మార్త్తకర్మానర్హతయా తత్ఫలరహితః ॥౧౫౮॥

అహింసయైవ భూతానాం కార్యం శ్రేయోఽనుశాసనమ్ ।

వాక్చైవ మధురా శ్లక్ష్ణా ప్రయోజ్యా ధర్మమిచ్ఛతా ॥౧౫౯॥

భూతానాం శిష్యాణాం ప్రకరణాచ్ఛ్రేయోఽర్థమనుశాసనమన తిహింసయా కర్త్తవ్యమ్, "రజ్వా బేణుదలేన వా (అం ౮. శ్లో౦ ౯౯) ఇత్యల్పహింసాయా అభ్యనుజ్ఞానాత్ । వాణీ మధురా ప్రీతిజననీణా యా నోచ్చైరుచ్యతే సా శిష్యశిక్షాయై ధర్మబుద్ధిమిచ్ఛతా ప్రయోక్తవ్యా ॥౧౫౯॥

ఇదానీం పురుషమాత్రస్య ఫలం ధర్మ వాఙ్మనః సంయమమాహ నాధ్యాపయితురేవ —

యస్య వాఙ్మనసీ శుద్ధే సమ్యగ్గుప్తే చ సర్వదా ।

స వై సర్వమవాప్నోతి వేదాన్తోపగతం ఫలమ్ ॥౧౬౦॥

బస్య వాఙ్మనోమయ శుద్ధం భవతి । వామభృతాదిభిరదుష్టా, మనశ్చ రాగద్వేషాదిభిరదూషిత భవతి । ఏతే వాహ మక్సీ నిషిద్ధవిషయప్రకరణ సర్వదా యస్య పుంసః సురక్షితే భవతః స నేతరన్తేఽవగతం సర్వం ఫలం సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశానాదిరూపం మోక్షలాభాదవాప్నోతి ॥౧౬౦॥

నారుతుదః స్యాదార్తోఽపి న పరద్రోహకర్మధీః ।

యయాస్యోద్విజతే వాచా నాలోక్యాం తాముదీరయేత్ ॥౧౬౧॥

అయమపి పురుషమాత్రస్యైవ ధర్మో నాధ్యాపకస్య । ఆర్తః పీడితాఽపి నారుంతుదః స్యాన్న మర్మపీడాకరం తత్త్వదూషణముదాహరేత్ । తథా పరస్య ద్రోహోఽపకారస్తదర్థం కమ బుద్ధిశ్చ న కర్తవ్యా । తథా యయా వాచాఽస్య పరో వ్యథతే తాం మర్మస్పృశమథాలోక్యాం స్వర్గాదిప్రాప్తివిరోధినీం న వదేత్ ॥౧౬౧॥

సంమ్మానాద్ బ్రాహ్మణో నిత్యముద్విజేత విషాదివ ।

అమృతస్యేవ చాకాఙ్క్షేదవమానస్య సర్వదా ॥౧౬౨॥

బ్రాహ్మణః సంమానాద్విషాదివ సర్వదోద్విజేత సంమానే ప్రీతి న కుర్యాత్ । అమృతస్యేవ సర్వస్మా-ల్లోకాదవమానమాకాఙ్క్షేత్ । అవమానే పరేణ కృతేఽపి క్షమావాంస్తత్ర ఖేదం న కుర్యాత్ । మానావమాన ద్వన్ద్వసహిష్ణుత్వమనేన విధీయతే ॥౧౬౨॥

అవమానసహిష్ణుత్వే హేతుమాహ —

సుఖం హ్యవమతః శేతే సుఖం చ ప్రతిబుధ్యతే ।

సుఖం చరతి లోకేఽస్మిన్నవమన్తా వినశ్యతి ॥౧౬౩॥

యస్మాదవమానే పరేణ కృతే తత్ర ఖేదమకుర్వాణః సుఖం నిద్రాతి । అన్యథాఽవమానదుఃఖేన దహ్యమానః కథం నిద్రాం లభతే । కథం చ సుఖం ప్రతిబుధ్యతే । ప్రతిబుద్ధశ్చ కథం సుఖం కార్యేషు చరతి । అవమానకర్తా తేన పాపేన వినశ్యతి ॥౧౬౩॥

అనేన క్రమయోగేన సంస్కృతాత్మా ద్విజః శనైః ।

గురౌ వసన్సఞ్చినుయాద్ బ్రహ్మాధిగమికం తపః ॥౧౬౪॥

అనేన క్రమకథితోపాయేన జాతకర్మాదినోపనయనపర్యన్తేన సంస్కృతో ద్విజో గురుకులే వసన్ శనైరత్వరయా వేదగ్రహణార్థం తపోఽభిహితాభిధాస్యమాననియమకలాపరూపమనుతిష్ఠేత్ । సిద్ధ్యన్తరసిద్ధ-స్యాప్యయమర్థవాదోఽధ్యయనాఙ్గత్వబోధనాయ ॥౧౬౪॥

అధ్యయనాఙ్గత్వమేవ స్పష్టయతి-

తపోవిశేషైర్వివిధైర్వ్రతైశ్చ విధిచోదితైః ।

వేదః కృత్స్నోఽధిగన్తవ్యః సరహస్యో ద్విజన్మనా ॥౧౬౫॥

తపోవిశేషైనియమకలాపైర్వివిధై బహుప్రకారైశ్చ "అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తః" (అం ౨ శ్లోం ౭౦) ఇత్యాదినోః, "సేవేతేమాంస్తు నియమాను" (అం ౨ ౦ ౧౭౫) ఇత్యాదిభిర్వక్ష్యమాణైరపి, వ్రతైశ్చోపనిషన్మహానామ్నికాదిభిర్విధిదేశితైః స్వగృహ్యావిహితైః సమగ్రవేదో మన్త్రబాహ్మణాత్మకః సోపనిషత్కోఽప్యధ్యేతవ్యః । రహస్యముపనిషదః । ప్రాధాన్యఖ్యాపనాయ పృథఙ్ నిర్దేశః॥౧౬౫॥

వేదమేవ సదాభ్యస్యేత్తపస్తప్స్యన్ద్విజోత్తమః ।

వేదాభ్యాసో హి విప్రస్య తపః పరమిహోచ్యతే ॥౧౬౬॥

యత్ర నియమానామఙ్గత్వముక్తం తత్కృత్స్నస్వాధ్యాయాధ్యయనమనే న విధత్తే । తపస్తప్స్యం వరిష్యన్ద్విజో వేదమేవ గ్రహణార్థమావర్తయేత్ । తస్మాద్వేదాభ్యాస ఏవ విప్రాదేరిహ లోకే ప్రష్ట తపో మునిభిరభిధీయతే ॥ ౧౬౬ ॥

ఆ హైవ స నఖాగ్రేభ్యః పరమం తప్యతే తపః ।

యః స్త్రగ్వ్యపి ద్విజోఽధీతే స్వాధ్యాయః శక్తితోఽన్వహమ్ ॥౧౬౭॥

స్వాధ్యాయాధ్యయనస్తుతిరియమ్ । హశబ్దః పరమశబ్దవిహితస్యాపి ప్రకర్షస్య సూచకః । స ద్విజ ఆ నఖాగ్రేభ్య ఏవ చరణనఖపయన్తం సర్వదేహవ్యాపకమేవ ప్రకృష్టతమం తపస్తప్యతే । యః స్రగ్వ్యపి

కుసుమమాలాధార్యపి ప్రత్యహం యథాశక్తి స్వాధ్యాయమధీతే । స్రగ్వ్యపీత్యనేన వేదాధ్యయనాయ బ్రహ్మ-చారినియమత్యాగమపి స్తుత్యర్థం దర్శయతి । తప్యత ఇతి । “తపస్తపః కర్మకస్యైవ” (పాం సుం ३ / ౧ / ౮౮) ఇతి యగాత్మనేపదే భవతః ॥౧౬౭॥

యోఽనధీత్య ద్విజో వేదమన్యత్ర కురుతే శ్రమమ్ ।

స జీవన్నేవ శూద్రత్వమాశు గచ్ఛతి సాన్వయః ॥౧౬౮॥

యో ద్విజో వేదమనధీత్యాన్యనాథశాస్త్రాదౌ శ్రమం యత్నాతిశయ కరోతి స జీవన్నేవ పుత్రపౌత్రాదిసహితః శీఘ్రం శుద్ధత్వం గచ్ఛతి । వేదమనధీత్యాపి స్మృతివేదాఙ్గాధ్యయనే విరోధాభావః । అత ఏవ శఙ్ఖలిఖితౌ - "న వేదమనధీత్యాన్యాం విద్యామధీయీతాన్యత్ర వేదాఙ్గస్మృతిభ్యః" ॥౧౬౮॥

ద్విజానాం తత్ర తత్రాధికారజిత్వనిరూపణార్థమాహ —

మాతురగ్రేఽధిజననం ద్వితీయం మౌఞ్జిబన్ధనే ।

తృతీయం యజ్ఞదీక్షాయాం ద్విజస్య శ్రుతిచోదనాత్ ॥౧౬౬॥

మాతుః సకాశాదాదౌ పురుషస్య జన్మ । ద్వితీయం మౌఞ్జిబన్ధనే ఉపనయనే । "డ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్" (పాం సూం ౬ / 3 / ౬3) ఇతి స్వః । తృతీయం జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞదీక్షాయాం వేదశ్రవణాత్ । తథా చ శ్రుతిః - "పునర్వా యహత్విజో యజ్ఞియం కుర్వన్తి యహీక్షయన్తి" ఇతి । ప్రథమద్వితీయతృతీయ జన్మకథనం చేదం ద్వితీయజన్మస్తుత్యర్థం, ద్విజస్యైవ యజ్ఞదీక్షాయామప్యధికారాత్ ॥౧౬౯॥

తత్ర యద్ బ్రహ్మజన్మాస్య మౌఞ్జీబన్ధనచిహ్నితమ్ ।

తత్రాస్య మాతా సావిత్రీ పితా త్వాచార్య ఉచ్యతే ॥౧౭౦॥

తేషు త్రిషు జన్మసు మధ్యే యదేతద్ బ్రహ్మ గ్రహణార్థం జన్మోపనయన సంస్కారరూపం మేఖలాబన్ధనోపలక్షితం, తత్రాస్య మాణవకస్య సావిత్రీ మాతా, ఆచార్యశ్చ పితా, మాతృపితృసంపాద్యత్వాజన్మనః ॥౧౭౦॥

వేదప్రదానాదాచార్యం పితరం పరిచక్షతే ।

న హ్యస్మిన్యుజ్యతే కర్మ కిఞ్చిదామౌఞ్జిబన్ధనాత్ ॥ ౧౭౧ ॥

వేదాధ్యాపనాదాచార్యం పితరం మన్వాదయో వదన్తి పితృవన్మహోపకారఫలాహౌణం పితృత్వమ్ । మహోపకారమేవ దర్శయతి–హ్యస్మిన్నితి । యస్మాదస్మిన్మాణవకే ప్రాగుపనయనాత్కిచిత్కర్మ శ్రౌతం స్మార్తం చ న సమ్బధ్యతే, న తత్రాధిక్రియత ఇత్యర్థః ॥౧౭౧॥

నాభివ్యాహారయేద్ బ్రహ్మ స్వధానినయనాదృతే ।

శూద్రేణ హి సమస్తావద్యావద్వేదే న జాయతే ॥౧౭౨॥

ఆమౌఞ్జిబన్ధనాదిత్యనువర్తతే ప్రాగుపనయనాద్వేదం నోచ్చారయేత్ । స్వధాశబ్దేన శ్రాద్ధముచ్యతే, నినీయతే నిష్పాద్యతే యేన మన్త్రజాతేన తద్వర్జయిత్వా మృతపితృకో నవశ్రాద్ధాదౌ మన్త్రం నోచ్చారయేత తద్వ్యతిరికం వేదం నోదాహరేత్ । యస్మాద్యావద్వేదే న జాయతే తావదసౌ శూద్రేణ తుల్యః ॥౧౭౨॥

కృతోపనయనస్యాస్య వ్రతాదేశనమిష్యతే ।

బ్రహ్మణో గ్రహణం చైవ క్రమేణ విధిపూర్వకమ్ ॥౧౭౩॥

యస్మాదస్య మాణవకస్య "సమిధమాధేహి " (గృం సుం ౧ / ౨౨ / ౬) “దివా మా స్వాప్సీః " (గృం సూం ౧ / ౨౨ / ౨) ఇత్యాదివ్రతాదేశనం వేదస్యాధ్యయనం మన్త్రబ్రాహ్మణక్రమేణ “అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తః” (అం ౨ శ్లోం ౭౦) ఇత్యాదివిధిపూర్వకముపనీతస్యోపదిశ్యతే, తస్మాదుపనయనాత్పూర్వం న వేదముదాహరేత్ ॥౧౭౩॥

యద్యస్య విహితం చర్మ యత్సూత్రం యా చ మేఖలా ।

యో దణ్డో యత్ర బసనం తత్తదస్య వ్రతేష్వపి ॥౧౭౪॥

యస్య బ్రహ్మచారిణో యాని చర్మసూత్రమేఖలాదణ్డవస్త్రాణ్యుపనయనకాలే గృహయేణ విహితాని, గోదానాదివ్రతేష్వపి తాన్యేవ నవాని కర్తవ్యాని ॥౧౭౪॥

సేవేతేమాంస్తు నియమాన్బ్రహ్మచారీ గురౌ వసన్ ।

సన్నియమ్యేన్ద్రియగ్రామం తపోవృద్ధయర్థమాత్మనః ॥౧౭౫॥

బ్రహ్మచారీ గురుసమీపే వసన్నిన్ద్రియసంయమం కృత్వాఽనుగతాదృష్టవృద్ధ్యర్థమిమాన్నియమాననువిష్ఠేత ॥౧౭౬॥

నిత్యం స్నాత్వా శుచిః కుర్యాద్దేవర్షిపితృతర్పణమ్ ।

దేవతాఽభ్యర్చనం చైవ సమిదాధానమేవ చ ॥౧౭౬॥

ప్రత్యహం స్నాత్వా దేవర్షిపితృభ్య ఉదకదానం, ప్రతిమాదిషు హరిహరాదిదేవపూజనం, సాయం ప్రాతశ్చ సమిద్ధోమం కుర్యాత్ । యస్తు గౌతమీయే స్నాననిషేధో బ్రహ్మచారిణః స సుఖస్నాన విషయః । అత ఏవ బౌధాయనః —"నాప్సు లాఘమానః స్నాయాత్" । విష్ణునాఽత్ర "కాలద్వయమభిషేకాగ్నికార్యకరణమప్సు । దణ్డవన్మజ్జనమ్" ఇతి బ్రువాణేన వారద్వయం స్నానముపదిష్టమ్ ॥౧౭౬॥

వర్జయేన్మధు మాంసం చ గన్ధం మాల్యం రసాన్స్త్రియః ।

శుక్తాని యాని సర్వాణి ప్రాణినాం చైవ హింసనమ్ ॥౧౭౭॥

క్షౌద్రం మాంస చ న ఖాదేత్ । గన్ధం చ కర్పూరచన్దనకస్తూరికాది వర్జయేత్ । ఏషాం చ గన్ధానాం యథాసమ్భవం భక్షణమనులేపనం చ నిషిద్ధమ్ । మాల్యం చ న ధారయేత్। ఉద్రిక్తరసాంశ్చ గుడాదీన్న ఖాదేత్ । స్త్రియశ్చ నోపేయాత్ । యాని స్వభావతో మధురాదిరసాని కాలవశేనోదకవాసాదినా చామ్లయన్తి తాని శుక్తాని న ఖాదేత్ । ప్రాణినాం హింసాం న కుర్యాత్ ॥౧౭౭॥

అభ్యఙ్గమఞ్జనం చాక్ష్ణోరుపానచ్ఛత్రధారణమ్ ।

కామం క్రోధం చ లోభం చ నర్తనం గీతవాదనమ్ ॥౧౭౮॥

తైలాదినా శిరఃసహితదేహమర్దనలక్షణం, కజ్జలాదిభిశ్చ చక్షుషోరఞ్జనం, పాదుకాయాశ్ఛన్నస్య చ ధారణం, కామం మైథునాతిరిక్తవిషయాభిలాషాతిశయమ్, మథునస్య స్త్రియ ఇత్యనేనైవ నిషిద్ధత్వాత్ । క్రోధలోభనృత్యగీతవీణాపణవాది వర్జయేత్ ॥౧౭౮॥

ద్యూతం చ జనవాదం చ పరివాదం తథానృతమ్ ।

స్త్రీణాం చ ప్రేక్షణాలమ్భముపఘాతం పరస్య చ ॥౧౭౯॥

అక్షక్రీడాం, జనైః సహ నిరర్థకవాక్కలహం, పరస్య దోషవాదం, మృషాఽభిధానం, స్త్రోణాం చ మైథునేచ్ఛయా సానురాగేణ ప్రేక్షణాలిఙ్గనం, పరస్య చాపకారం వర్జయేత్ ॥౧౭౯॥

ఏకః శయీత సర్వత్ర న రేతః స్కన్దయేత్క్వచిత్ ।

కామాద్ధి స్కన్దయన్రేతో హినస్తి వ్రతమాత్మనః ॥౧౮౦॥

సర్వత్ర నీచశయ్యాదావేకాకీ శయనం కుర్యాత్ । ఇచ్ఛయా న స్వశుక్రం పాతయేత్ । యస్మాదిచ్ఛయా స్వమేహనచ్ఛుకం పాతయన్స్వకీయవ్రతం నాశయతి । వ్రతలోపే చావకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥౧౮౦॥

స్వప్నే సిక్త్వా బ్రహ్మచారీ ద్విజః శుక్రమకామతః ।

స్నాత్వాఽర్కమర్చయిత్వా త్రిః పునర్మామిత్యృచం జపేత్ ॥౧౮౧॥

బ్రహ్మచారీ స్వప్నాదావనిచ్ఛయా రేతః సిక్త్వా కృతస్నానశ్చన్దనాద్యనులేపనపుష్పధూపాదిభిః సూర్యమభ్యర్చ్య "పునర్మామైత్విన్ద్రియమ్" ఇత్యేతామృచం వారత్రయం పఠేత్ । ఇదమత్ర ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥౧౮౧॥

ఉదకుమ్భం సుమనసో గోశకృన్మృత్తికాకుశాన్ ।

ఆహరేద్యావదర్థాని భైక్షం చోహరహశ్చరేత్ ॥౧౮౨॥

గలకలశపుష్పగోమయమృత్తికాకుశాన్యావదర్థాని యావద్భిః ప్రయోజనాని ఆచార్యలయ తావ-

న్త్యాచార్యార్థమాహరేత్ । అత ఏవోదకుమ్భమిత్యత్రైకత్వమప్యవివక్షితమ్ । ప్రదర్శనం చైతత్ । అన్య-దప్యాచర్యోపయుక్తముపాహరేద్ భైక్షం.చ ప్రత్యహమర్జయేత్ ॥౧౮౨॥

వేదయజ్ఞైరహీనానాం ప్రశస్తానాం స్వకర్మసు ।

బ్రహ్మచార్యాహరేద్భైక్షం గృహేభ్యః ప్రయతోఽన్వహమ్ ॥౧౮౩॥

వదయజ్ఞైశ్చాత్యక్తానాం స్వకర్మసు దక్షాణాం గృహేభ్యః ప్రత్యహం బ్రహ్మచారీ సిద్ధాన్నభిక్షాసమూహమాహరేత్ ॥౧౮౩॥

గురోః కులే న భిక్షేత న జ్ఞాతికులబన్ధుషు ।

అలాభే త్వన్యగేహానాం పూర్వం పూర్వం వివర్జయేత్ ॥౧౮౪॥

ఆచార్యస్య సపిణ్డేషు, బన్ధుషు, మాతులాదిషు చ న భిక్షేత ।
తద్గృహవ్యతిరిక్తభిక్షాయోగ్యగృహాభావే చోకేభ్యః పూర్వం పూర్వం వర్జయేత్ । తతశ్చ ప్రథమం బన్ధూన్భిక్షేత । తత్రాలాభే జ్ఞాతీన్ । తత్రాలాభే గురోరపి జ్ఞాతీన్భిక్షేత ॥౧౮౪॥

సర్వం వాఽపి చరేద్ గ్రామం పూర్వోక్తానామసమ్భవే ।

నియమ్య ప్రయతో వాచమభిశస్తాంస్తు వర్జయేత్ ॥౧౮౫॥

పూర్వం "వేదయజ్ఞైరహీనానామ్" (అం ౨ శ్లోం ౧౮౩) ఇత్యనేనోక్తా నామ సంభవే సర్వం వా గ్రామముక్త-గుణరహితమపి శుచిర్మౌనీ భిక్షేత। మహాపాతకాద్యభిశస్తాంస్త్యజేత్ ॥౧౮౫॥

దూరాదాహృత్య సమిధః సన్నిదధ్యాద్విహాయసి ।

సాయమ్ప్రాతశ్చ జుహుయాత్తాభిరగ్నిమతన్ద్రితః ॥౧౮౬॥

దూరాదిగ్భ్యః పరిగృహీతవృక్షేభ్యః సమిధ ఆనీయ ఆకాశే ధారణాశక్తః పటలాదౌ స్థాపయేత్ । తాభిశ్చ సమిద్భిః సాయంప్రాతరనలే హోమం కుర్యాత్ ॥౧౮౬॥

అకృత్వా భైక్షచరణమసమిధ్య చ పావకమ్ ।

అనాతురః సప్తరాత్రమవకీర్ణివ్రతం చరేత్ ॥౧౮౭॥

భిక్షాహారం, సాయంప్రాతః సమిద్ధోమమ్ అరోగో నైరన్తయణ సప్తరాత్రమకృత్వా లుప్తవతో భవతి ।తతశ్చావకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥౧౮౭॥

భైక్షేణ వర్తయేన్నిత్యం నైకాన్నాదీ భవేద్ వ్రతీ ।

భైక్షేణ వ్రతినో వృత్తిరుపవాససమా స్మృతా ॥౧౮౮॥

[న భైక్ష్యం పరపాకః స్యాన్న చ భైక్ష్యం ప్రతిగ్రహః ।

సోమపానసమం భైక్ష్యం తస్మాద్ భైక్షేణ వర్తయేత్ ॥౯॥

భైక్షస్యాగమశుద్ధస్య ప్రోక్షితస్య హుతస్యచ ।

యాంస్తస్య గ్రసతే గ్రాసాన్తే తస్య క్రతుభిః సమాః ॥౧౦॥]

బ్రహ్మచారీ న ఏకాన్నమద్యాత్కింతు బహుగృహాహృతభిక్షాసమూహేన ప్రత్యహం జీవేత్ । యస్మాద్భిక్షాస మూహేన బ్రహ్మచారిణో వృత్తిరూపవాసతుల్యా మునిభిః స్మృతా ॥౧౮౮॥

వ్రతవద్దేవదైవత్యే పిత్ర్యే కర్మణ్యథర్షివత్ ।

కామమభ్యర్థితోఽశ్నీయాద్ వ్రతమస్య న లుప్యతే ॥౧౮౯॥

పూర్వనిషిద్ధస్యైకాన్నభోజనస్యాయం ప్రతిప్రసవః । దేవదైవత్యే కర్మణి దేవతోద్దేశేనాభ్యర్థితో బ్రహ్మచారీవ్రతవదితి వ్రతవిరుద్ధమధుమాంసాదివర్జితమేకస్యాప్యన్నం యథేప్సితం భుఞ్జీత । అథ పిత్ర్యుద్ధ త్రేనాభ్యర్థితో భవతి తదా ఋషిర్యతిః సమ్యగ్దర్శనసంపన్నత్వాత్స ఇవ మధుమాంసవర్జితమేకస్యాప్యన్నే ఏతేప్సితం ఇతి స ఏవార్థో వైదగ్ధ్యేనోక్తః, తథాపి భైక్షవృత్తినియమరూపం వ్రతమస్య లుప్తం చ

భవతి । యాజ్ఞవల్క్యోఽపి శ్రాద్ధేఽభ్యర్థితస్యైకాన్నభోజనమాహ —

బ్రహ్మచర్యే స్థితో నైకమన్నమద్యాదనాపది ।

బ్రాహ్మణః కామమశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధే వ్రతమపీడయన్ ॥ (యాం స్మృం ౧-౩౨) ఇతి ।

విశ్వరూపేణ తు "వ్రతమస్య న లుప్యతే" ఇతి పశ్యతా బ్రహ్మచారిణో మాంసభక్షణమనేన మనువచనేన విధీయత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥౧౮౯॥

బ్రాహ్మణస్యైవ కర్మైతదుపదిష్టం మనీషిభిః ।

రాజన్యవైశ్యయోస్త్వేవం నైతత్కర్మ విధీయతే ॥౧౯౦॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం త్రయాణామేవ బ్రహ్మచారిణాం భైక్షాచరణవిధానాత్ "వ్రతవత్" (మం స్మృం ౨-౧౮౯) ఇత్యనేన తదపవాదరూప మేకాన్నభోజనముపదిష్ట క్షత్రియవైశ్యయోరపి పునరుకేన పర్యుదస్యతే । ఏతద్వైకాన్నభోజనరూపం కర్మ తద్ బ్రాహ్మణస్యైవ వేదార్థవిద్భిర్విదితం, క్షత్రియవైశ్యయోః పునర్న చైతత్కర్మేతి బ్రూతే ॥౧౯౦॥

చోదితో గురుణా నిత్యమప్రచోదిత ఏవ వా ।

కుర్యాదధ్యయనో యత్నమాచార్యస్య హితేషు చ ॥౧౯౧॥

ఆచార్యేణ ప్రేరితో న ప్రేరితో వా స్వయమేవ ప్రత్యహమధ్యయనే గురుహితేషు చోద్యోగం కుర్యాత్ ॥౧౯౧॥

శరీరం చైవ వాచం చ బుద్ధీన్ద్రియమనాంసి చ ।

నియమ్య ప్రాఞ్జలిస్తిష్ఠేద్వీక్షమాణో గురోర్ముఖమ్ ॥౧౯౨॥

దేహవాగ్బుద్ధీన్ద్రియమనాంసి నియమ్య కృతాఞ్జలిర్గురుముఖం పశ్యంస్తిష్ఠేన్నోపవిశేత్ ॥౧౯౨॥

నిత్యముద్ధృతపాణిః స్యాత్సాధ్వాచారః సుసంయతః ।

ఆస్యతామితి చోక్తః సన్నాసీతాభిముఖం గురోః ॥౧౯౩॥

సతతముత్తరీయాద్వహిష్కృతదక్షిణబాహుః, శోభనాచారః వస్త్రావృతదేహః ఆస్యతామితి గురుణోక్తః సన్ గురోరభిముఖం యథా భవతి తథా ఆసీత ॥౧౯౩॥

హీనాన్నవస్త్రవేషః స్యాత్సర్వదా గురుసన్నిధౌ ।

ఉత్తిష్ఠేత్ప్రథమం చాస్య చరమం చైవ సంవిశేత్ ॥౧౯౪॥

సర్వదా గురుసమీపే గుర్వపేక్షయా త్వపకృష్టాన్నవస్త్రప్రసాధనో భవేత్ । గురోశ్చ ప్రథమం రాత్రిశేషే శయనాదుత్తిష్ఠేత, ప్రదోషే చ గురౌ సుప్తే పశ్చాచ్ఛయీత ॥౧౯౪॥

ప్రతిశ్రవణసమ్భాషే శయానో న సమాచరేత్ ।

నాసీనో న చ భుఞ్జానో న తిష్ఠన్న పరాఙ్ముఖః ॥౧౯౫॥

ప్రతిశ్రవణమాజ్ఞాఙ్గీకరణ, సంభాషణం చ గురోః శయ్యాయాం సుప్తః, ఆసనోపవిష్టో, భుఞ్జానః, తిష్ఠన్, విముఖశ్చ న కుర్యాత్ ॥౧౯౫॥

కథం తర్హి కుర్యాత్ ? తదాహ

ఆసీనస్య స్థితః కుర్యాదభిగచ్ఛంస్తు తిష్ఠతః ।

ప్రత్యుద్గమ్య త్వావ్రజతః పశ్చాద్ధావంస్తు ధావతః ॥౧౯౬॥

ఆసనోపవిష్టస్య గురోరాజ్ఞాం దదతః స్వయమాసనాదుత్థితః తిష్ఠతో గురోరాదిశసస్తదభిముఖం కతిచిత్పదాని గత్వా యథా గురురాగచ్ఛతి తథాప్యభిముఖం గత్వా, యదా తు గురుర్ధవన్నాదిశతి తదా తస్య పశ్చాద్ధావన్ప్రతిశ్రవణసంభాషే కుర్యాత్ ॥౧౯౬॥

పరాఙ్ముఖస్యాభిముఖో దూరస్థస్యైత్య చాన్తికమ్ ।

ప్రణమ్య తు శయానస్య నిదేశే చైవ తిష్ఠతః ॥౧౯౭॥

పరాఙ్ముఖస్య వాదిశతః సంమఖస్థో, దూరస్థస్యగురోః సమీపమాగత్య, శయానస్యగురోః ప్రణమ్య

గ్రహ్వో భూత్వా, నిదేశే నికటేఽవతిష్ఠతో గురోరా దిశతః ప్రహ్వీభూయైవ ప్రతిశ్రవణసంభాషే కుర్యాత్ ॥౧౯౭॥

నీచం శయ్యాసనం చాస్య సర్వదా గురుసన్నిధౌ ।

గురోస్తు చక్షుర్విషయే న యథేష్టాసనో భవేత్ ॥౧౯౮॥

గురుసమీపే చాస్య గురుశయ్యాసనాపేక్షయా నీచే ఏవ శయ్యాసనే నిత్యం స్యాతామ్ । యత్ర చ దేశే సమాసీనం గురుః పశ్యతి న తత్ర యథేష్టచేష్టాం చరణప్రసారాదికాం కుర్యాత్ ॥౧౯౮॥

నోదాహరేదస్య నామ పరోక్షమపి కేవలమ్ ।

న చైవాస్యానుకుర్వీత గతిభాషితచేష్టితమ్ ॥౧౯౯॥

[పరోక్షం సత్కృపాపూర్వం ప్రత్యక్షం న కథంచన ।

దుష్టానుచారీ చ గురోరిహ వాఽముత్ర చేత్యధః ॥౧౧॥]

అస్య గురోః పరోక్షమపి ఉపాధ్యాయాచార్యాదిపూజావచనోపపదశూన్యం నామ నోచ్చారయేత్ । న తు గురోర్గమనభాషితచేష్టితాన్యనుకుర్వీత, గురుగమనాదిసదృశాన్యాత్మనో గమనాదీన్యుపహాసబుధ్యా న కుర్వీత ॥౧౯౯॥

గురోర్యత్ర పరీవాదో నిన్దా వాఽపి ప్రవర్తతే ।

కర్ణౌ తత్ర పిధాతవ్యౌ గన్తవ్యం వా తతోఽన్యతః ॥౨౦౦॥

విద్యమానదోషస్యాభిధానం పరీవాదః, అవిద్యమానదోషాభిధానం నిన్దా । యత్ర దేశే గురోః పరీవాదో నిన్దా చ వర్తతే తత్ర స్థితేన శిష్యేణ కర్ణౌ హస్తాదినా తిరోధాతవ్యౌ । తస్మాద్వా దేశాద్దేశాన్తరం గన్తవ్యమ్ ॥౨౦౦॥

ఇదానీం శిష్యకర్తృకపరీవాదకృతఫలమాహ —

పరీవాదాత్ఖరో భవతి శ్వా వై భవతి నిన్దకః ।

పరిభోక్తా కృమిర్భవతి కీటో భవతి మత్సరీ ॥౨౦౧॥

గురోః పరీవాదాచ్ఛిష్యో మృతః ఖరో భవతి । గురోర్నిన్దకః కుక్కురో భవతి । పరిభోక్తా అనుచితేన గురుధనేనోపజీవకః కృమిర్భవతి । మత్సరీ గురోరుత్కర్షాసహనః కీటో భవతి । కీటః కృమిభ్యః కించిత్స్థూలో భవతి ॥౨౦౧॥

దూరస్థో నార్చయేదేనం న క్రుద్ధో నాన్తికే స్త్రియాః ।

యానాసనస్థశ్చైవైనమవరుహ్యాభివాదయేత్ ॥౨౦౨॥

దూరస్థః శిష్యోఽన్యం నియుజ్య మాల్యవస్త్రాదినా గురుం నార్చయేత్ । స్వయం గమనాశక్తౌ త్వదోషః । క్రుద్ధః కామినీసమీపే చ స్థితం స్వయమపి నార్చయేత్ । యానాసనస్థశ్చ శిష్యో యానాసనాదవతీర్య గురుమమివాదయేత్ । యానాసనస్థశ్చైవైనం ప్రత్యుత్థాయేత్యనేన యానాసనాదుత్థానం విహితమనేన తు యానాసనత్యాగ ఇత్యపునరుక్తిః ॥౨౦౨॥

ప్రతివాతేఽనువాతే చ నాసీత గురుణా సహ ।

అసంశ్రవే చైవ గురోర్న కించిదపి కీర్తయేత్ ॥౨౦౩॥

ప్రతిగతోఽభిముఖీభుతః శిష్యస్తదా గురుదేశాచ్ఛిష్యదేశమాగచ్ఛతి స ప్రతివాతః, యః శిష్యదేశాద్గురుదేశమాగచ్ఛతి సోఽనువాతః, తత్రస్తు గుణా సమం నాసీత । తథాఽవిద్యమానః సంశ్రవో యత్ర తస్మిన్నసంశ్రవే, గురుర్యత్ర న శృణోతీత్యర్థః । తత్ర గురుగతమన్యగతం వా న కించిత్కథయేత్ ॥౨౦౩॥

గోఽశ్వోష్ట్రయానప్రాసాదప్రస్తరేషు కటేషు చ ।

ఆసీత గురుణా సార్ధం శిలాఫలకనౌషు చ ॥౨౦౪॥

ప్రత్యేకమభిసమ్బన్। బలీవర్దదానే, ఘోటకయుక్త యానే, ఉట్యుతయానే, రథకా-

ష్ఠాదౌ, ప్రాసాదోపరి, ప్రస్తరే, కటే చ తృణాదికృతే వీరణాదినిర్మితే, శిలాయాం, ఫలకే చ దారు-ఘటితదీర్ఘాసనే, నౌకాయాం చ గురుణా సహ ఆసీత ॥౨౦౪॥

గురోర్గురౌ సన్నిహితే గురువద్వృత్తిమాచరేత్ ।

న చానిసృష్టో గురుణా స్వాన్గురూనభివాదయేత్ ॥౨౦౫॥

ఆచార్యస్యాచార్యే సన్నిహితే ఆచార్య ఇవ తస్మిన్నప్యభివాదనాదికాం వృత్తిమనుతిష్ఠేత్ । తథా గురుగృహే వసన్ శిష్య ఆచార్యేణానియుక్తో న స్వాన్గురూన్మాతృపితృ యాదీనభివాదయేత్ ॥౨౦౫॥

విద్యాగురుష్వేతదేవ నిత్యా వృత్తిః స్వయోనిషు ।

ప్రతిషేధత్సు చాధర్మాన్హితం చోపదిశత్స్వపి ॥౨౦౬॥

ఆచార్యవ్యతిరిక్తా ఉపాధ్యాయాదయో విద్యాగురవః తేష్వేతదేవేతి సామాన్యోపక్రమః । కిం తత్ ? ఆచార్య ఇవ నిత్యా సార్వకాలికీ వృత్తిర్విధేయా। తథా స్వయోనిష్వపి పితృవ్యాదిషు తద్వృత్తిః తథా అధర్మాన్నిషేధత్సు ధర్మతత్త్వం చోపదిశత్సు గురువద్వతితవ్యమ్ ॥౨౦౬॥

శ్రేయఃసు గురువద్వృత్తిం నిత్యమేవ సమాచరేత్ ।

గురుపుత్రేషు చార్యేషు గురోశ్చైవ స్వబన్ధుషు ॥౨౦౭॥

శ్రేయఃసు విద్యాతపఃసమృద్ధేషు, ఆర్యేష్వితి గురుపుత్రవిశేషణమ్। సమానజాతిగురుపుత్రేషు గురోధ జ్ఞాతిష్వపి పితృవ్యాదిషు సర్వదా గురువద్ వృత్తిమనుతిష్ఠేత్ । గురుపుత్రశ్చాన్త శిష్యాధికవయాశ్చ బోద్ధవ్యః । శిష్యబాలసమానవయసామనన్తరం శిష్యస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥౨౦౭॥

బాలః సమానజన్మా వా శిష్యో వా యజ్ఞకర్మణి ।

అధ్యాపయన్గురుసుతో గురువన్మానమర్హతి ॥౨౦౮॥

కనిష్ఠః సవయా వా జ్యేష్ఠోఽపి వా శిష్యోఽధ్యాపయన్నధ్యాపనసమర్థః గృహీతవేద ఇత్యర్థః । స యజ్ఞకర్మణి ఋుత్విగనృత్విగ్వా యజ్ఞదర్శనార్థమాగతో గురువపూజామర్హతి ॥౨౦౮॥

ఆచార్యవదిత్యవిశేషేణ పూజాయాం ప్రాప్తాయాం విశేషమాహ —

ఉత్సాదనం చ గాత్రాణాం స్నాపనోచ్ఛిష్టభోజనే ।

న కుర్యాద్ గురుపుత్రస్య పాదయోశ్చావనేజనమ్ ॥౨౦౯॥

గాత్రాణాముత్సాదనముద్వర్తనం, ఉచ్ఛిష్టస్య భక్షణం, పాదయోశ్చ ప్రక్షాలనం గురుపుత్రస్య న కుర్యాత ౨౦౯

గురువత్ప్రతిపూజ్యాః స్యుః సవర్ణా గురుయోషితః ।

అసవర్ణాస్తు సంపూజ్యాః ప్రత్యుత్థానాభివాదనైః ॥౨౧౦॥

సవర్ణా గురుపత్న్యః గురువదాజ్ఞాకరణాదినా పూజ్యా భవేయుః । అసవర్ణాః పునః కేవలప్రత్యుత్థా.నాభివాదనైః ॥౨౧౦॥

అభ్యఞ్జనం స్నాపనం చ గాత్రోత్సాదనమేవ చ ।

గురుపత్న్యా న కార్యాణి కేశానాం చ ప్రసాధనమ్ ॥౨౧౧॥

తైలాదినా దేహాభ్యఙ్గః, స్నాపనం, గాత్రాణాం చోద్వర్తనం, కేశానాం చ మాలాదినా ప్రసాధనమేతాని గురుపత్న్యా న కర్తవ్యాని । కేశానామితి ప్రదర్శనమాత్రార్థం దేహస్యాపి చన్దనాదినా ప్రసాధనం న కుర్యాత్ ॥౨౧౧॥

గురుపత్నీ తు యువతిర్నాభివాద్యేహ పాదయోః ।

పూర్ణవింశతివర్షేణ గుణదోషౌ విజానతా ॥౨౧౨॥

యువతిర్గురుపత్నీ పాదయోరుపసంగృహ్య అభివాదనదోషగుణజ్ఞేన యూంనా నాభివాద్యా పూర్ణవింశతివర్షత్వం యౌవనప్రదశనార్థమ్ । బాలస్య పాదయోరభివాదనమనిషిద్ధమ్ । యూనస్తు భూమావభివాదనం వక్ష్యతి ॥౨౧౨॥

స్వభావ ఏష నారీణాం నరాణామిహ దూషణమ్ ।

అతోఽర్థాన్న ప్రమాద్యన్తి ప్రమదాసు విపశ్చితః ॥౨౧౩॥

స్త్రీణామయం స్వభావః యదిహ శృఙ్గారచేష్టయా వ్యామోహ్య పురుషాణాం దూషణమ్ । అతోఽర్థాదస్మాద్ధేతోః పణ్డితాః స్త్రీషు న ప్రమత్తా భవన్తి ॥౨౧౩॥

అవిద్వాంసమలం లోకే విద్వాంసమపి వా పునః ।

ప్రమదా హ్యుత్పథం నేతుం కామక్రోధవశానుగమ్ ॥౨౧౪॥

విద్వానహం జితేన్ద్రియ ఇతి బుద్ధ్యా న స్త్రీసన్నిధివిధేయః । యస్మాదవిద్వాంస । విద్వాంసమపి వా పునః పురుషం దేహధర్మాత్కామక్రోధవశానుయాయినం స్త్రియ ఉత్పథం నేతుం సమర్థాః ॥౨౧౪॥

అత ఆహ —

మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా వా న వివిక్తాసనో భవేత్ ।

బలవానిన్ద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి ॥౨౧౫॥

మాత్రా, భగిన్యా, దుహిత్రా, నిర్జనగృహాదౌ నాసీత । యతోఽతిబల ఇన్ద్రియగణః శాస్త్రనియమితాత్మానమపి పురుషం పరవశం కరోతి ॥౨౧౫॥

కామం తు గురుపత్నీనాం యువతీనాం యువా భువి ।

విధివద్వన్దనం కుర్యాదసావహమితి బ్రువన్ ॥౨౧౬॥

కామం తు గురుపత్నీనాం యువతీనాం స్వయమపి యువా యథోక్తవిధినా "అభివాదయేఽముకశర్మాహం భోః" ఇతి బ్రువన్పాదగ్రహణం వినా యథేష్టమభివాదనం కుర్యాత్ ॥౨౧౬॥

విప్రోష్య పాదగ్రహణమన్వహం చాభివాదనమ్ ।

గురుదారేషు కుర్వీత సతాం ధర్మమనుస్మరత్ ॥౨౧౭॥

ప్రవాసాదాగత్య సవ్యేన సవ్యం దక్షిణేన చదక్షిణమిత్యుకవివినా పాదగ్రహగం, ప్రత్యహం భూమావభివాదనం చ గురుపత్నీషు యువా కుర్యాత్ । శిష్టానామయమాచార ఇతి జానన్తు ॥౨౧౭॥

ఉక్తస్య శుశ్రూషావిధేః ఫలమాహ —

యథా ఖనన్ఖనిత్రేణ నరో వార్యధిగచ్ఛతి ।

తథా గురుగతాం విద్యాం శుశ్రూషురధిగచ్ఛతి ॥౨౧౮॥

యథా కశ్చిన్మనుష్యః ఖనిత్రేణ భూమిం ఖనన్ జలం ప్రాప్నోతి, ఏవం మురౌ స్థితాం విద్యాం గురుసేవాపరః శిష్యః ప్రాప్నోతి ॥౨౧౮॥

బ్రహ్మచారిణః ప్రకారత్రయమాహ —

ముణ్డో వా జటిలో వా స్యాదథవా స్యాచ్ఛిఖాజటః ।

నైనం గ్రామేఽభినిమ్లోచేత్సూర్యో నాభ్యుదయాత్క్వచిత్ ॥౨౧౯॥

ముణ్డితమస్తకః, శిరఃకేశో జటావాన్వా, శిఖైవ వా జటా జాతా యస్య, ఏనం బ్రహ్మచారిణం క్వచిద్ర గ్రామే నిద్రాణం, ఉత్తరత్ర శయానమితి దర్శనాత్సూర్యో నాభినిమ్లోచేన్నాస్తమియాత్ ॥౨౧౯॥

అత్ర ప్రాయశ్చిత్తమాహ —

తం చేదభ్యుదయాత్సూర్యః శయానం కామచారతః ।

నిమ్లోచేద్వాఽప్యవిజ్ఞానాజ్జపన్నుపవసేద్దినమ్ ॥౨౨౦॥

తం చేత్కామతో నిద్రాణాం నిద్రోపవశత్వేన సూర్యోఽభ్యుదియాదస్తమియాత్తదా సావిత్రీం జపన్నుభయ త్రాపి దినముపవసన్ రాత్రౌ భుఞ్జీత । అభినిమ్లుక్తస్యోత్తరేఽహని ఉపవాసజపౌ । "అభిరభాగే" (కా.సూ. ౧ / ౪ / ౯౧) ఇతి కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా, తతః కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా । సావిత్రీజపం

గోతమవచనాత్ । తదాహ గోతమః — "సూర్యా న్యుదితో బ్రహ్మచారీ తి ష్ఠేదహరభుఞ్జానోఽభ్యస్తమితఇ్చ రాత్రి జపన్సావిత్రీమ్" । నను గోతమవచనాత్సూర్యాభ్యుదితస్యైవ దినాభోజనజావుక్తౌ, అభ్యస్తమితస్య తు రాత్ర్యభోజనజపౌ, నైతత్, అపేక్షాయాం వ్యాఖ్యాసన్దేహే వా మున్యన్తరవివృతమర్థమన్వయం వాఽఽశ్రయామహే, న తు స్పుటం మన్వర్థం స్మృత్యన్తరదర్శనాదన్యథా కుర్మః । అత ఏవ జపాపేక్షాయాం గోతమవచనాత్సావిత్రీజపోఽభ్యుపేయ ఏవ, న తు భయత్ర స్పుటం మనూక్తం దినోపవాసజపావపాకుర్మః । తస్మాదభ్యస్తమితస్య మానవగోతమీయప్రాయశ్చిత్తవికల్పః ॥౨౨౦॥

అస్య తు ప్రాయశ్చిత్తవిధేరర్థవాదమాహ —

సూర్యేణ హ్యభినిర్ముక్తః శయానోఽభ్యుదితశ్చ యః ।

ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వాణో యుక్తః స్యాన్మహతైనసా ॥౨౨౧॥

యస్మాత్సూర్యేణాభినిర్ముక్తోఽభ్యుదితశ్చ నిద్రాణః ప్రాయశ్చిత్తమకుర్వన్మహతా పాపేన యుక్తో నరకం గచ్ఛతి । తస్మాద్యథోక్తప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥౨౨౧॥

యస్మాదుక్తప్రకారేణ సంధ్యాఽతిక్రమే మహత్పాపమతః —

ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యముభే సంధ్యే సమాహితః ।

శుచౌ దేశే జపఞ్జప్యముపాసీత యథావిధి ॥౨౨౨॥

ఆచమ్య పావత్రో నిత్యమనన్యమనాః శుచిదేశే సావిత్రీం జపన్నుభే సంధ్యే విధివదుపాసీత ॥౨౨౨॥

యది స్త్రీ యద్యవరజః శ్రేయః కించిత్సమాచరేత్ ।

తత్సర్వమాచరేద్యుక్తో యత్ర వాఽస్య రమేన్మనః ॥౨౨౩॥

యది స్త్రీ శుద్రో వా కిఞ్చిచ్ఛ్రేయోఽనుతిష్ఠతి తత్సర్వం యుక్తోఽనుతిష్ఠేత్ । యత్ర చ శాస్త్రానిషిద్ధే మనోఽస్య తుష్యతి తదపి కుర్యాత్ ॥౨౨౩॥

శ్రేయ ఏవ హి ధర్మార్థౌ, తదర్శయతి —

ధర్మార్థావుచ్యతే శ్రేయః కామార్థౌ ధర్మ ఏవ చ ।

అర్థ ఏవేహ వా శ్రేయస్త్రివర్గ ఇతి తు స్థితిః ॥౨౨౪॥

ధర్మార్థౌ శ్రేయోఽభిధీయతే కామహేతుత్వాదితి కేచిదాచార్యా మన్యన్తే । అన్యే త్వర్థకామౌ సుఖహేతుత్వాచ్ఛ్రేయోఽభిధీయతే । ధర్మ ఏవేత్యపరే, అర్థకామయోరప్యుపాయత్వాత్ । అర్థ ఏవేహ లోకే శ్రేయ ఇత్యన్యే, ధర్మకామయోరపి సాధనత్వాత్ । సమ్ప్రతి స్వమతమాహ - ధర్మార్థకామాత్మకః పరరూపరావిరుద్ధస్త్రివర్గ ఏవ పురుషార్థతయా శ్రేయ ఇతి వినిశ్చయః । ఏవం చ బుభుక్షూన్ప్రత్యుపదేశో న ముముక్షూన్ । ముముక్షూణాం తు మోక్ష ఏవ శ్రేయ ఇతి షష్ఠే వక్ష్యతే ॥౨౨౪॥

ఆచార్యశ్చ పితా చైవ మాతా భ్రాతా చ పూర్వజః ।

నార్తేనాప్యవమన్తవ్యా బ్రాహ్మణేన విశేషతః ॥౨౨౫॥

ఆచార్యో, జనకో, జననీ చ, భ్రాతా చ సగర్భో జ్యేష్ఠః పీడితేనాప్యమీ నావమాననీయాః । విశేషతో బ్రాహ్మణేన ॥౨౨౫॥

యస్మాత్ —

ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూర్తిః, పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః ।

మాతా పృథివ్యా మూర్తిస్తు, భ్రాతా స్వో మూర్తిరాత్మనః ॥౨౨౬॥

ఆచార్యో వేదాన్తోదితస్య బ్రహ్మణః పరమాత్మనో మూర్తిః శరీరం, పితా హిరణ్యగర్భస్య, మాతా చ ధారణాత్పృథివీమూర్తిః, భ్రాతా చ స్వః సగర్భః క్షేత్రజ్ఞ (జ) స్య । తస్మాద్దేవతారూపా ఏతాం నావమన్తవ్యాః ॥౨౨౬॥

యం మాతాపితరౌ క్లేశం సహేతే సమ్భవే నృణామ్ ।

న తస్య నిష్కృతిః శక్యా కర్తుం వర్షశతైరపి ॥౨౨౭॥

నృణామపత్యానాం సమ్భవే గర్భాధానే సతి అనన్తరం యం క్లేశం మాతాపితరౌ సహేతే తస్య వర్షశతై' రప్యనేకైరపి జన్మభిరామృణ్యం కర్తుమశక్యమ్ । మాతుస్తావత్కుక్షౌ ధారణదుఃఖం, ప్రసవవేదనాఽతిశయో, జాతస్య రక్షణవర్ధనకష్టం చ పితురధికాన్యేవ । రక్షా సంవర్ధన-దుఃఖమ్, ఉపనయనాత్ప్రభృతి వేదతదసాధ్యాపనాదిక్లేశాతిశయ ఇతి సర్వసిద్ధమ్ ॥౨౨౭॥

తస్మాత —

తయోర్నిత్యం ప్రియం కుర్యాదాచార్యస్య చ సర్వదా ।

తేష్వేవ త్రిషు తుష్టేషు తపః సర్వం సమాప్యతే ॥౨౨౮॥

తయోర్మాతాపిత్రోః ప్రత్యహమాచార్యస్య చ సర్వదా ప్రీతిముత్పాదయేత్ । యస్మాత్తేష్వేవ త్రిషు ప్రీతేషు సర్వం తపశ్చాన్ద్రాయణాదికం ఫలద్వారేణ సమ్యక్ప్రాప్యతే మాత్రాదిత్రయతుష్ట్యైవ సర్వస్య తపసః ఫలం ప్రాప్యత ఇత్యాది ॥౨౨౮॥

తేషాం త్రయాణాం శుశ్రూషా పరమం తప ఉచ్యతే ।

న తైరభ్యననుజ్ఞాతో ధర్మమన్యం సమాచరేత్ ॥౨౨౯॥

తేషాం మాతాపిత్రాచార్యాణాం పరిచర్యా సర్వం తపోమయం శ్రేష్ఠమిత ఏవ సర్వతపః ఫలప్రాప్తేః । యద్యన్యమపి ధర్మం కథఞ్చిత్కరోతి తదప్యేతత్త్రయానుమతివ్యతిరేకేణ న కుర్యాత్ ॥౨౨౯॥

త ఏవ హి త్రయో లోకాస్త ఏవ త్రయ ఆశ్రమాః ।

త ఏవ హి త్రయో వేదాస్త ఏవోక్తాస్త్రయోఽగ్నయః ॥౨౩౦॥

యస్మాత్త ఏవం మాతాపిత్రాచార్యాస్త్రయో లోకాః, లోకత్రయప్రాప్తిహేతుత్వాత్ । కారణే కార్యోపచారః । త ఏవ బ్రహ్మచర్యాదిభావత్రయరూపా ఆశ్రమాః, గార్హస్థ్యాద్యాశ్రమత్రయప్రదాయకత్వాత్ । త ఏవ త్రయో వేదాః, వేదత్రయజపఫలోపాయత్వాత్ । త ఏవ హి త్రయోఽగ్నయోఽభిహితాస్త్రేతాసమ్పాద్యయజ్ఞాది ఫలదాతృత్వాత్ ॥౨౩౦॥

పితా వై గార్హపత్యోఽగ్నిర్మాతాఽగ్నిర్దక్షిణః స్మృతః ।

గురురాహవనీయస్తు సాఽగ్నిత్రేతా గరీయసీ ॥౨౩౧॥

వైశబ్దోఽవధారణే । పితైవ గార్హపత్యోఽగ్నిః, మాతా దక్షిణాగ్నిః, ఆచార్య ఆహవనీయః । సేయమగ్నిత్రేతా శ్రేష్ఠతరా । స్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్య న వస్తు విరోధోఽత్ర భావనీయః ॥౨౩౧॥

త్రిష్వప్రమాద్యన్నేతేషు త్రీంల్లోకాన్విజయేద్ గృహీ ।

దీప్యమానః స్వవపుషా దేవవద్దివి మోదతే ॥౨౩౨॥

ఏతేషు త్రిషు ప్రమాదమకుర్వన్బ్రహ్మచారీ తావజ్జయత్యేవ గృహస్థోఽపి త్రీల్లోకాన్విజయతే । సంజ్ఞాపూర్వకస్యాత్మనేపదవిధేరనిత్యత్వాన్న “విపరాభ్యాం జేః” (పా. సూ. ౧ / ౩ / ౧౯) ఇత్యాత్మనేపదమ్ । త్రీలోకాన్విజయేదితి త్రిష్వాధిపత్యం ప్రాప్నోతి । తథా స్వవపుషా ప్రకాశమానః సూర్యాదిదేవవద్దివిహృష్టో మవాత ॥౨౩౨॥

ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పితృభక్త్యా తు మధ్యమమ్ ।

గురుశుశ్రూషయా త్వేవం బ్రహ్మలోకం సమశ్నుతే ॥౨౩౩॥

ఇమం భూర్లోక మాతృభక్త్యా, పితృభక్త్యా మధ్యమమన్తరిక్షమ్, ఆచాయభక్త్యా తు హిరణ్యగర్భ-లోకమేవ ప్రాప్నోతి ॥౨౩౩॥

సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః ।

అనాదృతాస్తు యస్యైతే సర్వాస్తస్యాఫలాః క్రియాః ॥౨౩౪॥

యస్యైతే త్రయో మాతృపిత్రాచార్యా ఆదృతాః సత్కృతస్తస్య సర్వ ధర్మాః ఫలదా భవన్తి । యస్తైతే త్రయోఽనాదృతాస్తస్య సర్వాణి శ్రౌతస్మార్తకర్మాణి నిష్ఫలాని భవన్తి ॥౨౩౪॥

యావత్త్రయస్తే జీవేయుస్తావన్నాన్యం సమాచరేత్ ।

తేష్వేవ నిత్యం శుశ్రూషాం కుర్యాత్ప్రియహితే రతః ॥౨౩౫॥

తే త్రయో యావజ్జీవన్తి తావదన్యం ధర్మ స్వాతన్త్ర్యేణ నానుతిష్ఠేత్ । తదనుజ్ఞయా తు ధర్మానుష్ఠానం ప్రాగ్విహితమేవ । కింతు తేష్వేవ ప్రత్యహం ప్రియహితపరః శుశ్రూషాం కుర్యాత్ తదథ ప్రీతిసాధనం ప్రియమ్ ।భేషజపానాదివదాపత్త్యామిష్టసాధనం హితమ్ ॥౨౩౫॥

తేషామనుపరోధేన పారత్ర్యం యద్యదాచరేత్ ।

తత్తన్నివేదయేత్తేభ్యో మనోవచనకర్మభిః ॥౨౩౬॥

తేషాం శుశ్రూషాయా అవిరోధేన తదనుజ్ఞాతో యద్యన్మనోవచనకర్మభిః పరలోకకలం కర్మానుష్ఠితం తన్మయైతదనుష్ఠితమితి పశ్చాత్తేభ్యో నివేదయేత్ ॥౨౩౬॥

త్రిష్వేతేష్వితికృత్యం హి పురుషస్య సమాప్యతే ।

ఏష ధర్మః పరః సాక్షాదుపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥౨౩౭॥

ఇతిశబ్దః కార్త్స్న్యే । హిశబ్దో హేతౌ । యస్మాదేతేషు త్రిషు శుశ్రూషితేషు పుంస్య సర్వం శ్రౌతం స్మార్తం కర్తవ్యం సమ్పూర్ణమనుష్ఠితం భవతి, తత్ఫలావాప్తేః । తస్మాదేష శ్రేష్ఠో ధర్మః సాక్షాత్సర్వపురుషార్థసాధనః । అన్యస్త్వగ్నిహోత్రాదిప్రతినియతస్వర్గాదిహేతురూపవర్మా జవన్యధర్మ ఇతి శుశ్రూషాస్తుతిః ॥౨౩౭॥

శ్రద్దధానః శుభాం విద్యామాదదీతావరాదపి ।

అన్త్యాదపి పరం ధర్మం స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి ॥౨౩౮॥

శ్రద్ధాయుక్తః శుభాం దృష్టశక్తిం గారుడాదివిద్యామవరాచ్ఛూద్రాదపి గృహ్ణీయాత్ । అన్త్యశ్చాణ్డాల-స్తస్మాదపి జాతిస్మరాదేర్విహితయోగప్రకర్షాత్ దుష్కృతశేషోపభోగార్థమవాప్తచాణ్డాలజన్మనః పరం ధర్మం మోక్షోపాయమాత్మజ్ఞానమాదదీత । తథా అజ్ఞానమేవోపక్రమ్య మోక్షధర్మం “ప్రాప్య జ్ఞానం బ్రాహ్మణాత్క్షత్రియాద్వైశ్యాచ్ఛూద్రాదపి నీచాదభీక్ష్ణం శ్రద్ధాతవ్యం శ్రద్దధానేన నిత్యమ్ "న శ్రద్ధిమం ప్రతి జన్మమృత్యువిశేషతా । (౧) మేధాతిథిస్తు "శ్రుతిస్మృత్యపేక్షయా పరో ధర్మో లౌకికః । ధర్మశబ్దో వ్యవస్థాయామపి యుజ్యతే । యది చాణ్డాలోఽపి 'అన్న ప్రదేశే మా విరం స్థాః, మా చాస్మిన్నమ్భసి స్నాసీః' ఇతి వదతి తమపి ధర్మేమనుతిష్ఠేత్ ।"

ప్రాగల్భ్యాల్లౌకికం వస్తు పరం ధర్మ మితి బ్రువన్ ।

చిత్రం, తథాపి సర్వత్ర శ్లాఘ్యో మేధాతిథిః సతామ్ ॥

స్త్రీరత్నమ్ ఆత్మాపేక్షయా నికృష్టకులాదపి పరిణేతుం స్వీకుర్యాత్ ॥౨౩౮॥

విషాదప్యమృతం గ్రాహ్యం బాలాదపి సుభాషితమ్ ।

అమిత్రాదపి సద్వృత్తమమేధ్యాదపి కాఞ్చనమ్ ॥౨౩౯॥

విషం యద్యమృతసంయుక్తం భవతి తదా విషమపసార్య తస్మాదమృతం గ్రాహ్యమ్ । బాలాదపి హిత-

వచనం గ్రాహ్యం, శత్రుతోఽపి సజ్జనవృత్తం, అమేధ్యాదపి సువర్ణాదికం గ్రహీతవ్యమ్ ॥౨౩౯॥

స్త్రియో రత్నాన్యథో విద్యా ధర్మః శౌచం సుభాషితమ్ ।

వివిధాని చ శిల్పాని సమాదేయాని సర్వతః ॥౨౪౦॥

అత్ర స్త్ర్యాదీనాముక్తానామపి దృష్టాన్తత్వేనోపాదానమ్ । యథా స్త్రయాదయో నికృష్టకులాదిభ్యో గృహ్యన్తే తథా అన్యాన్యపి హితాని చిత్రలిఖనాదీని సర్వతః ప్రతిగ్రహీతవ్యాని ॥౨౪౦॥

అబ్రాహ్మణాదధ్యయనమాపత్కాలే విధీయతే ।

అనువ్రజ్యా చ శుశ్రూషా యావదధ్యయనం గురోః ॥౨౪౧॥

బ్రాహ్మణాదన్యో యో ద్విజః క్షత్రియస్తదభావే వైశ్యో వా, తస్మాదధ్యయనమాపత్కాలే బ్రాహ్మణాధ్యాపకాసమ్భవే బ్రహ్మచారిణో విధీయతే । అనువ్రజ్యాదిరూపా గురోః శుశ్రూషా యావదధ్యయనం తావత్కార్యా ।గురుపాదప్రక్షాలనోచ్ఛిష్టప్రాశనాదిరూపా శుశ్రూషాఽప్రశస్తా

సా న కార్యా । తదర్థమనువ్రజ్యా చేతి విశేషితమ్ । గురుత్వమపి యావదధ్యయనమేవ క్షత్రియస్యాహ వ్యాసః —

“మన్త్రదః క్షత్రియో విప్రైః శూశ్రూషానుగమాదినా ।

ప్రాప్తవిద్యో బ్రాహ్మణస్తు పునస్తస్య గురుః స్మృతః” ॥౨౪౧॥

బ్రహ్మచారిత్వే నైష్ఠికస్యాప్యబ్రాహ్మణాదధ్యయనం ప్రసక్తం ప్రతిషేధయతి —

నాబ్రాహ్మణే గురౌ శిష్యో వాసమాత్యన్తికం వసేత్ ।

బ్రాహ్మణే చాననూచానే కాఙ్క్షన్గతిమనుత్తమామ్ ॥౨౪౨॥

ఆత్యన్తికం వాసం యావజ్జీవికం బ్రహ్మచర్యం క్షత్రియాదికే గురౌ బ్రాహ్మణే సాఙ్గవేదానధ్యేతరి అనుత్త మాం గతిం మోక్షలక్షణామిచ్ఛన్ శిష్యో నావతిష్ఠేత ॥౨౪౨॥

అస్య ఫలమాహ —

యది త్వాత్యన్తికం వాసం రోచయేత గురోః కులే ।

యుక్తః పరిచరదేనమాశరీరవిమోక్షణాత్ ॥౨౪౩॥

యది తు గురోః కులే నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యాత్మకమాత్యన్తికం వాసమిచ్ఛేత్తదా యావజీవనముద్యుక్తో గురుం శుశ్రూషయేత్ ॥౨౪౩॥

ఆ సమాప్తేః శరీరస్య యస్తు శుశ్రూషతే గురుమ్ ।

స గచ్ఛత్యఞ్జసా విప్రో బ్రహ్మణః సద్మ శాశ్వతమ్ ॥౨౪౪॥

సమాప్తిః శరీరస్య జీవనత్యాగస్తత్పర్యన్తం యో గురుం పరిచరతి స తత్త్వతో బ్రహ్మణః సద్మరూపమవినాశి పదం ప్రాప్నోతి । బ్రహ్మణి లీయత ఇత్యర్థః ॥౨౪౪॥

న పూర్వం గురవే కిఞ్చిదుపకుర్వీత ధర్మవిత్ ।

స్నాస్యంస్తు గురుణాఽఽజ్ఞప్తః శక్త్యా గుర్వర్థమాహరేత్ ॥౨౪౫॥

ఉపకుర్వాణస్యాయం విధిః, నైష్ఠికస్య స్నానాసమ్భవాత్ । గురుదక్షిణాదానం ధర్మజ్ఞో, బ్రహ్మచారీ స్నానాత్పూర్వం కిచిద్రోవస్త్రాది ధనం గురవే నావశ్యం దద్యాత్ । యది తు యదృచ్ఛాతో లభతే తదా గురవే దుద్యాదేవ । అత ఏవ స్నానాత్పూర్వ గుఖే దానమాహ ఆపస్తమ్బః — "యదన్యాని ద్రవ్యాణి యథాలాభముపహరతి దక్షిణా ఏవ తాః స ఏవ బ్రహ్మచారిణో యజ్ఞో నిత్యవ్రతమ్" ఇతి । స్త్రాస్యన్పునర్గురుణా దత్తాజ్ఞో యథాశక్తి ధనినం యాచిత్వాఽపి ప్రతిగ్రహాదినాపి గురఖేఽర్థమా హత్యావశ్యం దద్యాత్ ॥౨౪౬॥

కిం తదాహ —

క్షేత్రం హిరణ్యం గామశ్వం ఛత్రోపానహమాసనమ్ ।

ధాన్యం శాకం చ వాసాంసి గురవే ప్రీతిమావహేత్ ॥౨౪౬॥

శక్త్యా గుర్వర్థమాహరేత్" (అ. ౨శ్లో. ౨౪౫) ఇత్యుక్తత్వాత్క్షేత్రహిరణ్యాదికం యథాసా -

మర్ఘ్యం వికల్పితం సముదిత వా గురవే దత్త్వా తత్ప్రీతిమర్జయేత్ । వికల్పపక్షే చాన్తతోऽన్యాసమ్భవే ఛత్రోపానహమపి దద్యాత్ । ద్వన్ద్వనిర్దేశాత్ సముదితదానమ్ । ప్రదర్శనార్థం చైతత్ । సమ్భవేऽన్యదపి దద్యాత్ । అత ఏవ లఘుహారీతః —

ఏకమప్యక్షరం యస్తు గురుః శిష్యే నివేదయేత్ ।

పృథివ్యాం నాస్తి తద్ ద్రవ్యం, యద్ దత్త్వా చానృణీ భవేత్ ॥

అసమ్భవే శాకమపి దద్యాత్ ॥౨౪౬॥

ఆచార్యే తు ఖలు ప్రేతే గురుపుత్రే గుణాన్వితే ।

గురుదారే సపిణ్డే వా గురువద్ వృత్తిమాచరేత్ ॥౨౪౭॥

నైష్ఠికస్యాయముపదేశః । ఆచార్య మృతే తత్పుత్రే విద్యాదిగుణయుక్త, తదభావే గురుపత్న్యాం తదభావే గురోః సపిణ్డే పితృవ్యాదౌ గురువచ్ఛుశ్రూషామనుతిష్ఠేత్ ॥౨౪౭॥

ఏతేష్వవిద్యమానేషు స్నానాసనవిహారవాన్ ।

ప్రయుఞ్జానోऽగ్నిశుశ్రూషాం సాధయేద్దేహమాత్మనః ॥౨౪౮॥

ఏతేషు త్రిష్వవిద్యమానేషు సతతమాచార్యస్యేవాగ్నేః సమీపే స్నానాసనవిహారైః సాయమ్ప్రాతరాదౌ సమిద్ధోమాదినా చాగ్నేః శుశ్రూషాం కుర్వన్నాత్మనో దేహమాత్మదేహావచ్ఛిన్నం జీవం బ్రహ్మప్రాప్తియోగ్యం సాధయేత్ ॥౨౪౮॥

ఏవం చరతి యో విప్రో బ్రహ్మచర్యమవిప్లుతః ।

స గచ్ఛత్యుత్తమస్థానం న చేహాజాయతే పునః ॥౨౪౧॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥౨॥

"ఆ సమాప్తేః శరీరస్య" (అ. ౨ శ్లో. ౨౨౪) ఇత్యనేన యావజ్జీవమాచార్యశుశ్రూషాయా మోక్షలక్షణం ఫలమ్ । ఇదానీమాచార్యే మృతేఽపి ఏవమిత్యనేనానన్తరోక్తవిధినా ఆచార్యపుత్రాదీనామప్యగ్నిపర్యన్తానాం శుశ్రూషకో యో నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యమఖణ్డితవ్రతోఽనుతిష్ఠతి స ఉత్తమం స్థానం బ్రహ్మణ్యాత్యన్తికలక్షణం ప్రాప్నోతి । న చేహ సంసారే కర్మవశాదుత్పత్తిం లభతే ॥౨౪౯॥ క్షేం ॥౧౧॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ ద్వితీయోఽధ్యాయః ॥౨॥

అథ తృతీయోఽధ్యాయః ।

గౌడే నన్దనవాసినామ్ని సుజనైర్వన్ద్యే బరేన్ద్ర్యాం కులే

విప్రో భట్టదివాకరస్య తనయః కుల్లూకభట్టోఽభవత్ ॥

వృత్తిస్తేన మనుస్మృతౌ శివపురేఽధ్యాయే తృతీయేఽధునా

రమ్యేయం క్రియతే హితాయ విదుషాం మన్వర్థముక్తావలీ ॥౧॥

పూర్వత్ర ద్విజస్య "ఆ సమాప్తేః శరీరస్య" (అ. ౨౧శ్లో. ౨౪౪) ఇత్యనేన నైష్ఠికబ్రహ్మచర్యముక్తం న తంత్రావధ్యపేక్షా । ఆ సమావర్తనాదిత్యనేన చోపకుర్వాణస్య సావధిబ్రహ్మచర్యముక్తమ్ । అతస్తస్యైవ గార్హస్థ్యాధికారః । తత్ర కియదవధివిధౌ బ్రహ్మచర్యే తస్య గార్హస్థ్యమిత్యపేక్షాయామాహ —

షట్త్రింశదాబ్దికం చర్యం గురౌ త్రైవేదికం వ్రతమ్ ।

తదర్ధికం పాదికం వా గ్రహణాన్తికమేవ వా ॥౧॥

త్రయో వేదా ఋగ్యజుఃసామాఖ్యాస్తేషాం సమాహారస్త్రివేదీ తద్విషయం వ్రతం స్వగృహ్యోక్తనియమసమూహరూపం షట్త్రింశద్వర్షం యావద్ గురుకులే చరితవ్యమ్ । షట్త్రింశదాబ్దికమితి షట్త్రింశదబ్దశబ్దాత్ “కాలాట్ఠఞ్ (పా. సూ. ౪ / ३ / ౧౧) । అస్మింశ్చ పక్షే “సమం స్యాదశ్రుతత్వాత్” ఇతి న్యాయేన ప్రతివేదశాఖం

ద్వాదశవర్షాణి వ్రతాచరణమ్ । తదర్ధికమష్టాదశ వర్షాణి । తత్ర ప్రతివేదశాఖం షట్ । పాదికం నవవర్షాణి । తత్ర ప్రతివేదశావం త్రీణి । యావతా కాలేనోక్తావరూర్ధ్వమధో వా వేదాన్గృహ్ణాతి తావత్కాలం వా వ్రతాచరణమ్ । విషమశిష్టత్వేఽపి పక్షాణామేకా దేయా తిస్రో దేయాః షడ్ దేయా ఇతివన్నియమఫలే న్యూనాపేక్షో వికల్పః । తథా చ శ్రుతిః– “నియమేనాధీతం వీర్యవత్తరం భవతి" ఇతి । గ్రహణాన్తికమేవేతి పక్షసన్దర్శనాత్పూర్వోక్తపక్షత్రయే గ్రహణాదూర్ధ్వమపి వ్రతానుష్ఠానమవగమ్యతే । అథర్వవేదస్యగ్వ దాంశత్వేఽపి “ఋగ్వేదం యజుర్వేదం సామవేదమథర్వాణం చతుర్థమ్” ఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిషది చతుర్థవేదత్వేన కీర్తనాత్ "అఙ్కరాని వేదాశ్చత్వారః" ఇతి విష్ణుపురాణాదివాక్యేషు చ పృథగ్ధ నిర్దేశాచ్చతుర్థవేదత్వేఽపి ప్రాయేణాభిచారాద్యర్థత్వాద్యజ్ఞవిద్యాయామనుపయోగాచ్చానిర్దేశః । తథా హి — “ఋగ్వేదేనైవ హౌత్రం కుర్వ-న్యజువదేనాధ్వర్యవం సామవేదేనౌద్గత్రం యదేవ నయ్యై విద్యాయై సూక్తం తేన బ్రహ్మత్వమ్” ఇతి శ్రుతేస్త్రీసమ్పాద్యత్వం యజ్ఞానాం జ్ఞాయతే । అయం చ మానవస్త్రైవేదికవ్రత చర్యావిధిర్నాథర్వవేదవతచర్యా నిషేధతి । తత్పరత్వే వాక్యభేదప్రసఙ్గాచ్చుత్యన్తరే వేదమాత్రే వ్రతశ్రవణాచ్చ । యదాహ యోగియాజ్ఞవల్క్యః —

ప్రతివేదం బ్రహ్మచర్యం ద్వాదశాబ్దాని పఞ్చ వా (యా. స్మృ. ౧ ౩౬) ॥౧॥

వేదానధీత్య వేదౌ వా వేదం వాఽపి యథాక్రమమ్।

అవిప్లుతబ్రహ్మచర్యో గృహస్థాశ్రమమావసేత్॥౨॥

వేదశబ్దోఽయం భిన్నవేదశాఖాపరః। స్వశాఖాధ్యయనపూర్వకవేదశాఖాత్రయం ద్వయమేకాం వా శాఖాం మన్త్రాహ్మణక్రమేణాధీత్య గృహస్థాశ్రమం గృహస్థవిహితకర్మకలాపరూపమనుతిష్ఠేత్। కృతదారపరిగ్రహో గృహస్థః, గృహశబ్దస్య దారవచనత్వాత్। అవిప్లుతబ్రహ్మచర్య ఇతి పూర్వవిహితస్త్రీసంయోగమధుమాంసభక్షణావర్జనరూప బ్రహ్మచర్యానువాదోఽయం ప్రకృష్టాధ్యయనాఙ్గత్వఖ్యాపనార్థః। పురుషశక్త్యపేక్షశ్చాయమేకద్విత్రిశాఖాధ్యయనవికల్పః। యద్యపి వ్రతాని వేదాధ్యయనం చ నిత్యవదుపదిశతా మనునోభయస్నాతక ఏవ శ్రేష్ఠత్వాదమిహితస్తథాపి స్మృత్యన్తరాదన్యతరః స్నాతకోఽపి బోద్ధవ్యః। తదాహ హారీతః - "త్రయః స్నాతకా భవన్తి విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో విద్యావ్రతస్నాతకశ్చ" ఇతి । యః సమాప్య వేదమసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే స విద్యాస్నాతకః । యః సమాప్య వ్రతాన్యసమాప్య వేదం సమావర్తతే స వ్రతస్నాతకః। ఉభయం సమాప్య సమావర్తతే యః స విద్యావ్రతస్నాతకః। యాజ్ఞవల్క్యోఽప్యాహ —

"వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా" (యా. స్మృ. ౧ / ౫౧) ఇతి ॥౨॥

తం ప్రతీతం స్వధర్మేణ బ్రహ్మదాయహరం పితుః।

స్రగ్విణం తల్ప ఆసీనమర్హయేత్ప్రథమం గవా॥౩॥

తం బ్రహ్మచారిధర్మానుష్ఠానేన ఖ్యాతం, దీయత ఇతి దాయః బ్రహ్మైవ దాయో బ్రహ్మదాయః తం హరతీతి బ్రహ్మదాయహరం పితుః పితృతో గృహీతవేదమిత్యర్థః। పితృతోఽధ్యయనం ముఖ్యముక్తం, పితురభావే ఆచార్యాదేరప్యధీతవేదం మాలయాలంకృతం ఉత్కృష్టశయనోపవిష్ట గోసాధనమధుపర్కేణ పితా ఆచార్యో వా వివాహాత్ప్రథమం పూజయేత్॥౩॥

గురుణాఽనుమతః స్నాత్వా సమావృత్తో యథావిధి।

ఉద్వహేత ద్విజో భార్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్॥౪॥

గురుణాం దత్తానుజ్ఞః స్వగృహ్యోక్తవిధినా కృతస్నానసమావర్తనః సమానవర్ణీ శుభలక్షణాం కన్యాం వివద్వేత్ ॥౪॥

అసపిణ్డా చ యా మాతురసగోత్రా చ యా పితుః।

సా ప్రశస్తా ద్విజాతీనాం దారకర్మణి మైథునే॥౫॥

మాతుర్యా సపిణ్డా న భవతి । సప్తమపురుషపర్యన్తం సపిణ్డతాం వక్ష్యతి

"సపిణ్డతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే" (మ. స్మృ. ౪ / ౬౦) ఇతి ।

తేన మాతామహాదివంశజా జాయా న భవతీత్యర్థః। చశబ్దాన్మాతృసగోత్రాపి మాతృవంశపరమ్పరా -

జన్మనామ్నోః ప్రత్యభిజ్ఞానే సతి న వివాహ్యా । తదితరా తు మాతృసగోత్రా వివాహ్యేతి సంగృహీతమ్ । తథా చ వ్యాసః —

సగోత్రాం మాతురప్యేకే నేచ్ఛన్త్యుద్వాహకర్మణి।

జన్మనామ్నోరవిజ్ఞాన ఉద్వహేదవిశఙ్కితః॥

యత్తు మేధాతిథినా వసిష్ఠనామ్నా మాతృసగోత్రానిషేధవచనం లిఖితమ్ —

“పరిణీయ సగోత్రాం తు సమానప్రవరాం తథా।

తస్యాం కృత్వా సముత్సర్గం ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్।

మాతులస్య సుతాం చైవ మాతృగోత్రాం తథైవ చ ॥ఇతి॥

తదపి మాతృవంశజన్మనామపరిజ్ఞానవిషయమేవ । అసగోత్రా చ యా పితురితి । పితుర్యా సగోత్రా న భవతి । చకారాత్పితృసపిణ్డాఽపి, పితృష్వస్రాదిసన్తతిభవా యా న భవతీత్యర్థః । సా ద్విజాతీనాం దారకర్మణి దారత్వసమ్పాదకే వివాహే ప్రశస్తా మైథునసాధ్యే అగ్న్యాధానకర్మపుత్రోత్పాదనాదౌ చేతి ॥౫॥

మహాన్త్యపి సమృద్ధాని గోజావిధనధాన్యతః।

స్త్రీసమ్బన్ధే దశైతాని కులాని పరివర్జయేత్॥౬॥

ఉత్కృష్టాన్యపి గవాదిభిః సముద్ధాన్యపి ఇమాని దశ కులాని వివాహే త్యజేత్ ॥౬॥

తాని కానీత్యాహ —

హీనక్రియం నిష్పురుషం నిశ్చన్దో రోమశార్శసమ్।

క్షయ్యామయావ్యపస్మారిశ్విత్రికుష్ఠికులాని చ ॥౭॥

జాతకర్మాదిక్రియారహితం, స్త్రీజనకం, వేదాధ్యాపనశున్యం బహుదీర్ఘరోమాన్వితం అర్శోనామవ్యాధియుక్తః, క్షయో రాజయక్ష్మా, మన్దానలాపస్మారశ్చిత్రకుష్ఠయుక్తానాం చ కులాని వర్జయేదితి పూర్వక్రియాసంబన్ధః । దృష్టమూలతా చాస్య ప్రతిషేధస్య మాతులవదుత్పన్నా అనువహన్తే । తేన హీనక్రియాదికులాత్పరిణీతాయాం సన్తతిరపి తాదృశీ స్యాత్ । "వ్యాధ్యః సఞ్చారిణః" ఇతి వైద్యకాః పఠన్తి —

సర్వే సంక్రామిణో రోగా వర్జయిత్వా ప్రవాహికామ్ । ఇతి ।

అవేదమూలా కథమియం ప్రమాణమితి చేత్ ? న, దృష్టార్థతయైవ ప్రామాణ్యసంభవాత్ । తదుక్తం భవిష్యపురాణే —

సర్వా ఏతా వేదమూలా దృష్టార్థాః పరిహృత్య తు ।

మీమాంసాభాష్యకారేణాపి స్మృత్యధికరణేఽభిహితమ్ "యే దృష్టార్థాస్తే తత్రప్రమాణం, యే త్వదృష్టార్థాస్తేషు వైదికశబ్దానుమానమ్" ఇతి ॥౭॥

కులాశ్రయం ప్రతిషేధమభిధాయ కన్యాస్వరూపాశ్రయప్రతిషేధమాహ —

నోద్వేహేత్కపిలాం కన్యాం నాధికాఙ్గీం న రోగిణీమ్ ।

నాలోమికాం నాతిలోమాం న వాచాటాం న పిఙ్గలామ్ ॥౮॥

కపిలకేశాం షడఙ్గుల్యాదికాం నిత్యవ్యాధితామవిద్యమానలోమాం ప్రచురలోమాం బహుపరుషభాషిణీం పిఙ్గలాక్షీం కన్యాం నోపయచ్ఛేత్ ॥౮॥

నర్క్షవృక్షనదీనామ్నీం నాన్త్యపర్వతనామికామ్ ।

న పక్ష్యహిప్రేష్యనామ్నీం న చ భీషణనామికామ్ ॥౬॥

[నాతిస్థూలాం నాతికృశాం న దీర్ఘాం నాతివామనామ్ ।

వయోఽధికాం నాఙ్గహీనాం న సేవేత్కలహప్రియామ్ ॥౧॥]

ఋక్షం నక్షత్రం తన్నామికామ్ ఆర్ద్రారేవతీత్యాదికామ్ । ఏవం తరునదీమ్లేచ్ఛపర్వతపక్షిసర్పదాసభ-యానకనామికాం కన్యాం నోహేత్ ॥౯॥

అవ్యఙ్గాఙ్గీం సౌమ్యనామ్నీ హంసవారణగామినీమ్ ।

తనులోమకేశదశనాం మృద్వఙ్గీముద్వహేత్స్త్రియమ్ ॥౧౦॥

అవికలాఙ్గీ మధురసుఖోద్యనామ్నీ హంసగజరుచిరగమనాం అనతిస్థూలలోమకేశదశనాం కోమలాఙ్గీం కన్యాముద్వేత్ ॥౧౦॥

అత్ర విధినిషేధయోరభిధానమనిషిద్ధవింహితకన్యాపరిణయనమభ్యుదయార్థమితి దర్శయితుమాహ

యస్యాస్తు న భవేద్ భ్రాతా న విజ్ఞాయేత వా పితా ।

నోపయచ్ఛేత తాం ప్రాజ్ఞః పుత్రికాధర్మశఙ్కయా ॥౧౧॥

యస్యాః పునర్భ్రాతా నాస్తి తాం పత్రికాశఙ్కయా నోద్వహేత్ ।

యదపత్యం భవేదస్యాం తన్మమ స్యాత్స్వధాకరమ్ ॥ (మం ౯ స్మృం ౧౨ / ౭)

ఇత్యభిసన్ధానమాత్రాదపి పుత్రికా భవతి, "అభిసన్ధిమాత్రాత్పుత్రికేత్యేకే" ఇతి గోతమస్మరణాత్ । యస్యా వా విశేషేణ పితా న జ్ఞాయతేఽనేనేయముత్పన్నేతి, తామపి నోహేత్ । అత్ర చ పుత్రికాధర్మశఙ్కయేతి న యోజనీయమితి కేచిత్ । గోవిన్దరాజస్త్వాహ - "భిన్నపితృకయోరప్యేకమాతృకయోర్భ్రాతృకత్వాసః సభ్రాతృకత్వేఽపి యస్యా విశేషేణ పితా న జ్ఞాయతే తామపి పుత్రికా శఙ్క్యైవ -ఇతి । (౧) మేధాతిథిస్త్వేకమేవేమం పక్షమాహ । యస్యాస్తు భ్రాతా నాస్తి తాం పుత్రికాశఙ్కయా నోపయచ్ఛేత్, పితా చేన్న జ్ఞాయతే ప్రోషితో మృతో వా । వాశబ్దశ్చేదర్థే । పితరితు విద్యమానే సదీయవాక్యాదేవ పుత్రికాత్వాభావమవగమ్యాభ్రాతృకాపి వోఢవ్యేతి । అస్మాకం తు వాశబ్దవికస్యస్వరసాదిదం ప్రతిభాతి యస్యా విశేషేణ పితా న జ్ఞాయతే తామపి జారజత్వేనాధర్మశఙ్కయా నోద్వహేత్ । అన్న చ పక్షే పుత్రికాధర్మశఙ్కయేతి పుత్రికా చాధర్మశ్చ తయోః శఙ్కా పుత్రికాఽధమశఙ్కా తయేతి యథాసంఖ్యం యోజనీయమ్ । అత్ర చ ప్రకరణే సగోత్రాపరిణయనే "సగోత్రాం చేదమత్యోపయచ్ఛేన్మాతృవదేనాం బిభయాత్" ఇతి పరిత్యాగశ్రవణాత్ "పరిణీయ సగోత్రాం చ " ఇతి ప్రాయశ్చిత్తశ్రవణాఞ్చ తత్ర, తత్సమభివ్యాహృతే చ మాతృసపిణ్డాపరిణయనాదౌ భార్యాత్వమేవ న భవతి, భా

ర్యాశబ్దస్యాహవనీయాదివత్సంస్కారవచనత్వాత్ । యేషాం పునరదృష్టగుణదోషమూలకే విధినిషేధాభిధానే, యథా హీనక్రియమితి, న తదతిక్రమే భార్యాత్వాభావః । అత ఏవ మనునా "మహాన్త్యపి సమృద్ధాని" (మం స్మృం 3 / ౬) ఇత్యాది పృథక్కరణం కృతమ్ । ఏతన్మధ్యపతితశ్చ "నర్క్షవృక్షనదీనామ్నీమ్" (మం స్మృం ౨ / ౯) ఇత్యాదిప్రతిషేధోఽపి న భార్యాత్వాభావఫలకః, కింత్వత్ర శాస్త్రాతిక్రమాత్ప్రాయశ్చిత్తమాత్రమ్ ॥౧౧॥

సవర్ణాగ్రే ద్విజాతీనాం ప్రశస్తా దారకర్మణి।

కామతస్తు ప్రవృత్తానామిమాః స్యుః క్రమశో వరాః॥౧౨॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యానాం ప్రథమే వివాహే కర్తవ్యే సవర్ణా శ్రేష్ఠా భవతి । కామతః పునర్వివాహే ప్రవృత్తానామేతా వక్ష్యమాణా ఆనులోమ్యేన శ్రేష్ఠా భవేయుః ॥౧౨॥

శూద్రైవ భార్యా శూద్రస్య సా చ స్వా చ విశః స్మృతే।

తే చ స్వా చైవ రాజ్ఞశ్చ తాశ్చ స్వా చాగ్రజన్మనః ॥౧౩॥

శూద్రస్య శూద్రైవ భార్యా భవతి న తూత్కృష్టా వైశ్యాదయస్త్రిస్రః। వైశ్యస్య చ శూద్రా వైశ్యా వ భార్యా మన్వాదిభిః స్మృతా । క్షత్రియస్య వైశ్యాశూద్వే క్షత్రియా చ । బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియా వైశ్యా శూద్రా బ్రాహ్మణీ చ । వసిష్ఠోఽపి "శూద్రామప్యేకే మన్త్రవర్జమ్" ఇతి ద్విజాతీనాం మన్త్రవర్జితం శూద్రావివాహమాహ ॥౧౩॥

న బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరాపద్యపి హి తిష్ఠతోః।

కస్మింశ్చిదపి వృత్తాన్తే శూద్రా భార్యోపదిశ్యతే॥౧౪॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియయోర్గార్హస్థ్యమిచ్ఛతోః సర్వథా సవర్ణాలాభే కస్మింశ్చిదపి వృత్తాన్తే ఇతిహాసాఖ్యానేఽపి శూద్రా భార్యా నాభిధీయతే । పూర్వసవర్ణానుక్రమేణానులోమ్యేన వివాహాద్యనుజ్ఞానాదయం నిషేధః ప్రాతిలోమ్యేన వివాహవిషయో బోద్ధవ్యః । బ్రాహ్మణక్షత్రియగ్రహణం చేదం దోషభూయస్త్వార్థమ్ అనన్తరం 'ద్విజాతయ' ఇతి బహువచనాత్ వైశ్యగోచరనిషేధస్యాపి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥౧౪॥

హీనజాతిస్త్రియం మోహాదుద్వహన్తో ద్విజాతయః।

కులాన్యేవ నయన్త్యాశు ససన్తానాని శుద్రతామ్॥౧౫॥

సవర్ణామపి పరిణీయ హీనజాతి శూద్రాం శాస్త్రార్థావివేకాత్పరిణయన్తో బ్రహ్మక్షత్రియవైశ్యాస్త-త్రోత్పన్నపుత్రపౌత్రాదిక్రమేణ కులాన్యేవ ససన్తతికాని శుద్ధతాం గమయన్తి । అత్ర 'ద్విజాతయ' ఇతి బహువచననిర్దేశాన్నిన్దయా వైశ్యస్యాపి నిషేధః కల్ప్యతే । బ్రాహ్మణక్షత్రియయోస్తు పూర్వత్రైవ నిషేధకల్పనాత్తన్నిన్దామాత్రార్థత్రైవ ॥౧౫॥

శూద్రావేదీ పతత్యత్రేరుతథ్యతనయస్య చ।

శౌనకస్య సుతోత్పత్త్యా తదపత్యతయా భృగోః ॥౧౬॥

శూద్రాం విన్దతి పరిణయతీతి శూద్రావేదో స పతతి పతిత ఇవ భవతి । ఇదమత్రేర్మతముతథ్యసన్యస్య గౌతమస్య చ । అత్ర్యాదిగ్రహణమాదరార్థమ్ । ఏతద్ బ్రాహ్మణవిషయమ్ । "శూద్రాయాం సుతోత్పత్త్యా పతతి" ఇతి శౌనకస్య మతమేతత్క్షత్రియవిషయమ్ । "శూద్రాసుతోత్పత్త్యా పతతి" ఇతి భృగోర్మైతమ్ ఏతద్వైశ్యవిషయమ్ । ఏతస్య మహర్షిమతత్రయస్య వ్యవస్థాసంభవే విసదృశఫతనవికల్పాయోగాత్ । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజయోస్తు మతం శూద్రావేదీ పతతీతి పూర్వోక్తశుద్వావివాహ నిషేధవిశేషః సుతోత్పత్త్యా పతతీతి ద్వైవాజాతశూద్రావివాహే ఋతౌ నోపేయాదితి విధానార్థమ్ । ఋతుకాలగమనే సుతోత్పత్తేః । తదపత్యతయేతి తు తాన్యేవ శూద్రోత్పన్నాన్యపత్యాని యస్య స తద్పత్యస్తస్య భావస్తదపత్యతా తయా పతతి । ఏతేనేదముక్తం భవతి ఋతావుపయన్త్రితరాసు జాతాపత్య ఉపేయాత్ ॥౧౬॥

శూద్రాం శయనమారోప్య బ్రాహ్మణో యాత్యధోగతిమ్ ।

జనయిత్వా సుతం తస్యాం బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయతే ॥౧౭॥

సవర్ణామపరిణీయ ద్వైవాత్స్నేహద్వా శూద్రాపరిణేతుర్బ్రాహ్మణస్య గమననిషేధోఽయం నిన్దయా నిషేధస్మృత్యనుమానాత్ శూద్రాం గత్వా బ్రాహ్మణో నరకం గచ్ఛతి । జనయిత్వా సుతం తస్యామితి ఋతుకాలగమననిషేధపరమ్ । బ్రాహ్మణ్యాదేవ హీయత ఇతి దోషభూయస్త్వార్థమ్ ॥౧౭॥

ద్వైవపిత్ర్యాతిథేయాని తత్ప్రధానాని యస్య తు ।

నాశ్నన్తి పితృదేవాస్తన్న చ స్వర్గం స గచ్ఛతి ॥౧౮॥

యది కథంచిత్సవర్ణానుక్రమేణాక్రమేణ వా శూద్రాఽపి పరిణీయతే తదా భార్యాత్వేన ప్రసతాని త త్కర్తృకాని దైవేత్యనేన నిషిధ్యన్తే । దైవం హోమాది, పిత్ర్యం శ్రద్ధాది, ఆతిథేయమతిథిభోజనాది, ఏతాని యస్య శూద్రాసంపాద్యాని తద్ధవ్యం కవ్యం పితృదేవా నాశ్నన్తి । న చ తేనాతిథ్యేన స గృహీ స్వర్గం యాతి ।

యస్తు తత్కారయేన్మోహాత్సజాత్యా స్థితయాన్యయా ॥ (మ. స్మృ. ౯ / ౮౭)

ఇతి సవర్ణాయాం సన్నిహితాయాం నిషేధం వక్ష్యతి । అయం త్వసన్నిహితాయామపీత్యపునరుక్తిః ॥౧౮॥

వృషలీఫేనపీతస్య నిఃశ్వాసోపహతస్య చ ।

తస్యాం చైవ ప్రసూతస్య నిష్కృతిర్న విధీయతే ॥౧౯॥

వృషలీఫేనోఽధరరసః స పీతో యేన స వృషలీఫేనపీతః । “వాహితాగ్న్యాదిషు" (పాం సూం ౨ / ౨ / 37) ఇత్యనేన పరనిపాతః । అనేన శూద్రాయా అధరరసపానం నిషిధ్యతే । నిఃశ్వాసోపహతస్య చతి తయా సదైకశయ్యాదౌ శయనని షేధః । తస్యాం జాతాపత్యస్య శుద్ధిర్నోపదిశ్యత ఇత్యృతుకాలగమనని షేధానువాదః ॥౧౯॥

చతుర్ణామపి వర్ణానాం ప్రేత్య చేహ హితాహితాన్ ।

అష్టావిమాన్సమాసేన స్త్రీవివాహాన్నిబోధత ॥౨౦॥

చతుర్ణామపి వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం పరలోకే ఇహలోకే చ కాంశ్చిద్ధితా కాంశ్చిదహితానిమానభిధాస్యమానానష్టౌ సంక్షేపేణ భార్యాప్రాప్తిహేతూన్వివాహానూ శృణుత ॥౨౦॥

బ్రాహ్మో దైవస్తథైవార్షః ప్రాజాపత్యస్తథాఽఽసురః ।

గాన్ధర్వో రాక్షసశ్చైవ పైశాచశ్చాష్టమోఽధమః ॥౨౧॥

తే ఏతే నామతో నిర్దిశ్యన్తే । బ్రాహ్మరాక్షసాదిసంజ్ఞా చేయం శాస్త్రసంవ్యవహారార్థా స్తుతినిన్దాప్రదర్శనార్థా చ । బ్రహ్మణ ఇవాయం బ్రాహ్మః । రక్షస ఇవాయం రాక్షసః । న తు బ్రహ్మాదిదేవతాత్వం వివాహానాం సమ్భవతి । పైశాచస్యాధమత్వాభిధానం నిన్దాఽతిశయార్యమ్ ॥౨౧॥

యో యస్య ధర్మ్యో వర్ణస్య గుణదోషౌ చ యస్య యౌ ।

తద్వః సర్వం ప్రవక్ష్యామి ప్రసవే చ గుణాగుణాన్ ॥౨౨॥

ధర్మాదనపేతో ధర్మ్యః, యో వివాహో ధర్మ్యో, యస్య వివాహస్య యౌ గుణదోషౌ ఇష్టానిష్టఫలే తత్త-ద్వివాహోత్పన్నాపత్యేషు యే గుణాగుణాస్తత్సర్వం యుష్మాకం ప్రకర్షణాభిధాస్యామి । వక్ష్యమాణానుకీర్తనమిదం శిష్యాణాం సుఖగ్రహణార్థమ్ ॥౨౨॥

షడానుపూర్వ్యా విప్రస్య క్షత్రస్య చతురోఽవరాన్ ।

విట్శూద్రయోస్తు తానేవ విద్యాద్ధర్మ్యానరాక్షసాన్ ॥౨౩॥

బ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మాదిక్రమేణ షట్ । క్షత్రియస్యావరానుపరితనానాసురాదీంశ్చతురః । విట్శూద్రయోస్తు తానేవ రాక్షసవర్జితానాసురగాన్ధర్వపైశాచాన్ ధర్మ్యాన్ధర్మాదనపేతాఞ్జానీయాత్ ॥౨౩॥

చతురో బ్రాహ్మణస్యాద్యాన్ప్రశస్తాన్కవయో విదుః।

రాక్షసం క్షత్రియస్యైకమాసురం వైశ్యశూద్రయోః॥౨౪॥

బ్రాహ్మణస్య ప్రథమం పఠితాన్బ్రాహ్మాదీశ్చతురః । క్షత్రియస్య రాక్షసమేకమేవ । వైశ్యశూద్రయోరాసురమ్ । ఏతాన్ఛ్రేష్ఠాన్ జ్ఞాతారౌ జానన్తి । అత ఏవ బ్రాహ్మణాదిష్వాసురాదీనాం పూర్వవిహితానామప్యత్రానుపాదానం జఘన్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్ । తేన ప్రశస్తవివాహాసమ్భవే జఘన్యస్యాపి పరిగ్రహ ఇతి దర్శితమ్ । ఏవముత్తరత్రాపి విగర్హితపరిత్యాగో బోద్ధవ్యః ॥౨౪॥

పఞ్చానాం తు త్రయో ధర్మ్యా ద్వావధర్మ్యౌ స్మృతావిహ ।

పైశాచశ్చాసురశ్చైవ న కర్తవ్యౌ కదాచన ॥౨౫॥

ఇహ పైశాచప్రతిషేధాదుపరితనానాం పఞ్చానాం ప్రాజాపత్యాదీనాం గ్రహణం, తేషు మధ్యే ప్రాజాపత్యగా-న్ధర్వరాక్షసాస్త్రయో ధర్మాదనపేతాస్తత్ర ప్రాజాపత్యః క్షత్రియాదీనామప్రాప్తో విధీయతే । బ్రాహ్మణస్య విహితత్వాదనుద్యతే । గాన్ధర్వస్య చ చతుర్ణామేవ ప్రాప్తత్వాదనువాదః । రాక్షసోఽపి వైశ్యశూద్రయోర్విధీయతే । బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియవృత్త్యవస్థితస్యాప్యాసురపైశాచౌ న కర్తవ్యౌ । కదాచనేత్యవిశేషా చ్చతుర్ణామేవ నిషిధ్యతే । అత్ర యం వర్ణం ప్రతి యస్య వివాహస్య విధినిషేధౌ తస్య తం ప్రతి వికల్పః స చ విహితాసమ్భవే బోద్ధవ్యః ॥౨౫॥

పృథక్పృథగ్వా మిశ్రౌ వా వివాహౌ పూర్వచోదితౌ ।

గాన్ధర్వో రాక్షసశ్చైవ ధర్మ్యౌ క్షత్రస్య తౌ స్మృతౌ ॥౨౬॥

పృథక్పృథగితి ప్రాప్తత్వాదనూద్యతే । మిశ్రావితి విధీయతే । పృథక్పృథగ్విమిశ్రౌ వా పూర్వవిహితౌ గాన్ధర్వరాక్షసౌ క్షత్రస్య ధర్మ్యౌ మన్వాదిభిః స్మృతౌ । యదా స్త్రీపుంసయోరన్యోన్యానురాగపూర్వకసంవాదేన పరిణేతా యుద్ధాదినా విజిత్య తాముద్వహేత్తదా గాన్ధర్వరాక్షసౌ మిశ్రౌ భవతః ॥౨౬॥

ఆచ్ఛాద్య చార్చయిత్వా చ శ్రుతిశీలవతే స్వయమ్ ।

ఆహూయ దానం కన్యాయా బ్రాహ్మో ధర్మః ప్రకీర్తితః ॥౨౭॥

ఆచ్ఛాదనమాత్రస్యైవౌచిత్యప్రాప్తత్వాత్సవిశేషవాససా కన్యావరావాచ్ఛాద్య అలఙ్కారాదినా చ పూజయిత్వా విద్యాచారవన్తమప్రార్థకవరమానీయ తస్మై కన్యాదానం బ్రాహ్మో వివాహో మన్త్రాదిభిరుక్తః ॥౨౭॥

యజ్ఞే తు వితతే సమ్యగృత్విజే కర్మ కుర్వతే ।

అలంకృత్య సుతాదానం దైవం ధర్మ ప్రచక్షతే ॥౨౮॥

జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞే ప్రారబ్ధే యథావిధి ఋత్విజే కర్మకర్త్రే అలంకృత్య కన్యాదానం దైవ వివాహ మునయో బ్రువతే ॥౨౮॥

ఏకం గోమిథునం ద్వే వా వరాదాదాయ ధర్మతః ।

కన్యాప్రదానం విధివదార్షో ధర్మః స ఉచ్యతే ॥౨౯॥

స్త్రీగవీ పుఙ్గౌశ్చ గోమిథునం । తదేకం ద్వే వా వరాద్ధర్మతో ధర్మార్థ యాగాదిసిద్ధయే కన్యాయై వా దాతుం న తు శుల్కబుద్ధ్యా గృహీత్వా యద్యథాశాస్త్రం కన్యాదానం స ఆర్షో వివాహో విధీయతే ॥౨౯॥

సహోభౌ చరతాం ధర్మమితి వాచాऽనుభాష్య చ ।

కన్యాప్రదానమభ్యర్చ్య ప్రాజాపత్యో విధిః స్మృతః ॥౩౦॥

సహ యువాం ధర్మం కురుతమితి సుతాప్రదానకాలే వచసా పూర్వం నియస్యార్చయిత్వా యత్కన్యాదాన స ప్రాజాపత్యో వివాహః స్మృతః ॥౩౦॥

జ్ఞాతిభ్యో ద్రవిణం దత్త్వా కన్యాయై చైవ శక్తితః ।

కన్యాప్రదానం స్వాచ్ఛన్ద్యాదాసురో ధర్మ ఉచ్యతే ॥౩౧॥

కన్యాయా జ్ఞాతిభ్యః పిత్రాదిభ్యః కన్యాయై యద్యథాశక్తి ధనం దత్త్వా కన్యాయా ఆప్రదానమాదానం స్వీకారః స్వాచ్ఛన్ద్యాత్స్వేచ్ఛయా న త్వార్ష ఇవ శాస్త్రీయధనజాతిపరిమాణనియమేన, స ఆసురో వివాహ ఉచ్యతే ॥౩౧॥

ఇచ్ఛయాఽన్యోన్యసంయోగః కన్యాయాశ్చ వరస్య చ ।

గాన్ధర్వః స తు విజ్ఞేయో మైథున్యః కామసమ్భవః ॥౩౨॥

కన్యాయా వరస్య చాన్యోన్యానురాగేణ యః పరస్పరసంయోగ ఆలిఙ్గనాదిరూపః స గాన్ధర్వో జ్ఞాతవ్యః । సంభవత్యస్మాదితి సంభవః, యస్మాత్కన్యావరయోరభిలాషాదసౌ సంభవతి । అత ఏవ

మైథున్యో మైథునాయ హితః । సర్వవివాహానామేవ మైథున్యత్వేన యదస్య మైథున్యత్వాభిధానం తత్సత్ మైథునే న విరోధ ఇతి ప్రదర్శనార్థమ్ ॥౩౨॥

హత్వా ఛిత్త్వా చ భిత్త్వా చ క్రోశన్తీం రుదతీం గృహాత్ ।

ప్రసహ్య కన్యాహరణం రాక్షసో విధిరుచ్యతే ॥౩౩॥

ప్రసహ్య బలాత్కారేణ కన్యాయా హరణం రాక్షసో వివాహ ఇత్యేవ లక్షణమ్ । యదా తు హర్తుః శక్త్యతిశయం జ్ఞాత్వా పిత్రాదిభిరుపేక్ష్యతే తదా నావశ్యకం హననాది । యది కన్యాపక్షః ప్రతిపక్షతాం యా తి వదా హననాదికమపి కర్తవ్యమిత్యర్థప్రాప్తమనూద్యతే । కన్యాపక్షాన్వినాశ్య తేషామఙ్గచ్ఛేదం కృత్వా ప్రాకారాదీన్భిత్వా " హా పితర్భ్రాతరనాథాహం హ్రియే" ఇతి వదన్తీమశ్రూణి ముఞ్చన్తీం యః కన్యా గృహాదుపహరతి । అనేన కన్యాయామనిచ్ఛోక్తా గాన్ధర్వాద్వివేకార్థమ్ ॥౩౩॥

సుప్తాం మత్తాం ప్రమత్తాం వా రహో యత్రోపగచ్ఛతి ।

స పాపిష్ఠో వివాహానాం పైశాచశ్చాష్టమోఽధమః ॥౩౪॥

నిద్రాఽభిభూతాం మద్యమదవిహ్వలాం శీలసంరక్షణేన రహితాం విజనదేశే యత్ర వివాహో మైథునధర్మేణ ప్రవర్తతే స పాపహేతుర్వివాహానాం మధ్యేఽధమః పైశాచః ఖ్యాతః ॥౩౪॥

అద్భిరేవ ద్విజాగ్ర్యాణాం కన్యాదానం విశిష్యతే ।

ఇతరేషాం తు వర్ణానామితరేతరకామ్యయా ॥౩౫॥

ఉదకదానపూర్వకమేవ బ్రాహ్మణానాం కన్యాదానం ప్రశస్తమ్ । క్షత్రియాదీనాం పునర్వినాఽప్యుదకం పరస్పరేచ్ఛయా వాఙ్మాత్రేణాపి కన్యాదానం భవతి । ఉదకపూర్వకమపీత్యనియమః ॥౩౫॥

యో యస్యైషాం వివాహానాం మనునా కీర్తితో గుణః ।

సర్వం శృణుత తం విప్రాః సర్వం కీర్తయతో మమ ॥౩౬॥

యద్యపి 'గుణదోషౌ చ యస్య యౌ" (మ. స్మృ. 3 / ౨౨) ఇతి గుణాభిధానమపి ప్రతిజ్ఞాతమేవ తథాపి బహూనామర్థానాం తత్ర వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతత్వాద్విశేషజ్ఞాపనార్థః పునరుపన్యాసః । ఏషాం వివాహానామితి నిర్ధారణే షష్ఠీ । ఏషాం మధ్యే యస్య వివాహస్య యో గుణో మనునా కథితస్తత్సర్వం హే విప్రాః ! మమ కథయతః శృణుత ॥3౬॥

దశ పూర్వాన్పరాన్వంశ్యానాత్మానం చైకవింశకమ్ ।

బ్రాహ్మీపుత్రః సుకృతకృన్మోచయేదేనసః పితౄన్ ॥3౭॥

దశ పూర్వాన్పిత్రాదీన్వంశ్యాన్, పరాన్పుత్రాదీన్దశ, ఆత్మానం చైకవింశకం బ్రాహ్మవివాహోఢాపుత్రో యది సుకృతద్భవతి తదా పాపాన్మోచయతి పిత్రాదీన్నరకాదుద్ధరతి । పుత్రాదయశ్చ తస్య కులే నిష్పాపా జాయన్త ఇతి విమోచనార్థః, తేషామనుత్పత్తేః పాపప్రధ్వంసస్యాశక్యత్వాత్ ॥3౭॥

దైవోఢాజః సుతశ్చైవ సప్త సప్త పరావరాన్ ।

ఆర్షోఢాజః సుతస్త్రీంస్త్రీంష్షట్ షట్ కాయోఢజః సుతః ॥3౮॥

దైవవివాహోఢాయాః పుత్రః సప్త పరాన్పిత్రాదీన్సప్తావరాన్పుత్రాదీంశ్చ, ఆర్షవివాహోఢాయాః పుత్రస్త్రీ-న్పిత్రాదీస్త్రీశ్చ పుత్రాదీన్, ప్రాజాపత్యవివాహోఢాయాః పుత్రః షట్ పిత్రాదీన్ షట్ పుత్రాదీన ఆత్మానం చైనసో మోచయతీతి పూర్వస్యైవ సర్వత్రానుషఙ్గః । కాయోఢజ ఇతి "జ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్" (పా. సూ. ౬ / 3 / ౬3) ఇతి హ్రస్వత్వమ్ । బ్రాహ్మాదృష్టవివాహోద్దేశక్రమానుసారేణ మన్దఫలస్యార్షస్యేహ బహుఫలప్రాజాపత్యాత్పూర్వాభిధానమ్ । బ్రాహ్మాదివివాహోద్దేశశ్లోక ఏవ కథమయం క్రమ ఇతి చేత్ ? "పఞ్చానాం తు త్రయో ధర్మ్యాః" (మ. స్మృ. 3 / ౨౫) ఇత్యత్ర ప్రాజాపత్యగ్రహణార్థమ్ । అన్యథా త్వార్షస్యైవ గ్రహణం స్యాత్ ॥3౮॥

"ప్రసవే చ గుణాగుణాన్" (మ. స్మృ. ౩ / ౨౨) ఇతి యదుక్తం తదుచ్యతే —

బ్రాహ్మాదిషు వివాహేషు చతుర్ష్వేవానుపూర్వశః ।

బ్రహ్మవర్చస్వినః పుత్రా జాయన్తే శిష్టసంమతాః ॥౩౮॥

బ్రాహ్మాదిషు చతుర్షు వివాహేషు క్రమావస్థితేషు శ్రుతాధ్యయనసంచ త్తిక తేజోయుక్తాః పుత్రాః శిష్టప్రియా జాయన్తే । ప్రియార్థత్వాచ్చ సంమతశబ్దస్య "క్తేన చ పూజాయామ్" (పా. సు. ౨ / ౨౨ / ౧౨) ఇతి న షష్ఠీసమాసప్రతిషేధః । సమ్బన్ధసామాన్యవిషయా షష్ఠీయం సమస్యతే ॥౩౯॥

రూపసత్త్వగుణోపేతా ధనవన్తో యశస్వినః ।

పర్యాప్తభోగా ధర్మిష్ఠా జీవన్తి చ శతం సమాః ॥౪౦॥

రూపం మనోహరాఽఽకృతిః, సత్త్వం ద్వాదశాధ్యాయే వక్ష్యమాణం, గుణా దయాదయః, తైర్యుక్తా ధనితః ఖ్యాతిమన్తో యథేప్సితవస్త్రస్త్రగన్ధలేపనాదిభోగశాలినో ధార్మికాశ్చ పుత్రా జాయన్త ఇతి పూర్వమనువర్తతే । శతం చ వర్షాణి జీవన్తి ॥౪౦॥

ఇతరేషు తు శిష్టేషు నృశంసానృతవాదినః ।

జాయన్తే దుర్వివాహేషు బ్రహ్మధర్మద్విషః సుతాః ॥౪౧॥

బ్రాహ్మాదిభ్యశ్చతుర్భ్యోఽన్యేష్వాసురాదిషు చతుర్షు వివాహేషు క్రూరకర్మాణో మృషావాదినో వేదద్వేషిణో యాగాదిధర్మద్వేషిణః పుత్రా జాయన్తే ॥౪౧॥

అనిన్దితైః స్త్రీవివాహైరనిన్ద్యా భవతి ప్రజా ।

నిన్దితైర్నిన్దితా నృణాం తస్మాన్నిన్ద్యాన్వివర్జయేత్ ॥౪౨॥

సఙ్క్షేపేణ వివాహానాం ఫలకథనమిదమ్ | అగర్హితైర్భార్యాప్రాప్తిహేతుభిర్వివాహైరగర్హితా మనుష్యాణాం సన్తతిర్భవతి, గర్హితైస్తు గర్హితా । తస్మాద్ గర్హితవివాహాన్న కుర్యాత్ ॥౪౨॥

పాణిగ్రహణసంస్కారః సవర్ణాసూపదిశ్యతే ।

అసవర్ణాస్వయం జ్ఞేయో విధిరుద్వాహకర్మణి ॥౪౩॥

సమానజాతీయాసు గృహ్యమాణాసు హస్తగ్రహణలక్షణః సంస్కారో గృహ్యాదిశాస్త్రేణ విధీయతే । విజాతీయాసు పునరుహ్యమానాసు వివాహకర్మాణ పాణిగ్రహణస్థానేఽయమనరలకే వక్ష్యమాణో విధిర్జ్ఞేయః ॥౪౩॥

శరః క్షత్రియయా గ్రాహ్యః ప్రతోదో వైశ్యకన్యయా ।

వసనస్య దశా గ్రాహ్యా శూద్రయోత్కృష్టవేదనే ॥౪౪॥

క్షత్రియయా పాణిగ్రహణస్థానే బ్రాహ్మణవివాహే బ్రాహ్మణహస్తపరిగృహీతకాణ్డైకదేశో గ్రాహ్యః । వైశ్యయా బ్రాహ్మణక్షత్రియవివాహే బ్రాహ్మణక్షత్రియావతధృతప్రతోదేకదేశో గ్రాహ్యః । శూద్రయా పునర్ద్విజాతిత్రయవివాహే ప్రావృతవసనదశా గ్రాహ్యా ॥౪౪॥

ఋతుకాలాభిగామీ స్యాత్స్వదారనిరతః సదా ।

పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనాం తద్వ్రతో రతికామ్యయా ॥౪౫॥

ఋతుర్నామ శోణితదర్శనోపలక్షితో గర్భధారణయోగ్యః స్త్రీణామవస్థావిశేషః । తత్కాలాభిగామీ స్యాదిత్యయం నియమ విధిః న తు పరిసంఖ్యా, స్వార్థహానిపరార్థకల్పనాప్రాప్తబాధాత్మకదోషత్రయదుష్టత్వాత్ । ఋతుకాలేఽపి రాగతః పక్షే గమనప్రాప్తౌ యస్మిన్పక్షేఽప్రాప్తిస్తత్ర విధిః “సమేయజేత" ఇతివత్ । అత ఏవ ఋతావగమనే దోషమాహ పరాశరః —

ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి ।

ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం పచ్యతే నాత్ర సంశయః ॥

అనుత్పన్నపుత్రస్య చాయం నియమః, "బ్రాహ్మణో హ వై జాయమానస్త్రిభిర్ఋణైర్ఋణవాన్ జాయతే యజ్ఞేన

దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః స్వాధ్యాయేనర్షిభ్యః" ఇత్యేతత్ప్రత్యక్షశ్రుతిమూలత్వేఽస్య సమ్భవతి మూలాన్తరకల్పనస్యాయుక్తత్వాత్ ।

తస్మాద్యుగ్మాసు పుత్రార్థీ సంవిశేదార్తవే స్త్రియమ్ । (మ. స్మృ. ౩ / ౪౮)

ఇతి చ వక్ష్యతి । తతోఽప్యేతచ్ఛ్రుతిమూలత్వమవగమ్యతే । పుత్రోత్పాదనశాస్త్రస్య చైకపుత్రోత్పాదనేనైవ చరితార్థత్వాత్ "కామజానితరాన్విదుః"(మ.స్మృ.౯ /౧౦౭) ఇతి దర్శనాదజాతపుత్రస్యైవ నియమః। "దశాస్యాం పుత్రానాధేహి" ఇతి మన్త్రస్తు బహుపుత్రప్రశంసాపరః। జాతపుత్రస్యాప్యృతుకాలగమననియమో న దశస్వేవావతిష్ఠతే । స్వదారనిరతః సదేతి నిత్యం స్వదారసంతుష్టః స్యాన్నాన్యభార్యాముపగచ్ఛేదితి విధానాత్పరిసంఖ్యైవ, వాక్యానర్థక్యాత్స్వదారగమనస్య ప్రశస్తత్వాత్ । ఋతావగమనే దోషాశ్రవణాచ్చ న నియమవిధిః । పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనామితి । పర్వాణ్యమావాస్యాదీని వక్ష్యన్తే,తాని వర్జయిత్వా భార్యాప్రీతివ్రతం యస్య స తద్వ్రతోఽనృతావప్యుపేయాత్ । అత ఏవ రతికామ్యయా న తు పుత్రోత్పాదనశాస్త్రబుద్ధయా ।తస్మాద్విధినయమిదమృతావుపేయాదేవ, అన్యభార్యా నోపగచ్ఛేత, అమృతావపి

భార్యాప్రీతయే గచ్ఛేదితి । అత్ర చ గోతమః “ఋతావుపేయాదనృతౌ చ పర్వవర్జమ్” । యాజ్ఞవల్క్యోఽప్యాహ —

యథాకామీ భవేద్వాఽపి స్త్రీణాం వరమనుస్మరన్ । (యా. స్మృ. ౧ / ౮౧)

పర్వవర్జమితి ఋతావనృతౌ చోభయత్ర సమ్బధ్యతే ॥౪౫॥

ఋతుః స్వాభావికః స్త్రీణాం రాత్రయః షోడశ స్మృతాః ।

చతుర్భిరితరైః సార్ధమహోభిః సద్విగర్హితైః ॥౪౬॥

అత్ర రాత్ర్యహఃశబ్దావహోరాత్రపరౌ । శోణితదర్శనాత్ప్రభృతి స్త్రీసంపర్కగమనాదౌ శిష్టనిన్దితై-శ్చతుభిరన్యైరహోరాన్త్రైః సహ షోడశాహోరాత్రాణి మాసి మాసి స్త్రీణామృతుః స్వభావే భవః స్వాభావికః । వ్యాధ్యాదినా తు న్యూనాధిక కాలోఽపి భవతి ॥౪౬॥

తాసామాద్యాశ్చతస్రస్తు నిన్దితైకాదశీ చ యా ।

త్రయోదశీ చ శేషాస్తు ప్రశస్తా దశ రాత్రయః ॥౪౭॥

తాసాం పునః షోడశానాం రాత్రీణాం శోణితదర్శనాత్ప్రభృతి ఆద్యాశ్చతస్రో రాత్రయ ఏకాదశీ త్రయోదశీ చ రాత్రిర్గమనే నిన్దితా । అవశిష్టా దశ రాత్రయః ప్రశస్తా భవేయుః ॥౪౭॥

యుగ్మాసు పుత్రా జాయన్తే స్త్రియోఽయుగ్మాసు రాత్రిషు ।

తస్మాద్యుగ్మాసు పుత్రార్థీ సంవిశేదార్తవే స్త్రియమ్ ॥౪౮॥

పూర్వోక్తాస్వపి దశసు మధ్యే షష్ఠ్యష్టమ్యాద్యాసు రాత్రిషు గమనే పుత్రా ఉత్పద్యన్తే I అయుగ్మాసు పఞ్చ-మోససమ్యాదిషు దుహితరః I అతః పుత్రార్థీ యుగ్మాసు ఋతుకాలే భార్యో గచ్ఛేత్ ॥౪౮॥

పుమాన్పంసోఽధికే శుక్రే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియాః I

సమేఽపుమాన్పుంస్త్రియౌ వా క్షీణేఽల్పే చ విపర్యయః ॥౪౯॥

పుంసో బీజేఽధికేఽయుగ్మాస్వపి పుత్రో జాయతే I స్త్రీబీజేఽధికే యుగ్మాస్వపి దుహితైవ I అతో వృష్యాహారాదినా నిజబీజాధిక్య భార్యాయాశ్చాహారలాఘవాదినా బీజాల్పత్వమవగమ్య యుగ్మాస్వపి పుత్రార్థినా గన్తవ్యమితి దర్శితమ్ I స్త్రోపుంసయోస్తు బీజసామ్యేఽపుమాన్నపుంసక జాయతే I పుంస్త్రియావితి యమౌ చ I నిఃసారేఽల్పే చోభయోరేవ బీజే గర్భస్యాసమ్భవః ॥౪౯॥

నిన్ద్యాస్వష్టాసు చాన్యాసు స్త్రియో రాత్రిషు వర్జయన్ I

బ్రహ్మచార్యేవ భవతి యత్రతత్రాశ్రమే వసన్ ॥౫౦॥

నిన్ద్యాసు పూర్వోక్తాసు షట్సు రాత్రిషు అన్యాసు చ విన్ద్యాస్వపి యాసు కాసుచిదష్టాసు స్త్రియో వర్జయన్ద్వే రాత్రీ అవశిష్టే పర్వవజితే బ్రజన్నఖణ్డితబ్రహ్మచార్యేవ భవతి I యత్ర తత్రాశ్రమే వసన్నితి వానప్రస్థాపేక్షయా I తస్య హి భార్యయా సహ గమనపక్షే ఋతుగమనం ప్రసక్తమ్ I న చ వనస్థమాశ్రమా ఋతుర్న భవతీతి వాచ్యమ్, “వనం పఞ్చాశతో వ్రజేత్” ఇతి,

వర్ణైరేకగుణాం భార్యాముద్వహేద్ద్విగుణః పుమాన్ I

ఇత్యాదిశాస్త్రపర్యాలోచనయా తత్సమ్భవాత్ I (౧) మేధాతిథిస్తు “యత్రతత్రామే వసత్రియ- వాదమాత్రమ్, గృహ ఙ్థేతరాశ్రమత్ర వే

జితేన్ద్రియత్వవిధానాదాత్రియాభ్యనుజ్ఞానాసమ్భవాత్" ఇత్యాహ । గోవిన్దరాజస్తు "ఉత్పన్నత్రిపుత్రవ్యమాన్తరస్యాపచ్ఛయా పుత్రార్థ రాత్రియగమనే దోపాభావప్రతిపాదనార్థమేతత్, యత్రతత్రాశ్రమే వసన్నితి వవనాత్పుత్రార్థీ సంవిశేదితి చ ప్రస్తుతత్వాత్పుత్రస్య చ మహోపకారకత్వాత్" ఇత్యాహ ।

హన్త గోవిన్దరాజేన విశేషమవివృణ్వతా ।

వ్యక్తమఙ్గీకృతమృతౌ స్వదారసురతం యతేః ॥౪౦॥

న కన్యాయాః పితా విద్వాన్గృహ్ణీయాచ్ఛుల్కమణ్వపి ।

గృహ్ణంశ్ఛుల్కం హి లోభేన స్యాన్నరోఽపత్యవిక్రయీ ॥౫౧॥

కన్యాయాః పితా ధనగ్రహణశేషఙ్జోపమపి ధనం కన్యాదాననిమిత్తకం న గృహ్ణీయాత్ । యస్మాల్లోభేన తద్ గృహ్ణన్నపత్యవిక్రయీ భవతి ॥౧౧॥

స్త్రీధనాని తు యే మోహాదుపజీవన్తి వాన్ధవాః ।

నారీ యానాని వస్త్రం వా తే పాపా యాన్త్యధోగతిమ్ ॥౫౨॥

కన్యాదాననిమిత్తకశుల్కగ్రహణనిషేధప్రసఙ్గాన్నవమాధ్యాయాభిత్రేయస్త్రీధనగ్రహణనిషేధోఽయమ్ । యే బాన్ధవాః పతిపిత్రాదయః కలత్రదుహినాదిధనాని గృహన్తి । నారీ స్త్రో, యానాన్యవాహీని, వస్త్రం చేతి ప్రదర్శనార్థమ్ । సర్వమేవ ధనం గ్రాహ్యమ్ । తే గృహ్ణానాః పాపకారిణో నరకం గచ్ఛన్తి ॥౨౨॥

ఆర్షే గోమిథునం శుల్కం కేచిదాహుర్మృషైవ తత్ ।

అల్పోఽప్యేవం మహాన్వాఽపి విక్రయస్తావదేవ సః ॥౫౩॥

ఆర్షే వివాహే గోమిథునం శుల్కం వరాద్ గ్రాహ్యమితి కే చిహాచార్యా వదన్తి తత్పునరసత్యమ్ । యస్మాదల్పముల్యసాధ్యత్వాదల్పో వా భవతు, బహు మూల్యసాధ్యత్వాన్మహాన్వా భవతు, సతావవిక్రయో భవత్యేవ । యత్పునః "ఏకం గోమిథునమ్" (మ. స్మృ. 3 / ౨౯) ఇతి పూర్వముక్తం తత్పరమతమితి గోవిన్దురాజః, తద్యుక్తమ్ । మనుమతే లక్షగమార్షస్య న స్యాదేవ, వరాగోమిథునగ్రహణపూర్వ కకన్యాదానస్యైవార్షవివాహలక్షణత్వాత్ । మన్వభిమతమన్యదేవార్షలక్షణమ్, ఏకం గోమిథునమితి పరమత మితి చేత్ ?

ఏకం గోమిథునం ద్వే చేత్యేతత్పరమతం యది ।

తదా మనుమతేనార్షలక్షణం కిం తదుచ్యతామ్ ॥

అష్టౌ వివాహాన్కథయన్నార్షోఢాసన్తతేర్గుణాన్ ।

మనుః కిం స్వమతేనార్షలక్షణం వక్తుమక్షమః ॥

(౨) మేధాతిథిస్తు పూర్వాపరవిరోధోపన్యాసనిరాసమేవ న కృతవాన్ । తస్మాదస్మాభిరిత్థం వ్యాఖ్యాయతే - ఆర్షే వివాహే గోమిథునం శుల్కముత్కోవరూపమితి కేచిదాచార్యా వఇన్తి । మనోస్తు మతం నేదమ్, శాస్త్రనియమితజాతిసంఖ్యాకం గ్రహణం న శుల్కరూపమ్ । శుల్కత్వే ముల్యాల్పత్వమహత్త్వే అనుపయోగినీ, విక్రయ ఏవ తదా స్యాత్ । కిన్త్వార్షవివాహసమ్పత్త్యై అవశ్యకర్తవ్యయాగాదిసిద్ధ్యయే కన్యాయై వా దాతుం శాస్త్రీయం ధర్మార్థమేవ గృహ్యతే । అత ఏవార్షలక్షణశ్లోకే "వరాదాదాయ ధర్మతః" (మ. స్మృ. 3 / ౨౯) ఇతి । ధర్మతో ధర్మార్థమితి తస్యార్థః । భోగలోభేన తు ధనగ్రహణం శుల్కరూపమశాస్త్రీయమ్ । అత ఏవ "గృహ్ణన్ శుల్కం హి లోభేన" (మ.స్మృ. 3 / ౫౧) ఇతి నిన్దాముక్తవాన్ । తస్మాత్పౌర్వా-

పర్యపర్యాలోచనాదాప ధర్మార్థం గోమిథునం గ్రాహ్యం న తు భోగార్థమితి మనునా స్వమతమనువర్ణితమ్ ॥౫3॥

ఆర్షే గోమిథునం శుల్కమిత్యుక్తం, ఇదానీం కన్యార్థమపి ధనస్య దానం న శుల్కమిత్యాహ —

యాసాం నాదదతే శుల్కం జ్ఞాతయో న స విక్రయః।

అర్హణం తత్కుమారీణామానృశంస్యం చ కేవలమ్ ॥౫౪॥

యాసాం కన్యానాం ప్రీత్యా వరేణ దీయమానం ధనం పిత్రాదయో న గృహ్ణన్తి కిన్తు కన్యాయై సమపర్థన్తి, సోఽపి న విక్రయః యస్మాత్కుమారీణాం పూజనం తదానృశంస్యమహింసకత్వం కేవలం తదనుకమ్పారూపమ్ ॥౪౪॥

పితృభిర్భ్రాతృభిశ్చైతాః పతిభిర్దేవరైస్తథా।

పూజ్యా భూషయితవ్యాశ్చ బహుకల్యాణమీప్సుభిః॥౫౫॥

న కేవలం వివాహకాలే వరేణ దత్తం ధనం సమర్పణీయం, కిన్తు తదుత్తరకాలమపి పిత్రాదిభిరధ్యేత భోజనాదినా పూజయితవ్యా వస్త్రాలఙ్కారాదినా భూషయితవ్యాశ్చ బహుధనాదిసమ్పదం ప్రాప్తకా భైః॥౫౫॥

యత్ర నార్యస్తు పూజ్యన్తే రమన్తే తత్ర దేవతాః।

యత్రైతాస్తు న పూజ్యన్తే సర్వాస్తత్రాఫలాః క్రియాః॥౫౬॥

యత్ర కులే పిత్రాదిభిః స్త్రియః పూజ్యన్తే తత్ర దేవతాః ప్రసీదన్తి । యత్ర పునరేతా న పూజ్యన్తే తత్ర దేవతాప్రసాదాభావాద్యాగాదిక్రియాః సర్వా నిష్ఫలా భవన్తీతి నిన్దార్థవాదః ॥౫౬॥

శోచన్తి జామయో యత్ర వినశ్యత్యాశు తత్కులమ్।

న శోచన్తి తు యత్రైతా వర్ధతే తద్ధి సర్వదా॥౫౭॥

“జామిః స్వస్కులస్త్రియోః" ఇత్యాభిధానికాః (అమరకోశే నానార్థః, శ్లో. ౧౪౨) । యస్మిన్కులే భగినీగృహపతిసంవర్ధనీయ సన్నిహితసపిణ్డస్త్రియశ్చ పత్నీదుహితృస్నుషాద్యాః పరితాపాదినా దుఃఖిన్యో భవన్తి తత్కులం శీఘ్రం నిర్ధనీభవతి దైవరాజాదినా చ పీడ్యతే । యత్రైతా న శోచన్తి సద్ధనాదినా నిత్యం వృద్ధిమేతి । మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు “నవోఢాదుహితృస్నుషాద్యా జామయః" ఇత్యాహతుః ॥౫౭॥

జామయో యాని గేహాని శపన్త్యప్రతిపూజితాః।

తాని కృత్యాహతానీవ వినశ్యన్తి సమన్తతః॥౫౮॥

యాని గేహాని భగినీపత్నీహితృస్నుషాద్యా అపూజితాః సత్యోఽభిశపన్తి "ఇదమనిష్టమేషామస్తు" ఇతి, తాన్యభిచారహతాని ధనపశ్వాదిసహితాని నశ్యన్తి ॥౫౮॥

తస్మాదేతాః సదా పూజ్యా భూషణాచ్ఛాదనాశనైః।

భూతికామైర్నరైర్నిత్యం సత్కారేషూత్సవేషు చ॥౫౯॥

యస్మాదేవం తస్మాత్కారణాదేతా భూషణాచ్ఛాదనాశనైర్నిత్యం సత్కారేషు కౌముద్యాదిషు, ఉత్సవ్రేషుపనయనాదిషు ఆభ్యుదయికేషు సమృద్ధికా మైర్నృభిః సదా పూజనీయాః ॥౫౯॥

సన్తుష్టో భార్యయా భర్తా భర్త్రా భార్యా తథైవ చ।

యస్మిన్నేవ కులే నిత్యం కల్యాణం తత్ర వై ధ్రువమ్॥౬౦॥

భార్యయా భర్త్రా ఇతి హేతౌ తృతీయా । యత్ర కులే భార్యయా భర్తా ప్రీతో భవతి స్త్ర్యన్తరాభిలామాదికం న కరోతి, భార్యా చ స్వామినా ప్రీతా భవతి, తస్మిన్కులే చిరం శ్రేయో భవతి । కులగ్రహణాన్న కేవలం భార్యాపతీ ఏవ పుత్రపౌత్రాదిసన్తతిరపి శ్రేయోభాగినీ భవతి ॥౬౦॥

యది హి స్త్రీన రోచేత పుమాంసం న ప్రమోదయేత్।

అప్రమోదాత్పునః పుంసః ప్రజనం న ప్రవర్తతే॥౬౧॥

[యదా భర్తా చ భార్యా చ పరస్పరవశానుగౌ।

తదా ధర్మార్థకామానాం త్రయాణామపి సఙ్గతమ్॥౨॥]

దీప్త్యర్థోఽత్ర రుచిః। యది స్త్రీ వస్త్రాభరణాదినా శోభాజనకేన దీప్తిమతీ న స్యాత్తదా స్వామినం పునర్న హర్షయేదేవ । హిశబ్దోఽవధారణే । అప్రహర్షాత్పునః స్వామినః ప్రజనం గర్భధారణేన సమ్పద్యతే ॥౬౧॥

స్త్రియాం తు రోచమానాయాం సర్వం తద్రోచతే కులమ్।

తస్యాం త్వరోచమానాయాం సర్వమేవ న రోచతే॥౬౨॥

 స్త్రియాం మణ్డనాదినా కాన్తిమత్యాం భర్తృస్నేహవిషయతయా పరపురుషసంపర్కవిరహాత్తత్కులం దీప్తం భవతి । తస్యాం పునరరోచమానాయాం భర్తృవిద్విష్టతయా జరాన్తరసంపర్కాత్సకలమేవ కులం సలిన భవతి ॥౬౨॥

కువివాహైః క్రియాలోపైర్వేదానధ్యయనేన చ।

కులాన్యకులతాం యాన్తి బ్రాహ్మణాతిక్రమేణ చ॥౬౩॥

ఆసురాదివివాహైర్యథావర్ణనిషిద్ధైర్జాతకర్మాదిక్రియాలోపైవందాపాఠేన బ్రాహ్మణాపూజనేన ప్రఖ్యాత కులాన్యపకర్షం గచ్ఛన్తి ॥౬౩॥

శిల్పేన వ్యవహారేణ శూద్రాపత్యైశ్చ కేవలైః।

గోభిరశ్వైశ్చ యానైశ్చ కృష్యా రాజోపసేవయా॥౬౪॥

చిత్రకర్మాదిశిల్పేన కలయా ధనప్రయోగాత్మకవ్యవహారేణ కేవలశూద్యాపత్యేన గవాశ్వరథక్రయవిక్రయాదినా కృషిరాజసేవాభ్యాం కులాని వినశ్యన్తీత్యుత్తరేణ సమ్బన్ధః ॥౬౪॥

అయాజ్యయాజనైశ్చైవ నాస్తిక్యేన చ కర్మణామ్।

కులాన్యాశు వినశ్యన్తి యాని హీనాని మన్త్రతః॥౬౫॥

అయాజ్యవ్రాత్యాదియాజనైః కర్మణాం శ్రౌతస్మార్తాదీనాం నాస్తిక్యేన "శాస్త్రీయఫలవత్కర్మసు ఫలాభావబుద్ధిర్నాస్తిక్యమ్" । వేదాధ్యయనశూన్యాని కులాని క్షిప్రమపకర్షం గచ్ఛన్తి । అత్ర చ వివాహప్రకరణే వివాహనిన్దాప్రసఙ్గేన క్రియాలోపాదయో నిన్దితాః । నిన్దయా చైతన్న కర్తవ్యమితి సర్వత్ర నిషేధః కల్ప్యతే ॥౬౫॥

ఇదానీం క్రియాలోపాదిగతప్రాసఙ్గికకులనిన్దానుప్రసక్త్యా కులోత్కర్షమాహ —

మన్త్రతస్తు సమృద్ధాని కులాన్యల్పధనాన్యపి।

కులసంఖ్యాం చ గచ్ఛన్తి కర్షన్తి చ మహద్యశః॥౬౬॥

యద్యపి "ధనేన కులమ్" ఇతి లోకే ప్రసిద్ధం తథాప్యల్పధనాన్యపి కులాని వేదాధ్యయనతదర్థజ్ఞా-నానుష్ఠానప్రసక్తాన్యుత్కృష్టకులగణనాయాం గణ్యన్తే మహతీం చ ఖ్యాతిమర్జయన్తి ॥౬౬॥

వివాహప్రకరణమతిక్రాన్తమ్ । ఇదానీం వైవాహికాగ్నౌ సమ్పాద్యం మహాయజ్ఞవిధానం చేతి వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతం మహాయజ్ఞానుష్ఠానమాహ —

వైవాహికేఽగ్నౌ కుర్వీత గృహ్యం కర్మ యథావిధి।

పఞ్చయజ్ఞవిధానం చ పక్తిం చాన్వాహిక గృహీ॥౬౭॥

వివాహే భవో వైవాహికః, అధ్యాత్మాదిత్వాట్ఠఞ్ । తస్మిన్నగ్నౌ గృహ్యోక్తం కర్మ సాయంప్రాతర్హోమాష్టకాది యథాశాస్త్రమగ్నిసమ్పాద్యం చ పఞ్చమహాయజ్ఞాన్తర్గతవైశ్వదేవాద్యనుష్ఠానం ప్రతిదినసమ్పాద్యం చ పాకం గృహస్థః కుర్యాత్ ॥౬౭॥

పఞ్చ సూనా గృహస్థస్య చుల్లీ పేషణ్యుపస్కరః।

కణ్డనీ చోదకుమ్భశ్చ వధ్యతే యాస్తు వాహయన్॥౬౮॥

పశువధస్థానం సూనా। సూనా ఇవ సూనా హింసాస్థానగుణయోగాచ్చుల్ల్యాదయః పఞ్చ గృహస్థస్య హింసాబీజాని హింసాస్థానాని । చుల్లీ ఉద్వాహనీ, పేషణీ దృషదుపలాత్మికా, ఉపస్కరో గృహోపకరణకుణ్డసంమార్జన్యాదిః, కణ్డనీ ఉలూఖలముసలే, ఉదకుమ్భో జలాధారకలశః । యాః స్వకార్యే యోజ- యన్యాపేన సమ్బధ్యతే ॥౬౮॥

తాసాం క్రమేణ సర్వాసాం నిష్కృత్యర్థం మహర్షిభిః।

పఞ్చ క్లృప్తా మహాయజ్ఞాః ప్రత్యహం గృహమేధినామ్॥౬౯॥

తాసాం చుల్లయాదిస్థానానాం యథాక్రమం నిష్కృత్యర్థముత్పన్నపాపనాశార్థం గృహస్థానాం పఞ్చమహాయజ్ఞాః ప్రతిదినం మన్వాదిభిరనుష్ఠేయతయా స్మృతాః । ఏవం చ నిష్కృత్యర్థమిత్యభిధానాద్ధిసాస్థానత్వేన చ కీర్తనాత్ “సూనాదోషైర్న లిప్యతే” (మ. స్మృ. 3 / ౭౧) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్పఞ్చసూనానాం పాపహేతుకత్వం, పఞ్చయజ్ఞానాం చ తత్పాపనాశకత్వమవగమ్యతే । ప్రత్యహమిత్యభిధానాత్ప్రతిదినం తత్పాపక్షయస్యాపేక్షితత్వాత్సంధ్యావన్దనా దివన్నిత్యత్వమపి న విరుధ్యతే ॥౬౯॥

అధ్యాపనం బ్రహ్మయజ్ఞః పితృయజ్ఞస్తు తర్పణమ్।

హోమో దైవో బలిర్భౌతో నృయజ్ఞోఽతిథిపూజనమ్॥౭౦॥

అధ్యాపనశబ్దేనాధ్యయనమపి గృహ్యతే "జపోఽహుతః” (మ. స్మృ. 3 / ౭౪) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । అ- తోఽధ్యాపనమధ్యయనం చ బ్రహ్మయజ్ఞః । “అన్నాద్యేనోదకేన వా " (మ.స్మృ. 3 / ౮౨) ఇతి తర్పణం వక్ష్యతి, స పితృయజ్ఞః । అగ్నౌ హోమో వక్ష్యమాణో దేవయజ్ఞః। భూతబలిర్భూతయజ్ఞః। అతిథిపూజనం మనుష్యయజ్ఞః । అధ్యాపనాదిషు యజ్ఞశబ్దో మహచ్ఛబ్దశ్చ స్తుత్యర్థం గౌణః ॥౭౦॥

పఞ్చైతాన్యో మహాయజ్ఞాన్న హాపయతి శక్తితః।

స గృహేఽపి వసన్నిత్యం సూనాదోషైర్న లిప్యతే ॥౭౧॥

శక్తిత ఇత్యేతద్విధానార్థోఽయమనువాదః । అనుకల్పేనాపి యథాసమ్భవమేతే కర్తవ్యాః । హాపయతీతి ప్రకృత్యర్థ ఏవ ఛాన్దసత్వాణిణచ్ । జహాతీత్యర్థః ॥౭౧॥

దేవతాఽతిథిభృత్యానాం పితౄణామాత్మనశ్చ యః।

న నిర్వపతి పఞ్చానాముచ్ఛ్వసన్న స జీవతి ॥౭౨॥

దేవతాశబ్దేన భూతానామపి గ్రహణమ్, తేషామపి బలిహరణే దేవతారూపత్వాత్ । భృత్యా వృద్ధమా- తాపిత్రాదయోఽవశ్యం సంవర్ధనీయాః । "సర్వత ఏవాత్మానం గోపాయేత్" ఇతి శ్రుత్యా ఆత్మపోషణమణ్య- వశ్యం కర్తవ్యమ్ | దేవతాఽఽదీనాం పఞ్చానాం యోఽన్నం న దదాతి స ఉచ్ఛ్వసన్నపి జీవితకార్యాకర- ణాన్న జోవతీతి నిన్దయాఽవశ్యకర్తవ్యతా బోధ్యతే ॥౭౨॥

అహుతం చ హుతం చైవ తథా ప్రహుతమేవ చ।

బ్రాహమ్యం హుతం ప్రాశితం చ పఞ్చయజ్ఞాన్ప్రచక్షతే ॥౭౩॥

నామభేదేఽపి వాక్యభేద ఇతి దర్శయితుం పఞ్చమహాయజ్ఞానాం మున్యన్తరకృతాన్యహుతాదీని సంజ్ఞాన్త- రాజ్యభిధేయాని ॥౭౩॥

తాని స్వయం వ్యాచష్టే —

జపోఽహుతో హుతో హోమః ప్రహుతో భౌతికో బలిః।

బ్రాహ్మ్యం హుతం ద్విజాగ్ర్యార్చా ప్రాశితం పితృతర్పణమ్ ॥౭౪॥

అహుతశబ్దేన బ్రహ్మయజ్ఞాఖ్యో జప ఉచ్యతే । హుతశబ్దేన దేవయజ్ఞాఖ్యో హోమః । ప్రహుతశబ్దేన భూతయజ్ఞాఖ్యో భూతబలిః । బ్రాహ్మయహుతశబ్దేన మనుష్యయజ్ఞాఖ్యా బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠస్యార్చా । ప్రాశితశ- బ్దేన పితృయజ్ఞాఖ్యం నిత్యశ్రాద్ధమ్ ॥౭౪॥

స్వాధ్యాయే నిత్యయుక్తః స్యాద్దైవే చైవేహ కర్మణి।

దైవకర్మణి యుక్తో హి బిభర్తీదం చరాచరమ్ ॥౭౫॥

యది దారిద్ర్యాదిదోషేణాతిథిభోజనాదికం కర్తుం న క్షమతే తదా బ్రహ్మయజ్ఞే నిత్యయుక్తో భవేత్। దైవే కర్మణ్యగ్నౌ హోమే చ। హోమస్య స్తుతిమాహ-యతో దైవకర్మపర ఇదం స్థావరజఙ్గమం ధారయతి ॥౭౫ ॥

కుత ఏతదిత్యాహ —

అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే।

ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిర్వృష్టేరన్నం తతః ప్రజాః ॥౭౬॥

యజమానేనాగ్నావాహుతిః సమ్యక క్షిప్తా రసాహరణకారిత్వాదాదిత్యస్య ఆదిత్యం ప్రాప్నోతి। స చాహుతిరస ఆదిత్యాద్ వృష్టిరూపేణ జాయతే। తతోఽన్నమ్। తదుపభోగేన జాయన్తే ప్రజాః ॥౭౬॥

యథా వాయుం సమాశ్రిత్య వర్తన్తే సర్వజన్తవః।

తథా గృహస్థమాశ్రిత్య వర్తన్తే సర్వ ఆశ్రమాః॥౭౭॥

యథా ప్రాణాఖ్యవాయ్వాశ్రయేగ సర్వప్రాణితో జీవన్తి తథా గృహస్థాశ్రమేణ సర్వాశ్రమిణో నిర్వహన్తి॥౭౭॥

గృహస్థః ప్రాణతుల్యః సర్వాశ్రమిణామిత్యుక్తం తదేవోపపాదయతి—

యస్మాత్త్రయోఽప్యాశ్రమిణో జ్ఞానేనాన్నేన చాన్వహమ్।

గృహస్థేనైవ ధార్యన్తే తస్మాజ్జ్యేష్ఠాశ్రమో గృహీ॥౭౮॥

యస్మాద్ గృహస్థవ్యతిరిక్తాస్త్రయోఽప్యాశ్రమిణో వేదార్థవ్యాఖ్యానాన్నదానాభ్యాం నిత్యం గృహస్థైరేవోపక్రియన్తే తస్మాత్ జ్యేష్ఠాశ్రమో గృహస్థః। జ్యేష్ఠ ఆశ్రమో యస్య స తథేతి బహువ్రీహిః॥౭౯॥

స సన్ధార్యః ప్రయత్నేన స్వర్గమక్షయమిచ్ఛతా।

సుఖం చేహేచ్ఛతా నిత్యం యోఽధార్యో దుర్బలేన్ద్రియైః॥౭౯॥

యత ఏవమతః స గృహస్థాశ్రమః స్వర్గసుఖమిచ్ఛతా అనన్తమివ చిరస్థాయిత్వాత్, ఇహ లోకే చ స్త్రీసమ్భోగస్వాద్వన్నాదిభోజనసుఖం సన్తతమిచ్ఛతా ప్రయత్నేనానుష్ఠేయః। యోఽసంయతేన్ద్రియైర్ధారయితుం న శక్యతే॥౭౯॥

ఋషయః పితరో దేవా భూతాన్యతిథయస్తథా।

ఆశాసతే కుటుమ్బిభ్యస్తేభ్యః కార్యం విజానతా॥౨౦॥

ఏతే గృహస్థేభ్యః సకాశాత్ప్రార్థయన్తే। అతః శాస్త్రజ్ఞేన తేభ్యః కర్తవ్యమ్॥౮౦॥

కి తత్తదాహ—

స్వాధ్యాయేనార్చయేతర్షీన్హోమైర్దేవాన్యథావిధి।

పితౄఞ్ఛ్రాద్ధైశ్చ నౄనన్నైర్భూతాని బలికర్మణా॥౮౧॥

నానాప్రకారత్వాదర్చనస్య స్వాధ్యాయాదేరర్చనార్థత్వముచితమ్। మహాయజ్ఞాన్తర్గతైః స్వాధ్యాయాదిభిః ఋషిదేవపితృతిథిభూతాని యథాశాస్త్రం పూజయేత్॥౮౧॥

తత్ర పితృయజ్ఞం తావదాహ—

కుర్యాదహరహః శ్రాద్ధమన్నాద్యేనోదకేన వా।

పయోమూలఫలైర్వాఽపి పితృభ్యః ప్రీతిమావహన్॥౮౨॥

ప్రత్యహం యథాసమ్భవం శ్రాద్ధం కుర్యాత్। శ్రాద్ధశబ్దోఽయం కర్మవిధివాక్యవర్తీ కౌణ్డపాపినామయనీయాగ్ని హోత్రశబ్దవద్వక్ష్యమాణపార్వణశ్రాద్ధధర్మాతిదేశార్థః। అన్నాద్యేనేతి తిలైర్వ్రీహిభిర్యవైరిత్యాదేరుపాదానమ్। పయః క్షీరమ్॥౮౨॥

ఏకమప్యాశయేద్విప్రం పిత్రర్థే పాఞ్చయజ్ఞికే।

న చైవాత్రాశయేత్కఞ్చిద్వైశ్వదేవం ప్రతి ద్విజమ్॥౮౩॥

పితృప్రయోజనే పఞ్చయజ్ఞాన్తర్గతే ఏకమపి బ్రాహ్మణ భోజయేత్ । అపిశబ్దాత్సమ్భవే బహూనపి । పార్వణధర్మగ్రహణాచ్చ వైశ్వదేవబ్రాహ్మణభోజనప్రాప్తావాహ-న కఞ్చిద్వైశ్వదేవార్థం బ్రాహ్మణమత్ర భోజయేత్ ॥౮౩॥

వైశ్వదేవస్య సిద్ధస్య గృహ్యేఽగ్నౌ విధిపూర్వకమ్ ।

ఆభ్యః కుర్యాద్దేవతాభ్యో బ్రాహ్మణో హోమమన్వహమ్ ॥౮౪॥

విశ్వదేవార్థః సర్వదేవార్థో వైశ్వదేవస్తస్య పక్వస్యాన్నస్యావసథ్యాగ్నౌ స్వగృహ్యావిహితపర్యుక్షణా-దీతికర్తవ్యతాపూర్వకమాభ్యో వక్ష్యమాణదేవతాభ్యో బ్రాహ్మణః ప్రత్యహం హోమం కుర్యాత్ । బ్రాహ్మణగ్రహణం ద్విజాతిప్రదర్శనార్థమ్, త్రయాణాం ప్రకృతత్వాత ॥౮౪॥

అగ్నేః సోమస్య చైవాదౌ తయోశ్చైవ సమస్తయోః ।

విశ్వేభ్యశ్చైవ దేవేభ్యో ధన్వన్తరయ ఏవ చ ॥౮౫॥

వచనద్వయమ్ "స్వాహాకారప్రదానహోమః" ఇతి కాత్యాయనస్మరణాదాదావగ్నయే స్వాహా సోమాయ స్వాహేతి నిరపేక్షదేవతాకం హోమద్వయం కృత్వా అగ్నీషోమాభ్యాం స్వాహేతి సమస్తదేవతాకం హోమం కుర్యాత్ । తతో విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో, ధన్వన్తరయే ॥౮౫॥

కుహ్వై చైవానుమత్యై చ ప్రజాపతయ ఏవ చ ।

సహద్యావాపృథివ్యోశ్చ తథా స్విష్టకృతేఽన్తతః ॥౮౬॥

కుహ్వా అనుమత్యై ప్రజాపతయే ద్యావాపృథివీభ్యామగ్నయే స్విష్టకృత ఇత్యేవం స్వాహాకారాన్తాన్హోమాన్కుర్యాత్ । శ్రుత్యన్తరేష్వగ్నివిశేషణత్వేన స్విష్టకృతో విధానాత్కేవలం స్విష్టకృన్నిదంశేఽప్యగ్నివిశేషణత్వేనైవ ప్రయోగః ।పాఠాదేవాన్తత్వే సిద్ధే స్విష్టకృతేఽన్తత ఇత్యభిధానం స్మృత్యన్తరీయహోమసముచ్చయేఽప్యన్తత్వజ్ఞాపనార్థమ్ ॥౮౬॥

ఏవం సమ్యగ్హవిర్హుత్వా సర్వదిక్షు ప్రదక్షిణమ్ ।

ఇన్ద్రాన్తకాప్పతీన్దుభ్యః సానుగేభ్యో బలిం హరేత్ ॥౮౭॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సమ్యగనన్యచిత్తో దేవతాభ్యాంనపర ఏవ హోమాన్కృత్వా సర్వాసు ప్రాచ్యాదిషు దిక్షు ప్రదక్షిణమిన్ద్రాదిభ్యః సపురుషేభ్యో బలిం హరేత్ । యథా - ప్రాచ్యామిన్ద్రాయ నమః, ఇన్ద్రపురుషేభ్యో నమః । దక్షిణస్యాం యమాయ నమః, యమపురుషేభ్యో నమః । పశ్చిమాయాం వరుణాయ నమః, వరణపురుషేభ్యో నమః । ఉత్తరస్యాం సోమాయ నమః, సోమపురుషేభ్యో నమః యద్యపి శబ్దావగమ్యత్వాదేవతాత్వస్యాన్తకాప్పతీన్దుశబ్దైరేవోద్దేశో యుక్తస్తథాపి బహువృచానుష్ఠానసంవాదాద్వహ్వృచగృహ్యే చ " యమాయ యమపురుషేభ్యో వరుణాయ వరుణపురుషేభ్యః సోమాయ సోమపురుషేభ్యః ఇతి ప్రతిదిశమ్" (అ. ౧ ఖం. ౨) ఇతి పాఠాద్యథోక్త ఏవ ప్రయోగః ॥౮౭॥

మరుద్భ్య ఇతి తు ద్వారి క్షిపేదప్స్వద్భ్య ఇత్యపి ।

వనస్పతిభ్య ఇత్యేవం ముసలోలూఖలే హరేత్ ॥౮౮॥

ఇతిశబ్దః స్వరూపవివక్షార్థః । మరుద్భ్యో నమః ఇతి ద్వారే బలిం దద్యాత్, జలేఽద్భ్య ఇతి । ముసలోలూఖల ఇతి ద్వన్ద్వనిర్దేశాత్సహయుక్తయోరన్యతరత్ర వనస్పతిభ్య ఇతి బలిం దద్యాత్ । గుణానురోధేన ప్రధానబలికర్మావృత్తేరన్యాయ్యత్వాత్ ॥౮౮॥

ఉచ్ఛీర్షకే శ్రియై కుర్యాద్ భద్రకాల్యై చ పాదతః ।

బ్రహ్మవాస్తోష్పతిభ్యాం తు వాస్తుమధ్యే బలిం హరేత్ ॥౮౯॥

వాస్తుపురుషస్య శిరఃప్రదేశ ఉత్తరపూర్వస్యాం దిశి శ్రియై బలిం దద్యాత్ । తస్యైవ పాదదేశే దక్షిణపశ్చిమాయాం దిశి భద్రకాల్యై । అన్యే తు ఉచ్ఛీర్షకం గృహస్థశయనస్య శిరఃస్థానభూభాగం, పాదత ఇతి తస్యైవ చరణభూప్రదేశమాహుః । బ్రహ్మణే వాస్తోష్పతయ ఇతి గృహమధ్యే । ద్వన్ద్వనిర్దేశేఽపి బ్రహ్మవా స్తోష్పత్యోః పృథగేవ దేవతాత్వమ్ । యత్ర ద్వన్ద్వే మిలితస్య దేవతాత్వమపేక్షితం తత్ర సహాదిశబ్దం కరోతి । యథా సహద్యావాపృథివ్యోశ్చేతి ॥౮౯॥

విశ్వేభ్యశ్చైవ దేవేభ్యో బలిమాకాశ ఉత్క్షిపేత్ ।

దివాచరేభ్యో భూతేభ్యో నక్తఞ్చారిభ్య ఏవ చ ॥౯౦॥

విశ్వేభ్యశ్చైవ దేవేభ్య ఇతి శబ్దాదేకేయమాహుతిః | విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో నమ ఇతి గృహాకాశే బలిం దద్యాత్। దివాచరేభ్యో భూతేభ్య ఇతి దివా, నక్తఞ్చారిభ్య ఇతి నక్తమ్ । “దివాచారిభ్యో దివా" (అ. ౧ ఖం. ౨) ఇత్యాదిబహ్వృచగృహ్యదర్శనాదియం వ్యవస్థా ॥౯౦॥

పృష్ఠవాస్తుని కుర్వీత బలిం సర్వాత్మభూతయే ।

పితృభ్యో బలిశేషం తు సర్వం దక్షిణతో హరేత్ ॥౯౧॥

గృహస్యోపరి యద్ గృహం తత్పృష్ఠవాస్తు బలిదాతుః పృష్ఠదేశే భూభాగే వా తత్ర సర్వాత్మభూతయే నమ ఇత్యేవ బలిం దద్యాత్ । ఉక్తబలిదానావశిష్టం సర్వమన్నం దక్షిణస్యాం దిశి దక్షిణాముఖః స్వధా పితృభ్య ఇతి బలిం హరేత్ । ప్రాచీనావీతినా చార్య బలిర్దైయః । "స్వధా పితృభ్య ఇతి ప్రాచీనావీతీ శేష దక్షిణా నినయేత్" (అ. ౧ ఖం. ౨) ఇతి బహువృచగృహ్యవచనాత్ ॥౯౧॥

శునాం చ పతితానాం చ శ్వపచాం పాపరోగిణామ్ ।

వాయసానాం కృమీణాం చ శనకైర్నిర్వపేద్ భువి ॥౯౨॥

అన్యదన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య స్వపతితాదిభ్యః శనకైర్యథా రజసా న సంగృహ్యతే తథా భువి దద్యాత్ । పాపరోగీ కుష్ఠీ క్షయరోగీ వా ॥౯౨॥

ఏవం యః సర్వభూతాని బ్రాహ్మణో నిత్యమర్చతి ।

స గచ్ఛతి పరం స్థానం తేజోమూర్తి పథర్జునా ॥౯౩॥

ఏవముక్తప్రకారేణ యః సర్వభూతాన్యన్నదానాదినా నిత్యం పూజయతి, స పరం స్థానం బ్రహ్మాత్మకం తేజోమూర్తి ప్రకాశమ్ అవక్రేణవర్త్మనాఽచిరాదిమార్గేణ ప్రాప్నోతి । బ్రహ్మణి లీయత ఇత్యర్థః । జ్ఞానకర్మభ్యాం మోక్షప్రాప్తేః । తేజోమూర్తిరితి సవిసర్గపాఠే ప్రకృష్టబ్రహ్మబోధస్వభావో భూత్వేతి వ్యాఖ్యా ॥౯౩॥

కృత్వైతద్ బలికర్మైవమతిథిం పూర్వమాశయేత్ ।

భిక్షాం చ భిక్షవే దద్యాద్విధివద్ బ్రహ్మచారిణే ॥౯౪॥

ఏవముక్తప్రకారేణైతద్వలికర్మ కృత్వా గృహభోక్తృభ్యః పూర్వమతిథిం భోజయేత్ । భిక్షవే పరివ్రాజే బ్రహ్మచారిణే ప్రథమాశ్రమిణే చ విధివత్స్వస్తివాచ్య భిక్షాదానమపూర్వమితి గౌతమాద్యుక్తవిధినా భిక్షాం దద్యావ। గ్రాసప్రమాణా చ భిక్షా భవతి । "గ్రాసమాత్రా భవైద్భిశా" ఇతి శాతాతపవచనాత్ । సమ్భవే త్వధికమపి దేయమ్ ॥౯౪॥

యత్పుణ్యఫలమాప్నోతి గాం దత్త్వా విధివద్ గురోః ।

తత్పుణ్యఫలమాప్నోతి భిక్షాం దత్త్వా ద్విజో గృహీ ॥౯౫॥

గురవే గాం దత్త్వా విధివత్స్వర్ణవఙ్గికాదివిధానేన యత్ఫలం ప్రాప్నోతి తద్ గృహస్థో విధినా మిక్షాదానాత్ప్రాప్నోతి ॥౯౫॥

భిక్షామప్యుపాత్రం వా సత్కృత్య విధిపూర్వకమ్ ।

వేదతత్త్వార్థవిదుషే బ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్ ॥౯౬॥

ప్రచురాన్నాభావే గ్రాసప్రమాణాం భిక్షామపి వ్యఞ్జనాదినా సత్కృత్య తదభావే జలపూర్ణపాత్రమపి ఫలపుష్పాదినా సత్కృత్య తత్త్వతో వేదతదర్థజ్ఞానవతే బ్రాహ్మణాయ స్వస్తివాచ్యేత్యాది విధిపూర్వకం దద్యాత్ ॥౯౬॥

నశ్యన్తి హవ్యకవ్యాని నరాణామవిజానతామ్ ।

భస్మీభూతేషు విప్రేషు మోహాద్దత్తాని దాతృభిః ॥౯౭॥

మోహాద్యత్పాత్రానభిజ్ఞతయా దేవపిత్రుద్దేశేనాన్నాని వేదాధ్యయనతదర్థజ్ఞానానుష్ఠానతేజఃశూన్యతయా భస్మరూపేషు పాత్రేషు దత్తాని దాతృభినిష్ఫలాని భవన్తి ॥౯౭॥

విద్యాతపఃసమృద్ధేషు హుతం విప్రముఖాగ్నిషు ।

నిస్తారయతి దుర్గాచ్చ మహతశ్చైవ కిల్బిషాత్ ॥౯౮॥

[అనర్హతే యద్దదాతి న దదాతి యదర్హతే ।

అర్హానర్హాపరిజ్ఞానాద్దనీ ధర్మాన్న హీయతే ॥3॥

కాలే న్యాయాగతం పాత్రే విధివత్ప్రతిపాదితమ్ ।

దదాతి పరమం సౌఖ్యమిహ లోకే పరత్ర చ ॥౪॥

ప్రతిగ్రహేణ శుద్ధేన శ స్త్రేణ క్రయవిక్రయాత్ ।

యథాక్రమం ద్విజాతీనాం ధనం న్యాయాదుపాగతమ్ ॥౫॥]

విద్యాతపస్తేజఃసమ్పన్నవిప్రాణాం ముఖాని హోమాధికరణత్వేనాగ్నితయా నిరూపితాని । తేషు హవ్యకన్యాది ప్రక్షిప్తమిహ లోకే దుస్తరాద్వ్యాధిశత్రురాజపీడాదిభయాన్మహతశ్చ పాపాదముత్ర నరకాత్త్రాయతే ॥౯౮॥

సంప్రాప్తాయ త్వతిథయే ప్రదద్యాదాసనోదకే।

అన్నం చైవ యథాశక్తి సత్కృత్య విధిపూర్వకమ్ ॥౯౯॥

స్వయమాగతాయ త్వతిథయే ఆసనం పాదప్రక్షాలనాదుకం యథాసమ్భవం వ్యఞ్జనాదిభిః సత్కృతం వాన్నమ్ “ఆసనావసథౌ” (మ. స్మృ. 3 / ౧౦౭) ఇత్యాదివక్ష్యమాణవిధిపూర్వకం దద్యాత్ ॥౯౯॥

శిలానప్యుఞ్ఛతో నిత్యం పఞ్చాగ్నీనపి జుహ్వతః ।

సర్వం సుకృతమాదత్తే బ్రాహ్మణోఽనర్చితో వసన్ ॥౧౦౦॥

లూనకేదారశేషధాన్యాని శిలాస్తానప్యుచ్ఛిన్వతో వృత్తిసంయమాన్వితస్య, త్రేతా, ఆవసథ్యః, సభ్యశ్చేతి పఞ్చాగ్నయః । సభ్యో నామాగ్నిః శీతాపనోదాద్యర్థం యస్తత్ర ప్రగీయతే । పఞ్చస్వగ్నిషు హోమం కుర్వాణస్యాపి సర్వవృత్తిసఙ్కోచేన పఞ్చాగ్నిహోమార్జితపుణ్యమనర్చితోఽతిథిర్వ్యసన్గృహ్ణాతి । అనయా చ నిన్దయాఽతిథ్యర్చనస్య నిత్యతాఽవగమ్యతే ॥౧౦౦॥

తృణాని భూమిరుదకం వాక్చతుర్థీ చ సూనృతా ।

ఏతాన్యపి సతాం గేహే నోచ్ఛిద్యన్తే కదాచన ॥౧౦౧॥

అన్నాసంభవే పునస్తృణవిశ్రామభూమిపాదప్రక్షాలనాద్యర్థజలప్రియవచనాన్యపి ధార్మికగృహేష్వతివ్యర్థ న కదాచిదుచ్ఛిద్యన్తే అవశ్యదేయానీతి విధీయతే । తృణగ్రహణం శయనీయోపలక్ష గార్థమ్ ॥౧౦౧॥

అప్రసిద్ధత్వాదతిథిలక్షణమాహ —

ఏకరాత్రం తు నివసన్నతిథిర్బ్రాహ్మణః స్మృతః ।

అనిత్యం హి స్థితో యస్మాత్తస్మాదతిథిరుచ్యతే ॥౧౦౨॥

ఏకరాత్రమేవ పరగృహే నివసన్బ్రాహ్మణోఽతిథిర్భవతి । అనిత్యావస్థానాన్న విద్యతే ద్వితీయా తి థిరస్యేత్యతిథిరుచ్యతే ॥౧౦౨॥

నైకగ్రామీణమతిథిం విప్రం సాఙ్గతికం తథా ।

ఉపస్థితం గృహే విద్యాద్ భార్యా యత్రాగ్నయోఽపి వా ॥౧౦౩॥

ఏకగ్రామనివాసినం లోకేషు విచిత్రపరిహాసకథాదిభిః సంగత్యా వృత్త్యర్థినం భార్యాగ్నియుక్తో గృహే దేశకాలోపస్థితమపి నాతిథిం విద్యాత్ । ఏతేన భార్యాగ్నిరహితస్య ప్రవాసినో నాతిథిరితి బోధితమ్ ॥౧౦౩॥

ఉపాసతే యే గృహస్థాః పరపాకమబుద్ధయః ।

తేన తే ప్రేత్య పశుతాం వ్రజన్త్యన్నాదిదాయినామ్ ॥౧౦౪॥

[పరపాకాన్నపుష్టస్య సతతం గృహమేధినః ।

దత్తమిష్టం తపోఽధీతం యస్యాన్నం తస్య తద్భవేత్ ॥౬॥]

అతిథిప్రకరణాదాతిథ్యలోభేన యే గృహస్థాః గ్రామాన్తరాణి గత్వా పరాన్నం సేవన్తే తే నిషిద్ధ-పరాన్నదోషానభిజ్ఞాః తేన పరాన్నభోజనేన జన్మాన్తరే అన్నాదిదాయినాం పశుతాం వ్రజన్తి । తస్మాదిదం న కుర్యాదితి నిషేధః కల్ప్యతే ॥౧౦౪॥

అప్రణోద్యోఽతిథిః సాయం సూర్యోఢో గృహమేధినా ।

కాలే ప్రాప్తస్త్వకాలే వా నాస్యానశ్నన్గృహే వసేత్ ॥౧౦౫॥

సూర్యేఽస్తమితే గృహస్థేనాతిథినం ప్రత్యాఖ్యేయః, సూర్యేణోఢః ప్రాపితో రాత్రౌ స్వగృహగమనాశక్తేః ।ద్వితీయవైశ్వదేవకాలే ప్రాప్తః । అకాలే వా సాయంభోజనే నివృత్తేఽపి । నాస్య గృహేఽతిథిరనశ్నన్వసేదవశ్యమస్మై భోజనం దేయమ్ । ప్రత్యాఖ్యానే ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థోఽయమారమ్భః । అత ఏవ విష్ణుపురాణే-

దివాఽతిథౌ తు విముఖే గతే యత్పాతకం నృప ।

తదేవాష్టగుణం ప్రోక్తం సూర్యోఢే విముఖే గతే ॥

గోవిన్దరాజస్తు ప్రతిషిద్ధాతిథిప్రతిప్రసవార్థత్వమస్యాహ ॥౧౦౫॥

న వై స్వయం తదశ్నీయాదతిథి యన్న భోజయేత్ ।

ధన్యం యశస్యమాయుష్యం స్వర్గ్యం వాఽతిథిపూజనమ్ ॥౧౦౬॥

యద్ ఘృతదధ్యాద్యుత్కృష్టమతిథిర్న ప్రత్యాచష్టే తత్తస్మై అదత్త్వా న స్వయం భోక్తవ్యమ్ । ధనాయ హితం ధనస్య నిమిత్తం వా ధన్యమ్ । ఏవం యశస్యాదయోఽపి శబ్దాః । అతిథిభోజనఫలకథనమిదమ్ । న చానావశ్యకతాపత్తిః, "సర్వం సుకృతమాదత్తే" (మ. స్మృ. 3 / ౧౦౦) ఇత్యాదిదోషశ్రవణాత్ ॥౧౦౬॥

ఆసనావసథౌ శయ్యామనువ్రజ్యాముపాసనామ్ ।

ఉత్తమేషూత్తమం కుర్యాద్ధీనే హీనం సమే సమమ్ ॥౧౦౭॥

ఆసన పీఠం చర్మ వా, ఆవసథో విశ్రామస్థానమ్, శయ్యా ఖట్వాది, అనువ్రజ్యా గచ్ఛతోఽనుగమనమ్, ఉపాసనా పరిచర్యా । ఏతత్సర్వం బహుష్వతిథిషు యుగపదుపస్థితేష్వితరేతరాపేక్షయోత్కృష్టశప-కృష్టమధ్యభం కుర్యాన పునః సర్వేషాం సమమ్ ॥౧౦౭॥

వైశ్వదేవే తు నిర్వృత్తే యద్యన్యోఽతిథిరావ్రజేత్ ।

తస్యాప్యన్నం యథాశక్తి ప్రదద్యాన్న బలిం హరేత్ ॥౧౦౮॥

అన్యశబ్దనిర్దేశాదతిథిభోజనపర్యన్తం వైశ్వదేవే కృతే యద్యపరోఽతిథిరాగచ్ఛేత్తదా తదర్థం పునః పాకం కృత్వా తస్యాన్నం దద్యాత్ । బలిహరణం తతో నాత్రకుర్యాత్ । బలినిషేధాదన్నసంస్కారాభావో వైశ్వదేవస్యావగమ్యతే । అన్నసంస్కారపక్షే కథమసంస్కృతాన్న భోజనమానుజానీయాత్ ॥౧౦౮॥

న భోజనార్థం స్వే విప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్ ।

భోజనార్థం హి తే శంసన్వాన్తాశీత్యుచ్యతే బుధైః ॥౧౦౯॥

భోజనలాభార్థే బ్రాహ్మణః స్వకులగోత్రే న నివేదయేత్ । యస్మాద్భోజనార్థం తే కథయన్నుకీర్ణాశీ తి పణ్డితైః కథ్యతే ॥౧౦౯॥

న బ్రాహ్మణస్య త్వతిథిర్గృహే రాజన్య ఉచ్యతే ।

వైశ్యశూద్రౌ సఖా చైవ జ్ఞాతయో గురురేవ చ ॥౧౧౦॥

బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదయోఽతిథయో న భవన్తి, క్షత్రియాదీనాం బ్రాహ్మణస్యోత్కృష్టజాతిత్వాత్ ।మిత్రజ్ఞాతీనామాత్మసమ్బన్ధాద్ గురోః ప్రభుత్వాత్ । అనేనైవ న్యాయేన క్షత్రియస్య ఉత్కృష్టో బ్రాహ్మణః

సజాతీయశ్చ క్షత్రియోఽతిథిః స్యాన్నాపకృష్టౌ వైశ్యశూద్ర । ఏవం వైశ్యస్యాపి ద్విజాతయోఽతిథయో న శుద్ధః ॥౧౧౦॥

యది త్వతిథిధర్మేణ క్షత్రియో గృహమావ్రజేత్ ।

భుక్తవత్సు చ విప్రేషు కామం తమపి భోజయేత్ ॥౧౧౧॥

యది గ్రామాన్తరాగతత్వాదతిథికాలోపస్థితత్వాదతిథిధర్మేణ క్షత్రియో విప్రగృహమాగచ్ఛత్తదా విప్రగృహోపస్థితవిప్రేషు కృతభోజనేషు స్థితేష్విచ్ఛాతస్తమపి భోజయేత్ ॥౧౧౧॥

వైశ్యశూద్రావపి ప్రాప్తౌ కుటుమ్బేఽతిథిధర్మిణౌ ।

భోజయేత్సహ భృత్యైస్తావానృశంస్యం ప్రయోజయన్ ॥౧౧౨॥

యది వైశ్యశూద్రావపి బ్రాహ్మణస్య కుటుమ్బే గృహే ప్రాప్తౌ గ్రామాన్తరాదాగతత్వాదతిథిధర్మశాలినౌ తదా తావపి క్షత్రియభోజనకాలాత్పరతో దమ్పతోభోజనాత్పూర్వం దాసభోజనకాలే అనుకమ్పామాశ్రయన్భోజయేత్ ॥౧౧౨॥

ఇతరానపి సఖ్యాదీన్సమ్ప్రీత్యా గృహమాగతాన్ ।

ప్రకృత్యాన్నం యథాశక్తి భోజయేత్సహ భార్యయా ॥౧౧౩॥

ఉక్తభోజనకాలే క్షత్రియాదివ్యతిరిక్తాన్సఖిసహాధ్యాయిప్రభృతోన్సమ్ప్రోత్యా గృహమాగతాన్న త్వతిథిభావేన, తస్య ప్రతిషేధాత్ । యథాశక్తి ప్రకృష్టమన్నం కృత్వా భార్యాయా భోజనకాలే భోజయేత్ । గృహస్థస్యాపి స ఏవ భోజనకాలః, "అవశిష్టం తు దమ్పతీ" (మ. స్మృ. ౩ / ౧౧౬) ఇతి చక్ష్యమాణత్వాత్ । ఆత్మనా సహేతి వక్తవ్యే వచనత్రైవిత్రీయమాచార్యస్య । గురోస్తు భోజనకాలానభిధానం ప్రభుత్వేన స్వాధీనకాలత్వాత్ ॥౧౧౩॥

సువాసినీః కుమారీశ్చ రోగిణో గర్భిణీః స్త్రియః ।

అతిథిభ్యోఽగ్ర ఏవైతాన్భోజయేదవిచారయన్ ॥౧౧౪॥

సువాసిన్యో నవోఢాః స్త్రియః స్నుషా దుహితరశ్చ తాః, కుమారీ రోగిణో గర్భిణీశ్చాతిథిభ్యోఽగ్రే పూర్వమేవాతిథిభ్యో భోజయేత్ । కథమతిథిష్వభోజితేషు భోజనమేషామితి విచారమకుర్వన్ । (౧) మేధాతిథిస్త్వన్వగేవేతి పఠిత్వాఽనుగతానేవైతాన్భోజయేదతిథిసమకాలమితి వ్యాఖ్యాయ అన్యే తు అగ్ర ఇతి పఠన్తీత్యుక్తవాన్ ॥౧౧౪॥

అదత్త్వా తు య ఏతేభ్యః పూర్వం భుఙ్క్తే విచక్షణః।

స భుఞ్జానో న జానాతి శ్వగృధ్రైర్జగ్ధిమాత్మనః॥౧౧౫॥

ఏతేభ్యోఽతిథ్యాదిభృత్యపర్యన్తేభ్యోఽన్నమదత్త్వా వ్యతిక్రమభోజనదోషమజానన్ యః పూర్వం భుఙ్క్తే స మరణానన్తరం వగృతధ్రైరాత్మనో భక్షణం న జానాతి । వ్యతిక్రమస్యేదం ఫలమితి వచనవై-

దధ్యేనోక్తమ్ ॥౧౧౫॥

భుక్తవత్స్వథ విప్రేషు స్వేషు భృత్యేషు చైవ హి ।

భుఞ్జీయాతాం తతః పశ్చాదవశిష్టం తు దమ్పతీ ॥౧౧౬॥

విప్రేష్వతిథిషు, స్తేషు జ్ఞాతిషు, భృత్యేషు దాసాదిషు కృతభోజనేషు తతోఽన్నాదవశిష్టం భార్యాపతీ పశ్చాదశ్నీయాతామ్ ॥౧౧౬॥

దేవానృషీన్మనుష్యాంశ్చ పితౄన్గృహ్యాశ్చ దేవతాః ।

పూజయిత్వా తతః పశ్చాద్ గృహస్థః శేషభుగ్భవేత్ ॥౧౧౭॥

గృహ్యాశ్చ దేవతా ఇత్యనేన భూతయజ్ఞ ఉక్తః, పఞ్చయజ్ఞానుష్ఠానస్య "అవశిష్టం తు దమ్పతీ" (మ. స్మృ. ౩ / ౧౧౬) ఇత్యనేన శేషమోజనస్య చ విహితత్వాత్ I వక్ష్యమాణదోషకథనార్థోఽయమనువాదః I

---

(౧) అతిథిభ్యోఽన్వగేవైతాననుగతానేవ భోజయేత్ ప్రారబ్ధభోజనేష్వేవాతిథిషు తత్సమకాలం భోజయేత్

రవి ఇతి పఠన్తి I

అథవా దేవానిత్యనేనైవ భూతయజ్ఞస్యాపి సంగ్రహః I గృహే భవా గృహ్యా దేవతాః పూజయిత్వేతి వాసుదేవాదిప్రతికృతిపూజావిధానార్థత్వమస్య ॥౧౧౭॥

అఘం స కేవలం భుఙ్క్తే యః పచత్యాత్మకారణాత్ I

యజ్ఞశిష్టాశనం హ్యేతత్సతామన్నం విధీయతే ॥౧౧౮॥

[యద్యదిష్టతమం లోకే యచ్చాస్య దయితం గృహే I

తత్తద్ గుణవతే దేయం తదేవాక్షయమిచ్ఛతా ॥౭॥]

యస్త్వాత్మార్థమేవాన్నం పక్త్వా భుఙ్క్తే దేవాదిభ్యో న దదాతి స పాపహేతుత్వాత్పాపమేవ కేవలం భుఙ్క్తే నాన్నమ్ I తథా చ శ్రుతిః — "కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ" I యస్మాద్యదేవ పాకయజ్ఞావశిష్టమశనమన్నమన్యత్ ఏతదేవ సాధూనామన్నముపదిశ్యతే ఇతి ॥౧౧౮॥

అతిథిపూజాప్రసఙ్గేన రాజాదీనామపి గృహాగతానాం పూజావిశేషమాహ —

రాజర్త్విక్స్నాతకగురూన్ప్రియశ్వశురమాతులాన్ ।

అర్హయేన్మధుపర్కేణ పరిసంవత్సరాత్పునః ॥౧౧౬॥

రాజ్యాభిషిక్తః క్షత్రియో రాజా, ఋత్విక్ యజ్ఞే యేన యస్యార్త్విజ్యం కృతమ్, స్నాతకో విద్యావ్రతాభ్యామ్, ప్రియో జామాతా । రాజాదీనేతాన్గృహాగతాన్సప్త గృహ్యోక్తేన మధుపర్కాఖ్యేన కర్మణా పూజయేత్ । పరిసంవత్సరాదితి సంవత్సరం వర్జయిత్వా తదూర్ధ్వం గృహాగతానేతాన్పునర్మధుపకంణ పుజయేత్ । "పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః" (పా. సూ. ౨ / ౩ / ౧౦) ఇతి సూత్రేణ వర్జనార్థపరియోగేనేయం పఞ్చమీ । అత ఏవైతత్సూత్రవ్యాఖ్యానే జయాదిత్యేనోక్తం “అపేన సాహచర్యాత్పరేర్వర్జనార్థస్య గ్రహణమ్” ఇతి । (౧) మేధాతిథిస్తు పరిసంవత్సరానితి పఠిత్వా పరిగతో నిష్క్రాన్తః సంవత్సరో యేషాం తాన్పుజయేదితి వ్యాఖ్యాతవాన్ । ఉభయత్రాపి పాఠే సంవత్సరమధ్యాగమనే న మధుపర్కార్హతా ॥౧౧౯॥

రాజస్నాతకయోః పూజాసఙ్కోచార్థమాహ —

రాజా చ శ్రోత్రియశ్చైవ యజ్ఞకర్మణ్యుపస్థితౌ ।

మధుపర్కేణ సమ్పూజ్యౌ న త్వయజ్ఞ ఇతి స్థితిః ॥౧౨౦॥

రాజస్నాతకౌ సంవత్సరాదూర్ద్ధమపి యజ్ఞకర్మణ్యేవ ప్రాప్తౌ మధుపర్కేణ పుజనీయౌ న తు యజ్ఞవ్యతిరేకేణ । జామాత్రాదయస్తు సంవత్సరాదూర్ధ్వం యజ్ఞం వినాఽపి మధుపర్కార్హాః । సంవత్సరమధ్యేతు సర్వేషాం యజ్ఞవివాహయోరేవ మధుపర్కః । తదాహ గౌతమః — "ఋత్విగాచార్యశ్వశురపితృవ్యమాతులాదీనాముపస్థానే మధుపర్కః । సంవత్సరే పునర్యజ్ఞవివాహయోరవక్ రాజ్ఞః శ్రోత్రియస్య చ ॥౧౨౦॥

సాయం త్వన్నస్య సిద్ధస్య పత్న్యమన్త్రం బలిం హరేత్ ।

వైశ్వదేవం హి నామైతత్సాయం ప్రాతర్విధీయతే ॥౧౨౧॥

దినాన్తే సిద్ధస్యాన్నస్య పత్నీ అమన్త్రం బలిహరణం కుర్యాత్, ఇన్ద్రాయ నమ ఇతి మన్త్రపాఠవర్జమ్ । మానసస్తు దేవతోద్దేశో న నిషిధ్యతే । యత ఏతద్వైశ్వదేవం నామాన్నసాధ్యం హోమబలిదానాతిథిభోజనాత్మకం తత్సాయమ్ప్రాతర్గృహస్థస్యోపదిశ్యతే ॥౧౨౧॥

"శ్రాద్ధకల్పం చ శాశ్వతమ్" (మ. స్మృ. ౧ / ౧౧౨) ఇత్యనుక్రమణికాయాం ప్రతిజ్ఞాతం శ్రాద్ధక-

ల్పముపక్రమతే—

పితృయజ్ఞం తు నిర్వర్త్య విప్రశ్చేన్దుక్షయేఽగ్నిమాన్ ।

పిణ్డాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్ ॥౧౨౨॥

సాగ్నిరమావాస్యాయాం పిణ్డపితృయజ్ఞాఖ్యం కర్మ కృత్వా శ్రాద్ధం కుర్యాత్ । పితృయజ్ఞ పిణ్డానామను పశ్చాదాహ్రియత ఇతి పిణ్డాన్వార్యకం శ్రాద్ధమ్ । మాసానుమాసికం మాసశ్చానుమాసశ్చ తయోర్భవమ్ । ప్రతిమాసం కర్తవ్యమిత్యర్థః । అనేనాస్య నిత్యత్వముక్తమ్ । విప్రగ్రహణం ద్విజాతిపరమ్, త్రయాణాం ప్రకృతత్వాత్ ॥౧౨౨॥

ఇదానీం నామనిర్వచనేనోక్తమేవ పితృయజ్ఞానన్తర్యం ద్రఢయతి—

పితౄణాం మాసికం శ్రాద్ధమన్వాహార్యం విదుర్బుధాః ।

తచ్చామిషేణ కర్తవ్యం ప్రశస్తేన ప్రయత్నతః ॥౧౨౩॥

[న నిర్వపతి యః శ్రాద్ధం ప్రమీతపితృకో ద్విజః ।

ఇన్దుక్షయే మాసి మాసి ప్రాయశ్చిత్తీ భవేతు సః ॥౮॥]

ఇదం మాసికం ప్రతిమాసభవం శ్రాద్ధం యస్మాత్పితృయజ్ఞపిణ్డానామను పశ్చాదాహ్రియతే తేన పిణ్డాన్వాహార్యకమిదం పణ్డితా జానన్తి । తతో యుక్తం పితృయజ్ఞానన్తర్యమస్య । తచ్చామిషేణ వక్ష్యమాణమాంసేన ప్రశస్తేన మనోహరేణ పూతిగన్ధాదిరహితేన ప్రయత్నతః కర్తవ్యమ్ । "పిణ్డానాం మాసిక శ్రాద్ధమ్" ఇతి వా పాఠః । పిణ్డానాం పితృయజ్ఞపిణ్డానామ్ । శేషం తుల్యమ్ ॥౧౨౩॥

తత్ర యే భోజనీయాః స్యుర్యే చ వర్జ్యా ద్విజోత్తమాః ।

యావన్తశ్చైవ యైశ్చాన్నైస్తాన్ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః ॥౨౨౪॥

తస్మిన్ శ్రాద్ధే యే భోజనీయా యే చత్యాజ్యా యత్సంఖ్యాకా యైశ్చాన్నైస్తత్సర్వం ప్రవక్ష్యామి ॥౧౨౪॥

అత్ర యద్యప్యుద్దేశక్రమేణ యే భోజనీయా ఇతి వక్తుముచితం తథాప్యల్పవక్తవ్యత్వాద్ బ్రాహ్మణసంఖ్యామాహ—

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీనేకైకముభయత్ర వా ।

భోజయేత్సుసమృద్ధోఽపి న ప్రసజ్జేత విస్తరే ॥౧౨౫॥

దేవశ్రాద్ధే ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ, పితృపితామహప్రపితామహానాం త్రీన్బ్రాహ్మణాన్, అథవా దైవే ఏకం పిత్రాదిన్నికే చైకం బ్రాహ్మణం భోజయేత్ । ఉక్తాతిరిక్తభోజనసమర్థోఽపి నాధికభోజనేషు

ప్రవర్తేత । (౧) మేధాతిథిస్త్వాహ— పితృకృత్యే త్రీనితి పితుస్త్రీన్బ్రాహ్మణాన్, పితామహస్య త్రీన్బ్రాహ్మణాన్, ప్రపితా-

మహస్య త్రీన్బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ "ఏకైకముభయత్ర వా" ఇతి దైవ ఏకం పిత్రాదిత్రయస్య చైకైకం న త్వేకం పిత్రాదిత్రయస్య, “న త్వేవైకం సర్వేషాం కామమనాద్యే పిణ్డైర్వ్యాఖ్యాతమ్” (అ. ౧౬ ఖం. ౭) ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యావిరోధాత్ । యథైకపిణ్డః పిత్రాదిత్రయస్య న నిరూప్యతే తథైకో బ్రాహ్మణో న భోజయితవ్య ఇత్యర్థః । తస్మాన్న పిత్రాదిత్రయస్యైకబ్రాహ్మణభోజనమ్ । తదసత్, గృహ్యకారేణైవ "న త్వేవైకం సర్వేషాం పిణ్డైర్వ్యాఖ్యాతమ్” (అ. ౧౬ ఖం. ౭) ఇతి పఠిత్వా "కామమనాద్యే" (ఖం ౭) ఇత్యభిహితమ్ । అస్యార్థః — బహుపిత్రాదిదేవతాకశ్రాద్ధానామాద్యం సపిణ్డీకరణమభిమతం తద్వ్యతిరిక్తశ్రాద్ధే కామమేకః పిత్రాదీనాం బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః । అథవా అనాద్యే అదనీయవ్యాభావే ఏకోఽపి భోజయితవ్యః । ఉభయత్రాపి వ్యాఖ్యానే పార్వణాదౌ పిత్రాదిత్రయస్యైకబ్రాహ్మణభోజనం గృహ్యత్రైవోకన్ । వసిష్ఠోఽపి—

యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవతన్త్రం కథం భవేత్ ।

అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్య చ ॥

దేవతాయతనే కృత్వా యథావిధి ప్రవర్తయేత్ ।

ప్రాస్యేదన్నం తదగ్నౌ వా దద్యాద్వా బ్రహ్మచారిణే ॥

ఇతి సర్వేభ్య ఏకబ్రాహ్మణభోజనమాహ । తస్మాద్వయోశ్చైవ వ్యాఖ్యా। "ప్రథనే వావశబ్దే" (పా. సూ. 3 / 3 / 33) ఇత్యనేన విస్తార ఇతి ప్రాప్తే ఛన్దఃసమానత్వాత్స్మృతీనాం "సర్వే విధయశ్ఛన్దసి వికల్ప్యతే" ఇతి విస్తర ఇతి రూపమ్ ॥౧౨౫॥

సత్క్రియాం దేశకాలౌ చ శౌచం బ్రాహ్మణసమ్పదః ।

పఞ్చైతాన్విస్తరో హన్తి తస్మాన్నే హేత విస్తరమ్ ॥౧౨౬॥

సత్క్రియాం బ్రాహ్మణస్య పూజాం, దేశం దక్షిణప్రవణత్వాదివక్ష్యమాణం, కాలమపరాహ్ణం, శౌచం శ్రాద్ధకర్తృ-భోక్తృబ్రాహ్మణప్రైష్యగతం, గుణవద్బ్రాహ్మణలాభం చ బ్రాహ్మణ విస్తారో నాశయతి । తస్మాద్ బ్రాహ్మగవిస్తరం న కుర్యాదితి సత్త్రిక్రియాదివిరోధతో బ్రాహ్మణవిస్తర నిషేధాత్సత్త్రిక్రియాదిసమ్భవే పిత్రాదేరేకైకస్థాపి బ్రాహ్మణత్రయాభ్యనుజ్ఞానమ్ । అత ఏవ గౌతమః – "న చావరాన్భోజయేదయుజో వా యథోత్సాహమ్" । బహువృచగృహ్యకారోఽపి— "అథాతః పార్వణే శ్రాద్ధే కామ్య ఆభ్యుదయిక ఏకోద్దిష్టే వా బ్రాహ్మణాన్" (అ. ౧౬ ఖం. ౭) ఇత్యుపక్రమ్య "ఏకైకమేకైకయ ద్వౌ ద్వౌ త్రీంస్త్రీన్వా వృద్ధౌ ఫలభూయస్త్వమ్ ఇత్యాహ । ద్వౌద్వావిత్యాభ్యుదయిక-శ్రాద్ధవిషయం, స్మృత్యన్తరేషు తథా విధానాత్, అత్రాప్యాభ్యుదయిక ఇత్యుపకమాచ్చ ॥౧౨౬॥

ప్రథితా ప్రేతకృత్యైషా పిత్ర్యం నామ విధుక్షయే ।

తస్మిన్యుక్తస్యైతి నిత్యం ప్రేతకృత్యైవ లౌకికీః ॥౧౨౭॥

యదేతత్పిత్ర్యం కమ శ్రాద్ధరూపం ప్రథమమియం ప్రఖ్యాతా ప్రేతకృత్యా పిత్రుపకారార్థా క్రియా । ప్రకర్షేణ ఇతః ప్రేతః పితృలోకస్థ ఏవోచ్యతే । విధుయేఽమావాస్యాయాం తస్మిన్పిత్ర్యే కర్మణి యుక్తస్యైతత్పరస్య లౌకికీ స్మార్తికీ ప్రేతకృత్యా పిత్రుపకారార్యా క్రియా గుణవత్పుత్రపౌత్రధనాదిఫలప్రబన్ధరూపేణ కర్తారముపతిష్ఠతే, తస్మాదిదం కర్తవ్యమ్ । గోవిన్దరాజేనతు విధిః క్షయ ఇతిపఠితం, వ్యాఖ్యాతం చ యోఽయం నామ విధిః పిత్ర్యం కర్మేతి క్షయే చన్ద్రక్షయే గృహే (?) వా, తదసాంప్రదాయికమ్, మేధాతిథిప్రభృతిభిర్గోవిన్దరాజాదపి వృద్ధతరైరనభ్యుపేతత్వాత్క్షయ ఇతి సమ్బన్ధక్లేశాచ్చ ॥౧౨౭॥

శ్రోత్రియాయైవ దేయాని హవ్యకవ్యాని దాతృభిః ।

అర్హత్తమాయ విప్రాయ తస్మై దత్తం మహాఫలమ్ ॥౧౨౮॥

ఛన్దోమాత్రాధ్యాయీ శ్రోత్రియస్తస్మై దైవపిత్ర్యాన్నాని యత్నతో దేయాని । అర్థతత్త్వమాయా శ్రుతాచారాభిజనాదిభిః పూజ్యతమాయ తస్మ దత్తం మహాఫలం భవతి ॥౧౨౮॥

ఏకైకమపి విద్వాంసం దైవే పిత్ర్యే చ భోజయేత్ ।

పుష్కలం ఫలమాప్నోతి నామన్త్రజ్ఞాన్ బహూనపి ॥౧౨౯॥

దైవపిత్ర్యయోరేకైకమపి వేదతత్త్వవిదం బ్రాహ్మణం భోజయేత్ । తదాఽపి విశిష్టం శ్రాద్ధఫలం ప్రాప్నోతి న త్వవిదుషో బహూనపి । ఏవం చ "ఫలశ్రవణాద్ బ్రాహ్మణభోజనమేవ ప్రధానం పిణ్డదానాదికం త్వఙ్గమ్" ఇతి గోవిన్దరాజేః । వయం తు పిత్రుద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగం బ్రాహ్మణస్వీకారపర్యన్తం శ్రాద్ధశదవాచ్యం ప్రధానం బ్రూమః । తదేవ మనునా "పిణ్డాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాత్" (మ. స్మృ. 3 / ౧౨౨) ఇతి విహితమ్, ఆపస్తమ్బేన తు మన్వర్థస్యైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । తదాహాపస్తమ్బః – “తథైతన్మనుః శ్రాద్ధశబ్దం కర్మ ప్రోవాచ ప్రజానిఃశ్రేయసార్థం తత్ర పితరో దేవతా బ్రాహ్మగస్త్వాహవనీయార్థే మాసి మాస్యపరపక్షస్యాపరాహ్ణః శ్రేయాన్" ఇతి । శ్రాద్ధశబ్దం శ్రాద్ధమితి శబ్దో వాచకో యస్య తత్తథా । బ్రాహ్మణస్త్వాహవనీయార్థే, ఆహవనీయవత్త్యక్తద్రవ్యప్రతిపత్తిస్థానత్వాత్ । పితరో దేవతేతి నియతపితృదేవతాకత్వాచ్చ శ్రాద్ధస్య । దేవతాశ్రాద్ధాదౌ శ్రాద్ధశబ్దస్తు తద్ధర్మప్రాప్త్యర్థో గౌణః । కౌణ్డపాయినాసయన ఇవాగ్నిహోత్రశబ్దః । పుష్కలం ఫలం ప్రాప్నోతీతి తు పుష్టతరఫలార్థినో గుణఫలవిధిః । స భోజనస్యాఙ్గత్వేఽపి తదాశ్రయో న విరుద్ధః |

ఆపస్తమ్బోఽభ్యధాచ్ఛ్రాద్ధం కర్మైతత్పితృదైవతమ్ ।

మన్వర్థం కథయంస్తస్మాన్నేదం బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥౧౨౯॥

దూరాదేవ పరీక్షేత బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్ ।

తీర్థం తద్ధవ్యకవ్యానాం ప్రదానే సోఽతిథిః స్మృతః ॥౧౩౦॥

దూరాదేవ పితృపితామహాద్యభిజనశుద్ధినిరూపణేన కృత్స్నశాస్త్రాధ్యాయినం బ్రాహ్మణం పరీక్షేత । యస్మాత్తథావిధో బ్రాహ్మణో హవ్యాదీనాం తీర్థం పాత్రమ్, ప్రదానే సోఽతిథిరేవ మహాఫలప్రాప్తేహంతుత్వాత్ ॥౧౩౦॥

సహస్రం హి సహస్రాణామనృచాం యత్ర భుఞ్జతే ।

ఏకస్తాన్మన్త్రవిత్ప్రీతః సర్వానర్హతి ధర్మతః ॥౧౩౧॥

యత్ర శ్రాద్ధే బ్రాహ్మణానామవేదవిదాం దశలక్షాణి భుఞ్జతే తత్రైకో వేదవియోజనేన పరితుష్టో ధర్మతో ధర్మోత్పాదనేన తాన్ సర్వానర్హతి స్వీకర్తుం యోగ్యో భవతి । తద్భోజనజన్యం ఫలం జనయతీత్యర్థః । ఛాన్దసత్వాదే-కవచనమ్ । అథవా బహువచనానాం స్థానే సహస్రమితి మనోరభిమతమ్ । గోవిన్దరాజస్త్వాహ– "సహస్రం గచ్ఛన్తు భూతాని" ఇతి వేదే ॥౧౩౧॥

జ్ఞానోత్కృష్టాయ దేయాని కవ్యాని చ హవీంషి చ ।

న హి హస్తావసృగ్దిగ్ధౌ రుధిరేణైవ శుద్ధ్యతః ॥౧౩౨॥

విద్యయా ఉత్కృష్టేభ్యో హవ్యాని కవ్యాని చ దేయాని, న మూర్ఖేభ్యః । అర్థాన్తరన్యాసో నామాలంకారః । న హి రక్తాతౌ హస్తౌ రక్తేనైవ విశుద్ధౌ భవతః కింతు విమలజలేన, ఏవం మూర్ఖభోజనేన జనితం దోషం న మూర్ఖ ఏవ భోజితోఽపహన్తి కింతు విద్వాన్ ॥౧౩౨॥

అవిద్వన్నిన్దయా విద్వద్దానమేవోక్తం వక్రోక్త్యా స్తౌతి—

యావతో గ్రసతే గ్రాసాన్హవ్యకవ్యేష్వమన్త్రవిత్ ।

తావతో గ్రసతే ప్రేత్య దీప్తశూలర్ష్ట్యయోగుడాన్ ॥౧౩౩॥

యత్సంఖ్యాకాన్గ్రాసాన్హవ్యకవ్యేష్వవేదవిద్ భుఙ్క్తే తత్సంఖ్యాకానేవ ప్రకృతశ్రాద్ధకర్తా జ్వలితశూలర్ష్ట్య- ఖ్యాయుధలోహపిణ్డాన్గ్రసతే, శ్రాద్ధకర్తురవేదమవిద్వద్దానఫలకథనమ్ । తథా చ వ్యాసః —

గ్రసతే యావతః పిణ్డాన్యస్య వై హవిషోఽనృచః ।

గ్రసతే తావతః శూలాన్గత్వా వైవస్వతక్షయమ్ ॥౧౩౩॥

జ్ఞాననిష్ఠా ద్విజాః కేచిత్తపోనిష్ఠాస్తథాఽపరే ।

తపఃస్వాధ్యాయనిష్ఠాశ్చ కర్మనిష్ఠాస్తథాఽపరే ॥౧౩౪॥

కేచిదాత్మజ్ఞానపరా బ్రాహ్మణా భవన్తి, అన్యే ప్రాజాపత్యాదితపఃప్రధానాః, అపరే తపోఽధ్యయననిరతాః, ఇతరే యాగాదిపరాః ॥౧౩౪॥

తతః కిమత ఆహ—

జ్ఞాననిష్ఠేషు కవ్యాని ప్రతిష్ఠాప్యాని యత్నతః ।

హవ్యాని తు యథాన్యాయం సర్వేష్వేవ చతుర్ష్వపి ॥౧౩౫॥

జ్ఞానప్రధానేభ్యః పిత్రర్థాన్నాని యత్నాద్దాతవ్యాని, దేవాన్నాని పునర్వ్యాఖ్యావధృతార్థశాస్త్రానుసారేణ చతుర్భ్యోఽపి ॥౧౩౫॥

అశ్రోత్రియో పితా యస్య పుత్రః స్యాద్వేదపారగః ।

అశ్రోత్రియో వా పుత్రః స్యాత్పితా స్యాద్వేదపారగః ॥౧౩౬॥

యోఽశ్రోత్రియపితృకః స్వయం చ శ్రోత్రియః, యః శ్రోత్రియపితృకః స్వయం వా అశ్రోత్రియః ॥౧౩౬॥ తయోః కః శ్రేష్ఠ ఇత్యుపన్యస్య విశేషమాహ—

జ్యాయాంసమనయోర్విద్యాద్యస్య స్యాచ్ఛ్రోత్రియః పితా ।

మన్త్రసమ్పూజనార్థం తు సత్కారమితరోఽర్హతి ॥౧౩౭॥

అనయోః పూర్వశ్లోకనిర్దిష్టయోర్మధ్యే శ్రోత్రియపుత్రం స్వయమశ్రోత్రియమపి జ్యేష్ఠం జానీయాత్ । పితృవిద్యా-దరపరమిదమ్ । యః పునరశ్రోత్రియస్య పుత్రః స్వయం చ శ్రోత్రియః స తదధీతవేదపూజనార్థం పూజామర్హతి । వేద ఏవ తద్ద్వారేణ పూజ్యత ఇతి పుత్రవిద్యాదరపరమిదమ్ । తస్మాద్వచనభఙ్గ్యా శ్రోత్రియపుత్రః స్వయం చ శ్రోత్రియః శ్రాద్ధే భోజయితవ్య ఇత్యుక్తమ్ । న తు శ్రోత్రియపుత్రస్య స్వయమశ్రోత్రియస్యైవాభ్యనుజ్ఞానం, శ్రోత్రియాయైవ దేయానీతి విరోధాత్, ఏవం చ "దూరాదేవ పరీక్షేత" (మ. స్మృ. ౩ / ౧౩౦) ఇతి విద్యావ్యతిరిక్తాచారాదిపరీక్షార్థ-త్వేనావతిష్ఠతే ॥౧౩౭॥

న శ్రాద్ధే భోజయేన్మిత్రం ధనైః కార్యోఽస్య సంగ్రహః ।

నారిం న మిత్రం యం విద్యాత్తం శ్రాద్ధే భోజయేద్ ద్విజమ్ ॥౧౩౮॥

శ్రాద్ధే న మిత్రం భోజయేత్ । ధనాన్తరేరస్య మైత్రీ సమ్పాదనీయా । న శత్రు న చ మిత్రం యం జానీయాత్తం బ్రాహ్మణం శ్రాద్ధే భోజయేత్ ॥౧౩౮॥

యస్య మిత్రప్రధానాని శ్రాద్ధాని చ హవీంషి చ ।

తస్య ప్రేత్య ఫలం నాస్తి శ్రాద్ధేషు చ హవిఃషు చ ॥౧౩౯॥

మిత్రశబ్దోఽయం భావప్రధానః । యస్య మైత్రీప్రధానాని హవ్యకవ్యాని తస్య పారలౌకికం ఫలం న భవతీతి ఫలాభావకథనపరమిదమ్ । ప్రేత్యేతి పరలోక ఇత్యర్థే శబ్దాన్తరమవ్యయమిష్టం న తు క్త్వాన్తమ్ ।తేనాసమానకర్తృకత్వే కథం క్త్వేతి నాశఙ్కనీయమ్ ॥౧౩౯॥

స్వర్గఫలం శ్రాద్ధస్య దర్శయితుం పూర్వోక్తఫలాభావమేవ విశేషేణ కథయతి-—

యః సఙ్గతాని కురుతే మోహాచ్ఛ్రాద్ధేన మానవః ।

స స్వర్గాచ్చ్యవతే లోకాచ్ఛ్రాద్ధమిత్రో ద్విజాధమః ॥౧౪౦॥

యో మనుష్యః సఙ్గతాని మిత్రభావం శాస్త్రానభిజ్ఞతయా శ్రాద్ధేన కురుతే శ్రాద్ధమేవ మిత్రలాభహేతుత్వాన్మిత్రం యస్య స శ్రాద్ధమిత్రో ద్విజాపసదః స స్వర్గలోకాచ్చ్యవతే, తం న ప్రాప్నోతీత్యర్థః । శ్రాద్ధస్యాపి స్వర్గఫలత్వమాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

ఆయుః ప్రజాం ధనం విద్యాం స్వర్గం మోక్షం సుఖాని చ ।

ప్రయచ్ఛన్తి తథా రాజ్యం ప్రీతా నృణాం పితామహాః" (యా. స్మృ. ౧ / ౨౭౦) ॥౧౪౦॥

సమ్భోజనీ సాఽభిహితా పైశాచీ దక్షిణా ద్విజైః ।

ఇహైవాస్తే తు సా లోకే గౌరన్ధేవైకవేశ్మని ॥౧౪౧॥

సా దక్షిణా దానక్రియా సమ్భోజనీ సహ భుజ్యతే యయా సా సమ్భోజనీ గోష్ఠీ బహుపురుషభోజనాత్మికా పిశాచధర్మత్వాత్పైశాచీ మన్వాదిభిరుక్తా । సా చ మైత్రీప్రయోజనకత్వాన్న పరలోకఫలా ఇహ లోక ఏవాస్తే ।యథాన్ధా గౌరేకస్మిన్నేవ గృహే తిష్ఠతి న గృహాన్తరగమనక్షమా ॥౧౪౧॥

యథేరిణే బీజముప్త్వా న వప్తా లభతే ఫలమ్ ।

తథాఽనృచే హవిర్దత్త్వా న దాతా లభతే ఫలమ్ ॥౧౪౨॥

ఈరిణమూషరదేశో యత్ర బీజముప్తం న ప్రరోహతి తత్ర యథా బీజముప్త్వా కర్షకో న ఫలం ప్రాప్నోత్యేవమవిదుషే శ్రాద్ధదానఫలం దాతా న ప్రాప్నోతీతి ॥౧౪౨॥

దాతౄన్ప్రతిగ్రహీతౄంశ్చ కురుతే ఫలభాగినః ।

విదుషే దక్షిణాం దత్త్వా విధివత్ప్రేత్య చేహ చ ॥౧౪౩॥

వేదతత్త్వవిదే యథాశాస్త్రం దత్తమైహికాముష్మికఫలభాగినో దాతౄన్కరోతి । ఐహికం ఫలం యథాశాస్త్రాను-ష్ఠానేన లోకే ఖ్యాతిరూపమానుషఙ్గికమితి (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ । వయం త్వాయురాదికమేవైహికఫలం బ్రూమః, “ఆయుః ప్రజాం ధనం విద్యామ్” (యా. స్మృ. ౧ / ౨౭౦) ఇత్యాద్యైహికాముష్మికాదిఫలత్వేనాపి శ్రాద్ధస్య యాజ్ఞవల్క్యాదిభిరుక్తత్వాత్ । ప్రతిగ్రహీతౄంశ్చ శ్రాద్ధలబ్ధధనానుష్ఠితయాగాదిఫలేన పరలోకే సఫలాన్ కురుతే, అన్యాయార్జితధనానుష్ఠితయాగాదేరఫలప్రదత్వాత్; ఇహ లోకే న్యాయార్జితధనారబ్ధకృష్యాదిఫలాంతిశయలా-భాత్సఫలాన్ కురుతే ॥౧౪౩॥

కామం శ్రాద్ధేఽర్చయేన్మిత్రం నాభిరూపమపి త్వరిమ్ ।

ద్విషతా హి హవిర్భుక్తం భవతి ప్రేత్య నిష్ఫలమ్ ॥౧౪౪॥

వరం విద్వద్బ్రాహ్మణాభావే గుణవన్మిన్నం భోజయేన్న తు విద్వాంసమపి శత్రుమ్ I యతః శత్రుణా శ్రాద్ధం భుక్తం పరలోకే నిష్ఫలం భవతి I యథోక్తపాత్రాసమ్భవే మిత్రప్రతిప్రసవార్థమిదమ్ ॥౧౪౪॥

"శ్రోత్రియాయైవ దేయాని" (మ. స్మృ. 3 / ౧౨౮) ఇత్యనేన ఛన్దోమాత్రాధ్యాయిని శ్రోత్రియశబ్దప్రయోగాసదాశ్రయణ-మావశ్యకసుద్ధమ్ ఇదానీం త్వధికఫలార్థం మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకకృత్స్నశాఖాధ్యాయిని శ్రోత్రియే దానమాహ—

యత్నేన భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే బహ్వృచం వేదపారగమ్ I

శాఖాన్తగమథాధ్వర్యుం ఛన్దోగం తు సమాప్తికమ్ ॥౧౪౫॥

ఋగ్వేదినం మన్త్రబాహ్మణాత్మకశాఖాధ్యాయినం యత్నతో భోజయేత్ I తథావిధమేవ యజుర్వేదినమ్ I వేదస్య పారం గచ్ఛతీతి వేదపారగః I శాఖాయా అన్తం గచ్ఛతీతి శాఖాన్తగః I సమాప్తిరస్యాస్తీతి సమాప్తికః I సర్వైరేవ శబ్దైర్మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకకృత్స్నశాఖాఽధ్యేతాఽభిహితః ॥౧౪౫॥

తద్భోజనేఽధికం ఫలమాహ—

ఏషామన్యతమో యస్య భుఞ్జీత శ్రాద్ధమర్చితః I

పితౄణాం తస్య తృప్తిః స్యాచ్ఛాశ్వతీ సాప్తపౌరుషీ ॥౧౪౬॥

ఏషాం సమ్పూర్ణశాఖాధ్యాయినాం బహ్వృచాదీనాం మధ్యాదన్యతమో యస్య సమ్యక్ పూజితః సన్ శ్రాద్ధే

భుజ్క్తే తస్య (౧) పుత్రాదిసప్తపురుషాణాం శాశ్వతీ అవిచ్ఛిన్నా పితౄణాం తృప్తిః స్యాత్।
'సాప్తపౌరుషీ' ఇత్యనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః తస్య చాకృతిగణత్వాత్ ॥౧౪౬॥

ఏష వై ప్రథమః కల్పః ప్రదానే హవ్యకవ్యయోః ।

అనుకల్పస్త్వయం జ్ఞేయః సదా సద్భిరనుష్ఠితః ॥౧౪౭॥

హవ్యకవ్యయోరుభయోరేవ ప్రదానే యదసమ్పన్నిశ్రోత్రియాదిభ్యో దీయత ఇత్యయం ముఖ్యః కల్ప ఉక్తః । అయం తు ముఖ్యాభావే వక్ష్యమాణోఽనుకల్పో జ్ఞాతవ్యః సర్వదా సాధుభిరనుష్ఠితః ॥౧౪౭॥

మాతామహం మాతులం చ స్వస్త్రీయం శ్వశురం గురుమ్ ।

దౌహిత్రం విట్పతింం బన్ధుమృత్విగ్యాజ్యౌ చ భోజయేత్ ॥౨౪౮॥

స్వస్త్రీయో భాగినేయః, గురుర్విద్యాగురురాచార్యాదిః, విద దుహితా తస్యాః పతిర్విపతిర్జామాతా, బన్ధుర్మాతృష్వసృపితృష్వసుపుత్రాదిః, ఏతాన్మాతామహాదీన్దశ ముఖ్యశ్రోత్రియాద్యసమ్భవే భోజయేత్ ॥౧౪౮॥

న బ్రాహ్మణం పరీక్షేత దైవే కర్మణి ధర్మవిత్ ।

పిత్ర్యే కర్మణి తు ప్రాప్తే పరీక్షేత ప్రయత్నతః ॥౧౪౯॥

[తేషామన్యే పఙ్క్తిదూష్యాస్తథాఽన్యే పఙ్క్తిపావనాః ।

అపాఙ్క్త్యాన్ప్రవక్ష్యామి కవ్యానర్హాన్ద్విజాధమాన్ ॥౯॥]

ధర్మజ్ఞో దైవశ్రాద్ధే భోజనార్థం న బ్రాహ్మణం యత్నతః పరీక్షేత । లోకప్రసిద్ధిమాత్రేణాసౌ సాధుతయ భోజయితవ్యః । పిత్ర్యే పునః కర్మణ్యుపస్థితే పితృపితామహాద్యభిజన పరీక్షా కర్తవ్యేతి ప్రయత్నతః శబ్దరూయార్థః ॥౧౪౯॥

యే స్తేనపతితక్లీబా యే చ నాస్తికవృత్తయః ।

తాన్హవ్యకవ్యయోర్విప్రాననర్హాన్మనురబ్రవీత్ ॥౧౫౦॥

స్తేనశ్చౌరః స చ సువర్ణచోరాదన్యః, తస్య పతితశబ్దేనైవ గ్రహణాత్ । పతితో మహాపాతకీ,క్లీబో నపుంసకః, నాస్తికవృత్తిర్నాస్తి పరలోక ఇత్యేవం వృత్తిః ప్రవర్తనం యస్య ఏతాన్దైవపిత్ర్యకృత్యయోరుభయోరేవాయోగ్యాన్మనురబ్రవీదితి । మనుగ్రహణం నిషేధాదరార్థమ్, సర్వధర్మాణామేవ మనునోక్తత్వాత్ ॥౧౫౦॥

జటిలం చానధీయానం దుర్బలం కితవం తథా ।

యాజయన్తి చ యే పూగాంస్తాంశ్చ శ్రాద్ధే న భోజయేత్ ॥౧౫౧॥

జటిలో బ్రహ్మచారీ | "ముణ్డో వా జటిలో వా స్యాత్" (మ. స్మృ. ౨ / ౨౧౯) ఇత్యుక్తబ్రహ్మచార్యుపలక్షణత్వా-జ్జటిలత్వస్య ముణ్డోఽపి నిషిధ్యతే । అనధీయానం వేదాధ్యయనరహితం యస్యోపనయనమాత్రం కృతం న వేదాదేశః తేనాస్వీకృతవేదస్యాపి బ్రహ్మచారిణో వేదాధ్యయనకర్తురభ్యనుజ్ఞానార్థోఽయం నిషేధః । అతః "శ్రోత్రియాయైవ దేయాని " (మ. స్మృ. 3 / ౧౨౮) ఇతి బ్రహ్మచారీతరవిషయమ్ । దుర్బలో దుశ్చర్మా । మేధాతిథిస్తు దుర్బాలమితి పఠిత్వా ఖలతిర్లోహితకేశో వా దుశ్చర్మా వేత్యర్థత్రయముక్తవాన్ । కితవో ద్యూతకృత్ । పూగయాజకా బహుయాజకాః । "పూగః క్రముకవృన్దయోః" (అమరకోషే నానార్థం శ్లో. ౨౦) ఇత్యాభిధానికాః । అత ఏవ వసిష్ఠః —

యశ్చాపి బహుయాజ్యః స్యాద్యశ్చోపనయతే బహూన్ ।

ఇతి । తాన్శ్రాద్ధే న భోజయేదితి న ద్రైత్రే నిషేధః । యత్రోభయత్ర నిషేధో మనోరభితతస్తత్ర హవ్యకవ్యగ్రహణముభయత్రేతి వా కరోతి ॥౧౫౧॥

చికిత్సకాన్దేవలకాన్మాంసవిక్రయిణస్తథా ।

విపణేన చ జీవన్తో వర్జ్యాః స్యుర్హవ్యకవ్యయోః ॥౧౫౨॥

చికిత్సకో భిషక్, దేవలః ప్రతిమాపరిచారకా, వర్తనార్థత్వేనైతత్కర్మ కుర్వతోఽయం నిషేధో న తు ధర్మార్థమ్,

దేవకోశోపభోజీ చ నామ్నా దేవలకో భవేత్ ।

ఇతి దేవలవచనాత్ । మాంసవిక్రయిణః సకృదపి, "సద్యః పతతి మాంసేన" (మ. స్మృ. ౧౦/౯౨) ఇతి లిఙ్గాత్ । విపణేనేతి । దిపణో వణిజ్యా తయా జీవన్తః ।
హవ్యకవ్యయోరియభిధానాద్దైవే పిత్ర్యే చైతే త్యాజ్యాః ॥౧౫౨॥

ప్రేష్యో గ్రామస్య రాజ్ఞశ్చ కునఖీ శ్యావదన్తకః ।

ప్రతిరోద్ధా గురోశ్చైవ త్యక్తాగ్నిర్వార్ధుషిస్తథా ॥౧౫౩॥

భూతిగ్రహణపూర్వకం గ్రామాణాం రాజ్ఞవాజ్ఞాకారి । కుత్సితనఖకృష్ణదన్తః ।
గురుప్రతికూలాచరణశీలత్యక్తశ్రౌతస్మార్తాగ్నికలోపజీవినశ్చ హవ్యకవ్యయోర్వర్జ్యా ఇతి పూర్వస్యైవాత్రానుషఙ్గ ఉత్తరత్ర ఏవ చ ॥౧౫౩॥

యక్ష్మీ చ పశుపాలశ్చ పరివేత్తా నిరాకృతిః ।

బ్రహ్మద్విట్ పరివిత్తిశ్చ గణాభ్యన్తర ఏవ చ ॥౧౫౪॥

యక్ష్మీ క్షయరోగీ, పశుపాలో వృత్త్యర్థతయా ఛాగమేషాదిపోషకః, పరివేత్తృపరివిత్తీ వక్ష్యమాణలక్షణౌ, నిరాకృతిః పఞ్చమహాయజ్ఞానుష్ఠానరహితః । తథా చ ఛన్దోగపరిశిష్టమ్—

నిరాకర్తాఽమరాదీనాం స విజ్ఞేయో నిరాకృతిః ।

బ్రహ్మద్విద్ బ్రాహ్మణాదీనాం ద్వేష్టా, గణాభ్యన్తరీ గణార్థోపసృష్టసమ్బన్ధిధనాద్యుపజీవీ ॥౧౫౪॥

కుశీలవోఽవకీర్ణీ చ వృషలీపతిరేవ చ ।

పౌనర్భవశ్చ కాణశ్చ యస్య చోపపతిర్గృహే ॥౧౫౫॥

కుశీలవో నర్తనవృత్తిః, అవకీర్ణీ స్త్రీసమ్పర్కాద్విలుప్తబ్రహ్మచర్యః ప్రథమాశ్రమీ యతిశ్చ, వృషలీపతిః సవర్ణామపరిణీయ కృతశూద్రావివాహః, పౌనర్భవః పునర్భూపుత్రో వక్ష్యమాణః, ఉపపతిర్యస్య జాయాజారో గృహేఽస్తి ॥౧౫౫॥

భృతకాధ్యాపకో యశ్చ భృతకాధ్యాపితస్తథా ।

శూద్రశిష్యో గురుశ్చైవ వాగ్దుష్టః కుణ్డగోలకౌ ॥౧౫౬॥

భృతిర్వేతనం తద్గ్రాహీ భుతకః సన్ యోఽధ్యాపకః స తథా । ఏవం భృతకాధ్యాపితః । శూద్రశిష్యో వ్యాకరణాదౌ । గురుఇ్చ తస్యైవ । వాగ్దుష్టః పరుషభాషీ, అభిశస్త ఇత్యన్యే । కుణ్డగోలకో వక్ష్యమాణౌ ॥౧౫౬॥

అకారణపరిత్యక్తా మాతాపిత్రోర్గురోస్తథా ।

బ్రాహ్మైర్యౌనైశ్చ సమ్బన్ధైః సంయోగం పతితైర్గతః ॥౧౫౭॥

మాతుః పితుర్గురూణాం చ పరిత్యాగకారణం వినా త్యక్తా శుశ్రూషారకర్తా, పతితైశ్చాధ్యయనకన్యా దానాదిభిః సమ్బన్ధైః సమ్పర్కం గతః । పతితత్వాదేవాస్య నిషేధ ఇతి చేత్ ? న, సంవత్సరాత్ప్రాగిదం భవిష్యతి, సంవత్సరేణ పతతీతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥౧౫౭॥

అగారదాహీ గరదః కుణ్డాశీ సోమవిక్రయీ ।

సముద్రయాయీ బన్దీ చ తైలికః కూటకారకః ॥౧౫౮॥

గృహదాహకః, మరణహేతుద్రవ్యస్య దాతా, కుణ్డస్య వక్ష్యమాణస్య యోఽనమశ్నాతి । ప్రదర్శనార్థత్వాత్కుణ్డస్యే గోలకస్యాపి గ్రహణమ్ । అత ఏవ దేవలః —

అమృతే జారజః కుణ్డో మృతే భర్తరి గోలకః ।

యస్తయోరన్నమశ్నాతి స కుణ్డాశీతి కథ్యతే ॥

సోమలతావిక్రేతా, సముద్రే యో వహినాదినా ద్వీపాన్తరం గచ్ఛతి, బన్దీ స్తుతిపాఠకః, తైలార్థం తిలాదిబీజానాం పేష్టా, సాక్షివాదే కూటస్య మృషావాదస్య కర్తా ॥౧౫౮॥

పిత్రా వివదమానశ్చ కితవో మద్యపస్తథా ।

పాపరోగ్యభిశస్తశ్చ దామ్భికో రసవిక్రయీ ॥౧౫౯॥

పిత్రా సహ శాస్త్రార్థం లౌకికే వా వస్తుని నిరథం యో వివదతే, కితవో యః స్వయం దేవితుమనభిజ్ఞః స్వార్థం పరాన్దేవయతి, న స్వయం దేవితా, తత్రోక్తత్వాత్ । న చ సభికః, తస్య ద్యూతవృత్తిపదేనాభిధాస్యమానత్వాత్ । "కేకరః" ఇతి పాఠే తిర్యగ్దృష్టిః, సురావ్యతిరిక్తమద్యపాతా, కుష్ఠీ, అనిర్ణీతేఽపి తస్మిన్మహాపాతకాదౌ జాతాభిశాపః, ఛద్మనా ధర్మకారీ, ఇక్షురసాదివిక్రేతా ॥౧౫౯॥

ధనుఃశరాణాం కర్తా చ యశ్చాగ్రేదిధిషూపతిః ।

మిత్రధ్రుగ్ద్యూతవృత్తిశ్చ పుత్రాచార్యస్తథవ చ ॥౧౬౦॥

ధనూంషి శరాంశ్చ యః కరోతి, జ్యేష్ఠాయాం సోదరభగిన్యాననూఢాయాం యా కనిష్ఠా వివాహే దీయతే సాఽగ్రేదిధిషూస్తస్యాః పతిః । తథా చ లౌగాక్షిః —

జ్యేష్ఠాయాం యద్యనూఢాయాం కన్యాయాముహ్యతేఽనుజా ।

సా చాగ్రేదిధిషూర్జ్ఞేయా పూర్వా తు దిధిషూః స్మృతా ॥

గోవిన్దరాజస్తు "భ్రాతుర్మృతస్య భార్యాయామ్" (మ. స్మృ. 3 / ౧౭3) ఇత్యనేనాగ్రేదిధిషూపతిరేవ వృత్తివశాదగ్రేపదలోపేన దిధిషూపతిరితి మనునా వక్ష్యతే స ఇహ గృహ్యత ఇత్యాహ । మిత్రధ్రుక్యో మిత్రస్యాపకారే వర్తతే ద్యూతవృత్తిః సభికః, పుత్రేణాధ్యాపితః పితా, ముఖ్యేన పుత్రాచార్యత్వాసమ్భవాత్ ॥౧౬౦॥

భ్రామరీ గణ్డమాలీ చ శ్విత్ర్యథో పిశునస్తథా ।

ఉన్మత్తోఽన్ధశ్చ వర్జ్యాః స్యుర్వేదనిన్దక ఏవ చ ॥౧౬౧॥

అపస్మారీ, గణ్డమాలాఖ్యవ్యాధ్యుపేతః, శ్వేతకుష్టయుక్తః, దుర్జనః, ఉన్మాఽవాన్, అచక్షుః, వేదనిన్దాకరః ॥౧౬౧॥

హస్తిగోఽశ్వోష్ట్రదమకో నక్షత్రైర్యశ్చ జీవతి ।

పక్షిణాం పోషకో యశ్చ యుద్ధాచార్యస్తథైవ చ ॥౧౬౨॥

హస్తిగవాశ్వోష్ట్రాణాం వినేతా, నక్షత్రశబ్దేన జ్యోతిఃశాస్త్రముపలక్ష్యతే తేన యో వర్తతే, పక్షిణాం పఞ్జరస్థానాం క్రోడాద్యర్థం విక్రయార్థం వా పోషకః, యుద్ధార్థమాయుధవిద్యోపదేశకః ॥౧౬౨॥

స్రోతసాం భేదకో యశ్చ తేషాం చావరణే రతః ।

గృహసంవేశకో దూతో వృక్షారోపక ఏవ చ ॥౧౬౩॥

ప్రవహజలానాం సేతుభేదాదినా దేశాన్తరనేతా, తేషామేవావరణకర్తా నిజగతిప్రతిబన్ధకః, గృహసన్నివేశోపదేశకో వాస్తువిద్యోపజీవీ, దూతో రాజగ్రామప్రేష్యవ్యతిరిక్తోఽపి, వృక్షరోపయితా వేతనగ్రహణేన, న తు ధర్మార్థీ, "పఞ్చామ్రరోపీ నరకం న యాతి" ఇతి విధానాత ॥౧౬౩॥

శ్వక్రీడీ శ్యేనజీవీ చ కన్యాదూషక ఏవ చ ।

హింస్రో వృషలవృత్తిశ్చ గణానాం చైవ యాజకః ॥౧౬౪॥

క్రీడార్థం శునః పోషయతి, శ్యైనైర్జీవతి క్రయవిక్రయాదినా, కన్యాభిగన్తా, హింసారతః, శుద్రోయక్లృప్తవృత్తిః । "వృషలపుత్రశ్చ" ఇతి పాఠాన్తరమ్ । వృషలా ఏవ కేవలాః పుత్రా యస్యేత్యర్థః । వినాయకాదిగణయాగకృత్ ॥౧౬౪॥

ఆచారహీనః క్లీబశ్చ నిత్యం యాచనకస్తథా ।

కృషిజీవీ శ్లీపదీ చ సద్భిర్నిన్దిత ఏవ చ ॥౧౬౫॥

గుర్వతిథిప్రత్యుత్థానాద్యాచారవర్జితః, క్లీబో ధర్మకృత్యాదౌ నిరుత్సాహ, నపుంసకస్యోకత్వాత్ । నిత్యం యాచనేన పరోద్వేజకః, స్వయంకృతయా కృష్యా యో జీవతి, వృత్త్యన్తరేఽపి వా సమ్భవత్యస్వయంకృతయాఽపి, శ్లోపదీ వ్యాధినా స్థూలచరణః, కేనాపి నిమిత్తేన సాధూనాం నిన్దావిషయః ॥౧౬౫॥

ఔరభ్రికో మాహిషికః పరపూర్వాపతిస్తథా ।

ప్రేతనిర్యాతకశ్చైవ వర్జనీయాః ప్రయత్నతః ॥౧౬౬॥

మేషమహిషజీవనః, పరపూర్వా పునర్భూస్తస్యాః పతిః, ప్రేతనిరకో ధనగ్రహణేన, న తు ధర్మార్థమ్, "ఏతద్వై పరసం తపో యత్ప్రేతమరణ్యం హరన్తి" ఇత్యవశ్యశ్రుత్యా విహితత్వాత్ ॥౧౬౬॥

ఏతాన్విగర్హితాచారానపాఙ్క్తేయాన్ద్విజాధమాన్ ।

ద్విజాతిప్రవరో విద్వానుభయత్ర వివర్జయేత్ ॥౧౬౭॥

ఏతాస్తేనాదీన్నిన్దితాచారాకాణాదీంశ్చ
పూర్వజన్మార్జితనిన్దితకర్మశేషలబ్ధాణాదిభావాన్సాధుభిః సహైకత్ర
భోజనాద్యనర్హాన్బ్రాహ్మణాపసదాన్ బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠః శాస్త్రజ్ఞో దైవే పిత్ర్యే చ త్యజేత్ ॥౧౬౭॥

బ్రాహ్మణస్త్వనధీయానస్తృణాగ్నిరివ శామ్యతి ।

తస్మై హవ్యం న దాతవ్యం నహి భస్మని హూయతే ॥౧౬౮॥

తృణాగ్నిర్యథా న హవిర్దహనసమర్థో హవిషి ప్రక్షిప్తే శామ్యతి నిష్ఫలస్తత్ర హోమః, ఏవం వేదాధ్యయనశూన్యో బ్రాహ్మణస్తృణాగ్నిసమస్తస్మై దేవోద్దేశేన త్యక్తం హవిర్న దాతవ్యం, యతో భస్మని న హూయతే । శ్రోత్రియాయైవ దేయానీత్యనేనైవానధీయానస్యాపి ప్రతిషేధసిద్ధౌ స్తేనాదివత్పఙ్క్తిదూషకత్వజ్ఞాపనార్థం పునర్వచనమ్ ।

అన్యే తు దైవేఽనధీయాన ఏవ వర్జనీయః, అధీయానస్తు కాణాదిరపి శారీరదోషయుక్తో గ్రాహ్య ఇత్యేతదర్థం పునర్వచనమ్ । అత ఏవ వసిష్ఠః —

అథ చేన్మన్త్రవిద్యుక్తః శారీరైః పఙ్క్తిదూషణైః ।

అదూష్యం తం యమః ప్రాహ పఙ్క్తిపావన ఏవ సః ॥

శారీరైః కాణత్వాదిభిర్న తు స్వయముత్పాద్యైః స్తేనత్వాదిభిః ॥౧౩౮॥

అపాఙ్క్తదానే యో దాతుర్భవత్యూర్ధ్వం ఫలోదయః ।

దైవే హవిషి పిత్ర్యే వా తత్ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః ॥౧౬౯॥

పఙ్క్తిభోజనానర్హబ్రాహ్మణాయ దైవే హవిషి పిత్ర్యే వా దత్తే దాతుర్యో దానాదూర్ధ్వం ఫలోదయస్తమశేష-మభిధాస్యామి ॥౧౯౯॥

అవ్రతైర్యద్ ద్విజైర్భుక్తం పరివేత్త్రాదిభిస్తథా ।

అపాఙ్క్తేయైర్యదన్యైశ్చ తద్వై రక్షాంసి భుఞ్జతే ॥౧౭౦॥

వేదగ్రహణార్థం వ్రతరహితైస్తథా పరివేత్రాదిభిరన్యైశ్చాపాఙ్క్తేయైః స్తేనాదిభిర్యద్ధవ్యం కవ్యం భుక్తం రుద్రక్షాంసి భుఞ్జతే । నిష్ఫలం తచ్ఛ్రాద్ధం భవతీత్యర్థః ॥౧౭౦॥

అప్రసిద్ధత్వాత్పరివేత్త్రాదిలక్షణమాహ—

దారాగ్నిహోత్రసంయోగం కురుతే యోఽగ్రజే స్థితే ।

పరివేత్తా స విజ్ఞేయః పరివిత్తిస్తు పూర్వజః ॥౧౭౧॥

అగ్నిహోత్రశబ్దోఽయమగ్నిహోత్రాద్యాధానపరః । యః సహోదరే జ్యేష్ఠే భ్రాతర్యనూఢేఽనగ్నికే చ దారపరిగ్రహం శ్రౌతస్మార్తాగ్నిహరణం చ కురుతే స పరివేత్తా జ్యేష్ఠశ్చ పరివత్తిర్భవతి ॥౧౭౧॥

ప్రసఙ్గాత్పరివేదనసమ్బన్ధిర్నా పఞ్చానామప్యనిష్టం ఫలమాహ—

పరివిత్తిః పరివేత్తా యయా చ పరివిద్యతే ।

సర్వే తే నరకం యాన్తి దాతృయాజకపఞ్చమాః ॥౧౭౨॥

పరివిత్తిః, పరివేత్తా చ, యయా చ కన్యయా పరివేదనం క్రియతే, కన్యాప్రదాతా, యాజకశ్చ తద్వివాహహోమకర్తా స పఞ్చమో యేషాం తే సర్వే నరకం వ్రజన్తి ॥౧౭౨॥

భ్రాతుర్మృతస్య భార్యాయాం యోఽనురజ్యేత కామతః ।

ధర్మేణాపి నియుక్తాయాం స జ్ఞేయో దిధిషూపతిః ॥౧౭౩॥

మృతస్య భ్రాతుర్వక్ష్యమాణనియోగధర్మేణాపి నియుక్తాయాం భార్యాయాం సకృత్సకృదృతావృతావీత్యాదివిధిం హిత్వా కామేనానురాగం భావవేదాశ్లేషచుమ్బనాది కుర్యాదసద్ధా ప్రవర్తేత స విధిపతిర్జ్ఞాతవ్యః । అతః శ్రాద్ధనిషిద్ధపాత్రమధ్యపాఠాదస్యాపి హవ్యకవ్యపాత్రయోర్నిషేధః కల్పనీయః ॥౧౭౩॥

పరదారేషు జాయేతే ద్వౌ సుతౌ కుణ్డగోలకౌ ।

పత్యౌ జీవతి కుణ్డః స్యాన్మృతే భర్తరి గోలకః ॥౧౭౪॥

[ఉత్పన్నయోరధర్మేణ హవ్యకవ్యే చ నైత్యకే ।

యస్తయోరన్నమశ్నాతి స కుణ్డాశీ ద్విజః స్మృతః ॥౧౦॥]

పరదారేషు కుణ్డగోలకాఖ్యౌ ద్వౌ సుతావత్పద్యేతే । తత్ర జీవత్పతికాయాముత్పన్నః కుణ్డో, మృతపతికాయాం చ గోలకః ॥౧౭౪॥

తౌ తు జాతౌ పరక్షేత్రే ప్రాణినౌ ప్రేత్య చేహ చ ।

దత్తాని హవ్యకవ్యాని నాశయేతే ప్రదాయినామ్ ॥౧౭౫॥

తే పరభార్యాయాం జాతాః కుణ్డాద్యా దృష్టానుపయోగాత్ప్రాణిన ఇతి వ్యపదిష్టాః । ప్రాణినౌ బ్రాహ్మణత్వేఽపి తత్కార్యాభావాత్ప్రేత్య ఫలాభావాత్పరలోకే చానుషఙ్గికకీర్త్యాదిఫలాభావాద్దత్తాని హవ్యకవ్యాని ప్రేత్య ఫలాభావా దిహ కీర్తేరభావాన్నాశయేతే నాశపతః, ప్రదాయిభిత్తాని హవ్యకవ్యాని నిష్ఫలాని కుర్వన్తి ॥౧౭౫॥

అపాఙ్క్త్యో యావతః పాఙ్క్త్యాన్భుఞ్జానాననుపశ్యతి ।

తావతాం న ఫలం తత్ర దాతా ప్రాప్నోతి బాలిశః ॥౧౭౬॥

సద్భిః సహైకపఙ్క్త్యాం భోజనానర్హః స్తేనాదిర్యత్సంఖ్యాన్భోజనార్హాన్పశ్యతి తావత్సంఖ్యానాం భోజనస్య ఫలం తత్ర శ్రాద్ధే దాతా న ప్రాప్నోతి, బాలిశోఽజ్ఞః । అతః స్తేనాహియథా న పశ్యతి తథా కర్తవ్యమ్ ॥౧౭౬॥

వీక్ష్యాన్ధో నవతేః కాణః షష్టేః శ్విత్రీ శతస్య తు ।

పాపరోగీ సహస్రస్య దాతుర్నాశయతే ఫలమ్ ॥౧౭౭॥

అన్ధస్య వీక్షణాసమ్భవాద్వీక్షణయోగ్యదేశసంనిహితోఽసౌ పాఙ్క్త్యానాం నవతేర్భోజనఫలం నాశయతి, ఏవం కాణః షష్టేః, శ్వేతకుష్ఠీ శతస్య, పాపరోగీ రోగరాజోపహతః సహస్రస్యేత్యన్ధాదిసన్నిధినిరాసార్థం వచనమ్ । గురులఘుసంఖ్యాఽభిధానం చేహ సంఖ్యోపచయే దోషగౌరవం తత్ర చ ప్రాయశ్చిత్తగౌరవమితి దర్శయితుమ్ ॥౧౭౭॥

యావతః సంస్పృశేదఙ్గైర్బ్రాహ్మణాఞ్శూద్రయాజకః।

తావతాం న భవేద్దాతుః ఫలం దానస్య పౌర్తికమ్॥౧౭౮॥

శూద్రస్య యజ్ఞాదావృత్విగ్యావత్సంఖ్యాన్ బ్రాహ్మణాన్స్పృశతి "ఆసనేషూపక్లృప్తేషు" (మ. స్మృ. 3 / ౨౦౮) ఇత్యాసనభేదస్య వృక్ష్యమాణత్వాన్ముఖ్యస్పర్శాసమ్భవే యావతాం శ్రాద్ధభోజినాం పఙ్క్త్యుపవిశతి తావతాం సమ్బన్ధి పౌర్తికం ఫలం శ్రాద్ధీయం దాతుర్న భవతి । తావతాం పౌర్తికం ఫలం బహిర్వేది-

.

దానాచ్చ యత్ఫలం తన్న భవతి ఇతి (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ । అతస్తథైవ నిన్దయా నిషిద్ధగణాపఠితస్యాపి శూద్రయాజకస్య భోజననిషేధః కల్ప్యతే ॥౧౭౮॥

ప్రసఙ్గచ్చ శుద్రయాజకప్రతిగ్రహం నిషేధయతి లాఘవార్థమ్, అన్యత్ర నిషేధకరణే శూద్రయాజకశబ్దోచ్చారణం కర్తవ్యం స్యాత్ ।

వేదవిచ్చాపి విప్రోఽస్య లోభాత్కృత్వా ప్రతిగ్రహమ్ ।

వినాశం వ్రజతి క్షిప్రమామపాత్రమివామ్భసి ॥౧౭౯॥

వేదజ్ఞోఽపి బ్రాహ్మణః శూద్రయాజకస్య లోభాత్ప్రతిగ్రహం కృత్వా శీఘ్రంశరీరాదినా వినాశం గచ్ఛతి, సుతరామవేదవిత్ । అపక్వమృన్మయశరావాదికమివోదకే ॥౧౭౯॥

సోమవిక్రయిణే విష్ఠా భిషజే పూయశోణితమ్ ।

నష్టం దేవలకే దత్తమప్రతిష్ఠం తు వార్ధుషౌ ॥౧౮౦॥

సోమవిక్రయిణే యద్దత్తం తద్ దాతుర్భోజనార్థం విష్ఠా సమ్పద్యతే । జన్మాన్తరే విష్ఠాభోజినాం జాతౌ జాయత ఇత్యర్థః । ఏవం పూయశోణితేఽపి వ్యాఖ్యేయమ్ । నష్టం నాశభాగితయా నిష్ఫలం వివక్షితమ్ । అప్రతిష్ఠమనాశ్రయతయా నిష్ఫలమేవ ॥౧౮౦॥

యత్తు వాణిజకే దత్తం నేహ నాముత్ర తద్భవేత్ ।

భస్మనీవ హుతం హవ్యం తథా పౌనర్భవే ద్విజే ॥౧౮౧॥

వాణిజకాయ యహత్తం శ్రాద్ధే తన్నేహానుషఙ్గికకీర్త్యాదిఫలాయ, నాపి పారలౌకికఫలాయ భవతి ।పునర్భుపుత్రాయ యద్దత్తం తద్భస్మహుతహవిఃసమమ్, నిష్ఫలమిత్యర్థః ॥౧౮౧॥

ఇతరేషు త్వపాఙ్క్త్యేషు యథోద్దిష్టేష్వసాధుషు ।

మేదోసృఙ్మాంసమజ్జాస్థి వదన్త్యన్నం మనీషిణః ॥౧౮౨॥

ఇతోభ్యో విశేషేణానుక్తఫలేభ్యః పఙ్క్తిభోజనానర్హేభ్యః స్తేనాదిభ్యో యథాకీర్తితేభ్యో యద్దత్తమన్నం తద్దాతుర్భోజనార్థం మేదోరుధిరమాంసమజ్జాస్థి భవతీతి పణ్డితా వదన్తి । అత్రాపి జన్మాన్తరే భేదఃశోణితాదిభుజాం జాతిషు జాయన్త ఇత్యర్థః ॥౧౮౨॥

అపాఙ్క్త్యపహతా పఙ్క్తిః పావ్యతే యైర్ద్విజోత్తమైః ।

తాన్నిబోధత కార్త్స్న్యేన ద్విజాగ్ర్యాన్పఙ్క్తిపావనాన్ ॥౧౮౩॥

ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టస్తేనాదిదూషితా పఙ్క్తిర్యైర్బ్రాహ్మణైః పవిత్రీక్రియతే తాన్పవిత్రీకారకాన్బ్రాహ్మణానశేషేణ శృణుత । నిషేధాదేకత్రాఙ్క్తిభోజనాసమ్భవేఽపి స్తేనాదీనాం రహస్యకృతాజ్ఞాతదోషవిషయత్వేన సాధకతాఽస్య వచనస్య ॥౧౮౩॥

అగ్ర్యాః సర్వేషు వేదేషు సర్వప్రవచనేషు చ ।

శ్రోత్రియాన్వయజాశ్చైవ విజ్ఞేయాః పఙ్క్తిపావనాః ॥౧౮౪॥

సర్వేషు వేదేషు చతుర్ష్వప్యగ్ర్యాః శ్రేష్ఠాః సమ్యగ్గృహీతవేదా బ్రాహ్మణా పఙ్క్తిపావనాః । అత ఏవ యమః పఙ్క్తిపావనగణనాయాం "చతువదవిదే చైవ" ఇతి పఠితవాన్ । తథా ప్రకర్షేణైవోచ్యతే వేదార్థ ఏభిరితి ప్రవచనాన్యఙ్గాని తేష్వప్యగ్ర్యాః షడఙ్గవిదస్తే చ చతుర్వేదినోఽపి పఙ్గిపావనాః, "న్యాయవిచ్చ షడఙ్గవిత్" ఇతి పఙ్క్తిపావనమధ్యే యమేన పృథక్పఠితత్వాత్ । తథా "ఛన్దసాం శుద్ధదశపురుష" ఇత్యుశనోవచనాద్దశపురుషపర్యన్తమవిచ్ఛిన్నవేదసమ్ప్రదాయవంశజాః పఙ్క్తిపావనాః ॥౧౮౪॥

త్రిణాచికేతః పఞ్చాగ్నిస్త్రిసుపర్ణః షడఙ్గవిత్ ।

బ్రహ్మదేయాత్మసన్తానో జ్యేష్ఠసామగ ఏవ చ ॥౧౮౫॥

త్రిణాచికేతోఽధ్వర్యువేదభాగస్తద్వ్రతం చ తద్యోగాత్పురుషోఽపి త్రిణాచికేతః । పఞ్చాగ్నిరగ్నిహోత్రీ । తథా చ హారీతః —

పవనః పావనస్త్రేతా యస్య పఞ్చాగ్నయో గృహే ।

సాయమ్ప్రాతః ప్రదీప్యన్తే స విప్రః పఙ్క్తిపావనః ॥

పవన ఆవసథ్యాగ్నిః, పావనః సభ్యోఽగ్నిః శీతాపనోదాద్యర్థం బహుషు దేశేష్వపి విధీయతే । త్రిసుపర్ణో బహ్వృచాం వేదభాగస్తద్వ్రతం చ తద్యోగాత్పురుషోఽపి త్రిసుపర్ణః । షడఙ్గాని శిక్షాదీని యోఽధ్యేతి స షడఙ్గవిత్ సర్వప్రవచనేన షడఙ్గాధ్యేతోక్తః । బ్రహ్మదేయా

బ్రాహ్మవివాహోఢా తస్యా ఆత్మసన్తానః పుత్రః। జ్యేష్ఠసామాన్యారణ్యకే గోయన్తే తేషాం గాతా । ఏతే షట్, 'విజ్ఞేయాః పఙ్క్తిపావనాః ఇత్యుత్తరశ్లోకేన సమ్బన్ధః ॥౧౮౫॥

వేదార్థవిత్ప్రవక్తా చ బ్రహ్మచారీ సహస్రదః ।

శతాయుశ్చైవ విజ్ఞేయా బ్రాహ్మణాః పఙ్క్తిపావనాః ॥౧౮౬॥

అనధీత్యాపి వేదాఙ్గాని గురూపదేశాధిగతవేదార్థః, ప్రవక్తా వేదార్థస్యైవ, బ్రహ్మచారీ ప్రథమాశ్రమీ, సహస్రద ఇతి దేయవిశేషానుపాదానేఽపి "గావో వై యజ్ఞస్య మాతరః" ఇత్యాదివిశేషప్రవృత్తశ్రుతిదర్శనాద్గోసహస్రదాతా బహుప్రదో వా । శతాయుః శతవర్షవయాః । "శ్రోత్రియాయైవ దేయాతి" ఇతి నియమాత్సతి శ్రోత్రియత్వే ఉక్తగుణయోగాత్పఙ్క్తిపావనత్వమ్ ॥౧౮౬॥

పూర్వేద్యురపరేద్యుర్వా శ్రాద్ధకర్మణ్యుపస్థితే ।

నిమన్త్రయేత త్ర్యవరాన్సమ్యగ్విప్రాన్యథోదితాన్ ॥౧౮౭॥

శ్రాద్ధకర్మణి ప్రాప్తే శ్రాద్ధాహపూర్వదినే తహసమ్భవే శ్రాద్ధదిన ఏవోక్తలక్షణాన్బ్రాహ్మణాన్సమ్యగతిసత్కృత్య నిమన్త్రయేత్ । త్రయోఽవరా న్యూనా యేషాం తే త్ర్యవరాః, న తు తావత ఏవ. ఏకైకమపీత్యుక్తేః ॥౧౮౭॥

నిమన్త్రితో ద్విజః పిత్ర్యే నియతాత్మా భవేత్సదా ।

న చ ఛన్దాంస్యధీయీత యస్య శ్రాద్ధం చ తద్భవేత్ ॥౧౮౮॥

శ్రాద్ధే నిమన్త్రితో బ్రాహ్మణో నిమన్త్రణాదారభ్య శ్రాద్ధాహోరాత్రం యావన్మైథుననివృత్తిసంయమనియమవాన్స్యాత్ । అవశ్యకర్తవ్యజపాదివర్జం వేదాధ్యయనం చ న కుర్యాత్ । శ్రాద్ధకర్తాఽపి తథైవ స్యాత్ ॥౧౮౮॥

నిమన్త్రితాన్ హి పితర ఉపతిష్ఠన్తి తాన్ద్విజాన్ ।

వాయువచ్చానుగచ్ఛన్తి తథాసీనానుపాసతే ॥౧౮౯॥

పూర్వనియమవిధేరయమనువాదః । యస్మాత్తాన్బ్రాహ్మణాన్నిమన్త్రితానదృశ్యరూపేణ పితరోఽధితిష్ఠన్తి, ప్రాణవాయువద్ గచ్ఛతోఽనుగచ్ఛన్తి, తథోపవిష్టేషు తేషు సమీప ఉపవిశన్తి, తస్మాన్నియతా భవేయుః ॥౧౮౯॥

కేతితస్తు యథాన్యాయం హవ్యకవ్యే ద్విజోత్తమః ।

కథఞ్చిదప్యతిక్రామన్పాపః సూకరతాం వ్రజేత్ ॥౧౯౦॥

హవ్యకవ్యే యథాశాస్త్రం నిమన్త్రితో బ్రాహ్మణః స్వీకృత్య కేనాపి ప్రకారేణ భోజనమకుర్వాణ స్తేన పాపేన జన్మాన్తరే సూకరో భవతి ॥౧౯౦॥

"నియతాత్మా భవేత్సదా" (మ. స్మృ. 3 / ౧౮౮) ఇత్యనేన మైథుననిషేధే కృతేఽపి వృషలీగమనస్యా-ధికదోషజ్ఞాపనాయాహ—

ఆమన్త్రితస్తు యః శ్రాద్ధే వృషల్యా సహ మోదతే ।

దాతుర్యద్ దుష్కృతం కిఞ్చిత్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే ॥౧౯౧॥

వృషలీ శూద్రా తత్ర మూఢత్వాచ్ఛ్రాద్ధే నిమన్త్రితః సన్ యో వృషల్యా సార్ధం స్త్రీపుంసధణ సురతాదినా రమతే స దాతుర్యత్పాపం తత్ప్రాప్నోతి । పాపోత్పత్తిమాత్రం వివక్షితమ్ । అన్యథా దాతర్యపాపే పాపం న జాయతే । న చేదం దాతుః ప్రాయశ్చిత్తతయా విహితం

యేనాసౌ పాపాన్ముచ్యతే । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు సామాన్యేన బ్రహ్మచర్యస్య విధానాద్ వృషస్యన్తీ చపలయతి భర్తారమితి యోగాశ్రయణేన శ్రాద్ధమోక్తురూఢా బ్రాహ్మణ్యపి వృషల్యభిమతాత్రేఽత్యాహతుః ॥౧౯౧॥

అక్రోధనాః శౌచపరాః సతతం బ్రహ్మచారిణః ।

న్యస్తశస్త్రా మహాభాగాః పితరః పూర్వదేవతాః ॥౧౯౨॥

క్రోధరహితాః, బహిః శౌచం మృద్వారిభ్యామన్తఃశౌచం రాగద్వేషాదిత్యాగస్తద్యుక్తాః, సర్వదా స్త్రీసంయోగాదిశూన్యాః, త్యక్తయుద్ధాః, దయాద్యష్టగుణయోగో మహాభాగతా తద్వన్తః, అనాదిదేవతారూపాః పితరస్తస్మాత్క్రోధాదిరహితేన భోక్త్రా కర్త్రా చ భవితవ్యమ్ ॥౧౯౨॥

యస్మాదుత్పత్తిరేతేషాం సర్వేషామప్యశేషతః ।

యే చ యైరుపచర్యాః స్యుర్నియమైస్తాన్నిబోధత ॥౧౯౩॥

ఏషాం సర్వేషాం పితౄణాం యస్మాదుత్పత్తియం చ పితరో యైర్బ్రాహ్మణాదిభిర్యైర్నియమైః శాస్త్రోక్తకర్మభిరుపచరణీయా భవేయుస్తాన్సాకల్యేన శృణుత ॥౧౯౩॥

మనోర్హైరణ్యగర్భస్య యే మరీచ్యాదయః సుతాః ।

తేషామృషీణాం సర్వేషాం పుత్రాః పితృగణాః స్మృతాః ॥౧౯౪॥

హిరణ్యగర్భాపత్యస్య మనోర్యే మరీచ్యాదయః పుత్రాః పూర్వముక్తాః "మరీచిరత్ర్యఙ్గిరసౌ" (మ.స్మృ. ౧ / ౩౫) ఇత్యాదినా తేషామృషీణాం సర్వేషాం సోమపాఽఽదయః పితృగణాః పుత్రా మన్వాదిభిః స్మృతాః ॥౧౯౪॥

విరాట్సుతాః సోమసదః సాధ్యానాం పితరః స్మృతాః ।

అగ్నిష్వాత్తాశ్చ దేవానాం మారీచా లోకవిశ్రుతాః ॥౧౯౫॥

విరాట్సుతాః సోమసదో నామ సాధ్యానాం పితరః । అనిష్వాత్తా మరీచేః పుత్రా లోకవిఖ్యాతా దేవానాం పితరః ॥౧౯౫॥

దైత్యదానవయక్షాణాం గన్ధర్వోరగరక్షసామ్ ।

సుపర్ణకిన్నరాణాం చ స్మృతా బర్హిషదోఽత్రిజాః ॥౧౯౬॥

దైత్యాదీనాం ప్రథమాధ్యాయోదితభేదానామత్రిపుత్రా బర్హిషదో నామ పితరః స్మృతాః ॥౧౯౬॥

సోమపా నామ విప్రాణాం క్షత్రియాణాం హవిర్భుజః ।

వైశ్యానామాజ్యపా నామ శూద్రాణాం తు సుకాలినః ॥౧౯౭॥

బ్రాహ్మణప్రభృతీనాం చతుర్ణాం వర్ణానాం సోమపాప్రభృతయశ్చత్వారః పితరః స్మృతాః ॥౧౯౭॥

సోమపాస్తు కవేః పుత్రా హవిష్మన్తోఽఙ్గిరఃసుతాః ।

పులస్త్యస్యాజ్యపాః పుత్రా వసిష్ఠస్య సుకాలినః ॥౧౯౮॥

కవేర్భృగోః సోమపాః పుత్రాః । హవిర్భుజ ఏవ హవిష్మన్తోఽఙ్గిరసః పుత్రాః । ఆజ్యపాః పులస్త్యసుతాః । సుకాలినో వసిష్ఠసుతాః ॥౧౯౮॥

అగ్నిదగ్ధానగ్నిదగ్ధాన్కావ్యాన్బర్హిషదస్తథా ।

అగ్నిష్వాత్తాంశ్చ సౌమ్యాంశ్చ విప్రాణామేవ నిర్దిశేత్ ॥౧౯౯॥

అగ్నిష్వాత్తా హుతైస్తృప్తాః సోమపాః స్తుతిభిస్తథా ।

పిణ్డైర్బర్హిషదః ప్రీతాః ప్రేతాస్తు ద్విజభోజనే ॥౧౧॥

అగ్నిదగ్ధానభిదగ్ధకావ్యవర్హిషగ్నిష్వాత్తసౌమ్యాఖ్యాన్పరాపితౄన్విప్రాణామేవ జానీయాత్ ॥౧౯౯॥

య ఏతే తు గణా ముఖ్యాః పితౄణాం పరికీర్తితాః ।

తేషామపీహ విజ్ఞేయం పుత్రపౌత్రమనన్తకమ్ ॥౨౦౦॥

య ఏతే ప్రధానభూతాః పితృగణా ఉక్తాస్తేషామపీహ జగతి పితర ఏవ పుత్రపౌత్ర అనన్తా విజ్ఞేయాః । పుత్రపౌత్రమితి "గవాశ్వప్రభృతీని చ" (పా. సూ. ౨ / ४ / ౧౧) ఇత్యేకవద్భావః । ఏతచ్ఛ్లోకసూచితా ఏవ "వరో వరేణ్యః" ఇత్యాదయోఽన్యేఽపి పితృగణా మార్కణ్డేయాదిపురాణాదిషు శ్రూయన్తే ॥౨౦౦॥

ఋషిభ్యః పితరో జాతాః పితృభ్యో దేవమానవాః ।

దేవేభ్యస్తు జగత్సర్వం చరం స్థాణ్వనుపూర్వశః ॥౨౦౧॥

ఋషిభ్యో మరీచ్యాదిభ్య ఉక్తక్రమేగ పితరో జాతాః, పితృభ్యో దేవమానవా జాతాః । దేవేభ్యశ్చ జఙ్గమస్థావరం జగత్క్రమేణ జాతమ్ । తస్మాత్సోమపాదిప్రభవత్వాత్స్వపితృపితామహప్రపితామహానామేషాం శ్రాద్ధే పూజనీయాః । సోమపాఽఽదయోఽపి పూజితాః సన్తః శ్రాద్ధఫలదానాయ కల్పన్త ఇతి । ప్రకృతశ్చ పిత్రాదిశ్రాద్ధస్తుత్యర్థోఽయం సోమపాఽఽద్విపితృగణోపన్యాసః । అథవా ఆవాహనకాలే నిజపిత్రాదయో బ్రాహ్మణాదిభిః సోమపాఽఽదిరూపేణ ధ్యేయాః । ఏవం వ్యవస్థాజ్ఞానమనుష్ఠానపరతా చ స్యాత్ ॥౨౦౧॥

రాజతైర్భాజనైరేషామథో వా రాజతాన్వితైః ।

వార్యపి శ్రద్ధయా దత్తమక్షయాయోపకల్పతే ॥౨౦౨॥

ఏషాం పితౄణాం రూప్యమయపాత్రైః రూప్యయుక్తైర్వా తామ్రాదిపాత్రైర్జలమపి శ్రద్ధయా దత్తమక్షయసుఖహేతుః సమ్పద్యతే కిం పునః ప్రశస్తపాయసాదీతి ॥౨౦౨॥

దేవకార్యాద్ ద్విజాతీనాం పితృకార్యం విశిష్యతే ।

దవం హి పితృకార్యస్య పూర్వమాప్యాయనం శ్రుతమ్ ॥౨౦౩॥

దేవానుద్దిశ్య యత్క్రియతే తద్దేవకార్యమ్ । తతః పితృకార్యం ద్విజాతీనాం విశేషేణ కర్తవ్యముపదిశ్యతో అనేన పితృశ్రాద్ధస్య ప్రాధాన్యం, దైవం తత్రాఙ్గమిత్యాహ । ఏతదేవ స్పష్టయతి— యతో దైవం కర్మ పితృకృత్యస్య పూర్వం సదాప్యాయనం పరిపూరకం స్మృతమ్ ॥౨౦౩॥

తేషామారక్షభూతం తు పూర్వం దైవం నియోజయేత్ ।

రక్షాంసి హి విలుమ్పన్తి శ్రాద్ధమారక్షవర్జితమ్ ॥౨౦౪॥

ఆరక్షో రక్షా తేషాం పితౄణాం రక్షాభూతం దైవం విశ్వేదేవబ్రాహ్మణం పూర్వం నిమన్త్రయేత్ । యస్మాద్రక్షావర్జితం శ్రాద్ధం రాక్షసా ఆచ్ఛిన్దన్తి ॥౨౦౪॥

దైవాద్యన్తం తదీహేత పిత్రాద్యన్తం న తద్భవేత్ ।

పిత్రాద్యన్తం త్వీహమానః క్షిప్రం నశ్యతి సాన్వయః ॥౨౦౫॥

యత ఏవమతః తచ్ఛ్రాద్ధం దైవాద్యన్తం దైవే కర్మణి ఆద్యన్తావారమ్భావసానే యస్య తత్తథా । ఏతేనేదముక్తం నిమన్త్రణాది సర్వం దైవపూర్వం, విసర్జనం తు దేవానాం శేషే । అత ఏవ దేవలః —

యత్తత్ర క్రియతే కర్మ పైతృకే బ్రాహ్మణాన్ప్రతి ।

తత్సర్వం తత్ర కర్తవ్యం వైశ్వదేవికపూర్వకమ్ ॥

న తు తచ్ఛ్రాద్ధం పిత్రుపక్రమావసానం, పిత్రాద్యన్తం తదనుతిష్ఠన్ససన్తానః శీఘ్రం వినశ్యతి ॥౨౦౫॥

శుచిం దేశం వివిక్తం చ గోమయేనోపలేపయేత్ ।

దక్షిణాప్రవణం చైవ ప్రయత్నేనోపపాదయేత్ ॥౨౦౬॥

అస్థ్యఙ్గారాద్యనుపహత్తం దేశం నిర్జనం చ గోమయేనోపలేపయేత్ । దక్షిణాదిగవనతం చ ప్రయత్నతః సమ్పాదయేత్ ॥౨౦౬॥

అవకాశేషు చోక్షేషు నదీతీరేషు చైవ హి ।

వివిక్తేషు చ తుష్యన్తి దత్తేన పితరః సదా ॥౨౦౭॥

చోక్షాః స్వభావశుచయోఽరణ్యాదిప్రదేశాస్తేషు నద్యాదితీరేషు తథా నిర్జనప్రదేశేషు దత్తేన శ్రాద్ధాదినా సర్వదా పితరస్తుష్యన్తి ॥౨౦౭॥

ఆసనేషూపక్లృప్తేషు బర్హిష్మత్సు పృథక్పృథక్ ।

ఉపస్పృష్టోదకాన్సమ్యగ్విప్రాంస్తానుపవేశయేత్ ॥౨౦౮॥

తత్ర చ దేశే ఆసనేషు పృథక్పృథగ్విన్యస్తేషు సకుశేషు ప్రాగామన్త్రితబ్రాహ్మణాన్సమ్యక్కృతస్నానాచమనా-నుపవేశయేత్ । అత్ర దేవబ్రాహ్మణాసనే కుశద్వయమ్, పిత్రాసనేషు చ ప్రత్యేకం దక్షిణాగ్ర ఏకః కుశదేయః । తదాహ దేవలః —

"యే చాత్ర విశ్వేదేవానాం విప్రాః పూర్వనిమన్త్రితాః ।

ప్రాఙ్ముఖాన్యాసనాన్యేషాం ద్విదర్భోపహితాని చ ॥

దక్షిణాముఖయుక్తాని పితౄణామాసనాని చ ।

దక్షిణాగ్రైకదర్భాణి ప్రోక్షితాని తిలోదకైః ॥"

దక్షిణాముఖయుక్తాని దక్షిణాగ్రాణి । అగ్రం కాణ్డమూలాపేక్షయా ॥౨౦౮॥

ఉపవేశ్య తు తాన్విప్రానాసనేష్వజుగుప్సితాన్ ।

గన్ధమాల్యైః సురభిభిరర్చయేద్ దేవపూర్వకమ్ ॥౨౦౯॥

తాన్విప్రానామన్త్రితానాసనేషూపవేశ్య కుఙ్కుమాదిగన్ధమాల్యధూపాదిభిః స్పృహణీయగన్ధైదవపూర్వకమర్చయేత్ ॥౨౦౯॥

తేషాముదకమానీయ సపవిత్రాంస్తిలానపి ।

అగ్నౌ కుర్యాదనుజ్ఞాతో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణైః సహ ॥౨౧౦॥

తేషాం బ్రాహ్మణానామర్ఘోదకపవిత్రతిలాన్సంమిశ్రాన్కృత్వా తైర్బ్రాహ్మణైః సహానుజ్ఞాతోఽగ్నౌ వక్ష్యమాణం హోమం కుర్యాత్ । అనుజ్ఞాసామర్థ్యాచ్చ ప్రార్థనాఽపి పూర్వం కర్తవ్యా । సా చ స్వగృహ్యానుసారేణ కరవాణి కరిష్య ఇత్యాదికా ।అనుజ్ఞాఽపి ఓమిత్యేవంరూపా కురుష్వేతి వా ॥౨౧౦॥

అగ్నేః సోమయమాభ్యాం చ కృత్వాప్యాయనమాదితః ।

హవిర్దానేన విధివత్పశ్చాత్సన్తర్పయేత్పితౄన్ ॥౨౧౧॥

అగ్నేః సోమయమయోశ్చ విధివత్పర్యుక్షణాదిపూర్వం హవిర్దానేన ప్రీణనమాదౌ కృత్వా పశ్చాదన్నాదినా పితౄం స్తర్పయేత్ । సోమయమయోర్ద్వన్ద్వనిర్దేశేఽపి పృథగేవ దేవతాత్వమ్, సహాదిశబ్దప్రయోగాభావాత్ । యత్ర సాహిత్యం వివక్షితం తత్ర సహాదిశబ్దం కరోతీత్యుక్తం ప్రాక్ ॥౨౧౧॥

అగ్న్యభావే తు విప్రస్య పాణావేవోపపాదయేత్ ।

యో హ్యగ్నిః స ద్విజో విప్రైర్మన్త్రదర్శిభిరుచ్యతే ॥౨౧౨॥

అగ్న్యభావే పునర్బ్రాహ్మణహస్త ఏవోక్తాహుతిత్రయం దద్యాత్ । యస్మాద్య ఏవాగ్నిః స ఏవ బ్రాహ్మణ ఇతి వేదవిద్భిర్బ్రాహ్మణైరుచః । అగ్న్యభావశ్చానుపనీతస్య సమ్భవతి । ఉపనీతస్య సమావృత్తస్య చ పాణిగ్రహణాత్పూర్వం, మృతభార్యస్య వా ॥౨౧౨॥

అక్రోధనాన్సుప్రసాదాన్వదన్త్యేతాన్పురాతనాన్ ।

లోకస్యాప్యాయనే యుక్తాఞ్ఛ్రాద్ధదేవాన్ద్విజోత్తమాన్ ॥౨౧౩॥

క్రోధశూన్యాన్సుప్రసాదాన్ప్రసన్నముఖాన్ప్రవాహానాదితయా పురాతనాన్ "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః" (మ. స్మృ. ౩ / ౭౬) ఇతి న్యాయేన లోకవృద్ధయ ఉద్యుక్తాన్శ్రాద్ధపాత్రభుతాన్మన్వాదయో వదన్తి । తస్మాద్దేవతుల్యత్వాచ్ఛ్రాద్ధం బ్రాహ్మణస్య హస్తే దాతవ్యమితి పూర్వవిధ్యనువాదః ॥౨౧౩॥

అపసవ్యమగ్నౌ కృత్వా సర్వమావృత్య విక్రమమ్ ।

అపసవ్యేన హస్తేన నిర్వపేదుదకం భువి ॥౨౧౪॥

అగ్నౌ పర్యుక్షణాద్యఙ్గముక్తం అగ్నౌకరణహోమానుష్ఠానక్రమమపసవ్యం దక్షిణసంస్థం కృత్వా తతోఽపసవ్యేన దక్షిణహస్తేన పిణ్డాధారభూతాయాం భువ్యుదకం క్షిపేత్ ॥౨౧౪॥

త్రీంస్తు తస్మాద్ధవిఃశేషాత్పిణ్డాన్కృత్వా సమాహితః ।

ఔదకేనైవ విధినా నిర్వపేద్దక్షిణాముఖః ॥౨౧౫॥

తస్మాదగ్న్యాదిహోమాదుద్ధృతాదన్నాదుద్ధృతావశిష్టాంస్త్రీన్పిణ్డాకృత్వా ఔదకేనైవ విధినా దక్షిణహస్తేన సమాహితోఽనన్యమనా దక్షిణాముఖస్తేషు దర్భేష్వితి వక్ష్యమాణత్వాద్దర్భేషు దద్యాత్ ॥౨౧౫॥

న్యుప్య పిణ్డాంస్తతస్తాంస్తు ప్రయతో విధిపూర్వకమ్ ।

తేషు దర్భేషు తం హస్తం నిమృజ్యాల్లేపభాగినామ్ ॥౨౧౬॥

విధిపూర్వకం స్వగృహ్యోక్తవిధినా దర్భేషు తాన్పిణ్డాన్దత్త్వా "దుర్భమూలేషు కరావఘర్షణమ్" ఇతి విష్ణువచనాచ్చ తేషు దర్భేషు మూలదేగే హస్తం నిర్లేపం కుర్యాత్ప్రపితామహపిత్రాదీనాం త్రయాణాం లేపభుజాం తృప్తయే ॥౨౧౬॥

ఆచమ్యోదక్పరావృత్య త్రిరాయమ్య శనైరసూన్ ।

షడ్ఋతూంశ్చ నమస్కుర్యాత్పితౄనేవ చ మన్త్రవత్ ॥౨౧౭॥

అనన్తరముపస్పృశ్యోదఙ్ముఖో భూత్వా యథాశక్తి ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా "వసన్తాయ నమస్తుభ్యమ్" ఇత్యాదినా షడ్ఋతూన్నమస్కుర్యాత్ । పితౄశ్చ "నమో వః పితర" ఇత్యాదిమన్త్రయుక్తమ్ "అభిపర్యావృత్త్య" (అ. ౪ ఖం ౮) ఇతి గృహ్యాదర్శనాద్దక్షిణాముఖో నమస్కుర్యాత్ ॥౨౧౭॥

ఉదకం నినయేచ్ఛేషం శనైః పిణ్డాన్తికే పునః ।

అవజిఘ్రేచ్చ తాన్పిణ్డాన్యథాన్యుప్తాన్సమాహితః ॥౨౧౮॥

పిణ్డదానాత్పూర్వం పిణ్డాధారదేశదత్తోదకశేషముదకపాత్రస్థం ప్రతిపిణ్డసమీపదేశే క్రమేణ పునరుత్సృజేత్ I తాంశ్చ పిణ్డాన్యథాన్యుప్తాన్యేనైవ క్రమేణ దత్తాంస్తేనైవ క్రమేణావజిఘ్రేత్ I సమాహితోఽనన్యమనాః II౨౧౮II

పిణ్డేభ్యస్త్వల్పికాం మాత్రాం సమాదాయానుపూర్వశః I

తేనైవ విప్రానాసీనాన్విధివత్పూర్వమాశయేత్ II౨౧౨II

అల్పికేత్యల్పాన్నమాత్రా అవయవభాగాః పిణ్డేషూల్పాన్నానలపభాగాన్పిణ్డక్రమేణైవ గృహీత్వా తేనైవ పిత్రాది-బ్రాహ్మణాన్భోజనకాలే భోజనాత్పూర్వం భోజయేత్ I విధివత్పిణ్డానుష్ఠానవత్పితరముద్దిశ్య యః పిణ్డో దత్తస్తదవయవం పితృబ్రాహ్మణం భోజయేత్ I ఏవం పితామహప్రపితామహపిణ్డయోరపి II౨౧౯II

ధ్రియమాణే తు పితరి పూర్వేషామేవ నిర్వపేత్ I

విప్రవద్వాఽపి తం శ్రాద్ధే స్వకం పితరమాశయేత్ II౨౨౦II

ధ్రియమాణే జీవతి పితరి మృతానాం పితామహాదిత్రయాణాం శ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్ I అథవా పితృవిప్రస్థానే తమేవ స్వపితరం భోజయేత్ I పితామహప్రపితామహయోశ్చ బ్రాహ్మణౌ భోజయేత్పిణ్డద్వయం చ దద్యాత్ II౨౨౦II

పితా యస్య నివృత్తః స్యాజ్జీవేచ్చాపి పితామహః I

పితుః స నామ సఙ్కీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమ్ II౨౨౧II

నామకీర్తనమత్ర శ్రాద్ధోపలక్షణార్థమ్ I పితృజీవనాపేక్షోఽయం వాశబ్దః I యస్య పునః పితా మృతః స్యాత్పితామహో జీవతి స పితృప్రపితామహయోః శ్రాద్ధం కుర్యాత్ I గోవిన్దరాజస్తు "యస్య పితృప్రపితామహౌ ప్రేతౌ స్యాతాం స పిత్రే పిణ్డం నిధాయ పితామహాత్పరం ద్వాభ్యాం దద్యాదితి విష్ణువచనాత్ప్రపితామహతత్పితృభ్యాం దద్యాత్" ఇతి వ్యాఖ్యాతవాన్ ॥౨౨౧॥

పితామహో వా తచ్ఛ్రాద్ధం భుఞ్జీతేత్యబ్రవీన్మనుః I

కామం వా సమనుజ్ఞాతః స్వయమేవ సమాచరేత్ ॥౨౨౨॥

యథా జీవత్పితా భోజ్యస్తథా పితామహోఽపి పితామహబ్రాహ్మణస్థానే భోజ్యః I పితృప్రపితాసహయోశ్చ బ్రాహ్మణభోజనం పిణ్డదానం చ కుర్యాత్ I యథా వా జీవతా పితామహేన త్వమేవ యథారుచి కుర్వితి దత్తానుజ్ఞః స్వరుచ్యా పితామహం వా భోజయేత్ I పితృప్రపితామహయోర్వా శ్రాద్ధద్వయం కుర్యాదితి విష్ణువచనాత్పితృప్రపితామహవృద్ధప్రపితామహానాం శ్రాద్ధత్రయం కుర్యాత్ ॥౨౨౨॥

తేషాం దత్త్వా తు హస్తేషు సపవిత్రం తిలోదకమ్ I

తత్పిణ్డాగ్రం ప్రయచ్ఛేత స్వధైషాంభస్త్వితి బ్రువన్ ॥౨౨౩॥

"పిణ్డేభ్యస్త్వల్పికా మాత్రామ్" (మ. మ. ౩ / ౨౧౯) ఇతి యదుక్తం తస్యాయం కాలవిధిః ప్రదేయవిధిశ్చ తేషాం బ్రాహ్మణానాం హస్తేషు సదర్భతిలోదకం దత్త్వా తదితి పూర్వనిర్దిష్టం పిణ్డాగ్రం పిత్రే స్వధాఽస్త్విత్యేవమాది బ్రువన్పిత్రాదిబ్రాహ్మణేభ్యస్త్రిభ్యః క్రమేణ దద్యాత్ ॥౨౨౩॥

పాణిభ్యాం తూపసఙ్గృహ్య స్వయమన్నస్య వర్ధితమ్ I

విప్రాన్తికే పితౄన్ధ్యాయఞ్శనకైరుపనిక్షిపేత్ ॥౨౨౪॥

అన్న స్యేతి తృతీయార్థే షష్ఠీ । వర్ధితం పూర్ణం పితరాదిపాత్రం స్వయం పాణిభ్యాం గృహీత్వా పితౄఀశ్చ చిన్తయత్ర-సవన్త్యగారాదానీయ బ్రాహ్మణానాం సమీపే పరివేషణార్థమత్వరయా స్థాపయేత్ ॥౨౨౪॥

ఉభయోర్హస్తయోర్ముక్తం యదన్న ముపనీయతే ।

తద్విప్రలుమ్పన్త్యసురాః సహసా దుష్టచేతసః ॥౨౨౫॥

ఉభయోరితి అధికరణసప్తమీయమ్ । ఉభయోః కరయోర్ముక్తమస్థితం యదన్నం బ్రాహ్మణాన్తికమానీయతే తదసురా దుష్టబుద్ధయ ఆచ్ఛిన్దన్తి తస్మాన్నైకహస్తేనానీయ పరివేష్టవ్యమ్ ॥౨౨౫॥

గుణాంశ్చ సూపశాకాద్యాన్పయో దధి ఘృతం మధు ।

విన్యసేత్ప్రయతః పూర్వం భూమావేవ సమాహితః ॥౨౨౬॥

గుణాన్వ్యఞ్జనాని, అన్నాపేక్షయాఽప్రాధాన్యాద్ గుణయుక్తాన్వా సుపశాకాద్యాన్ప్రయతః శుచిః సమాహితః అనన్యమనాః సమ్యక్ యథా న విశీయన్తి తథా భూమావేవ స్వపాత్రస్థానే స్థాపయేన్న దారూఫలకాదౌ ॥౨౨౬॥

భక్ష్యం భోజ్యం చ వివిధం మూలాని చ ఫలాని చ ।

హృద్యాని చైవ మాంసాని పానాని సురభీణి చ ॥౨౨౭॥

భక్ష్యం ఖరవిశదమభ్యవహరణీయం మోదకాది, భోజ్యం పాయసాది, నానాప్రకారఫలమూలాని, హృదయస్య ప్రియాణి మాంసాని, పానాని సుగన్ధీని భూమావేవ విన్యసేదితి పూర్వేణ సమ్బన్ధః ॥౨౨౭॥

ఉపనీయ తు తత్సర్వం శనకైః సుసమాహితః ।

పరివేషయేత ప్రయతో గుణాన్సర్వాన్ప్రచోదయన్ ॥౨౨౮॥

ఏతత్సర్వమన్నాదికం బ్రాహ్మణసమీపమానీయ ప్రయతః శుచిరనన్యమనాః క్రమేణ పరివేషయేత్ । ఇదం మధురమిక మాధుర్యాదిగుణాన్కథయన్ ॥౨౨౮॥

నాస్రమాపాతయేజ్జాతు న కుప్యేన్నానృతం వదేత్ ।

న పాదేన స్పృశేదన్నం న చైతదవధూనయేత్ ॥౨౨౯॥

రోదనక్రోధమృషాభాషణాతి న కుర్యాత్ । పాదేన చాన్నం న స్పృశేత్ । న చోత్క్షిప్యోత్క్షిప్యాన్నం పాత్రే క్షిపేత్ । పురుషార్థతయా ప్రతిషిద్ధయోరపి క్రోధానృతయోః శ్రాద్ధాఙ్గత్వజ్ఞాపనార్థోఽయం నిషేధః॥౨౨౯॥

అస్రం గమయతి ప్రేతాన్కోపోఽరీననృతం శునః ।

పాదస్పర్శస్తు రక్షాంతి దుష్కృతీనవధూననమ్ ॥౨౩౦॥

అశ్రు క్రియమాణం ప్రేతాన్భూతవేషాన్శ్రాద్ధాన్నాని ప్రాపయతి, న పితౄణాముపకారకం భవతి । క్రోధః శత్రూన్, మృషావాదః కుక్కురాన్, పాదస్పర్శోఽన్నస్య రాక్షతాన్, అవధూననం పాపకారిణః । తస్మాన్న రోదనాది కుర్యాత్ ॥౨౩౦॥

యద్యద్రోచేత విప్రేభ్యస్తత్తద్దద్యాదమత్సరః।

బ్రహ్మోద్యాశ్చ కథాః కుర్యాత్పితౄణామేతదీప్సితమ్ ॥౨౩౧॥

యద్యద్విప్రాణామీప్సితమన్నవ్యఞ్జనాది తత్తదుమత్సరో దద్యాత్ । పరమాత్మనిరూపణపరాః కథాశ్చ కుర్యాత్ । యతః పితౄణామేతదపేక్షితమ్ ॥౨౩౧॥

స్వాధ్యాయం శ్రావయేత్పిత్ర్యే ధర్మశాస్త్రాణి చైవ హి ।

ఆఖ్యానానీతిహాసాంశ్చ పురాణాని ఖిలాని చ ॥౨౩౨॥

స్వాధ్యాయం వేదం, మానవాదీని ధర్మశాస్త్రాణి, ఆఖ్యానాని సౌపర్ణమైత్రావరుణాదీని, ఇతిహాసాన్మహాభారతాదీన్, పురాణాని బ్రహ్మపురాణాదీని, ఖిలాని శ్రీసూక్తశివసఙ్కల్పాదీని శ్రాద్ధే బ్రాహ్మణాన్శ్రావయేత్ ॥౨౩౨॥

హర్షయేద్ బ్రాహ్మణాంస్తుష్టో భోజయేచ్చ శనైః శనైః ।

అన్నాద్యేనాసకృచ్చైతాన్గుణైశ్చ పరిచోదయేత్ ॥౨౩౩॥

స్వయం హృష్టో భూత్వా ప్రియవచనాదిభిర్బ్రాహ్మణాన్పరితోషయేత్ । అన్నం చాత్వరయా భోజయేత్ । మిష్టాన్నైః పాయసాదిభిః "పాయసమిదం స్వాదు, మోదకోఽయం హృద్యో గృహ్యతామ్" ఇత్యాదిగుణాభిధానైః పునర్బ్రాహ్మణాన్ప్రేరయేత్ ॥౨౩౩॥

వ్రతస్థమపి దౌహిత్రం శ్రాద్ధే యత్నేన భోజయేత్ ।

కుతపం చాసనే దద్యాత్తిలైశ్చ వికిరేన్మహీమ్ ॥౨౩౪॥

బ్రహ్మచారిణమపి దౌహిత్రం శ్రాద్ధే ప్రయత్నతో భోజయేత్ । అపిశబ్దాదబ్రహ్మచారిణమపి । ఆనుకల్పికమధ్య-పతితస్యాపి బ్రహ్మచారిణో యత్నవచనాచ్ఛ్రేష్ఠత్వం కథయతి । నేపాలకమ్బలం చాసనే దద్యాత్ దౌహిత్రమన్తరేణాపి ।తిలాంశ్చ శ్రాద్ధభూమౌ వికిరేత్ ॥౨౩౪॥

త్రిణి శ్రాద్ధే పవిత్రాణి దౌహిత్రః కుతపస్తిలాః ।

త్రీణి చాత్ర ప్రశంసన్తి శౌచమక్రోధమత్వరామ్ ॥౨౩౫॥

పూర్వోక్తాన్యేవ త్రీణి దౌహిత్రాదీని శ్రాద్ధే పవిత్రాణీతి జ్ఞాప్యన్తే । త్రీణి చ శౌచాదీని ప్రశంసన్తి ॥౨౩౫॥

అత్యుష్ణం సర్వమన్నం స్యాద్ భుఞ్జీరంస్తే చ వాగ్యతాః ।

న చ ద్విజాతయో బ్రూయుర్దాత్రా పృష్టా హవిర్గుణాన్ ॥౨౩౬॥

ఉష్ణమేవాత్యుష్ణం యస్యోష్ణస్యాన్నాదేర్భోజనముచితం తదుష్ణం దద్యాన్న తు ఫలాద్యపి । అత ఏవ శఙ్ఖః —

"ఉష్ణమన్నం ద్విజాతిభ్యః శ్రద్ధయా వినివేదయేత్ ।

అన్యత్ర ఫలమూలేభ్యః పానకేభ్యశ్చ పణ్డితః" ॥

సంయతవాచశ్చ బ్రాహ్మణా అశ్నీయుః । కిమిదం స్వాద్వస్వాదు వేతి దాత్రాఽన్నాదిగుణాన్ పృష్టావక్రాద్యభినయేనాపి న బ్రూయుః, వాగ్యతస్యాత్రైవ విధానాత్ ॥౨౩౬॥

యావదుష్ణం భవత్యన్నం యావదశ్నన్తి వాగ్యతాః ।

పితరస్తావదశ్నన్తి యావన్నోక్తా హవిర్గుణాః ॥౨౩౭॥

యావదన్నే ఉష్ణతా భవతి, యావచ్చ మౌనినో భుఞ్జతే, యావచ హవిర్గుణా నోచ్యన్తే తావత్పితరోఽశ్నన్తీతి పూర్వోక్తస్యైవార్థస్య ప్రశంసా ॥౨౩౭॥

యద్వేష్టితశిరా భుఙ్క్తే యద్ భుఙ్క్తే దక్షిణాముఖః ।

సోపానత్కశ్చ యద్ భుఙ్క్తే తద్వై రక్షాంసి భుఞ్జతే ॥౨౩౮॥

వస్త్రాదివేష్టితశిరా యదన్నం భుతే, తథా దక్షిణాముఖః, సపాదుకశ్చ, తద్రాక్షసా భుఞ్జతే న పితరః ।తస్మాదేవంరూపం న కర్తవ్యమ్ ॥౨౩౮॥

చాణ్డాలశ్చ వరాహశ్చ కుక్కుటః శ్వా తథైవ చ ।

రజస్వలా చ షణ్ఢశ్చ నేక్షేరన్నశ్నతో ద్విజాన్ ॥౨౩౯॥

చాణ్డాలగ్రామ్యసూకరకుక్కుటకుక్కురోదక్యానపుంసకో యథా బ్రాహ్మణాన్భోజనకాలే న పశ్యేయుస్తథా కార్యమ్ ॥౨౩౯॥

హోమే ప్రదానే భోజ్యే చ యదేభిరభివీక్ష్యతే ।

దైవే కర్మణి పిత్ర్యే వా తద్గచ్ఛత్యయథాతథమ్ ॥౨౪౦॥

యస్మాద్ధోమేఽగ్ని హోత్రాదౌ ప్రదానే గోహిరణ్యాదౌ, భోజ్యే స్వాభ్యుదయార్థం బ్రాహ్మణభోజనే, దైవే హవిషి దర్శపౌర్ణమాసాదౌ, పిత్ర్యే శ్రాద్ధాదౌ, యదేభిర్వీక్ష్యతే క్రియమాణం కర్మ తద్యదర్థం క్రియతే తన్న సాధయతి ॥౨౪౦॥

ఘ్రాణేన సూకరో హన్తి పక్షవాతేన కుక్కుటః ।

శ్వా తు దృష్టినిపాతేన స్పర్శేనావరవర్ణజః ॥౨౪౧॥

సుకరస్తదన్నాదేర్గన్ధం ఘ్రాత్వా కర్మ నిష్ఫలం కరోతి తస్మాదన్నఘ్రాణయోగ్యదేశాన్నిరసనీయః । కుక్కుటః పక్షవాతేన సోఽపి పక్షపవనయోగ్యదేశాదపగమనీయః । శ్రాద్ధదర్శనేన శునోఽన్నాదిదర్శనం నిషిద్ధమపి దోషభూయస్త్వజ్ఞాపనార్థం పునరభిహితమ్ । అథవా దృష్టినిపాతేనేతి శ్రాద్ధకర్తృభోక్తౄణాం దృష్టినిపాతవిషయత్వేన । అవరవర్ణః శూద్రస్తస్మాజ్జాతోఽవరవర్ణజః శూద్ర ఏవ । అసావన్నాదిస్పర్శేన ద్విజాతిశ్రాద్ధం నిష్ఫలయతి ॥౨౪౧॥

ఖఞ్జో వా యది వా కాణో దాతుః ప్రేష్యోఽపి వా భవేత్ ।

హీనాతిరిక్తగాత్రో వా తమప్యపనయేత్పునః ॥౨౪౨॥

యది గతివికలః కాణో వా దాతుర్దాసః శూద్రస్తస్యైవ ప్రేష్యత్వవిధానాత్ । అపిశబ్దాదన్యోఽపి శూద్రో న్యూనాధికాఙ్గుల్యాదిర్వా స్యాత్తదా తమపి తతః శ్రాద్ధదేశాదపసారయేత్ ॥౨౪౨॥

బ్రాహ్మణం భిక్షుకం వాఽపి భోజనార్థముపస్థితమ్ ।

బ్రాహ్మణైరభ్యనుజ్ఞాతః శక్తితః ప్రతిపూజయేత్ ॥౨౪౩॥

బ్రాహ్మణమతిథిరూపమ్ అన్యం వా భక్షణశీలం భోజనార్థం తత్కాలోపస్థితం శ్రాద్ధపాత్రబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతో యథాశక్త్యన్నభోజనేన భిక్షాదానేన చార్చయేత్ ॥౨౪౩॥

సార్వవర్ణికమన్నాద్యం సన్నీయాప్లావ్య వారిణా ।

సముత్సృజేద్ భుక్తవతామగ్రతో వికిరన్భువి ॥౨౪౪॥

వర్ణశబ్దః ప్రకారవాచీ । సర్వప్రకారకమన్నాదికం వ్యఞ్జనాదిభిరేకీకృత్యోదకేనాప్లావయిత్వా

కృతభోజనానాం బ్రాహ్మణానాం పురతో భూమౌ "దర్భేషు వికిరశ్చ యః" (మ. స్మృ. 3 / ౨౪౫) ఇతి వక్ష్యభాణత్వా-ద్దర్భోపరి నిక్షిపేత్త్యజేత్ ॥౨౪౪॥

అసంస్కృతప్రమీతానాం త్యాగినాం కులయోషితామ్ ।

ఉచ్ఛిష్టం భాగధేయం స్యాద్దర్భేషు వికిరశ్చ యః ॥౨౪౫॥

"నాస్య కార్యోఽగ్నిసంస్కార" (మ.స్మృ. ౫ / ౬౯) ఇతి నిషేధాత్సంస్కారానర్హబాలానాం తథా కులస్త్రీణామదృష్టదోషాణాం యే త్యక్తారస్తేషాం పాత్రస్థముచ్ఛిష్టం దర్భేషు చ యో వికిరః స భాగః స్యాత్ । అన్యే తు త్యాగినామితి గుర్వాదిత్యాగినాం, కులయోషితామితి స్వాతన్త్రేణ కులయోషితామనూఢకన్యానామితి వ్యాచక్షతే । గోవిన్దరాజస్తు త్యాగినాం కుల్యోషితామితి సామాన్యోపక్రమాదిదం విశేషాభిధానం "సంస్కృతంభక్షాః" (పాం సూం ౪ / ౨ / ౧౬) ఇతివత్ । తతః స్వకలం త్యక్త్వా గతానాం కులస్త్రీణామిత్యాహ ॥౨౪౫॥

ఉచ్ఛేషణం భూమిగతమజిహ్మస్యాశఠస్య చ ।

దాసవర్గస్య తత్పిత్ర్యే భాగధేయం ప్రచక్షతే ॥౨౪౬॥

ఉచ్ఛిష్టం యద్ భూమిగతం, తద్దాససమూహస్యావక్రస్యానలసస్యాకుటిలస్య చ పిత్ర్యే శ్రాద్ధకర్మణి భాగధేయం సన్వాదయో వదన్తి ॥౨౪౬॥

ఆసపిణ్డక్రియాకర్మ ద్విజాతేః సంస్థితస్య తు ।

అదైవం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధం పిణ్డమేకం తు నిర్వపేత్ ॥౨౪౭॥

మర్యాదాయామాఙ్ నాభివిధౌ । సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధపర్యన్తమచిరమృతస్య ద్విజాతేశ్చ వైశ్వదేవబ్రాహ్మణ-భోజనరహితం శ్రాద్ధార్థమన్నం బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ఏకం చ పిణ్డం దద్యాత్ । అస్య చ శ్రాద్ధానుష్ఠానమ్—

"ఏకోద్దిష్టం దైవహీనమేకార్ఘైకపవిత్రకమ్ ।

ఆవాహనాగ్నౌకరణరహితం హ్యపసవ్యవత్" ॥ (యా. స్మృ. ౧ ౨౫౧)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృతిష్వవగన్తవ్యమ్ ॥౨౪౭॥

సహపిణ్డక్రియాయాం తు కృతాయామస్య ధర్మతః ।

అనయైవావృతా కార్యం పిణ్డనిర్వపణం సుతైః ॥౨౪౮॥

అస్యేతి యస్యేదమేకోద్దిష్టం విహితం తస్య ధర్మతః స్వగృహ్యాదివిధినా సపిణ్డీకరణశ్రాద్ధే కృతే అనయైవావృతా ఉక్తా మావాస్యాశ్రాద్ధేతికర్తవ్యతయా పిణ్డనిర్వపణం పార్వణవిధినా శ్రద్ధం పుత్రైః సర్వత్ర మృతాహాదౌ కర్తవ్యమ్ ।

నన్వనయైవావృతేత్యనేన ప్రకృతమేకోద్దిష్టమేవ హి కిమితి న పరామృశ్యతే । ఉచ్యతే—

తర్హి సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమేకోద్దిష్టం సపిణ్డీకరణే కృతే పునరనయైవావృతేతి భేదనిర్దేశో స్యాత్ । తతోఽమావాస్యేతికర్తవ్యత్రైవ ప్రతీయతే ॥౨౪౮॥

శ్రాద్ధం భుక్త్వా య ఉచ్ఛిష్టం వృషలాయ ప్రయచ్ఛతి ।

స మూఢో నరకం యాతి కాలసూత్రమవాక్శిరాః ॥౨౪౯॥

ఆశ్రితశూద్రాయోచ్ఛిష్టదానప్రసక్తావయం నిషేధః । శ్రాద్ధభోజనోచ్ఛిష్టం యః శూద్రాయ దదాతి స మూర్ఖః కాలసూత్రం నామ నరకమధోముఖం గచ్ఛతి ॥౨౪౯॥

శ్రాద్ధభుగ్వృషలీతల్పం తదర్థోఽధిగచ్ఛతి ।

తస్యాః పురీషే తన్మాసం పితరస్తస్య శేరతే ॥౨౫౦॥

వృషలీశబ్దోఽత్ర స్త్రీపర ఇత్యాహుః । నిరుక్తం చ "కుర్వన్తి వృషస్యన్తీ చపలయతి భర్తారమితి వృషలీ బ్రాహ్మణస్య పరిణీతా బ్రాహ్మణ్యపి వృషలీ" ఇతి । శ్రాద్ధం భుక్త్వా తదహోరాత్రే యః స్త్రీసమ్ప్రయోగం

కరోతి తస్య పితరస్తస్యాః పురీషే మాసం శేరత ఇతి నివృత్త్యర్థా నిన్దా ॥౨౫౦॥

పృష్ట్వా స్వదితమిత్యేవం తృప్తానాచామయేత్తతః ।

ఆచాన్తాంశ్చానుజానీయాదభి భో రమ్యతామితి ॥౨౫౧॥

తృప్తాన్బ్రాహ్మణాన్బుధ్వా స్వదితమితి పృష్ట్వా తేషామాచమనం కారయేత్ । కృతాచమనాంశ్చ భో ఇతి సమ్బోధ్యాభిరమ్యతామితి బ్రూయాత్ । అభిత ఇతి పాఠే అభిత ఉభయత ఇహ వా స్వగృహే వాస్యతామిత్యర్థః ॥౨౫౧॥

స్వధాఽస్త్విత్యేవ తం బ్రూయుర్బ్రాహ్మణాస్తదనన్తరమ్ ।

స్వధాకారః పరా హ్యాశీః సర్వేషు పితృకర్మసు ॥౨౫౨॥

అనుజ్ఞానానన్తరం బ్రాహ్మణాః శ్రాద్ధకర్తారం స్వధాఽస్తు ఇతి బ్రూయుః । యస్మాత్సర్వేషు శ్రాద్ధతర్పణాదిపితృకర్మసు స్వధాశబ్దోచ్చారణం ప్రకృష్టా ఆశీః ॥౨౫౨॥

తతో భుక్తవతాం తేషామన్నశేషం నివేదయేత్ ।

యథా బ్రూయుస్తథా కుర్యాదనుజ్ఞాతస్తతో ద్విజైః ॥౨౫౩॥

స్వధాశబ్దోచ్చారణానన్తరం కృతభోజనానాం బ్రాహ్మణానాం శేషమన్నమప్యస్తీత్యవశిష్టమన్నం నివేదయేత్ । తైర్బ్రాహ్మణైరిదమనేనాన్నేన క్రియతామిత్యనుజ్ఞాతో యథా తే బ్రూయుస్తథాఽన్నశేషవినియోగం కుర్యాత్ ॥౨౩॥

ఇదానీం ప్రసఙ్గాచ్ఛ్రాద్ధాన్తరేషు విశేషవిధిమాహ —

పిత్ర్యే స్వదితమిత్యేవ వాచ్యం గోష్ఠే తు సుశ్రుతమ్ ।

సమ్పన్నమిత్యభ్యుదయే దైవే రుచితమిత్యపి ॥౨౫౪॥

పిత్ర్యే నిరపేక్షపితృమాతృదేవతాక ఏకోద్దిష్టశ్రాద్ధే తృప్తిప్రశ్నార్థం స్వదితమితి వాచ్యమ్ । తథా చ గోభిలసాఙ్ఖ్యాయనౌ– “స్వదితమితి తృప్తిప్రశ్నః” । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు శ్రాద్ధకాలాగతేనాన్యేనాపి స్వదితమిత్యేవ కర్తవ్యమితి వ్యాచక్షతుః ।

శ్రాద్ధే స్వదితమిత్యేతద్వాచ్యమన్యేన కేనచిత్ ।

నానురుద్ధమిదం విద్వద్వృద్ధైర్న శ్రద్ధధీమహి ॥

గోష్ఠే గోష్ఠీశ్రాద్ధే సుశ్రుతమితి వాచ్యమ్ । “గోష్ఠ్యాం శుద్ధయర్థమష్టమమ్” ఇతి ద్వాదశవిధశ్రాద్ధగణనాయాం గోష్ఠీశ్రాద్ధమపి విశ్వామిత్రేణ పఠితమ్ । అభ్యుదయే వృద్ధిశ్రాద్ధే సమ్పన్నమితి వాచ్యమ్ । దేవే దేవతోద్దేశేన శ్రాద్ధే రుచితమితి వచనీయమ్ । దైవశ్రాద్ధం తు భవిష్యపురాణోక్తమ్ —

దేవానుద్ధిశ్య యచ్ఛ్రాద్ధం తత్తు దైవికముచ్యతే ।

హవిష్యేణ విశిష్టేన సప్తమ్యాదిషు యత్నతః ॥౨౫౪॥

అపరాహ్ణస్తథా దర్భా వాస్తుసమ్పాదనం తిలాః ।

సృష్టిర్మృష్టిర్ద్విజాశ్చాగ్ర్యాః శ్రాద్ధకర్మసు సమ్పదః ॥౨౫౫॥

అమావస్యాశ్రాద్ధస్య ప్రకృతత్వాత్తద్విషయోఽయమపరాహ్ణకాలః, “ప్రాతర్వృద్ధినిమిత్తకమ్” ఇత్యాదినా వృద్ధిశ్రాద్ధాదౌ స్మృత్యన్తరే ప్రాతఃకాలాదివిధానాత్ । విష్టరాద్యర్థా దర్భాః, గోమయాదినా శ్రాద్ధదేశసంశోధనం, తిలాశ్చ వికిరణాద్యర్థాః, సృష్టిరకార్పణ్యేనాన్నాదివిసర్గః, సృష్టిరన్నాదేశ్చ సంస్కారవిశేషః, పఙ్క్తిపావనాదయశ్చ బ్రాహ్మణాః, ఏతాః శ్రాద్ధే సమ్పత్తయ ఇత్యభిధానాదఙ్గాన్తరాపేక్షం ప్రకృష్టత్వమేషాం బోధితమ్ ॥౨౫౫॥

దర్భాః పవిత్రం పూర్వాహ్ణో హవిష్యాణి చ సర్వశః ।

పవిత్రం యచ్చ పూర్వోక్తం విజ్ఞేయా హవ్యసమ్పదః ॥౨౫౬॥

పవిత్రం మన్త్రాః, పూర్వాహ్ణః కాలః, హవిష్యాణి మున్యన్నాదీని సర్వాణి చ, యచ్చ పవిత్రం పావనం వాస్తుసమ్పాదనాది పూర్వముక్తమ్, ఏతాశ్చ దేవార్థస్య కర్మణః సమృద్ధయః । హవ్యశబ్దో దైవకర్మోపలక్షణార్థః ॥౨౫౬॥

మున్యన్నాని పయః సోమో మాంసం యచ్చానుపస్కృతమ్ ।

అక్షారలవణం చైవ ప్రకృత్యా హవిరుచ్యతే ॥౨౫౭॥

మునేర్వానప్రస్థస్యాన్నాని నీవారాదీని, పయః క్షీరం, సోమలతారసః, అనుపస్కృతమవికృతం ప్రతిగన్ధాదిరహితం మాంసమ్, అక్షారలవణమకృత్రిమలవణం సైన్ధవాది, ఏతత్స్వభావతో హవిర్మన్వాదిభిరభిధీయతే ॥౨౫౭॥

విసృజ్య బ్రాహ్మణాంస్తాంస్తు నియతో వాగ్యతః శుచిః ।

దక్షిణాం దిశమాకాఙ్క్షన్యాచేతేమాన్వరాన్పితౄన్ ॥౨౫౮॥

తాన్బ్రాహ్మణాన్విసృజ్యానన్యమనాః మౌనీ పవిత్రో దక్షిణాం దిశం వీక్షమాణ ఏతాన్వక్ష్యమాణానభిలషితానర్థాన్పితౄన్ప్రార్థయేత్ ॥౨౫౮॥

దాతారో నోఽభివర్ధన్తాం వేదాః సన్తతిరేవ చ ।

శ్రద్ధా చ నో మా వ్యగమద్బహు దేయం చ నోఽస్త్వితి ॥౨౫౬॥

[అన్నం చ నో బహుభవేదతిథీంశ్చ లభేమహి ।

యాచితారశ్చ నః సన్తు మా చ యాచిష్మ కఞ్చన ॥౧౨॥

శ్రాద్ధభుక్ పునరశ్నాతి తదహర్యో ద్విజాధమః ।

ప్రయాతి శూకరీం యోనిం కృమిర్వా నాత్ర సంశయః ॥౧౩॥]

అస్మత్కులే దాతారః పురుషా వర్ధన్తామ్ ।
వేదాశ్చాధ్యయనాధ్యాపనతదర్థబోధతదర్థయాగాద్యనుష్ఠానైవృద్ధిమాప్నువన్తు ।
పుత్రపౌత్రాదికం చ వర్ధతామ్ । వేదార్థశ్రద్ధా చాస్మత్కులే న వ్యపైతు । దాతవ్యం చ ధనాదికం బహు భవతు ॥౨౫౯॥

ఏవం నిర్వపణం కృత్వా పిణ్డాంస్తాంస్తదనన్తరమ్ ।

గాం విప్రమజమగ్నిం వా ప్రాశయేదప్సు వా క్షిపేత్ ॥౨౬౦॥

ఏవముక్తప్రకారేణ పిణ్డానాం ప్రదానం కృత్వా ప్రకృతవరయాచనానన్తరం తాన్పిణ్డాన్ గాం బ్రాహ్మణం ఛాగం వా భోజయేత్, అగ్నౌ జలే వా క్షిపేత్ ॥౨౬౦॥

పిణ్డనిర్వపణం కేచిత్పరస్తాదేవ కుర్వతే ।

వయోభిః ఖాదయన్త్యన్యే ప్రక్షిపన్త్యనలేఽప్సు వా ॥౨౬౧॥

పిణ్డప్రదానం కేచిదాచార్యా బ్రాహ్మణభోజనానన్తరం కుర్వతే, అన్యే పక్షిభిః పిణ్డాన్ఖాదయన్తి । ఇయం పక్షిభోజనరూపా ప్రతిపత్తిరగ్న్యుదకప్రక్షేపయోర్వైకల్పికీతి దర్శయితుముక్తయోరప్యభిధానమ్ ॥౨౬౧॥

పతివ్రతా ధర్మపత్నీ పితృపూజనతత్పరా ।

మధ్యమం తు తతః పిణ్డమద్యాత్సమ్యక్సుతార్థినీ ॥౨౬౨॥

ధర్మార్థకామేషు మనోవాక్కాయకర్మభిః పతిరేవ మయా పరిచరణీయ ఇతి వ్రతం యస్యాః సా పతివ్రతా, ధర్మపత్నీ సవర్ణా ప్రథమోఢా శ్రాద్ధక్రియాణాం శ్రద్ధాశాలినీ పుత్రార్థినీ తేషాం పిణ్డానాం మధ్యమం పితామహపిణ్డం భక్షయేత్సమ్యక్ “ఆధత్త పితరో గర్భమ్” ఇత్యాదిగృహ్యోక్తమన్త్రేణ ॥౨౬౨॥

యద్యద్దదాతి విధివత్సమ్యక్ శ్రద్ధాసమన్వితః ।

తత్తత్పితౄణాం భవతి పరత్రానన్తమక్షయమ్ ॥౨౭౫॥

యద్యదితి వీప్సాయామ్। సర్వమన్నమప్రతిషిద్ధం యథాశాస్త్రం సమ్యగ్రూపం శ్రద్ధాయుక్తః పితృభ్యో దదాతి

సదనన్తకం సర్వకాలమక్షయమనపచితం పరలోకే పితృతృప్తయే భవతి । అతస్తత్ఫలార్థినా శ్రద్ధయా దేయమితి విధీయతే ॥౨౭౫॥

కృష్ణపక్షే దశమ్యాదౌ వర్జయిత్వా చతుర్దశీమ్ ।

శ్రాద్ధే ప్రశస్తాస్తిథయో యథైతా న తథేతరాః ॥౨౭౬॥

కృష్ణపక్షే దశమీమారభ్య చతుర్దశీం త్యక్త్వా శ్రాద్ధే యథా తిథయః శ్రేష్ఠా మహాఫలా న తథైతదన్యాః ప్రతిపదాదయః ॥౨౭౬॥

యుక్షు కుర్వన్దినర్క్షేషు సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే ।

అయుక్షు తు పితౄన్సర్వాన్ప్రజాం ప్రాప్నోతి పుష్కలామ్ ॥౨౭౭॥

దినశబ్దోఽత్ర తిథిపరః । యుక్షు యుగ్మాసు తిథిషు ద్వితీయాచతుర్థ్యాదిషు యుగ్మనక్షత్రేషు భరణీరోహిణ్యాదిషు శ్రాద్ధం కుర్వన్సర్వాంభిలషితాన్ప్రాప్నోతి । అయుగ్మాసు తిథిషు ప్రతిపత్తృతీయాప్రభృతిషు,అయుగ్మేషు చ నక్షత్రేష్వశ్వినీకృత్తికాదిషు శ్రాద్ధేన పితౄన్పూజయన్పుత్రాదిసన్తతిం లభతే । పుష్కలాం ధనవిద్యాపరిపుష్టామ్ ॥౨౭౭॥

యథా చైవాపరః పక్షః పూర్వపక్షాద్విశిష్యతే ।

తథా శ్రాద్ధస్య పూర్వాహ్ణాదపరాహ్ణో విశిష్యతే ॥౨౭౮॥

చైత్రసితాద్యా మాసా ఇతి జ్యోతిఃశాస్త్రవిధానాచ్ఛుక్లపక్షోపక్రమత్వాన్మాసానాం అపరః పక్షః కృష్ణపక్షః స యథా శుక్లపక్షాత్ శ్రాద్ధస్య సమ్పన్నీ విశిష్టఫలదో భవతి, ఏవం పూర్వార్ధదివసాదుత్తరార్ధదివసః ప్రకృష్టఫలః । 'విశిష్యే'త ఇతి వచనాత్పూర్వాహ్ణేఽపి శ్రాద్ధకర్తవ్యతాం బోధయతి ।

నను శుక్లపక్షాదనుక్తోత్కర్షస్యాపరపక్షస్య కథం దృష్టాన్తతా, ప్రసిద్ధో హి దృష్టాన్తో భవతి ?ఉచ్యతే —

"కృష్ణపక్షే దశమ్యాదౌ" (మ.స్మృ. 3 - ౨౭౬) ఇత్యత్రైవ విశిష్టవిధావుత్కర్షాభిధానాత్ ॥౨౭౮॥

ప్రాచీనావీతినా సమ్యగపసవ్యమతన్ద్రిణా ।

పిత్ర్యమానిధనాత్కార్యం విధివద్దర్భపాణినా ॥౨౭౮॥

దక్షిణాంసస్థితయజ్ఞోపవీతేనానలసేన దర్భహస్తేన అపసవ్యం పితృతీర్థేన యథాశాస్త్రం సర్వం పితృసమ్బన్ధి కర్మ ఆనిధనాదాసమాప్తేః కర్తవ్యమ్ । ఆనిధనాద్యావజ్జీవమితి (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ ॥౨౭౯॥

రాత్రౌ శ్రాద్ధం న కుర్వీత రాక్షసీ కీర్తితా హి సా ।

సన్ధ్యయోరుభయోశ్చైవ సూర్యం చైవాచిరోదితే ॥౨౮౦॥

[కుర్వన్ప్రతిపది శ్రాద్ధం స్వరూపాం లభతే ప్రజామ్ ।

కన్యకాశ్చ ద్వితీయాయాం, తృతీయాయాం తు వాజినః ॥౧౬॥

పశూన్ క్షుద్రాంశ్చతుర్థ్యాం తు, పఞ్చమ్యాం శోభనాన్సుతాన్ ।

షష్ఠ్యాం దూతమవాప్నోతి, సప్తమ్యాం లభతే కృషిమ్ ॥౧౭॥

అష్టమ్యామపి వాణిజ్యం లభతే శ్రాద్ధదో నరః ।

నవమ్యాం వై చకశఫాన్, దశమ్యాం ద్విఖురాన్బహూన్ ॥౧౮॥

ఏకాదశ్యాం తథా రౌప్యం బ్రహ్మవర్చస్వినః సుతాన్ ।

ద్వాదశ్యాం జాతరూపం చ రజతం కుప్యమేవ చ ॥౧౯॥

జ్ఞాతిశ్రైష్ఠ్యం త్రయోదశ్యాం, చతుర్దశ్యాం తు కుప్రజాః ।

ప్రీయన్తే పితరఽశ్చాస్య యే చ శస్త్రహతా రణే ॥౨౦॥

పక్షాద్యాదిషు నిర్దిష్టాన్ విపులాన్ మనసః ప్రియాన్ ।

శ్రాద్ధదః పఞ్చదశ్యాం చ సర్వాన్కామాన్సమశ్నుతే ॥౨౧॥

రాత్రౌ శ్రాద్ధం న కర్తవ్యమ్ । యస్మాచ్ఛ్రాద్ధవినాశగుణయోగాద్రాక్షసీ మన్వాదిభిరసౌ కథితా ।సన్ధ్యయోశ్చ న కుర్యాత్ । ఆదిత్యే చాచిరోదితే అచిరోదితాదిత్యకాలశ్చాపేక్షాయాం త్రిముహూర్తః ప్రాతఃకాలో గ్రాహ్యః । యథోక్తం విష్ణుపురాణే —

రేఖాప్రభృత్యథాదిత్యే త్రిముహూర్తం గతే రవౌ ।

ప్రాతస్తతః స్మృతః కాలో భాగః సోఽహ్నస్తు పఞ్చమః ॥

అపరాహ్ణస్య శ్రాద్ధాఙ్గతయా విధానాత్కథమయమప్రసక్తప్రతిషేధ ఇతి చేత్ ? నాయం ప్రతిషేధః,స హి రాగప్రాప్తస్య వా స్యాద్విధిప్రాప్తస్య వా ? నాద్యః, నాత్ర రాగతో నిత్యస్య దర్శశ్రాద్ధస్య ప్రాప్తత్వాద్విధిప్రాప్తస్య నిషేధే షోడశిగ్రహణాగ్రహణవద్వికల్పః స్యాత్ । తస్మాత్పర్యుదాసోఽయమ్ ।రాత్ర్యాదిపర్యుదస్తేతరకాలే శ్రాద్ధం కుర్యాత్ ,అనుయాజేతరయజతిషు “యే యజామహే” ఇతి మన్త్రవత్ ।అపరాహ్ణవిధిశ్చ ప్రాశస్త్యార్థః । అత ఏవోక్తమ్ —

యథా శ్రాద్ధస్య పూర్వాహ్ణాదపరాహ్ణో విశిష్యతే (మ. స్మృ. 3-౨౭౮) ఇతి ॥౨౮౦॥

అనేన విధినా శ్రాద్ధం త్రిరబ్దస్యేహ నిర్వపేత్ ।

హేమన్తగ్రీష్మవర్షాసు పాఞ్చయజ్ఞికమన్వహమ్ ॥౨౮౧॥

"కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్" (మ. స్మృ. 3-౧౨౨) ఇతి ప్రతిమాసం శ్రాద్ధం విహితం, తదసమ్భవే విధిరయం చతుర్భిర్మాసైర్ఋతురేకః ఏకస్తు ఋతుః సంవత్సర ఇతీమం పక్షమాశ్రిత్యోచ్యతే । అనేనోక్తవిధానేన సమ్వత్సరమధ్యే త్రీన్వారాన్హేమన్తగ్రీష్మవర్షాసు శ్రాద్ధం కర్తవ్యమ్ । తచ్చ సమయాచారాత్కుమ్భవృషకన్యాస్థేర్కే । పఞ్చమహాయజ్ఞాన్తర్గతం చ "ఏకమప్యాశయేద్విప్రమ్" (మ. స్మృ. 3-౮3) ఇత్యనేన విహితం ప్రత్యహం తు కుర్యాదితి పూర్వోక్తదార్ఢ్యార్థమ్ ॥౨౮౧॥

న పైతృయజ్ఞియో హోమో లౌకికేఽగ్నౌ విధీయతే ।

న దర్శేన వినా శ్రాద్ధమాహితాగ్నేర్ద్విజన్మనః ॥౨౮౨॥

"అగ్నేః సోమయమాభ్యాం చ" (మ. స్మృ. 3-౨౧౧) ఇత్యనేన విహితపితృయజ్ఞాఙ్గభూతో హోమో న లౌకికే శ్రౌతస్మార్తవ్యతిరిక్తాగ్నౌ శాస్త్రేణ విధీయతే । తస్మాన్న లౌకికాగ్నావగ్నౌకరణహోమః కర్తవ్యః । నిరగ్నినా తు "అగ్న్యభావే తు విప్రస్య పాణౌ" (మ. స్మృ. 3 - ౨౧౨) ఇత్యభిధానాద్విప్రపాణ్యాదౌ కరణీయః। ఆహితాగ్నేర్ద్విజస్య నామావాస్యావ్యతిరేకేణ కృష్ణపక్షే దశమ్యాదౌ శ్రాద్ధం విధీయతే । మృతాహశ్రాద్ధం తు నియతత్వాత్కృష్ణపక్షేఽపి తిథ్యన్తరే న నిషిధ్యతే ॥ ౨౮౨॥

యదేవ తర్పయత్యద్భిః పితౄన్స్నాత్వా ద్విజోత్తమః ।

తేనైవ కృత్స్నమాప్నోతి పితృయజ్ఞక్రియాఫలమ్ ॥౨౮3॥

పాఞ్చయజ్ఞికశ్రాద్ధాసమ్భవే విధిరయమ్ । యత్ర స్నానానన్తరముదకతర్పణం ద్విజః కరోతి తేనైవ సర్వం నిత్యశ్రాద్ధఫలం ప్రాప్నోతి । ద్విజోత్తమపదం ద్విజపరమ్ ॥౨౮3॥

వసూన్వదన్తి తు పితౄనుద్రాంశ్చైవ పితామహాన్ ।

ప్రపితామహాంస్తథాదిత్యాన్ఙ్ఛ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥౨౮౪॥

యస్మాత్పిత్రాదయో వస్వాదయ ఇత్యేషామనాదిభూతా శ్రుతిరస్తి । అతః పితౄన్వస్వాఖ్యదేవాన్పి-

తామహాన్ రుద్రాన్ప్రపితామహానాదిత్యాన్మన్వాదయో వదన్తి । తతశ్చ సిద్ధబోధనవైయర్థ్యాచ్ఛ్రాద్ధే పిత్రాదయో వస్వాదిరూపేణ ధ్యేయా ఇతి విధిః కల్ప్యతే । అత ఏవ పైఠీనసిః — "య ఏవం విద్వాన్పితౄన్యజతే వసవో రుద్రా ఆదిత్యాశ్చాస్య ప్రీతా భవన్తి" । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు "పితృద్వేషాన్నాస్తిక్యాద్వా యః పితృకర్మణి న ప్రవర్తతే తం ప్రత్యేతత్ప్రవర్తనార్థం దేవతాత్వాధ్యారోపేణ పితౄణాం స్తుతివచనమ్ ॥౨౮౪॥

విఘసాశీ భవేన్నిత్యం నిత్యం వాఽమృతభోజనః ।

విఘసో భుక్తశేషం తు యజ్ఞశేషం తథాఽమృతమ్ ॥౨౮౫॥

సర్వదా విఘసభోజనః స్యాత్సర్వదా చామృతభోజనో భవేత్ । విఘసామృతపదయోరప్రసిద్ధత్వాదర్థం వ్యాకురుతే విప్రాదిభుక్తశేషం విఘస ఉచ్యతే, దర్శపౌర్ణమాసాదియజ్ఞశిష్టం పురోడాశాద్యమృతమ్ । సామాన్యాభిధానేఽపి ప్రకృతత్వాచ్ఛ్రాద్ధే విప్రభుక్తశేషభోజనార్థోఽయం విధిః । అత ఏవ —

భుఞ్జీతాతిథిసంయుక్తః సర్వం పితృనిషేవితమ్ ।

ఇతి స్మృత్యన్తరమ్ | అతిథ్యాదివిశేషభోజనం తు “అవశిష్టం తు దమ్పతీ” (మ. స్మృ. ३ - ౧౧౬) ఇత్యనేనైవ విహితమ్ । తస్యైవ యజ్ఞశేషతుల్యత్వాపాదనేన స్తుత్యర్థం పునర్వచనమితి తు గోవిన్దరాజవ్యాఖ్యానమనుష్ఠానవిశేషానర్థమప్రాకరణికం చ ॥౨౮౫॥

ఏతద్వోఽభిహితం సర్వం విధానం పాఞ్చయజ్ఞికమ్ ।

ద్విజాతిముఖ్యవృత్తీనాం విధానం శ్రూయతామితి ॥౨౮౬॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం తృతీయోఽధ్యాయః ॥३॥

ఇదం పఞ్చయజ్ఞభవమనుష్ఠానం సర్వం యుష్మాకముక్తమ్ । పార్వణశ్రాద్ధవ్యవహితైరపి పఞ్చయజ్ఞైరుపసంహారస్తేషామభ్యర్హితత్వజ్ఞాపనార్థః । మఙ్గలార్థ ఇతి తు (౨) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ । ఇదానీం ద్విజానాం ముఖ్యో బ్రాహ్మణస్తస్య వృత్తానామృతాదీనామనుష్ఠానం శ్రూయతామితి వక్ష్యమాణాధ్యాయైకదేశోపన్యాసః ॥౨౮౬॥ శ్లో. ౨౧॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ తృతీయోఽధ్యాయః ॥३॥

అథ చతుర్థోఽధ్యాయః ।

శ్రాద్ధకల్పానన్తరం “వృత్తీనాం లక్షణం చైవ” (మ. స్మృ. ౧-౧౧३) ఇతి వృత్తిషు వ్యక్తతయా ప్రతిజ్ఞాతాసు వృత్త్యధీనత్వాద్గార్హస్థ్యస్యానన్తరం వక్తవ్యాసు బ్రహ్మచర్యపూర్వకమేవ గార్హస్థ్యం తత్రైవ వక్ష్యమాణా వృత్తయ ఇతి దర్శయితుం గార్హస్థ్యకాలం చాత్ర వదతి —

చతుర్థమాయుషో భాగముషిత్వాఽఽద్యం గురౌ ద్విజః ।

ద్వితీయమాయుషో భాగం కృతదారో గృహే వసేత్ ॥౧॥

చతుర్థమాయుషో భాగమాద్యమిత్యుక్తం బ్రహ్మచర్యకాలోపలక్షణార్థమ్, అనియతపరిమాణత్వాదాయుషశ్చతుర్థభాగస్య దుర్జ్ఞానత్వాత్ । న చ “శతాయుర్వై పురుషః” ఇతి శ్రుతేః పఞ్చవింశతివర్షపరత్వమ్, షట్త్రింశదాబ్దికం బ్రహ్మచర్యమిత్యాదివిరోధాత్ తస్మాత్ ఆశ్రమసముచ్చయపక్షమాశ్రితో బ్రాహ్మణ ఉక్తబ్రహ్మచర్యకాలం జన్మాపేక్షాద్యం యథాశక్తి గురుకులే స్థిత్వా ద్వితీయమాయుషశ్చతుర్థభాగం గృహస్థాశ్రమమనుతిష్ఠేత్ । “గృహస్థస్తు యదా పశ్యేత్” (మ. స్మృ. ౬-౨) ఇత్యనియతత్వాద్ ద్వితీయమాయుషో భాగమిత్యపి గార్హస్థ్యకాలపరమేవ ॥౧॥

అద్రోహేణైవ భూతానామల్పద్రోహేణ వా పునః ।

యా వృత్తిస్తాం సమాస్థాయ విప్రో జీవేదనాపది ॥౨॥

పరస్యాపీడా శిలోఞ్ఛాయాచితాదిరద్రోహః, ఈషత్పీడా యాచితాదిరల్పద్రోహః, న తు హింసైవ ద్రోహః, తస్యా నిషిద్ధత్వాత్ । అద్రోహేణ తదసమ్భవేఽల్పద్రోహేణ యా వృత్తిర్జీవనోపాయః తదాశ్రయణేన భార్యాదిభృత్యపఞ్చయజ్ఞానుష్ఠానయుక్తో బ్రాహ్మణో, న తు క్షత్రియాదిరనాపది జీవేత్ । ఆపది దశమే విధిర్వక్ష్యతి । అయం చ సామాన్యోపదేశో యాజనాధ్యాపనవిశుద్ధప్రతిగ్రహాదిసఙ్గ్రహార్థః । వక్ష్యమాణర్తాదివిశేషమాత్రనిష్ఠత్వే సఙ్కుచితస్వరసత్వహానిరనధికారార్థత్వం యాజనాదేర్వృత్తిప్రకరణానివేశశ్చ స్యాత్తయాఽపి జీవేత్ ॥౨॥

యాత్రామాత్రప్రసిద్ధ్యర్థం స్వైః కర్మభిరగర్హితైః ।

అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీత ధనసంచయమ్ ॥౩॥

యాత్రా ప్రాణస్థితిః
శాస్త్రీయకుటుమ్బసంవర్ధననిత్యకర్మానుష్ఠానపూర్వకప్రాణస్థితిమాత్రార్థం, న తు భోగార్థం స్వసంబన్ధితయా శాస్త్రవిహితార్జనరూపైః కర్మభిర్ఋుతాదివక్ష్యమాణైః కాయక్లేశం వినాఽర్థసఙ్గ్రహం కుర్యాత్ ॥3॥

కైః కర్మభిరిత్యత్రాహ —

ఋృతామృతాభ్యాం జీవేత్తు మృతేన ప్రమృతేన వా ।

సత్యానృతాభ్యామపి వా న శ్వవృత్త్యా కదాచన ॥౪॥

అనాపదీత్యనువర్తతే । ఋుతాదిభిరనాపది జీవేత్ । సేవయా త్వనాపది కదాఽపి న వర్తేత ॥౪॥

అప్రసిద్ధత్వాదృతాదీని వ్యాచష్టే —

ఋృతముఞ్ఛశిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితమ్ ।

మృతం తు యాచితం భైక్షం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥౫॥

అబాధితస్థానేషు పథి వా క్షేత్రేషు వాప్రతిహృతావకాశేషు “యత్ర యత్రౌషధయో విద్యన్తే తత్ర తత్రాఙ్గులిభ్యామేకైకం కణం సముచ్చ్చయిత్వా” ఇతి బౌధాయనదర్శనాత్ ఏకైకధాన్యాదిగుడకోచ్చయనముఞ్ఛః । మఞ్జర్యాత్మకానేకధాన్యోచ్చయనం శిలః, ఉఞ్ఛశ్చ శిలశ్చేత్యేకవద్భావః । తత్సత్యసమానఫలత్వాదృతమిత్యుచ్యతే । అయాచితోపస్థితమమృతమివ సుఖహేతుత్వాదమృతమ్ । ప్రార్థితే పునర్భైక్షం భిక్షాసమూహరూపం మరణసమపీడాజననాన్మృతమ్ । ఏతచ్చ సాగ్నేర్గృహస్థస్య భైక్షమపక్వతణ్డులాదిరూపం న తు సిద్ధాన్నం, పరాగ్నిపక్వేన స్వాగ్నౌ హోమాభావాత్ ।

కర్షణం చ భూమిగతప్రచురప్రాణిమరణనిమిత్తత్వాద్బహుదుఃఖఫలకం ప్రకర్షేణ మృతమివ ప్రమృతమ్ ॥౫॥

సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన చైవాపి జీవ్యతే ।

సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్ ॥౬॥

ప్రాయేణ సత్యానృతవ్యవహారసాధ్యత్వాత్సత్యానృతం వాణిజ్యమ్, న తు వాణిజ్యే శాస్త్రేణ సత్యానృతాభ్యనుజ్ఞానమ్। తేన చైవాపి జీవ్యత ఇతి చశబ్దేన వాణిజ్యసమశిష్టత్వాత్కుసీదమపి గృహ్యతే । పూర్వశ్లోకోక్తా కృషిరేతచ్ఛ్లోకే చ వాణిజ్యకుసీదే । అనాపదీత్యనువృత్తేరస్వయంకృతాన్యేతాని బోద్ధవ్యాని । యథాఽఽహ గౌతమః — "కృషివాణిజ్యే స్వయం చాకృతే కుసీదం చ " । సేవా తు దీనదృష్టిసందర్శనస్వామితర్జననీచక్రియాదిధర్మయోగాచ్ఛున ఇవ వృత్తిరతః శ్వవృత్తిరుక్తా । తస్మాత్తాం ప్రకృతో బ్రాహ్మణస్త్యజేత్ ॥౬॥

కుసూలధాన్యకో వా స్యాత్కుమ్భీధాన్యక ఏవ వా ।

త్ర్యహైహికో వాఽపి భవేదశ్వస్తనిక ఏవ వా ॥౭॥

[సద్యః ప్రక్షాలికో వా స్యాన్మాససంచాయికోఽపి వా ।

షణ్మాసనిచయో వాఽపి సమానిచయ ఏవ వా ॥౧॥]

“కుసూలో వ్రీహ్యాగారం స్యాత్” ఇత్యాభిధానికాః । ఇష్టకాదినిర్మితాగారధాన్యసఞ్చయో భవేత్ । అత్ర కాలవిశేషాపేక్షాయామ్ —

యస్య త్రైవార్షికం భక్తం పర్యాప్తం భృత్యవృత్తయే ।

అధికం వాపి విద్యేత స సోమం పాతుమర్హతి ॥

ఇతి మనూక్త ఏవ కాలో గ్రాహ్యః । తేన నిత్యనైమిత్తికధర్మకృత్యపోష్యవర్గసహితస్య గృహిణో యావతా ధాన్యాదిధనేన వర్షత్రయం సమధికం వా నిర్వాహో భవతి తావద్ధనః కసూలధాన్యక ఉచ్యతే । వర్షనిర్వాహోచితధాన్యాదిధనః కుమ్భీధాన్యః,

ప్రాక్ సౌమికీః క్రియాః కుర్యాద్యస్యాన్నం వార్షికం భవేత్ । (యా. స్మృ. ౧-౧౨౪)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన గృహస్థస్య వార్షికసఞ్చయాభ్యనుజ్ఞానాత్ । మనురపి యదా వానప్రస్థస్యైవ "సమానిచయ ఏవ వా" ఇత్యనేన సమానిచయం వక్ష్యతి తదపేక్షయా బహుపోష్యవర్గస్య గృహిణః సముచితః సంవత్సరం సఞ్చయః । (౧) మేధాతిథిస్తు యావతా ధాన్యాదిధనేన బహుభృత్యదారాదిమతస్త్రిసంవత్సరస్థితిర్భవతి తావత్సువర్ణాదిధనవానపి కుసూలధాన్య ఇత్యభిధాయ కుమ్భీ ఉష్ట్రికా షాణ్మాసికధాన్యాదినిచయః కుమ్భీధాన్యక ఇతి వ్యాఖ్యాతవాన్ । గోవిన్దరాజస్తు కుసూలధాన్యక ఇత్యేతద్వ్యాచక్ష్య కోష్ఠప్రమాణధాన్యసఞ్చయో వా స్యాత్ ద్వాదశాహమాత్రపర్యాప్తధనః కుమ్భీధాన్యక ఇత్యేతద్వ్యాచష్టే । ఉష్ట్రికాప్రమాణధాన్యాదిసఞ్చయో వా షడహమాత్రపర్యాప్తధనః ।

ద్వాదశాహం కుసూలేన వృత్తిః కుమ్భ్యా దినాని షట్ ।

ఇమామమూలాం గోవిన్దరాజోక్తిం నానురున్ధ్మహే ॥

ఈహా చేష్టా తస్యాం భవం ఐహికం త్ర్యహపర్యాప్తమైహికం ధనం యస్య స త్ర్యైహికస్తథా వా స్యాత్ । దినత్రయనిర్వాహోచితధనమిత్యర్థః । శ్వో భవం శ్వస్తనం భక్తం తదస్యాస్తీతి మత్వర్థీయమికం కృత్వా నఞ్సమాసః । తథా వా భవేత్ ॥౭॥

చతుర్ణామపి చైతేషాం ద్విజానాం గృహమేధినామ్ ।

జ్యాయాన్పరః పరో జ్ఞేయో ధర్మతో లోకజిత్తమః ॥౮॥

ఏషాం చతుర్ణామపి కుసూలధాన్యకాదీనాం బ్రాహ్మణానాం గృహస్థానాం మధ్యే యో యః శేషే పఠితః స శ్రేష్ఠో జ్ఞాతవ్యః । యతోఽసౌ వృత్తిసఙ్కోచధర్మేణ స్వర్గాదిలోకజిత్తమో భవతి ॥౮॥

షట్కర్మైకో భవత్యేషాం త్రిభిరన్యః ప్రవర్తతే ।

ద్వాభ్యామేకశ్చతుర్థస్తు బ్రహ్మసత్రేణ జీవతి ॥౯॥

ఏషాం గృహస్థానాం మధ్యే కశ్చిద్ గృహస్థో యో బహుపోష్యవర్గః స ప్రకృతైర్ఋతాయాచితభైక్షకృషివాణిజ్యైః పఞ్చభిస్తేన చైవేత్యనేనైవ చశబ్దసముచ్చితేన కుసీదేనేత్యేవం షడ్భిః కర్మభిః షట్కర్మా భవతి షడ్భిరేతైర్జీవతి । కృషివాణిజ్యకుసీదాన్యేతాన్యస్వయంకృతాని గౌతమోక్తానీత్యుక్తమ్ । అన్యః పునస్తతోఽల్పపరికరః త్రిభిర్యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహైరద్రోహేణేత్యేతచ్ఛ్లోకసంగృహీతైః ప్రవర్తతే । ప్రశ-

బ్ధోఽనథకో వర్తత ఇత్యర్థః । అపరః పునః ప్రతిగ్రహః ప్రత్యవర ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్తత్పరిత్యాగేన ద్వాభ్యాం యాజనాధ్యాపనాభ్యాం ప్రవర్తతే । ఉక్తత్రయాపేక్షయా చతుర్థః పునర్బ్రహ్మసత్రేణాధ్యాపనేన జీవతి । (౧) మేధాతిథిస్తు ఏషాం కుసూలధాన్యకాదీనాం మధ్యాదేకః కుసూలధాన్యకః ప్రకృతైరుఞ్ఛశిలాయాచితకృషివాణిజ్యైః షట్కర్మా భవతి షడ్భిర్జీవతి। అన్యో ద్వితీయః కుమ్భీధాన్యకః కృషివాణిజ్యయోర్నిన్దితత్వాత్తత్త్యాగ ఉఞ్ఛశిలయాచితాయాచితానాం మధ్యాదిచ్ఛాతస్త్రిభిర్వర్తత । ఏకస్త్ర్యైహికో యాచితలాభం విహాయోఞ్ఛశిలాయాచితానాం మధ్యాదిచ్ఛయా ద్వాభ్యాం వర్తేత । చతుర్థః పునరశ్వస్తనికో బ్రహ్మసత్రేణ జీవతి । బ్రహ్మసత్రం శిలోఞ్ఛయోరన్యతరా వృత్తిః । బ్రహ్మణో బ్రాహ్మణస్య సతతభవత్వాత్సత్రమిత్యాహ ॥౯॥

వర్తయంశ్చ శిలోఞ్ఛాభ్యామగ్నిహోత్రపరాయణః ।

ఇష్టీః పార్వాయనాన్తీయాః కేవలా నిర్వపేత్సదా ॥౧౦॥

శిలోఞ్ఛాభ్యాం జీవన్ధనసాధ్యకర్మాన్తరానుష్ఠానాసామర్థ్యాదగ్నిహోత్రనిష్ఠ ఏవ స్యాత్ । పార్వాయనాన్తీయాశ్చ ఇష్టీః కేవలా అనుతిష్ఠేత్ । పర్వ చ అయనం చ పర్వాయనే తయోరన్తస్తత్ర భవా దర్శపౌర్ణమాసాగ్రయణాత్మికాః ॥౧౦॥

న లోకవృత్తం వర్తేత వృత్తిహేతోః కథఞ్చన ।

అజిహ్మామశఠాం శుద్ధాం జీవేద్ బ్రాహ్మణజీవికామ్ ॥౧౧॥

లోకవృత్తమసత్ప్రియాఖ్యానం విచిత్రపరిహాసకథాదికం జీవికార్థం న కుర్యాత్ । అజిహ్మాం ఉపాత్మగుణార్థాభిధానాదిపాపరహితామ్ । అశఠాం దమ్భాదివ్యాజశూన్యామ్ । శుద్ధాం వైశ్యాదివృత్తేరసఙ్కీర్ణాం బ్రాహ్మణజీవికామనుతిష్ఠేత్ । అనేకార్థత్వాద్ధాతూనామనుష్టానార్థోఽయం జీవతిరితి సకర్మకతా ॥౧౧॥

సన్తోషం పరమాస్థాయ సుఖార్థీ సంయతో భవేత్ ।

సన్తోషమూలం హి సుఖం దుఃఖమూలం విపర్యయః ॥౧౨॥

యథాసమ్భవభృత్యాత్మప్రాణధారణావశ్యకపఞ్చయజ్ఞాద్యనుష్ఠానమాత్రోచితధనానధికాస్పృహా సన్తోషః తమతిశయితమాలమ్బ్య ప్రచురధనార్జనే సంయమం కుర్యాత్ । యతః సన్తోషహేతుకమితి సుఖం, పరత్ర చావ్యగ్రస్య విహితానుష్ఠానాత్స్వర్గాదిసుఖం, విపర్యయస్త్వసన్తోషో దుఃఖమూలం బహుధనార్జనప్రయాసేన ప్రచురదుఃఖాదసమ్పత్తౌ విపత్తౌ చ క్లేశాత్ ॥౧౨॥

అతోఽన్యతమయా వృత్త్యా జీవంస్తు స్నాతకో ద్విజః ।

స్వర్గాయుష్యయశస్యాని వ్రతానీమాని ధారయేత్ ॥౧౩॥

అబహుభృత్యస్యైకవృత్త్యా నిర్వాహసమ్భవే సత్యన్యతమయేతి విధీయతే, బహుభృత్యస్యాన్నసమ్భవే “షట్కమైకో భవత్యేషామ్” (మ. స్మృ. ౪-౯) ఇతి విహితత్వాత్ । అథవైకవాక్యతావగమాద్ వ్రతవిధాయకత్వాచ్చాన్యతమయా వృత్త్యేత్యనువాదకత్వాదేకత్వమవివక్షితమ్ । ఉక్తవృత్తీనామన్యతమయా వృత్త్యా జీవన్స్నాతకో బ్రాహ్మణ ఇమాని వక్ష్యమాణాని యథాసమ్భవం స్వర్గాయుర్యశసాం హితాని వ్రతాని కుర్యాత్ । ఇదం మయా కర్తవ్యమిదం న కర్తవ్యమిత్యేవం విధిసఙ్కల్పవిశేషాద్ వ్రతమ్ ॥౧౩॥

వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యాదతన్ద్రితః ।

తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥౧౪॥

వేదోక్తం స్మార్తమపి వేదమూలత్వాద్వేదోక్తమేవ । స్వకం స్వాశ్రమోక్తం యావజ్జీవమతన్ద్రితోఽనలసః కుర్యాత్ । హి హేతౌ । యస్మాత్తత్కుర్వన్యథాసామర్థ్యం పరమాం గతిం మోక్షలక్షణాం ప్రాప్నోతి । నిత్యకర్మానుష్ఠానాత్పాపక్షయే సతి నిష్పాపాన్తఃకరణేన బ్రహ్మసాక్షాత్కారాన్మోక్షావాప్తేః । తదుక్తం మోక్షధర్మే —

జ్ఞానముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్పాపస్య కర్మణః ।

తత్రాదర్శతలప్రఖ్యే పశ్యత్యాత్మానమాత్మని ॥

ఆత్మన్యన్తఃకరణే ॥౧౪॥

నేహేతార్థాన్ప్రసఙ్గేన న విరుద్ధేన కర్మణా ।

న విద్యమానేష్వర్థేషు నార్త్యామపి యతస్తతః ॥౧౫॥

ప్రసజ్యతే యత్ర పురుషః స ప్రసఙ్గో గీతవాదిత్రాదిస్తేనార్థాన్నార్జయేత్ । నాపి శాస్త్రనిషిద్ధేన కర్మణాఽయాజ్యయాజనాదినా చ । న చ విద్యమానేషు ధనేషు । న చాప్యవిద్యమానేష్వపి ప్రకారాన్తరసమ్భవే యతస్తతః పతితాదిభ్యోఽపి ॥౧౫॥

ఇన్ద్రియార్థేషు సర్వేషు న ప్రసజ్యేత కామతః ।

అతిప్రసక్తిం చైతేషాం మనసా సంనివర్తయేత్ ॥౧౬॥

ఇన్ద్రియాణామర్థా రూపరసగన్ధస్పర్శాదయస్తేషు నిషిద్వేష్వపి స్వదారసుతాదిషు న ప్రసజ్యేత నాతిప్రసక్తిమత్యన్తసేవనాత్మికాం కుర్యాత్ । కామత ఉపభోగార్థమ్ । అతిప్రసక్తినివృత్త్యుపాయమాహ – అతిప్రసక్తిమితి ।విషయాణామస్థిరత్వస్వర్గాపవర్గాత్మకశ్రేయోవిరోధిత్వాదిభావనయా మనసా సమ్యక్ నివర్తయేత్ ॥౧౬॥

సర్వాన్పరిత్యజేదర్థాన్స్వాధ్యాయస్య విరోధినః ।

యథాతథాఽధ్యాపయంస్తు సా హ్యస్య కృతకృత్యతో ॥౧౭॥

వేదార్థవిరోధినోఽర్థానత్యన్తేశ్వరగృహోపసర్పణకృషిలోకయాత్రాదయస్తాన్సర్వాన్పరిత్యజేత్ । కథం తర్హి భృత్యాత్మపోషణమిత్యాశఙ్క్యాహ — యథాతథా కేనాప్యుపాయేన స్వాధ్యాయావిరోధినా భృత్యా[త్మానౌ జీవయన్। యస్మాత్సాస్య స్నాతకస్య కృతకృత్యతా కృతార్థతా యన్నిత్యం స్వావ్యాయపరతా ॥౧౭॥

వయసః కర్మణోఽర్థస్య శ్రుతస్యాభిజనస్య చ ।

వేషవాగ్వృద్ధిసారూప్యమాచరన్విచరేదిహ ॥౧౮॥

వయసః, క్రియాయాః, ధనస్య, శ్రుతస్య, కులస్యానురూపేణ వైషవాగ్వృద్ధీరాచరఁల్లోకం ప్రవర్తేత “యథా యౌవనే స్రగ్గన్ధలేపనాదిధారణం వార్ధకేఽపవర్గానుసారిణీ వాగ్బుద్ధిశ్చ। ఏవం కర్మాదిష్వప్యున్నేయమ్ ॥ ౧౮ ॥

బుద్ధివృద్ధికరాణ్యాశు ధన్యాని చ హితాని చ ।

నిత్యం శాస్త్రాణ్యవేక్షేత నిగమాంశ్చైవ వైదికాన్ ॥౧౯॥

వేదావిరుద్ధాని శీఘ్రం బుద్ధివృద్ధిజనకాని వ్యాకరణమీమాంసాస్మృతిపురాణన్యాయాదీని శాస్త్రాణి, తథా ధన్యాని ధనాయ హితాన్యర్థశాస్త్రాణి బార్హస్పత్యౌశనసాదీని, తథా హితాని దృష్టోపకారకాణి వైద్యకజ్యోతిషాదీని, తథా పర్యాయకథనేన వేదార్థావబోధకాన్నిగమాఖ్యాంచ గ్రన్థాన్నిత్యం పర్యాలోచయేత్ ॥౧౯॥

యథా యథా హి పురుషః శాస్త్రం సమధిగచ్ఛతి ।

తథా తథా విజానాతి విజ్ఞానం చాస్య రోచతే ॥౨౦॥

[శాస్త్రస్య పారం గత్వా తు భూయో భూయస్తదభ్యసేత్ ।

తచ్ఛాస్త్రం శబలం కుర్యాన్న చాధీత్య త్యజేత్పునః ॥౨॥]

యస్మాద్యథా యథా పురుషః శాస్త్రం సమ్యగభ్యస్యతి తథా తథా విశేషేణ జానాతి । శాస్త్రాన్తరవిషయమపి చాస్య విజ్ఞానం రోచత ఉజ్జ్వలం భవతి ।

దీప్త్యర్థత్వాద్రుచేరభిలాషార్థత్వాభావాత్ “రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః” (పా. సూ. ౧ I ౪ I 33) ఇతి న సమ్ప్రదానసంజ్ఞా ॥౨౦॥

ఋషియజ్ఞం దేవయజ్ఞం భూతయజ్ఞం చ సర్వదా I

నృయజ్ఞం పితృయజ్ఞం చ యథాశక్తి న హాపయేత్ ॥౨౧॥

స్వాధ్యాయాదీన్పఞ్చయజ్ఞాన్యథాశక్తి న త్యజేత్ I తృతీయాధ్యాయవిహితానామపి పచయజ్ఞానామిహ నిర్దేశ ఉత్తరత్ర విశేషవిధానార్థః స్నాతకవ్రతత్వబోధనార్థశ్చ ॥౨౧॥

ఏతానేకే మహాయజ్ఞాన్యజ్ఞశాస్త్రవిదో జనాః I

అనీహమానాః సతతమిన్ద్రియేష్వేవ జుహ్వతి ॥౨౨॥

ఏకే గృహస్థా బాహ్యాన్తరయజ్ఞానుష్ఠానశాస్త్రజ్ఞా ఏతాన్పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ బ్రహ్మజ్ఞానప్రకర్షాద్బహిరచేష్టమానాః పఞ్చసు బుద్ధీన్ద్రియేష్వేవ పఞ్చరూపజ్ఞానాదిసంయమం కుర్వన్తః సమ్పాదయన్తి I యజ్ఞానాం హోమత్వానుపపత్తేః సమ్పాదనార్థో జుహోతిః ॥౨౨॥

వాచ్యేకే జుహ్వతి ప్రాణం ప్రాణే వాచం చ సర్వదా I

వాచి ప్రాణే చ పశ్యన్తో యజ్ఞనిర్వృత్తిమక్షయామ్ ॥౨3॥

ఏకే గృహస్థా బ్రహ్మవిదో వాచి ప్రాణవాయౌ చ యజ్ఞనిర్వృత్తిమక్షయఫలాం జానన్తః సతతం వాచి ప్రాణం చ జుహ్వతి, వాచం చ ప్రాణే I భాషమాణేన చ వాచి ప్రాణం జుహోతీతి, అభాషమాణేనోచ్ఛ్వసతా ప్రాణే వాచం జుహోతీతి వ్యాఖ్యాతవ్యమిత్యనేన విధీయతే I యథా

కౌషీతకిరహస్యబ్రాహ్మణమ్ – “యావద్వై పురుషో భాషతే న తావత్ప్రాణితుం శక్నోతి ప్రాణం తదా వాచి జుహోతి యావద్ధి పురుషః ప్రా-

ణితి న తావద్భాషితుం శక్నోతి వాచం తదా ప్రాణే జుహోతి ఏతేఽనన్తే అమృతే ఆహుతీ జాగ్రత్స్వపంశ్చ సతతం జుహోతి । అథవా అన్యా ఆహుతయోఽనన్తరన్యస్తాః కర్మమయ్యో హి భవన్త్యేవం హి తస్యైతత్పూర్వే।విద్వాంసోఽగ్ని హోత్రం జుహవాంచక్రుః” ఇతి ॥౨౩॥

జ్ఞానేనైవాపరే విప్రా యజన్త్యేతర్మఖైః సదా ।

జ్ఞానమూలాం క్రియామేషాం పశ్యన్తో జ్ఞానచక్షుషా ॥౨౪॥

అపరే విప్రా బ్రహ్మనిష్ఠాః సర్వథా బ్రహ్మజ్ఞానేనైవైతర్మఖైర్యజన్తి ఏతాంశ్చ యజ్ఞాననుతిష్ఠన్తి । కథమేతదిత్యాహ — జ్ఞానం బ్రహ్మ “సత్యం జ్ఞానమనన్తమ్” (తైత్తిం ఉం ౨।౧।౧) ఇత్యాదిశ్రుతిషు ప్రసిద్ధమ్ । జ్ఞానమూలామేషాం యజ్ఞానాం క్రియాముత్పత్తిం జానన్తః జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానం చక్షురివ చక్షుః జ్ఞానచక్షుషోపనిషదా “సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్” ఇత్యాదికయా పఞ్చయజ్ఞానపి బ్రహ్మోత్పత్తికాలే బ్రహ్మాత్మకాన్ధ్యాయన్తః సమ్పాదయన్తి । పఞ్చయజ్ఞఫలమశ్నువత ఇత్యర్థః । లోకత్రయేణ బ్రహ్మనిష్ఠానాం వేదసంన్యాసినాం గృహస్థానామమీ విధయః ॥౨౪॥

అగ్నిహోత్రం చ జుహుయాదాద్యన్తే ద్యునిశోః సదా ।

దర్శేన చార్ధమాసాన్తే పౌర్ణమాసేన చైవ హి ॥౨౫॥

ఉదితహోమపక్షే దినస్యాదౌ నిశాయాశ్చాదౌ । అనుదితహోమపక్షే దినస్యాన్తే నిశాయాశ్చాన్తే । యద్వా ఉదితహోమపక్షే దినస్యాదౌ దినాన్తే చ । అనుదితహోపక్షే నిశాదౌ నిశాన్తే చ అగ్నిహోత్రం కుర్యాత్ । కృష్ణపక్షార్ధమాసాన్తే దర్శాఖ్యేన కర్మణా శుక్లపక్షార్ధే చ పౌర్ణమాసాఖ్యేన యజేత్ ॥౨౫॥

సస్యాన్తే నవసస్యేష్ట్యా తథర్త్వన్తే ద్విజోఽధ్వరైః ।

పశునా త్వయనస్యాదౌ సమాన్తే సౌమికైర్మఖైః ॥౨౬॥

పూర్వార్జితధాన్యాదిసస్యే సమాప్తే “శరది నవానామ్” ఇతి సూత్రకారవచనాదసమాప్తేఽపి పూర్వసస్యే నవసస్యోత్పత్తావాగ్రయణేన యజేత, సత్యక్షయస్యానియతత్వాత్ ధనినాం బహుహాయనజీవనోచితధాన్యసమ్భవాచ్చ । సస్యాన్తగ్రహణాచ్చ నవసస్యోత్పత్తిరేవాభిప్రేతా, నియతత్వాత్తస్యాః ప్రత్యబ్దం నిమిత్తత్వోత్పత్తేః । ఋతుసమ్వత్సర ఇత్యేతన్మతాశ్రయణేన చత్వారశ్చత్వారో మాసా ఋతవస్తదన్తేఽధ్వరైశ్చాతుర్మాసాఖ్యైర్యాగైర్యజేత । అయనయోరుత్తరదక్షిణయోరాదౌ పశునా యజేత పశుబన్ధాఖ్యం యాగమనుతిష్ఠేత్ । జ్యోతిఃశాస్త్రే చైత్రశుక్లప్రతిపదాదివర్షగణనాచ్ఛిశిరేణ సమాప్తే వర్షే వసన్తే సోమరససాధ్యైరగ్నిష్టోమాదియాగైర్యజేత ॥౨౬॥

నానిష్ట్వా నవసస్యేష్ట్యా పశునా చాగ్నిమాన్ద్విజః ।

నవాన్నమద్యాన్మాంసం వా దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః ॥౨౭॥

ఆహితాగ్నిర్ద్విజో దీర్ఘమాయుర్జీవితుమిచ్ఛన్నాగ్రయణమకృత్వా నవాన్నం న భక్షయేత్ । న చ పశుయాగమకృత్వా మాంసమశ్నీయాత్ ॥౨౭॥

దోషం కథయన్ననిత్యతామనయోరాహ —

నవేనానర్చితా హ్యస్య పశుహవ్యేన చాగ్నయః ।

ప్రాణానేవాత్తుమిచ్ఛన్తి నవాన్నామిషగర్ధినః ॥౨౮॥

యస్మాన్న వేన హవ్యేన పశువదామేనానర్చితా అకృతయాగా అగ్నయో నవాన్నమాంసాభిలాషిణోఽస్యాహితాగ్నేః ప్రాణానేవాగ్ని హోత్రిణః ఖాదితుమిచ్ఛన్తి । గర్వోఽభిలాషాతిశయః, గృధేర్వఞన్తస్య రూపం, సోఽస్యాస్తీతి గర్ధీ, మత్వర్థీయ ఇనిః ॥౨౮॥

ఆసనాశనశయ్యాభిరద్భిర్మూలఫలేన వా ।

నాస్య కశ్చిద్వసేద్ గేహే శక్తితోఽనర్చితోఽతిథిః ॥౨౯॥

యథాశక్త్యాసనభోజనాదిభిరనర్చితోఽతిథిరస్య గృహస్థస్య గృహే న వసేత్ । అనేన శక్తితోఽతిథిం పూజయేదిత్యుక్తమప్యుత్తరార్ధమనూద్యతే ॥౨౯॥

పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్బైడాలవ్రతికాఞ్ఛఠాన్ ।

హైతుకాన్బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥౩౦॥

పాషణ్డినో వేదబాహ్యవ్రతలిఙ్గధారిణః శాక్యభిక్షుకక్షపణకాదయః, వికర్మస్థాః ప్రతిషిదవృత్తిజీవినః, బైడాలవ్రతికబకవృత్తీ వక్ష్యమాణలక్షణౌ, శఠా వేదేష్వశ్రద్ధధానాః, హైతుకా వేదవిరోధితర్కవ్యవహారిణః, ఏతానతిథికాలోపస్థితాన్వాఙ్మాత్రేణాపి న పూజయేత్ । పుజారహితేఽన్నదానమాత్రం తు “శక్తితోఽపచమానేభ్యః” (మ. స్మృ. ౪-౩౨) ఇత్యనుజ్ఞాతమేవ ॥౩౦॥

వేదవిద్యావ్రతస్నాతాఞ్శ్రోత్రియాన్గృహమేధినః ।

పూజయేద్ధవ్యకవ్యేన విపరీతాంశ్చ వర్జయేత్ ॥౩౧॥

వేదవిద్యావ్రతస్నాతానితి విద్యాస్నాతకవ్రతస్నాతకోభయస్నాతకాస్త్రయోఽపి గృహ్యన్తే । యథాఽఽహ

హారీతః — "యః సమాప్య వేదానసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే స విద్యాస్నాతకః । యః సమాప్య వ్రతాన్యసమాప్య వేదాన్సమావర్తతే స వ్రతస్నాతకః । ఉభయం సమాప్య యః సమావర్తతే స విద్యావతస్నాతకః ।" యద్యపి స్నాతకధర్మత్వేనైవ స్నాతకమాత్రప్రాప్తిస్తథాపి శ్రోత్రియత్వం వివక్షితన్ । తాన్స్నాతకాఞ్శ్రోత్రియాన్హవ్యకవ్యేన పూజయేత్, విపరీతాన్పునర్వర్జయేత్ ॥౩౧॥

శక్తితోఽపచమానేభ్యో దాతవ్యం గృహమేధినా ।

సంవిభాగశ్చ భూతేభ్యః కర్తవ్యోఽనుపరోధతః ॥౩౨॥

అపచమానా బ్రహ్మచారిపరివ్రాజకాః పాషణ్డాదయః । బ్రహ్మచారిపరివ్రాజకానాముక్తమప్యన్నదా

పచమానాపేక్షయాఽతిశయార్థం స్నాతకవ్రతత్వార్థం చ పునరుచ్యతే । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు

భిక్షాం చ భిక్షవే దద్యాద్విధివద్ బ్రహ్మచారిణః ।

ఇతి బ్రహ్మచారిపరివ్రాజకయోరుక్తత్వాత్పాషణ్డ్యాదివిషయత్వమేవాస్య వచనస్యేత్యూచతుః। స్వకుటుమ్బానురోధేన వృక్షాదిపర్యన్తప్రాణిభ్యోఽపి జలాదినాఽపి విభాగః కర్తవ్యః ॥౩౨॥

రాజతో ధనమన్విచ్ఛేత్సంసీదన్స్నాతకః క్షుధా।

యాజ్యాన్తేవాసినోర్వాఽపి న త్వన్యత ఇతి స్థితిః ॥౩౩॥

న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాదరాజన్యప్రసూతితః (మ. స్మృ. ౪-౮౪)

ఇతి నిషేధాద్రాజశబ్దోఽత్ర క్షత్రియనృపతిపరః, స్నాతకః క్షుధావసీదన్ద్విజాతిప్రతిగ్రహస్య సమ్భవేఽపి యథాశాస్త్రవర్తినః క్షత్రియాద్రాజ్ఞో యాజ్యశిష్యాభ్యాం వా ప్రథమం ధనమభిలషేత్, రాజ్ఞో మహాధనత్వేన పీడావిరహాత్, యాజ్యశిష్యయోశ్చ కృతోపకారతయా ప్రత్యుపకారప్రవణత్వాత్ । తదసమ్భవే త్వన్యస్మాదపి ద్విజాద్ధనమాదదీత । తదభావే తు "సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాత్" (మ.స్మృ.౧౦-౧౦౨) ఇత్యాపద్ధర్మం వక్ష్యతి । ఏవం చానాపది ప్రథమం క్షత్రియనృపయాజ్యశిష్యేభ్యః ప్రతిగ్రహనేయమార్థం వచనమ్ । అత ఏవాహ న త్వన్యత ఇతి। స్థితిః శాస్త్రమర్యాదా । న చ సంసీదన్నిత్యభిధానాదాపద్ధర్మవిషయత్వమస్య వాచ్యమ్, అవ్యభిచారాదనాపత్ప్రకరణాత్ సంసీదన్నిత్యస్య చోపాత్తధనాభావపరత్వాత్ । న చ ధనాభావమాత్రమాపత్, కిన్తు తస్మిన్సతి విహితోపాయాసమ్భవాత్ । అన్యథా సద్యః ప్రక్షాలకోఽప్యాపద్వృత్తిః స్యాత్ । యది చాపద్విషయత్వమస్య భవేత్తదా, నత్వన్యత ఇత్యనేన "సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాత్" ఇతి విరుధ్యేత । యచ్చాపత్ప్రకరణే —

సీదద్భిః కుప్యమిచ్ఛద్భిర్ధనం వా పృథివీపతిః ।

యాచ్యః స్యాత్ (మ. స్మృ. ౧౦-౧౧౩) ఇత్యుక్తం, తచ్ఛూద్రనృపవిషయమేవ రాజాదిప్రతిగ్రహాసమ్భవే ॥ ౩౩॥

న సీదేత్స్నాతకో విప్రః క్షుధా శక్తః కథఞ్చన ।

న జీర్ణమలవద్వాసా భవేచ్చ విభవే సతి ॥౩౪॥

విద్యాదియోగాత్ప్రతిగ్రహశక్తోఽపి స్నాతకో బ్రాహ్మణ ఉక్తరాజప్రతిగ్రహాదిలాభే సతి న క్షుధావసన్నో భవేత్ । న చ ధనే సమ్భవతి జీర్ణే మలినే చ వాససీ బిభృయాత్ ॥౩౪॥

క్లృప్తకేశనఖశ్మశ్రుర్దాన్తః శుక్లామ్బరః శుచిః ।

స్వాధ్యాయే చైవ యుక్తః స్యాన్నిత్యమాత్మహితేషు చ ॥౩౫॥

కల్పనం ఛేదనం లూనకేశనఖశ్మశ్రుః తపఃక్లేశసహో దాన్తః శుక్లవాసా బాహ్యాభ్యన్తరశౌచసమ్పన్నో వేదాభ్యాసయుక్త ఔషధోపయోగాదినా చాత్మహితపరః స్యాత్ ॥౩౫॥

వైణవీం ధారయేద్యష్టిం సోదకం చ కమణ్డలుమ్ ।

యజ్ఞోపవీతం వేదం చ శుభే రౌక్మే చ కుణ్డలే ॥౩౬॥

వేణుదణ్డముదకసహితం చ కమణ్డలుం యజ్ఞోపవీతం కుశముష్టిం శోభనే చ సౌవర్ణకుణ్డలే ధారయేత్ ॥౩౬॥

నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం నాస్తం యన్తం కదాచన ।

నోపసృష్టం న వారిస్థం న మధ్యం నభసో గతమ్ ॥౩౭॥

ఉద్యన్తమస్తం యన్తం సూర్యబిమ్బం సమ్పూర్ణం నేక్షేత్ । ఉపసృష్టం గ్రహోపరకం వక్రాద్యుపసర్గయుక్తం చ, వారిస్థం జలప్రతిబిమ్బితం, నభోమధ్యగతం మధ్యన్దినసమయే ॥౩౭॥

న లఙ్ఘయేద్వత్సతన్త్రీం న ప్రధావేచ్చ వర్షతి ।

న చోదకే నిరీక్షేత స్వం రూపమితి ధారణా ॥౩౮॥

వత్సబన్ధనరజ్జుం న లఙ్ఘయేత్ । వర్షతి మేఘే న ధావేత్ । న చ స్వదేహప్రతిబిమ్బం జలే నిరీక్షేతేతి శాస్త్రే నిశ్చయః ॥౩౮॥

మృదం గాం దైవతం విప్రం ఘృతం మధు చతుష్పథమ్ ।

ప్రదక్షిణాని కుర్వీత ప్రజ్ఞాతాంశ్చ వనస్పతీన్ ॥3౨॥

ప్రస్థితః సన్ సమ్ముఖావస్థితానుద్ధృతమృత్తికాగోపాషాణాదిదేవతాబ్రాహ్మణఘృతక్షౌద్రచతుష్పథ-మహాప్రమాణజ్ఞాతవృక్షాన్దక్షిణహస్తమార్గేణ కుర్యాత్ । ప్రదక్షిణానీతి "నపుంసకమనపుంసకేనైకచచ్చాస్యాన్యతరస్యామ్" (పా. సూ. ౧।౨।౬౯) ఇతి నపుంసకత్వమ్ ॥3౯॥

నోపగచ్ఛేత్ప్రమత్తోఽపి స్త్రియమార్తవదర్శనే ।

సమానశయనే చైవ న శయీత తయా సహ ॥౪౦॥

ప్రమత్తః కామార్తోఽపి రజోదశనే నిషిద్ధస్పర్శదినత్రయే స్త్రియం నోపగచ్ఛేత్ । స్పర్శ నిషేధేనైవ "తాసామాద్యాశ్చతస్రః" ఇతి నిషేధసిద్ధౌ ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థం స్నాతకవ్రతత్వార్థం చ పునరారమ్భః । న చాగచ్ఛన్నపి తయా సహైకశయ్యాయాం సుప్యాత ॥౪౦॥

రజసాభిప్లుతాం నారీం నరస్య హ్యుపగచ్ఛతః ।

ప్రజ్ఞా తేజో బలం చక్షురాయుశ్చైవ ప్రహీయతే ॥౪౧॥

యస్మాద్రజస్వలాం స్త్రియం పురుషస్యోపగచ్ఛతః ప్రజ్ఞావీర్యబలచక్షురాయూంషి నశ్యన్తి తస్మాత్తాం నోపగచ్ఛేత్ ॥౪౧॥

తాం వివర్జయతస్తస్య రజసా సమభిప్లుతామ్ ।

ప్రజ్ఞా తేజో బలం చక్షురాయుశ్చైవ ప్రవర్ధతే ॥४२॥

తాం తు రజస్వలామగచ్ఛతస్తస్య ప్రజ్ఞాదయో వర్ధన్తే । తస్మాత్తాం నోపేయాత్ ॥४२॥

నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధం నైనామీక్షేత చాశ్నతీమ్ ।

క్షువతీం జృమ్భమాణాం వా న చాసీనాం యథాసుఖమ్ ॥४३॥

భార్యయా సహైకపాత్రే నాశ్నీయాత్ । ఏనాం చ భుఞ్జానాం క్షుతం జృమ్భాం వ కుర్వతీం యథాసుఖం నిర్యన్త్రణప్రదేశావస్థితాం చ నేక్షేత ॥४३॥

నాఞ్జయన్తీం స్వకే నేత్రే న చాభ్యక్తామనావృతామ్ ।

న పశ్యేత్ప్రసవన్తీం చ తేజస్కామో ద్విజోత్తమః ॥४४॥

[ఉపేత్య స్నాతకో విద్వాన్నేక్షేన్నగ్నాం పరస్త్రియమ్ ।

సరహస్యం చ సంవాదం పరస్త్రీషు వివర్జయేత్ ॥३॥

తథా స్వనేత్రయోరఞ్జనం కుర్వతీం తైలాద్యభ్యక్తామ్, అనావృతాం స్తనావరణరహితాం, న తు నగ్నామ్, “నగ్నాం నేక్షేత చ స్త్రియమ్” (మ. స్మృ. ४ - ०३) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । అపత్యం చ ప్రసవన్తీం బ్రాహ్మణో న నిరీక్షేత్ ॥४४॥

నాన్నమద్యాదేకవాసా న నగ్నః స్నానమాచరేత్ ।

న మూత్రం పథి కుర్వీత న భస్మని న గోవ్రజే ॥౪౫॥

ఏకవస్త్రో నాన్నం భుఞ్జీత । ఉపస్థాచ్ఛాదనవాసోరహితో న స్నాయాత ।మూత్రగ్రహణమధఃకాయమలవిసర్గోపలక్షణార్థమ్ । తేన మూత్రపురీషే వర్త్మని, భస్మని, గోష్ఠే చ న కుర్యాత్ ॥౪౫॥

న ఫాలకృష్టే న జలే న చిత్యాం న చ పర్వతే ।

న జీర్ణదేవాయతనే న వల్మీకే కదాచన ॥౪౬॥

తథా ఫాలకృష్టే క్షేత్రాదావుదకే, అగ్న్యర్థకృతేష్టకాచయే, పర్వతే, చిరన్తనదేవతాగారే, కృమికృతమృత్తికాచయే చ విణ్మూత్రోత్సర్గం న కదాచన కుర్యాత్ ॥౪౬॥

న ససత్త్వేషు గర్తేషు న గచ్ఛన్నాపి చ స్థితః ।

న నదీతీరమాసాద్య న చ పర్వతమస్తకే ॥౪౭॥

తథా సప్రాణిషు బిలేషు న వ్రజన్న చోత్థితో న నదీతటమాశ్రిత్య నాపి పర్వతశృఙ్గే మూత్రపురీషే కుర్యాత్ । పర్వతనిషేధాదేవ తచ్ఛృఙ్గనిషేధే సిద్ధే పునః పర్వతశృఙ్గనిషేధస్తదితరపర్వతే వికల్పార్థః । తత్రేచ్ఛావికల్పస్స్యాన్యథాఽపి ప్రాప్తౌ సామాన్యనిషేధ వైయర్థ్యాద్వ్యవస్థితోఽత్ర వికల్పః — అత్యన్తార్తస్య పర్వతే న దోషః ॥౪౭॥

వాయ్వగ్నివిప్రమాదిత్యమపః పశ్యంస్తథైవ గాః ।

న కదాచన కుర్వీత విణ్మూత్రస్య విసర్జనమ్ ॥౪౮॥

వాయుమగ్నిం, బ్రాహ్మణం, సూర్యం, జలం, గాం చ పశ్యన్న కదాఽపి మూత్రపురీషోత్సర్గం కుర్యాత్ । వాయోరరూపత్వేన దర్శనాసమ్భవే వాత్యాప్రేరితతృణకాష్ఠాదిని షేధోఽయమ్ ॥౪౮॥

తిరస్కృత్యోచ్చరేత్కాష్ఠలోష్ఠపత్రతృణాదినా ।

నియమ్య ప్రయతో వాచం సంవీతాఙ్గోఽవగుణ్ఠితః ॥౪౬॥

అన్తర్ధాయ కాష్ఠాదినా భూమిమవాగనుచ్ఛిష్టః ప్రచ్ఛాదితాఙ్గోఽవగుణ్ఠితశిరా మూత్రపురీషోత్సర్గం కుర్యాత్ ।

శుష్కైస్తృణైర్వా కాష్ఠైర్వా పర్ణైర్వేణుదలేన వా ।

మృన్మయర్భాజనైర్వాఽపి అన్తర్ధాయ వసున్ధరామ్ ॥

ఇతి వాయుపురాణవచనాత్ శుష్కాని కాష్ఠపత్రతృణాని జ్ఞేయాని ॥౪౯॥

మూత్రోచ్చారసముత్సర్గం దివా కుర్యాదుదఙ్ముఖః ।

దక్షిణాభిముఖో రాత్రౌ సంధ్యయోశ్చ తథా దివా ॥౫౦॥

ఇతి పైఠీనసివచనాదేతద్వ్యతిరిక్తభిన్నభాణ్డే న భోజనం కుర్యాత్ । యత్ర మనో విచికిత్సతి తద్భవదుష్టం, తత్ర న భుఞ్జీత ॥౬౫॥

ఉపానహౌ చ వాసశ్చ ధృతమన్యైర్న ధారయేత్ ।

ఉపవీతమలఙ్కారం స్రజం కరకమేవ చ ॥౬౬॥

ఉపానద్వస్త్రయజ్ఞోపవీతాలఙ్కారపుష్పమాలాకమణ్డలూనన్యోపభుక్తాన్న రోపభుక్తాన్న ధారయేత్ ॥౬౬॥

నావినీతైర్వ్రజేద్ధుర్యైర్న చ క్షుద్వ్యాధిపీడితైః ।

న భిన్నశృఙ్గాక్షిఖురైర్న వాలధివిరూపితైః ॥౬౭॥

అశ్వగజాదిభిర్వాహనైరదమితైః క్షుధా వ్యాధినా చ పీడితైర్భిన్నశృఙ్గాక్షిఖురైశ్ఛిన్నవాలధిభిశ్చ న యాయాత్ ॥౬౭॥

వినీతైస్తు వ్రజేన్నిత్యమాశుగైర్లక్షణాన్వితైః ।

వర్ణరూపోపసంపన్నైః ప్రతోదేనాతుదన్భృశమ్ ॥౬౮॥

దమితైః శీఘ్రగామిభిః శుభసూచకలక్షణోపేతైః శోభావర్ణైర్మనోజ్ఞాకృతిభిః ప్రతోదేనాత్యర్థమపీడయన్గచ్ఛేత్ ॥౬౮॥

వాలాతపః ప్రేతధూమో వర్జ్యం భిన్నం తథాఽఽసనమ్ ।

[శ్రీకామో వర్జయేన్నిత్యం మృన్మయే చైవ భోజనమ్ ।]

న ఛిన్ద్యాన్నఖలోమాని దన్తైర్నోత్పాటయేన్నఖాన్ ॥౬౯॥

ప్రథమోదితాదిత్యతాపో బాలాతపః స చ ముహూర్త్రత్రయం యావదితి (౧) మేధాతిథిః I కన్యార్కాతప ఇత్యన్యే I ప్రేతధూమో దహ్యమానశవధూమః I భగ్నాసనం చ ఏతాని వర్జనీయాని I నఖాని చ రోమాణి చ ప్రవృద్ధాని న ఛిన్ద్యాత్ I దన్తైశ్చ నఖాన్నోత్పాటయేత్ ॥౬౯॥

న మృల్లోష్ఠం చ మృద్నీయాన్న చ్ఛిన్ద్యాత్కరజైస్తృణమ్ I

న కర్మ నిష్ఫలం కుర్యాన్నాయత్యామసుఖోదయమ్ ॥౭౦॥

"నాకారణం మృల్లోష్ఠం మృదూనీయాత్ తృణాని చ న ఛిన్ద్యాత్" — ఇత్యాపస్తమ్బవచనాన్నిష్ప్రయోజనం మృల్లోష్ఠమర్దనం నఖైశ్చ తృణచ్ఛేదనం న కుర్యాత్ I

నను "న కుర్వీత వృథాచేష్టామ్" (మ. స్మృ. ४-33) ఇత్యనేనైవాస్యాపి ప్రతిషేధసిద్ధౌ దోషభూయస్త్వం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవం చ దర్శయితుం విశేషేణ నిషేధః I అత ఏవాత్రానన్తరం లోష్టమర్దీతి నిన్దిష్యతి I దృష్టాదృష్టఫలశూన్యం చ కర్మ న కుర్యాత్ I

నను "న కుర్వీత వృథాచేష్టామ్" (మ. స్మృ. ४-౬3) ఇత్యనేన పునరుక్తిః, ఉచ్యతే —

దేహవ్యాపారశ్చేష్టా, స వృథాచేష్టాశబ్దేన నిషిద్ధః, అనేన తు నిష్ఫలం మనోగ్రాహ్యాదిసంకల్పాత్మకం కర్మ మానసం నిషిధ్యతే I యచ్చ ఆయత్యామాగామికాలే కర్మాసుఖావహం యథాఽజీర్ణ భోజనాది,

తదపి న కుర్యాత్ ॥౭౦॥

లోష్ఠమర్దీ తృణచ్ఛేదీ నఖఖాదీ చ యో నరః I

స వినాశం వ్రజత్యాశు సూచకాఽశుచిరేవ చ ॥౭౧॥

లోష్ఠమర్దయితా, తృణచ్ఛేత్తా, నఖఖాదితా చ యో మనుష్యస్తథా సూచకః ఖలో యః పరస్య దోషానసతః సతో వా ఖ్యాపయతి, బాహ్యాభ్యన్తరశౌచరహితః శీఘ్రమేతే దేహధనాదినా వినశ్యన్తి ॥౭౧॥

న విగర్హ్య కథాం కుర్యాద్బహిర్మాల్యం న ధారయేత్ ।

గవాం చ యానం పృష్ఠేన సర్వథైవ విగర్హితమ్ ॥౭౨॥

న చాభినివేశేన కథాం శాస్త్రీయేష్వర్థేషు లౌకికేషు వా కుర్యాత్, కేశకలాపాద్బహిర్మాల్యం న ధారయేత్ । గవాం చ పృష్ఠేన యానాం సర్వథేతి ప్రవేణ్యాదివ్యవధానేనాప్యధర్మావహమ్ । పృష్ఠేనేత్యభిధా నాదాకృష్టశకటాదినా న దోషః ॥౭౨॥

అద్వారేణ చ నాతీయాద్ గ్రామం వా వేశ్మ వావృతమ్ ।

రాత్రౌ చ వృక్షమూలాని దూరతః పరివర్జయేత్ ॥౭౩॥

ప్రాకారాద్యావృతం గృహం చ ద్వారవ్యతిరిక్తప్రదేశేన ప్రాకారాదిలఙ్ఘనం కృత్వా న విశేత్ । రాత్రౌ చ వృక్షమూలావస్థానం దూరతస్త్యజేత్ ॥౭౩॥

నాక్షైః క్రీడేత్కదాచిత్తు స్వయం నోపానహౌ హరేత్ ।

శయనస్థో న భుఞ్జీత న పాణిస్థం న చాసనే ॥౭౪॥

గ్లహం వినా కదాచిదపి పరిహాసేనాపి నాక్షాదిభిః క్రీడేత్ । స్వయమిత్యభిధానాదాత్మోపానహౌ పాదవ్యతిరిక్తేన హస్తాదినా దేశాన్తరం న నయేత్ । శయ్యాద్యవస్థితశ్చ న భుఞ్జీత । హస్తే చ ప్రభూతమన్నం కృత్వా క్రమేణ న ఖాదేత్ । ఆసనే భోజనపాత్రం నిధాయ న భుఞ్జీత ॥౭౪॥

సర్వం చ తిలసమ్బద్ధం నాద్యాదస్తమితే రవౌ ।

న చ నగ్నః శయీతేహ న చోచ్ఛిష్టః క్వచిద్ వ్రజేత్ ॥౭౫॥

యత్కిఞ్చిత్తిలసంమిశ్రం కృసరమోదకాది తస్తమితేఽర్కే నాద్యాత్ ।
ఉపస్థాచ్ఛాదనవాసోరహితో

నేహ లోకే సుప్యాత్ । ఉచ్ఛిష్టస్తు నాన్యతో గచ్ఛేత్ ॥౭౫॥

ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జీత నార్ద్రపాదస్తు సంవిశేత్ ।

ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జానో దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ ॥౭౬॥

జలార్ద్రపాదో భోజనమాచరేత్ । నార్ద్రపాదః సుప్యాత్ । యస్మాదార్ద్రపాదో భుఞ్జానః శతాయుర్భవతి ॥ ౭౬॥

అచక్షుర్విషయం దుర్గం న ప్రపద్యేత కర్హిచిత్ ।

న విణ్మూత్రముదీక్షేత న బాహుభ్యాం నదీం తరేత్ ॥౭౭॥

తరుగుల్మలతాగహనత్వేనాచక్షుర్గోచరమరణ్యాదిదేశం దుర్గ నాక్రామేత్, సర్పచౌరాదేరన్తర్హితస్య సమ్భవాత్ । పురీషం మూత్రం చ న నిరీక్షేత । బాహుభ్యాం చ నదీం న తరేత్ ॥౭౭॥

అధితిష్ఠేన్న కేశాంస్తు న భస్మాస్థికపాలికాః ।

న కార్పాసాస్థి న తుషాన్దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః ॥౭౮॥

దీర్ఘమాయుర్జీవితుమిచ్ఛుః కేశాదీన్నాధిరోహత్ । భగ్నమృన్మయభాజనశకలాని కపాలికాః॥౭౮॥

న సంవసేచ్చ పతితైర్న చాణ్డాలైర్న పుల్కసైః ।

న మూర్ఖైర్నావలిప్తైశ్చ నాన్త్యైర్నాన్త్యవసాయిభిః ॥౭౯॥

[న కృతఘ్నైరనుద్యుక్తైర్న మహాపాతకాన్వితైః ।

న దస్యుభిర్నాశుచిభిర్నామిత్రైశ్చ కదాచన ॥౫॥]

పతితాదిభిర్గ్రామాన్తరవాసిభిరపి సహ న సంవసేత్ । ఏకతరుచ్ఛాయాదౌ న సమీపే వసేత్ । అతో "నాధార్మికే వసేద్ గ్రామే" (మ. స్మృ. ౪-౬౭) ఇత్యతో భేదః । నిషాదాచ్ఛూద్రాయాం జాతః పుల్కసః । వక్ష్యతి చ —

జాతో నిషాదాచ్ఛూద్రాయాం జాత్యా భవతి పులకసః । (మ. స్మృ. ౧౦-౧౮) ఇతి ।

అవలిప్తా ధనాదిమదగర్వితాః । అన్త్యా అన్త్యజా రజకాదయః । అన్త్యావసాయినో నిషాదస్త్రియాం చాణ్డాలాజాతాః । వక్ష్యతి చ —

నిషాదస్త్రీ తు చణ్డాలాత్పుత్రమన్త్యావసాయినమ్ । (మ. స్మృ. ౧౦-౩౯) ॥౭౯॥

న శూద్రాయ మతిం దద్యాన్నోచ్ఛిష్టం న హవిష్కృతమ్ ।

న చాస్యోపదిశేద్ధర్మం న చాస్య వ్రతమాదిశేత్ ॥౮౦॥

[అన్తరా బ్రాహ్మణం కృత్వా ప్రాయశ్చిత్తం సమాదిశేత్ ॥౬॥

శూద్రాయ మతిం దృష్టార్థోపదేశం న దద్యాత్, ధర్మోపదేశస్య పృథఙ్నిర్దేశాత్ । అదాసశూద్రాయోచ్ఛిష్టం న దద్యాత్ । దాసగోచరతయా "ఉచ్ఛిష్టమన్నం దాతవ్యమ్" (మ. స్మృ. ౧౦-౧౨౫) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాదదోషః। "ద్విజోచ్ఛిష్టం చ భోజనమ్" — ఇతి భోక్తుర్విధిర్దాతురుచ్ఛిష్టదానని షేధేఽపి యథాసమ్భవలబ్ధవిషయః । హవిష్కృతమితి । యస్యైకదేశో హుతః స హవిఃశేషో న దాతవ్యః । ధర్మోపదేశో న శూద్రస్య కర్తవ్యః । వ్రతం చాస్య ప్రాయశ్చిత్తరూపం సాక్షాన్నోపదిశేత్, కింతు బ్రాహ్మణం మధ్యే కృత్వా తదుపదేశస్య విధానాత్ । యథాఽఽహాఙ్గిరాః —

తథా శుద్రం సమాసాద్య సదా ధర్మపురఃసరమ్ ।

అన్తరా బ్రాహ్మణం కృత్వా ప్రాయశ్చిత్తం సమాదిశేత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తమితి సకలధర్మోపదేశస్యోపలక్షణార్థమ్ ॥౮౦॥

యో హ్యస్య ధర్మమాచష్టే యశ్చైవాదిశతి వ్రతమ్ ।

సోఽసంవృతం నామ తమః సహ తేనైవ మజ్జతి ॥౮౧॥

యస్మాద్యోఽస్య శూద్రస్య ధర్మం బ్రూతే యశ్చ ప్రాయశ్చిత్తముపదిశతి స తేన శూద్రేణైవ సహాసంవృతాఖ్యం తమో గహనం నరకం ప్రవిశతి । పఞ్చసు పూర్వోక్తేషు ద్వయోర్దోషకథనం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్ ॥౮౧॥

న సంహతాభ్యాం పాణిభ్యాం కణ్డూయేదాత్మనః శిరః ।

న స్పృశేచ్చైతదుచ్చిష్టో న చ స్నాయాద్వినా తతః ॥౮౨॥

సంశ్లిష్టాభ్యాం పాణిభ్యాం న కణ్డూయేదాత్మనః శిరః । ఉచ్ఛిష్టః స్వశిరో న స్పృశేత్ । శిరసా వినోన్మజ్జనవ్యతిరేకేణ నిత్యనైమిత్తికస్నానే న కుర్యాత్ । దృష్టార్థే శిరోవ్యతిరిక్తగాత్రప్రక్షాలనే న దోషః । స్నానశక్తస్య చాయం నిషేధః । అశక్తస్య తు —

అశిరస్కం భవేత్స్నానం స్నానాశక్తౌ తు కర్మిణామ్ ॥

ఇతి జాబాలినా విహితమేవ ॥౮౨॥

కేశగ్రహాన్ప్రహారాంశ్చ శిరస్యేతాన్వివర్జయేత్ ।

శిరఃస్నాతశ్చ తైలేన నాఙ్గం కిఞ్చిదపి స్పృశేత్ ॥౮౩॥

కోపేన కేశగ్రహప్రహారౌ శిరసి వర్జయేత్ । కోపనిమిత్తత్వాచ్చాత్మనః పరస్య చ ప్రతిషేధః । అత ఏవ సురతసమయే కామినీకేశగ్రహస్యానిషేధః । సశిరస్కస్నాతస్య తైలేన న కించిదప్యఙ్గ స్పృశేత్ । అథవా తైలేనేతి కాకాక్షివదుభయత్ర సమ్బధ్యతే । తైలేన శిరఃస్నాతః తైలేన పునః కిఞ్చిదణ్యఙ్గం న స్పృశేత్ । అతో రాత్రౌ శిష్టానామతైలశిరఃస్నాతానాం తైలేన పాదాభ్యఙ్గసమాచరణమవిరుద్ధమ్ ॥౮౩॥

న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాదరాజన్యప్రసూతితః ।

సూనాచక్రధ్వజవతాం వేశేనైవ చ జీవతామ్ ॥౮౪॥

రాజన్యశబ్దః క్షత్రియవచనః । అక్షత్రియప్రసూతస్య రాజ్ఞో ధనం న ప్రతిగృహ్ణీయాత్ । "రాజతో ధనమన్విచ్ఛేత్" – ఇత్యుక్తం తస్యాయం విశేష ఉక్తః । సూనాచక్రధ్వజవతామితి । సూనావతాం చక్రవతాం ధ్వజవతాం చ । సూనా ప్రాణివధస్థానం తద్యస్యాస్తీతి స సూనావాన్పశుమారణపూర్వకమాంసవిక్రయజీవీ । చక్రవాన్తిలపీడనవిక్రయజీవీ తైలికః । ధ్వజవాన్మద్యవిక్రయజీవీ శౌణ్డికః । వేశః పణ్యస్త్రియా భృతిః తయా యో జీవతి స్త్రీ పుమాన్వా స వేశవాన్ । ఏతేషాం చ న ప్రతిగృహ్ణీయాత్ ॥౮౪॥

దశసూనాసమం చక్రం దశచక్రసమో ధ్వజః ।

దశధ్వజసమో వేశో దశవేశసమో నృపః ॥౮౫॥

గోవిన్దరాజస్తు "దశ వేశ్యాసమో నృపః" ఇతి పఠతి । మేధాతిథిప్రభృతయః ప్రాఞ్చ "దశవశసమో నృపః" ఇతి పఠన్తి । సూనాదిశబ్దైస్తద్వానుపలక్ష్యతే । దశసూనావత్సు యావాన్దోషస్తావానేకస్మిన్ చక్రవతి తైలికే, యావాన్దశసు తైలికేషు దోషస్తావానేకధ్వజవతి శౌణ్డికే, యావాన్దశసు ధ్వజవత్సు దోషస్తావానేకత్ర వేశవతి, యావాన్దశసు వేశవత్సు దోషస్తావానేకత్ర రాజని । ఉత్తరోత్తరనిన్దా చేయం పూర్వదాతృసమ్భవే సత్యుత్తరవర్జనార్థమపేక్షయా యోజ్యతే ॥౮౫॥

దశ సూనాసహస్రాణి యో వాహయతి సౌనికః ।

తేన తుల్యః స్మృతో రాజా ఘోరస్తస్య ప్రతిగ్రహః ॥౮౬॥

సూనయా చరతీతి సౌనికః । ఏవం సంకలనయా యత్సౌనికో దశసహస్రాణి స్వార్థే వ్యాపాదయతి తేన తుల్యో రాజా మన్వాదిభిః స్మృతః । తస్మాత్తస్య ప్రతిగ్రహో నరకహేతుత్వాద్భయానకః క్షత్రియస్యాపి చ ॥౮౬॥

యో రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణాతి లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్రవర్తినః ।

స పర్యాయేణ యాతీమాన్నరకానేకవింశతిమ్ ॥౮౭॥

యో రాజ్ఞః కృపణస్య శాస్త్రోల్లఙ్ఘనేన ప్రవర్తమానస్య ప్రతిగ్రహం కరోతి స క్రమేణైతాన్వక్ష్యమాణైకవింశతినరకాన్గచ్ఛతి ॥౮౭॥

పూర్వశ్లోకే సామాన్యతో నరకానిమానేకవింశతిమిత్యుక్తమిదానీం తానేవ నామతో నిర్దేశితి – తామిస్రమితి త్రిభిః ।

తామిస్రమన్ధతామిస్రం మహారౌరవరౌరవౌ ।

నరకం కాలసూత్రం చ మహానరకమేవ చ ॥౮౮॥

సంజీవనం మహావీచిం తపనం సమ్ప్రతాపనమ్ ।

సంహాతం చ సకాకోలం కుడ్మలం ప్రతిమూర్తికమ్ ॥౮౯॥

లోహశఙ్కుమృజీషం చ పన్థానం శాల్మలీం నదీమ్ ।

అసిపత్రవనం చైవ లోహదారకమేవ చ ॥౯౦॥

ఏతేషాం నరకాణాం స్వరూపం మార్కణ్డేయపురాణాదిషు విస్తరేణోక్తం తత్రైవావగన్తవ్యమ్ ॥౮౮।౮౯।౯౦

ఏతద్విదన్తో విద్వాంసో బ్రాహ్మణా బ్రహ్మవాదినః ।

న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణన్తి ప్రేత్య శ్రేయోఽభికాఙ్క్షిణః ॥౯౧॥

ప్రతిగ్రహో వివిధనరకహేతురితి జానన్తో బ్రాహ్మణా ధర్మశాస్త్రపురాణాదివిదో వేదాధ్యాయినో జన్మాన్తరే శ్రేయఃకామవన్తో న రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయుః । విదుషో హి ప్రతిగ్రహే నాతీవ దోషః । యతో వక్ష్యతి "తస్మాదవిద్వాన్బిభీయాత్" (మ. స్మృ. ౪-౧౯౧) ఇతి । తేషామపి నిషిద్ధో రాజప్రతిగ్రహః ప్రచురప్రత్యవాయఫలక ఇతి దర్శయితుం విద్వద్గ్రహణం బ్రహ్మవాదిగ్రహణం చ ॥౯౧॥

బ్రాహ్మే ముహూర్తే బుధ్యేత ధర్మార్థౌ చానుచిన్తయేత్ ।

కాయక్లేశాంశ్చ తన్మూలాన్వేదతత్త్వార్థమేవ చ ॥౯౨॥

బ్రాహ్మ ముహూర్తో రాత్రేః పశ్చిమో యామః, బ్రాహ్మీ భారతీ తత్ప్రబోధహేతుత్వాత్ । ముహూర్తశబ్దోఽత్ర కాలమాత్రవచనః, తత్ర బుధ్యేత । దక్షేణాపి —

ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ వేదాభ్యాసేన తౌ నయేత్ ।

ప్రహరద్వయం శయానో హి బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥

ఇతి బ్రువతా తత్ర ప్రబోధోఽభ్యనుజ్ఞాతః । గోవిన్దరాజస్తు "రాత్రేః పశ్చిమే ముహూర్తే బుధ్యేత" ఇత్యాహ । ధర్మార్థౌ చ పరస్పరావిరోధేనానుష్ఠానార్థమవధారయేత్ । తథా ధర్మార్థార్జనహేతూన్కాయక్లేశాన్నిరూపయేత్ । యది మహాన్కాయక్లేశోఽల్పౌ చ ధర్మార్థౌ వా

తదా తం పరిహరేత్ । వేదస్య తత్త్వార్థం బ్రహ్మకర్మాత్మకం నిశ్చినుయాత్ ,తస్మిన్సమయే బుద్ధిప్రకాశాత్ ॥౯౨॥

ఉత్థాయావశ్యకం కృత్వా కృతశౌచః సమాహితః ।

పూర్వాం సంధ్యాం జపంస్తిష్ఠేత్స్వకాలే చాపరాం చిరమ్ ॥౯౩॥

తత ఉషఃకాలే శయ్యాయా ఉత్థాయ సతి వేగే మూత్రపురీషోత్సర్గం కృత్వాఽత్ర కృతవక్ష్యమాణశౌచోఽనన్యమనాః పూర్వాం సంధ్యాం చిరం గాయత్రీజపం కుర్వన్వర్తేతార్కదర్శనాత్ । అయం విధిః ప్రాతఃసంధ్యాయాంముక్తః । ఉదయాదూర్ధ్వమపి జపేదాయురాదికామ ఇతి విధానార్థోఽయమారమ్భః ।అపరామపి సంధ్యాం స్వకాలే ప్రారభ్య తారకోదయాదూర్ధ్వమపి జపన్నాసీత ॥౯౩॥

ఆయురాదికామాధికారోఽయమితి దర్శయన్నాహ —

ఋషయో దీర్ఘసన్ధ్యత్వాద్దీర్ఘమాయురవాప్నుయుః ।

ప్రజ్ఞాం యశశ్చ కీర్తిం చ బ్రహ్మవర్చసమేవ చ ॥౯౪॥

సంధ్యాశబ్దోఽత్ర సంధ్యానుష్ఠేయజపాదిపరః । యస్మాదృషయో దీర్ఘసంధ్యానుష్ఠానాద్దీర్ఘమాయుః జీవన్తప్రజ్ఞాం యశోఽమృతాం చ కీర్తిమధ్యయనాదిసమ్పన్నం యశశ్చ ప్రాప్నుయుః । తస్మాదాయురాదికామశ్చిరం సంధ్యాముపాసీత ॥౯౪॥

శ్రావణ్యాం ప్రౌష్ఠపద్యాం వాఽప్యుపాకృత్య యథావిధి ।

యుక్తశ్ఛన్దాంస్యధీయాత మాసాన్విప్రోఽర్ధపఞ్చమాన్ ॥౯౫॥

శ్రావణస్య పౌర్ణమాస్యాం భాద్రపదస్య వా స్వగృహ్యానుసారేణోపాకర్మాఖ్యం కర్మ కృత్వా సార్ధాశ్చతురో మాసాన్బ్రాహ్మణ ఉద్యుక్తో వేదానధీయాత ॥౯౫॥

పుష్యే తు ఛన్దసాం కుర్యాద్బహిరుత్సర్జనం ద్విజః ।

మాఘశుక్లస్య వా ప్రాప్తే పూర్వాహ్ణే ప్రథమేఽహని ॥౯౬॥

తతః పక్షాధికేషు చతుర్షు మాసేషు యః పుష్యస్తత్ర గ్రామాద్బహిర్గత్వా స్వగృహ్యానుసారేణోత్సర్గాఖ్యం కర్మ కుర్యాత్ । అథవా మాఘశుక్లస్య ప్రథమేఽహని పూర్వాహ్ణే కుర్యాత్ । మాఘశుక్ల చ విధిః ప్రౌష్ఠపద్యాం యేనోపాకర్మ న కృతం తద్విషయః ॥౯౬॥

యథాశాస్త్రం తు కృత్వైవముత్సర్గం ఛన్దసాం బహిః ।

విరమేత్పక్షిణీం రాత్రిం తదేవైకమహర్నిశమ్ ॥౯౭॥

ఏవముక్తశాస్త్రానుసారేణ గ్రామాద్బహిశ్ఛన్దసాముత్సర్గాఖ్యం కర్మ కృత్వా పక్షిణీం రాత్రిం విరమేన్నాధీయాత । ద్వే దినే పూర్వాపరే పక్షావివ యస్యా మధ్యవర్తిన్యా రాత్రేః సా పక్షిణీ రాత్రిః । అస్మిన్పక్షే తూత్సర్గాహోరాత్రే ద్వితీయదినే చాహ్ని నాధ్యేతవ్యం ద్వితీయరాత్రౌ త్వధ్యేతవ్యమ్ । అథవా తమేవకముత్సర్గాహోరాత్రమనధ్యాయం కుర్యాత్ । విద్యానైపుణ్యకామం ప్రత్యయమహోరాత్రానధ్యాయవిధిః ॥౯౭ ॥

అత ఊర్ధ్వం తు ఛన్దాంసి శుక్లేషు నియతః పఠేత్ ।

వేదాఙ్గాని చ సర్వాణి కృష్ణపక్షేషు సమ్పఠేత్ ॥౯౮॥

ఉత్సర్గానధ్యయనాదూర్ధ్వం మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకం వేదం శుక్లపక్షేషు సంయతః పఠేత్ । సర్వాణి తు వేదాఙ్గాని శిక్షావ్యాకరణాదీని కృష్ణపక్షేషు పఠేత్ ॥౯౮॥

నావిస్పష్టమధీయీత న శూద్రజనసన్నిధౌ ।

న నిశాన్తే పరిశ్రాన్తో బ్రహ్మాధీత్య పునః స్వపేత్ ॥౯౯॥

స్వరవర్ణాద్యభివ్యక్తిశూన్యం శూద్రసన్నిధౌ చ నాధీయీత । తథా రాత్రేః పశ్చిమే యామే సుప్తోత్థితో వేదమధీత్య శ్రాన్తో న పునః సుప్యాత్ ॥౯౯॥

యథోదితేన విధినా నిత్యం ఛన్దస్కృతం పఠేత్ ।

బ్రహ్మ ఛన్దస్కృతం చైవ ద్విజో యుక్తో హ్యనాపది ॥౧౦౦॥

యథోక్తవిధినా నిత్యం ఛన్దస్కృతం గాయత్ర్యాదిఛన్దోయుకం మన్త్రమానం పఠేత్, మన్త్రాణామేవ

కర్మాన్తరఙ్గత్వాత్ । అనాపది సమ్యక్కరణాదౌ సతి బ్రహ్మ బ్రాహ్మణం మన్త్రజాతం చ యథోక్తవిధినా

యుక్తః సన్ద్విజః పఠేత్ ॥౧౦౦॥

ఇమాన్నిత్యమనధ్యాయానధీయానో వివర్జయేత్ ।

అధ్యాపనం చ కుర్వాణః శిష్యాణాం విధిపూర్వకమ్ ॥౧౦౧॥

ఇమాన్వక్ష్యమాణాననధ్యాయాన్సర్వథా యథోక్తవిధినాఽధీయానః శిష్యాధ్యాపనం చ కుర్వాణో గురుర్వర్జయేత్ ॥౧౦౧ ॥

కర్ణశ్రవేఽనిలే రాత్రౌ దివా పాంసుసమూహనే ।

ఏతౌ వర్షాస్వనధ్యాయావధ్యాయజ్ఞాః ప్రచక్షతే ॥౧౦౨॥

రాత్రౌ కర్ణశ్రవణయోగ్యశబ్దజనకే వాయౌ వాతి । గోవిన్దరాజస్తు “కర్ణా భ్యామేవ శ్రవణోపపత్తేరతిశయవివక్షయా కర్ణశ్రవ ఇత్యుక్తం, తేనాతిశబ్దవతి వాయౌ వాతి” ఇత్యభిహితవాన్ । దివా చ ధూలిపటలోత్సారణసమర్థే వాయౌ వహతి ఏతౌ వర్షాకాలేఽనధ్యాయౌ తాత్కాలికావధ్యాపనవిధిజ్ఞా మునయః కథయన్తి ॥౧౦౨॥

విద్యుత్స్తనితవర్షేషు మహోల్కానాం చ సమ్ప్లవే ।

ఆకాలికమనధ్యాయమేతేషు మనురబ్రవీత్ ॥౧౦౩॥

విద్యుద్గర్జితవర్షేషు ద్వన్ద్వ నిర్దేశాద్యుగపదుపస్థితేషు మహతీనాం చోల్కానాం సంప్లవ ఇతస్తతః పాతే సతి ఆకాలికమితి తు నిమిత్తకాలాదారభ్యాపరేద్యుర్యావత్స ఏవ కాలస్తావత్పర్యన్తమనధ్యాయమేతేషు మనురవోచత్ ॥౧౦౩॥

ఏతాంస్త్వభ్యుదితాన్విద్యాద్యదా ప్రాదుష్కృతాగ్నిషు ।

తదా విద్యాదనధ్యాయమనృతౌ చాభ్రదర్శనే ॥౧౦౪॥

ఏతాన్విద్యుదాదీన్యదా హోమార్థం ప్రకటీకృతాగ్నికాలేషు సన్ధ్యాక్షణేషు యుగపదుత్పన్నాఞ్జానీయాత్తదాఽనధ్యాయం వర్షాసు కుర్యాన్న సర్వదా । తథాఽనృతౌ ప్రాదుష్కృతాగ్నికాలేషు మేఘదర్శనమాత్రే సత్యనధ్యాయో న వర్షాసు ॥౧౦౪॥

నిర్ఘాతే భూమిచలనే జ్యోతిషాం చోపసర్జనే ।

ఏతానాకాలికాన్విద్యాదనధ్యాయానృతావపి ॥౧౦౫॥

అన్తరిక్షభవోత్పాతధ్వనౌ భూకమ్పే సూర్యచన్ద్రతారాగణానాం చోపసర్గే సత్యనధ్యాయానిమానాకాలికాఞ్జానీయాత్ । ఆకాలికశబ్దార్థో వ్యాకృత ఏవ । ఋతావపి వర్షాసు కిల భూకమ్పాదయో న దోషావహా ఇత్యభిప్రాయేణర్తావపీత్యుక్తం, అపిశబ్దాదన్యత్రాపి ॥౧౦౫ ॥

ప్రాదుష్కృతేష్వగ్నిషు తు విద్యుత్స్తనితనిఃస్వనే ।

సజ్యోతిః స్యాదనధ్యాయః శేషే రాత్రౌ యథా దివా ॥౧౦౬॥

హోమార్థం ప్రకాశితేష్వగ్నిషు సంధ్యాయాం యదా విద్యుద్గర్జితశబ్దావేవ భవతో న తు వర్షం తదా సజ్యోతిరనధ్యాయః స్యాత్ నాకాలికః । తత్ర యది ప్రాతఃసంధ్యాయాం విద్యుద్గర్జితశబ్దౌ తదా యావత్సూర్యజ్యోతిస్తావదనధ్యాయో దినమాత్రమేవ । యది సాయంసంధ్యాయాం తౌ స్యాతాం తదా యావన్నక్షత్రజ్యోతిస్తావదనధ్యాయో రాత్రిమాత్రమితి రాత్రౌ స్తనితవిద్యుత్వర్షేష్వితి త్రయాణాం పూర్వోక్తానాం శేషే వర్షాఖ్యే త్రితయే జాతే యథా దివాఽనధ్యాయస్తథా రాత్రావపి, అహోరాత్ర ఏవేత్యర్థః ॥ ౧౦౬॥

నిత్యానధ్యాయ ఏవ స్యాద్ గ్రామేషు నగరేషు చ ।

ధర్మనైపుణ్యకామానాం పూతిగన్ధే చ సర్వదా ॥౧౦౭॥

నైపుణ్యవిషయో ధర్మాతిశయార్థినో గ్రామనగరయోః సర్వదాఽనధ్యాయః స్యాత్ । కుత్సితగన్ధే చ సర్వస్మిన్నపి గమ్యమానే ధర్మనైపుణ్యకామం ప్రత్యయం విద్యాఽనధ్యాయోపదేశో విద్యానైపుణ్యకామస్య కదా-

చిధ్ధ్యయనమనుజానాతి । యే శిష్యాః కేచిద్గృహీతవేదాధ్యయనజన్యాదృష్టేచ్ఛవస్తే ధర్మనైపుణ్యకామాః । కేచిత్ప్రథమాధ్యేతారో విద్యాఽతిశయమాత్రార్థినస్తే విద్యానైపుణ్యకామాః ॥౧౦౭॥

అన్తర్గతశవే గ్రామే వృషలస్య చ సన్నిధౌ ।

అనధ్యాయో రుద్యమానే సమవాయే జనస్య చ ॥౧౦౮॥

అన్తర్గతః శవో యస్మిన్గ్రామే జ్ఞాయతే తత్ర । వృషలోఽధార్మికస్తస్య సంనిధౌ న తు శూద్రతస్య "న శూద్రజనసంనిధౌ" ఇతి నిషేధాత్ । రుద్యమానే రోదనధ్వనౌ । భావే లకారః । కార్యాన్తరార్థ బహుజనమేలకే సత్యనధ్యాయః ॥౧౦౮॥

ఉదకే మధ్యరాత్రే చ విణ్మూత్రస్య విసర్జనే ।

ఉచ్ఛిష్టః శ్రాద్ధభుక్చైవ మనసాఽపి న చిన్తయేత్ ॥౧౦॥

ఉదకమధ్యే మధ్యరాత్రే చ ముహూర్తచతుష్టయే చ "నిశాయాం చ చతుర్ముహూర్తమ్" ఇతి గౌతమస్మరణాత్ । గోవిన్దరాజస్తు రాత్రిమధ్యప్రహరద్వయ ఇత్యుక్తవాన్ । తథా మూత్రపురీషోత్సర్గకాలేఽన్నభోజనాదినా చోచ్ఛిష్టో నిమన్త్రణసమయాదారభ్య శ్రాద్ధభోజనాహోరాత్రం యావన్మనసాఽపి వేదం న చిన్తయేత్ ॥౧౦౯

ప్రతిగృహ్య ద్విజో విద్వానేకోద్దిష్టస్య కేతనమ్ ।

త్ర్యహం న కీర్తయేద్ బ్రహ్మ రాజ్ఞో రాహోశ్చ సూతకే ॥౧౧౦॥

ఏక ఏవోద్దిశ్యతే యత్ర శ్రాద్ధే తదేకోద్దిష్టం నవశ్రాద్ధం తత్కేతనం నిమన్త్రణం గృహీత్వా నిమన్త్రణాదారభ్య క్షత్రియస్య జనపదేశ్వరస్య పుత్రజన్మాదిసూతకే రాహోశ్చ సూతకం చన్ద్రసూర్యోపరాగః తత్ర త్రిరాత్రం వేదం నాధీయీత ॥౧౧౦॥

యావదేకానుదిష్టస్య గన్ధో లేపశ్చ తిష్ఠతి ।

విప్రస్య విదుషో దేహే తావద్ బ్రహ్మ న కీర్తయేత్ ॥౧౧౧॥

యావదేకస్యానుద్దిష్టస్యోచ్ఛిష్టస్య సకుఙ్కుమాదేర్గన్ధో లేపశ్చ బ్రాహ్మణస్య శాస్త్రవిదో దేహే తిష్ఠతి తావన్త్యహోరాత్రాణ్యూర్ధ్వమపి వేదం నాధీయీత ॥౧౧౧॥

శయానః ప్రౌఢపాదశ్చ కృత్వా చైవావసక్థికామ్ ।

నాధీయీతామిషం జగ్ధ్వా సూతకాన్నాద్యమేవ చ ॥౧౧౨॥

శయ్యాయాం పతితాఙ్ఘ్ర ఆసనారూఢపాదః కృతావసక్థికో వా మాంసం భుక్త్వా జననమరణాశౌచినాం చాన్నం భుక్త్వా నాధీయీత ॥౧౧౨॥

నీహారే వాణశబ్దే చ సంధ్యయోరేవ చోభయోః ।

అమావాస్యాచతుర్దశ్యోః పౌర్ణమాస్యష్టకాసు చ ॥౧౧౩॥

నీహారే ధూలికాయాం బాణశబ్దే శరధ్వనౌ। "బాణో వీణావిశేషః" ఇత్యన్యే । ప్రాతః సాయంసంధ్యయోరమావాస్యా-చతుర్దశీపౌర్ణమాస్యష్టమీషు నాధీయీత । అష్టకాసూత్తరత్ర నిషేధాత్పౌర్ణమాస్యాదిసాహచర్యాదష్టకాశబ్దోఽష్టమీ-తిథిపరః ॥౧౧౩॥

విశేషదోషమాహ—

అమావాస్యా గురుం హన్తి శిష్యం హన్తి చతుర్దశీ ।

బ్రహ్మాష్టకాపౌర్ణమాస్యౌ తస్మాత్తాః పరివర్జయేత్ ॥౧౧౪॥

యస్మాదమావాస్యా గురుం హన్తి, శిష్యం హన్తి చతుర్దశీ, వేదం చాష్టమీపౌర్ణమాస్యౌ విస్మారయతస్తస్మాత్తా అధ్యయనాధ్యాపనయోః పరిత్యజేత్ ॥౧౧౪॥

పాంసువర్షే దిశాం దాహే గోమాయువిరుతే తథా ।

శ్వఖరోష్ట్రే చ రువతి పఙ్క్తౌ చ న పఠేద్ ద్విజః ॥౧౧౫॥

ధూలీవర్షే దిశాం దాహే శృగాలకుక్కురగర్దభోష్ట్రేషు చ రుత్సు పఙ్క్తౌ చోపవిశ్య ప్రకృతత్వాత్సృగాల-శ్వఖరాదీనామేవ బ్రాహ్మణో న పఠేత్ ॥౧౧౫॥

నాధీయీత శ్మశానాన్తే గ్రామాన్తే గోవ్రజేఽపి వా ।

వసిత్వా మైథునం వాసః శ్రాద్ధికం ప్రతిగృహ్య చ ॥౧౧౬॥

శ్మశానసమీపే, గ్రామసమీపే, గోష్ఠే చ, మైథునసమయధృతవాసః పరిధాయ, శ్రాద్ధీయం చ సిద్ధాన్నాది ప్రతిగృహ్య నాధీయీత ॥౧౧౬॥

ప్రాణి వా యది వాఽప్రాణి యత్కిఞ్చిచ్ఛ్రాద్ధికం భవేత్ ।

తదాలభ్యాప్యనధ్యాయః పాణ్యాస్యో హి ద్విజః స్మృతః ॥౧౧౭॥

శ్రాద్ధికమన్నాది భుక్త్వా తావదనభ్యాయో భవతీత్యుక్తమ్ I ప్రాణి వా గవాశ్వాది, అప్రాణి వా వస్త్రమాల్యాది, ప్రతిగ్రహకాలే హస్తేన గృహీత్వాఽనభ్యాయో భవతి I యస్మాత్పాణిరేవాస్యమస్యేతి పాణ్యాస్యో హి బ్రాహ్మణః స్మృతః ॥౧౧౭॥

చోరైరుపద్రుతే గ్రామే సమ్భ్రమే చాగ్నికారితే I

ఆకాలికమనధ్యాయం విద్యాత్సర్వాద్భుతేషు చ ॥౧౧౮॥

చౌరైరుపద్రుతే గ్రామే గృహాదిదాహాదికృతే భయే దివ్యాన్తరిక్షభౌమేషు చాద్భుభూత్వాకాలికమనధ్యాయం జానీయాత్ ॥౧౧౮॥

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే త్రిరాత్రం క్షపణం స్మృతమ్ I

అష్టకాసు త్వహోరాత్రమృత్వన్తాసు చ రాత్రిషు ॥౧౧౯॥

ఉపాకర్మణి చోత్సర్గే త్రిరాత్రమధ్యయనక్షేపణమ్ I ఉత్సర్గే పక్షిణ్యహోరాత్రావనధ్యాయావుక్తౌ తత్రాయం ధర్మనైపుణ్యకామం ప్రతి త్రిరాత్రోపదేశః I తథాఽఽగ్రహాయణ్యా ఊర్ధ్వం కృష్ణపక్షాష్టమోషు తిసృషుచతసృషు చాహోరాత్రమనధ్యాయః I దివాకాలమాత్రసద్భావేఽపి పౌర్ణమాస్యష్టకాసు చేత్యనేన యావదష్టమ్యేవానధ్యాయ ఇతరాష్టమీషూక్త ఇత్యపునరుక్తిః I ఋత్వన్తాహోరాత్రేషు చానధ్యాయః ॥౧౧౯॥

నాధీయీతాశ్వమారూఢో న వృక్షం న చ హస్తినమ్ I

న నావం న ఖరం నోష్ట్రం నేరిణస్థో న యానగః ॥౧౨౦॥

తురగతరుకరినౌకాఖరోష్ట్రారూఢః తథోషరదేశస్థః శకటాదియానేన గచ్ఛన్నాధీయీత ॥౧౨౦॥

న వివాదే న కలహే న సేనాయాం న సఙ్గరే ।

న భుక్తమాత్రే నాజీర్ణే న వమిత్వా న శుక్తకే ॥౧౨౧॥

వివాదే వాక్కలహే, కలహే దణ్డాదణ్డ్యాదౌ, సేనాయామప్రవృత్తయుద్ధాయాం, సంగరే యుద్ధే, భుక్తమాత్రే భోజనాన-న్తరం చ యావదార్ద్రహస్తః, "యావదార్ద్రపాణిః"– ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్ । తథాఽజీర్ణోఽన్తే వమనం చ కృత్వాఽమ్లోద్గారే చ న పఠేత్ ॥౧౨౧॥

అతిథిం చాననుజ్ఞాప్య మారుతే వాతి వా భృశమ్ ।

రుధిరే చ స్రుతే గాత్రాచ్ఛస్త్రేణ చ పరిక్షతే ॥౧౨౨॥

అధ్యయనం కరోమీతి యావదతిథిరనుజ్ఞాపితో న భవతి, మారుతే చాత్యర్థం వాతి, రుధిరే చ గాత్రాత్స్రుతే, రుధిరస్రావం వినాఽపి శస్త్రేణ క్షతమాత్రేఽపి నాధీయీత ॥౧౨౨॥

సామధ్వనావృగ్యజుషీ నాధీయీత కదాచన ।

వేదస్యాధీత్య వాప్యన్తమారణ్యకమధీత్య చ ॥౧౨౩॥

సామధ్వనౌ చ శ్రూయమాణే ఋగ్యజుషోః కదాచిదధ్యయనం న కుర్యాత్ । వేదం చ సమాప్య ఆరణ్యకాఖ్యం చ వేదైకదేశమధీత్య తదహోరాత్రే వేదాన్తరం నాధీయీత ॥౧౨౩॥

ఋగ్వేదో దేవదైవత్యో యజుర్వేదస్తు మానుషః ।

సామవేదః స్మృతః పిత్ర్యస్తస్మాత్తస్యాశుచిర్ధ్వనిః ॥౧౨౪॥

సామగానశ్రుతౌ ఋగ్యజుషోరనధ్యాయ ఉక్తస్తస్యాయమనువాదః । ఋగ్వేదో దేవ ఏవ దేవతా స్యేతి దేవదైవత్యః । యజుర్వేదో మానుషో, మానుషదేవతాకత్వాత్ । ప్రాయేణ మానుషకర్మోపదేశాద్వా మానుషః। సామవేదః పితృదేవతాకత్వాత్ పిత్ర్యః । పితృకర్మ కృత్వా జలోపస్పర్శనం స్మరన్తి తస్మాత్తస్యాశుచిరివ ధ్వనిః న త్వశుచిరేవ । అతస్తస్మిన్ర్రియమాణే ఋగ్యజుషీ నాధీయీత ॥౧౨౪॥

ఏతద్విదన్తో విద్వాంసస్త్రయీనిష్కర్షమన్వహమ్ ।

క్రమతః పూర్వమభ్యస్య పశ్చాద్వేదమధీయతే ॥౧౨౫॥

ఏతద్వేదత్రయస్య దేవమనుష్యపితృదేవతాకత్వం జానన్తః శాస్త్రజ్ఞాస్త్రయీనిష్కర్షం సారోద్ధృతం ప్రణవవ్యాహృతి-సావిత్ర్యాత్మకం ప్రణవణ్యాహృతిసావిత్రీః క్రమేణ పూర్వమధీత్య పశ్చాద్వేదాధ్యయనం కుర్యుః । ద్వితీయాధ్యాయోక్తో-ఽప్యయమర్థః పునరనధ్యాయప్రకరణేఽభిహితః । యథైతే యథోక్తానవ్యాయా ఏవం ప్రణవవ్యాహృతిష్వపఠితాస్వనధ్యాయ ఇతి దర్శయితుం శిష్యస్యాధ్యాపనమేవం కర్తవ్యమితి స్నాతకవ్రతత్త్వావగమార్థం చ ॥౧౨౫॥

పశుమణ్డూకమార్జారశ్వసర్పనకులాఖుభిః ।

అన్తరాగమనే విద్యాదనధ్యాయమహర్నిశమ్ ॥౧౨౬॥

పశుర్గవాదిః, మణ్డూకబిడాలకుక్కురసర్పనకులమూషకైః శిష్యోపాధ్యాయయోర్మధ్యామాఽఽగమనేఽనధ్యా యమహోరాత్రం జానీయాత్ ॥౧౨౬॥

సంప్రతి విద్యానైపుణ్యకామం ప్రతి పూర్వోక్తానధ్యాయవికల్పార్థమాహ—

ద్వావేవ వర్జయేన్నిత్యమనధ్యాయౌ ప్రయత్నతః ।

స్వాధ్యాయభూమిం చాశుద్ధామాత్మానం చాశుచిం ద్విజః ॥౧౨౭॥

స్వాధ్యాయభూమిం చోచ్ఛిష్టాద్యమవ్యోపహతామ్ ఆత్మానం చ యథోక్తశౌచరహితమితి ద్వావేవానధ్యాయౌ నిత్యం ప్రయత్నతో వర్జయేన్న తు పూర్వోక్తాన్ । తేషామపి యత్ర నిత్యగ్రహణమనువాదో వా నిత్యత్వఖ్యాపకో వాऽస్తి తానపి నిత్యం వర్జయేత్ । అన్యత్ర వికల్పః ॥౧౨౭॥

అమావాస్యామష్టమీం చ పౌర్ణమాసీం చతుర్దశీమ్ ।

బ్రహ్మచారీ భవేన్నిత్యమప్యృతౌ స్నాతకో ద్విజః ॥౧౨౮॥

[షష్ఠ్యష్టమ్యో త్వమావాస్యాముభయత్ర చతుర్దశీమ్ ।

వర్జయేత్పౌర్ణమాసీం చ తైలే మాంసే భగే క్షురే ॥౭॥]

అమావాస్యాదిష్వృతావపి స్నాతకో ద్విజో న స్త్రియముపగచ్ఛేత్ । "పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనామ్' (మ. స్మృ. 3-४५) ఇత్యనేనైవ నిషేధసిద్ధౌ స్నాతకవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తార్థమిహ పునర్వర్జనమ్ । ౧౨౮

న స్నానమాచరేద్ భుక్త్వా నాతురో న మహానిశి ।

న వాసోభిః సహాజస్రం నావిజ్ఞాతే జలాశయే ॥౧౨౯॥

నిత్యస్నానస్య భోజనానన్తరమప్రసక్తేశ్చాణ్డాలాదిస్పర్శనిమిత్తకస్య "ముహూర్తమపి శక్తి విషయే నాప్రయతః స్యాత్"– ఇత్యాపస్తమ్బస్మరణాన్నిషేద్ధుమయోగ్యత్వాద్యదృచ్ఛాస్నానమిదం భోజనానన్తరం నిషిధ్యతే । తథా రోగీ నైమిత్తికమపి స్నానం న కుర్యాత్ కిన్తు యథాసామర్థ్యమ్ ।

"అశిరస్కం భవేత్స్నానం స్నానాశక్తౌ తు కర్మిణామ్ ।

ఆర్ద్రేణ వాససా వా స్యాన్మార్జనం దైహికం విదుః ॥

ఇత్యాదిజాబాలాద్యుక్తమనుసంధేయమ్ । తథా—

మహానిశాఽత్ర విజ్ఞేయా మధ్యస్థం ప్రహరద్వయమ్ ।

తస్మిన్స్నానం న కుర్వీత కామ్యనైమిత్తికాదృతే ॥

వివచనాత్తత్ర న సజాయాత్ । బహువాసాశ్చ నిత్యం న స్నాయాత్ । నైమిత్తికచాణ్డాలాదిస్పర్శే సతి తు స్నానం బహువాససోఽప్యనిషిద్ధమ్ । గ్రాహాద్యాక్రాన్తాగాధరూపతయా చ విశేషేణాజ్ఞాతే జలాశయే చ ॥౧౨౯॥

దేవతానాం గురో రాజ్ఞః స్నాతకాచార్యయోస్తథా ।

నాక్రామేత్కామతశ్ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్య చ ॥౧౩౦॥

దేవతానాం పాషాణాదిమయీనాం గురోః పిత్రాదేః, నృపతేః, స్నాతకస్యాచార్యస్య చ । గురుత్వేఽప్యాచార్యస్య ప్రాధాన్యవివక్షయా పృథఙ్నిర్దేశః । బభ్రుణః కపిలస్య, యజ్ఞే

దీక్షితస్యావభృథస్నానాత్పూర్వమిచ్ఛయా ఛాయాం నాక్రామేత్ । చశబ్దాచాణ్డాలాదీనామపి । కామత ఇత్యభిధానాదబుద్ధిపూర్వకే న దోషః ॥౧౩౦॥

మధ్యన్దినేఽర్ధరాత్రే చ శ్రాద్ధం భుక్త్వా చ సామిషమ్ ।

సన్ధ్యయోరుభయోశ్చైవ న సేవేత చతుష్పథమ్ ॥౧౩౧॥

దివారానే చ సమ్పూర్ణే ప్రహరద్వయే సమాంసం చ శ్రాద్ధం భుక్త్వా ప్రాతఃసాయంసన్ధ్యయోశ్చ చిరం చతుష్పథం నాధితిష్ఠేత్ ॥౧౩౧॥

ఉద్వర్తనమపస్నానం విణ్మూత్రే రక్తమేవ చ ।

శ్లేష్మనిష్ఠ్యూతవాన్తాని నాధితిష్ఠేత్తు కామతః ॥౧౩౨॥

ఉద్వర్తనమభ్యఙ్గమలాపకర్షణపిష్టకాది, అపస్నానం స్నానోదకం, మూత్రపురీషే, రుధిరం చ శ్లేష్మాణం, నిష్ఠ్యూతమశ్లేష్మరూపమపి చర్వితపరిత్యక్తరూపతామ్బూలాది, వాన్తం భుక్తోద్వార్ణభక్తాది ఏతాని కామతో నాధితిష్ఠేత్ । అధిష్ఠానం తదుపర్యవస్థానమ్ ॥౧౩౨॥

వైరిణం నోపసేవేత సహాయం చైవ వైరిణః ।

అధార్మికం తస్కరం చ పరస్యైవ చ యోషితమ్ ॥౧౩౩॥

శత్రుం తన్మిత్రిణమధర్మశీలం చౌరం పరదారాంశ్చ న సేవేత । చౌరస్యాధార్మికత్వేఽప్యత్యన్తగర్హితత్వాత్పృథనిదేశః ॥౧౩౩॥

న హీదృశమనాయుష్యం లాకే కిఞ్చన విద్యతే ।

యాదృశం పురుషస్యేహ పరదారోపసేవనమ్ ॥౧౩౪॥

యస్మాదీదృశమనాయుష్యమిహ లోకే పురుషస్య న కిఞ్చిదస్తి, యాదృశం పరదారగమనమ్ । తస్మాదేతన్న కర్తవ్యమ్ ॥౧౩౪॥

క్షత్రియం చైవ సర్పం చ బ్రాహ్మణం చ బహుశ్రుతమ్ ।

నావమన్యేత వై భూష్ణుః కృశానపి కదాచన ॥౧౩౫॥

వృద్ధ్యర్థే భూధాతుః । భూష్ణుర్వర్ధిష్ణుః ధనగవాదినా వర్ధనశీలః క్షత్రియం సర్పం బహుశ్రుతం చ బ్రాహ్మణం నావజానీయాత్ । కృశానపి తత్కాలే ప్రతీకారాక్షమాన్ ॥౧౩౫॥

ఏతత్త్రయం హి పురుషం నిర్దహేదవమానితమ్ ।

తస్మాదేతత్త్రయం నిత్యం నావమన్యేత బుద్ధిమాన్ ॥౧౩౬॥

ఏతత్త్రయమవమానితం సదవమన్తారం వినాశయతి । క్షత్రియసర్పౌ దృష్టశక్త్యా బ్రాహ్మణశ్చాభిచారాదినాఽదృష్టేన ।తస్మాత్కల్యాణబుద్ధిరేతన్యం సర్వదా నావజానీయాత్ ॥౧౩౬॥

నాత్మానమవమన్యేత పూర్వాభిరసమృద్ధిభిః ।

ఆమృత్యోః శ్రియమన్విచ్ఛేన్నైనాం మన్యేత దుర్లభామ్ ॥౧౩౭॥

ప్రథమం ధనార్థముద్యమే కృతే తత్ర ధనానామసమ్పత్తిభిర్మన్దభాగ్యోఽహమితి నాత్మానమవజానీ-

యాత్ । కిన్తు మరణపర్యన్తం శ్రీసిద్ధ్యర్థముద్యమం కుర్యాత్ । న త్వీమాం దుర్లభాం బుధ్యేత్ ॥౧౩౭॥

సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియమ్ ।

ప్రియం చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మః సనాతనః ॥౧౩౮॥

యథాదృష్టశ్రుతం తత్త్వం బ్రూయాత్ । తథా ప్రీతిసాధనం బ్రూయాత్పుత్ర స్తే జాత ఇతి । యథా దృష్టశ్రుతమప్యప్రియం పుత్ర స్తే మృత ఇత్యాది న వదేత్ । ప్రియమపి మిథ్యా న వదేత్ । ఏష వేదమూలతయా నిత్యో ధర్మః ॥౧౩౮॥

భద్రం భద్రమితి బ్రూయాద్భద్రమిత్యేవ వా వదేత్ ।

శుష్కవైరం వివాదం చ న కుర్యాత్కేనచిత్సహ ॥౧౩౯॥

ప్రథమం భద్రపదమభద్రపదపరం, ద్వితీయం భద్రశబ్దపర్యాయపరమ్ । అభద్రం యత్తద్భవశబ్దపర్యాయపరప్రశస్తాది-శబ్దేన ప్రబ్రుయాత్ । తథా చాపస్తమ్బః – “నాభద్రమభభ్రం బ్రూయాత్పుణ్యం ప్రశస్తమితి బ్రూయాద్భద్రమిత్యేవ" ఇతి । భద్రపదమేవ వా తత్ర యోజ్యమ్ । శుష్కం నిష్ప్రయోజనం వైరం వివాద న కినచిత్సహ కుర్యాత్ ॥౧౩౯॥

నాతికల్యం నాతిసాయం నాతిమధ్యన్దినే స్థితే ।

నాజ్ఞాతేన సమం గచ్ఛేన్నైకో న వృషలైః సహ ॥౧౪౦॥

ఉషఃసమయే ప్రదోషే చ దివా సమ్పూర్ణప్రహరద్వయే చ అజ్ఞాతకులశీలేన పురుషేణ శూద్రైశ్చ సహ న గచ్ఛేత్ । "నైకః ప్రపద్యేతాధ్వానమ్" (మ. సమ్ఋ. ౪-౬౦) ఇత్యుకే ప్రతిషేవేఽపి పునర్నేక । ఇతి ప్రతిషేధః స్నాతకవ్రతలోపప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థః ॥౧౪౦॥

హీనాఙ్గానతిరిక్తాఙ్గాన్విద్యాహీనాన్వయోఽధికాన్ ।

రూపద్రవ్యవిహీనాంశ్చ జాతిహీనాంశ్చ నాక్షిపేత్ ॥౧౪౧॥

హీనాఙ్గాధికాఙ్గమూర్ఖవృద్ధకురూపార్థహీనహీనజాతీన్కాణశబ్దాహ్వానాదినా న నిన్దేత్ ॥౧౪౧॥

న స్పృశేత్పాణినోచ్ఛిష్టో విప్రో గోబ్రాహ్మణానలాన్ ।

న చాపి పశ్యేదశుచిః సుస్థో జ్యోతిర్గణాన్దివి ॥౧౪౨॥

కృతభోజనః కృతమూత్రపురీషాదిశ్చాకృతశౌచాచమనో బ్రాహ్మణో హస్తాదినా గోబ్రాహ్మణాగ్నీన్న స్పృశేత్ । న చాశుచిః సన్న నాతురో దివిస్థాన్సూర్యచన్ద్రగ్రహాదిజ్యోతిర్గణాన్ పశ్యేత్ ॥౧౪౨॥

స్పృష్ట్వైతానశుచిర్నిత్యమద్భిః ప్రాణానుపస్పృశేత్ ।

గాత్రాణి చైవ సర్వాణి నాభిం పాణితలేన తు ॥౧౪౩॥

ఏతాన్గవాదీనశుచిః సన్స్పృష్ట్వా కృతాచమనః పాణినా గృహీతాభిరద్భిః ప్రాణాంశ్చక్షురాదీనీన్ద్రియాణి శిరః స్కన్ధజానుపాదాన్నాభిం చ స్పృశేత్ । అప్రకరణే చేదం ప్రాయశ్చిత్తాభిధానం లాఘవార్థం తత్ర ప్రకరణే గవాదిగ్రహణమపి కర్తవ్యం స్యాత్ ॥౧౪౩॥

అనాతురః స్వాని ఖాని న స్పృశేదనిమిత్తతః ।

రోమాణి చ రహస్యాని సర్వాణ్యేవ వివర్జయేత్ ॥౧౪౪॥

అనాతురః సన్ స్వాని ఖానీన్ద్రియచ్ఛిద్రాణి రోమాణి చ గోప్యాన్యుపస్థకక్షాదిగతాని నిర్నిమిత్తం న స్పృశేత్ ॥౧౪౪॥

మఙ్గలాచారయుక్తః స్యాత్ప్రయతాత్మా జితేన్ద్రియః ।

జపేచ్చ జుహుయాచ్చైవ నిత్యమగ్నిమతన్ద్రితః ॥౧౪౫॥

అభిప్రేతార్థసిద్ధిర్మఙ్గలం తద్ధేతుత్వేన గోరోచనాదిధారణమపి మఙ్గలమ్ । గురుసేవాదిక్రమాచారస్తత్రోద్యుక్తః స్యాత్ । బాహ్యాభ్యన్తరశౌచోపేతో జితేన్ద్రియశ్చ భవేత్ । గాయత్ర్యాదిజపం విహితహోమం చ నిత్యం కుర్యాత్ । అతన్ద్రితోఽనలసః । అన్నాచారాదీనాముక్తానామపి వినిపాతనివృత్త్యర్థత్వాత్పునరభిధానమ్ ॥౧౪౫॥

అత ఆహ—

మఙ్గలాచారయుక్తానాం నిత్యం చ ప్రయతాత్మనామ్ ।

జపతాం జుహ్వతాం చైవ వినిపాతో న విద్యతే ॥౧౪౬॥

మఙ్గలాచారాభ్యాం యుక్తానాం నిత్యం శుచీనాం జపహోమరతానాం దైవమానుషోపద్రవో న జాయతే॥౧౪౬॥

వేదమేవాభ్యసేన్నిత్యం యథాకాలమతన్ద్రితః ।

తం హ్యస్యాహుః పరం ధర్మముపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥౧౪౭॥

నిత్యకృత్యావసరే శ్రేయోహేతుతయా ప్రణవగాయత్ర్యాదికం వేదమేవానలసో జపేత్ । యస్మాత్తం బ్రాహ్మణస్య శ్రేష్ఠం ధర్మం మన్వాదయో వదన్తి । అన్యః పునస్తతోఽపకృష్టో ధర్మో మునిభిరుచ్యతే । ఉక్తస్యైవ వేదాభ్యాసాదేః పూర్వజావిస్మరణద్వారేణ మోక్షహేతుత్వం వదితుం పునరభిధానమ్ ॥౧౪౭॥

వేదాభ్యాసేన సతతం శౌచేన తపసైవ చ ।

అద్రోహేణ చ భూతానాం జాతిం స్మరతి పౌర్వికీమ్ ॥౧౪౮॥

సతతవేదాభ్యాసశౌచతపోఽహింసాభిః పూర్వభవస్య జాతిం స్మరతి ॥౧౪౮॥

తతః కిమత ఆహ—

పౌర్వికీం సంస్మరఞ్జాతిం బ్రహ్మైవాభ్యసతే పునః ।

బ్రహ్మాభ్యాసేన చాజస్రమనన్తం సుఖమశ్నుతే ॥౧౪౯॥

పూర్వజాతిం స్మరన్ । జాతిమిత్యేకత్వమనాకాఙ్క్షితత్వాదవివక్షితమ్ । బహూని జన్మాని స్మరంస్తేషు చ గర్భజన్మజరామరణదుఃఖాన్యపి స్మరన్సంసారే విరజ్యన్బ్రహ్మైవాజస్రమభ్యస్యతి శ్రవణమననధ్యానైః సాక్షాత్క-రోతి, తేన చానన్తమవినాశి పరమానన్దావిర్భావలక్షణం మోక్షసుఖం ప్రాప్నోతి ॥౧౪౯॥

సావిత్రాఞ్శాన్తిహోమాంశ్చ కుర్యాత్పర్వసు నిత్యశః ।

పితౄంశ్చైవాష్టకాస్వర్చేన్నిత్యమన్వష్టకాసు చ ॥౧౫౦॥

సావిత్రీదేవతాకాహోమాననిష్టనివృత్యర్థం చ శాన్తి హోమాన్పౌర్ణమాస్యమావాస్యయోః సర్వదా కుర్యాత్ । తథా ఆగ్రహాయణ్యా ఊర్ధ్వం కృష్ణాష్టమీషు తిసృషు చాష్టకాఖ్యేన కర్మణా శ్రద్ధేన చ తదన్తరితకృష్ణనవమీషు చాన్వష్టకాఖ్యేన పరలోకగతాన్ పితౄన్యజేత్ ॥౧౫౦॥

దూరాదావసథాన్మూత్రం దూరాత్పాదావ సేచనమ్ ।

ఉచ్ఛిష్టాన్న నిషేకఞ్చ దూరాదేవ సమాచరేత్ ॥౧౫౧॥

నైర్ఋత్యామిషువిక్షేపమతీత్యాభ్యధికం భువః ।

ఇతి విష్ణుపురాణవచనాదేవంవిధాదగ్నిగృహస్య దూరాన్మూత్రపురీషపాదప్రక్షాలనసకలోచ్ఛిష్టాన్నాని నిషిచ్యత ఇతి నిషేకం రేతశ్చోత్సృజేత్ ॥౧౧౧॥

మైత్రం ప్రసాధనం స్నానం దన్తధావనమఞ్జనమ్ ।

పూర్వాహ్ణ ఏవ కుర్వీత దేవతానాం చ పూజనమ్ ॥౧౫౨॥

మిత్రదేవతాకత్వాన్మైత్రః పాయుస్తద్భవత్వాన్మైత్రం పురీషోత్సర్గమ్ । తథా దేహప్రసాధనం ప్రాతఃస్నానదన్తధావనాఞ్జన-దేవార్చనాది పూర్వాహ్ణ ఏవ కుర్యాత్ । పూర్వాహ్ణశబ్దేన రాత్రిశేషదినపూర్వభాగావిహ వివక్షితౌ । పదార్థమాత్రవిధిపర-త్వాచ్చాస్య పాఠక్రమోఽపి నాదరణీయః । నహి స్నానానన్తరం దన్తధావనమ్ ॥౧౫౨॥

దైవతాన్యభిగచ్ఛేత్తు ధార్మికాంశ్చ ద్విజోత్తమాన్ ।

ఈశ్వరం చైవ రక్షార్థం గురూనేవ చ పర్వసు ॥౧౫౩॥

పాషాణాదిమయాని ధర్మప్రధానాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్రక్షార్థం రాజాదికం గురూంశ్చ పిత్రాదీనమావాస్యాదిపర్వసు ద్రష్టుర్మాభిముఖో గచ్ఛేత్ ॥౧౫౩॥

అభివాదయేద్ వృద్ధాంశ్చ దద్యాచ్చైవాసనం స్వకమ్ ।

కృతాఞ్జలిరుపాసీత గచ్ఛతః పృష్ఠతోఽన్వియాత్ ॥౧౫౪॥

గృహాగతాన్గురూనభివాదయేత్తేషాం చ స్వీయమాసనముపవేష్టుం చ దద్యాత్ । బద్ధాఞ్జలిశ్చ గురుసమీపే ఆసీత్ ।గచ్ఛతశ్చ పృష్ఠదేశేఽనుగచ్ఛేత్ । ఉక్తోఽవ్యయమభివాదనాద్యాచారః ఫలాభిధానాయ పునరుచ్యతే ॥౧౫౪॥

శ్రుతిస్మృత్యుదితం సమ్యఙ్ నిబద్ధం స్వేషు కర్మసు ।

ధర్మమూలం నిషేవేత సదాచారమతన్ద్రితః ॥౧౫౫॥

వేదస్మృతిభ్యాం సమ్యగుక్తం స్వేషు కర్మస్వధ్యయనాదిష్వఙ్గత్వేన సమ్బద్ధం ధర్మస్య హేతుం సాధూనామాచారమనలసః సన్నితాన్తం సేవేతేతి సామాన్యేనాచారానుష్ఠానోపదేశః ఫలకథనాయ ॥౧౫౫॥

ఆచారాల్లభతే హ్యాయురాచారాదీప్సితాః ప్రజాః ।

ఆచారాద్ధనమక్షయ్యమాచారో హన్త్యలక్షణమ్ ॥౧౫౬॥

ఆచారాద్వేదోక్తమాయుర్లభతే, అభిమతాశ్చ ప్రజాః పుత్రపౌత్రదుహిత్రాత్మికాః ప్రభుతం చ ధనం, అశుభఫలసూచకం చ దేహస్థమలక్షణమాచారో నిష్ఫలయతి, ఆచారాఖ్యధమణాలక్షణసూచితారిష్టనాశాత్ ॥౧౫౬॥

దురాచారో హి పురుషో లోకే భవతి నిన్దితః ।

దుఃఖభాగీ చ సతతం వ్యాధితోఽల్పాయురేవ చ ॥౧౫౭॥

యస్మాద్ దురాచారః పురుషో లోకే గర్హితః స్యాత్సర్వదా దుఃఖాన్వితో రోగవానల్పాయుశ్చ భవతి తస్మాత్సదా-చారయుక్తః స్యాత్ ॥౧౫౭॥

సర్వలక్షణహీనోఽపి యః సదాచారవాన్నరః ।

శ్రద్దధానోఽనసూయశ్చ శతం వర్షాణి జీవతి ॥౧౫౮॥

యః సదాచారవాఞ్ఛ్రద్ధాన్వితః పరదోషానభిధాతా స శుభసూచకలక్షణశూన్యోఽపి శతాయుర్భవతి ॥౧౫౮॥

యద్యత్పరవశం కర్మ తత్తద్యత్నేన వర్జయేత్ ।

యద్యదాత్మవశం తు స్యాత్తత్తత్సేవేత యత్నతః ॥౧౫౯॥

యద్యత్కర్మ పరాధీనం పరప్రార్థనాఽఽదిసాధ్యం తత్తద్యత్నతో వర్జయేత్ । యద్యత్స్వాధీనదేహవ్యాపారసాధ్యం పరమాత్మగ్రహాది తత్తద్యత్నతోఽనుతిష్ఠేత్ ॥౧౫౯॥

అత్ర హేతుమాహ—

సర్వ పరవశం దుఃఖం సర్వమాత్మవశం సుఖమ్ ।

ఏతద్విద్యాత్సమాసేన లక్షణం సుఖదుఃఖయోః ॥౧౬౦॥

సర్వం పర ప్రార్థనాఽఽదిసాధ్యం దుఃఖహేతుః । సర్వమాత్మాధీనం సుఖహేతుః । ఏతత్సుఖదుఃఖయోః కారణ జానీయాత్ ॥౧౬౦॥

యత్కర్మ కుర్వతోఽస్య స్యాత్పరితోషోఽన్తరాత్మనః ।

తత్ప్రయత్నేన కుర్వీత విపరీతం తు వర్జయేత్ ॥౧౬౧॥

యత్కర్మ కుర్వతోఽస్యానుష్ఠాంతుః పురుషస్యాన్తరాత్మనస్తుష్టిః స్యాత్తత్ప్రయత్నతోఽనుష్ఠేయమ్ । అతుష్టికరం వర్జయేత్ । ఏతచ్చావిహితానిషిద్ధగోచరం వైకల్పికవిషయం చ ॥౧౬౧॥

ఆచార్యం చ ప్రవక్తారం పితరం మాతరం గురుమ్ ।

న హింస్యాద్ బ్రాహ్మణాన్గాశ్చ సర్వాంశ్చైవ తపస్వినః ॥౧౬౨॥

ఆచార్యముపనయనపూర్వకవేదాధ్యాపకం, ప్రవక్తారం వేదార్థవ్యాఖ్యాతారం, గురుమ్ "అల్పం వా బహు వా యస్య" (మ. స్మృ. ౨-౧౪౯) ఇత్యుక్తమ్ । ఆచార్యాదీంస్తు న హింస్యాత్ । ప్రతికూలాచరణేఽత్ర హింసాశబ్దః । గోవిన్దరాజస్తు సామాన్యేన హింసానిషేధాదాతతాయినోఽప్యేతాన్న హింస్యాదితి వ్యాజ్యాతవాంస్తదయుక్తమ్, "గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా" (మ. స్మృ. ౮-౩౫౦) ఇత్యనేన విరోధాత్ ॥౧౬౨॥

నాస్తిక్యం వేదనిన్దాం చ దేవతానాం చ కుత్సనమ్ ।

ద్వేషం దమ్భం చ మానం చ క్రోధం తైక్ష్ణ్యం చ వర్జయేత్ ॥౧౬౩॥

నాస్తి పరలోక ఇతి బుద్ధిం, వేదస్య దేవతానాం చ నిన్దాం, మాత్సర్యం, ధర్మానుత్సాహాభిమానకోపక్రౌర్యాణి త్యజేత్ ॥౧౬౩॥

పరస్య దణ్డం నోద్యచ్ఛేత్క్రుద్ధో నైవ నిపాతయేత్ ।

అన్యత్ర పుత్రాచ్ఛిష్యాద్వా శిష్ట్యర్థం తాడయేత్తు తౌ ॥౧౬౪॥

పరస్య హననార్థం క్రుద్ధః సన్దణ్డాది నోత్క్షిపేత్ । న చ పరమాత్రే నిపాతయేత్పుత్రశిష్యభార్యాదాసాదేరన్యత్ర । కృతాపరాధానేతాననుశాసనార్థం "రజ్జ్వా వేణుదులేన వా" (మ. స్మృ. ౮-౨౯౯) ఇత్యాదివక్ష్యమాణప్రకారేణ తాడయేత్ ॥౧౬౪॥

బ్రాహ్మణాయావగుర్యైవ ద్విజాతిర్వధకామ్యయా ।

శతం వర్షాణి తామిస్రే నరకే పరివర్తతే ॥౧౬౫॥

ద్విజాతిరపి బ్రాహ్మణస్య హననార్థం దణ్డాదికముద్యమ్యైవ న తు నిపాత్య వర్షశతం తామిస్రాదినరకే పరిభ్రమతి ॥౧౬౫॥

తాడయిత్వా తృణేనాపి సంరమ్భాన్మతిపూర్వకమ్ ।

ఏకవింశతిమాజాతీః పాపయోనిషు జాయతే ॥౧౬౬॥

తృణేనాపి క్రోధాద్ బుద్ధిపూర్వకం బ్రాహ్మణం తాడయిత్వా ఏకవింశతిజన్మాని పాపయోనిషు కుక్కురాదియోనిషు జాయతే ॥౧౬౬॥

అయుధ్యమానస్యోత్పాద్య బ్రాహ్మణస్యాసృగఙ్గతః ।

దుఃఖం సుమహదాప్నోతి ప్రేత్యాప్రాజ్ఞతయా నరః ॥౧౬౭॥

అయుధ్యమానస్య బ్రాహ్మణస్యాఙ్గే శాస్త్రానభిజ్ఞతయా శోణితముత్పాద్య పరలోకే మహద్ దుఃఖమాప్నోతి ॥౧౬౭॥

శోణితం యావతః పాంసూన్సంగృహ్ణాతి మహీతలాత్ ।

తావతోఽబ్దానముత్రాన్యైః శోణితోత్పాదకోఽద్యతే ॥౧౬౮॥

ఖఙ్గాదిహతబ్రాహ్మణాఙ్గనిర్గతం రుధిరం భూమిపతితం యావతో ధూలిద్వ్యణుకాన్పిణ్డీకరోతి తావత్సంఖ్యాని వర్షాణి పరలోకే శోణితోత్పాదకః ప్రహర్తా అన్యైః శ్వసృగాలాదిమిర్భక్ష్యతే ॥౧౬౮॥

న కదాచిద్ ద్విజే తస్మాద్విద్వానవగురేదపి ।

న తాడయేత్తృణేనాపి న గాత్రాత్స్రావయేదసృక్ ॥౧౬౯॥

తస్మాదవగోరణాదిదోషాభిజ్ఞో బ్రాహ్మణే దణ్డాద్యుద్యమననిపాతరుధిరస్రవణాని నాపద్యపి కుర్యాదితి పూర్వోక్తక్రియాత్రయస్యోపసంహారః ॥౧౬౯॥

అధార్మికో నరో యో హి యస్య చాప్యనృతం ధనమ్ ।

హింసారతశ్చ యో నిత్యం నేహాసౌ సుఖమేధతే ॥౧౭౦॥

అధర్మేణ వ్యవహరతీత్యధార్మికః శాస్త్రప్రతిషిద్ధాగమ్యాగమనాద్యనుష్ఠాతా యో మానుషో, యస్య చ సాక్ష్యే వ్యవహారనిర్ణయాదౌ చ మిథ్యాఽభిధానమేవ ధనోపాయోఽసత్యమభిధాయోత్కోచధనం గృహ్ణాతి,

యశ్చ పరహింసాఽభిరతః, నాసావిహ లోకే సుఖయుక్తో వర్తతే । తస్మాదేతన కర్తవ్యమితి నిన్దయా నిషేధః కల్ప్యతే ॥౧౭౦॥

న సీదన్నపి ధర్మేణ మనోఽధర్మే నివేశయేత్ ।

అధార్మికాణాం పాపానామాశు పశ్యన్విపర్యయమ్ ॥౧౭౧॥

శాస్త్రవిహితధర్మమనుతిష్ఠన్ధనాద్యభావేనావసీదన్నపి కదాచిన్నాధర్మం బుద్ధిం కుర్యాత్ । యస్మాదధర్మవ్యవహా-రిణో యద్యప్యాపాతతో ధనాదిసమ్పద్భాగినోఽపి దృశ్యన్తే తథాపి తేషామధార్మికాణామధర్మచౌరాదివ్యవహారియాం పాపినాం తజ్జనితదురితశాలినాం శీఘ్రం ధనాదివిపర్యయోఽపి దృశ్యతే । తం పశ్యన్నాధర్మే ధియం దద్యాదితి శిష్యహితాయ దృష్టమర్థం దర్శితవాన్ ॥౧౭౧॥

నాధర్మశ్చరితో లోకే సద్యః ఫలతి గౌరివ ।

శనైరావర్తమానస్తు కర్తుర్మూలాని కృన్తతి ॥౧౭౨॥

శాస్త్రేణానియమితకాలపరిపాకత్వాచ్ఛుభాశుభకర్మణాం నాధర్మోఽనుతిష్ఠతః తత్కాల ఏవం ఫలతి । గౌరివేహ భూమిపక్షే సాధర్మ్యదృష్టాన్తః । యథా భూమిరుప్తబీజమాత్రా తదైవ ప్రచురపచేలిమఫలవ్రీహిస్తబకసంవ-లితా న భవతి కింతు

నియమఫలపాకసమయమాసాద్య । పశుపక్షే వైధర్మ్యదృష్టాన్తః । యథా గౌః పశుర్వ్యాహదోహ్నాభ్యాం సద్యః ఫలతి నైవమధర్మః, కింతు క్రమేణావర్తమానః ఫలోన్ముఖీభవన్నధర్మకర్తుర్మూలాని ఛినత్తి । మూలచ్ఛేదేన సర్వనాశో లక్ష్యతే । దేహధనాద్యన్వితో నశ్యతి ॥౧౭౨॥

యది నాత్మని పుత్రేషు న చేత్పుత్రేషు నప్తృషు ।

న త్వేవ తు కృతోఽధర్మః కర్తుర్భవతి నిష్ఫలః ॥౧౭౩॥

యది స్వయం కర్తృర్దేహధనాదినాశం ఫలం న జనయతి, తదా తత్పుత్రేషు, నోచేత్పౌత్రేషు జనయతి, న తు నిష్ఫల ఏవ భవతి ।

నను అన్యకృతస్య కర్మణః కథమన్యత్ర ఫలజనకత్వమ్ ? ఉచ్యతే, పుత్రాదినాశస్య పితుః క్లేశహేతుత్వా-చ్ఛాస్త్రీయత్వాచ్చాస్యార్థస్య నావిశ్వాసః ॥౧౭౩॥

అధర్మేణైధతే తావత్తతో భద్రాణి పశ్యతి ।

తతః సపత్నాఞ్జయతి సమూలస్తు వినశ్యతి ॥౧౭౪॥

అధర్మేణ పరద్రోహాదినా తావదాపాతతో గ్రామధనాదినా వర్ధతే । తతో భద్రాణి బహుభృత్యగవాశ్వాదీని లభతే । తతః శత్రూన్స్వస్మాదపకృష్టాఞ్జయతి । పశ్చాత్క్రియతా కాలేనాధర్మపరిపాకవశాద్దేహధనతనయాదిసహితో వినశ్యతి ॥౧౭౪॥

సత్యధర్మార్యవృత్తేషు శౌచే చైవారమేత్సదా ।

శిష్యాంశ్చ శిష్యాద్ధర్మేణ వాగ్బాహూదరసంయతః ॥౧౭౫॥

సత్యధర్మసదాచారశౌచేషు సర్వదా రతిం కుర్యాత్ । శిష్యాంశ్చానుశాసనీయాన్పార్యాపుత్రదాసచ్చాత్రాన్ "రజ్జ్వా వేణుదలేన వా" (మ. స్మృ. ౮-౨౯౯) ఇతి ప్రకారేణ శాసయేత్ । ఉక్తానామప్యభిధానాదాదరార్థం వాగ్బాహూదరసంయతశ్చ స్యాత్ । వాక్సంయమః సత్యభాషితా । బాహుసంయమో బాహుబలేన కస్యాప్యపీడనమ్ ।ఉదరసంయమో యథాలబ్ధాల్పభోజనమ్ ॥౧౭౫॥

పరిత్యజేదర్థకామౌ యౌ స్యాతాం ధర్మవర్జితౌ ।

ధర్మం చాప్యసుఖోదర్కం లోకవిక్రుష్టమేవ చ ॥౧౭౬॥

యావయకామౌ ధర్మవిరోధినౌ భవేతాం తౌ పరిహరేత్ । యథా చౌర్యాదినాఽర్థోపపాదనం, దీక్షాదినే యజమానస్య పత్న్యుపగమః । ఉదర్క ఉత్తరకాలస్తత్రాసుఖం యత్ర ధర్మే తం ధర్మమపి పరిత్యజేత్ । యథా పుత్రాదివర్గపోష్యయుక్తస్య సర్వస్వదానమ్ । లోకవిక్రుష్టం యత్ర లోకానాం విక్రోశః, యథా కలౌ మధ్యమాష్టకాదిషు గోవధాదిః ॥౧౭౬॥

న పాణిపాదచపలో న నేత్రచపలోఽనృజుః ।

న స్యాద్వాక్చపలశ్చైవ న పరద్రోహకర్మధీః ॥౧౭౭॥

పాణ్యాదిచాపలం త్యజేత్ । అనుపయుక్తవస్తూపాదానాది పాణిచాపలమ్ । నిష్ప్రయోజనం భ్రమణాది పాదచాపలమ్ । పరస్త్రీ ప్రేక్షణాది నేత్రచాపలమ్ । బహుగాహ్యాఽవాదితా వాక్చాపలమ్ । అనృజుః కుటిలో న స్యాత్ । పరద్రోహో హింసా తదర్థం చేష్టాం ధియం చ న కుర్యాత్ ॥౧౭౭॥

యేనాస్య పితరో యాతా యేన యాతాః పితామహాః ।

తేన యాయాత్సతాం మార్గం తేన గచ్ఛన్న రిష్యతే ॥౧౭౮॥

బహువిధశాస్త్రార్థసమ్భవే పితృపితామహాధనుష్ఠిత ఏవ శాస్త్రార్థోఽనురాతవ్యః । తేన గచ్ఛన్ న రిష్యతే నాధర్మేణ హింస్యతే ॥౧౭౮॥

ఋత్విక్పురోహితాచార్యైర్మాతులాతిథిసంశ్రితైః ।

బాలవృద్ధాతురైర్వైద్యైర్జ్ఞాతిసమ్బన్ధిబాన్ధవైః ॥౧౭౯॥

మాతాపితృభ్యాం జామీభిర్భ్రాత్రా పుత్రేణ భార్యయా ।

దుహిత్రా దాసవర్గేణ వివాదం న సమాచరేత్ ॥౧౮౦॥

ఋత్విగాదిభిర్వాక్కలహం న కుర్యాత్ । శాన్త్యాదికర్తా పురోహితః । సంశ్రితా అనుజీవినః । జ్ఞాతయః పితృపక్షాః । సమ్బన్ధినో జామాతృశ్యాలకాదయః । బాన్ధవా మాతృపక్షాః । జామయో భగినీస్నుషాద్యా ॥౧౭౯॥౧౮౦॥

ఏతైర్వివాదాన్సంత్యజ్య సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ।

ఏభిర్జితైశ్చ జయతి సర్వాల్లొకానిమాన్గృహీ ॥౧౮౧॥

ఏతైర్ఋత్విాదిభిః సహ వివాదాన్పరిత్యజ్యాజ్ఞాతపాపైః ప్రముచ్యతే । తథైతైర్వివాదస్వోక్షితేరిమాన్వక్ష్యమాణా-న్సర్వలోకాన్గృహస్థో జయతి ॥౧౮౧॥

ఆచార్యో బ్రహ్మలోకేశః ప్రాజాపత్యే పితా ప్రభుః ।

అతిథిస్త్విన్ద్రలోకేశో దేవలోకస్య చర్త్విజః ॥౧౮౨॥

ఆచార్యో బ్రహ్మలోకస్య ప్రభుః తేన సహ వివాదపరిత్యాగేన తత్సంతుష్టయా తు బ్రహ్మలోకప్రాప్తేర్గౌణం బ్రహ్మలోకేశత్వమ్ । ఏవం ప్రాజాపత్యలోకేశః ప్రాజాపత్యే పితా చ ప్రభుః । అతిథిరిన్ద్రలోకేశః దేవలోకస్య చ ఋత్విజః । ఏవముత్తరత్రాపి తత్తల్లోకేశత్వం బోద్ధవ్యమ్ ॥౧౮౨॥

జామయోఽప్సరసాం లోకే వైశ్వదేవస్య బాన్ధవాః ।

సమ్బన్ధినో హ్యపాం లోకే పృథివ్యాం మాతృమాతులౌ ॥౧౮౩॥

అప్సరసాం లోకే జామయః ప్రభవన్తి, వైశ్వదేవలోకే బాన్ధవాః, వరుణలోకే సమ్బన్ధినః, భూర్లోకే మాతృమాతులౌ ॥౧౮౩॥

ఆకాశేశాస్తు విజ్ఞేయా బాలవృద్ధకృశాతురాః ।

భ్రాతా జ్యేష్ఠః సమః పిత్రా భార్యా పుత్రః స్వకా తనుః ॥౧౮౪॥

కృశః కృశధనః । సంశ్రితో వివక్షితః । బాలవృద్ధసంశ్రితాతురా అన్తరిక్షే ప్రభవన్తి । భ్రాతా చ జ్యేష్ఠః పితృతుల్యః తస్మాత్సోఽపి ప్రజాపతిలోకప్రభుః, భార్యాపుత్రౌ చ స్వశరీరమేవ, అతః కథమాత్మన్యే సహ వివాదః సమ్భవతి ॥౧౮౪॥

ఛాయా స్వో దాసవర్గశ్చ దుహితా కృపణం పరమ్ ।

తస్మాదేతైరధిక్షిప్తః సహేతాసంజ్వరః సదా ॥౧౮౫॥

స్వదాసవర్గశ్చ నిత్యానుగతత్వాదాత్మచ్ఛాయేవ న వివాదార్హః । దుహితా చ పరం కృపాపాత్రం తస్మాదేతైరధిక్షిప్తః సన్ అసన్తాపః సహేత, న తు వివదేత్ ॥౧౮౫॥

ప్రతిగ్రహసమర్థోఽపి ప్రసఙ్గం తత్ర వర్జయేత్ ।

ప్రతిగ్రహేణ హ్యస్యాశు బ్రాహ్మం తేజః ప్రశామ్యతి ॥౧౮౬॥

విద్యాతపోవృత్తసంపన్నతయా ప్రతిగ్రహేఽధికార్యపి తత్ర పునః పునః ప్రవృత్తిం త్యజేత్ । యస్మాత్ప్రతిగ్రహణాస్య వేదాధ్యయనాదినిమిత్తప్రభావః శీఘ్రమేవ వినశ్యతి । యాత్రామాత్రప్రసిద్ధ్యర్థమిత్యుక్తేఽపి సామాన్యేనార్జనసఙ్కోచే విశేషేణ ప్రతిగ్రహస్య బ్రాహ్మప్రభావప్రశమనఫలత్వకథనార్థం వచనమ్ ॥౧౮౬॥

న ద్రవ్యాణామవిజ్ఞాయ విధిం ధర్మ్యం ప్రతిగ్రహే ।

ప్రాజ్ఞః ప్రతిగ్రహం కుర్యాదవసీదన్నపి క్షుధా ॥౧౮౭॥

ద్రవ్యాణాం ప్రతిగ్రహం ధర్మాయ హితం విధానం గ్రాహ్యదేవతాప్రతిగ్రహమన్త్రాదికమజ్ఞాత్వా క్షుధావసాదం గచ్ఛన్నపి ప్రాజ్ఞో న ప్రతిగృహ్ణీయాత్కిం పునరనాపది ॥౧౮౭॥

హిరణ్యం భూమిమశ్వం గామన్నం వాసస్తిలాన్ఘృతమ్ ।

ప్రతిగృహ్ణన్నవిద్వాంస్తు భస్మీభవతి దారువత్ ॥౧౮౮॥

స్వర్ణాదీన్ఛ్రుతస్వాధ్యాయహీనః ప్రతిగృహ్ణన్న గ్నిసంయోగేన దారువద్భస్మీభూతో భవతి పునరుత్పత్తిం న లభతే ॥౧౮౮॥

హిరణ్యమాయురన్నం చ భూర్గౌశ్చాప్యోషతస్తనుమ్ ।

అశ్వశ్చక్షుస్త్వచం వాసో ఘృతం తేజస్తిలాః ప్రజాః ॥౧౮౯॥

అవిదుషః ప్రతిగ్రహీతుర్న్యాగ్నౌశ్చ శరీరమ్ ఓషతో దహతః । ఉష దాహే భౌవాదికః, తస్యేదం రూపమ్ । భూగవోర్ద్వి-త్వవివక్షాయాం ద్వివచనమ్ । ఏవం హిరణ్యమన్నం చాయురోషతః । అశ్వశ్చక్షురిత్యాదిషు విభక్తివిపరిణామాదోషతీత్యే-కవచనాన్తస్యానుషఙ్గః ॥౧౮౯॥

అతపాస్త్వనధీయానః ప్రతిగ్రహరుచిర్ద్విజః ।

అమ్భస్యశ్మప్లవేనేవ సహ తేనైవ మజ్జతి ॥౧౯౦॥

యస్తపోవిద్యాశూన్యః ప్రతిగ్రహేచ్ఛుః బ్రాహ్మణో భవతి స ప్రతిగ్రహావినాభావాద్ బుద్ధిస్థేన తేన ఇతి పరామృష్టేనైవ దాత్రైవానర్హప్రతిగ్రహాదానపాపయుక్తేన సహ నరకే మజ్జతి । యథా పాషాణమయేనోడుపేనామ్భస్తరస్తేనైవ సహామ్భసి మగ్నో భవతి ॥౧౯౦॥

తస్మాదవిద్వాన్బిభియాద్యస్మాత్తస్మాత్ప్రతిగ్రహాత్ ।

స్వల్పకేనాప్యవిద్వాన్హి పఙ్కే గౌరివ సీదతి ॥౧౯౧॥

యస్మాదసావల్పద్రవ్యప్రతిగ్రహేణాపి మూర్ఖః పఙ్కే గౌరివ నరకే సమర్థో భవతి । తస్మాద్యతః కుతశ్చిత్సువర్ణా-దివ్యతిరిక్తసీసకాద్యసారప్రతిగ్రహాదపి త్రస్యేత్ ॥౧౯౧॥

ప్రతిగ్రహీతుర్ధర్మమభిధాయాధునా దాతురాహ—

న వార్యపి ప్రయచ్ఛేత్తు బైడాలవ్రతికే ద్విజే ।

న వకవ్రతికే విప్రే నావేదవిది ధర్మవిత్ ॥౧౯౨॥

వాయసాదిభ్యో యదీయతే తదపి బైడాలవతికేభ్యో ధర్మజ్ఞో న దయాదిత్యతిశయోక్త్యా ద్రవ్యాన్తరదానం నిషిధ్యతే న తు వారిదానమేవ । "పాషణ్డినో వికర్మస్థాను" (మ. స్మృ. ౪-౩౦) ఇత్యనేన బైడాలవ్రతికాయాతిథిత్వేన సత్కృతార్థదానాది నిషిద్ధమిహ తు ధనదానం నిషిధ్యతే । అత ఏవ "విధినాప్యజితం ధనమ్" (మ. స్మృ. ౪ - ౧౯౩) ఇతి వక్ష్యతి । నావేదవిదీతి వేదార్థానభిజ్ఞే । ఏతచ్చ విద్వత్సమ్భవే నావేదవిదీతి నిషిధ్యతే ॥౧౯౨॥

త్రిష్వప్యేతేషు దత్తం హి విధినాఽప్యర్జితం ధనమ్ ।

దాతుర్భవత్యనర్థాయ పరత్రాదాతురేవ చ ॥౧౯౩॥

ఏతషు త్రిష్వపి బైడాలవ్రతికాదిషు న్యాయార్జితమపి ధనం దత్తం దాతుః ప్రతిగ్రహీతుశ్చ పరలోకే నరకహేతుత్వాదనర్థాయ భవతి ॥౧౯౩॥

యథా ప్లవేనౌపలేన నిమజ్జత్యుదకే తరన్ ।

తథా నిమజ్జతోఽధస్తాదజ్ఞౌ దాతృప్రతీచ్ఛకౌ ॥౧౬౪॥

యథా పాషాణమయేనోడుపాదినా జలే తరంస్తేనైవ సహాధో గచ్ఛతి । ఏవం దానప్రతిగ్రహశాస్త్రానభిజ్ఞౌ దాతృగ్రాహకో నరకం గచ్ఛతః । "అతపాస్త్వనధీయానః" (మ.స్మృ. ౪-౧౯౦) ఇతి ప్రతిగ్రహీతృప్రాధాన్యేన నిన్దోక్తా । ఇహ తు దాతృప్రాధాన్యేనేత్యపునరుక్తిః ॥౧౯౪॥

ధర్మధ్వజీ సదా లుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకదమ్భకః ।

బైడాలవ్రతికో జ్ఞేయో హింస్రః సర్వాభిసన్ధకః ॥౧౯౫॥

[యస్య ధర్మధ్వజో నిత్యం సురధ్వజ ఇవోచ్ఛ్రితః ।

ప్రచ్ఛన్నాని చ పాపాని బైడాలం నామ తద్వ్రతమ్ ॥౮॥]

యో బహుజనసమక్షం ధర్మమాచరతి స్వతః పరతశ్చ లోకే ఖ్యాపయతి తస్య ధర్మో ధ్వజం చిహ్నమివేతి ధర్మధ్వజీ ।లుబ్ధః పరధనాభిలాషుకః । ఛద్మనా వ్యాజేన చరతీతి ఛాద్మికః । లోకదమ్భకో నిక్షేపాపహారాదినా జనవఞ్చకః । హింస్రః పరహింసాశీలః । సర్వాభిసన్ధకః పరగుణాసహనతయా సర్వాక్షేపకః । బిడాలవ్రతేన చరతీతి బైడాలవ్రతికః । బిడాలో హి ప్రాయేణ ముషికాదిహింసారుచితయా ధ్యాననిష్ఠ ఇవ వినీతః సన్నవతిష్ఠత ఇత్యుపచారాద్విడాలవ్రతశబ్దః ॥౧౯౫॥

అధోదృష్టిర్నైష్కృతికః స్వార్థసాధనతత్పరః ।

శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవ్రతచరో ద్విజః ॥౧౯౬॥

అధోదృష్టిర్నిజవినయఖ్యాపనాయ సతతతమధ ఏవ నిరీక్షతే । నిష్కృతిష్ఠురతా తయా చరతీతి నైష్కృతికః । స్వార్థసాధనతత్పరః పరార్థఖణ్డనేన । శఠో వక్రః । మిథ్యావినీతః కపటవినయవాన్ । బకవ్రతం చరతీతి బకవ్రతచరః । బకో హి ప్రాయేణ మీనహననరుచితయా మిథ్యావినీతః సన్నవంశీలో భవతీతి గౌణో బకవ్రతశబ్దః ॥౧౯౬॥

యే బకవ్రతినో విప్రా యే చ మార్జారలిఙ్గినః ।

తే పతన్త్యన్ధతామిస్రే తేన పాపేన కర్మణా ॥౧౯౭॥

యే బకవ్రతం బిడాలవ్రతం చరన్తి తే బ్రాహ్మణాస్తేన పాపహేతునా కర్మణాన్ధతామిలనాన్ని నరకే పతన్తి ॥౧౯౭॥

న ధర్మస్యాపదేశేన పాపం కృత్వా వ్రతం చరేత్ ।

వ్రతేన పాపం ప్రచ్ఛాద్య కుర్వన్స్త్రీశూద్రదమ్భనమ్ ॥౧౯౮॥

పాపం కృత్వా ప్రాయశ్చిత్తరూపం ప్రాజాపత్యాదివ్రతం పాపమపనయతి తన్నేదం ప్రాయశ్చిత్తం కిన్తు ధర్మార్థమహమనుతిష్ఠామీతి స్త్రీశూద్రమూర్ఖాదిజనమోహనం కుర్వన్నానుతిష్ఠేత్ ॥౧౯౮॥

ప్రేత్యేహ చేదృశా విప్రా గర్హ్యన్తే బ్రహ్మవాదిభిః ।

ఛద్మనాऽऽచరితం యచ్చ వ్రతం రక్షాంసి గచ్ఛతి ॥౧౯౯॥

అలిఙ్గీ లిఙ్గివేషేణ యో వృత్తిముపజీవతి ।

స లిఙ్గినాం హరత్యేనస్తిర్యగ్యోనౌ చ జాయతే ॥౨౦౦॥

ప్రేత్యేహేతి శ్లోకద్వయమ్ । ప్రథమం సుబోధమ్ । అబ్రహ్మచారీ యో బ్రాహ్మణో బ్రహ్మచార్యాదిలిఙ్గ మేఖలాజినదణ్డాదివేషోపలక్షితస్తద్వృత్త్యా భిక్షాభ్రమణాదినా జీవతి స బ్రహ్మచార్యాదీనాం యత్పాపం తదాత్మన్యాహరతి । కుక్కురాదితిర్యగ్యోనౌ చోత్పద్యతే । తస్మాదేతన్న కర్తవ్యమితి నిషేధః కల్ప్యతే ॥౧౯౯॥౨౦౦॥

పరకీయనిపానేషు న స్నాయాచ్చ కదాచన ।

నిపానకర్తుః స్నాత్వా తు దుష్కృతాంశేన లిప్యతే ॥౨౦౧॥

[సప్తోద్ధృత్య తతః పిణ్డాన్కామం స్నాయాచ్చ పఞ్చధా ।

ఉదపానాత్స్వయం గ్రాహ్యద్వహిః స్నాత్వా న దుష్యతి ॥౬॥]

నిపానం జలాధారః । పరకృతపుష్కరిణ్యాదిషు న కదాచిత్స్నాయాత్ । తత్ర స్నాత్వా పుష్కరిణ్యాదికర్తుర్యత్పాపం తస్యాంశేన వక్ష్యమాణచతుర్థ భాగరూపేణ సమ్బధ్యతే । అకృన్నిమనద్యాద్యసమ్భవే పరకృతేఽపి పుష్కరిణ్యాదౌ ప్రాకప్రదానాత్పఞ్చ పిణ్డానుదూద్ధృత్య స్నాతవ్యమ్ । తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

పఞ్చ పిణ్డాననుద్ధృత్య న స్నాయాత్పరవారిషు ।

ఉద్ధృత్య చతురః పిణ్డాన్పారక్యే స్నానమాచరేత్ ।

స్నాత్వా చ తర్పయేద్దేవాన్పితౄంశ్చైవ విశేషతః ॥

(యా. స్మృ. ౧-౧౫౯) ॥౨౦౧॥

యానశయ్యాసనాన్యస్య కూపోద్యానగృహాణి చ ।

అదత్తాన్యుపభుఞ్జాన ఏనసః స్యాత్తురీయభాక్ ॥౨౦౨॥

అస్యేతి ప్రకృతః పునః పరామృశ్యతే । పరస్య యానాదీన్యదత్తాన్యుపయుఞ్జానస్తదీయపాపచతుర్థభాగభాగో భవతి । అదత్తానీతి పరస్యానుమత్యభావశ్చ వివక్షితః । తేన సర్వార్థోత్సృష్టమఠకూపాదా బుపయోగార్థాత్మస్నానాదౌ న విరోధః ॥౨౦౨॥

నదీషు దేవఖాతేషు తడాగేషు సరఃసు చ ।

స్నానం సమాచరేన్నిత్యం గర్తప్రస్రవణేషు చ ॥౨౦౩॥

నద్యాదిషు సర్వదా స్నానమాచరేత్ । దేవఖాతేష్వితి తడాగవిశేషణమ్ । దేవసమ్బన్ధిత్వేన ప్రసిద్ధేషు సరఃసు గర్తేష్వష్టధనుఃసహస్రేభ్యో న్యూనగతిషు । తదుకం ఛన్దోగపరిశిష్టే—

ధనుఃసహస్రాణ్యష్టౌ చ గతిర్యాసాం న విద్యతే ।

న తా నదీశబ్దవహా గర్తాస్తాః పరికీర్తితాః ॥

చతుర్హస్తప్రమాణం ధనుః । ప్రస్రవణేషు నిర్ఝరేషు చ । అనేనైవ పరకీయనిపానవ్యావృత్తిసిద్ధౌ యత్పృథగ్వచనం తదాత్మీయోత్సృష్టతడాగాదిషు స్నానాద్యనుజ్ఞానార్థమ్ । తదపి నద్యాద్యసమ్భవే ద్రష్టవ్యమ్ ॥౨౦౩॥

యమాన్సేవేత సతతం న నిత్యం నియమాన్బుధః ।

యమాన్పతత్యకుర్వాణో నియమాన్కేవలాన్భజన ॥౨౦౪॥

[ఆనృశంస్యం క్షమా సత్యమహింసా దమమస్పృహా ।

ధ్యానం ప్రసాదో మాధుర్యమార్జవం చ యమా దశ ॥౧౦॥

అహింసా సత్యవచనం బ్రహ్మచర్యమకల్కతా ।

అస్తేయమితి పఞ్చైతే యమాశ్చోపవ్రతాని చ ॥౧౧॥

శౌచమిజ్యా తపో దానం స్వాధ్యాయోపస్థనిగ్రహౌ ।

వ్రతోపవాసౌ మౌనం చ స్నానం చ నియమా దశ ॥౧౨॥

అక్రోధో గురుశుశ్రూషా శౌచమాహారలాఘవమ్ ।

అప్రమాదశ్చ నియమాః పఞ్చైవోపవ్రతాని చ ॥౧౩॥]

నియమాపేక్షయా యమానుష్ఠానగౌరవజ్ఞాపనార్థమిదం న తు నియమనిషేధార్థమ్, ద్వయోరేవ శాస్త్రార్థత్వాత్ । యమనియమవివేకశ్చ మునిభిరేవం కృతః । తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

బ్రహ్మచర్యం దయా క్షాన్తిర్ధ్యానం సత్యమకల్కతా ।

అహింసాఽస్తేయమాధుర్యే దమశ్చేతి యమాః స్మృతాః ॥

స్నానం మౌనోపవాసేజ్యాస్వాధ్యాయోపస్థనిగ్రహాః ।

నియమో గురుశుశ్రూషా శౌచాక్రోధాప్రమాదతా ॥ (యా. స్మృ. 3-3౧౨ / 3౧3)

యమనియమస్వరూపజ్ఞః సమస్తస్నానాదినియమత్యాగేనాప్యహింసాదిరూపం యమమనుతిష్ఠేత్ । నియమాననుతిష్ఠన్నపి యమానుష్ఠానరహితః పతతీత్యయం యమస్తుత్యర్థ ఆరమ్భ ఇతి । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ హింసాదిప్రతిషేధార్థకా యమాః, “వేదమేవాభ్యసేన్నిత్యం” (మ. స్మృ. ౪-౧౪౭) ఇత్యాదయోఽనుష్ఠేయరూపా నియమా ఇతి వ్యాచక్షతే ।

అహింసా సత్యవచనం బ్రహ్మచర్యమకల్కతా ।

అస్తేయమితి పఞ్చైతే యమా వై పరికీర్తితాః ॥

అక్రోధో గురుశుశ్రూషా శౌచమాహారలాఘవమ్ ।

అప్రసాదశ్చ సతతం పఞ్చైతే నియమాః స్మృతాః ॥౨౦౪॥

లాశ్రోనియతతే యజ్ఞే గ్రామయాజికృతే తథా ।

స్త్రియా క్లీబేన చ హుతే భుఞ్జీత బ్రాహ్మణః క్వచిత్ ॥౨౦౫॥

అనధీతవేదేనోపక్రాన్తే యజ్ఞేఽగ్నిషోమీయాదూర్ధ్వమపి భోజనయోగ్యసమయే బ్రాహ్మణో న భుఞ్జీత । తథా బహూనాం యాజకేన ఋత్విజా స్త్రియా నపుంసకేన చ యత్ర యజ్ఞే హూయతే తత్ర కదాచిన్న భుఞ్జీత ॥౨౦౫॥

అశ్లీకమేతత్సాధూనాం యత్ర జుహ్వత్యమీ హవిః ।

ప్రతీపమేతద్దేవానాం తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥౨౦౬॥

పూర్వోక్తా బహుయాజకాదయో యత్ర హోమం కుర్వన్తి తత్కర్మ శిష్టానామలీకమశ్రీకం శ్రీఘ్నమ్ । రేఫఖ్య స్థానే లకారః । దేవానాం ప్రతికూలమ్ । తస్మాదేతద్ధోమం న కారయేత్ ॥౨౦౬॥

మత్తక్రుద్ధాతురాణాం చ న భుఞ్జీత కదాచన ।

కేశకీటావపన్నం చ పదా స్పృష్టం చ కామతః ॥౨౦౭॥

క్లీబక్రుద్ధవ్యాధితానామన్నం తథా కేశకీటసంసర్గందుష్టం పాదేన చేచ్ఛాతః సంస్పృష్టమన్నం న భుఞ్జీత ॥౨౦౭॥

భ్రూణఘ్నా వేక్షితం చైవ సంస్పృష్టం చాప్యుదక్యయా ।

పతత్రిణావలీఢం చ శునా సంస్పృష్టమేవ చ ॥౨౦౮॥

భ్రూణఘ్నేత్యుపలక్షణాద్ గోఘ్నేత్యాదిపతితాబేక్షితం, రజస్వలయా చ స్పృష్టం, పక్షిణా చ కాకాదినా స్వాదితం, కుక్కురేణ చ స్పృష్టమన్నం న భుఞ్జీత ॥౨౦౮॥

గవా చాన్నముపాఘ్రాతం ఘుష్టాన్నం చ విశేషతః ।

గణాన్నం గణికాఽన్నం చ విదుషా చ జుగుప్సితమ్ ॥౨౦౯॥

యదన్నం గవాఘ్రాతం, ఘుష్టాన్నం కో భోక్తేత్యుపోష్టాన్నం సత్రాదౌ యద్దీయతే, విశేషత ఇతి భూరిదోషతయా ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్ । గణాన్నం శఠబ్రాహ్మణసఙ్ఘాన్నమ్, గణికా వేశ్యా తస్యా అన్నమ్, శాస్త్రవిదా చ యద్ దుష్టమితి నిన్దితం, తచ్చ న భుఞ్జీత ॥౨౦౯॥

స్తేనగాయనయోశ్చాన్నం తక్ష్ణో వార్ధుషికస్య చ ।

క్షితస్య కదయస్య బద్ధస్య నిగడస్య చ ॥౨౧౦॥

చౌరగాయనజీవినోస్తథా తక్షవృత్తిజీవనస్య వృద్ధ్యుపజీవినశ్చాన్నం న భుఞ్జీత । తథా యజ్ఞే దీక్షితస్య ప్రాగగ్నిషోమీయాత్ । కదర్యస్య కృపణస్య । నిగడస్యేతి తృతీయాయేం షష్ఠీ ।

నిగద్వేన బద్ధస్య । గోవిన్దరాజస్తు బద్ధశబ్దస్య బన్దనైర్వినాఽధ్యయోనిగడైర్నిగడితస్య దత్తాయోనిగడస్యేతి వ్యాఖ్యాతవాన్ ॥౨౧౦॥

అభిశస్తస్య షణ్డస్య పుంశ్చల్యా దామ్భికస్య చ ।

శుక్తం పర్యుషితం చైవ శూద్రస్యోచ్ఛిష్టమేవ చ ॥౨౧౧॥

మహాపాతకిత్వేన సఞ్జాతలోకవిక్రోశస్య, నపుంసకస్య, పుంశ్చల్యా వ్యభిచారిణ్యా అగణికాయా అపి, దామ్భికస్య ఛద్మనా ధర్మచారిణో బైడాలవ్రతికాదేరన్నం న భుఞ్జీత । శుక్తం యత్స్వభావతో మధురం దధ్యాదిసమ్పర్కవశేనోదకాదినా చామ్లాదిభావం గతమ్, పర్యుషితం రాత్ర్యన్తరితమ్, శుద్రస్యాన్నం న భుఞ్జీతేతి సమ్బన్ధః । ఉచ్ఛిష్టం చ భుక్తావశిష్టాన్నమవిశేషాత్కస్యాపి న భుఞ్జీత । గురుచ్ఛిష్టం చ విహితత్వాయోజ్యమ్ । గోవిన్దరాజస్తు శుద్రస్యోచ్ఛిష్టం తద్భుక్తావశిష్టం చ స్థాలీస్థమపి న భుఞ్జీతేత్యాహ ॥౨౧౧॥

చికిత్సకస్య మృగయోః క్రూరస్యోచ్ఛిష్టభోజినః ।

ఉగ్రాన్నం సూతికాన్నం చ పర్యాచాన్తమనిదశమ్ ॥౨౧౨॥

చికిత్సాజీవినః, మృగయోర్మాంసవిక్రయార్థం మృగాదిపశుహన్తుః క్రూరస్యానృజప్రకృతేః నిషిద్ధోచ్ఛిష్టభోక్తురన్నం న భుఞ్జీత । ఉగ్రో దారుణకర్మా తస్యాన్నమ్ ।

గోవిన్దరాజో మఞ్జర్యాముగ్రం రాజానముక్తవాన్ ।

మనువృత్తౌ చ శూద్రాయాం క్షత్రియోత్పన్నమభ్యధాత్ ॥

భేదాక్తేర్యాజ్ఞవల్క్యేనాగ్రో రాజేతి వావదత్ ।

ఆశ్చర్యమిదమేతస్య స్వకీయహృది భూషణమ్ ॥

సూతికాన్నం సూతికాముద్దిశ్య యత్క్రియతే తదన్నం తత్కులజైరపి న భోక్తవ్యమ్ । ఏకపఙ్క్త్యా స్థానన్యానవమన్య యత్రాన్నే భుజ్యమానే కేనచదాచమనం క్రియతే తత్పర్యాచాన్తమ్ । అనిర్దేశం సూతకాన్నం వక్ష్యమాణత్వాన్న భుఞ్జీత ॥౨౧౨॥

అనర్చితం వృథామాంసమవీరాయాశ్చ యోషితః ।

ద్విషదన్నం నగర్యన్నం పతితాన్నమవక్షుతమ్ ॥౨౧౩॥

అర్చార్హస్య యదవజ్ఞయా దీయతే, వృథామాంసం దేవతాదిముద్దిశ్య యన్న కృతం, అవీరాయాః పతిపుత్రరహితాయాః, శత్రునగరపతితానాం చ, ఉపరి కృతక్షుతం చాన్నం న భుఞ్జీత ॥౨౧౩॥

పిశునానృతినోశ్చాన్తం క్రతువిక్రయిణస్తథా ।

శైలూషతున్నవాయాన్నం కృతఘ్నస్యాన్నమేవ చ ॥౨౧౪॥

పిశునః పరోక్షే పరాపవాదభాషణపరః, అనృతీత్యతిశయేనానృతవాదీ కూటసాక్ష్యాదిః, క్రతువిక్రయికః మదీయయాగస్య ఫలం తవ భవత్విత్యభిధాయ యో ధనం గృహ్ణాతి, శైలూషో నటః, తున్నవాయః సౌచికః, కృతఘ్నో యః కృతోపకారస్యాపకారే ప్రవర్తతే తస్యాన భుఞ్జీత ॥౨౧౪॥

కర్మారస్య నిషాదస్య రఙ్గావతారకస్య చ ।

సువర్ణకర్తుర్వేణస్య శస్త్రవిక్రయిణస్తథా ॥౨౧౫॥

కర్మారస్య లోహకారస్య, నిషాదస్య దశమాధ్యాయోక్తస్య నటగాయనవ్యతిరికస్య, రఙ్గావతరణజీవినః, సువర్ణకారస్య, వేణోర్భేదనేన యో జీవతి, బురుడ ఇతి విశ్వరూపః । శస్త్ర లోహః తద్విక్రయశ్చాన్నం న భుఞ్జీత ॥౨౧౫॥

శ్వవతాం శౌణ్డికానాం చ చైలనిర్ణేజకస్య చ ।

రఞ్జకస్య నృశంసస్య యస్య చోపపతిర్గృహే ॥౨౧౬॥

ఆఖేటకాద్యర్థం శునః పోషకాణాం, మద్యవిక్రయిణాం, వస్త్రధావకస్య, కుసుమ్భాదినా వస్త్రరాగకృతః, నిర్దయస్య, యస్య చోపపతిర్గృహే జారశ్చ యస్యాజ్ఞానతో గృహే స్థితస్తస్య గేహే నాద్యాత్ ॥౨౧౬॥

మృష్యన్తి యే చోపపతిం స్త్రీజితానాం చ సర్వశః ।

అనిర్దశం చ ప్రేతాన్నమతుష్టికరమేవ చ ॥౨౧౭॥

గృహ ఇత్యనుషజ్యతే । గేహే జ్ఞాతం భార్యాజారం యే సహన్తే తేషామన్నం న భుఞ్జీత । తేన గృహాన్నిః - సారితాయా జారసహనే నైష దోషః । తథా సర్వకర్మసు స్త్రీపరతన్త్రాణామ్, అనిర్గతాశౌచం చ సూతకాన్నమ్ అతుష్టికరమేవ చ న భుఞ్జీత ॥౨౧౭॥

రాజాన్నం తేజ ఆదత్తే శూద్రాన్నం బ్రహ్మవర్చసమ్ ।

ఆయుః సువర్ణకారాన్నం యశశ్చర్మావికర్తినః ॥౨౧౮॥

రాజాన్నం తేజో నాశయతి । ఇత ఏవ దోషదర్శనాత్తన్నభక్షణనిషేధః కల్ప్యతే । ఏవముత్తరత్రాపి పూర్వమనిషిద్ధస్య దోషదర్శనాదేవ నిషేధకల్పమ్ । "నాద్యాచ్ఛూద్రస్య

పక్వాన్నమ" (మ. స్మృ. ४-२२३) ఇతి నిషేధిష్యతి తదతిక్రమణఫలకథనమిదమ్— శుద్రస్య పక్వాన్నమధ్యయనాదినిమిత్తం తేజో నాశయతి । సువర్ణకారస్యాన్నమాయుః, చర్మకారాన్నం ఖ్యాతి నాశయతి ॥२१८॥

కారుకాన్నం ప్రజాం హన్తి వలం నిర్ణేజకస్య చ ।

గణాన్నం గణికాన్నం చ లోకేభ్యః పరికృన్తతి ॥२१९॥

కారుకస్య సూపకారాదేరత్నం ప్రజాసపత్యం నిహన్తి । చర్మకారాదేః కారుకత్వేఽపి గోబలీవర్ధన్యాయేన పృథఙ్ నిర్దేశః । నిర్ణోజకస్యాన్నం బలం హన్తి । గణగణికయోరత్నం చ కర్మాన్తరాజితేభ్యః స్వర్గాదిలోకేభ్య ఆచ్ఛినత్తి ॥२१९॥

పూయం చికిత్సకస్యాన్నం పుంశ్చల్యాస్త్వన్నమిన్ద్రియమ్ ।

విష్ఠా వార్ధుషికస్యాన్నం శస్త్రవిక్రయిణో మలమ్ ॥२२०॥

చికిత్సకస్యాన్నం పూయం పూయభక్షణసమదోషమ్ । ఏవం పుంశ్చల్యా అన్నమిన్ద్రియం శుక్రమ్ । వార్ధుషికస్యాన్నం పురీషమ్ । లోహవిక్రయిణోఽన్నం విష్ఠావ్యతిరిక్తశ్లేష్మాది । గోవిన్దరాజస్తు చికిత్సకాన్నభక్షణేన తథావిధాయాం జాతౌ జాయతే, యత్ర పూయభుగ్భవతీత్యాహ ॥२२०॥

య ఏతేఽన్యే త్వభోజ్యాన్నాః క్రమశః పరికీర్తితాః ।

తేషాం త్వగస్థిరోమాణి వదన్త్యన్నం మనీషిణః ॥२२१॥

[అమృతం బ్రాహ్మణస్యాన్నం క్షత్రియాన్నం పయః స్మృతమ్ ।

వైశ్యాన్నమన్నమిత్యాహుః శూద్రస్య రుధిరం స్మృతమ్ ॥౧౪॥]

ప్రతిపదనిర్దిష్టేభ్యో యేఽన్యే క్రమేణాభోజ్యాన్నా అస్మిన్ప్రకరణే పఠితాస్తేషాం యదన్నం తత్ త్వగస్థిరోమాణి, యాస్తదీయాస్త్వచః తాసాం కీకసస్య రోమ్ణాం చ భుక్తానాం యో దోషః స ఏవ తదన్నస్యాపి భుక్తస్య బోద్ధవ్యః ॥౨౨౧॥

భుక్త్వాఽతోఽన్యతమస్యాన్నమమత్యా క్షపణం త్ర్యహమ్ ।

మత్యా భుక్త్వాఽఽచరేత్కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమేవ చ ॥౨౨౨॥

ఏషాం మధ్యేఽన్యతమసమ్బధాన్నమజ్ఞానతో భుక్త్వా త్ర్యహముపవాసః, జ్ఞానతస్తు కృచ్ఛ్రమ్ । ఏవం రేతోవిణ్మూత్రభోజనేఽపి । ఏతచ్చాన్యతమస్యేతి షష్ఠీనిర్దేశాన్మత్తాదిసమ్బన్ధినః పరిగ్రహదుష్టాన్నస్యైవ ప్రాయశ్చిత్తం న సంసర్గదుష్టస్య కేశకీటావపన్నాదేః । నాపి కాలదుష్టస్య పర్యుషితాన్నాదేః । నాపి నిమిత్తదుష్టస్య ఘుష్టాదేః ।ఏకప్రకరణోపదేశశ్చైషాం స్నాతకత్వజ్ఞాపనార్థమ్ । ప్రాయశ్చిత్తం చైతేష్వేకాదశే వక్ష్యతి । యది తు సర్వేష్వేవం ప్రాయశ్చిత్తం స్యాత్తదా భుక్త్వాఽతోఽన్యతమస్యాన్నం దుష్టమ్ ఇత్యభ్యధాస్యత్, న త్వన్యతమస్య తు భుక్త్వేతి ।

తస్మాదేకప్రకరణాద్యన్మే (౧) ధాతిథిరభ్యధాత్ ।

ప్రాయశ్చిత్తమిదం యుక్తం శుక్తాదౌ తదసున్దరమ్ ॥

అప్రకరణే చ ప్రాయశ్చిత్తస్యాభిధానం లావవార్థమ్ । తత్ర క్రియమాణే మత్తాదిగ్రహణమాప కతవ్యం స్యాత్ ॥౨౨౨॥

నాద్యాచ్ఛూద్రస్య పక్వాన్నం విద్వానశ్రాద్ధినో ద్విజః ।

ఆదదీతామమేవాస్మాదవృత్తావేకరాత్రికమ్ ॥౨౨౩॥

[చన్ద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాదద్యాత్స్నాత్వా తు ముక్తయోః ।

అముక్తయోరగతయోరద్యాఞ్చైవ పరేఽహని ॥౧౫॥]

అవిశేషేణ శూద్రాన్నం ప్రతిషిద్ధం తస్యేదానీం విశిష్టవిషయతోచ్యతే । అశ్రాదినః శ్రాద్ధాదిపఞ్చయజ్ఞశూన్యస్య శూద్రస్య శాస్త్రవిద్ ద్విజః పక్వాన్నం న భుఞ్జీత, కిన్త్వన్నాన్తరాభావే సత్యేకరాత్రనిర్వాహోచితమామమేవాన్నమస్మాద్ గృహ్ణీయాన్న తు పక్కాన్నమ్ ॥౨౨౩॥

శ్రోత్రియస్య కదర్యస్య వదాన్యస్య చ వార్ధుషేః ।

మీమాంసిత్వోభయం దేవాః సమమన్నమకల్పయన్ ॥౨౨౪॥

ఏకోఽధీతవేదః కృపణశ్చ, పరో దాతా వృద్ధిజీవీ చ తయోరుభయోరపి గుణదోషవత్త్వం విచాయ దేవాస్తుల్యమన్నమనయోరితి నిరూపితవన్తః, ఉభయోరపి గుణదోషసామ్యాత్ ॥౨౨౪॥

తాన్ప్రజాపతిరాహైత్య మా కృధ్వం విషమం సమమ్ ।

శ్రాద్ధపూతం వదాన్యస్య హతమశ్రద్ధయేతరత్ ॥౨౨౫॥

తాన్దేవానాగత్య బ్రహ్మా ప్రోవా వ, విషమమన్నం మా సమం కురుత । విషమసమీకరణమనుచితమ్ । కః పునరనయోర్విశేష ఇత్యపేక్షాయాం స ఏవావోచత్— దానశీలవాధుషికస్యాపి । శ్రద్ధయాఽన్నం పవిత్రం భవతి । కృపణాన్తం పునరశ్రద్ధయా హతం

దూషితమవసమ్ । ప్రాగుభయప్రతి షేధేఽపి
శ్రద్ధాదత్తవిద్వద్వార్ధుషికాన్నవిశుద్ధిబోధనపరమిదమ్ ॥౨౨౪॥

శ్రద్ధయేష్టం చ పూర్తం చ నిత్యం కుర్యాదతన్ద్రితః ।

శ్రద్ధాకృతే హ్యక్షయే తే భవతః స్వాగతైర్ధనైః ॥౨౨౬॥

ఇష్టమన్తర్వేది యజ్ఞాదికర్మ, పూర్వం తతోఽన్యత్పుష్కరిణీకూపప్రపారామాది, తదేవమనలసః సన్నిత్యం కామ్యస్వర్గాదిఫలాహితం శ్రద్ధయా కుర్యాత్ । యస్మాత్తే ఇష్టాపూర్తే న్యాయార్జితవతేన శ్రద్ధయా కృతేఽక్షయే మోక్షఫలే భవతః ॥౨౨౬॥

దానధర్మం నిషేవేయతతన్న మిష్టికపౌర్తికమ్ ।

పరితుష్టేన భావేన పాత్రమాసాద్య శక్తితః ॥౨౨౭॥

[పాత్రభూతో హి యో విప్రః ప్రతిగృహ్య ప్రతిగ్రహమ్ ।

అసత్సు వినియుఞ్జీత తస్మై దేయం న కిఞ్చన ॥౧౬॥

సంచయం కురుతే యస్తు ప్రతిగృహ్య సమన్తతః ।

ధర్మార్థం నోపయుఙ్క్తే చ న తం తస్కరమర్చయేత్ ॥౧౭॥]

దానాఖ్యం ధర్మమైష్టికం పౌర్తికమన్తర్వేదికం బహివదికం చ సర్వదా విద్యాతపోయుక్తం బ్రాహ్మణనాసాద్య పరితుష్టాన్తఃకరణయుక్తః యథాశక్తి కుర్యాత్ ॥౨౨౭॥

యత్కించిదపి దాతవ్యం యాచితేనానసూయయా ।

ఉత్పత్స్యతే హి తత్పాత్రం యత్తారయతి సర్వతః ॥౨౨౮॥

ప్రార్థితేన పరగుణామత్సరేణాన్నమపి యథాశక్తి దాతవ్యమ్ । యస్మాత్సర్వదా దానశీలస్య కదాచిత్తాదృశం పాత్రమాగమిష్యతి తత్సర్వస్మాన్నరకహేతోర్మోచయిష్యతి ॥౨౨౮॥

వారిదస్తృప్తిమాప్నోతి సుఖమక్షయ్యమన్నదః ।

తిలప్రదః ప్రజామిష్టాం దీపదశ్చక్షురుత్తమమ్ ॥౨౨౯॥

జలదః క్షుత్పిపాసావిగమాత్తృప్తిమ్, అన్నదోఽత్యన్తసుఖం, తిలప్రదం ఈప్సితాన్యవత్యాదీని దోపదో విప్రవేశ్మాదౌ నిర్దోషం చక్షుః ప్రాప్నోతి ॥౨౨౯॥

భూమిదో భూమిమాప్నోతి దీర్ఘమాయుర్హిరణ్యదః ।

గృహదోఽగ్ర్యాణి వేశ్మాని రూప్యదో రూపముత్తమమ్ ॥౨౩౦॥

భూమిదో భూమేరాధిపత్యం, సువర్ణదశ్చిరజీవిత్వం, గృహదః శ్రేష్ఠాని వేశ్మాని, రూప్యదః సకలజననయనమనోహరం రూపం లభతే ॥౨౩౦॥

వాసోదశ్చన్ద్రసాలోక్యమాశ్విసాలోక్యమశ్వదః ।

అనడుహః శ్రియం పుష్టాం గోదో బ్రధ్నస్య విష్టపమ్ ॥౨౩౧॥

వస్త్రదశ్చన్ద్రసమానలోకాన్ప్రాప్నోతి చన్ద్రలోకే చన్ద్రసమవిభూతిర్వసతి, ఏవమేవాశ్విలోక ఘోటకదః, బలీవర్దస్య దాతా ప్రచురాం శ్రియం, స్త్రీగవీప్రదః సూర్యలోకం ప్రాప్నోతి ॥౨౩౧॥

యానశయ్యాప్రదో భార్యామైశ్వర్యమభయప్రదః ।

ధాన్యదః శాశ్వతం సౌఖ్యం బ్రహ్మదో బ్రహ్మసార్ష్టితామ్ ॥౨౩౨॥

రథాదియానస్య శయ్యాయాశ్చ దాతా భార్యామ్, అభయప్రదః ప్రాణినామహింసకః ప్రభుత్వం, ధాన్యదో వ్రీహియవమాషముద్గాదిసస్యానాం దాతా చిరస్థాయి సుఖిత్వం బ్రహ్మ వేదస్తాదో వేదాధ్యాపకో వ్యాఖ్యాతా చ బ్రహ్మణః సార్ష్టితాం సమానగతితాం తత్తుల్యతాం ప్రాప్నోతి ॥౨౩౨॥

సర్వేషామేవ దానానాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతే ।

వార్యన్నగోమహీవాసస్తిలకాఞ్చనసర్పిషామ్ ॥౨౩౩॥

ఉదకాన్నధేనుభూమివస్త్రతిలసువర్ణఘృతాదీనాం సర్వేషామేవ యాని దానాని తేషాం మధ్యాత్ వేదదాన విశిష్యతే ప్రకృష్టఫలదం భవతి ॥౨౩౩॥

యేన యేన తు భావేన యద్యద్దానం ప్రయచ్ఛతి ।

తత్తత్తేనైవ భావేన ప్రాప్నోతి ప్రతిపూజితః ॥౨౩౪॥

అవధారణే తు శబ్దః । యేన యేనైవ భావేనాభిప్రాయేణ ఫలాభిసన్ధికః స్వర్గో మే స్యాదితి, ముముక్షు-ర్మోక్షాభిప్రాయేణ నిష్కామో యద్యద్దానం దదాతి, తేనైవ భావేనోపలక్షితస్తత్ తద్దానఫలద్వారేణ జన్మాన్తరే పూజితః సన్ప్రాప్నోతి ॥౨౩౪॥

యోఽచితం ప్రతిగృహ్ణాతి దదాత్యర్చితమేవ చ ।

తావుభౌ గచ్ఛతః స్వర్గం నరకం తు విపర్యయే ॥౨౩౫॥

యోఽర్చాపూర్వకమేవ దాతా దదాతి, యత్ర ప్రతిగ్రహీతాఽర్చాపూర్వకమేవ దత్తం ప్రతిగృహ్ణాతి, తావుభౌ స్వర్గం గచ్ఛతోఽనర్చితదానప్రతిగ్రహణే నరకమ్ । పురుషార్థే తు ప్రతిగ్రహేఽనర్చితమేవ మయా గ్రహీతవ్యం మాన్యథేతి నియమాత్ఫలలాభో న విరుద్ధః ॥౨౩౫॥

న విస్మయేత తపసా వదేదిష్ట్వా చ నానృతమ్ ।

నార్తోఽప్యపవదేద్విప్రాన్న దత్త్వా పరికీర్తయేత్ ॥౨౩౬॥

చాన్ద్రాయణాదితపసా కృతేన కథం మమేదం దుష్కరమనుష్ఠితమితి విస్మయం న కుర్యాత్ । యాగం వ కృత్వా నాసత్యం వదేత్ । కృతేఽపి పురుషార్థతయాఽనృతవదననిషేధే క్రత్వర్థోఽయం పునర్నిషేధః । బ్రాహ్మణైః పీడితోఽపి న తాన్నిన్దయేత్ । గవాదికం చ దత్త్వా మయేదం దత్తమితి పరస్య న కథయేత్ ॥౨౩౬॥

యజ్ఞోఽనృతేన క్షరతి తపః క్షరతి విస్మయాత్ ।

ఆయుర్విప్రాపవాదేన దానం చ పరికీర్తనాత్ ॥౨౩౭॥

అనృతేన హేతునా యజ్ఞః క్షరతి । సత్యేనైవ స ఫలం సాధయతి । ఏవం తపసి దానే చ యోజ్యమ్ । విప్రనిన్దయా చాయుః క్షీయతే ॥౨౩౭॥

ధర్మం శనైః సంచినుయాద్వాల్మీకమివ పుత్తికాః ।

పరలోకసహాయార్థం సర్వభూతాన్యపీడయన్ ॥౨౩౮॥

సర్వప్రాణినాం పీడాం పరిహరన్పరలోకసహాయార్థం యథాశక్తి శనైః శనైర్ధర్మమనుతిష్ఠేత్ । యథా పుత్తికాః పిపీలికాప్రభేదాః శనైః శనైర్మహాన్తం మృత్తికాకూటం సఞ్చిన్వన్తి ॥౨౩౮॥

నాముత్ర హి సహాయార్థం పితా మాతా చ తిష్ఠతః ।

న పుత్రదారా న జ్ఞాతిర్ధర్మస్తిష్ఠతి కేవలః ॥౨౩౯॥

యస్మాత్పరలోకే సహాయకార్యసిధ్యర్థం న పితృమాతృపుత్రపత్నీజ్ఞాతయస్తిష్ఠన్తి కిన్తు, ధర్మం ఏత్రైకోఽద్వితీయభావేనోపకారార్థమవతిష్ఠతే । తస్మాత్పువాదిభ్యోఽపి మహోపకారకం ధర్మం మనుతిష్ఠేత్ ॥౨౩౯॥

ఏకః ప్రజాయతే జన్తురేక ఏవ ప్రలీయతే ।

ఏకోఽనుభుఙ్క్తే సుకృతమేక ఏవ చ దుష్కృతమ్ ॥౨౪౦॥

ఏక ఏవ ప్రాణ్యుత్పద్యతే న బాన్ధవైః సహితః । ఏక ఏవ చ మ్రియతే । ఫలమపి స్వర్గాదికం, దురితకలం చ నరకాదికమేక ఏవ భుఙ్క్తే న మాత్రాదిభిః సహ । తస్మాన్మాత్రాద్యపేక్షయాఽపి ధర్మం న త్యజేత్ ॥౨౪౦॥

మృతం శరీరముత్సృజ్య కాష్ఠలోష్ఠసమం క్షితౌ ।

విముఖా బాన్ధవా యాన్తి ధర్మస్తమనుగచ్ఛతి ॥౨౪౧॥

మృతం శరీరం మనఃప్రాణాదిత్యక్తం లోష్టవదచేతనం భూమౌ త్యక్త్వా పరాఙ్ముఖా బాన్ధవా యాన్తి న మృతం జీవమనుయాన్తి, ధర్మస్తు తమనుగచ్ఛతి ॥౨౪౧॥

తస్మాద్ధర్మం సహాయార్థం నిత్యం సంచినుయాచ్ఛనైః ।

ధర్మేణ హి సహాయేన తమస్తరతి దుస్తరమ్ ॥౨౪౨॥

యస్మాద్ధర్మేణ సహాయేన దుస్తరం తమో నరకాదిదుఃఖం తరతి, తస్మాద్ధర్మం సహాయభావేన సతతం శనైరనుతిష్ఠేత్ ॥౨౪౨॥

ధర్మప్రధానం పురుషం తపసా హతకిల్బిషమ్ ।

పరలోకం నయత్యాశు భాస్వన్తం ఖశరీరిణమ్ ॥౨౪౩॥

ధర్మపరం పురుషం దైవాదుపజాతే పాపే ప్రాజాపత్యాదితపోరూపప్రాయశ్చిత్తేన హతపాపం దీప్తిమన్తం ప్రకృతో ధర్మ ఏవ శీఘ్రం బ్రహ్మస్వర్గాదిరూపం పరలోకం నయతి । ఖం బ్రహ్మేత్యాద్యుపనిషత్సు, ఖశబ్దస్య బ్రహ్మణి ప్రయోగః । ఖశరీరిణం బ్రహ్మస్వరూపమిత్యర్థః । యద్యపి లిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నో జీవ ఏవ గచ్ఛతి తథాపి బ్రహ్మాంశత్వాద్ బ్రహ్మస్వరూపముపపన్నమ్ । ధర్మ ఏవ చేత్పరం లోకం నయతి, తతో ధర్మమనుతిష్ఠేత్ ।

న హి వేదాః స్వధీతాస్తు శాస్త్రాణి వివిధాని చ ।

తత్ర గచ్ఛన్తి యత్రాస్య ధర్మ ఏకోఽనుగచ్ఛతి ॥౨౪౩॥

ఉత్తమైరుత్తమైనిత్యం సంవన్ధానాచరేత్సహ ।

నినీషుః కులముత్కర్షమధమానమాంస్త్యజేత్ ॥౨౪౪॥

కులముత్కర్షం నేతుమిచ్ఛన్విద్యాచారజన్మాదిభిరుత్కృష్టైః సహ సర్వదా కన్యాదానాదిసమ్బన్ధానాచరేత్ ।అపకృష్టాంస్తు సమ్బన్ధాంసత్యజేత్ । ఉత్తమవిధానాదేవాధనపరిత్యాగే సిద్ధే యత్పునరధమాంస్త్యజేదిత్యభిధానాంతదుత్తమాసమ్భవే స్వతుల్యాద్యనుజ్ఞానార్థమ్ ॥౨౪౪॥

ఉత్తమానుత్తమాన్గచ్ఛన్హీనాన్హీనాంశ్చ వర్జయన్ ।

బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠతామేతి ప్రత్యవాయేన శూద్రతామ్ ॥౨౪౫॥

ఉత్తమాన్గచ్ఛంస్తైః సహ సమ్బన్ధం కుర్వన్బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠ గచ్ఛతి । ప్రత్యవాయేన విపరీతాచారేణ హీనైః సహ సమ్బన్ధే జాతేరపకర్షతయా శూనతుల్యతామేతి ॥౨౪౨॥

దృఢకారీ మృదుర్దాన్తః క్రూరాచారైరసంవసన్ ।

అహింస్రో దమదానాభ్యాం జయేత్స్వర్గం తథావ్రతః ॥౨౪౬॥

ప్రారబ్ధసమ్పాదయితా దృఢకారీ మృదురనిష్ఠరః, దమస్య పృథగుపాదానాద్ ఇతి శీతాతపాదిద్వన్ద్వసహిష్ణుగ్రహీతవ్యః । క్రూరాచారైః పురుషైః సంసర్గం పరిహరన్ పరహింసానివృత్తః, తథావ్రత ఏవ నియమదమేన్ద్రియసంయమాఖ్యేన చ దానేన స్వర్గం ప్రాప్నోతి ॥౨౪౩॥

ఏధోదకం మూలఫలమన్నమభ్యుద్యతం చ యత్ ।

సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్మధ్వథామయదక్షిణామ్ ॥౨౪౭॥

కాష్ఠజలఫలమూలమధూని అన్నం చాభ్యుద్యతమయాచితోపనీతమ్ ।

అన్యత్ర కులటాషణ్ఢపతితేభ్యస్తథా ద్విషః । (యా. స్మృ. ౧-౨౧౫) ॥

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాత్కులటాఽఽదివర్జం సర్వతః శూద్రాదిభ్యోఽపి ప్రతిగృహ్ణీయాత్ । “ఆమమేవాదదీతాస్మాత్" ఇత్యుక్తత్వాదామాన్నమేవ శూద్రాత్ప్రతిగ్రాహ్యమ్ । అభయం చాత్మత్రాణాత్మకం ప్రీతిహేతుత్వాద్దక్షిణాతుల్యం చణ్డాలాదిభ్యోఽపి స్వీకుర్యాత్ ॥౨౪౭॥

ఆహృతాభ్యుద్యతాం భిక్షాం పురస్తాదప్రచోదితామ్ ।

మేనే ప్రజాపతిర్గ్రాహ్యామపి దుష్కృతకర్మణః ॥౨౪౮॥

ఆహృతాం సంప్రదానదేశమానీతామ్ । అభ్యుద్యతామాభిముఖ్యేన స్థాపితామ్ । అప్రచోదితాం ప్రతిగ్రహీత్రా స్వయమన్యముఖేన వా పూర్వమయాచితాం దాత్రా చ తుభ్యసిదం దదానీతి పూర్వమకథితాం హిరణ్యాదిభిక్షాం న తు సిద్ధాన్నరూపామ్ “అన్నమభ్యుద్యతం చ" ఇత్యుక్తత్వాత్పాపకారిణోఽపి పతితాదివర్జం గ్రాహ్యా ఇతి విరిఞ్చిరమన్యత ॥౨౪౮॥

నాశ్నన్తి పితరస్తస్య దశ వర్షాణి పఞ్చ చ ।

న చ హవ్యం వహత్యగ్నిర్యస్తామభ్యవమన్యతే ॥౨౪౯॥

[చికిత్సకకృతఘ్నానాం శిల్పకర్తుశ్చ వార్ధుషేః ।

షణ్ఢస్య కులటాయాశ్చ ఉద్యతామపి వర్జయేత్ ॥౧౮॥

న విద్యమానమేవం వై ప్రతిగ్రాహ్యం విజానతా ।

వికల్ప్యవిద్యమానే తు ధర్మహీనః ప్రకీర్తితః ॥౧౯॥]

తనాపకల్పితం శ్రాద్ధేషు కవ్యం పఞ్చదశ వర్షాణి పితరో న భుఞ్జతే । న చ యజ్ఞేషు తేన దత్తం పురోడాశాది హవ్యమగ్నిర్వహతి దేవాన్ప్రాపయతి, యస్తాం భిక్షాం న స్వీకరోతి ॥౨౪౯॥

శయ్యాం గృహాన్కుశాన్గన్ధానపః పుష్పం మణీన్దధి ।

ధానా మత్స్యాన్పయో మాంసం శాకం చైవ న నిర్నుదేత్ ॥౨౫౦॥

గన్ధోగన్ధవన్తి కర్పూరాదీది, ధానాః భృష్టయవతణ్డులాన్, పయః క్షీరం, పూర్వమాహరణోపాయ-

నిబన్ధేన గవాదీనామప్రత్యాఖ్యానముకం, శయ్యాదీని త్వయాచితాహృతాన్యపి దాత్రా స్వగృహస్య తాన్యయాచితోపకల్పితాని న ప్రత్యాచక్షీత ॥౨౫౦॥

గురున్భృత్యాంశ్చోజ్జిహీర్షన్నర్చిష్యన్దేవతాతిథీన్ ।

సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్న తు తృప్యేత్స్వయం తతః ॥౨౫౧॥

మాతాపిత్రాదీన్గురూభృత్యాంశ్చ భార్యాదీన్ క్షువావసన్నానుద్ధర్తుమిచ్ఛత్పతితాదివర్జం సర్వతః శుద్రాదేరసాధుభ్యశ్చ ప్రతిగృహ్ణీయాత్, న తు తేన ధనేన స్వయం వర్తేత ॥౨౫౧॥

గురుషు త్వభ్యతీతేషు వినా వా తైర్గృహే వసన్ ।

ఆత్మనో వృత్తిమన్విచ్ఛన్గృహ్ణీయాత్సాధుతః సదా ॥౨౫౨॥

మాతాపిత్రాదిషు మృతేషు తైర్వా జీవద్భిరపి స్వయోగావస్థితైర్వితా గృహాన్తరే ।
వసన్నాత్మనో వృత్తిమన్విచ్ఛన్సర్వదా సాధుభ్యో గృహ్ణీయాదేవ ॥౨౫౨॥

ఆర్ధికః కులమిత్రం చ గోపాలా దాసనాపితౌ ।

ఏతే శూద్రేషు భోజ్యాన్నా యశ్చాత్మానం నివేదయేత్ ॥౨౫౩॥

ఆర్ధికః కార్షికః । సంబన్ధిశబ్దాశ్చైతే । యస్య కృషిం కరోతి స తస్య భోజ్యాన్నః ॥ ఏవం
స్వకులస్య మిత్రం, యో యస్య గోపాలో, యో యస్య దాసః, యో యస్య నాపితః కర్మ కరోతి,
యో యస్మిన్నాత్మానం నిషేదయతి దుర్గతిరహం త్వదీయసేవాం కుర్వన్నితి చ త్వత్సమీపే
వసామీతి యః శూద్రస్తస్య భోజ్యాన్నః ॥౨౫౩॥

యథాఽఽత్మనివేదనం శుద్రేణ కర్తవ్యం తదాహ—

యాదృశోఽస్య భవేదాత్మా యాదృశం చ చికీర్షితమ్ ।

యథా చోపచరేదేనం తథాత్మానం నివేదయేత్ ॥౨౫౪॥

అస్య శూద్రస్య కులశీలాదిభిర్యాదృశ ఆత్మా స్వరూపం, యచ్చాస్య కర్మ కతురీప్సితం
యథా చానేన సేవా కర్తవ్యా తేన ప్రకారేణాత్మానం కథయేత్ ॥౨౫౪॥

యోఽన్యథా సన్తమాత్మానమన్యథా సత్సు భాషతే ।

స పాపకృత్తమో లోకే స్తేన ఆత్మాపహారకః ॥౨౫౫॥

యః ఇతి సామాన్యనిర్దేశాత్ప్రకృతశూద్రాదన్యోఽపి యః కశ్చిత్కులాదిభిరన్యథాభూతమాత్మానమన్యథా సాధుషు కథయతి స లోకేఽతిశయేన పాపకారీ చౌరః యస్మాదాత్మాపహారకః । అన్యః స్తేనో ద్రవ్యాన్తరమపహరతి అయం తు సర్వప్రధానమాత్మానమేవాపహరేత్ ॥౨౫౫॥

వాచ్యర్థా నియతాః సర్వే వాఙ్మూలా వాగ్వినిఃసృతాః ।

తాంస్తు యః స్తేనయేద్వాచం స సర్వస్తేయకృన్నరః ॥౨౫౬॥

సర్వేఽర్థాః శబ్దేషు నియతా వాచ్యత్వేన నియతాః వాఙ్మూలాశ్చ శబ్దాస్తేషాం ప్రతిపత్తౌ శబ్దేభ్య ఏవ ప్రతాయన్తే ప్రతీతిద్వారేణ శబ్దములత్వం శబ్దేభ్య ఏవావగమ్య చానుష్ఠీయన్త ఇతి వాగ్వినిర్గతా ఇత్యుచ్యన్తే । అత ఏవ "వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ" (మ. స్మృ. ౧-౨౧) ఇతి బ్రహ్మణోఽపి సృష్టిర్వేదశబ్దమూలవోక్తా । అతో యస్తాం వాచం స్తేనయేత్స్వార్థవ్యభిచారిణీం వాచయతి స నరః సర్వార్థస్తేయకృద్భవతి ॥౨౫౬॥

మహర్షిపితృదేవానాం గత్వాఽఽనృణ్యం యథావిధి ।

పుత్రే సర్వం సమాసజ్య వసేన్మాధ్యస్థమాశ్రితః ॥౨౫౭॥

గృహస్థస్యైవ సంన్యాసప్రకారోఽయముచ్యతే । మహర్షీణాం స్వాధ్యాయేన, పితౄణాం పుత్రోత్పాదనేన, దేవతానాం యజ్ఞైర్యథాశాస్త్రమానృణ్యం గత్వా యోగ్యపుత్రే సర్వం కుటుమ్బచిన్తాభారమారోప్య మాధ్యస్థమాశ్రితః పుత్రదారధనాదౌ త్యక్తమమత్వో బ్రహ్మబుద్ధ్యా సర్వత్ర సమదర్శనో గృహే ఏవ వసేత్ ॥౨౫౭॥

ఏకాకీ చిన్తయేన్నిత్యం వివిక్తే హితమాత్మనః ।

ఏకాకీ చిన్తయానో హి పరం శ్రేయోఽధిగచ్ఛతి ॥౨౫౮॥

కామ్యకర్మణాం ధనార్జనస్య చ కృతసంన్యాసః షష్ఠాభ్యాయేక్ష్యమా పుత్రోపకల్పితవృత్తిరేకాకీ నిజనదేశే ఆత్మహితం జీవస్య బ్రహ్మభావం వేదాన్తోక్తం సర్వదా ధ్యాయేత్ । యస్మాత్తద్ధ్యాయన్బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ పరం శ్రేయో మోక్షలక్షణం ప్రాప్నోతి ॥౨౫౮॥

ఏషోదితా గృహస్థస్య వృత్తిర్విప్రస్య శాశ్వతీ ।

స్నాతకవ్రతకల్పశ్చ సత్త్వవృద్ధికరః శుభః ॥౨౫౯॥

అయమధ్యాయార్థోపసంహారః । ఏషా ఋతాదివృత్తిర్గృహస్థస్య బ్రాహ్మణస్యోక్తా శశ్చితా నిత్యా । ఆపది త్వనిత్యా వక్ష్యతే । స్నాతకవ్రతవిధిశ్వ సత్త్వగుణస్య వృద్ధికరణే ప్రశస్త ఉక్తః ॥౨౫౯॥

అనేన విప్రో వృత్తేన వర్తయన్వేదశాస్త్రవిత్ ।

వ్యపేతకల్మషో నిత్యం బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥౨౬౦॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం చతుర్థోఽధ్యాయః ॥౪॥

సర్వస్యోకస్య ఫలకథనమిదమ్ । అనేన శోస్త్రోక్తాచారేణ వేదవిద్ బ్రాహ్మణో వర్తమానో నిత్యకర్మానుష్ఠానాత్క్షీణపాపః సన్బ్రహ్మజ్ఞానప్రకర్షేణ బ్రహ్మైవ లోకస్తస్మిన్లీనో మహిమానం సర్వోత్కర్షం ప్రాప్నోతి ॥౨౬౦॥ క్షే. శ్లో. ౧౯॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ చతుర్థోఽధ్యాయః ॥౪॥

అథ పఞ్చమోఽధ్యాయః ।

శ్రుత్వైతానృషయో ధర్మాన్స్నాతకస్య యథోదితాన్ ।

ఇదమూచుర్మహాత్మానమనలప్రభవం భృగుమ్ ॥౧॥

ఋషయఃస్నాతకస్యైతాన్యథోదితధర్మాన్స్రుత్వా మహాత్మానం పరమార్థపరం భృగుమిదం వచనమ్బ్రువన్ । యద్యపి ప్రథమాధ్యాయే దశప్రజాపతిమధ్యే "భృగం నారదమేవ చ" (మ. స్మృ. ౧-3౫) ఇతి భృగుసరష్టరపి మనుత ఏవోక్తా, తథాపి కల్పభేదేనాగ్నిప్రభవత్వముచ్యతే । తథా చ శ్రుతిః — "తస్య యద్రేతసః ప్రథమం దేదీప్యతే తసావాదిత్యోఽభవద్యద్ ద్వితీయమాసీద్ భృగుః" ఇతి । అతఏవ భ్రష్టాద్రేతస ఉత్పన్నత్వాద్ భృగుః ॥౧॥

ఏవం యథోక్తం విప్రాణాం స్వధర్మమనుతిష్ఠతామ్ ।

కథం మృత్యుః ప్రభవతి వేదశాస్త్రవిదాం ప్రభో ॥౨॥

ఏవం యథోక్తం స్వధర్మం కుర్వతాం బ్రాహ్మణానాం శ్రుతిశాస్త్రజ్ఞానాం వేదోదితాయుషః పూర్వం కథం మృత్యుః ప్రభవతి । ఆయురల్పత్వహేతోరధర్మాచరణస్యాభావాత్ । సకలసంశయోచ్ఛేదనసమర్థత్వాత్ప్రభో ఇతి సంబోధనమ్ ॥౨॥

స తానువాచ ధర్మాత్మా మహర్షీన్మానవో భృగుః ।

శ్రూయతాం యేన దోషేణ మృత్యుర్విప్రాఞ్జిఘాంసతి ॥3॥

స మనోః పుత్రో భృగుర్ధర్మస్వభావో యేన దోషేణాల్పకాలే విప్రాన్హన్తుమిచ్ఛతి మృత్యుః స దోషః శ్రూయతామిత్యేవం తాన్మహర్షీఞ్జగాద ॥౩॥

అనభ్యాసేన వేదానామాచారస్య చ వర్జనాత్ ।

ఆలస్యాదన్నదోషాచ్చ మృత్యుర్విప్రాఞ్జిఘాంసతి ॥౪॥

వేదానామనభ్యాసాత్, స్వీయాచారపరిత్యాగాత్, సామర్థ్యే సత్యవశ్యకర్తవ్యకరణానుత్సాహలక్షణాదాలక్ష్యాత్ అదనీయదోషాచ్చ మృత్యుర్విప్రాన్హన్తుమిచ్ఛతి, ఏతేషామధర్మోత్పాదనహారేణాయుఃక్షయహేతుత్వాత్ ॥౪॥

వేదానభ్యాసాదేరుక్తత్వాదనుక్తమన్నదోషమాహ—

లశునం గృఞ్జనం చైవ పలాణ్డుం కవకాని చ ।

అభక్ష్యాణి ద్విజాతీనామమేధ్యప్రభవాణి చ ॥౫॥

లశునగృఞ్జనపలాణ్డ్వాఖ్యాని త్రీణి స్థూలకన్దశాకాని, కవక ఛత్రాకం, అమేధ్యప్రభవాణి వివాదిజాతానితన్దులీయాదీని । ద్విజాతీనామితి (యాజవల్క్య?) వచనాదేతాని ద్విజాతీనామభక్ష్యాణి ।ద్విజాతిగ్రహణం శూద్రపర్యుదాసార్థమ్ ॥౫॥

లోహితాన్వృక్షనిర్యాసాన్వృశ్చనప్రభవాంస్తథా ।

శేలుం గవ్యం చ పేయూషం ప్రయత్నేన వివర్జయేత్ ॥౬॥

లోహితవర్ణాన్వృక్షనిర్యాసాన్వృక్షాన్నిర్గతర సాన్కఠినతాం యాతాన్వృశ్చనం ఛేదనం తత్ప్రభవానలోహితానపి । తథా చ తైత్తిరీయశ్రుతిః - "అథో ఖలు య ఏవ లోహితో యో వా వ్రశ్చనాన్నిర్యపతి తస్య నాశ్యం కామమన్యస్య" ఇతి । శేలుం బహుచారఫలం, గోభవం పేయూషం నవప్రసూతాయాః గోః క్షీరమగ్నిసంయోగాత్కఠినం భవత్యేతాన్యత్నతస్త్యజేత్ । “అనిర్దశాయా గోక్షీరమ్" (మ. స్మృ. ౫-౮) ఇత్యనేనైవ పేయూషస్యాపి నిషేధసిద్ధావధికదోషత్వాత్ప్రాయశ్చిత్త-గౌరవజ్ఞాపనార్థే పృథఙ్ నిర్దేశః । అతఏవ యత్నత ఇత్యుక్తమ్ ॥౬॥

వృథా కృసరసంయావం పాయసాపూపమేవ చ ।

అనుపాకృతమాంసాని దేవాన్నాని హవీంషి చ ॥౭॥

దేవతాద్యనుద్దేశేనాత్మార్థం యత్పచ్యతే తద్ వృథా । కృసరస్తిలేన సహ సిద్ధ ఓనః । తథా చ ఛన్దోగపరిశిష్టమ్—

తిలతణ్డులసంపక్వః కుసరః సోఽభిధీయతే ।

సంయావో ఘృతక్షీరగుడగోధూమచూర్ణసిద్ధస్తకరికేతి ప్రసిద్ధః । క్షీరతణ్డులమిశ్రః పాయసః । అపూపః పిష్టకః । ఏతాన్వృథాపక్వాన్వివర్జయేత్ । పశుయాగాదౌ మన్త్రబహులేన పశోః స్పర్శనముపాకరణం తద్రహితః పశురనుపాకృతస్తస్య మాంసాని । దేవాన్నాని నైవేద్యార్థమన్నాని ప్రాఙ్ నివేదనాతూ, హవీంషి పురోడాశాదీని హోమాత్ప్రాగ్వర్జయేత్ । అనుపాకృతమాంసానీత్యేతద్విశేషనిషేధదర్శనాత్ "అనచితం వృథామాంసమ్” ఇతి సామాన్యనిషేధో గోబలీవర్దన్యాయేనానుపాకృతమాంసేతరశ్రాద్ధాద్యనుద్దేశ్యమాంసభక్షణే పర్యవస్యతి ॥౭॥

అనిర్దశాయా గోః క్షీరమౌష్ట్రమైకశఫం తథా ।

ఆవికం సంధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చ గోః పయః ॥౮॥

[క్షీరాణి యాన్యభక్ష్యాణి తద్వికారాశనే బుధః ।

సప్తరాత్రం వ్రతం కుర్యాత్ప్రయత్నేన సమాహితః ॥౧॥]

ప్రసూతాయా అనిర్దేశాయా గోర్దుగ్ధమ్ । గోరితి పేయక్షీరపశూపలక్షణార్థమ్ । తేనాజామహిష్యోరపి దశాహమధ్యే ప్రతిషేధః । తథా చ యమః —

అనిర్దశాహం గోక్షీరమాజ మాహిషమేవ చ ।

తథోష్ట్రభవం, అశ్వాద్యేకఖురసంబన్ధి, మేషభవం, సంధినీ యా ఋతుమతీ వృషమిచ్ఛతీ తస్యాః క్షీరమ్ । తథా చ హారీతః - "సంధినీ వృషస్యన్తీ తస్యాః పయో న పిబేదృతుమత్తద్భవతి" । వివత్సాయో మృతవత్సాయాః అసన్నిహితవత్సాయాశ్చ క్షీరం వర్జయేత్ । ధేన్వధికరణన్యాయేన వత్సగ్రహణాదేవ గవి లబ్ధాయాం పునర్గోగ్రహణం గోరేవ, న త్వజామహిష్యోరితి జ్ఞాపనార్థమ్ ॥౮॥

ఆరణ్యానాం చ సర్వేషాం మృగాణాం మాహిషం వినా ।

స్త్రీక్షీరం చైవ వర్జ్యాని సర్వశుక్తాని చైవ హి ॥౯॥

మృగశబ్దోఽత్ర మాహిషపర్యుదాసాత్పశుమాత్రపరః । మాహిషం క్షీరం వర్జయిత్వా సర్వేషామారణ్యప్రభవపశూనాం హస్త్యాదీనాం క్షీరం స్త్రీక్షీరం చ సర్వాణి శుక్తాని వర్జనీయాని । స్వభావతోమపురరసాని యాని కాలవశేనోదకాదినా చామ్లీభవన్తి తాని శుక్తశబ్దవాచ్యాని । "శుక్తం పర్యుషితం చైవ" ఇతి చతుర్థే కృతేఽపి శుక్తప్రతిషేధే దధ్యాదిప్రతిప్రసవార్థం పునరిహోచ్యతే ॥౯॥

దధి భక్ష్యం చ శుక్తేషు సర్వం చ దధిసంభవమ్ ।

యాని చైవాభిషూయన్తే పుష్పమూలఫలైః శుభైః ॥౧౦॥

శుక్తేషు మధ్యే దధి భక్ష్యం దధిసంభవం చ సర్వం తక్రాది । యాని తు పుష్పమూలఫలైరుదకేన సంధీయన్తే తాని భక్షణీయాని । శుభైరితి విశేషణోపాదానాన్మోహాదివికారకారిభిః కృతసంధానస్య ప్రతిషేధః । తథా చ బృహస్పతిః —

"కన్దమూలఫలైః పుష్పైః శస్తైః శుక్తాన్న వర్జయేత్ ।

అవికారి భవేద్భక్ష్యమభక్ష్యం తద్వికారకృత్ ॥౧౦॥

క్రవ్యాదాఞ్ఛకునాన్సర్వాంస్తథా గ్రామనివాసినః ।

అనిర్దిష్టాంశ్చైకశఫాంష్టిట్టిభం చ వివర్జయేత్ ॥౧౧॥

ఆమం మాంస యే భక్షయన్తి తే క్రవ్యాదాస్తాన్సర్వాన్గృధ్రాదీన్పక్షిణో వర్జయేత్ । తథా గ్రామనివాసినశ్చ పక్షిణః పారావతాదీన్ । తథా శ్రుతౌ కేచిదేకశఫా భక్ష్యత్వేన నిర్దిష్టాః, తథా చ "ఔష్ట్రం వాడవమాలభేత తస్య చ మాంసమశ్నీయాత్" ఇతి । కేచిచ్చానిర్దిష్టా రాసభాదయస్తేషాం మాంసం వర్జయేత్ । యేఽపి యజ్ఞాఙ్గత్వేన విహితాస్తేషామపి యజ్ఞ ఏవ మాంసభక్షణం న సర్వదా । టిట్టిభాఖ్యం చ పక్షిణం వర్జయేత్ ॥౧౧॥

కలవిఙ్కం ప్లవం హంసం చక్రాహ్వం గ్రామకుక్కుటమ్ ।

సారసం రజ్జువాలం చ దాత్యూహం శుకసారికే ॥౧౨॥

కలవిఙ్కం చటకం తస్య గ్రామారణ్యోభయవాసిత్వాదేవ నిషేధ ఇత్యారణ్యస్యాప్యభక్ష్యత్వార్థం జాతిశబ్దేన నిషేధః । ప్లవాఖ్యం పక్షిణమ్ । తథా హంసచక్రవాకగ్రామకుక్కుటసారసరజ్జువాలదాత్యూహశుకసారికా-ఖ్యాన్పక్షిణో వర్జయేత్ । వక్ష్యమాణజాలపాదనిషేధేనైవ హంసచక్రవాకయోరపి నిషేధసిద్ధౌ పృథఙ్

నిషేధోऽన్యేషామాపది జాలపాదానాం వికల్పార్థః । స చ వ్యవస్థిత విజ్ఞేయః । ఆపది భక్ష్యా న త్వానపది, ఇచ్ఛావికల్పస్య రాగత ఏవ ప్రాప్తేః । గ్రామకుక్కుటే తు గ్రామగ్రహణమారణ్యకుక్కుటాద్యనుజ్ఞానాథం, న త్వేతద్వ్యతిరిక్తగ్రామవాసివికల్పార్థమ్ । ఆపదర్థే గతప్రయోజనం భవతి వాక్యాన్తరగతవిశేషావధారణపరత్వస్యాన్యాయ్యత్వాత్ ॥౧౨॥

ప్రతుదాఞ్జాలపాదాంశ్చ కోయష్టినఖవిష్కిరాన్ ।

నిమజ్జతశ్చ మత్స్యాదాన్ సౌనం వల్లూరమేవ చ ॥౧౩॥

ప్రతుద్య చఞ్చ్వా యే భక్షయన్తి తాన్దార్వాఘాటాదీన, జాలపాదానితి జాలాకారపాదాఞ్శరారిప్రభృతీన, కోయష్ట్యాఖ్యం పక్షిణమ్, నఖవిష్కిరాన్న ఖైర్విక్రీర్య యే భక్షయన్తి తానభ్యనుజ్ఞాతారణ్యకుక్కటాదివ్యతిరిక్తాఞ్చయేనాదీన । తథా నిమజ్య యే మత్స్యాన్వాదన్తి తాన్మద్గుప్రభృతీన్, సూనా మారణస్థానం తత్ర స్థితం యన్మాంసం భక్ష్యమపి, వల్లరం శుక్రమాంసమ్ ఏతాని వర్జయేత్ ॥౧౩॥

బకం చైవ బలాకాం చ కాకోలం ఖఞ్జరీటకమ్ ।

మత్స్యాదాన్విడ్వరాహాంశ్చ మత్స్యానేవ చ సర్వశః ॥౧౪॥

వకబాలాకాద్రోణకాకఖఞ్జనాన్, తథా మత్స్యాదాన్పక్షివ్యతిరిక్తానపి నక్రాదీన్విడ్వరాహాంశ్చ । విడితి విశేషణమారణ్యసూకరాభ్యనుజ్ఞానార్థమ్ । మత్స్యాంశ్చ సర్వాన్వర్జయేత్ ॥౧౪॥

మత్స్యభక్షణనిన్దామాహ—

యో యస్య మాంసమశ్నాతి స తన్మాంసాద ఉచ్యతే ।

మత్స్యాదః సర్వమాంసాదస్తస్మాన్మత్స్యాన్వివర్జయేత్ ॥౧౫॥

యో యదీయం మాంసం ఖాదతి స తన్మాంసాద ఏవ పరం వ్యపదిశ్యతే । యథా మార్జారో మూషికాదః । మత్స్యాదః పునః సర్వమాంసభక్షకత్వేన వ్యపదేష్టుం యోగ్యస్తస్మాన్మత్స్యాన్న ఖాదేత్ ॥౧౫॥

ఇదానీం భక్ష్యమత్స్యానాహ—

పాఠీనరోహితావాద్యౌ నియుక్తౌ హవ్యకవ్యయోః ।

రాజీవాన్సింహతుణ్డాంశ్చ సశల్కాంశ్చైవ సర్వశః ॥౧౬॥

పాఠీనరోహితౌ మత్స్యభేదౌ భక్షణీయౌ । హవ్యకవ్యయోర్నియుక్తావితి సమస్తవక్ష్యమాణనిషిద్ధోపలక్షణార్థమ్ । తేన ప్రాణాత్యయాదావదోషః। తథా రాజీవాఖ్యాన్ సింహతుణ్డాంశ్చ సశల్కాంశ్చ సర్వాన్వక్ష్యమాణలక్షణోపేతానద్యాత్ । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు– "పాఠీనరోహితౌ దైవపైత్రాదికర్మణి నియుక్తావేవాదనీయౌ న త్వన్యదా, రాజీవసింహతుణ్డసశకమత్స్యాస్తు హవ్యకవ్యాభ్యామన్యత్రాపి భక్షణీయాః" ఇత్యాచక్షతుః । న తన్మనోహరమ్ పాఠీనరోహితౌ శ్రాద్ధే నియుక్తౌ శ్రాద్ధభోక్త్రైవ భక్షణీయౌ న తు శ్రాద్ధకర్త్రాఽపి, రాజీవాదయా హవ్యకవ్యాభ్యామన్యత్రాపి భక్ష్యా ఇత్యస్యాప్రమాణత్వాత్, మున్యన్తరైశ్చ రోహితపాఠీనరాజీవాదీనాం తుల్యత్వేనాభిధానాత్ । తథా చ శఙ్ఖః —

రాజీవాః సింహతుణ్డాశ్చ సశల్కాశ్చ తథైవ చ ।

పాఠీనరోహితౌ చాపి భక్ష్యా మత్స్యేషు కీర్తితాః ॥

యాజ్ఞవల్క్యః —

భక్ష్యాః పఞ్చనఖాః శ్వావిద్గోధాః కచ్ఛపశల్యకాః ।

శశశ్చ మత్స్యేష్వపి తు సింహతుణ్డకరోహితాః ॥

తథా పాఠీనరాజీవసశల్కాశ్చ ద్విజాతిభిః ॥ (యా. స్మృ. ౧-౧౭౭)

హారీతః —

"సశల్కాన్మత్స్యాన్న్యాయోపపన్నాన్భక్షయేత్" ఏవం చ—

భోక్త్రైవాద్యో న కర్త్రాఽపి శ్రాద్ధే పాఠీనరోహితౌ ।

రాజీవాద్యాస్తథా నేతి వ్యాఖ్యా న మునిసమ్మతా ॥౧౬॥

న భక్షయేదేకచరానజ్ఞాతాంశ్చ మృగద్విజాన్ ।

భక్ష్యేష్వపి సముద్దిష్టాన్సర్వాన్పఞ్చనఖాంస్తథా ॥౧౭॥

యే ఏకాకినః ప్రాయేణ చరన్తి సర్పాదయస్తానేకచరాన్ తథా యే అభియుక్తైరపి నామజాతిభేదేనావధార్య విభాగతశ్చ మృగపక్షిణో న జ్ఞాయన్తే తాన్ । భక్ష్యేష్వపి సముద్దిష్టానితి సామాన్యవిశేషనిషేధాభావేన భక్ష్యపక్షనిక్షిప్తాన్భక్ష్యత్వేన సముద్దిష్టాంశ్చ తథా సర్వాన్పఞ్చనఖాన్వానరాదీన్న భక్షయేత్ ॥౧౭॥

అథ ప్రతిప్రసవమాహ—

శ్వావిధం శల్యకం గోధాం ఖఙ్గకూర్మశశాంస్తథా ।

భక్ష్యాన్పఞ్చనఖేష్వాహనుష్ట్రాంశ్చైకతోదతః ॥౧౮॥

శ్వావిధం సేధాఖ్యం ప్రాణిభేదం, శల్యకం తత్సదృశం స్థూలలోమానం, తథా గోధాగణ్డకకచ్ఛపశశాల్పఞ్చనఖేషు భక్ష్యాన్మన్వాదయః ప్రాహుః । తథోష్ట్రవర్జితానేకదన్తపఙ్క్త్యుపేతాన్ ॥౧౮॥

ఛత్రాకం విడ్వరాహం చ లశునం గ్రామకుక్కుటమ్ ।

పలాణ్డుం గృఞ్జనం చైవ మత్యా జగ్ధ్వా పతేద్ ద్విజః ॥౧౯॥

కవకమామసూకరలశునాదీనామన్యతమం బుద్ధిపూర్వకం గురుప్రాయశ్చిత్తోపదేశాదభ్యాసతో భక్షయిత్వా ద్విజాతిః పతతి । తతశ్చ పతితప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ।

గర్హితానాద్యయోర్జగ్ధిః సురాపానసమాని షట్ । (మ. స్మృ. ౧౧-౯౬) ఇతి ॥౧౯॥

అసత్యైతాని షట్ జగ్ధ్వా కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్ ।

యతిచాన్ద్రాయణం వాపి శేషేషూపవసేదహః ॥౨౦॥

ఏతాని ఛత్రాకాదీని షట బుద్ధిపుర్వకమేవ భక్షయిత్వాఽభిధేయభక్షణస్య నిమిత్తత్వేన సాహిత్యస్యా-వివక్షితత్వాత్ । ఏకాదశాధ్యావ్యాయవక్ష్యమాణస్వరూపం సప్తాహసాధ్యం సాన్తపనం యతిచాన్ద్రాయణం వా చరేత్ । ఏతద్వ్యతిరిక్తేషు లోహితవృక్షనిర్యాతాదిషు ప్రత్యేకం భక్షణాదహోరాత్రోపవాసం కుర్యాత్ । ఛత్రాకాదీనాం చ ప్రాయశ్చిత్తాపకర్షా వర్జనాదరార్థః । “శేషేషూపత్ర సేదహః" ఇతి లావవార్థమ్ । తత్ర హి క్రియమాణే లాహితనిర్యాసగ్రహణమపి కర్తవ్యం స్యాత్ ॥౨౦॥

సంవత్సరస్యైకమపి చరేత్కృచ్ఛ్రం ద్విజోత్తమః ।

అజ్ఞాతభుక్తశుద్ధ్యర్థం జ్ఞాతస్య తు విశేషతః ॥౨౧॥

ద్విజోత్తమపదం ద్విజాతిపరమ్, త్రయాణాం ప్రకృతత్వాత్, "ఏతదుక్తం ద్విజాతీనామ్" (మం స్మృ. ౫-౨౬) ఇత్యుపసంహారాచ్చ । ద్విజాతిః సంవత్సరమధ్యే ఏకమపి కృచ్ఛ్రం ప్రథనామ్నానాత్ప్రాజాపత్యాఖ్యమజ్ఞాతభక్షణదోషోపశమనార్థమనుతిష్ఠేత్ । జ్ఞాతస్య పునరభక్ష్యభక్షణదోషస్య విశేషతో యత్ర యద్విహితం తదేవ ప్రాయశ్చితం కుర్యాత్ । యత్తు—

త్రాణి దేవాః పవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామకల్పయన్ ।

అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తం యచ్చ వాచా ప్రశస్యతే ॥ (మ. స్మృ. ౫-౧౨౭)

ఇతి, తద్ద్రవ్య శుద్ధిప్రకరణపతిప్రాయశ్చితపతిరిక్తద్రవ్యశుద్ధి విశేషేఽవతిష్ఠతే ॥౨౧॥ ఇదానీం భక్షణప్రసఙ్గేన యాగాద్యర్థం హింసామాణ్యనుజానాతి—

యజ్ఞార్థం బ్రాహ్మణైర్వధ్యాః ప్రశస్తా మృగపక్షిణః ।

భృత్యానాం చైవ వృత్త్యర్థమగస్త్యో హ్యాచరత్పురా ॥౨౨॥

బ్రాహ్మణాదిభిర్యా గార్థం ప్రశస్తాః శాస్త్రవిహితా మృగపక్షిణో వధ్యాః । భృత్యానాం వావశ్యభరణీయానాం వృద్ధ-మాతాపిత్రాదీనాం సంవర్ధనార్థమ్ । యస్మాదగస్త్యో మునిః పూర్వ తథా కృతవాన్ । ప్రకృతిరూపోఽయమనువాదః ॥౨౨॥

బభూవుర్హి పురోడాశా భక్ష్యాణాం మృగపక్షిణామ్ ।

పురాణేష్వపి యజ్ఞేషు బ్రహ్మక్షత్రసవేషు చ ॥౨౩॥

యస్మాత్పురాతనేష్వప్యృషికర్తృకయజ్ఞేషు చ భక్ష్యాణాం మృగపక్షిణాం మాంసేన పురోడాశా క్షభవంస్త స్మాద్యజ్ఞార్థమధునాతనైరపి మృగపక్షిణో వధ్యాః ॥౨౩॥

ఇదానీం పర్యుషితప్రతిప్రసవార్థమాహ—

యత్కించిత్స్నేహసంయుక్తం భోజ్యం భోజ్యమగర్హితమ్ ।

తత్పర్యుషితమప్యాద్యం హవిఃశేషం చ యద్భవేత్ ॥౨౪॥

యకించిత్ఖరవిశదమభ్యవహార్థం మోదకాది, భోజ్యం పాయసాది, అగర్హితముపవాతాన్తరరహితం తత్పర్యుషితం రాత్ర్యన్తరితమపి ఘృతతైలయాదిసంయుక్తం కృత్వా భక్షణీయమ్ । న తు ప్రాగేవ యత్స్నేహసంయుక్తం తత్పర్యుంషితం భక్షణీయమితి వ్యాఖ్యేయమ్ । తథా చ సతి హవిఃశేషస్య స్నేహసంయోగావశ్యమ్భావాత్ "యత్కించిత్స్నేహసంయుక్తమ్" ఇత్యనేనైవ భక్షణే సిద్ధే “హవిఃశేషం చ యద్భవేత్" ఇత్యనర్థకం

స్యాత్ । స్మృత్యన్తరేఽపి భక్షణకాల ఏవాభిధారణముపదిశ్యతే । తథా చ—

మసూరమాషసంయుక్తం తథా పర్యుషితం చ యత్ ।

తత్తు ప్రక్షాలితం కృత్వా భుఞ్జీత హ్యభిఘారితమ్ ॥

హవిఃశేషం తు చరుపురోడాశాది పర్యుషితమపి భోజనకాలే స్నేహసంయోగశూన్యమేవ భక్షణీతం పృథగుపదేశాత్ ॥౨౪॥

చిరస్థితమపి త్వాద్యమస్నేహాక్తం ద్విజాతిభిః ।

యవగోధూమజం సర్వం పయసశ్చైవ విక్రియా ॥౨౫॥

అనేకరాత్ర్యన్తరితా అపి యవగోధూమదుగ్ధవికారాః స్నేహసంయోగరహితా అపి ద్విజాతిభిర్భక్షణీయాః ॥౨౫॥

ఏతదుక్తం ద్విజాతీనాం భక్ష్యాభక్ష్యమశేషతః ।

మాంసస్యాతః ప్రవక్ష్యామి విధిం భక్షణవర్జనే ॥౨౬॥

ఏతద్ ద్విజాతీనాం భక్ష్యాభక్ష్యముక్తమ్ । అత ఊర్ధ్వం మాంసస్య భక్షణే వర్జనే చ విధానం నిఃశేషం వక్ష్యామి ॥౨౬॥

ప్రోక్షితం భక్షయేన్మాంసం బ్రాహ్మణానాం చ కామ్యయా ।

యథావిధి నియుక్తస్తు ప్రాణానామేవ చాత్యయే ॥౨౭॥

"ప్రోక్షితం భక్షయేత్" ఇతి పరిసంఖ్యా వా స్యాన్నియమవిధిర్వా । తత్ర పరిసంఖ్యాత్వే ప్రోక్షితాదన్యన్న భక్షణీయమితి వాక్యార్థః స్యాత్ । స చానుపాకృతమాంసానీత్యనేనైవ నిషేధాత్ప్రాప్తః । తస్మాన్మన్త్రకృత-ప్రోక్షణాఖ్యసంస్కారయుక్తహుతపశుమాంసభక్షణమిదం యజ్ఞాఙ్గం విధీయతే । అత ఏవ "అసంస్కృతాన్పశూన్మన్త్రైః" (మ. స్మృ. ౫-౩౬) ఇత్యస్యానువాదం వక్ష్యతి । బ్రాహ్మణానాం చ యదా కామనా భవతి తదాఽవశ్యం మాంసం భోక్తవ్యమితి తదాఽపి నియమత ఏకవారం భక్షయేత్, "సకృద్ బ్రాహ్మణకామ్యయా" ఇతి

యమవచనాత్ । తథా శ్రాద్ధే మధుపర్కే చ "నామాంసో మధుపర్కః" (అ. ౧ ఖం. ౨౪) ఇతి గృహ్యవచనాన్నియుక్తేన నియమాన్మాంసం భక్షణీయమితి । అత ఏవ "నియుక్తస్తు యథాన్యాయ" (మ. స్మృ. ౫–౩౫) ఇత్యతిక్రమదోషం వక్ష్యతి । ప్రాణాత్యయేత్వాహారాన్తరాభావ-నిమిత్తకే వ్యాధిహేతుకే వా నియమతో మాంసం భక్షయేత్ ॥౨౭॥

ప్రాణాత్యయే మాంసభక్షణానువాదమాహ—

ప్రాణస్యాన్నమిదం సర్వం ప్రజాపతిరకల్పయత్ ।

స్థావరం జఙ్గమం చైవ సర్వం ప్రాణస్య భోజనమ్ ॥౨౮॥

ప్రాణితీతి ప్రాణో జీవః శరీరాన్తర్గతో భోక్తా తస్యాదనీయం సర్వమిదం బ్రహ్మా కల్పితవాన్ । కిమ్ ? తదాహ– జఙ్గమం పశ్వాది, స్థావరం వ్రీహియవాది సర్వం తస్య భోజనమ్ । తస్మాత్ప్రాణధారణార్థం జీవో మాంసం భక్షయేత్ ॥౨౮॥

ప్రాణస్యార్థమిదం సర్వమిత్యేవ ప్రపఞ్చయతి—

చరాణామన్నమచరా దంష్ట్రిణామప్యదంష్ట్రిణః ।

అహస్తాశ్చ సహస్తానాం శూరాణాం చైవ భీరవః ॥౨౯॥

జఙ్గమానాం హరిణాదీనామజఙ్గమాస్తృణాదయః, దంష్ట్రిణాం వ్యాఘ్రాదీనామదంష్ట్రిణో హరిణాదయః, సహస్తానాం మనుష్యాదీనామహస్తా మత్స్యాదయః, 'శూరాణాం సింహాదీనాం భీరవో హస్త్యాదయోఽదనీయా ఏవాదృశ్యాం విధాతురేవ సృష్టౌ ॥౨౯॥

నాత్తా దుష్యత్యదన్నాద్యాన్ప్రాణినోఽహన్యహన్యపి ।

ధాత్రైవ సృష్టా హ్యాద్యాశ్చ ప్రాణినోఽత్తార ఏవ చ ॥ ౩౦॥

భక్షయితా భక్షణార్హాన్ప్రాణితః ప్రత్యహమపి భక్షయన్ న దోషం ప్రాప్నోతి । యస్మాద్విధాత్రైవ భక్షణార్హా భక్షయితారశ్చ నిర్మితా ఇతి త్రిభిః శ్లోకైః ప్రాణాత్యయే మాంసభక్షణస్తుతిరియమ్ ॥౩౦॥

అథ ప్రోక్షితభక్షణనియమార్థవాదమాహ—

యజ్ఞాయ జగ్ధిర్మాంసస్యేత్యేష దైవో విధిః స్మృతః ।

అతోఽన్యథా ప్రవృత్తిస్తు రాక్షసో విధిరుచ్యతే ॥౩౧॥

యజ్ఞసమ్పత్త్యర్థం తదఙ్గభూతమాంసస్య జగ్ధిర్భక్షణమేతద్ దైవమనుష్ఠానమ్ । ఉక్తవ్యతిరిక్తప్రకారేణ పునరాత్మార్థమేవ పశు వ్యాపాద్య తన్మాంసభక్షణేషు ప్రవృత్తిః రాక్షసోచితమనుష్ఠానమిత్యుత్తరార్ద్ధం వృథామాంసభక్షణనివృత్త్యనువాదః ॥౩౧॥

క్రీత్వా స్వయం వాఽప్యుత్పాద్య పరోపకృతమేవ వా ।

దేవాన్పితౄంశ్చార్చయిత్వా ఖాదన్మాంసం న దుష్యతి ॥౩౨॥

క్రీత్వా ఆత్మనా చోత్పాద్య అన్యేన వా కేనాప్యానీయ దత్తం మాంసం దేవపితృభ్యో దత్త్వా శేషం భక్షయన్న పాపం ప్రాప్నోతి । అతః ప్రోక్షితాదిచతుష్టయభక్షణవన్నేదం నియతం భక్షణం, న దుష్యతీత్యభిధానాత్ । “వర్షే వర్షేఽశ్వమేధేన” (మ. స్మృ. ౫-౫౩) ఇత్యాద్వివక్ష్యమాణమాంసవర్జన విధిరప్యేతద్విషయ ఏవ, అవిరోధాత్ ॥౩౨॥

నాద్యావిధినా మాంసం విధిజ్ఞోఽనాపది ద్విజః ।

జగ్ధ్వా హ్యవిధినా మాంసం ప్రేత్య తైరద్యతేఽవశః ॥౩౩॥

మాంసభక్షణానుష్ఠానదోషజ్ఞో ద్విజాతిరనాపది తత్తద్దేవాద్యర్చనవిధానం వినా న మాంసం భక్షయేత్ । యస్మాదవిధానేన యో మాంసం ఖాదతి స మృతః సన్ యన్మాంసం భక్షితం తైః ప్రాణిభిః పరలోకే స్వరక్షణాక్షమః ఖాద్యత ఇతి సర్వశ్లోకానువాదః ॥౩౩॥

న తాదృశం భవత్యేనో మృగహన్తుర్ధనార్థినః ।

యాదృశం భవతి ప్రేత్య వృథామాంసాని ఖాదతః ॥౩౪॥

మృగవధజీవినో వ్యాధాదేర్ధననిమిత్తం మృగాణాం హన్తు తథావిధం పాపం భవతి, యాదృశమదేవపితృశేషభూతమాంసాని ఖాదతః పరలోకే భవతీతి పూర్వానువాద ఏవ ॥౩౪॥

నియుక్తస్తు యథాన్యాయం యో మాంసం నాత్తి మానవః ।

స ప్రేత్య పశుతాం యాతి సంభవానేకవింశతిమ్ ॥౩౫॥

శ్రాద్ధే మధుపర్కే చ యథాశాస్త్రం నియుక్తః సన్ యో మనుష్యో మాంసం న ఖాదతి స మృతః సన్నేకవింశతిజన్మాని పశుర్భవతి । "యథావిధి నియుక్తస్తు" (స. స్మృ. ౫-౨౭) ఇత్యేతన్నియమాతిక్రమఫలవిధానమిదమ్ ॥౩౫॥

అసంస్కృతాన్పశూన్మన్త్రైర్నాద్యాద్విప్రః కదాచన ।

మన్త్రైస్తు సంస్కృతానద్యాచ్ఛాశ్వతం విధిమాస్థితః ॥౩౬॥

వేదవిహితమన్త్రవత్ప్రోక్షణాదిసంస్కారశూన్యాన్పశున్విప్రాదిః కదాచిన్నాభీయాత్ । శాశ్వతం ప్రవాహానాదితయా నిత్యం పశుయాగాదివిధిమాస్థితో మన్త్రసంస్కృతానేవాశ్నీయాదితి । "ప్రోక్షితం భక్షయేన్మాంసమ్" (మ. స్మృ. ౫-౨౭) ఇత్యేత జ్యానువాదార్థమేతత్ ॥౩౩॥

కుర్యాద్ ఘృతపశుం సఙ్గే కుర్యాత్పిష్టపశుం తథా ।

న త్వేవ తు వృథా హన్తుం పశుమిచ్ఛేత్కదాచన ॥౩౭॥

సఙ్గ ఆసక్తౌ పశుభక్షణానురాగేణ ఘృతమయీం పిష్టమయీం వా పశుప్రతికృతి కృత్వా ఖాదయేన్న పునవతాహుద్దేశం వినైవ పశుత్కదాచిదపి హన్తుమిచ్ఛేత్ ॥౩౭॥

యావన్తి పశురోమాణి తావత్కృత్వో హ మారణమ్ ।

వృథాపశుఘ్నః ప్రాప్నోతి ప్రేత్య జన్మని జన్మని ॥౩౮॥

దేవతాద్యుద్దేశమన్తరేణాత్మార్థం యః పశూన్హన్తి స వృథాపశుఘ్నో మృతః సన్ యావత్సంఖ్యాని పశురోమాణి తావత్సంఖ్యాభూతం జన్మని జన్మని మారణం ప్రాప్నోతి । తస్మాయా పశుం న హన్యాత 'తావత్కృత్వ' ఇతి వత్త్వన్తాత్క్రియాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుచ్ ప్రత్యయః । ఇహ హశబ్దః ఆగమప్రసిద్ధిసూచనార్థః ॥౩౮॥

యజ్ఞార్థే తు పశువధే న దోష ఇత్యాహ—

యజ్ఞార్థం పశవః సృష్టాః స్వయమేవ స్వయంభువా ।

యజ్ఞశ్చ భూత్యై సర్వస్య తస్మాద్యజ్ఞే వధోఽవధః ॥౩౯॥

యజ్ఞసిద్ధ్యర్థం ప్రజాపతినా ఆత్మనైవాదరేణ పశవః సృష్టాః । యజ్ఞశ్చాగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిన్యాయాత్సర్వస్యాస్య జగతో వివృద్ధ్యర్థః । తస్మాద్యజ్ఞే వధోఽవధ ఏవ, వధజన్యదోషాభావాత్ ॥౩౯॥

ఓషధ్యః పశవో వృక్షాస్తిర్యఞ్చః పక్షిణస్తథా ।

యజ్ఞార్థం నిధనం ప్రాప్తాః ప్రాప్నువన్త్యుత్సృతీః పునః ॥౪౦॥

ఓషధ్యో బ్రీహియవాద్యాః, పశవశ్ఛాగాద్యాః, వృక్షా యూపాద్యర్థాః, తిర్యఞ్చః కూర్మాదయః, పక్షిణః కపిఞ్జలాద్యాః, యజ్ఞార్థం వినాశం గతాః పునర్జాత్యుత్కర్షం ప్రాప్నువన్తి ॥౪౦॥

మధుపర్కే చ యజ్ఞే చ పితృదైవతకర్మణి ।

అత్రైవ పశవో హింస్యా నాన్యత్రేత్యబ్రవీన్మనుః ॥౪౨॥

“నామాంసో మధుపర్కః” (గృ. సూ. అ. ౧ ఖం. ౨౪) ఇతి విధానాన్మధుపర్కే చ యజ్ఞే చ జ్యోతిష్టోమాదౌ, పిత్ర్యే దైవే చ కర్మణి శ్రాద్ధాదౌ పశవో హింసనీయా నాన్యత్రేతి మనురభిహితవాన్ ॥౪౧॥

ఏష్వర్థేషు పశూన్హింసన్వేదతత్త్వార్థవిద్ ద్విజః ।

ఆత్మానం చ పశుం చైవ గమయత్యుత్తమాం గతిమ్ ॥౪౨॥

ఏషు మధుదిషు పదార్థేషు పశుహింలన్నాత్మానం పశుం చోత్తమాం గతి స్వర్గాద్యుపభోగయోగ్యవిలక్షణదేహ-దశాదిసంబన్ధం ప్రాపయతి । వేదతత్త్వార్థవిదితి విద్వదధికారబోధనార్థమ్ । నన్వన్యాధికారికే కర్మణి కథపనధికృతస్య పశ్వాదేరుత్తమగతిప్రాప్తిః ఫలమ్ ? ఉచ్యతే, శాస్త్ర ప్రమాణకత్వాదస్యార్థస్య ।పిత్రధికారికాయాం జాతేష్టావనధికారిణోఽపి పుత్రస్య ఫలప్రాప్తివదిహాపి పశ్వాదిగతఫలసంభవాద్యజమాన ఏవ కారుణికతయా పశుగతఫలవిశిష్టమేవ ఫలం కామయిష్యతి । అత ఏవ "ఆత్మానం చ పశుం చైవ" ఇత్యభిధానాత్ యజమానవ్యాపారాదేవ పశుగతఫలసిద్ధిరుక్తా ॥౪౨॥

గృహే గురావరణ్యే వా నివసన్నాత్మవాన్ద్విజః।

నావేదవిహితాం హింసామాపద్యపి సమాచరేత్॥౪౩॥

గృహాశ్రమే, బ్రహ్మచర్యాశ్రమే, వానప్రస్థాశ్రమే చ ప్రశస్తాత్మా ద్విజో నివసన్నాపద్యపి నాశాస్త్రీయాం హింసాం సమాచరేత్ ॥౪౩॥

కథం తర్హి తుల్యే హింసాత్వే వైదికీ దైక్షాదిపశుహింసా నాధర్మాయేత్యత ఆహ—

యా వేదవిహితా హిసా నియతాస్మింశ్చరాచరే ।

అహింసామేవ తాం విద్యాద్వేదాద్ధర్మో నిర్బభౌ ॥౪౪॥

యా శ్రుతివిహితాకర్మవిశేషదేశకాలాదినియతా అస్మిఞ్జగతి స్థావరజఙ్గమాత్మని అహింసామేవ తాం జానీయాత్, హింసాజన్యాధర్మవిరహాత్ । దైక్షపశుహననమధర్మః, ప్రాణిహననత్వాత్, బ్రాహ్మణహననవదిత్యాద్యనుమానముపజీవ్యశాస్త్రబాధాదేవ న ప్రవర్తతే । దృష్టాన్తీకృతబ్రాహ్మణహననస్యాప్యధర్మ-

త్వే శాస్త్రమేవోపజీవ్యమ్ । "వేదాద్ధర్మో హి నిర్బభౌ" యస్మాదనన్యప్రమాణకో ధర్మో వేదాదేవ నిఃశేషేణ ప్రకాశతాం గతః ॥౪౪॥

యోఽహింసకాని భూతాని హినస్త్యాత్మసుఖేచ్ఛయా ।

స జీవంశ్చ మృతశ్చైవ న క్వచిత్సుఖమేధతే ॥౪౫॥

యోఽనుపఘాతకాన్ప్రాణినో హరిణాదీనాత్మసుఖేచ్ఛయా మారయతి, స ఇహ లోకే పరలోకే చ న సుఖేన వర్ధతే ॥౪౫॥

యో బన్ధనవధక్లేశాన్ప్రాణినాం న చికీర్షతి ।

స సర్వస్య హితప్రేప్సుః సుఖమత్యన్తమశ్నుతే ॥౪౬॥

యో బన్ధనమారణక్లేశాదీన్ప్రాణినాం కర్తుం నేచ్ఛతి, స సర్వహితానన్తసుఖం ప్రాప్నోతి ॥౪౬॥ అన్యచ్చ–

యద్ధ్యాయతి యత్కురుతే ధృతిం వధ్నాతి యత్ర చ ।

తదవాప్నోత్యయత్నేన యో హినస్తి న కించన ॥౪౭॥

యచ్చిన్తయతి ధర్మాదికమిదం మేఽస్త్వితి, యచ్చ శ్రేయఃసాధనం కర్మ కరోతి, యత్ర చ పరమార్థధ్యానాదౌ ధృతిం బధ్నాతి, తత్సర్వమక్లేశేన లభతే । య ఉపఘాతనిమిత్తం దంశమశకాద్యపి న వ్యాపాదయతి ॥౪౭॥

మాంసభక్షణప్రసఙ్గేన హింసాగుణదోషావభిధాయ పునః మతమాంసభక్షణమాహ–

నాకృత్వా ప్రాణినాం హింసాం మాంసముత్పద్యతే క్వచిత్ ।

న చ ప్రాణివధః స్వర్గ్యస్తస్మాన్మాంసం వివర్జయేత్ ॥౪౮॥

ప్రాణిహింసావ్యతిరేకేణ న క్వచిన్మాంసముత్పద్యతే । ప్రాణివధశ్చ న స్వర్గనిమిత్తం, నరకహేతురేవ యస్మాత్, తస్మాదవిధినా మాంసం న భక్షయేదితి ॥౪౮॥

సముత్పత్తిం వ మాంసస్య వధబన్ధౌ చ దేహినామ్ ।

ప్రసమీక్ష్య నివర్తేత సర్వమాంసస్య భక్షణాత్ ॥౪౯॥

శుక్రశోణితపరిణామాత్మికాం సముత్పత్తిం ఘృణాకరీం విజ్ఞాయ ప్రాణినాం వధవన్ధౌ చ క్రూరకర్మరూపౌ నిరూప్య విహితమాంసభక్షణాదపి నివర్తత, కిముతావహితమాంసభక్షణాదితి అవిధినా మాంసభక్షపనిన్దాఽనువాదః ॥౪౯॥

న భక్షయతి యో మాంసం విధిం హిత్వా పిశాచవత్ ।

స లోకే ప్రియతాం యాతి వ్యాధిభిశ్చ న పీడ్యతే ॥౫౦॥

ఉక్తవిధివ్యతిరేకేణ యో న మాంసం భక్షయతి । పిశాచవదితి యథా పిశాచో భక్షయతి తథా నేతి వ్యతిరేకే దృష్టాన్తః । స లోకస్య ప్రియో భవతి రోగైశ్చ న బాధ్యతే । తస్మాదువైధమాంసభక్షణాద్వ్యాధయో భవన్తీతి దర్శితమ్ ॥౫౦॥

అనుమన్తా విశసితా నిహన్తా క్రయవిక్రయీ ।

సంస్కర్తా చోపహర్తా చ ఖాదకశ్చేతి ఘాతకాః ॥౫౧॥

యదనుమతివ్యతిరేకేణ హననం కర్తుం న శక్యతే సోఽనుమన్తా, విశసితా అఙ్గాని యః కర్తర్యాదినా పృథక్పృథక్ కరోతి, క్రయవిక్రయీ మాంసస్య క్రేతా విక్రేతా చ, సంస్కర్తా పాచకః, ఉపహర్తా పరివేషకః, ఖాదకో భక్షయితా । గోవిన్దరాజస్తు యః క్రీత్వా విక్రీణాతి స క్రయవిక్రయీత్యేకమేవాహ । తదుక్తమ్,

హననేన తథా హన్తా ధనేన క్రయికస్తథా ।

విక్రయీ తు ధనాదానాత్సంస్కర్తా తత్ప్రవర్తనాత్ ॥

ఇతి యమవచనేన పృథఙ్ నిర్దేశాత్ । ఘాతకత్వవచనం చేహమశాస్త్రీయపశువధేఽనుమత్యాదయోఽపి న కర్తవ్యా ఇత్యేవంపరమ్, విధినిషేధపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య ఖాదకాదీనాం పృథక్ప్రాయశ్చిత్తదర్శనాత్ ॥౫౧॥

స్వమాంసం పరమాంసేన యో వర్ధయితుమిచ్ఛతి ।

అనభ్యర్చ్య పితౄన్దేవాంస్తతోఽన్యో నాస్త్యపుణ్యకృత్ ॥౫౨॥

స్వశరీరమాంసం పరమాంసేన దేవపిత్రాద్యర్చనం వినా యో వృద్ధిం నేతుమిచ్ఛతి, తస్మాదపరో నాపుణ్యకర్తాఽస్తీత్యవిధిమాంసభక్షణనిన్దాఽనువాదః ॥౫౨॥

ఇదానీమనియమితాప్రతిషిద్ధమాంసభక్షణస్య నివృత్తిర్ధర్మాయేత్యేతద్దర్శయితుమాహ—

వర్షే వర్షేఽశ్వమేధేన యో యజేత శతం సమాః ।

మాంసాని చ న ఖాదేద్యస్తయోః పుణ్యఫలం సమమ్ ॥౫౩॥

[సదా యజతి యజ్ఞేన సదా దానాని యచ్ఛతి ।

స తపస్వీ సదా విప్రో యశ్చ మాంసం వివర్జయేత్ ॥౨॥]

యో వర్షశతం యావత్ప్రతివర్షమశ్వమేధేన యజేత, యశ్చ యావజ్జీవం మాంసం న ఖాదతి తయోః పుణ్యస్య ఫలం స్వర్గాది తుల్యమ్ ॥౫౩॥

ఫలమూలాశనైర్మేధ్యైర్మున్యన్నానాం చ భోజనైః ।

న తత్ఫలమవాప్నోతి యన్మాంసపరివర్జనాత్ ॥౫౪॥

పవిత్రఫలమూలభక్షణైర్వానప్రస్థభోజ్యానాం చ నీవారాద్యన్నానాం భోజనైర్న తత్ఫలమవాప్నోతి, యచ్ఛాస్త్రానియమితాప్రతిషిద్ధమాంసవర్జన ల్లభతే ॥౫౪॥

మాం స భక్షయితాఽముత్ర యస్య మాంసమిహాద్మ్యహమ్ ।

ఏతన్మాంసస్య మాంసత్వం ప్రవదన్తి మనీషిణః ॥౫౫॥

ఇహ లోకే యస్య మాంసమహమశ్నామి పరలోకే మాం స భక్షయిష్యతీత్యేతన్మాంసశబ్దస్య నిరుక్తం పణ్డితాః ప్రవదన్తి ఇతి మాంసశబ్దస్య నివేచనమవైధమాంసభక్షణపాపఫలకథనార్థమ్ ॥౫౫॥

న మాంసభక్షణే దోషో న మద్యే న చ మైథునే ।

ప్రవృత్తిరేషా భూతానాం నివృత్తిస్తు మహాఫలా ॥౫౬॥

బ్రాహ్మణాదీనాం వర్ణానాం యథాఽధికారమవిహితాప్రతిషిద్ధభక్షణాదౌ న కశ్చిద్దోషః । యస్మాత్ప్రాణినాం భక్షణపానమైథునాదౌ ప్రవృత్తిః స్వాభావికోఽయం ధర్మః । వర్జనం పునర్మహాఫలమ్ । అవిహితాప్రతిషిద్ధమద్యమైథుననివృత్తేర్మహాఫలకథనార్థోఽయముక్తస్యైవ మాంసవర్జనమహాఫలకథనస్యా-నువాదః ॥౫౬॥

ప్రేతశుద్ధిం ప్రవక్ష్యామి ద్రవ్యశుద్ధిం తథైవ చ ।

చతుర్ణామపి వర్ణానాం యథావదనుపూర్వశః ॥౫౭॥

బ్రాహ్మణాదీనాం చతుర్ణామపి వర్ణానాం ప్రేతేష్వపి పిత్రాదీనాం శుద్ధిం బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ యా యస్యేతి, ద్రవ్యాదీనాం చ తైజసాదీనాం శుద్ధిమభిధాస్యామి ॥౫౭॥

తత్ర శుద్ధేరశుద్ధిసాపేక్షత్వాత్తన్నిరూపణార్థమాహ—

దన్తజాతేఽనుజాతే చ కృతచూడే చ సంస్థితే ।

అశుద్ధా బాన్ధవాః సర్వే సూతకే చ తథోచ్యతే ॥౫౮॥

దన్తజాతే జాతదన్త ఇత్యర్థః, "వాహితాగ్న్యాదిషు" (పాం సూం ౨ / ౨ / ౩౭) ఇత్యనేన జాతశబ్దస్య పరనిపాతః । అనుజాతే జాతదన్తానన్తరే కృతచూడాకరణే చ చకారాత్కృతోపనయనే చ సంస్థితే మృతే సతి బాన్ధవాః సపిణ్డాః సమానోదకాశ్చాశుద్ధా భవన్తి । ప్రసవే చ తథైవాశుద్ధా భవన్తీత్యుచ్యతే । వయోవిభాగేనోద్దేశమాత్రమిదం వక్ష్యమాణాశౌచకాలభేదాదిసుఖావబోధనార్థమ్ ॥౫౮॥

దశాహం శావమాశౌచం సపిణ్డేషు విధీయతే ।

అర్వాక్ సఞ్చయనాదస్థ్నాం త్ర్యహమేకాహమేవ వా ॥౫౬॥

సప్తపురుషపర్యన్తం సపిణ్డతాం వక్ష్యతి । సపిణ్డేషు శవనిమిత్తమాశౌచం దశాహోరాత్రం బ్రాహ్మణస్యోపదిశ్యతే, “శుధ్యేద్ విప్రో దశాహేన" (మం స్మృం ౫-౮౩) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । అర్వాక్సఞ్చయనాదస్థ్నామితి చతురహోపలక్షణం చతుర్థే దివసేఽస్థిసఞ్చయనం కుర్యాదితి విష్ణువచనాత్ । త్ర్యహమేకాహం వా । అహఃశబ్దోఽహోరాత్రపరః । అయం చాగ్నివేదాదిగుణాపేక్షో వ్యవస్థితవికల్పః । యథాఽఽహ దక్షః —

ఏకాహాచ్ఛుధ్యతే విప్రో యోఽగ్నివేదసమన్వితః ।

హీనే హీనం భవేచ్చైవ త్ర్యహశ్చతురహస్తథా ॥

శ్రౌతాగ్నిమతో మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకకృత్స్నశాఖాఽధ్యాయిన ఏకాహాశౌచమ్ । తత్ర శ్రౌతాగ్నివేదాధ్యయన-గుణయోరేకగుణరహితో హీనస్తస్య త్ర్యహః, ఉభయగుణరహితస్తు హీనతరః, కేవలస్మార్తాగ్నిమాంస్తస్య చతురహః, సకలగుణరహితస్య దశాహః । తదాహ పరాశరః —

త్ర్యహః కేవలవేదస్తు నిర్గుణా దశభిర్దనైః । ఇతి ॥౫౭॥

సపిణ్డలక్షణమాహ—

సపిణ్డతా తు పురుషే సప్తమే వినివర్తతే ।

సమానోదకభావస్తు జన్మనామ్నోరవేదనే ॥౬౦॥

యం పురుష ప్రతియోగినం కృత్వా నిరూప్యతే తస్య పితృపితామహప్రభృతీన్షట్పురుషానతిక్రమ్య సప్తమే పురుషే ప్రాప్తే సపిణ్డత్వం నివర్తతే । ఏవం పుత్రపౌత్రాదిష్వప్యవగన్తవ్యమ్ । పిణ్డసమ్బన్ధినిబన్ధనా చేయం సపిణ్డతా । తథా హి, పితృపితామహప్రపితామహేభ్యస్త్రిభ్యః పిణ్డదానం, ప్రపితామహస్య పిత్రాదయస్త్రయః పిణ్డలేపభుజశ్చ తత్పూర్వస్య తు సప్తమస్య పిణ్డసమ్బన్ధో నాస్తీత్యసపిణ్డతా । యస్య చైతే షట్ పురుషాః సపిణ్డాః సోఽపి తేషాం సపిణ్డః, పిణ్డదాతృత్వేన తత్పిణ్డసమ్బన్ధాత్ । అతః సాప్తపౌరుషీయం సపిణ్డతా । తదుక్తం మత్స్యపురాణే—

లేపభాజశ్చతుర్థాద్యాః, పిత్రాద్యాః పిణ్డభాగినః ।

పిణ్డదః సప్తమస్తేషాం సాపిణ్డ్యం సాప్తపౌరుషమ్ ॥

సగోత్రత్వే చేయం సపిణ్డతా । అత ఏవ శఙ్కలిఖితా—

సపిణ్డతా తు సర్వేషాం గోత్రతః సాప్తపౌరుషీ ।

తేన మాతామహాదీనామేకపిణ్డసమ్బన్ధేఽపి న సపిణ్డతా । సమానోదకత్వం పునరస్మత్కులేఽముకనామాభూదితి జన్మనామోభయాపరిజ్ఞానే నివర్తతే ॥౬౦॥

యథేదం శావమాశౌచం సపిణ్డేషు విధీయతే ।

జననేఽప్యేవమేవ స్యాన్నిపుణం శుద్ధిమిచ్ఛతామ్ ॥౬౧॥

[ఉభయత్ర దశాహాని కులస్యాన్నం న భుజ్యతే ।

దానం ప్రతిగ్రహో యజ్ఞః స్వాధ్యాయశ్చ నివర్తతే ॥3॥]

యథేదం దశాహాదికం శవనిమిత్తమాశౌచం కర్మానర్హత్వలక్షణం సపిణ్డేషు "దశాహం శావమాశౌచమ్" (మం స్మృం ౫-౫౯) ఇత్యనేన విధీయతే, ప్రసవేఽపి సమ్యక్ శుద్ధిమిచ్ఛతాం సపిణ్డానాం తాదృశమేవాశౌచం భవేత్ ॥౬౧॥

అనిర్దేశేన తుల్యతాయాం ప్రాప్తాయాం విశేషమాహ—

సర్వేషాం శావమాశౌచం మాతాపిత్రోస్తు సూతకమ్ ।

సూతకం మాతురేవ స్యాదుపస్పృశ్య పితా శుచిః ॥౬౨॥

[సత్రధర్మప్రవృత్తస్య దానధర్మఫలైషిణః ।

త్రేతాధర్మాపరోధార్థమరణ్యస్యైతదుచ్యతే ॥౪॥]

సరణనిమిత్తమస్పృశ్యత్వలక్షణమాశౌచం సర్వేషామేవ సపిణ్డానాం సమానమ్ । జనననిమిత్తం తు మాతాపిత్రోరేవ భవతి । తత్రాప్యయం విశేషః । జనననిమిత్తమస్పృశ్యత్వం మాతురేవ దశరాత్రమ్ । పితా తు స్నానాత్స్పృశ్యో భవతి । అయమేవ సమ్బన్ధః సంవర్తేన వ్యక్తీకృతః —

జాతే పుత్రే పితుః స్నానం సచైలం తు విధీయతే ।

మాతా శుద్ధ్యేద్దశాహేన స్నానాత్తు స్పర్శనం పితుః ॥౬౨॥

నిరస్య తు పుమాఞ్ఛుక్రముపస్పృశ్యైవ శుద్ధ్యతి ।

వైజికాదభిసమ్బన్ధాదనురున్ధ్యాదఘం త్ర్యహమ్ ॥౬౩॥

[జననేఽప్యేవమేవ స్యాన్మాతాపిత్రోస్తు సూతకమ్ ।

సూతకం మాతురేవ స్యాదుపస్పృశ్య పితా శుచిః ॥౫॥]

"స్నానం మైథునినః స్మృతమ్" (సం స్మృం ౫-౧౪౪) ఇతి మైథునే స్నానం విధాస్యతి, తేన మైథునం వినాపి కామతో రేతస్థలనే స్నాత్వా పుమాన్శుద్ధో భవతి । అకామతస్తు స్వప్నాదౌ రేతః పాతే "మూత్రవద్రేతస ఉత్సర్గః" ఇత్యాపస్తమ్బోక్తేః స్నానం వినాఽపి గృహస్థస్య శుద్ధిః । బ్రహ్మచారిణస్త్వకామతోఽపి "స్వప్నే సిక్త్వా బ్రహ్మచారీ" (మ. స్మృ. ౨-౧౮౧) ఇత్యనేన స్నానాదినా శుద్ధిరుక్తా । బైజికే తు సమ్బన్ధే పరపూర్వభార్యాయామపత్యోత్పత్తౌ త్ర్యహమాశౌచం భవతి । తథా చ విష్ణుః — "పరపూర్వభార్యాసు త్రిరాత్రమ్" । రేతఃపాతినామాశౌచమప్రకృతమపి జననప్రకరణే ప్రసఙ్గాత్తదనుగుణతయోక్తమ్ । యత్ర రేతఃపాతమాత్రేణ స్నానం తత్రాపత్యోత్పత్తౌ త్రిరాత్రముచితమ్ ॥౬౩॥

అహ్నా చైకేన రాత్ర్యా చ త్రిరాత్రైరేవ చ త్రిభిః ।

శవస్పృశో విశుధ్యన్తి త్ర్యహాదుదకదాయినః ॥౬౪॥

ఏకేనాహ్నా ఏకయా వ రాత్ర్యేత్యహోరాత్రేణ త్రిరాత్రైస్త్రిభిరితి నవాహోరాత్రైర్మిలిత్వా దశాహేనేతి వైదగ్ధ్యేనోక్తమ్ । నను దశాహేనేతి వక్తవ్యే కిమర్థోఽయం వాగ్విస్తరః ? ఉచ్యతే—

బృంహయసీం లధిష్ఠాం వా గిరం నిర్మాన్తి వాగ్మినః ।

న చావశ్యత్వమేతేషాం లఘూక్త్యైవ నియమ్యతే ॥

వృత్తస్వాధ్యాయగుణయోగేన యే సపిణ్డా ఏకాహాద్యల్పాశౌచయోగ్యాస్తే యది స్నేహాదినా శవస్పృశో భవన్తి తదా దశాహేనైవ శుద్ధ్యన్తి । ఉదకదాయినః పునః సమానోదకాస్త్ర్యహేణ । గోవిన్దరాజస్తు ధనగ్రహణపూర్వకశవనిర్హారకసమ్బన్ధిబ్రాహ్మణవిషయమిదం దశాహాశౌచమాహ ॥౩౪॥

గురోః ప్రేతస్య శిష్యస్తు పితృమేధం సమాచరన్ ।

ప్రేతహారైః సమం తత్ర దశరాత్రేణ శుద్ధ్యతి ॥౬౫॥

గురోరాచార్యాదేరసపిణ్డస్య మృతస్య శిష్యోఽన్త్యేష్టిం కృత్వా ప్రేతనిర్హారకైర్గురుసపిణ్డైస్తుల్యో దశరాత్రేణ శుద్ధో భవతి ॥౬౫॥

రాత్రిభిర్మాసతుల్యాభిర్గర్భస్రావే విశుద్ధ్యతి ।

రజస్యుపరతే సాధ్వీ స్నానేన స్త్రీ రజస్వలా ॥౬౬॥

అత్ర రాత్రిభిరితి విధేయగామినో బహుత్వస్య వివక్షితత్వాత్తృతీయమాసాత్ప్రభృతి గర్భస్రావే గర్భమాసతుల్యాహోరాత్రైర్విశేషానభిధానాచ్చాతుర్వర్ణ్యస్త్రీ విశుద్ధ్యతి । ఏతచ్చ షణ్మాసపర్యన్తమ్ । యథోక్తమాదిపురాణే—

షణ్మాసాభ్యన్తరం యావద్ గర్భస్రావో భవేద్యది ।

తదా మాససమైస్తాసాం దివసైః శుద్ధిరిష్యతే ॥

అత ఊర్ధ్వం తు జాత్యుక్తమాశౌచం తాసు విద్యతే ॥

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజాదయస్త్వాదిపురాణే వచనాదర్శనాత్సప్తమాసాదర్వాగ్గర్భస్రావే మాసతుల్యా హోరాత్రైః స్త్రీణాం విశుద్ధిరిత్యతిదిశన్తి । ప్రథమద్వితీయమాసీయగర్భస్రావే స్త్రీణాం త్రిరాత్రమ్ । యథాऽऽహ హారీతః — "గర్భస్రాయ స్త్రీణాం త్రిరాత్రం సాధోయో రజావిశేషత్వాత్ । పిత్రాదిసపిణ్డానా త్వత్ర సద్యఃశౌచమ్" ।యథాऽऽహ సుమన్తుః — "గర్భమాసతుల్యా దివసా గభసంస్రవణే సద్యఃశౌచం వా భవతి" గర్భమాసతుల్యా ఇతి స్త్రీవిషయం సద్యఃశౌచం వేతి పిత్రాదిసపిణ్డవిపర్యామితి వ్యవస్థితవికల్పః । రజస్వలా చ స్త్రీ రజసి నివృత్తే సతి పఞ్చమే దినే స్నానేనాదృష్టార్థకల్పనయోగ్యా భవతి । స్పర్శయోగ్యా తు త్రిరాత్రవ్యపగమే చతుర్థేऽహని కృతస్నానేనైవ శుద్ధా భవతి ॥౬౬॥

నృణామకృతచూడానాం విశుద్ధిర్నైశికీ స్మృతా ।

నిర్వృత్తచూడకానాం తు త్రిరాత్రాచ్ఛుద్ధిరరిష్యతే ॥౬౭॥

[ప్రాక్సంస్కారప్రమీతానాం వర్ణానామవిశేషతః ।

త్రిరాత్రాత్త భవేచ్ఛుద్ధిః కన్యాస్వహ్నా విధీయతే ॥౬॥

అదన్తజన్మనః సద్య ఆచూడాన్నైశికీ స్మృతా ।

త్రిరాత్రమావ్రతాదేశాద్దశరాత్రమతః పరమ్ ॥౭॥

పరపూర్వాసు భార్యాసు పుత్రేషు ప్రకృతేషు చ ।

మాతామహే త్రిరాత్రం తు ఏకాహం త్వలపిణ్డతః ॥౮॥

అకృతచూడానాం బాలానాం మరణే సపిణ్డానామహోరాత్రేగ శుద్ధిర్భవతి । కృతచడానాం తు మరణే ప్రాగుపనయనకాలాత్త్రిరాత్రేణ శుద్ధిః ॥౬౭॥

ఊనద్వివార్షికం ప్రేతం నిదధ్యుర్బాన్ధవా బహిః ।

అలంకృత్య శుచౌ భూమావస్థిసంచయనాదృతే ॥౬౮॥

అసంపూర్ణద్వివర్షం బాలం మృతమకృతచూడం మాలాదిభిరలంకృత్య గ్రామాద్బహిః కృత్వా విశుద్ధాయాం భూమౌ కాలాన్తరే శోణేదేహతయాశక్యాస్థిసంచయనవజం బాన్ధవాః ప్రక్షిపేయుః । విశ్వరూపస్తు- "యస్యాం భూమావంన్యస్యాస్థిసఞ్చయనం న కృతం తస్యాం నిదధ్యుః" ఇతి వ్యాచష్టే ॥౬౮॥

నాస్య కార్యోఽగ్నిసంస్కారో న చ కార్యోదకక్రియా ।

అరణ్యే కాష్ఠవత్త్యక్త్వా క్షపేయుస్త్ర్యహమేవ చ ॥౬౯॥

అస్యోనద్వివార్షికస్యాగ్నిసంస్కారో న కర్తవ్యః । నాప్యుదకక్రియ కర్తవ్యా । ఉదకదాననిషేధోఽయం శ్రాద్ధాదిసకలప్రేతకృత్యనివృత్త్యర్థః । కిం త్వరణ్యే కాష్ఠవత్పరిత్యజ్య । కాష్ఠవదితి శోకాభావోఽభిహితః । యథాఽరణ్యే కాష్ఠం పరిత్యజ్య శోకో న భవతి ఏవం త్యక్త్వా త్ర్యహం క్షపేత్ త్ర్యహాశౌచం కుర్యాత్ । అయం చాకూతచూడస్య త్ర్యహాశౌచవిధిః పూర్వోక్తైకాహాశౌచవికల్పపరః । స చ వ్యవస్థితో వృత్తస్వాధ్యాయాదియుక్తస్యైకాహః తద్రహితస్య త్ర్యహః । యద్యపి మనునా పరిత్యాగమాత్రం విహితం తథాపి "ఉనద్వివార్షికం నిఖనేత్" (యా. స్మృ. 3-౧) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాద్విశుద్ధభూమౌ నిఖాయైవ త్యక్తవ్యః ॥౬౯॥

నాత్రివర్షస్య కర్తవ్యా వాన్ధవైరుదకక్రియా ।

జాతదన్తస్య వా కుర్యార్నామ్ని వాపి కృతే సతి ॥౭౦॥

అప్రాప్తతృతీయవర్షస్య పిత్రాదిసపిణ్డైరుదకక్రియా న కర్తవ్యేతి పూర్వత్ర నిషిద్వాప్యుత్తరార్ధమనూ-

ద్యతే । జాతదన్తస్య వోదకదానం కర్తవ్యం, నామకరణే వా కృతే । ఉదకక్రియాసాహచర్యాదగ్నిసంస్కారోఽప్యనుజ్ఞామాత్రమ్ । ప్రేతపిణ్డశ్రాద్ధాదికం చ యద్యప్యకరణసంభవే కరణే క్లేశావహం తథాపి కరణాకరణయోరామ్నానాజ్జాతదన్తకృతనామ్నోః కరణే ప్రేతోపకారో భవత్యకరణే ప్రత్యవాయాభావ ఇత్యవగమ్యతే ॥౭౦॥

సబ్రహ్మచారిణ్యేకాహమతీతే క్షపణం స్మృతమ్ ।

జన్మన్యేకోదకానాం తు త్రిరాత్రాచ్ఛుద్ధిరిష్యతే ॥౭౧॥

సహాధ్యాయిని మృతే ఏకరాత్రమాశౌచం కర్తవ్యమ్ । సమానోదకానాం పునః పుత్రజననే సతి త్రిరాత్రేణ శుద్ధిర్భవతి । త్ర్యహానుదకదాయిన ఇతి మరణవిషయముక్తమ్ ॥౭౧॥

స్త్రీణామసంస్కృతానాం తు త్ర్యహాచ్ఛుద్ధ్యన్తి బాన్ధవాః ।

యథోక్తేనైవ కల్పేన శుద్ధ్యన్తి తు సనాభయః ॥౭౨॥

[పరపూర్వాసు పుత్రేషు సూతకే మృతకేషు చ ।

మాతామహే త్రిరాత్రం స్యాదేకాహం తు సపిణ్డనే ॥౬॥]

స్త్రీణామకృతవివాహానాం వాగ్దత్తానాం మరణే బాన్ధవాః భర్త్రాదయస్త్ర్యహేణ శుద్ధ్యన్తి । వాగ్దానం వినా భర్తృపక్షే సమ్బన్ధాభావాదశ్రుతమపి వాగ్దానాన్తపర్యన్తం బోద్ధవ్యమ్ । సనాభయః

పితృపక్షాః వాగ్దత్తానాం వివాహాదర్వాజ్ మరణే యథోక్తేనైవ కల్పేనేత్యేతచ్ఛ్లోకపూర్వార్ధోక్తేన త్రిరాత్రేణైవ శుధ్యన్తీత్యర్థః । తదుక్తమాదిపురాణే—

ఆజన్మనస్తు చూడాన్తం యత్ర కన్యా విపద్యతే ।

సద్యఃశౌచం భవేత్తత్ర సర్వవర్ణేషు నిత్యశః ॥

తతో వాగ్దానపర్యన్తం యావదేకాహమేవ హి ।

అతః పరం ప్రవృద్ధానాం త్రిరాత్రమితి నిశ్చయః ॥

వాగ్దానే తు కృతే తత్ర జ్ఞేయం చోభయతస్త్ర్యహమ్ ।

పితుర్వరస్య చ తతో దత్తానాం భర్తురేవ హి ॥

స్వజాత్యుక్తమశౌచం స్యాన్మృతకే సూతకేఽపి చ ॥

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు యథోక్తేనైవ కల్పేనేతి "నృణామకృతచూడానామ్" ఇత్యేతదు-

---

(౧) అసంస్కృతా యా వాఙ్మాత్రేణ ప్రతిగృహీతా న చ వివాహితాస్తాసాం మరణే బాన్ధవాః పతిపక్షాస్త్రిరాత్రేణ, సనాభయస్తు సపిణ్డాః స్వపితృపక్షా యథోక్తేన కల్పేన నివృత్తచౌడకానామితి జాతేరధికారాత్త్రిరాత్రేణ ।అన్యైస్తూక్త సాదర్యా దశరాత్రేణేతి తేషాం చాభిప్రాయః। అష్టవర్షాయాః కన్యాయా దానం విహితమ్, అదత్తాయాశ్చ నివృత్తచౌడకవ్యపదేశాభావాత్ । పుంస ఇవోపనీతస్య తదానీం కల్పాన్తరస్యానామ్నానాద్దశాహ ఏవ యుక్తః । అన్యైస్తు పఠితమ్— అహస్త్వదత్తకన్యాసు వాలేషు చ విశోధనమితి । తత్ర

వ్యాఖ్యాతారః - పఞ్చదశాబ్దదేశీయాపి యా హ్యదత్తా కన్యా తి ష్ఠేత్తదధరేవాశౌచమ్' యతో ముఖ్యమామ్నానమతిక్రమ్య కాలక్షపణే ప్రమాణాభావాత్ । తత్రోచ్యతే— బాలేషు చేతి కోఽస్యార్థో యావతా ఉక్తమేవ యోగవిభాగే అదన్తజన్మనః సద్య ఇతి । న చైతేన తద్బాధితుం యుక్తం సామాన్యరూపత్వాదస్య,తస్య చ విశేషవ్యవస్థాపనరూపత్వాత్ । అతోఽయమేకాహః పృథగుక్తోఽపి ఆచూడాదేవ వ్యవతిష్ఠతః సామాన్యస్య విశేషాపేక్షత్వాత్ । తస్మాదనార్షం ఏవాయమర్ధశ్లోకః ప్రతిపద్యతే । స్పర్శవిషయతయా నేయమ్ । స్పర్శప్రతి షేధో హి మృతకసూతకయోర్బాలస్యాపి పుంవత్ప్రాప్తః । తదర్థమేతదుక్తం స్యాత్ అహస్త్వదత్తకన్యాసు బాలేషు చ విశోధనమితి । ఏవఞ్చ విషయసప్తమ్యాశ్రితా భవతి, సా చ యుక్తా కారకవిభక్తిత్వాత్ । ఇతరథా అధ్యాహృత్య భావలక్షణా సప్తమీ వ్యాఖ్యాయేత, బాలేషు మృతేషు జీవతాం శుద్ధిరితి । న చ తదుపస్పర్శనాదాశౌచమ్ । ఏతేనైతత్ సిద్ధ్యతి, విషయాన్తరే తస్య చ చరితార్థత్వాత్ భూమౌ పరివృతత్వాత్ భూమౌ పరివృతస్య చ స్పర్శనసమ్భవాత్ । అవిశేషోక్తౌ కుతో విశేషప్రతిపత్తిరితి చేత్ ? తస్యాచమనకల్పో విద్యతే ఇత్యేతత్సన్నిధౌ తాదృశస్యైవ స్పర్శస్య ప్రతీయమానత్వాత్ । తథా చ రజస్వలాసృష్టినో వాలస్య స్పర్శనం నేచ్ఛన్తి, అథాస్య విశేషణత్వాత్ । తథా గౌతమేన తదుక్తమ్— "స్వస్థాం మృతౌ యుక్తమేవాధాతుమేతస్య" తస్మాద్యుక్తౌ వాధానకాలలక్షణా ।

క్తేన విధినా శుద్ధ్యన్తీతి వ్యాచక్షాతే । అత్ర చ వ్యాఖ్యాన పుత్రవత్కన్యాయామాప చూడాకరణాదూర్ధ్వ మరణే త్ర్యహాశౌచం స్యాత్ । తచ్చాదిపురాణాద్యనేకవచనవిరుద్ధమ్ ॥౭౨॥

అక్షారలవణాన్నాః స్యుర్నిమజ్జేయుశ్చ తే త్ర్యహమ్ ।

మాంసాశనం చ నాశ్నీయుః శయీరంశ్చ పృథక్ క్షితౌ ॥౭౩॥

క్షారలవణం కృత్రిమలవణం తద్రహితమన్నమశ్నీయుః । త్రిరాత్రం నద్యాదౌ స్నానమాచరేయుః । మాంసం చ న భక్షయేయుః ।భూమౌ చైకాకినః శయనం కుర్యుః ॥౭౩॥

సన్నిధావేష వై కల్పః శాబాశౌచస్య కీర్తితః ।

అసన్నిధావయం జ్ఞేయో విధిః సంబన్ధిబాన్ధవైః ॥౭౪॥

మృతస్య సన్నిధాబేకస్థానావస్థానాదహఃపరిజ్ఞానే శావాశౌచస్య విధిరయముక్తః । దేశాన్తరావస్థానాదజ్ఞానే సత్యయం వక్ష్యమాణో విధిః సంబన్ధిబాన్ధవైర్జ్ఞాతవ్యః । సంబన్ధినః సపిణ్డాః । సమానోదకా బాన్ధవాః ॥౭౪॥

విగతం తు విదేశస్థం శ్రుణుయాద్యో హ్యనిర్దశమ్ ।

యచ్ఛేషం దశరాత్రస్య తావదేవాశుచిర్భవేత్ ॥౭౫॥

[మాసత్రయే త్రిరాత్రం స్యాత్షణ్మాసే పక్షిణీ తథా ।

అహస్తు నవమాదర్వాగూర్ధ్వ స్నానేన శుధ్యతి ॥౧౦॥]

విగతం మృతం విదేశస్థం విప్రకృష్టదేశస్థమనిర్గతదశాహాద్యశౌచకాలం యః శృణోతి స యదవశష్టం దశరాత్రాద్యాశౌచస్య తావత్కాలమవిశుద్ధో భవతి । విగతమిత్యుపలక్షణం జననేఽప్యేతదవగన్తవ్యమ్ । తథా చ బృహస్పతిః —

అన్యదేశమృతం జ్ఞాతిం శ్రుత్వా వా పుత్రజన్మ చ ।

అనిర్గతే దశాహే తు శేషాహోభిర్విశుధ్యతి ॥౭౫॥

అతిక్రాన్తే దశాహే చ త్రిరాత్రమశుచిర్భవేత్ ।

సంవత్సరే వ్యతీతే తు స్పృష్ట్వైవాపో విశుధ్యతి ॥౭౬॥

నాశౌచం ప్రసవస్యాస్తి వ్యతీతేషు దినేష్వపి ।

ఇతి దేవలవచనాన్మరణవిషయం వచనమిదమ్ । సపిణ్డమరణే దశాహాశౌచే ఽతిక్రాన్తే త్రిరాత్రమశుద్ధో భవతి, సంవత్సరే పునస్తీత స్నాత్వైవ విశుద్ధయతి । ఏతచ్చావిశేషేణాభిధానాచ్చాతుర్వర్ణ్యవిషయమ్ ॥౭౬॥

నిర్దశం జ్ఞాతిమరణం శ్రుత్వా పుత్రస్య జన్మ చ ।

సవాసా జలమాప్లుత్య శుద్ధో భవతి మానవః ॥౭౭॥

దశాహాశౌచవ్యపగమే కర్మానర్హత్వలక్షణస్య త్ర్యహాశౌచస్యోక్తత్వాత్తదఙ్గాస్పర్శ విషయమ్ ।నిర్గతదశాహసపిణ్డమరణం శ్రుత్వా, పుత్రస్య జన్మ చ శ్రుత్వా సచైలం స్నాత్వా స్పృశ్యో భవతి ॥౭౭॥

వాలే దేశాన్తరస్థే చ పృథక్ పిణ్డే చ సంస్థితే ।

సవాసా జలమాప్లుత్య సద్య ఏవ విశుద్ధ్యతి ॥౭౮॥

బాలేఽజాతదన్తే మృతే జాతదన్తే "నృణామకృతచూడానామ్ " (మ. స్మృ. ౫-౬౭) ఇత్యేకాహోరా-త్రాభిధానాద్దేశాన్తరస్థే చ సపిణ్డే మృత ఇత్యేకాహాశౌచవిషయమ్ । పూర్వశ్లోకే దశాహాశౌచినస్త్ర్యహ విధానాత్పృథక్ పిణ్డే సమానోదకే త్రిరాత్రముక్తమ్ । తత్ర త్రిరాత్రవ్యపగమే సర్వేష్వేషు సచైలం స్నాత్వా సద్యో విశుద్ధో భవతి ॥౭౮॥

అన్తర్దశాహే స్యాతాం చేత్పునర్మరణజన్మనీ ।

తావత్స్యాదశుచిర్విప్రో యావత్తత్స్యాదనిర్దశమ్ ॥౭౩॥

దశాహాదిమధ్యే యది పునర్మరణే మరణం జననే జననం స్యాత్పునఃశబ్దాత్సజాతీయావగమాత్తదా తావత్కాలమేవ విప్రాదిరశుద్ధః స్యాత్, యావత్పూర్వజాతదశాహాద్యశౌచం నాపగతం స్యాత్తావత్పూర్వా శౌచవ్యపగమేనైవ ద్వితీయేఽపి మృతకే సూతకే చ శుద్ధిరిత్యర్థః ॥౭౯॥

త్రిరాత్రమాహురాశౌచమాచార్యే సంస్థితే సతి ।

తస్య పుత్రే చ పత్న్యాం చ దివారాత్రమితి స్థితిః ॥౮౦॥

ఆచాయ మృతే సతి శిష్యస్య త్రిరాత్రమాశౌచం వదన్తి । తత్పుత్రపత్న్యోశ్చ మృతయోరహోరాత్రమిత్యేషా శాస్త్రమర్యాదా ॥౮౦॥

శ్రోత్రియే తూపసంపన్నే త్రిరాత్రమశుచిర్భవేత్ ।

మాతులే పక్షిణీం రాత్రిం శిష్యర్త్విగ్బాన్ధవేషు చ ॥౮౨॥

వేదశాస్త్రాధ్యాయిన్యుసంపన్నే మైత్రాదినా తత్సమీపవర్తినితద్గృహవాసినోత్యర్థః । తస్మిన్మృతే త్రిరాత్రేణ శుద్ధో భవతి । మాతులర్త్విక్శివ్యాదిషు పక్షిణీరాత్రిం వ్యాప్యాశౌచమ్ । ద్వే అహనీ పూర్వోత్తరే పక్షావిత్ర యస్యాః సా పక్షిణీ ॥౮౧॥

ప్రేతే రాజని సజ్యోతిర్యస్య స్యాద్విషయే స్థితః ।

అశ్రోత్రియే త్వహః కృత్స్నమనూచానే తథా గురౌ ॥౮౨॥

యస్య దేశే బ్రాహ్మణాదిః స్థితస్తస్మిన్రాజని కృతాభిషేకే క్షత్రియే మృతే సజ్యోతిరాశౌచం స్యాత్ । సహ జ్యోతిషా వర్తత ఇతి సజ్యోతిః । యది దివా మృతస్తదా

యావత్సూర్యజ్యోతిస్తావదాశౌచం, యది రాత్రౌ మృతస్తదా యావత్తారకాజ్యోతిస్తావదశౌచమ్ । శ్రోత్రియే త్రిరాత్రముక్తమ్ । అశ్రోత్రియే పునస్తద్గృహే మృతే కృత్స్నం దినమాత్రమాశౌచం నతు రాత్రావపి రాత్రౌ మృతే రాత్రావేవేత్యవగన్తవ్యమ్ । సాఙ్గవేదాధ్యాయితి "స్వల్పం వా బహు వా యస్య " (మ. మ. ౨-౧౪౯) ఇత్యేతత్రదిష్టే గురావప్యహమాత్రమేవ ॥౮౨॥

శుద్ధ్యేద్విప్రో దశాహేన ద్వాదశాహేన భూమిపః ।

వైశ్యః పఞ్చదశాహేన శూద్రో మాసేన శుద్ధ్యతి ॥౮౩॥

[క్షత్రవిట్శూద్రదాయాదాః స్యుశ్చేద్విప్రస్య బాన్ధవాః ।

తేషామశౌచం విప్రస్య దశాహాచ్చుద్ధిరిష్యతే ॥౧౧॥

రాజన్యవైశ్యయోశ్చైవం హీనయోనిషు బన్ధుషు ।

స్వమేవ శౌచం కుర్వీత విశుద్ధ్యర్థమితి స్థితిః ॥౧౨॥

విప్రః శుధ్యేద్దశాహేన జన్మహానౌ స్వయోనిషు ।

షటభిస్త్రిభిరథైకేన క్షత్రవిట్శూద్రయోనిషు ॥౧౩॥

సర్వే చోత్తమవర్ణాస్తు శౌచం కుర్యురతన్ద్రితాః ।

తద్వర్ణవిధిదృష్టేన స్వం తు శౌచం స్వయోనిషు ॥౧౪॥]

ఉపనీతసపిణ్డమరణే సమ్పూర్ణకాలీనజననే చ వృత్తస్వాధ్యాయాదిరహితబ్రాహ్మణో దశాహేన శుద్ధో భవతి । క్షత్రియో ద్వాదశాహేన । వైశ్యః పఞ్చదశాహేన । శూద్రో మాసేన । తస్య చోపనయన స్థానే వివాహః ॥౮౩॥

న వర్ధయేదఘాహాని ప్రత్యూన్నాగ్నిషు క్రియాః ।

న చ తత్కర్మ కుర్వాణః సనాభ్యోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥౮౩॥

యస్య తు వృత్తస్వాధ్యాయాద్యపేక్షయా పూర్వమ్ "అర్వాక్సఞ్చయనాదస్థ్నామ్" (మ. స్మృ. ౫-౭౯) ఇత్యాద్యాశౌచలసఙ్కోచ ఉక్తః స నిష్కర్మా సుఖమాసిష్యే ఇతి బుద్ధ్యా నాశౌచదినాని దశాహాదిరూపతయా వర్ధయేత్సఙ్కుచితాశౌచనేష్వపి । అగ్నిష్వితి బహువచనాచ్ఛ్రౌతాగ్నిష్వగ్ని హోత్ర హోమాన్న విధాతయేత్ । స్వయం కుర్యాదశక్తౌ వా పుత్రాదిన్కారయేత్ । అత్రైవ హతుమాహ— యస్మాత్తత్కర్మాగ్ని హోత్రరూపం కుర్వాణః పుత్రాది: సపిణ్డో నాశుచిర్భవతి । తదాహ పారస్కరః — "నిత్యాని వినివర్తన్తే వైతానవర్జమ్ । వైతానం శ్రోతా హోమః గార్హపత్యకృణ్డస్థానప్నోనాహవనీయాదికుణ్డేషు వితత్యక్రియతే" ఇతి । తథా చ శఙ్ఖలిఖితా "అగ్ని హోత్రార్థం స్నానోపస్పర్శనాచ్ఛుచిః" । జాబాలోఽధ్యాహ—

జన్మహానౌ వితానస్య కర్మలోపో న విద్యతే ।

శాలాగ్నౌ కేవలా హోమః కార్య ఏవాన్యగాత్రజైః ॥

ఛన్దోగపరిశిష్టమపి—

మృతకే కర్మణాం త్యాగః సన్ధ్యాదీనాం విధీయతే ।

హోమః శ్రౌతే తు కర్తవ్యః శుష్కాన్నేనాపి వా ఫలైః ॥

తస్మాదేకాహత్ర్యహాద్యాశౌచసఙ్కోచే సన్ధ్యాదీనామేవ పరిత్యాగో న తు శ్రౌత హోమస్య । ఏకాహత్ర్యహాద్యపగమే తు సంధ్యాపఞ్చమహాయజ్ఞాదిసవమేవానుష్ఠేయమ్ । అతో యన్మే (౧) ధాతిథిగోవిన్దరాజాభ్యామన్యథాఽప్యభిధాయి "ఏకాహత్ర్యహాద్యశౌచ కోచోఽయం హోమస్వాధ్యాయమాత్రవిషయః, సంధ్యోపాసనాదికం తు తేనాపి దశాహమేవ న కర్తవ్యమ్" ఇతి । యత్తు గౌతమేన "రాజ్ఞాం చ కర్మవిరాధాద్ బ్రాహ్మణస్య స్వాధ్యాయానివృత్త్యర్థమ్" యాజ్ఞవల్క్యేన చ-ఋత్విజాం దీక్షితానాం చ " (యా. స్మృ. ౩-౨౮) ఇత్యాదినా సద్యఃశౌచముక్తం తత్సర్వషామేవ దశాహాయశాచినామపి తత్తత్కర్మవిషయమ్ । యాని తూమయత్ర్త ఇశాహాని "కులస్యాన్నం న భుఞ్జీత " ఇత్యాదీని దశాహం తత్తత్కర్మనిషేధాని వచనాని, తాని శాహాశౌచవిషయాణీతి న కశ్చివిరోధః । తస్మాద్ధోమస్వాధ్యాయమాత్రార్థం సగుణే అశౌచలాఘవం, న సంధ్యోపాసనార్ధమితీదం నిప్ప్రనామమ్ ॥౮౪॥

దివాకీర్తిముదక్యా చ పతితం సూతికాం తథా ।

శవం తత్స్పృష్టినం చైత్ర స్పృష్ట్వా స్నానేన శుధ్యతి ॥౮౫॥

చాణ్డాలం, రజస్వలాం, మహాదికం పతితం, ప్రసూతాం, దేశహాభ్యన్తరే శవం శవస్పృష్టినం చ స్పృష్ట్వా స్నానేన శుద్ధో భవతి । కేచిత్తు తత్స్పృష్టినమితి చాణ్డాలోదత్యాదిభిః సర్వైః సంమ్బన్ధయన్తి గోవిన్దరాజన్తు

(౧) ప్రత్యూహేన్నాగ్నిషు క్రియా అశుచిత్వాత్సర్వశ్రౌతస్మార్తక్రియానివృత్తీ ప్రాప్తాయామిదముచ్యతే । అగ్నిషు యాః క్రియాః సాయంహోమాద్యాస్తాన్నప్రత్యూహన్న ప్రత్యస్యేత్ । ప్రత్యూహో నిర్వాస అననుష్ఠానమ్ । న చ స్వయం కుర్యాదత ఆహ— న చ తత్కర్మకుర్వాణః సనాభ్యోఽపీతి । సనాభ్యోఽపి నాశుచిః స్యాత్ కి పునరన్యః। తథా గృహ్యమ్- “నిత్యాని నివర్తేరన్ వైతానవర్జం శాలాగ్నౌ చైకే" ఇత్యుక్త్వా ఆహ-"అన్య ఏతాని కుర్యుః" ఇతి । నవ యదగ్న్యాధానం హోమమాత్రమేవ క్రియతే కిం తర్హి సాఙ్గప్రయోగస్తత్రైవకర్తుర్నరస్య సమ్భవాత్ప్రధానహోమస్య తు ద్రవ్యత్యాగరూపత్వాత్ స్వయం కర్తృత్రైవ । అతో హోమవైశ్వదేవదర్శపూర్ణమాసాద్యా నివర్తన్తే । అన్యేషాం తు జపసన్ధ్యోపాసనాదీనాం నివృత్తిర్న దర్శితా తాని చ నిత్యాని । అతో అన్యేషామేవాభ్యనుజ్ఞానం యతః స్మృత్యన్తరే ప్రతిషిద్ధం హోమస్వాధ్యాయౌ నివర్తత ఇతి । నిత్యకామ్యభేదేన వ్యవస్థా । కామ్యం తు నైవ కర్తవ్యమశుచిత్వాదధికారాపగమాత్ । నను చ నిత్యేష్వపి నైవాశువేరధికారః । న చ శౌచమఙ్గ

యది విగుణం నిత్యమతుష్ఠీయతే న కామ్యమేత్యుచ్యతే అథాస్మాద్వచనాద్ భవతి । మైవమ్, ఇహ యద్యపి మానం తదత్యాన్య ఏతాని కుర్యురితి పరకర్తృకత్వమభ్యనుజ్ఞాయతే । తచ్చ విగుణత్వాన్నిత్యేషూపపద్యతే న కామ్యేషు । వైశ్వదేవే త వివదన్తే స్మృత్యన్తరం చోదాహరన్తి । హోమం తత్ర న కుర్వీత శుల్కధాన్యఫలేరపి । పఞ్చయజ్ఞవిధానం తు న కుర్యాన్మృత్యు జన్మనోః ॥ అతః సన్ధ్యాహోమౌ దర్శపూర్ణమాసౌ సామ్వత్సరికం చాశ్వయుజ్యాది కర్తవ్యమ్ ।

యాజ్ఞవల్క్యవచనాచ్చవస్పృష్టినమేవ తత్స్పృష్టినమాహ నోదక్యాదిస్పృష్టినం, తత్రాచమనావధానాత్, తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః -

ఉదక్యాశుచిభిః స్నాయాత్సంస్పృష్టస్తైరుపస్పృశేత్ । (యా స్మృ. 3-30)

ఉదక్యాశుచిభిః స్పృష్టః స్నానం కుర్యాత్ । ఉదక్యాశౌచిభిః స్పృష్టైః స్పృష్టస్తూపస్పృశేదాచామేత్ ॥౮౫॥

ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యం జపేదశుచిదర్శనే ।

సౌరాన్మన్త్రాన్యథోత్సాహం పావమానీశ్చ శక్తితః ॥౮౬॥

శ్రాద్ధదేవపుజాదిసంచికీర్షుః స్నానాచమనాదినా ప్రయతః సన్నపకృతచాణ్డాలాద్యశుచిదర్శనే సతి "ఉదుత్యం జాతవేదసమ్" ఇత్యాదిసూర్యదైవతమన్త్రాన్యథాసామర్థ్యం పావమానీశ్చ శక్త్యా జపేత్ ॥౮౬॥

నారం స్పృష్ట్వాస్థి సస్నేహం స్నాత్వా విప్రో విశుధ్యతి ।

ఆచమ్యైవ తు నిఃస్నేహం గామాలభ్యార్కమీక్ష్య వా ॥౮౭॥

మానుషాస్థి స్నేహసంయుక్తం స్పృష్ట్వా బ్రాహ్మణాదిః స్నానేన విశుద్ధయతి । స్నేహశూన్యం పునః స్పృట్వా ఆచమ్య గోస్పర్శార్కావేక్షణయోరన్యతరత్కృత్వా విశుద్ధో భవతి ॥౮౭॥

ఆదిష్టీ నోదకం కుర్యాదావ్రతస్య సమాపనోత్ ।

సమాప్తే తూదకం కృత్వా త్రిరాత్రేణైవ శుద్ధ్యతి ॥౮౮॥

వ్రతాదేశనమాదిష్టం తదస్యాస్తౌతి ఆదిష్టీ బ్రహ్మచారీ స ప్రేతోదకమావ్రతసమాపనాన్న కుర్యాత్ । ఉదకమితి పూరకపిణ్డషోడశశ్రాద్ధాదిసకలప్రేతకృత్యోపలక్షణమ్ । సమాప్తే పునర్బ్రహ్మచర్యే ప్రేతోదకం కృత్వా త్రిరాత్రసశౌచం

కృత్వా విశుద్ధో భవతి । ఏతచ్చ మాతాపిత్రాచార్యవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । తదాహ వసిష్ఠః — "బ్రహ్మచారిణః శవకర్మణా వ్రతాన్నివృత్తిరన్యత్ర మాతాపిత్రోర్గురోర్వా " । శవకర్మణేతి శవనిమిత్తకేన నిర్హరణదహనోదకదానపూర్వకపిణ్డషోడశశ్రాద్ధాదికర్మణా । వక్ష్యతి చ— "ఆచార్యం స్వముపాధ్యాయమ్" (మ. స్మృ. ౫-౯౧) ఇతి ॥౮౮॥

వృథాసఙ్కరజాతానాం ప్రవ్రజ్యాసు చ తిష్ఠతామ్ ।

ఆత్మనస్త్యాగినాం చైవ నివర్తేతోదకక్రియా ॥ ౮౯॥

జాతశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే । వృథాజాతానాం బాహుల్యేన త్యక్తస్వధర్మాణాం సఙ్కరజాతానాం హీనవర్ణనోత్కృష్టస్త్రీషూత్పన్నానాం వేదబాహ్యరక్తపటాదిప్రవ్రజ్యాసు వర్తమానానామశాస్త్రీయవిషోద్బన్ధనాదినా కామతశ్చ కృతజీవితత్యాగినాముదకాదిక్రియా న కర్తవ్యా ॥౮౯॥

పాషణ్డమాశ్రితానాం చ చరన్తీనాం చ కామతః ।

గర్భభర్తృద్రుహాం చైవ సురాపీనాం చ యోషితామ్ ॥౯౦॥

వేదబాహ్యరక్తపటమౌఞ్జాదివ్రతచర్యా పాషణ్డం తదనుతిష్ఠన్తీనాం స్వచ్ఛన్దమేకానేకపురుషగామినీనాం గర్భపాతనభర్తృవధకారిణీనాం ద్విజాతిస్త్రీణాం సురాపీనాముదకక్రియౌర్ధ్వదైహికం నివర్తేత ఇతి పూర్వేణ సమ్బన్ధః ॥౧౦॥

ఆచార్యం స్వముపాధ్యాయం పితరం మాతరం గురుమ్ ।

నిర్హృత్య తు వ్రతీ ప్రేతాన్న వ్రతేన వియుజ్యతే ॥౯౧॥

ఆచార్య ఉపనయనపూర్వకం సంపూర్ణశాఖాఽధ్యాపయితా, ఉపాధ్యాయో వేదైకదేశస్యాఙ్గస్య వాఽధ్యాపకః, వేదస్య వేదానాం చైకదేశస్యాపి వ్యాఖ్యాతా గురుః । నిర్హరణపూర్వకత్వాత్ప్రేతకృత్యస్య నిర్హృత్యేతి దాహఃశాహపిణ్డషోడశశ్రాద్ధాదిసకలప్రేతకృత్యస్య ప్రదర్శనార్థమాచార్యాదీన్పఞ్చ మృతాన్నిర్హృత్య బ్రహ్మచారీ న లుప్తవ్రతో భవతి । ఏవం చాన్యాన్నిర్హృత్య వ్రతలోపో భవతీతి గమ్యతే । ఆచార్యస్వమిత్యభిధానాత్ ।

గురోర్గురౌ సన్నిహితే గురువద్వృత్తిమాచరేత్ । (మ.స్మృ. ౨-౨౦౫)

ఇతి న్యాయాన్నాచార్యాచార్యమపి । స్వమితి సర్వత్ర సంప్రవర్త్యతే, తేనోపాధ్యాయోపాధ్యాయమపి నిర్హృత్య వ్రతలోప ఏవ ॥౯౧॥

దక్షిణేన మృతం శూద్రం పురద్వారేణ నిర్హరేత్ ।

పశ్చిమోత్తరపూర్వైస్తు యథాయోగం ద్విజన్మనః ॥౧౨॥

అమాఙ్గలికత్వాదత్యన్తాపకృష్టశూద్రక్రమేణాభివానమ్ । శుద్ధం భృతం దక్షిరపురద్వారే నిర్హరేత్ । ద్విజాతీన్పునర్యథాయోగం యథాయుక్త్యాఽపష్టవైశ్యక్షత్రియవిప్రక్రమేణైవ పశ్చిమోత్తరపూర్వద్వారేణ నిర్హరేత్ ॥౯౨॥

న రాజ్ఞామఘదోషోఽస్తి వ్రతినాం న చ సత్రిణామ్ ।

ఐన్ద్రం స్థానముపాసీనా బ్రహ్మభూతా హి తే సదా ॥౯౩॥

రాజ్ఞామభిషిక్తక్షత్రియాణాం సపిణ్డమరణాదావశోచదోషో నాస్తి । యతో రాజాన ఐన్ద్రం స్థానం రాజ్యాభిషేకాఖ్యమాధిపత్యకారణం ప్రాప్తాః । వ్రతినో బ్రహ్మచారిణశ్చాన్ద్రాయణాదివ్రతకారిణశ్చ, సత్రిణో గవామయనాది-యాగప్రవృత్తాః యతో బ్రహ్మభృతాస్తే బ్రహ్మేవ నిష్పాపాః । అశౌచాభావశ్చాయం కర్మవిశేషే । తదాహ విష్ణుః — "అశౌచం న రాజ్ఞాం రాజకర్మణి న వ్రతినాంవ్రతేన సత్రిణాం సత్రే" । రాజకర్మణి వ్యవహారదర్శనశాన్తిహోమాదికర్మణి ॥౯౩॥

రాజ్ఞో మాహాత్మికే స్థానే సద్యఃశౌచం విధీయతే ।

ప్రజానాం పరిరక్షార్థమాసనం చాత్ర కారణమ్ ॥౯౪॥

మహాత్మన ఇదం స్థానం మాహాత్మికం రాజ్యపదాఖ్యం సర్వాధిపత్యలక్షణం, మహాత్మైవ ప్రాచీనపువ్యరాజ్య-మాసాదయతి తస్మిన్వర్తమానస్య సద్యఃశౌచముపదిశ్యతే, న తు రాజ్యప్రచ్యుతస్య క్షత్రియజాతేరపి । అత్ర జాతిరవివక్షితేత్యనేన శ్లోకేన దర్శితమ్ । యతో న్యాయనిరూపణేన దుర్భిక్షేఽన్నదానేనోపసర్గేషు శాన్తిహోమాదినా ప్రజారక్షార్థం రాజ్యాసనేష్వవస్థానమశౌచాభావే చ కారణమ్ । తచ్చాక్షత్రియాణామపి తత్కార్యకారిణాం విప్రవైశ్యశూద్రాణామవిశిష్టమ్ । అత ఏవ సోమకార్యకారిణి ఫలచమసే సోమవర్మాః । అత ఏవ బ్రీహిధర్మాన్వితతయా శ్రుతమప్యవధాతాది తత్కార్యకారిత్వస్య వివక్షితత్వాత్ప్రకృతౌ యవే వికృతౌ చ నీవారాదిషు సంబవ్యత ఇతి కర్మమీమాంసాయాం తత్తదధికరణేషు నిరణాయి ॥౯౪॥

డిమ్బాహవహతానాం చ విద్యుతా పార్థివేన చ ।

గోబ్రాహ్మణస్య చైవార్థే యస్య చేచ్ఛతి పార్థివః ॥౯౫॥

డిమ్బాహవో నృపరహితయుద్ధం తత్ర హతానాం, విద్యుతా వజ్రేణ, పార్థివేన వధాహంఽపరాధే హతే, గోబ్రాహ్మణరక్షణార్థం వినాఽపి యుద్ధం జలాగ్నివ్యాఘ్రాదిభిర్హతానాం, యస్య పురోహితాదేః స్వకార్యావిఘాతార్థం నృపతిరశౌచాభావమిచ్ఛతి తస్యాపి సద్యఃశౌచమ్ ॥౧౫॥

సామాగ్న్యర్కానిలేన్ద్రాణాం విత్తాప్పత్యోర్యమస్య చ ।

అష్టానాం లోకపాలానాం వపుర్ధారయతే నృపః ॥౯౬॥

చన్ద్రాగ్నిసూర్యవాయుశక్రయమానాం విత్తస్యాపాం చ పత్యోః కుబేరవరుణయోరేవమష్టానాం లోకపాలానాం సంబన్ధి దేహం రాజా ధారయతి ॥౯౬॥

తతః కిమత ఆహ—

లోకేశాధిష్ఠితో రాజా నాస్యాశౌచం విధీయతే ।

శౌచాశౌచం హి మర్త్యానాం లోకేశప్రభవాప్యయమ్ ॥౯౭॥

యతో లోకేశాంశాక్రాన్తో నృపతిరతో నాస్యాశౌచముపదిశ్యతే । యస్మాన్మనుష్యాణాం యచ్చౌ-

చమశౌచం వా తల్లోకేశేభ్యః ప్రభవతి వినశ్యతి చ । అప్యయో వినాశః ।
ఏతేనాన్యదీయశౌచాశౌచోత్పాదనవినాశశక్తస్య లోకేశ్వరరూపస్య నృపతేః కుతః
స్వకీయాశౌచమితి పూర్వోక్తాశౌచాభావస్తుతిః ॥౯౭॥

ఉద్యతైరాహవే శస్త్రైః క్షత్రధర్మహతస్య చ ।

సద్యః సంతిష్ఠతే యజ్ఞస్తథాశౌచమితి స్థితిః ॥౯౮॥

ఉద్యతైః శస్త్రైః ఖఢ్గాదిభిర్న తు లగుడపాషాణాదిభిరపరాఙ్ముఖత్వా
దిక్షత్రియధర్మయుక్తసంగ్రామే ఇతస్య తత్క్షణాదేవ జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞః సంతిష్ఠతే
సమాప్తిమేతి, తత్పుణ్యేన యుజ్యత ఇత్యర్థః। తథాఽఽశౌచమపి తత్క్షణాదేవ సమాప్తిమేతి,
ఇయం శాస్త్రే మర్యాదా ॥౯౮॥

విప్రః శుధ్యత్యపః స్పృష్ట్వా క్షత్రియో వాహనాయుధమ్ ।

వైశ్యః ప్రతోదం రశ్మీన్వా యష్టి శూద్రః కృతక్రియః ॥౯౯॥

అశౌచాన్తే కృతశ్రాద్ధాదికృత్యో బ్రాహ్మణోఽపః స్పృష్ట్వేతి జలస్పర్శమాత్రం దక్షిణహస్తేన
కృత్వా శుద్ధో భవతి, న తు

సంవత్సరే వ్యతీతే తు స్పృష్టైరద్భిర్విశుధ్యతి ।

ఇతివత్ స్నాత్వా । వాహనాదిస్పర్శసాహచర్యాత్స్పృష్ట్వేత్యస్య చ
సదుచ్చరితస్యార్థభేదస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । క్షత్రియో హస్త్యాదివాహనం ఖఢ్గాద్యస్త్రం చ, వైశ్యో
బలీవర్దాదిప్రతోదం లోహప్రోతాగ్రం యోక్త్రం వా, శుద్రో యష్టిం వంశదణ్డికామ్ ॥౯౯॥

ఏతద్వోఽభిహితం శౌచం సపిణ్డేషు ద్విజోత్తమాః ।

అసపిణ్డేషు సర్వేషు ప్రేతశుద్ధిం నిబోధత ॥౧౦౦॥

భో ద్విజశ్రేష్ఠాః! ఏతచ్ఛౌచం సపిణ్డేషు ప్రేతేషు యుష్మాకముక్తమ్ । ఇదానీమసపిణ్డేషు ప్రేతశుద్ధిం శృణుత ॥౧౦౦॥

అసపిణ్డం ద్విజం ప్రేతం విప్రో నిర్హృత్య బన్ధువత్ ।

విశుద్ధ్యతి త్రిరాత్రేణ మాతురాప్తాంశ్చ బాన్ధవాన్ ॥౧౦౧॥

అసపిణ్డం బ్రాహ్మణం మృతం బ్రాహ్మణో బన్ధువత్స్నేహానుబన్ధేన, న త్వదృష్టబుద్ధ్యేత్యర్థాదుక్తమ్ । మాతుశ్చాప్తాన్సన్నికృష్టాన్సహోదరాతృభగిన్యాదీన్బాన్ధవాన్నిర్హృత్య త్రిరాత్రేణ శుద్ధో భవతి ॥౧౦౧॥

యద్యన్నమత్తి తేషాం తు దశాహేనైవ శుద్ధ్యతి ।

అనదన్నన్నమహ్నైవ న చేత్తస్మిన్గృహే వసేత్ ॥౧౦౨॥

నిర్హారకో యది తేషాం మృతస్య సపిణ్డానామాశౌచినామన్నమశ్నాతి తదా తద్దశాహేనైవ శుద్ధ్యతి న త్రిరాత్రేణ ।అథ తేషామన్నం నాఇనాతి

గృహే చ తేషాం న వసతి, నిర్హరతి చ తదాఽహోరాత్రేణవ శుద్ధ్యతి । ఏవం చ తద్గృహవాసే సతి తదన్నాభోజినో నిరకస్య పూర్వోక్తం త్రిరాత్రమ్ ॥౧౦౨॥

అనుగమ్యేచ్ఛయా ప్రేతం జ్ఞాతిమజ్ఞాతిమేవ చ ।

స్నాత్వా సచైలః స్పృష్ట్వాఽగ్నిం ఘృతం ప్రాశ్య విశుద్ధ్యతి ॥౧౦౩॥

జ్ఞాతిమజ్ఞాతిం వా మృతమిచ్చాతోఽనుగమ్య సచైలస్నానం చ కృత్వా తతోఽగ్నిం చ స్పృష్ట్వా పశ్చాద్ఘృతప్రాశనం కృత్వా అనుగమననిమిత్తాశౌ వాద్విశుద్ధ్యతి ॥౧౦౩॥

న విప్రం స్వేషు తిష్ఠత్సు మృతం శుద్రేణ నాయయేత్ ।

అస్వర్గ్యా హ్యాహుతిః సా స్యాచ్ఛూద్రసంస్పర్శదూషితాం ॥౧౦౪॥

బ్రాహ్మణాదిం మృతం సమానజాతీయేషు స్థితేషు న శుద్రేణ పుత్రాదిరియేత్ । యస్మాత్సా శరీరాహుతిః శూద్రస్పర్శదుష్టా సతీ మృతస్య స్వర్గాయ హితా న భవతి । మృతం స్వర్గం న ప్రాపయతీత్యర్థః । స్వేషు తిష్ఠత్స్విత్యభిధానాద్బ్రాహ్మణాభావే క్షత్రియేణ తదభావే వైశ్యేన తదభావే శుద్రేణాపి నిర్హారయేది-

త్యుక్తం, యథాపూర్వం శ్రేష్ఠత్వాత్ । అస్వర్గ్యదోషశ్చ బ్రాహ్మణాదిసద్భావే శుద్రేణ నిర్హరణే సతి బోద్ధవ్యః ।గోవిన్దరాజస్తు దోషనిర్దేశాత్స్వేషు తిష్ఠత్స్విత్యవివక్షితమిత్యాహ । తదయుక్తమ్ । సంభవదర్థపదద్వయో- చ్చారణవైయర్థ్యప్రసఙ్గాదుపక్రమావగతేశ్చ వేహోదితన్యాయేనానుబోధ్యత్వాద్ గుణభుతశుద్ధయనురోధేన ప్రధానుభూతాయా జాతేరుపేక్షాయాం గుణలోపేనాముఖ్యస్యేత్యపి న్యాయేన బాధ్యేత । తస్మాత్

స్వేషు తిష్ఠత్స్వితి పదద్వితయం న వివక్షితమ్ ।

ఇమాం గోవిన్దరాజస్య రాజాజ్ఞాం నాద్రియామహే ॥౧౦౪॥

జ్ఞానం తపోఽగ్నిరాహారో మృన్మనో వార్యుపాఞ్జనమ్ ।

వాయుః కర్మార్కకాలౌ చ శుద్ధేః కర్తౄణి దేహినామ్ ॥౧౦౫॥

జ్ఞానాదీని శుద్ధేః సాధనాని భవన్తి । తత్ర బ్రహ్మజ్ఞానం బుద్ధిరూపాన్తఃకరణశుద్ధే సాధనమ్ । యథా వక్ష్యతి “బుద్ధిర్జ్ఞానేన శుద్ధ్యతి" (మ. స్మృ. ౫-౧౦౯) । తపో యథా “తపసా వేదవిత్తమాః” (మ. స్మృ. ౫-౧౦౭) ।అగ్నిర్యథా “పునః పాకేన మృన్మయమ్” (మ. స్మృ. ౫-౨౨౨) । ఆహారో యథా “హవిష్యేణ యవాగ్వా" (మ. స్మృ. ౧౧-౧౦౬) ఇతి । మృద్వారిణీ యథా "మృద్వార్యాదేయమర్థవత్" (మ. స్మృ. ౫-౧౩౪) ఇతి । మనో యథా “మనఃపూతం సమాచరేత్ " (మ. స్మృ. ౬-౧౪౬) ఇతి । సంకల్పవికల్పాత్మకం మనః, నిశ్చయాత్మికా బుద్ధిరితి మనోబుద్ధ్యోర్భేదః । ఉపాఞ్జనముపలేపనం యథా "మార్జనోపాజనైర్వేంశ్మ " । కర్మ యథా “యజేత వాఽశ్వమేధేన” (మ. స్మృ. ౧౧-౭౪) ఇత్యాది । అర్కో యథా “గామాలభ్యార్కమీక్ష్య వా " । కాలో యథా “శుద్ధ్యేద్విప్రోదశాహేన" (మ. స్మృ. ౫-౮౩) । వాయోస్తు శుద్ధిహేతుత్వం మనునాఽనుక్తమపి పన్థానశ్చ విశుద్ధ్యన్తి సోమసూర్యాంశుమారుతైః ।

ఇతి విష్ణ్వాదావుక్తం గ్రాహ్యమ్ ॥౧౦౫॥

సర్వేషామేవ శౌచానామర్థశౌచం పరం స్మృతమ్ ।

యోఽర్థే శుచిర్హి స శుచిర్న మృద్వారిశుచిః శుచిః ॥౧౦౬॥

సర్వేషాం మృద్వారినిమిత్తదేహశౌచమనశ్శౌ వాదీనాం మధ్యాదర్థశౌచమన్యాయేన పరధనహరణపరిహారేణ యద్ధనేహా తత్ పరం ప్రకృష్టం మన్వాదిభిః స్మృతమ్ । యస్మాద్యోఽర్థే శుద్ధః స శుద్ధో భవతి । యః పునర్మృద్వారిశుచిరర్థం చాశుద్ధః సోఽశుద్ధ ఏవ ॥౧౦౬॥

క్షాన్త్యా శుద్ధ్యన్తి విద్వాంసో దానేనాకార్యకారిణః ।

ప్రచ్ఛన్నపాపా జప్యేన తపసా వేదవిత్తమాః ॥౧౦౭॥

పరేణాపకారే కృతే తస్మిన్ప్రత్యపకారబుద్ధ్యనుత్పత్తిరూపయా పణ్డితాః శుద్ధ్యన్తి । యథా చ వక్ష్యతి-"మహాయజ్ఞక్రియాః క్షమా । నోశయన్త్యాశు పాపాని" ఇతి । అకార్యకారిణో దానేన । యథా వక్ష్యతి— "సర్వస్వం వా వేదవిదే బ్రాహ్మణాయ" ఇతి । అప్రఖ్యాతపాపా జప్యేన । యథా వక్ష్యతి— “జపంస్తూపవసేద్దినమ్" ఇతి । వేదవిత్తమాః బేదార్థచాన్ద్రాయణాదితపోవిదః తపసేత్యేకాదశాధ్యాయే వక్ష్యమాణేన ॥౧౦౭॥

మృత్తోయైః శుద్ధ్యతే శోధ్యం నదీ వేగేన శుద్ధ్యతి ।

రజసా స్త్రీ మనోదుష్టా సంన్యాసేన ద్విజోత్తమః ॥౧౦౮॥

మలాద్యపహతం శోధనీయం మృజ్జలైః శోభ్యతే । నదీప్రవాహశ్చ శ్లేష్మాద్యశుచిదూషితో వేగేన శుద్ధ్యతి । స్త్రీ చ పరపురుషమైథునసంకల్పాదిదుషితమానసా ప్రతిమాసార్తవేన తస్మాత్పాపాచ్ఛుదా భవతి । బ్రాహ్మణశ్చ సంన్యాసేన షష్ఠాధ్యాయాభిధేయేన పాపాచ్ఛుధ్యతి ॥౧౦౮॥

అద్భిర్గాత్రాణి శుద్ధ్యన్తి మనః సత్యేన శుద్ధ్యతి ।

విద్యాతపోభ్యాం భూతాత్మా బుద్ధిర్జ్ఞానేన శుద్ధ్యతి ॥౧౦౮॥

స్వేదాద్యపహతాన్యఙ్గాని జలేన క్షాలితాని శుద్ధ్యన్తి । మనశ్చ నిషిద్ధచిన్తాదినా దూషితం

సత్యాభిధానేన శుద్ధ్యతి । భూతాత్మా సూక్ష్మాదిలిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నో జీవాత్మా బ్రహ్మవిద్యయా పాపక్షయహేతుతయా తపసా చ శుద్ధో భవతి । శుద్ధః పరమాత్మరూపేణావతిష్ఠతే । బుద్ధిశ్చ విపర్యయజ్ఞానోపహతా యథార్థవిషయజ్ఞానేన శుద్ధ్యతి ॥౧౦౯॥

ఏష శౌచస్య వః ప్రోక్తః శారీరస్య వినిర్ణయః ।

నానావిధానాం ద్రవ్యాణాం శుద్ధేః శృణుత నిర్ణయమ్ ॥౧౧౦॥

అయం శరీరసంబన్ధినః శౌచస్య యుష్మాకం నిశ్చయ ఉక్తః । ఇదానీం నానాప్రకారద్ర్వాణాం యేన యచ్ఛుద్ధ్యతి తస్య నిర్ణయం శృణుత ॥౧౧౦॥

తైజసానాం మణీనాం చ సర్వస్యాశ్మమయస్య చ ।

భస్మనాఽద్భిర్మృదా చైవ శుద్ధిరుక్తా మనీషిభిః ॥౧౧౧॥

తైజసానాం సువర్ణాదీనాం, మరకతాదిమణీనాం, పాషాణమయస్య చ సర్వస్య భస్మనా జలేన మృత్తికయా చ మన్వాదిభిః శుద్ధిరుక్తా । నిర్లేపస్య జలేనైవానన్తరం శుద్ధేర్వేక్ష్యమాణత్వాదిదముచ్ఛిష్టఘృతాదిలిప్తవిషయమ్ । తత్ర మృద్భస్మనోర్గన్ధక్షయైకకార్యత్వాద్వికల్పః । ఆపస్తూభయత్ర సముచ్చీయన్తే ॥౧౧౧॥

నిర్లేపం కాఞ్చనం భాణ్డమద్భిరేవ విశుద్ధ్యతి ।

అబ్జమశ్మమయం చైవ రాజతం చానుపస్కృతమ్ ॥౧౧౨॥

ఉచ్ఛిష్టాదిలేపరహితం సౌవర్ణభాడం, జలభవం చ శఙ్ఖముక్తాది, పాషాణమయం చ రాజతమనుపస్కృతం రేఖాదిగుణాన్తరాధానరహితం తథా విధమలాసంభవాజ్జలేనైవ భస్మాదిరహితేన శుద్ధ్యతి ॥౧౧౨॥

అపామగ్నేశ్చ సంయోగాద్ధైమం రౌప్యం చ నిర్బభౌ ।

తస్మాత్తయోః స్వయోన్యైవ నిర్ణేకో గుణవత్తరః ॥౧౧౩॥

"అగ్నివ వరుణానీరకామయత" ఇత్యాది వేదే శ్రూయతే । తథా "అగ్నేః సువర్ణమిన్ద్రియమ్, వరుణానీనాం రజతమ్" ఇత్యాదిశ్రుతిష్వగ్న్యపః సంయోగాత్సువర్ణం రజతం చోద్భూతం యస్మాదతస్తయోః స్వేన కారణేనైవ జలేనాత్యన్తోపఘాతేనాగ్నినా నిర్దైకః శుద్ధిహేతుర్గుణవత్తరః ప్రశస్తతరః ॥౧౧౩॥

తామ్రాయఃకాంస్యరైత్యానాం త్రపుణః సీసకస్య చ ।

శౌచం యథార్హం కర్తవ్యం క్షారామ్లోదకవారిభిః ॥౧౧౪॥

అయో లోహం, రీతిః పిత్తలం తదుద్భవం పాత్రం రైత్యం, త్రపు రఙ్గమ్, ఏషాం భస్మామ్లోదకైః శోధనం కర్తవ్యమ్ । యథార్హం యస్య యదహంతి ।

అమ్బుసా హేమరౌప్యాయః కాంస్యం శుద్ధ్యతి భస్మనా ।

అమ్లైస్తామ్రం చ రైత్యం చ పునఃపాకేన మృన్మయమ్ ॥

ఇతి బృహస్పత్యాదివచనాద్విశేషోఽత్ర బోద్ధవ్యః ॥౧౧౪॥

ద్రవాణాం చైవ సర్వేషాం శుద్ధిరుత్పవనం స్మృతమ్ ।

ప్రోక్షణం సంహతానాం చ దారవాణాం చ తక్షణమ్ ॥౧౧౫॥

ద్రవాణాం ఘృతతైలానాం కాకకీటాద్యుపహతానాం బౌధాయనాదివచనాత్ప్రసృతిమాత్రప్రమాణానాం ప్రాదేశప్రమాణకుశపత్రద్వయాభ్యాముత్పవనేన శుద్ధిః। సంహతానాం చ శయ్యాదీనాముచ్ఛిష్టాద్యుపఘాతే ప్రోక్షణం, దారవాణాం చాత్యన్తోపఘాతే తక్షణేన ॥౧౧౫॥

మార్జనం యజ్ఞపాత్రాణాం పాణినా యజ్ఞకర్మణి ।

చమసానాం గ్రహాణాం చ శుద్ధిః ప్రక్షాలనేన తు ॥౧౧౬॥

చమసానాం గ్రహాణాం చాన్యేషాం యజ్ఞపాత్రాణాం పూర్వం పాణినా మార్జనం కార్యం పశ్చాత్ప్రక్షాలితేన యజ్ఞే కర్తవ్యే శుద్ధిర్భవతి ॥౧౧౬॥

చరూణాం స్రుక్స్రువాణాం చ శుద్ధిరుష్ణేన వారిణా ।

స్ఫ్యశూర్పశకటానాం చ ముసలోలూఖలస్య చ ॥౧౧౭॥

స్నేహాక్తానాం చరుస్రుగాదీనాముష్ణజలేన శుద్ధిః । స్నేహాద్యయుక్తానాం తు జలమాత్రేణైవ శుద్ధిర్యజ్ఞార్థమ్ ॥౧౧౭॥

అద్భిస్తు ప్రోక్షణం శౌచం బహూనాం ధాన్యవాససామ్ ।

ప్రక్షాలనేన త్వల్పానామద్భిః శౌచం విధీయతే ॥౧౧౮॥

[త్ర్యహకృతశౌచానాం తు వాయసీ శుద్ధిరిష్యతే ।

పర్యుక్షణాద్ధూపనాద్వా మలినామతిధావనాత్ ॥౧౫॥]

బహూనాం ధాన్యానాం వస్త్రాణాం చ చాణ్డాలాద్యుపఘాతే జలేన ప్రోక్షణాచ్ఛుద్ధిః । బహుత్వం చ పురుషభారహార్యాధికత్వమితి వ్యాచక్షతే । తదల్పానాం తు ప్రక్షాలనాచ్ఛుద్ధిర్మన్వాదిభిరుపదిశ్యతే॥౧౧౮॥

చైలవచ్చర్మణాం శుద్ధిర్వైదలానాం తథైవ చ ।

శాకమూలఫలానాం చ ధాన్యవచ్ఛుద్ధిరిష్యతే ॥౧౧౯॥

స్పృశ్యపశుచర్మణాం వంశాదిదలనిర్మితానాం చ వస్త్రవచ్ఛుద్ధిర్భవతి । శాకమూలఫలానాం చ ధాన్యవచ్ఛుద్ధిః ॥౧౧౯॥

కౌశేయావికయోరూషైః కుతపానామరిష్టకైః ।

శ్రీఫలైరంశుపట్టానాం క్షౌమాణాం గౌరసర్షపైః ॥౧౨౦॥

కృమికోశోద్భవస్థ వస్త్రస్య, మేషాదిలోమప్రభవస్య కమ్బలాదేః, ఊషైః క్షారమృత్తికాభిః, కుతపానాం నేపాలకమ్బలానామ్ అరిష్టకైరరిష్టచూర్ణైః, అంశుపట్టానాం పట్టశాటకానాం బిల్వఫలైః, క్షౌమాణాం దుకూలానాం క్షుమావల్కలభవానాం వస్త్రాణాం తు పిష్టశ్వేతసర్షపప్రక్షాలనాచ్ఛుద్ధిః ॥౧౨౦॥

క్షౌమవచ్ఛఙ్ఖశృఙ్గాణామస్థిదన్తమయస్య చ ।

శుద్ధిర్విజానతా కార్యా గోమూత్రేణోదకేన వా ॥౧౨౧॥

శఙ్ఖస్య స్పృశ్యపశుశృఙ్గాణాం స్పృశ్యపశ్వస్థిభవస్య గజాదిదన్తస్య చ క్షౌమవత్పిష్టశ్వేతసర్షపకల్కేన గోమూత్రజలయోరన్యతరయుక్తేన శాస్త్రవిదా శుద్ధిః కర్తవ్యా ॥౧౨౧॥

ప్రోక్షణాత్తృణకాష్ఠం చ పలాలం చైవ శుధ్యతి ।

మార్జనోపాఞ్జనైర్వేశ్మ పునః పాకేన మృన్మయమ్ ॥౧౨౨॥

తృణకాష్ఠపలాలం చ చాణ్డాలాదిస్పర్శదూషితం ప్రోక్షణేన శుద్ధ్యతి । తృణపలాలసాహచర్యాదిద- మిన్ధనాదికాష్ఠవిషయమ్ । దారవాణాం చ తక్షణమితి నిమితదారుమయగృహపాత్రవిషయమ్ । గృహముదక్యా నివాసాదిదూషితం మార్జనేన, గోమయాద్యుపలేపనేన చ । మృన్మయభాణ్డముచ్ఛిష్టాదిస్పర్శదూషితం పునఃపాకేన శుద్ధ్యతి ॥౧౨౨॥

మద్యైర్మూత్రైః పురీషైర్వా ష్ఠీవనైః పూయశోణితైః ।

సంస్పృష్టం నైవ శుద్ధ్యేత పునఃపాకేన మృన్మయమ్ ॥౧౨౩॥

మద్యాదిభిస్తు సంస్పృష్టం మృన్మయపాత్రం పునఃపాకేనాపి న శుద్ధ్యతి । ష్ఠీవనం శ్లేష్మా । పూయం శోణితవికారః ॥౧౨౩॥

సంమార్జనోపాఞ్జనేన సేకేనోల్లేఖనేన చ

గవాం చ పరివాసేన భూమిః శుద్ధ్యతి పఞ్చభిః ॥౧౨౪॥

అవకరశోధనేన గోమయాద్యుపలేపనేన గోమూత్రోదకాదిసేకేన ఖాత్వా కతిపయమృదపనయనేన గవా-మహోరాత్రనివాసేన పఞ్చభిరేకైకశో భూమిః శుద్ధ్యతి । ఏషాం చోచ్ఛిష్టమూత్రపురీషచణ్డాలనివాసాద్యు-పఘాతగౌరవలాఘవాభ్యాం సముచ్చయవికల్పావవగన్తవ్యౌ ॥౧౨౪॥

పక్షిజగ్ధం గవాఘ్రాతమవధూతమవక్షుతమ్ ।

దూషితం కేశకీటైశ్చ మృత్ప్రక్షేపేణ శుద్ధ్యతి ॥౧౨౫॥

భక్ష్యపక్షిభిర్న తు కాకగృధ్రాదిభిః కశ్చిద్భాగో యస్య భక్షితః, గవా యస్య ఘ్రాణం కృతం, పదా చావధూతముపరి కృతక్షుతం, కేశకీటదూషితం, జగ్ధశబ్దలిఙ్గాదన్నమల్పం మృత్ప్రక్షేపేణ శుద్ధ్యతి ॥౧౨౫॥

యావన్నాపైత్యమేధ్యాక్తాద్ గన్ధో లేపశ్చ తత్కృతః ।

తావన్మృద్వారి చాదేయం సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు ॥౧౨౬॥

విష్ఠాదిలిప్తాద్ ద్రవ్యాద్యావత్తత్సమ్బన్ధినౌ గన్ధలేపౌ తిష్ఠతస్తావిద్ ద్రవ్యముద్ధత్య మృద్వారి ప్రక్షిప్య గ్రహీతవ్యమ్ । యంత్ర చ వసామజ్జాదౌ మృదా శుద్ధిస్తత్ర మృత్సహితం జలగ్రహణం కర్తవ్యమ్ । యత్ర కర్ణమలాదౌ జలేనైవ శుద్ధిస్తత్ర జలమాత్రమిత్యవగన్తవ్యమ్ ॥౧౨౬॥

త్రీణి దేవాః పవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామకల్పయన్ ।

అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తం యచ్చ వాచా ప్రశస్యతే ॥౧౨౭॥

కేనాపి ప్రకారేణాదృష్టోపఘాత హేతుసంసర్గంమదృష్టమ్ । సఞ్జాతోపఘాతశయ జలేన ప్రక్షాలితమ్ । తదాహ హారీతః — "యద్యన్మీమాంస్యం స్యాత్తత్తదద్భిః స్పర్శాచ్ఛుద్ధం భవతి" । ఉపఘాతశఙ్కాయామేవ పవిత్రం భవత్వితి బ్రాహ్మణవాచా యత్ప్రశస్యతే తాని త్రీణిపవిత్రాణి దేవాః బ్రాహ్మణానాం కల్పితవన్తః ॥౧౨౭॥

ఆపః శుద్ధా భూమిగతా వైతృష్ణ్యం యాసు గోర్భవేత్ ।

అవ్యాప్తాశ్చేదమేధ్యేన గన్ధవర్ణరసాన్వితాః ॥౧౨౮॥

యత్పరిమాణాస్వప్సు గోః పిపాసావిచ్ఛేదో భవతి తా ఆపో గన్ధవర్ణరసశాలిన్యః సత్యః యద్యమేవ్యలప్తా న భవన్తి తదా విశుద్ధభూమిగతా విశుద్ధాః స్యుః । 'భూమిగతా' ఇతి విశుద్ధభూమిసమ్బన్ధప్రదర్శనాయ, న త్వన్తరిక్షగతానాం నివృత్త్యర్థమ్ ॥౧౨౮॥

నిత్యం శుద్ధః కారుహస్తః పణ్యే యచ్చ ప్రసారితమ్ ।

బ్రహ్మచారిగతం భైక్ష్యం నిత్యం మేధ్యమితి స్థితిః ॥౧౨౯॥

కారోర్మాలాకారాదేర్దేవబ్రాహ్మణాద్యర్థేఽపి మాల్యాదిగ్రథనే ద్రవ్యప్రయోజనాద్యపేక్షయా శుద్ధివిశేషాకరణేఽపి స్వభావాదేవ హస్తః సర్వదా శుద్ధః । తథా జననమరణయోరపి స్వవ్యాపారే శుద్ధ । "నత్వాశౌచం కారుణాం కారుకర్మణి" ఇతి వచనాత్ । తథా యద్విక్రేతవ్యం పణ్యవీథికాయాం ప్రసారితం "నాపణనీయమన్నమశ్నీయాత్" ఇతి శఙ్ఖవచనాత్సిద్ధాన్నవ్యతిరిక్తం తదనేకక్రేతృకరరూపశంఽపి శుద్ధమేవ । తథా బ్రహ్మచార్యాదిగతభైక్ష్యమనాచాన్తస్త్రీదత్తమపి రథ్యాదిక్రమణేఽపి సర్వదా శుద్ధమితి శాస్త్రమర్యాదా ॥౧౨౯॥

నిత్యమాస్యం శుచి స్త్రీణాం శకునిః ఫలపాతనే ।

ప్రస్తవే చ శుచిర్వత్సః శ్వా మృగగ్రహణే శుచిః ॥౧౩౦॥

సర్వదా స్త్రీణాం ముఖం శుచి, తథా కాకాదిపక్షిణాం చఞ్చూపఘాతపతితం ఫలం శుచి, వత్సముఖం చ దోహసమయే క్షీరప్రక్షరణే శుచి, శ్వా చ యదా మృగాదీన్హన్తుం గృహ్ణాతి తదా తత్ర వ్యాపారే శుచిః స్యాత్ ॥౧౩౦॥

శ్వభిర్హతస్య యన్మాంసం శుచి తన్మనురబ్రవీత్ ।

క్రవ్యాద్భిశ్చ హతస్యాన్యైశ్చణ్డాలాద్యైశ్చ దస్యుభిః ॥౧౩౧॥

[శుచిరగ్నిః శుచిర్వాయుః ప్రవృత్తో హి బహిశ్చరః ।

జలం శుచి వివిక్తస్థం పన్థా సఞ్చరణే శుచిః ॥౧౬॥]

కుక్కురైర్హతస్య మృగాదేర్యన్మాంసం తచ్చుచి మనురభోచత్ । తచ్ఛ్రాద్ధాద్యతిథిభోజనాదావేవ ద్రష్ట-

వ్యమ్ । అన్యశ్చామమాంసాదిభిర్వ్యాఘ్రశ్యేనాదిభిశ్చ వ్యాధాదిభిశ్వ మృగవధజీవిమిర్హతస్య ॥౧౩౧॥

ఊర్ధ్వం నాభేర్యాని ఖాని తాని మేధ్యాని సర్వశః ।

యాన్యధస్తాన్యమేధ్యాని దేహాచ్చైవ మలాశ్చ్యుతాః ॥౧౩౨॥

యాని నాభేరుపరీన్ద్రియచ్ఛిద్రాణి తాని సర్వాణి పవిత్రాణి భవన్తి । అత స్తేషాం స్పర్శనే నాశౌచమ్ । యాని నాభేరధస్తాన్యశుచీని భవన్తి । అవశ్ఛిద్రేషు చ బహువచనం వ్యక్తిబహుత్వాపేక్షయా । వక్ష్యమాణాశ్చ వసాదయో దేహమలా దేహాన్నిఃసృతా అశుద్ధా భవన్తి ॥౧౩౨॥

మక్షికా విప్రుషశ్ఛాయా గౌరశ్వః సూర్యరశ్మయః ।

రజో భూర్వాయురగ్నిశ్చ స్పర్శే మేధ్యాని నిర్దిశేత్ ॥౧౩౩॥

మక్షికా అమేధ్యరూపస్పర్శిన్యో న్యఽపి, విప్రుషో ముఖనిఃసృతా అల్పా జలకణాః, ఛాయా పతితాదేర్హీనస్పర్శస్యాపి, గవోదీని చాగ్నిపర్యన్తాని చణ్డాలాదిష్ఠాని స్పర్శే శుద్ధీతి జానీయాత్ ॥౧౩౩॥

విణ్మూత్రోత్సర్గశుద్ధ్యర్థం మృద్వార్యాదేయమర్థవత్ ।

దైహికానాం మలానాం చ శుద్ధిషు ద్వాదశస్వపి ॥౧౩౪॥

విణ్మూత్రముత్సృజ్యతే యేన స విణ్మూత్రోత్సర్గః పాథ్వాదిస్తస్య శుద్ధ్యర్థం మృద్వారి గ్రహీతవ్యమర్థవత్ప్రయోజనవత్ యావతా గన్ధలేపక్షయో భవతి । తథా శారీరాణాం వసాదిమలానాం సమ్బన్ధిషు ద్వాదశస్వపి గన్ధలేపక్షయార్థం మృద్వార గ్రాహ్యమ్ । తత్ర స్మృత్యరాత్పూర్వషట్కే మృజ్జలగ్రహణమ్ । ఉత్తరషట్కే జలమాన్నగ్రహణమ్ । తదాహ బౌధాయనః —

ఆదదీత మృదోఽపశ్చ షట్సు పూర్వేషు శుద్ధయే ।

ఉత్తరేషు చ షట్స్వద్భిః కేవలాభిర్విశుద్ధ్యతి ॥

తతశ్చ ద్వాదశస్వపీతి మానవం మృద్వారిగ్రహణవచనం వ్యవస్థయా మృద్వారిణోర్గ్రహణే సాత న విరుద్ధ్యతే । గోవిన్ధరాజస్తు మనుబౌధాయనవచనసన్దర్శనాదుత్తరషట్కేఽపి వికల్పమాహ, స చ వ్యవస్థితో, దైవపిత్రాద్యదృష్టకర్మప్రవృత్తే ఉత్తరేష్వపి మృదమాదద్యాన్నాన్యదా ॥౧౩౪॥

వసా శుక్రమసృఙ్మజ్జా మూత్రవిట్ ప్రాణకర్ణవిట్ ।

శ్లేష్మాశ్రు దూషికా స్వేదో ద్వాదశైతే నృణాం మలాః ॥౧౩౫॥

వసా కాయస్నేహః, శుక్రం రేతః, అసృక్ రక్తం, మజ్జా శిరోమధ్యే పిణ్డిత స్నేహః, దూషికా అక్షిమలః, స్వేదః శ్రమాదినా దేహనిఃసృతం జలమ్ । వసాదయో ద్వాదశ నరాణాం దైహికా మలా భవన్తి ॥౧౩౫॥

ఏకా లిఙ్గే గుదే తిస్రస్తథైకత్ర కరే దశ ।

ఉభయోః సప్త దాతవ్యా మృదః శుద్ధిమభీప్సతా ॥౧౩౬॥

మూత్రపురీషోత్సర్గే సతి శుద్ధిమభీప్సతా "మృద్వార్యాదేయనర్థవత్" (మ. స్మృ. ౫-౧౩౪) ఇత్యుక్తత్వాజ్జలసహితా మృదేకా లిఙ్గే దాతవ్యా, గుదే తిస్రో మృదః, తథైకస్మిన్కరే వామే—

శౌచవిద్ దక్షిణం హస్తం నాధః శౌచే నియోజయేత్ ।

తథైవ వామహస్తేన నాభేరుర్ధ్వం న శోధయేత్ ॥

ఇతి దేవలవచనాత్తస్యైవాధఃశౌచసాధనత్వాత్తత్రైవ దశ మృదో దాతవ్యాస్తత ఉభయోః కరయో సప్త దాతవ్యాః । యదా తూక్తశౌచేనాపి గన్ధలేపక్షయో న భవతి తదా "యావదపైత్యమేధ్యాక్తాన్" ఇతి వచనాదధికసంఖ్యాఽపి మృదూ దాతవ్యా । ఏతద్విషయాణ్యేవ మునీనామధికత్సంఖ్యావచనాని । మృత్పరిమాణమాహ దక్షః —

లిఙ్గేఽపి మృత్సమాఖ్యాతా త్రిపర్వీ పూర్యతే యయా ।

ద్వితీయా వ తృతీయా చ తదర్ధార్ధా ప్రకీర్తితా ॥ ఇతి ।

యదా తూక్తసంఖ్యాయా అల్పేనాపి గన్ధలేపక్షయో భవతి తదా సంఖ్యావాక్యారమ్భసామర్థ్యాత్సంఖ్యా పురయితవ్యైవ ॥౧౩౬॥

ఏతచ్ఛౌచం గృహస్థానాం ద్విగుణం బ్రహ్మచారిణామ్ ।

త్రిగుణం స్యాద్వనస్థానాం యతీనాం తు చతుర్గుణమ్ ॥౧౩౭॥

"ఏకా లిఙ్గే" ఇత్యాది యచ్ఛౌచముక్తం తద్ గృహస్థానామేవ, బ్రహ్మచారిణాం ద్విగుణం, వానప్రస్థానాం త్రిగుణం, యతీనాం పునశ్చతుర్గుణమ్ ॥౧౩౭॥

కృత్వా మూత్రం పురీషం వా ఖాన్యాచాన్త ఉపస్పృశేత్ ।

వేదమధ్యేష్యమాణశ్చ అన్నమశ్నంశ్చ సర్వదా ॥౧౩౮॥

మూత్రపురీషం కృత్వా కృతయథోకశౌచస్త్రిరాచాన్త ఇన్ద్రియచ్ఛిద్రాణి శీర్షాణ్యన్యాని చ స్పృశేత్ వేదాధ్యయనం చికోర్షన, అన్నం వాఽశ్నన్ । యత్తు ద్వితీయాధ్యాయే "అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తో" (మ. స్మృ. ౨-౭౦), "నివేద్య గురవేఽశ్నీయాదాచమ్య" (మ. స్ట. ౨-౫౧) ఇత్యుభయముక్తం తద్వ్రతాఙ్గత్వార్థం, ఇదం తు పురుషార్థశౌచాయేత్యపునరుక్తిః ॥౧౩౮॥

'ఆచాన్త' ఇతి యదుక్తం తత్ర విశేషమాహ—

త్రిరాచామేదపః పూర్వం ద్విఃప్రమృజ్యాత్తతో ముఖమ్ ।

శారీరం శౌచమిచ్ఛన్ హి స్త్రీ శూద్రస్తు సకృత్సకృత్ ॥౧౩౯॥

దేహస్య శుద్ధిమిచ్ఛన్ప్రథమం వారత్రయమపో భక్షయేత్ । తతో ద్విర్ముఖం పరిమృజ్యాత్ । స్త్రీశూద్రశ్చైకవారమాచమనార్థముదకం భక్షయేత్ ॥౧౩౯॥

శూద్రాణాం మాసికం కార్యం వపనం న్యాయవర్తినామ్ ।

వైశ్యవచ్ఛౌచకల్పశ్చ ద్విజోచ్ఛిష్టం చ భోజనమ్ ॥౧౪౦॥

శూద్రాణాం కార్యమితి "కృత్యానాం కర్తరి వా" (పా. సూ. ౨ / 3 / ౭౧) ఇతి కర్తరి షష్ఠీ । యథాశాస్త్రవ్యవహారిభిజిశుశ్రూషకైః శూద్రైర్మాసి మాసి ముణ్డనం కార్యం, వైశ్యవచ్చ మృత సూతకాదౌ శౌచకల్పోఽనుష్ఠాతవ్యః, ద్విజోచ్ఛిష్టం చ భోజనమ్ । భుజ్యత ఇతి భోజనం కార్యమితి ॥౧౪౦॥

"నిష్ఠీవ్యోక్త్వాఽనృతాని చ" ఇతి నిష్ఠీవతామాచమనవిధానాద్విదుషామపి ముఖాన్నిఃసరణం నిష్ఠీవనమేవేతి ప్రసక్తౌ శుద్ధర్థమపవాదమాహ-

నోచ్ఛిష్టం కుర్వతే ముఖ్యా విప్రుషోఽఙ్గే పతన్తి యాః ।

న శ్మశ్రూణి గతాన్యాస్యం న దన్తాన్తరధిష్ఠితమ్ ॥౧౪౧॥

[అజాశ్వం ముఖతో మేధ్యం గావో మేధ్యాశ్చ పృష్ఠతః ।

బ్రాహ్మణాః పాదతో మేధ్యాః స్త్రియో మేధ్యాశ్చ సర్వతః ॥౧౭॥

గౌరమేధ్యా ముఖే ప్రోక్తా అజా మేధ్యా తతః స్మృతా ।

గోః పురీషం చ మూత్రం చ మేధ్యమిత్యబ్రవీన్మనుః ॥౧౮॥]

ముఖభవా విప్రుషో యా అఙ్గే నిపతన్తి తా ఉచ్ఛిష్ట న కుర్వన్తి తథా మనులోమాని ముఖప్రవిష్టాని నోచ్ఛిష్టతాం జనయన్తి । దన్తావకాశస్థితం చాన్నావయవాది నోచ్ఛిష్టం కురుతే తత్ర గౌతమీయే విశేషః – "దన్తాశ్లిష్టేషు దన్తవదన్యత్ర జిహ్వాభిమర్శనాత్ప్రాక్ చ్యుతేః" ఇతి । ఏకే

చ్యుతేష్వాహారవద్విద్యాన్నిగిరన్నేవ తచ్చుచి ॥౧౪౧॥

స్పృశన్తి బిన్దవః పాదౌ య ఆచామయతః పరాన్ ।

భౌమికైస్తే సమా జ్ఞేయా న తైరాప్రయతో భవేత్ ॥౧౪౨॥

[దన్తవద్దన్తలగ్నేషు జిహ్వాస్పర్శేషు చేన్న తు ।

పరిచ్యుతేషు తత్స్థానాన్నిగిరన్నేవ తచ్ఛుచిః ॥౧౮॥]

అన్యేషామాచమనార్థం జలం దదతాం యే బిన్దవః పాదౌ స్పృశన్తి న జఙ్ఘాది విశుద్ధభూమిష్ఠోదకస్తుల్యాస్తేన నాచమనార్హో భవతి । తదా తత్ర చ్యవనావస్థైరకృతాచమనః శుద్ధయతి, ద్రవ్యం చ శుద్ధ్యతి ॥౧౪౨॥

ఉచ్ఛిష్టేన తు సంస్పృష్టో ద్రవ్యహస్తః కథంచన ।

అనిధాయైవ తద్ద్రవ్యమాచాన్తః శుచితామియాత్ ॥౧౪౩॥

ద్రవ్యహస్తపదేన శరీరసంబన్ధమాత్రం ద్రవ్యస్య వివక్షితమ్ । ఆమణిబన్ధాత్పాణీ ప్రక్షాల్యేతి ద్రవ్యహస్తస్యాచమనాసంభవాత్స్కన్ధాదిస్థితద్రవ్యో యద్యుచ్ఛిష్టేన సంస్పృష్టో భవతి, తదా ద్రవ్యమనవస్థాప్యైవ కృతాచమనః శుద్ధ్యతి, ద్రవ్యం చ శుద్ధం భవతి ॥౧౪౩॥

వాన్తో విరిక్తః స్నాత్వా తు ఘృతప్రాశనమాచరేత్ ।

ఆచామేదేవ భుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినః స్మృతమ్ ॥౧౪౪॥

[అనృతౌ తు మృదా శౌచం కార్యం మూత్రపురీషవత్ ।

ఋతౌ తు గర్భం శఙ్కిత్వా స్నానం మైథునినః స్మృతమ్ ॥౨౦॥]

కృతవమనః సంజాతవిరేకః స్నాత్వా ఘృతప్రాశనం కుర్యాత్ । "దశవిరేకాన్విరిక్తః" ఇతి గోవిన్దరాజః । యది భుక్త్వా అనన్తరమేవ వమతి తదా ఆచమనమేవ కుర్యాన్న స్నానఘృతప్రాశనే । మైథునం చ కృత్వా స్నాయాత్ । ఇదం త్వృతుమతీవిషయమ్ ॥౧౪౪॥

సుప్త్వా క్షుత్వా చ భుక్త్వా చ నిష్ఠీవ్యోక్త్వానృతాని చ ।

పీత్వాపోఽధ్యేష్యమాణశ్చ ఆచామేత్ప్రయతోఽపి సన్ ॥౧౪౫॥

నిద్రాక్షుద్భోజనశ్లేష్మనిరసనమృషావాదజరుపానాది కృత్వాఽధ్యయనం చికీర్షుః శుచిరప్యాచామేత్ ॥ యత్తు "భుక్త్వా చోపస్పృశేత్సమ్యక్" ఇతి, తథా "అధ్యేష్యమాణస్త్వాచాన్తః (మ.స్మృ. ౨-౭౦) ఇతి ద్వితీయాధ్యాయోక్తం, తద్ వ్రతాఙ్గత్వేన । ఇహ తు భుక్త్వాఽఽచమనవిధానం పురుషార్థమధ్యయనాఙ్గతయాఽఽచమనవిధానం గృహస్థాదీనామపీతి ॥౧౪౫॥

ఏష శౌచవిధిః కృత్స్నో ద్రవ్యశుద్ధిస్తథైవ చ ।

ఉక్తో వః సర్వవర్ణానాం స్త్రీణాం ధర్మాన్నిబోధత ॥౧౪౬॥

ఏష వర్ణానాం జననమరణాదౌ దశరాత్రాదిరశౌచవిధిః సమగ్రో ద్రవ్యాణాం తైజసాదీనాం చేలాదీనాం చ జలాదినా శుద్ధివిధిర్యుష్మాకముక్తః । ఇదానీం స్త్రీణామనుష్ఠేయం ధర్మం శృణుత ॥౧౪౬॥

బాలయా వా యువత్యా వా వృద్ధయా వాఽపి యోషితా ।

న స్వాతన్త్ర్యేణ కర్తవ్యం కించిత్కార్యం గృహేష్వపి ॥౧౪౭॥

బాల్యే యౌవనే వార్ధకే చ వర్తమానయా కించిత్సూక్ష్మమపి కార్యం భర్త్రాద్యననుమత న స్వాతన్త్ర్యేణ కర్తవ్యమితి ॥౧౪౭॥

బాల్యే పితుర్వశే తిష్ఠేత్పాణిగ్రాహస్య యౌవనే ।

పుత్రాణాం భర్తరి ప్రేతే న భజేత్స్త్రీ స్వతన్త్రతామ్ ॥౧౪౮॥

కింతు బాల్యే పితుర్వశే తిష్ఠేత్ । యౌవనే భర్తుః । భర్తరి మృతే పుత్రాణామ్ । తదభావే

తత్సపిణ్డేషు చాసత్సు పితృపక్షః ప్రభుః స్త్రియః ।

పక్షద్వయావసానే తు రాజా భర్తా స్త్రియా మతః ॥

ఇతి నారదేవచనాజ్జ్ఞాతిరాజాదీనామాయత్తా స్యాత్కదాచిన్నః స్వతన్త్రా భవేత్ ॥౧౪౮॥

పిత్రా భర్త్రా సుతైర్వాపి నేచ్ఛేద్విరహమాత్మనః ।

ఏషాం హి విరహేణ స్త్రీ గర్హ్యే కుర్యాదుభే కులే ॥౧౪౯॥

పిత్రా పత్యా పుత్రైర్వా నాత్మనో విరహం కుర్యాత్ । యస్మాదేషాం వియోగేన స్త్రీ బన్ధకీభావం గతాపి పతిపితృకులే నిన్దితే కరోతి ॥౧౪౯॥

సదా ప్రహృష్టయా భావ్యం గృహకార్యేషు దక్షయా ।

సుసంస్కృతోపస్కరయా వ్యయే చాముక్తహస్తయా ॥౧౫౦॥

సర్వదా భర్తరి విరుద్ధేఽపి ప్రసన్నవదనతయా గృహ కర్మణి చతురయా సుశోధితకుణ్డకటాహాదిగృహభాణ్డయా వ్యయే చాబహుప్రదయా స్త్రియా భవితవ్యమ్ ॥౧౫౦॥

యస్మై దద్యాత్పితా త్వేనాం భ్రాతా వాఽనుమతే పితుః ।

తం శుశ్రూషేత జీవన్తం సంస్థితం చ న లఙ్ఘయేత్ ॥౧౫౧॥

యస్మై పితా ఏనాం దద్యాత్పితురనుమత్యా భ్రాతా వా, తం జీవన్తం పరిచరేన్మృతం చ నాతిక్రామేత్ । వ్యభిచారేణ తదీయశ్రాద్ధతర్పణాదివిరహితయా పారలౌకికకృత్యఖణ్డనేన చ ॥౧౫౧॥

మఙ్గలార్థం స్వస్త్యయనం యజ్ఞశ్చాసాం ప్రజాపతేః ।

ప్రయుజ్యతే వివాహేషు ప్రదానం స్వామ్యకారణమ్ ॥౧౫౨॥

యదాసాం స్వస్త్యయనశాన్త్యనుమన్త్రవచనాదిరూపం, యశ్చాసాం ప్రజాపతియాగః ప్రజాపత్యుద్దేశేనాజ్యహోమాత్మకం వివాహేషు క్రియతే తన్మఙ్గలార్థంమభీష్టసంపత్త్యర్థ కర్మ । యత్పునః ప్రథమం ప్రదానం వాగ్దానాత్మకం తదేవ భర్తుః స్వామ్యజనకమ్ । తతశ్చ వాగ్దానాదారభ్య స్త్రీ భర్తృపరతన్త్రీ । తస్మాత్తం శ్రయేతేతి పూర్వోక్త శేషః । యత్తు అష్టమే వక్ష్యతే—

తేషాం నిష్ఠా తు విజ్ఞేయా విద్వద్భిః సప్తమే పదే । (మ. స్మృ. ౮-౨౨౭)

ఇతి, తద్భార్యాత్వసంస్కారార్థమిత్యవిరోధః ॥౧౫౨॥

అనృతావృతుకాలే చ మన్త్రసంస్కారకృత్పతిః ।

సుఖస్య నిత్యం దాతేహ పరలోకే చ యోషితః ॥౧౫౩॥

యతః మన్త్రసంస్కారో వివాహస్తకర్తా భర్తా "ఋతావుపేయాత్సర్వత్ర వా ప్రతిషిద్ధవర్జమ్" ఇతి గోతమవచనాదృతుకాలే, అన్యదా చ నియమిహ లోకే చ సుఖస్య దాతా తదారాధనేన చ స్వర్గాదిప్రాప్తేః పరలోకేఽపి సుఖస్య దాతేతి ॥౧౫౩॥

విశీలః కామవృత్తో వా గుణైర్వా పరివర్జితః ।

ఉపచర్యః స్త్రియా సాధ్వ్యా సతతం దేవవత్పతిః ॥౧౫౪॥

[దానప్రభృతి యా తు స్యాద్యావదాయుః పతివ్రతా ।

భర్తృలోకం న త్యజతి యథవారున్ధతీ తథా ॥౨౧॥]

సదాచారశున్యః స్త్ర్యన్తరానురక్తో వా విద్యాదిగుణహీనో వా తథాపి సాధ్వ్యా స్త్రియా దేవవత్పవిరారాధనీయః ॥౧౫౪॥

నాస్తి స్త్రీణాం పృథగ్యజ్ఞో న వ్రతం నాప్యుపోషణమ్ ।

పతిం శుశ్రూషతే యేన తేన స్వర్గే మహీయతే ॥౧౫౫॥

[పత్యౌ జీవతి యా తు స్త్రీ ఉపవాసం వ్రతం చరేత్ ।

ఆయుష్యం హరతే భర్తుః నరకం చైవ గచ్ఛతి ॥౨౨॥]

యథా భర్తుః కస్యాశ్చిత్పత్న్యా రజోయోగాదినా అనుపస్థితావపి పత్న్యన్తరేణ యజ్ఞనిష్పత్తిః తథా న స్త్రీణాం భర్త్రా వినా యజ్ఞసిద్ధిః । నాపి భర్తురనుమతిమన్తరేణ వ్రతోపవాసౌ, కింతు భర్తృపరిచర్యయైవ స్త్రీ స్వర్గలోకే పూజ్యతే ॥౧౫౫॥

పాంణిగ్రాహస్య సాధ్వీ స్త్రీ జీవతో వా మృతస్య వా ।

పతిలోకమభీప్సన్తీ నాచరేత్కించిదప్రియమ్ ॥౧౫౬॥

పత్యా సహ ధర్మాచరణేన యోఽర్జితః స్వర్గాదిలోకః తమిచ్ఛన్తీ సాధ్వీ స్త్రీ జీవతో వా మృతస్య వా భర్తుర్న కిఞ్చిదప్రియమర్జయేత్ । మృతస్యాప్రియం వ్యభిచారేణ విహితశ్రాద్ధఖణ్డనేన చ ॥౧౫౬॥

కామం తు క్షపయేద్దేహం పుష్పమూలఫలైః శుభైః ।

న తు నామాపి గృహ్ణీయాత్పత్యౌ ప్రేతే పరస్య తు ॥౧౫౭॥

వృత్తిసంభవేఽపి పుష్పమూలఫలైః పవిత్రైశ్చ దేహం క్షపయేదల్పాహారేణ క్షీణం కుర్యాత్ । న చ భర్తరి మృతే వ్యభిచారధియా పరపురుషస్య నామాప్యుచ్చారయేత్ ॥౧౫౭॥

ఆసీతామరణాత్క్షాన్తా నియతా బ్రహ్మచారిణీ ।

యో ధర్మ ఏకపత్నీనాం కాఙ్క్షన్తీ తమనుత్తమమ్ ॥౧౫౮॥

క్షమాయుక్తా నియమవతీ ఏకభర్తృకాణాం యో ధర్మః ప్రకృష్టతమస్తమిచ్ఛన్తీ మధుమాంసమైథునవర్జనాత్మకబ్రహ్మచర్యశాలినీ మరణపర్యన్తం తి ష్ఠేత్ । అపుత్రాపి పుత్రార్థం న పరపురుషం సేవేత ॥౧౫౮॥

అనేకాని సహస్రాణి కుమారబ్రహ్మచారిణామ్ ।

దివం గతాని విప్రాణామకృత్వా కులసంతతిమ్ ॥౧౫౯॥

బాల్యత ఏవ బ్రహ్మచారిణామకృతదారాణాం సనకవాలఖిల్యాదీతాం బ్రాహ్మణానాం బహూని సహస్రాణి కులవృద్ధ్యర్థం సంతతిమనుత్పాద్యాపి స్వర్గ గతాని ॥౧౫౯॥

మృతే భర్తరి సాధ్వీ స్త్రీ బ్రహ్మచర్యే వ్యవస్థితా ।

స్వర్గం గచ్ఛత్యపుత్రాపి యథా తే బ్రహ్మచారిణః ॥౧౬౦॥

సాధ్వాచారా స్త్రీ మృతే భర్తర్యకృతపురుషాన్తరమైథునా పుత్రరహితాఽపి స్వర్గం గచ్ఛతి । యథా తే సనకవాలఖిల్యాదయః స్వర్గం గతాః ॥౧౬౦॥

అపత్యలోభాద్యా తు స్త్రీ భర్తారమతివర్తతే ।

సేహ నిన్దామవాప్నోతి పతిలోకాచ్చ హీయతే ॥౧౬౧॥

పుత్రో మే జాయతాం తేన స్వర్గం ప్రాప్స్యామీతి లోభేన యా స్త్రీ భర్తారమతిక్రమ్య వర్తతే, వ్యభిచరతీత్యర్థః । సేహ లోకే గర్హాం ప్రాప్నోతి, పరలోకం చ స్వర్గం తేన పుత్రేణ న లభతే ॥౧౬౧॥

అన్నైవ హేతుమాహ—

నాన్యోత్పన్నా ప్రజాస్తీహ న చాప్యన్యపరిగ్రహే ।

న ద్వితీయశ్చ సాధ్వీనాం క్వచిద్భర్తోపదిశ్యతే ॥౧౬౨॥

యస్మాద్భర్తృవ్యతిరిక్తేన పురుషేణోత్పన్నా సా ప్రజా తస్యాః శాస్త్రీయా న భవతి । న చాన్యపత్న్యాముత్పాదితోత్పాదకస్య ప్రజా భవతి । ఏతచ్చానియోగోత్పాదితవిషయమ్ । బహుభర్తృకేయమితి లోకప్రసిద్ధేః । ద్వితీయోఽపి భవ । న తస్మాదన్యోత్పాదితత్వమసిద్ధమిత్యాశఙ్క్యాహ— నేతి । లోకే గర్హాప్రసిద్ధావపి సాంధ్వాచారాణాం న క్వచిచ్ఛాస్త్రే ద్వితీయోభతోపదిశ్యతే । ఏవం సతి పునర్భూత్వమపి ప్రతిషిద్ధమ్ ॥౧౬౨॥

పతిం హిత్వాఽపకృష్టం స్వముత్కృష్టం యా నిషేవతే ।

నిన్ద్యైవ సా భవేల్లోకే పరపూర్వేతి చోచ్యతే ॥౧౬౩॥

అపకృష్ట క్షత్రియాదికం స్వకీయం పతిం త్యక్త్వోత్కృష్టబ్రాహ్మణాదికం యా ఆశ్రయతి సా లోకే గర్హణీయైవ భవతి । పరోఽన్యః పూర్వో భర్తాఽస్యా అభూదితి చ లోకైరుచ్యతే ॥౧౬౩॥

వ్యభిచారఫలమాహ—

వ్యభిచారాత్తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతామ్ ।

శృగాలయోనిం ప్రాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే ॥౧౬౪॥

పరపురుషోపభోగేన స్త్రీ ఇహ లోకే గర్హణీయతాం లభతే, మృతా చ శృగాలీ భవతి, కుష్ఠాదిరోగౌశ్చ పీడయతే॥౧౬౪॥

పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయుతా।

సా భర్తృలోకమాప్నోతి సద్భిః సాధ్వీతి చోచ్యతే॥౧౬౫॥

మనోవాగ్దేహసంయతేతి విశేషణోపాదానాత్ యా మనోవాగ్దేహైరేవ భర్తారం న వ్యభిచరతి సా భర్తృమాత్రనిష్ఠమనోవాగ్దేహవ్యాపారత్వాద్భర్త్రా సహార్జితోల్లోకాన్ప్రాప్నోతి। ఇహ చ శిష్టైః సాధ్వీత్యుచ్యతే। వాఙ్మనసాభ్యామపి పతిం న వ్యభిచరేదితి విధానార్థో దైహికవ్యభిచారనివృత్తేరుకాయా అప్యనువాదః॥౧౬౫॥

అనేన నారీవృత్తేన మనోవాగ్దేహసంయతా।

ఇహాగ్ర్యాం కీర్తిమాప్నోతి పతిలోకే పరత్ర చ॥౧౬౬॥

అనేన స్త్రీధర్మప్రకారేణోక్తేనాచారేణ పతిశుశ్రూషాభర్తృవ్యభివారాదినా మనోవాక్కాయసంయతా స్త్రీ ఇహ లోకే చ ప్రకృష్టాం కీర్తిం పరత్ర పత్యా సహాజితం చ స్వర్గాదిలోకం ప్రాప్నోతీతి ప్రకరణార్థోంపసంహారః॥౧౬౬॥

ఏవం వృత్తాం సవర్ణాం స్త్రీం ద్విజాతిః పూర్వమారిణీమ్।

దాహయేదగ్నిహోత్రేణ యజ్ఞపాత్రైశ్చ ధర్మవిత్॥౧౬౭॥

ద్విజాతిః సమానవర్ణాం యథోక్తాచారయుక్తాం పూర్వమృతాం శ్రౌతస్మార్తాగ్నిభిర్యజ్ఞపాత్రేశ్చ దాహధర్మజ్ఞో దాహయేత్॥౧౬౭॥

భార్యాయై పూర్వమారిణ్యై దత్త్వాగ్నీనన్త్యకర్మణి।

పునర్దారక్రియాం కుర్యాత్పునరాధానమేవ చ॥౧౬౮॥

పూర్వంమృతాయాఅన్త్యకర్మణి దాహనిమిత్తమగ్నీన్సమర్ప్య గృహస్థాశ్రమమిచ్ఛన్నుత్పన్నపుత్రోఽనుత్పన్నపుత్రో వా పునర్వివాహం కుర్యాత్। స్మార్తాగ్నీన్ శ్రౌతాగ్నీన్వా ఆదధ్యాత్॥౧౬౮॥

అనేన విధినా నిత్యం పఞ్చయజ్ఞాన్న హాపయేత్।

ద్వితీయమాయుషో భాగం కృతదారో గృహే వసేత్॥౧౬౯॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

అనేన తృతీయాధ్యాయాద్యుక్తవిధినా ప్రత్యహం పఞ్చయజ్ఞాన్న త్యజేత్। ద్వితీయమాయుర్భాగం కృతదారపరిగ్రహోఽనేనైవ యథోక్తవిధినా గృహస్థవిహితాన్ధర్మాననుతిష్ఠేత్। గృహస్థధర్మత్వేఽపి పఞ్చయజ్ఞానాం ప్రకృష్టధర్మజ్ఞాపనార్థః పృథఙ్నిర్దేశః॥౧౬౯॥ క్షే. శ్లో. ౨౨॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ పఞ్చమోఽధ్యాయః॥౫॥

అథ షష్ఠోఽధ్యాయః।

ఏవం గృహాశ్రమే స్థిత్వా విధివత్స్నాతకో ద్విజః।

వనే వసేత్తు నియతో యథావద్విజితేన్ద్రియః॥౧॥

[అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి ధర్మం వైఖానసాశ్రమమ్।

వన్యమూలఫలానాం చ విధిం గ్రహణమోక్షణే॥౨॥]

ఆశ్రమసముచ్చయపక్షాశ్రితో ద్విజాతిః కృతసమావర్తన ఉక్తప్రకారేణ యథాశాస్త్రం గృహాశ్రమమనుష్ఠాయ నియతః కృతనిశ్చయో యథావిధానం వక్ష్యమాణధర్మేణ యథాహం విశేషేణ జితేన్ద్రియః। పరిపక్వ కషాయ ఇత్యర్థః। వానప్రస్థాశ్రమమనుతిష్ఠేత్॥౧॥

గృహస్థస్తు యదా పశ్యేద్వలీపలితమాత్మనః।

అపత్యస్యైవ చాపత్యం తదాఽరణ్యం సమాశ్రయేత్॥౨॥

గృహస్థో యహాఽఽత్మదేహస్య త్వక్శైథిల్యం కేశధావల్యం పుత్రస్య పుత్రం చ పశ్యతి? తథావిధవయోఽవస్థయా విగతవిషయరాగతయా వనమాశ్రయేత్॥౨॥

సన్త్యజ్య గ్రామ్యమాహారం సర్వం చైవ పరిచ్ఛదమ్।

పుత్రేషు భార్యాం నిక్షిప్య వనం గచ్ఛేత్సహైవ వా॥3॥

గ్రామ్యం వ్రీహియవాదికం భక్ష్యం సర్వం చ గవాశ్వశాయ్యాదిపరిచ్ఛదం పరిత్యజ్య విద్యమానభార్యశ్చ వనవాసమనిచ్ఛన్తీం భార్యాం పుత్రేషు సమర్ప్య ఇచ్ఛన్త్యా సహైవ వనం గచ్ఛేత్॥3॥

అగ్ని హోత్రం సమాదాయ గృహ్యం చాగ్నిపరిచ్ఛదమ్।

గ్రామాదరణ్యం నిఃసృత్య నివసేన్నియతేన్ద్రియః॥౪॥

శ్రౌతాగ్నిమావసథ్యాగ్నిమగ్న్యుపకరణం చ స్రుక్స్రువాది గృహీత్వా గ్రామాదరణ్యం నిఃసృత్య గత్వా సంయతేన్ద్రియః సన్నివసేత్॥౪॥

మున్యన్నైర్వివిధైర్మేధ్యైః శాకమూలఫలేన వా।

ఏతానేవ మహాయజ్ఞాన్నిర్వపేద్విధిపూర్వకమ్॥౫॥

మున్యన్నైర్నీవారాదిభిర్నానాప్రకారైః పవిత్రైః శాకమూలఫలైర్వాఽరణ్యోద్భవైః ఏతానేవ గృహస్థస్య పూర్వోక్తాన్మహాయజ్ఞాన్ యథాశాస్త్రమనుతిష్ఠేత్॥౫॥

వసీత చర్మ చీరం వా సాయం స్నాయాత్ప్రగే తథా।

జటాశ్చ విభృయాన్నిత్యం శ్మశ్రులోమనఖాని చ॥౬॥

మృగాదిచర్మ వృక్షవల్కలం వా ఆచ్ఛాదయేత్। హారీతేన తు —
“వల్కలశాణచర్మచీరకుశముఞ్జఫలకవాసాః” ఇతి విదధతా వల్కలాదికమణ్యనుజ్ఞాతమ్। సాయంప్రాతః స్నాయాత్। జటాశ్మశ్రులోమనఖాని నిత్యం ధారయేత్॥౬॥

యద్భక్ష్యం స్యాత్తతో దద్యాద్బలిం భిక్షాం చ శక్తితః।

అమ్మూలఫలభిక్షాభిరర్చయేదాశ్రమాగతాన్॥౭॥

యదుప్భుఞ్జీత తతో యథాశక్తి బలిం భిక్షాం చ దద్యాత్। బలిమితి తు వైశ్వదేవనిత్యశ్రాద్ధయోరుపలక్షణమ్, “ఏతానేవ మహాయజ్ఞాన్” (మ. స్మృ. ౬-౫) ఇతి విహితత్వాత్। ఆశ్రమాగతాఞ్జలఫల్మూలభిక్షాదానేన పూజయేత్॥౭॥

స్వాధ్యాయే నిత్యయుక్తః స్యాద్దాన్తో మైత్రః సమాహితః।

దాతా నిత్యమనాదాతా సర్వభూతానుకమ్పకః॥౮॥

వేదాభ్యాసే నిత్యయుక్తః స్యాత్। శోతాతపాదిద్వన్ద్వసహిష్ణుః సర్వోపకారకః సంయతమనాః సతతం దాతా ప్రతిగ్రహనివృత్తః సర్వభూతేషు కృపావాన్భవేత్॥౮॥

వైతానికం చ జుహుయాదగ్నిహోత్రం యథావిధి।

దర్శమస్కన్దయన్పర్వ పౌర్ణమాసం చ యోగతః॥౯॥

గార్హపత్యకుణ్డస్థానామగ్నీనామాహవనీయదక్షిణాగ్నికుణ్డయోవింహారో వితానం, తత్ర భవం వైతానికమగ్నిహోత్రం యథాశాస్త్రమనుతిష్ఠేత్ దర్శం పౌర్ణమాసం చ పర్వేతి శ్రౌతస్మార్తదర్శపౌర్ణమాసౌ యోగతః స్వకాలే అస్కన్దయన్నపరిత్యజన్। ర్భార్యానిక్షేపపక్షే చ రజస్వలాయామివ భార్యాయామేతేషామనుష్ఠానముచితమ్, విశేషాశ్రవణాత్॥౯॥

ఋక్షేష్ట్యాగ్రయణం చైవ చాతుర్మాస్యాని చాహరేత్।

తురాయణం చ క్రమశో దక్షస్యాయనమేవ చ॥౧౦॥

ఋక్షేష్టిర్నక్షత్రేష్టిః ఆగ్రయణం నవసస్యేష్టిః, ఋక్షేష్ట్యాగ్రయణమితి సమాహారద్వన్ద్వః। తథా చాతుర్మాస్యతురాయణదాక్షాయణాని శ్రౌతకర్మాణి క్రమేణ కుర్యాత్।

అన్న కేచిత్, సర్వమేతత్స్రౌతం దర్శపౌర్ణమాసాది కర్మ వానప్రస్థస్య స్తుత్యర్థముచ్యతే, న త్వస్యానుష్ఠేయం గ్రామ్యవ్రీహ్యాదిసాధ్యత్వాదేషాం చ। న చ స్మృతిః శ్రౌతాఙ్గబాధనే శక్తేత్యాహుః। తదసత్, "వాసన్తశారదైః" ఇత్యుత్తరశ్లోకే మున్యన్నైర్నీవారాదిభిర్వానప్రస్థవిషయతయా స్పష్టస్య చరుపురోడాశాదివిధేర్బాధనస్యాన్యాయ్యత్వాత్। గోవిన్దరాజస్తు వ్రీహ్యాదిభిరేవ కథఞ్చిదరణ్యజాతైరేతాన్నిర్వర్తయిష్యత ఇత్యాహ॥౧౦॥

వాసన్తశారదైర్మేధ్యైర్మున్యన్నైః స్వయమాహృతైః।

పురోడాశాంశ్చరూంశ్చైవ విధివన్నిర్వపేత్పృథక్॥౧౧॥

వసన్తోద్భవైః శరదుద్భవైర్మేధ్యైర్యాగాఙ్గభూతైర్మున్యన్నైర్నీవారాదిభిః స్వయమానీతైః పురోడాశాంశ్చరున్ యథాశాఖం తత్తద్యాగాదిసిద్ధయే సమ్పాదయేత్॥౧౧॥

దేవతాభ్యస్తు తద్ధుత్వా వన్యం మేధ్యతరం హవిః।

శేషమాత్మని యుఞ్జీత లవణం చ స్వయం కృతమ్॥౧౨॥

తద్వనోద్భవనీవారాదికసాధితమతిశయేన యాగార్హం హవిదవతాభ్య ఉపకల్ప్య శేషాన్నముపభుఞ్జీత। ఆత్మనా చ కృతం లవణమూషరలవణాద్యుపభుఞ్జీత॥౧౨॥

స్థలజౌదకశాకాని పుష్పమూలఫలాని చ।

మేధ్యవృక్షోద్భవాన్యద్యాత్స్నేహాంశ్చ ఫలసమ్భవాన్॥౧౩॥

స్థలజలోద్భవశాకాన్యరణ్యయజ్ఞియవృక్షోద్భవాని
పుష్పమూలఫలానీక్షుద్యాదిఫలోద్భవాంశ్చ స్నేహానద్యాత్॥౧౩॥

వర్జయేన్మధు మాంసం చ భౌమాని కవకాని చ।

భూస్తృణం శిగ్రుకం చైవ శ్లేష్మాతకఫలాని చ॥౧౪॥

మాక్షికం, మాంసం, భౌమానీతి ప్రసిద్ధదర్శనార్థమ్। భౌమాదీని కవకాని ఛన్నాకాన్, భూస్తృణం మాలవదేశే ప్రసిద్ధం శాకం, శిగ్రుక్రం వాహీకేషు ప్రసిద్ధం శాకం, శ్లేష్మాతకఫలాని వర్జయేత్।

గోవిన్దరాజస్తు భౌమాని కవకానీత్యన్యవ్యవచ్ఛేదకం విశేషణమిచ్ఛన్భౌమానాం కవకానాం నిషేధః, వార్క్షాణాం తు భక్షణమాహ। తదయుక్తమ్, మనుతైవ పఞ్చమే ద్విజాతేరేవ కవకమాత్రనిషేధాద్వనస్థగోచరతయా నియమాతిశయస్యోచితత్వాత్। యమస్తు —

భూమిజం వృక్షజం వాఽపి ఛత్రాకం భక్షయన్తి యే।

బ్రహ్మఘ్నాంస్తాన్విజానీయాద్ బ్రహ్మవాదిషు గర్హితాన్॥

ఇతి విశేషేణ వృక్షజస్యాపి నిషేధమాహ ।

(౧) మేధాతిథిస్తు భౌమానీతి స్వతన్త్రం పదం వదన్గోజిహ్వికా నామ కశ్చిత్పదార్థో వనేచరాణాం ప్రసిద్ధస్తద్విషయం నిషేధమాహ। తదపి బహుష్వభిధానకోశాదిష్వప్రసిద్ధం న శ్రద్ధధీమహి। కవకానాం ద్విజాతివిశేషే పాఞ్చమికే నిషేధే సత్యపి పునర్నిషేధో భూస్తృణాదీనాం నిషేధేఽపి చ సమప్రాయశ్చిత్తవిధానార్థః॥౧౪॥

త్యజేదాశ్వయుజే మాసి మున్యన్నం పూర్వసఞ్చితమ్।

జీర్ణాని చైవ వాసాంసి శాకమూలఫలాని చ ॥౧౫॥

షష్ఠోఽధ్యాయః।

సమ్వత్సరనిచయపక్షే పూర్వసఞ్చితనీవారాద్యన్నం, జీర్ణాని చ వాసాంసి, శాకమూలఫలాని చాశ్వినే మాసి త్యజేత్॥౧౫॥

న ఫాలకృష్టమశ్నీయాదుత్సృష్టమపి కేనచిత్।

న గ్రామజాతాన్యార్తోఽపి మూలాని చ ఫలాని చ॥౧౬॥

అరణ్యేఽపి ఫాలకృష్టప్రదేశే జాతం స్వామినోపేక్షితమపి వ్రోహ్యాది నాద్యాత్। తథా గ్రామజాతాన్యఫాలకృష్టభుభాగేఽపి లతావృక్షమూలఫలాని క్షుత్పీడితోఽపి న భక్షయేత్॥౧౬॥

అగ్నిపక్వాశనో వా స్యాత్కాలపక్వభుగేవ వా।

అశ్మకుట్టో భవేద్వాఽపి దన్తోలుఖలికోఽపి వా॥౧౭॥

అగ్నిపక్వం వన్యమన్నం, కాలపక్వం వా ఫలాది। యద్వా నోలూఖలముసలాభ్యాం, కింతు పాషాణేన చూర్ణీకృత్యాపక్వమేవాద్యాత్। దన్తా శ్వోలూఖలస్థానాని యస్య తథావిధో వా భవేత్॥౧౭॥

సద్యః ప్రక్షాలకో వా స్యాన్మాససఞ్చయికోఽపి వా।

షరామాసనిచయో వా స్యాత్సమానిచయ ఏవ వా ॥౧౮॥

ఏకాహమాత్రజీవనోచితం మాసవృత్త్యుపచితం వా షణ్మాససంవత్సరనిర్వాహసమర్థం వా నీవారోదికం సఞ్చినుయాత్। యథాపూర్వం నియమాతిశయః। మాసవృత్తియోగ్యసఞ్చయో మాససఞ్చయః సోఽస్యాతోతి "అత ఇనిఠనౌ" (పా. సూ. ౫ / ౨ / ౧౧౫) ఇతి ఠన్ప్రత్యయేన మాససంచయిక ఇతి రూపమ్॥౧౮॥

నక్తం చాన్నం సమశ్నీయాద్దివా వాఽఽహృత్య శక్తితః।

చతుర్థకాలికో వా స్యాత్స్యాద్వాప్యష్టమకాలికః॥ ౧౯॥

యథాసామర్థ్యమన్నమాహృత్య ప్రదోషే భుఞ్జీత। అహన్యేవ వా చతుర్థకాలాశనో వా స్యాత ! "సాయంప్రాతర్మనుష్యాణామశనం దేవనిర్మితమ్" ఇతి విహితం తత్రైకస్మిన్నహన్యుపోష్యాపరేద్యు సాయం భుఞ్జీత। అష్టమకాలికో వా భవేత్। త్రిరాత్రముపోష్య చతుర్థస్యాహ్నో రాత్రౌ భుఞ్జీత॥౧౯॥

చాన్ద్రాయణవిధానైర్వా శుక్లకృష్ణే చ వర్తయేత్।

పక్షాన్తయోర్వాఽప్యశ్నీయాద్యవాగూం క్వథితాం సకృత్॥౨౦॥

[యతః పత్రం సమాదద్యాన్న తతః పుష్పమాహరేత్।

యతః పుష్పం సమాదద్యాన్న తతః ఫలమాహరేత్॥౨॥

శుక్లకృష్ణయోః "ఏకైకం హ్రాసయేత్పిణ్డం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్" (మ. స్మృ. ౧౧-౨౧౬) ఇత్యాదినైకాదశాధ్యాయే చ వక్ష్యమాణైశ్చాన్ద్రాయణైర్వా వర్తయేత్। పక్షాన్తౌ

పౌర్ణమాస్యమావాస్యే తత్ర శృతాంయవాగూం వాఽప్యశ్నీయాత్। సకృదితి సాయం ప్రాతర్వా॥౨౦॥

పుష్పమూలఫలైర్వాఽపి కేవలైర్వర్తయేత్సదా।

కాలపక్వైః స్వయంశీర్ణైర్వైఖానసమతే స్థితః॥౨౧॥

పుష్పమూలఫలైరవ వా కాలపక్వైః నాగ్నిపక్వైః స్వయంపతితైర్జీవేత్। వైఖానసో వానప్రస్థః తద్ధర్మప్రతిపాదకశాస్త్రదర్శనే స్థితః। తేనైతదుక్తమన్యదపి వైఖానసశాస్త్రోక్తం ధర్మమనుతిష్ఠేత్॥౨౧॥

భూమౌ విపరివర్తేత తిష్ఠేద్వా ప్రపదైర్దినమ్।

స్థానాసనాభ్యాం విహరేత్సవనేషూపయన్నపః॥౨౨॥

కేవలాయాం భూమౌ లుణ్ఠన్గతాగతాని కుర్యాత్। స్థానాసనాదావుపవిశేత్। ఉత్తిష్ఠేత్పర్యటేదిత్యర్థః। ఆవశ్యకం స్నానభోజనాదికాలం విహాయ చాయం నియమః, ఏవముత్తరత్రాపి। పాదాగ్రాభ్యాం వా దినం తిష్ఠేత్కఞ్చిత్కాలం స్థిత ఏవ స్యాత్ కఞ్చిచ్చోపవిష్ట ఏవ న త్వన్తరా పర్యటత్। సవనేషు సాయంప్రాతర్మధ్యాహ్నేషు స్నాయాత్। యత్తు సాయం ప్రగే తథేత్యుక్తం తేన సహాస్య నియమాతిశశయాపేక్షో వికల్పః॥౨౨॥

గ్రీష్మే పఞ్చతపాస్తు స్యాద్వర్షాస్వభ్రావకాశికః।

ఆర్ద్రవాసాస్తు హేమన్తే క్రమశో వర్ధయంస్తపః॥౨౩॥

ఆత్మతపోవివృద్ధ్యర్థం గ్రీష్మే చతుర్దిగవస్థితైరగ్నిభిరూర్ధ్వం వాఽఽదిత్యతేజసాత్మాన తాపయేత్। వర్షాస్వభ్రావకాశమాశ్రయేత్। యత్ర దేశే దేవో వర్షతి తత్ర ఛత్రాద్యావరణరహితస్తిష్ఠేదిత్యర్థః। హేమన్తే చార్ద్రవాసా భవేత్। ఋతుత్రయసమ్వత్సరావలమ్బేనాయం సాంవత్సరిక ఏవ నియమః॥౨౩॥

ఉపస్పృశంస్త్రిషవణం పితౄన్దేవాంశ్చ తర్పయేత్।

తపశ్చరంశ్చోగ్రతరం శోషయేద్ దేహమాత్మనః॥౨౪॥

విహితమపి త్రిషవణం స్నానం దేవర్షిపితృతర్పణవిధానార్థమనుద్యతే। ప్రాతర్మధ్యందినంసాయంసవనేషు త్రిష్వపి దేవర్షిపితృతర్పణం కుర్వన్। అన్యదపి పక్షమాసోపవాసాదికం తీవ్రవ్రతం తపోఽనుతిష్ఠన్। యథోక్తం యమేన —

పక్షోపవాసినః కేచిత్కేచిన్మాసోపవాసినః। ఇతి।

స్వశరీరం శోషయేత్॥౨౪॥

అగ్నీనాత్మని వైతానాన్సమారోప్య యథావిధి।

అనగ్నిరనికేతః స్యాన్మునిర్మూలఫలాశనః॥౨౫॥

శ్రౌతానగ్నీన్వైఖానసశాస్త్రవిధానేన భస్మపానాదినా ఆత్మని సమారోప్య లౌకికాగ్నిగృహశూన్యః। యథా వక్ష్యతి “వృక్షమూలనికేతనః” (మ. స్మృ. ౬ - ౨౬) ఇతి। మునిర్మౌనవ్రతచారీ ఫలమూలాశన ఏవ స్యాత్। నీవారాద్యపి నాశ్నీయాత్। ఏతచ్చోర్ధ్వం షణ్మాసేభ్యోఽప్యుపరి “అనగ్నిరనికేతనః” ఇతి వసిష్ఠవచనాత్షణ్మాసోపర్యనగ్నిత్వమనికేతత్వం చ॥౨౫॥

అప్రయత్నః సుఖార్థేషు బ్రహ్మచారీ ధరాశయః।

శరణేష్వమమశ్చైవ వృక్షమూలనికేతనః॥౨౬॥

సుఖప్రయోజనేషు స్వాదుఫలభక్షణశీతాతపపరిహారాదిషు ప్రయత్నశూన్యోఽస్త్రీసమ్భోగీ భుశాయీ చ నివాసస్థానేషు మమత్వరహితో వృక్షమూలవాసీ స్యాత్॥౨౬॥

తాపసేష్వేవ విప్రేషు యాత్రికం భైక్షమాహరేత్।

గృహమేధిషు చాన్యేషు ద్విజేషు వనవాసిషు॥౨౭॥

ఫలమూలాసమ్భవే చ వానప్రస్థేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రాణమాత్రధారణోచితం భక్షమాహరేత్, తదభావే చాన్యేభ్యో గృహస్థేభ్యో ద్విజేభ్యః॥ ౨౭॥

గ్రామాదాహృత్య వాఽశ్నీయాదష్టౌ గ్రాసాన్వనే వసన్।

ప్రతిగృహ్య పుటేనైవ పాణినా శకలేన వా॥౨౮॥

తస్యాప్యసమ్భవే గ్రామాదానీయ గ్రామస్యాన్నస్యాష్టౌ గ్రాసాన్పర్ణశరావాదిఖణ్డేన పాణినైవ వా గృహీత్వా వానప్రస్థో భుఞ్జీత॥ ౨౮॥

ఏతాశ్చాన్యాశ్చ సేవేత దీక్షా విప్రో వనే వసన్।

వివిధాశ్చౌపనిషదీరాత్మసంసిద్ధయే శ్రుతీః॥౨౯॥

వానప్రస్థ ఏతా దీక్షా ఏతాన్నియమానన్యాంశ్చ వానప్రస్థశాస్త్రోక్తానభ్యసేత్। ఔపనిషదీశ్చశ్రుతీరూపనిషత్పఠితబ్రహ్మప్రతిపాదకవాక్యాని వివిధాన్యస్యాత్మనో బ్రహ్మసిద్ధయే గ్రన్థతోఽర్థతశ్చాభ్యసేత్॥౨౯॥

ఋషిభిర్బ్రాహ్మణైశ్చైవ గృహస్థైరేవ సేవితాః।

విద్యాతపోవివృద్ధ్యర్థం శరీరస్య చ శుద్ధయే॥౩౦॥

యస్మాదేవా ఋషిభిర్బ్రహ్మదర్శిభిః పరివ్రాజకైర్గృహస్థైశ్చ వానప్రస్థైర్బ్రహ్మద్వైతజ్ఞానవర్మయోర్వివృద్ధర్థముపనిషచ్ఛ్రుతయః సేవితాః, తస్మాదేతాః సేవేతేతి పూర్వస్యానువాదః॥౩౦॥

అపరాజితాం వాఽఽస్థాయ వ్రజేద్ధిశమజిహ్మగః।

ఆనిపాతాచ్ఛరీరస్య యుక్తో వార్యనిలాశనః॥౩౧॥

అచికిత్సితవ్యాధ్యాద్యుద్భవేఽపరాజితామైశానీం దిశమాశ్రిత్యాకుటిలగతియుక్తో యోగనిష్ఠో జలానిలాశన ఆశరీరనిపాతాద్ గచ్ఛేత్। మహాప్రస్థానాఖ్యం శాస్త్రే విహితం చేదం మరణమ్। తేన “న పురాయుషః స్వఃకామీ ప్రేయాత్” ఇతి శ్రుత్యాఽపి న విరోధః। యతః స్వఃకామిశబ్దప్రయోగాదవైధం మరణమనయా నిషిధ్యతే న శాస్త్రీయమ్॥౩౧॥

ఆసాం మహర్షిచర్యాణాం త్యక్త్వాఽన్యతమయా తనుమ్।

వీతశోకభయో విప్రో బ్రహ్మలోకే మహీయతే॥౩౨॥

ఏషాం పూర్వోక్తానుష్ఠానానామన్యతమేనానుష్ఠానేన శరీరం త్యక్త్వాఽపగతదుఃఖభయో బ్రహ్మైవ లోకస్తత్ర పూజాం లభతే, మోక్షమాప్నోతీత్యర్థః। కేవలకర్మణో వానప్రస్థస్య కథం మోక్ష ఇతి చేత్ ? న,

వివిధాశ్చోపనిషదీరాత్మసంశుద్ధయే శ్రుతీః।

ఇత్యనేనాస్యాప్యాత్మజ్ఞానసమ్భవాత్॥౩౨॥

యస్య తు మరణాభావస్తస్యాహ —

వనేషు చ విహృత్యైవం తృతీయం భాగమాయుషః।

చతుర్థమాయుషో భాగం త్యక్త్వా సఙ్గాన్పరివ్రజేత్॥౩౩॥

అనియతపరిమాణత్వాదాయుషస్తృతీయభాగస్య దుర్విజ్ఞానాత్తృతీయమాయుషో భాగమితి రాగక్షయావధి-వానప్రస్థకాలోపలక్షణార్థమ్। అత ఏవ శఙ్ఖలిఖితౌ — “వనవాసాదూర్ధ్వం శాన్తస్య పరిగతవయసః పారివ్రాజ్యమ్” ఇత్యాచఖ్యతుః। ఏవం వనేషు విహృత్యైవం విధివద్ దుశ్చరతపోఽనుష్ఠానప్రకారేణ వానప్రస్థాశ్రమం విషయరాగోపశమనాయ కఞ్చిత్కాలమనుష్ఠాయ “చతుర్థమాయుషో భాగమ్” (మం స్మృం ౪ - ౧) ఇతి శేషాయుఃకాలే సర్వథా విషయసఙ్గాంస్త్యక్త్వా పరివ్రాజకాశ్రమమనుతిష్ఠేత్॥౩౩॥

ఆశ్రమాదాశ్రమం గత్వా హుతహోమో జితేన్ద్రియః।

భిక్షాబలిపరిశ్రాన్తః ప్రవ్రజన్ప్రేత్య వర్ధతే॥౩౪॥

పూర్వపూర్వాశ్రమాదుత్తరోత్తరాశ్రమం గత్వా బ్రహ్మచర్యాద్ గృహస్థాశ్రమం తతో వానప్రస్థాశ్రమమనుష్ఠాయేత్యర్థః। యథాశక్తి గతాశ్రమహుతహోమో జితేన్ద్రియో

భిక్షాబలిదానచిరసేవయా శ్రాన్తః పరివ్రజ్యాశ్రమమనుతిష్ఠన్పరలోకే మోక్షలాభాద్ బ్రహ్మభూతవృద్ధ్యతిశయం ప్రాప్నోతి ॥౩౪॥

ఋణాని త్రీణ్యపాకృత్య మనో మోక్షే నివేశయేత్।

అనపాకృత్య మోక్షం తు సేవమానో వ్రజత్యధః॥౩౫॥

ఆశ్రమసముచ్చయపక్షమాశ్రితో బ్రాహ్మణ ఉత్తరశ్లోకాభిధేయాని త్రీణ్యృణాని సంశోధ్య మోక్షే మోక్షాన్తరఙ్గే పరివ్రజ్యాశ్రమే మనో నియోజయేత్। తాన్యృణాని త్వసంశోధ్య మోక్షం చతుర్థాశ్రమమనుతిష్ఠన్నరకం వ్రజతి॥౩౫॥

తాన్యేవర్ణాని దర్శయతి —

అధీత్య విధివద్వేదాన్పుత్రాంశ్చోత్పాద్య ధర్మతః।

ఇష్ట్వా చ శక్తితో యజ్ఞైర్మనో మోక్షే నివేశయేత్॥౩౬॥

“జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిర్ఋణైర్ఋణవాన్ జాయతే యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః స్వాధ్యాయేన ఋషిభ్యః” ఇతి శ్రూయతే। అతో యథాశాస్త్రం వేదానధీత్య పర్వగమనవర్జనాదిధర్మేణ చ పుత్రానుత్పాద్య యథాసామర్థ్యం జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞాంశ్చానుష్ఠాయ మోక్షాన్తరఙ్గే చతుర్థాశ్రమే మనో నియోజయేత్॥౩౬॥

అనధీత్య ద్విజో వేదాననుత్పాద్య తథా సుతాన్।

అనిష్ట్వా చైవ యజ్ఞైశ్చ మోక్షమిచ్ఛన్వ్రజత్యధః॥౩౭॥

వేదాధ్యయనమకృత్వా పుత్రాననుత్పాద్య యజ్ఞాంశ్చాననుష్ఠాయ మోక్షమిచ్ఛన్నరకం వ్రజతి॥౩౭॥

ప్రాజాపత్యాం నిరూప్యేష్టిం సర్వవేదసదక్షిణామ్।

ఆత్మన్యగ్నీన్సమారోప్య బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేద్ గృహాత్॥౩౮॥

యజుర్వేదీయోపాఖ్యానగ్రన్థోక్తాం సర్వస్వదక్షిణాం ప్రజాపతిదేవతాకామిష్టిం కృత్వా తదుక్తవిధినైవ "ఆత్మన్యగ్నీన్సమారోప్య గృహాత్" ఇత్యభిధానాద్వానప్రస్థాశ్రమమనుష్ఠాయైవ చతుర్థాశ్రమమనుతిష్ఠేత్। ఏతేన మనునా చాతురాశ్రమస్య సముచ్చయోఽపి దర్శితః। శ్రుతిసిద్ధాశ్చైకద్విత్రిచతురాశ్రమాణాం సముచ్చయా వికల్పితాః। తథా జాబాలశ్రుతిః– "బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేద్ గృహీ భూత్వా వనీ భవేద్వనీ భూత్వా ప్రవ్రజేత్। ఇతరథా బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజేద్ గృహాద్వా వనాద్వా" ॥౩౮॥

యో దత్త్వా సర్వభూతేభ్యః ప్రవ్రజత్యభయం గృహాత్।

తస్య తేజోమయా లోకా భవన్తి బ్రహ్మవాదినః॥౩౯॥

యః సర్వేభ్యో భుతారబ్ధేభ్యః స్థావరజఙ్గమేభ్యోఽభయం దత్త్వా గృహాశ్రమాత్ప్రవ్రజతి తస్య బ్రహ్మప్రతిపాదకోపనిషన్నిష్ఠస్య సూర్యాద్యాలోకరహితా హిరణ్యగర్భాదేర్లోకాస్తత్తేజసైవ ప్రకాశా భవన్తి, తానాప్నోతీత్యర్థః॥౩౯॥

యస్మాదణావపి భూతానాం ద్విజాన్నోత్పద్యతే భయమ్।

తస్య దేహాద్విముక్తస్య భయం నాస్తి కుతశ్చన॥౪౦॥

యస్మాద్ ద్విజాత్సూక్ష్మమపి భయం భూతానాం న భవతి తస్య దేహాద్విముక్తస్య వర్తమానదేహనాశే కస్మాదపి భయం న భవతి ॥౪౦॥

అగారాదభినిష్క్రాన్తః పవిత్రోపచితో మునిః।

సముపోఢేషు కామేషు నిరపేక్షః పరివ్రజేత్ ॥౪౧॥

గృహాన్నిర్గతః పవిత్రైర్దణ్డకమణ్డల్వాదిభిర్యుక్తో మునిర్మౌనీ సముపోఢేషు కామేషు కేనచిత్సమ్యక్సమీపం ప్రాపితేషు స్వాద్వన్నాదిషు విగతస్పృహః పరివ్రజేత్। (౧) మేధాతిథిస్తు "పవిత్రైర్మన్త్రజపైరథవా పావనైః కృచ్ఛ్రైర్యుక్తః" ఇతి వ్యాచష్టే ॥౪౨॥

ఏక ఏవ చరేన్నిత్యం సిద్ధ్యర్థమసహాయవాన్।

సిద్ధిమేకస్య సంపశ్యన్న జహాతి న హీయతే ॥౪౨॥

ఏకస్య సర్వసఙ్గవిరహిణో మోక్షావాప్తిర్భవతీతి జానన్నేక ఏవ సర్వదాఽపి మోక్షార్థం చరేత్। ఏక ఏవేత్యనేన పూర్వపరిచితపుత్రాదిత్యాగ ఉచ్యతే। అసహాయవానిత్యుత్తరస్యాపి। ఏకాకీ యది చరతి స కిఞ్చిన్న త్యజతి న కస్యాపి త్యాగేన దుఃఖమనుభవతి, నాపి కేనాపి త్యజ్యతే న కోఽప్యనేన త్యాగదుఃఖమనుభావ్యతే। తతశ్చ సర్వత్ర నిర్మమత్వః సుఖేన ముక్తిమాప్నోతి ॥౪౨॥

అనగ్నిరనికేతః స్యాద్ గ్రామమన్నార్థమాశ్రయేత్।

ఉపేక్షకోఽసంకుసుకో మునిర్భావసమాహితః ॥౪౩॥

అనగ్నిర్లౌకికాగ్నిసంయోగరహితః, శాస్త్రీయాగ్నిం సమారోప్యేతి పూర్వముక్తత్వాత్। అనికేతో గృహశున్యః ఉపేక్షకః శరీరస్య వ్యాధ్యాద్యుత్పాదే తత్ప్రతీకారరహితః, అసంకుసుకః స్థిరమతిః,అసఞ్చయిక ఇత్యన్యే పఠన్తి। మునిర్బ్రహ్మమననాత్, మౌనస్య పూర్వోక్తత్వాత్।

భావేన బ్రహ్మణి సమాహితస్తదేకతానమనా అరణ్యే చ దివారాత్రౌ వసన్భిక్షార్థమేవ గ్రామం ప్రవిశేత్॥४3॥

కపాలం వృక్షమూలాని కుచేలమసహాయతా।

సమతా చైవ సర్వస్మిన్నేతన్ముక్తస్య లక్షణమ్॥४४॥

మృత్మయకర్పరాది। భిక్షాపాత్రం, వాసార్థం వృక్షములాని, స్థూలజీర్ణవస్త్రం కౌపీనకన్థా, సర్వత్ర బ్రహ్మబుద్ధ్యా శత్రు మిత్రాభావః, ఏతన్ముక్తిసాధనత్వాన్ముక్తస్య లిఙ్గమ్॥४४॥

నాభినన్దేత మరణం నాభివన్దేత జీవితమ్।

కాలమేవ ప్రతీక్షేత నిర్దేశం భృతకో యథా॥४५॥

[గ్రైష్మాన్హైమన్తికాన్మాసానష్టౌ భిక్షుర్విచక్రమేత్।

దయార్థం సర్వభూతానాం వర్షాస్వేకత్ర సంవసేత్॥3॥

నాసూర్యం హి వ్రజేన్మార్గం నాదృష్టాం భూమిమాక్రమేత్।

పరిభూతాభిరద్భిస్తు కార్యం కుర్వీత నిత్యశః॥४॥

సత్యాం వాచమహింస్రాం చ వదేదనపకారిణీమ్।

కల్కాపేతామపరుషామనృశంసామపైశునామ్॥५॥]

మరణం జీవనం చ ద్వయమపి న కామయేత్కిన్తు స్వకర్మాధీనం మరణకాలమేవ ప్రతీక్షేత్। నిర్దిశ్యత ఇతి నిర్దేశో భృతిస్తత్పరిశోధనకాలమివ భృతకః॥౪౫॥

దృష్టిపూతం న్యసేత్పాదం వస్త్రపూతం జలం పిబేత్।

సత్యపూతాం వదేద్వాచం మనఃపూతం సమాచరేత్॥౪౬॥

కేశాస్థ్యాదిపరిహారార్థం దృష్టిశోధితభూమౌ పాదౌ క్షిపేత్। జలేషు క్షుద్రజన్త్వాదివారణార్థం వస్త్రశోధితం జలం పిబేత్। సత్యపవిత్రాం వాచం వదేత్। తతశ్చ మౌనేన సహ సత్యస్య వికల్పః। ప్రతిషిద్ధసఙ్కల్పశూన్యమనసా సర్వదా పవిత్రాత్మా స్యాత్॥౪౬॥

అతివాదాంస్తితిక్షేత నావమన్యేత కఞ్చన।

న చేమం దేహమాశ్రిత్య వైరం కుర్వీత కేనచిత్॥౪౭॥

అతిక్రమవాదాన్పరోక్తాన్సహేత। న కఞ్చిత్పరిభవేత్। నేమం దేహమస్థిరం వ్యాధ్యాయతనమాశ్రిత్య తదర్థం కేనచిత్సహ వైరం కుర్యాత్॥౪౭॥

క్రుధ్యన్తం న ప్రతిక్రుధ్యేదాక్రుష్టః కుశలం వదేత్।

సప్తద్వారావకీర్ణాం చ న వాచమనృతాం వదేత్॥౪౮॥

సఞ్జాతక్రోధాయ కస్మైచిత్ప్రతిక్రోధం న కుర్యాత్। నిన్దితశ్చాన్యేన వాచం భద్రాం వదేత్ న తు నిన్దేత్। సప్తద్వారావకీర్ణామితి। చక్షురాదీని పఞ్చ బహిర్బుద్ధీన్ద్రియాణి, మనోబుద్ధిరిత్యన్తఃకరణద్వయం వేదాన్తదర్శనే, ఏతైర్గృహీతేషు స్వేషు వాచాం ప్రవృత్తేరేతాని

సప్త ద్వారాణీత్యుచ్యన్తే, ఏత్తైరవకీర్ణాం నిక్షిప్తాం తద్గృహీతార్థవిషయాం వాచం న వదేత్కిన్తు బ్రహ్మమాత్రవిషయాం వాచం వదేత్।

నను మనసైవ బ్రహ్మోపాస్యతే, బ్రహ్మవిషయవాగుచ్చారణమపి మనోవ్యాపారః, తత్కథం సప్తద్వారావకీర్ణత్వవిశేషేఽపి బ్రహ్మవిషయాం వదేదిత్యన్యవిషయాం న వదేదితి లభ్యతే ? ఉచ్యతే, అత ఏవానృతా మితి విశేషయతి స్మ, అనృతమసత్యం వినాశీతి యావత్, తద్విషయా వాగప్యతృతీచ్యతే, తేన వినాశికార్యవిషయాం వాచం నోచ్చారయేత। అవినాశిబ్రహ్మవిషయాం తు ప్రణవోపనిషదాదిరూపాం వదేత్।

గోవిన్దరాజస్తు ధర్మోఽర్థః కామో ధర్మార్థావర్థకామౌ ధర్మకామౌ ధర్మార్థకామా ఇత్యేతాని సప్త వాగ్విషయతయా వాక్ప్రవృత్తర్ద్వారాణి, తేష్వవకీర్ణాం విక్షిప్తాం సర్వస్య భేదస్యాసత్త్వాత్తద్విషయా సత్యరూపాం వాచం న వదేత్।

అన్యే తు సప్త భువనాన్యేవ వాగ్విషయత్వాత్సప్త ద్వారాణి తేషాం భేదాద్వినాశిత్వాచ్చాసత్య నయా తద్విషయాం వాచమసత్యాం న వదేత్కేవలం బ్రహ్మవిషయాం వదేత్॥౪౮॥

అధ్యాత్మరతిరాసీనో నిరపేక్షో నిరామిషః।

ఆత్మనైవ సహాయేన సుఖార్థో విచరేదిహ॥౪౯॥

హ్యాధికృత్య రతిర్యస్య సోఽధ్యాత్మరతిః సర్వదా బ్రహ్మధ్యానపరః, ఆసీన ఇతి వాసననిష్ఠః, నిరపేక్షో దణ్డకమణ్డల్వాదిష్వపి విశేషాపేక్షాశూన్యః, నిరామిషః స్తదభిలాషరహితః, ఆత్మనో దేహేనైవ సహాయేన మోక్షసుఖార్థీ ఇహ సంసారే వి—

చోత్పాతనిమిత్తాభ్యాం న నక్షత్రాఙ్గవిద్యయా।

అనుశాసనవాదాభ్యాం భిక్షాం లిప్సేత కర్హిచిత్॥౫౦॥

పాతచక్షుఃస్వప్నాదినిమిత్తఫలకథనేన, అద్యాశ్వినీ హస్తరేఖాదేరీదృశం ఫలమితి ఈదృశో నీతిమార్గ ఇత్థం వర్తితవ్యం ఇత్యనుశాసనేన శాస్త్రార్థకథనేన చ కదాచిమిచ్ఛేత్॥౫౦॥

తాపసైర్బ్రాహ్మణైర్వా వయోభిరపి వా శ్వభిః।

ప్రాకీర్ణం భిక్షుకైర్వాఽన్యైరగారముపసంవ్రజేత్॥౫౧॥

రన్యైర్వా బ్రాహ్మణేర్భక్షణశీలైః, పక్షిభిః, కుక్కురైర్వా వ్యాప్తం గృహం భిక్షార్థం న ప్ర-

క్లృప్తకేశనఖశ్మశ్రుః పాత్రీ దణ్డీ కుసుమ్భవాన।

విచరేన్నియతో నిత్యం సర్వభూతాన్యపీడయన్॥౫౨॥

నిఖశ్మశ్రుః, భిక్షాపాత్రవాన్, దణ్డీ, కుసుమ్భః కమణ్డలుస్తద్యుక్తః, సర్వప్రాణినోఽపో..రిభ్రమేత్॥౫౨॥

అతైజసాని పాత్రాణి తస్య స్యుర్నిర్వ్రణాని చ।

తేషామద్భిః స్మృతం శౌచం చమసానామివాధ్వరే॥౫౩॥

దేవర్జితాని నిశ్ఛిద్రాణి భిక్షోర్భిక్షాపాత్రాణి భవేయుః। తథా యమః—

సువర్ణరూప్యపాత్రేషు తామ్రకాంస్యాయసేషు చ।

గృహ్ణన్భిక్షాం న ధర్మోఽస్తి గృహీత్వా నరకం వ్రజేత్॥

ప్రతిపాత్రాణాం జలేనైవ తు శుద్ధిః యజ్ఞే చమసానామివ॥౫౩॥

యతి—

అలాబుం దారుపాత్రం చ మృన్మయం వైదలం తథా।

ఏతాని యతిపాత్రాణి మనుః స్వాయమ్భువోఽబ్రవీత్॥౫౪॥

స్మృత్తికావంశాదిఖణ్డనిర్మితాని యతీనాం భిక్షాపాత్రాణి స్వాయమ్భువో మనురక్తరుత్వనిర్మితమితి గోవిన్దరాజః॥౫౪॥

ఏకకాలం చరేద్ భైక్షం న ప్రసజ్జేత విస్తరే।

భైక్షే ప్రసక్తో హి యతిర్విషయేష్వపి సజ్జతి॥౫౫॥

'ప్రాణధారణార్థం భైక్షం చరేత్। తత్రాపి ప్రచురభిక్షాప్రసఙ్గం న కుర్యాత్। యతో బహుతరప్రసక్తో యతిః ప్రధానధాతువృద్ధ్యా స్త్ర్యాదివిషయేష్వపి ప్రసజ్జతే॥౫౫॥

విధూమే సన్నముసలే వ్యఙ్గారే భుక్తవజ్జనే।

వృత్తే శరావసమ్పాతే భిక్షాం నిత్యం యతిశ్చరేత్॥౫౬॥

పాకధూమే, నివృత్తావహననముసలే, నిర్వాణపాకాఙ్గారే, గృహస్థపర్యన్తభుక్తవజ్జనే, ఉ. త్యక్తేషు సర్వదా యతిభిక్షాం చరేత్। ఏతచ్చ దినశేషముహూర్త్రత్రయరూపసాయాహ్నోపలక్ష ఽఽహ యాజ్ఞవల్క్యః—

అప్రమత్తశ్చరేద్ భైక్ష్యం సాయాహ్నేనాభిసన్ధితః।

(యా. స్మృ. 3-౫౯)॥౫౬॥

అలాభే న విషాదీ స్యాల్లాభే చైవ న హర్షయేత్।

ప్రాణయాత్రికమాత్రః స్యాన్మాత్రాసఙ్గాద్వినిర్గతః॥౫౭॥

భిక్షాదేరలాభే న విషాదేత్। లాభే చ హర్ష న కుర్యాత్। ప్రాణస్థితిమాత్రోపచితాన్నభోజనపరః స్యాత్। దణ్డకమణ్డలుమాత్రాస్వపి 'ఇదమశోభనం త్యజామి ఇందం రుచిరం గృహామి' ఇత్యాదిప్రసఙ్గం న కుర్యాత్॥౫౭॥

అభిపూజితలాభాంస్తు జుగుప్సేత్రైవ సర్వశః।

అభిపూజితలాభైశ్చ యతిముక్తోఽపి వధ్యతే॥౫౮॥

పూజాపూర్వకభిక్షాలాభం సర్వకాలం నిన్దేత్, న స్వీకుర్యాదిత్యర్థః। యస్మాత్పూజాపూర్వకలాభస్వీకారే దాతృగోచరస్నేహమమత్వాదిభిరాసన్నముక్తిరపి యతిర్జన్మబన్ధాంల్లభతే॥౫౮॥

అల్పాన్నాభ్యవహారేణ రహఃస్థానాసనేన చ।

హ్రియమాణాని విషయైరిన్ద్రియాణి నివర్తయేత్॥౫౯॥

ఆహారలాఘవేన నిర్జనదేశస్థానాదినా చ రూపాదివిషయైరాకృష్యమాణానీన్ద్రియాణి నివర్తయేత్॥౫౯॥

ఇన్ద్రియాణాం నిరోధేన రాగద్వేషక్షయేణ చ।

అహింసయా చ భూతానామమృతత్వాయ కల్పతే॥౬౦॥

యస్మాత్ ఇన్ద్రియాణాం నిగ్రహేణ రాగద్వేషాభావేన చ ప్రాణిహింసావిరతేన చ మోక్షయోగ్యో భవతి॥౬౦॥

ఇదానీమిన్ద్రియనియమోపాయవిషయవైరాగ్యాయ సంసారతత్త్వచిన్తనముపదిశతి —

అవేక్షేత గతీర్నౄణాం కర్మదోషసముద్భవాః।

నిరయే చైవ పతనం యాతనాశ్చ యమక్షయే॥౬౧॥

విహితాకరణనిన్దితాచరణరూపకర్మదోషజన్యాం మనుష్యాణాం పశ్చాదిదేహప్రాప్తిం నరకేషు పతనం యమలోకే నరకస్థస్య నిశితనిస్త్రింశచ్ఛేదనాదిభవాస్తీవ్రవేదనాః శ్రుతిపురాణాదిషూక్తాశ్చిన్తయేత్

విప్రయోగం ప్రియైశ్చైవ సంయోగం చ తథాఽప్రియైః।

జరయా చాభిభవనం వ్యాధిభిశ్చోపపీడనమ్॥౬౨॥

ఇష్టపుత్రాదివియోగమ్, అనిష్టహింసకాదియోగం, జరాభిభవనం, వ్యాధ్యాదిభిశ్చ పీడనం కర్మదోషసముద్భవమనుచిన్తయేత్॥౬౨॥

దేహాదుత్క్రమణం చాస్మాత్పునర్గర్భే చ సమ్భవమ్।

యోనికోటిసహస్రేషు సృతీశ్చాస్యాన్తరాత్మనః॥౬౩॥

అస్మాద్ దేహాదస్య జీవాత్మన ఉత్క్రమణం తథా చ మర్మభిద్భిర్మహారోగైః పతితస్య శ్లేష్మాదిదోషనిరుద్ధకణ్ఠస్య మహతీం వేదనాం గర్భే చోత్పత్తిం దుఃఖబహులాం శ్వశృగాలాదినికృష్టజాతియోనికోటిసహస్రగమనానిః స్వకర్మబన్ధాన్యనుచిన్తయేత్॥౬౩॥

అధర్మప్రభవం చైవ దుఃఖయోగం శరీరిణామ్।

ధర్మార్థప్రభవం చవ సుఖసంయోగమక్షయమ్॥౬౪॥

శరీవతాం జీవాత్మనామధర్మహేతుకం దుఃఖసమ్బన్ధం ధర్మహతుకోఽర్థో బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్తత్ప్రభవం మోక్షలక్షణమక్షయం బ్రహ్మసుఖసంయోగం చిన్తయేత్॥౬౪॥

సూక్ష్మతాం చాన్వవేక్షేత యోగేన పరమాత్మనః।

దేహేషు చ సముత్పత్తిముత్తమేష్వధమేషు చ॥౬౫॥

యోగేన విషయాన్తరచిత్తవృత్తినిరోధేన పరమాత్మనః స్థూలశరీరాద్యపేక్షయా సర్వాన్తర్యామి-

త్వేన సూక్ష్మతాం నిరవయవతాం తత్త్యాగాదుత్కృష్టాపకృష్టేషు దేవపశ్వాదిశరీరేషు జీవానాం శుభాశుభఫలభోగార్థముత్పత్తిమధిష్ఠానమనుచిన్తయేత్॥౬౫॥

దూషితోఽపి చరేద్ధర్మం యత్ర తత్రాశ్రమే రతః।

సమః సర్వేషు భూతేషు న లిఙ్గం ధర్మకారణమ్॥౬౬॥

యస్మిన్కస్మింశ్చిదాశ్రమే స్థితస్తదాశ్రమివిరుద్ధాచారదూషితోఽప్యాశ్రమలిఙ్గరహితోఽపి సర్వభూతేషు బ్రహ్మబుద్ధ్యా సమదృష్టిః సన్ ధర్మమనుతిష్ఠేత్।నహి దణ్డాదిలిఙ్గధారణమాత్రం ధర్మకారణం కిన్తు విహితానుష్ఠానమ్। ఏతచ్చ ధర్మప్రాధాన్యబోధనాయోక్తం, న తు లిఙ్గపరిత్యాగార్థమ్॥౬౬॥

అత్ర దృష్టాన్తమాహ—

ఫలం కతకవృక్షస్య యద్యప్యమ్బుప్రసాదకమ్।

న నామగ్రహణాదేవ తస్య వారి ప్రసీదతి॥౬౭॥

యద్యపి కతకవృక్షస్య ఫలం కలుషజలస్వచ్ఛతాజనకం, తథాపి తన్నామోచ్చారణవశాన్న ప్రసీదతి కిన్తు ఫలప్రక్షేపేణ, ఏవం న లిఙ్గధారణమాన్నం ధర్మకారణం కిన్తు విహితానుష్ఠానమ్॥౬౭॥

సంరక్షణార్థం జన్తూనాం రాత్రావహని వా సదా।

శరీరస్యాత్యయే చైవ సమీక్ష్య వసుధాం చరేత్॥౬౮॥

శరీరస్యాపి పీడాయాం సూక్ష్మపిపీలికాదిప్రాణరక్షార్థం రాత్రౌ దివసే వా సదా భూమిం నిరీక్ష్య పర్యటేత్। పూర్వం కేశాదిపరిహారార్థ “దృష్టిపూతం న్యసేత్పాదమ్” (మ. స్మృ. ౬-౪౬) ఇత్యుక్తమ్ ఇదం తు హింసాపరిహారార్థమిత్యపునరుక్తిః॥౬౮॥

అత్ర ప్రాయశ్చిత్తమాహ—

అహ్న రాత్ర్యా చ యాఞ్జన్తూన్ హినస్త్యజ్ఞానతో యతిః।

తేషాం స్నాత్వా విశుద్ధ్యర్థం ప్రాణాయామాన్షడాచరేత్॥౬౯॥

యతిర్యానజ్ఞానతో దివసే రాత్రౌ వా ప్రాణినో హన్తి తద్ధననజనితపాపనాశార్థం స్నాత్వా షట్ ప్రాణాయామాన్కుర్యాత్। ప్రాణాయామశ్చ—

సవ్యాహృతిం సప్రణవాం గాయత్రీం శిరసా సహ।

త్రిః పఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే॥

ఇతి వసిష్ఠోక్త్యాఽత్ర ద్రష్టవ్యః॥౬౯॥

ప్రాణాయామా బ్రాహ్మణస్య త్రయోఽపి విధివత్కృతాః।

వ్యాహృతిప్రణవైర్యుక్తా విజ్ఞేయం పరమం తపః॥౭౦॥

బ్రాహ్మణస్యేతి నిర్దేశాద్ బ్రాహ్మణజాతేరయముపదేశో న యతేరేవ। త్రయోఽపి ప్రాణాయామా సప్తభిర్వ్యాహృతిభిర్దశభిః ప్రణవైర్యుక్తాః, విధివదిత్యనేన సావిత్ర్యా శిరసా చ యుక్తాః, పూరకకుమ్భకరచకవిధినా కృతా బ్రాహ్మణస్య శ్రేష్ఠం తపో జ్ఞాతవ్యమ్। పూరకాదిస్వరూపం స్మృత్యన్తరేషు జ్ఞేయమ్। తథా యోగియాజ్ఞవల్క్యః—

నాసికోత్కృష్ట ఉచ్ఛ్వాసో ధ్మాతః పూరక ఉచ్యతే।

కుమ్మకో నిశ్చలశ్వాసో ముచ్యమానస్తు రేచకః॥

త్రయోఽపీత్యపిశబ్దేన త్రయోఽవశ్యం కర్తవ్యాః। అధికకరణే త్వధికపాపక్షయః॥౨౦॥

దహ్యన్తే ధ్మాయమానానాం ధాతూనాం హి యథా మలాః।

తథేన్ద్రియాణాం దహ్యన్తే దోషాః ప్రాణస్య నిగ్రహాత్॥౨౧॥

ధాతూనాం స్వర్ణరజతాదీనాం యథా మూషాయామగ్నినా ధ్మాయమానానాం మలద్రవ్యాణి దహ్యన్తే, ఏవం మనసో రాగాదయశ్చక్షుదేశ్చ విషయప్రవణత్వాదయో దోషాః ప్రాణాయామేన విషయానభిధ్యాన్తే ॥౨౧॥

ప్రాణాయామైర్దహేహెూషాన్ధారణాభిశ్చ కిల్బిషమ్।

ప్రత్యాహారేణ సంసర్గాన్ధ్యానేనానీశ్వరాన్గుణాన్॥౨౨॥

ఏవం సతి అనన్తరోక్తప్రకారేణ ప్రాణాయామై రాగాదిదోషాన్దహేత్। అపేక్షితదేశే పరబ్రహ్మాదౌ యన్మనసో ధారణం సా ధారణా, తయా పాపం నాశయేత్। ప్రత్యాహారేణ విషయేభ్య ఇన్ద్రియాకర్షణైర్విషయసమ్పర్కాన్వారయేత్। బ్రహ్మధ్యానేనేతి సోఽహమస్మీతి సజాతీయప్రత్యయప్రవాహరూపేణానీశ్వరాన్గుణాన్ ఈశ్వరస్య పరమాత్మనో యే గుణా న భవన్తి క్రోధలోభాసూయాదయః తాన్నివారయేత్॥౨౨॥

ఉచ్చావచేషు భూతేషు దుర్జ్ఞేయామకృతాత్మభిః।

ధ్యానయోగేన సమ్పశ్యేద్గతిమస్యాన్తరాత్మనః॥౨౩॥

అస్య జీవస్యోత్కృష్టాపకృష్టేషు దేవపశ్వాదిషు జన్మప్రాప్తిమకృతాత్మభిః శాస్త్రైరసంస్కృతాన్తఃకరణైర్దుర్జ్ఞేయాం ధ్యానాభ్యాసేన సమ్యక్ సకారణకం జానీయాత్। తతశ్చావిద్యాకామ్యనిషిద్ధకర్మనిమిత్తేయం గతిరివి జ్ఞాత్వా బ్రహ్మజ్ఞాననిష్ఠో భవేదితి తాత్పర్యార్థః॥౭౩॥

సమ్యగ్దర్శనసమ్పన్నః కర్మభిర్న నివధ్యతే।

దర్శనేన విహీనస్తు సంసార ప్రతిపద్యతే॥౭౪॥

తతశ్చ తత్త్వతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారవాన్కమభిర్న నివధ్యతే కర్మాణి తస్య పునర్జన్మనే న ప్రభవన్తి, పుర్వార్జితపాపపుణ్యస్య బ్రహ్మజ్ఞానేన నాశాత్। తథా చ శ్రుతిః — "తద్యథేషీకాతూలమగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సవ పాప్మానః ప్రదూయన్త ఉభౌ బ్రహ్మైవైష భవతి" ఇతి। శ్రుత్యా, తథా —

క్షీయన్తే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే।

ఇతి అవిశేషశ్రుత్యా పుణ్యసమ్బన్ధోఽపి బోధ్యతే, ఉత్తరకాలే చ దైవాత్పాపే కర్మణి ప్రవృత్తేఽపి న పాపసంశ్లేషః। తథా చ శ్రుతిః — "పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవమేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇతి। దేహారమ్భకపాపపుణ్యసమ్బన్ధః పరం నశ్యతి। అయమేవ చార్థో బ్రహ్మమీమాంసాయాం "తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాధయోరశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్" (౪ / ౧ / ౧౩) ఇతి సూత్రేణ బాదరాయణేన నిరణాయి। బ్రహ్మసాక్షాత్కారశూన్యస్తు జన్మమరణబన్ధం లభతే॥౭౪॥

అహింసయేన్ద్రియాసఙ్గైర్వైదికైశ్చైవ కర్మభిః।

తపసశ్చరణైశ్చోగ్రైః సాధయన్తీహ తత్పదమ్॥౭౫॥

నిషిద్ధహింసావర్జనేనేన్ద్రియాణాం చ విషయసఙ్గపరిహారేణ వైదికైర్నిత్యైః కర్మభిః, కామ్యకర్మణాం బన్ధహేతుత్వాత్। ఉక్తఞ్చ — "కామాత్మతా న ప్రశస్తా" (మ. స్మృ. ౨-౨) ఇతి। తపసశ్చ యథా - సమ్భవముపవాసకృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదేరనుష్ఠానైరిహ లోకే తత్పదం బ్రహ్మత్యన్తికలపలక్షణం ప్రాప్నువన్తి। పూర్వశ్లోకేన బ్రహ్మదర్శనస్య మోక్ష హేతుత్వముక్తమ్, అనేన తత్సహకారితయా కర్మణోఽభిహితమ్।

ఇదానోం మోక్షాన్తరఙ్గోపాయసంసారవైరాగ్యాయ దేహస్వరూపమాహ శ్లోకద్వయేన —

అస్థిస్థూర్ణ స్నాయుయుతం మాంసశోణితలేపనమ్।

చర్మావనద్ధం దుర్గన్ధి పూర్ణం మూత్రపురీషయోః॥౭౬॥

జరాశోకసమావిష్టం రోగాయతనమాతురమ్।

రజస్వలమనిత్యం చ భూతావాసమిమం త్యజేత్॥౭౭॥

అస్థీన్యేవ స్థూణా ఇవ యస్య తమ్ అస్థిస్థూణం, స్నాయురజ్జుభిరాబద్ధం, మాంసరుధిరాద్యుపలిప్తం చర్మాచ్ఛాదితం, ముత్రపురీషాభ్యాం పూర్ణమ్, అత ఏవ దుర్గన్ధి, జరోపతాపాభ్యామాక్రాన్తం, వివిధవ్యాధీనామాశ్రయం, ఆతురం క్షుత్పిపాసాశీతోష్ణాదికాతరం, ప్రాయేణ రజోగుణయుకం, వినశ్వరస్వభావం చ, ఆవాసో గృహం పృథివ్యాదిభూతాని తేషామావాసం, దేహమేవ జీవస్య గృహస్త్వేన నిరూపితం త్యజేత్। యథా పునర్దేహసమ్బన్ధో న భవేత్తథా కుర్యాత్। గృహసామ్యమేవోక్తమస్థీత్యాదినా॥౭౬॥౭౭॥

నదీకూలం యథా వృక్షో వృక్షం వా శకునిర్యథా।

తథా త్యజన్నిమం దేహం కృచ్ఛ్రాద్ గ్రాహాద్విముచ్యతే॥౭౮॥

బ్రహ్మోపాసకస్య దేహత్యాగసమయే మోక్షః, ఆరబ్ధదేహస్య కర్మణో భోగేనైవ నాశాత్। తత్ర దహత్యక్తుర్ద్వైవిధ్యమాహ— యః కర్మాధీనం దేహపాతమవేక్షతే స నదీకూలం యథా వృక్షస్త్యజతి స్వపాతమజానన్నేవ నదీరయేణ పాత్యతే, తథా దేహం త్యజన్యశ్చ జ్ఞానకర్మంప్రకర్షాదీప్సాదివత్స్వాధీనమృత్యుః, స యథా పక్షీ వృక్షం స్వేచ్ఛయా త్యజతి తథా దేహమిమం త్యజన్ సంసారకష్టాద్ గ్రాహాదివ జలచరప్రాణిభేదాద్విముచ్యతే॥౭౮॥

ప్రియేషు స్వేషు సుకృతమప్రియేషు చ దుష్కృతమ్।

విసృజ్య ధ్యానయోగేన బ్రహ్మాభ్యేతి సనాతనమ్॥౭౯॥

బ్రహ్మవిదాత్మీయేషు ప్రియేషు హితకారిషు సుకృతమ్, అప్రియేష్వహితకారిషు దుష్కృతం నిక్షిప్య ధ్యానయోగేన నిత్యం బ్రహ్మాభ్యేతి బ్రహ్మణి లీయతే। తథా చ శ్రుతిః "తస్య పుత్రా దాయముపయన్తి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః పాపకృత్యామ్" ఇతి। అపరా శ్రుతిః "తత్ సుకృతదుష్కృతే విధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయః సుకృతముపయన్త్యప్రియా దుష్కృతమ్" ఇతి। ఏవమాదీన్యేవ వాక్యాన్యుదాహృత్య సుకృతదుష్కృతయోర్హానిమాత్రశ్రవణేఽప్యుపాయనం ప్రతిపత్తవ్యమితి బ్రహ్మమీమాంసాయాం "హానౌ తూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తుత్యుపగాయనవత్తదుక్తమ్" (వ్యాం సూ. 3 / 3 / ౨౬) ఇత్యాదిసూత్రైర్బాదరాయణేన నిరణాయి॥

నను పరకీయసుకృతదుష్కృతయోః కథం పరత్ర సఙ్క్రాన్తిః ? ఉచ్యతే, ధర్మాధర్మవ్యవస్థాయాం శాస్త్రమేవ ప్రమాణం, సఙ్క్రమోఽపి తయోః శాస్త్రప్రమాణక ఏవ। అతః శాస్త్రాత్సఙ్క్రమణయోగ్యావేతౌ సిధ్యతః। అతః శాస్త్రేణ బాధాన్న ప్రతిపక్షానుమానోదయః, శుచి నరశిరఃకపాలం ప్రాణ్యఙ్గత్వాచ్ఛఙ్ఖాదివదితివత్।

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు స్వేషు ప్రియేషు కేనచిత్కృతేషు ధ్యానాభ్యాసేనాత్మీయమేవ సుకృతం తత్ర కారణత్వేనారోగ్య, ఏవమప్రియేష్వపి కేనచిత్కృతేష్వాత్మీయమేవ ప్రాగ్జన్మార్జితం దుష్కృతం కారణత్వేన ప్రకల్ప్యోద్ధృత్య తత్సమ్పాదయితారౌ పురుషౌ రాగద్వేషాఖ్యౌ త్యక్త్వా నిత్యం బ్రహ్మాభ్యేతి బ్రహ్మస్వభావముపగచ్ఛతీతి వ్యాచక్షాతే। తన్న,

విసృజ్యేతి క్రియాయాం సుకృతం దుష్కృతమితి కర్మద్వయత్యాగేన తత్సమ్పాదయితారావిత్యశ్రుతకర్మాధ్యాహారాత్, కర్మద్వయే చ శ్రుతక్రియాత్యాగేన కారణత్వేన ప్రకల్ప్యేత్యాద్యశ్రుతక్రియాధ్యాహారాత్। కిఞ్చ—

వ్యాసవ్యాఖ్యాతవేదార్థమేవమస్యా మనుస్మృతేః।

మన్యే న కల్పితం గర్వాదర్వాచీనైర్విచక్షణైః॥౮౯॥

యదా భావేన భవతి సర్వభావేషు నిఃస్పృహః।

తదా సుఖమవాప్నోతి ప్రేత్య చేహ చ శాశ్వతమ్॥౮౦॥

యదా పరమార్థతో విషయదోషభావనయా సర్వవిషయేషు నిరభిలాషో భవతి తదేహ లోకే సన్తోషజన్యసుఖం పరలోకే చ మోక్షసుఖమవినాశి ప్రాప్నోతి॥౮౦॥

అనేన విధినా సర్వాంస్త్యక్త్వా సఙ్గాఞ్ఛనైః శనైః।

సర్వద్వన్ద్వవినిర్ముక్తో బ్రహ్మణ్యేవావతిష్ఠతే॥౮౧॥

పుత్రకలత్రక్షేత్రాదిషు మమత్వరూపాన్క్రమేణ సఙ్గాన్సర్వాంస్త్యక్త్వా ద్వన్ద్వైర్మానాపమానాదిభిర్ముక్తోఽనేన యథోక్తేన జ్ఞానకర్మానుష్ఠానేన బ్రహ్మణ్యేవాత్యన్తికం లయమాప్నోతి॥౮౧॥

ధ్యానికం సర్వమేవైతద్యదేతదభిశబ్దితమ్।

న హ్యనధ్యాత్మవిత్కశ్చిత్క్రియాఫలముపాశ్నుతే॥౮౨॥

యదేత దిత్యత్యన్తసన్నిధానాత్పూర్వశ్లోకోదితం పరామృశ్యతే। యదేతదుక్తం పుత్రాదిమమత్వత్యాగో మానాపమానాదిహానిర్బ్రహ్మణ్యేవావస్థానం సవమేవైతద్ధ్యానికమాత్మనః పరమాత్మత్వేన ధ్యానే సతి భవతి, యదాఽఽత్మానం పరమాత్మేతి జానాతి తదా సర్వసత్వాన్న విశిష్యతే తస్య న కుత్రచిన్మనత్వం మానాపమానాదికం వా భవతి, తథావిధజ్ఞానాద్ బ్రహ్మాత్మత్వం చ జాయతే। ధ్యానికవిశేషాద్ధ్యేయవిశేషలాభే పరమాత్మధ్యానార్థమాహ — న హ్యనధ్యాత్మవిదితి। యస్మాదాత్మానం జీవమధికృత్య యదుక్తం తస్య పరమాత్మత్వం తద్యో న జానాతి న ధ్యాయతి స ప్రకృతధ్యానక్రియాఫలం మమత్వత్యాగమానాపమానాదిహానిం మోక్షం చ న ప్రాప్నోతి॥౮౨॥

అధియజ్ఞం బ్రహ్మ జపేదాధిదైవికమేవ చ।

ఆధ్యాత్మికం చ సతతం వేదాన్తాభిహితం చ యత్॥౮౩॥

పూర్వం బ్రహ్మధ్యానస్వరూపముపాసనముక్తమ్। ఇదానీం తదఙ్గతయా వేదజపం విధత్తే। తథా చ శ్రుతిః — "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇతి విద్యాఙ్గతయా వేదజపముపదిశతి-అధియజ్ఞమితి। యజ్ఞమధికృత్య ప్రవృత్తం బ్రహ్మ వేదం తథా దేవతామధికృత్య తథా జీవమధికృత్య తథా వేదాన్తేషూక్తం "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిబ్రహ్మప్రతిపాదకం సర్వదా జపేత్॥౮౩॥

ఇదం శరణమజ్ఞానామిదమేవ విజానతామ్।

ఇదమన్విచ్ఛతాం స్వర్గమిదమానన్త్యమిచ్ఛతామ్॥౮౪॥

ఇదం వేదాఖ్యం బ్రహ్మ తదర్థానభిజ్ఞానామపి శరణం గతిః, పాఠమాత్రేణాపి పాపక్షయహేతుత్వాత్। సుతరాం తజ్జానతాం తదర్థాభిజ్ఞానాం స్వర్గమపవర్గం చేచ్ఛతామిదమేవ శరణం, తదుపాయోపదేశకత్వేన తత్ప్రాప్తిహేతుత్వాత్॥౮౪॥

అనేన క్రమయోగేన పరివ్రజతి యో ద్విజః।

స విధూయేహ పాప్మానం పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥౮౫॥

అనేన యథాక్రమోక్తానుష్ఠానేన యః ప్రవ్రజ్యాశ్రమమాశ్రయతి స ఇహ లోకే పాపం విసృజ్య పరం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి, బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణోపాధిశరీరనాశాద్ బ్రహ్మణ్యైక్యం గచ్ఛతి ॥౮౫॥

ఏష ధర్మోఽనుశిష్టో వో యతీనాం నియతాత్మనామ్।

వేదసంన్యాసికానాం తు కర్మయోగం నిబోధత ॥౮౬॥

ఏష యతీనాం యతాత్మనాం చతుర్ణామేవ కుటీచరబహూదకహంసపరమహంసానాం సాధారణో ధర్మో వో యుష్మాకముక్తః। ఇదానీం యతివిశేషాణాం కుటీచరాఖ్యానాం వేదవిహితాందికర్మయోగినామసాధారణం వక్ష్యమాణం "పుత్రైశ్చర్యే సుఖం వసేత్" (మ. స్మృ. ౬-౯౫) ఇతి కర్మసంబన్ధం శృణుత। భారతే చతుర్ధా భిక్షవ ఉక్తాః —

చతుర్ధా భిక్షవస్తు స్యుః కుటీచరబహుదకో।

హంసః పరమహంసశ్చ యో యః పశ్చాత్స ఉత్తమః॥ ఇతి।

కుటీచరస్యాయం పుత్రభిక్షాచరణరూపాసాధారణకర్మోపదేశః। గోవిన్దరాజస్తు గృహస్థవిశేషమేవ వేదోదితాగ్నిహోత్రాదికమేత్యాగినం జ్ఞానమాత్రసమ్పాదిత వైదికకర్మాణం వేదసంన్యాసికమాహః తన్న, యతో గృహస్థస్యాహితాగ్నేరన్త్యేష్టౌ వినియోగః, చతుర్థాశ్రమాశ్రయణే చాత్మని సమారోపః శాస్త్రేణోచ్యతే; తదుభయాభావే సత్యేవమేవాగ్నీనాం త్యాగః స్యాత్।

గోవిన్దరాజో గృహస్థం వేదసంన్యాసికం బ్రువన్ ।

ఏవమేవాహితాగ్నీనాం త్యాగమర్థాదుపేతవాన్॥

వేదసంన్యాసికం (౧) మేధాతిథిః ప్రాహ నిరాశ్రమమ్।

తన్మతే చాతురాశ్రమ్యనియమోక్తిః కథం మనోః॥౮౬॥

ఇదానీం వేదసంన్యాసికస్య ప్రతిజ్ఞాతే కర్మయోగేऽనన్తరం వక్తుముచితమపి వేదసంన్యాసికః పఞ్చమాశ్రమీ నిరాశ్రమీ వా చత్వార ఏవాశ్రమా నియతా ఇతి దర్శయితుముక్తానాశ్రమాననువదతి —

బ్రహ్మచారీ గృహస్థశ్చ వానప్రస్థో యతిస్తథా।

ఏతే గృహస్థప్రభవాశ్చత్వారః పృథగాశ్రమాః॥౮౭॥

బ్రహ్మచర్యాదయో య ఏతే పృథగాశ్రమా ఉక్తాః, ఏతే చత్వార ఏవ గృహస్థజన్యా భవన్తి॥౮౭॥

సర్వేऽపి క్రమశస్త్వేతే యథాశాస్త్రం నిషేవితాః।

యథోక్తకారిణం విప్రం నయన్తి పరమాం గతిమ్॥ ౮౮॥

ఏతే సర్వే చత్వారోऽప్యాశ్రమాః శాస్త్రానతిక్రమేణానుష్ఠితాః, అపిశబ్దాచ్చయో ద్వావేకోऽపి యథోక్తానుష్ఠాతారం విప్రం మోక్షలక్షణాం గతిం ప్రాపయన్తి॥౮౮॥

ప్రకృతవేదసంన్యాసికస్య గృహే పుత్రైశ్చర్యే సుఖేన వాసం వక్ష్యతి, తదర్థం గృహస్థోత్కర్షమాహ —

సర్వేషామపి చైతేషాం వేదస్మృతివిధానతః।

గృహస్థ ఉచ్యతే శ్రేష్ఠః స త్రీనేతాన్బిభర్తి హి॥౮౯॥

సర్వేషామేతేషాం బ్రహ్మచార్యాదీనాం మధ్యే గృహస్థస్య శ్రూయమాణత్వేన ప్రాయశోఽగ్ని హోత్రాదివిధానాద్ గృహస్థో మన్వాదిభిః శ్రేష్ఠ ఉచ్యతే। తథా యస్మాద్ బ్రహ్మచారివానప్రస్థయతీనసౌ భిక్షాదానేన పోషయతి తేనాప్యసౌ శ్రేష్ఠః। యథోక్తమ్ —

యస్మాత్త్రయోఽప్యాశ్రమిణో జ్ఞానేనాన్నేన చాన్వహమ్। (మ. స్మృ. 3-౭౮) ఇతి॥౮౯॥

యథా నదీనదాః సర్వే సాగరే యాన్తి సంస్థితిమ్।

తథైవాశ్రమిణః సర్వే గృహస్థే యాన్తి సంస్థితిమ్॥౯౦॥

యథా సర్వే నదీనదా గఙ్గాశోణాద్యాః సముద్రేఽవస్థితిం లభన్తే, ఏవం గృహస్థాదపరే సర్వాశ్రమిణస్తదధీనజీవనత్వాద్ గృహస్థసమీపేఽవస్థితిం లభన్తే॥౯౦॥

చతుర్భిరపి చైవైతైర్నిత్యమాశ్రమిభిర్ద్విజైః।

దశలక్షణకో ధర్మః సేవితవ్యః ప్రయత్నతః॥౯౧॥

ఏతైర్బ్రహ్మచార్యాదిభిరాశ్రమిభిశ్చతుర్భిరపి ద్విజాతిభిర్వక్ష్యమాణో దశవిధస్వరూపో ధర్మః ప్రయత్నతః సతతమనుష్ఠేయః॥౯౧॥

తమేవ స్వరూపతః సంఖ్యాదిభిశ్చ దర్శయతి —

ధృతిః క్షమా దమోఽస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః।

ధీర్విద్యా సత్యమక్రోధో దశకం ధర్మలక్షణమ్॥౯౨॥

సన్తోషో ధృతిః, పరేణాపకారే కృతే తస్య ప్రత్యపకారానాచరణం క్షమా, వికారహేతువిషయసన్నిధానేఽప్యవిక్రియత్వం మనసో దమః, “మనసో దమనం దమః” ఇతి సనన్దనవచనాత్। శీతాతపాదిద్వన్ద్వసహిష్ణుతా దమ ఇతి గోవిన్దరాజః। అన్యాయేన పరధనాదిగ్రహణం స్తేయం తద్భిన్నమస్తేయం, యథాశాస్త్రం మృజ్జలాభ్యాం దేహశోధనం శౌచం, విషయేభ్యశ్చక్షురాదివారణమిన్ద్రియనిగ్రహః, శాస్త్రాదితత్త్వజ్ఞానం

ధీః, ఆత్మజ్ఞానం విద్యా, యథార్థాభిధానం సత్యం, క్రోధహేతౌ సత్యపి క్రోధానుత్పత్తిరకోధః, ఏతదశవిధం ధర్మస్వరూపమ్॥౯౨॥

దశ లక్షణాని ధర్మస్య యే విప్రాః సమధీయతే।

అధీత్య చానువర్తన్తే తే యాన్తి పరమాం గతిమ్॥౯౩॥

యే విప్రా ఏతాని దశవిధధర్మస్వరూపాణి పఠన్తి, పఠిత్వా చాత్మజ్ఞానసాచివ్యేనానుతిష్ఠన్తే, తే బ్రహ్మజ్ఞానసముత్కర్షాత్పరమాం గతిం మోక్షలక్షణాం ప్రాప్నువన్తి॥౯౩॥

దశలక్షణకం ధర్మమనుతిష్ఠన్సమాహితః।

వేదాన్తం విధివచ్ఛ్రుత్వా సంన్యసేదనృణో ద్విజః॥౯౪॥

ఉక్తం దశలక్షణకం ధర్మం సంయతమనాః సన్ననుతిష్ఠన్ ఉపనిషదాద్యర్థం గృహస్థావస్థాయాం యథోక్తాధ్వనధర్మాన్గురుముఖాదవగమ్య పరిశోధితదేవాద్ధృణత్రయః సంన్యాసమనుతిష్ఠేత్॥౯౪॥

సంన్యస్య సర్వకర్మాణి కర్మదోషానపానుదన్।

నియతో వేదమభ్యస్య పుత్త్రైశ్వర్యే సుఖం వసేత్॥౯౫॥

[సంన్యసేత్సర్వకర్మాణి వేదమేకం న సంన్యసేత్।

వేదసంన్యాసతః శూద్రస్తస్మాద్వేదం న సంన్యసేత్॥౬॥]

సర్వాణి గృహస్థానుష్ఠేయాగ్నిహోత్రాదికర్మాణి పరిత్యజ్య అజ్ఞాతజన్తువధాదికర్మజనితపాపాని చ ప్రాణాయామాదినా నాశయన్నియతేన్ద్రియ ఉపనిషదో గ్రన్థతోఽర్థతశ్చాభ్యస్య పుత్త్రైశ్చర్య ఇతి పుత్రగృహే పుత్త్రోపకల్పితభోజనాచ్ఛాదనత్వేన వృత్తిచిన్తారహితః సుఖం వసేత్। అయమేవాసాధారణో ధర్మః కుటీచరస్యోక్తః। ఇదమేవ వక్తుం “వేదసంన్యాసికానాం తు” (మ. స్మృ. ౬-౮౬) ఇతి పూర్వముక్తమ్॥౯౫॥

ఏవం సంన్యస్య కర్మాణి స్వకార్యపరమోఽస్పృహః।

సంన్యాసేనాపహత్యైనః ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్॥౯౬॥

ఏవముక్తప్రకారేణ వర్తమానోఽగ్నిహోత్రాదిగృహస్థకర్మాణి పరిత్యజ్యాత్మలాక్షాత్కారస్వరూపస్వకార్యప్రధానః స్వర్గాదావపి బన్ధహేతుతయా నిఃస్పృహః ప్రవ్రజ్యయా పాపాని వినాశ్య బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణ పరమాం గతి మోక్షలక్షణాం ప్రాప్నోతి॥౯౬॥

ఏష వోఽభిహితో ధర్మో బ్రాహ్మణస్య చతుర్విధః।

పుణ్యోఽక్షయఫలః ప్రేత్య రాజ్ఞాం ధర్మం నిబోధత॥౯౭॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం షష్ఠోఽధ్యాయః॥౬॥

ఋషీన్సమ్బోధ్యోచ్యతే — ఏష యుష్మాకం బ్రాహ్మణస్య సమ్బన్ధీ క్రియాకలాపో ధర్మస్తస్యైవ బ్రహ్మచారిగృహస్థవానప్రస్థాదిభేదేన చతుర్విధః పరత్రాక్షయఫల ఉక్తః। ఇదానీం రాజసమ్బన్ధినం ధర్మం శృణుత। అత్ర చ శ్లోకే బ్రాహ్మణస్య చాతురాశ్రమ్యోపదేశాద్ బ్రాహ్మణః ప్రవ్రజేదితి పూర్వమభిధానాద్ బ్రాహ్మణస్యైవ ప్రవ్రజ్యాధికారః॥౯౭॥ క్షే. శ్లో. ౬॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ షష్ఠోఽధ్యాయః॥

అథ సప్తమోఽధ్యాయః।

రాజధర్మాన్ప్రవక్ష్యామి యథావృత్తో భవేన్నృపః।

సంభవశ్చ యథా తస్య సిద్ధిశ్చ పరమా యథా॥౧॥

ధర్మశబ్దోఽత్ర దృష్టాదృష్టార్థానుష్ఠేయపరః, షాడ్గుణ్యాదేరపి వక్ష్యమాణత్వాత। రాజశబ్దోఽపినాత్ర క్షత్రియజాతివచనః, కిన్త్వభిషిక్తజనపదపురపాలయితృపురుషవచనః। అత ఏవాహ “యథావృత్తో భవేన్నృపః” ఇతి। యథావదాచారో నృపతిర్భవేత్తథా తస్యానుష్ఠేయాని కథయిష్యామి। యథా యేన ప్రకారేణ వా “రాజానమసృజత్ప్రభుః” (మ.

స్మృ. ౭ - ౩) ఇత్యాదినా తస్యోత్పత్తిః, యథా చ తస్య దృష్టాదృష్టఫలసమ్పత్తిస్తదపి వక్ష్యామి ॥౧॥

బ్రాహ్మం ప్రాప్తేన సంస్కారం క్షత్రియేణ యథావిధి।

సర్వస్యాస్య యథాన్యాయం కర్తవ్యం పరిరక్షణమ్ ॥౨॥

బ్రహ్మ వేదస్తత్ప్రాప్త్యర్థతయోపనయనసంస్కారస్తం యథాశాస్త్రం ప్రాప్నువతా క్షత్రియేణాస్య సర్వస్య స్వవిషయావస్థితస్య శాస్త్రానుసారేణ నియమతో రక్షణం కర్తవ్యమ్। ఏతేన క్షత్రియ ఏవ ముఖ్యో రాజ్యాధికారీతి దర్శితమ్। అత ఏవ శాస్త్రార్థతత్త్వం క్షత్రియస్య జీవనార్థం, తథా క్షత్రియస్య తు రక్షణం స్వకర్మసు శ్రేష్ఠం చ వక్ష్యతి। బ్రాహ్మణస్య హ్యాపది "జీవేత్క్షత్రియధర్మేణ" ఇత్యభిధాస్యతి। వైశ్యస్యాపి క్షత్రియధర్మం, శూద్రస్య చ క్షత్రియవైశ్యకర్మణీ జీవనార్థమాపది జగాద నారదః —

న కథఞ్చన కుర్వీత బ్రాహ్మణః కర్మ వార్షలమ్।

వృషలః కర్మ చ బ్రాహ్మం పతనీయే హి తే తయోః॥

ఉత్కృష్టం చాపకృష్టం చ తయోః కర్మ న విద్యతే।

మధ్యమే కర్మణీ హిత్వా సర్వసాధారణే హి తే॥

రక్షణం వేదధర్మార్థం తపః క్షత్రస్య రక్షణమ్॥ ఇతి।

సర్వతో ధర్మషడ్భాగో రాజ్ఞో భవతి రక్షతః। (మ. స్మృ, ౮-౩౦౪)

ఇతి చ వక్ష్యమాణత్వాద్రక్షితుర్బలిషడ్భాగగ్రహణాదృష్టార్థమపి "యోఽరక్షన్బలిమాదత్తే (మ. స్మృ. ౮-౩౦౭) ఇతి నరకపాతం వక్ష్యతి ॥౨॥

అరాజకే హి లోకేఽస్మిన్సర్వతో విద్రుతే భయాత్।

రక్షార్థమస్య సర్వస్య రాజానమసృజత్ప్రభుః ॥౩॥

యస్మాదరాజకే జగతి బలవద్భయాత్సర్వతః ప్రచలితే సర్వస్యాస్య చరాచరస్య రక్షాయ గజామ సృష్టవాంస్తస్మాత్తేన రక్షణం కార్యమ్ ॥౩॥

కథం సృష్టవానిత్యాహ —

ఇన్ద్రానిలయమార్కాణామగ్నేశ్చ వరుణస్య చ।

చన్ద్రవిత్తేశయోశ్చైవ మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః ॥౪॥

ఇన్ద్రవాతయమసూర్యాగ్నివరుణచన్ద్రకుబేరాణాం మాత్రా అంశాన్సారభూతానాకృష్య రాజానమసృజత్ ॥౪॥

యస్మాదేషాం సురేన్ద్రాణాం మాత్రాభ్యో నిర్మితో నృపః।

తస్మాదభిభవత్యేష సర్వభూతాని తేజసా ॥౫॥

యస్మాదిన్ద్రాదీనాం దేవశ్రేష్ఠానామంశేభ్యో నృపతిః సృష్టస్తస్మాదేవ సర్వప్రాణినో వీర్యేణాతిశేతే ॥౫॥

తపత్యాదిత్యవచ్చైష చక్షూంషి చ మనాంసి చ।

న చైనం భువి శక్నోతి కశ్చిదప్యభివీక్షితుమ్॥౬॥

అయం చ రాజా స్వతేజసా సూర్య ఇవ పశ్యతాం చక్షూంషి మనాంసి చ సన్తాపయతి, న చైనం రాజానం పృథివ్యాం కశ్చిదప్యాభిముఖ్యేన ద్రష్టుం క్షమతే॥౬॥

సోఽగ్నిర్భవతి వాయుశ్చ సోఽర్కః సోమః స ధర్మరాట్।

స కువేరః స వరుణః స మహేన్ద్రః ప్రభావతః॥౭॥

ఏవం చాగ్న్యాదీనాం పూర్వోక్తాంశభవత్వాత్తత్కర్మకారిత్వాచ్చ ప్రతాప ఉక్తస్తేజస్వీత్యాదినా నవమాధ్యాయే వక్ష్యమాణత్వాత్ స రాజా శక్త్యతిశయేనాగ్న్యాదిరూపో భవతి॥౭॥

వాలోఽపి నావమన్తవ్యో మనుష్య ఇతి భూమిపః।

మహతీ దేవతా హ్యేషా నరరూపేణ తిష్ఠతి॥౮॥

తతశ్చ మనుష్య ఇతి బుద్ధ్యా బాలోఽపి రాజా నావమన్తవ్యః। యస్మాన్మహతీయం కాచిద్ దేవతా మానుషరూపేణావతిష్ఠతే। ఏతేన దేవతావజ్ఞాయామధర్మాదయోఽదృష్టదోషా ఉక్తాః॥౮॥

సమ్ప్రతి దృష్టదోషమాహ —

ఏకమేవ దహత్యగ్నిర్నరం దురుపసర్పిణమ్।

కులం దహతి రాజాగ్నిః సపశుద్రవ్యసంచయమ్॥౯॥

యోఽగ్నేరతిసమీపమనవహితః సన్నుపసర్పతి తం దురుపసపింగమేకమేవాగ్నిర్దహతి న తత్పుత్రాదికమ్। క్రుద్ధో రాజాగ్నిః పుత్రదారభ్రాత్రాదిరూపం కులమేవ గవాశ్వాదిపశుసువర్ణాదివనసఞ్చయసహితంసాపరాధం నిహన్తి॥౯॥

కార్యం సోఽవేక్ష్య శక్తిం చ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః।

కురుతే ధర్మసిద్ధ్యర్థం విశ్వరూపం పునః పునః॥౧౦॥

స రాజా ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశక్తిం దేశకాలౌ చావేక్ష్య కార్యసిద్ధ్యర్థం తత్త్వతో విశ్వరుపం బహూని రూపాణి కరోతి। జాతివివక్షయా బహుష్వేకవచనమ్। అశక్తిదశాయాం క్షమతే శక్తిం ప్రాప్యోన్మూలయతి, ఏవమేకస్మిన్నపి దేశే కాలే చ ప్రయోజనానురోధేన శత్రుర్వా మిత్రం వా ఉదాసీనో వా భవతి, అతో రాజవల్లభోఽహమితి బుద్ధ్యా నావజ్ఞేయః॥౧౦॥

యస్య ప్రసాదే పద్మా శ్రీర్విజయశ్చ పరాక్రమే।

మృత్యుశ్చ వసతి క్రోధే సర్వతేజోమయో హి సః॥౧౧॥

పద్మాశబ్దః శ్రీపర్యాయోఽపి మహత్త్వవివక్షయాఽత్ర ప్రయుక్తః। యస్య ప్రసాదాన్మహతీ శ్రీర్భవతి, అతః శ్రీకామేన సేవ్యః। యస్య శత్రవః సన్తి తానపి సన్తోషితో హన్తి, తేన చ శత్రువధకామేనాప్యారాధనీయః। యస్మై క్రుధ్యతి తస్య మృత్యుం కరోతి, తస్మాజ్జీవనార్థితా న క్రోధనీయః। యస్మాత్సర్వేషాం సూర్యాగ్నిసోమాదీనాం తేజో బిభతి॥౧౧॥

తం యస్తు ద్వేష్టి సంమోహాత్స వినశ్యత్యసంశయమ్।

తస్య హ్యాశు వినాశాయ రాజా ప్రకురుతే మనః॥౧౨॥

తం రాజానమజ్ఞతయా యో ద్వేష్టి తస్యాప్రీతిముత్పాదయతి స నిశ్చితం రాజక్రోధాన్నశ్యతి। యస్మాత్తస్య వినాశాయ శీఘ్రం రాజా మనో నియుఙ్క్తే॥౧౨॥

తస్మాద్ధర్మం యమిష్టేషు స వ్యవస్యేన్నరాధిపః।

అనిష్టం చాప్యనిష్టేషు తం ధర్మం న విచాలయేత్॥౧౩॥

యతః సర్వతేజోమయో నృపతిస్తస్మాదపేక్షితేషు యమిష్టం శాస్త్రానుష్ఠేయం శాస్త్రావిరుద్ధం నిశ్చిత్య వ్యవస్థాపయత్యనపేక్షితేషు చానిష్టం, తం నియమం నాతిక్రామేత్॥౧౩॥

తస్యార్థే సర్వభూతానాం గోప్తారం ధర్మమాత్మజమ్।

బ్రహ్మతేజోమయం దణ్డమసృజత్పూర్వమీశ్వరః॥౧౪॥

తస్య రాజ్ఞః ప్రయోజనసిద్ధయే సర్వప్రాణినాం రక్షితారం ధర్మస్వరూపం పుత్రం బ్రహ్మణో యత్కేవలం తేజస్తేన నిమితం న పాఞ్చభౌతికం దణ్డం బ్రహ్మ పూర్వం సృష్టవాన్॥౧౪॥

తస్య సర్వాణి భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ।

భయాద్భోగాయ కల్పన్తే స్వధర్మాన్న చలన్తి చ॥౧౫॥

తస్య దణ్డస్య భయేన చరాచరాః సర్వే ప్రాణినో భోగం కర్తుం సమర్థా భవన్తి, అన్యథా బలవతా దుర్బలస్య ధనదారాదిగ్రహణే తస్యాపి తదపేక్ష్య బలినేతి కస్యాపి భోగో న సిధ్యేత్,

వృక్షాదీనాం స్థావరాదీనాం ఛేదనే భోగాసిద్ధిః। తథా సతామపి నిత్యనైమిత్తికస్వధర్మానుష్ఠానమకరణే యామ్యయాతనామయాదేవ॥౧౫॥

తం దేశకాలౌ శక్తిం చ విద్యాం చావేక్ష్య తత్త్వతః।

యథార్హతః సంప్రణయేన్నరేష్వన్యాయవర్తిషు॥౧౬॥

తం దణ్డ దేశకాలౌ దణ్డ్యస్య చ శక్తిం విద్యాదికం యస్మిన్నపరాధే యో దణ్డోఽర్హతీత్యాదికం శాస్త్రానుసారేణ తత్త్వతో నిరూప్యాపరాధిషు ప్రవర్తయేత్॥౧౬॥

స రాజా పురుషో దణ్డః స నేతా శాసితా చ సః।

చతుర్ణామాశ్రమాణాం చ ధర్మస్య ప్రతిభూః స్మృతః॥౧౭॥

స ఏవ దణ్డో వస్తుతో రాజా తస్మిన్ సతి రాజశేక్తియోగాత్, స ఏవ పురుషస్తతోఽన్యే స్త్రియ ఇవ తద్విధేయత్వాత్, స ఏవ నేతా తేన కార్యాణి నీయన్తే ప్రాప్యన్తే, స ఏవ శాసితా శాసనమాజ్ఞా తద్ధాతృత్వాత్, స ఏవ చతుర్ణామప్యాశ్రమాణాం యో ధర్మస్తస్య సమ్పాదనే ప్రతిభూరివ ప్రతిభూర్మునిభిః స్మృతః॥౧౭॥

దణ్డః శాస్తి ప్రజాః సర్వా దణ్డ ఏవాభిరక్షతి।

దణ్డః సుప్తేషు జాగర్తి దణ్డం ధర్మం విదుర్బుధాః॥౧౮॥

యస్మాద్ దణ్డః సర్వాః ప్రజా ఆజ్ఞాం కరోతి తస్మాత్సాధూక్తం శాసితేతి జ్ఞేయమ్। యస్మాత్స ఏవ ప్రజా రక్షతి తతో యుక్తముక్తం రాజేతి। నిద్రాణేష్వపి రక్షితృషు దణ్డ ఏవ జాగర్తి, తద్భయేనైవ చౌరాదీనామప్రవృత్తేః। దణ్డమేవ ధర్మ హేతుత్వాద్ధమం జానన్తి। కారణే కార్యోపచారః, ఐహికపారత్రికదణ్డభయాదేవ ధర్మానుష్ఠానాత్॥౧౮॥

సమీక్ష్య స ధృతః సమ్యక్సర్వా రఞ్జయతి ప్రజాః।

అసమీక్ష్య ప్రణీతస్తు వినాశయతి సర్వతః॥౧౯॥

స దణ్డః శాస్త్రతః సమ్యజ్ నిరూప్యాపరాధానురూపేణ దేహధనాదిషు ధృతః సర్వాః ప్రజాః సానురాగాః కరోతి। అవిచార్య తు లోభాదినా ప్రయుక్తః సర్వాణి బాహ్యార్థపుత్రాదీని నాశయతి। సర్వత ఇతి ద్వితీయార్థే తసిః॥౧౯॥

యది న ప్రణయేద్రాజా దణ్డం దణ్డ్యేష్వతన్ద్రితః।

శూలే మత్స్యానివాపక్ష్యన్దుర్బలాన్బలవత్తరాః॥౨౦॥

యది రాజాఽనలసో భూత్వా దణ్డప్రణయనం న కుర్యాత్తదా శూలే కృత్వా మత్స్యానివ బలవన్తో దుర్బలానపక్ష్యన్। లజన్తస్య పచిధాతో రూపమిదమ్। బలినోఽల్పబలానాం హింసామకరిష్యన్నిత్యర్థః। "శూలే మత్స్యానివాపక్ష్యన్" ఇత్యేష (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజలిఖితః పాఠః। "జలే మత్స్యానివాఽహింస్యుః" ఇతి చ పాఠాన్తరమ్। అత్ర బలవన్తో దుర్బలాన్హిస్యురితి మత్స్యన్యాయ ఏవ స్యాదిత్యుక్తమ్॥౨౦॥

అద్యాత్కాకః పురోడాశం శ్వా చ లిహ్యాద్ధవిస్తథా।

స్వామ్యం చ న స్యాత్కస్మింశ్చిత్ప్రవర్తేతాధరోత్తరమ్॥౨౧॥

యది రాజా దణ్డం నాచరిష్యత్తదా యజ్ఞేషు సర్వథా హవిరనర్హః కాకః పూరోడాశమఖాదిష్యత్। తథా కుక్కురః పాయసాది హవిరలేక్ష్యత్। న కస్యచిత్క్వచిత్స్వామ్యమభవిష్యత్। తతో బలినా తద్గ్రహణాద్ బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం చ మధ్యే యదధరం శూద్రాది తదేవోత్తరం ప్రధానం ప్రావర్తిష్యత॥౨౧॥

సర్వో దణ్డజితో లోకో దుర్లభో హి శుచిర్నరః।

దణ్డస్య హి భయాత్సర్వం జగద్భోగాయ కల్పతే॥౨౨॥

సర్వోఽయం లోకో దణ్డేనైవ నియమితః సన్మార్గేఽవతిష్ఠతే। స్వభావవిశుద్ధో హి మానుషః కష్టేన లభ్యతే। తథా సర్వమిదం జగద్దణ్డస్యైవ భయాదావశ్యకభోజనాదిరూపేఽపి భోగే సమర్థం భవతి॥౨౨॥

ఉక్తమపి దణ్డస్య భోగసమ్పాదకత్వం దార్ఢ్యార్థం పునరుచ్యతే —

దేవదానవగన్ధర్వా రక్షాంసి పతగోరగాః।

తేఽపి భోగాయ కల్పన్తే దణ్డేనైవ నిపీడితాః॥౨౩॥

ఇన్ద్రాగ్నిసూర్యవాయ్వాదయో దేవాస్తథా దానవగన్ధర్వరాక్షసపక్షిసర్పా అపి జగదీధరపరమార్థభయపీడితా ఏవ వర్షదానాద్యుపకారాయ ప్రవర్తన్తే। తథా చ శ్రుతిః — “భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః” ఇతి॥౨౩॥

దుష్యేయుః సర్వవర్ణాశ్చ భిద్యేరన్సర్వసేతవః।

సర్వలోకప్రకోపశ్చ భవేద్దణ్డస్య విభ్రమాత్॥౨౪॥

దణ్డస్యానాచరణాదనుచితేన వా ప్రవర్తనాత్సర్వే బ్రాహ్మణాదివర్ణా ఇతరేతరస్త్రీగమనేన సంకీర్యంరన్, సర్వశాస్త్రీయనియమాశ్చతుర్వర్గఫలా ఉత్సీదేయుః, చౌర్యసాహసాదినా చ పరస్యాపకారాత్సర్వలోకసంక్షోభశ్చ జాయేత॥౨౪॥

యత్ర శ్యామో లోహితాక్షో దణ్డశ్చరతి పాపహా।

ప్రజాస్తత్ర న ముహ్యన్తి నేతా చేత్సాధు పశ్యతి॥౨౫॥

యత్ర దేశే శాస్త్రప్రమాణావగతః శ్యామవర్ణః లోహితనయనోఽధిష్ఠాతృదేవతాకో దణ్డో విచరతి తత్ర ప్రజా వ్యాకులా న భవన్తి। దణ్డప్రణేతా యది విషయానురూపం సమ్యగ్దణ్డం జానాతి॥౨౫॥

తస్యాహుః సంప్రణేతారం రాజానం సత్యవాదినమ్।

సమీక్ష్యకారిణం ప్రాజ్ఞం ధర్మకామార్థకోవిదమ్॥౨౬॥

తస్య దణ్డస్య ప్రవర్తయితారమభిషేకాదిగుణయుక్తం నృపతిమవితథవాదినం సమాక్ష్యకారిణం తత్త్వాతత్త్వవిచారోచితం ప్రజ్ఞాశాలినం ధర్మార్థకామానాం జ్ఞాతారం మన్వాదయోఽస్యాహుః॥౨౬॥

తం రాజా ప్రణయన్సమ్యక్ త్రివర్గేణాభివర్ధతే।

కామాత్మా విషమః క్షుద్రో దణ్డేనైవ నిహన్యతే॥౨౭॥

తం దణ్డం రాజా సమ్యక్ప్రవర్తయన్ధర్మార్థకామైవృద్ధిం గచ్ఛతి। యః పునర్విషయాభిలాషీ విషమః కోపనః క్షుద్రశ్ఛలాన్వేషీ నృపః స ప్రకృతేనైవ దణ్డేనామాత్యాదినాం కోపాదధర్మాద్వా వినాశ్యతే॥౨౭॥

దణ్డో హి సుమహత్తేజో దుర్ధరశ్చాకృతాత్మభిః।

ధర్మాద్విచలితం హన్తి నృపమేవ సబాన్ధవమ్ ॥౨౮॥

యతో దణ్డః ప్రకృష్టతేజఃస్వరూపస్తేన స్వశాస్త్రైరసంస్కృతాత్మభిః దుఃఖేన ధ్రియతేఽతో రాజధర్మరహితం నృపమేవ పుత్రబన్ధుసహితం నాశయతి ॥౨౮॥

తతో దుర్గం చ రాష్ట్రం చ లోకం చ సచరాచరమ్ ।

అన్తరిక్షగతాంశ్చైవ మునీన్దేవాంశ్చ పీడయేత్ ॥౨౯॥

దోషాద్యనపేక్షయా యో దణ్డః క్రియతే స బన్ధునృపనాశానన్తరం ధన్వ్యాదిదుర్గరాష్ట్ర దేశం పృథివీలోకం జఙ్గమస్థావరసహితం “హవిఃప్రదానజీవనా దేవాః” ఇతి శ్రుత్యా హవిఃప్రదానాభావేఽన్తరి

క్షగతావృషీన్దేవాంశ్చ పోడయేదితి ॥౨౯॥

సోఽసహాయేన మూఢేన లుబ్ధేనాకృతబుద్ధినా ।

న శక్యో న్యాయతో నేతుం సక్తేన విషయేషు చ ॥౩౦॥

స దణ్డో మన్త్రిసేనాపతిపురోహితాదిసహాయరహితేన మూర్ఖేణ లోభవతా శాస్త్రాసంస్కృతబుద్ధిపరేణ నృపతినా శాస్త్రతో న ప్రణేతుం శక్యతే ॥౩౦॥

శుచితా సత్యసన్ధేన యథాశాస్త్రానుసారిణా ।

ప్రణేతుం శక్యతే దణ్డః సుసహాయేన ధీమతా ॥౩౧॥

అర్థాదిశౌచయుక్తేన సత్యప్రతిజ్ఞేన యథాశాస్త్రవ్యవహారిణా శోభనసహాయేన తత్త్వజ్ఞేన కర్తుం శక్యత ఇతి పూర్వోక్తదోషప్రతిపక్షే గుణా అనేన శ్లోకేనోక్తాః ॥౩౧॥

స్వరాష్ట్రే న్యాయవృత్తః స్యాద్ భృశదణ్డశ్చ శత్రుషు।

సుహృత్స్వజిహ్మః స్నిగ్ధేషు బ్రాహ్మణేషు క్షమాన్వితః ॥౩౨॥

ఆత్మదేశే యథాశాస్త్రవ్యవహారీ స్యాత్। శత్రువిషయేషు తీక్ష్ణదణ్డో భవేత్। నిసర్గస్నేహవిషయేషు మిత్రేష్వకుటిలః స్యాన్న కార్యమిత్రేషు। బ్రాహ్మణేషు చ కృతాల్పాపరాధేషు చ క్షమావాన్భవేత ॥౩౨॥

ఏవం వృత్తస్య నృపతేః శిలోఞ్ఛేనాపి జీవతః।

విస్తీర్యతే యశో లోకే తైలబిన్దురివామ్భసి ॥౩౩॥

శిలోఞ్ఛేనేతి క్షీణకోశత్వం వివక్షితమ్। క్షీణకోశస్యాపి నృపతేరుక్తాచారవతో జలే తైలబిన్దురివ కీర్తిర్లోకే విస్తారమేతి ॥౩౩॥

అతస్తు విపరీతస్య నృపతేరజితాత్మనః।

సంక్షిప్యతే యశో లాకే ఘృతబిన్దురివామ్భసి ॥౩౪॥

ఉక్తాచారాద్విపరీతాచారవతో నృపతేరజితేన్ద్రియస్య జలే ఘృతబిన్దురివ కీర్తిః లోకే సంకోచమేతి ॥౩౪॥

స్వే స్వే ధర్మే నివిష్టానాం సర్వేషామనుపూర్వశః।

వర్ణానామాశ్రమాణాం చ రాజా సృష్టోఽభిరక్షితా॥౩౫॥

క్రమేణ స్వధర్మానుష్ఠాతౄణాం బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమణాం చ విశ్వసృజా రాజా రక్షితా సృష్టః। తస్మాత్తేషాం రక్షణమ కర్వతో రాజ్ఞః ప్రత్యవాయః, స్వధర్మవిరహిణాం త్వరక్షణేఽపి న ప్రత్యవాయ ఇత్యస్య తాత్పర్యార్థః॥౩౫॥

తేన యద్యత్సభృత్యేన కర్తవ్యం రక్షతా ప్రజాః।

తత్తద్వోఽహం ప్రవక్ష్యామి యథావదనుపూర్వంశః॥౩౬॥

వక్ష్యమాణావతారార్థోఽయం శ్లోకః। తేన రాజ్ఞా ప్రజారక్షణం కుర్వతా సామాత్యేన యద్యత్కర్తవ్యం తత్తత్సమగ్రం యుష్మాకమభిధాస్యామి॥౩౬॥

బ్రాహ్మణాన్పర్యుపాసీత ప్రాతరుత్థాయ పార్థివః।

త్రైవిద్యవృద్ధాన్వి దుషస్తిష్ఠేత్తేషాం చ శాసనే॥౩౭॥

ప్రత్యహం ప్రాతరుత్థాయ బ్రాహ్మణానృగ్యజుఃసామాఖ్యవి యాత్రయగ్రన్థార్థాభిజ్ఞాన్విదుష ఇతి నీతిశాస్త్రాభిజ్ఞాన్సే వేత తదాజ్ఞాం కుర్యాత్॥ ౩౭॥

వృద్ధాంశ్చ నిత్యం సేవేత విప్రాన్వేదవిదః శుచీన్।

వృద్ధసేవీ హి సతతం రక్షోభిరపి పూజ్యతే॥౩౮॥

తాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్వయస్తపస్యాదివృద్ధానర్థతో గ్రన్థతశ్చ వేదజ్ఞాన్పహిరన్తశ్చార్థదానాదినా శుచీ

న్నిత్యం సేవేత। యస్మాద్ వృద్ధసేవీ స సతతం హింస్రై రాక్షసైరపి పూజ్యతే తైరాప తస్య హితం క్రియతే, సుతరాం మనుష్యైః॥౩౮॥

తేభ్యోఽధిగచ్ఛేద్వినయం వినీతాత్మాపి నిత్యశః।

వినీతాత్మా హి నృపతిర్న వినశ్యతి కర్హిచిత్॥౩౯॥

సహజప్రజ్ఞయా అర్థశాస్త్రాదిజ్ఞానేన చ వినీతోఽప్యతిశయార్థం తేభ్యో వినయమభ్యసేత్। యస్మాద్వినీతాత్మా రాజా న కదాచిన్నశ్యతి॥౩౯॥

వహవోఽవినయాన్నష్టా రాజానః సపరిచ్ఛదాః।

వనస్థా అపి రాజ్యాని వినయాత్ప్రతిపేదిరే॥౪౦॥

కరితురగకోశాదిపరిచ్ఛదయుక్తా అపి రాజానో వినయరహితా నష్టాః। బహవశ్వ వనస్థా నిష్పరిచ్ఛదా అపి వినయేన రాజ్యం ప్రాప్నువన్॥౪౦॥

ఉభయత్రైవ శ్లోకద్వయేన దృష్టాన్తమాహ —

వేనో వినష్టోఽవినయాన్నహుషశ్చైవ పార్థివః।

సుదాః పైజవనశ్చైవ సుముఖో నిమిరేవ చ॥౪౧॥

వేనో, నహుషశ్చ రాజా, పిజవనస్య చ పుత్రః సుదానామా, సుముఖో నిమిశ్చావినయాదవశ్యన్ ॥౪౧॥

పృథుస్తు వినయాద్రాజ్యం ప్రాప్తవాన్మనురేవ చ।

కువేరశ్చ ధనైశ్వర్యం బ్రాహ్మణ్యం చైవ గాధిజః॥౪౨॥

పృథుమనుశ్చ వినయాద్రాజ్యం ప్రాపతుః। కువేరశ్చ వినయాద్ధనాధిపత్యం లేభే। గాధిపుత్రో విద్యామిత్రశ్చ క్షత్రియః సంస్తేనైవ దేహేన బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్తవాన్। రాజ్యలాభావసరే బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తిరప్రస్తుతాఽపి వినయోత్కర్షార్థముక్తా। ఈదృశోఽయం శాస్త్రానుష్ఠాననిషిద్ధవర్జనరూపో వినయః, యదనేవ క్షత్రియోఽపి దుర్లభం బ్రాహ్మణ్యం లేభే॥౪౨॥

త్రైవిద్యేభ్యస్త్రయీం విద్యాం దణ్డనీతిం చ శాశ్వతీమ్।

ఆన్వీక్షికీం చాత్మవిద్యాం వార్తారమ్భాంశ్చ లోకతః॥౪౩॥

త్రివేదీరూపవిద్యావిద్భ్యస్త్రివేదీమర్థతో గ్రన్థతశ్చాభ్యసేత్, బ్రహ్మచర్యదశాయామేవ వేదగ్రహణాత్సమావృత్తస్య వ రాజ్యాధికారాద్ అభ్యాసార్థోఽయముపదేశః। దణ్డనీతిం చార్థశాస్త్రరుఖ్యామర్థయోగక్షేమోపదేశినీం పారమ్పర్యాగతత్వేన నిత్యాం తద్విద్భ్యోఽధిగచ్ఛేత్। తథా ఆన్వీక్షికీం తర్కవిద్యాం భూతప్రవృత్తిప్రయుక్త్యుపయోగినీం బ్రహ్మవిద్యాం చాభ్యుదయవ్యసనయోర్హర్షవిషాదప్రశమనహేతుం శిక్షేత। కృషివాణిజ్యపశుపాలనాదివార్తా తదారమ్భాన్ధనోపాయార్థీస్తదభిజ్ఞకర్షకాదిభ్యః శిక్షేత॥౪౩॥

ఇన్ద్రియాణాం జయే యోగం సమాతిష్ఠేహివానిశమ్।

జితేన్ద్రియో హి శక్నోతి వశే స్థాపయితుం ప్రజాః॥౪౪॥

చక్షురాదీనాభిన్ద్రియాణాం విషయాసక్తివారణే సర్వకాలం యత్నం కుర్యాత్। యస్మాజితేన్ద్రియః ప్రజా నియన్తుం శక్నోతి, న తు విషయోపభోగవ్యగ్రః। బ్రహ్మచారిధర్మేషు సర్వపురుషార్థోపాదేయతయాఽభిహితోఽపీన్ద్రియజయో రాజధర్మేషు ముఖ్యత్వజ్ఞానార్థమనన్తరవక్ష్యమాణవ్యసననివృత్తిహేతుత్వాచ్చ పునరుక్తః॥౪౪॥

దశ కామసముత్థాని తథాష్టౌ క్రోధజాని చ।

వ్యసనాని దురన్తాని ప్రయత్నేన వివర్జయేత్॥౪౫॥

దశ కామసంభవాని అష్టౌ క్రోధజాని వక్ష్యమాణవ్యసనాని యత్నతస్త్యజేత్। దురన్తాని దుఃఖావసానాన్యాదౌ సుఖయన్తి అన్తే దుఃఖాని కుర్వన్తి। యద్వా దుర్లభోఽన్తో యేషాం తాని

దురన్తాని, నహి వ్యసనినస్తతో నివర్తయితుం శక్యతే॥౪౫॥

వర్జనప్రయోజనమాహ —

కామజేషు ప్రసక్తో హి వ్యసనేషు మహీపతిః।

వియుజ్యతేఽర్థధర్మాభ్యాం క్రోధజేష్వాత్మనైవ తు॥౪౬॥

యస్మాత్కామజనితేషు వ్యసనేషు ప్రసక్తో రాజా ధర్మార్థాభ్యాం హీయతే। క్రోధజేషు ప్రసక్తః ప్రకృతికోపాద్ దేహనాశం ప్రాప్నోతి॥౪౬॥

తాని వ్యసనాని నామతో దర్శయతి —

మృగయాఽక్షో దివాస్వప్నః పరివాదః స్త్రియో మదః।

తౌర్యత్రికం వృథాటయా చ కామజో దశకో గణః॥౪౭॥

ఆఖేటకాఖ్యో మృగవధో మృగయా, అక్షో ద్యూతక్రీడా, సకలకార్యవిధాతినీ దివానిద్రా, పరదోషకథనం, స్త్రీసమ్భోగః, మద్యపానజనితో మదః, తౌర్యత్రికం నృత్యగీతవాదిత్రాణి, వృథాభ్రమణమ్ ఏష దశపరిమాణో దశకః సుఖేచ్ఛాప్రభవో గణః॥౪౭॥

పైశున్యం సాహసం ద్రోహ ఈర్ష్యాసూయార్థదూషణమ్।

వాగ్దణ్డజం చ పారుష్యం క్రోధజోఽపి గణోఽష్టకః॥౪౮॥

పైశున్యమవిజ్ఞాతదోషావిష్కరణం, సాహసం సాధోర్బన్ధనాదినిగ్రహః, ద్రోహశ్ఛద్మవధః, ఈర్ష్యాఽన్యగుణాసహిష్ణుతా, పరగుణేషు దోషావిష్కరణమసూయా, అర్థదూషణమర్థానామపహరణం దేయానామదానం చ, వాక్పారుష్యమాక్రోశాది, దణ్డపారుష్యం తాడనాది, ఏషోఽష్టపరిమాణో వ్యసనగణః క్రోధాద్భవతి॥౪౮॥

ద్వయోరప్యేతయోర్మూలం యం సర్వే కవయో విదుః।

తం యత్నేన జయేల్లోభం తజ్జావేతావుభౌ గణౌ ॥౪౯॥

ఏతయోర్ద్వయోరపి కామక్రోధజవ్యసనసఙ్ఘయోః కారణం యం స్మృతికారా జానన్తి, తం యత్నతో లోభం త్యజేత్। యస్మాదేతద్గణద్వయం లోభాజ్జాయతే। క్వచిద్ధనలోభతః క్వచిత్ప్రకారాన్తరలోభేన ప్రవృత్తేః॥౪౯॥

పానమక్షాః స్త్రియశ్చైవ మృగయా చ యథాక్రమమ్।

ఏతత్కష్టతమం విద్యాచ్చతుష్కం కామజే గణే॥౫౦॥

మద్యపానం, అక్షైః క్రీడా, స్త్రీసమ్భోగో, మృగయా చేతి క్రమపఠితమేతచ్చతూష్కం కామజవ్యసనమధ్యే బహుదోషత్వాదవిశయేన దుఃఖహేతుం జానీయాత్॥౫౦॥

దణ్డస్య పాతనం చైవ వాక్పారుష్యార్థదూషణే।

క్రోధజేఽపి గణే విద్యాత్కష్టమేతత్రికం సదా॥౫౧॥

దణ్డపాతనం, వాక్పారుష్యం, అర్థదూషణం చేతి క్రోధజేఽపి వ్యసనగణే దోషబహులత్వాదతిశయితదుఃఖసాధనం మన్యేత॥౫౧॥

సప్తకస్యాస్య వర్గస్య సర్వత్రైవానుషఙ్గిణః।

పూర్వం పూర్వం గురుతరం విద్యాద్వ్యసనమాత్మవాన్॥౫౨॥

అస్య పానాదేః కామక్రోధసమ్భవస్య సప్తపరిమాణస్య వ్యసనవర్గస్య సర్వస్మిన్నేవ రాజమణ్డలే ప్రాయేణావస్థితస్య పూర్వపూర్వవ్యసనముత్తరోత్తరాత్కష్టతరం ప్రశస్తాత్మా రాజా జానీయాత్। త్యాహి, ద్యూతాత్పానం కష్టతరం, మద్యపానేన మత్తస్య సంజ్ఞాప్రణాశాద్యథేష్టచేష్టయా దేహధనాదివిరోధ ఇత్యాదయో దోషాః। ద్యూతే తు పాక్షికీ ధనావాప్తిరప్యస్తి। స్త్రీవ్యసనాద్ ద్యూతం దుష్టమ్, ద్యూతే హి వైరోద్భవాదయో నీతిశాస్త్రోక్తా దోషాః, మూత్రపురీషవేగధారణాచ్చ వ్యాధ్యుత్పత్తిః। స్త్రీవ్యసనే పునరపత్యోత్పత్త్యాదిగుణయోగాఽప్యస్తి। మృగయాస్త్రీవ్యసనయోః స్త్రీవ్యసనం దుష్టమ్, తత్రాదర్శనకార్యాణాం కాలతిపాతేన ధర్మలోపాదయో దోషాః, మృగయాయాం తు వ్యాయామేనారోగ్యాదిగుణయోగోఽప్యస్తీత్యేవం

కామజచతుష్కస్య పూర్వం పూర్వం గురుదోషం, క్రోధజేష్వపి త్రిషు వాక్పారుష్యాద్దణ్డపారుష్యం దుష్టన్, అఙ్గచ్ఛేదాదేరశక్యసమాధానత్వాత్ । వాక్పారుష్యే తు కేౌపానలో దానమానపానీయసేకైః శక్యః శమయితుమ్ । అర్థదూషణాద్వాక్పారుష్యం దోషవన్మర్మపీడాకరం, వాక్ప్రహారస్య దుశ్చికిత్స్యత్వాత్ । తదుక్తం న సంరోహయతి వాక్కృతమ్ । అర్థదూషణం తు ప్రచురతరార్థందానాచ్ఛక్యసమాధానమ్ । ఏవం క్రోధజత్రికస్యాపి పూర్వం పూర్వం దుష్టతరం యత్నతస్త్యజేత్ ॥౫౨॥

వ్యసనస్య చ మృత్యోశ్చ వ్యసనం కష్టముచ్యతే ।

వ్యసన్యధోఽధో వ్రజతి స్వర్యాత్యవ్యసనీ మృతః ॥౫౩॥

యద్యపి మృత్యువ్యసనే ద్వే అపీహ లోకే సంజ్ఞాప్రణాశాదిదుఃఖహేతుతయా శాస్త్రానుష్ఠానవిరోధితయా చ తుల్యే, తథాపి వ్యసణం కష్టతరం, పరత్రాపి నరకపాత హేతుత్వాత్ । తదాహ — వ్యసన్వధోఽధో బ్రజతీతి । బహూన్నరకాన్గచ్ఛతీత్యర్థః ।అవ్యసనీ తు మృతః శాస్త్రానుష్ఠానప్రతిపక్షవ్యసనాభావాత్స్వర్గం గచ్ఛతి । ఏతేనాతిప్రసక్తిర్వ్యసనేషు నిషిధ్యతే, న తు తస్య సేవనమపి ॥౫౩॥

మౌలాఞ్ఛాస్త్రవిదః శూరాఁల్లబ్ధలక్షాన్కులోద్భవాన్ ।

సచివాన్సప్త చాష్టో వా ప్రకుర్వీత పరీక్షితాన్ ॥౫౪॥

మౌలాన్పితృపితామహక్రమేణ సేవకాన్, తేషామపి ద్రోహాదినా వ్యభిచారాత్ దృష్టాదృష్టాథశాస్త్రజ్ఞాన్విక్రాన్తాన్, లబ్ధలక్షాన్లక్షాదప్రచ్యుతశరీరశల్యాదీవాయుధవిద ఇత్యర్థః । విశుద్ధకులభవాన్దేవతాస్పర్శాదినియతానమాత్యాన్సప్తాష్టౌ వా మన్త్రాదౌ కుర్వీత ॥౫౪॥

అపి యత్సుకరం కర్మ తదప్యేకేన దుష్కరమ్ ।

విశేషతోఽసహాయేన కింతు రాజ్యం మహోదయమ్ ॥౫౫॥

సుఖేనాపి యత్క్రియతే కర్మ తదప్యేకేన దుష్కరం భవతి । విశేషతో యన్మహాఫలం, తత్కథమసహాయేన క్రియతే ? ॥౫౫॥

త్రైః సార్ధం చిన్తయేన్నిత్యం సామాన్యం సన్ధివిగ్రహమ్ ।

స్థానం సముదయం గుప్తిం లబ్ధప్రశమనాని చ ॥౫౬॥

సచివైః సహ సామాన్యం మన్త్రేష్వగోపనీయం సన్ధివిగ్రహాది, తన్నిరూపయేత్ । తథా తిష్ఠత్యనేనేతి స్థానం దణ్డకోశపురరాష్ట్రాత్మకం చతుర్విధం చిన్తయేత్ । దణ్డ్యతేఽనేనేతి దణ్డో హస్త్యశ్వరథపదాతయస్తేషాం పోషణం రక్షణాది తచ్చిన్త్యమ్ । కోశోఽర్థనిచయస్తస్యాయవ్యయాది, పురస్య రక్షణాది, రాష్ట్రం దేశస్తద్వాసిమనుష్యపశ్వాదిధారణక్షమత్వాది చిన్తయేత్ । తథా సముదయన్త్యుత్పద్యన్తేఽస్మాదర్థా ఇతి సముదయో ధాన్యహిరణ్యాద్యుత్పత్తిస్థానం తన్నిరూపయేత్ । తథా గుప్తిం రక్షామాత్మగతాం రాష్ట్రగతాం చ, స్వపరీక్షితమన్నాద్యమద్యాత్ "పరీక్షితాః స్త్రియశ్చైవం" (మ. స్మృ. ౭-౨౧౯) ఇత్యాదినాఽఽత్మరక్షణం, "రాష్ట్రస్య సఙ్గ్రహే నిత్యమ్" (మ, స్మృ, ౭-౧౧౩) ఇత్యాదినా రాష్ట్రరక్షాం చ వక్ష్యతి । లబ్ధస్య చ ధనస్య ప్రశమనాని సత్పాత్రే ప్రతిపాదనాదీని చిన్తయేత్ । తథా చ వక్ష్యతి —"జిత్వా సమ్పూజయేద్దేవాన్" (మ. స్మృ. ౭-౨౦౧) ఇత్యాది ॥౫౬॥

తేషాం స్వం స్వమభిప్రాయముపలభ్య పృథక్ పృథక్ ।

సమస్తానాం చ కార్యేషు విదధ్యాద్ధితమాత్మనః ॥౫౭॥

తేషాం సచివానాం రహసి నిష్ప్రతిపక్షతయా హృదయగతభావజ్ఞానసమ్భవాత్ప్రత్యేకమభిప్రాయం సమస్తానామపి యుగపదభిప్రాయం బుద్ధ్వా కార్యే యదాత్మనో హితం తత్కుర్యాత్ ॥౫౭॥

సర్వేషాం తు విశిష్టేన బ్రాహ్మణేన విపశ్చితా ।

మన్త్రయేత్పరమం మన్త్రం రాజా షాడ్గుణ్యసంయుతమ్ ॥౫౮॥

ఏషామేవ సర్వేషాం సచివానాం మధ్యాదన్యతమేన ధార్మికత్వాదినా విశిష్టేన బ్రాహ్మణేన సహ స –

న్ధివిగ్రహాదివక్ష్యమాణగుణషట్కోపేతం ప్రకృష్టం మన్త్రం నిరూపయేత్ ॥౫౮॥

నిత్యం తస్మిన్సమాశ్వస్తః సర్వకార్యాణి నిఃక్షిపేత్ ।

తేన సార్ధం వినిశ్చిత్య తతః కర్మ సమారభేత్ ॥౫౯॥

సర్వదా తస్మిన్బ్రాహ్మణే సఞ్జాతవిశ్వాసో భూత్వా యాని కుర్యాత్తాని సర్వకార్యాణి సమర్పయేత్ । తేన సహ నిశ్చిత్య సర్వం కర్మారభేత్ ॥౫౯॥

అన్యానపి ప్రకుర్వీత శుచీన్ప్రాజ్ఞానవస్థితాన్ ।

సమ్యగర్థసమాహర్తౄనమాత్యాన్సుపరీక్షితాన్ ॥౬౦॥

అన్యానప్యర్థదాతాదినా శుచీన్, ప్రజ్ఞాశాలినః, సమ్యగ్ధనార్జనశీలాన్ధర్మాదినా పరీక్షితాన్కర్మసచిదాన్కుర్యాత్ ॥౬౦॥

నిర్వర్తేతాస్య యావద్భిరితికర్తవ్యతా నృభిః ।

తావతోఽతన్ద్రితాన్దక్షాన్ప్రకుర్వీత విచక్షణాన్ ॥౬౧॥

అస్య రాజ్ఞో యత్సఙ్ఖ్యాకైర్మనుష్యైః కర్మజాతం సమ్పద్యతే తత్సంఖ్యాకాన్మనుష్యానాలస్యశూన్యాన్, క్రియాసు సోత్సాహాన్, తత్కర్మజ్ఞాంస్తత్ర కుర్యాత్ ॥౬౧॥

తేషామర్థే నియుఞ్జీత శూరాన్దక్షాన్కులోద్గతాన్ ।

శుచోనాకరకర్మాన్తే భీరునన్తర్నివేశనే ॥౬౨॥

తేషాం సచివానాం మధ్యే విక్రాన్తాంశ్చతురాన్ కులాంకుశనియమితాన్, శుచీనర్థనిఃస్పృహాన్ ధనోత్పత్తిస్థానే నియుఞ్జీత । అస్యైవోదాహరణమ్ ఆకారకర్మాన్త ఇతి । ఆకరేషు సువర్ణాద్యుత్పత్తి స్థానేషు, కర్మాన్తేషు చ ఇక్షుధాన్యాదిసఙ్గ్రహస్థానేషు, అన్తర్నిదేశనే భోజనశయనగృహాన్తఃపురాదౌ భీరూన్నియుఞ్జీత। శూరా హి తత్ర రాజానం ప్రాయేణైకాకినం స్త్రీవృతం వా కదాచిచ్ఛత్రూపజాపదూషితా హన్యురపి ॥౬౨॥

దూతం చైవ ప్రకుర్వీత సర్వశాస్త్రవిశారదమ్ ।

ఇఙ్గితకారచేష్టజ్ఞం శుచిం దక్షం కులోద్గతమ్ ॥౬౩॥

దూతం చ దృష్టాదృష్టార్థశాస్త్రజ్ఞమ్, ఇఙ్గితజ్ఞమభిప్రాయసూచకం వచనస్వరాది, ఆకారో దేహధర్మాదిముఖప్రసాదవైవర్ణ్యాదిరూపః ప్రీత్యప్రీతిసూచకః, చేష్టా కరారూఫాలనాదిక్రియా కోపా దిసూచికా తదీయతత్త్వజ్ఞమ్, అర్థదానస్త్రీవ్యసనాద్యభావాత్మకం శౌచయుక్తం చతురం కులీనం కుర్యాత్ ॥౬౩॥

అనురక్తః శుచిర్దక్షః స్మృతిమాన్దేశకాలవిత్ ।

వపుష్మాన్వీతభీర్వాగ్మీ దూతో రాజ్ఞః ప్రశస్యతే ॥౬౪॥

[సన్ధివిగ్రహకాలజ్ఞాన్సమర్థానాయతిక్షమాన్ ।

పరైరహార్యాఞ్ఛుద్ధాంశ్చ ధర్మతః కామతోఽర్థతః ॥౧॥

సమాహర్తుం ప్రకుర్వీత సర్వశాస్త్రవిపశ్చితః ।

కులీనాన్వృత్తిసమ్పన్నాన్నిపుణాన్కోశవృద్ధయే ॥౨॥

ఆయవ్యయస్య కుశలాన్గణితజ్ఞానలోలుపాన్ ।

నియోజయేద్ధర్మనిష్ఠాన్సమ్యక్కార్యార్థచిన్తకాన్ ॥౩॥

కర్మణి చాతికుశలాన్లిపిజ్ఞానాయతిక్షమాన్ ।

సర్వవిశ్వాసినః సత్యాన్సర్వకార్యేషు నిశ్చితాన్ ॥౪॥

అకృతాశాంస్తథా భర్తుః కాలజ్ఞాంశ్చ ప్రసఙ్గినః ।

కార్యకామోపధాశుద్ధాన్ బాహ్యాభ్యన్తరచారిణః ॥౫॥

కుర్యాదాసన్నకార్యేషు గృహసంరక్షణేషు చ ।

జనేషు అనురాగవాన్, తేన ప్రతిరాజాదేరపి అద్వేషవిషయః, అథ స్త్రీశౌచయుక్తః, తేన ధనస్త్రీదానాదినాఽభేద్యః, దక్షశ్చతురః, తేన కార్యకాలం నాతిక్రామతి। స్మృతిమాన్, తేన సందేశం న విస్మరతి। దేశకాలజ్ఞః, తేన దేశకాలౌ జ్ఞాత్వా అన్యదపి సందిష్టం దేశకాలోచితమన్యథా కథయతి। సురూపః, తేనాదేయవచనః। విగతభయః, తేనాప్రియసందేశస్యాపి వక్తా। వాగ్మీ, తేన సంస్కృతాద్యుక్తిక్షమః ఏవంవిధో దూతో రాజ్ఞః ప్రశస్యో భవతి॥౬౪॥

అమాత్యే దణ్డ ఆయత్తో దణ్డే వైనయికీ క్రియా।

నృపతౌ కోశరాష్ట్రే చ దూతే సంధివిపర్యయౌ ॥౬౫॥

అమాత్యే సేనాపతౌ హస్త్యశ్వరథపాదాతాద్యాత్మకో దణ్డ ఆయత్తః, తదిచ్ఛయా తస్య కార్యేషు ప్రవృత్తేః। వినయయోగాద్వైనయికీ యో వినయః స దణ్డ ఆయత్తః। నృపతావర్థసంచవస్థానదేశాత్రాయత్తౌ రాజ్ఞా పరాధీనౌ న కర్తవ్యౌ, స్వయమేవ చిన్తనీయం ధనం గ్రామశ్చ। దూతే సంధివిగ్రహావాయత్తౌ, తదిచ్ఛాయ తత్ర ప్రవృత్తేః॥౬౫॥

దూత ఏవ హి సంధత్తే భినత్త్యేవ చ సంహతాన్।

దూతస్తత్కురుతే కర్మ భిద్యన్తే యేన మానవాః॥౬౬॥

యస్మాద్దూత ఏవ హి భిన్నానాం సంధిసంపాదనే క్షమః। సంహతానాం చ భేదనే। తథా పరదేశే దూతస్తత్కర్మ కరోతి యేన సంహతా భిద్యన్తే। తస్మాద్దూతే సంధివిగ్రహౌ విపర్యావాయత్తావితి తదుక్తం తస్యైవాయం ప్రపఞ్చః॥౬౬॥

దూతస్య కార్యాన్తరమాహ —

స విద్యాదస్య కృత్యేషు నిగుఢేఙ్గితచేష్టితైః।

ఆకారమిఙ్గితం చేష్టాం భృత్యేషు చ చికీర్షితమ్॥౬౭॥

స దూతోఽస్య ప్రతిరాజస్య కర్తవ్యే ఆకారేఙ్గితచేష్టాం జానీయాత్। నిగూఢా అనుచరాః ప్రతిపక్షనృపస్యైవ పరిజనాస్తస్మిన్యుక్తాస్తత్సన్నిధావపి తేషామిఙ్గితచేష్టితైః భృత్యేషు చ క్షుబ్ధలుబ్ధాపమానితేషు ప్రతిరాజస్య కర్తుమీప్సితం జానీయాత్॥౬౭॥

బుద్ధ్వా చ సర్వం తత్త్వేన పరరాజచికీర్షితమ్।

తథా ప్రయత్నమాతిష్ఠేద్యథాఽఽత్మానం న పీడయేత్॥౬౮॥

ఉక్తలక్షణదూతద్వారేణ ప్రతిపక్షరాజస్య కర్తుమిష్టం సర్వం తత్త్వతో జ్ఞాత్వా తథా ప్రయత్నం కుర్యాత। యథాఽఽత్మనః పీడా న భవతి॥౬౮॥

జాఙ్గలం సస్యసంపన్నమార్యప్రాయమనావిలమ్।

రమ్యమానతసామన్తం స్వాజీవ్యం దేశమావసేత్॥౬౯॥

అల్పోదకతృణో యస్తు ప్రవాతః ప్రచురాతపః।

స జ్ఞేయో జాఙ్గలో దేశో బహుధాన్యాదిసంయుతః॥

ప్రచురధార్మికజనం రోగోపసర్గాద్యైరనాకులం ఫలపుష్పతరులతాదిమనోహరం ప్రణతసమీపవాస్తవ్యాటవికాదిజనం సులభకృషివాణిజ్యాద్యాజీవనమాశ్రిత్యావాసం కుర్యాత్॥౬౯॥

ధన్వదుర్గం మహీదుర్గమబ్దుర్గం వార్క్షమేవ వా।

నృదుర్గం గిరిదుర్గం వా సమాశ్రిత్య వసేత్పురమ్ ॥౭౦॥

ధన్వదుర్గం మరువేష్టితం చతుర్దిశం పఞ్చయోజనమనుదకం, మహీదుర్గం పాషాణేన ఇష్టకేన వా విస్తారాద్ద్విగుణోచ్ఛ్రాయేణ ద్వాదశహస్తాదుచ్ఛ్రితేన యుద్ధార్థముపరిభ్రమణయోగ్యేన సావరణగవాక్షాదియుకేన ప్రాకారేణ వేష్టితం, జలదుర్గమగాధోదకేన సర్వతః పరివృతం, వాక్షైదుర్గం బహిః సర్వతో యోజనమాత్రం వ్యా-

ప్య తిష్ఠన్మహావృక్షకణ్టకిగుల్మలతానద్యాచితం, నుదుర్గం చతుర్దిగవస్థాయి హస్త్యశ్వరథయుక్తబహుపాదాతరక్షితం, గిరిదుర్గం పర్వతపృష్ఠమతిదురారోహం సంకాచైకమార్గోపేతం అన్తనదీప్రస్రవణాద్యుదకయ్యుక్తం బహుసస్యోత్పన్నక్షేత్రవృక్షాన్వితం, ఏతేషు దుర్గేషు మధ్యాదన్యతమం దుర్గమాశ్రిత్య పురం విరచయేత్ ॥౭౦॥

సర్వేణ తు ప్రయత్నేన గిరిదుర్గం సమాశ్రయేత్।

ఏషాం హి వాహుగుణ్యేన గిరిదుర్గం విశిష్యతే ॥౭౧॥

యస్మాదేషాం దుర్గాణాం మధ్యాత్ దుర్గగుణబహుత్వేన గిరిదుర్గమతిరిచ్యతే తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన తదాశ్రయేత్। గిరిదుర్గే శత్రుదురారోహత్వం మహత్ప్రదేశాదల్పప్రయత్నప్రేరితశిలాదినా బహువిపక్షసంన్యవ్యాపాదనమిత్యాదయో బహవో గుణాః ॥౭౧॥

త్రీణ్యాద్యాన్యాశ్రితాస్త్వేషాం మృగగర్తాశ్రయాఽప్సరాః।

త్రీణ్యుత్తరాణి క్రమశః ప్లవఙ్గమనరామ్కరాః ॥౭౨॥

ఏషాం దుర్గాణాం మధ్యాత్ప్రథమోక్తాని త్రీణి దుర్గాణి మృగాదయ ఆశ్రితాః। తత్ర ధన్వదుర్గం మృగైరాశ్రితం, మహీదుర్గ గర్తాశ్రితైర్మూషికాదిభిః, అబ్దుర్గం జలచరైనక్రాదిభిః, ఇతరాణి త్రీణి వృక్షదుర్గాదీని వానరాదయ ఆశ్రితాస్తత్ర వృద్ధదుర్గం వానరైరాశ్రితం నృదుర్గం మానుషైః, గిరిదుర్గం దేవైః॥౭౨॥

యథా దుర్గాశ్రితానేతాన్నోపహిసన్తి శత్రవః।

తథారయో న హింసన్తి నృపం దుర్గసమాశ్రితమ్॥౭౩॥

యథైతాన్దుర్గవాసినో మృగాదీన్వ్యాధాదయః శత్రవో న హింసన్తి, ఏవం దుర్గాశ్రితం రాజానం న శత్రవః॥౭౩॥

ఏకః శతం యోధయతి ప్రాకారస్థో ధనుర్ధరః।

శతం దశసహస్రాణి తస్మాద్దుర్గం విధీయతే॥౭౪॥

[మన్దరస్యాపి శిఖరం నిర్మానుష్యం న శిష్యతే।

మనుష్యదుర్గం దుర్గాణాం మనుః స్వాయంభువోఽబ్రవీత్॥౬॥]

యస్మాదేకో ధానుష్కః ప్రాకారస్థః శత్రూణాం శతం యోధయతి। ప్రాకారస్థం ధానుష్కశతం చ శత్రుణాం దశసహస్రాణి, తస్మాద్దుర్గం కర్తుముపదిశ్యతే॥౭౪॥

తత్స్యాదాయుధసంపన్నం ధనధాన్యేన వాహనైః।

బ్రాహ్మణైః శిల్పిభిర్యన్త్రైర్యవసేనోదకేన చ॥౭౫॥

తద్దుర్గం ఖడ్గాద్యాయుధసువర్ణాదిధనధాన్యకరితురగాదివాహనబ్రాహ్మణభక్ష్యాదిశిల్పియన్త్రవాసోదకసమృద్ధం కుర్యాత్ ॥౭౫॥

తస్య మధ్యే సుపర్యాప్తం కారయేద్ గృహమాత్మనః।

గుప్తం సర్వర్తుకం శుభ్రం జలవృక్షసమన్వితమ్ ॥౭౬॥

తస్య దుర్గస్య మధ్యే పర్యాప్తం పృథక్పృథక్ స్త్రీగృహదేవాగారాయుధాగారాగ్నిశాలాదియుక్తం పరిఖాప్రాకారాద్యైగుప్తం సర్వర్తుకఫలపుష్పాదియోగేన సర్వర్తుకం సుధాధవలితం వాప్యాదిజలయుక్తం వృక్షాన్వితమాత్మనో గృహ కారయేత్ ॥౭౬॥

తదధ్యాస్యోద్వహేద్భార్యాం సవర్ణాం లక్షణాన్వితామ్।

కులే మహతి సంభూతాం హృద్యాం రూపగుణాన్వితామ్ ॥౭౭॥

తద్గృహమాశ్రిత్య సమానవర్ణో శుభసూచకలక్షణోపేతాం మహాకులప్రసూతాం మనోహారిణీం సురూపాం గుణవర్తీ భార్యాముద్వహేత్ ॥౭౭॥

పురోహితం చ కుర్వీత వృణుయాదేవ చర్త్విజః।

తేఽస్య గృహ్యాణి కర్మాణి కుర్యువైతానికాని చ ॥౭౮॥

పురోహితం చాప్యాథర్వణవిధినా కుర్వీత। ఋత్విజశ్చ కర్మాణి కర్తుం వృణుయాత్। తే చాస్య రాజ్ఞో గృహ్యోక్తాని న్నైతాసంపాద్యాని కర్మాణి కుర్యుః॥౭౮॥

యజేత రాజా క్రతుభిర్వివిధైరాప్తదక్షిణైః।

ధర్మార్థం చైవ విప్రేభ్యో దద్యాద్భోగాన్ధనాని చ॥౭౯॥

రాజా నానాప్రకారాన్బహుదక్షిణానశ్వమేధాదియజ్ఞాన్కుర్యాత్। బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ స్త్రీగృహశయ్యాదీన్భోగాన్సువర్ణవస్త్రాదీని ధనాని దద్యాత్॥౭౯॥

సాంవత్సరికమాప్తైశ్వ రాష్ట్రదాహారయేద్బలిప్త ।

స్యాచ్చాన్నాయపరో లోకో వర్తత పితృవన్నృషు॥౮౦॥

రాజా సక్తైరమాత్యైర్వర్షప్రాహ్యం ధాన్యాదిభాగమానాయయేత్, లోకే చ కరాదిగ్రహణే శాస్త్రనిష్ఠః స్యాత్, స్వదేశవాసిషు నరేషు పితృవస్నేహాదినా వర్తేత॥౮౦॥

అధ్యక్షాన్వివిధాన్కుర్యాత్తత్ర తత్ర విపశ్చితః।

తేఽస్య సర్వాణ్యవేక్షైరన్నౄణాం కార్యాణి కుర్వతామ్॥౮౧॥

తత్ర తత్ర హస్త్యశ్వరథపదాతాద్యర్థాదిస్థానేష్వధ్యక్షానవేక్షితౄన్వివిధాన్పృథక్ పృథక్ విపశ్చితః కర్మకుశలాన్కుర్యాత్। తేఽస్య రాజ్ఞస్తేషు హస్త్యశ్వాదిస్థానేషు మనుష్యాణాం కుర్వతాం సర్వాణి కార్యాణి సమ్యక్కార్యార్థమవేక్షేరన్॥౮౧॥

ఆవృత్తానాం గురుకులాద్విప్రాణాం పూజకో భవేత్।

నృపాణామక్షయో హ్యేష నిధిర్బ్రాహ్మోఽభిధీయతే ॥౮౨॥

గురుకులన్నివృత్తానామధీతవేదానాం బ్రాహ్మణానాం గార్హస్థ్యార్థినా నియమతో ధనధాన్యేన పూజాం కుర్యాత్। యస్మాద్యోఽయం బ్రాహ్మో బ్రాహ్మణేషు స్థాపితధనధాన్యాదినిధిరివ నిధిరక్షయో బ్రహ్మఫలత్వాదవినాశీ రాజ్ఞాం శాస్త్రేణోపదిశ్యతే ॥౮౨॥

న తం స్తేనా న చామిత్రా హరన్తి న చ నశ్యతి।

తస్మాద్రాజ్ఞా నిధాతవ్యో బ్రాహ్మణేష్వక్షయో నిధిః ॥౮౩॥

అత ఏవ తం బ్రాహ్మణస్థాపితనిధిం న చౌరా నాపి శత్రవో హరన్తి, అన్యనిధివద్ భూమ్యాదిస్థాపితః కాలవశాన్న నశ్యతి। స్థానభ్రాన్త్యా వా నాదర్శనముపైతి। తస్మాద్యోయమక్షయోఽనన్తఫలో నిధిరివ నిధిర్ధనౌధః స రాజ్ఞా బ్రాహ్మణేషు నిధాతవ్యః, తేభ్యో దేయ ఇత్యర్థః ॥౮౩॥

న స్కన్దతే న వ్యథతే న వినశ్యతి కర్హిచిత్।

వరిష్ఠమగ్నిహోత్రేభ్యో బ్రాహ్మణస్య ముఖే హుతమ్ ॥౮౪॥

అగ్నౌ యద్ధవిర్హూయతే తత్కదాచిత్స్కన్దతే స్రవత్యధః పతతి, కదాచిద్వ్యథతే శుష్యతి, కదాచిద్దాహాదినా నశ్యతి, బ్రాహ్మణస్య ముఖే యద్ధతం "పాణ్యాస్యో హి ద్విజః స్మృతః" ఇతి బ్రాహ్మణహస్తదత్తమిత్యర్థః। తస్య నోక్తా దోషాః, తస్మాదగ్నిహోత్రాదిభ్యః శ్రేష్ఠం బ్రాహ్మణాయ దానమిత్యర్థః ॥౮౪॥

సమమబ్రాహ్మణే దానం ద్విగుణం బ్రాహ్మణబ్రువే।

ప్రాధాంతే శతసాహస్రమనన్తం వేదపారగే॥౮౫॥

బ్రాహ్మణేతరక్షత్రాదివిషయే యద్దానం తత్సమఫలం, యస్య దేయద్రవ్యస్య యత్ఫలం శ్రుతం తతో నాధికం, న చ బ్యూనం భవతి। యో బ్రాహ్మణః క్రియారహిత ఆత్మానం బ్రాహ్మణం బ్రవీతి స బ్రాహ్మణబ్రువః తద్విషయదానం పూర్వాపేక్షయా ద్విగుణఫలమ్। ఏవం ప్రాధీతే ప్రక్రాన్తాధ్యయనే బ్రాహ్మణే లక్షగుణం ఫలమ్। సమస్తశాఖాఽధ్యాయిన్యనన్తఫలమ్। “సహస్రగుణమాచార్యే” ఇతి వా తృతీయపాదస్య పాఠః॥౮౫॥

పాత్రస్య హి విశేషేణ శ్రద్ధధానతయైవ చ।

అల్పం వా బహు వా ప్రేత్య దానస్య ఫలమశ్నుతే॥౮౬॥

[ఏష ఏవ పరో ధర్మః కృత్స్నో రాజ్ఞ ఉదాహృతః।

జిత్వా ధనాని సంగ్రామాద్ ద్విజేభ్యః ప్రతిపాదయేత్॥౭॥

దేశకాలవిధానేన ద్రవ్యం శ్రద్ధాసమన్వితమ్।

పాత్రే ప్రదీయతే యత్తు తద్ధర్మస్య ప్రసాధనమ్॥౮॥]

విద్యాతపోవృత్తియుక్తతయా పాత్రస్య తారతమ్యమపేక్ష్య శాస్త్రే తథేతి ప్రత్యయరూపాయాః శ్రద్ధాయాస్తారతమ్యపాత్రమాసాద్య దానస్యాల్పం మహద్వా ఫలం పరలోకే లభ్యతే॥౮౬॥

సమోత్తమాధమై రాజా త్వాహూతః పాలయన్ప్రజాః।

న నివర్తేత సంగ్రామాత్క్షాత్రం ధర్మమనుస్మరన్॥ ౮౭॥

సమబలేనాధికబలేన హీనబలేన చ రాజ్ఞా యుద్ధార్థమాహూతో రాజా ప్రజారక్షణం కుర్వన్యుద్ధాన్న నివర్తేత, క్షత్రియేణ యుద్ధార్థమాహూతేనావశ్యం యోద్ధవ్యమితి క్షాత్రం ధర్మం స్మరన్॥౮౭॥

సంగ్రామేష్వనివర్తిత్వం ప్రజానాం చైవ పాలనమ్।

శుశ్రూషా బ్రాహ్మణానాం చ రాజ్ఞాం శ్రేయస్కరం పరమ్॥౮౮॥

యుద్ధేష్వపరాఙ్ముఖత్వం, ప్రజానాం చ రక్షణం, బ్రాహ్మణపరిచర్యా ఏతద్రాజ్ఞామతిశయితం స్వర్గాదిశ్రేయఃస్థానమ్॥౮౮॥

ఆహవేషు మిథోఽన్యోన్యం జిఘాంసన్తో మహీక్షితః।

యుధ్యమానాః పరం శక్త్యా స్వర్గం యాన్త్యపరాఙ్ముఖాః॥౮౯॥

అత ఏవ రాజానో మిథః స్పర్ధమానా యుద్ధేష్వన్యోన్యం హన్తుమిచ్ఛన్తః ప్రకృష్టయా శక్త్యా సంముఖీభూయ యుధ్యమానాః స్వర్గం గచ్ఛన్తి। యద్యపి యుద్ధస్య శత్రుజయధనలాభాదిరూపం దృష్టమేవ ఫలం న స్వర్గస్తథాపి యుద్ధాశ్రితాపరాఙ్ముఖత్వనియమస్య స్వర్గః ఫలమితి న దోషః॥౮౯॥

న కూటైరాయుధైర్హన్యాద్యుధ్యమానో రణే రిపూన్।

న కర్ణిభిర్నాపి దిగ్ధైర్నాగ్నిజ్వలితతేజనైః॥౯౦॥

కూటాన్యాయుధాని బహిఃకాష్ఠాదిమయాన్యన్తర్గుప్తనిశితశస్త్రాణ్యేతైః సమరే యుధ్యమానః శత్రూన్న హన్యాత్। నాపి కర్ణ్యాకారఫలకైర్బాణైః, నాపి విషాక్తైః, నాప్యగ్నిదీప్తఫలకైః॥౯౦॥

న చ హన్యాత్స్థలారూఢం న క్లీబం న కృతాఞ్జలిమ్।

న ముక్తకేశం నాసీనం న తవాస్మీతి వాదినమ్॥౯౧॥

స్వయం రథస్థో రథం త్యక్త్వా స్థలారూఢం న హన్యాత్। తథా నపుంసకం, బద్ధాఞ్జలిం, ముక్తకేశం, ఉపవిష్టం, త్వదీయోఽహమిత్యేవంవాదినం న హన్యాత్॥౯౧॥

న సుప్తం న విసన్నాహం న నగ్నం న నిరాయుధమ్।

నాయుధ్యమానం పశ్యన్తం న పరేణ సమాగతమ్॥౯౨॥

సుప్తం, ముక్తసన్నాహం, వివస్త్రం, అనాయుధం, అయుధ్యమానం, ప్రేక్షకం అన్యేన సహ యుధ్యమానం చ న హన్యాత్॥౧౨॥

నాయుధవ్యసనప్రాప్తం నార్తం నాతిపరిక్షతమ్।

న భీతం న పరావృత్తం సతాం ధర్మమనుస్మరన్॥ ౯౩॥

భగ్నఖడ్గాద్యాయుధం, పుత్రశోకాదినాఽఽర్తం, బహుప్రహారాకులం, భీతం, యుద్ధపరాఙ్ముఖం, శిష్టక్షత్రియాణాం ధర్మం స్మరన్న హన్యాత్॥౧౩॥

యస్తు భీతః పరావృత్తః సంగ్రామే హన్యతే పరైః।

భర్తుర్యద్ దుష్కృతం కించిత్తత్సర్వం ప్రతిపద్యతే॥౯౪॥

యస్తు యోధో భీతః పరాఙ్ముఖః సన్యుద్ధే శత్రుభిర్హన్యతే, స పోషణకర్తుః ప్రభోర్యద్ దుష్కృతం తత్సర్వ ప్రాప్నోతి। శాస్త్రాప్రమాణకే చ సుకృతేదుష్కృతే యథాశాస్త్రం సంక్రమయోగ్యే ఏవ సిద్ధ్యతః । అత దువోపజీవ్యశాస్త్రేణ బాధతాన్న ప్రతిపక్షానుమానోదయోఽపి। ఏతచ్ఛ షష్ఠే "ప్రియేషు స్వేషు సుకృతమ్"(మ. స్మృ. ౬-౭౯) ఇత్యత్రావిష్కృతమస్మాభిః।

పరాఙ్ముఖహతస్య స్యాత్పాపమేతద్వివక్షితమ్।

న త్వత్ర ప్రభుపాపం స్యాదితి గోవిన్దరాజకః॥

(౧) మేధాతిథిస్త్వర్థవాదనాత్రమేతన్నిరూపయన్।

మన్యే నైతద్ ద్వయం యుక్తం వ్యక్తనన్వర్థవర్జనాత్॥

"అన్యదీయపుణ్యపాపేఽన్యత్ర సంక్రమేతే" ఇతి శాస్త్రప్రామాణ్యాద్వేదాన్తసూత్రకృతా బాదరాయణేన నిర్ణీతోఽయమర్థ ఇతి యథోక్తమేవ రమనీయమ్॥౯౪॥

పచ్చాస్య సుకృతం కించిదముత్రార్థముపార్జితమ్।

భర్తా తత్సర్వమాదత్తే పరావృత్తహతస్య తు॥౯౫॥

పరాఙ్ముఖహతస్య యత్కించిత్సుకృతం పరలోకార్థమజింతసనేనాస్తి తత్సర్వం ప్రభుర్లభతే॥౯౫॥

రాజ్ఞః స్వామినః సర్వధనగ్రహణే ప్రాప్తే తదపవాదార్థమాహ —

రథాశ్వం హస్తినం ఛత్రం ధనం ధాన్యం పశూన్స్త్రియః।

సర్వద్రవ్యాణి కుప్యం చ యో యజ్జయతి తస్య తత్ ॥౯౬॥

రథాశ్వహస్తిఛత్రవస్త్రాది, ధనధాన్యగవాది, దాస్యాదిస్త్రియః, సర్వాణి ద్రవ్యాణి గుడలవణాదీని, కుప్యం చ సువర్ణరజతవ్యతిరిక్తం తామ్రాది ధనం, యః పృథగ్జిత్వా సతతం గృహమానయతి తస్యైవ తద్భవతి। సువర్ణరజతభూమిరత్నాద్యనపకృష్టధనం తు రాజ్ఞ ఏవ సమర్పణీయం ఏతదర్థమేవాత్ర పరిగణనీయమ్ ॥౯౬॥

అత ఏవాహ —

రాజ్ఞశ్చ దద్యురుద్ధారమిత్యేషా వైదికీశ్రుతిః।

రాజ్ఞా చ సర్వయోధేభ్యో దాతవ్యమపృథగ్జితమ్ ॥౯౭॥

[భృత్యేభ్యో విజయేదర్థాన్నైకః సర్వహరో భవేత్।

నామమాత్రేణ తుష్యేత ఛత్రేణ చ మహీపతిః ॥౯॥]

ఉద్ధారం యోద్ధారో రాజ్ఞే దద్యుః। ఉద్ధ్రియత ఇత్యుద్ధారః। జితధనాదుత్కృష్టధనం సువర్ణరజతకుప్యాది రాజ్ఞే సమర్పణీయమ్। కరితురగాది వాహనమపి రాజ్ఞే దేయమ్, "వాహనం చ రాజ్ఞ ఉద్ధారం చ" ఇతి గోతమవచనాత్। ఉద్ధారదానే చ శ్రుతిః — "ఇన్ద్రో వై వృత్రం హత్వా" ఇత్యుపక్రమ్య "స మహాన్భూత్వా దేవతా అబ్రవీదుద్ధారం సముద్ధరత" ఇతి। రాజ్ఞా చాపృథగ్జితం సహ జితం సర్వయోధేభ్యో యథాపౌరుషం సంవిభజనీయమ్ ॥౯౭॥

ఏషోఽనుపస్కృతః ప్రోక్తో యోధధర్మః సనాతనః।

అస్మాద్ధర్మాన్న చ్యవేత క్షత్రియో ఘ్నన్రణో రిపూన॥౯౮॥

అవిగర్హిత ఏషోఽనాదిసర్గప్రవాహసంభవతయా నిత్యో యోధధర్మ ఉక్తః। యుద్ధే శత్రూన్హింసన్క్ష–

త్రియ ఏతం ధర్మం న త్యజేత్ । యుద్ధాధికారిత్వాత్క్షత్రియగ్రహణమ్ । అన్యోఽపి తత్స్థానపతితో న త్యజేత్ ॥౯౮॥

అలబ్ధం చైవ లిప్సేత లబ్ధం రక్షేత్ప్రయత్నతః ।

రక్షితం వర్ధయేచ్చైవ వృద్ధం పాత్రేషు నిఃక్షిపేత్ ॥౯౯॥

అజితం భూమిహిరణ్యాది జేతుమిచ్ఛేత్ । జితం ప్రయత్నతో రక్షేత్ । రక్షితం చ వాణిజ్యాదినా వర్ధయేత్ । వృద్ధం చ పాత్రేభ్యో దద్యాత్ ॥౯౯॥

ఏతచ్చతువిధం విద్యాత్పురుషార్థప్రయోజనమ్ ।

అస్య నిత్యమనుష్ఠానం సమ్యక్కుర్యాదతన్ద్రితః ॥౧౦౦॥

ఏతచ్చతుఃప్రకారం పురుషార్థో యః స్వర్గాదిస్తత్ప్రయోజనం యస్మాదేవంరూపం జానీయాత్ । అతోఽనలసః సన్సర్వదాఽనుష్ఠానం కుర్యాత్ ॥౧౦౦॥

అలబ్ధమిచ్ఛేహణ్డేన లబ్ధం రక్షేదవేక్షయా ।

రక్షితం వర్ధయేద్ వృద్ధ్యా వృద్ధం పాత్రేషు నిఃక్షిపేత్ ॥౧౦౧॥

అలబ్ధం యద్ధస్త్యశ్వరథపాదాతాస్మకేన దణ్డేన జేతుమిచ్ఛేత్ । జితం చ ప్రత్యవేక్షణేన రక్షేత్ । రక్షితం చ బుద్ధ్యుపాయేన స్థలజలపథవాణిజ్యాదినా వర్ధయేత్ । వృద్ధం శాస్త్రీయవిభాగేన పాత్రేభ్యో దద్యాత్ ॥౧౦౧॥

నిత్యముద్యతదణ్డః స్యాన్నిత్యం వివృతపౌరుషః ।

నిత్యం సంవృతసంవార్యో నిత్యం ఛిద్రానుసార్యరేః ॥౧౦౨॥

నిత్యం హస్త్యశ్వాదియుద్ధాదిశిక్షాభ్యాసో దణ్డో యస్య స తథా స్యాత్ । నిత్యం చ ప్రకాశీకృతమస్త్రవిద్యాదినా పౌరుషం యస్య స తథా స్యాత్ । నిత్యం సంవృత్తం సంవరణీయం మన్త్రాచారచేష్టాదికం యస్య స తథా స్యాత్ । నిత్యం చ శత్రోర్వ్యసనాదిరూపచ్ఛిద్రానుసంధానం తత్పరః స్యాత్ ॥౧౦౨॥

నిత్యముద్యతదణ్డస్య కృత్స్నముద్విజతే జగత్ ।

తస్మాత్సర్వాణి భూతాని దణ్డేనైవ ప్రసాధయేత్ ॥౧౦౩॥

యస్మాన్నిత్యోద్యతదణ్డస్య జగదుద్విజేదితి తస్మాత్సర్వప్రాణినో దణ్డేనైవాత్మసాకుర్యాత్ ॥

అమాయయైవ వర్తేత న కథంచన మాయయా ।

బుద్ధ్యేతారిప్రయుక్తాం చ మాయాం నిత్యం స్వసంవృతః ॥౧౦౪॥

మాయయా ఛద్మతయా అమాత్యాదిషు న వర్తేత । తథా సతి సర్వేషామవిశ్వసనీయః స్యాత్ । ధర్మరక్షార్థం యథాతత్త్వేనైవ వ్యవహరేత్ । యత్నకృతాత్మపక్షరక్షశ్చ శత్రుకృతాం ప్రకృతిభేదరూపాం మాయాం చారద్వారేణ జానీయాత్ ॥౧౦౪॥

నాస్య ఛిద్రం పరో విద్యాద్విద్యాచ్ఛిద్రం పరస్య తు ।

గృహేత్కూర్మ ఇవాఙ్గాని రక్షేద్వివరమాత్మనః ॥౧౦౫॥

[న విశ్వసేదవిశ్వస్తే విశ్వస్తే నాతివిశ్వసేత్ ।

విశ్వాసాద్భయముత్పన్నం మూలాదపి నికృన్తతి ॥౧౦॥]

తథా యత్నం కుర్యాద్యథాఽస్య ప్రకృతిభేదాది ఛిద్రం శత్రుర్న జానాతి । శత్రోస్తు ప్రకృతిభేదాదికం చారైర్జానీయాత్ । కూర్మో యథా ముఖచరణాదీన్యఙ్గాన్యాత్మదేహే గోపాయత్యేవం రాజ్యాఙ్గాన్యమాత్యాదీని దానసంమానాదినాఽఽత్మసాత్కుర్యాత్ । దైవాచ్చ ప్రకృతిభేదాదిరూపే ఛిద్రే జాతే యత్నతః ప్రతీకారీ కుర్యాత్ ॥౧౦౫॥

బకవచ్చిన్తయేదర్థాన్సింహవచ్చ పరాక్రమేత్ ।

వృకవచ్చావలుమ్పేత శశవచ్చ వినిష్పతేత్ ॥౧౦౬॥

యథా బకో జలే మీనమతిచఞ్చలస్వభావమపి మత్స్యగ్రహణాదేకతానాన్తఃకరణశ్చిన్తయత్యేవం రహసి సువిహితరక్షస్యాపి విపక్షస్య దేశగ్రదణాదీనర్థోశ్చిన్తయేత్ । యథా చ సింహః ప్రబలమతిస్థూలమపి దన్తిబలం హన్తుమాక్రమత్యేవమల్పబలో బలవతోపక్రాన్తః సంశ్రయాద్యుపాయాన్తరాసంభవే సర్వశక్త్యా శత్రు హన్తుమాక్రమేత్ । యథా చ వృకః పాలకృతరక్షణమపి పశుం దైవాత్పాలానవధానమాసాద్య వ్యాపాదయత్యేవం దుర్గాద్యవస్థితమపి రిపుం

కథంచిత్ప్రమాదమాసాద్య వ్యాపాదయేత్ । యథా శశః వధోద్ధురవివిధవ్యాధమధ్యగతోఽపి కుటిలగతిరుత్ప్లుత్య పలాయతే, ఏవం స్వయమబలో బలవదరిపరివృతోఽపి కథంచిదరివ్యామోహమాధాయ గుణవత్పార్థివాన్తరం సంశ్రయిముపసర్పేత్ ॥౧౦౬॥

ఏవం విజయమానస్య యేఽస్య స్యుః పరిపన్థినః ।

తానానయేద్వశం సర్వాన్సామాదిభిరుపక్రమైః ॥౧౦౭॥

ఏవముక్తప్రకారేణ విజయప్రవృత్తస్య నృపతేయం విజయవిరోధినో భవేయుస్తాన్సర్వాన్సామదానభేదదణ్డైరుపాయైర్వశమానయేత్ ॥౧౦౭॥

యది తే తు న తిష్ఠేయురూపాయైః ప్రథమైస్త్రిభిః ।

దణ్డేనైవ ప్రసహ్యైతాంశ్శనకైర్వశమానయేత్ ॥౧౦౮॥

తే చ విజయవిరోధినో యద్యాద్యైస్త్రిభిరుపాయైనం నివర్తన్తే తదా బలాద్దేశోపమర్దాదినా యుద్ధేన శనకైర్లఘుగురుదణ్డక్రమేణ దణ్డేన వశీకుర్యాత్ ॥౧౦౮॥

సామాదీనాముపాయానాం చతుర్ణామపి పణ్డితాః ।

సామదణ్డౌ ప్రశంసన్తి నిత్యం రాష్ట్రాభివృద్ధయే ॥౧౦౯॥

చతుర్ణామపి సామాదీనాముపాయానాం మధ్యాత్సామదణ్డావేవ రాష్ట్రవృద్ధ్యర్థం పణ్డితాః ప్రశంసన్తి, నామ్ని ప్రయాసధనవ్యయసైన్యక్షయాదిదోషాభావాత్, దణ్డే తు తత్సద్భావేఽపి కార్యసిద్ధ్యతిశయాత్ ॥౧౦౯॥

యథోద్ధరతి నిర్దాతా కక్షం ధాన్యం చ రక్షతి ।

తథా రక్షేన్నృపో రాష్ట్రం హన్యాచ్చ పరిపన్థినః ॥౧౧౦॥

యథా క్షేత్రే ధాన్యతృణాదికయోః సహోత్పన్నయోరపి ధాన్యాని లవనకర్తా రక్షతి, తృణాదికం చోద్వరతి, ఏవం నృపతీ రాష్ట్రే దుష్టాన్షన్యాన్న త్వదుష్టాంస్తదీయసహజాన్భ్రాతౄనపి, నిర్దాతృదృష్టాన్తాదవసీప్రతే। శిష్టసహితం చ రాష్ట్రం రక్షేత్ ॥౧౧౦॥

మోహాద్రాజా స్వరాష్ట్రం యః కర్షయత్యనవేక్షయా ।

సోఽచిరాద్ భ్రశ్యతే రాజ్యాజ్జీవితాచ్చ సవాన్ధవః ॥౧౧౧॥

యో రాజా అనవేక్షయా దుష్టశిష్టాజ్ఞానేన సర్వానేవ స్వరాష్ట్రీయజనానశాస్త్రీయవనగ్రహణమారణాదికష్టేన పీడయతి, స శీఘ్రమేవ జనపదవైరాఖ్యప్రకృతికోపాధర్మైః రాజా రాజ్యాజ్జీవితాచ్చ పుత్రాదిసహితో భ్రశ్యతే ॥౧౧౧॥

శరీరకర్షణాత్ప్రాణాః క్షీయన్తే ప్రాణినాం యథా ।

తథా రాజ్ఞామపి ప్రాణాః క్షీయన్తే రాష్ట్రకర్షణాత్ ॥౧౧౨॥

యథా ప్రాణభృతామాహారనిరోధాదినా శరీరశాపణాత్ప్రాణాః క్షీయన్తే, ఏవం రాజ్ఞామపి రాష్ట్రపీడనాత్ప్రకృతికోపాదినా ప్రాణా వినశ్యన్తి । తస్మాత్స్వశరీరవద్రాజ్ఞా రాష్ట్రం రక్షణీయమిత్యుక్తమ్ ॥౧౧౨॥

రాష్ట్రస్య సఙ్గ్రహే నిత్యం విధానమిదమాచరేత్ ।

సుసంగృహీతరాష్ట్రో హి పార్థివః సుఖమేధతే ॥౧౧౩॥

రాష్ట్రస్య రక్షణే చ వక్ష్యమాణమిమముపానమనుతిష్ఠేత్ । యస్మాత్సంరక్షితరాష్ట్రో రాజాఽనాయాసేన వర్ధతే ॥౧౧౩॥

ద్వయోస్త్రయాణాం పఞ్చానాం మధ్యే గుల్మమధిష్ఠితమ్ ।

తథా గ్రామశతానాం చ కుర్యాద్రాష్ట్రస్య సంగ్రహమ్ ॥౧౧౪॥

ద్వయోర్గ్రామయోర్మధ్యే త్రయాణాం వా గ్రామాణాం పఞ్చానాం వా గ్రామశతానాం గుల్మం రక్షితృపురుషసమూహం సత్యప్రధానపురుషాధిష్ఠితం రాష్ట్రస్య సంగ్రహం రక్షాస్థానం కుర్యాత్ । అస్య లాఘవగౌరవాపేక్షశ్చోక్తవికల్పః ॥౧౧౪॥

గ్రామస్యాధిపతిం కుర్యాద్దశగ్రామపతి తథా ।

వింశతీశం శతేశం చ సహస్రపతిమేవ చ ॥౧౧౫॥

ఏకగ్రామదశగ్రామాద్యధిపతీన్కుర్యాత్ ॥౧౧౫॥

గ్రామదోషాన్సముత్పన్నాన్గ్రామికః శనకైః స్వయమ్ ।

శంసేద్గ్రామదశేశాయ దశేశో వింశతీశినే ॥౧౧౬॥

వింశతీశస్తు తత్సర్వం శతేశాయ నివేదయేత్ ।

శంసేద్ గ్రామశతేశస్తు సహస్రపతయే స్వయమ్ ॥౧౧౭॥

గ్రామాధిపతిశ్చౌరాదిదోషాన్గ్రామే సంజాతానాత్మనా ప్రతికర్తుమక్షమోఽనుత్కృష్టతయా స్వయం దశగ్రామాధిపతయే కథయేత్ । ఏవం దశగ్రామాధిపతయో వింశతిగ్రామస్వామ్యాదిభ్యః కథయేయుః । తథా చ సతి సమ్యక్ చౌరాదికణ్టకోద్ధారో భవతి ॥౧౧౬॥౧౧౭॥

ఏకగ్రామాధికృతస్య వృత్తిమాహ—

యాని రాజప్రదేయాని ప్రత్యహం గ్రామవాసిభిః ।

అన్నపానేన్ధనాదీని గ్రామికస్తాన్యవాప్నుయాత్ ॥౧౧౮॥

యాన్యన్నపానేన్ధనాదీని గ్రామవాసిభిః ప్రత్యహం రాజ్ఞే దేయాని, న త్వబ్దకరేం "ధాన్యానామష్టభో భాగః" (మ. స్మృ. ౭ - ౧౩౦) ఇత్యాదికం, తాని గ్రామాధిపతిర్వృత్త్యర్థం గృహ్ణీయాత్ ॥౧౧౮॥

దశీ కులం తు భుఞ్జీత వింశీ పఞ్చ కులాని చ ।

గ్రామం గ్రామశతాధ్యక్షః సహస్రాధిపతిః పురమ్ ॥౧౧౯॥

అష్టాగవం ధర్మహలం షడ్గవం జీవితార్థినామ్ ।

చతుర్గవం గృహస్థానాం త్రిగవం బ్రహ్మధాతినామ్ ॥

ఇతి హారీతస్మరణాత్ । షడ్గవం మధ్యమం హలమితి తథావిధహలద్వయేన యావతీ భూమిర్వాహ్యతే తత్కులమితి వదతి తద్దశగ్రామాధిపతిర్వృత్త్యర్థం భుఞ్జీత । ఏవం

వింశత్యధిపతి; పఞ్చ కులాని, శతాధిపతిర్మధ్యమం గ్రామం, సహస్రాధిపతిర్మధ్యమం పురమ్ ॥౧౧౯॥

తేషాం గ్రామ్యాణి కార్యాణి పృథక్కార్యాణి చైవ హి ।

రాజ్ఞోఽన్యః సచివః స్నిగ్ధస్తాని పశ్యేదతన్ద్రితః ॥౧౨౦॥

తేషాం గ్రామనివాసిప్రభృతీనాం పరస్పరవిప్రతిపత్తౌ యాని గ్రామభవాని కార్యాణి, కృతాకృతాని చ పృథక్కార్యాణి, తాన్యన్యో రాజ్ఞో హితకృత్తన్నియుక్తోఽనలసః కుర్వీత ॥౧౨౦॥

నగరే నగరే చైకం కుర్యాత్సర్వార్థచిన్తకమ్ ।

ఉచ్చైఃస్థానం ఘోరరూపం నక్షత్రాణామివ గ్రహమ్ ॥౧౨౧॥

ప్రతినగరమేకైకముచ్చఃస్థానం కులాదినా మహాన్తం ప్రధానరూపం ఘోరరూపం హస్త్యశ్వాదిసామగ్ర్యా భయజనకం నక్షత్రాదిమధ్యే భార్గవాదిగ్రహమివ తేజస్వినం కార్యద్రష్టారం నగరాధిపతిం కుర్యాత్ ॥౧౨౧॥

స తాననుపరిక్రామేత్సర్వానేవ సదా స్వయమ్ ।

తేషాం వృత్తం పరిణయేత్సమ్యగ్రాష్ట్రేషు తచ్చరైః ॥౧౨౨॥

స నగరాధికృతస్తాన్సర్వాన్గ్రామాధిపత్యాదీనసతి ప్రయోజనే సర్వదా స్వయం స్వబలేనానుగచ్ఛేత్ । తేషాం చ నగరాధికృతపర్యన్తానాం సర్వేషామేవ యద్రాష్ట్రే స్వచేష్టితం తత్తద్విషయనియుక్తైశ్చరైః సమ్యక్రపజాః పరిణయేదవగచ్ఛేత్ ॥౧౨౨॥

రాజ్ఞో హి రక్షాధికృతాః పరస్వాదాయినః శఠాః ।

భత్యా భవన్తి ప్రాయేణ తేభ్యో రక్షేదిమాః ప్రజాః ॥౧౨౩॥

యస్మాద్యే రాజ్ఞో రక్షాధికృతాస్తే బాహుల్యేన పరస్వగ్రహణశీలా వఞ్చకాశ్చ భవన్తి, తస్మాత్తేభ్య ఇమాః స్వాత్మీయాః ప్రజా రాజా రక్షేత్ ॥౧౨౩॥

యే కార్యికేభ్యోఽర్థమేవ గృహ్ణీయుః పాపచేతసః ।

తేషాం సర్వస్వమాదాయ రాజా కుర్యాత్ప్రవాసనమ్ ॥౧౨౪॥

యే రక్షాధికృతాః కార్యార్థిభ్య ఏవ వాక్ఛలాదికముద్భావ్య లోభాదశాస్త్రీయధనగ్రహణం పాపబుద్ధయః కుర్వన్తి, తేషాం సర్వస్వం రాజా గృహీత్వా దేశాన్నిఃసారణం కుర్యాత్ ॥౧౨౪॥

రాజా కర్మసు యుక్తానాం స్త్రీణాం ప్రేష్యజనస్య చ ।

ప్రత్యహం కల్పయేద్వృత్తిం స్థానం కర్మానురూపతః ॥౧౨౫॥

రాజోపయుక్తకర్మనియుక్తానాం స్త్రీణాం దాస్యాదీనాం కర్మకరజనస్య చోత్కృష్టమత్ర్యమాపకృష్టస్థాన యోగ్యానురూపేణ ప్రత్యహం కర్మానురూపేణ వృత్తిం కుర్యాత్ ॥౧౨౫॥

తామేవ దర్శయతి—

పణో దేయోఽవకృష్టస్య షడుత్కృష్టస్య వేతనమ్ ।

షాణ్మాసికస్తథాచ్ఛాదో ధాన్యద్రోణస్తు మాసికః ॥౧౨౬॥

అవకృష్టస్య గృహాదిసంమార్జకోదకవాహాదేః కర్మకరస్య వక్ష్యమాణలక్షణః పణో భృతిరూపః ప్రత్యహం దాతవ్యః । షాణ్మాసికశ్చాచ్ఛాదో వస్త్రయుగం దాతవ్యమ్ ।

"అష్టముష్టిర్భవేత్కించిత్కించిదష్టౌ చ పుష్కలమ్ ।

పుష్కలాని తు చత్వారి ఆఢకః పరికీర్తితః ॥

చతురాఢకో భవేద్ద్రోణః" ఇతి గణనయా ధాన్యద్రోణశ్చ ప్రతిమాసం దేయః । ఉత్కృష్టస్య తు భృతిరూపాశ్చ షట్ పణా దేయాః । అనయైవ కల్పనయా షాణ్మాసికాని షట్ వస్త్రయుగాని దేయాని । ప్రతిమాసం షాణ్మాస్యా ద్రోణా దేయాః । అనయైవాతిదిశా మధ్యమస్య పణత్రయం భృతిరూపం దాతవ్యమ్ । షాణ్మాసికం చ వస్త్రయుగత్రయం మాసికం చ ధాన్యం ద్రోణత్రయం దేయమ్ ॥౧౨౬॥

క్రయవిక్రయమధ్వానం భక్తం చ సపరివ్యయమ్ ।

యోగక్షేమం చ సంప్రేక్ష్య వణిజో దాపయేత్కరాన్ ॥౧౨౭॥

కియతా మూల్యేన క్రీతమిదం వస్త్రం, లవణాదిద్రవ్యం విక్రీయమాణం చాత్ర కియల్లమ్యతే, కియద్ దూరాదానీతం, కిమస్య వణిజో భక్తవ్యయేన శాకసూపాదినా పరివ్యయేణ లగ్నం, కిమస్యారణ్యాదౌ చౌరాదిభ్యో రక్షారూపేణ క్షేమప్రతివిధానేన గతం, కోఽస్యేదానీ లాభయోగ ఇత్యేతదవేక్ష్య వణిజః కరాన్దాపయేత్ ॥౧౨౭॥

యథా ఫలేన యుజ్యేత రాజా కర్తా చ కర్మణామ్ ।

తథావేక్ష్య నృపో రాష్ట్రం కల్పయేత్సతతం కరాన్ ౧౨౮॥

యథా రాజాఽవేక్షణాదికర్మణః ఫలేన, యథా చ వార్ధికవణిగాదయః కృషివాణిజ్యాదికర్మణాం ఫలేన సంబధ్యన్తే తథా నిరూప్య రాజా సర్వదా రాష్ట్రే కరాన్గృహ్ణీయాత్ ॥౧౨౮॥

అత్ర దృష్టాన్తమాహ—

యథాల్పాల్పమదన్త్యాద్యం వార్యోకోవత్సషట్పదాః ।

తథాల్పాల్పో గ్రహీతవ్యో రాష్ట్రాద్రాజ్ఞాబ్దికః కరః ॥౧౨౯॥

యథా జలౌకోవత్సభ్రమరాః స్తోకస్తోకాని రక్తక్షీరమధూన్యదన్తి, ఏవం రాజ్ఞా మూలధనమనుచ్ఛిన్దతాల్పోఽల్పో రాష్ట్రాదాబ్దిక కరో గ్రాహ్యః ॥౧౨౯

తమాహ—

పఞ్చాశద్భాగ ఆదేయో రాజ్ఞా పశుహిరణ్యయోః ।

ధాన్యానామష్టమో భాగః షష్ఠో ద్వాదశ ఏవ వా ॥౧౩౦॥

ములాదధికయోః పశుహిరణ్యయోః పఞ్చాశద్భాగో రాజ్ఞా గ్రహీతవ్యః । ఏవం ధాన్యానాం షష్ఠోఽష్టమే ద్వాదశో వా భాగో రాజ్ఞా గ్రాహ్యః । భూమ్యుత్కర్షాపకర్షాపేక్షయా కర్షణాదిక్లేశలాఘవగౌరవాపేశ్చా బహ్వల్పగ్రహణవికల్పః ॥౧౩౦॥

ఆదదీతాథ షడ్భాగం ద్రుమాంసమధుసర్పిషామ్ ।

గన్ధౌషధిరసానాం చ పుష్పమూలఫలస్య చ ॥౧౩౧॥

పత్రశాకతృణానాం చ చర్మణాం వైదలస్య చ ।

మృన్మయానాం చ భాణ్డానాం సర్వస్యాశ్మమయస్య చ ॥౧౩౨॥

ద్రుశబ్దోఽత్ర వృక్షవాచకః । వృక్షాదీనాం సప్తదశానామశ్మమయాన్తానాం షష్ఠో భగో లాభాద్ గ్రహీతవ్యః ॥౧౩౧॥౧౩౨॥

మ్రియమాణోఽప్యాదీత న రాజా శ్రోత్రియాత్కరమ్ ।

న చ క్షుధాఽస్య సంసీదేచ్ఛ్రోత్రియో విషయే వసన్ ॥౧౩౩॥

క్షీణధనోఽపి రాజా శ్రోత్రియబ్రాహ్మణాత్కరం న గృహ్ణీయాత్ । న చ తదీయదేశే వసన్ఛ్రోత్రియో బుభుక్షయాఽవసాదం గచ్ఛేత్ ॥౧౩౩॥

యస్య రాజ్ఞస్తు విషయే శ్రోత్రియః సీదతి క్షుధా ।

తస్యాపి తత్క్షుధా రాష్ట్రమచిరేణైవ సీదతి ॥౧౩౪॥

యస్య రాజ్ఞో దేశే శ్రోత్రియః క్షుధావసన్నో భవతి, తస్య రాష్ట్రమపి దుర్భిక్షాదిభిః క్షుధా శీఘ్రమవసాదం గచ్ఛతి ॥౧౩౪॥

శ్రుతవృత్తే విదిత్వాఽస్య వృత్తిం ధర్మ్యాం ప్రకల్పయేత్ ।

సంరక్షేత్సర్వతశ్చైనం పితా పుత్రమివౌరసమ్ ॥౧౩౫॥

శాస్త్రజ్ఞానానుష్ఠానే జ్ఞాత్వా అస్య తదనురూపాం ధర్మాదనపేతాం జీవికాముపకల్పయేత్ ।
చౌరాదిభ్యశ్చైనమౌరసం పుత్రమివ పితా, రక్షేత్ ॥౧౩౫॥

యస్మాత్—

సంరక్ష్యమాణో రాజ్ఞా యం కురుతే ధర్మమన్వహమ్ ।

తేనాయుర్వర్ధతే రాజ్ఞో ద్రవిణం రాష్ట్రమేవ చ ॥౧౩౬॥

స చ శ్రోత్రియో రాజ్ఞా సమ్యగ్రక్ష్యమాణో యం ధర్మం ప్రత్యహం కరోతి తేన రాజ్ఞ
ఆయుర్ధనరాష్ట్రాణి వర్ధన్తే ॥౧౩౬॥

యత్కించిదపి వర్షస్య దాపయేత్కరసంజ్ఞితమ్ ।

వ్యవహారేణ జీవన్తం రాజా రాష్ట్ర పృథగ్జనమ్ ॥౧౩౭॥

రాజా స్వదేశే శాకపర్ణాదిస్వల్పముల్యవస్తుక్రయవిక్రయాదినా జీవన్తం నికృష్టజనం
స్వల్పమపి కరాఖ్యం వర్షేణ దాపయేత్ ॥౧౩౭॥

కారుకాఞ్ఛిల్పినిశ్చైవ శుద్రాంశ్చాత్మోపజీవినః ।

ఏకైకం కారయేత్కర్మ మాసి మాసి మహీపతిః ॥౧౩౮॥

కారుకాన్సూపకారాదీన్ శిల్పిభ్య ఈషదుత్కృష్టాన్, శిల్పినశ్చ లోహకారాదీన్, శుద్రాంశ్చ దేహక్లేశోపజీవినో భారికాదీన్ మాసి మాస్యేకం దినం కర్మ కారయేత్ ॥౧౩౮॥

నోచ్ఛిన్ద్యాదాత్మనో మూలం పరేషాం చాతితృష్ణయా ।

ఉచ్ఛిన్దన్హ్యాత్మనో మృలమాత్మానం తాంశ్చ పీడయేత్ ॥౧౩౯॥

ప్రజాస్నేహాత్కరశుల్కాదేరగ్రహణమాత్మనో ములచ్ఛేదః, అతిలోభేన ప్రచురకరాదిగ్రహణం పరేషాం ములోచ్ఛేదః ఏతదుభయం న కుర్యాత్ । యస్మాద్ ఆత్మనో మూలముచ్ఛిద్య కోశక్షయాదాత్మానం పీడయేత్ । పూర్వార్ధాత్పరేషాం చేత్యపి సంబధ్యతే। పరేషాం మూలముచ్ఛిద్య తాంశ్చ పీడయేత్ ॥౧౩౯॥

తీక్ష్ణశ్చైవ మృదుశ్చ స్యాత్కార్యం వీక్ష్య మహీపతిః ।

తీక్ష్ణశ్చైవ మృదుశ్చైవ రాజా భవతి సంమతః ॥౧౪౦॥

కార్యవిశేషమవగస్య క్వచిత్కార్యే తీక్ష్ణః క్వచిన్మృదుశ్చ భవేన్న త్వేకరూపమాలమ్బేత, యస్మాదుక్తరూపో రాజా సర్వేషామభిమతో భవతి ॥౧౪౦॥

అమాత్యముఖ్యం ధర్మజ్ఞం ప్రాజ్ఞం దాన్తం కులోద్గతమ్ ।

స్థాపయేదాసనే తస్మిన్ఖిన్నః కార్యేక్షణే నృణామ్ ॥౧౪౧॥

స్వయం కార్యదర్శనే ఖిన్నః శ్రేష్ఠామాత్యం ధర్మవిదం ప్రాజ్ఞం జితేన్ద్రియం కులీనం తస్మిన్కార్యదర్శనస్థానే నియుఞ్జీత ॥౧౪౧॥

ఏవం సర్వం విధాయేదమితికర్తవ్యమాత్మనః ।

యుక్తశ్చైవాప్రమత్తశ్చ పరిరక్షేదిమాః ప్రజాః ॥౧౪౨॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సర్వమాత్మనః కార్యజాతం సంపాద్యోద్యుక్తః ప్రమాదరహిత ఆత్మీయాః ప్రజ్ఞా రక్షేత్ ॥౧౪౨॥

విక్రోశన్త్యో యస్య రాష్ట్రాద్ధ్రియన్తే దస్యుభిః ప్రజాః ।

సంపశ్యతః సభృత్యస్య మృతః స న తు జీవతి ॥౧౪౩॥

యస్య రాజ్ఞోఽమాత్యాదిసహితస్య పశ్యత ఏవ రాష్ట్రాదాక్రోశన్త్యః ప్రజాస్తస్కరాదిమిరపి హియన్తే స మృత ఏవ, న తు జీవతి । జీవనకార్యాభావాజ్జీవనమపి తస్య మరణమేవేత్యర్థః ॥౧౪౩॥

తస్మాత్ "అప్రమత్తః ప్రజా రక్షేత్" ఇతి పూర్వోక్తశేషం తదేవ ద్రఢయతి—

క్షత్రియస్య పరో ధర్మః ప్రజానామేవ పాలనమ్ ।

నిర్దిష్టఫలభోక్తా హి రాజా ధర్మేణ యుజ్యతే ॥౧౪౪॥

ధర్మాన్తరేభ్యః శ్రేష్ఠం క్షత్రియస్య ప్రజారక్షణమేవ ప్రకృష్టో ధర్మః । యస్మాద్యథోక్తలక్షణఫలకరాది భోక్తా రాజా ధర్మేణ సంబధ్యతే ॥౧౪౪॥

ఉత్థాయ పశ్చిమే యామే కృతశౌచః సమాహితః ।

హుతాగ్నిర్బ్రాహ్మణాంశ్చార్చ్య ప్రవిశేత్స శుభాం సభామ్ ॥౧౪౫॥

స భూపో రాత్రేః పశ్చిమయామ ఉత్థాయ కృతమూత్రపురీషోత్సర్గాదిశౌచోऽనన్యమనాః కృతాగ్నిహోత్రావసథ్యహోమో బ్రాహ్మణాన్పూజయిత్వా వాస్తులక్షణాద్యుపేతాం సభామమాత్యాదిదర్శనగృహం ప్రవిశేత్ ॥౧౪౫॥

తత్ర స్థితః ప్రజాః సర్వాః ప్రతినన్ద్య విసర్జయేత్ ।

విసృజ్య చ ప్రజాః సర్వా మన్త్రయేత్సహ మన్త్రిభిః ॥౧౪౬॥

తస్యాం సభాయాం స్థితో దర్శనార్థమాగతాః ప్రజాః సర్వాః సంభాషణదర్శనాదిభిః ప్రతినన్ద్య ప్రస్థాపయేత్ । తాశ్చ ప్రస్థాప్య మన్త్రిభిః సహ సంధివిగ్రహాది చిన్తయేత్ ॥౧౪౬॥

గిరిపృష్ఠం సమారుహ్య ప్రాసాదం వా రహోగతః ।

అరణ్యే నిఃశలాకే వా మన్త్రయేదవిభావితః ॥౧౪౭॥

పర్వతపృష్ఠమారుహ్య నిర్జనవనగృహస్థితోऽరణ్యదేశే వా వివిక్తే మన్త్రభేదకారిభిరనుపలక్షితః । కరణామారమ్భోపాయః, పురుషద్రవ్యసంపత్, దేశకాలవిభాగః, వినిపాతప్రతీకారః, కార్యసిద్ధిరిత్యేవం పఞ్చాఙ్గం మన్త్రం చిన్తయేత్ ॥౧౪౭॥

యస్య మన్త్రం న జానన్తి సమాగమ్య పృథగ్జనాః ।

స కృత్స్నాం పృథివీం భుఙ్క్తే కోశహీనోऽపి పార్థివః ॥౧౪౮॥

యస్య రాజ్ఞో మన్త్రిభ్యః పృథగన్యే జనా మిలిత్వాऽస్య మన్త్రం న జానన్తి స క్షీణకోశోऽపి సర్వాం పృథివీం భునక్తి ॥౧౪౮॥

జడమూకాన్ధబధిరాంస్తైర్యగ్యోనాన్వయోతిగాన్ ।

స్త్రీమ్లేచ్ఛవ్యాధితవ్యఙ్గాన్మన్త్రకాలేఽపసారయేత్ ॥౧౪౯॥

బుద్ధివాక్చక్షుఃశ్రోత్రవికలాన్ తిర్యగ్యోనిభవాశ్చ శుకసారికాదీన్ అతివృద్ధస్త్రీమ్లేచ్ఛరోగ్యఙ్గహీనాంశ్చ మన్త్రసమయేఽపసారయేత్ ॥౧౪౯॥ యస్మాత—

భిన్దన్త్యవమతా మన్త్రం తైర్యగ్యోనాస్తథైవ చ ।

స్త్రియశ్చైవ విశేషేణ తస్మాత్తత్రాదృతో భవేత్ ॥౧౫౦॥

ఏతే జడాదయోఽపి ప్రాచీనదుష్కృతవశేన ప్రాప్తజడాదిభావా అధార్మికతయైవావమానితా మన్త్రభేదం కుర్వన్తి । తథా శుకాదయోఽతివృద్ధాశ్చ స్త్రియశ్చ విశేషేణాస్థిరబుద్ధితయా మన్త్రం భిన్దన్తి । తస్మాత్తదపసారణే యత్నవాన్స్యాత్ ॥౧౫౦॥

మధ్యందినేఽర్ధరాత్రే వా విశ్రాన్తో విగతక్లమః ।

చిన్తయేద్ధర్మకామార్థాన్సార్ధం తైరేక ఏవ వా ॥౧౫౧॥

దినమధ్యే రాత్రిమధ్యే వా విగతచిత్తఖేదః శరీరక్లేశరహితశ్చ మన్త్రిభిః సహ । ఏకాకీ వా ధర్మార్థకామాననుష్ఠాతుం చిన్తయేత్ ॥౧౫౧॥

పరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాం చ సముపార్జనమ్ ।

కన్యానాం సంప్రదానం చ కుమారాణాం చ రక్షణమ్ ॥౧౫౨॥

తేషాం చ ధర్మార్థకామానాం ప్రాయికవిరోధవతాం విరోధపరిహారేణార్జనోపాయం చిన్తయేత్। దుహితౄణాం చ దానం స్వకార్యసిద్ధ్యర్థం నిరూపయేత్। కుమారాణాం చ పుత్రాణాం వినయాధాననీతిశిక్షార్థం రక్షణం చిన్తయేత్ ॥౧౫౨॥

దూతసంప్రేషణం చైవ కార్యశేషం తథైవ చ ।

అన్తఃపురప్రచారం చ ప్రణిధీనాం చ చేష్టితమ్ ॥౧౫౩ ॥

దూతానాం సంగుప్తార్థలేఖహారిత్వాదినా పరరాష్ట్రప్రస్థాపనం చిన్తయేత్। తథా ప్రారబ్ధకార్యశేషం సమాపయితుం చిన్తయేత్, స్త్రీణాం చాంతివిషమచేష్టితత్వాత్ । తథా హి—

శస్త్రేణ వేణీవినిగూహితేన విదూరథం వై మహిషీ జఘాన ।

విషప్రదిగ్ధేన చ నూపురేణ దేవీ విరక్తా కిల కాశిరాజమ్ ॥

ఇత్యాద్యవగమ్యాత్మరక్షార్థం చాన్తఃపురస్త్రీణాం చేష్టితం సఖీదాస్యాదినా నిరూపయేత్। చరాణాం చ ప్రతిరాజాదిషు నియుక్తానాం చరాన్తరైశ్చేష్టితమవధారయేత్ ॥౧౫౩॥

కృత్స్నం చాష్టవిధం కర్మ పఞ్చవర్గం చ తత్త్వతః ।

అనురాగాపరాగౌ చ ప్రచారం మణ్డలస్య చ ॥౧౫౪॥

వనే వనేచరాః కార్యాః శ్రమణాటవికాదయః ।

పరప్రవృత్తిజ్ఞానార్థం శీఘ్రచారపరమ్పరాః ॥౧౧॥

పరస్య చైతే బోద్ధవ్యాస్తాదూశైరేవ తాదృశాః ।

చారసంచారిణః సంస్థాః శఠాశ్చాగూఢసంజ్ఞితాః ॥౧౨॥]

అష్టవిధం కర్మ సమగ్రం చిన్తయేత్ । తచ్చోశనసాక్తమ్—

ఆదానే చ విసర్గ చ తథా ప్రైషనిషేధయోః ।

పఞ్చమే చార్థవచనే వ్యవహారస్య చేక్షణే ।

దణ్డశుద్ధయోః సదా యుక్తస్తేనాష్టగతికో నృపః ।

అష్టకర్మా దివం యాతి రాజా శక్రభిపూజితః ॥

తత్ర ఆదానం కరాదీనాం, విసర్గో భృత్యాదిభ్యో ధనదానం, ప్రైషోఽనాత్యాదీనాం దృష్టాదృష్టానుష్ఠానేషు, నిషేధో దృష్టాదృష్టవిరుద్ధక్రియాసు, అర్థవచనం కార్యసందేహే రాజాజ్ఞయేవ తత్ర నియమాత్, వ్యవహారస్యేక్షణం ప్రజావామృణాదివిప్రతిపత్తౌ, దణ్డః పరాజితానాం శాస్త్రోక్తధనగ్రహణమ్, శుద్ధిః పాపే కర్మణి జాతే తత్ర ప్రాయశ్చిత్తసంపాదనమ్ । మేధాతిథిస్తు "అకృతారమ్భకృతానుష్ఠానమనుష్ఠితవిశేషణం కర్మఫలసంగ్రహస్తథా సామదానదణ్డభేదా ఏతదష్టవిధం కర్మ । అథవా వణిక్పథః,ఉదకసేతుబన్ధనం, దుర్గకరణం, కృతస్య సంస్కారనిర్ణయః, హస్తిబన్ధనం, ఖనిఖననం, శూన్యనివేశనం, దారువనచ్ఛేదనం చ" ఇత్యాహ । తథా కాపటికోదాస్థితగృహపతివైదేహికతాపసవ్యఞ్జనాత్మకం పఞ్చవిధం చారవర్గం పఞ్చవర్గశబ్దవాచ్యం తత్త్వతశ్చిన్తయేత్ । తత్ర పరమర్మజ్ఞః ప్రగల్భచ్ఛాత్రః కపటవ్యవహారిత్వాత్కాపటికస్తం వృత్త్యర్థినమర్థమానాభ్యాముపగృహ్య రహసి రాజా బ్రుయాత్, యస్య దుర్వృత్తం పశ్యసి తత్తదానీమేవ మయి వక్తవ్యమితి । ప్రవ్రజ్యారుడపతిత ఉదాస్థితః తం లోకేషు విదితదోషం ప్రజ్ఞాశౌచయుక్తం వృత్త్యర్థినం కృత్వా రహసి రాజా

పూర్వవద్ బ్రూయాత్ । బహూత్పత్తికమతే స్థాపయేత్ప్రచురసస్యోత్పత్తికం భూమ్యన్తరం చ తద్వృత్త్యర్థముపకల్పయేత్ । స చాన్యేవామపి ప్రవ్రజితానాం రాజా చారకర్మకారిణాం గ్రాసాచ్ఛాదనాదికం దద్యాత్ । కర్షకః క్షీణవృత్తిః ప్రజ్ఞాశౌచయుక్తో గృహపతివ్యఞ్జనస్తమపి పూర్వవదుక్త్వా స్వభూమౌ కృషికర్మ కారయేత్ । వాణిజకః క్షీణవృత్తిః వైదేహికవ్యఞ్జనస్తం పూర్వవదుక్త్వా ధనమానాభ్యామాత్మీకృత్య వాణిజ్యం కారయేత్ । ముణ్డో జటిలో వా వృత్తికామస్తాపసవ్యఞ్జనః సోఽపి క్వచిదాశ్రమే వసన్బహుముణ్డజటిలాన్తరే కపటశిష్యగణవృతో గుప్తరాజోపకల్పితవృత్తిస్తాపస్య కుర్యాత్ । మాసద్విమాసాన్తరితం ప్రకాశం బదరాదిముష్టిమశ్నీయాత్, రహసి చ రాజోపకల్పితమాహారం కల్పయేత్ । శిష్యాశ్చాస్యాతీతానాగతజ్ఞానాదికం ఖ్యాపయేయుః । తే చ బహులోకవేష్టనమాసాద్య సర్వేషా విశ్వసనీయత్వాత్సర్వకార్యమకాయ చ పృచ్ఛన్తి, అన్యస్య కుక్రియాదికం కథయన్త్యేవంరూపం పఞ్చవర్గం యథావచ్చిన్తయేత్ । ఏవం పఞ్చవర్గం ప్రకల్ప్య తేనైవ పఞ్చవర్గద్వారేగ ప్రతిరాజస్యాత్మీయానాం చామాత్యాదీనాం చానురాగవిరాగౌ జ్ఞాత్వా తదనురూపం చిన్తయేత్ । వక్ష్యమాణస్య రాజమణ్డలస్య ప్రచారం కః సన్ధ్యర్థీ, కో వా విగ్రహార్థీత్యాదికం చిన్తయేత్ । తం చ జ్ఞాత్వా తదనుగుణం చిన్తయేత్ ॥౧౫౪॥

మధ్యమస్య ప్రచారం చ విజిగీషోశ్చ చేష్టితమ్ ।

ఉదాసీనప్రచారం చ శత్రోశ్చైవ ప్రయత్నతః ॥౧౫౫॥

అరివిజిగోషోర్యో భుమ్యనన్తరః సంహతయోరనుగ్రహసమర్థో నిగ్రహే చాసంహతయోః సమర్థః స మధ్యమస్తస్య ప్రచారం చిన్తయేత్ । తథా ప్రజ్ఞోత్సాహగుణప్రకృతిసమర్థో విజిగోషుస్తస్య చేష్టితం చిన్తయేత్ । తథా విజిగీషుమధ్యమానాం సంహతానామనుగ్రహే సమర్థో నిగ్రహే చాసంహతానాం సమర్థ ఉదాసీనస్తస్య ప్రచారం చిన్తయేత్ । శత్రోశ్చ త్రివిచస్యాపి సహజస్యాకృత్రిమస్య భుమ్యనన్తరస్య చ పూర్వాపేక్షయా ప్రయత్నతః ప్రచారం చిన్తయేత్ ॥౧౫౫॥

ఏతాః ప్రకృతయో మూలం మణ్డలస్య సమాసతః ।

అష్టౌ చాన్యాః సమాఖ్యాతా ద్వాదశైవ తు తాః స్మృతాః ॥౧౫౬॥

ఏతా మధ్యమాద్యాశ్చతస్రః ప్రకృతయః సంక్షేపేణ మణ్డలమూలం అపరాసామభిధాస్యమానప్రకృతీనామ మాత్యాదీనాం మూలభిత్యుచ్యతే । అన్యాశ్చాష్టౌ సమాఖ్యాతాః । తద్యథా— అగ్రతోఽరిభూమీనాం మిత్రం, అరిమిత్రం, మిత్రమిత్రమ్, అరిమిత్రమిత్రం చేత్యేవం చతస్రః ప్రకృతయో భవన్తి । పశ్చాచ్చ పార్ష్ణిగ్రాహః, ఆక్రన్దః, పార్ష్ణిగ్రాహాసారః, ఆక్రన్దాసార ఇతి చతస్రః, ఏవమష్టౌ ప్రకృతయో భవన్తి । పూర్వోక్తాభిశ్చ మధ్యమారివిజిగీషూదాసీనశత్రురూపాభిః మూలప్రకృతిభిః సహ ద్వాదశైతాః ప్రకృతయః స్మృతాః ॥౧౫౬॥

అమాత్యరాష్ట్రదుర్గార్థదణ్డాఖ్యాః పఞ్చ చాపరాః ।

ప్రత్యేకం కథితా హ్యేతాః సంక్షేపేణ ద్విసప్తతిః ॥౧౫౭॥

ఆసాం మూలప్రకృతీనాం చతసృణామష్టానాం శాఖాప్రకృతీనాముక్తానామేకైకస్యాః ప్రకృతేరమాత్యదేశ దుర్గకోశదణ్డాఖ్యాః పఞ్చ ద్రవ్యప్రకృతయో భవన్తి । ఏతాశ్చ పఞ్చ ద్వాదశానాం ప్రత్యేకం భవన్త్యో ద్వాదశగుణజాతాః షష్టిరేవ ద్రవ్యప్రకృతయో భవన్తి । తథా ములప్రకృతిభిశ్చతసృభిః శాఖాప్రకృతిభిశ్చాష్టాభిః సహ సంక్షేపతో ద్విసప్తతిప్రకృతయో మునిభిః కథితాః ॥౧౫౭॥

అనన్తరమరిం విద్యాదరిసేవినమేవ చ ।

అరేరనన్తరం మిత్రముదాసీనం తయోః పరమ్ ॥౧౫౮॥

[విప్రకృష్టేఽధ్వనో యత్ర ఉదాసీనో బలాన్వితః ।

స ఖిలో మణ్డలార్థస్తు యస్మిఞ్జ్ఞేయః స మధ్యమః ॥౧౩॥]

విజిగీషోర్న్రుపస్యానన్తరితం చతుర్దిశమప్యరిప్రకృతిం విజానీయాత్। తథా తతేన్వినమణ్యరిమేవ విద్యాత్। అరేరనన్తరం విజిగీషోర్న్రుపస్యైకాన్తరం మిత్రప్రకృతిం విద్యాత్। తయోశ్చాసిమిత్రయోః పరం విజిగీషోరుదాసీనప్రకృతిం విద్యాత్। ఆసామేవ ప్రకృతీనామగ్రపశ్చాద్భావభేదేన వ్యపదేశభేదః। అత్రాగ్రవర్తినోఽరివ్యపదేశ ఏవ। పశ్చాద్వర్తినస్త్వరిత్వేఽపి పార్ష్ణిగ్రాహవ్యపదేశః ॥౧౫౮॥

తాన్సర్వానభిసందధ్యాత్సామాదిభిరుపక్రమైః।

వ్యస్తైశ్చైవ సమస్తైశ్చ పౌరుషేణ నయేన చ ॥౧౫౯॥

తాన్సర్వాన్న్రుపతీన్సామదానభేదదణ్డైరుపాయైర్యథాసంభవం వ్యస్తైః సమస్తైర్వశీకుర్యాత్। అథవా పౌరుషేణ దణ్డేనైవ కేవలేన నయేన సామ్నైవ వా కేవలేనాత్మవశాన్కుర్యాత్। తథా చోక్తమ్—

సామదణ్డౌ ప్రశంసన్తి నిత్యం రాష్ట్రాభివృద్ధయే ॥౧౫౯॥

సంధిం చ విగ్రహం చైవ యానమాసనమేవ చ।

ద్వైధీభావం సంశ్రయం చ షడ్గుణాంశ్చిన్తయేత్సదా ॥౧౬౦॥

తత్రోభయానుగ్రహార్థం హస్త్యశ్వరథహిరణ్యాదినిబన్ధనేనావాభ్యామన్యోన్యస్యోపకర్తవ్యమితి నియమబన్ధః సంధిః, వైరం విగ్రహాచరణాద్యాధిక్యేన, యానం శత్రుం ప్రతి గమనమ్, ఉపేక్షణం ఆసనం, స్వార్థసిద్ధయే బలస్య ద్విధాకరణం ద్వైధీభావః, శత్రుపీడితస్య ప్రబలతరరాజాన్తరాశ్రయణం సంశ్రయః, ఏతాన్గుణానుపకారకాన్సర్వదా చిన్తయేత్। యద్గుణాశ్రయణే సత్యాత్మన ఉపచయః, పరస్యాపచయస్తం గుణమాశ్రయేత్ ॥౧౬౦॥

ఆసనం చైవ యానం చ సంధిం విగ్రహమేవ చ।

కార్యం వీక్ష్య ప్రయుఞ్జీత ద్వైధం సంశ్రయమేవ చ ॥౧౬౧॥

సంధ్యాదిగుణానాం నైరపేక్ష్యేణానుష్ఠానమనన్తరముక్కతం, తదుచితానుష్ఠానార్థోఽయమారమ్భః । ఆత్మసమృద్ధిపరహాన్యాదికం కార్యం వీక్ష్య సంధాయాసనం విగృహ్య వా యావం ద్వైధీభావసంశ్రయౌ, చ కేనచిత్సంధ్రికేనచిద్విషహమిత్యాదికమనుతిష్ఠేత్ ॥౧౬౧॥

సంధిం తు ద్వివిధం విద్యాద్రాజా విగ్రహమేవ చ ।

ఉభే యానాసనే చైవ ద్వివిధః సంశ్రయః స్మృతః ॥౧౬౨॥

సంధ్యాదీన్షడేవ గుణాన్ద్విప్రకారాఞ్జానీ ఆదిత్యుత్తరవివక్షార్థమ్ ॥౧౬౨॥

సమానయానకర్మా చ విపరీతస్తథైవ చ ।

తదా త్వాయతిసంయుక్తః సంధిర్జ్ఞేయో ద్విలక్షణః ॥౧౬౩॥

తాత్కాలికఫలలాభార్థముత్తరకాలీనఫలలాభార్థం వా యత్ర రాజాన్తరేణ సహాన్యం ప్రతి యానాది కర్మ క్రియతే స సమానయానకర్మా సంధిః । యః పునస్త్వమత్ర చాహి అహమత్ర యాస్యామీతి సాంప్రతికోత్తర కాలీనఫలాథితయైవ క్రియతే సోఽసమానయానకర్మేత్యేవం ద్విప్రకారః సంధిజ్ఞాంతవ్యః ॥౧౬౩ ॥

స్వయంకృతశ్చ కార్యార్థమకాలే కాల ఏవ వా ।

మిత్రస్య వైవాపకృతే ద్వివిధో విగ్రహః స్మృతః ॥౧౬౪॥

శత్రు జయరూపప్రయోజనార్థం శత్రోర్వ్యసనాదికమాకలయ్య వక్ష్యమాణమార్గశోర్ఘాదికాలాదన్యదా యథోక్తకాల ఏవ వా స్వయంకృత ఇత్యేకో విగ్రహః । అపకృతమపకారః, మిత్రస్యాపకారే రాజాన్తరేణ కృతే మిత్రరక్షణార్థమపరో విగ్రహ ఇత్యేవం ద్వివిధో విగ్రహః । గోవిన్దరాజేన తు "మిత్రేణ చైవాపకృతే" ఇతి పఠితం, వ్యాఖ్యాతం చ— యః పరస్య శత్రుః స విజిగీషోమిత్రం తేనాపకారే క్రియమాణే వ్యసనిని శత్రావితి ।

తస్మాల్లిఖితపాఠార్థౌ వృద్ధైర్గోవిన్దరాజతః ।

(౧) మేధాతిథిప్రభృతిభిలిఖితౌ స్వీకృతౌ మయా ॥౧౬౪॥

ఏకాకినశ్చాత్యయికే కార్యే ప్రాప్తే యదృచ్ఛయా ।

సంహతస్య చ మిత్రేణ ద్వివిధం యానముచ్యతే ॥౧౬౫ ॥

ఆత్యయికం కార్యం శత్రోవ్యసనాదికం తస్మిన్నకస్మాజ్జాతే శక్తస్యైకాకినో యాననశక్తస్య మిత్రసహితస్యేత్యేవం యానం ద్వివిధమభిధీయతే ॥౧౬౫॥

క్షీణస్య చైవ క్రమశో దేవాత్పూర్వకృతేన వా ।

మిత్రస్య చానురోధేన ద్వివిధం స్మృతమాసనమ్ ॥౧౬౬॥

ప్రాగజన్మార్జితేన దుష్కృతేన ఐహికేన వా పుర్వకృతేన క్రమశః క్షీణహస్త్యశ్వకోశాదికస్య సమృద్ధస్యాపి వా, మిత్రానురోధేన తత్కార్యరక్షార్థభిత్యేవం ద్వివిధమాసనం మునిభిః స్మృతమ్ ॥౧౬౬॥

బలస్య స్వామినశ్చైవ స్థితిః కార్యార్థసిద్ధయే ।

ద్వివిధం కీర్త్యతే ద్వైధం షాడ్గుణ్యగుణవేదిభిః ॥౧౬౭॥

సాధ్యస్వప్రయోజనసిద్ధయర్థం బలస్య హస్త్యశ్వాదేః సేనాధిపత్యాధిష్ఠితస్య ఏకత్ర శత్రునృపోపద్రవవారణార్థమవస్థానమ్, అన్యత్ర దుర్గదేశే రాజ్ఞః కతిచిద్ బలాధిష్ఠితస్యావస్థానమేవం సంధ్యాదిగుణషట్కోపకారజ్ఞైః ద్వివిధం ద్వైధం కీర్త్యతే ॥౧౬౭॥

అర్థసంపాదనార్థం చ పీడ్యమానస్య శత్రుభిః ।

సాధుషు వ్యపదేశార్థం ద్వివిధః సంశ్రయః స్మృతః ॥౧౬౮॥

శత్రుభిః పీడ్యమానస్య శత్రుపీడానివృత్త్యాఖ్యప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమ్ ,అసత్యామపి వా తత్కాలే పీడాయాం భావిశత్రుపీడనశఙ్కయా అముకమయం మహాబలం నృపతిమాశ్రిత ఇతి సర్వత్ర వ్యపదేశోత్పాదనార్థం బలవన్నృపాశ్రయణమేవం ద్వివిధః సంశ్రయః స్మృతః ॥౧౬౮॥

యదావగచ్ఛేదాయత్యామాధిక్యం ధ్రువమాత్మనః ।

తదాత్వే చాల్పికాం పీడాం తదా సంధిం సమాశ్రయేత్ ॥౧౬౯॥

యదా యుద్ధోత్తరకాలే నిశ్చితమాత్మన ఆధిక్యం జానీయాత్తదాత్వే తత్కాలేఽల్పచనాద్యపక్షయః తదా త్వల్పమఙ్గీకృత్యాపి సంధిమాశ్రయేత్ ॥౧౬౯॥

యదా ప్రహృష్టా మన్యేత సర్వాస్తు ప్రకృతీర్భృశమ్ ।

అత్యుచ్ఛ్రితం తథాఽఽత్మానం తదా కుర్వీత విగ్రహమ్ ॥౧౭౦॥

యదాऽమాత్యాదికాః సర్వాః ప్రకృతీర్దానసంమానాద్యరతీవ తుష్టా మన్యేత, ఆత్మానం చ హస్త్యశ్వకోశాదిశక్తిత్రయేణోపచితం తదా విగ్రహమాశ్రయేత్ ॥౧౭౦॥

యదా మన్యేత భావేన హృష్టం పుష్టం బలం స్వకమ్ ।

పరస్య విపరీతం చ తదా యాయాద్రిపుం ప్రతి ॥౧౭౧॥

యదాऽऽత్మీయమమాత్యాదిసైన్యం హర్షయుక్తం ధనాదినా పుష్టం తత్త్వతో జానీయాత్ ,శత్రోశ్చామాత్యాదిబలం విపరీతం తదా తం లక్షీకృత్య యాయాత్ ॥౧౭౧॥

యదా తు స్యాత్పరిక్షీణో వాహనేన బలేన చ ।

తదాసీత ప్రయత్నేన శనకైః సాంత్వయన్నరీన్ ॥౧౭౨॥

యదా పునర్వాహనేన హస్త్యశ్వాదినా బలేన చామాత్యాదివిపత్త్యాదిపరిక్షీణో భవేత్తదా శనైః శనైః సామోపదాప్రదానాదినా శత్రూన్ప్రసాన్త్వయన్ప్రయత్నేనాసనమాశ్రయేత్ ॥౧౭౨॥

మన్యేతారిం యదా రాజా సర్వథా బలవత్తరమ్ ।

తదా ద్విధా బలం కృత్వా సాధయేత్కార్యమాత్మనః ॥౧౭౩॥

యదా రాజా సర్వప్రకారేణ బలీయాంసమశక్యసంఘానం చ శత్రుం బుధ్యేత్ , తదా కతిచిద్ బలసహితః స్వయం దుర్గమాశ్రయేత్ । బలకదేశేన చ శత్రువిరోధమాచరేత్ । ఏవం ద్విధా బలం కృత్వా మిత్రసంగ్రహాదికం స్వకార్యం సాధయేత్ ॥౧౭౩॥

యదా పరబలానాం తు గమనీయతమో భవేత్ ।

తదా తు సంశ్రయేత్క్షిప్రం ధార్మికం బలినం నృపమ్ ॥౧౭౪॥

యదా తు సైన్యానామమాత్యాదిప్రకృతిదోషాదినాఽతిశయేన గ్రాహ్యో భవతి, బలం ద్వైధం విధాయ దుర్గాశ్రయణేనాపి నాత్మరక్షాక్షమస్తదా శీఘ్రమేవ ధార్మికం బలవన్తం చ రాజానమాశ్రయేత్ ॥౧౭౪॥

కీదృశం తం బలవన్తమిత్యాహ —

నిగ్రహం ప్రకృతీనాం చ కుర్యాద్యోఽరిబలస్య చ ।

ఉపసేవేత తం నిత్యం సర్వోయత్నైర్గురుం యథా ॥౧౭౫॥

యాసాం దోషేణాసౌ గమనీయతమో జాతస్తాసాం ప్రకృతీనాం, యస్మాచ్చ శత్రుబలాదస్యభయముత్పన్నం తయోర్ద్వయోరపి యః సంశ్రితో నిగ్రహక్షమస్తం నృపం సర్వయత్నైర్గురుమివ నిత్యం సేవేత ॥౧౭౫॥

యది తత్రాపి సంపశ్యేద్దోషం సంశ్రయకారితమ్ ।

సుయుద్ధమేవ తత్రాపి నిర్విశఙ్కః సమాచరేత్ ॥౧౭౬॥

అగతికా హి గతిః సంశ్రయో నామ । తత్రాపి యది సంశ్రయకృతం దోషం పశ్యేత్తదా నిఃసంశయో భూత్వా శోభనమేవ యుద్ధం తస్మిన్కాలే సమాచరేత్ । దుర్బలేనాపి బలవతో జయదర్శనాన్నిహతస్య చ స్వర్గప్రాప్తేః ॥౧౭౬॥

సర్వోపాయైస్తథా కుర్యాన్నీతిజ్ఞః పృథివీపతిః ।

యథాऽస్యాభ్యధికా న స్యుర్మిత్రోదాసీనశత్రవః ॥౧౭౭॥

సర్వైః సామాదిభిరుపాయైర్నీతిజ్ఞో రాజా తథా యతేత, యథాऽస్య మిత్రోదాసీనశనవోऽభ్యధికా న భవన్తి । ఆధిక్యే హి తేషామసౌ గ్రాహ్యో భవతి, ధనలోభేన మిత్రస్యాపి శాత్రవాపత్తేః ॥౧౭౭॥

ఆయతిం సర్వకార్యాణాం తదాత్వం చ విచారయేత్ ।

అతీతానాం చ సర్వేషాం గుణదోషౌ చ తత్త్వతః ॥౧౭౮॥

సర్వేషాం కార్యాణామల్పానాం బహూనామణ్యాయతిముత్తరకాలం గుణదోషం విచారయేత్ । వర్తమానకాలం చ శీఘ్రసంపాదనాద్యర్థం విచారయేత్ । అతీతానాం చ సర్వకార్యాణాం గుణదోషౌ కిమేషాం కృతం విఘటితం, కిం వావశిష్టమిత్యేవం యథావద్విచారయేత్ ॥౧౭౮॥

యస్మాత్ —

ఆయత్యాం గుణదోషజ్ఞస్తదాత్వే క్షిప్రనిశ్చయః ।

అతీతే కార్యశేషజ్ఞః శత్రుభిర్నాభిభూయతే ॥౧౭౯॥

యః కార్యాణామాగామికగుణదోషజ్ఞః స గుణవత్కార్యమారభతే దోషవత్పరిత్యజతి । యశ్చ వర్తమానకాలే క్షిప్రమేవావధార్య కార్యం కరోతి । అతీతే కార్యే యః కార్యశేషజ్ఞః స తత్కార్యసమాప్తౌ తత్ఫలం లభతే । యస్మాదేవంవిధకాలత్రయసావధానత్వాన్న కదాచిచ్ఛత్రుభిరభిభూయతే ॥౧౭౯॥

కి బహునా —

యథైనం నాభిసందధ్యుర్మిత్రోదాసీనశత్రవః ।

తథా సర్వం సంవిద్ధ్యాదేష సామాసికో నయః ॥౧౮౦॥

యథైనం రాజానం మిత్రాదయ ఉక్తా న బాధేరంస్తథా సర్వసంవిధానం కుర్యాత్ । ఇత్యేష సాంక్షేపికో నయో నీతిః ॥౧౮౦॥

యదా తు యానమాతిష్ఠేరిరాష్ట్రం ప్రతి ప్రభుః ।

తదాఽనేన విధానేన యాయాదరిపురం శనైః ॥౧౮౧॥

యదా పునః శక్తః సన్ శత్రురాష్ట్రం ప్రతి యాత్రామారభేత్తదాఽనేన వక్ష్యమాణప్రకారేణ శత్రుదేశమత్వరమాణో గచ్ఛేత్ ॥౧౮౧॥

మార్గశీర్షే శుభే మాసి యాయాద్యాత్రాం మహీపతిః ।

ఫాల్గునం వాఽథ చైత్రం వా మాసౌ ప్రతి యథావలమ్ ॥౧౮౨॥

యశ్చతురఙ్గబలోపేతో రాజా కరిరథాదిగమనవిలమ్బేన విలమ్బితప్రయాణస్తథా హైమన్తికసస్యబహులం చ పరరాష్ట్రం జిగమిషుః సముపగమనాయ శోభనే మార్గశీర్షే మాసి యాత్రాం కుర్యాత్ । యః పునరశ్వబలప్రాయో నృపతిః శీఘ్రగతిర్వా సర్వసస్యబహులం పరరాష్ట్రం యియాసుః స ఫాల్గునే చైత్రే వా మాసి స్వబలయోగ్యకాలానతిక్రమేణ యాయాత్ । అత ఏవమన్వర్థవ్యాపారపరం సంక్షేపేణ యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్ —

యదా సస్యగుణోపేతం పరరాష్ట్రం తదా వ్రజేత్ । (యా. స్మృ. ౧-౩౪౮) ॥౧౮౨॥

అన్యేష్వపి తు కాలేషు యదా పశ్యేద్ ధ్రువం జయమ్ ।

తదా యాయాద్విగృహ్యైవ వ్యసనే చోత్థితే రిపోః ॥౧౮౩॥

ఉక్తకాలవ్యతిరిక్తేషు యదాఽఽత్మనో నిశ్చితం జయమవగచ్ఛేత్తదా స్వబలయోగ్యకాలే గ్రీష్మాదావపి హస్త్యశ్వాదిబలప్రాయో విగృహ్యైవ యాత్రాం కుర్యాత్ । శత్రోశ్చామాత్యాదిప్రకృతిగోచరదణ్డపారుష్యాదివ్యసనే జాతేఽరిపక్షభూతాయాం తత్రప్రకృతావప్యుక్తకాలాదన్యత్రాపి యాయాత్ ॥౧౮౩॥

కృత్వా విధానం మూలే తు యాత్రికం చ యథావిధి ।

ఉపగృహ్యాస్పదం చైవ చారాన్సమ్యగ్విధాయ చ ॥౧౮౪॥

సంశోధ్య త్రివిధం మార్గం షడ్విధం చ బలం స్వకమ్ ।

సాంపరాయికకల్పేన యాయాదరిపురం శనైః ॥౧౮౫॥

మూలే స్వీయదుర్గరాష్ట్రరూపే పార్ష్ణిగ్రాహసంవిధానం ప్రధానపురుషాధిష్ఠితరక్షార్థం సైన్యైకదేశస్థాపనరూపం ప్రతివిధానం కృత్వా, యాత్రోపయోగి చ వాహనాయుధవర్మయాత్రావిధానం యథాశాస్త్రం కృత్వా, పరమణ్డలగతస్య చ యేనాస్యావస్థానం భవతి తదుపగృహ్య, తదీయాన్భృత్యపక్షానాత్మసాత్కృత్వా, చారాంశ్చ కాపటికాదీన్శత్రుదేశవార్తాజ్ఞాపనార్థం ప్రస్థాప్య, సమ్యక్తయా జాఙ్గలానూపాటవికవిషయభేదేన త్రివిధం పన్థానం మార్గ శోధితతరుగుల్మాదిచ్ఛేదనిమ్నోన్నతాదిసమీకరణాదినా సంశోధ్య, తథా హత్యశ్వరథపదాతిసేనాకర్మకరాత్మకం షడ్విధం బలం యథోపయోగమాహారౌషధసత్కారాదినా సంశోధ్య,

సాపరాయికం సంపరాయః సంగ్రామస్తదుపచితవిధినా శత్రుదేశమత్వరయా గచ్ఛేత్ ॥౧౮౪॥ ౧౮౫ ॥

శత్రుసేవిని మిత్రే చ గూఢే యుక్తతరో భవేత్ ।

గతప్రత్యాగతే చైవ స హి కష్టతరో రిపుః ॥౧౮౬॥

యన్మిత్రం గూఢం కృత్వా శత్రు సేవతే, యశ్చ భృత్యాదిః పూర్వం విరాగాద్గతః పశ్చాదాగతస్తయోః సావధానో భవేత్, యస్మాత్తావతిశయేన దుర్నిగ్రహౌ రిపూ ॥౧౮౬॥

దణ్డవ్యూహేన తన్మార్గం యాయాత్తు శకటేన వా ।

వరాహమకరాభ్యాం వా సూచ్యా వా గరుడేన వా ॥౧౮౭॥

దణ్డాకృతివ్యూహరచనాదిః దణ్డవ్యూహః । ఏవం శకటాదివ్యూహా అపి । తత్రాగ్రే బలాధ్యక్షో మధ్యే రాజా పశ్చాత్సేనాపతిః పార్శ్వయోర్హస్తినస్తత్సమోపే ఘోటకాస్తతః పదాతయ ఇత్యేవం కృతరచనో దీర్ఘః సర్వతః సమవిన్యాసో దణ్డవ్యూహస్తేన తద్యాతవ్యం మార్గం సర్వతో భయే సతి యాయాత్ । సూచ్యా కారాగ్రః పశ్చాత్పృథులః శకటవ్యూహస్తేన పృష్ఠతో భయే సతి గచ్ఛేత్ । సూక్ష్మముఖపశ్చాద్భాగః పృథుమధ్యో వరాహవ్యూహః । ఏష ఏవ పృథుతరమధ్యో గరుడవ్యూహస్తాభ్యాం పార్శ్వయోర్భయే సతి వ్రజేత్ । వరాహవిపర్యయేణ మకరవ్యూహస్తేనాగ్రే పశ్చాచ్చోభయత్ర భయే సతి గచ్ఛేత్ । పిపీలికాపఙ్క్తిరివాగ్రపశ్చాద్భావేన సంహతరూపతయా యత్ర యత్ర సైనికావస్థానం స శీఘ్రప్రవీరపురుషముఖః సూచీవ్యూహస్తేనాగ్రతో భయే సతి యాయాత్ ॥౧౮౭॥

యతశ్చ భయమాశఙ్కేత్తతో విస్తారయేద్బలమ్ ।

పద్మేన చైవ వ్యూహేన నివిశేత సదా స్వయమ్ ॥౧౮౮॥

యస్యా దిశః శత్రుభయమాశఙ్కేత తస్యామేవ బలం విస్తారయేత్సమవిస్తృతపరిమణ్డలో మధ్యోపవిష్టజిగీషుః పద్మవ్యూహస్తేన పురాన్నిర్గస్య సర్వదా కపటనివేశనం కుర్యాత్ ॥౧౮౮॥

సేనాపతిబలాధ్యక్షౌ సర్వదిక్షు నివేశయేత్ ।

యతశ్చ భయమాశఙ్కేత్ప్రాచీం తాం కల్పయేద్దిశమ్ ॥౧౮౯॥

హస్త్యశ్వరథపదాత్యాత్మకస్యాఙ్గదశకస్యైకః పతిః కార్యః స చ పత్తిక ఉచ్యతే । పత్తికదశకస్యైకః పతిః సేనాపతిరుచ్యతే । తద్దశకస్యైకః సేనానాయకః స ఏవ చ బలాధ్యక్షః । సేనాపతిబలాధ్యక్షౌ సమస్తాసు దిక్షు సంఘర్షయుద్ధార్థం నియోజయేత్ । యస్యాశ్చ దిశో యదా భయమాశఙ్కేత్తదా తామగ్రే దిర్ం కుర్యాత్ ॥౧౮౯॥

గుల్మాంశ్చ స్థాపయేదాప్తాన్కృతసంజ్ఞాన్సమంతతః ।

స్థానే యుద్ధే చ కుశలానభీరూనవికారిణః ॥౧౯౦॥

గుల్మాన్సైన్యైకదేశానాప్తపురుషాధిష్ఠితాన్ స్థానాపసరణయుద్ధార్థం కృతభేరీపటహశఙ్ఖాదిసంకేతాన అవస్థానయుద్ధయోః ప్రవీణాన్నిర్భయానవ్యభిచారిణః సేనాపతిబలాధ్యక్షాన్దూరతః సర్వదిక్షుపారక్యప్రవేశవారణాయ శత్రుచేష్టాపరిజ్ఞానాయ చ నియోజయేత్ ॥౧౯౦॥

సంహతాన్యోధయేదల్పాన్కామం విస్తారయేద్బహూన్ ।

సూచ్యా వజ్రేణ చైవైతాన్వ్యూహేన వ్యూహ్య యోధయేత్ ॥౧౯౧॥

అల్పాన్యోధాన్సంహతాన్కృత్వా బహూనుపునర్యథేష్టం విస్తారయేత్ । సూచ్యా పూర్వోక్తయా వజ్రాఖ్యేన వ్యూహేన త్రిధా వ్యవస్థితబలేన రచయిత్వా యోధాన్యోధయేత్ ॥౧౯౧॥

స్యన్దనాశ్వైః సమే యుద్ధ్యేదనూపే నౌద్విపైస్తథా ।

వృక్షగుల్మావృతే చాపైరసిచర్మాయుధైః స్థలే ॥౧౯౨॥

సమభూభాగే రథాశ్వేన యుధ్యేత, తత్ర తేన యుద్ధసామర్థ్యాత్। తయానుగతోదకే నౌకాహస్తిభిః ।తరుగుల్మావృతే ధన్విభిః। గర్తకణ్టకపాషాణాదిరహితస్థలే ఖడ్గఫలకకున్తాద్యైరాయుధైర్యుధ్యేత్ ౧౯౨॥

కురుక్షేత్రాంశ్చ మత్స్యాంశ్చ పఞ్చాలాఞ్ఛూరసేనజాన్ ।

దీర్ఘాంల్లఘూంశ్చైవ నరానగ్రానీకేషు యోజయేత్ ॥౧౯౩॥

కురుక్షేత్రభవాన్, మత్స్యాన్విరాదేశనివాసినః , పఞ్చాలాన్కాన్యకుబ్జాహిచ్ఛత్రోద్భవాన్, శూరసేనజాన్మాథురాన్, ప్రాయేణ పృథుశరీరశౌర్యాహంకారయోగాన్సేనాగ్రే యోజయేత్। తథాన్యదేశోద్భవానపి దీర్ఘలఘుదేహాన్మనుష్యాన్యుద్ధాభిమానినః సేనాగ్ర ఏవ యోజయేత్ ॥౧౯౩॥

ప్రహర్షయేద్బలం వ్యూహ్య తాంశ్చ సమ్యక్పరీక్షయేత్ ।

చేష్టాశ్చైవ విజానీయాదరీన్యోధయతామపి ॥౧౯౪॥

బలం రచయిత్వా జయే ధర్మలాభః, అభిముఖహతస్య స్వర్గప్రాప్తిః, పలాయనే తు ప్రభుదురితగ్రహణం నరకగమనం చేత్యాద్యర్థవాదైర్యుద్ధార్థం ప్రోత్సాహయేత్ । తాంశ్చ యోధాన్కేనాభిప్రాయేగ హృష్యన్తి కుప్యన్తి వేతి పరీక్షయేత్ । తథా యోధానామరిభిః సహ యుధ్యమానానామపి సోపధ్యనుపధిచేష్టా బుధ్యేత ॥ ౧౯౪॥

ఉపరుధ్యారిమాసీత రాష్ట్రం చాస్యోపపీడయేత్।

దూషయేచ్చాస్య సతతం యవసానోదకేన్ధనమ్ ॥౧౯౫॥

దుర్గాశ్రయమదుర్గాశ్రయం వా రిపుమయుధ్యమానమప్యావేష్ట్యాసీత । అస్య చ దేశముత్పాదయేత్ । తథా ఘాసాన్నోదకేన్ధనాని సర్వదాఽస్యాపద్రవ్యసంమిశ్రణాదినా దూషయేత్ ॥౧౯౫॥

భిన్ద్యాచ్చైవ తడాగాని ప్రాకారపరిఖాస్తథా ।

సమవస్కన్దయేచ్చైనం రాత్రౌ విత్రాసయేత్తథా ॥౧౯౬॥

శత్రోరుపజీవ్యాని తడాగాదీని నాశయేత్ తథా దుర్గప్రాకారాదీన్భిన్ద్యాత్, తత్పరిఖాశ్చ భేదేన పూరణాదినా నిరుదకాః కుర్యాత్ । ఏవం చ శత్రూనశఙ్కితమేవ సమ్యగవస్కన్దయేత్తథా శక్తిం గృహ్ణీయాత్ । రాత్రౌ చ ఢక్కాకాహలికాదిశబ్దేన వినాసయేత్ ॥౧౯౬॥

ఉపజప్యానుపజపేద్ బుధ్యేతైవ చ తత్కృతమ్ ।

యుక్తే చ దైవే యుధ్యేత జయప్రేప్సురపేతభీః ॥౧౩౭॥

ఉపజాపార్హాన్ రిపువంశ్యాన్ రాజ్యార్థినః క్షుబ్ధానమాత్యాదీంశ్చ భేదయేత్ । ఉపజాపేనాత్మీయకృతాం చ తేషాం చేష్టాం జానీయాత్ । శుభగ్రహదశాదినా శుభఫలయుక్తే దైత్రేఽవగతే నిర్భయో జయేప్సుర్యుధ్యేత ॥ ౧౯౭॥

సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తైరథవా పృథక్ ।

విజేతుం ప్రయతేతారీన్న యుద్ధేన కదాచన ॥౧౯౮॥

ప్రీత్యాదరదర్శనహితకథనాద్యాత్మకేన సామ్నా హస్త్యశ్వరథహిరణ్యాదీనాం చ దానేన తత్ప్రకృతీనాం తదనుయాయినాం చ రాజ్యార్థినాం భేదేన । ఏతైః సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా యథాసామర్థ్యమరీఞ్జేతుం యత్నం కుర్యాన్న పునః కదాచిద్యుద్ధేన ॥౧౯౮॥

అనిత్యో విజయో యస్మాద్ దృశ్యతే యుధ్యమానయోః ।

పరాజయశ్చ సంగ్రామే తస్మాద్యుద్ధం వివర్జయేత్ ॥౧౯౯॥

యస్మాద్యుధ్యమానయోర్బహులబలత్వాద్యల్పబలత్వాద్యనపేక్ష్యమేవానియమేన జయపరాజయౌ దృశ్యేతే, తస్మాత్సత్యుపాయాన్తరే యుద్ధం పరిహరేత్ ॥౯౯॥

త్రయాణామప్యుపాయానాం పూర్వోక్తానామసమ్భవే ।

తథా యుధ్యేత సమ్పన్నో విజయేత రిపూన్యథా ॥౨౦౦॥

పూర్వోక్తానాం త్రయాణామపి సామాదీనాముపాయానామసాధకత్వే సతి జయపరాజయసందేహేఽపి తథా ప్రయత్నవాన్సమ్యగ్యుధ్యేత । యథా శత్రూఞ్జయేత్ । యతో జయేఽర్థలాభోఽభిముఖమరణే చ స్వర్గప్రాప్తిః । నిఃసందిగ్ధే తు పరాజయే యుద్ధాదపసరణం సాధీయః । యథా వక్ష్యతి "ఆత్మానం సతతం రక్షేత్" (మ. స్మృ. ౭-౨౧౩) ఇతి (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ ॥౨౦౦॥

జిత్వా సమ్పూజయేద్ దేవాన్బ్రాహ్మణాంశ్చైవ ధార్మికాన్ ।

ప్రదద్యాత్పరిహారాంశ్చ ఖ్యాపయేదభయాని చ ॥౨౦౧॥

పరరాష్ట్రం జిత్వా తత్ర యే దేవాస్తాన్ధర్మప్రధానాంశ్చ బ్రాహ్మణాన్భూమిసువర్ణాదిదానసమ్మానాదిభిః పూజయేత్ । జితద్రవ్యైకదేశదానాదినైవ చేదం పూజనమ్ । తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

నాతః పరతరో ధర్మో నృపాణాం యద్రణార్జితమ్ ।

విప్రేభ్యో దీయతే ద్రవ్యం ప్రజాభ్యశ్చాభయం సదా ॥ (యా. స్మృ. ౧-3౨3) ।

తథా దేవబ్రాహ్మణార్థం మయైతద్దత్తమితి తద్దేశవాసినాం పరిహారాన్దద్యాత్ । తథా స్వామిభక్త్యా యరస్మాకమపకృతం తేషాం మయా క్షాన్తమిదానీం నిర్భయాః సన్తః సుఖం స్వవ్యాపారమనుతిష్ఠన్త్విత్యమయాని ఖ్యాపయేత్ ॥౨౦౧॥

సర్వేషాం తు విదిత్వైషాం సమాసేన చికీర్షితమ్ ।

స్థాపయేత్తత్ర తద్వంశ్యం కుర్యాచ్చ సమయక్రియామ్ ॥౨౦౨॥

యేషాం శత్రునృపామాత్యానాం సర్వేషామేవ సంక్షేపతోఽభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తస్మిన్రాష్ట్రే బలనిహతరాజవంశ్యమేవ రాజ్యేఽభిషేచయేత్ । ఇదం కార్యం త్వయా, ఇదం నేతి తస్య తదమాత్యానాం చ నియమం కుర్యాత్ ॥౨౦౨॥

ప్రమాణాని చ కుర్వీత తేషాం ధర్మ్యాన్యథోదితాన్ ।

రత్నైశ్చ పూజయేదేనం ప్రధానపురుషైః సహ ॥౨౦3॥

తేషాం చ పరకీయానాం ధర్మాదనపేతానాచారాన్దేశధర్మతయా శాస్త్రేణాభ్యుపేతాన్ప్రమాణీకుర్యాత్ । ఏనం చాభిషిక్తమమాత్యాదిభిః సహ రత్నాదిదానేన పూజయేత్ ॥౨౦3॥

యస్మాత్ —

ఆదానమప్రియకరం దానం చ ప్రియకారకమ్ ।

అభీప్సితానామర్థానాం కాలే యుక్తం ప్రశస్యతే ॥౨౦౪॥

యద్యప్యభిలషితానాం ద్రవ్యాణాం గ్రహణమప్రియకరం, దానం చ ప్రియకారకమిత్యుత్సర్గస్తథాపి సమయవిశేషే దానమాదానం చ ప్రశస్యతే । తస్మాత్తస్మిన్కాల ఏవం పూజయేత్ ॥౨౦౪॥

సర్వం కర్మేదమాయత్తం విధానే దైవమానుషే ।

తయోర్దైవమచిన్త్యం తు మానుషే విద్యతే క్రియా ॥౨౦౫॥

[దైవేన విధినా యుక్తం మానుష్యం యత్ప్రవర్తతే ।

పరిక్లేశేన మహతా తదర్థస్య సమాధకమ్ ॥౧౪॥

సంయుక్తస్యాపి దవేన పురుషకారేణ వర్జితమ్ ।

వినా పురుషకారేణ ఫలం క్షేత్రం ప్రయచ్ఛతి ॥౧౫॥

చన్ద్రార్కాద్యా గ్రహా వాయురగ్నిరాపస్తథైవ చ ।

ఇహ దైవేన సాధ్యన్తే పౌరుషేణ ప్రయత్నతః ॥౧౬॥

యత్కించిత్సంపాద్యం తత్ర్రాగ్జన్మార్జితసుకృతదుష్కృతరుపం కర్మణి దైవశబ్దాభిధేయే, తథేహలోకార్జితమానుషశబ్దవాచ్యే వ్యాపారే ఆయత్తం, తయోర్మధ్యే దైవం చిన్తయితుమశక్యమ్ । మానుషే తు పర్యాలోచనమస్తి । అతో మానుషద్వారేణైవ కార్యసిద్ధయే యతితవ్యమ్ ॥౨౦౫॥

సహ వాఽపి వ్రజేద్యుక్తః సంధిం కృత్వా ప్రయత్నతః ।

మిత్రం హిరణ్యం భూమిం వా సంపశ్యంస్త్రివిధం ఫలమ్ ॥౨౦౬॥

ఏవముపక్రమణీయేన శత్రుణా యుద్ధం కార్యమ్ । యది వా స ఏవ మిత్రం తేన చ దత్తం హిరణ్యం భూమ్యేకదేశో వాఽర్పితమ్ ఏతత్త్రయం యాత్రాఫలమ్ తేన సహ సంధిం కృత్వా యత్నవాన్త్రజేత్ ॥౨౦౬॥

పార్ష్ణిగ్రాహం చ సంప్రేక్ష్య తథాక్రన్దం చ మణ్డలే ।

మిత్రాదథాప్యమిత్రాద్వా యాత్రాఫలమవాప్నుయాత్ ॥౨౦౭॥

విజిగీషోరరిం ప్రతి నిర్యాతస్య యః పృష్ఠవర్తీ నృపతిర్దేశాక్రమణాద్యాచరతి స పాణిగ్రాహస్తస్య తథా కుర్వతో యో నియామకస్తస్యానన్తరో నృపతిః స ఆక్రన్దస్తావ పేక్ష్య యాతవ్యమ్ । మిత్రీభూతాదమిత్రాద్వా యాత్రాఫలం గృహ్ణీయాత్ । తావనపేక్ష్య గృహ్ణన్కదాచిత్తత్కృతేన దోషేణ గృహ్యతే ॥ ౨౦౭॥

హిరణ్యభూమిసమ్ప్రాప్త్యా పార్థివో న తథైధతే ।

యథా మిత్రం ధ్రువం లబ్ధ్వా కృశమప్యాయతిక్షమమ్ ॥౨౦౮॥

సువర్ణభూమిలాభేన తథా రాజా న వృద్ధిమేతి యథేదానీం కృశమప్యాగామికాలే వృద్ధియుతం స్థిరం మిత్రం లబ్ధ్వా వర్ధతే ॥౨౦౮॥

ధర్మజ్ఞం చ కృతజ్ఞం చ తుష్టప్రకృతిమేవ చ

అనురక్తం స్థిరారమ్భం లఘుమిత్రం ప్రశస్యతే ॥౨౦౯॥

ధర్మంజ్ఞం, కృతోపకారస్య స్మర్తృ, సానురాగమనురక్తం, స్థిరకార్యారమ్భం, ప్రీతిమతప్రకృతికం యత్తాన్మత్రమతిశయేన శస్యతే ॥౨౦౯॥

ప్రాజ్ఞం కులీనం శూరం చ దక్షం దాతారమేవ చ ।

కృతజ్ఞం ధృతిమన్తం చ కష్టమాహురరిం బుధాః ॥౨౧౦॥

విద్వాంసం, మహాకులం, విక్రాన్తం, చతురం, దాతారం, ఉపకారస్మర్తారం, సుఖదుఃఖయోరేకరూపం శత్రు దురుచ్ఛేదం పణ్డితా వదన్తి । తేనైవంవిధశత్రుణా సహ సన్ధాతవ్యమ్ ॥౨౧౦॥

ఆర్యతా పురుషజ్ఞానం శౌర్యం కరుణవేదితా ।

స్థౌలలక్ష్యం చ సతతముదాసీనగుణోదయః ॥౨౧౧॥

సాధుత్వం, పురుషవిశేషజ్ఞతా, విక్రాన్తత్వం, కృపాలుత్వం, సర్వదా । చ స్థౌలలక్ష్యం బహుప్రదత్వమ్ ।అత ఏవ —

స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్ష్యదానశౌణ్డా బహుప్రదే । (అ. కో. ౩-౧-౬)

ఇత్యాభిధానికాః । స్థౌలలక్ష్యమర్థోఽసూక్ష్మదర్శిత్వమితి తు (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజయోః

పదార్థకథనమనాగమమ్ । ఏతదుదాసీనగుణసామగ్ర్యం, తస్మాదేవంవిధముదాసీనమాశ్రిత్యోక్తలక్షణేనాప్యరిణా సహ యోద్ధవ్యమ్ ॥౨౧౧॥

క్షేమ్యాం సస్యప్రదాం నిత్యం పశువృద్ధికరీమపి ।

పరిత్యజేన్నృపో భూమిమాత్మార్థమవిచారయన్ ॥౨౧౨॥

అనామయాదికల్యాణక్షమామపి నదీమాతృకతయా సర్వదా సర్వసస్యప్రదామపి, ప్రచురతృణాదియోగాత్పశువృద్ధికరీమపి భూమిమాత్మరక్షార్థమవిలమ్బమానో రాజా నిజరక్షాప్రకారాన్తరాభావాత్పరిత్యజేత్ ॥౨౧౨॥

యస్మాత్సర్వవిషయోఽయం ధర్మః స్మర్యతే —

ఆపదర్థం ధనం రక్షేద్దారాన్రక్షేద్ధనైరపి ।

ఆత్మానం సతతం రక్షేద్దారైరపి ధనైరపి ॥౨౧౩॥

ఆపన్నివారణార్థం ధనం రక్షణీయమ్ । ధనపరిత్యాగేనాపి దారాన్రక్షేత్ । ఆత్మానం పునః సర్వదా దారధనపరిత్యాగేనాపి రక్షేత్ । "సర్వత ఏవాత్మానం గోపాయీత" ఇతి శ్రుత్యా శాస్త్రీయమరణవ్యతిరేకేణాత్మరక్షేత్యుపదేశాత్ ॥౨౧౩॥

సహ సర్వాః సముత్పన్నాః ప్రసమీక్ష్యాపదో భృశమ్ ।

సంయుక్తాంశ్చ వియుక్తాంశ్చ సర్వోపాయాన్సృజేద్ బుధః ॥౨౧౪॥

కోశక్షయప్రకృతికోపమిత్రవ్యసనాదికాః సర్వా ఆపదో యుగపదతిశయేనోత్పన్నా జ్ఞాత్వా న మోహముపేయాత్ । అపి తు వ్యస్తాన్సమస్తాన్వా సామాదీనుపాయాన్శాస్త్రజ్ఞః సంప్రయుఞ్జీత ॥౨౧౪॥

ఉపేతారముపేయం చ సర్వోపాయాంశ్చ కృత్స్నశః ।

ఏతత్త్రయం సమాశ్రిత్య ప్రయతేతార్థసిద్ధయే ॥౨౧౫॥

ఉపేతారమాత్మానం, ఉపేయం ప్రాప్తవ్యం, ఉపాయాః సామాదయః సర్వే తే చ పరిపూర్ణా ఏతత్త్రయమవలమ్బ్య యథాసామర్థ్యం ప్రయోజనసిద్ధయే యత్నం కుర్యాత్ ॥౨౧౫॥

ఏవం సర్వమిదం రాజా సహ సంమన్త్ర్య మన్త్రిభిః ।

వ్యాయమ్యాప్లుత్య మధ్యాహ్నే భోక్తుమన్తఃపురం విశేత్ ॥౨౧౬॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సర్వరాజవృత్తం మన్త్రిభిః సహ విచార్య అనన్తరమాయుషాభ్యాసాదినా వ్యాయామం కృత్వా మధ్యాహ్నే స్నానాదికం మాధ్యాహ్నికకృత్యం నిర్వాహ్య భోక్తుమన్తఃపురం విశేత్ ॥౨౧౬॥

తత్రాత్మభూతైః కాలజ్ఞైరహార్యైః పరిచారకైః ।

సుపరీక్షితమన్నాద్యమద్యాన్మన్త్రైర్విషాపహైః ॥౨౧౭॥

తత్రాన్తఃపుర ఆత్మతుల్యైర్భోజనకాలవేదిభిరభేద్యైః సూపకారాదిభిః కృతం సుష్ఠు చ పరీక్షితం చకోరాదిదర్శనేన । సవిషమన్నం దృష్ట్వా చకోరాక్షిణీ రక్తే భవతః । విషాపహైర్మన్త్రైర్జపితమన్నమద్యాత్ ॥౨౧౭॥

విషఘ్నైరగదైశ్చాస్య సర్వద్రవ్యాణి యోజయేత్ ।

విషఘ్నాని చ రత్నాని నియతో ధారయేత్సదా ॥౨౧౮॥

విషనాశిభిరౌషధైః సర్వాణి భోజ్యద్రవ్యాణి యోజయేత్ । విషహరణాని చ రత్నాని యత్నవాన్సర్వదా ధారయేత్ ॥౨౧౮॥

పరీక్షితాః స్త్రియశ్చైనం వ్యజనోదకధూపనైః ।

వేషాభరణసంశుద్ధాః స్పృశేయుః సుసమాహితాః ॥౨౧౯॥

స్త్రియశ్చ గూఢచారద్వారేణ కృతపరీక్షా గుప్తాయుధగ్రహణవిషలిప్తాభరణధారణశఙ్కయా నిరూపితవేషాభరణా అనన్యమనసః చామరస్నానపానాద్యుదకధూపనైరేనం రాజానం పరివరేయుః ॥౨౧౯॥

ఏవం ప్రయత్నం కుర్వీత యానశయ్యాసనాశనే ।

స్నానే ప్రసాధనే చైవ సర్వాలఙ్కారకేషు చ ॥౨౨౦॥

ఏవంవిధపరీక్షాదిప్రయత్నం వాహనశయ్యాసనాశనస్నానానులేపనేషు సర్వేషు చాలఙ్కరణార్థేషు కుర్యాత్ ॥ ౨౨౦॥

భుక్తవాన్విహరేచ్చైవ స్త్రీభిరన్తఃపురే సహ ।

విహృత్య తు యథాకాలం పునః కార్యాణి చిన్తయేత్ ॥౨౨౧॥

కృతభోజనశ్చ తత్రైవాన్తఃపురే భార్యాభిః సహ క్రీడేత । కాలానతిక్రమేణ చ సప్తమే దివసస్య భాగే తత్ర విహృత్యాష్టమే భాగే పునః కార్యాణి చిన్తయేత్ ॥౨౨౧॥

అలఙ్కృతశ్చ సమ్పశ్యేదాయుధీయం పునర్జనమ్ ।

వాహనాని చ సర్వాణి శస్త్రాణ్యాభరణాని చ ॥౨౨౨॥

కృతాలఙ్కారః సన్నాయుధజీవినం, వాహనాని హస్త్యశ్వాదీని, సర్వాణి చ శస్త్రాణి ఖడ్గాదీని, అలఙ్కారరచనాదీని చ పశ్యేత్ ॥౨౨౨॥

సంధ్యాం చోపాస్య శృణుయాదన్తర్వేశ్మని శస్త్రభృత్ ।

రహస్యాఖ్యాయినాం చైవ ప్రణిధీనాం చ చేష్టితమ్ ॥౨౨౩॥

గత్వా కక్షాన్తరం త్వన్యత్సమనుజ్ఞాప్య తం జనమ్ ।

ప్రవిశేద్భోజనార్థం చ స్త్రీవృతోఽన్తఃపురం పునః ॥౨౨౪॥

తతః సంధ్యోపాసనం కృత్వా తస్మాత్ప్రదేశాత్కక్షాన్తరం వివిక్తప్రకోష్ఠావకాశమన్యద్ గత్వా గృహాభ్యన్తరే ధృతశస్త్రో రహస్యాభిధాయినాం చరాణాం స్వవ్యాపారం శృణుయాత్ । తతస్తం చరం సంప్రేష్య పరిచారికాస్త్రీవృతః పునర్భోక్తుమన్తఃపురం విశేత్ ॥౨౨౩ ॥ ౨౨౪॥

తత్ర భుక్త్వా పునః కించిత్తూర్యఘోషైః ప్రహర్షితః ।

సంవిశేత్తు యథాకాలముత్తిష్ఠేచ్చ గతక్లమః ॥౨౨౫॥

తత్రాన్తఃపురే వాదిత్రశబ్దైః శ్రుతిసుఖః ప్రహర్షితః పునః కించిద్ భుక్త్వా నాతితృప్తః కాలానతిక్రమేణ గతార్ధప్రహరాయాం రాత్రౌ స్వప్యాత్ । తతో రాత్రేః పశ్చిమయామే చ విశ్రాన్తః సన్నుత్తిష్ఠేత్ ॥౨౨౨॥

ఏతద్విధానమాతిష్ఠేదరోగః పృథివీపతిః ।

అస్వస్థః సర్వమేతత్తు భృత్యేషు వినియోజయేత్ ॥౨౨౬॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం సప్తమోఽధ్యాయః ॥౭॥

ఏతద్యథోక్తప్రకారప్రజారక్షణాదికం నీరోగో రాజా స్వయమనుతిష్ఠేత్ । అస్వస్థః పునః సర్వమేత ద్యోగ్యశ్రేష్ఠామాత్యేషు సమర్పయేత్ ॥౨౨౬॥ (క్షే. శ్లో. ౧౬ ॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టకృతాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ సప్తమోఽధ్యాయః ॥౭॥

అథాష్టమోఽధ్యాయః ।

వ్యవహారాన్దిదృక్షుస్తు బ్రాహ్మణైః సహ పార్థివః ।

మన్త్రజ్ఞైర్మన్త్రిభిశ్చైవ వినీతః ప్రవిశేత్సభామ్ ॥౧॥

ఏవంవిధవిపక్షమహీక్షిద్భ్యః ప్రజానాం రక్షణాదవాప్తవృత్తిస్తాసామేవేతరేతరవివాదజపీడాపరిహా-
రార్థమ్ ఋణాదానాద్యష్టాదశవివాదే విరుద్ధార్థార్థిప్రత్యర్థివాక్యజనితసందేహహారీ విచార ఏవ వ్య-

వహారః । తదాహ కాత్యాయనః —

“వి నానార్థేఽవ సందేహే హరణం హార ఉచ్యతే ।

నానాసందేహహరణాద్వ్యవహార ఇతి స్మృతః” ॥

తాన్వ్యవహారాన్ద్రష్టుమిచ్ఛన్పృథివీపతిర్వక్ష్యమాణలక్షణలక్షితైర్బ్రాహ్మణరమాత్యైశ్చ సప్తమాధ్యాయోక్తపఞ్చాఙ్గమన్త్రైః సహ వినీతో వాక్పాణిపాదచాపల్యవిరహానుద్ధతః । అవినీతే హి నృపే వాదిప్రతివాదినాం ప్రతిభాక్షయాదసమ్యగభిధానే తత్త్వనిర్ణయో, న స్యాత్ । తాదృశో వక్ష్యమాణాం సభాం ప్రవిశేత్ । వ్యవహారదర్శనం చేదం ప్రజానామితరేతరపోడాయాం తత్త్వనిర్ణయేన రక్షణార్థం, వక్ష్యమాణదృష్టాదృష్టార్థకరణఫలేనైవ ఫలవత్ ॥౧॥

తత్రాసీనః స్థితో వాఽపి పాణిముద్యమ్య దక్షిణమ్ ।

వినీతవేషాభరణః పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణామ్ ॥౨॥

తస్యాం చ సభాయాం కార్యగౌరవాపేక్షాయాముపవిష్టో, లఘుని కార్యం ఉత్థితోఽపి వా । పాణిశబ్దో బాహుపరః, దక్షిణపాణిముద్యమ్యానుద్ధతవేషాలంకారః, పుర్వత్రశ్లోక ఇన్ద్రియానౌద్ధత్యముక్తమ్ । తాదృశః కార్యాణి విచారయేత్ ॥౨॥

ప్రత్యహం దేశదృష్టైశ్చ శాస్త్రదృష్టైశ్చ హేతుభిః ।

అష్టాదశసు మార్గేషు నిబద్ధాని పృథక్పృథక్ ॥౩॥

[హింసాం యః కురుతే కశ్చిద్దేయం వా న ప్రయచ్ఛతి ।

స్థానే తే ద్వే వివాదస్య భిన్నోఽష్టాదశధా పునః ॥౧॥]

తాని చ ఋణాదానాదీని కార్యాణ్యష్టాదశసు వ్యవహారమార్గేషు విషయేషు పఠితాని దేశజాతికులవ్యవహారావగతైః శాస్త్రావగతైః సాక్షిద్రవ్యాదిభిర్హేతుభిః పృథక్పృథక్ ప్రత్యహం విచారయేత్ ॥౩॥

తాన్యేవాష్టాదశ గణయతి —

తేషామాద్యమృణాదానం నిక్షేపోఽస్వామివిక్రయః ।

సంభూయ చ సముత్థానం దత్తస్యానపకర్మ చ ॥౪॥

వేతనస్యైవ చాదానం సంవిదశ్చ వ్యతిక్రమః ।

క్రయవిక్రయానుశయో వివాదః స్వామిపాలయోః ॥౫ ॥

సీమావివాదధర్మశ్చ పారుష్యే దణ్డవాచికే ।

స్తేయం చ సాహసం చైవ స్త్రీసంగ్రహణమేవ చ ॥౬॥

స్త్రీపుంధర్మో విభాగశ్చ ద్యూతమాహ్వయ ఏవ చ ।

పదాన్యష్టాదశైతాని వ్యవహారస్థితావిహ ॥౭॥

తేషామష్టాదశానాం మధ్యే ఆదావిహ ఋణాదానం విచార్యతే । తస్య స్వరూపముక్తం నారదేన —

"ఋణం దేయమదేయం చ యేన యత్ర యథా చ యత్ ।

దానగ్రహణధర్మాశ్చ తదృణాదానముచ్యతే" ॥

తతశ్చ స్వధనస్యాన్యస్మిన్నర్పణరూపో నిక్షేపః, అస్వామినా చ కృతో విక్రయః । సంభూయవణిగాదీనాం క్రియానుష్ఠానమ్ । దత్తస్య ధనస్యాపాత్రబుధ్యా క్రోధాదినా వా గ్రహణమ్ । కర్మకభృతేరదానమ్ ।కృతవ్యవస్థాఽతిక్రమః । క్రయే విక్రయే చ కృతే పశ్చాత్తాపాద్విప్రతిపత్తిః । స్వాపశుపాలయోర్వివాదః । గ్రామాదిసీమావిప్రతిపత్తిః । వాక్పారుష్యమాక్రోశనాది । దణ్డపాతాడనాది । స్తేయం నిహ్నవేన ధనగ్రహణమ్ । సాహసం ప్రసహ్య ధనహరణాది । స్త్రియాశ్చ పరపురుషర్కః । స్త్రీసహితస్య పుంసో ధర్మవ్యవస్థా । పైతృకాదిధనస్య చ విభాగః । అక్షాదిక్రీడా వ్యవస్థాపనపూర్వకమ్ । పక్షిమేషాదిప్రాణియోధనమ్ । ఇత్యేవమష్టాదశ । ఏతాని వ్యవహారప్రవృతః

స్థానాని । సమాహ్వయస్య ప్రాణిద్యూతరూపత్వేన ద్యూతావాన్తరవిశేషత్వాదష్టాదశసంఖ్యోపపత్తిః ॥౪

॥ ౫ ॥ ౬ ॥ ౭ ॥

ఏషు స్థానేషు భూయిష్ఠం వివాదం చరతాం నృణామ్ ।

ధర్మం శాశ్వతమాశ్రిత్య కుర్యాత్కార్యవినిర్ణయమ్ ॥౮॥

ఏష్వృణాదానాదిషు వ్యవహారస్థానేషు బాహుల్యేన వివాదం కుర్వతాం మనుష్యాణామనాదిపారంపర్యాగతత్వేన నిత్యం ధర్మమవలమ్బ్య కార్యనిర్ణయం కుర్యాత్ । భూయిష్ఠశబ్దేనాన్యాన్యపి వివాదపదాని సన్తీతి సూచయతి । తాని చ ప్రకీర్ణకశబ్దేన నారదాద్యుక్తాని । అత ఏవ నారదః —

"న దృష్టం యచ్చ పూర్వేషు సర్వం తత్స్యాత్ప్రకీర్ణకమ్ " । ఇతి ॥౮॥

యదా స్వయం న కుర్యాత్తు నృపతిః కార్యదర్శనమ్ ।

తదా నియుఞ్జ్యాద్విద్వాంసం బ్రాహ్మణం కార్యదర్శనే ॥౯॥

యదా కార్యాన్తరాకులతయా రోగాదినా వా రాజా స్వయం కార్యదర్శనం న కుర్యాత్తదా తద్దర్శనార్థం కార్యదర్శనాభిజ్ఞం బ్రాహ్మణం నియుఞ్జీత ॥౯॥

సోఽస్య కార్యాణి సంపశ్యేత్సభ్యైరేవ త్రిభిర్వృతః ।

సభామేవ ప్రవిశ్యాగ్ర్యామాసీనః స్థిత ఏవ వా ॥౧౦॥

స బ్రాహ్మణోఽస్య రాజ్ఞో ద్రష్టవ్యాని కార్యాణి త్రిభిర్బ్రాహ్మణైః సాధుభిర్ధార్మికైః కార్యాదర్శనాభిజ్ఞైర్వృతస్తామేవ సభాం ప్రవిశ్యోపవిశ్య స్థితో వా కా న తు చంక్రమ్యమాణస్తస్య చిత్తవ్యాక్షేపసంభవాత్తాదృశఋణాదానాదీని కార్యాణి పశ్యేత్ ॥౧౦॥

యస్మిన్దేశే నిషీదన్తి విప్రా వేదవిదస్త్రయః ।

రాజ్ఞశ్చాధికృతో విద్వాన్బ్రహ్మణస్తాం సభాం విదుః ॥౧౧॥

యస్మిన్స్థానే ఋగ్యజుఃసామవేదినస్త్రయోఽపి బ్రాహ్మణా అవతిష్ఠన్తే, రాజ్ఞాఽధికృతశ్చ విద్వాన్బ్రాహ్మణ ఏవ ప్రకృతత్వాదవతిష్ఠతే, తాం సభాం చతుర్ముఖసభామివ మన్యన్తే ॥౧౧॥

ధర్మో విద్ధస్త్వధర్మేణ సభాం యత్రోపతిష్ఠతే ।

శల్యం చాస్య న కృన్తన్తి విద్ధాస్తత్ర సభాసదః ॥౧౨॥

భాః ప్రకాశస్తయా సహ వర్తత ఇతి విద్వత్సంహతిరేవాత్ర సమాశబ్దేనామిమతా । యత్ర దేశే సభాం విద్వత్సంహతిరూపాం ధర్మః సత్యాభిధానజన్యోఽనృతాభిధానజన్యేనాధర్మేణ పీడిత ఆగచ్ఛతి,అర్థిప్రత్యర్థినోర్మధ్యే ఏకస్య సత్యాభిధానాదపరస్య మృషావాదాత్తే చ సభాసదోఽస్య ధర్మస్య పీడాకరత్వాచ్ఛల్యమివాధర్మం నాద్ధరన్తి, తదా తే ఏవ తేనాధర్మశల్యేన విద్వా భవన్తి ॥౧౨॥

సభాం వా న ప్రవేష్టవ్యం వక్తవ్యం వా సమఞ్జసమ్ ।

అబ్రువన్విబ్రువన్వాఽపి నరో భవతి కిల్విషీ ॥౧౩॥

సభామవగమ్య వ్యవహారార్థం తత్రప్రవేశో న కర్తవ్యః । పృష్టశ్చేత్తదా సత్యమేవ వక్తవ్యమ్ । అన్యథా తూష్ణీమవతిష్ఠమానో మృషా వా వదన్నుభయథాఽపి సద్యః పాపీ భవతి । మేధాతిథినా తు “సభా వా న ప్రవేష్టవ్యా” ఇతి ఋజ్వేవ పఠితమ్ ॥ ౧౩ ॥

యత్ర ధర్మో హ్యధర్మేణ సత్యం యత్రానృతేన చ ।

హన్యతే ప్రేక్షమాణానాం హృతాస్తత్ర సభాసదః ॥౧౪॥

యస్యాం సభాయామర్థిప్రత్యర్థిభ్యామధర్మేణ ధర్మో న దృశ్యతే । యత్ర చ సాక్షిభిః సత్యమనృతేన నాశ్యతే, సభాసదాం ప్రేక్షమాణానాం తాననాదృత్య తే ప్రతీకారక్షమా న భవన్తీత్యర్థః । "షష్ఠీ చానదరే" (పా. సూ. ౨ । ३ । ౨౮) ఇత్యనేన షష్ఠీ । తత్ర వ ఏవ సభాసదస్తేన పాపేన హతా భవన్తి ॥౧౪॥

ధర్మ ఏవ హతో హన్తి ధర్మో రక్షతి రక్షితః ।

తస్మాద్ధర్మో న హన్తవ్యో మా నో ధర్మో హతోఽవధీత్ ॥౧౫॥

యస్మాద్ధర్మ ఏవాతిక్రాన్త ఇష్టానిష్టాభ్యాం సహ నాశయతి నార్థిప్రత్యర్థ్యాది । స ఏవ నాతిక్రాన్తస్తాభ్యాం సహ రక్షతి । తస్మాద్ధర్మో నాతిక్రమణీయః । మాఽస్మాన్ త్వత్సహితానతిక్రాన్తో ధర్మోఽవధీదితి సభ్యానాముత్పథప్రవృత్తస్య ప్రాడ్వివాకస్య సమ్బోధనమిదమ్ । అథవా నో నిషేధేఽవ్యయం, నో హతో ధర్మో మావధీత్, న హన్తవ్యేత్యభిప్రాయః ॥౧౫॥

వృషో హి భగవాన్ధర్మస్తస్య యః కురుతే హ్యలమ్ ।

వృషలం తం విదుదవాస్తస్మాధర్మం న లోపయేత్ ॥౧౬॥

కామాన్వర్షతీతి వృషః, వృషశబ్దేన ధర్మ ఏవాభిధీయత ఇతి । అలంశబ్దో వారణార్థః । యస్మాద్ధర్మస్య యో వారణం కరోతి తం దేవా వృషలం జానన్తి, న జాతివృషలం, తస్మాద్ధర్మం నోచ్ఛిన్ద్యాదితి ధర్మవ్యతిక్రమఖణ్డనార్థం వృషలశబ్దాథనిర్వచనమ్ ॥౧౬॥

ఏక ఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః ।

శరీరేణ సమం నాశం సర్వమన్యద్ధి గచ్ఛతి ॥ ౧౭॥

ధర్మ ఏవైకో మిత్రం, యో మరణేఽప్యభీష్టఫలదానార్థమనుగచ్ఛతి, యస్మాదన్యత్సర్వం భార్యాపుత్రాది శరీరేణైవ సహాదర్శనం గచ్ఛతి । తస్మాత్పుత్రాదిస్నేహాపేక్షయాఽపి ధర్మో న హాతవ్యః ॥౧౭॥

పాదోఽధర్మస్య కర్తారం పాదః సాక్షిణమృచ్ఛతి ।

పాదః సభాసదః సర్వాన్పాదో రాజానమృచ్ఛతి ॥౧౮॥

దుర్వ్యవహారదర్శనాదధర్మసమ్బన్ధీ చతుర్థభాగోఽర్థినమధర్మకర్తా ప్రత్యర్థినం వా గచ్ఛతి । పరశ్చతుర్థభాగః సాక్షిణమసత్యవాదినమ్ । అన్యపాదః సభాసదః సర్వానధర్మప్రవృత్త్యనివారకాన్వ్యాప్నోతి । పాదశ్చ రాజానం వ్రజతి । సర్వేషాం పాపసంబన్ధో భవతీత్యత్ర వివక్షితమ్ ॥౧౮॥

రాజా భవత్యనేనాస్తు ముచ్యన్తే చ సభాసదః ।

ఏనో గచ్ఛతి కర్తా్రం నిన్దాఽర్హో యత్ర నిన్ద్యతే ॥౧౯॥

యస్యాం పునః సభాయామసత్యవాదీ నిన్దార్హోఽథీం ప్రత్యర్థీ వా సమ్యక్ న్యాయదర్శనేన నిన్ద్యతే, తత్ర రాజా నిష్పాపో భవతి । సభాసదశ్చ పాపేన న సంబవ్యన్తే । అర్థ్యాదికమేవ కర్తారం పాపముపైతి ॥౧౯॥

జాతిమాత్రోపజీవీ వా కామం స్యాద్ బ్రాహ్మణబ్రువః ।

ధర్మప్రవక్తా నృపతేర్న్న తు శూద్రః కథంచన ॥౨౦॥

బ్రాహ్మణజాతిమాత్రం యస్య విద్యతే, న తు బ్రాహ్మణకర్మానుష్ఠానం వణిగాదివత్సాక్ష్యాదిద్వారేణ స్ఫుటన్యాయాన్యాయ–నిరూపణక్షమః, బ్రాహ్మణజాతిరపి వా యస్య సందిగ్ధా, ఆత్మానం బ్రాహ్మణం బ్రవీతి, స వరమ్ I ఉక్తయోగ్యబ్రాహ్మణాభావే చ క్వచిత్కార్యదర్శనే నృపతేర్ధర్మప్రవక్తా భవేన్న తు ధార్మికోఽపి వ్యవహారజ్ఞోఽపి శుద్రః I బ్రాహ్మణో ధర్మప్రవక్తేతి విధానాదేవ I శూద్రనివృత్తిః సిద్ధా, పునర్న తు శూద్రః ఇతి I శూద్రనిషేధో యోగ్యబ్రాహ్మణాభావే క్షత్రియవైశ్యయోరభ్యనుజ్ఞానార్థః I అత ఏవ కాత్యాయనః—

యత్ర విప్రో న విద్వాన్స్యాత్క్షత్రియం తత్ర యోజయేత్ I

వైశ్యం వా ధర్మశాస్త్రజ్ఞం శూద్రం యత్నేన వర్జయేత్ II౨౦II

యస్మాత్-

యస్య శూద్రస్తు కురుతే రాజ్ఞో ధర్మవివేచనమ్ I

తస్య సీదతి తద్రాష్ట్రం పఙ్కే గౌరివ పశ్యతః II౨౧II

యస్య రాజ్ఞో ధర్మవివేచనం శుద్రః కురుతే, తస్య పశ్యత ఏవ పఙ్కే గౌరివ తద్రాష్ట్రమవసన్నం భవతి II౨౧II

యద్రాష్ట్రం శూద్రభూయిష్ఠం నాస్తికాక్రాన్తమద్విజమ్ I

వినశ్యత్యాశు తత్కృత్స్నం దుర్భిక్షవ్యాధిపీడితమ్ II౨౨II

యద్రాష్ట్రం శూద్రబహులం, బహులపరలోకాభావవాద్యాక్రాన్తం ద్విజశూన్యం, తత్సర్వం దుర్భిక్షరోగపీడితం సత్ శీఘ్రం వినశ్యతి । "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యక్" (స. స్మృ. ౩-౭౬) ఇత్యస్యాభావేన వృష్టి–విరహాదుపజాతదుర్భిక్షరోగాద్యుపసర్గశాన్త్యర్థకర్మాభావాచ్చ ॥౨౨॥

ధర్మాసనమధిష్ఠాయ సంవీతాఙ్గః సమాహితః ।

ప్రణమ్య లోకపాలేభ్యః కార్యదర్శనమారభేత్ ॥౨౩॥

ధర్మదర్శనార్థమాసన ఉపవిశ్య ఆచ్ఛాదితదేహోఽనన్యమనా లోకపాలేభ్య: ప్రణామం కృత్వా కార్యదర్శనమనుతిష్ఠేత్ ॥౨౩॥

అర్థానర్థావుభౌ బుద్ధ్వా ధర్మాధర్మౌ చ కేవలౌ ।

వర్ణక్రమేణ సర్వాణి పశ్యేత్కార్యాణి కార్యిణామ్ ॥౨౪॥

ప్రజారక్షణోచ్ఛేదాద్యాత్మకావవైదికావర్యానర్థౌ బుద్ధ్వా పరలోకార్థం ధర్మాధర్మౌ కేవలావనురుధ్య యథా విరోధో న భవతి తథా కార్యార్థినాం కార్యాణి పశ్యేత్ । బహువర్ణమేలకే తు బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ పశ్యేత్ ॥౨౪॥

బాహ్యైర్విభావయేల్లిఙ్గైర్భావమన్తర్గతం నృణామ్ ।

స్వరవర్ణేఙ్గితాకారైశ్చక్షుషా చేష్టితే న చ ॥౨౫॥

బాహయ్యై:
స్వరాదిలిఙ్గైరిత్యభిధానాదేవావధారితవ్యాపారరర్థిప్రత్యర్థినామన్తర్గతమభిప్రాయం నిరూపయేత్ । స్వరో గద్గదాదిః, వర్ణః స్వాభావికవర్ణాదన్యాదృశో ముఖకాలిమాదిః, ఇఙ్గితమధోనిరీక్షణాదిః, ఆకారో దేహభవస్వేదరోమాఞ్చాదిః, చేష్టా హస్తాస్ఫాలనాదిః ॥౨౫॥

ఆకారైరిఙ్గితైర్గత్యా చేష్టయా భాషితేన చ ।

నేత్రవక్రవికారైశ్చ గృహ్యతేఽన్తర్గతం మనః ॥౨౬॥

ఆకారాదిభిః పూర్వోక్త: గత్యా స్ఖలత్పాదాదికయా అన్తర్గతమనోబుద్ధిరూపేణ పరిణతమవధాయతే ॥౨౬॥

బాలదాయాదికం రిక్థం తావద్రాజాఽనుపాలయేత్ ।

యావత్స స్యాత్సమావృత్తో యావచ్చాతీతశైశవః ॥౨౭॥

అనాథబాలస్వామికం / ధనం పితృవ్యాదిభిరన్యాయేన గృహ్యమాణం తావద్రాజా రక్షేత్, యావదసౌ షట్–త్రింశదబ్దాదికం బ్రహ్మచర్యమిత్యాద్యుక్తేన ప్రకారేణ గురుకులాత్సమావృత్తో న భవతి, తాదృశస్యావశ్యకబాల్య–విగమాత్ । యస్త్వశక్త్యాదినా బాల ఏవ సమావర్తతే, సోఽపి యావదతీతబాల్యో భవతి తావత్తస్య ధనం రక్షేత్ । బాల్యం చ షోడశవషపర్యన్తమ్, "బాల ఆషోడశాద్వర్షాత్" ఇతి నారదవచనాత్ ॥౨౭॥

వశాఽపుత్రాసు చైవం స్యాద్రక్షణం నిష్కులాసు చ ।

పతివ్రతాసు చ స్త్రీషు విధవాస్వాతురాసు చ ॥౨౮॥

[ఏవమేవ విధిః కుర్యాద్యోషిత్సు పతితాస్వపి ।

వస్త్రాన్నపానం యం చ వసేయుశ్చ గృహాన్తికే ॥౨॥]

వశాసు వన్ధ్యాసు కృతదారాన్తరపరిగ్రహః స్వామీ నిర్వాహార్థోపకల్పితధనోపాయాసు నిరపేక్షః, అపుత్రాసు చ స్త్రీషు ప్రోషితభర్తృకాసు, నిష్కులాసు సపిణ్డరహితాసు, సాధ్వీషు చ స్త్రీషు, విధవాసు రోగిణీషు చ యద్ధనం తస్యాపి బాలధనస్యేవ రాజ్ఞా రక్షణం కర్తవ్యమ్ I అత్ర చానేకశబ్దోపాదానే గోబలీవర్దన్యాయేన పునరుక్తిపరిహారః ॥౨౮॥

జీవన్తీనాం తు తాసాం యే తద్ధరేయుః స్వబాన్ధవాః I

తాఞ్ఛిష్యాచ్చౌరదణ్డేన ధార్మికః పృథివీపతిః ॥౨౯॥

వయమత్రానన్తరాధికారిణో రక్ష్యామ ఇదం ధనమిత్యాదివ్యాజేన యే బాన్ధవాస్తాసాం జీవన్తీనాం తద్ధనం గృహ్ణన్తి తాత్వక్ష్యమాణచౌరదణ్డేన ధార్మికో రాజా దణ్డయేత్ ॥౨౯॥

ప్రణష్టస్వామికం రిక్థం రాజా త్ర్యబ్దం నిధాపయేత్ I

అర్వాక్ త్ర్యబ్దాద్ధరేత్స్వామీ పరేణ నృపతిర్హరేత్ ॥౩౦॥

అజ్ఞాతస్వామికం ధనం రాజా కస్య కిం ప్రణష్టమిత్యేవం పటహాదినా ఉద్ఘోష్య రాజద్వారాదౌ రక్షితం వర్షత్రయం స్థాపయేత్ I వర్షత్రయమధ్యే యది ధనస్వామ్యాగచ్ఛతి తదా స ఏవ గృహ్ణీయాత్ I తదూర్ధ్వం తు నృపతిర్వినియుఞ్జీత ॥౩౦॥

మమేదమితి యో బ్రూయాత్సోఽనుయోజ్యో యథావిధి I

సంవాద్య రూపసంఖ్యాదీన్స్వామీ తత్ ద్రవ్యమర్హతి ॥౩౧॥

మదీయం ధనమితి యో వదతి స కింరూపం, కిసంఖ్యాకం, కుత్ర ప్రణష్టం తద్ధనమిత్యాదివిధానేన ప్రష్టవ్యః। తతో యది రూపసంఖ్యాదీన్ సత్యాన్వదతి తదా స తత్ర ధనస్వామీ తద్ధనం గ్రహీతుమర్హతి ॥౩౧॥

అవేదయానో నష్టస్య దేశం కాలం చ తత్త్వతః ।

వర్ణం రూపం ప్రమాణం చ తత్సమం దణ్డమర్హతి ॥౩౨॥

నష్టద్రవ్యస్య దేశకాలావస్మిన్దేశేఽస్మిన్కాలే నష్టమితి, తథా వర్ణం శుక్లాది, ఆకారం కటకముకుటాది, పరిమాణం చ యథావదజానన్నష్టద్రవ్యసమదణ్డమర్హతి ॥౩౨॥

దేశకాలాదిసంవాదే పునః—

ఆదదీతాథ షడ్భాగం ప్రణష్టాధిగతాన్నృపః ।

దశమం ద్వాదశం వాఽపి సతాం ధర్మమనుస్మరన్ ॥౩౩॥

యదేతద్రాజ్ఞా ప్రణష్టద్రవ్యం ప్రాప్తం తస్మాత్షడ్భాగం దశమం ద్వాదశం వా రక్షాదినిమిత్తం పూర్వేషాం సాధూనామయం ధర్మ ఇతి జానన్రాజా గృహ్ణీయాత్ । ధనస్వామినో నిర్గుణసగుణత్వాపేక్షశ్చాయం షడ్భాగాదిగ్రహణవికల్పః । అవశిష్టం స్వామినే సమర్పయేత్ ॥౩౩॥

ప్రణష్టాధిగతం ద్రవ్యం తిష్ఠేద్యుక్తైరధిష్ఠితమ్ ।

యాంస్తత్ర చౌరాన్గృహ్ణీయాత్తాన్రాజేభేన ఘాతయేత్ ॥౩౪॥

యద్ద్రవ్యం కస్యాపి ప్రణష్టం సత్ రాజపురుషైః ప్రాప్తంరక్షాయుక్తై రక్షితం కృత్వా స్థాప్యమ్ । తస్మింశ్చ ద్రవ్యే యాంశ్చౌరాన్గృహీయాత్తాన్హస్తినా ఘాతయేత్ । గోవిన్దరాజన్తు "శతాదభ్యధికే వధః" ఇతి దర్శనాదత్రాపి శతసువర్ణస్య మౌల్యాధికద్రవ్యహరణే వధమాహ, తన్న । తత్ర సన్ధిం కృత్వా తు యే చౌర్యమితి స్వల్పేఽపి ప్రణష్టరాజరక్షితద్రవ్యహరణేనైవ విశేషేణ వధవిధానాచ్ఛతాదభ్యధికే వధ ఇత్యస్య విశేషోపదిష్టవధేతరవిషయత్వాత్ ॥౩౪॥

మమాయమితి యో బ్రుయాన్నిధిం సత్యేన మానవః ।

తస్యాదదీత షడ్భాగం రాజా ద్వాదశమేవ వా ॥౩౫॥

యో మానుషః స్వయం నిధిం లబ్ధ్వా, అన్యేన వా నిధౌ ప్రాప్తే మమాయం నిధిరితి వదతి సత్యేన ప్రమాణేన చ స్వసంబన్ధం బోధయతి, తస్య పురుషస్య నిర్గుణత్వసగుణత్వాపేక్షయా తతో నిధానాత్ షడభాగం ద్వాదశభాగం వా రాజా గృహ్ణీయాత్ । అవశిష్టం తస్యార్పయేత్ ॥౩౫॥

అనృతం తు వదన్దణ్డ్యః స్వవిత్తస్యాంశమష్టమమ్ ।

తస్యైవ వా నిధానస్య సంఖ్యాయోల్పీయసీం కలామ్ ॥౩౬॥

అస్వీయం స్వీయమితి బ్రువన్స్వధనస్యాష్టమభాగం దణ్డయః । యద్వా తస్యైవ నిధేరత్యన్తాల్పభాగం గణయిత్వా యేనావసాదం న గచ్ఛతి వినయఞ్చ లభతే, తద్దణ్డయః । అల్పీయసీమితీయసున్నన్తనిర్దే—

శాత్పూర్వస్మాదన్యోఽయం దణ్డః । వికల్పశ్చ నిర్గుణసగుణాపేక్షః ॥౩౬॥

విద్వాంస్తు బ్రాహ్మణో దృష్ట్వా పూర్వోపనిహితం నిధిమ్ ।

అశేషతోऽప్యాదదీత సర్వస్యాధిపతిర్హి సః ॥3౽॥

[బ్రాహ్మణస్తు నిధిం లబ్ధ్వా క్షిప్రం రాజ్ఞే నివేదయేత్ ।

తేన దత్తం తు భుఞ్జీత స్తేనః స్యాదనివేదయన్ ॥3॥]

విద్వాన్పునర్బ్రాహ్మణః పూర్వముపనిహితం నిధిం దృష్ట్వా సర్వం గృహ్ణీయాత్ । న షడ్భాగం దద్యాత్ । యస్మాత్సర్వస్య ధనజాతస్య ప్రభుః । అత ఏవోక్తమ్ "సర్వం స్వం బ్రాహ్మణస్యేదన్" (మ. స్మృ. ౧-౧౦౦) ఇతి । తస్మాత్పరనిహితవిషయమేతద్వచనమ్ । తథా చ నారదః—

"పరేణ నిహితం లబ్ధ్వా రాజా హ్యపహరేన్నిధిమ్ ।

రాజగామీ నిధిః సర్వః సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదృతే ॥"

యాజ్ఞవల్క్యోऽప్యాహ—

రాజా లబ్ధ్వా నిధిం దద్యాద్ద్విజేభ్యోऽర్ధం ద్విజః పునః ।

విద్వానశేషమాదద్యాత్స సర్వస్య ప్రభుర్యతః ॥ (యా. స్మృ. ౨-3౪)

అతో యన్మేధాతిథిగోవిన్దరాజాభ్యాం "మమాయమితి యో బ్రూయాత్" (మ. స్మృ. ౮-3౫) ఇత్యు(౧)క్తం రాజదేయార్ధనిరాసార్థం పిత్రాదినిహితవిషయత్వమేవాస్య వచనస్య వ్యాఖ్యాతం తదనార్థమ్ :

నారదాదిమునివ్యాఖ్యావిపరీతం స్వకల్పితమ్ ।

న మేధాతిథిగోవిన్దరాజవ్యాఖ్యానమాద్రియే ॥౩౭॥

యం తు పశ్యేన్నిధిం రాజా పురాణం నిహితం క్షితౌ ।

తస్మాద్ ద్విజేభ్యో దత్త్వార్ధమర్ధం కోశే ప్రవేశయేత్ ॥౩౮॥

యం పునరస్వామికం పురాతనం భూమ్యన్తర్గతం నిధిం రాజా లభతే తస్మాద్ బ్రాహ్మణేభ్యోఽర్ధం దత్త్వార్ధమాత్మీయధనాగారే చ ప్రవేశయేత్ ॥౩౮॥

నిధీనాం తు పురాణానాం ధాతూనామేవ చ క్షితౌ ।

అర్ధభాగ్రక్షణాద్రాజా భూమేరధిపతిర్హి సః ॥౩౯॥

నిధీనాం పురాతనానామస్వకీయానాం విద్వద్బ్రాహ్మణేతరలబ్ధానాం సువర్ణాద్యుత్పత్తిస్థానానాం చార్ధహరో రాజా యస్మాదసౌ రక్షతి, భూమేశ్చ ప్రభుః ॥౩౯॥

దాతవ్యం సర్వవర్ణేభ్యో రాజ్ఞా చౌరైర్హృతం ధనమ్ ।

రాజా తదుపయుఞ్జానశ్చౌరస్యాప్నోతి కిల్బిషమ్ ॥౪౦॥

యద్ధనం చౌరైర్లోకానామపహృతం తద్రాజ్ఞా చౌరేభ్య ఆహృత్య ధనస్వామిభ్యో దేయమ్ । తద్ధనం రాజా స్వయముపయుఞ్జనశ్చౌరస్య పాపం ప్రాప్నోతి ॥౪౦॥

జాతిజానపదాన్ధర్మాఞ్ఛ్రేణీధర్మాంశ్చ ధర్మవిత్ ।

సమీక్ష్య కులధర్మాంశ్చ స్వధర్మం ప్రతిపాదయేత్ ॥౪౧॥

ధర్మాన్బ్రాహ్మణాదిజాతినియతాన్యాజనాదీన్ జానపదాంశ్చ నియతదేశవ్యవస్థితానామ్నాయావిరుద్ధాన్, “దేశజాతికులధర్మాశ్చామ్నాయైరప్రతిషిద్ధాః ప్రమాణమ్” ఇతి గతిమస్మరణాత్।శ్రేణీధర్మాంశ్చ వణిగాదిధర్మాన్ప్రతినియతకులవ్యవస్థితాఞ్జ్ఞాత్వా తదవిరుద్ధాన్రాజా వ్యవహారేషు తత్తద్ధర్మాన్వ్యవస్థాపయేత్ ॥౪౧॥

యస్మాత్—

స్వాని కర్మాణి కుర్వాణా దూరే సన్తోఽపి మానవాః ।

ప్రియా భవన్తి లోకస్య స్వే స్వే కర్మణ్యవస్థితాః ॥౪౨॥

జాతిదేశకులధర్మాదీన్యాత్మీయకర్మాణ్యనుతిష్ఠన్తః, స్వే స్వే చ నిత్యనైమిత్తికాదౌ కర్మణి వర్తమానాః, దూరేఽపి సన్తః సాన్నిధ్యనిబన్ధనస్నేహాభావేఽపి లోకస్య ప్రియా భవన్తి ॥౪౨॥

ప్రాసఙ్గికమిదమభిధాయ పునః ప్రకృతమాహ—

నోత్పాదయేత్స్వయం కార్యం రాజా నాప్యస్య పూరుషః ।

న చ ప్రాపితమన్యేన ప్రసేదర్థం కథంచన ॥౪౩॥

రాజా రాజనియుక్తో వా ధనలోభాదినా కార్యమృణాదివివాదాంనోత్పాదయేత్ । తదాహ కాత్యాయనః—

న రాజా తు వశిత్వేన ధనలోభేన వా పునః ।

స్వయం కర్మాణి కుర్వీత నరాణామవివాదినామ్ ॥

న చార్థినా ప్రత్యర్థినా వాఽఽవేదితం వివాదం ధనాదిలోభేనోపేక్షేత ॥౪౩॥

యథా నయత్యసృక్పాత్రైర్మృగస్య మృగయుః పదమ్ ।

నయేత్తథాఽనుమానేన ధర్మస్య నృపతిః పదమ్ ॥౪౪॥

యథా మృగస్య శాస్త్రహతస్య రుధిరపాత్రైర్వ్యాధః పదం స్థానం ప్రాప్నోతి, తథాఽనుమానేన దృష్టప్రమాణేన వా ధర్మస్య తత్త్వం నిశ్చినుయాత్ ॥౪౪॥

సత్యమర్థం చ సంపశ్యేదాత్మానమథ సాక్షిణః ।

దేశం రూపం చ కాలం చ వ్యవహారవిధౌ స్థితః ॥౪౫॥

వ్యవహారదర్శనప్రవృత్తో రాజా ఛలమపహాయ సత్యం పశ్యేత్తథాఽర్థం చ । అర్క ఆదిత్యాన్మత్వర్థీయోఽచ్ । అర్థవన్తం గోహిరణ్యాదిధనవిషయస్థం వ్యవహారం పశ్యేత్, న త్వహమనేనాక్షినికోచనేనోపహసిత ఇత్యాదిస్వల్పాపరాధమ్ । ఆత్మానం చ తత్త్వనిర్ణయే స్వర్గాదిఫలభాగినం, సాక్షిణః సత్యవాదినః దేశం కాలం చ దేశకాలోచితం స్వరూపం, వ్యవహారస్వరూపం గురులఘుతాదికం పశ్యేత్ ॥౪౫॥

సద్భిరాచరితం యత్స్యాద్ధార్మికైశ్చ ద్విజాతిభిః ।

తద్దేశకులజాతీనామవిరుద్ధం ప్రకల్పయేత్ ॥౪౬॥

విద్వద్భిర్ధర్మప్రధానైర్ద్విజాతిభిర్యద్ దృశ్యమానశాస్త్రమనుష్ఠితం తద్దేశకులజాత్యవిరుద్ధమాదాయ వ్యవహారనిర్ణయం ప్రకల్పయేత్ ॥౪౬॥

ఏతత్సకలవ్యవహారసాధారణం పరిభాషాత్మకముక్తమ్ । సంప్రతి ఋణాదానమధికృత్యాహ—

అధమర్ణార్థసిద్ధయర్థముత్తమర్ణేన చోదితః ।

దాపయేద్ధనికస్యార్థమధమర్ణాద్విభావితమ్ ॥౪౭॥

అధమర్ణార్థసిద్ధయర్థం ప్రయుక్తధనసిద్ధ్యర్థం ధనస్వామినా రాజా బోధితో వక్ష్యమాణలేఖ్యాదిప్రమాణప్రతిపాదితం ధనముత్తమర్ణస్యాధమర్ణం ప్రదాపయేత్ । అధమర్ణాదుత్తమర్ణాయ దాపయేదిత్యర్థః ॥౪౭॥

కథం దాపయేదిత్యాహ—

యైర్యైరుపాయైరర్థం స్వం ప్రాప్నుయాదుత్తమర్ణికః ।

తైస్తైరుపాయైః సంగృహ్య దాపయేదధమర్ణికమ్ ॥౪౮॥

యైర్వక్ష్యమాణైరుపాయైః సంప్రయుక్తమర్థముత్తమర్ణో లభతే తైస్తైరుపాయైర్వశీకృత్య తమర్థం దాపయేత ॥౪౮॥

తానుపాయానాహ—

ధర్మేణ వ్యవహారేణ ఛలేనాచరితేన చ ।

ప్రయుక్తం సాధయేదర్థం పఞ్చమేన బలేన చ ॥౪౮॥

ధర్మాదినా ప్రయుక్తమర్థం సాధయేత్ । అత్ర ధర్మానాహ బృహస్పతిః—

సుహృత్సంబన్ధిసందిష్టః సామ్నా చానుగమేన చ ।

ప్రాయేణ వా ఋణీ దాప్యో ధర్మ ఏష ఉదాహృతః ॥

దేయే ధనేఽధమర్ణస్యావిప్రతిపత్తౌ వ్యవహారేణ । తథా చ వక్ష్యతి— "అర్థేఽపవ్యయమానం తు" (మ. స్మృ. ౮-౯౬) ఇతి । మేధాతిథిస్తు నిఃస్వో యః స వ్యవహారేణ దాపయితవ్యః । (౧) అన్యత్కర్మోపకరణం ధనం దత్త్వా కృషివాణిజ్యాదినా వ్యవహారయితవ్యః । తదుత్పన్నం ధనం తస్మాత్తు గృహ్ణీయాదిత్యాహ । ఛలాదీని త్రీణ్యాహ బృహస్పతిః—

ఛద్మనా యాచితం చార్థమానీయ ఋణికాద్వలీ ।

అన్యాహృతాది వాహృత్య దాప్యతే తత్ర సోపధిః ।

దారపుత్రపశూన్హత్వా కృత్వా ద్వారోపవేశనమ్ ।

యత్రార్థీ దాప్యతేఽర్థం స్వం తదాచరితముచ్యతే ॥

బధ్వా స్వగృహమానీయ తాడనాద్యైరుపక్రమః ।

ఋణికో దాప్యతే యత్ర బలాత్కారః ప్రకీర్తితః ॥౪౯॥

యః స్వయం సాధయేదర్థముత్తమర్ణోఽధమర్ణికాత్ ।

న స రాజ్ఞాఽభియోక్తవ్యః స్వకం సంసాధయన్ధనమ్ ॥౫౦॥

యః ఉత్తమర్ణః సంప్రతిపన్ననర్థసధమర్ణాత్స్వయం బాలాదినా సాధయతి । స స్వీయం ధనం సమ్యక్సాధయన్నస్మాస్వనివేద్య కిమితి బలాదికం కృతవానీస్తి న రాజ్ఞా నిషేద్ధవ్యః ॥౫౦॥

అర్థోఽపవ్యపమానం తు కరణేన విభావితమ్ ।

దాపయేద్ధనికస్యార్థం దణ్డలేశం చ శక్తితః ॥౫౧॥

[యత్ర తత్స్యాత్కృతం యత్ర కరణం చ న విద్యతే ।

న చోపలమ్భపూర్వోక్తస్తత్ర దైవీ క్రియా భవేత్ ॥౪॥]

నాహమస్మై ధారయామీతి ధనవిషయేఽపహ్నువానమధమర్ణం కరణేన లేఖ్యసాక్షిదివ్యాదినా ప్రతిపాదితమర్థముత్తమర్ణస్య రాజా ప్రదాపయేత్ । దణ్డలేశం చ "అపహ్నవే తద్ ద్విగుణమ్" (మ. స్మృ. ౮-౧౩౯) ఇతి వక్ష్యమాణదశమభాగదణ్డాన్న్యూనమపి దణ్డం పురుషశక్త్యా దాపయేత్ ॥౫౧॥

అపహ్నవేఽధమర్ణస్య దేహీత్యుక్తస్య సంసది ।

అభియోక్తాదిశేద్దేశ్యం కరణం వాఽన్యదుద్దిశేత్ ॥౫౨॥

ఉత్తమర్ణస్య ధనం దేహీతి సభాయాం ప్రాడ్వివాకేనోక్తస్యాధమర్ణస్య నాస్మై ధారయామీత్యపలాపే సతి అభియోక్తాఽర్థీ దేశ్యం ధనప్రయోగదేశవర్తిసాక్షిణం నిర్దిశేత్ I ప్రాయేణ సాక్షిభిరేవ స్త్రీమూర్ఖదిసాధారణఋణనిర్ణయాత్రాపకాన్నక్ష్యుపన్యాసః I అన్యద్వా కరణం పత్రాది కథయేత్ ॥౫౨॥

అదేశ్యం యశ్చ దిశతి నిర్దిశ్యాపన్హుతే చ యః I

యశ్చాధరోత్తరానర్థాన్విగోతాన్నావబుధ్యతే ॥౫౩॥

అపదిశ్యాపదేశ్యం చ పునర్యస్త్వపధావతి I

సమ్యక్ప్రణిహితం చార్థం పృష్టః సన్నాభినన్దతి ॥౫౪॥

అసంభాష్యే సాక్షిభిశ్చ దేశే సంభాషతే మిథః I

నిరుచ్యమానం ప్రశ్నం చ నేచ్ఛేద్యశ్చాపి నిష్పతేత్ ॥౫౫॥

బ్రూహీత్యుక్తశ్చ న బ్రూయాదుక్తం చ న విభావయేత్ I

న చ పూర్వాపరం విద్యాత్తస్మాదర్థాత్స హీయతే ॥౫౬॥

అదేశ్యం యత్ర దేశేఽధమర్ణస్య ఋణగ్రహణకాలే సర్వథాఽవస్థానం న సంభవతీతి I నిర్దిశ్యవాదేశాదికం నైతన్మయా నిర్దిష్టమిత్యపనయతి I యశ్చ పూర్వోత్తరాన్ స్వోక్తానర్థాన్విరుద్ధాన్నావగచ్ఛతి I యశ్చ మమ హస్తాత్సువర్ణస్య పలమనేన గృహీతమితి నిర్దిశ్య మత్పుత్రహస్తాద్ గృహీతమిత్యేవమాదినా యః పునరపసరతి I యశ్చ

సమ్యక్ప్రతిజ్ఞాతమర్థం కస్మాత్త్వయా రాత్రావసాక్షికం దత్తమిత్యేవమాది ప్రాడ్వివాకేన పృష్టః సన్ న సమాధత్తే । యశ్చ సంభాషణానర్హనిర్జనా దిదేశే సాక్షిభిః సహాన్యోన్యం సంభాషతే । యశ్చ భాషార్థస్థిరీకరణాయ నితరాముచ్యమానం ప్రాడ్వివాకేన ప్రశ్నం నేచ్ఛేత్ । యశ్చ నిష్పతేత్, ఉక్తాంశ్చ వ్యవహారాన్పురాఽనాఖ్యాయ యథాస్థానాత్స్థానాన్తరం గచ్ఛేత్ । యశ్చ బ్రూహీత్యుక్తో న కించిద్ బ్రవీతి । ఉక్తం సాధ్యం న ప్రమాణేన ప్రతిపాదయతి । పూర్వం సాధనం, అపరం సాధ్యం, తద్యో న జానాతి, అసాధనమేవ సాధనత్వేన నిర్దిశతి । అసాధ్యమేవ మమానేన 'శశశృఙ్గకృతం ధనుర్దేయమ్' ఇత్యాది సాధ్యత్వేన నిర్దిశతి, స తస్మాత్సాధ్యాదర్థాద్ధీయతే ॥౫౩ – ౫౬॥

సాక్షిణః సన్తి మేత్యుక్త్వా దిశేత్యుక్తో దిశేన్న యః ।

ధర్మస్థః కారణైరేతైర్హీనం తమపి నిర్దిశేత్ ॥౫౭॥

సాక్షిణో మమ విద్యన్త ఇత్యుక్త్వా తాన్నిర్దిశేత్యుక్తో యో న నిర్దిశతి తం పూర్వోక్తైరేభిః కారణైర్ధర్మస్థః ప్రాడ్వివాకః పరాజితం కథయేత్ । "జ్ఞాతారః సన్తి మేత్యుక్త్వా" ఇతి వా పాఠః । అత్ర ఛాన్దసమికారస్య పూర్వరూపత్వమ్ ॥౫౭॥

అభియోక్తా న చేద్ బ్రూయాద్వధ్యో దణ్డ్యశ్చ ధర్మతః ।

న చేత్త్రిపక్షాత్ప్రబ్రుయాద్ధర్మం ప్రతి పరాజితః ॥౫౮॥

యోఽర్థీ సన్ రాజస్థానే నివేద్య భాషాయాం న బ్రూయాత్తదా విషయగౌరవాపేక్షయా బధ్యో లఘుని విషయే దణ్డ్యశ్చ ధర్మతః స్యాత్ । ప్రత్యర్థీ పునర్యది పక్షత్రయమధ్యే న బ్రూయాత్తదా ధర్మత ఏవ పరాజితః స్యాన్న తు ఛలేన ॥౫౮॥

యో యావన్నిహ్నువీతార్థం మిథ్యా యావతి వా వదేత్ ।

తౌ నృపేణ హ్యధర్మజ్ఞౌ దాప్యౌ తద్ ద్విగుణం దమమ్ ॥౫౯॥

యః ప్రత్యర్థీ యత్పరిమాణధనమపనయతి, అర్థీ వా యత్పరిమాణధనే మిథ్యా వదతి తావధార్మికావపహ్నుతమిథ్యోక్తధనాద్ ద్విగుణం దణ్డరూపం దాపనీయౌ । అధర్మజ్ఞావితి వచనాజ్ఞానపూర్వాపహ్నవమిథ్యోక్తివిషయమిదమ్ । । ప్రమాదాదినాఽఽలాప మిథ్యానియోగేఽపహ్నవే ద్విగుణమితి శతదశమభాగవక్ష్యతి ॥౫౯॥

పృష్టోఽపవ్యయమానస్తు కృతావస్థో ధనైషిణా ।

త్ర్యవరైః సాక్షిభిర్భావ్యో నృపబ్రాహ్మణసంనిధౌ ॥౬౦॥

ధనార్థినోత్తమర్ణేన రాజపురుషాపకర్ష । కృతాహ్వానః ప్రాడ్వివాకేన పృష్టః సన్యదా న ధారయామీత్యపహ్నువానో భవతి, తదా నృపత్యధికృతబ్రాహ్మణసమక్షం త్ర్యవరైః సాక్షిభిస్త్రయోఽవరా న్యూనా యేషాం తైరర్యినా భావనీయః ॥౬౦॥

యాదృశా ధనిభిః కార్యా వ్యవహారేషు సాక్షిణః ।

తాదృశాన్సమ్ప్రవక్ష్యామి యథావాచ్యమృతం చ తైః ॥౬౧॥

ధనిభిరుత్తమర్ణాదభిః ఋణాదానాదివ్యవహారేషు యథావిధాః సాక్షిణః కర్తవ్యాస్తథావిధాన్వదిష్యామి । యథా చ తైరపి సత్యం వక్తవ్యం తమపి ప్రకారం వక్ష్యామి ॥౬౧॥

గృహిణః పుత్రిణో మౌలాః క్షత్రవిదశూద్రయోనయః ।

అర్థ్యుక్తాః సాక్ష్యమర్హన్తి న యే కేచిదనాపది ॥౬౨॥

కృతదారపరిగ్రహాః పుత్రవన్తస్తద్దేశజాః క్షత్రియవైశ్యశూద్రజాతీయా అర్థినిర్దిష్టాః సన్తః సాక్షిత్వయోగ్యా భవన్తి । తే హి కృతపరికరపుత్రభయాత్తద్దేశవాసినా, విరోధాచ్చ నాన్యథా వదన్తి, న తు యే కేచిదృణాదానాదివ్యవహారేషు సాక్షిణః స్యుః । ఆపది తు వాగ్దణ్డపారుష్యస్త్రోసంగ్రహణాదియుక్తవ్యతిరిక్తా అపి సాక్షిణో భవన్తి ॥౬౨॥

ఆప్తాః సర్వేషు వర్ణేషు కార్యాః కార్యేషు సాక్షిణః ।

సర్వధర్మవిదోఽలుబ్ధా విపరీతాంస్తు వర్జయేత్ ॥౬౩॥

“క్షత్రవిట్శూద్ర యోనయః” (మ. స్మృ. ౮-౬౨) ఇత్యుక్తత్వాత్తతో బ్రాహ్మణపరిగ్రహార్థం సర్వేషు వర్ణేష్విత్యభిధానమ్ । సర్వవర్ణేషు మధ్యే యే యథార్థావగతవాదినః సర్వధర్మజ్ఞా లోభరహితాస్తే సాక్షిణః కర్తవ్యాః । ఉక్తవిపరీతాంశ్చ వర్జయేత్ ॥౬౩॥

నార్థసమ్బన్ధినో నాప్తా న సహాయా న వైరిణః ।

న దృష్టదోషాః కర్తవ్యా న వ్యాధ్యార్తా న దూషితాః ॥౬౪॥

ఋణాద్యర్థసమ్బన్ధినోఽధమర్ణాద్యాః, ఆప్తా మిత్రాణి, సహాయాస్తత్పరిచారకాః, శత్రవః, స్థానాన్తరావగతకౌటసాక్ష్యాః, రోగపీడితా మహాపాతకాదిదూషితాః సాక్షిణో న కర్తవ్యాః । లోభరాగద్వేషస్మృతిభ్రంశాదీనామన్యథాఽభిధానహేతూనాం సమ్భవాత్ ॥౬౪॥

న సాక్షీ నృపతిః కార్యో న కారుకకుశీలవౌ ।

న శ్రోత్రియో న లిఙ్గస్థో న సఙ్గేభ్యో వినిర్గతః ॥౬౫॥

ప్రభుత్వాత్సాక్షిధర్మేణ ప్రష్టు మయోగ్యత్వాన్న రాజా సాక్షీ కార్యః । కారుః సూపకారాదిః, కుశీలవో నటాదిః, తయోః స్వకర్మవ్యగ్రత్వాత్ప్రాయేణ ధనలోభవత్వాచ్చాసాక్షిత్వమ్ ।

శ్రోత్రియోఽప్యధ్యయనాగ్నిహోత్రాదికర్మవ్యగ్రతయా న సాక్షీ । లిఙ్గస్థో బ్రహ్మచారీ, సఙ్గవినిర్గతః పరివ్రాజకస్తయోరపి స్వకర్తవ్యగ్రత్వాద్ బ్రహ్మనిష్ఠత్వాచ్చాసాక్షిత్వమ్ । శ్రోత్రియగ్రహణాదధ్యయనాన్నిహోత్రాదివ్యగ్రేతరబ్రాహ్మణస్యానిషేధః ॥౬౫॥

నాధ్యధీనో న వక్తవ్యో న దస్యుర్న వికర్మకృత్ ।

న వృద్ధో న శిశుర్నైకో నాన్త్యో న వికలేన్ద్రియః ॥౬౬॥

అధ్యధీతోఽత్యన్తపరతన్త్రో గర్భదాసః, న వక్తవ్యో విహితకర్మత్యాగాల్లోకవిగర్హితః, దస్యుః క్రూరకర్మా, "న క్రుద్ధో నాపి తస్కరః" (మ. స్మృ. ౮-౬౭) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । వికర్మకృన్నిషిద్ధకర్మకారీ, ఏతేషాం రాగద్వేషాదిసమ్భవాత్ । న వృద్ధః, ప్రాయేణ స్మృతిభ్రంశసంభవాత్ । న బాలః, అప్రాప్తవ్యవహారత్వాత్ । నైకః, వినాశప్రవాసశఙ్కయా తస్య త్ర్యవరైరితి విధానాత్ । అర్థప్రతిషేధసిద్ధౌ కస్యాంచిదవస్థాయాం ద్వయోరభ్యనుజ్ఞానార్థం నిషేధవచనమ్ । అన్త్యశ్చాణ్డాలాదిః, ధర్మానభిజ్ఞాతత్వాత్ । వికలేన్ద్రియ ఉపలబ్ధివైకల్యాన్న సాక్షీ కార్యః ॥౬౬॥

నార్తో న మత్తో నోన్మత్తో న క్షుత్తృష్ణోపపీడితః ।

న శ్రమార్తో న కామార్తో న క్రుద్ధో నాపి తస్కరః ॥౬౭॥

ఆర్తో బన్ధువినాశాదినా, మత్తో మద్యాదినా, ఉన్మత్త ఉత్క్షేపభూతావేశాదినా, క్షుధాపిపాసాదినా పీడితః, శ్రమార్తో వర్త్మంగమనాదినా ఖిన్నః, కామార్తః ఉత్పన్నక్రోధః, చౌరశ్చ న సాక్షీ కార్య

ఇతి సర్వత్ర సమ్బధ్యతే । తత్రార్తాదిబుద్ధివైకల్యాత్, చౌరస్త్వధార్మికత్వాత్ ॥౬౭॥

స్త్రీణాం సాక్ష్యం స్త్రియః కుర్యుర్ద్విజానాం సదృశా ద్విజాః ।

శూద్రాశ్చ సన్తః శుద్రాణామన్త్యానామన్త్యయోనయః ॥౬౮॥

స్త్రీణామన్యోన్యవ్యవహారే ఋణాదానాదౌ స్త్రియః సాక్షిణ్యో భవన్తి । ద్విజానాం బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం సదృశాః సజాతీయాః సాక్షిణః స్యుః । ఏవం శూద్రాః సాధవః శూద్రాణాం, చాణ్డాలాదీనాం చాణ్డాలాదయః సాక్షిణో భవేయుః। ఏతచ్చ సజాతీయసాక్ష్యభిధానమ్।। ఉక్తలక్షణసజాతీయసాక్ష్యసమ్భవే విజాతీయా అపి సాక్షిణో భవన్తి ।

అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః—

"యథాజాతి యథావర్ణం సర్వే సర్వేషు వా స్మృతాః" । (యా. స్మృ. ౨.౬౯) ॥౬౮॥

అనుభావీ తు యః కశ్చిత్కుర్యాత్సాక్ష్యం వివాదినామ్ ।

అన్తర్వేశ్మన్యరణ్యే వా శరీరస్యాపి చాత్యయే ॥౬౯॥

గృహాభ్యన్తరేఽరణ్యాదౌ వా చౌరాదికృతోపద్రవే దేహోపఘాతే వాఽఽతతాయ్యాదికృతే యః కశ్చిదుపలభ్యతే స వాదినోరేవ సాక్షీ భవతి, న తు ఋణాదానాదివదుక్తలక్షణోపేతః ॥౬౯॥

తదేవోదాహరణాత్స్పష్టయతి—

స్త్రియాఽప్యసమ్భవే కార్యం బాలేన స్థవిరేణ వా ।

శిష్యేణ బన్ధునా వాఽపి దాసేన భృతకేన వా ॥౭౦॥

అన్తర్వేశ్మాదావుక్తసాక్ష్యభావే సతి స్త్రీబాలవృద్ధశిష్యబన్ధుదాసకర్మకరా అపి సాక్షిణః స్యుః ॥౭౦॥

నన్వస్థిరబుద్ధిత్వాదినా స్త్రీబాలాదీనాం కథమత్రాపి సాక్షిత్వమ్ ? ఇత్యత్రాహ—

బాలవృద్ధాతురాణాం చ సాక్ష్యేషు వదతాం మృషా ।

జానీయాదస్థిరాం వాచముత్సిక్తమనసా తథా ॥౭౧॥

బాలవృద్ధవ్యాధితానాముపప్లుతమనసాం చ సాక్ష్యేఽనృతం వదతామస్థిరా వాగ్భవతి । అతస్తామనుమానేన జానీయాత్ । యథోక్తమ్ "బాహ్యైర్విభావయేల్లిఙ్గై" (మం స్మృం ౮-౨౫) ఇతి ॥౭౧॥

సాహసేషు చ సర్వేషు స్తేయసంగ్రహణేషు చ ।

వాగ్దణ్డయోశ్చ పారుష్యే న పరీక్షేత సాక్షిణః ॥౭౨॥

గృహదాహాదిషు సాహసేష్వాచార్యస్త్రీసంగ్రహణే వాగ్దణ్డపారుష్యే చ 'గృహిణః' ఇత్యుక్తసాక్షిపరీక్షాశ్చ కార్యా । "స్త్రియాఽప్యసమ్భవే కార్యమ్" (మ. స్మృ. ౮-౭౦) ఇత్యస్యైవాయముదాహరణప్రపఞ్చః ॥౭౨॥

బహుత్వం పరిగృహ్ణీయాత్సాక్షిద్వైధే నరాధిపః ।

సమేషు తు గుణోత్కృష్టాన్గుణిద్వైధే ద్విజోత్తమాన్ ॥౭౩॥

సాక్షిణాం పరస్పరవిరుద్ధానాం బహుభిర్యదుక్తం తదేవ నిర్ణయార్థత్వేన రాజా గృహ్ణీయాత్ । సమేషు తు విరుద్ధార్థాభిధాయిషు గుణవతః ప్రమాణీకుర్యాత్ । గుణవతామేవ విప్రతిపత్తౌ ద్విజోత్తమాన్ ద్విజేషు య ఉత్తమాః క్రియావన్త ఇత్యర్థః । అత ఏవ బృహస్పతిః— "గుణిద్వైధే క్రియాయుక్తాః" ఇతి । గోవిన్దరాజస్తు గుణవతాం విప్రతిపత్తౌ ద్విజోత్తమాన్బ్రాహ్మణాన్ప్రమాణీకుర్యాదిత్యాహ ॥౭౩॥

సమక్షదర్శనాత్సాక్ష్యం శ్రవణాచ్చైవ సిధ్యతి ।

తత్ర సత్యం బ్రువన్సాక్షీ ధర్మార్థాభ్యాం న హీయతే ॥౭౪॥

చక్షుర్గ్రాహ్యే సాక్షాద్దర్శనాత్, శ్రోత్రగ్రాహ్యే చ శ్రవణాత్సాక్ష్యం సిధ్యతి । యత్ర సాక్షీ సత్యం వదధర్మార్థాభ్యాం న ముచ్యతే । సత్యవచనేన ధర్మోపపత్తేర్దణ్డాభావేఽర్థహాన్యభావాత్ ॥౭౪॥

సాక్షీ దృష్టశ్రుతాదన్యద్విబ్రువన్నార్యసంసది ।

అవాఙ్ నరకమభ్యేతి ప్రేత్య స్వర్గాచ్చ హీయతే ॥౭౫॥

సాక్షీ దృష్టశ్రుతాదన్యాదృశం సాధుసభాయాం వదన్నధాముఖో నరకం గచ్ఛతి । పరలోకే చ కర్మాన్తరజన్యస్వర్గ రూపఫలాదానేన పాపేన హీయతే ॥౭౫॥

యత్రానిబద్ధోఽపీక్షేత శృణుయాద్వాఽపి కిఞ్చన ।

పృష్టస్తత్రాపి తద్ బ్రూయాద్యథాదృష్టం యథాశ్రుతమ్ ॥౭౬॥

త్వమస్మిన్విషయే సాక్షీ భవేత్యేతోమకృతోఽపి యత్కిఞ్చిదృణాదానాది పశ్యతి వాక్పారుష్యాదికం వా శృణోతి తత్రాపి సాక్షీ స పృష్టః సన్ యథోపలబ్ధం కథయేత్ । అయం

త్వకృతసాక్షీ సామాన్యేన మనునోక్తః । అస్య "గ్రామశ్చ ప్రాడ్వివాకశ్చ రాజా చ" ఇత్యాదినా నారాదిభిః షాఢ్విధ్యముత్కమ్ ॥౭౬॥

ఏకోఽలుబ్ధస్తు సాక్షీ స్యాద్ వహ్వాయః శుచ్యోఽపి న స్త్రియః ।

స్త్రీబుద్ధేరస్థిరత్వాత్తు దౌషైశ్చాన్యేఽపి యే వృతాః ॥౭౭॥

ఏకోఽలుబ్ధ ఇత్యత్రాకారప్రశలేషో ద్రష్టవ్యః । ఏకోఽపి సాక్షీ లోభాదిరహితః స్యాత్ । అత ఏవ వ్యాసః—

శుచిక్రియశ్చ ధర్మజ్ఞః సాక్షీ యత్రానుభూతవాక్।

ప్రమాణమేకోఽపి భవేత్సాహసేషు విశేషతః ॥

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజాభ్యాం "ఏకో లుబ్ధస్త్వసాక్షీ స్యాత్" ఇతి పటితం వ్యాఖ్యాతం చ-లోభాత్మక ఏకః సాక్షీ న భవతి । ఏవం చాలుబ్ధో యుగవాన్కస్యాంచిదవస్థాయామేకోఽపి భవతీతి। స్త్రియః పునరాత్మశౌచాదియుక్తా బహ్వ్యోఽ పృస్థిరబుద్ధిత్వాదృణాదానాద్ధేః పర్యాలోచితవ్యవహార సాక్షిణ్యో న భవన్తి । అపర్యాలోచితే తు స్తేయవాగ్దణ్డపారుష్యాదౌ "స్త్రియాఽప్యసమ్భవే కార్యమ్" (మం స్మృం ౮-౭౦) ఇతి లాక్షిత్వముక్తమ్ । అన్యేఽపి యే స్తేయాదిదోషైర్వ్యాప్తాస్తేఽపి పర్యాలోచితవ్యవహారే సాక్షిణో న స్యుః ॥౭౭॥

స్వభావేనైవ యద్ బ్రుయస్తదాగ్రాహ్యం వ్యావహారికమ్ ।

అతో యదన్యద్విబ్రూయుర్ధమార్థం తదపార్థకమ్ ॥౭౮॥

యత్సాక్షిణో భయాదివ్యతిరేకేణ స్వభావాద్యద్ బ్రూయుస్తద్వ్యవహారనిర్ణయార్థం గ్రాహ్యమ్ । యత్పునః స్వాభావికాదన్యత్కృతోఽపి కారణాద్వదన్తి తద్ధర్మవిషయే నిష్ప్రయోజనం, తన్న గ్రాహ్యమ్ ॥౭౮॥

సభాన్తః సాక్షిణః ప్రాప్తానర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌ ।

ప్రాడ్వివాకోఽనుయుఞ్జీత విధినా తేన సాన్త్వయన్ ॥౭౯॥

సభామధ్యం సాక్షిణః సంప్రాప్తానర్థిప్రత్యర్థిసమక్షం రాజాధికృతో బ్రాహ్మణః । ప్రియోక్తిం రచయన్వక్ష్యమాణప్రకారేణ పృచ్ఛేత్ ॥౭౯॥

యద్ ద్వయోరనయోర్వేత్థ కార్యేఽస్మిశ్చేష్టితం మిథః ।

తద్ బ్రూత సర్వం సత్యేన యుష్మాకం హ్యత్ర సాక్షితా ॥౮౦॥

యద్ ద్వయోరర్థిప్రత్యార్థినోరనయోః పరస్పరమస్మిన్కార్యే చేష్టితం జానీథ, తత్సర్వం సత్యేన కథయత । యతో యుష్మాకమత్ర సాక్షిత్వమ్ ॥౮౦॥

సత్యం సాక్ష్యే బ్రువన్సాక్షీ లోకానాప్నోతి పుష్కలాన్ ।

ఇహ చానుత్తమాం కీర్తిం వాగేషా బ్రహ్మపూజితా ॥౮౧॥

ఇతి సర్వత్ర సమ్బధ్యతే । తత్రార్తాదిబుద్ధివైకల్యాత, చౌరస్త్వధార్మికత్వాత్ ॥౬౭॥

స్త్రీణాం సాక్ష్యం స్త్రియః కుర్యుర్ద్విజానాం సదృశా ద్విజాః

శూద్రాశ్చ సన్తః శూద్రాణామన్త్యానామన్త్యయోనయః ॥౬౮॥

స్త్రీణామన్యోన్యవ్యవహారే ఋణాదానాదౌ స్త్రియః సాక్షిణ్యో భవన్తి । ద్విజానాం బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం సదృశాః సజాతీయాః సాక్షిణః స్యుః । ఏవం శూద్రాః సాధవః శూద్రాణాం, చాణ్డాలాదీనాం చాణ్డాలాదయః సాక్షిణో భవేయుః । ఏతచ్చ సజాతీయసాక్ష్యభిధానమ్ ।। ఉక్తలక్షణసజాతీయసాక్ష్యసమ్భవే విజాతీయా అపి సాక్షిణో భవన్తి । అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః — "యథాజాతి యథావర్ణం సర్వే సర్వేషు వా స్మృతాః" । (యా. స్మృ. ౨.౬౯) ॥౬౮॥

అనుభావీ తు యః కశ్చిత్కుర్యాత్సాక్ష్యం వివాదినామ్ ।

అన్తర్వేశ్మన్యరణ్యే వా శరీరస్యాపి చాత్యయే ॥౬౯॥

గృహాభ్యన్తరేఽరణ్యాదౌ వా చౌరాదికృతోపద్రవే దేహోపఘాతే వాఽఽతతాయ్యాదికృతే యః కశ్చిదుపలభ్యతే స వాదినోరేవ సాక్షీ భవతి, న తు ఋణాదానాదివదుక్తలక్షణోపేతః ॥౬౯॥

తదేవోదాహరణాత్స్పష్టయతి—

స్త్రియాఽప్యసమ్భవే కార్యం బాలేన స్థవిరేణ వా ।

శిష్యేణ బన్ధునా వాఽపి దాసేన భృతకేన వా ॥౭౦॥

అన్తర్వేశ్మాదావుక్తసాక్ష్యభావే సతి స్త్రీబాలవృద్ధశిష్యబన్ధుదాసకర్మకరా అపి సాక్షిణః స్యుః ॥౭౦॥

నన్వస్థిరబుద్ధిత్వాదినా స్త్రీబాలాదీనాం కథమన్నాపి సాక్షిత్వమ్ ? ఇత్యత్రాహ—

బాలవృద్ధాతురాణాం చ సాక్ష్యేషు వదతాం మృషా ।

జానీయాదస్థిరాం వాచముత్సిక్తమనసా తథా ॥౭౧॥

బాలవృద్ధవ్యాధితానాముపప్లుతమనసాం చ సాక్ష్యేఽనృతం వదతామస్థిరా వాగ్భవతి । అతస్తామనుమానేన జానీయాత్ । యథోక్తమ్ "బాహ్యైర్విభావయేల్లిఙ్గై" (మం స్మృం ౮- ౨౫) ఇతి ॥౭౧॥

సాహసేషు చ సర్వేషు స్తేయసంగ్రహణేషు చ ।

వాగ్దణ్డయోశ్చ పారుష్యే న పరీక్షేత సాక్షిణః ॥౭౨॥

గృహదాహాదిషు సాహసేష్వాచార్యస్త్రీసంగ్రహణే వాగ్దణ్డపారుష్యే చ 'గృహిణః' ఇత్యుక్తసాక్షిపరీక్షా న కార్యా । "స్త్రియాఽప్యసమ్భవే కార్యమ్" (మ. స్మృ. ౮-౭౦) ఇత్యస్యైవాయముదాహరణప్రపఞ్చః ॥౭౨॥

బహుత్వం పరిగృహ్ణీయాత్సాక్షిద్వైధే నరాధిపః ।

సమేషు తు గుణోత్కృష్టాన్గుణిద్వైధే ద్విజోత్తమాన్ ॥౭౩॥

సాక్షిణాం పరస్పరవిరుద్ధానాం బహుభిర్యదుక్తం తదేవ నిర్ణయార్థత్వేన రాజా గృహ్ణీయాత్ । సమేషు తు విరుద్ధార్థాభిధాయిషు గుణవతః ప్రమాణీకుర్యాత్ । గుణవతామేవ విప్రతిపత్తౌ ద్విజోత్తమాన్ ద్విజేషు య ఉత్తమాః, క్రియావన్త ఇత్యర్థః । అత ఏవ బృహస్పతిః— "గుణిద్వైధే క్రియాయుక్తాః" ఇతి । గోవిన్దరాజస్తు గుణవతాం విప్రతిపత్తౌ ద్విజోత్తమాన్బ్రాహ్మణాన్ప్రమాణీకుర్యాదిత్యాహ ॥౭౩॥

సమక్షదర్శనాత్సాక్ష్యం శ్రవణాచ్చైవ సిధ్యతి ।

తత్ర సత్యం బ్రువన్సాక్షీ ధర్మార్థాభ్యాం న హీయతే ॥౭౪॥

చక్షుర్గ్రాహ్యే సాక్షాద్దర్శనాత్, శ్రోత్రగ్రాహ్యే చ శ్రవణాత్సాక్ష్యం సిధ్యతి । యత్ర సాక్షీ సత్యం వదధర్మార్థాభ్యాం న ముచ్యతే । సత్యవచనేన ధర్మోపపత్తేర్దణ్డాభావేఽర్థహాన్యభావాత్ ॥౭౪॥

సాక్షీ దృష్టశ్రుతాదన్యద్విబ్రువన్నార్యసంసది ।

అవాఙ్ నరకమభ్యేతి ప్రేత్య స్వర్గాచ్చ హీయతే ॥౭౫॥

సాక్షీ దృష్టశ్రుతాదన్యాదృశం సాధుసభాయాం వదన్నధోముఖో నరకం గచ్ఛతి । పరలోకే చ కర్మాన్తరజన్యస్వర్గరూపఫలాదానేన పాపేన హీయతే ॥౭౫॥

యత్రానివద్ధోఽపీక్షేత శృణుయాద్వాఽపి కిఞ్చన ।

పృష్టస్తత్రాపి తద్ బ్రుయాద్యథాదృష్టం యథాశ్రుతమ్ ॥౭౬॥

త్వమస్మిన్విషయే సాక్షీ భవత్యేవమఽకృతోఽపి యత్కిఞ్చిదృగాదానాది పశ్యతి వాక్పారుష్యాదికం వా శృణోతి తత్రాపి సాక్షీ స పృష్టః సన్ బధోపలబ్ధం కథ్యేత్ । అయం త్వకృతసాక్షీ సామాన్యేన మనునోక్తః । అస్య “గ్రామశ్చ ప్రాడ్వివాకశ్చ రాజా చ ఇత్యాదినా నారదాదిభిః షాడ్విధ్యజ్యముక్తమ్ ॥౭౬॥

ఏకోఽలుబ్ధస్తు సాక్షీ స్యాద్ వహ్వ్యయః శుచ్యోఽపి న స్త్రియః ।

స్త్రీవుద్ధేరస్థిరత్వాత్తు దోషైశ్చాన్యేఽపి యే వృతాః ॥౭౭॥

ఏకోఽలుబ్ధ ఇత్యత్రాకారప్రశ్లేషో ద్రష్టవ్యః । ఏకోఽపి సాక్షీ లోభాదిరహితః స్యాత్ । అత ఏవ వ్యాసః—

శుచిక్రియశ్చ ధర్మజ్ఞః సాక్షీ యత్రానుభూతవాక్ ।

ప్రమాణమేకోఽపి భవేత్సాహసేషు విశేషతః ॥

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజాభ్యాం "ఏకో లుబ్ధస్త్వలాక్షీ స్యాత్" ఇతి పఠితం, వ్యాఖ్యాతం చ-లోభాత్మక ఏకః సాక్షీ న భవతి । ఏవం చాలుబ్ధో గుణవాన్కస్యాంచిదవస్థాయామేకోఽపి భవతీతి। స్త్రియః పునరాత్మశౌచాదియుక్తా బహ్వ్యోఽప్యస్థిరబుద్ధిత్వాదృణాదానాద్యేః పర్యాలోచితవ్యవహార సాక్షిణ్యో న భవన్తి । అపర్యాలోచితే తు స్తేయవాగ్దణ్డపారుష్యాదౌ "స్త్రియాఽప్యసమ్భవం కార్యమ్" (మం స్మృం ౮-౭౦) ఇతి లాక్షిత్వముక్తమ్ । అన్యేఽపి యే స్తేయాదిదోషైవ్రగ్రాప్తాస్తేఽపి పర్యాలోచితవ్యవహారే సాక్షిణో న స్యుః ॥౭౭॥

స్వభావేనైవ యద్ బ్రూయుస్తద్వాహ్యం వ్యావహారికమ్ ।

అతో యదన్యదిబ్రూయుర్ధమార్థం తదపార్థకమ్ ॥౭౮॥

యత్సాక్షిణో భయాదివ్యతిరేకేణ స్వభావాద్యదూ వ్రుయుస్తద్వ్యయవహారనిర్ణయార్థం గ్రాహ్యమ్ । యత్పునః స్వాభావికాదన్యత్కుతోఽపి కారణాద్వదన్తి తద్ధర్మవిషయే నిష్ప్రయోజనం, తన్న గ్రాహ్యమ్ ॥౭౮॥

సభాన్తః సాక్షిణః ప్రాప్తానర్థిప్రత్యర్థిసన్నిధౌ ।

ప్రాడ్వివాకోఽనుయుఞ్జీత విధినా తేన సాన్త్వయన్ ॥౭౯॥

సభామధ్యం సాక్షిణః సంప్రాప్తానర్థిప్రత్యర్థిసమక్షం రాజాధికృతో బ్రాహ్మణః। ప్రియోక్తిం రచయన్వక్ష్యమాణప్రకారేణ పృచ్ఛేత్ ॥౭౯॥

యద్ ద్వయోరనయోర్వేత్థ కార్యేఽస్మింశ్చేష్టితం మిథః ।

తద్ బ్రూత సర్వం సత్యేన యుష్మాకం హ్యత్ర సాక్షితా ॥౮౦॥

యద్ ద్వయోరర్థిప్రత్యర్థినోరనయోః పరస్పరమస్మిన్కార్యే చేష్టితం జానీథ, తత్సర్వం సత్యేన కథయత । యతో యుష్మాకమత్ర సాక్షిత్వమ్ ॥౮౦॥

సత్యం సాక్ష్యే బ్రువన్సాక్షీ లోకానాప్నోతి పుష్కలాన్ ।

ఇహ చానుత్తమాం కీర్తిం వాగేషా బ్రహ్మపూజితా ॥౮౧ ॥

(విక్రియాద్యో ధనం కిఞ్చిద్ గృహ్ణీయాత్కులసన్నిధౌ ।

క్రమేణ స విశుద్ధం హి న్యాయతో లభతే ధనమ్ ॥౫॥)

సాక్షీ సాక్ష్యే కర్మణి సత్యం వదన్సన్నుత్కృష్టాన్బ్రహ్మలోకాదీన్ప్రాప్నోతి పుష్కలాన్, ఇహ లోకే చాత్యుత్కృష్టాం ఖ్యాతిం లభతే । యస్మాదేషాసత్యాత్మికా వాక్ చతుర్ముఖేన పూజితా ॥౮౧॥

సాక్ష్యేఽనృతం బదన్పాశైర్బధ్యతే వారుణైర్భృశమ్ ।

వివశః శతమాజాతీస్తస్మాత్సాక్ష్యం వదేదృతమ్ ॥౮౨॥

[బ్రాహ్మణో వై మనుష్యాణామాదిత్యస్తేజసాం దివి ।

శిరో వా సర్వగాత్రాణాం ధర్మాణాం సత్యముత్తమమ్ ॥౬॥

నాస్తి సత్యాత్పరో ధర్మో నానృతాత్పాతకం పరమ్ ।

సాక్షిధర్మే విశేషేణ తస్మాత్సత్యం విశిష్యతే ॥౭॥

ఏకమేవాద్వితీయం తు ప్రబ్రువన్నావబుధ్యతే ।

సత్యం స్వర్గస్య సోపానం పారావారస్య నౌరివ ॥౮॥]

యస్మాత్సాక్షీ మృషా వాచం కథయన్వరుణసంవన్ధిభిః పాశః సర్పరజ్జుభిర్జలోదరేణ పరతన్త్
సః శతం జన్మాని యావదత్యర్థం పీడ్యతే । తస్మాత్సాక్ష్యే సత్యం బ్రూయాత్ ॥౮౨॥

సత్యేన పూయతే సాక్షీ ధర్మః సత్యేన వర్ధతే ।

తస్మాత్సత్యం హి వక్తవ్యం సర్వవర్ణేషు సాక్షిభిః ॥౮౩॥

యస్మాత్సత్యేన పూర్వార్జితాదవి పాపాత్సాక్షీ ముచ్యతే, ధర్మశ్చాస్య సత్యాభిధానేన వృద్ధిమ
తస్మాత్సర్వవర్ణవిషయే సాక్షిభిః సత్యం వక్తవ్యమ్ ॥౮౩॥

ఆత్మైవ హ్యాత్మనః సాక్షీ గతిరాత్మా తథాఽఽత్మనః ।

మాఽవమంస్థాః స్వమాత్మానం నృణాం సాక్షిణముత్తమమ్ ॥౮౪॥

యస్మాచ్ఛుభాశుభకర్మప్రతిష్ఠ ఆత్మైవాత్మనః శరణం, తస్మాదేవం స్వమాత్మానం నరాణాం మాదుత్తమం సాక్షిణం మృషాఽభిధానే నావజ్ఞాసీః ॥౮౪॥

మన్యన్తే వై పాపకృతో న కశ్చిత్పశ్యతీతి నః ।

తాంస్తు దేవాః ప్రపశ్యన్తి స్వస్యైవాన్తరపూరుషః ॥౮౫॥

పాపకారిణ ఏవం మన్యన్తేఽస్మాన్ అధర్మప్రవృత్తాన్న కశ్చిత్పశ్యతీతి । తాన్పునర్వక్ష్యమాణా వాః పశ్యన్తి, స్వస్థాన్తరపురుషః పశ్యతి ॥౮౫॥

ద్యౌర్భూమిరాపో హృదయం చన్ద్రార్కాగ్నియమానిలాః ।

రాత్రిః సంధ్యే చ ధర్మశ్చ వృత్తజ్ఞాః సర్వదేహినామ్ ॥౮౬॥

ద్యులోకపృథివీజలహృదయస్థజీవచన్ద్రాదిత్యాగ్నియమవాయురాత్రిసంధ్యాద్వయధర్మాః సర్వశరీరిణ భాశుభకర్మజ్ఞాః । దివాదీనాం చాధిష్ఠాతృదేవతాఽస్తి, సా చ శరీరిణ్యైకత్రావస్థాపితా తతః జానాతీత్యాగమప్రామాణ్యాద్వేదాన్తదర్శనం తదఙ్గీకృత్యేదముత్తమ్ ॥౮౬॥

దేవబ్రాహ్మణసన్నిధ్యే సాక్ష్యం పృచ్ఛేదృతం ద్విజాన్ ।

ఉదఙ్ముఖాన్ప్రాఙ్ముఖాన్వా పూర్వాహ్ణే వై శుచిః శుచీన్ ॥౮౭॥

ప్రతిమాదేవతాబ్రాహ్మణసన్నిధానే శుచీన్ద్విజాతిప్రభృతీన్ప్రాఙ్ముఖానుదఙ్ముఖాన్వా స్వయం స ప్రాడ్వివాకః పూర్వాహ్ణే కాలే యాథాతథ్యం సాక్ష్యం పృచ్ఛేత్ ॥౮౭॥

బ్రూహీతి బ్రాహ్మణం పృచ్ఛేత్సత్యం బ్రహీతి పార్థివమ్ ।

గోబీజకాఞ్చనైర్వేశ్యం శూద్రం సర్వైస్తు పాతకైః ॥౮౮॥

బ్రూహీత్యేవం శబ్దముచ్చార్య బ్రాహ్మణం పృచ్ఛేత్ । సత్యం బ్రూహీతి పార్థివం క్షత్రియం పృచ్ఛేత్ । గోవీజసువర్ణాపహారే యత్పాపం తద్భవతోఽనృతాభిధానే స్యాదిత్యేవం వైశ్యమ్ । శుద్రం పునః సవై క్ష్యమాణపాపైః సమ్బుధ్యసే యది మృషా వదసీతి పృచ్ఛేత్ ॥౮౮॥

బ్రహ్మఘ్నో యే స్మృతా లోకా యే చ స్త్రీవాలఘాతినః ।

మిత్రద్రుహః కృతఘ్నస్య తే తే స్యుర్బ్రువతో మృషా ॥౮౯॥

బ్రాహ్మణహన్తుః, స్త్రీఘాతినో బాలఘాతినశ్చ యే నరకాదిలోకా ఋషిభిః స్మృతాః, యే చ మిత్రద్రోహాదికారిణః, యే చోపకర్తురపకారిణస్తే తవ మిథ్యావదతో భవేయుః ॥౮౯॥

జన్మప్రభృతి యత్కిఞ్చిత్పుణ్యం భద్రాత్వయా కృతమ్ ।

తత్తే సర్వం శునో గచ్ఛేద్యది బ్రూయాస్త్వమన్యథా ॥౯౦॥

హే శుభాచార ! యత్త్వయా జన్మత ఆరభ్య కించిత్సుకృతం కృతం, తత్సర్వం త్వదీయం కుక్కురాదికం సంక్రామతి, యది త్వమసత్యం బ్రవీషి ॥౯౦॥

ఏకాఽహమస్మీత్యాత్మానం యత్త్వం కల్యాణ ! మన్యసే ।

నిత్యం స్థితస్తే హృద్యేషః పుణ్యపాపేక్షితా మునిః ॥౯౧॥

హే భద్ర! ఏక ఏవాహమస్మి జీవాత్మక ఇతి యదాఽఽత్మానం మన్యసే, ర్మంవం సంస్థా । యస్మాదేవం పాపానాం పుణ్యానాం చ ద్రష్టా మననాన్మునిః సర్వజ్ఞస్తవ హృదయే పరమాత్మా నిత్యమవస్థితః । తథా చ శ్రుతిః — "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే । తయోరన్యః పిప్పలం స్వాదూత్యనశ్నన్నన్యే అభిచాకశీతి" ॥౯౧॥

యమో వైవస్వతో దేవో యస్తవైష హృది స్థితః ।

తేన చేదవివాదస్తే మా గఙ్గాం మా కురూన్గమః ॥౯౨॥

సర్వసంయమనాద్యమః పరమాత్మా, వైవస్వత ఇతి దణ్డధారిత్వాత్, దేవనాద్దేవః, యస్తవైవ హృది తిష్ఠతి తేన సహ యథార్థకథనే యది తవావివాదః యదా త్వన్మనోగతమసావన్యజ్జానాతి త్వం చాన్యథా కథయసి తదాన్తర్యామిణా సహ విప్రతిపత్తిః స్యాత్ । ఏవం చాత్ర సత్యాభివానేనైవ నిఃపాపః కృతకృత్యోఽసి । పాపనిర్హరణార్థం మా గఙ్గాం మా చ కురుక్షేత్రం యాసీః, మనూక్తమేవాత్ర । గఙ్గాకురుక్షేత్రయోః సామ్యం మత్స్యపురాణే వ్యాసేన స్ఫుటీకృతమ్ — "కుత్రక్షేత్రసమా గఙ్గా యత్ర తత్రావగాహితా" ఇతి । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు వివస్వతః పుత్రో యో యమో దక్షిణదిక్పతిర్లాకతః కర్మగోచరీభూతత్వాత్తవ హృదయే పరిస్ఫురతి తేన సహ యది తవాధర్మకారిత్వాభావాద్వివాదీ నాస్త తదా మా గఙ్గాం మా కురక్షేత్రం యాసీరితి వ్యాచక్షతే ॥౯౨॥

నగ్నో ముణ్డః కపాలేన భిక్షార్థీ క్షుత్పిపాసితః ।

అన్ధః శత్రుకులం గచ్ఛేద్యః సాక్ష్యమనృతం వదేత్ ॥౯౩॥

యః సాక్ష్యమసత్యం వదేత్స నగ్నః కృతముణ్డనపరిభవోఽన్ధః కర్పూరైణోపలక్షితః భిక్షార్థీ శత్రుకులం గచ్ఛేత్ ॥౯౩॥

అవాక్శిరాస్తమస్యన్థే కిల్బిషీ నరకం వ్రజేత్ ।

యః ప్రశ్నం వితథం బ్రూయాత్పృష్టః సన్ ధర్మనిశ్చయే ॥౯౪॥

యో ధర్మనిశ్చయనిమిత్తం పృష్టః సన్నసత్యం బ్రూయాత్ స పాపవానధోముఖో మహాన్ధకారే యో నరకసంగచ్ఛతి ॥౯౪॥

అన్ధో మత్స్యానివాశ్నాతి స నరః కణ్టకైః సహ ।

యో భాషతేఽర్థవైకల్యమప్రత్యక్షం సభాం గతః ॥౯౫॥

యః సభాం ప్రాప్తోఽర్థస్య తత్త్వార్థస్య వైకల్యమయథార్థాభిప్రాయమప్రత్యక్షమనుపలబ్ధముక్త్వాచాదిసుఖలేశేన కథయతి, సనరోఽన్ధ ఇవ సకణ్టకాన్మత్స్యాన్భక్షయతి, సుఖబుద్ధయా ప్రవృత్తో దుఃఖమేవ మహల్లభతే ॥౯౫॥

యస్య విద్వాన్ హి వదతః క్షేత్రజ్ఞో నాభిశఙ్కతే ।

తస్మాన్న దేవాః శ్రేయాంసం లోకేఽన్యం పురుషం విదుః ॥౯౬॥

యస్య వదతః సర్వజ్ఞోఽన్తర్యామీ కిమయం సత్యం వదత్యుతానృతమితి న శఙ్కేత, కిన్తు సత్యమేవాయం వదతీతి నిర్విశఙ్కః సమ్పద్యతే । తస్మాదన్యం ప్రశస్తతరం పురుషం దేవా న జానన్తి ॥౯౬॥

యావతో బాన్ధవాన్యస్మిన్హన్తి సాక్ష్యేఽనృతం వదన్ ।

తావతః సంఖ్యయాం తస్మిఞ్ఛృణు సౌమ్యానుపూర్వశః ॥౯౭॥

[ఏవం సంబన్ధనాత్తస్మాన్ముచ్యతే నియతావృతః ।

పశూన్గోశ్వపురుషాణాం హిరణ్యం భూర్యథాక్రమమ్ ॥౯॥]

యస్మిన్పశ్వాదినిమిత్తే సాక్ష్యేఽనృతం వదన్ యత్సంఖ్యాకాన్పిత్రాదిబాన్ధవాన్నరకే యోజయతి, తత్సంఖ్యాకాన్క్రమేణ పరిగణనయా మయోచ్యమానానూ సాధో! శృణు। అథవా యావతో బాన్ధవాన్ యస్మిన్హన్తి, యావతాం బాన్ధవానాం హననఫలం ప్రాప్నోతి, తావత్సంఖ్యాకానఞ్ఛృణు । పక్షద్వయేఽప్యనృతనిన్దార్థమిదమ్ ॥౯౭॥

పఞ్చ పశ్వనృతే హన్తి దశ హన్తి గవానృతే ।

శతమశ్వానృతే హన్తి సహస్రం పురుషానృతే ॥౯౮॥

పశువిషయేఽనృతే పఞ్చ బాన్ధవాన్నరకే యోజయతి, పఞ్చానాం బాన్ధవానాం హననఫలం ప్రాప్నోతి । ఏవం దశ గోవిషయే, శతమశ్వవిషయే, సహస్రం పురుషవిషయే । సంఖ్యాగౌరవం చేదం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్ ॥౯౮॥

హన్తి జాతానజాతాంశ్చ హిరణ్యార్థేఽనృతం వదన్ ।

సర్వం భూమ్యనృతే హన్తి మా స్మ భూమ్యనృతం వదీః ॥౯౯॥

[పశువత్క్షౌద్రఘృతయోర్యచ్చాన్యత్పశుసంభవమ్ ।

గోవద్వస్త్రహిరణ్యేషు ధాన్యపుష్పఫలేషు చ ॥౧౦॥

అశ్వవత్సర్వయానేషు ఖరోష్ట్రవతరాదిషు ॥]

హిరణ్యార్థేఽనృతం వదఞ్జాతాన్ పిత్రాదీన్ అజాతాంశ్చ పుత్రప్రభృతీఘ్నరకే యోజయతి, ఏషాం హననఫలం ప్రాప్నోతి । భూమివిషయే చానృతం వదన్సర్వప్రాణినాం హననఫలం ప్రాప్నోతి । తస్మాద్భూవిషయేఽనృతం మా వదీరితి విశిష్యాభిధానమ్ ॥౯౯॥

వైదూర్యాదిష్వనృతం బ్రువతో భూమివద్దోషమాహ—

అప్సు భూమివదిత్యాహుః స్త్రీణాం భోగే చ మైథునే ।

అబ్జేషు చైవ రత్నేషు సర్వేష్వశ్మమయేషు చ ॥౧౦౦॥

[పశువత్క్షౌద్రఘృతయోార్యానేషు చ తథాశ్వవత్ ।

గోవద్రజతవస్త్రేషు ధాన్యే బ్రాహ్మణవద్విధిః ॥౧౧॥]

తరాగకూపగ్రాహ్యోదకవిషయేఽనృతే, స్త్రీణాం చ మైథునాఖ్యోపభోగవిషయే, అబ్జేషు చ, రత్నేషు చ

ఇత్యేతయా వరుణదేవతాక్యా "ఆపో హి ష్ఠా" ఇతి తృచేన వాగ్దేవతాకేన జుహుయాత్ । ఘృతమగ్నావిక్తి సర్వత్రానుషఙ్గః ॥౧౦౬॥

త్రిపక్షాదబ్రువన్సాక్ష్యమృణాదిషు నరోఽగదః ।

తదృణం ప్రాప్నుయాత్సర్వ దశబన్ధం చ సర్వతః ॥౧౦౭॥

అధ్యాధితః సాక్షీ ఋణాదానాదివ్యవహారే త్రిపక్షపర్యన్తం యది సాక్ష్యం న వదేత్తదా తద్వివాదాస్పదం సర్వమృణముత్తమర్ణస్య దద్యాత్, తస్య చ సర్వస్యర్ణస్య దశమం భాగం రాజ్ఞో దణ్డం దద్యాత్ ॥౧౦౭॥

యస్య దృశ్యేత సప్తాహాదుక్తవాక్యస్య సాక్షిణః ।

రోగోఽగ్నిర్జ్ఞాతిమరణమృణం దాప్యో దమం చ సః ॥౧౦౮॥

యస్య సాక్షిణ ఉక్తసాక్ష్యస్య సప్తాహమధ్యే వ్యాధ్యగ్నిదాహసంనిహితపుత్రాదిజ్ఞాతిమరణానామన్యతమం భవతి, దైవసూచితమిథ్యాభిదోషత్వాదృణముత్తమర్ణస్య దణ్డం చ రాజ్ఞా దాప్యః ॥౧౦౮॥

అసాక్షికేషు త్వర్థేషు మిథో వివదమానయోః ।

అవిన్దంస్తత్త్వతః సత్యం శపథేనాపి లమ్భయేత్ ॥౧౦౯॥

అవిద్యమానసాక్షికేషు వ్యవహారేషు పరస్పరం వివదమానయోస్తత్త్వతశ్ఛలాదివ్యతిరేకేణ సత్యమలభమానః ప్రాడ్వివాకో వక్ష్యమాణేన శపథేన సత్యమున్నయేత్ ॥౧౦౯॥

మహర్షిభిశ్చ దేవైశ్చ కార్యార్థం శపథాః కృతాః ।

వసిష్ఠశ్చాపి శపథం శేపే పైజవనే నృపే ॥౧౧౦॥

సప్తర్షిభిర్దేవైశ్చేన్ద్రాదిభిః సన్దిగ్ధకార్యనిర్ణయార్థే శపథాః కృతాః, వసిష్ఠోఽప్యనేన పుత్రశతం భక్షితమితి విశ్వామిత్రేణాక్రుష్టః స్వపరిశుద్ధయే పిజవనాపత్యే సుదాసి రాజని శపథం చకార । అనేకార్థత్వాద్ధాతూనాం శపిరపి కరోత్యర్థః ॥౧౧౦॥

న వృథా శపథం కుర్యాత్స్వల్పేఽప్యర్థే నరో బుధః ।

వృథా హి శపథం కుర్వన్ప్రేత్య చేహ చ నశ్యతి ॥౧౧౧॥

స్వల్పేఽపి కార్యే న వృథా శపథం పణ్డితః కుర్యాత్ । వృథా శపథం కుర్వన్పరలోక ఇహ లోకే నరకప్రాప్తయా అకీర్తిప్రాప్త్యా చ నాశం ప్రాప్నోతి ॥౧౧౧॥

వృథాశపథప్రతిప్రసవార్థమాహ—

కామినీషు వివాహేషు గవాం భక్ష్యే తథేన్ధనే ।

బ్రాహ్మణాభ్యుపపత్తౌ చ శపథే నాస్తి పాతకమ్ ॥౧౧౨॥

బహుభార్యస్య నాన్యామహం కామయే త్వమేవ మత్ప్రేయసీత్యేవం విశిష్టః సురతలాభార్థం కామినీవిషయే, వివాహవిషయే చ మయాఽన్యా న వోఢవ్యేత్యాదౌ, గవార్థే ఘాసాద్యుపహారే చ, అగ్నౌ హోమార్థమిన్ధనాద్యుపహారే, బ్రాహ్మణరక్షార్థమఙ్గీకృతధనాదౌ వృథా శపథే పాపం న భవతి ॥౧౧౨॥

సత్యేన శాపయేద్విప్రం క్షత్రియం వాహనాయుధైః ।

గోబీజకాఞ్చనైర్వైశ్యం శూద్రం సర్వైస్తు పాతకైః ॥౧౧౩॥

బ్రాహ్మణం సత్యశబ్దోచ్చారణేన శాపయేత్ । క్షత్రియం వాహనాయుధం మమ నిష్ఫలం స్యాదిత్యేవమ్ । వైశ్యం గోబీజకాఞ్చనాని చ మమ నిష్ఫలాని స్యురిత్యేవమ్ । శూద్రం చ సర్వాణి మే పాతకాని స్యురిత్యేవం శాపయేత్ ॥౧౧౩॥

కార్యగౌరవలాఘవాపేక్షయా—

అగ్నిం వాహారయేదేనమప్సు చైనం నిమజ్జయేత్ ।

పుత్రదారస్య వాప్యేనం శిరాంసి స్పర్శయేత్పృథక్ ॥౧౧౪॥

అగ్నిసన్నిభం పఞ్చాశత్పలికమష్టాఙ్గులమయఃపిణ్డం హస్తద్వయవిన్యస్తసప్తాశ్వత్థపత్రం శూద్రా—

దికం సప్త పదాని పితామహాద్యుక్తవిధానాదాహారయేత్ । జలౌకాదిరహితజలే చైనం నిమజ్జయేత్ ।అశేషేతికర్తవ్యతా స్మృత్యన్తరే జ్ఞేయా । పుత్రాణాం దారాగాం చ పృథక్ శిరస్యేనం స్పర్శయేత్ ౧౧౪॥

యమిద్ధో న దహత్యగ్నిరాపో నోన్మజయన్తి చ ।

న చార్తిమృచ్ఛతి క్షిప్రం స జ్ఞేయః శపథే శుచిః ॥౧౧౫॥

యం ప్రదీప్తోఽగ్నిర్న దహతి, ఆపశ్చ యం నోర్ధ్వం నయన్తి, న చార్తిమేవ మహర్తీ ప్రాప్నోతి స శపథే విశుద్ధో జ్ఞేయః ॥౧౧౫॥

అత్ర ప్రకృతమర్థవాదమాహ—

వత్సస్య హ్యభిశస్తస్య పురా భ్రాత్రా యవీయసా ।

నాగ్నిర్దదాహ రోమాపి సత్యేన జగతః స్పశః ॥౧౧౬॥

యస్మాత్పూర్వకాలే వత్సనామ్న ఋషేర్న త్వం బ్రాహ్మణః శూద్రాపత్యోఽసీత్యేవం కనీయసా వైమాత్రేయేణాభిక్రుష్టస్య నైతదేవమితి స యథార్థమగ్నిం ప్రవిష్టస్యాగ్నిః సర్వస్య జగతః శుభాశుభకర్తవ్యే చారభృతః సత్యేన హేతునా రోమైకమపి వహ్నిర్న దుగ్ధవాన్ ॥౧౧౬॥

యస్మిన్యస్మిన్వివాదే తు కౌటసాక్ష్యం కృతం భవేత్ ।

తత్తత్కార్యం నివర్తే కృతం చాప్యకృతం భవేత్ ॥ ౧౧౭॥

యస్మిన్యస్మిన్వ్యవహారే సాక్షిభిరనృతముక్తమితి నిశ్చితం భవేత్తత్కార్యమసమాప్తం ప్రాడ్వివాకః పునరపి నివర్తయేత్ । యదపి చ దణ్డసమాప్తిపర్యన్తతాం నీతం తదపి పునః పరీక్షేత ॥౧౧౭॥

వక్ష్యమాణవిశేషార్థం లోభాదీన్పృథఙ్ నిర్దిశతి—

లోభాన్మోహాద్భయాన్మైత్రాత్కామాత్క్రోధాత్తథైవ చ ।

అజ్ఞానాద్బాలభావాచ్చ సాక్ష్యం వితథముచ్యతే ॥౧౧౮॥

లోభేన, విపరీతజ్ఞానేన, భయేన, స్నేహేన, కామేన, క్రోధేన, అజ్ఞానేన, అనవధానేన సాక్ష్యమసత్యముచ్యతే ॥౧౧౮॥

ఏషామన్యతమే స్థానే యః సాక్ష్యమనృ వదేత్ ।

తస్య దణ్డవిశేషాంస్తు ప్రవక్ష్యామ్యనుపూర్వశః ॥౧౧౯॥

ఏషాం లోభాదీనాం మధ్యాదన్యతమమస్మిన్నిమిత్తే సతి యో మిథ్యా సాక్ష్యం కథ్యేత్తస్య దణ్డవిశేషాణి క్రమశో వదిష్యామి ॥౧౧౯॥

లోభాత్సహస్రం దణ్డ్యస్తు మోహాత్పూర్వం తు సాహసమ్ ।

భయాద్ ద్వౌ మధ్యమౌ దణ్డౌ మైత్రాత్పూర్వం చతుర్గుణమ్ ॥౧౨౦॥

లోభేన మిథ్యాఽభిధానే సతి వక్ష్యమాణపణానాం సహస్రం దణ్డ్యః, మోహేన ప్రథమం సాహసం వక్ష్యమాణమ్, భయేన చ వక్ష్యమాణౌ మధ్యమసాహసౌ, మైత్రాత్ప్రథమసాహసం చతుర్గుణమ్ ॥౧౨౦॥

కామాద్దశగుణం పూర్వం క్రోధాత్తు త్రిగుణం పరమ్ ।

అజ్ఞానాద్ ద్వే శతే పూర్ణే వాలిశ్యాచ్ఛ్రతమేవ తు ॥౧౨౧॥

స్త్రీసంభోగరూపకామానురోధేన మిథ్యావదన్ప్రథమసాహసం దశగుణం దణ్డయః । క్రోధేన తు పరం మధ్యమసాహసం త్రిగుణం వక్ష్యమాణం, అజ్ఞానత్వాద్ ద్వే శతే, బాలిశ్యాదనవధానాత్పణశతమేవ దణ్డయ ఇతి సర్వత్రానుషఙ్గః ॥౧౨౧॥

ఏతానాహుః కౌటసాక్ష్యే ప్రోక్తాన్దణ్డాన్మనీషిభిః ।

ధర్మస్యావ్యభిచారార్థమధర్మనియమాయ చ ॥౧౨౨॥

సత్యరూపధమస్యాపరిలోపార్థమసత్యరూపాధర్మస్య చ వారణార్థమేతాన్కౌటసాక్ష్యవిషయే పూర్వమునిభిరుక్తాన్దణ్డాన్మన్వాదయ ఆహుః । ఏతచ్చ సకృత్కౌటసాక్ష్యే ॥౧౨౨॥

భూయోభూయః కౌటసాక్ష్యహరణే తు—

కౌటసాక్ష్య తు కుర్వాణాంస్త్రీన్వర్ణాన్ధార్మికో నృపః ।

ప్రవాసయేద్దణ్డయిత్వా బ్రాహ్మణం తు వివాసయేత్ ॥౧౨౩॥

క్షత్రియాదీంస్త్రీన్వర్ణాన్కౌటసాక్ష్యే ప్రవృత్తాన్ పూర్వోక్తేన దణ్డేన దణ్డయిత్వా ధార్మికో రాజా స్వరాష్ట్రాద్వివాసయేత్ । బ్రాహ్మణం తు ధనదణ్డవ్యతిరేకేణ స్వరాష్ట్రాన్నిఃసారయేత్ ।

న జాతు బ్రాహ్మణం హన్యాత్సర్వపాపేష్వవస్థితమ్ ।

రాష్ట్రాదేనం బహిః కుర్యాత్సమగ్రధనమక్షతమ ॥ (స. స్మృ, ౮-౩౮౦) ।

ఇతి ధనసహితనిర్వాసనస్యాభిధాస్యమానత్వాత్ । గోవిన్దరాజస్తు బ్రాహ్మణం పునః పూర్వదణ్డేన దణ్డయిత్వా నగ్నం కుర్యాదితి వ్యాచష్టే । మేధాతిథిస్తు బ్రాహ్మణస్య వివాసస్త్వం వాసోऽపహరణం గృహభఙ్గో వేత్యాచష్టే ॥౧౨౩॥

దశ స్థానాని దణ్డస్య మనుః స్వాయంభువోऽబ్రవీత్ ।

త్రిషు వర్ణేషు యాని స్యురక్షతో బ్రాహ్మణో వ్రజేత్ ॥౧౨౪॥

హైరణ్యగర్భో మనుర్దశ దణ్డస్థానాన్యుక్తవాన్ । యాని క్షత్రియాదివర్ణత్రయవిషయే భవన్తి । బ్రాహ్మణః పునర్మహత్యపరాధేఽక్షతశరీరో దేశాన్నిస్సార్యతే ॥౧౨౪॥

ఉపస్థముదరం జిహ్వా హస్తౌ పాదౌ చ పఞ్చమమ్ ।

చక్షుర్నాసా చ కర్ణౌ చ ధనం దేహస్తథైవ చ ॥౧౨౫॥

లిఙ్గాదీన్యేతాని దశ దణ్డస్థానాని, అతస్తత్తదఙ్గేనాపరాధే సతి అపరాధలాఘవగౌరవాపేక్షయా తత్తదఙ్గతాడనవేదనాది కర్తవ్యమ్ । అల్పాపరాధే యథాశ్రుతం ధనదణ్డః । దేహదణ్డో మారణం మహాపాతకాదౌ ॥౧౨౫॥

అనుబన్ధం పరిజ్ఞాయ దేశకాలౌ చ తత్త్వతః ।

సారాపరాధౌ చాలోక్య దణ్డం దణ్డ్యేషు పాతయేత్ ॥౧౨౬॥

పునః పునరిచ్ఛాతోఽపరాధకరణమవేక్ష్య గ్రామారణ్యాదిచాపరాధిస్థానం రాత్ర్యాదికం వాఽపరాధస్యాపేక్ష్య సారం చాపగధకారిణో ధనశరీరాదిసామర్థ్యమపరాధం చ గురులఘుభావేన చాలోక్య దణ్డనీయేషు దణ్డం కుర్యాత్ । ఏతఞ్చాభిహితాభిధాస్యమానదణ్డశేషభూతమ్ ॥౧౨౬॥

అధర్మదణ్డనం లోకే యశోఘ్నం కీర్తినాశనమ్ ।

అస్వర్గ్యం చ పరత్రాపి తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥౧౨౭॥

జీవతః ఖ్యాతిర్యశః, మృతస్య ఖ్యాతిః కీర్తిః, యస్మాదనుబన్ధ్యనపేక్ష్య దణ్డనమిహలోకే యశోనాశనం, మృతస్య చ కీర్తినాశనం, పరలోకే చ ధర్మాన్తరార్జితస్వర్గప్రతిబన్ధకం, తస్మాత్తత్పరిత్యజేత్ ॥౧౨౭॥

అదణ్డాన్దణ్డయన్రాజా దణ్డ్యాంశ్చైవాప్యదణ్డయన్ ।

అయశో మహదాప్నోతి నరకం చైవ గచ్ఛతి ॥౧౨౮॥

రాజా దణ్డానర్హాన్ధనలోభాదినా దణ్డయన్, దణ్డార్హాంశ్చానురాధాదినోత్సృజన్మహతీమఖ్యాతిం ప్రాప్నోతి, నరకం చ వ్రజతి ॥౧౨౮॥

వాగ్దణ్డం ప్రథమం కుర్యాద్ధిగ్దణ్డం తదనన్తరమ్ ।

తృతీయం ధనదరాడం తు వధదణ్డమతః పరమ్ ॥౧౨౯॥

న సాధు కృతవానసి, మైవం భూయః కార్షీరిత్యేవం వాఙ్నిర్భర్త్సనం ప్రథమాపరాధే గుణవతః కుర్యాత్ । తథాపి యది నోపశామ్యతి, తదా ధిగ్ జాల్మ మా జీవని స్తే పాపస్య భూయాదిత్యేవమాది తస్య కార్యమ్ । తథాపి యద్యసన్మార్గాన్న నివర్తతే, తదా ధనదణ్డమస్య తృతీయం కుర్యాత్ । ఏవమపి చేన్నావసిష్ఠతే తదాఽతః పరం వధదణ్డం తాడనాద్యఙ్గచ్ఛేదరూపం తస్య కుర్యాన్న మారణమ్, యతో వక్ష్యతి “వధేనాపి యదా త్వేతాన్” (మ. స్మృ. ౮-౧౩౦) ఇతి ॥౧౨౯॥

వధేనాపి యదా త్వేతాన్నిగ్రహీతుం న శక్నుయాత్ ।

తదైషు సర్వమప్యేతత్ప్రయుఞ్జీత చతుష్టయమ్ ॥౧౩౦॥

యదా వ్యస్తేనాఙ్గచ్ఛేదేనాపి దణ్డ్యాన్వశే కర్తుం న శక్నుయాత్తదా ఏతేషు సర్వం వాగ్దణ్డాదిచతుష్టయం కుర్యాత్ ॥౧౩౦॥

లోకసంవ్యవహారార్థం యాః సంజ్ఞాః ప్రథితా భువి ।

తామ్రరుప్యసువర్ణానాం తాః ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః ॥౧౩౧॥

తామ్రరూప్యసువర్ణానాం యా పణాదిసంజ్ఞాః క్రయవిక్రయాదిలోకవ్యవహారార్థం పృథివ్యాం ప్రసిద్ధాస్తా దణ్డాద్యుపయోగార్థం సాకల్యేన కథయిష్యామి ॥౧౩౧॥

జాలాన్తరగతే భానౌ యత్సూక్ష్మం దృశ్యతే రజః ।

ప్రథమం తత్ప్రమాణానాం త్రసరేణుం ప్రచక్షతే ॥౧౩౨॥

గవాక్షవివరప్రవిష్టసూర్యరశ్మిషు యత్సూక్ష్మం రజో దృశ్యతే, తద్ దృశ్యమానపరిమాణానాం ప్రథమం త్రసరేణుం వదన్తి ॥౧౩౨॥

త్రసరేణవోఽష్టౌ విజ్ఞేయా లిక్షైకా పరిమాణతః ।

తా రాజసర్షపస్తిస్రస్తే త్రయో గౌరసర్షపః ॥౧౩౩॥

అష్టౌ త్రసరేణవో లిక్షైకా పరిమాణేన జ్ఞేయా । తాస్తిస్రో లిక్షా రాజసర్షపో జ్ఞేయః । తే రాజ సర్షపాస్త్రయో గౌరసర్షపో జ్ఞేయః ॥౧౩౩॥

సర్షపాః షట్ యవో మధ్యస్త్రియవం త్వేకకృష్ణలమ్ ।

పఞ్చకృష్ణలకో మాషస్తే సువర్ణస్తు షోడశ ॥౧౩౪॥

గౌరసర్షపాః షట్ మధ్యో, న స్థూలో నాపి సూక్ష్మో, యవో భవతి । త్రిభిర్యవైః కృష్ణలం రక్తికేతి ప్రసిద్ధమ్ । పఞ్చభిః కృష్ణలైర్మాషః । షోడశ భాషా సువర్ణః స్యాత్ । పుంలిఙ్గశ్చాయం పరిమాణవచనః ॥౧౩౪॥

పలం సువర్ణాశ్చత్వారః పలాని ధరణం దశ ।

ద్వే కృష్ణలే సమధృతే విజ్ఞేయో రౌప్యమాషకః ॥౧౩౫॥

చత్వారః సువర్ణా పలం స్యాత్ । దశ పలాని ధరణమ్ । కృష్ణలద్వయం సమం కృత్వా తులయా ధృర్తరూప్యమాషకో బోద్ధవ్యః ॥౧౩౫॥

తే షోడశ స్యాద్ధరణం పురాణశ్చైవ రాజతః ।

కార్షాపణస్తు విజ్ఞేయస్తామ్రికః కార్షికః పణః ॥౧౩౬॥

తే షోడశ రూప్యమాషకా రౌప్యధరణం పురాణశ్చ రాజతో రజతసమ్బన్ధీ స్యాత్ । కార్షికస్తామ్రమయః కార్షాపణః పణ ఇతి విజ్ఞేయః । కార్షికశ్చ శాస్త్రీయపలచతుర్థభాగో బోద్ధవ్యః । అత ఏవ "పలం కర్షచతుష్టయమ్" (అ.కో. ౨-౯-౮౬) ఇత్యాభిధానికాః ॥౧౩౬॥

ధరణాని దశ జ్ఞేయః శతమానస్తు రాజతః ।

చతుఃసౌవర్ణికో నిష్కో విజ్ఞేయస్తు ప్రమాణతః ॥౧౩౭॥

దశ రుప్యధరణాని రౌప్యశతమానో జ్ఞాతవ్యః । చతుర్భిః సువర్ణైర్నిష్కః ప్రమాణేన బోద్ధవ్యః ॥౧౩౭॥

పణానాం ద్వే శతే సార్ధం ప్రథమః సాహసః స్మృతః ।

మధ్యమః పఞ్చ విజ్ఞేయః సహస్ర త్వేవ చోత్తమః ॥౧౩౮॥

పఞ్చాశదధికే ద్వే పణశతే ప్రథమసాహసో మన్వాదిభిః స్మృతః। పణపఞ్చశతాని మధ్యమసాహసో జ్ఞేయః। పణసహస్రం తూత్తమసాహసో జ్ఞేయః ॥౧౩౮॥

ఋణే దేయే ప్రతిజ్ఞాతే పఞ్చకం శతమర్హతి।

అపహ్నవే తద్ ద్విగుణం తన్మనోరనుశాసనమ్ ॥౧౩౯॥

మయోత్తమర్ణస్య ధనం దేయమితి సభాయామధమర్ణేనోక్తే సత్యధమర్ణః పణశతాత్పఞ్చ పణా ఇత్యేవం దణ్డమర్హతి। యదా తు సభాయామపి న కించిదస్మై ధారయామీత్యేవమాలపతి తదా పణశతార్ధసపణా ఇత్యేవం దణ్డమర్హతి। ఇత్యేవం మనుస్మృతౌ దణ్డప్రకారః ॥౧౩౯॥

వసిష్ఠవిహితాం వృద్ధిం సృజేద్విత్తవివర్ధినీమ్।

అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్మాసాద్వార్ధుషికః శతే ॥౧౪౦॥

వసిష్ఠేనోక్తాం వృద్ధిం ధర్మ్యత్వాద్ధనవృద్ధికరీం వృద్ధిజీవీ గృహ్ణీయాత్। తామేవ దర్శయతి— సతేప్రయుక్తేఽశీతిభాగం ప్రతిమాసం వృద్ధిం గృహ్ణీయాత్ ॥౧౪౦॥

ద్వికం శతం వా గృహ్ణీయాత్సతాం ధర్మమనుస్మరన్।

ద్వికం శతం హి గృహ్ణానో న భవత్యర్థకిల్బిషీ ॥౧౪౧॥

సాధూనామయం ధర్మ ఇతి మన్యమానః పణశతే ప్రయుక్తే పణద్వయం వా ప్రతిమాసం గృహ్ణీయాత్ । యస్మాత్ ద్వికం శతం హి గృహ్ణానో వృద్ధిధనగ్రహణే కిల్బిషీ న భవతి ॥౧౪౧॥

ద్వికం త్రికం చతుష్కం చ పఞ్చకం చ శతం సమమ్ ।

మాసస్య వృద్ధిం గృహ్ణీయాద్వర్ణానామనుపూర్వశః ॥౧౪౨॥

బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం క్రమేణ ద్వికం త్రికం చతుష్కం పఞ్చకం శతసమమితో నాధికం మాసస్య సమ్బన్ధినీం వృద్ధిం గృహ్ణీయాత్ ।

నన్వశీతిభాగో లఘు, ద్వకశతగ్రహణం గురు, కథమిమౌ బ్రాహ్మణస్య లఘుగురుకల్పౌ వికల్ప్యేతామ్ ? అత్ర (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు పూర్వవృద్ధయా నిర్వాహాసమ్భవే ద్వికశతపరిగ్రహ ఇతి వ్యాచక్షతే ।

ఇదం తు వదామః—సబన్ధకేష్వశీతిభాగగ్రహణం, బన్ధకరహితే తు ద్వికశతవృద్ధిపరిగ్రహః । తదాహ

యాజ్ఞవల్క్యః—

అశీతిభాగో వృద్ధిః స్యాన్మాసి మాసి సబన్ధకే ।

వర్ణక్రమాచ్ఛతం ద్విత్రిచతుఃపఞ్చకమన్యథా ॥ (యా. స్మృ. ౨-౩౭)

వేదాన్తోద్గీతమహసో మునేర్వ్యాఖ్యానమాద్రియే ।

తద్విరుద్ధం స్వబుధ్యా చ నిబద్ధమధునాతనైః ॥౧౪౨॥

న త్వేవాధౌ సోపకారే కౌసీదీం వృద్ధిమాప్నుయాత్ ।

న చాధేః కాలసంరోధాన్నిసర్గోఽస్తి న విక్రయః ॥౧౪౩॥

భూమిగోధనాదౌ భోగార్థం బన్ధకే దత్తే ధనప్రయోగభవామనన్తరోక్తాం వృద్ధిముత్తమర్ణో న లభతే । కాలసంరోధాచ్చిరకాలావస్థానాద్ ద్విగుణీభూతమూలధనప్రవేశేఽపి న నిసర్గోఽన్యస్మై దానం, న వాఽన్యతో విక్రయః । (౨) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు ఆధేశ్చిరకాలావస్థానేఽపి న నిసర్గో, నాన్యత్ర

బన్ధకేనార్పణమితి వ్యాచక్షాతే । అత్ర తు సర్వదేశీయశిష్టాచారవిరోధః, బన్ధకీకృతభూమ్యాదేరన్యత్రాధీకరణసమాచారాత్ ॥౧౪౩॥

న భోక్తవ్యో వలాదాధిర్భుఞ్జానో వృద్ధిముత్సృజేత్ ।

మూల్యేన తోషయేచ్చైనమాధిస్తేనోఽన్యథా భవేత్ ॥౧౪౪॥

గోప్యాధివిషయం వచనమిదమ్। వస్త్రాలఙ్కారాదిర్గొప్యాధిర్బలాత్ర భోక్తవ్యః, భుఞ్జానో వృద్ధిమృత్సృజేత్రాప్ఙ్ మూల్యేనాత్రైనం తోషయేత్ । యద్వా భోగేనాసారతామాధౌ నీతే సారావస్థావిమూల్యాదానేననే స్వామినం తాషయేదన్యథా బన్ధకచౌరః స్యాత్ ॥౧౪౪॥

ఆధిశ్చోపనిధిశ్చోభౌ న కాలాత్యయనర్హతః ।

శ్రవహార్యౌ భవేతాం తౌ దీర్ఘకాలమవస్థితౌ ॥౧౪౫॥

ఆధిర్బన్ధకః, ఉపనిధీయత ఇత్యుపనిధిః ప్రీత్యా భోగార్థమర్పితం ద్రవ్యమ్ । నారదస్మృతిలక్షితౌ చ నిక్షేపోపనిధీ । తావేవాత్రోపనిధిశబ్దేన గృహ్యేతే । ఏతావాధ్యుపనిధీ చిరకాలావస్థితావపి న కాలాత్యయమర్హతః । యదైవ స్వామినా ప్రార్థితౌ తదవ తస్యావహార్యౌ సమర్పణీయావిత్యర్థః ॥౧౪౫॥

సంప్రీత్యా భుజ్యమానాని న నశ్యన్తి కదాచన ।

ధేనురుష్ట్రో వహన్నశ్వో యశ్చ దమ్యః ప్రయుజ్యతే ॥౧౪౬॥

"యత్కిఞ్చిద్దశ వర్షాణి" (మ. స్మృ. ౮–౧౪౭) ఇత్యనన్తరం భోగేన స్వత్వహానిం వక్ష్యతి, తదపవాదార్థమిదమ్ । దుహ్యమానా గౌరుష్ట్రోఽశ్వశ్చ వహన్దమనార్థం చ ప్రయుక్తో బలీవర్దాపి ఏతే ప్రీత్యాఽన్యేన తు భుజ్యమానాః కదాచిదపి స్వామినో న నశ్యన్తి । ప్రదర్శనార్థమిదం ప్రోత్యోపభుజ్యమానం న నశ్యతీతి వివక్షితమ్ । సామాన్యోపక్రమం చేదం విశేషాభిధానమితి నపుంసకలిఙ్గతా ॥౧౪౬॥

యత్కిఞ్చిద్దశ వర్షాణి సన్నిధౌ ప్రేక్షతే ధనీ ।

భుజ్యమానం పరైస్తూష్ణీం న స తల్లబ్ధుమర్హతి ॥౧౪౭॥

యర్త్కిచిద్ధనజాతం సమక్షమేవ ప్రీత్యాదివ్యతిరేకేణ పరైర్దశ వర్షాణి భుజ్యమానం స్వామీ ప్రేక్షతే, మా భుఙ్క్ష్వేత్యాదిప్రతిషేధోక్తిం న రచయతి, నాసౌ తల్లబ్ధుం యోగ్యో భవతి । తస్య తంత్ర స్వామ్యం నివర్తత ఇతి భావః ॥౧౪౭॥

అజడశ్చేదపోగణ్డో విషయే చాస్య భుజ్యతే ।

భగ్నం తద్వ్యవహారేణ భోక్తా తద్ ద్రవ్యమర్హతి ॥౧౪౮॥

జడో బుద్ధివికలః, న్యూనషోడశవర్షః పోగణ్డః । తథా చ నారదః—

బాల ఆషోడశాద్వర్షాత్పోగణ్డశ్చాపి శబ్దితః ।

అస్యామవస్థాయాం కర్తవ్యమ్ । ఆధిం భుఞ్జీత యావద్ ద్విగుణం ధర్మం ప్రవిష్టే తతో మోచ్య ఆధిస్తదుత్పన్నే ప్రవిష్టే ద్విగుణే ధనే భోగ్యస్తావదేవమభోగ్యస్తావద్ దేయం భోగ్యస్త్వాధిరస్య లాభం తిష్ఠేద్యావద్వాధో న ఆగతే తు బాధే కథఞ్చిద్ధనికో దరిద్రతాముపగతస్తావన్మాత్రశేషధనః స కఞ్చిత్ కాలం ప్రతీక్ష్య రాజని నివేద్య విక్రీణీత బన్ధమ్ । సతో విక్రయాదుత్పన్నం ద్విగుణమాత్మనో బన్ధనం గృహీత్వా శేషం మధ్యస్థహస్తకణికసాత్కుర్యాత్ । నను చ ఆధిః ప్రగశ్యేద్ ద్విగుణే ధనే యది న మోక్షయేదితి పఠ్యతే । ఏతదుత్తరత్ర వ్యాఖ్యాస్యామః । ప్రగాశ్యత్వాన్న పూర్వస్వామినః స్వామ్యహానిః ప్రయోక్తుశ్చ స్వత్వాపత్తిః । యది చ నిసర్గవిక్రయో న స్తః కీదృశ్యమస్య స్వామ్యముచ్యతే । తస్మాత్ ప్రతిషేధసామర్థ్యేన ప్రణాశవచనం ప్రతిషిద్ధభోగస్య భోగానుజ్ఞానార్థం వ్యాఖ్యాయతే వస్త్రాదివిషయం వా । తస్య హి భజ్యమానస్య ప్రణాశ ఏవ న క్షేత్రాదేరివ తిష్ఠతః స్వరూపాత్ప్రచ్యవమానస్య భోగ్యతా సమ్భవతి । తేనైతత్స్మృతివ్యవస్థాయాం వ్యాఖ్యేయం గౌణౌ చాత్ర ప్రణాశనిసర్గౌ, విక్రయప్రతిషేధస్తు ముఖ్య ఏవ । న హ్యసౌ గౌణతయా ప్రతిపత్తుం శక్యతే । ఏతద్రైవ ప్రస్తుత్య న స్యాతాం విక్రయాధీనే ఇతి స్మృత్యన్తరపఠితమ్ । అత ఇహ నిసర్గోఽన్యత్రాధానం విక్రయసాహచర్యాత సదృశౌ హి తౌ కేనచిదంశేన ।

స ధనస్వామీ యది జడః పోగణ్డశ్చన భవతి తదీయదర్శనవిషయే చ తద్ధనం భుజ్యతే, తదా స్వామినో త్ర్యవహారేణ నష్టం, తతో భోక్తురేవ తద్ధనం భవతి ॥౧౪౮॥

ఆధిః సీమా బాలధనం నిక్షేపోపనిధిః స్త్రియః ।

రాజస్వం శ్రోత్రియస్వం చ న భోగేన ప్రణశ్యతి ॥౧౪౯॥

[యద్వినాఽగమమత్యన్తం భుక్తపూర్వైస్త్రిభిర్భవే ।

న తచ్ఛక్యమపాహర్తుం క్రమాత్రిపురుషాగతమ్ ॥౧౩॥]

బన్ధః, గ్రామాదిమర్యాదా, బాలధనం, నిక్షేపోపనిధీ,

వాసనస్థమనాఖ్యాయ సముద్రం యన్నిధీయతే ।

ఇతి నారదోక్త ఉపనిధిలక్షణః, దాస్యాదిస్త్రియః, రాజశ్రోత్రియధనాని, ఉక్తేన దశవర్షభోగేన న స్వామినో నశ్యన్తి, న భోక్తుః స్వత్వం భజన్తే ॥౧౪౯॥

యః స్వామినాననుజ్ఞాతమాధిం భుఙ్క్తేఽవిచక్షణః ।

తేనార్ధవృద్ధిర్మోక్తవ్యా తస్య భోగస్య నిష్కృతిః ॥౧౫౦॥

యో వృద్ధ్యా దత్తం బన్ధం స్వామ్యనుజ్ఞావ్యతిరేకేణ మూర్ఖో నిహ్నవేన భుఙ్క్తే, తేన తస్య భోగస్య సంశుద్ధ్యర్థమర్ధవృద్ధిర్మోక్తవ్యా । బలభోగేన తు భోక్తవ్యే బలాదధిభుఞ్జానే సతి సర్వవృద్ధిత్యాగ ఏవోక్తః ॥౧౫౦॥

కుసీదవృద్ధిర్ద్వైగుణ్యం నాత్యేతి సకృదాహృతా ।

ధాన్యే సదే లవే వాహ్యే నాతిక్రామతి పఞ్చతామ్ ॥౧౫౧॥

వృద్ధయా ధనప్రయోగః కుసీదం, తత్ర యా వృద్ధిః సకృద్ గృహీతా సా ద్వైగుణ్యం నాతిక్రామతి మూలవృద్ధిర్ద్విగుణైవ భవతి । ప్రతిదినప్రతిమాసాదిగ్రాహ్యేతి తాత్పర్యమ్ । ధాన్యే పునర్వృద్ధ్యాదిప్రయుక్తే, సదే వృక్షఫలే, లూయత ఇతి లవ ఊర్ణాదిలోమ తస్మిన, వాహనీయే చ బలీవర్దాదౌ ప్రయుక్తే చిరేణాపి కాలేన మూలధాన్యాదినా సహ పఞ్చగుణతాం నాతిక్రామేదితి ॥౧౫౧॥

కృతానుసారాదధికా వ్యతిరిక్తా న సిద్ధ్యతి ।

కుసీదపథమాహుస్తం పఞ్చకం శతమర్హతి ॥౧౫౨॥

కృతా యా వృద్ధిర్ద్వికం త్రికమితి శాస్త్రేణ వర్ణక్రమేణోక్తా, తస్యాః శాస్త్రానుసారాదధికా వ్యతిరిక్తా కృతా । అతోఽన్యా వృద్ధిరకృతేత్యర్థః । కింతు కృతాఽపి వృద్ధిర్వర్ణక్రమేణ ద్వికస్త్రికశతాదిరూపైర్యా మాసే గ్రాహ్యా । తథా చ విష్ణుః — "వృద్ధిం దద్యురకృతామపి వత్సరాతిక్రమే యథాభిహితా వర్ణక్రమేణ" ద్వికత్రికాదినేత్యర్థః । కిం త్వకృతవృద్ధావపి విశేషాన్తరమాహ—కుత్సితాత్ప్రసరత్యయం పన్థా ఇతి కుసీదపథః, అయమధమర్ణో యచ్ఛూద్రవిషయోక్తం పఞ్చకం శతం ద్విజాతేరపి గృహ్ణాతీత్యేవం కుత్సితపన్థాః, పూర్వోక్తాద్ధర్మ్యవృద్ధికరాదపకృష్ట ఇత్యేవం మన్వాదయ ఆహుః । ఇయం చాకృతా వృద్ధిరుద్ధారవిషయే యాచనాదూర్ధ్వం బోద్ధవ్యా । తదాహ కాత్యాయనః—

ప్రీతిదత్తం న వర్ధేత యావన్న ప్రతియాచితమ్ ।

యాచ్యమానం న దత్తం చేదూర్ధతే పఞ్చకం శతమ్ ॥౧౪౨॥

నాతిసాంవత్సరీం వృద్ధిం న చాదృష్టాం పునర్హరేత్ ।

చక్రవృద్ధిః కాలవృద్ధిః కారితా కాయికా చ యా ॥౧౪౩॥

[అథ శక్తివిహీనః స్యాద్వణీ కాలవిపర్యయాత్ ।

ప్రేక్ష్యశ్చ తమృణం దాప్యః కాలే దేశే యథోదయమ్ ॥౧౪॥]

మమైకస్మిన్మాసి మాసద్వయే మాసత్రయే వా గతే తస్య వృద్ధిం విగణయ్యైకదా దాతవ్యేత్యేవంవిధనియమపూర్వకవృద్ధిగ్రహణముత్తమర్ణః సంవత్సరపర్యన్తం కుర్యాత్ । నాతిక్రాన్తే సంవత్సరే నియమస్య వృద్ధిం

గృహీయాత్ I న చ శాస్త్రాదదృష్టాముక్తధర్మ్యద్వికత్రికశతాద్యధికాం గృహీయాత,
అధర్మత్వబోధనార్థో

నిషేధః I చక్రవృద్ధ్యాదిచతుష్టయీం చాశాస్త్రీయాం న గృహ్ణీయాత్ I తాసాం స్వరూపమాహ
బృహస్పతిః—

కాయికా కాయసంయుక్తా మాసగ్రాహ్యా చ కాలికా I

వృద్ధేర్వృద్ధిశ్చక్రవృద్ధిః కారితా ఋణినా కృతా II

తత్ర చక్రవృద్ధిః స్వరూపేణైవ గర్హితా I కాలవృద్ధిస్తు ద్విగుణాధికగ్రహణేన, కాయికా
చాతివాహదోహాదినా, కారితా ఋణికేన యానాపత్కాల ఏవోత్తమణైపీడయా కృతా I చతస్రోఽపి
వృద్ధీరశాస్త్రీయా న గృహ్ణీయాత్ I తథా చ బృహస్పతిః—

భాగో యద్ ద్విగుగాదూర్ధ్వం చక్రవృద్ధిశ్చ గృహ్యతే I

పూర్ణే చ సోదయం పశ్చాద్వార్ధుష్యం తద్విగర్హితమ్ II

కాత్యాయనః—

ఋణికేన కృతా వృద్ధిరధికా సంప్రకల్పితా I

ఆపత్కాలకృతా నిత్యం దాతవ్యా కారితా తథా II

అన్యథా కారితా వృద్ధిర్న దాతవ్యా కథంచన II౧౩౩II

ఋుణం దాతుమశక్తో యః కర్తుమిచ్ఛేత్పునః క్రియామ్ I

స దత్త్వా నిర్జితాం వృద్ధిం కరణం పరివర్తయేత్ ॥౧౫౪॥

యోఽధమర్ణో ధనదానాసామర్థ్యాత్పునర్లేఖ్యాదిక్రియాం కర్తుమిచ్ఛేత్స నిర్జితాముక్తమార్గేణ లక్ష్యతయాఽఽత్మసాత్కృతాం వృద్ధిం దత్త్వా కరణం లేఖ్యం పునః కుర్యాత్ ॥౧౫౪॥

అదర్శయిత్వా తత్రైవ హిరణ్యం పరివర్తయేత్ ।

యావతీ సంభవేద్ వృద్ధిస్తావతీం దాతుమర్హతి ॥౧౫౫॥

యది దైవగత్యా వృద్ధిహిరణ్యమపి సమయే దాతుం న శక్నోతి, తదా తద్ గృహీత్వైవ తత్రైవ పునః క్రియమాణే లేఖ్యాదౌ వృద్ధిహిరణ్యాదిశేషమారోపయేత్ । యత్ప్రమాణం చక్రవృద్ధిధనం తదానీం సంభవతి, తద్దాతుమర్హతి ॥౧౫౫॥

చక్రవృద్ధిం సమారూఢో దేశకాలవ్యవస్థితః ।

అతిక్రామన్దేశకాలౌ న తత్ఫలమవాప్నుయాత్ ॥౧౫౬॥

చక్రవృద్ధిశబ్దేనాత్ర చక్రవచ్ఛకటాదిభరరూపా వృద్ధిరభిమతా । చక్రవృద్ధిమాశ్రిత ఉత్తమణౌ దేశకాలవ్యవస్థితో యది వారాణసీపర్యన్తం లవణాది శకటేన వహామి తదా సమేదం యద్ధనం దాతవ్యమితి వేతనరూపదేశవ్యవస్థితిః । యది మాసం యావద్వహామి తదా మాసం యద్ధనం దాతవ్యమితి కాలవ్యవస్థితిః । ఏవమభ్యుపగతదేశకాలనియమస్థౌ దేశకాలౌ దైవాదపూరయన్శకటాదినా వహన్ లాభరూపఫలం సకలం న ప్రాప్నోతి ॥౧౫౬॥

అపి తు —

సముద్రయానకుశలా దేశకాలార్థదర్శినః ।

స్థాపయన్తి తు యాం వృద్ధిం సా తత్రాధిగమం ప్రతి ॥౧౫౭॥

స్థలపథజలపథయానే నిపుణా ఇయద్ దేశపర్యన్తమియత్కాలపర్యన్తమూహ్యమానే సతి ఏతావాంల్లాభో గ్రహీతుం యుక్త ఇత్యేవం దేశలాభధనజ్ఞా వణిగాదయో యాం వృద్ధిం తథావిషయే చావస్థాపయన్తి, సైవ తత్ర వ్యవస్థా, తత్రాధిగమం ధనప్రాప్తిం ప్రతి ప్రమాణమ్ ॥౧౫౭॥

యో యస్య ప్రతిభూస్తిష్ఠేద్దర్శనాయేహ మానవః ।

అదర్శయన్స తం తస్య ప్రయచ్ఛేత్స్వధనాద్ఋణమ్ ॥౧౫౮॥

యో మనుష్యో యస్య దర్శనాయ ప్రతిభూస్తిష్ఠేత్ ధనదానకాలే మమాయమధమర్ణో దర్శనీయ ఇతి, తం తస్మిన్కాల ఉత్తమర్ణస్యాదర్శయంస్తద్ధనం దాతుం యతేత ॥౧౫౮॥

ప్రాతిభావ్యం వృథాదానమాక్షికం సౌరికం చ యత్ ।

దణ్డశుల్కావశేషం చ న పుత్రో దాతుమర్హతి ॥౧౫౯॥

ప్రతిభూత్వేన యద్ దేయం ధనం తత్ప్రాతిభావ్యం, వృథాదానం పరిహాసనిమిత్తం భణ్డాదిభ్యో దేయత్వేన పిత్రాఙ్గీకృతం ద్యూతనిమిత్తం సురానిమిత్తం చ, యద్ దేయం దణ్డం దణ్డనిమిత్తం, శుక్లం ఘట్టాదిదేయం తదవశేషం చ పితృసమ్బన్ధినం పితరి మృతే। పుత్రో దాతుం నార్హతి ॥౧౫౯॥

దర్శనప్రాతిభావ్యే తు విధిః స్యాత్పూర్వచోదితః ।

దానప్రతిభువి ప్రేతే దాయాదానపి దాపయేత్ ॥౧౬౦॥

సురానిమిత్తం చ యద్ దేయం దణ్డం ప్రాతిభావ్యం న పుత్రో దాతుమర్హతీతి యోఽయం పూర్వోపదేశః । స దర్శనప్రతిభువః పితుర్ద్రియో జ్ఞేయః । దానప్రతిభువి తు పితరి మృతే పుత్రం ఋణం దాపయేత్ ॥౧౬౦॥

అదాతరి పునర్దాతా విజ్ఞాతప్రకృతావృణమ్ ।

పశ్చాత్ప్రతిభువి ప్రేతే పరోప్సేత్కేన హేతునా ॥౧౬౧॥

అదాతరి దానప్రతిభువోఽన్యస్మిన్దర్శనప్రతిభువి ప్రత్యయప్రతిభువి వా విజ్ఞాతప్రాతిభా-వ్యకారణమూలశోధనోచితధనగ్రహణం యస్య తస్మిన్మృతే దాతోత్తమర్ణః పశ్చాత్కేన హేతునా ధనం ప్రాప్తుమిచ్ఛేత్ ॥౧౬౧॥

ప్రతిభువో మృతత్త్వాత్తత్పుత్రస్య చాదానప్రతిభూత్వేనాదాతృత్వాదిత్యాశఙ్క్యాహ—

నిరాదిష్టధనశ్చేత్తు ప్రతిభూః స్యాదలంధనః ।

స్వధనాదేవ తద్దద్యాన్నిరాదిష్ట ఇతిం స్థితిః ॥౧౬౨॥

అసౌ దర్శనప్రతిభూః ప్రత్యయప్రతిభూర్వా యది నిరాదిష్టధనోఽధమర్ణేన నిసృష్టధనో యావతా ధనేనాసౌ ప్రతిభూస్తచ్ఛోధనపర్యాప్తధనస్తదాత్మధనాదేవ తద్ధనం నిరాదిష్టోఽత్ర నిరాదిష్టధనపుత్రో లక్షణయోచ్యతే । ఋణముత్తమర్ణాయ దద్యాదితి శాస్త్రసమ్ప్రదాయః ॥౧౬౨॥

మత్తోన్మత్తార్తాధ్యధీనైర్బాలేన స్థవిరేణ వా ।

అసంబద్ధకృతశ్చైవ వ్యవహారో న సిద్ధ్యతి ॥౧౬౩॥

మద్యాదినా మత్తః, ఉన్మత్తో, వ్యాధ్యాదిపీడితోఽపహతోఽస్వతన్త్రబాలవృద్ధైరస్వతన్త్రత్వేన పితృమాతృనియుక్తాదివ్యతిరేకేణ కృతఋణాదానవ్యవహారో న సిధ్యతి ॥౧౬౩॥

సత్యా న భాషా భవతి యద్యపి స్యాత్ప్రతిష్ఠితా।

బహిశ్చేద్భాష్యతే ధర్మాన్నియతాద్వ్యావహారికాత్ ॥౧౬౪॥

ఇదం మయానుష్ఠేయమిత్యేవమాదికా భాషా లేఖ్యాదినా స్థిరీకృతాఽపి యది శాస్త్రీయధర్మాత్పారమ్పర్యాత్సద్వ్యవహారాచ్చ బహిర్భాష్యతే, సా సత్యా న భవతి తదర్థో నానుష్ఠేయః ॥౧౬౪॥

యోగాధమనవిక్రీతం యోగదానప్రతిగ్రహమ్ ।

యత్ర వాఽప్యుపధిం పశ్యేత్తత్సర్వే వినివర్తయేత్ ॥౧౬౫॥

యోగశబ్దశ్ఛలవాచీ । ఛలేన యే బన్ధకవిక్రయదానప్రతిగ్రహాః క్రియన్తే, న తత్త్వతోఽన్యత్రాపి నిక్షేపాదౌ యన్న ఛద్మ జానీయాత్ । వస్తుతాం యత్ నిక్షేపాది న కృతం, తత్సర్వం నివర్తతే ॥౧౬౫॥

గ్రహీతా యది నష్టః స్యాత్కుటుమ్బార్థ కృతో వ్యయః ।

దాతవ్యం బాన్ధవైస్తత్స్యాత్ప్రవిభక్తైరపి స్వతః ॥౧౬౬॥

ఋణగ్రహీతా యది మృతః స్యాత్తేన పూర్వవిభక్తావిభక్తసర్వభ్రాతృకుటుమ్బసమ్బధనార్థం తద్ధణవ్యయః కృతః, తదా తదృణం విభక్తైరవిభక్తైశ్చ స్వధనాద్దాతవ్యమ్ ॥౧౬౬॥

కుటుమ్బార్థోఽధ్యధీనోఽపి వ్యవహారం యమాచరేత్ ।

స్వదేశే వా విదేశే వా తం జ్యాయాన్న విచాలయేత్ ॥౧౬౭॥

తద్దేశస్థే దేశాన్తరస్థే వా స్వామితి స్వామిసమ్బన్ధికుటుమ్బవ్యయనిమిత్తం దాసోఽపి యద్ ఋణాదానాది కుర్యాత్స్వామీ తత్తథాప్యనుమన్యేత ॥౧౬౭॥

బలాద్దత్తం బలాద్ భుక్తం వలాద్యచ్చాపి లేఖితమ్ ।

సర్వాన్వలకృతానర్థానకృతాన్మనురబ్రవీత్ ॥౧౬౮॥

బలాద్దత్తమప్రతిగ్రాహ్యాది, బలాద్భుక్తం భూమ్యాది, బలాల్లేఖితం చక్రవృద్ధిపత్రాది । ప్రదర్శనం చైతత్ । సర్వాన్బలకృతాన్వ్యవహారాన్నివర్తనీయాన్మనురాహ ॥౧౬౮॥

త్రయః పరార్థే క్లిశ్యన్తి సాక్షిణః ప్రతిభూః కులమ్ ।

చత్వారస్తూపచీయన్తే విష ఆఢ్యో వణిజ్ నృపః ॥౧౬౯॥

సాక్షిణః, ప్రతిభుః, కులం చ ధర్మార్థవ్యవహారదృష్టారస్త్రయ ఏతే పరార్థే క్లేశననుభవన్తి । తస్మాద్వలేన సాక్ష్యం, ప్రాతిభావ్యం, వ్యవహారేక్షణం చ నాఙ్గీకారయితవ్యాః । చత్వారః పునః బ్రాహ్మణోత్తమర్ణవణిగ్రాజానః పరార్థం దానఫలోపాదానఋణద్రవ్యార్పణవిక్రయవ్యవహారేక్షణరూపం కుర్వాణా ధనోపచయం ప్రాప్నువన్తి । తస్మాద్విప్రో దాతారం, ఆఢ్యోఽధమర్ణం, వణిక్ క్రేతారం, రాజా వ్యవహర్తారం బలేన న ప్రవర్తయేత్ । పూర్వశ్లోకాభిహితబలనిషేధస్యైవాయం ప్రపఞ్చః ॥౧౬౯॥

అనాదేయం నాదదీత పరిక్షీణోఽపి పార్థివః ।

న చాదేయం సమృద్ధోఽపి సూక్ష్మమప్యర్థముత్సృజేత్ ॥౧౭౦॥

క్షీణధనోఽపి రాజా నాగ్రాహ్యమర్థం గృహ్ణీయాత్। సమృద్ధోఽపి స్వల్పమపి గ్రాహ్యం ధనం న త్యజేత్ ॥౧౭౦॥

అనాదేయస్య చాదానాదాదేయస్య చ వర్జనాత్ ।

దౌర్బల్యం ఖ్యాప్యతే రాజ్ఞః స ప్రేత్యేహ చ నశ్యతి ॥౧౭౧॥

అగ్రాహ్యగ్రహణాచ్ఛాస్త్రీయగ్రాహ్యపరిత్యాగాచ్చ రాజ్ఞః పౌరైరసామర్థ్యం ఖ్యాప్యతే । తతశ్చ స ప్రేత్యాధర్మేణ నరకాదిభోగాదిహాకీర్త్యా వినశ్యతి ॥౧౭౧॥

స్వాదానాద్వర్ణసంసర్గాత్త్వబలానాం చ రక్షణాత్ ।

బలం సంజాయతే రాజ్ఞః స ప్రేత్యేహ చ వర్ధతే ॥౧౭౨॥

న్యాయధనగ్రహణాద్వర్ణానాం సజాతీయైః శాస్త్రీయపరిణయనాదిసమ్బన్ధాత్ । యద్వా వర్ణసంసర్గాద్వర్ణైసంస్కారాదిత్యత్రాపి రక్షణాదితి యోజనీయమ్ । ప్రజానాం దుర్బలానాం బలవద్భ్యోఽపి రక్షణాత్సామర్థ్యముపజాయతే నృపస్య । తతశ్చాసావిహలోకపరలోకయోశ్చ వర్ధతే ॥౧౭౨॥

యత ఏవమ్—

తస్మాద్యమ ఇవ స్వామీ స్వయం హిత్వా ప్రియాప్రియే ।

వర్తేత యామ్యయా వృత్త్యా జితక్రోధో జితేన్ద్రియః ॥౧౭౩॥

తస్మాద్యమ ఇవ రాజా వశీకృతక్రోధో జితేన్ద్రియః స్వకీయేఽపి ప్రియాప్రియే పరిత్యజ్య యమస్య చేష్టయా సర్వత్ర సామ్యరూపయా వర్తేత ॥౧౭౩॥

యస్త్వధర్మేణ కార్యాణి మోహాత్కుర్యాన్నరాధిపః ।

అచిరాత్తం దురాత్మానం వశే కుర్వన్తి శత్రవః ॥౧౭౪॥

యః పునర్నృపతిర్లోభాదిష్వవహారాదధర్మేణ వ్యవహారదర్శనాదీని కార్యాణి కురుతే, తం దుష్టచిత్తం ప్రకృతిపౌరవిరాగాత్క్షిప్రమేవ శత్రవో నిగృహ్ణన్తి ॥౧౭౪॥

కామక్రోధౌ తు సంయమ్య యోఽర్థాన్ధర్మేణ పశ్యతి ।

ప్రజాస్తమనువర్తన్తే సముద్రమివ సిన్ధవః ॥౧౭౫॥

యో రాజా రాగద్వేషౌ విహాయ ధర్మేణ కార్యాణి నిరూపయతి తం రాజానం ప్రజా భజన్తే, సముద్ర–

మివ నద్యః । నద్యో యథా సముద్రాన్న నివర్తన్తే తనైవైకతాం యాన్తి, ప్రజా అపి తస్మాన్నృపాదని–వర్తిన్యస్తదేకతానా భవన్తీతి సామ్యమ్ ॥౧౭౫॥

యః సాధయన్తం ఛన్దేన వేదయేద్ధనికం నృపే ।

స రాజ్ఞా తచ్చతుర్భాగం దాప్యస్తస్య చ తద్ధనమ్ ॥౧౭౬॥

యోఽధమర్ణో రాజవల్లభోఽహమితి గర్వాదుత్తమర్ణం స్వేచ్ఛయా ధనం సాధయన్తం నృపే నివేదయేత్, స రాజ్ఞా ఋణచతుర్థభాగం దణ్డ్యః, తస్య తద్ధనం దాపనీయమ్ ॥౧౭౬॥

కర్మణాఽపి సమం కుర్యాద్ధనికాయాధమర్ణికః ।

సమోఽవకృష్టజాతిస్తు దద్యాచ్ఛ్రేయాంస్తు తచ్ఛనైః ॥౧౭౭॥

సమానజాతిరపకృష్టజాతిశ్చాధమర్ణో ధనాభావే సతి స్వజాత్యనురూపకర్మకరణేనాపి సమం కుర్యాత్ । నివృత్తోత్తసమర్ణాధర్ణవ్యపదేశతయా ధనికలమమాత్మానం కుర్యాత్ । సమజాతిరత్ర బ్రాహ్మణేతరః, కర్మణా క్షత్రవిట్ఛూద్రాన్సమానజాతీయాన్ "హీనాంస్తు దాపయేత్" ఇతి కాత్యాయనేన విశేషితత్వాత్ । శ్రేయాన్పునరుత్కృష్టజాతిర్న కర్మ కారయితవ్యః, కిన్తు శనైః శనైర్యథాసమ్భవం తద్ధనం దద్యాత్ ॥౧౭౭॥

అనేన విధినా రాజా మిథో వివదతాం నృణామ్ ।

సాక్షిప్రత్యయసిద్ధాని కార్యాణి సమతాం నయేత్ ॥౧౭౮॥

అనేన ప్రోక్తప్రకారేణ పరస్పరం వివదమానానామర్థిప్రత్యర్థినాం సాక్ష్యాదిప్రమాణేన నిర్ణీతార్థాని కార్యాణి విప్రతిపత్తిఖణ్డనేన రాజా సమీకుర్యాత్ ॥౧౭౮॥

కులజే వృత్తసంపన్నే ధర్మజ్ఞే సత్యవాదిని ।

మహాపక్షే ధనిన్యార్యే నిక్షేపం నిక్షిపేద్ బుధః ॥౧౭౯॥

సత్కులప్రసూతే, సదాచారవతి, ధర్మవేదిని, సత్యాభిధాయిని, బహుపుత్రాదిపరిజనే, ఋజుప్రకృతౌ మనుష్యే వ్యభిచారాభావాన్నిక్షేప స్థాపయేత్ ॥౧౭౯॥

యో యథా నిక్షిపేద్ధస్తే యమర్థం యస్య మానవః ।

స తథైవ గ్రహీతవ్యో యథా దాయస్తథా గ్రహః ॥౧౮౦॥

యో మనుష్యో యేన ప్రకారేణ ముద్రారహితం సముద్రం వా ససాక్షికమసాక్షికం వా యమర్థం సువర్ణాదియస్య హస్తే నిక్షిపేత్సోఽర్థస్తేన నిక్షేప్త్రా తథైవ గ్రాహ్యో, యస్మాద్యేన ప్రకారేణ సమర్పణం తేనైవ ప్రకారేణ గ్రహణం న్యాయ్యమ్ । సముద్రస్థాపితసువర్ణాదేర్నిక్షేప్త్రా స్వయమేవ ముద్రాం భిత్వా యదా వదతి మమేదం తులయిత్వా సమర్పయేత్యభిధానం దణ్డాద్యర్థమ్ ॥౧౮౦॥

యో నిక్షేపం యాచ్యమానో నిక్షేప్తుర్న ప్రయచ్ఛతి ।

స యాచ్యః ప్రాడ్వివాకేన తన్నిక్షేప్తురసన్నిధౌ ॥౧౮౧॥

యః పురుషో దేహి మే నిక్షిప్తం హిరణ్యాది ద్రవ్యమిత్యేవం నిక్షేప్త్రా ప్రార్థ్యమానస్తస్య యదా న స సర్పయతి, తదా నిక్షేప్త్రా జ్ఞాపితే ప్రాడ్వివాకేన తస్య నిక్షేప్తురసన్నిధౌ యాచనీయః ॥౧౮౧॥

కిం కృత్వా, కి యాచనీయ ? ఇత్యాహ —

సాక్ష్యభావే ప్రణిధిభిర్వయోరూపసమన్వితైః ।

అపదేశైశ్చ సంన్యస్య హిరణ్యం తస్య తత్త్వతః ॥౧౮౨॥

ప్రథమనిక్షేపే సాక్ష్యభావే స్వకీయసభ్యైశ్చారపురుషైరతిక్రాన్తబాల్యైః సౌమ్యాదిభిర్నృపోపద్రవా–దివ్యాజాభిధాయిభిర్హిరణ్యాని తత్త్వేన తత్ర నిక్షేపయిత్వా తైరేవ చారపురుషైః స నిక్షేపధారీ ప్రాడ్వివాకేన చారపురుషనిక్షిప్తసువర్ణం యాచ్యః ॥౧౮౨॥

స యది ప్రతిపద్యేత యథాన్యస్తం యథాకృతమ్ ।

న తత్ర విద్యతే కించిద్యత్పరైరభియుజ్యతే ॥౧౮౩॥

స నిక్షేపధారీ యథాన్యస్తం సముద్రం వా యథాకృతం కటకముకుటాకారేణ రచితం యది తథైవ ప్రతిపద్యతే, సత్యమస్తి గృహ్యతామితి, తదా పరేణ పూర్వనిక్షేప్త్రా ప్రాడ్వివాకవేదినా యన్నిక్షిప్తమిత్యభియుజ్యతే తత్ర న కిఞ్చిదస్తీతి జ్ఞాతవ్యమ్ ॥౧౮౩॥

తేషాం న దద్యాద్యది తు తద్ధిరణ్యం యథావిధి ।

ఉభౌ నిగృహ్య దాప్యః స్యాదితి ధర్మస్య ధారణా ॥౧౮౪॥

తేషాం చారపురుషాణాం యన్నిక్షిప్తం హిరణ్యం యథాన్యస్తం యది తన్న దద్యాత్తదా ద్వావపి నిక్షేపౌ జ్ఞాపకచారసమ్బన్ధినౌ సమీప్ద్య దాపనీయః స్యాదిత్యేవంరూపో ధర్మస్య ధారాణా నిశ్చయః । "యో నిక్షేపమ్" (మ. స్మృ. ౮-౧౮౧-౮౪) ఇత్యాదిశ్లోకచతుష్టయస్య చేద్ధశ ఏవ పాఠక్రమో సేవాతిథిభోజదేవాదిభిర్నిశ్చితః । గోవిన్దరాజేన తు "సాక్ష్యమాత్రే ప్రణిధిభిః" (స. స్మృ. ౮-౧౮౨) ఇతి శ్లోకోఽన్త ఏవ పఠితః, తదా చ నార్థసఙ్గతిః, న వా వృద్ధామ్నాయాదరః ॥౧౮౪॥

నిక్షేపోపనిధీ నిత్యం న దేయౌ ప్రత్యనన్తరే ।

నశ్యతో వినిపాతే తావనిపాతే త్వనాశినౌ ॥౧౮౫॥

నిక్షిప్యత ఇతి నిక్షేపః । ముద్రాఙ్కితమగణితం వా యన్నిధీయతే స ఉపనిధిః । బ్రాహ్మణపరివ్రాజకవదుపదేశభేదః । తౌ నిక్షేపోపర్నిధీ నిక్షేప్తర్యుపనిధాతరి జీవతి

ప్రత్యనన్తరే వదీయపుత్రాదౌ తదనన్తరే తద్ధనావికారిణి కదాచిన్న నిక్షేపధారిణా దేయౌ । యతస్తస్య పుత్రాదేరపి పితురసమర్పణవినాశే తౌ నిక్షేపోపనిధీ నశ్యతః । పుత్రాదేః పితుశ్చ పునరవినాశే సమర్పణే చ కదాచిదవినాశినౌ స్యాతామ్ । తస్మాదనర్థసందేహాన్న దేయౌ ॥౧౮౫॥

స్వయమేవ తు యో దద్యాన్మృతస్య ప్రత్యనన్తరే ।

న స రాజ్ఞా నియోక్తవ్యో న నిక్షేప్తుశ్చ బన్ధుభిః ॥౧౮౬॥

నిక్షేప్తుర్మృతస్య నిక్షేపధారీ తద్ధనాధికారిణి పుత్రాదౌ తదనభ్యర్థితః స్వయమేవ యః సమర్పయతి, స రాజ్ఞా నిక్షేప్తుః పుత్రాదిభిర్వాఽన్యదపి త్వయి నిక్షిప్తమస్తీతి నాక్షేప్తవ్యః ॥౧౮౬॥

యది కథఞ్చిద్ భ్రాన్తిః స్యాత్తదా—

అచ్ఛలేనైవ చాన్విచ్ఛేత్తమర్థం ప్రీతిపూర్వకమ్ ।

విచార్య తస్య వా వృత్తం సామ్నైవ పరిసాధయేత్ ॥౧౮౭॥

తత్రస్థే ధనాన్తరసద్భావలక్షణవాక్ఛలాదిపరిహారేణైవ ప్రీతిపూర్వకం నిశ్చినుయాత్, న తు ఝటితి దివ్యాదిదానేన । తస్య నిక్షేపధారిణః శీలమవేక్ష్య ధార్మికోఽయమితి జ్ఞాత్వా సామప్రయోగేణ నిశ్చినుయాత్ ॥౧౮౭॥

నిక్షేపేష్వేషు సర్వేషు విధిః స్యాత్పరిసాధనే ।

సముద్రే నాప్నుయాత్కిఞ్చిద్యది తస్మాన్న సంహరేత్ ॥౧౮౮॥

సర్వేషు నిక్షేపేష్వపక్రియమాణేష్వేవ "సాక్ష్యభావే" (మ. స్మృ. ౮-౧౮౨) ఇత్యాదిపూర్వోక్తవిధిర్నిర్ణయసిద్ధౌ స్యాత్ । ముద్రితాదౌ పునస్తస్య నిక్షేపధారీ యది ప్రతిముద్రాదినా న కిమప్యపహరేత్తదా తస్మిన్నపి తేన కిం దూషణం ప్రాప్నుయాత్ ॥౧౮౮॥

చౌరైర్హృతం జలేనోఢమగ్నినా దగ్ధమేవ వా ।

న దద్యాద్యది తస్మాత్స న సంహరతి కిఞ్చన ॥౧౮౯॥

చౌరర్ముషితం, ఉదకేన దేశాన్తరం ప్రాపితం, అగ్నినా వా దుగ్ధం నిక్షేపం నిక్షేపధారీ న దద్యాత్ । యది స్వయం తస్మాన్న కిఞ్చిదవ్యపహరతి ॥౧౮౯॥

నిక్షేపస్యాపహర్తారమనిక్షేప్తారమేవ చ

సర్వైరుపాయైరన్విచ్ఛేచ్ఛపథైశ్చైవ వైదికైః ॥౧౯౦॥

నిక్షేపస్యాపహ్నోతారమనిక్షిప్య యాచితారం సర్వైః సామాదిభిరుపాయైర్వైదికైశ్చ శపథైరగ్నిహరణాదిభిర్నృపో నిరూపయేత్ ॥౧౯౦॥

యో నిక్షేపం నార్పయతి యశ్చానిక్షిప్య యాచతే ।

తావుభౌ చౌరవచ్ఛాస్యౌ దాప్యౌ వా తత్సమం దుమమ్ ॥౧౯౧॥

నిక్షిప్తధనం యో న సమర్పయతి, యశ్చానిక్షిప్తం ప్రార్థయతి, తౌ ద్వౌ సువర్ణమణిముక్తాదౌ మహతి విషయే చౌరవద్దణ్డయౌ, స్వల్పవిషయే తాస్రాదౌ తత్సమం దణ్డనీయౌ ॥౧౯౧॥

నిక్షేపస్యాపహర్తారం తత్సమం దాపయేద్ధమమ్ ।

తథోపనిధిహర్తారమవిశేషేణ పార్థివః ॥౧౯౨॥

నిక్షేపాపహారిణం నిక్షిప్తసమధనం దణ్డయేత్ । సమశిష్టత్వాదనిక్షిప్య యాచితారమపి । న చ పునరుక్తిః, మహత్యపరాధే బ్రాహ్మణేతరస్య చౌరవదితి పూర్వశ్లోకేన శారీరదణ్డస్యాపి ప్రాప్తౌ తన్నివృత్త్యర్థమిదమ్, దాపయేదితి ధనదణ్డనియమాత్ । న చానేన పూర్వశ్లోకవైయర్థ్యమ్, అస్య ప్రథమాపరాధవిషయత్వాత్పూర్వోక్తే చాభ్యాసే చౌరోక్తమహాసాహసాదిధనదణ్డావరోధకత్వాత్ । ఉపనిధిర్ముద్రాదిచిహ్నితం నిహితధనం, తస్యాపహర్తారం కథితవిశేషణం రాజా దణ్డయేత్ ॥౧౯౨॥

ఉపధాభిశ్చ యః కశ్చిత్పరద్రవ్యం హరేన్నరః ।

ససహాయః స హన్తవ్యః ప్రకాశం వివిధైర్వధైః ॥౧౯౩॥

రాజా త్వయి రుష్టస్తస్మాత్త్వాం రక్షామి మమ ధనం దేహి, ధనధాన్యాదిలోభోపకరణం వాఽనృతమభిధాయ, ఛద్మభిర్యః పరద్రవ్యం గృహ్ణాతి, స ఛద్మధనసహకారిసహితో బహుజనసమక్షం కరచరణశిరశ్ఛేదాదిభిర్నానాప్రకారైర్వధోపాయై రాజ్ఞా హన్తవ్యః ॥౧౯౩॥

నిక్షేపో యః కృతో యేన యావాంశ్చ కులసన్నిధౌ ।

తావానేవ స విజ్ఞేయో విబ్రువన్దణ్డమర్హతి ॥౧౯౪॥

యః సువర్ణాదిర్యావత్పరపరిమితో యేన సాక్షిసమక్షం నిక్షేపః కృతస్తత్ర పరిమాణాదివిప్రతిపత్తౌ సాక్షివచనాత్తావానేవ విజ్ఞాతవ్యః । విప్రతిపత్తిం కుర్వన్నప్యేతదుక్తానుసారేణ దణ్డం దాప్యః ॥౧౯౪॥

మిథో దాయః కృతో యేన గృహీతో మిథ ఏవ వా ।

మిథ ఏవ ప్రదాతవ్యో యథా దాయస్తథా గ్రహః ॥౧౯౫॥

రహసి యేన నిక్షేపోఽర్పితో నిక్షేపధారిణా చ రహస్యేవ గృహీతః, స నిక్షేపో రహస్యేవ ప్రత్యర్పణీయః, న ప్రత్యర్పణే సాక్ష్యపేక్షా । యస్మాద్యేనైవ ప్రకారేణ దానం తేనైవ ప్రకారేణ ప్రత్యర్పణం దాతవ్యమితి శ్రవణాన్నిక్షేపధారిణోఽయం నియమవిధిః । "యో యథా నిక్షిపేద్ధస్తే" (మ. స్మృ. ౮-౧౮౦) ఇతి తు నిక్షేప్తుర్నియమార్థం, గ్రహీతవ్య ఇతి శ్రవణాత్, అతో న పౌనరుక్త్యమ్ ॥౧౯౫॥

నిక్షిప్తస్య ధనస్యైవం ప్రీత్యోపనిహితస్య చ ।

రాజా వినిర్ణయం కుర్యాదక్షిణ్వన్న్యాసధారిణమ్ ॥౧౯౬॥

రాజ్ఞా నిక్షిప్తస్య ధనస్యాముద్రస్య ముద్రాదియుతస్య వోపనిధిరూనస్య తథా ప్రీత్యా కతిచిత్కాలం భోగార్థమర్పితస్యానేనోక్తప్రకారేణ న్యస్తధనధారిణమపీడయన్నిర్ణయం కుర్యాత్ ॥౧౯౬॥

విక్రీణీతే పరస్య స్వం యోఽస్వామీ స్వామ్యసంమతః ।

న తం నయేత సాక్ష్యం తు స్తేనమస్తేనమానినమ్ ॥౧౯౭॥

అస్వామీ యః స్వామినా చాననుమతః పరకీయం ద్రవ్యం విక్రీణీతే, వస్తుతశ్చోరమచౌరమాత్మానం మన్యమానం తం సాక్షిత్వం న కారయేత్ । న కుత్రచిదపి ప్రమాణీకుర్యాదిత్యర్థః ॥౧౯౭॥

అవహార్యో భవేచ్చైవ సాన్వయః షట్శతం దమమ్ ।

నిరన్వయోఽనపసరః ప్రాప్తః స్యాచ్చౌరకిల్బిషమ్ ॥౧౯౮॥

ఏవ పరస్వవిక్రయీ యది స్వామినో భ్రాత్రాదిరూపత్వేన సాన్వయః సమ్బన్ధీ భవతి, తదా షట్ పణశతాన్యవహార్యౌ దణ్డనీయః । యది పునః స్వామినః సమ్బన్ధీ న భవతి, అనపసరశ్చ స్యాత్, అపసరస్యనేనాస్మాత్సకాశాద్ధనమిత్యపసరః ప్రతిగ్రహక్రయాదిః, స యస్య స్వామిసమ్బన్ధిపుత్రాదేః సకాశాన్నాస్తి, తదా చౌరసమ్బన్ధి పాపం ప్రాప్నోతి । తద్వద్దణ్డనీయ ఇత్యర్థః ॥౧౯౮॥

అస్వామినో కృతో యస్తు దాయో విక్రయ ఏవ వా ।

అకృతః స తు విజ్ఞేయో వ్యవహారే యథా స్థితిః ॥౧౯౯॥

[అనేన విధినా శాస్తా కుర్వన్నస్వామివిక్రయమ్ ।

అజ్ఞానజ్ఞానపూర్వం తు చౌరవద్దణ్డమర్హతి ॥౧౫॥]

అస్వామినా యత్కృతం యద్ధన్తం విక్రీతం వా, తదకృతమేవ బోద్ధవ్యమ్ । వ్యవహారే యథా మర్యాదా తథా కృతం న భవతీత్యర్థః ॥౧౯౯॥

సమ్భోగో దృశ్యతే యత్ర న దృశ్యేతాగమః క్వచిత్ ।

ఆగమః కారణం తత్ర న సంభోగ ఇతి స్థితిః ॥౨౦౦॥

యస్మిన్ వస్తుని సంభోగో విద్యతే క్రయాదిరూపస్త్వాగమో నాస్తి, తత్ర ప్రథమపురుషగోచర ఆగత ఏవ ప్రమాణం, న సంభోగ ఇతి శాస్త్రమర్యాదా ॥౨౦౦॥

విక్రయాద్యో ధనం కిఞ్చిద్ గృహ్ణీయాత్కులసన్నిధౌ ।

క్రయేణ స విశుద్ధం హి న్యాయతో లభతే ధనమ్ ॥౨౦౧॥

విక్రీయతేఽస్మిన్నితి విక్రయదేశో విక్రయః, తతో యత్క్రేయధనం కిఞ్చిద్వ్యవహర్తృసమూహసమక్షం కియతేఽనేనేతి క్రయో మూల్యం తేన యస్మాద్ గృహ్ణీయాత్ । అతో న్యాయత ఏవాస్వామివిక్రేతృసకాశాత్క్రయణాద్విశుద్ధం ధనం లభతే ॥౨౦౧॥

అథ మూలమనాహార్యం ప్రకాశక్రయశోధితః ।

అదణ్డ్యో ముచ్యతే రాజ్ఞా నాష్టికో లభతే ధనమ్ ॥౨౦౨॥

అథ మూలమస్వామీ విక్రేతా మరణాద్ దేశాన్తరాదిగమనాదినా వా హర్తుం న శక్యతే ప్రకాశక్రయణే చాసౌ నిశ్చితస్తదా దణ్డానర్హ ఏవ క్రేతా రాజ్ఞా ముచ్యతే । నష్టధనస్వామీ చ యదస్వామినా విక్రీతం ద్రవ్యం తత్క్రేతుర్హస్తాల్లభ్యతే । అత్ర చ విషయోఽర్ధమూల్యం క్రేతుర్దత్త్వా స్వధనం స్వామినా గ్రాహ్యమ్ । తదాహ బృహస్పతిః—

"వణిగ్వీథీపరిగతం విజ్ఞాత్తం రాజపూరుషైః ।

అవిజ్ఞాతాశ్రయాత్క్రీతం విక్రేతా యత్ర వా మృతః ॥

స్వామీ దత్త్వాఽర్ధమూల్యం తు ప్రగృహ్ణీయాత్స్వకం ధనమ్ ।

అర్ధం ద్వయోరపహృతం తత్ర స్యాద్వ్యవహారతః ॥౨౦౨॥

నాన్యదన్యేన సంసృష్టరూపం విక్రయమర్హతి ।

న చాసారం న చ న్యూనం న దూరేణ తిరోహితమ్ ॥౨౦౩॥

కుఙ్కుమాది ద్రవ్యం కుసుమ్భాదినా మిశ్రీకృత్య న విక్రేతవ్యమ్ । న చాసారం సారమిత్యభిధాయ । న చ తులాదినా న్యూనమ్ । న పరోక్షావస్థితమ్ । న రాగాదినా స్థగితరూపమ్ । అత్రాస్వామవి క్రయసాదృశ్యాదస్వామివిక్రయే దణ్డ ఏవ స్యాత్ ॥౨౦౩॥

అన్యాం చేద్దర్శయిత్వాఽన్యా వోఢుః కన్యా ప్రదీయతే ।

ఉభే త ఏక శుల్కేన వహేదిత్యబ్రవీన్మనుః ॥౨౦౪॥

శుల్కదేయాం శుల్కవ్యవస్థాకాలే నిరవద్యాం దర్శయిత్వా యది సావద్యా వరాయ దీయతే, తదా ద్వే

అపి కన్యే తేనైవైకేన శుల్కేనాసౌ వరః పరిణయేదితి మనురాహ। శుల్కగ్రహణపూర్వకకన్యాయా దానస్య విక్రయరూపత్వా దర్ధక్రయ విక్రయసాధర్మ్యేంణాస్యాత్రాభిధానమ్ ॥౨౦౪॥

నోన్మత్తాయా న కుష్ఠిన్యా న చ యా స్పృష్టమైథునా ।

పూర్వం దోషానభిఖ్యాప్య ప్రదాతా దణ్డమర్హతి ॥౨౦౫॥

ఉన్మత్తాయాస్తథా కుష్ఠవత్యా యా చానుభూతమైథునా తస్యా బ్రాహ్మణాదివివాహాత్పూర్వమున్మాదాదీన్దోషాన్వరస్య కథయిత్వా దణ్డార్హో న భవతి । తేనాకథనే దణ్డ ఇతి గమ్యతే । “యస్తు దోషవర్తీకన్యాం” (మ. స్మృ. ౮-౨౨౪) ఇతి వక్ష్యతి ॥౨౦౫॥

అథ సంభూయసముత్థానమాహ—

ఋత్విగ్యది వృతో యజ్ఞే స్వకర్మ పరిహాపయేత్ ।

తస్య కర్మానురూపేణ దేయోంఽశః సహ కర్తృభిః ॥౨౦౬॥

యజ్ఞే కృతవరణ ఋత్విక్ యది కిఞ్చిత్కర్మ కృత్వా వ్యాధ్యాదినా కర్మ త్యజతి, తదా తస్యేతరర్త్విగ్భిః పర్యాలోచ్య కృతానుసారేణ దక్షిణాంశో దేయః ॥౨౦౬॥

దక్షిణాసు చ దత్తాసు స్వకర్మ పరిహాపయన్ ।

కృత్స్నమేవ లభేతాంశమన్యేనైవ చ కారయేత్ ॥౨౦౭॥

మాధ్యందినసవనాదౌ దక్షిణాకాలే దక్షిణాసు దత్తాసు వ్యాధ్యాదినా కర్మ పరిత్యజన్న తు శాఠ్యాత్స కృత్స్నమేవ దక్షిణాభాగం లభేత । కర్మశేషం ప్రకృతమన్యేన కారయేత్ ॥౨౦౭॥

యస్మిన్కర్మణి యాస్తు స్యురుక్తాః ప్రత్యఙ్గదక్షిణాః ।

స ఏవ తా ఆదదీత భజేరన్సర్వ ఏవ వా ॥౨౦౮॥

యస్మిన్కర్మణ్యాధానాదౌ అఙ్గభఙ్గం ప్రతి యా దక్షిణా యత్సమ్బన్ధేన శ్రుతాః స్యుః, స ఏవ తా ఆదదీత న తత్తద్భాగమాత్రం సర్వే విభజ్య గృహ్ణీరన్నితి సంశయః ॥౨౦౮॥

అత్ర సిద్ధాన్తమాహ—

రథం హరేత చాధ్వర్యుర్బ్రహ్మాధానే వ వాజినమ్ ।

హోతా వాఽపి హరేదశ్వముద్గాతా చాప్యనః క్రయే ॥౨౦౯॥

కేషాఞ్చిచ్ఛాఖినామాధానేఽధ్వర్యవే రథో దేయత్వేనామ్నాయతే, బ్రహ్మణే వేగవానశ్వః, హోత్రే చాశ్వః, ఉద్గాత్రే సోమక్రయవహనశకటమ్, అతో వ్యవస్థామ్నానసామర్థ్యాద్యా దక్షిణా యత్సమ్బన్ధత్వేన శ్రూయతే స ఏవ తామాదదీత ॥౨౦౯॥

సమ్ప్రతిపత్తివిధానే దక్షిణావిభాగమాహ—

సర్వేషామర్ధినో ముఖ్యాస్తదర్ధేనార్ధినోఽపరే ।

తృతీయినస్తృతీయాంశాశ్చతుర్థాంశాస్తు పాదినః ॥౨౧౦॥

“తం శతేన దీక్షయతి” ఇతి శ్రూయతే । తత్ర సర్వేషాం షోడశానామృత్విజాం మధ్యే యే ముఖ్యా ఋత్విజో హోత్రధ్వర్యుబ్రహ్మోద్గాతారః సమగ్రదక్షిణాయాస్తేఽర్ధహరా అష్టచత్వారింశద్గోభాజో భవన్తి । అత ఏవ కాత్యాయనేన– “యద్ ద్వాదశాద్యేభ్యః” ఇతి ప్రత్యేకం ద్వాదశగోదానం విహితమ్ । యద్యపి తస్యార్ధే పఞ్చాశద్భవతి తథాపోహ న్యూనార్ధగ్రహణేనాపి ఇమేఽర్ధిన ఉచ్యన్తే, సామీణ్యాత్ । అపరే మైత్రావరుణప్రతిప్రస్థాతృబ్రాహ్మణాచ్ఛంసిప్రస్తోతారస్తే ముఖ్యర్త్విగ్గృహీతదక్షిణార్ధగ్రహణేనార్ధిత ఉచ్యన్తే । తృతీయినోఽచ్ఛావాక్నేష్టగ్నీధ్రప్రతిహర్తారస్తే ముఖ్యత్విగ్గృహీతస్య తృతీయమంశం లభన్తే । పాదినస్తు గ్రావస్తుదున్నేతృపోతృసుబ్రహ్మణ్యా, ఏతే ముఖ్యర్త్విగ్గృహీతస్య చతుర్థమంశం లభన్తే । ఏతచ్చ “షట్ షట్ ద్వితీయేభ్యశ్చతస్రశ్చతస్రశ్చ తృతీయేభ్యస్తిస్రస్తిస్రశ్చతుర్థేభ్యః” ఇతి సూత్రయతా కాత్యాయనేన స్ఫుటీకృతమ్ ॥౨౧౦॥

సమ్భూయ స్వాని కర్మాణి కుర్వద్భిరిహ మానవైః ।

అనేన విధియోగేన కర్తవ్యాంశప్రకల్పనా ॥౨౧౧॥

మిలిత్వా గృహనిర్మాణాదీని స్వకర్మాణి లోకే స్థపతిసుత్రధార్యాదిభిశ్చ మనుష్యః కువద్భిరనేన యజ్ఞదక్షిణావిధినాశ్రయణేన విజ్ఞానవ్యాపారాద్యపేక్షయా భాగకల్పనా కార్యా ॥౨౧౧॥

ఇదానీం దత్తానపకర్మాహ—

ధర్మార్థం యేన దత్తం స్యాత్కస్మైచిద్యాచతే ధనమ్ ।

పశ్చాచ్చ న తథా తత్స్యాన్న దేయం తస్య తద్భవేత్ ॥౨౧౨॥

యేన యాగాదికర్మార్థం కస్మైచిద్యాచమానాయ ధనం దత్తం ప్రతిశ్రుతం వా, పశ్చాచ్చ తద్ధతమసౌ యాగార్థం న వినియుఞ్జీత, తదా తద్దత్తమపి ధనం గ్రాహ్యం ప్రతిశ్రుతం చ న దేయమ్ । యదాహ గౌతమః— "ప్రతిశ్రుత్యాఽయధర్మసంయుక్తాయ న దద్యాత్" ॥౨౧౨॥

యది సంసాధయేత్తత్తు దర్పాల్లోభేన వా పునః ।

రాజ్ఞా దాప్యః సువర్ణం స్యాత్తస్య స్తేయస్య నిష్కృతిః ॥౨౧౩॥

యది తద్దత్తమసౌ గృహీత్వా లోభాదహఙ్కారాద్వా న త్యజతి, ప్రతిశ్రుతం వా ధనం బలేన గృహ్ణాతి, తదా తస్య చౌర్యపాపస్య సంశుద్ధయర్థం రాజ్ఞా స్వర్ణం దణ్డం దాపనీయో భవతి ॥౨౧౩॥

దత్తస్యైషోశితా ధర్మ్యా యథావదనపక్రియా ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి వేతనస్యానపక్రియామ్ ॥౨౧౪॥

ఏతద్వృత్తస్యాప్రతిపాదనం ధర్మాదనపేతం తదుక్తమ్ । అతోఽనన్తరం భృతేరసమర్పణాదికం వక్ష్యామి ॥

భృతో నార్తో న కుర్యాద్యో దర్పాత్కర్మ యథోదితమ్ ।

స దణ్డ్యః కృష్ణలాన్యష్టౌ న దేయం చాస్య వేతనమ్ ॥౨౧౫॥

యో భృతిపరిక్రీతో వ్యాఘ్యపీడితో యథానిరూపితం కర్మాహఙ్కారాన్న కుర్యాత్స కర్మానురూపేణ సుర్వణాదికృష్ణలాన్యష్టౌ దణ్డనీయః । వేతనం చాస్య న దేయమ్ ॥౨౧౫॥

ఆర్తస్తు కుర్యాత్స్వస్థః సన్ యథాభాషితమాదితః ।

స దీర్ఘస్యాపి కాలస్య తల్లభేతైవ వేతనమ్ ॥౨౧౬॥

యదా వ్యాధ్యాదిపీడయా కర్మ న కరోతి స్వస్థః సన్ యాద్ధగ్భాపితం తాదృశకర్మ కుర్యాద్వేతనం చ చిరకాలాదపి లభేతైవ ॥౨౧౬॥

యథోక్తమార్తః సుస్థో వా యస్తకర్మ న కారయేత్ ।

న తస్య వేతనం దేయమల్పోనస్యాపి కర్మణః ॥౨౧౭॥

యత్కర్స యథాభాషితం పీడితోఽన్యేన న కారయేత్సుస్థో వా న కుర్యాన్నాపి కారయేత్ తస్య కిఞ్చిచ్ఛేషస్య కృతస్య కర్మణోఽపి వేతనం న దేయమ్ ॥౨౧౭॥

ఏష ధర్మోఽఖిలేనోక్తో వేతనాదానకర్మణః ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి ధర్మం సమయభేదినామ్ ॥౨౨౮॥

ఏషా వ్యవస్థా వేతనాదానాఖ్యకర్మణో నిఃశేషేణోక్తా । అతోఽనన్తరం సంవిద్వ్యతిక్రమకారిణ్ణా దణ్డాదివ్యవస్థాం వదిష్యామి ॥౨౧౮॥

యో గ్రామదేశసఙ్ఘానాం కృత్వా సత్యేన సమ్విదమ్ ।

విసమ్వదేన్నరో లోభాత్తం రాష్ట్రాద్విప్రవాసయేత్ ॥౨౧౯॥

గ్రామదేశశబ్దాభ్యాం తద్వాసినో లక్ష్యన్తే । సఙ్ఘో వణిగాదిసమూహః, ఇదమస్మాభిః కర్త్తవ్యం

పరిహార్యతామిత్యేవంరూపం సంకేతం సత్యాదిశపథేన కృత్వా, తన్మధ్యే యో నరో లాభాదినా నిష్కామేత్తంరాజా రాష్ట్రాన్నిర్వాసయేత్ ॥౨౧౯॥

నిగృహ్య దాపయేచ్చైనం సమయబ్యభిచారిణమ్ ।

చతుఃసువర్ణాన్షణ్నిష్కాంశ్చతమానం చ రాజతమ్ ॥౨౨౦॥

అథ చైనం సంవిదధ్యతిక్రమకారిణం నియోధ్య చతురః సువర్ణాన్షణ్నిష్కాన్ప్రత్యేకం చతుఃసువర్ణపరిమితాన్ రాజతం చ శతమానం వింశత్యధికరక్తికాశతత్రయపరిమాణం త్రయమేతద్విషయలాఘవగౌరవాపేక్షయా సమన్వితం వ్యస్తం వా రాజా దణ్డం దాపయేత్ ॥౨౨౦॥

ఏతద్దణ్డవిధిం కుర్యాద్ధార్మికః పృథివీపతిః ।

గ్రామజాతిసమూహేషు సమయవ్యభిచారిణామ్ ॥౨౨౧॥

గ్రామేషు బ్రాహ్మణజాతిసమూహేషు సంవిద్వ్యతిక్రమకారిణామేతద్దణ్డవిధిం ధర్మప్రధానో రాజానుతిష్ఠేత్ ॥౨౨౧॥

క్రీత్వా విక్రీయ వా కిఞ్చిద్యస్యేహానుశయో భవేత్ ।

సోఽన్తర్దశాహాత్తద్ ద్రవ్యం దద్యాచ్చైవాదదీత వా ॥౨౨౨॥

క్రీత్వా విక్రీయ వా కిఞ్చిద్ ద్రవ్యం వినశ్చరరూపం స్థిరార్థం భూమితామ్రపట్టాది యస్య లోకే పశ్చాసత్తాపో జాయతే న సాధు మయా క్రీతమితి స క్రీతం దశాహమధ్యే ప్రత్యర్పయేత్ । విక్రీతం వా గృహ్ణీయాత్ ॥

పరేణ తు దశాహస్య న దద్యాన్నాపి దాపయేత్ ।

ఆదదానో దదచ్చైవ రాజ్ఞా దరాడ్యః శతాని షట్ ॥౨౨౩॥

[స్యాచ్చతుర్వింశతిపణో దణ్డస్తస్య వ్యతిక్రమే ।

పణస్య దశమే భాగే దాప్యః స్యాదతిపాతిని ॥౧౬॥

క్రీత్వా విక్రీయ వా పరాయమగృహ్ణన్న దదతస్తథా ।

పణా ద్వాదశ దాప్యశ్చ మనుష్యాణాం చ వత్సరాన్ ॥౧౭॥

పణా ద్వాదశ దాప్యః స్యాత్ప్రతిబోధే న చేద్భవేత్ ।

పశునామప్యనాఖ్యానే త్రిపదాదర్పణం భవేత్ ॥౧౮॥]

దశాహాదూర్ధ్వం క్రీతం న త్యజేత్ । నాపి విక్రీతం విక్రయికో బలేన దాపయేత్ । 'విక్రీతం బలేన గృహ్ణన్పరిత్యజన్వా షట్ శతాని పణాన్ దణ్డ్యః ॥౨౨౩॥

యస్తు దోషవతీం కన్యామనాఖ్యాయ ప్రయచ్ఛతి ।

తస్య కుర్యాన్నృపో దణ్డం స్వయం షణ్ణవతిం పణాన్ ॥౨౨౪॥

నోన్మత్తాయా ఇతి సామాన్యేనోక్తం దణ్డవిశేషాభిధానార్థమిదమ్ । ఉన్మాదాదిదోషాన్ అకథయిత్వా దోషవతీం కన్యాం వరాయ యః ప్రయచ్ఛతి, తస్య రాజా స్వయమాదరేణ షణ్ణవతిం పణాన్దణ్డం కుర్యాత ।అనుశయప్రసంగేనైతత్కన్యాగతముచ్యతే ॥౨౨౪॥

అకన్యేతి తు యః కన్యాం బ్రూయాద్ ద్వేషేణ మానవః।

స శతం ప్రాప్నుయాద్దణ్డం తస్యా దోషమదర్శయన్ ॥౨౨౫॥

నేయం కన్యా, క్షతయోనిరియమితి యో మనుష్యో ద్వేషేణ బ్రూయాత్తస్యా ఉక్తదోషమవిభావయన్పణశతం రాజా దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ॥౨౨౫॥

యుక్తశ్చాస్యాకన్యేతి వాదినో దణ్డః । యస్మాత్—

పాణిగ్రహణికా మన్త్రాః కన్యాస్వేవ ప్రతిష్ఠితాః ।

నాకన్యాసు క్వచిన్నౄణాం లుప్తధర్మక్రియా హి తాః ॥౨౨౬॥

"అర్యమణం ను దేవం కన్యా అగ్నిమయక్షత" ఇత్యేవమాదయో వైవాహికా మనుష్యాణం మన్త్రాః కన్యాశబ్దశ్రవణాత్కన్యాస్వేవ వ్యవస్థితాః, నాకన్యావిషయే । క్వచిచ్ఛాస్త్రే ధర్మవివాహసిద్ధయే వ్యవస్థితా, అసమవేతార్థత్వాత్ । అత ఏవాహ—తాః క్షతయోనయో వైవాహికమన్త్రైః సంస్క్రియమాణా అపి యస్మాదపగతధర్మవివాహాదిశాలిన్యో భవన్తి । నాసౌ ధర్మ్యో వివాహ ఇత్యర్థః । న తు క్షతయోనేర్వైవాహిక–మన్త్రహోమాదినిషేధకమిదమ్, "యా గర్భిణీ సంస్క్రియతే" (మ.స్మృ. ౯-౧౭౩) తథా "వోఢుః కన్యాసముద్భవమ్" (మ. స్మృ. ౯-౧౭౨) ఇతి క్షతయోనేరపి మనునైవ వివాహసంస్కారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ । దేవలేన తు—

గాన్ధర్వేషు వివాహేషు పునవవాహికో విధిః ।

కర్తవ్యశ్చ త్రిభిర్వర్ణైః సమయేనాగ్నిసాక్షికః ॥ ఇతి ।

గాన్ధర్వేషు వివాహేషు హోమమన్త్రాదివిధిరుక్తః । గాన్ధర్వశ్చోపగమనపూర్వకోఽపి భవతి । తస్య క్షత్రియవిషయే సుధర్మత్వం మనునోక్తమ్ । అతః సామాన్యవిశేషన్యాయాదితరవిషయోఽయం క్షతయోనివివాహస్యాధర్మత్వోపదేశః ॥౨౨౬॥

పాణిగ్రహణికా మన్త్రా నియతం దారలక్షణమ్ ।

తేషాం నిష్ఠా తు విజ్ఞేయా విద్వద్భిః సప్తమే పదే ॥౨౨౭॥

వైవాహికా మన్త్రా నియతం నిశ్చితం భార్యాత్వే నిమిత్తమ్, మన్త్రైర్యథాశాస్త్రప్రయుక్తైర్భార్యాత్వేన నిష్పత్తేః । తేషాం తు మన్త్రాణాం "సఖా సప్తపదీ భవ" ఇతి మన్త్రేణ కల్పనయా సప్తమే పదే దత్తే భార్యాత్వనిష్పత్తేః శాస్త్రజ్ఞైనిష్పత్తివిజ్ఞేయా । ఏవం చ సప్తపదీదానాత్ప్రాగ్భార్యాత్వానిష్పత్తే సత్యనుశయే జాహ్యాన్నోర్ధ్వమ్ ॥౨౨౭॥

యస్మిన్యస్మిన్కృతే కార్యే యస్యేహానుశయో భవేత్ ।

తమనేన విధానేన ధర్మ్యే పథి నివేశయేత్ ॥౨౨౮॥

న కేవలం క్రయ ఏవ, అన్యత్రాపి యస్మిన్యస్మిన్సమ్బన్ధిత్వేనాదౌ కార్యే యస్య పశ్చాత్తాపో జాయతే తమనేన దశాహవిధినా ధర్మాదనపేతే మార్గే నృపః స్థాపయేత్ ॥౨౨౮॥

పశుషు స్వామినాం చైవ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే ।

వివాదం సమ్ప్రవక్ష్యామి యథావద్ధర్మతత్త్వతః ॥౨౨౯॥

గవాదిపశువిషయే స్వామినాం పాలానాం వ్యతిక్రమే జాతే వివాదం సమ్యగ్ధర్మ్యం యథా తథా వ్యస్థయా వక్ష్యామి ॥౨౨౯॥

దివా వక్తవ్యతా పాలే రాత్రౌ స్వామిని తద్గృహే ।

యోగక్షేమేఽన్యథా చేత్తు పాలో వక్తవ్యతామియాత్ ॥౨౩౦॥

దివా పశూనాం పాలహస్తన్యస్తానాం యోగక్షేమవిషయే పాలస్య గర్హణీయతా। రాత్రౌ పునః పాలప్రత్యర్పితానాం స్వామిగృహస్థితానాం స్వామినో దోషః । అన్యథా తు యది రాత్రావపి పాలహస్తగతా భవన్తి తత్ర దోష ఉత్పన్నే పాల ఏవ గర్హణీయతాం ప్రాప్నోతి ॥౨౩౦॥

గోపః క్షీరభృతో యస్తు స దుహ్యాద్దశతో వరామ్ ।

గోస్వామ్యనుమతే భృత్యః సా స్యాత్పాలేఽభృతే భృతిః ॥౨౩౧॥

యో గోపాలాఖ్యో భృత్యః క్షీరేణ న భక్తాదినా స్వస్వామ్యనుజ్ఞయా ధర్మితో గోభ్యః శ్రేష్ఠమేకాం గాం భృత్యర్థం దుహ్యాత్సా భక్తాదిరహితే గోపాలే భృతిః స్యాత్ I ఏవం చైకగవీక్షీరదానేన దశ గాః పాలయేదిత్యుతమ్ ‖౨౩౧‖

నష్టం వినష్టం కృమిభిః శ్వహతం విషమే మృతమ్ I

హీనం పురుషకారేణ ప్రదద్యాత్పాల ఏవ తు ‖౨౩౨‖

నష్టం దృష్టిపథాతోతం, కృమిభిర్నాశితం, శ్వభిః ఖాదితం హతం, వివారాదిపాతమృతమ్ I ప్రదర్శనం చైతత్ I పాలసమ్బన్ధిరక్షకాఖ్యపురుషవ్యాపారరహితం మృతం పలాయితం గవాది, పశుపాల ఏవ తు స్వామినే దద్యాత్ ‖౨౩౨‖

విఘుష్య తు హృతం చౌరర్న పాలో దాతుమర్హతి I

యది దేశే చ కాలే చ స్వామినః స్వస్య శంసతి ‖౨౩౩‖

చౌరైః పునః పటహాది విఘుష్య హృతం పాలో దాతు నార్హతి I విఘుష్యేతి చౌరాణాం బహుత్వం ప్రబలత్వకథనపరమ్ I సన్నిహితే దేశే హరణకాలానన్తరమేవాత్మీయస్వామినః కథయతి ‖౨౩౩‖

కర్ణౌ చర్మ చ వాలాంశ్చ బస్తిం స్నాయుం చ రోచనామ్ I

పశుషు స్వామినాం దద్యాన్మృతేష్వఙ్కాని దర్శయేత్ ‖౨౩౪‖

స్వయం మృతేషు పశుషు కర్ణచర్మలాఙ్గులప్రవాలాన్నా భేరధోభాగస్నాయురోచనాః స్వామినాం దద్యాత్ । అన్యాని చ చిహ్నాని శృఙ్గఖురాదీని దర్శయేత్ ॥౨౩౪॥

అజావికే తు సంరుద్ధే వృకైః పాలే త్వనాయతి ।

యాం ప్రసహ్య వృకో హన్యాత్పాలే తత్కిల్బిషం భవేత్ ॥౨౩౫॥

అజాశ్చావికాశ్చాజావికం "గవాశ్చప్రభృతీని చ" (పా. సూ. ౨।౪।౧౧) ఇతి ద్వన్ద్వైకవద్భావః । తస్మిన్నజావికే వృకైః పరిహృతే సతి పాలేఽనాగచ్ఛతి యామజామేడకాం వా వనే వృకో హన్యాత్సపాలస్య దోషః స్యాత్ ॥౨౩౫॥

తాసాం చేదవరుద్ధానాం చరన్తీనాం మిథా వనే ।

యాముత్ప్లుత్య వృకో హన్యాన్న పాలస్తత్ర కిల్బిషీ ॥౨౩౬॥

తాసామజావికానాం పాలేన నియమితానాం సంధీభూయ వనేచరన్తీనాం యత్నాద్యది కశ్చిత్కుతశ్చిదుత్ప్లుత్యాలక్షితో యాం కాఞ్చిద్ధన్యాన్న పాలస్తత్ర దోషభాక్ ॥౨౩౬॥

ధనుఃశ పరీహారో గ్రామస్య స్యాత్సమన్తతః ।

శమ్యాపాతాస్త్రయో వాఽపి త్రిగుణో నగరస్య తు ॥౨౩౭॥

చతుర్హస్తో ధనుః । శమ్యా యష్టిస్తస్యాః పాతః ప్రక్షేపో గ్రామసమీపే సర్వాసు దిక్షు చత్వారి హస్తశతాని, త్రీన్వా యష్టిప్రక్షేపాన్యావత్పశుప్రచారార్థం సస్యవపనాదిసంరోధపరిహారః కాయః । గరసమీపే పునరయం త్రిగుణః కర్తవ్యః ॥౨౩౭॥

తత్రాపరివృతం ధాన్యం విహిస్యుః పశవో యది ।

న తత్ర ప్రణయేద్దరాడం నృపతిః పశురక్షిణామ్ ॥౨౩౮॥

తస్మిన్పరిహారస్థానే యది కేనచిదదత్త్వావృతికం ధాన్యముప్యతే, తచ్చేత్పశవో భక్షేయుః, తత్ర పశుపాలానాం నృపో దణ్డం న కుర్యాత్ ॥౨౩౮॥

వృతిం తత్ర ప్రకుర్వీత యాముష్ట్రో న విలోకయేత్ ।

ఛిద్రం చ వారయేత్సర్వం శ్వసూకరముఖానుగమ్ ॥౨౩౯॥

తత్ర పరిహారస్థానే క్షేత్రే వృతిం కణ్టకాదిమయీం తథావిధాముచ్ఛ్రితాం కుర్యాత్ । యామపరపార్శ్వే ఉష్ట్రో న విలోకయేత్, తస్యాం చ యత్కిఞ్చిచ్ఛిద్రం శ్వసూకరముఖప్రవేశయోగ్యం తత్సర్వమావృణుయాత్ ॥౨౩౯॥

పథి క్షేత్రే పరివృతే గ్రామాన్తీయేఽథవా పునః ।

సపాలః శతదణ్డార్హో విపాలాన్వారయేత్పశూన్ ॥౨౪౦॥

వర్త్మసమీపగ్రామసమీపవర్తిని వా పరిహారస్థే క్షేత్రే దత్తవృతౌ సపాలః పశుః పాలానివారితో ద్వారాదినా కథఞ్చిత్ప్రవిష్టో యదా భక్షయతి తదా పణశతం దణ్డ్యః । పశోశ్చ దణ్డాసమ్భవాత్పాల ఏవ దణ్డ్యః । విపాలాన్పునర్భక్షణప్రవృత్తాన్క్షేత్రరక్షకో నివారయేత్ ॥౨౪౦॥

క్షేత్రేష్వన్యేషు తు పశుః సపాదం పణామర్హతి ।

సర్వత్ర తు సదో దేయః క్షేత్రికస్యేతి ధారణా ॥౨౪౧॥

వర్త్మగ్రామాన్తవ్యతిరిక్తేషు పశుర్భక్షయన్సపాదం పణం దణ్డమర్హతి । అత్రాపి పాల ఏవ దణ్డయః । సవత్ర క్షేత్రే పశుభక్షితం ఫలం స్వామినే పాలేన స్వామినా వా యథాపరాధం దాతవ్యమితి నిశ్రయః ॥౨౪౧॥

అనిర్దశాహాం గాం సూతో వృషాన్దేవపశూన్స్తథా ।

సపాలాన్వా విపాలాన్వా న దణ్డ్యాన్మనురబ్రవీత్ ॥౨౪౨॥

ప్రసూతాం గామనిర్గతదశాహాం, తథా చ చక్రశూలాఙ్కితోత్సృష్టవృషాన్హరిహరిహరాదిప్రతినాసమ్బన్ధిపశూన్పాలసహితాన్పాలరహితాన్వా సస్యభక్షణప్రవృత్తాన్మనురదణ్డ్యానాహ । ఉత్సృష్టవృషాణామపి గర్భార్థం గోకులై పాలైర్ధారణాత్సపాలత్వసమ్భవః ॥౨౪౨॥

క్షేత్రియస్యాత్యయే దణ్డో భాగాద్దశగుణో భవేత్ ।

తతోఽర్ధదణ్డో భృత్యానామజ్ఞానాత్క్షేత్రికస్య తు ॥౨౪౩॥

క్షేత్రకర్షకస్యాత్మపశుసస్యభక్షణేఽయథాకాలం వపనాదౌ వాఽపరాధే సతి యావతో రాజభాగస్య తేన హానిః కృతా తతో దశగుణదణ్డః స్యాత్ । క్షేత్రికావిదితే భృత్యానాముక్తాపరాధే క్షేత్రికస్యైవ దశగుణార్ధదణ్డః । క్షేత్రసస్యప్రసఙ్గాచ్చేదముక్తమ్ ॥౨౪౩॥

ఏతద్విధానమాతిష్ఠేద్ధార్మికః పృథివీపతిః ।

స్వామినాం చ పశూనాం చ పాలానాం చ వ్యతిక్రమే ॥౨౪౪॥

స్వామినాం పాలానాం చారక్షణాదపరాధే పశూనాం చ సస్యభక్షణరూపే వ్యతిక్రమే ధర్మప్రధానో భూపతిరేతత్పూర్వోకం కర్తవ్యమనుతిష్ఠేత్ ॥౨౪౪॥

సీమాం ప్రతి సముత్పన్నే వివాదే గ్రామయోర్ద్వయోః ।

జ్యేష్ఠే మాసి నయేత్సీమాం సుప్రకాశేషు సేతుషు ॥౨౪౫॥

ద్వయోర్గ్రామయోర్మర్యాదాం ప్రతి విప్రతిపత్తావుత్పన్నాయాం జ్యేష్ఠే మాసి గ్రీష్మరవితాపసంశుష్కతృణగత్వాత్ప్రకటీభూతేషు సీమాలిఙ్గేషు రాజా సీమాం నిశ్చినుయాత్ ॥౨౪౫॥

సీమావృక్షాంశ్చ కుర్వీత న్యగ్రోధాశ్వత్థకింశుకాన్ ।

శాల్మలీన్సాలతాలాంశ్చ క్షీరిణశ్చైవ పాదపాన్ ॥౨౪౬॥

న్యగ్రోధాదీన్వృక్షాన్క్షీరిణ ఉదుమ్బరాదీంశ్చరస్థాయిత్వాత్సీమాలిఙ్గతాన్కుర్వీత ॥౨౪౬॥

గుల్మాన్వేణూంశ్చ వివిధాఞ్ఛమీవల్లీస్థలాని చ ।

శరాన్కుబ్జకగుల్మాంశ్చ తథా సీమా న నశ్యతి ॥౨౪౭॥

గుల్మాన్, ప్రకాణ్డరహితాన్వేణూంశ్చ ప్రచురకణ్టకత్వాల్పకణ్టకత్వాదిభేదేన నానాప్రకారాన్సామావృక్షాన్, వల్లీర్లతాః, స్థానాని కృత్రిమోన్నతభూభాగాన్, శరాన్, కుబ్జకగుల్మాంశ్చ ప్రచురాల్పభోగత్వేనాదరార్థం పృథఙ్ నిర్దిష్టాన్సీమాలిఙ్గభూతాన్కుర్యాత్ । ఏవం కృతే సీమా న నశ్యతి ॥౨౪౭॥

తడాగాన్యుదపానాని వాప్యః ప్రస్రవణాని చ ।

సీమాసన్ధిషు కార్యాణి దేవతాయతనాని చ ॥౨౪౮॥

తడాగకూపదీర్ఘికాజలనిర్గమమార్గదేవగృహాణి సీమారూపేషు గ్రామద్వయసన్ధిస్థానేషు కర్తవ్యాని । ఏతేషు సీమానిర్ణయాయ విఖ్యాప్య కృతేపూదకాద్యర్థిజనా అపి శ్రుతిపరమ్పరయా చిరకాలేఽపిసాక్షిణో భవన్తి ॥౨౪౮॥

ఉపచ్ఛన్నాని చాన్యాని సీమాలిఙ్గాని కారయేత్ ।

సీమాజ్ఞానే నృణాం వీక్ష్య నిత్యం లోకే విపర్యయమ్ ॥౨౪౯॥

సీమానిర్ణయే సర్వదాఽస్మింల్లోకే మనుష్యాణాం విభ్రమమజ్ఞానం దృష్ట్వాఽభిహితవ్యతిరిక్తాని గుఢాని వక్ష్యమాణాని సీమాచిహ్నాని కారయేత్ ॥౨౪౯॥

అశ్మనోఽస్థీని గోవాలాంస్తుషాన్భస్మ కపాలికాః ।

కరీషమిష్టకాఙ్గారాంశ్చర్కరా వాలుకాస్తథా ॥౨౫౦॥

యాని చైవం ప్రకారాణి కాలాద్భూమిర్న భక్షయేత్ ।

తాని సన్ధిషు సీమాయామప్రకాశాని కారయేత్ ॥౨౫౧॥

ప్రస్తరాస్థిగోవాలతుషభస్మకర్పటికాశుష్కగోమయపక్వేష్టకాఙ్గారపాషాణకర్పరసికతా అన్యాన్యప్యేవం ప్రకారాణి కాలాఙ్గనకార్పాసాస్థిప్రభృతీని యాని చిరకాలేనాపి భూమిరాత్మసాన్న కరోతి, తాని గ్రామయోః సన్ధిషు సీమాయామ్

ప్రక్షిప్య కుమ్భే ష్వేతాని సీమాన్తేషు నిధాపయేత్ ।

ఇతి బృహస్పతివచనాత్పూర్వోక్తలపాషాణవ్యతిరిక్తాని కుమ్భేషు కృత్వా ప్రచ్ఛన్నాని భూమౌ నిఖాయ ధారయేత ॥౨౫౦॥౨౫౧॥

ఏతైర్లిఙ్గైర్నయేత్సీమాం రాజా వివదమానయోః ।

పూర్వభుక్త్యా చ సతతముదకస్యాగమేన చ ॥౨౫౨॥

వివదమానయోర్గ్రామయోః ప్రాగుక్తైరేతైరుక్తచిహ్నై రాజా సీమామున్నయేత్ । వసతోః పునరవిచ్ఛిన్నయా భుక్త్యా సీమా నిర్ణయో న తు త్రిపురుషాదికతయా, తస్య “ఆధిః సీమా” ఇతి పర్యుదస్తత్వాత్ । గ్రామద్వయసంధిస్థనద్యాదిప్రవాహేణ చ పారావారగ్రామయోః సీమాం నిశ్చినుయాత్ ॥౨౫౨॥

యది సంశయ ఏవ స్యాల్లిఙ్గానామపి దర్శనే ।

సాక్షిప్రత్యయ ఏవ స్యాత్సీమావాదవినిర్ణయః ॥౨౫౩॥

యది ప్రచ్ఛన్నప్రకాశలిఙ్గదర్శనేఽపి ప్రఃచ్ఛన్నాఙ్గారతుషాదికుమ్భా అమీ స్థానాన్తరం నీత్వా నిఖాతా ‘నాయం సీమాతరుర్న్యగ్రోధః’ ‘స నష్ట’ ఇత్యాది సమస్త ఏవ యది సన్దేహః స్యాత్తదా సాక్షిప్రమాణ ఏవ సీమావివాదనిశ్చయో భవేత్ ॥౨౫౩॥

గ్రామీయకకులానాం చ సమక్షం సీమ్ని సాక్షిణః ।

ప్రష్టవ్యా సీమలిఙ్గాని తయోశ్చైవ వివాదినోః ॥౨౫౪॥

గ్రామికజనసమూహానాం, గ్రామద్వయస్థనియుక్తయోర్వాదిప్రతివాదినోశ్చ సమక్షం సీమావిషయే సీమాలిఙ్గసన్దేహే లిఙ్గాని సాక్షిణః ప్రష్టవ్యాః ॥౨౫౪॥

తే పృష్టాస్తు యథా బ్రూయుః సమస్తాః సీమ్ని నిశ్చయమ్ ।

నిబధ్నీయాత్తథా సీమాం సర్వాస్తాంశ్చైవ నామతః ॥౨౫౫॥

తే పృష్టాః సాక్షిణః సమస్తా న ద్వైధేన సీమావిషయే యేన ప్రకారేణ నిశ్చయం బ్రూయుస్తేన ప్రకారేణావిస్మరణార్థం పత్రే సీమాం లిఖేత్ । తాంశ్చ సర్వానేవ సాక్షిణో నామవిభాగతో లిఖేత్ ॥౨౫౫॥

శిరోభిస్తే గృహీత్వోర్వీం స్రగ్విణో రక్తవాససః ।

సుకృతైః శాపితాః స్వైః స్వైర్నయేయుస్తే సమఞ్జసమ్ ॥౨౫౬॥

తే సాక్షిణ ఇతి సామాన్యశ్రవణేఽపి "రక్తస్రగ్వాససః సీమాం నయేయుః" (యా. సమృ. ౨-౧౫౨) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాద్రక్తపుష్పమాలాధారిణో లోహితవాససో మస్తకే మృల్లోష్టాని గృహీత్వే యదస్మాకం సుకృతం తన్నిష్ఫలం స్యాదిత్యేవమాత్మీయైః సుకృతైః శాపితాః సమ్యస్తాం సీమాం యథాశక్తినిర్ణయేయుః ॥౨౫౬॥

యథోక్తేన నయన్తస్తే పూయన్తే సత్యసాక్షిణః ।

విపరీతం నయన్తస్తు దాప్యాః స్యుర్ద్విశతం దమమ్ ॥౨౫౭॥

తే సత్యప్రధానాః సాక్షిణః శాస్త్రోక్తేన విధానేన నిర్ణయన్తో నిష్పాపా భవన్తి । అతథ్యే న తు నిశ్చిన్వన్తః ప్రత్యేకం పణశతద్వయం దణ్డం దాప్యా భవేయుః ॥౨౫౭॥

సాక్ష్యభావే తు చత్వారో గ్రామాః సామన్తవాసినః ।

సీమావినిర్ణయం కుర్యుః ప్రయతా రాజసన్నిధౌ ॥౨౫౮॥

గ్రామద్వయసమ్బన్ధిసీమావివాదసాక్ష్యభావే చతుర్దిశం సమన్తభవాః సామన్తాస్తద్వాసినశ్చత్వారో గ్రామవాసినః సాక్షిధర్మేణా రాజసమక్షం సీమానిర్ణయం కుర్యుః ॥౨౫౮॥

సామన్తానామభావే తు మౌలానాం సీన్ని సాక్షిణామ్ ।

ఇమానప్యనుయుఞ్జీత పురుషాన్వనగోచరాన్ ॥౨౫౯॥

సాక్షిధర్మేణ రాజసమక్షమనుభవేన నిర్ణయమకుర్వతాం గ్రామవాసినాం గ్రామనిర్మాణకాలాదారభ్యమౌలానాం పురుషక్రమేణ తద్గ్రామస్థానాం సీమాసాక్షిగామభావ ఇమాన్వక్ష్యమాణాన్సన్నిహితవనవారిణః పృచ్ఛేత్ ॥౨౫౯॥

వ్యాధాఞ్ఛాకునికాన్గోపాన్కైవర్తాన్మూలఖానకాన్ ।

వ్యాలగ్రాహానుఞ్ఛవృత్తీనన్యాంశ్చ వనచారిణః ॥౨౬౦॥

లుబ్ధకాన్, పక్షివధజీవినః, గోపాలాన్, మత్స్యజీవినః, మూలోత్పాటనజీవినః, సర్పగ్రహిణః, శిలోఞ్ఛవృత్తీనన్యాంశ్చ ఫలపుష్పేన్ధనాద్యర్థం వనవ్యవహారిణః పృచ్ఛేత్ । ఏతే హి స్వప్రయోజనార్థం తేన గ్రామేణ సర్వదా వనం గచ్ఛేయుస్తద్గ్రామసీమాభిజ్ఞాః సమ్భవన్తి ॥౨౬౦॥

తే పృష్టాస్తు యథా బ్రూయుః సీమాసన్ధిషు లక్షణమ్ ।

తత్తథా స్థాపయేద్రాజా ధర్మేణ గ్రామయోర్ద్వయోః ॥౨౬౧॥

తే, వ్యాధాదయః పృష్టాః సీమారూపేషు గ్రామసన్ధిషు యేన ప్రకారేణ చిహ్నం బ్రూయుస్తత్తేనైవ ప్రకారేణ రాజా ద్వయోర్గ్రామయోః సీమాం వ్యవస్థాపయేత్ ॥౨౬౧॥

క్షేత్రకూపతడాగానామారామస్య గృహస్య చ ।

సామన్తప్రత్యయో జ్ఞేయః సీమాసేతువినిర్ణయః ॥౨౬౨॥

ఏకగ్రామేఽపి క్షేత్రకూపతడాగోద్యానగృహాణాం సీమాసేతువివాదే సమస్తదేశవాసిసాక్షిప్రమాణక ఏవ మర్యాదా చిహ్ననిశ్చయో విజ్ఞేయో న వ్యాధాదిప్రమాణకః ॥౨౬౨॥

సామన్తాశ్చేన్మృషా బ్రూయుః సేతౌ వివదతాం నృణామ్ ।

సర్వే పృథక్పృథగ్దణ్డ్యా రాజ్ఞా మధ్యమసాహసమ్ ॥౨౬౩॥

సీమాచిహ్ననిమిత్తం వివదమానానాం మనుష్యాణాం యది సామన్తా దేశవాసినో మిథ్యా బ్రూయుస్తదా తే సర్వే ప్రత్యేకం రాజ్ఞా మధ్యమసాహసం దణ్డనీయాః । ఏవం చాసామన్తరూపార్థా పూర్వోక్తద్విశతో దమో జ్ఞేయః ॥౨౬౩॥

గృహం తడాగమారామం క్షేత్రం వా భీషయా హరన్ ।

శతాని పఞ్చ దణ్డ్యః స్యాదజ్ఞానాద్ ద్విశతో దమః ॥౨౬౪॥

గృహతడాగోద్యానక్షేత్రాణామన్యతమం మారణబన్ధనాదిభయకథనపూర్వమాక్రమ్య హరణే పఞ్చ పణశతాని దణ్డనీయః స్యాత్ । స్వత్వభ్రాన్త్యా హరతో ద్విశతో దమః ॥౨౬౪॥

సీమాయామవిషహ్యాయాం స్వయం రాజైవ ధర్మవిత్ ।

ప్రదిశేద్భూమిమేతేషాముపకారాదితి స్థితిః ॥౨౬౫॥

[ధ్వజినీ మత్స్యనీ చైవ నిధానీ భయవర్జితా ।

రాజశాసననీతా చ సీమా పఞ్చవిధా స్మృతాః ॥౧౬॥]

లిఙ్గసాక్ష్యాద్యభావే సీమాయాం పరిచ్ఛేత్తుమశక్యాయాం రాజైవ ధర్మజ్ఞః పక్షపాతరహితో గ్రామ–

ద్వయమధ్యవర్తినీం వివాదవిషయాం భూమిం యేషామేవ గ్రామవాసినాముపకారాతిశయో భవతి, యద్వ్యతిరేకేణ చ మహాననిర్వాహస్తేషామేవ దద్యాదితి శాస్త్రవ్యవస్థా ॥౨౬౫॥

ఏషోఽఖిలేనాభిహితో ధర్మః సీమావినిర్ణయే ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి వాక్పారుష్యవినిర్ణయమ్ ॥౨౬౬॥

ఏష సీమానిశ్చయో ధర్మో నిఃశేషేణోక్తః, అత ఊర్ధ్వం వాక్పారుష్యం వక్ష్యామి । దణ్డపారుష్యాద్వాక్పారుష్యప్రవృత్తేః పూర్వమభిధానమ్ । అనుక్రమశ్రుత్యాం తు “పారుష్యే దణ్డవాచికే” (మ. స్మృ. ౮-౬) ఇతి దణ్డశబ్దస్యాల్పస్వరత్వాత్పూర్వనిర్దేశః ॥౨౬౬॥

శతం బ్రాహ్మణమాక్రుశ్య క్షత్రియో దణ్డమర్హతి ।

వైశ్యోఽప్యర్ధేశతం హే వా శూద్రస్తు వధమర్హతి ॥౨౬౭॥

ద్విజస్య చౌరేత్యాక్షేపరూపం పరుషముక్త్వా క్షత్రియః పణశతం దణ్డమర్హతి । ఏవం సార్ధశతం ద్వే వా శతే లాధవగౌరవాపేక్షయా వైశ్యః । శూద్రోఽప్యేవం బ్రాహ్మణాక్రోశే తాడనాదిరూపం వధమర్హతి ॥౨౬౭॥

పఞ్చాశద్ బ్రాహ్మణో దణ్డ్యః క్షత్రియస్యాభిశంసనే ।

వైశ్యే స్యాదర్ధపఞ్చాశచ్ఛూద్రే ద్వాదశకో దమః ॥౨౬౮॥

బ్రాహ్మణః క్షత్రియస్యోక్తరూపాక్షేపే కృతే పఞ్చాశత్పణాన్దణ్డయః । వైశ్యే శూద్రం చ యథోక్తాక్రోశే కృతే పఞ్చవింశతిర్ద్వాదశ పణాః క్రమేణ బ్రాహ్మణస్య దణ్డః స్యాత్ ॥౨౬౮॥

సమవర్ణే ద్విజాతీనాం ద్వాదశైవ వ్యతిక్రమే ।

వాదేష్వవచనీయేషు తదేవ ద్విగుణం భవేత్ ॥౨౬౯॥

[విప్రక్షత్రియవత్కార్యో దణ్డో రాజన్యవైశ్యయోః ।

వైశ్యక్షత్రియయోః శూద్రే విప్రే యః క్షత్రశూద్రయోః ॥౨౦॥

సముత్కర్షాపకర్షాస్తు విప్రదణ్డస్య కల్పనాః ।

రాజన్యవైశ్యశూద్రాణాం ధనవర్జమితి స్థితిః ॥౨౧॥]

ద్విజాతీనాం సమానజాతివిషయే యథోక్తాక్రోశే కృతే ద్వాదశపణో దణ్డః । అవచనీయేషు పునరాక్రోశవాదేషు మాతృభగిన్యాద్యశ్లీలరూపేషు తదేవేతి నపుంసకనిర్దేశాత్ “శతం బ్రాహ్మగమాక్రుశ్య” (మ. స్మృ. ౮-౨౬౭) ఇత్యాది యదుక్తం, తదేవ ద్విగుణం దణ్డరూపం భవేత్ ॥౨౬౯॥

ఏకజాతిర్ద్విజాతీంస్తు వాచా దారుణయా క్షిపన్ ।

జిహ్వాయాః ప్రాప్నుయాచ్ఛేదం జఘన్యప్రభవో హి సః ॥౨౭౦॥

శూద్రో ద్విజాతీన్పాతకాభియోగిన్యా వాచాక్రుశ్య జిహ్వాచ్ఛేదం లభేత్ । యస్మాదసౌ పాదాఖ్యాన్నికృష్టాఙ్గాజ్జాతః ॥౨౭౦॥

నామజాతిగ్రహం త్వేషామభిద్రోహేణ కుర్వతః ।

నిక్షేప్యోఽయోమయః శఙ్కుర్జ్వలన్నాస్యే దశాఙ్గులః ॥౨౭౧॥

అభిద్రోహ ఆక్రోశః । బ్రాహ్మణాదీనాం ‘రే త్వం యజ్ఞదత్త బ్రాహ్మణాపసద’ ఇత్యాక్రోశేన నామజాత్యాదిగ్రహణం కుర్వతో లోహకీలోఽగ్నినా ప్రదీప్తో దశాఙ్గులో ముఖేషు క్షేప్తవ్యః ॥౨౭౧॥

ధర్మోపదేశం దర్పేణ విప్రాణామస్య కుర్వతః ।

తప్తమాసేచయేత్తైలం వక్త్రే శ్రోత్రే చ పార్థివః ॥౨౭౨॥

కథంచిద్ధర్మలేశమవగమ్య 'అయం తే ధర్మోఽనుష్ఠేయః' ఇతి బ్రాహ్మణస్యాహంకారాదుపదిశతోఽస్య శూద్రస్య ముఖే కర్ణయోశ్చ జ్వలత్తైలం రాజా ప్రక్షేపయేత్ ॥౨౭౨॥

శ్రుతం దేశం చ జాతిం చ కర్మ శారీరమేవ చ ।

వితథేన బ్రువన్దర్పాద్దాప్యః స్యాద్ ద్విశతం దమమ్ ॥౨౭౩॥

సమానజాతివిషయమిదం, దణ్డలాఘవాత, నతు శూద్రస్య ద్విజాత్యాక్షేపవిషయమ్ । 'నత్వయతచ్ఛ్రుత్తం, న భవాన్ తద్దేశజాతః', 'న తవేయం జాతిః, 'న తవ శరీరసంస్కారముపనయనాదికర్మ కృతమ్' ఇత్యహఙ్కారేణ మిథ్యా బ్రువన్ద్విశతం దణ్డం దాప్యః స్యాత్ । వితథేనేతి తృతీయావిధానే "ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్" ఇతి తృతీయా ॥౨౭౩॥

కాణం వాఽప్యథవా ఖఞ్జమన్యం వాఽపి తథావిధమ్ ।

తథ్యేనాపి బ్రువన్దాప్యో దణ్డం కార్షాపణవరమ్ ॥౨౭౪॥

ఏకాక్షివికలం పాదవికలమన్యమపి వా తథావిధం హస్తాద్యఙ్గవికలం సత్యేనాపి కాణాదిశబ్దేన బ్రువన్నత్యన్తాల్పం తదా కార్యాపణం దణ్డం దాప్యః ॥౨౭౪॥

మాతరం పితరం జాయాం భ్రాతరం తనయం గురుమ్ ।

ఆక్షారయఞ్ఛతం దాప్యః పన్థానం చాదదద్ గురోః ॥౨౭౫॥

"ఆక్షారితః క్షారితోఽభిశప్తః" (అ. కో. ౩-౧-౪౩) ఇత్యాభిధానికాః । మాత్రాదీన్పాతకాదినాఽభిశపన, గురోశ్చ పన్థానమత్యజన్దణ్డయః । భార్యాదీనాం గురులఘుపాపాభిశాపేన దణ్డసామ్యం సమాధేయమ్ । (౧) మేధాతిథిస్తు ఆక్షారణం భేదనమిత్యుక్త్వా మాతృపుత్రపిత్రాదీనాం పరస్పరభేదనకర్తురయం దణ్డవిధిరితి వ్యాఖ్యాతవాన్ ॥౨౭౬॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియాభ్యాం తు దణ్డః కార్యో విజానతా ।

బ్రాహ్మణే సాహసః పూర్వః క్షత్రియే త్వేవ మధ్యమః ॥౨౭౬॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియాభ్యాం పరస్పరం పతనీయాక్రోశే కృతే దణ్డశాస్త్రజ్ఞేన రాజ్ఞా దణ్డః కార్యః । దణ్డమేవవిశేషేణాహ—బ్రాహ్మణ ఇతి । బ్రాహ్మణే క్షత్రియాక్రోశిని ప్రథమసాహసః కార్యః । బ్రాహ్మణాక్రోశిని పునః క్షత్రియే మధ్యమసాహసః ॥౨౭౬॥

విడ్శూద్రయోరేవమేవ స్వజాతిం ప్రతి తత్త్వతః ।

ఛేదవర్జం ప్రణయనం దణ్డస్యేతి వినిశ్చయః ॥౨౭౭॥

[పతితం పతితేత్యుక్త్వా చౌరం చౌగేతి వా పునః ।

వచనాత్తుల్యదోషః స్యాన్మిథ్యా ద్విర్దోషతాం వ్రజేత్ ॥౨౨॥]

వైశ్యశూద్రయోరన్యోన్యజాతిం ప్రతి పతనీయాక్రోశే బ్రాహ్మణక్షత్రియవద్వైశ్యే శూద్రాక్రోశిని ప్రథమసాహసః । శూద్రే వైశ్యాక్రోశిని మధ్యమసాహస ఇత్యేవంరూపం దణ్డస్య ప్రణయనం జిహ్వాచ్ఛేదరహితం యథావత్కర్తవ్యమితి శాస్త్రనిశ్చయః । ఏవం చ "ఏకజాతిర్ద్విజాతీంస్తు" (మ. స్మృ. ౮-౨౭౦) ఇతి ప్రాగుక్తజిహ్వాచ్ఛేదో వైశ్యే నివారితో బ్రాహ్మణక్షత్రియాక్రోశవిషయ ఏవావతిష్ఠతే ॥౨౭౭॥

ఏష దణ్డవిధిః ప్రోక్తో వాక్పారుష్యస్య తత్త్వతః ।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్షామి దణ్డపారుష్యనిర్ణయమ్ ॥౨౭౮॥

ఏషోఽనన్తరోక్తో వాక్పారుష్యస్య యథావద్దణ్డవిధిరుక్తః, అనన్తరం తాడనాదేర్దణ్డపారుష్యస్యనిర్ణయం వక్ష్యామి ॥౨౭౮॥

యేన కేనచిదఙ్గేన హింస్యాచ్చేచ్ఛ్రేష్ఠమన్త్యజః ।

ఛేత్తవ్యం తత్తదేవాస్య తన్మనోరనుశాసనమ్ ॥౨౭౯॥

అన్త్యజః శూద్రో యేన కేనచిత్కరచరణాదినాఽఙ్గేన సాక్షాద్ దణ్డాదినాఽవ్యవహితేన ద్విజాతిం

ప్రహరేత్తదేవాఙ్గమస్య ఛేత్తవ్యమిత్యయం మనోరుపదేశః । మనుగ్రహణమాదరార్థమ్ ॥౨౭౯॥

అస్యేవోత్తరత్ర ప్రపఞ్చః—

పాణిముద్యమ్య దణ్డం వా పాణిచ్ఛేదనమర్హతి ।

పాదేన ప్రహరన్కోపాత్పాదచ్ఛేదనమర్హతి ॥౨౮౦॥

ప్రహర్తు పాణిం దణ్డం వోద్యమ్య పాణిచ్ఛేదం లభతే । పాదేన కోపాత్ప్రహరణే పాదచ్ఛేదం ప్రాప్నోతి ॥౨౮౦॥

సహాసనమభిప్రేప్సురుత్కృష్టస్యాపకృష్టజః ।

కట్యాం కృతాఙ్కో నిర్వాస్యః స్ఫిచం వాస్యావకర్తయేత్ ॥౨౮౧॥

బ్రాహ్మణేన సహాసనోపవిష్ట శూద్రః కట్యాం తప్తలోహకృతచిహ్నోఽపదేశో నిర్వాసనీయః । స్ఫిచం వాఽస్య యథా న మ్రియేత తథా ఛేదయేత్ ॥౨౮౧॥

అవనిష్ఠీవతో దర్పాద్ ద్వావోష్ఠౌ ఛేదయేన్నృపః ।

అవమూత్రయతో మేఢ్రమవశర్ధయతో గుదమ్ ॥౨౮౨॥

దపణ శ్లేష్మణా బ్రాహ్మణానపమానయతః శూద్రస్య రాజా ద్వావోష్ఠౌ ఛేదయేత్ । మూత్రప్రక్షేపేణాపమానయతో మేఢ్రమ్ । శర్ధనం కుత్సితో గుదశబ్దస్తేనావమానయతో దర్పాన్న ప్రమాదాదూ గుదం ఛేదయేత్ ॥౨౮౨॥

కేశేషు గృహ్ణతో హస్తౌ ఛేదయేదవిచారయన్ ।

పాదయోర్దాఢికాయాం చ గ్రీవాయాం వృషణేషు చ ॥౨౮౩॥

దర్పాదిత్యనువర్తతే । అహంకారేణ కేశేషు బ్రాహ్మణం గృహ్ణతః శూద్రస్య పీడాఽస్య జాతా న జాతా వేత్యవిచారయన్హస్తౌ ఛేదయేత్ । పాదయోః శ్మశ్రుణి చ గ్రీవాయాం వృషణే చ హింసార్థాం గృహ్ణతో హస్తద్వయచ్ఛేదమేవ కుర్యాత్ ॥౨౮౩॥

త్వగ్భేదకః శతం దణ్డ్యో లోహితస్య చ దర్శకః ।

మాంసభేత్తా తు పణ్నిష్కాన్ప్రవాస్యస్త్వస్థిభేదకః ॥౨౮౪॥

చర్మమాత్రభేదకృత్సమానజాతిర్న శుద్రో బ్రాహ్మణస్య దణ్డలాఘవం పణశతం దణ్డనీయః । తథా రక్తోత్పాదకోఽపి పణశతమేవ దణ్డ్యః । మాంసభేదీ షణ్నిష్కాన్దాప్యః । అస్థిభేదకస్తు దేశాన్నిర్వాస్యః ॥౨౮౪॥

వనస్పతీనాం సర్వేషాముపభోగం యథాయథా ।

తథాతథా దమః కార్యో హింసాయామితి ధారణా ॥౨౮౫॥

వృక్షాద్యుద్భిదాం సర్వేషాం యేన యేన ప్రకారేణ ఉపభోగః ఫలపుష్పపత్రాదినా । ఉత్తమమధ్యమరూపో భవతి, తథాతథా హింసాయామప్యుత్తమసాహసాదిర్దణ్డో విధేయ ఇతి నిశ్చయః । తథా చ విష్ణుః— ఫలోపభోగద్రుమచ్ఛేదీ తూత్తమం సాహసం, పుష్పోపభోగద్రుమభేదీ మధ్యమం వల్లీగుల్మలతాచ్ఛేదీ కార్షాపణశతం, తృణచ్ఛేద్యేకం కార్షాపణం చ పణ ఏవ మనునాఽప్యుక్తో వేదితవ్యః ॥౨౮౫॥

మనుష్యాణాం పశూనాం చ దుఃఖాయ ప్రహృతే సతి ।

యథా యథా మహద్ దుఃఖం దణ్డం కుర్యాత్తథా తథా ॥౨౮౬॥

మనుష్యాణాం పశూనాం పీడోత్పాదనార్థం ప్రహారే కృతే సతి యథా యథా పీడాఽఽధిక్యం తథా తథా దణ్డమప్యధికం కుర్యాత్ । ఏవం చ మర్మస్థానాదౌ త్వగ్భేదనాదిషు కృతేషు "త్వగ్భేదకః శతం దణ్డ్యః" (మ. స్మృ. ౮-౨౮౪) ఇత్యుక్తాదప్యధికో దణ్డో దుఃఖవిశేషాపేక్షయా కర్తవ్యః ॥౨౮౬॥

అఙ్గావపీడనాయాం చ వ్రణశోణితయోస్తథా ।

సముత్థానవ్యయం దాప్యః సర్వదణ్డమథాపి వా ॥౨౮౭॥

అఙ్గానాం కరచరణాదీనాం వ్రణశోణితయోశ్చ పీడనాయాం సత్యాం సముత్థానవ్యయం యావతా కాలేన పూర్వావస్థాప్రాప్తిః సముత్థానసమ్బన్ధో భవతి తావత్కాలేన పథ్యౌషధాదినా యావాన్వ్యయో భవతి–

తమసౌ దాపనీయః। అథ తం వ్యయం పీడోత్పాదకో న దాతుమిచ్ఛతి, తదా యః సముత్థానవ్యయో యశ్చ దణ్డస్తమేనం దణ్డత్వేన రాజ్ఞా ద్వాప్యః ॥౨౮౭॥

ద్రవ్యాణి హింస్యాద్యో యస్య జ్ఞానతోఽజ్ఞానతోఽపి వా।

స తస్యోత్పాదత్తుష్టిం రాజ్ఞే దద్యాచ్చ తత్సమమ్ ॥౨౮౮॥

ద్రవ్యాణ్యనుక్తవిశేషపదణ్డాని కటకాని తామ్రఘటాదాని యో యస్య జ్ఞానాదజ్ఞానాద్వా నాశయేత్స తస్య ద్రవ్యాన్తరాదినా తుష్టిముత్పాదయేత్, రాజ్ఞశ్చ వినాశితద్రవ్యసమం దణ్డం దద్యాత్ ॥౨౮౮॥

చర్మచార్మికభాణ్డేషు కాష్ఠలోష్టమయేషు చ।

మూల్యాత్పఞ్చగుణో దణ్డః పుష్పమూలఫలేషు చ ॥౨౮౯॥

చర్మణి చర్మఘటితవస్త్రాదౌ చర్మకాష్ఠమృత్తికానిమితేషు చ భాణ్డేషు పుష్పమూలఫలేషు పరస్య నాశితేషు మూల్యాత్పఞ్చగుణో దణ్డో రాజ్ఞో దేయః। స్వామినశ్చ తుష్టిరుత్పాదనీయైవ ॥౨౮౯॥

యానస్య చైవ యాతుశ్చ యానస్వామిన ఏవ చ।

దశాతివర్తనాన్యాహుః శేషే దణ్డో విధీయతే ॥౨౯౦॥

యానస్య స్థాదేర్యాతుః సార్థ్యాదేర్యానస్వామినశ్చ యస్య తద్యానం తేషాం ఛిన్ననాస్యాదీని దశ నిమిత్తాని దణ్డమతిక్రమ్య వర్తన్తే । ఏషు నిమిత్తేషు సత్సు ప్రాణిమారణే ద్రవ్యనాశే చ ప్రకృతే యానస్వామినాం దణ్డో న భవతీతి మన్వాదయ ఆహుః । ఏతద్వ్యతిరిక్తనిమిత్తే చ పునర్దణ్డోఽనుష్ఠీయతే ॥౨౯౦॥

ఛిన్ననాస్యే భగ్నయుగే తిర్యక్ప్రతిముఖాగతే ।

అక్షభఙ్గే చ యానస్య చక్రభఙ్గే తథైవ చ ॥౨౯౧॥

ఛేదనే చైవ యన్త్రాణాం యోక్త్రరశ్మ్యోస్తథైవ చ ।

ఆక్రన్దే చాప్యపైహీతి న దణ్డం మనురబ్రవీత్ ॥౨౯౨॥

నాసాయాం భవం నాస్యమ్, శరీరావయవత్వాద్యత్ । సా చేహ బలీవర్దనాసాసమ్బన్ధినీ రజ్జుః । ఛిన్ననాస్యరజౌ బలీవర్దాదికే, భగ్నయుగాఖ్యే కాష్ఠే, రథాదౌ భూమివైషమ్యాదినా తిరశ్చీనం వా గతే, తథా చక్రాన్తఃప్రవిష్టాక్షకాష్ఠభఙ్గే, యన్త్రాణాం చర్మబన్ధనానాం ఛేదనే, యోక్త్రస్య పశుగ్రీవారజ్జ్వోః, రశ్మేః ప్రహరణస్య చ ఛేదనే, అపసరాపసరేత్యుచ్చైఃశబ్దే సారథ్యాదినా కృతే చ యానేన ప్రాణిహింసాద్రవ్యవినాశయోః కృతయోః సారథ్యాదేర్దణ్డో నాస్తీతి మనురాహ ॥౨౯౧॥౨౯౨॥

యత్రాపవర్తతే యుగ్యం వైగుణ్యాత్ప్రాజకస్య తు ।

తత్ర స్వామీ భవేద్దణ్డ్యో హింసాయాం ద్విశతం దమమ్ ॥౨౯౩॥

యత్ర సారథేరకౌశలాద్యానమన్యథా వ్రజతి తత్ర హింసాయామశిక్షితసారథ్యనియోగస్వామీ ద్విశతం దణ్డం దాప్యః స్యాత్ ॥౨౯౩॥

ప్రాజకశ్చేద్భవేదాప్తః ప్రాజకో దణ్డమర్హతి ।

యుగ్యస్థాః ప్రాజకేఽనాప్తే సర్వే దణ్డ్యాః శతం శతమ్ ॥౨౯౪॥

యది సారథిః కుశలః స్యాత్తదా సారథిరేవోక్తద్విశతం దమం వక్ష్యమాణం చ "మనుష్యమారణే" (మ. స్మృ. ౮–౨౯౬) ఇత్యాదికం దణ్డమర్హతి న స్వామీ । అకుశలే తు తస్మిన్సారథిస్వామివ్యతిరిక్తా అన్యేఽపి యానారూఢా అకుశలసారథికయానారోహణాత్సర్వే ప్రత్యేకం శతం శతం దణ్డయాః ॥౨౯౪॥

స చేత్తు పథి సంరుద్ధః పశుభిర్వా రథేన వా ।

ప్రమాపయేత్ప్రాణభృతస్తత్ర దణ్డోఽవిచారితః ॥౨౯౫॥

స చేత్ప్రాజకః సంముఖాగతైః ప్రచురగవాదిభీ స్థాన్తరేణ వా సంరుద్ధః స్వరథగమనానవధానాస్ప్రత్యక్సర్పణాక్షమః సజ్కటేఽపి స్వరథతురగాన్ప్రేరయన్, తురగౌ రథేన వా స్థావయవైర్వా ప్రాణినో వ్యా–

పాదయతి తత్రావిచారితో దణ్డః కర్తవ్య ఏవ ॥౨౯౫॥

సకృదపరాధే కీదృశ ఇత్యాహ—

మనుష్యమారణే క్షిప్రం చౌరవత్కిల్బిషం భవేత్ ।

ప్రాణభృత్సు మహత్స్వర్ధం గోగజోష్ట్రహయాదిషు ॥౨౯౬॥

తత్ర మనుష్యమారణే ప్రాజకస్థానవధానాద్యానేన కృతం శీఘ్రమేవ చౌరదణ్డోత్తమసాహసం భవేన్న తు మారణరూపః, "ప్రాణభృత్సు మహత్స్వర్ధమ్" ఇతి శ్రవణాత్ I గోగజాదిషు మహత్సు ప్రాణిషు మారితేషు ఉత్తమసాహసస్యార్ధం పఞ్చశతపణో దణ్డో భవేత్ ॥ ౨౯౬ ॥

క్షుద్రకాణాం పశూనాం తు హింసాయాం ద్విశతో దమః I

పఞ్చాశత్తు భవేద్దణ్డః శుభేషు మృగపక్షిషు ॥౨౯౭॥

క్షుద్రకాణాం పశూనాం జాతితో విశేషాపదిష్టేతరేషాం వనవరాదీనాం వయసా చ కిశోరాదీనాం మారణే ద్విశతో దణ్డః స్యాత్ I శుభేషు మృగేషు రురుపృషతాదిషు పక్షిషు చ శుకహంససారసాదిషు పక్షిషు హతేపుపఞ్చాశద్దణ్డో భవేత్ ॥౨౯౭॥

గర్దభాజావికానాం తు దణ్డః స్యాత్పఞ్చమాషికః I

మాషికస్తు భవేద్దణ్డః శ్వసూకరనిపాతనే ॥౨౯౮॥

గర్దభచ్ఛాగైడకాదీనాం పునర్మారణే పఞ్చరుప్యమాషకపరిమాణో దణ్డః స్యాత్ I న చాత్ర హైరవ్యమాషగ్రహణం, ఉత్తరోత్తరలఘుదణ్డాభిధానాత్ I శ్వసూకరమారణేషు పునా రౌప్యమాషపరిమాణో దణ్డఃస్యాత్ ॥౨౯౮॥

భార్యా పుత్రశ్చ దాసశ్చ ప్రేష్యో భ్రాతా చ సోదరః I

ప్రాప్తాపరాధాస్తాడ్యాః స్యూ రజ్జ్వా వేణుదలేన వా ॥౨౯౯॥

భార్యాపుత్రాదయః కృతాపరాధా రజ్జ్వా వాఽతిలఘువేణుశలాకయా తాడ్యా భవేయుః I శిక్షార్థం తాడనవిధానాదత్ర దణ్డాపవాదః ॥౨౯౯॥

పృష్ఠతస్తు శరీరస్య నోత్తమాఙ్గే కథఞ్చన ।

అతోఽన్యథా తు ప్రహరన్ప్రాప్తః స్యాచ్చౌరకిల్బిషమ్ ॥౩౦౦॥

రజ్జ్వాదిభిరపి దేహస్య పృష్ఠదేశే తాడనీయాః,న తు శిరసి ।ఉక్తవ్యతిరేకేణ ప్రహరణే వాగ్దణ్డధనదణ్డరూపం చౌరదణ్డం ప్రాప్నుయాత్ ॥౩౦౦॥

ఏషోఽఖిలేనాభిహితో దణ్డపారుష్యనిర్ణయః ।

స్తేనస్యాతః ప్రవక్ష్యామి విధి దణ్డవినిర్ణయే ॥౩౦౧॥

ఏష దణ్డపారుష్యనిర్ణయో నిఃశేషేణోక్తః । అత ఊర్ద్వం చౌరదణ్డవినిర్ణయే విధానం వక్ష్యామి ॥

పరమం యత్నమాతిష్ఠేత్స్తేనానాం నిగ్రహే నృపః ।

స్తేనానాం నిగ్రహాదస్య యశో రాష్ట్రం చ వర్ధతే ॥౩౦౨॥

చౌరాణాం నియమనే రాజా పరమత్కృష్టం యత్నం కుర్యాత్ । యస్మాచ్చౌరనిగ్రహాద్రాజ్ఞః ఖ్యాతిర్నిరుపద్రవతయా రాష్ట్రం చ వృద్ధిమేతి ॥౩౦౨॥

అభయస్య హి యో దాతా స పూజ్యః సతతం నృపః ।

సత్రం హి వర్ధతే తస్య సదైవాభయదక్షిణమ్ ॥౩౦౩॥

హిరవధారణే।చౌరాణాం నియమనేన యో నృపతిః సాధూనామభయం దదాతి, స ఏవ పూజ్యః పూర్వేషాం శ్లాఘ్యో భవతి। సన్నం గవామయనాదిక్రతువిశేషః, యద్యస్మాత్సత్రమివ

సన్నం తదభయదానాచ్చౌరనిగ్రహరూపాభయదక్షిణం సర్వదైవ తస్య వృద్ధిమేతి।అన్యద్ధి నియతకాలీనం నియతదక్షిణం చ, ఏతత్సర్వకాలీనమమయదక్షిణం చేతి వాక్యం వ్యతిరేకాలఙ్కారః ॥౩౦౩॥

సర్వతో ధర్మషడ్భాగో రాజ్ఞో భవతి రక్షతః ।

అధర్మాదపి షడ్భాగో భవత్యస్య హ్యరక్షతః ॥౩౦౪॥

ప్రజా రక్షతో రాజ్ఞః సర్వస్య భృతిదాతుర్వణిగాదేర్భృత్యదాతుశ్చ శ్రోత్రియాదేః సకాశాద్ధర్మషడ్భాగో భవతి । అరక్షతశ్చాధర్మాదపి లోకేన కృతాత్షడ్భాగః స్యాత్ । తస్మాద్యత్నతః స్తేననిగ్రహేణ రాజా రక్షణం కుర్యాత్ ।

న చ భృతిక్రీతత్వాద్రాజ్ఞో ధర్మషడ్భాగో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్, భృత్యా ధర్మషడ్భాగేన చ పరిక్రీతస్య శాస్త్రీయత్వాత్ ॥౩౦౪॥

యదధీతే యద్యజతే యద్దదాతి యదర్చతి ।

తస్య షడ్భాగభాగ్రాజా సమ్యగ్భవతి రక్షణాత్ ॥౩౦౫॥

యః కశ్చిజ్జపయాగదానదేవతాచిదీని కరోతి, తస్య రాజా పాలనేన షడ్భాగం ప్రాప్నోతి ॥౩౦౫॥

రక్షన్ధర్మేణ భూతాని రాజా వధ్యాంశ్చ ఘాతయన్ ।

యజతేఽహరహర్యజ్ఞైః సహస్రశతదక్షిణైః ॥౩౦౬॥

భూతాని సర్వాణి స్థావరజఙ్గమాదీని యథాశాస్త్రం దణ్డప్రణయనరూపేణ ధర్మేణ రక్షన్, వధ్యాం స్తేనాదీంస్తాడయన్, ప్రత్యహం లక్షగోదక్షిణైర్యజ్ఞైర్యజతే । తజ్జన్యం పుణ్యం ప్రాప్నోతీతి భావః ॥౩౦౬॥

యోఽరక్షన్వలిమాదత్తే కరం శుల్కం చ పార్థివః ।

ప్రతిభాగం చ దణ్డం చ స సద్యో నరకం వ్రజేత్ ॥౩౦౭॥

యో రాజా రక్షామకుర్వన్ బలి ధాన్యాదేః షడ్భాగం, గ్రామవాసిభ్యః ప్రతిమాసం వా భాద్రపౌషనియమేన గ్రాహ్యం శుల్కం స్థలజలపథాదినా వణిజ్యాకారితేభ్యో నియతస్థానేషు ద్రవ్యానుసారేణ గ్రాహ్యం దానమితి ప్రసిద్ధం, ప్రతిభాగం ఫలకుసుసశాకతృణాద్యుపాయనం, ప్రతిదినగ్రాహ్యం దణ్డం వ్యవహారాదౌ గృహ్ణాతి, స మృతః సన్సద్య ఏవ నరకం యాతి ॥౩౦౭॥

అరక్షితారం రాజానం వలిషడ్భాగహారిణమ్ ।

తమాహుః సర్వలోకస్య సమగ్రమలహారకమ్ ॥౩౦౮॥

యో రాజా న రక్షతి, అథ చ ధాన్యాదిషడ్భాగం బలిరూపం గృహ్ణాతి, తం సర్వలోకానాం సకలపాపహారిణం మన్వాదయ ఆహుః ॥౩౦౮॥

అనపేక్షితమర్యాదం నాస్తికం విమలుమ్పకమ్ ।

అరక్షితారమత్తారం నృపం విద్యాదధోగతిమ్ ॥౩౦౯॥

లఙ్ఘితశాస్త్రమర్యాదం, పరలోకాభావశాలినమ్, అనుచితదణ్డాదినా ధనగ్రాహిణం, రక్షణరహితం, కరబల్యాదేర్భక్షితారం, రాజానం నరకగామినం జానీయాత్ ॥౩౦౯॥

అధార్మికం త్రిభిర్న్యాయైర్నిగృహ్ణీయాత్ప్రయత్నతః ।

నిరోధనేన బన్ధేన వివిధేన వధేన చ ॥౩౧౦॥

అధార్మికం చౌరాదికమపరాధాపేక్షయా త్రిభిరుపాయైః ప్రయత్నేన నియమయేత్ । తానాహ—కారాగారప్రవేశనేన, నిగడాదిబన్ధనేన, కరచరణచ్ఛేదనాదినానాప్రకారహింసనేన ॥౩౧౦॥

నిగ్రహేణ హి పాపానాం సాధూనాం సంగ్రహేణ చ ।

ద్విజాతయ ఇవేజ్యాభిః పూయన్తే సతతం నృపాః ॥౩౧౧॥

పాపశాలినాం నిగ్రహేణ, సాధూనాం సంగ్రహేణ, ద్విజాతయ ఇవ మహాయజ్ఞాదిభిః సర్వకాలం నృపతయః పవిత్రీభవన్తి। తస్మాదధార్మికాన్నిగృహ్ణీయాత్సాధూంనుగృహ్ణీయాత్ ॥౩౧౧॥

క్షన్తవ్యం ప్రభుణా నిత్యం క్షిపతాం కార్యిణాం నృణామ్ ।

బాలవృద్ధాతురాణాం చ కుర్వతా హితమాత్మనః ॥౩౧౨॥

కార్యార్థిప్రత్యర్థినాం దుఃఖేనాక్షేపోక్తిం రచయతాం తథా బాలవృద్ధవ్యాధితానామాక్షిపతాం వక్ష్యమాణమాత్మీయముపకారమిచ్ఛతా ప్రభుణా క్షమణీయమ్ ॥౩౧౨॥

యః క్షిప్తో మర్షయత్యార్తైస్తేన స్వర్గే మహీయతే ।

యస్త్వైశ్వర్యాన్న క్షమతే నరకం తేన గచ్ఛతి ॥౩౧౩॥

దుఃఖితైరాక్షిప్తః సహతే యస్తేన స్వర్గలోకే పూజాం లభతే । ప్రభుత్వదర్పాన్న సహతే యః స తేన నరకం గచ్ఛతి ॥౩౧౩॥

రాజా స్తేనేన గన్తవ్యో ముక్తకేశేన ధావతా ।

ఆచక్షాణేన తత్స్తేయమేవంకర్మాస్మి శాధి మామ్ ॥౩౧౪॥

స్కన్ధేనాదాయ ముసలం లగుడం వాఽపి ఖాదిరమ్ ।

శక్తిం చోభయతస్తీక్ష్ణామాయసం దణ్డమేవ వా ॥౩౧౫॥

[గృహీత్వా ముసలం రాజా సకృద్ధన్యాత్తు తం స్వయమ్ ।

వధేన శుధ్యతే స్తేనో బ్రాహ్మణస్తపసైవ వా ॥౨౨॥]

యద్యపి "సువర్ణస్తేయకృద్విప్రః" (మ. స. ౧౧-౯౯) ఇత్యాది ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణే వక్ష్యతి, తథాపి సువర్ణస్తేయం ప్రతి రాజదణ్డరూపతామస్య దణ్డప్రకరణే దర్శయితుం పాఠః । బ్రాహ్మణసువర్ణస్య చౌరేణ ముక్తకేశేన వేగాద్వ్రచ్ఛతా మయా బ్రాహ్మణసువర్ణమపహృతమితి సంఖ్యాపయతా ముసలాఖ్యమాయుధం ఖాదిరమయం వా దణ్డముభయతస్తీక్ష్ణాం శక్తిం లోహమయం వా దణ్డం రుకన్దే గృహీత్వా రాజసమీపం గన్తవ్యం తతో బ్రాహ్మణసువర్ణహార్యహమతోఽనేన ముసలాదినా మాం వ్యాఙ్ఘపాదయేత్యేవం రాజ్ఞే వక్తవ్యమ్ ॥ ॥౩౧౪॥౩౧౫॥

శాసనాద్వా విమోక్షాద్వా స్తేనః స్తేయాద్విముచ్యతే ।

అశాసిత్వా తు తం రాజా స్తేనస్యాప్నోతి కిల్బిషమ్ ॥౩౧౬॥

సకృన్ముసలాదిప్రహారేణ ప్రాణపరిత్యాజనాన్మృతకకల్పస్య జీవతోఽపి పరిత్యాగాద్వా స చౌరస్తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యతే। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః—

మృతకల్పః ప్రహారార్తో జీవన్నపి విశుద్ధయతి (యా. స్మృ. ౩-౨౫౭) ఇతి ।

తం పునస్తేనం కరుణాదిభిరహత్వా స్తేనస్య యత్పాపం తద్రాజా ప్రాప్నోతి ॥౩౧౬॥

అన్నాదే భ్రూణహా మార్ష్టి పత్యౌ భార్యాపచారిణీ ।

గురౌ శిష్యశ్చ యాజ్యశ్చ స్తేనో రాజని కిల్బిషమ్ ॥౩౧౭॥

బ్రహ్మహా యస్తత్సమ్బన్ధి యోఽన్నమత్తి తస్మిన్నసౌ స్వపాపం సంక్రామయతి । భ్రూణహాన్నభోక్తుః పాపం భవతీత్యేతదత్ర వివక్షితం, న తు బ్రహ్మఘ్నః పాపం నశ్యతి । తథా భార్యా వ్యభిచారిణీ । జారపతి క్షమమాణే భర్తరి పాపం సంశ్లేషయతి । శిష్యశ్చ సంధ్యాగ్నికార్యాద్యకరణజన్యం పాపం గురౌ సహమానే న్యయాంత । యాజ్యశ్చ విధిమతిక్రామన్యాజకే క్షమమాణే పాపం నిక్షిపతి । స్తేనశ్చ రాజన్యుపేక్షమాణే పాపం సమర్పయతి । తస్మాద్రాజ్ఞా స్తేనో నిగ్రహీతవ్యః ॥౩౧౭॥

రాజభిః కృతదణ్డాస్తు కృత్వా పాపాని మానవాః ।

నిర్మలాః స్వర్గమాయాన్తి సన్తః సుకృతినో యథా ॥౩౧౮॥

సువర్ణస్తేదీని పాపాని కృత్వా పశ్చాద్రాజభిర్విహితఇణ్డా మనుష్యాః సన్తః ప్రతిబన్ధకదురితాభావాత్పూర్వార్జితపుణ్యవశేన సాధవః సుకృతకారిణ ఇవ స్వర్గే గచ్ఛన్తి । ఏవం ప్రాయశ్చిత్తవద్దణ్ఢస్యాపి పాపక్షయహేతుత్వముక్తమ్ ॥౩౧౮॥

యస్తు రజ్జుం ఘటం కూపాద్ధరేద్భిద్యాఇచ్చ యః ప్రపామ్ ।

స దణ్డం ప్రాప్నుయాన్మాషం తచ్చ తస్మిన్సమాహరేత్ ॥౩౧౯॥

కూపసమీపే రజ్జుఘటయోర్జలోద్ధారణాయ ధృతయో రజ్జుం ఘటం వా హరేత్ । యో వా పానీయదానగృహ వదారయేత్స సౌవర్ణం మాషం దణ్డం ప్రాప్నుయాత,

యన్నిర్దిష్టం తు సౌవర్ణం మాషం తత్ర ప్రకల్పయేత్ ।

ఇతి కాత్యాయనవచనాత్ । తచ్చ రజ్జ్వాది తస్మిన్కూపే సమర్పయేత్ ॥౩౧౯॥

ధాన్యం దశభ్యః కుమ్భేభ్యో హరతోఽభ్యధికం వధః ।

శేషేఽప్యేకాదశగుణం దాప్యస్తస్య చ తద్ధనమ్ ॥౩౨౦॥

ద్విపలశతం ద్రోణో, వింశతిద్రోణశ్చ కుమ్భః,దశసంఖ్యేభ్యః కుమ్భేభ్యోఽధికం ధాన్యం హరతో వధః।స చ హద్యంస్వామిగుణవత్తాపేక్షయా తాడనాఙ్గచ్ఛేదమారణాత్మకో జ్ఞేయః।శేషే పునరేకస్మాదారభ్య దశ కుమ్భపర్యన్తహరణే నిహృత్యైకాదశగుణం దణ్డం దాప్యః।స్వామినశ్చాపహృతం దాప్యః॥౩౨॥

తథా ధరిమమేయానాం శతాదభ్యధికే వధః ।

సువర్ణరజతాదీనాముత్తమానాం చ వాససామ్ ॥౩౨౧॥

యథా ధాన్యేన వధ ఉక్తస్తథా తులాపరిచ్ఛేద్యానాం సువర్ణరజతాదీనాముత్కృష్టానాం చ వాససాం పట్టాదీనాం పలశతాధికేఽపహృతే వధః కర్తవ్య ఏవ । విషయసమీకరణం చాత్ర దేశకాలాపహర్తృంద్రవ్యస్వామిజాతిగుణాపేక్షయా పరిహరణీయమ్ । ఏవముత్తరత్రాపి జ్ఞేయమ్ ॥౩౨౧॥

పఞ్చాశతస్త్వభ్యధికే హస్తచ్ఛేదనమిష్యతే ।

శేషే త్వేకాదశగుణం మూల్యాద్దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ॥౩౨౨॥

పూర్వోక్తానాం పఞ్చాశదూర్ధ్వం శతం యావదపహారే కృతే హస్తచ్ఛేదనం మన్వాదిభిరభిహితమ్ । శేషేష్వేకపలాదారభ్య పఞ్చాశత్పలపర్యన్తాపహారే అపహృతగుణాదేకాదశగుణం దణ్డం దాప్యః ॥౩౨౨॥

పురుషాణాం కులీనానాం నారీణాం చ విశేషతః ।

ముఖ్యానాం చైవ రత్నానాం హరణే వధమర్హతి ॥౩౨౩॥

మహాకులజాతానాం మనుష్యాణాం విశేషేణ స్త్రీణాం మహాకులప్రసూతానాం శ్రేష్ఠానాం చ రత్నానాం వజ్రవైదుర్యాదీనామపహారే వధమర్హతి ॥౩౨౩॥

మహాపశునాం హరణే శస్త్రాణామౌషధస్య చ ।

కాలమాసాద్య కార్యం చ దణ్డం రాజా ప్రకల్పయేత్ ॥౩౨౪॥

మహతాం పశూనాం హస్త్యశ్వాదిగోమహిష్యాదీనాం, తథా ఖడ్గాదీనాం శస్త్రాణాం, కల్యాణఘృతాదేశ్చౌషధస్య చ దుర్భిక్షాదిరూపం కాలం కార్యం ప్రయోజనం చ సదసద్వినియోగరూపం నిరూప్య రాజా తాడనాఙ్గచ్ఛేదవధరూపం దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ॥౩౨౪॥

గోషు బ్రాహ్మణసంస్థాసు ఛూరికాయాశ్చ భేదనే ।

పశూనాం హరణే చైవ సద్యః కార్యోఽర్ధపాదికః ॥౩౨౫॥

బ్రాహ్మణసమ్బన్ధినీనాం గవామపహారే వన్ధ్యాయాశ్చ గోర్వాహనార్థం నాసాచ్ఛేదనే పశూనాం చాజైడకానాం దణ్డభూయస్త్వాద్యాగాద్యర్థానాం హరణేఽనన్తరమేవ ఛిన్నార్ధపాదికః కార్యః ॥౩౨౫॥

సూత్రకార్పాసకిణ్వానాం గోమయస్య గుడస్య చ ।

దధ్నః క్షీరస్య తక్రస్య పానీయస్య తృణస్య చ ॥౩౨౬॥

వేణువైదలభాణ్డానాం లవణానాం తథైవ చ ।

మృన్మయానాం చ హరణే మృదో భస్మన ఏవ చ ॥౩౨౭॥

మత్స్యానాం పక్షిణాం చైవ తైలస్య చ ఘృతస్య చ ।

మాంసస్య మధునశ్చైవ యచ్చాన్యత్పశుసమ్భవమ్ ॥౩౨౮॥

అన్యేషాం చైవమాదీనాం మద్యానామోదనస్య చ ।

పక్వాన్నానాం చ సర్వేషాం తన్మూల్యాద్ ద్విగుణో దమః ॥౩౨౯॥

ఊర్ణాదిసూత్రకార్పాసికస్య చ కిణ్వస్య సురాబీజద్రవ్యస్య చ, సూక్ష్మవేణుఖణ్డనిర్మితజలాహరణభాణ్డాదీనాం, యదప్యన్యత్పశుసమ్భవం చ మృగచర్మఖడ్గశృఙ్గాది, అన్యేషామవ్యేవంవిధానామసారప్రాయాణాం మనఃశిలాదీనాం, మద్యానాం ద్వాదశానాం, పక్వాన్నానామోదనవ్యతిరిక్తానామప్యపూపమోదకాదీనాం చ, కార్పాసాదిశబ్దార్థానాం ప్రసిద్ధానాం చాపహారే కృతే ముల్యాద్ ద్విగుణో దణ్డః కార్యః ॥౩౨౬॥౩౨౭॥౩౨౮॥ ౩౨౯ ॥

పుష్పేషు హరితే ధాన్యే గుల్మవల్లీనగేషు చ ।

అన్యేష్వపరిపూతేషు దణ్డః స్యాత్పఞ్చకృష్ణలః ॥౩౩౦॥

పుష్పేషు, హరితే క్షేత్ర స్థే ధాన్యే, గుల్మలతావృక్షేష్వపరిపూతేషు అనపావృతవృక్షేషు, వక్ష్యమాణశ్లోకే ధాన్యాదిషు నిర్దేశాత్పరిపవనసమ్భవాశ్చ ధాన్యేషు, అన్యేషు సమర్థపురుషమారహార్యేషు హృతేషు దేశకాలాద్య పేక్షయా సువర్ణస్య రౌప్యస్య వా పఞ్చకృష్ణలమాషపరిమాణో దణ్డః స్యాత్ ॥౩౩౦॥

పరిపూతేషు ధాన్యేషు శాకమూలఫలేషు చ ।

నిరన్వయే శతం దణ్డః సాన్వయేఽర్ధశతం దమః ॥౩౩౧॥

నిష్పలాకీకృతేషు వృక్షేషు, ధాన్యేషు, శాకాదిషు చాపహృతేషు, అన్వయో ద్రవ్యస్వామినాం సమ్బన్ధః, యేన సహ కశ్చిదపి సమ్బన్ధో నాస్త్యేకగ్రామవాసాదిస్తత్ర శతం దణ్డ్యః।సాన్వయే తు పఞ్చాశత్పణో దేయః।ఖల స్థేషు చ ధాన్యేష్వయం దణ్డస్తత్ర హి పరిపూర్యతే। గృహేష్వేకాదశగుణో దణ్డః ప్రాగుతః ॥౩౩౧॥

స్యాత్సాహసం త్వన్వయవత్ప్రసభం కర్మ యత్కృతమ్ ।

నిరన్వయం భవేత్స్తేయం హృత్వాఽపవ్యయతే చ యత్ ॥౩౩౨॥

యద్ధాన్యాపహారాదికం కర్మ ద్రవ్యస్వామిసమక్షం బలాద్ ఘృతం తత్సాహసం స్యాత్, సహో బలం తద్భవం సాహసమ్ । అత ఇహ స్తేయదణ్డో న కార్యః । ఏతదర్థః స్తేయప్రకరణేఽస్య పాఠః యత్పునః స్వామిపరోక్షాపహృతం తత్స్తేయం భవేత్ । యచ్చ హృత్వాఽపహ్నుతే తదపి స్తేయమేవ ॥౩౩౨॥

యస్త్వేతాన్యుపక్లప్తని ద్రవ్యాణి స్తేనయేన్నరః ।

తమాద్యం దణ్డయేద్రాజా యశ్చాగ్నిం చోరయేద్ గృహాత్ ॥౩౩౩॥

యః పునరేతాని సూత్రాదిద్రవ్యాణ్యుపభోగార్థం కృతసంస్కారాణి మనుష్యశ్చోరయేత్, యశ్చ త్రేతాగ్నిం గృహ్యాగ్నిం వాఽగ్నిగృహాచ్చోరయేత్తం రాజా ప్రథమం సాహసం దణ్డయేత్ । అగ్నిస్వామినశ్చాధానోపక్షయో దాతవ్యః । గోవిన్దరాజస్తు లౌకికాగ్నిమపి చోరయతో దణ్డ ఇత్యాహ । తదయుక్తమ్, అల్పపరాధే గురుదణ్డస్యాన్యాయ్యత్వాత్ ॥౩౩౩॥

యేన యేన యథాఙ్గేన స్తేనో నృషు విచేష్టతే ।

తత్తదేవ హరేత్తస్య ప్రత్యాదేశాయ పార్థివః ॥౩౩౪॥

యేన యేనాఙ్గేన హస్తపాదాదినా యేన ప్రకారేణ సంధిచ్ఛేదాదినా చౌరో మనుష్యేషు విరుద్వం ధనాపహారాదికం చేష్టతే, తస్య తదేవాఙ్గం ప్రసఙ్గనివారణాయ రాజా ఛేదయేత్ । తత్ర ధనస్వామ్యుత్కర్షాపేక్షరాఽయమఙ్గచ్ఛేదః ॥౩౩౪॥

పితాऽऽచార్యః సుహృన్మాతా భార్యా పుత్రః పురోహితః ।

నాదణ్డ్యో నామ రాజ్ఞోऽస్తి యః స్వధర్మే న తిష్ఠతి ॥౩౩౫॥

పిత్రాచార్యమిత్రభ్రాతృమాతృపత్నీపుత్రపురోహితానాం మధ్యాత్స్వధర్మే యో నావతిష్ఠతే, స రాజ్ఞోऽదణ్డనీయో నాస్తి, అపి తు దణ్డనీయ ఏవ ॥౩౩౫॥

కార్షాపణం భవేద్దణ్డ్యో యత్రాన్యః ప్రాకృతో జనః ।

తత్ర రాజా భవేద్దణ్డయః సహస్రమితి ధారణా ॥౩౩౬॥

యత్రాపరాధే రాజవ్యతిరిక్తో జనః కార్షాపణం దణ్డనీయో భవేత్తస్మిన్నపరాధే రాజా పణసహస్రం దణ్డనీయ ఇతి నిశ్చయః । స్వార్థదణ్డం త్వప్సు ప్రవేశయేద్ బ్రాహ్మణేభ్యో వా దద్యాత్, "ఈశో దణ్డస్య వరుణః" (మం స్మృం ౯-౨౪౫) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥౩౩౬॥

అష్టాపాద్యం తు శుద్రస్య స్తేయే భవతి కిల్బిషమ్ ।

షోడశైవ తు వైశ్యస్య ద్వాత్రింశత్క్షత్రియస్య చ ॥౩౩౭॥

బ్రాహ్మణస్య చతుఃషష్టిః పూర్ణం వాऽపి శతం భవేత్ ।

ద్విగుణా వా చతుఃషష్టిస్తద్దోషగుణవిద్ధి సః ॥౩౩౮॥

'తద్దోషగుణవిద్ధి సః' ఇతి సర్వత్ర సమ్బధ్యతే । యస్మి స్తేయే యో దణ్డ ఉక్తః స స్తేయగుణదోషజ్ఞస్య శూద్రస్యాష్టభిరాపాద్యతే, గుణ్యత ఇత్యష్టగుణః కర్తవ్యః । షోడశగుణో

గుణదోషజ్ఞస్య వైశ్యస్య, ద్వాత్రింశద్ గుణస్తథావిధక్షత్రియస్య, చతుఃషష్టిగుణో గుణదోషవిదుషో బ్రాహ్మణస్య, శతగుణో వాఽష్టావిశత్యధికశతగుణో వా గుణాతిశయాపేక్షయా బ్రాహ్మణస్యైవ ॥౩౩౭॥౩౩౮॥

వానస్పత్యం మూలఫలం దార్వగ్న్యర్థ తథైవ చ ।

తృణం చ గోభ్యో గ్రాసార్థమస్తేయం మనురబ్రవీత్ ॥౩౩౯॥

"వీరుద్వనస్పతీనాం పుష్పాణి స్వవదాదదీత ఫలాని చాపరివృతానాం" ఇతి గోతమవచనాదపరివృతవానస్పత్యాదీనాం మూలఫలం, హోమాయాగ్న్యర్థే చ దారు, గోగ్రాసార్థం చ తృణం పరకీయమస్తేయం మనురాహ । తస్మాన్న దణ్డో నాప్యధర్మః ॥౩౩౯॥

యోఽదత్తాదాయినో హస్తాల్లిప్సేత బ్రాహ్మణో ధనమ్ ।

యాజనాధ్యాపనేనాపి యథా స్తేనస్తథైవ సః ॥౩౪౦॥

అదత్తాదాయినశ్చౌరస్య హస్తాద్యో బ్రాహ్మణో యాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహైరపి పరకీయధనం జ్ఞాత్వా లబ్ధుమిచ్ఛేత్, స చౌరవచ్చౌరతుల్యో జ్ఞేయః, అతః స ఇవ దణ్డయః ॥౩౪౦॥

ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిర్ద్వావిక్షు ద్వే చ మూలకే ।

ఆదదానః పరక్షేత్రాన్న దణ్డం దాతుమర్హతి ॥౩౪౧॥

ద్విజాతిః, పథికః, క్షీణపాథేయో, ద్వావిక్షుదణ్డౌ ద్వే వా మూలకే పరకీయక్షేత్రాద్ గృహ్ణన్ దణ్డదానయోగ్యో న భవతి ॥౩౪౧॥

అసందితానాం సందాతా సందితానాం చ మోక్షకః ।

దాసాశ్వరథహర్తా చ ప్రాప్తః స్యాచ్చోరకిల్బిషమ్ ॥౩౪౨॥

అబద్ధానామశ్వాదీనాం పరకీయానాం యో దర్పేణ బన్ధయితా, బద్ధానాం మన్దురాదౌ మోచయితా, యో దాసాశ్వరథాపహారీ స చౌరదణ్డం ప్రాప్నుయాత్ । స చ గురులఘ్వపరాధానుసారేణ మారణాఙ్గఛేదనధనాద్యపహారరూపో బోద్ధవ్యః ॥౩౪౨॥

అనేన విధినా రాజా కుర్వాణః స్తేననిగ్రహమ్ ।

యశోఽస్మిన్ప్రాప్నుయాల్లోకే ప్రేత్య చానుత్తమం సుఖమ్ ॥౩౪౩॥

అనేనోక్తవిధానేన రాజా చౌరనియమనం కుర్వాణ ఇహ లోకే ఖ్యాతిం పరలోకే చోత్కృష్టసుఖం ప్రాప్నుయాత్ ॥౩౪౩॥

ఇదానీం సాహసమాహ—

ఐన్ద్రం స్థానమభిప్రేప్సుర్యశశ్చాక్షయమవ్యయమ్ ।

నోపేక్షేత క్షణమపి రాజా సాహసికం నరమ్ ॥౩౪౪॥

సర్వాధిపత్యలక్షణం పదం ఖ్యాతి చావినాశినీమనుపక్షయాం చాతిశయేన ప్రాప్తుమిచ్ఛన్రాజా బలేన గృహదాహధనగ్రహణకారిణం మనుష్యం క్షణమపి నోపేక్షేత ॥౩౪౪॥

వాగ్దుష్టాత్తస్కరాచ్చైవ దణ్డేనైవ చ హింసతః ।

సాహసస్య నరః కర్తా విజ్ఞేయః పాపకృత్తమః ॥౩౪౫॥

వాక్పారుష్యకృతాచ్చోరాచ్చ దణ్డపారుష్యకారిణశ్చ మనుష్యాత్సాహసకృన్మనుష్యోऽతిశయేన పాపకారీ బోద్ధవ్యః ॥ ౩౪౫ ॥

సాహసే వర్తమానం తు యో మర్షయతి పార్థివః ।

స వినాశం వ్రజత్యాశు విద్వేషం చాధిగచ్ఛతి ॥౩౪౬॥

యో రాజా సాహసే వర్తమానం క్షమతే, స పాపకృతాముపేక్షణాదధర్మబుద్ధ్యా వినశ్యతి।అపక్రియమాణరాష్ట్రతయా జనవిద్వేషం చ గచ్ఛతి ॥ ౩౪౬ ॥

న మిత్రకారణాద్రాజా విపులాద్వా ధనాగమాత్ ।

సముత్సృజేత్సాహసికాన్సర్వభూతభయావహాన్ ॥౩౪౭॥

మిత్రవాక్యేన బహుధనప్రాప్త్యా వా సర్వభూతభయజనకాన్సాహసికాన్ రాజా న త్యజేత్ ॥౩౪౭॥

శస్త్రం ద్విజాతిభిర్గ్రాహ్యం ధర్మో యత్రోపరుధ్యతే ।

ద్విజాతీనాం చ వర్ణానాం విప్లవే కాలకారితే ॥౩౪౮॥

ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణే దక్షిణానాం చ సఙ్గరే ।

స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌ చ ఘ్నన్ధర్మేణ న దుష్యతి ॥౩౪౯॥

బ్రాహ్మణాదిభిస్త్రిభివర్ణైః ఖడ్గాద్యాయుధం గ్రహీతవ్యమ్ । యస్మిన్కాలే వర్ణానామాశ్రమిగాం చ సాహసకారాదిభిర్ధర్మః కర్తుం న దీయతే । తథా త్రైవర్ణికానామరాజకేషు రాష్ట్రేషు పరచక్రాగమనాదికాలజనితే సఙ్కరాదౌ ప్రాప్తే, తథాఽఽత్మరక్షార్థం, దక్షిణాధనగవాద్యపహారనిమిత్తే చ సంగ్రామే,స్త్రీబ్రాహ్మణరక్షార్థం చ ధర్మయుద్ధేనానన్యగతికతయా పరాన్ హింసన్న దోషభాగ్భవతి । పరమారణేఽప్యత్ర సాహసదణ్డో న కార్యః ॥ ౩౪౮ ॥౩౪౯॥

గురుం వా బాలవృద్ధౌ వా బ్రాహ్మణం వా బహుశ్రుతమ్ ।

ఆతతాయినమాయాన్తం హన్యాదేవావిచారయన్ ॥౩౫౦॥

[అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః ।

క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః ॥౨౩॥

ఉద్యతాసిర్విషాగ్నిభ్యాం శాపోద్యతకరస్తథా ।

ఆథర్వణేన హన్తా చ పిశునశ్చాపి రాజని ॥౨౪॥

భార్యారిక్థాపహారీ చ రన్ధ్రాన్వేషణతత్పరః ।

ఏవమాద్యాన్విజానీయాత్సర్వానేవాతతాయినః ॥౨౫॥]

గురుబాలవృద్ధబహుశ్రుతబ్రాహ్మణానామన్యతమం వధోద్యతమాగచ్ఛన్తం విద్యావిత్తాదిభిరుత్కృష్టం పలాయనాదిభిరపి స్వనిస్తరణాశక్తౌ నిర్విచారం హన్యాత్।అత

ఏవోశనాః—"గృహీతశస్త్రమాతతాయినం హత్వా న దోషః" ।కాత్యాయనశ్చ భృగుశబ్దోల్లేఖేన మనూక్తశ్లోకమేవ వ్యక్తం వ్యాఖ్యాతవాన్—

ఆతతాయిని చోత్కృష్టే తపఃస్వాధ్యాయజన్మనః ।

వధస్తత్ర తు నైవ స్యాత్పాపం హీనే వధో భృగుః ॥

(౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు—

స్త్రీవిప్రాభ్యుపపత్తౌ చ ఘ్నన్ధర్మేణ న దుష్యతి । (మ. స్మృ. ౮-౩౪౯) ఇతి పూర్వస్యాయమనువాదః, గుర్వాదికమపి హన్యాత్కిముతాన్యనపీతి వ్యాచక్షాతే ॥౩౯౦॥

నాతతాయివధే దోషో హన్తుర్భవతి కశ్చన ।

ప్రకాశం వాఽప్రకాశం వా మన్యుస్తం మన్యుమృచ్ఛతి ॥౩౫౧॥

జనసమక్షం రహసి వా వధోద్యతస్య మారణే హన్తుర్న కశ్చిదప్యధర్మదణ్డః ప్రాయశ్చిత్తాఖ్యో దోషో భవతి । యస్మాద్ధన్తృగతో మన్యుః క్రోధాభిమానినీ దేవతా హన్యమానగతం క్రోధం వివర్ధయతి । సాహసే చాపరాధగౌరవాపేక్షయా మారణాఙ్గచ్ఛేదనధనగ్రహణాదయో దణ్డాః కార్యాః ॥౩౫౧॥

ఇదానీం స్త్రీసంగ్రహణమాహ—

పరదారాభిమర్శేషు ప్రవృత్తాన్నన్మహీపతిః ।

ఉద్వేజనకరైర్దణ్డైశ్చిన్నయిత్వా ప్రవాసయేత్ ॥౩౫౨॥

పరదారసంభోగాయ ప్రవృత్తాన్మనుష్యగణానుద్వేజ త్కరదణ్డైర్నాసోష్ఠకర్తనాదిభిరఙ్కయిత్వా దేశాన్నిః సారయేత్ ॥౩౫౨॥

తత్సముత్థో హి లోకస్య జాయతే వర్ణసంకరః ।

యేన మూలహరోఽధర్మః సర్వనాశాయ కల్పతే ॥౩౫౩॥

యస్మాత్పరదారాభిగమనాత్సంభూతో వర్ణస్య సంకరః సంపద్యతే । యేన వర్ణసంకరేణ విశుద్ధపత్నీకయజమానాభావాత్ ।

అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతి । (మం స్మృ° 3-౭౬)

అస్యాభావే సతి వృష్ట్యాఖ్యజగన్మూలవినాశోఽధర్మో జగన్నాశాయ సంపద్యతే ॥౩౫౩॥

పరస్య పత్న్యా పురుషః సంభాషాం యాజయన్రహః ।

పూర్వమాక్షారితో దోషైః ప్రాప్నుయాత్పూర్వసాహసమ్ ॥౩౫౪॥

తత్రస్త్రీ ప్రార్థనాదిదోషైః పూర్వముత్పన్నాభిరపవాదప్రార్థనాభిశాపాదిభిః పురుషః ఉచితకారణఇఞ్చతిరేకేణ పరభార్యయా సంభాషణం కుర్వన్ప్రథమసాహసం దణ్డం ప్రాప్నుయాత్ ॥౩౫౪॥

యస్త్వనాక్షారితః పూర్వమభిభాషేత కారణాత్ ।

న దోషం ప్రాప్నుయాత్ కించిన్న హి తస్య వ్యతిక్రమః ॥౩౫౫॥

యః పునః పుర్వే తత్రీస్త్ప్రార్థనాభిశాపరహితః కేనచిత్కారనేన జనసమక్షనభిభాషణం కుర్యాన్న స

సర్వప్రకారముద్యతతమమవిచారయన్ హన్యాత్। గుర్వాదిగ్రఇగమర్థవాదః—ఏతేఽపి హన్తవ్యాః కిముతాన్య ఇతి।ఏతేసాం స్వాతతాయిత్వేఽపివఘొ నాస్తి। ఆచార్య చ ప్రవక్తారమిత్యనేనాపకారిణామపి వధో నిషిద్ధః।గురుమాతతాయినమితి శక్యః సమ్బన్ధః, తథా సత్యాతతాయివిశేషగమేతత్ ।తతాగుర్వాదివ్యతిరిక్తస్యాతతాయినః ప్రతి షేధః కుతః స్యాత్ ? వాక్యాన్తరాభావాత్ ।అథ నాతతాయివధే దోష ఇత్యేతద్వాక్యాన్తరం తానాన్యే నాభ్యనుశతకమితి।తదపి న, విధేరశ్రవణాత్।పూర్వశేషతయాఽర్థవా రఖే ప్రకృతవచనత్వాత్।ఇహ భవన్తస్త్వాహుర్యద్యథాఽఽతతాయి తమిత్యేత్రవిధిః అవశిష్టోఽర్థవాదస్తథాపి గుర్వాదీనాం వధానుజ్ఞానమ్। యతోఽన్యదపకారిత్వమన్య దాతనాయిత్వమ్ ।యో హ్మన్యాం కాఇ్చనపీడాం కరోతి న సర్వేణ శరీరాదినా సాఽపకారీనత్వాతతాయో।తథా చ పఠ్యతే—“ఉద్యతాసివిషాగ్నిభ్యాం శాపోద్యతకరస్తథా। ఆథర్వణేన హన్తా చ పిశునశ్చాపి రాజతః॥భార్యాఽతిక్రమకారో చ రన్ధ్రాన్వేషగనత్పరః। పవనాద్యాన్విజానీయాత్సర్వానేవాతతాయినః”॥ఆయాభ్తమితి వచనాదాత్తత్రోశన్త్రో హన్తునభివావన్థారాన్వా జిహార్షన్వత్రచ్చః కృతే తు దోషే కిమన్యత్కరిష్యతీత్యుపేక్షా ఇతి బ్రువతే। తద్యుక్తమ్, యతః ప్రకాశమప్రకాశం చేతి వక్ష్యతి।సమానౌహ్యేతౌ కరిష్యన్కృతవాంశ్చ దృష్టశ్చేదితి। తస్మాదాచాన్తమిత్యనువాదః। కర్తుభాగతం కృత్వా వాఽఽగతమితి ఆతతాయిత్వాచ్చాసౌ హన్యతే।న చ కృతవచన ఆతతాయిత్వముపైతి నాస్యాత్మనో రక్షార్థం ఏవ వధః, ఆత్మనశ్చ పరిత్రాణ ఇతి నోక్తమ్ ।

పునర్దణ్డయత్వాదిదోషం ప్రాప్నుయాత్ । తస్మాన్న కశ్చిత్తస్యాపరాధోఽస్తి ॥౩౫౫॥

పరస్త్రియం యోఽభివదేత్తీర్థంఽరణ్యే వనేఽపి వా ।

నదీనాం వాఽపి సంభేదే స సంగ్రహణమాప్నుయాత్ ॥౩౫౬॥

తీర్థాద్యరణ్యవనాదికం నిర్జనదేశోపలక్షణమాత్రమ్ । యః పురుషః పరస్త్రియముదకావవరణమార్గేఽర ణ్యే, గ్రామాదహిర్గుల్మలతాకీర్ణే నిర్జనే దేశే వనే బహువృక్షసంతతే నదీనాం సంగమే పూర్వమనాక్షారితోఽపి కారణాదపి సంభాషేత, స సంగ్రహణం సహస్రపణదణ్డం వక్ష్యమాణం ప్రాప్నుయాత్ । సమ్యగృహ్యతే జ్ఞాయతేయేన పరస్త్రీసంభోగాభిలాష ఇతి సంగ్రహణమ్ ॥౩౫౬॥

ఉపచారక్రియా కేలిః స్పర్శో భూషణవాససామ్ ।

సహ ఖట్వాసనం చైవ సర్వం సంగ్రహణం స్మృతమ్ ॥౩౫౭॥

స్రగ్గన్ధానులేపనప్రేషణాద్యాపచారకరణం, కేలిః పరిహాసాలిఙ్గనాదిః, అలంకారవస్త్రాణాం స్పర్శనమ్, ఏకఖట్వాసనమిత్యేతత్సర్వ సంగ్రహణం మన్వాదిభిః స్మృతమ్ ॥౩౫౭॥

స్త్రియం స్పృశేదదేశే యః స్పృష్టో వా మర్షయేత్తయా ।

పరస్పరస్యానుమతే సర్వం సంగ్రహణం స్మృతమ్ ॥౩౫౮॥

[కామాభిపాతినీ యాతు నరం స్వయముపవ్రజేత్ ।

రాజ్ఞా దాస్యే నియోజ్యా సా కృత్వా తద్దోషఘోషణమ్ ॥౨౬॥]

యః స్ప్రష్టుమనుచితే స్తనజఘనాదిదేశే స్త్రియం స్పృశేత్తయా వా వృషణాదికే స్పృష్టః క్షమతే, తదాఽన్యోన్యాఙ్గీకరణే సర్వం సంగ్రహణం మన్వాదిభిః స్మృతమ్ ॥౩౫౮॥

అబ్రాహ్మణః సంగ్రహణే ప్రాణాన్తం దణ్డమర్హతి ।

చతుర్ణామపి వర్ణానాం ద్వారా రక్ష్యతమాః సదా ॥౩౫౯॥

అబ్రాహ్మణోఽత్ర శూద్రః, దణ్డభూయస్త్వాత్ । బ్రాహ్మణ్యామనిచ్ఛన్త్యాముత్తమే సంగ్రహణే ప్రాణాన్తం దణ్డం ప్రాప్నోతి । చతుర్ణామపి బ్రాహ్మణాదీనాం వర్ణానాం ధనపుత్రాదీనామతిశాయేన దారాః సర్వదా రక్షణీయాః । తేన ప్రసఙ్గనివృత్త్యర్థముత్కృష్టసంగ్రహణాదపి సర్వవర్ణభార్యా రక్షణీయా ॥౩౫౯॥

భిక్షుకా బన్దినశ్చైవ దీక్షితాః కారవస్తథా ।

సంభాషణం సహ స్త్రీభిః కుర్యురప్రతివారితాః ॥౩౬౦॥

భిక్షాజీవినః, స్తుతిపాఠకాః, యజ్ఞార్థం కృతదీక్షికాః, సూపకారాదయః, భిక్షాదిస్వకార్యార్థం గృహిస్త్రిభిః సహ సంభాషణమనివారితాః కుర్యుః । ఏవం చైషాం సంగ్రహణాభావః ॥౩౬౦॥

న సంభాషాం పరస్త్రీభిః ప్రతిషిద్ధః సమాచరేత్ ।

నిషిద్ధో భాషమాణస్తు సువర్ణం దణ్డమర్హతి ॥౩౬౧॥

స్వామినా నిషిద్ధః స్త్రీభిః సంభాషణం న కుర్యాత్ । ప్రతిషిద్ధః సంభాషణమాచరన్రాజ్ఞః షోడశమాషాత్మకసువర్ణదానయోగ్యో భవతి ॥౩౬౧॥

నైష చారణదారేషు విధిర్నాత్మోపజీవిషు ।

సజయన్తి హి తే నారీర్నిగూఢాశ్చారయన్తి చ ॥౩౬౨॥

"పరస్త్రియం యోఽభివదేత్" (మ. స్మృం ౮-౩౯౬)
ఇత్యాదిసంభాషణనిషేధవిధిర్నటగాయనాదిదారేషు నాస్తి । తథా "భార్యా పుత్రః స్వకా తనుః" (మం స్మృం౪-౧౮౪) ఇత్యుక్తత్వాద్వాయవాత్మాఽనయోపజీవన్తి ధనలాభాయ తస్యా జారం క్షమన్తే యే, తేషు నటాదివ్యతిరికేష్వపి యే దారాస్తేష్వప్యేవం నిషేధవిధిర్నాస్తి । యస్మాచ్చారణా ఆత్మోపజీవినశ్చ పరపురుషానానీయ త్రైః స్వభార్యో సంశ్లేషయన్తే । స్వయమాగతాంశ్చ పరపురుషాన్ప్రచ్ఛన్నా భూత్వా స్వాజ్ఞానం విభావయన్తో వ్యవహారవన్తి ॥౩౬౨॥

కిఞ్చిదేవ తు దాప్యః స్యాత్సంభాషాం తాభిరాచరన్ ।

ప్రైష్యాసు చైకభక్తాసు రహః ప్రవ్రజితాసు చ ॥ ౩౬౩ ॥

నిర్జనదేశే చారణాత్మోపజీవిభిః స్త్రీభిః సంభాషణం కుర్వన్స్వల్పదణ్డలేశం రాజ్ఞా దాప్యః, తాసామపి పరదారత్వాత్ । తథా దాసీభిరవరుద్ధాభిర్వాద్ధాభిర్బ్రహ్మచారిణీభిః సంభాషాం కుర్వైన్కిఞ్చిద్దణ్డమాత్రం దాప్యః స్యాత్ ॥ ౩౬౩ ॥

యోఽకామాం దూషయేత్కన్యాం స సద్యో వధమర్హతి ।

సకామాం దూషయంస్తుల్యో న వధం ప్రాప్నుయాన్నరః ॥ ౩౬౪ ॥

యస్తుల్యజాతిరనిచ్ఛన్తీం కన్యాం గచ్ఛతి స తత్క్షణాదేవ బ్రాహ్మనేతరో లిఙ్గచ్ఛేదనాదికం వధమర్హతి । ఇచ్ఛన్తీం పునర్గచ్ఛన్వధఃర్హో మనుష్యో న భవతి ॥ ౩౬౪ ॥

కన్యాం భజన్తీముత్కృష్టం న కిఞ్చిదపి దాపయేత్ ।

జఘన్యం సేవమానాం తు సంయతాం వాసయేద్ గృహే ॥ ౩౬౫ ॥

కన్యాం సంభోగార్థముత్కృష్టజాతిపురుషం సేవమానాం స్వల్పమపి దణ్డం న దాపయేత్ । హీనజాతిం పునః సేవమానాం యత్నాత్తాన్ధపయేత్ | యథా వా నివృత్తకామా స్యాత్ ॥ ౩౬౫ ॥

ఉత్తమాం సేవమానస్తు జఘన్యో వధమర్హతి ।

శుల్కం దద్యాత్సేవమానః సమామిచ్ఛేత్పితా యది ॥3౬౬॥

హీనజాతిస్త్కృష్టామిచ్ఛన్తీమనిచ్ఛన్తీం వా గచ్ఛన్ జాత్యపేక్షయాఙ్గచ్ఛేదనమారణాత్మకం వధమర్హతి । సమానజాతీయాం పునరిచ్ఛన్తీం గచ్ఛన్యది పితా మన్యతే తదా పితుః శుల్కానురూపమర్థం వా దద్యాన్న చ దణ్డ్యః । సా చ కన్యా తేనైవ వోఢవ్యా ॥ 3౬౬ ॥

అభిషహ్య తు యః కన్యాం కుర్యాద్దర్పేణ మానవః।

తస్యాశు కర్త్యే అఙ్గుల్యౌ దణ్డం చార్హతి షట్శతమ్ ॥ 3౬౭ ॥

యో మనుష్యః ప్రసహ్య బలాత్కారేణ సమానజాతీయాం గమనవర్జమహంకారేణాఙ్గులిప్రక్షేపమాత్రేణైవ నాశయేత్తస్య శీఘ్రమేవాఙ్గులిద్వయచ్ఛేదః కర్తవ్యః । షట్పణశతాని చాయం దణ్డ్యః స్యాత్ ।। 3౬౭ ॥

సకామాం దూషయంస్తుల్యో నాఙ్గులిచ్ఛేదమాప్నుయాత్ ।

ద్విశతం తు దమం దాప్యః ప్రసఙ్గవినివృత్తయే ॥ 3౬౮ ॥

సమానజాతిరిచ్ఛన్తీం కన్యామఙ్గులిప్రక్షేపమాత్రేణ నాశయన్నాఙ్గులిచ్ఛేదమాప్నోతి। కింత్వతిప్రసక్తినివారణాయ ద్విశతం దణ్డం దాప్యః ॥ 3౬౮ ॥

కన్యవ కన్యా యా కుర్యాత్తస్యాః స్యాద్ ద్విశతో దమః ।

శుల్కం చ ద్విగుణం దద్యాచ్ఛిఫాశ్చైవాప్నుయాద్ దశ ॥ 3౬౬ ।।

యా కన్యైవ పరామఙ్గులిప్రక్షేపేణ నాశయేత్తస్యాః ద్విశతో దణ్డః స్యాత్ । కన్యాశుల్కం చ ద్విగుణం కన్యాపితుర్దద్యాచ్ఛిఫాః ప్రహారాంశ్చ దశ ప్రాప్నుయాత్ ॥ 3౬౯ ॥

యా తు కన్యా ప్రకుర్యాత్స్త్రీ సా సద్యో మౌణ్డ్యమర్హతి ।

అఙ్గుల్యోరేవ వా ఛేదం ఖరేణోద్వహనం తథా ॥ ౩౭౦ ॥

యా పునః కన్యామఙ్గులిప్రక్షేపేణ స్త్రీ నాశయేత్సా తత్క్షణాదేవ శిరోముణ్డనం అనుబన్ధాపేక్షయాఙ్గుల్యోరేవ ఛేదనం, గర్దభేణ చ రాజమార్గే వహనమర్హతి ॥ ౩౭౭ ॥

భర్తారం లఙ్ఘయేద్యా తు స్త్రీ జ్ఞాతిగురదరర్పితా।

తాం శ్వభిః ఖాదయేద్రాజా సంస్థానే బహుసంస్థితే ॥ ౩౭౧ ॥

యా స్త్రీ ప్రబలధనికపిత్రాదిబాన్ధవదర్పేణ, సౌన్దర్యాదిగుణదర్పేణ చ పతిం పురుషాన్తరోపగమనాల్లఙ్ఘయేత్తాం రాజా బహుజనాకీర్ణే దేశే చభిర్భక్షయేత్ ॥ ౩౭౧ ॥

పుమాంసం దాహయేత్పాపం శయనే తప్త ఆయసే ।

అభ్యాదధ్యుశ్చ కాష్ఠాని తత్ర దహ్యేత పాపకృత్ ॥ ౩౭౨ ॥

అనన్తరోక్తం జారం పాపకారిణం పురుషమయోమయశయనే ప్రజ్వలితే రాజా దాహయేత్ । తత్ర శయనే వధ్యఘాతినః కాష్టాని నిఃక్షిపేయుర్యావత్పాపకారీ దగ్ధః స్యాత్ ॥ ౩౭౨ ॥

సంవత్సరాభిశస్తస్య దుష్టస్య ద్విగుణో దమః ।

వ్రాత్యయా సహ సంవాసే చాణ్డాల్యా తావదేవ తు ॥ ౩౭౩ ॥

పరస్త్రీగమనేన దుష్టస్య పుంసోఽదణ్డితస్య చ సంవత్సరాతిక్రమేణాభిశస్తస్య పూర్వదణ్డాద్ ద్విగుణో దమః కాయః । తథా వ్రాత్యజాయాగమనే యో దణ్డః పరికల్పితః చాణ్డాల్యా సహ నిర్దేశాచ్చాణ్డాలీగమనరూపః, తథా చాణ్డాలీగమనే యో దణ్డః “సహస్రం త్వన్త్యజస్త్రియమ్” (మ. స్మృ. ౮-౩౮౫) ఇతి, సంవత్సరే త్వతీనే యది తామేవ వ్రాత్యజాయాం తామేవ

చాణ్డాలీం పునర్గచ్ఛతి తదా ద్విగుణః కర్తవ్యః । ఏతత్పూర్వస్యైవోదాహరణద్వయం వ్రాత్యజాయాగమనేఽపి చాణ్డాలీగమనదణ్డప్రదర్శనార్థమ్ ।సర్వస్యైవ తు పూర్వాభిశస్తదణ్డితస్య సంవత్సరాతిక్రమే పునస్తామేవ గచ్ఛతః పూర్వాద్ ద్విగుణో దణ్డో బోద్ధవ్యః ॥ ౩౭౩॥

శద్రో గుప్తమగుప్తం వా ద్వైజాతం వర్ణమావసన్ ।

అగుప్తమఙ్గసర్వస్వైర్గుప్తం సర్వేణ హీయతే ॥ ౩౭౪ ॥

భర్త్రాదిభీ రక్షితామరక్షితాం వా ద్విజాతిస్త్రియం యది శూద్రో గచ్ఛేత్తదాఽరక్షితాం రక్షారహితాం గచ్ఛంల్లిఙ్గసర్వస్వాభ్యాం వియోజనీయః । అత్రాఙ్గవిశేషాశ్రవణేఽపి ఆర్యస్త్ర్యభిగమనే లిఙ్గోద్ధారః । "సర్వస్వహరణం గుప్తాం చేద్వధోఽధికః" ఇతి గోతమవచనాల్లిఙ్గచ్ఛేదః । రక్షితాం తు. గచ్ఛన్చరీరధనహీనః కర్తబ్యః ॥ ౩౭౪ ॥

వైశ్యః సర్వస్వదణ్డః స్యాత్సంవత్సరనిరోధతః ।

సహస్రం క్షత్రియో దణ్డ్యో మౌణ్డ్యం మూత్రేణ చార్హతి ॥ ౩౭౫ ॥

వైశ్యస్య గుప్తబ్రాహ్మణీగమనే సంవత్సరబన్ధాదనన్తరం సర్వస్వగ్రహణరూపో దణ్డః కార్య: । క్షత్రియాగమనే తు "వైశ్యశ్చేత్క్షత్రియామ్" (మ. రూ. ౮-౩౮౨) ఇతి వక్ష్యతి । క్షత్రియో గుప్తబ్రాహ్మణీగమనే సహస్రం దణ్డనీయః । ఖరమూత్రేణ చాస్య ముణ్డనం కర్తవ్యమ్ ॥ ౩౭౫ ॥

బ్రాహ్మణీం యద్యగుప్తాం తు గచ్ఛేతాం వైశ్యపార్థివౌ ।

వైశ్యం పఞ్చశతం కుర్యాత్క్షత్రియం తు సహస్రిణమ్ ॥ ౩౭౬ ॥

అరక్షితాం తు బ్రాహ్మణీం యది వైశ్యక్షత్రియౌ గచ్ఛతస్తదా వైశ్యం పఞ్చశతదణ్డయుక్తం కుర్యాత్ । క్షత్రియం పునః సహస్రదణ్డోపేతమ్ । వైశ్యే చాయం పఞ్చశతదణ్డ:

శూద్రాభ్రమాదినా నిర్గుణజాతిమాత్రోపజీవిబ్రాహ్మణాంగమనవిషయః ।
తదితరబ్రాహ్మణీగమనే వైశ్యస్యాపి సహస్త్రం దణ్డ ఏవ ॥ ३८६ ।

ఉభావపి తు తావేవ బ్రాహ్మణ్యా గుప్తయా సహ ।

విప్లుష్టౌ శద్రవద్దణ్డ్యౌ దగ్ధవ్యౌ వా కటాగ్నినా ॥ ३८८ ॥

తా షేవోభావపి శత్రియవైశ్యౌ బ్రాహ్మణ్యా రక్షితయా సహ కృతమైధునౌ శూద్రవత్సర్వణ హెూయేతే ఇతిః దణ్డ్యౌ । యద్వా కటేనావేష్ట్య దగ్ధవ్యౌ । తత్ర "వైశ్య లోహితదర్భః క్షత్రియం శరపత్రర్వావేట్య" ఇతి వసిష్ఠోక్తో విశేషో గ్రాహ్యః । పూర్వం "సహస్రం క్షత్రియో దణ్డ్యో" "వైశ్యః సర్వస్వమ్" (మ. రూ. ८-३८४) ఇత్యుక్తత్వాదయం ప్రాణాన్తికదణ్డో గుణవద్బ్రాహ్మణీగమనవిషయో బోద్ధవ్యః ॥ ३८८ ॥

సహస్రం బ్రాహ్మణో దణ్డ్యో గుప్తాం విప్రాం బలాద్ వ్రజన్ ।

శతాని పఞ్చ దణ్డ్యః స్యాదిచ్ఛన్త్యా సహ సంగతః ॥ ३८७ ॥

రక్షితాం విప్రాం బ్రాహ్మణో బలేనోపగచ్ఛన్సహస్రం దణ్డ్యః స్యాత్ । ఇచ్ఛన్త్యా పునః సన్మైథున

పఞ్చ శతాని దణ్డనీయో భవేత్ ॥ ३८७ ॥

మౌణ్డ్యం ప్రాణాన్తికో దణ్డో బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ।

ఇతరేషాం తు వర్ణానాం దణ్డః ప్రాణాన్తికో భవేత్ ॥ ३८९॥

బ్రాహ్మణస్య వధదణ్డస్థానే శిరోముణ్డనం దణ్డః శాస్త్రేణోపదిశ్యతే । క్షత్రియాదీనాం పునరుక్తేన వాతేన దణ్డో భవతి ॥ ३८९ ॥

న జాతు బ్రాహ్మణం హన్యాత్సర్వపాపేష్వపి స్థితమ్ ।

రాష్ట్రాదేనం బహిః కుర్యాత్సమగ్రధనమక్షతమ్ ॥ ౩౮౦ ॥

బ్రాహ్మణం సర్వపాపకారిణమపి కదాచిన్న హన్యాత్ । అపి తు సర్వస్వయుక్తమక్షతశరీరం రాష్ట్రాన్నిర్వాసయేత్ ॥ ౩౮౦॥

న బ్రాహ్మణవధాద్ భూయానధర్మో విద్యతే భువి ।

తస్మాదస్య వధం రాజా మనసాఽపి న చిన్తయేత్ ॥ ౩౮౧॥

బ్రాహ్మణవధాన్మహాన్పృథివ్యామధమో నాస్తి । తస్మాద్రాజా సర్వపాపకారిణో బ్రాహ్మణస్య మనసాఽపి వధం న చిన్తయేత్ ॥ ౩౮౧ ॥

వైశ్యశ్చేత్క్షత్రియాం గుప్తాం వైశ్యాం వా క్షత్రియో వ్రజేత్ ।

యో బ్రాహ్మణ్యామగుప్తాయాం తావుభౌ దణ్డమర్హతః ॥ ౩౮౨ ॥

[క్షత్రియాం చైవ వైశ్యాం చ గుప్తాం తు బ్రాహ్మణో వజన్ ।

న మూత్రముణ్డః కర్తవ్యో దాప్యస్తూత్తమసాహసమ్ ॥ ౨౭ ॥

రక్షితాం క్షత్రియాం యది వైశ్యో- గచ్ఛేత్క్షత్రియో వా యది రక్షితాం వైశ్యాం తదా తయోర్బ్రాహ్మణ్యామగుప్తాయాం గమనే యౌ దణ్డావుక్తౌ "వైశ్యం పఞ్చశతం కుర్యాత్క్షత్రియం తు సహస్రిణమ్" (మ. స్మృం ౮-౩౭౬) ఇతి ద్వావేవ దణ్డౌ వైశ్యక్షత్రియయోర్భవతః । అయం చ వైశ్యస్య రక్షితక్షత్రియాగమనే పఞ్చశతరూపో దుణ్డో లఘుత్వాద్ గుణవద్వైశ్యస్య నిర్గుణజాతిమాత్రోపజీవిక్షత్రియాయాః శూద్రాభ్రాన్త్యాదిగమనవిషాయో బోద్ధవ్యః । క్షత్రియస్య రక్షితవైశ్యాయాం జ్ఞానతో యుక్తః సహస్రం దణ్డః ॥ ౩౮౨ ॥

సహస్రం బ్రాహ్మణో దణ్డం దాప్యో గుప్తే తు తే వ్రజన్ ।

శూద్రాయాం క్షత్రియవిశోః సాహస్రో వై భవేద్దమః ॥ ౩౮౩ ॥

క్షత్రియావైశ్యే రక్షితే బ్రాహ్మణో వ్రజన్సహస్రం దణ్డం దాపనీయః । శూద్రాయాం రక్షితాయాం క్షత్రియవైశ్యయోగమనే సహస్రమేవ దణ్డ: స్యాత్ ॥ ౩౮౩ ॥

క్షత్రియాయామగుప్తాయాం వైశ్యే పఞ్చశతం దమః।
మూత్రేణ మౌణ్డ్యమిచ్ఛేత్తు క్షత్రియో దణ్డమేవ వా ॥ ౩౮౪ ॥

అరక్షితక్షత్రియాగమనే వైశ్యస్య పఞ్చశతాని దణ్డః స్యాత్ । క్షత్రియస్య త్వరక్షితాగమనే గర్దభమత్రేణ ముణ్డనం పఞ్చశతరూపం వా దణ్డమాప్నుయాత్ ॥ ౩౮౪ |

అగుప్తే క్షత్రియావైశ్యే శుద్రాం వా బ్రాహ్మణో వ్రజన్ ।।
శతాని పఞ్చ దణ్డ్యః స్యాత్సహస్రం త్వన్త్యజస్త్రియమ్ ॥ ౩౮౫ ॥

[శుద్ధోత్పన్నాంశపాపీయాన్న వై ముచ్యేత కిల్బిషాత్ ।
తేభ్యో దణ్డాహృతం ద్రవ్యం న కోశే సంప్రవేశయేత్ ॥ ౨౮ ॥

అయాజికం తు తద్రాజా దద్యాద్ భృతకవేతనమ్ |
యథాదణ్డగతం విత్తం బ్రాహ్మణేభ్యస్తు లంభయేత్ ॥ ౨౯ ॥

భార్యా పురోహిత స్తేనా యే చాన్యే తద్విధా జనాః ॥౩౦॥]

అరక్షితాం క్షత్రియాం వైశ్యాం శుద్రాం వా బ్రాహ్మణో గచ్ఛన్పఞ్చశతాని దణ్డ్యః స్యాత్ । అన్తే భవోఽన్త్యజః యస్మాదధమో నాస్తి చాణ్డాలాదిస్తస్య స్త్రియం గచ్ఛన్సహస్రం దణ్డ్యః ॥ ౩౮౫ ॥

యస్య స్తేన: పురే నాస్తి నాన్యస్త్రీగో న దుష్టవాక్ ।

న సాహసికదణ్డఘ్నౌ స రాజా శక్రలోకభాక్ ॥ ౩౮౬ ॥

యస్య రాజ్ఞో రాష్ట్రే చౌరః, పరదారగామీ, పరుషవాదీ, గృహదాహాదిసాహసకారీ, దణ్డపారుష్యకర్తా చ నాస్తి స రాజా శక్రపురం యాతి ॥ ౩౮౬ ॥

ఏతేషాం నిగ్రహో రాజ్ఞః పఞ్చానాం విషయే స్వకే ।
సామ్రాజ్యకృత్సజాత్యేషు లోకే చైవ యశస్కరః ॥ ౩౮౭॥

ఏతేషాం స్తేనాదీనాం పఞ్చానాం స్వరాష్ట్రే నిగ్రహః సమానజాతీయేషు రాజసు మధ్యే రాజా సామ్రాజ్యకృదిహ లోకే చ యశస్కరో భవతి ॥ ౩౮౭ ॥

ఋత్విజం యస్త్యజేద్యాజ్యో యాజ్యం చర్త్విక్త్యజేద్యది ।
శక్తం కర్మణ్యదుష్టం చ తయోర్దణ్డః శతం శతమ్ ॥ ౩౮౮ ॥

యో యాజ్య: ఋత్విజం కర్మానుష్ఠానసమర్థమతిపాతకాదిదోషరహితమృత్విగ్వా యాజ్యమదుష్టం త్యజతి, తయోః శతం శతం దణ్డః కార్య ఇతి దణ్డప్రసఙ్గాదిదముక్తమ్ ॥ ౩౮౮ ॥

న మాతా న పితా న స్త్రీ న పుత్రస్త్యాగమర్హతి ।
త్యజన్నపతితానేతాన్రాజ్ఞా దణ్డ్యః శతాని షట్ ॥ ౩౮౯ ॥

మాతృపితృభార్యాపుత్రాస్త్యాగమపోషణశుశ్రూషణాద్యకరణాత్మకం నార్హన్తి । తస్మాదేతాన్పాతకాదిరహితాన్పరిత్యజన్నేకైకపరిత్యాగే రాజ్ఞా షట్ శతాని దణ్డ్యః ॥ ౩౮౯ ॥

ఆశ్రమేషు ద్విజాతీనాం కార్యే వివదతాం మిథః ।
న విబ్రూయాన్నృపో ధర్మం చికీర్షన్హితమాత్మనః ॥ ౩౯౦ ॥

ద్విజాతీనాం గార్హస్థ్యాద్యాశ్రమవిషయే కాయంఽయం శాస్త్రార్థో నాయం శాస్త్రార్థ ఇతి పరస్పరం జాతవివాదానాం రాజా స్వీయహితం చికీర్షురయం శాస్త్రార్థ ఇతి సద్యశాన్విశేషేణ న బ్రూయాత్ ॥ ౩౯౦ ॥

యథార్హమేతానభ్యర్చ్య బ్రాహ్మణైః సహ పార్థివః।

సాంత్వేన ప్రశమయ్యాదౌ స్వధర్మం ప్రతిపాదయేత్ ॥ ౩౯౧ ।।

యో యాదృశీం పూజామర్హతి తం తథా పూజయిత్వా అన్యైర్బ్రాహ్మణైః సహ ప్రథమం ప్రీత్యా అపగతకోపం కృత్వా తత ఏషాం యః స్వధర్మస్తం బోధయేత్ ॥ ౩౯౧ ॥

ప్రాతివేశ్యానువేశ్యౌ చ కల్యాణే వింశతిర్ద్విజే ।

అర్హావభాజయన్విప్రో దణ్డమర్హతి భాషకమ్ ॥ ౩౯౨ ॥

నిరన్తరగృహవాసీ ప్రాతివేశ్యః తదన్తరగృహవాస్యనువేశ్యః, యస్మిన్నుత్సవే వింశతిరన్యే బ్రాహ్మణాభోజ్యన్తే తత్ర ప్రాతివేశ్యానువేశ్యౌ "ప్రాతివేశ్యబ్రాహ్మణాతిక్రమకారా చ" ఇతి విష్ణువచనాద్బ్రాహ్మణౌ భోజనార్హావభోజయన్బ్రాహ్మణ ఉత్తరత్ర హైరణ్యాదిగ్రహణ దిహ రౌప్యమాషం దణ్డమర్హతి ॥ ౩౯౨ ॥

శ్రోత్రియః శ్రోత్రియం సాధుం భూతికృత్యేష్వభోజయన్ ।

తదన్నం ద్విగుణం దాప్యో హిరణ్యం చైవ మాషకమ్ ॥ ౩౯౩ ॥

విద్యాచారవాంస్తథావిధమేవ గుణవన్తం విభవకార్యేషు వివాహాదిషు ప్రకృతత్వాత్ప్రాతివేశ్యానువేశ్యావభోజయన్ తదన్నం భోజితాద్ ద్విగుణమన్నం దాప్యో హిరణ్యమాషకం చ రాజ్ఞః ॥ ౩౯౩ ॥

అన్ధో జడః పీఠసర్పీ సప్తత్యా స్థవిరశ్చ యః ।

శ్రోత్రియేషూపకుర్వంశ్చ న దాప్యాః కేనచిత్కరమ్ ॥ ౩౯౪ ॥

అన్ధో, బధిరః, పఙ్గుః, సంపూర్ణసప్తతివర్షః, సప్తత్యేతి “ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్” ఇతి తృతీయా । శ్రోత్రియేషు ధనధాన్యశుశ్రూషాదినోపకారకాః కేనచిదపి క్షీణకోశేనాపి రాజ్ఞా త్వనుగ్రాహ్యాః, కరం న దాపనీయాః ॥ ౩౯౪ ॥

శ్రోత్రియం వ్యాధితార్తౌ చ బాలవృద్ధావకిఞ్చనమ్ ।
మహాకులీనమార్యం చ రాజా సంపూజయేత్సదా ॥ ౩౯౫ ॥

విద్యాచారవన్తం బ్రాహ్మణం రోగిణం పుత్రవియోగాదిదుఃఖితం బాలవృద్ధదరిద్రమహాకులప్రసూతోదారచరితాన్ రాజా దానమానహితకరణైః సంపూజయేత్సదా ॥ ౩౯౯ ॥

శాల్మలీఫలకే లక్ష్ణే నేనిజ్యాన్నేజకః శనైః ।
న చ వాసాంసి వాసోభిర్నిర్హరేన్న చ వాసయేత్ ॥ ౩౯౬ ॥

శాల్మల్యాదివృక్షసంబన్ధిఫలకే అపరుషే రజకః శనైః శనైర్వాసాంసి ప్రక్షాలయేన్న పరకీయైర్వస్త్రైరన్యవస్త్రాణి నయేత్, న చాన్యవాసాంస్యన్యపరిధానార్థం దద్యాత్ । యద్యేవం కుర్యాత్తదాఽసౌ దణ్డ్యః స్యాత్ ॥

తన్తువాయో దశపలం దద్యాదేకపలాధికమ్ ।
అతోఽన్యథా వర్తమానో దాప్యో ద్వాదశకం దమమ్ ॥ ౩౬౭ ॥

తన్తువాయో వస్త్రనిర్మాణార్థం దశ పలాని సూత్రం గృహీత్వా పిష్టభక్ష్యాద్యనుప్రవేశాదేకాశపలం వస్త్రం దద్యాత్ । యది తతో న్యూనం దద్యాత్తదా ద్వాదశ పణాన్ రాజ్ఞా దాప్యః, స్వామినశ్చ తుష్టిః కర్తవ్యైవ ॥ ౩౯౭ ॥

శుల్కస్థానేషు కుశలాః సర్వేపణ్యవిచక్షణాః ।
కుర్యురర్ఘం యథాపణ్యం తతో విశం నృపో హరేత్ ॥ ౩౯౮ ॥

స్థలజలపథవ్యవహారతో రాజమాయో భాగః శుల్కమ్ । తస్యావస్థానేషు యే కుశలాస్తథా సర్వపణ్యానాం సారాసారజ్ఞాస్తే పణ్యేషు యమర్ఘం మూల్యమనురూపం కుర్యుస్తతో లాభధనాద్వింశతిభాగం రాజా గృహ్ణీయాత్ ॥ ౩౯౮ ॥

రాజ్ఞః ప్రఖ్యాతభాణ్డాని ప్రతిషిద్ధాని యాని చ ।
తాని నిర్హరతో లోభాత్సర్వహారం హరేన్నృపః ॥ ౩౯౯ ॥

రాజ్ఞః సమ్బన్ధితయా యాని విక్రేయద్రవ్యాణి ప్రఖ్యాతాని రాజోపయోగీని హస్త్యశ్వాదీని చ తద్దేశోద్భవాని చ ప్రతిషిద్ధాని చ । యథా దుర్భిక్షే ధాన్యం దేశాన్తరం న నేయమితి తాని లోభాద్ దేశాన్తరం నయతో వణిజః సర్వహరణం రాజా కుర్యాత్ ॥ ౩౯౯ ॥

శుల్కస్థానం పరిహరన్నకాలే క్రయవిక్రయీ ।
మిథ్యావాదీ చ సంఖ్యానే దాప్యోఽష్టగుణమత్యయమ్ ॥ ౪౦౦ ॥

శుల్కమాపణాయోత్పథేన గచ్ఛతి । అకాలే రాత్ర్యాదౌ వా క్రయవిక్రయం కరోతి । శుకఖండనర్థం విక్రేయద్రవ్యస్యాల్పం సంఖ్యాం వక్తి। రాజదేయమపలపితమష్టగుణం దండరూపతయా దాప్యః ॥ ౪౦౦ ॥

ఆగమం నిర్గమం స్థానం తథా వృద్ధిక్షయావుభౌ ।
విచార్య సర్వపణ్యానాం కారయేత్క్రయవిక్రయౌ ॥ ౪౦౧ ॥

కియతో దూరాదాగతమితి దేశాన్తరీయద్రవ్యస్యాగమనం, కియద్దూరం నీయత ఇతి స్వదేశోద్భవస్య నిర్గమం, కియత్కాలస్థితం కియన్మూల్యం లభత ఇతి స్థితం, తథా కిమతీ

వృద్ధిరిత్యత్ర కర్మకారాణాం భక్తాచ్ఛాదనాదినా కియానపక్షయ ఇత్యేవం విచార్య, తథా వణిజాం క్రేతౄణాం యథా పోడా న భవతి తథా సర్వపణ్యానాం క్రయవిక్రయౌ కారయేత్ ॥ ౪౦౧ ॥

పఞ్చరాత్రే పఞ్చరాత్రే పక్షే పక్షేఽథవా గతే ।

కుర్వీత చైషాం ప్రత్యక్షమర్ఘసంస్థాపనం నృపః ॥ ౪౦౨ ॥

ఆగమనిర్గమోపాయయోగాదే: పణ్యానామనియతత్వాదస్థిరార్వాదీనాం పఞ్చరాత్రే పఞ్చరాత్రే గతే

స్థిరప్రాయార్వాణాం పక్షే పక్షే గతే వణిజామర్ఘవిదాం ప్రత్యక్షం నృపతిరాప్తపురుషైర్వ్యవస్థాం కుర్యాత్ ॥౪౦౨ ॥

తులామానం ప్రతీమానం సర్వం చ స్యాత్సులక్షితమ్ ।

షట్సు షట్సు చ మాసేషు పునరేవ పరీక్షయేత్ ॥ ౪౦౩ ॥

తులామానం సువర్ణాదీనాం పరిచ్ఛేదార్థ యత్క్రియతే, ప్రతీమానం ప్రస్థాద్రోణాది తత్సర్వం స్వనిరూపితం యథా స్యాత్ । షట్సు పట్సు మాసేషు గతేషు పునస్తత్సర్వం సభ్యపురుషైర్నృపతిః పరీక్షయేత్ ॥ ౪౦౩ ॥

పణం యానం తరే దాప్యం పౌరుషోఽర్ధపణం తరే ।

పాదం పశుశ్చ యోషిశ్చ పాదార్ధం రిక్తకః పుమాన్ ॥ ౪౦౪ ॥

"భాణ్డపూర్ణాని యానాని" (మ స్మృ, ౮-౪౦౫) ఇతి వక్ష్యతి । తేన రిక్తరాకటాది యానం తరవిషయే పణం దాప్యమ్ । ఏవం పురుషభారోఽర్ధపణం తరపణ్యం దాప్యః । పశుశ్చ గవాదిః పగవతుర్థభాగం భారరహితో మనుష్యః పణాష్టభాగం దాపనీయః ॥ ౪౦౪ ॥

భాణ్డపూర్ణాని యానాని తార్యం దాప్యాని సారతః ।

రిక్తభాణ్డాని యత్కించిత్పుమాంసశ్చాపరిచ్ఛదాః ॥ ౪౦౫ ।

పణ్యద్రవ్యపూర్ణాని శకటాదీని ద్రవ్యగతోత్కర్షాపేక్షయా తరం దాప్యాని । ద్రవ్యరహితాని చ గోణీకమ్బలాదీని యత్కిచిత్స్వల్పం తాయం దాప్యమ్ । అపరిచ్ఛదా దరిద్రా ఉక్తపదార్థానాపేక్షయా యత్కించిద్ దాపనీయాః ॥ ౪౦౫ ॥

దీర్ఘాధ్వని యథాదేశం యథాకాలం తరో భవేత్ ।

నదీతీరేషు తద్విద్యాత్సముద్రే నాస్తి లక్షణమ్ ॥ ౪౦౬ ॥

పూర్వం పారావారే తరణార్థముక్తమ్ । ఇదానోం నదీమార్గ దూరధ్వని గన్తవ్యే ప్రబలవేగస్థిరోదకనద్యాదిదేశగ్రీష్మవర్షాదికాలాపేక్షయా తరమూల్యం కల్పనీయమ్ । ఏతచ్చ నదీతీరే బోద్ధవ్యమ్ । సముద్రే తు వాతాధీనపోతగమనత్వాత్స్వయత్తత్వాభావే తరపణ్యవిశేషజ్ఞాపకం నదీవద్ వియోజనాదికం నాస్తి । వతస్తత్రోచితమేవ తరపణ్యం గ్రాహ్యమ్ ॥ ౪౦౬ ॥

గర్భిణీ తు ద్విమాసాదిస్తథా ప్రవ్రజితో మునిః ।

బ్రాహ్మణా లిఙ్గినశ్చైవ న దాప్యాస్తారికం తరే ॥ ౪౦౭ ॥

సంజాతగర్భా స్త్రీ మాసయాద్వయాదూర్ధ్వం, తథా ప్రవజితో భిక్షుర్మునిర్వానప్రస్థ బ్రాహ్మణాశ్చ, లిఙ్గినో బ్రహ్మచారిణః తరమూల్యం తరే న దాప్యాః ॥ ౪౦౭ ॥

యన్నావి కించిద్దాశానాం విశీర్యేతాపరాధతః ।

తద్దాశైరేవ దాతవ్యం సమాగమ్య స్వతోంఽశతః ॥ ౪౦౮ ॥

నౌకారూఢానాం యత్కించిన్నావికాపరావేన నష్టం ద్రవ్యం, తన్నావికైరేవ మిలిత్వా యథాభాగం దాతవ్యమ్ ॥ ౪౦౮ ॥

ఏష నౌయాయినాముక్తో వ్యవహారస్య నిర్ణయః ।
దాశాపరాధతస్తోయే దైవికే నాస్తి నిగ్రహః ॥ ౪౦ ॥

నావికాపరాధద్యదుదకే నష్టం తన్నావికైరేవ దాతవ్యమితి పూర్వోక్తమనూదితం “దవికే నాస్తి నిగ్రహః" ఇతి విధాతుం నౌయాయినామేష వ్యవహారస్య నిర్ణయ ఉక్తః । దవోపజాతవాతాదినా నౌభఙ్గేన ధనాదినాశే నావికానాం న దణ్డః ॥ ౪౦౯ ॥

వాణిజ్యం కారయేద్వైశ్యం కుసీదం కృషిమేవ చ ।
పశునాం రక్షణం చైవ దాస్యం శూద్రం ద్విజన్మనామ్ ॥ ౪౧౦ ॥

వాణిజ్యం కుసోదకృషిపశురక్షణాని వశ్యం కారయేత్ । 'శూద్రం చ రాజా ద్విజాతీనాం దాప్యం కారయేత్ । అకుర్వాణౌ వశ్యశూద్రౌ రాజ్ఞో దణ్డ్యావిత్యేవమర్థోఽయమిహోపదేశః ॥ ౪౧౦ ॥

క్షత్రియం చైవ వైశ్యం చ బ్రాహ్మణో వృత్తికర్శితౌ ।
బిభృయాదానుశంస్యేన స్వాని కర్మాణి కారయన్ ॥ ౪౧౧ ॥

బ్రాహ్మణః క్షత్రియవైశ్యౌ భృత్యభావేన పీడితో కరుణయా స్వాని కర్మాణి రక్షణకుష్యాదీని కారయన్ గ్రాసాచ్ఛాదనాదినా పోషయేత్ । ఏవం బలవాన్బ్రాహ్మణస్తావుపగతావవిభ్రన్ రాజ్ఞా దణ్డనీయ ఇతి ప్రకరణసామర్థ్యాద్ గమ్యతే ॥ ౪౧౧ ॥

దాస్యం తు కారయంల్లోభాద్ బ్రాహ్మణః సంస్కృతాన్ద్విజాన్ ।
అనిచ్ఛతః ప్రాభవత్యాద్రాజ్ఞా దణ్డయః శతాని షట్ ।। ౪౧౨ ।।

ప్రభవతో భావః ప్రాభవత్యమ్ । బ్రాహ్మణః కృతోపనయనాన్ద్విజాతీననిచ్ఛతః ప్రభుత్వేన లామాద్। దాస్యకర్మ పాదధావనాది కారయన్ షట్ శతాని దణ్డయః ॥ ౪౧౨ ॥

శూద్రం తు కారయేద్దాస్యం క్రీతమక్రీతమేవ వా ।

దాస్యాయైవ హి సృష్టోఽసౌ బ్రాహ్మణస్య స్వయంభువా ॥ ౪౧౩ ॥

శుద్రం పునర్భక్తాదిభృతమభృతం వా దాస్యం కారయేత్ । యస్మాదసౌ బ్రాహ్మణస్య దాస్యాయైవ ప్రజాపతినా సృష్టః ॥ ౪౧౩ ॥

న స్వామినా నిసృష్టోఽపి శూద్రో దాస్యాద్విముచ్యతే ।

నిసర్గజం హి తత్తస్య కస్తస్మాత్తదపోహతి ॥ ౪౧౪ ॥

యస్మాదసౌ ధ్వజాహృతత్వాదినా దాసత్వం గతః, స తేన త్యక్తః, స్వదాస్యాభావేపి శుద్రో బ్రాహ్మణస్య దాస్యాన్న విముచ్యతే । తస్మాద్దాస్యం శుద్రస్య సహజమ్ । కః శుద్ధత్వజాతిమివ దాస్యమవనయతి । అదృష్టాథమప్యవశ్యం శూద్రేణ బ్రాహ్మణాదిద్విజశుశ్రూషా కర్తవ్యేత్యేవం పరమేతత్ । అన్యథా వక్ష్యమాణదాస్యకరణపరిగణనమనర్థకం స్యాత్ ॥ ౪౧౪ ॥

ధ్వజాహృతో భక్తదాసో గృహజః క్రీతదత్త్రిమౌ ।

పైత్రికా దణ్డదాసశ్చ సప్తైతే దాలయోనయః ॥ ౪౧౫ ॥

సంగ్రామే స్వామిసకాశాజ్జితో, భక్తలోభాద్యుపగతదాస్యో భక్తదాసః, తథా దాసీపుత్రః, మూల్యేన క్రీతః, అన్యేన దత్తః, పిత్రాదిక్రమాగతః, దణ్డాదిధనశుద్ధ్యర్థం స్వీకృతదాస్యభావః, ఇత్యేతాని సప్త ధ్వజాహృతత్వాదోని దాసత్వకారణాని ॥ ౪౧౫ ॥

భార్యా పుత్రశ్చ దాసశ్చ త్రయ ఏవాధనాః స్మృతాః ।

యత్తే సమధిగచ్ఛన్తి యస్య తే తస్య తద్ధనమ్ ॥ ౪౧౬ ॥

పుత్రమార్థాదాసాఖ్యోఽమీ నిర్ధనా ఏవ మన్వాదిభిః స్మృతాః । యస్మాద్యద్ధనం తేఽర్జయన్తి యస్య తే భార్యాదయస్తస్య తద్ధనం భవతి । ఏతచ్చ భార్యాదీనాం పారతన్త్ర్యప్రదర్శనార్థపరమ్ । అధ్యగ్న్యాదేః షడ్విధస్య స్త్రీధనస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ధనసాధ్యాదృష్టార్థకర్మోపదేశార్థం చ భార్యాదీనాం పత్న్యధికరణే పత్న్యర్థేఽపి యాగాధికారస్యోక్తత్వాత్ । స్త్రీపుంసయోర్మధ్యే ఏకఘనే చానుమతిద్వారేణ స్త్రియా అపి కర్తృత్వాత్ ॥ ౪౧౬ ॥

విస్రబ్ధం బ్రాహ్మణః శూద్రాద్ ద్రవ్యోపాదానమాచరేత్ ।

న హి తస్యాస్తి కిఞ్చిత్స్వం భర్తృహార్యధనో హి సః ॥ ౪౧౭ ॥

నిర్విచికత్సమేవ ప్రకృతాద్దాసశుద్రాద్ధనగ్రహణం కుర్యాద్ బ్రాహ్మణః । యతస్తస్య కించిదపి స్వస్తి, యస్మాద్భర్తృగ్రాహధనోఽసౌ । ఏవం చాపది బలాదపి దాసాద్ బ్రాహ్మణో ధనం గృహ్ణన్న రాజా దణ్డనీయ ఇత్యేవమర్థమేతదుచ్యతే ॥ ౪౧౭ ॥

వైశ్యశూద్రౌ ప్రయత్నేన స్వాని కర్మాణి కారయేత్ ।

హి చ్యుతౌ స్వకర్మభ్యః క్షోభయేతామిదం జగత్ ॥ ౪౧౮ ॥

వైశ్యం కృష్యాదీని శూద్రం చ ద్విజాతిశుశ్రూషాదీని కర్మాణి యత్నతో రాజా కారయేత్ । యస్మాత్తౌ స్వకర్మశుచ్యుతావశాస్త్రీయోపార్జితధనప్రహగమదాదినా జగదాకులీ కుర్యాతామ్ ॥ ౪౧౮ ॥

అహన్యహన్యవేక్షేత కర్మాన్తాన్వాహనాని చ ।

ఆయవ్యయౌ చ నియతావాకరాన్కోశమేవ చ ॥ ౪౧౯ ॥

ప్రత్యహం తదధికృతద్వారేణ ప్రారబ్ధదృష్టాదృష్టార్థకర్మణాం నిష్పత్తిం నృపతిర్నిరూపయేత్ । తథా హల్ల్యశ్వాదీని కిమద్య ప్రవిష్టం కిం నిఃసృతమితి,

సువర్ణరత్నోత్పత్తిస్థానాని, భాణ్డాగారం చావేక్షేత । వ్యవహారదర్శనాసక్తోఽపి రాజా ధర్మాన్న పరిత్యజేదితి దర్శయితుముక్తస్యాపి పునర్వచనమ్ ॥౪౧౯ ॥

ఏవం సర్వానిమాన్రాజా వ్యవహారాన్సమాపయన్ ।

వ్యపోహ్య కిల్బిషం సర్వం ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ।। ౪౨౦ ।।

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం రాజధమే వ్యవహారనిర్ణయే సామాన్య-

వ్యవహారో నామాష్టమోఽధ్యాయః ॥ ౮ ॥

ఏవముక్తప్రకారేణేతాన్సర్వానృణాదానాదీన్వ్యవహారాంస్తత్త్వతో నిర్ణయేనాన్తం నయన్పాపం సర్వమపహాయ స్వర్గాదిప్రాప్తిరూపాముత్కృష్టాం గతిం లభతే ॥ ౪౨౦ ॥ క్షే౦ ౩౦ ॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టవిరచితాయాం మన్వర్థముక్తావల్యామష్టమోఽధ్యాయః ॥ ౮ ॥

……… ⇔ ....

అథ నవమోఽధ్యాయః ।

పురుషస్య స్త్రియాశ్చైవ ధర్మే వర్త్మని తిష్ఠతః ।

సంయోగే విప్రయోగే చ ధర్మాన్వక్ష్యామి శాశ్వతాన్ ॥ ౧ ॥

పురుషస్య! పత్న్యాశ్చ ధర్మాయ హి తే అన్యోన్యావ్యభిచారిలక్షణే వర్త్మని వర్తమానయోః సంయుక్తవియుక్తయోశ్వ ధర్మాన్పారంపర్యాగతత్వేన నిత్యాన్వక్ష్యామి । దమ్పత్యోః పరస్పరధర్మవ్యతిక్రమే సత్యన్యతరజ్ఞానే దణ్డేనాపి స్వధర్మవ్యవస్థానం రాజా కర్తవ్యమితి వ్యవహారమధ్యేఽస్యోపదేశః ॥ ౧ ॥

అస్వతన్త్రాః స్త్రియః కార్యాః పురుషైః స్వైర్దివానిశమ్ ।
విషయేషు చ సజ్జన్త్యః సంస్థాప్యా ఆత్మనో వశే ॥౨॥

స్వీయైర్భర్త్రాదిభిః సదా స్త్రియః స్వాధీనాః కార్యాః । అనిషిద్ధేష్వపి రూపరసాదివిషయేషు ప్రసకా అపి ఆత్మవశాః కార్యాః ॥ ౨ ॥

పితా రక్షతి కౌమారే భర్తా రక్షతి యౌవనే ।
రక్షన్తి స్థవిరే పుత్రా న స్త్రీ స్వాతన్త్ర్యమర్హతి ॥ ౩ ॥

పితా వివాహాత్పూర్వం స్త్రియం రక్షేత్పశ్చాద్భర్తా తదభావే పుత్రాః । తస్మాన్న స్త్రీ కస్యాంచిదప్యవస్థాయాం స్వాతన్త్ర్యం భజేత్ । భత రక్షతి యౌవనే ఇత్యాది ప్రాయికమ్, అభర్తృపుత్రాయాః సంనిహితాయాః పిత్రాదిభిరపి రక్షణాత్ ॥ ౩ ॥

కాలేఽదాతా పితా వాచ్యో వాచ్యశ్చానుపయన్పతిః ।
మృతే భర్తరి పుత్రస్తు వాచ్యో మాతురరక్షితా ॥ ౪ ॥

ప్రదానకాలే పితా తామదదన్ గర్హ్యో భవతి । "ప్రదానం ప్రాగృతోః" ఇతి గౌతమవచనాదృతోః ప్రాక్ప్రదానకాలః । పతిశ్చ ఋతుకాలే పత్నీమగచ్ఛన్గర్హణీయో భవతి । పత్యౌ మృతే మాతరమరక్షన్పుత్రో నిన్ద్యః స్యాత్ ॥ ౪ ॥

సూక్ష్మేభ్యోఽపి ప్రసఙ్గేభ్యః స్త్రియో రక్ష్యా విశేషతః ।

ద్వయోర్హి కులయోః శోకమావహేయురరక్షితాః ॥ ౫ ॥

[భార్యాయాం రక్ష్యమాణాయాం ప్రజా భవతి రక్షితాః ।

ప్రజాయాం రక్ష్యమాణాయామాత్మా భవతి రక్షితః ॥ ౧ ॥]

స్వల్పేభ్యోఽపి దుఃసఙ్గేభ్యో దౌఃశీల్యసంపాదకేభ్యో విశేషేణ స్త్రియో రక్షణీయాః కిం పునర్మహద్భ్యః । యస్మాదుపేక్షితరక్షణాద్ ద్వయోః పితృభర్తృగణయోః సంతాపం దాపయేయుః ॥ ౫ ॥

ఇమం హి సర్వవర్ణానాం పశ్యన్తో ధర్మముత్తమమ్ ।

యతన్తే రక్షితుం భార్యాం భర్తారో దుర్బలా అపి ॥ ౬ ॥

సర్వేషాం బ్రాహ్మణాదివర్ణానాం భార్యారక్షణలక్షణం ధర్మం వక్ష్యమాణలోకరీత్యా సర్వధర్మేభ్య ఉత్కృష్టం జానన్తోఽన్ధపఙ్గ్వాదయోఽపి భార్యా రక్షితుం యతేరన్ ॥ ౩ ॥

స్వాం ప్రసూతిం చరిత్రం చ కులమాత్మానమేవ చ ।

స్వం చ ధర్మం ప్రయత్నేన జాయాం రక్షన్హి రక్షతి ॥ ౭ ॥

యస్మాద్భార్యా రక్షతో రక్షణమసంకీర్ణవిశుద్ధాపత్యోత్పాదనేన స్వసంతతిం తథా శిష్టసమాచారం పితృపితామహాద్యన్వయమాత్మానం విశుద్ధసంతానానిమిత్తౌర్ధ్వదహికలాభేన స్వధర్మం చ విశుద్ధభార్యస్యాధానాదావప్యధికారాద్రక్షతి । తస్మాత్స్త్రియో రక్షితుం యతేతేతి పూర్వస్య విశేషః ॥ ౭ ॥

పతిర్భార్యాం సంప్రవిశ్య గర్భో భూత్వేహ జాయతే ।

జాయాయాస్తద్ధి జాయాత్వం యదస్యాం జాయతే పునః ॥౮॥

పతిః శుక్రరూపేణ భార్యా సంప్రవిశ్య గర్భమాపాద్య తస్యాం భార్యాయాం పుత్రరూపేణ జాయతే । తథా చ శ్రుతిః "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" ఇతి । జాయాయాస్తదేవ జాయాత్వం యత్తాఽస్యాం పతిః పునర్జాయతే । తథా చ బహువృచబ్రాహ్మణమ్— పతిర్జాయాం ప్రవిశతి గర్భో భూత్వా స మాతరమ్ । తస్యాం పునర్నవో భూత్వా దశమే మాసి జాయతే ॥ తజ్జాయా

జాయా భవతి యదస్యాం జాయతే పునః || (పంచికా ౭ అం 3) తతశ్చాసౌ రక్షణీయేత్యేతదర్థం నామనిర్వచనమ్ ॥ ౮ ॥

యాదృశం భజతే హి స్త్రీ సుతం సూతే తథావిధమ్ ।

తస్మాత్ప్రజావిశుద్ధ్యర్థం స్త్రియం రక్షేత్ప్రయత్నతః ॥ ౯ ॥

యస్మాద్యాదృశం పురుషం శాస్త్రేణ విహితం ప్రతిషిద్ధం వా తాదృశశాస్త్రోక్తపురుషస్యేవనేనోత్కృష్ట నిషిద్ధపురుషసేవనేన చ నికృష్టం పుత్రం జనయతి । తస్మాదపత్యవిశుద్ధ్యై పత్నీం యత్నతో రక్షేత ॥ ౯ ॥

కథం రక్షణీయేత్యత ఆహ —

న కశ్చిద్యోషితః శక్తః ప్రసహ్య పరిరక్షితుమ్ ।

ఏతైరుపాయయోగైస్తు శక్యాస్తాః పరిరక్షితుమ్ ॥ ౧౦ ॥

కాశ్చద్బలాత్సంరోధాదినాఽపి స్త్రియో రక్షితుం న శక్తః, తత్రాపి వ్యభిచారదర్శనాత్ । కిన్త్వే తైర్వేక్ష్యే రక్షణోపాయప్రయోగైస్తా రక్షయితుం సమర్థాః ॥ ౧౦ ॥

తానుపాయానాహ—

అర్థస్య సంగ్రహే చైనాం వ్యయే చైవం నియోజయేత్ ।

శౌచే ధర్మేఽన్నపక్త్యాం చ పారిణాహ్యస్య వేక్షణే ॥ ౧౧ ॥

ధనస్య సంగ్రహణే వినియోగే చ ద్రవ్యశరీరశుద్ధౌ భర్తృగ్నిశుషాదికేన్నసాధనే పారిణాద్యస్య గృహోపకరణస్య శయ్యాఽఽసనకుణ్డకటాహాదేరవేక్షణే ఏనాం నియోజయేత్ । వేక్షణే అవస్య ఆదిలీపః ॥ ౧౧ ॥

అరక్షితా గృహే రుద్ధాః పురుషైరాప్తకారిభిః ।

ఆత్మానమాత్మనా యాస్తు రక్షేయుస్తాః సురక్షితాః ॥ ౧౨ ॥

ఆప్తాశ్చ తే ఆజ్ఞాకారిణశ్చ తైః పురుషైర్గృహే రుద్వా అప్యరక్షితా భవన్తి, యాః దుఃశీలతయా నాత్మానం రక్షన్తి । యాస్తు ధర్మజ్ఞతయా ఆత్మానమాత్మనా రక్షన్తి తా ఏవ సురక్షితా భవన్తి । అతో ధర్మాధర్మఫలస్వర్గనరకప్రాప్త్యాద్యుపదేశేనాసాం సంయమః కార్యం ఇతి ముఖ్యరక్షణోపాయకథనపరమిదమ్ ౧౨

పానం దుర్జనసంసర్గః పత్యా చ విరహోఽటనమ్ ।

స్వప్నోఽన్యగేహవాసశ్చ నారీసందూషణాని షట్ ॥ ౧౩ ॥

మద్యపానం, అసత్పురుషసంసర్గః, భర్త్రా సహ విరహః, ఇతస్తతశ్చ భ్రమణం, అకాలస్వాపః, పరగృహనివాసః ఇత్యేతాని షట్ స్త్రియా వ్యభిచారాఖ్యదోషజనకాని । తస్మాదేతేభ్య ఏతా రక్షణీయాః ॥ ౧౩ ॥

నైతా రూపం పరీక్షన్తే నాసాం వయసి సంస్థితిః ।

సురూపం వా విరూపం వా పుమానిత్యేవ భుఞ్జతే ॥ ౧౪॥

నైతాః కమనీయరూపం విచారయన్తి । న చాసాం యౌవనాదికే వయస్యాదరో భవతి । కిన్తు సురూపం కురూపం వా పుమానిత్యేతావతైవ తముపభుఞ్జతే ॥ ౧౪ ॥

పౌంశ్చల్యాచ్చలచిత్తాచ్చ నైస్నేహ్యాచ్చ స్వభావతః ।

రక్షితా యత్నతోఽపీహ భర్తృష్వేతా వికుర్వతే ॥ ౧౫ ॥

పుంస। దర్శనే సమ్భోగాద్యభిలాషశీలత్వాత్, చిత్తస్థైర్యాభావాత్, స్వభావతః స్నేహరహితత్వాచ్చ। ఏతా యత్నేనాపి లోకే రక్షితాః సత్యా వ్యభిచారాశ్రయణేన భర్తృషు విక్రియాం గచ్ఛన్తి॥ ౧౫॥

ఏవం స్వభావం జ్ఞాత్వాఽఽసాం ప్రజాపతినిసర్గజమ్ ।
రమం యత్నమాతిష్ఠేత్పురుషో రక్షణం ప్రతి ॥ ౧౬ ॥

ఏవం శ్లోకయోమాసాం స్వభావం హిరణ్యగర్భసృష్టికాలజనితం జ్ఞాత్వా రక్షణార్థం ప్రకృష్టం యత్నం పురుషః కుర్యాత్ ॥ ౧౬ ॥

శయ్యాఽఽసనమలఙ్కారం కామం క్రోధమనార్జవమ్ ।
ద్రోహభావం కుచర్యాం చ స్త్రీభ్యో మనురకల్పయత్ ॥ ౧౭ ॥

శయనోపవేశనాలఙ్కరణశీలత్వం కామక్రోధానాజవపరహింసాకుత్సివాచారత్వాని సర్గాదౌ మనుః స్త్రీభ్యః కల్పితవాన్ । తస్మాద్యత్నతో రక్షణీయాః ॥ ౧౭ ॥

నాస్తి స్త్రీణాం క్రియా మన్త్రైరిత ధర్మే వ్యవస్థితిః ।
నిరిన్ద్రియా హ్యమన్త్రాశ్చ స్త్రీభ్యోఽనృతమితి స్థితిః ॥ ౧౮ ॥

జాతకర్మాదిక్రియా స్త్రీణాం మన్త్రైర్నాస్తీత్యేషా శాస్త్రమర్యాదా వ్యవస్థితా । తతశ్చ మన్త్రవత్సంస్కారగణాభావాన్న నిష్పాపాన్తఃకరణాః । ఇన్ద్రియం ప్రమాణం, ధర్మేప్రమాణశ్రుతిస్మృతిరహితత్వాన్న ధర్మజ్ఞాః । అమన్త్రాః పాపాపనోదనమన్త్రజపరహితత్వాజ్జాతేఽపి పాపే తన్నిర్ణోజనాక్షమాః । అనృతవదశుభాః స్త్రియ ఇతి శాస్త్రమర్యాదా । తస్మాద్యత్నతో రక్షణీయా ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్ ॥ ౧౮ ॥

తథా చ శ్రుతయో బహ్వయో నిగీతా నిగమేష్వపి ।
స్వాలక్షణ్యపరీక్షార్థేం తాసాం శృణుత నిష్కృతీః ॥ ౧౯ ॥

వ్యభిచారశీలత్వం స్త్రీణాం స్వభావ ఇత్యుక్తం తత్ర శ్రుతిం ప్రమాణతయోపన్యస్యతి । తథా బహుయః శ్రుతయో బహూని శ్రుతివాక్యాని “న చైతద్విద్మో బ్రాహ్మణాః స్మోఽబ్రాహ్మణా వా" ఇత్యేవమాదీని నిగమేషు స్వాలక్షణ్యం వ్యభిచారశీలత్వం తత్పరిజ్ఞానార్థం పఠితాని । తాసాం శ్రుతీనాం మధ్యే యా నిష్కృతిరూపా వ్యభిచారప్రాయశ్చిత్తభూతాస్తాః శ్రుతీః శృణుత । ఏకస్యాః శ్రుతేర్వక్ష్యమాణత్వాచ్ఛ్రుతి శృణుతేత్యర్థః । “సుపాం సుపో భవన్తి" ఇతి ద్వితీయైకవచనే బహువచనమ్ ॥ ౧౯ ॥

యన్మే మాతా ప్రలులుభే విచరన్త్యపతివ్రతా ।

తన్మే రేతః పితా వృక్తామిత్యస్యైతన్నిదర్శనమ్ ॥ ౨౦ ॥

కశ్చిత్పుత్రో మాతుర్మానసవ్యభిచారమవగమ్య బ్రూతే । మనావాక్కాయకర్మభిః పతివ్రత్యతిరిక్తం పురుషం యా న కామయతే సా పతివ్రతా, తతోఽన్యాఽపతివ్రతా । మమ మాతా అపతివృతా సతీ పరగృహాన్గచ్ఛన్తీ యత్ప్రలులుభే పరపురుషం ప్రతి సంజాతలోభాఽభూత్తత్పురుషసఙ్కల్పదుష్టం మాతృరజోరూపం రేతో మమ పితా శోధయత్విత్యస్య స్త్రియా వ్యభిచారశీలత్వస్యైతదితికరణాన్తం మన్త్రపాదత్రయం జ్ఞాపకమ్। అయం చ మన్త్రశ్చాతుర్మాస్యాదిషు వినియుక్తః ॥ ౨౦ ॥

సమ్ప్రతి మానసవ్యభిచారప్రాయశ్చిత్తరూపతామస్య మన్త్రస్యాహ —

ధ్యాయత్యనిష్టం యత్కించిత్పాణిగ్రాహస్య చేతసా ।

తస్యైష వ్యభిచారస్య నిహ్నవః సమ్యగుచ్యతే ॥ ౨౨ ॥

భర్తురప్రియం యత్కిఞ్చిత్పురుషాన్తరగమనం స్త్రీ మనసా చిన్తయతి, తస్య మానసస్య వ్యభిచారస్యైష ప్రకృతో మన్త్రః సమ్యక్ శోధనో మన్వాదిభిరుచ్యతే । మాతేతి శ్రవణాత్పుత్రస్యైవాయం ప్రాయశ్చితరూపో మన్త్రో న మాతుః ॥ ౨౧ ॥

యాదృగ్గుణేన భర్త్రా స్త్రీ సంయుజ్యేత యథావిధి ।
తాదృగ్గుణా సా భవతి సముద్రేణేవ నిమ్నగా ॥ ౨౨ ॥

యథారూపేణ భర్త్రా సాధునాఽసాధునా వా స్త్రీ వివాహవిధినా సంయుజ్యతే, సా భర్తృసదృశగుణా భవతి । యథా సముద్రేణ సంయుజ్యమానా నదీ స్వాేదూదకాఽపి క్షారజలా జాయతే । భర్తురాత్మసమ్మానాఖ్యస్త్రీరక్షణో గయాన్తరోపదేశార్థమిదమ్ ॥ ౨౨ ॥

అత్రోత్కర్షదృష్టాన్తమాహ —

అక్షమాలా వసిష్ఠేన సంయుక్తాఽధమయోనిజా ।
శారఙ్గీ మన్దపాలేన జగామాభ్యర్హణీయతామ్ ॥ ౨౩ ॥

అక్షమాలాఖ్యా నికృష్టయోనిజా వసిష్ఠేన పరిణీతా, తథా చటకా మన్దపాలాఖ్యేన ఋషిణా సఙ్గతా పూజ్యతాం గతా ॥ ౨౩ ॥

ఏతాశ్చాన్యాశ్చ లోకేఽస్మిన్నపకృష్టప్రసూతయః।
ఉత్కర్షం యోషితః ప్రాప్తాః స్వైః స్వైర్భర్తృగుణైః శుభైః ॥ ౨౪ ॥

యద్యపి ద్వే ప్రకృతే, తథాపి ప్రదర్శనార్థత్వమనయోర్మత్వా ఏతా ఇతి బహువచనం కృతమ్ । ఏతాశ్చాన్యాశ్చ సత్యవత్యాదయో నికృష్టప్రసూతయః స్వభర్తృగుణైః ప్రకృష్టైరస్మింల్లోకే ఉత్కృష్టతాం ప్రాప్తాః ॥ ౨౪॥

ఏషోదితా లోకయాత్రా నిత్యం స్త్రీపుంసయోః శుభా ।
ప్రేత్యేహ చ సుఖోదర్కాన్ప్రజాధర్మాన్నిబోధత ॥ ౨౫ ॥

ఏష లోకాచారో జాయాపతివిషయః సదా శుభ ఉక్తః । ఇదానీమిహలోకే పరలోకే చోత్తరకాలశుభసుఖహేతూనూ "కి క్షేత్రిణోఽపత్యముత బీజినః" ఇత్యాదీన్ప్రజాధర్మాన్శృణుత ॥ ౨౫ ॥

ప్రజనార్థం మహాభాగాః పూజార్హా గృహదీప్తయః ।

స్త్రియః శ్రియశ్చ గేహేషు న విశేషోఽస్తి కశ్చన ॥ ౨౬ ॥

యద్యప్యాసాం రక్షణార్థ దోషా ఉక్తాస్తథాపి శక్యప్రతీకారత్వాదిహ దోషాభావః । ఏతాః స్త్రియో మహోపకారా గర్భోత్పాదనార్థం బహుకల్యాణభాజనభూతా వస్త్రాలఙ్కారాదిదానేన సంమానార్హాః స్వగృహే శోభాకారిణ్యః స్త్రియః శ్రియశ్చ గేహేషు తుల్యరూపాః । నానయోవిశేషో విద్యతే । యథా నిఃశ్రీకం గృహం న రాజత్యేవం నిఃస్త్రీకమితి ॥ ౨౬ ॥

అపి చ—

ఉత్పాదనమపత్యస్య జాతస్య పరిపాలనమ్ ।

ప్రత్యహం లోకయాత్రాయాః ప్రత్యక్షం స్త్రీనిబన్ధనమ్ ॥ ౨౭ ॥

౨౫ మం

అపత్యస్య జననం, జాతస్య పరిపాలనం, ప్రతిదినం చాతిథిమిత్రభోజనాదేర్లోకవ్యవహారస్య ప్రత్యక్షం భార్యైవ నిదానమ్ ॥ ౨౭ ॥

అపత్యం ధర్మకార్యాణి శుశ్రూషా రతిరుత్తమా ।

దారాధీనస్తథా స్వర్గః పితౄణామాత్మనశ్చ హ ॥ ౨౮ ॥

అపత్యోత్పాదనముక్తమప్యేతదభ్యర్థితత్వజ్ఞాపనార్థం పునరభిధానమ్ ।
ధర్మకార్యాణ్యగ్ని హోత్రాదీని, పరిచర్యా, ఉత్కృష్టా రతిః,
పితౄణామాత్మనశ్చాపత్యజననాదినా స్వర్గ ఇత్యేతత్సర్వం భార్యాధానమ్ ॥౨౮॥

పతిం యా నాభిచరతి మనోవాగ్దేహసంయతా।

సా భర్తృలోకానాప్నోతి సద్భిః సాధ్వీతి చోచ్యతే ॥ ౨౯ ॥

యా స్త్రీ మనోవాగ్దేహసంయతా సతీతి విశేషణోపాదానసామర్థ్యాన్మనోవాగ్దేహైరేవ న వ్యభిచరతి, సా భర్త్రా సహార్జితాన్స్వర్గాదిలోకాన్ప్రాప్నోతి । ఇహ లోకే చ విశిష్టైః సాధ్వీత్యుచ్యతే ॥ ౨౯ ॥

వ్యభిచారాత్తు భర్తుః స్త్రీ లోకే ప్రాప్నోతి నిన్ద్యతామ్ ।

సృగాలయోనిం చాప్నోతి పాపరోగైశ్చ పీడ్యతే ॥ ౩౦ ॥

పురుషాన్తరసమ్పర్కాత్స్త్రీ లోకే నిన్ద్యతాం జన్మాన్తరే చ సృగాలజాతిం ప్రాప్నోతి । పాపరోగాదిభిశ్చ పీడ్యతే । పఞ్చమాధ్యాయే స్త్రీధర్మ ఉక్తమప్యేతచ్ఛ్లోకద్వయం సదపత్యసమ్పత్త్యర్థత్వేన మహాప్రయోజనతయా పునః పఠితమ్ ॥ ౩౦ ॥

పుత్రం ప్రత్యుదితం సద్భిః పూర్వజైశ్చ మహర్షిభిః।

విశ్వజన్యమిమం పుణ్యముపన్యాసం నిబోధత ॥ ౩౧ ॥

పుత్రమధికృత్య శిష్టైర్మన్వాదిభిః పూర్వముత్పన్నైశ్చ మహర్షిభిరభిహితమిమం వక్ష్యమాణం సర్వజనహితం విచారం శృణుత ॥ ౩౧ ॥

భర్తుః పుత్రం విజానన్తి శ్రుతిద్వైధం తు భర్తరి ।

ఆహురుత్పాదకం కేచిదపరే క్షేత్రిణం విదుః ॥ ౩౨ ॥

భర్తుః పుత్రో భవతీతి మునయో మన్యన్తే । భర్తరి ద్విఃప్రకారా శ్రుతిర్వర్తతే । కేచిదుత్పాదకమవోఢారమపి భర్తారం తేన పుత్రేణ పుత్రిణమాహుః । అన్యే తు వోఢారం భర్తారమనుత్పాదకమప్యన్యజనితేన పుత్రణ పుత్రిణమాహుః ॥ ౩౨ ॥

క్షేత్రభూతా స్మృతా నారీ బీజభూతః స్మృతః పుమాన్ ।

క్షేత్రబీజసమాయోగాత్సమ్భవః సర్వదేహినామ్ ॥ ౩౩ ॥

వ్రీహ్యాద్యుత్పత్తిస్థానం క్షేత్రం, తత్తుల్యా స్త్రీ మునిభిః స్మృతా । పురుషశ్చ వ్రీహ్యాదిబీజతుల్యః స్మృతః । యద్యపి రేతో బీజం తథాపి తదధికరణత్వాత్పురుషో బీజమితి వ్యపదిశ్యతే । క్షేత్రబీజసమాయోగాత్సర్వప్రాణినాముత్పత్తిః । ఏవం చోభయోః కారణత్వస్యావిశిష్టత్వాదుక్తా విప్రతిపత్తిః,కిం యత్సమ్భన్ధి క్షేత్రం తస్యాపత్యముత యదీయం బీజం తస్యేతి ॥ ౩౩ ॥

విశిష్టం కుత్రచిద్బీజం స్త్రీయోనిస్త్వేవ కుత్రచిత ।

ఉభయం తు సమం యత్ర సా ప్రసూతిః ప్రశస్యతే ॥ ౩౪ ॥

క్వచిద్బీజం ప్రధానం "జాతా యే త్వనియుక్తాయామ్" ఇతి న్యాయేనోత్పన్నో బీజినో బుధ ఇవ సోమస్య తథా వ్యాసప్యశృఙ్గాదయో బీజినామేవ సుతాః । క్వచిత్క్షేత్రస్య ప్రాధాన్యం యథాఽయం తల్పజః ప్రమీతస్యేతి వక్ష్యతి । అత ఏవ విచిత్రవీర్యక్షేత్రే క్షత్రియాయాం బ్రాహ్మణోత్పాదితా అపి ధృతరాష్ట్రాదయ క్షత్రియాః క్షేత్రిణ ఏవ పుత్రా బభూవుః । యత్ర పునర్బీజయోన్యోః సామ్యం తత్ర వోఢైవ జనయితా తదపత్య ప్రశస్తం భవతి, । తత్ర బీజప్రాధాన్యాపేక్షం తావదాహుః ॥ ౩౪ ॥

వీజస్య చైవ యోన్యాశ్చ బీజముత్కృష్టముచ్యత ।

సర్వభూతప్రసూతిర్హి బీజలక్షణలక్షితా ॥ ౩౫ ॥

బీజక్షేత్రయోర్బీజం ప్రధానమభిధీయతే । యస్మాత్సర్వేషాం భూతాఖ్యానాముత్పత్తిర్బీజగతవణస్వరూపాదిచిహ్నైరుపలక్షితా దృశ్యతే ॥ ౩౫ ॥

యాదృశం తూప్యతే బీజం క్షేత్రే కాలోపపాదితే ।

తాదృగ్రోహతి తత్తస్మిన్బీజం స్వవ్యంఞ్జితం గుణైః ॥ ౩౬ ॥

యజ్జాతీయం బీజం బ్రహ్మాది గ్రీష్మాదికాలే వర్షాదినా సంస్కృతే క్షేత్రే ఉప్యతే, తజ్జాతీయమేవ తద్బీజమాత్మీయైర్వర్ణాదిభిరుపలక్షితం తస్మిన్క్షేత్రే జాయతే ॥ ౩౩ ॥

ఏవమన్వయప్రకారేణ బీజప్రాధాన్యం ప్రదర్శ్య వ్యతిరేకముఖేన దర్శయితుమాహ —

ఇయం భూమిర్హి భూతానాం శాశ్వతీ యోనిరుచ్యతే ।

న చ యోనిగుణాన్కాంశ్చిద్బీజం పుష్యతి పుష్టిషు ॥ ౩౭ ॥

హిరవధారణే। ఇయమేవ భూమిర్భూతారబ్ధానాం తస్గుల్మలతాదీనాం నిత్యా యోనిః కారణం క్షేత్రాత్మకం సర్వలోకైరుచ్యతే । న చ భూమ్యాఖ్యయోనిధర్మాన్కాంశ్చిదపి మృత్స్వరూపత్వాదీన్బీజం స్వవికారిష్వఙ్కురకాణ్డాద్యవస్థాస భజతే । భజత్యర్థత్వాత్పుష్యతేః సకమతా । తస్మాద్యోనిగుణానువర్తనా-! భావాన్న క్షేత్రప్రాధాన్యమ్ ॥ ౩౭ ॥

అపి చ —

భూమావప్యేకకేదారే కాలోప్తాని కృషీవలైః ।

నానారూపాణి జాయన్తే బీజానీహ స్వభావతః ॥ ౩౮ ॥

భూమావేకస్మిన్నపి కేదారే కర్షకైవపనకాలోప్తాని బ్రీహిముద్గాదీని నానారూపాణ్యేవ వీజస్వభావాజ్జాయన్తే, న తు భూమేరకత్వాదేకరూపాణి భవన్తి ॥ ౩౮ ॥

తథా హి —

వ్రీహయః శాలయో ముద్రాస్తిలా మాషాస్తథా యవాః।
యథా బీజం ప్రరోహన్తి లశునానీక్షవస్తథా ॥ ౩౪ ॥

వ్రీహయః షష్టికాః, శాలయః కలమాద్యాః, తథా ముద్గాదయో బీజస్వభావానతిక్రమేణ నానారూపా జాయన్తే ॥ ౩౯ ॥

ఏవం చ సతి —

అన్యదుప్తం జాతమన్యాదత్యేతన్నోపపద్యతే ।
ఉప్యతే యద్ధి తద్వీజం తత్తదేవ ప్రరోహతి ॥ ౪౦ ॥

వ్రీహిరుప్తో ముద్గాదర్జాయత ఇత్యేతన్న సమ్భవతి ॥ యస్మాద్యదేవం బీజముప్యతే తత్తదేవ జాయతే । ఏవం బీజగుణానువర్తనాత్క్షేత్రధర్మాననువృత్తేశ్చ వ్రీహ్యాదౌ మనుష్యేష్వపి బీజప్రాధాన్యమ్ ॥ ౪౧ ॥

సమ్ప్రాప్త క్షేత్రప్రాధాన్యమాహ —

తత్ప్రాజ్ఞేన వినీతేన జ్ఞానవిజ్ఞానవేదినా।
ఆయుష్కామేన వప్తవ్యం న జాతు పరయోషితి ॥ ౪౧ ॥

తద్బీజం సహజప్రజ్ఞావతా పిత్రాదిభిరనుశిష్టేన 'జ్ఞాయతేఽనేనేతి జ్ఞానం వేదః, ఏవం విజ్ఞానమపి తదఙ్గాదిశాస్త్రాణి తద్వాదనాఽఽయురిచ్ఛతా న కదాచిత్పరజాయాయాం వపనాయమ్ ॥ ౪౧ ॥

అత్ర గాథా వాయుగీతాః కీర్తయన్తి పురావిదః।

యథా బీజం న వప్తవ్యం పుంసా పరపరిగ్రహే ॥ ४२ ॥

అతీతకాలజ్ఞా అస్మిన్నర్థ వాయుప్రోక్తా గాథాశ్ఛన్దోవిశేషయుక్తాని వాక్యాని కథయన్తి । యథా పరపురుషేణ పరపత్న్యాం బీజం న వప్తవ్యామతి ॥ ४२ ॥

నశ్యతీషుర్యథా విద్ధః ఖే విద్ధమనువిధ్యతః ।

తథా నశ్యతి వై క్షిప్రం బీజం పరపరిగ్రహే ॥ ४३ ॥

యథాఽన్యేన విద్ధం మృగం కృష్ణసారం తస్మిన్నేవ ఛిద్రే పశ్చాదన్యస్య విధ్యయత ఆవిద్ధిః క్షిప్తశరో నిష్ఫలో భవతి, పూర్వహన్తైవ హతత్వాత్తస్యైవ తన్మృగలాభాత్ । ఏవం పరపత్న్యాముప్తం బీజం శఘ్రమేవ నిష్ఫలం భవతి, గర్భగ్రహణానన్తరం క్షేత్రిణః సద్యః ఫలలాభాత్ ॥ ४३ ॥

పృథోరపీమాం పృథివీం భార్యాం పూర్వవిదో విదుః ।

స్థాణుచ్ఛేదస్య కేదారమాహుః శాల్యవతో మృగమ్ ॥ ४४ ॥

ఇమామపి పృథ్వీం పృథునా పూర్వం పరిగృహీత్వాదనేకరాజసమ్బన్ధేఽపి పృయోర్భార్యామిత్యతీతజ్ఞా జానన్తి । తస్మాత్స్థాణుం ఛిన్దతి స్థాణుచ్ఛేదః, కర్మణ్యణ్ । యేన స్థాణుముత్పాట్య క్షేత్రం కృతం తస్యైవ సత్క్షేత్రం వదన్తి । తథా శరాది శల్యం యేన పూర్వం మృగే క్షిప్తం తస్యైవ తం మృగమాహుః । ఏవం చ పూర్వపరిగ్రహీతుః స్వామిత్వాద్వోఢురేవాపత్యం భవతి, న జనయితుః ॥ ४४ ॥

ఏతావానేవ పురుషో యజ్జాయాఽఽత్మా ప్రజేతి హ।

విప్రాః ప్రాహుస్తథా చైతద్యో భర్తా సా స్మృతాఙ్గనా ॥ ४५ ॥

నైకః పురుషో భవతి అపి తు భార్యాస్వదేహమపత్యానీత్యేతత్పరిమాణ ఏవ పురుషః । తథా చ వాజసనేయబ్రాహ్మణమ్ - "అర్ధో హ వా ఏష ఆత్మనస్తస్మాద్యజ్జాయాం న విన్దతే నైతావత్ప్రజాయతే అసర్వో హి తావద్భవతి, అథ యదైవ జాయాం విన్దతేఽథ ప్రజాయతే తర్హి సర్వో భవతి, తథా చైతద్వేదవిదో విప్రా వదన్తి యో భర్తా సైవ భార్యా స్మృతా" ఇతి । ఏవం చ తస్యాముత్పాదితం భర్తురేవాపత్యం భవతీతి ॥ ४५ ॥

యతశ్చ దమ్పత్యోరైక్యమతః —

న నిష్క్రయవిసర్గాభ్యాం భర్తుర్భార్యా విముచ్యతే ।

ఏవం ధర్మం విజానీమః ప్రాక్ప్రజాపతినిర్మితమ్ ॥ ४६ ॥

నిష్క్రయో విక్రయః, విసర్గస్త్యాగః, న తాభ్యాం స్త్రీ భర్తుర్భార్యాత్వాదపైతి । ఏవం పూర్వం ప్రజాపతినా స్మృతం నిత్యం ధర్మే మన్యామహే । ఏవం చ క్రయాదినాఽపి పరస్త్రియమాత్మసాత్కృత్వా తదుత్పాదితాపత్యం క్షేత్రిణ ఏవ భవతి, న బీజినః ॥ ४६ ॥

సకృదంశో నిపతతి సకృత్కన్యా ప్రదీయతే ।

సకృదాహ దదానీతి త్రీణ్యేతాని సతాం సకృత్ ॥ ४७ ॥

పిత్రాదిధనవిభాగో భ్రాతౄణాం ధర్మతః కృతః సకృదేవ భవతి, న పునరన్యథా క్రియత ఇతి । తథా కన్యా పిత్రాదినా సకృదేకస్మై దత్తా న పునరన్యస్మై దీయతే । ఏవం చాన్యేన పూర్వమన్యస్మ దత్తాయాం పశ్చాత్పిత్రాదిభిః ప్రాప్తాయామపి జనితమపత్యం న బీజినో భవతీత్యేతదర్థమస్యోపన్యాసః । తథా కన్యాతోఽన్యస్మిన్నపి గవాదిద్రవ్యే సకృదేవ దదానీత్యాహ న పునస్తదన్యస్మై దీయత ఇతి త్రీణ్యేతాని సాధూనాం సకృద్భవన్తి । యద్యపి కన్యాదానస్య సకృత్కరణం ప్రకృతోపయుక్తం, తథాపి ప్రసఙ్గాదంశదానయోరపి సకృతాభిధానమ్ । "సకృదాహ దదాని" ఇత్యేనేనైవ కన్యాదానస్యాపి సకృత్కరణసిద్ధౌ ప్రకృతోపయోగిత్వాదేవ పృథగభిధానమ్ ॥ ४७ ॥

యథా గోఽశ్వోష్ట్రాసీషు మహిష్యజావికాసు చ ।

నోత్పాదకః ప్రజాభాగీ తథైవాన్యాఙ్గనాస్వపి ॥ ౪౮ ॥

యథా గవాదిషు పరకీయేష్వాత్మవృషభాదికం నియుజ్య వత్సోత్పాదకో న తద్భాగీ, తథా పరకీయభార్యాస్వపి నోత్పాదకః ప్రజాభాగీ భవతి ॥ ౪౮ ॥

యేఽక్షేత్రిణో బీజవన్తః పరక్షేత్రప్రవాపిణః ।

తే వై సస్యస్య జాతస్య న లభన్తే ఫలం క్వచిత్ ॥ ౪౯ ॥

క్షేత్రస్వామినో యే న భవన్తి, అథ బీజస్వామినః సన్తః పరక్షేత్రే బీజం వపన్తి, తే తత్ర క్షేత్రజాతస్య ధాన్యాదేః ఫలం క్వచిదపి దేశే న లభన్త ఇతి ప్రకృతస్య దృష్టాన్తః ॥ ౪౯ ॥

యదన్యగోషు వృషభో వత్సానాం జనయేచ్ఛతమ్ ।

గోభినామేవ తే వత్సా మోఘం స్కన్దితమార్షభమ్ ॥ ౫౦ ॥

యదన్యదీయగవీషు వృషభో వత్సశతమపి జనయేత్సర్వే తే వత్సాః స్త్రీగవీస్వామినో భవన్త్యేవ న వృషభస్వామినః। వృషభస్య యచ్ఛుక్రసేచనం తద్ వృషభస్వామినో నిష్ఫలమేవ భవతి। "యథా గోశ్వోష్ట్ర" (మ. స్మృ. ౯ - ౪౮) ఇత్యనేనోత్పాదకస్య ప్రజాభాగిత్వం న భవతీత్యేతత్పరత్వేన దృష్టాన్త ఉక్తః, అయం తు క్షేత్రస్వామినః ప్రజాభాగిత్వం భవతీత్యేతత్పరత్యేన । అతో న పునరుక్తిః ॥ ౨౨ ॥

తథైవాక్షేత్రిణో బీజం పరక్షేత్రప్రవాపిణః ।

కుర్వన్తి క్షేత్రిణామర్థం న బీజో లభతే ఫలమ్ ॥ ౫౧ ॥

యథా గవాదిగర్భేషు తథైచాపత్యరహితాః సన్తః పరకీయభార్యాయాం యే బీజం వపన్తి, తే క్షేత్రస్వామినామేవాపత్యలక్షణమర్థం కుర్వన్తి । బీజసేక్తా త్వపత్యాఖ్యం ఫలం న లభతే ॥ ౧౧ ॥

ఫలం త్వనభిసంధాయ క్షేత్రిణాం బీజినాం తథా ।

ప్రత్యక్షం క్షేత్రిణామర్థో వీజాద్యోనిర్గరీయసీ ॥ ౫౨ ॥

యదస్యాముత్పత్స్యతేఽపత్యం తదావయోరుభయోరేవైవం యత్ర నియమో న కృతస్తత్ర నిఃసందిగ్ధమేవ క్షేత్రిణోఽపత్యమ్ । ఉక్తరీత్యా బీజాత్క్షేత్రం బలవత్ ॥ ౫౨ ॥

క్రియాఽభ్యుపగమాత్త్వేతద్బీజార్థం యత్ప్రదీయతే ।

తస్యేహ భాగినౌ దృష్టౌ వీజీ క్షేత్రిక ఏవ చ ॥ ౫౩ ॥

యదాత్రాపత్యం భవిష్యతి తదావయోరేవేతి నియమ్యైతత్క్షేత్రం స్వామినా బీజవపనార్థ యద్బీజినో దీయతే తస్యాపత్యస్య లోకే బీజిక్షేత్రిణౌ ద్వావపి భాగినౌ దృష్టౌ ॥ ౨౩ ॥

ఓఘవాతాహృతం బీజం యస్య క్షేత్రే ప్రరోహతి ।

క్షేత్రికస్యైవ తద్వీజం న వప్తా లభతే ఫలమ్ ॥ ౫౪ ॥

యద్వీజం జలవేగవాతాభ్యామన్యదీయక్షేత్రాదానీతం యస్య క్షేత్రే జాయతే, తత్క్షేత్రస్వామిన ఏవ తద్బీజం భవతి, న తు యేన బీజముప్తం స తత్ఫలం లభతే । ఏవం చ స్వభార్యాభ్రమేణాపరభార్యాగమనే మమాయం పుత్రో భవితేత్యవగమేఽపి క్షేత్రిణ ఏవాపత్యమిత్యనేన దర్శితమ్ ॥ ౧౪ ॥

ఏష ధర్మో గవాశ్వస్య దాస్యుష్ట్రాజావికస్య చ ।

విహఙ్గమహిషీణాం చ విజ్ఞేయః ప్రసవం ప్రతి ॥ ౫౫ ॥

ఏషైవ వ్యవస్థా గవాశ్వాదీనాం సంతతిం ప్రతి జ్ఞాతవ్యా || యత్క్షేత్రస్వామ్యేవ గవాశ్వాదేః సన్తతిస్వామీ, న తు వృషభాదిస్వామీ | నియమే తు కృతే సత్యేతయోరేవ సంతతిస్వామ్యమ్ || ౨౨ ||

ఏతద్వః సారఫల్గుత్వం బీజయోన్యోః ప్రకీర్తితమ్ ।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి యోషితాం ధర్మమాపది ॥ ౫౬ ॥

ఏతద్బీజయోన్యోః ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యం యుష్మాకముక్తమ్ । అతోఽనన్తరం స్త్రీణాం సన్తానాభావే యత్కర్తవ్యం తద్వక్ష్యామి ॥ ౧౬ ॥

భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య భార్యా యా గురుపత్న్యనుజస్య సా |

యవీయసస్తు యా భార్యా స్నుషా జ్యేష్ఠస్య సా స్మృతా ॥ ౫౭ ॥

జ్యేష్ఠస్య భ్రాతుర్యా భార్యా సా కనిష్ఠస్య భ్రాతుర్గురుపత్నీ భవతి । కనిష్ఠస్య చ భ్రాతుర్యా భార్యా సా జ్యేష్ఠభ్రాతుః స్నుషా మునిభిః స్మృతా ॥ ౧౭ ॥

జ్యేష్ఠో యవీయసో భార్యాం యవీయాన్వాగ్రజస్త్రియమ్ ।

పతితౌ భవతో గత్వా నియుక్తావప్యనాపది ॥ ౫౮ ॥

జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతరావితరేతరభార్యాం గత్వా సన్తానాభావం వినా నియుక్తావపి పతితౌ స్యాతామ్ ॥ ౫౮ ॥

దేవరాద్వా సపిణ్డాద్వా స్త్రియా సమ్యఙ్ నియుక్తయా ।

ప్రజేప్సితాధిగన్తవ్యా సన్తానస్య పరిక్షయే॥ ౫౯ ॥

సన్తానాభావే స్త్రియా పత్యాదిగురునియుక్తయా దేవరాదన్యస్మాద్వా సపిణ్డాద్వక్ష్యమాణవృతాక్తాదినియమవత్పురుషగమనేనేష్టాః ప్రజా ఉత్పాదయితవ్యాః । ఈప్సితేత్యభిధానమర్థాత్కార్యాక్ష మపుత్రోత్పత్తౌ పునర్గమనార్థమ్ ॥ ౧౯ ॥

విధవాయాం నియుక్తస్తు ఘృతాక్తో వాగ్యతో నిశి ।

ఏకముత్పాదయేత్పుత్రం న ద్వితీయం కథఞ్చన ॥ ౬౦ ॥

విధవాయామిత్యపత్యోత్పాదనయోగ్యపత్యభావపరమిదమ్ । జీవత్యపి పత్యౌ అయోగ్యపత్యాదిగురునియుక్తో ఘృతాక్తసర్వగాత్రో మౌనీ రాత్రావేకం పుత్రం జనయేన్న కథంచిద్ ద్వితీయమ్ ॥ ౬౦ ॥

ద్వితీయమేకే ప్రజనం మన్యన్తే స్త్రీషు తద్విదః ।

అనిర్వృతం నియోగార్థం పశ్యన్తో ధర్మతస్తయోః ॥ ౬౧ ॥

అన్యే పునరాచార్యా నియోగాత్పుత్రోత్పాదనవిధిజ్ఞా అపుత్ర ఏకపుత్ర ఇతి శిష్టప్రవాదాదనిష్పన్నం నియోగప్రయోజనం మన్యమానాః స్త్రీషు పుత్రోత్పాదనం ద్వితీయం ధర్మతో మన్యన్తే ॥ ౬౧ ॥

విధవాయాం నియోగార్థే నిర్వృత్తే తు యథావిధి ।

గురువచ్చ స్నుషావచ్చ వర్తేయాతాం పరస్పరమ్ ॥ ౬౨ ॥

విధవాదికాయాం నియోగప్రయోజనే గర్భధారణే యథాశాస్త్రం సమ్పన్నే సతి జ్యేష్ఠో భ్రాతా కనిష్ఠభాతృభార్యా చ పరస్పరం గురువత్స్నుషావచ్చ వ్యవహరేతామ్ ॥ ౬౨ ॥

నియుక్తౌ యో విధిం హిత్వా వర్తేయాతాం తు కామతః ।

తావుభౌ పతితో స్యాతాం స్నుషాగగురుతల్పగౌ ॥ ౬౩ ॥

జ్యేష్ఠకనిష్ఠభ్రాతరౌ యౌ పరస్పరభార్యాయాం నియుక్తౌ ఘృతాక్తాదివిధానం త్యక్త్వా స్వేచ్ఛాతోవర్తేయాతాం తౌ స్నుషాగగురుదారగౌ పతితౌ భవేతామ్ ॥ ౬౩ ॥

ఏవం నియోగమభిధాయ దూషయితుమాహ —

నాన్యస్మిన్విధవా నారీ నియోక్తవ్యా ద్విజాతిభిః।

అన్యస్మిన్హి నియుఞ్జానా ధర్మం హన్యుః సనాతనమ్ ॥ ౬౪ ॥

బ్రాహ్మణాదిభిర్విధవా స్త్రీ భర్తురన్యస్మిన్దేవరాదౌ న నియోజనీయా స్త్రియమన్యస్మిన్నియుఞ్జానాస్తే స్త్రీణామేకపతిత్వధర్మమనాదిసిద్ధం నాశయేయుః ॥ ౬౪ ॥

నోద్వాహికేషు మన్త్రేషు నియోగః కీర్త్యతే : క్వచిత్ ।

న వివాహవిధాయుక్తం విధవావేదనం పునః || ౬౫ ॥

"అయమణం ను దేవమ్" ఇత్యేవమాదిషు వివాహప్రయోగజనకేషు మన్త్రేషు క్వచిదపి శాఖాయాం న నియోగః కథ్యతే । న చ వివాహవిధాయకశాస్త్రేఽన్యేన పురుషేణ స పునర్వివాహ ఉతః ॥ ౬౫ ॥

అయం ద్విజైర్హి విద్వద్భిః పశుధర్మో విగర్హితః ।

మనుష్యాణామపి ప్రోక్తో వేనే రాజ్యం ప్రశాసతి ॥ ౬౬ ॥

యస్మాదయం పశుసమ్బన్ధీ మనుష్యాణామపి వ్యవహారో విద్వద్భిర్నిన్దితః । యోఽయమధార్మికే

వేనే రాజ్ఞి రాజ్యం కుర్వాణే తేన కర్తవ్యతయా ప్రోకః । అతో వేనాదారభ్య ప్రవృత్తోఽయమాదిమానితి నిన్ద్యతే ॥ ౬౬ ।।

స మహీమఖిలాం భుఞ్జన్రాజర్షిప్రవరః పురా ।

వర్ణానాం సఙ్కరం చక్రే కామోపహతచేతనః ॥ ౬౭ ॥

స వేనో మహీం సమగ్రాం పూర్వ పాలయన్నత ఏవ రాజర్షిశ్రేష్ఠా, న తు ధార్మికత్వాత్, కాలోపహతవద్ధిర్భ్రాతృభార్యాగమనరూపం వర్ణసంకరం ప్రావర్తయత్ ॥ ౧౭ ॥

తతః ప్రభృతి యో మోహాత్ప్రమీతపతికాం స్త్రియమ్ ।

నియోజయత్యపత్యార్థ తం విగర్హన్తి లాఘవః ॥౬॥

వేనకాలాత్ప్రభృతి యో మృతభర్తృకాదిలస్త్రియం శాస్త్రార్థాజ్ఞానాపత్యనిమిత్తం దేవరాదౌ నియోజయతి, తం సాధవో నియతం గర్హయన్తే । అయం చ స్వోకనియోగనిషేధః కలియుగవిషయః । తదా

బృహస్పతిః —

“ఉక్తో నియోగో మునినా నిషిద్ధః స్వయమేవ తు ।

యుగక్రమాదశక్యోఽయం కర్తుమన్యవిధానతః ॥

తపోజ్ఞానసమాయుక్తాః కృతత్రేతాయుగే నరాః ।

ద్వాపరేచ కలౌ నృణాం శక్తిహానిర్హి నిర్మితా ॥

అనేకధా కృతాః పుత్రా ఋషిభిశ్చ పురాతనైః ।

న శక్యన్తేఽధునా కర్తుం శక్తిహీనైరిదన్తనైః ॥

అతో యద్ గోవిన్దరాజేన యుగవిశేషవ్యవస్థామజ్ఞాత్వా సర్వదైవ సన్తానాభావే నియోగాఽనియోగపక్షః శ్రేయానితి స్వమనీషయా కల్పితం తన్మునివ్యాఖ్యావిరోధాన్నాద్రియామహే ।

ప్రాయశో మనువాక్యేషు మునివ్యాఖ్యానమేవ హి ।
నాపరాధ్యోఽస్మి విదుషాం క్వాహం సర్వవిదః కుధీః ॥ ౬౮ ॥

నియోమప్రకరణత్వాత్కన్యాగతం విశేషమాహ —

యస్యా మ్రియేత కన్యాయా వాచా సత్యే కృతే పతిః ।
తామనేన విధానేన నిజో విన్దేత దేవరః ॥ ౬౯ ॥

యస్యాః కన్యాయా వాగ్దానే కృతే సతి భర్తా మ్రియేత తామనేన వక్ష్యమాణేనానుష్ఠానేన భర్తుః సోదరభ్రాతా పరిణయేత్ ॥ ౬౯ ॥

యథావిధ్యధిగమ్యైనాం శుక్లవస్త్రాం శుచివ్రతామ్ ।
మిథో భజేతాప్రసవాత్సకృత్సకృతావృతౌ ॥ ౭౦ ॥

స దేవరో వివాహవిధినా ఏనాం స్వీకృత్య, శుకువస్త్రాం
కాయవాఙ్మనఃశౌచశాలినీమాగర్భగ్రహణాద్రహసి ఋతావృతావేకైకవారం గచ్ఛేత్ । ఏవం కన్యాయా నియోగప్రకారత్వాద్వివాహస్యాగ్రహాచ్ఛగమనోపదేశాద్యస్మై వాగ్దత్తా తస్యైవ తదపత్యం భవతి ॥ ౭౦ ॥

న దత్త్వా కస్యచిత్కన్యాం పునర్దద్యాద్విచక్షణః ।
దత్త్వా పునః ప్రయచ్ఛన్హి ప్రాప్నోతి పురుషానృతమ్ ॥ ౭౧ ॥

కస్మైచిద్వాచా కన్యాం దత్వా తస్మిన్మృతే దానగుణదాషజ్ఞస్తామన్యస్మై న దద్యాత్ । యస్మాదేకస్మై దత్త్వాఽన్యస్మై దదత్ పురుషానృతం "సహస్రమ్" (మ. స్మృ. ౮-౧౩౮) ఇత్యుక్తదోషం ప్రాప్నోతి । సప్తపదీకరణస్యాజాతత్వాద్భార్యాత్వానిష్పత్తేః పునర్దానాశఙ్కాయామిదం వచనమ్ ॥ ౭౧ ॥

విధివత్ప్రతిగృహ్యాపి త్యజేత్కన్యాం విగర్హితామ్ ।
వ్యాధితాం విప్రదుష్టాం వా ఛద్మనా చోపపాదితామ్ ॥ ౭౨ ॥

"అద్భిరేవ ద్విజాగ్ర్యాణామ్" (మ. స్మృ. 3-3౫) ఇత్యేవమాదివిధినా ప్రతిగృహ్యాపి కన్యాం

వైధవ్యలక్షణోపేతాం రోగిణీం, క్షతయోనిత్వాద్యభిశాపవతీమధికాఙ్గాదిగాపనచ్ఛద్మోపపాదితాం సప్తదీకరణాత్ప్రాగ్జ్ఞాతాం త్యజేత్ । తతశ్చ తత్త్యాగే దోషాభావ ఇత్యేతదర్థం, న తు త్యాగార్థమ్ ॥౭౨॥

యస్తు దోషవర్తీ కన్యామనాఖ్యాయోపపాదయేత్ ।
తస్య తద్వితథం కుర్యాత్కన్యాదాతుర్దురాత్మనః ॥ ౭౩ ॥

యా పునర్దోషవతీం కన్యాం దోషాననభిధాయ దదాతి తస్య కన్యాదాతుర్దురాత్మనో దానం తత్ప్రత్యర్పణేన వ్యర్థం కుర్యాత్ ।। ఏతదపి త్యాగే। దోషాభావకథనార్థమ్ ॥ ౭౩ ॥

విధాయ వృత్తిం భార్యాయాః ప్రవసేత్కార్యవాన్నరః ।
అవృత్తికర్షితా హి స్త్రీ ప్రదుష్యేత్స్థితిమత్యపి ॥ ౭౪ ॥

కార్యే సతి మనుష్యః పత్న్యా గ్రాసాచ్ఛాదనాది ప్రకల్ప్య దేశాన్తరం గచ్ఛేత్ । యస్మాద్ గ్రాసాద్యభావపీడితా స్త్రీ శీలవత్యపి పురుషాన్తరసంపర్కం భజే ॥ ౭౪ ॥

విధాయ ప్రోషితే వృత్తిం జీవేన్నియమమాస్థితా ।
ప్రోషితే త్వవిధాయైవ జీవేచ్ఛిపైరగర్హితైః ॥ ౭౫ ॥

భక్తాచ్ఛాదనాది దత్త్వా పత్యౌ దేశాన్తరం గతే దేహప్రసాధనపరగృహగమనరహితా జీవేత్ । అదత్త్వా పునర్గతే సూత్రనిర్మాణాదిభిరనిన్దితశిల్పేన జీవేత్ ॥ ౭౫ ॥

ప్రోషితో ధర్మకార్యార్థం ప్రతీక్ష్యోఽష్టౌ నరః సమాః ।

విద్యార్థం షట్ యశోఽర్థం వా కామార్థం త్రీంస్తు వత్సరాన్ ॥ ౭౬ ॥

గుర్వాజ్ఞాసంపాదనాదిధర్మకార్యనిమిత్తం ప్రోషితః పతిరష్టౌ వర్షాణి పత్న్యా ప్రతీక్షణీయః, ఊర్ధ్వం పతిరసంనిధిం గచ్ఛేత్ । తదాహ వసిష్ఠః- "ప్రోషితపత్నీ పఞ్చ వర్షాణ్యుపాసీత, ఊర్ధ్వం పతిసకాశమచ్ఛేత్" ఇతి । విద్యార్థం ప్రోషితః షడ్ వర్షాణి ప్రతీక్ష్యః, నిజవిద్యావిభాజనేన యశోఽర్థమపి ప్రోషితః పతిః షడేవ । భార్యాన్తరోపభోగార్థం గతస్త్రీణి వర్షాణి ॥ ౭౬ ॥

సంవత్సరం ప్రతీక్షేత ద్విషన్తీం యోషితం పతిః ।

ఊర్ధ్వం సంవత్సరాత్త్వేనాం దాయం హృత్వా న సంవసేత్ ॥ ౭౭ ॥

పతివిషయసంజాతద్వేషాం స్త్రియం వర్షం యావత్ప్రతీక్షేత । తత ఊర్ధ్వమపి ద్విషన్తీం స్వదత్తమలఙ్కారాది ధనం హృత్వా నోపగచ్ఛేత్ । గ్రాసాచ్ఛాదనమాత్రం తు దేయమేవ ॥ ౭౭ ॥

అతిక్రామేత్ప్రమత్తం యా మత్తం రోగార్తమేవ వా ।

సా త్రీన్మాసాన్పరిత్యాజ్యా విభూషణపరిచ్ఛదా ॥ ౭౮ ॥

యా స్త్రీ ద్యూతాదిప్రమాదవన్తం మదజనకపానాదినా మత్తం వ్యాధితం వా శుశ్రూషాద్యకరణేనావజానాతి సా విగతాలఙ్కారశయ్యాదిపరిచ్ఛదా త్రీన్మాసాన్నోపగన్తవ్యా ॥ ౭౮ ॥

ఉన్మత్తం పతితం క్లీబమబీజం పాపరోగిణమ్ ।
న త్యాగోఽస్తి ద్విషన్త్యాశ్చ న చ దాయాపవర్తనమ్ ॥ ౭౯ ॥

వాతాదిక్షోభాదప్రకృతిస్థం, పతితమేకాదశాధ్యాయే వక్ష్యమాణం, నపుంసకమ్, అబీజం బాధ్యరేతస్త్వాదినా బోజరాహతం, కుష్ఠాద్యుపేతం చ పతిమపరిచరన్త్యాస్త్యాగో న కరణీయో, న చ ధనగ్రహణం కరణీయమ్ ॥ ౭౯ ॥

మద్యపాఽసాధువృత్తా చ ప్రతికూలా చ యా భవేత్ ।
వ్యాధితా వాఽధివేత్తవ్యా హింస్రార్థఘ్నీ చ సర్వదా ॥ ౮౦ ॥

నిషద్ధమద్యద్యపానరతా, అసాధ్వాచారా, భర్తుః ప్రతికూలాచరణశీలా, కుష్ఠాదివ్యాధియుకా, నృత్యాదితాడనశీలా, సతతమతివ్యయకారిణీ యా భార్యా భవేత్సాఽధివేత్తవ్యా, తస్యాం సత్యామన్యో వివాహ: 'కార్యః ॥ ౮ ॥

వన్ధ్యాష్టమేఽధివేద్యాబ్దే దశమే తు మృతప్రజా ।
ఏకాదశే స్త్రీజననీ సద్యస్త్వప్రియవాదినా ।। ౮౧ ॥

ప్రథమర్తుమారభ్యావిద్యమానప్రసుతా అష్టమే వర్షంఽవి షేదనీయా, మృతాపత్యా దశమే స్త్రీజనన్యేకాదశే, అప్రియవాదినీ సద్య ఏవ వద్యపుత్రా భవతి । పుత్రవత్యాం తు తస్యాం ధర్మప్రజాసమ్పన్నే దారే నాన్యాం కుర్వీత, అన్యతరాపాయే తు కుర్వీత" ఇత్యాపస్తమ్బనిషేధాదధివేదనం కార్యమ్ ॥ ౮౧ ।।

యా రోగిణీ స్యాత్తు హితా సమ్పన్నా చైవ శీలతః ।
సానుజ్ఞాప్యాధివేత్తవ్యా నావమాన్యా చ కర్హిచిత్ ॥ ౮౨ ।।

యా పునర్వ్యాధితా సతీ పత్యురనుకూలా భవతి, శీలవతా చ స్యాత్తాననుజ్ఞాప్యాన్యో వివాహః కార్యః । కదాచిచ్చాసౌ నావమాననీయా ।। ౮౨ ।।

అధివిన్నా తు యా నారీ నిర్గచ్ఛేద్రుపితా గృహాత ।

సా సద్యః సంనిరోద్ధవ్యా త్యాజ్యా వా కులసన్నిధౌ ॥ ౮౩ ॥

యా పునః కృతాధివేదనా స్త్రీ కుపితా నిర్గచ్ఛతి సా తదహరవ రజ్జ్వాదినా బద్ధ్వా స్థాపనీయా, ఆకోపనివృత్తేః । పిత్రాదికులసంనిధౌ వా త్యాజ్యా ॥ ౮౩ ॥

ప్రతిషిద్ధాపి చేద్యా తు మద్యమభ్యుదయేష్వపి ।

ప్రేక్షాసమాజం గచ్ఛేద్వా సా దణ్డ్యా కృష్ణలాని షటూ ॥ ౪ ॥

యా పునః క్షత్రియాదికా స్త్రీ భర్త్రాదినివారితా వివాహాద్యుత్సవేష్వపి నిషిద్ధమద్యం పివేన్నృత్యాదిస్థానజనసమూహౌ వా గచ్ఛేత్సా సువర్ణకృష్ణలాని షట్ వ్యవహారప్రకరణాద్రాజ్ఞా దణ్డనీయా ౮౪

యది స్వాశ్చాపరాశ్చైవ విన్దేరన్యోషితో ద్విజాః ।

తాసాం వర్ణక్రమేణ స్యాజ్జ్యైష్ఠ్యం పూజా చ వేశ్మ చ ॥ ౮౫ ॥

యది ద్విజాతయః స్వజాతీయా విజాతీయాశ్చోద్వహేయుస్తదా తాసాం ద్విజాతిక్రమేణ వాక్సమానదాయవిభాగోత్కర్షార్థం జ్యేష్టత్వం పూజా చ వస్త్రాలంకారాదిదానేన గృహం చ ప్రధానం స్యాత్ ॥ ౮౬ ॥

భర్తుః శరీరశుశ్రూషాం ధర్మకార్యం చ నైత్యకమ్ ।

స్వా చైవ కుర్యాత్సర్వేషాం నాస్వజాతిః కథఞ్చన ॥ ౮౬ ॥

భర్తుర్దేహపరిచర్యామన్నదానాదిరూపాం ధర్మకార్యం చ భిక్షాదానాతిథిపరివేషణహోమీయద్రవ్యోపకల్పనాది ప్రాత్యహికం సర్వేషాం ద్విజాతీనాం సజాతిభార్యేవ కుర్యాన్న తు కదాచిద్విజాతీయేతి ॥౮౬॥

యస్తు తత్కారయేన్మోహాత్సజాత్యా స్థితయాఽన్యయా ।

యథా బ్రాహ్మణచాణ్డాలః పూర్వదృష్టస్తథైవ సః ॥ ౮౭ ॥

యః పునః స్వజాతీయయా సంనిహితయా దేహశుశ్రూషాదికం కర్తవ్యం విజాతీయయా మౌర్ఖ్యాత్కారయేత్స యథా బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రాజాతో బ్రాహ్మణచాణ్డాలస్తథైవ పూర్వైఋషిభిర్దృష్ట ఇతి పూర్వానువాదః ॥౮౭॥

ఉత్కృష్టాయాభిరూపాయ వరాయ సదృశాయ చ ।

అప్రాప్తామపి తాం తస్మై కన్యాం దద్యాద్యథావిధి ॥ ౮౮ ॥

[ప్రయచ్ఛేనగ్నికాం కన్యామృతుకాలభయాన్వితః ।

ఋతుమత్యాం హి తిష్ఠన్త్యామేనో దాతారమృచ్ఛతి ॥ ౨ ॥]

కులాచారాదిభిరుత్కృష్టాయ సురూపాయ సమానజాతీయాయ వరాయాప్రాప్తకాలామపి ।

"వివాహయేదష్టవర్షామేవం ధర్మో న హీయతే ।

ఇతి దక్షస్మరణాత్ । తస్మాదపి కాలాత్ప్రాగపి కన్యాం బ్రాహ్మవివాహవిధినా దధాత్ ॥౮౮॥

కామమామరణాత్తిష్ఠేద్ గృహే కన్యర్తుమత్యపి ।

న చైవైనాం ప్రయచ్ఛేత్తు గుణహీనాయ కర్హిచిత్ ॥ ౮౯ ॥

సఞ్జాతానవాఽపి కన్యా వరం మరణపర్యన్తం పితృగృహే తిష్ఠేన్న పునరేనాం । విద్యాగుణరహితాయ కాచిత్పిత్రాదిర్దద్యాత్ ॥ ౮౯ ॥

త్రీణి వర్షాణ్యుదీక్షేత కుమార్యృతుమతీ సతీ ।

ఊర్ధ్వం తు కాలాదేతస్మాద్విన్దేత సదృశం పతిమ్ ॥ ౩౦ ॥

పిత్రాదిభిగుణవద్వరాయాదీయమానా కన్యా సంజాతార్తవా సతీ త్రీణి వర్షాణి ప్రతీక్షేవ । వర్షత్రయాత్పునరూర్ధ్వమధికగుణవరాలాభే సమానజాతిగుణం వరం స్వయం వృణీత ॥ ౧౦ ॥

అదీయమానా భర్తారమధిగచ్ఛేద్ యది స్వయమ్ ।

నైనః కిఞ్చిదవాప్నోతి న చ యం సాధిగచ్ఛతి ॥ ౩౧ ॥

పిత్రాదిభిరదీయమానా కుమారీ యథోక్తకాలే యది భర్తారం స్వయం వృణుతే, తదా సా న కిఞ్చిత్పాపం ప్రాప్నోతి, న చ తత్పతిః పాపం ప్రాప్నోతి ॥ ౯౧ ॥

అలంకారం నాదదీత పిత్ర్యం కన్యా స్వయంవరా ।

మాతృకం భ్రాతృదత్తం వా స్తేనా స్యాద్యది తం హరేత్ ॥ ౪౨ ॥

స్వయం వృతపతికా కన్యా వరస్వీకరణాత్పూర్వం పితృమాతృభ్రాతృభిర్ద్__మలఙ్కార। తేభ్యః సమర్పయేత్ । యదా నార్పయత్తదా చౌరీ స్యాత్ ॥ ౯౨ ౧

పిత్రే న దద్యాచ్ఛుల్కం తు కన్యామృతుతీం హరన్ ।

స హి స్వాభ్యాదతిక్రామేదృతూనాం ప్రతిరోధనాతూ ॥౮౯౩ ॥

ఋతుయుక్తాం కన్యాం వరః పరిణయన్పిత్రే శుల్కం న దద్యాత్ । యన్మాత్స పితా। ఋతుకార్యాపత్యోత్పత్తినిరోధాత్కన్యాయాః స్వామిత్వాద్ధీయతే ॥ ౧౩ ॥

త్రింశద్వర్షోద్వహేత్కన్యాం హృద్యాం ద్వాదశవార్షికీమ్ ।

త్ర్యష్టవర్షోఽష్టవర్షీం వా ధర్మే సీదతి సత్వరః ॥ ౧౪ ॥

త్రిశద్వషః పుమాన్ ద్వాదశవర్షవయస్కాం మనోహారిణీం కన్యాముద్వహేత్ । చతుర్వింశతివర్షో వాఽష్టవర్షీ గార్హస్థ్యధర్మేఽవసాద గచ్ఛతి త్వరావాన్ | ఏతచ్చ యోగ్యకాలప్రదర్శనపరం న తు । నియమార్థం, ప్రాయేణైతావతా కాలేన గృహీతవేదో భవతి, త్రిభాగవయస్కా చ కన్యా । వోఢుర్యూనో యోగ్యా, ఇతి గృహీతవేదశ్చోపకుర్వాణకో గృహస్థాశ్రమం ప్రతి న విలమ్బేతేతి సత్వర ఇత్యస్యార్థః ॥ ౯౪ ॥

దేవదత్తాం పతిర్భార్యాం విన్దతే నేచ్ఛయాత్మనః ।

తాం సాధ్వీం విభృయాన్నిత్యం దేవానాం ప్రియమాచరన్ ॥ ౯౫ ॥

"భగో అర్యమా సవితా పురంవిర్మహ్యం త్వాదుర్గార్హపత్యాయ దేవా" ఇత్యాది మన్త్రలిఙ్గాత, యా దేవైదత్తా భార్యా తాం పతిర్లభనే, న తు స్వేచ్ఛయా | తాం సర్వ దేవానాం ప్రియం కుర్వన్నాపసాచ్ఛాదనాది నా సదా ద్వేషాద్యపేతామపి పోషయేత్ ॥ ౧౫ ॥

ప్రజనార్థం స్త్రియః సృష్టాః సన్తానార్థం చ మానవాః ।

తస్మాత్సాధారణో ధర్మః శ్రుతౌ పత్న్యా సహోదితః ॥ ౪౬॥

యస్మాద్ధర్భగ్రహణార్థం స్త్రియః సుష్టా గర్భాధానార్థం చ మనుష్యాస్తస్మాద్ధర్భోత్పాదన మివానయోరగ్న్యాధానాదిరపి ధర్మః పత్న్యా సహ సాధారణ: "క్షౌమే వసానావప్నీనాదవీయాతాం" ఇత్యాదివదేఽభిహితః | తస్మాద్భార్యే బిభృయాదితి పూర్వోక్తస్య శేషః ॥ ౯౬ ॥

కన్యాయాం దన్తశుల్కాయాం మ్రియేత యది శుల్కదః ।

దేవరాయ ప్రదాతవ్యా యది కన్యాఽనుమన్యతే ॥ ౯౭ ॥

కన్యాయాం దత్తశుల్కాయాం సత్యామసఞ్జాతవివాహాయాం యది శుల్కదో వరో మ్రియతే, తదా దేవరాయ: పిత్రాదిభిర్వాఽసౌ కన్యా దాతవ్యా, యది సా స్వీకరోతి I "యస్యా మ్రియేత" (మ. స్మృ. ౯-౬౯) ఇతి ప్రాగుక్తం నియోగరూపం, ఇదం తు శుల్కగ్రహణవిషయమ్ ॥ ౧౭ ॥

ఆదదీత న శూద్రోఽపి శుల్కం దుహితరం దదన్ I

శుల్కం హి గృహ్ణన్కురుతే ఛన్నం దుహితువిక్రయమ్ ॥ ౮ ॥

శాస్త్రానభిజ్ఞః శూద్రోఽపి పుత్ర దదచ్ఛుల్కం న గృహ్ణీయాత్కిం పునః శాస్త్రవిద్ ద్విజాతిః I యస్మాచ్ఛుల్కం గృహ్ణన్గుప్తం దుహితృవిక్రయం కురుతే I "న కన్యాయాః పితా" (మ.స్మృ ౩-౯౧) ఇత్యనేన నిషిద్ధమపి శుల్కగ్రహణం కన్యాయామపి గృహీతశుల్కాయాం శాస్త్రీయనియమదర్శనాచ్ఛుల్కగ్రహణే శాస్త్రీయత్వశఙ్కాయాం పునస్తన్నిషిధ్యతే ॥ ౧౮ ॥

ఏతత్తు న పరే చక్రుర్నాపరే జాతు సాధవః I

యదన్యస్య ప్రతిజ్ఞాయ పునరన్యస్య దీయతే ॥ ౧౯ ॥

ఏతత్పునః పూర్వే శిష్టా న కదాచిత్కృతవన్తః, నాప్యపరే వర్తమానకాలాః కుర్వన్తి, యదన్యస్య కన్యామఙ్గీకృత్య పునరన్యస్మై దీయత ఇతి I ఏతచ్చ గృహీతశుల్కేకన్యామదత్త్వా కస్యచిత్ కన్యాయామితి తు గృహీతశుల్కవిషయమ్ ॥ ౯౯ ॥

నానుశుశ్రుమ జాత్వేతత్పూర్వేష్వపి హి జన్మసు I

శుల్కసంజ్ఞేన మూల్యేన ఛన్నం దుహితృవిక్రయమ్ ॥ ౧౦౦ ॥

పూర్వకల్పేష్వప్యేతద్ వృత్తమితి కదాచిద్వయం న శ్రుతవన్తః, యచ్ఛుల్కాభిధానేన మూల్యేన కశ్చిత్సాధుగూఢం దుహితృవిక్రయమకార్షీదితి శుల్కనిషేధార్థవాదః ॥ ౧౦ ॥

అన్యోన్యస్యావ్యభిచారో భవేదామరణాన్తికః ।

ఏషః ధర్మః సమాసేన జ్ఞేయః స్త్రీపుంసయోః పరః ॥ ౧౦౧ ॥

భార్యాపత్యోర్మరణాన్తం యావద్ధర్మార్థకామేషు పరస్పరావ్యభిచారః స్యాదిత్యేవ సంక్షేపతః స్త్రీపుంసయోః ప్రకృష్టో ధర్మో జ్ఞాతవ్యః ॥ ౧౦౧ ॥

తథా చ సతి —

తథా నిత్యం యతేయాతాం స్త్రీపుంసౌ తు కృతక్రియౌ ।

యథా నాభిచరేతాం తౌ వియుక్తావితరేతరమ్ ॥ ౧౦౨ ॥

స్త్రీపుంసౌ కృతవివాహౌ తథా సదా యత్నం కుర్యాతాం, యథా ధర్మార్థకామావిషయే వియుక్తౌ పరస్పరం న వ్యభిచరేతామ్ ॥ ౧౦౨ ॥

ఏష స్త్రీపుంసయోరుక్తో ధర్మో వో రతిసంహితః ।

ఆపద్యపత్యప్రాప్తిశ్చ దాయభాగం నిబోధత ॥ ౧౦౩ ॥

ఏష భార్యాపత్యోరన్యోన్యానురాగయుక్తో ధర్మో యుష్మాకముక్తః । సన్తానాభావే చాపత్యప్రాప్తిరుక్తా । ఇదానీం దీయత ఇతి దాయః పిత్రాదిధనం తస్య విభాగవ్యవస్థాం శృణుత ॥ ౧౦౩ ॥ భ్రాతరో మిలిత్వా పితృమరణాదూర్ధ్వం పైతృకం మాతృమరణాదూర్ధ్వం మాతృకం ధనం సమం కృత్వా విభజేరన్ । జ్యేష్ఠగోచరతయోద్ధారస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ సమభాగోఽయం జ్యేష్ఠభ్రాతర్యుద్ధారమనిచ్ఛతి బోద్ధవ్యః పిత్రోర్మరణాదూర్ధ్వం విభాగహేతుమాహ —

ఊర్ధ్వం పితుశ్చ మాతుశ్చ సమేత్య భ్రాతరః సమమ్ ।

భజేరన్పైతృకం రిక్థమనీశాస్తే హి జీవతోః ॥ ౧౦౪ ॥

యస్మాత్తే పుత్రా జావతోః పిత్రోస్తదీయధనే స్వామినో న భవన్తి । మాతురపి ప్రకృతత్వాస్పైతృకమిత్యనేన మాతృకస్యాపి గ్రహణమ్ । అయం చ పితృమరణానన్తరం విభాగో జీవతః పితురిచ్ఛాభావే

ద్రష్టవ్యః। పితురిచ్ఛయా జీవత్యపి తస్మిన్విభాగః। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

"విభాగం చేత్పితా కుర్యాదిచ్ఛయా విభజేత్సుతాన్" (యా. స్మృ. ౨-౧౧౪) ఇతి ॥ ౧౦౪॥ యదా పునర్జ్యేష్ఠో ధామికో భవతి, తదా —

జ్యేష్ఠ ఏవ తు గృహ్ణీయాత్పిత్ర్యం ధనమశేషతః।

శేషాస్తముపజీవేయుర్యథైవ పితరం తథా ॥౧౦౫॥

జ్యేష్ఠ ఏవ పితృసమ్బన్ధి ధనం గృహ్ణీయాత్। కనిష్ఠాః పునర్జ్యేష్ఠం భక్తాచ్ఛాదనార్థం పితరమివోపజీవేయుః। ఏవం సర్వేషాం సహైవావస్థాదమ్ ॥ ౧౦౫ ॥

జ్యేష్ఠేన జాతమాత్రేణ పుత్రీ భవతి మానవః।

పితౄణామనృణశ్చైవ స తస్మాత్సర్వమర్హతి ॥ ౧౦౬ ॥

ఉత్పన్నమాత్రేణ జ్యేష్ఠేన సంస్కారరహితేనాపి మనుష్యః పుత్రవాన్భవతి। తతశ్చ "నాపుత్రస్య లోకోఽస్తి" (చం బ్రాం పఞ్చికా ౭ అం ౩) ఇతి శ్రుతేః పుణ్యలాకాభావపరిహారో భవతి। తథా "ప్రజయా పితృభ్యః" ఇతి శ్రుతేః, "పుత్రేణ జాతమాత్రేణ పితౄణామనృణశ్చ సః" ఇతి। అతో జ్యేష్ఠ ఏవ సర్వోధనమహతి పూర్వస్య। అనుజాస్తేన సామ్నా వర్తరన్ ॥ ౧౩౬ ॥

యస్మిన్నృణం సంనయతి యేన చానన్త్యమశ్నుతే।

స ఏవ ధర్మంజః పుత్రః కామజానితరాన్విదుః ॥ ౧౦౭

యస్మిన్ జాతే ఋణం శోధయతి। యేన జాతేనామృతత్వం ప్రాప్నోతి। తథా చ శ్రుతిః - "ఋణమస్మిన్సన్నయత్యమృతత్వం చ గచ్ఛతి। పితా పుత్రస్య జాతస్య పశ్యేచ్చేజ్జీవతో ముఖమ్" (బ్ర. బ్రా. పఞ్చికా ౭ అ. 3) ఇతి। స ఏవ పితుర్ధర్మేణ హేతునా జాతః పుత్రో భవతి, తేనైకేనైవ ఋణాంపనయనాదయుపకారస్య కృతత్వాత్। ఇతరాంస్తు కామజాన్మనయో జానన్తి। తతశ్చ సర్వం ధనం గృహ్ణీయాదిత్యస్యైవాయమపి విశేషః॥ ౧౦౭॥

పితేవ పాలయేత్పుత్రాజ్యేష్ఠో భ్రాతృన్యవీయసః।

పుత్రవశ్చాపి వర్తేరఞ్జ్యేష్ఠే భ్రాతరి ధర్మతః॥ ౧౦౮॥

జ్యేష్ఠో భ్రాతా విభాగాభావేఽనుజ్ఞాన్ భ్రాతృమ్పుక్తాచ్ఛాదనాదిభిః పితేవ బిభృభాత్। అనుజాశ్వ భ్రాతరః పుత్రా ఇవ జ్యేష్ఠే భ్రాతరి ధర్మాయ వర్తేరన్। ౧౦౮॥

జ్యేష్ఠ కులం వర్ధయతి వినాశయతి వా పునః।

జ్యేష్ఠః పూజ్యతమో లోకే జ్యేష్ఠః సద్భిరగర్హితః॥ ౧౦౯॥

అకృతావభాగా జ్యష్ఠో యది ధామికో భవతి తదానుజానామపి తదనుయాయిత్వేన ధార్మికత్వాజ్జ్యేష్ఠః కులం వృద్ధిం నయతి। యద్యధార్మికో భవతి తదానుజానామపి తదనుయాయిత్వాజ్జ్యేష్ఠః కులం నాశయతి। తథా గుణవాన్జ్యేష్ఠో లోకే పూజ్యతమః సాధుభిశ్చాగర్హితా భవతి॥ ౧౦౯॥

యో జ్యేష్ఠో జ్యేష్ఠవృత్తిః స్యాన్మాతేవ స పితేవ సః।

అజ్యేష్ఠవృత్తియేస్తు స్యాత్స సంపూజ్యస్తు బన్ధువత్॥ ౧౧౦॥

యో జ్యేష్ఠోఽనుజేషు భ్రాతృషు పితృవద్వర్తేత స పితేవ మాతేవాగర్హణీయో భవాతి । యః పునస్తథా న వర్తత స మాతులాదిబన్ధువదర్చనీయః॥ ౧౧౦॥

ఏవం సహ వసేయుర్వా పృథగ్వా ధర్మకామ్యయా।

పృథగ్వివర్ధతే ధర్మస్తస్మాద్ధర్మ్యా పృథక్ క్రియా॥ ౧౧౧॥

ఏవమవిభక్తా భ్రాతరః సహ సంవసేయుః। యది వా ధర్మకామనయా కృతవిభాగాః పృథగ్వసేయుః। యస్మాత్పృథగవస్థానే సతి పృథక పృథక్ పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానధర్మస్తేషాం వర్ధతే, తస్మాద్విభాగ

క్రియా ధర్మార్థా। తథా చ బృహస్పతిః —

ఏకపాకేన వసతాం పితృదేవద్విజార్చనమ్।

ఏకం భవేద్విభక్తానాం తదేవ స్యాద్ గృహే గృహే॥ ౧౧౧॥

జ్యేష్ఠస్య వింశ ఉద్ధారః సర్వద్రవ్యాచ్చ యద్వరమ్।

తతోఽర్ధం మధ్యమస్య స్యాత్తురీయం తు యవీయసః॥ ౧౧౨॥

ఉద్ధ్రియత ఇత్యుద్ధారః, జ్యేష్ఠస్యావిభక్తసాధారణధనాదుధృత్య వింశతితమో భాగః సర్వద్రవ్యేభ్యశ్చ యచ్ఛ్రేష్ఠం తద్దాతవ్యమ్। మధ్యమస్య చత్వారింశత్తమో భాగో దేయః। కనిష్ఠస్య పునరశీతితమో భాగో దాతవ్యః। అవశిష్టం ధనం సమం కృత్వా విభజనీయమ్ ॥ ౧౯౨॥

జ్యేష్ఠశ్చైవ కనిష్ఠశ్చ సంహరేతాం యథోదితమ్

యేఽన్యే జ్యేష్ఠకనిష్ఠాభ్యాం తేషాం స్యాన్మధ్యమం ధనమ్॥ ౧౨౩॥

జ్యేష్ఠకనిష్ఠౌ పూర్వశ్లోకే యథోకముద్ధారం గృహ్ణీయాతామ్। జ్యేష్ఠకనిష్ఠవ్యతిరిక్తా యే ర్ధ్యమాస్తేషామేవావాన్తరజ్యేష్ఠకనిష్ఠతామనపేక్ష్య మధ్యమస్యోక్తచత్వారింశద్భాగః ప్రత్యేకం దాతవ్యః। మధ్యమానామవాన్తరజ్యేష్ఠకనిష్ఠదేయభాగే వైషమ్యవారణార్థమిదమ్॥ ౧౧౩॥

సర్వేషాం ధనజాతానామాదదీతాగ్ర్యమగ్రజః।

యచ్చ సాతిశయం కించిద్దశతశ్చాప్నుయాద్వరమ్॥ ౧౧౪॥

సర్వేషాం ధనప్రకారాణాం మధ్యాద్యచ్ఛ్రేష్ఠం ధనం, జ్యేష్ఠః తద్ధనం గృహ్ణీయాత్ । "సర్వద్రవ్యాచ్చ యద్వరమ్ (మ. స్మ. ౯-౧౧౨) ఇత్యుక్తమనూదితసముచ్చయబోధనాయ। యచ్చైకమపి ప్రకృష్టం ద్రవ్యం విద్యతే తదపి జ్యేష్ఠ ఏవ గృహ్ణీయాత్। తథా "దశతః పశూనామ్" ఇతి గోతమస్మరణాద్దశభ్యో గవాదిపశుల్య ఏకైకం శ్రేష్ఠం జ్యేష్ఠో లభతే। ఇదం చ యది జ్యేష్ఠో గుణవానితరే నిర్గుణాస్తద్విషయమ్॥ ౧౧౪॥

సర్వేషాం సమగుణత్వే తు —

ఉద్ధారో న దశస్వస్తి సంపన్నానాం స్వకర్మసు।

యత్కించిదేవ దేయం తు జ్యాయసే మానవర్ధనమ్॥ ౧౧౫॥

"దశతశ్చాప్నుయాద్వరమ్" (మ. స్మృ. ౯-౧౧౪) ఇతి యోఽయముద్ధార ఉక్తః సోఽయమధ్యయనాదికర్మసమృద్ధానాం భ్రాతౄణాం జ్యేష్ఠస్య నాస్తి, తత్రాపి యత్కించిదస్య దేయమితి। ద్రవ్యం పూజావృద్ధికరం జ్యేష్ఠాయ దేయమ్। ఏవం చ సమగుణేషూద్ధారప్రతిషేధదర్శనాత్పూర్వత్ర గుణోత్కర్షావిశేషాపేక్షయోద్ధారవైషమ్యం బోద్ధవ్యమ్॥ ౧౧౫॥

ఏవం సముద్ధృతోద్ధారే సమానంశాన్ప్రకల్పయేత్।

ఉద్ధారోఽనుద్ధృతే త్వేషామియం స్యాదంశకల్పనా॥ ౧౧౬॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సముద్ధతవింశద్భాగాధికే ధనే సమాన్భాగాన్ భ్రాతౄణాం కల్పయేత్। వింశతితమభాగాదౌ పునరనుద్ధత ఇయం వక్ష్యమాణభాగకల్పనా భవేత్॥ ౧౧౬॥

ఏకాధికం హరేజ్జ్యేష్ఠః పుత్రోఽధ్యర్ధం తతోఽనుజః।

అంశమంశం యవీయాంస ఇతి ధర్మో వ్యవస్థితః॥ ౧౧౭॥

ఏకాధికమంశం ద్వావంశావితి యావత, జ్యేష్ఠపుత్రో గృహ్ణీయాత్। అధిక్రమర్ధం యత్రాంశే సార్ధమంశం జ్యేష్ఠాదనన్తరజాతో గృహ్ణీయాత్। కనిష్ఠాః పునరేకైకమంశ గృహీయురితి వ్యవస్థితో ధర్మః। ఇదం తు జ్యేష్ఠతదనుజయోర్విద్యాదిగుణవత్త్వాపేక్షయా కనిష్ఠానాం చ నిర్గుణవత్త్వే బోద్ధవ్యమ్, జ్యేష్ఠతదనుజయోరధికదానదర్శనాత్॥ ౧౧౭॥

స్వేభ్యోంఽశేభ్యస్తు కన్యాభ్యః ప్రదద్యుర్భ్రాతరః పృథక్।

స్వాత్స్వాదంశాచ్చతుర్భాగం పతితాః స్యురదిత్సవః॥ ౧౧౮॥

౨౬ మం

బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాశ్చత్వారో భ్రాతరః స్వజాత్యపేక్షయా స్వేభ్యశ్చతురోంఽశాన్ హరేయుః। విప్ర ఇత్యాదినా వక్ష్యమాణేభ్యో భాగేభ్య ఆత్మీయాదాత్మీయాద్భాగాచ్చతుర్థభాగం పృథక్ కన్యాభ్యోఽనుఢాభ్యో భగినీభ్యో యా యస్య సోదర్యా భగినీ స తస్యా ఏవ సంస్కారార్థమితి ఏవం దద్యుః । సోదర్యాభావే విమాతృజైరుత్కృష్టైరపి సంస్కాయవ। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః —

అసంస్కృతాస్తు సంస్కార్యా భ్రాతృభిః పూర్వసంస్కృతైః

భగిన్యశ్చ నిజాదశాద్దత్వాంశం తు తురీయకమ్॥ (యా. సప్త. ౨-౧౨౪)

యది భగినీసంస్కారార్థం చతుర్భాగం దాతుం నేచ్ఛన్తి, తదా పతితా భవేయుః। ఏతేనైకజాతీయవైమాత్రేయబహుపుత్రభగినీసద్భావేఽపి సోదర్యభగినీభ్యశ్చతుర్థంభాగదానమవగన్తవ్యమ్॥ ౧౧౮॥

అజావికం సైకశఫం న జాతు విషమం భజేత్।

అజావికం తు విషమం జ్యేష్ఠస్యైవ విధీయతే॥ ౧౧౯॥

ఏకశఫా అశ్వాదయః। ఛాగమేషాద్యేకశఫసహితం విభాగకాలే సర్వం కృత్వా విభక్తుమశక్యం తన్న విభజేకింతు జ్యేష్ఠస్యైవ తత్స్యాన్న తు తత్తుల్యద్రవ్యాన్తరదానేన సమీకృత్య విక్రీయ వా తన్మూల్యం విభజేత్। అజావికమితి పశుద్వన్ద్వాద్విభాషైకవద్భావః॥ ౧౧౯॥

యవీయాఞ్జ్యేష్ఠభార్యాయాం పుత్రముత్పాదయేద్యది।

సమస్తత్ర విభాగః స్యాదితి ధర్మో వ్యవస్థితః॥ ౧౨౦॥

కనిష్ఠో యది జ్యేష్ఠ భ్రాతృభార్యాయాం నియోగేన పుత్రం జనయేత్తదా తేన పితృపితృవ్యేణ సహ తస్య క్షేత్రజస్య సమో విభాగః స్యాన్న తు పితృవత్సోద్ధారో భవతీతి విభాగవ్యవస్థా నియతా। అనియోగోత్పన్నస్యానం శిత్వం వక్ష్యతి। యద్యపి "సమేత్య భ్రాతరః ! సమమ్" (మ. స్మృ. ౯-౧౦౪) ఇత్యుక్తం తథాప్యస్మాదేవ లిఙ్గాత్పౌత్రస్యాపి మృతపితృకస్య పైతామహే ధనే పితృవ్యవద్విభాగోఽస్తీతి గమ్యతే॥ ౧౨౦॥

జ్యేష్ఠభ్రాతుః క్షేత్రజః పుత్రోఽపి పితేవ సోద్ధారవిభాగీ యుక్త ఇతీమాం శాం నిరాకృత్య పూర్వోక్తమేవ ద్రఢయతి —

ఉపసర్జనం ప్రధానస్య ధర్మతో నోపపద్యతే।

పితా ప్రధానం ప్రజనే తస్మాద్ధర్మేణ తం భజేత్॥ ౧౨౧॥

అప్రధానం క్షేత్రజః పుత్రః ప్రధానస్య క్షేత్రిణః పితృధమణ సోద్ధారవిభాగగ్రహణరూపేణ న సంబధ్యతే। క్షేత్ర్యపి పితా తద్వారేణాపత్యోత్పాదనే ప్రధానమ్। తస్మాత్పూర్వోక్తేనైవ ధర్మేణ విభాగవ్యవస్థారూపేణ పితృవ్యేణ సహ తం క్షేత్రజం విభజేదితి పుర్వస్యైవ శేషః॥ ౧౨౧॥

పుత్రః కనిష్ఠో జ్యేష్ఠాయాం కనిష్ఠాయాం చ పూర్వజః।

కథం తత్ర విభాగః స్యాదితి చేత్సంశయో భవేత్॥ ౧౨౨॥

యది ప్రథమోఢాయాం కనీయాన్పుత్రో జాతః పశ్చాదూఢాయాం చ జ్యేష్ఠస్తదా తత్ర కథం విభాగో భవేదితి సంశయో యది స్యాత్కిం మాతురుద్వాహక్రమేణ పుత్రస్య జ్యేష్ఠత్వముత స్వజన్మక్రమేణేతి తదాహ॥౧౨౨॥

ఏకం వృషభముద్ధారం సంహరేత స పూర్వజః।

తతోఽపరే జ్యేష్ఠవృషాస్తదూనానాం స్వమాతృతః॥ ౧౨౩॥

పూర్వస్యాం జాతః పూర్వజః। "ఙ్యాపోః సంజ్ఞాఛన్దసోర్బహులమ్" (పా. సూ. ౬।౩।౬౩) ఇతి హ్రస్వత్వమ్। స కనిష్ఠోఽప్యేకం వృషభముద్ధారం గృహ్ణీయాత్తతః శ్రేష్ఠవృషభాదన్యే యే సన్త్యగ్ర్యాః శ్రేష్ఠవృషభాస్తే తస్మాజ్జ్యేష్ఠినేయాన్మాతృత ఊనానాం కనిష్ఠేయానాం ప్రత్యేకమేకైకశో భవన్తీతి మాత్రుద్వాహక్రమేణ జ్యైష్ఠ్యమ్ ॥ ౧౨౩॥

జ్యేష్ఠస్తు జాతో జ్యేష్ఠాయాం హరేద్వృషభషోడశాః।

తతః స్వమాతృతః శేషా భజేరన్నితి ధారణా॥ ౧౨౪॥

ప్రథమోఢాయాం పునర్యో జాతో జన్మనా చ భాతృభ్యో జ్యేష్ఠః స వృషభః షోడశో యాసాం గవాం తా గృహ్ణీయాత్ పఞ్చదశ గా ఏకం వృషభమిత్యర్థః । తతోఽనన్తరం యేఽన్యే వహ్నీభ్యో జాతాస్తే స్వమాతృభాగత ఊఢజ్యేష్ఠాపేక్షయా శేషా భాగాది విభజేరన్నితి నిశ్చయః॥ ౧౨౪॥

సదృశస్త్రీషు జాతానాం పుత్రాణామవిశేషతః।

న మాతృతో జ్యైష్ఠ్యమస్తి జన్మతో జ్యైష్ఠ్యముచ్యతే॥ ౧౨౫॥

సమానజాతీయస్త్రీషు జాతానాం పుత్రాణాం జాతిగతవిశేషాభావే సతి న మాతృక్రమేణ జ్యైష్ఠ్యమృషిభిరుచ్యతే। జన్మజ్యేష్ఠానాం తు పూర్వోక్త ఏవ వింశతిభాగాదిరుద్వారే బోద్ధవ్యః । ఏవం చ మాతృజ్యైష్ఠస్య విహితప్రతిషిద్ధత్వాత్షోడశీగ్రహణాగ్రహణావద్వికల్పః। స చ గుణవన్నిర్గుణతయా భ్రాతౄణాం గురులఘుత్వావగమాద్వ్యవస్థితః। అత ఏవ —

జన్మవిద్యాగుణజ్యేష్ఠో త్ర్యంశం దాయాదవాప్నుయాత్।

ఇతి బృహస్పత్యాదిమభిర్జన్మజ్యేష్ఠస్య విద్యాద్యుత్కర్షణోద్ధారోత్కర్ష ఉక్తః। ``నిర్గుణస్యైకవృషభమ్'' ఇతి మన్దగుణస్య "వృషభషోడశా:" (మ. స్మృ. ౯-౧౨౪) ఇతి మాతృజ్యైష్ఠ్యాశ్రయణేనోద్వారో బోద్ధవ్యః। మాతృజ్యేష్ఠ్యవిధిం త్వనువాదం (౧) మేధాతిథిరవదత్ । గోవిన్దరాజస్త్వన్యమతం జగౌ ౧౨౫ న కేవలం విభాగే జన్మజ్యైష్ఠ్యం, కింతు —

జన్మజ్యేష్ఠేన చాహ్వానం సుబ్రహ్మణ్యాస్వపి స్మృతమ్।

యమయోశ్చైవ గర్భేషు జన్మతో జ్యేష్ఠతా స్మృతా॥ ౨౨౬॥

సుబ్రహ్మణ్యాఖ్యో మన్త్రో జ్యోతిష్టోమ ఇతీన్ద్రస్యాహ్వానార్థం ప్రయుజ్యతే। తత్ర ప్రథమపుత్రేణ పితరముద్ధిశ్యాహ్వానం క్రియతే। అముకపితా యజత ఇత్యేవమృషిభిః స్మృతమ్। తథా యమయోర్గర్భ ఏకకాలం నిషిక్తయోరపి జన్మక్రమేణైవ జ్యేష్ఠతా స్మృతా। గర్భేష్వితి బహువచనం ఖోబహుత్వాపేక్షయా॥౧౨౬॥

అపుత్రోఽనేన విధినా సుతాం కుర్వీత పుత్రికామ్।

యదపత్యం భవేదస్యాం తన్మమ స్యాత్స్వధాకరమ్॥ ౧౨౭॥

[అభ్రాతృకాం ప్రదాస్యామి తుభ్యం కన్యామలంకృతామ్।

అస్యాం యో జాయతే పుత్రః స మే పుత్రో భవేదితి॥ 3॥]

అవిద్యమానపుత్రో యదస్యామపత్యం జాయేత తన్మమ శ్రాద్ధాద్యౌర్ధ్వదేహికకరం స్యాదితి కన్యాదానకాలే జామాత్రా సహ సమ్ప్రతిపత్తిరూపేణ విధానేన దుహితరం పుత్రికాం కుర్యాత్॥ ౧౨౭॥

అన్న పరప్రతిపత్తిరూపమనువాదమాహ —

అనేన తు విధానేన పురా చక్రేఽథ పుత్రికా।
వివృద్ధ్యర్థం స్వవంశస్య స్వయం దక్షః ప్రజాపతిః॥ ౧౨౮॥

దక్షః ప్రజాపతిః పుత్రోత్పాదనవిధిజ్ఞః స్వవంశవృత్త్యర్థమనేనోక్తవిధానేన కృత్స్నా దుహితరః పూర్వం పుత్రికాః స్వయం కృతవాన్। కార్త్స్న్యేఽథశబ్దః॥ ౧౨౮॥

దదౌ స దశ ధర్మాయ కశ్యపాయ త్రయోదశ।
సోమాయ రాజ్ఞే సత్కృత్య ప్రీతాత్మా సప్తవింశతిమ్॥ ౧౨౩॥

మేషాతిథినా నవమాధ్యాయస్య చతుర్వింశత్యధికశతశ్లోకే "జ్యేష్ఠస్తు జాతో జ్యేష్ఠాయామ్" ఇత్యాదౌ అజ్యేష్ఠాయామితి విభజ్య వ్యాఖ్యాతమ్। తద్యథా- ఉద్ధారాన్తరం వైకల్పికమేషాముచ్యతే-అజ్యేష్ఠాయాం జ్యేష్ఠో జాతః పఞ్చదశ గా హరేత్ షోడశో వృషభః। వృషభసమ్బన్ధాద్గావో లభ్యన్తే। యథాస్య గోద్వితీచేనార్థం ఇతి। అన్యే శేషా గా హరేరన్ స్వమాతృతః యథైవైషాం మాతా గరీయసీ కనీయసీమాహరేత్। అథవా జ్యైష్ఠినేయస్యాయముద్ధారోఽధిక ఉచ్యతే పూర్వస్తు స్థిత ఏవ నాత్రానడుత్ప్రశ్లేషః। శేషాః కనీయాంసః స్వమాతృతో హరేరన్ స్వమాతృత ఇతి వివిచ్యతే శ్లోకద్వయస్యార్థవాదత్వాన్న వివేకే యత్నః । ఉపక్రమమాత్రమేతత్। సిద్ధాన్తస్త్వయముచ్యతే।

స దక్షో భావిపుత్రికాలాభేన ప్రీతాత్మాఽలఙ్కారాదినా సత్కృత్య దశ పుత్రికా ధర్మాయ, త్రయోదశ కశ్యపాయ, సప్తవింశతిం చన్ద్రాయ ద్విజానామోషధీనాం చ రాజ్ఞే దత్తవాన్। సత్కారవచనమన్యేషామపి పుత్రికాకరణే లిఙ్గమ్। దశేత్యాది వ బహ్వీనామపి పుత్రకాకరణజ్ఞాపకమ్॥ ౧౨౯॥

యథైవాత్మా తథా పుత్రః పుత్రేణ దుహితా సమా।

తస్యామాత్మని తిష్ఠన్త్యాం కథమన్యో ధనం హరేత్॥ ౧౩౦॥

ఆత్మస్థానీయః పుత్రః, "ఆత్మా వై పుత్రనామాసి" ఇతి మన్త్రలిఙ్గాత్తత్సమా చ దుహితా, తస్యా అప్యఙ్గేభ్య ఉత్పాదనాత్। అతస్తస్యాం పుత్రికాయాం పితురాత్మస్వరూపాయాం విద్యమానాయామపుత్రస్య మృతస్య పితుర్ధనం పుత్రికావ్యతిరిక్తః కథమన్యో హరేత్॥ ౧౩౦॥

మాతుస్తు యౌతకం యత్స్యాత్కుమారీభాగ ఏవ సః।

దౌహిత్ర ఏవ చ హరేదపుత్రస్యాఖిలం ధనమ్॥ ౧౩౧॥

మాతుర్యద్ధనం తత్తస్యాం మృతాయాం కుమారీభాగ ఏవ స్యాన్న పుత్రాణాం తత్ర భాగః। కుమారీ చానూఢాభిప్రేతా। తథా గోతమః – "స్త్రీధనం దుహితౄణామదత్తానామప్రతిష్ఠితానాం చ అపుత్రస్య చ మాతామహస్య దౌహిత్ర ఏవ ప్రకృతత్వాత్పౌత్రికేయః సమయం ధనం గృహ్ణీయాత్ ఇతి॥ ౧౩౧॥

దౌహిత్రో హ్యఖిలం రిక్థమపుత్రస్య పితుర్హరేత్।

స ఏవ దద్యాద్ ద్వౌ పిణ్డౌ పిత్రే మాతామహాయ చ॥ ౧౩౨॥

దౌహిత్రః ప్రకృతత్వాత్పౌత్రికేయ ఏవ, తస్య మాతామహధనగ్రహణమనన్తరోక్తం జనకధనప్రహణం చ। పిణ్డదానార్థోఽయమారమ్భః, పితృశబ్దస్య తత్రైవ ప్రసిద్ధత్వాత్। అన్యస్య పౌత్రికేయః పుత్రాన్తరరహితస్య జనకస్య సమగ్ర ధనం గృహ్ణీయాత్స ఏవ పితృమాతామహాభ్యాం ద్వౌ పిణ్డౌ దద్యాత్। పిణ్డదానం శ్రాద్ధోపలక్షణార్థమ్। పౌత్రికేయత్వేన జనక్రధనగ్రహణపిణ్డదానవ్యామోహనిరాసార్థం వచనమ్ ౧౩౨

పౌత్రదౌహిత్రయోర్లోకే న విశేషోఽస్తి ధర్మతః।

తయోర్హి మాతాపితరౌ సమ్భూతౌ తస్య దేహతః॥ ౧౩౩॥

పౌత్రపౌత్రికేయయోర్లోకే ధర్మకృత్యే న కశ్చిద్విశేషోఽస్తి। యస్మాత్తయోర్మాతాపితరౌ తస్య దేహాదుత్పన్నావితి పూర్వస్యైవానువాదః॥ ౧౩౩॥

పుత్రికాయాం కృతాయాం తు యది పుత్రోఽను జాయతే।
సమస్తత్ర విభాగః స్యాజ్జ్యేష్ఠతా నాస్తి హి స్త్రియాః॥ ౧౩౪॥

కృతాయాం పుత్రికాయాం యది తత్కర్తుః పుత్రోఽనన్తరం జాయతే, తదా తయోర్విభాగకాలే సమో విభాగో భవేత్। నోద్ధారః పుత్రికాయై దేయః। యస్మాజ్జ్యేష్ఠాయా అపి తస్యా ఉద్ధారవిషయే జ్యేష్ఠతా నాదరణీయా॥ ౧౩౪॥

అపుత్రాయాం మృతాయాం తు పుత్రికాయాం కథఞ్చన।
ధనం తత్పుత్రికాభర్తా హరేతైవావిచారయన్॥ ౧౩౫॥

అపుత్రాయాం పుత్రికాయాం కథఞ్చన మృతాయాం తదీయధనం తద్భర్తైవావిచారయన్గృహ్ణీయాత్। పుత్రికాయాః పుత్రసమత్వేనానపత్యస్య, పత్నీరహితస్య, మృతపుత్రస్య పితుర్ధనగ్రహణప్రసక్తౌ తన్నివారణార్థమిదం వచనమ్॥ ౧౩౫॥

అకృతా వా కృతా వాఽపి యం విన్దేత్సదృశాత్సుతమ్।
పౌత్రీ మాతామహస్తేన దద్యాత్పిణ్డం హరేద్ధనమ్॥ ౧౩౬॥

అకృతా వా కృతా వేతి పుత్రికాయా ఏవ ద్వైవిధ్యం, తత్ర—

“యదపత్యం భవేదస్యాం తన్మమ స్యాత్స్వధాకరమ్। (మ. స్మృ. ౯-౧౨౭)

ఇత్యభిధాయ కన్యాదానకాలే వరానుమత్యా యా క్రియతే సా కృతా అకృతాత్వభిసన్ధిమాత్రకృతా

వాగ్వ్యవహారేణ న కృతా। తథా గోతమః- "అభిసన్ధిమాత్రాత్పుత్రికామేకేషామ్"। అత ఏవ పుత్రికాధర్మశఙ్కయా" (మ. స్మృ- 3-౧౧) ఇతి ప్రాగవివాహ్యత్వముక్తమ్। పుత్రికేవ కృతాఽకృతా వా పుత్రం సమానజాతీయాద్వోఢురుత్పాదయేత్తేన దౌహిత్రేణ పౌత్రకార్యకరణాత్పౌత్రికేయవాన్మాతామహః పౌత్రీ। తథా చాసౌ తస్మై పిణ్డం దద్యాత్। గోవిన్దరాజస్తు "అకృతా వా ఇత్యపుత్రికైవ దుహితా తత్పుత్రోఽపి మాతామహధనే పౌత్రికేయ ఇవ మాతామహ్యాదిసత్త్వేఽప్యధికారీత్యాహ। తన్న, పుత్రికాయాః పుత్రతుల్యత్వాదపుత్రికాతత్పుత్రయోరతుల్యత్వేన తత్పుత్రయోస్తుల్యత్వాయోగ్యత్వాదితి॥ ౧౩౬॥

పుత్రేణ లోకాఞ్జయతి పౌత్రేణానన్త్యమశ్నుతే।

అథ పుత్రస్య పౌత్రేణ బ్రధ్నస్యాప్నోతి విష్టపమ్॥ ౧౩౭।

పుత్రేణ జాతేన స్వర్గాదిలోకాన్ప్రాప్నోతీతి। పౌత్రేణ తేష్వేవ చిరకాలమవతిష్ఠతే। తదనన్తరం పుత్రస్య పౌత్రేణాదిత్యలోకం ప్రాప్నోతి। అస్య చ దాయభాగప్రకరణేఽభిధానం పితుర్ధనే పత్న్యాది సద్భావేఽపి పుత్రస్య తదభావే పౌత్రస్యేత్యేవం పుత్రసన్తానాధికారబోధనార్థమ్॥ ౧౩౭॥

పుంనామ్నో నరకాద్యస్మాత్త్రాయతే పితరం సుతః।

తస్మాత్పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః స్వయమేవ స్వయంభువా॥ ౧౩౮॥

యస్మాత్పుంనామధేయనరకాత్సుతః పితరం త్రాయతే తస్మాత్త్రాణాదాత్మనైవ బ్రహ్మణా పుత్ర ఇతి ప్రోక్తః। తస్మాన్మహోపకారకత్వాత్పుత్రస్య యుక్తం తదీయపుంసన్తానస్య దాయభాగిత్వమితి పూర్వదార్ఢ్యార్థమిదమ్॥ ౧౩౮।

పౌత్రదౌహిత్రయోర్లోకే విశేషో నోపపద్యతే।

దౌహిత్రోఽపి హ్యముత్రైనం సన్తారయతి పౌత్రవత్॥ ౧౩౯॥

దౌహిత్రః పుత్రికాపుత్రః। పుత్రదౌహిత్రయోర్లోకే కశ్చిద్విశేషో న సమ్భావ్యతే, యస్మాద్దౌహిత్రోఽపి మాతామహం పరలోకే పౌత్రవన్నిస్తారయతి। ఏతచ్చ పౌత్రికేయస్య పౌత్రేణ సామ్యప్రతిపాదనార్థం పుత్రికాకరణానన్తరజాతపుత్రేణ సహ ధనే తుల్యభాగబోధనార్థమ్॥ ౧౩౯॥

మాతుః ప్రథమతః పిణ్డం నిర్వపేత్పుత్రికాసుతః।

ద్వితీయం తు పితుస్తస్యాస్తృతీయం తత్పితుః పితుః॥ ౧౪౦॥

పౌత్రికేయః ప్రథమం మాత్రే పిణ్డం, ద్వితీయం మాతుః పిత్రే, తృతీయం మాతుః పితామహాయ దద్యాత్ । పిత్రాదీనాం తు "పిత్రే మాతామహాయ చ" (మ. స్మృ. ౯-౧౩౨) ఇత్యుక్త్వాత్పితృవ్యుత్క్రమేణైవ పిణ్డదానమ్॥ ౧౪౦॥

ఉపపన్నో గుణైః సర్వైః పుత్రో యస్య తు దత్త్రిమః।

స హరేతైవ తద్రిక్థం సమ్ప్రాప్తోఽప్యన్యగోత్రతః॥ ౧౪౧॥

“పుత్రా రిక్థహరాః పితుః” (మ. స్మృ. ౯-౧౮౫) ఇతి ద్వాదశ పుత్రాణామేవ రిక్థహరత్వం వక్ష్యతి। "దశాపరే తు క్రమశః " (మ. స్మృ. ౯-౧౬౫) ఇత్యౌరసక్షేత్రజాభావే దత్తస్య పితు రిక్థహరత్వం ప్రాప్తమేవ। అతః సత్యప్యౌరసపుత్రే దత్తకస్య సర్వగుణోపపన్నస్య పితృరిక్థభాగప్రాప్త్యర్థమిదం వచనమ్। యస్య దత్తకః పుత్రోఽధ్యయనాదిసర్వగుణోపపన్నో భవతి, సోఽన్యగోత్రాదాగతోఽపి సత్యప్యౌరసే పితృరిక్థభాగం గృహ్ణీయాత్। అత్ర —

ఏక ఏవౌరసః పుత్ర పిత్ర్యస్య వసునః ప్రభుః। (మ. స్మృ. ౯-౧౬౩)

ఇత్యౌరసస్య సర్వోత్కర్షాభిధానాత్తేన నాస్య సమభాగిత్వం, కిన్తు క్షేత్రజోక్తషష్ఠభాగిత్వమేవాస్య న్యాయ్యమ్। గోవిన్దరాజస్త్వౌరసక్షేత్రజాభావే సర్వగుణోపపన్నస్యైవ దత్తకస్య పితృరిక్థభాగిత్వార్థమిదం వచనమిత్యవోచత్। తన్న,

కృత్రిమాదీనాం నిర్గుణానాం పితృరిక్యభాగిత్వం, దత్తకస్య తు తత్పూర్వపఠితస్యాపి సర్వగుణోపపన్న స్యైవైత్యన్యాయ్యత్వాత్॥ ౧౪౧॥

గోత్రరిక్థే జనయితుర్న హరేద్దత్త్రిమః క్వచిత।

గోత్రరిక్థానుగః పిణ్డో వ్యపైతి దదతః స్వధా॥ ౧౪౨॥

గోత్రధనే జనకసమ్బన్ధీ దత్తకో న కదాచిత్ప్రాప్నుయాత్। పిణ్డశ్చ గోన్నరిక్థానుగామీయస్య గోత్రరిక్థే భజతే తస్యైవ స పిణ్డో దీయతే॥ తస్మాత్పుత్రం దదతో జనకస్య స్వధాపిణ్డశ్రాద్ధాది తత్పుత్రకర్తృకం నివర్తతే॥ ౧౪౨॥

అనియుక్తాసుతశ్చైవ పుత్రిణ్యాప్తశ్చ దేవరాత్।

ఉభౌ తౌ నాహతో భాగం జారజాతకకామజౌ॥ ౧౪౩॥

యో గుర్వాదినియో వినా జాతో, యశ్చ సపుత్రాయా నియోగేనాపి దేవరాదేః కామాదుత్పాదితస్తాఋభౌ క్రమేణ జారోత్పన్నకామాభిలాషజౌ ధనభాగం నార్హతః॥ ౧౪౩॥

నియుక్తాయామపి పుమాన్నార్థాం జాతోఽవిధాన త।

నైవార్హః పైతృకం రిక్థం పతితోత్పాదితో హి సః॥ ౧౪౪॥

నియుక్తాయామపి స్త్రియాం ఘృతాభ్యక్తత్వాదినియోగేతికర్తవ్యతాం వినా పుత్రో జాతః స క్షేత్రికస్య పితుర్ధనం లబ్ధుం నార్హతి। యస్మాదసౌ పతితేనోత్పాదితః। " నియుక్తౌ యౌ విధిం హిత్వా" (మ. స్మృ. ౯-౬౩) ఇత్యనేన పతితస్యోక్తత్వాత్॥ ౧౪౪॥

హరేత్తత్ర నియుక్తాయాం జాతః పుత్రో యథౌరసః।

క్షేత్రికస్య తు తద్వీజం ధర్మతః ప్రసవశ్చ సః॥ ౧౪౫॥

తత్ర నియుక్తాయాం యో జాతః క్షేత్రజః పుత్ర ఔరస ఇవ ధనం హరేత్। యస్మాత్తత్తస్య కారణభూతం బీజం తత్క్షేత్రస్వామిన ఏవ, తత్కార్యకరణత్వాత్। అపత్యమపి చ ధర్మతస్తదీయం తత్,

యవీయాఞ్జ్యేష్ఠమార్యాయాం పుత్రముత్పాదయేద్యది। (మ. స్మృ. ౯-౧౨౦)

ఇత్యనేన క్షేత్రజస్య పితామహధనే పితృవ్యేణ సహ సమభాగస్య ప్రోక్తత్వాత్। గుణవతః క్షేత్రజరూప ఔరసవతోఽప్యర్ధారభాగప్రాప్త్యర్థమిదమౌరసతుల్యత్వాభిధానమ్॥ ౧౪॥

ధనం యో బిభృయాద్ భ్రాతుర్మృతస్య స్త్రియమేవ చ।

సోఽపత్యం భ్రాతురుత్పాద్య దద్యాత్తస్యైవ తద్ధనమ్॥ ౧౪౬॥

యో మృతస్య భ్రాతుః స్థావరజఙ్గమం ధనం పత్న్యా రక్షణాక్షమయా సమర్పితం రక్షేత్తాం చ పుష్ణీయాత్స నియోగధర్మేణ తస్యాముత్పాదితస్య భ్రాతురపత్యస్య దద్యాత్। ఏతచ్చ "ధనం యో బిభృయాద్ భాతుః" ఇత్యభిధానాద్విభక్తభ్రాతృవిషయమ్, “యవీయాజ్యేష్ఠభార్యాయామ్" (మ. స్మృ. ౯-౧౨౦) ఇతి సమభాగాభిధానాత్॥ ౧౪౬॥

యా నియుక్తాఽన్యతః పుత్రం దేవరాద్వాఽప్యవాప్నుయాత్।

తం కామజమరిక్థీయం వృథోత్పన్నం ప్రచక్షతే॥ ౧౪౭॥

యా స్త్రీ గుర్వాదిభిరనుజ్ఞాతా దేవరాద్వాఽన్యతో వా సపిణ్డాత్పుత్రముత్పాదయేత్స యది కామజో భవతి, తదా తమరిక్థభాజం మన్వాదయో వదన్తి। అకామజ ఏవ రిక్థభాగీ। స చ వ్యాహృతో నారదేన —

"ముఖాన్ముఖం పరిహరన్గాత్రార్గాత్రాణ్యసంస్పృశన్।

కులే తదవశేషే చ సన్తానార్థం న కామతః॥" ఇతి॥ ౧౪౭॥

ఏతద్విధానం విజ్ఞేయం విభాగస్యైకయోనిషు।

బహ్వీషు చైకజాతానాం నానాస్త్రీషు నిబోధత ॥ ౧౪౮ ॥

సమానజాతీయాసు భార్యాసు ఏకేన భర్త్రా జాతానామేవ విభాగవిధిర్బోద్ధవ్యః। ఇదానీం నానాజాతీయాస స్త్రీషు బహ్వీషూత్పన్నానాం పుత్త్రాణాం విభాగం శృణుత ॥ ౧౪౮ ॥

బ్రాహ్మణస్యానుపూర్వ్యేణ చతస్రస్తు యది స్త్రియః।

తాసాం పుత్రేషు జాతేషు విభాగోఽయం విధిః స్మృతః ॥ ౧౪౯ ॥

బ్రాహ్మణస్య యది క్రమేణ బ్రాహ్మణ్యాద్యాశ్చతస్రో భార్యా భవేయుస్తదా తాసాం త్రిషూత్పన్నేష్వయం వక్ష్యమాణో విభాగవిధిర్మన్వాదిభిరుక్తః ॥ ౧౪౯ ॥

కీనాశో గోవృషో యానమలఙ్కారశ్చ వేశ్మ చ ।

విప్రస్యోద్ధారికం దేయమేకాంశశ్చ ప్రధానతః ॥ ౧౫౦ ॥

కోనాశః కర్షకః, గవాం సతో వృషః, యానమచాదిక ,,,,,, వెశ్మ గృహం చ ప్రధానం, యావన్తశ్చాంశా స్తేష్వేకః ప్రధానభృతోంఽశ ఇత్యేతద్ బ్రాహ్మణార్య ,,,,దేరన్ అవశిష్టం వక్ష్యమాణరీత్యా విభజనీయమ్ ॥ ౧౫౦ ॥

త్ర్యంశం దాయాద్ధరేద్విప్రో ద్వావంశౌ క్షత్రియాసుతః ।

వైశ్యాజః సార్ధమేవాంశమంశం శుద్రాసుతో హరేత్ ॥ ౧౫౧ ॥

త్రీనంశాన్బ్రాహ్మణో ధనాద్ గృహ్ణీయాత్, ద్వౌ క్షత్రియాపుత్రః, సార్ధం వైశ్యాపుత్రః, అంశం శూద్రాసుతః । ఏవం చ యత్ర బ్రాహ్మణీక్షత్రియాపుత్రౌ ద్వావేవ విద్యేతే, తత్ర పఞ్చధా కృతే ధనే త్రయో భాగా బ్రాహ్మణస్య, । ద్వౌ క్షత్రియాపుత్రస్య । అనయైవ దిశా బ్రాహ్మణీవైశ్యాపుత్రాదౌ ద్విబహుపుత్రాదౌ చ కల్పనా కార్యా ౧౫౧

సర్వం వా రిక్థజాతం తద్దశధా పరికల్ప్య చ ।

ధర్మ్యం విభాగం కుర్వీత విధినాఽనేన ధర్మవిత్ ॥ ౧౫౨ ॥

యద్వా స రిక్థప్రకారమనుద్ధృతోద్ధారం దశధా కృత్వా, విభాగధర్మజ్ఞో ధర్మాదనపేతం విభాగమనేన వక్ష్యమాణవిధినా కుర్వీత ॥ ౧౫౨ ॥

చతురాంఽశాన్ హరేద్విప్రస్త్రీనంశాన్క్షత్రియాసుతః ।

వైశ్యాపుత్రో హరేద్ ద్వ్యంశమశం శూద్రాసుతో హరేత్ ॥ ౧౫౩ ॥

చతురో భాగాన్బ్రాహ్మణో గృహ్ణీయాత్ । త్రీన్క్షత్రియాపుత్రః ద్వౌ వైశ్యాపుత్రః ఏకం శుద్రాజః । అత్రాపి బ్రాహ్మణీక్షత్రియాపుత్రసద్భావే సప్తధా ధనే కృతే చత్వారో భాగా బ్రాహ్మణస్య, త్రయః క్షత్రియాపుత్రస్య । ఏవం బ్రాహ్మణీవైశ్యాపుత్రాదౌ ద్విబహుపుత్రేషు చ కల్పనా కార్యా ॥ ౧౫౩ ॥

యద్యపి స్యాత్తు సత్పుత్రోఽప్యసత్పుత్రాఽపి వా భవేత్ ।

నాధికం దశమాద్యాచ్ఛూద్రాపుత్రాయ ధర్మతః ॥ ౧౫౪ ॥

యది బ్రాహ్మణో ద్విజాతిస్త్రీషు సర్వాసు విద్యమానపుత్రః స్యాదవిద్యమానపుత్రో వా, తథాపి శుద్రాపుత్రాయానన్తరాధికారీ యస్తేషు దశమభాగాదధికం ధర్మతో న దద్యాత్ । అయం చ శుద్రాపుత్రవిషయే నిషేధస్తస్మాదవిద్యమానసజాతిపుత్రస్య క్షత్రియావైశ్యాపుత్రౌ సర్వరిక్థహరౌ: స్యాతామ్ ॥ ౧౫౪ ॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శుద్రాపుత్రా న రిక్యభాకూ ।

యదేవాస్య పితా దద్యాత్తదేవాస్య ధనం భవేత్ ॥ ౧౫౫ ॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యానాం శుద్రాపుత్రో ధనభాజ్ న భవతి, కింతు యదేవ ధనమస్మై పితా దద్యాత్తదేవ తస్య భవేత్ । ఏవం చ పూర్వోక్తవిభాగనిషేధాద్వికల్పః స చ గుణవద్గుణాపేక్షః । అథవా అనూఢశూద్రాపుత్రవిషయోఽయం దశమభాగనిషేధః ॥ ౧౫౫ ॥

సమవర్ణాసు యే జాతాః సర్వే పుత్రా ద్విజన్మనామ్ ।

ఉద్ధారం జ్యాయసే దత్త్వా భజేరన్నితరే సమమ్ ॥ ౧౫౬ ॥

ద్విజాతీనాం సమానజాతిభార్యాసు యే పుత్రా జాతాస్తే సర్వే జ్యేష్ఠాయోద్వారం దత్త్వాఽవావష్టం సమభాగం కృత్వా జ్యేష్ఠేన సహాన్యే విభజేరన్ ॥ ౧౫౬ ॥

శూద్రస్య తు సవర్ణైవ నాన్యా భార్యా విధీయతే।

తస్యాం జాతాః సమాంశాః స్యుర్యది పుత్రశతం భవేత్॥ ౧౫౭॥

శూద్రస్య పునః సమానజాతీయైవ భార్యోపదిశ్యతే నోత్కృష్టావకృష్టా వా। తస్యాం చ యే జాతాస్తే యది పుత్రశతమపి తదా సమభాగా ఏవ భవేయుః, తేనోద్ధారః కస్యచిన్న దేయః॥ ౧౫౭॥

పుత్రాన్ద్వాదశ యానాహ నృణాం స్వాయంభువా మనుః।

తేషాం షడ్ బన్ధుదాయాదాః షడదాయాదబాన్ధవాః॥ ౧౫౮॥

యాన్ద్వాదశ పుత్రాన్హైరణ్యగర్భో మనురాహ, తేషాం మధ్యాదాద్యాః షడ్ బాన్ధవాః గోత్రదాయాదాశ్చ తస్మాద్ బాన్ధవత్వేన సపిణ్డసమానోదకానాం పిణ్డోదకదానాది కుర్వన్తి, అనన్తరాభావే చ గోత్రదాయం గృహ్ణన్తి, పితృరిక్థభాక్త్వస్య "పునా రిక్థహరాః పితుః" (మం స్మృం ౯-౧౮౫) ఇతి ద్వాదశవిధపుత్రాణామేవ వక్ష్యమాణత్వాత్। ఉత్తరే షట్ న గోత్రధనహరా భవన్తి। బాన్ధవాస్తు భవన్తి, తతశ్చ బన్ధుకార్యముదకక్రియాది కుర్వన్తి। మేధాతిథిస్తు– 'షడదాయాదబాన్ధవాః ఇత్యాద్యుత్తరషట్కస్యాదాయాదత్వమబాన్ధవత్వం చాహ। తన్న, బౌధాయనేన బన్ధుత్వస్యాభిహితత్వాత్। తదాహ-

కానీనం చ సహోఢం చ క్రీతం పౌనర్భవం తథా।

స్వయందత్తం నిషాదం చ గోత్రభాజః ప్రచక్షతే॥ ౧౫౮॥

ఔరసః క్షేత్రజశ్చైవ దత్తః కృత్రిమ ఏవ చ।
గూఢోత్పన్నోఽపవిద్ధశ్చ దాయాదా బాన్ధవాశ్చ షట్॥ ౧౫౬॥

ఔరసాదయో వక్ష్యమాణాః షడ్రిక్థభాజో బాన్ధవాశ్చ భవన్తి॥ ౧౫౯

కానీనశ్చ సహోఢశ్చ క్రీతః పౌనర్భవస్తథా।
స్వయందత్తశ్చ శౌద్రశ్చ షడదాయాదబాన్ధవాః॥ ౧౬౦॥

కానీనాదయో వక్ష్యమాణలక్షణాః షడ్గోత్రరిక్థహరా న భవన్తి, బాన్ధవాశ్చ భవన్తీతి వ్యాఖ్యాతమ్॥ ౧౬౦॥

ఔరసేన సహ క్షేత్రజాదీనాం పాఠాత్తుల్యత్వాశఙ్కాయాం తన్నిరాసార్థమాహ —

యాదశం ఫలమాప్నోతి కుప్లవైః సంతరజలమ్।
తాదృశం ఫలమాప్నోతి కుపుత్రైః సన్తరంస్తమః॥ ౧౬౧॥

తృణాదినిమితకుత్సితోడుపాదిభిరుదకం తరన్ యథావిధం ఫలం ప్రాప్నోతి, తథావిధమేవ కుపుత్రైః క్షేత్రజాదిభిః పారలౌకికం దుఃఖం దురుత్తరం ప్రాప్నోతి। ఇత్యనేన క్షేత్రజాదీనాం ముఖ్యోదసపుత్రవత్సంపూర్ణకార్యకరణక్షమత్వం న భవతీతి దర్శితమ్॥ ౧౬౧॥

యద్యేకరిక్థినౌ స్యాతామౌరసక్షేత్రజౌ సుతౌ॥
యస్య యత్పైతృకం రిక్థం స తద్ గృహ్ణీత నేతరః॥ ౧౬౨॥

అపుత్రేణ పరక్షేత్రే నియోగోత్పాదితః సుతః।

ఉభయోరప్యసౌ రిక్థీ పిణ్డదాతా చ ధర్మతః॥ (యా. స్మృ. ౨-౧౨౭)

ఇతి। యాజ్ఞవల్క్యోక్త విషయే, యదా క్షేత్రికస్యా పితుః క్షేత్రజానన్తరమౌరసః పుత్రో భవతి, తదా తావౌరసక్షేత్రజవేకరిక్థినావేకస్య పితుర్యద్యపి రిక్థార్హౌ భవతస్తథాపి యద్యస్య జనకసమ్బన్ధి తదేవ స గృహ్ణీయాన్న క్షేత్రజః క్షేత్రికపితుః। యత్తు వక్ష్యతి —

షష్ఠం తు క్షేత్రజస్యాంశం ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్।

ఔరసో విభజన్దాయమ్ (మ. స్మృ. ౯-౧౬౪)

ఇతి తత్పుత్రబహులస్య యత్తు యాజ్ఞవల్క్యేనోమపసంబన్ధి రిక్తహరత్వముక్తం తత్క్షేత్రికపితురౌరసపుత్రాభావే బోద్ధవ్యమ్ । (౧) మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు ఔరసమనియుక్తాపుత్రం చ విషయీకృత్యేమం శ్లోకం వ్యాచక్షాతే — తన్న, అనియుక్తాపుత్రస్యాక్షేత్రజత్వాత్ । అనిద్యుక్తాసుతశ్చ (మ.స్మృ ౯-౧౪౩) ఇత్యనేన తస్య రిక్థగ్రహణనిషేధాత్ "యద్యేకరిక్థనౌ" ఇత్యతన్వయాచ్చ ।। ౧౬౨ ।।

ఏక ఏవౌరసః పుత్రః పిత్ర్యస్య వసునః ప్రభుః

శేషాణామానృశంస్యార్థం ప్రదద్యాత్తు జీవనమ్ ॥ ౧౬౩ ॥

వ్యాధ్యాదినా ప్రథమౌరసపుత్రాభావే క్షేత్రజాదిషు కృతేషు .... ఉత్పన్నే సతీదసుచ్యతే । ఔరస ఏవైకః పుత్రః పితృధనస్వామీ శేషాణాం క్షేత్రజవ్యతిరిక్తానాం తస్య షష్ఠాంశాదేర్వక్ష్యమాణత్వాత్పాపసంబన్ధపరిహారార్థం గ్రాసాచ్ఛాదనం దద్యాద ।। ౧౩౩ ॥

షష్టం తు క్షేత్రజస్యాంశ ప్రదద్యాత్పైతృకాద్ధనాత్ ।

ఔరసో బిభజన్దాయ పిత్ర్యం పఞ్చమమేవ వా ॥ ౧౬౪ ॥

ఔరసః పుత్రః పితృసమ్బన్ధిదాయం విభజన్ క్షేత్రస్య షష్ఠమంశం పఞ్చమం వా దద్యాత్ । నిర్గుణసగుణాపేక్షశ్చాయం వికల్పః ॥ ౧౬౪ ॥

ఔరసక్షేత్రజౌ పుత్రౌ పితృరిక్థస్య భాగినౌ ।
దశాపరే తు క్రమశో గోత్రరిక్థాంశభాగినః ॥ ౧౬౫ ॥

ఔరసక్షేత్రజౌ పుత్రావుక్తప్రకారేణ పితృధనహరో స్యాతామ్ । అన్యే పునర్దశ దత్తకాదయః పుత్రాగోత్రమాజో భవన్తి, "పూర్వాభావే పరః పరః" (యాం స్మృ, ౨-౧౩౨) ఇత్యేవం క్రమేణ ధనాంశహరాశ్చ ॥ ౧౬౫ ॥

స్వక్షేత్రే సంస్కృతాయాం తు స్వయముత్పాదయేద్ధి యమ్ ।
తమౌరసం విజానీయాత్పుత్రం ప్రథమకల్పితమ్ ॥ ౧౬౬ ॥

స్వభార్యాయాం కన్యాఽవస్థాయామేవ కృతవివాహసంస్కారాయాం యే స్వయముత్పాదయేత్తం పుత్రమౌరసంంముఖ్యం విద్యాత్ । “సవర్ణాయాం సంస్కృతాయాముత్పాదివౌరసపుత్రం విద్యాత్" ఇతి బౌధాయనదర్శనాత్సజాతీయాయామేవ స్వయముత్పాదిత ఔరసో జ్ఞేయః ॥ ౧౬౬ ॥

యస్తల్పజః ప్రమీతస్య క్లీబస్య వ్యాధితస్య వా ।
స్వధర్మే నియుక్తాయాం స పుత్రః క్షేత్రజః స్మృతః ॥ ౧౬౭ ॥

యో మృతస్య నపుంసకస్య ప్రసవవిరోధివ్యాన్యుపేతస్య వా భార్యాయాం వృతాక్తత్వాదినియోగధర్మేణ గురునియుక్తాయాం జాతః స క్షేత్రజః పుత్రో మన్వాదిభిః స్మృతః ॥ ౧౬౭ ॥

మాతా పితా వా దద్యాతాం యమద్భిః పుత్రమాపది ।
సదృశం ప్రీతిసంయుక్తం స జ్ఞేయో దత్రిమః సుతః ॥ ౧౬౮ ॥

"శుక్రశోణితసంభవః పురుషో మాతాపితృనిమిత్తకస్తస్య ప్రదానవిక్రయపరిత్యాగేషు మాతాపితరౌ ప్రభవతః" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాన్మాతా పితా వా పరస్పరానుజ్ఞయా యం పుత్రం పరిగ్రహీతుః సమానజాతీయం తస్యైవ పుత్రాభావనిమిత్తాయామాపది ప్రీతియుక్తం న తు భయాదినా ఉదకపూర్వం దద్యాత్స దధిమాఖ్యః పుత్రో విజ్ఞేయః ॥ ౧౬౮ ॥

---

(౧) క్లీబస్య ప్రాగుపాత్తే క్షేత్రజే యత్తల్పజప్రమీతస్య వ్యాధితస్య వేతి పశ్చాదౌషధేన కథఞ్చిత్ క్లీబత్వనివృత్తౌ సమ్భవతి తదీయమేవాసౌ రిక్థం లభేతేతి జనయితుర్యది నామ పితృవ్యపదేశః స్యాదపి జనకో హేతుః, తస్మాదపి పుత్రః సుతోఽయముపచారాత్క్షేత్రజ ఇత్యుక్తస్తత్రౌరసే బాలే మాతృధనే గృహీతే కథఞ్చిదరవారిగః పుత్రనపత్యముత్పాదితమ్భవతీతి । న చ తదాయత్తమేవ ప్రీత్యాదినా ఘనం కృతం, న చాస్య సపిణ్డా: సన్తి, అస్యానవస్థాయాం యద్యస్య పిత్ర్యముపపద్యతే లిఙ్గమనియుక్తా సుతాదయోఽసత్సు సపిణ్డేషు జనయిత రిక్థహరా భవన్తీతి ।

సదృశం తు ప్రకుర్యాద్యం గుణదోషవిచక్షణమ్।

పుత్రం పుత్రగుణైర్యుక్తం స విజ్ఞేయశ్చ కృత్రిమః॥ ౧౬౯॥

యం పునః సమానజాతీయపిత్రోః పారలౌకికశ్రాద్ధాదికరణాకరణాభ్యాం గుణదోషౌ భవత ఇత్యేవమాదిజ్ఞం, పుత్రగుణైశ్చ మాతాపిత్రోరారాధనాదియుక్తం పుత్రం కుర్యాత్స కృత్రిమాఖ్యః పుత్రో వాచ్యః॥ ౧౬౯ ॥

ఉత్పద్యతే గృహే యస్య న చ జ్ఞాయేత కస్య సః।

స గృహే గూఢ ఉత్పన్నస్తస్య స్యాద్యస్య తల్పజః॥ ౧౭౦॥

యస్య గృహేఽవేస్థితాయాం భార్యాయాం పుత్ర ఉత్పద్యతే, సజాతీయోఽయం భవతీతి జ్ఞానేఽపి కస్మాత్పురుషవిశేషాజ్జాతోఽసావితి న జ్ఞాయతే, స గృహేఽప్రకాశముత్పన్నస్తస్య పుత్రః స్యాద్యదీయాయాం భార్యాయాం జాతః॥ ౧౭౦॥

మాతాపితృభ్యాముత్సృష్టం తయోరన్యతరేణ వా।

యం పుత్రం పరిగృహ్ణీయాదపవిద్ధః స ఉచ్యతే॥ ౧౭౧॥

మాతాపితృభ్యాం త్యక్తం, తయోరన్యతరమరణేనాన్యతరేణ వా త్యక్తం పుత్రం యః స్వీకుర్యాత్సోఽపవిద్ధాఖ్యః పుత్ర ఉచ్యతే॥ ౧౭౧॥

పితృవేశ్మని కన్యా తు యం పుత్రం జనయేద్రహః।

తం కానీనం వదేన్నామ్నా వోదుః కన్యాసముద్భవమ్॥ ౧౭౨॥

పితృగుహే కన్యా యం పుత్రమప్రకాశం జనయేత్తం కన్యాపరిణేతుః పుత్రం నామ్నా కానీనం వదేత్॥ ౧౭౨॥

యా గర్భిణీ సంస్క్రియతే జ్ఞాతాజ్ఞాతాఽపి వా సతీ।

వోఢుః స గర్భో భవతి సహోఢ ఇతి చోచ్యతే॥ ౧౭౩॥

యా గర్భవతీ అజ్ఞాతగర్భా జ్ఞాతగర్భా వా పరిణీయతే, స గర్భస్తస్యాం జాతః పరిణేతుః పుత్రో భవతి, సహోఢ ఇతి వ్యపదిశ్యతే॥ ౧౭౩॥

క్రీణీయాద్యస్త్వపత్యార్థం మాతాపిత్రోర్యమన్తికాత్।

స క్రీతకః సుతస్తస్య సదృశోఽసదృశోఽపి వా॥ ౧౭౪॥

యః పుత్రార్థం మాతాపిత్రోః సకాశాద్యం క్రోణీయాత్స క్రీణీయాత్స క్రీతకస్తస్య పుత్రో భవతి। కేతుర్గుణైస్తుల్యో హీనో వా భవేన్న తత్ర జాతితః సాదృశ్యవైసాదృశ్యే।

"సజాతీయేష్వ ప్రోకస్తనయేషు మయా విధిః" (యా. స్మృ. ౨-౧౩౩) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన సర్వేషామేవ పుత్రాణాం సజాతీయత్వాభిధానత్వేన మానవేఽపి క్రోతవ్యతిరిక్తాః సర్వే పుత్రాః సజాతీయా బోద్ధవ్యాః॥ ౧౭౪॥

యా పత్యా వా పరిత్యక్తా విధవా వా స్వయేచ్ఛయా।

ఉత్పాదయేత్పునర్భూత్వా స పౌనర్భవ ఉచ్యతే॥ ౧౭౫॥

యా భర్త్రా పరిత్యక్తా మృతభర్తృకా వా స్వేచ్ఛయాన్యస్య పునర్భార్యా భూత్వా యముత్పాదయేత్స ఉత్పాదకస్య పౌనర్భవః పుత్ర ఉచ్యతే॥ ౧౭౫॥

సా చేదక్షతయోనిః స్యాద్గతప్రత్యాగతాపి వా।

పౌనర్భవేన భర్త్రా సా పునః సంస్కారమర్హతి॥ ౧౭౬॥

సా స్త్రీ యద్యక్షతయోనిః సత్యన్యమాశ్రయేత్తదా తేన పౌనర్భవేన భర్త్రా పునర్వివాహాఖ్యం సంస్కారమర్హతి। యద్వా। కౌమారం పతిముత్సృజ్యాన్యమాశ్రిత్య పునస్తమేవ ప్రత్యాగతా భవతి తదా తేన కౌమారేణ భర్త్రా పునర్వివాహాఖ్యం సంస్కారమర్హతి॥ ౧౭౬॥

మాతాపితృవిహీనా యస్త్యక్తా వా స్యాదకారణాత్।

ఆత్మానం స్పర్శయేద్యస్మై స్వయందత్తస్తు స స్మృతః॥ ౧౭౭॥

యో మృతమాతాపితృకస్త్యాగోచితకారణం వినా ద్వేషాదినా తాభ్యాం త్యక్తో వాఽఽత్మానం యస్మై దదాతి స స్వయందత్తాఖ్యస్తస్య పుత్రో మన్వాదిభిః స్మృతః॥ ౧౭౭॥

యం బ్రాహ్మణస్తు శూద్రాయాం కామాదుత్పాదయేత్సుతమ్।

సపారయన్నేవ శవస్తస్మాత్పారశవః స్మృతః॥ ౧౭౮ ॥

"విన్నా స్వేష విధిః స్మృతః" (యా. స్మృ. ౧-౯౨) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యదర్శనాత్పరిణీతాయామేవ శూద్రాయాం బ్రాహ్మణః కామార్థం పుత్రం జనయేత్స జీవన్నేవ శవతుల్య ఇతి పారశవః స్తుతః। యద్యప్యర్థం పిత్రుపకారార్థం శ్రాద్ధాది కరోత్యేవ తథాప్యసంపూర్ణకారకత్వాచ్ఛవవ్యపదేశః॥ ౧౭॥

దాస్యాం వా దాసదాస్యాం వా యః శూద్రస్య సుతో భవేత్।

సోఽనుజ్ఞాతో హరేదంశమితి ధర్మో వ్యవస్థితః॥ ౧౭౩॥

ధ్వజాహృతాద్యుక్తలక్షణాయాం దాస్యాం దాససంబన్ధిన్యాం వా దాస్యాం శుద్రస్య యః పుత్రో జాయతే స పిత్రానుజ్ఞాతః పరిణీతాపుత్రైః సమాంశభాగో భవాన్భవత్విత్యనుజ్ఞాతస్తుల్యభాగం లభత ఇతి శాస్త్రవ్యవస్థా నియతా॥ ౧౭౯॥

క్షేత్రజాదీన్సుతానేతానేకాదశ యథోదితాన్।

పుత్రప్రతినిధీనాహుః క్రియాలోపాన్మనీషిణః॥ ౧౮౦॥

ఏతాన్క్షేత్రేజాదీనేకాదశ పుత్రాన్, పుత్రోత్పాదనవిధిలోపః పుత్రకర్తవ్యశ్రాద్వాదిలోశ్చ మా భూదిత్యేవమర్థం పుత్రప్రతిచ్ఛన్దకాన్మునయ ఆహుః॥ ౧౮౦॥

య ఏతేఽభిహితాః పుత్రాః ప్రసఙ్గాదన్యబీజజాః।

యస్య తే బీజతో జాతాస్తస్య తే నేతరస్య తు॥ ౧౮౧॥

యు ఏతే క్షేత్ర జాదయోఽన్యబీజోత్పన్నాః పుత్రా ఔరసపుత్రప్రసోక్తాస్తే యదీ్బజోత్పన్నాస్తస్యైవ పుత్రా భవన్తి న క్షేత్రికాదేరితి సత్యౌరసే పుత్రే పుత్రికాయాం చ సత్యాం న తే కర్తవ్యా ఇత్యేవం పరమిదమ్, అన్యబీజజా ఇత్యేకాదశపుత్రోపలక్షణార్థమ్। స్వబీజజాతావపి పౌనభవశౌద్రౌ న కర్తవ్యౌ। అత ఏవ వృద్ధబృహస్పతిః —

"ఆజ్యం వినా యథా తైలం సద్భిః ప్రతినిధిః స్మృతః।

తథైకాదశ పుత్రాస్తు పుత్రికౌరసయోర్వినా" ॥ ౧౮౧ ॥

భ్రాతృణామేకజాతానామేకశ్చేత్పుత్రవాన్భవేత్।

సర్వేస్తాంస్తేన పుత్రేణ పుత్రిణో మనురబ్రవీత్ ॥౧౮౨॥

భ్రాతౄణామేకమాతాపితృకాణాం మధ్యే యద్యేకః పుత్రవాన్స్యాదన్యే చ పుత్రరహితాస్తదా తేనైక పుత్రేణ సర్వ్యాన్పుత్రాన్సపుత్రా మనురాహ। తతశ్చ తస్మిన్సత్యన్యే పుత్రప్రతినిధయా న కర్తవ్యాః। స ఏవ। పిణ్డదోంఽశహరశ్చ భవతీత్యనేనోకమ్। ఏతచ్చ —

పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరస్తథా। తత్సుతా" (బా. స్మృ. ౨-౧౩౫)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాద్ భ్రాతృపర్యన్తాభావే బోద్ధవ్యమ్ ॥౧౮౨॥

సర్వాసామేకపత్నీనామేకా చేత్పుత్రిణీ భవేత్।

సర్వాస్తాస్తేన పుత్రేణ ప్రాహ పుత్రవతీర్మనుః ॥ ౧౮౩ ॥

ఏకపతికానాం సర్వాసాం స్త్రీణాం మధ్యే యద్యేకా పుత్రవతీ స్యాత్తదా తేన పుత్రేణ సర్వాస్తాః। పుత్రయుక్తా మనురాహ। తతశ్చ సపత్నీపుత్రే సతి స్త్రియా న దత్తకాదిపుత్రాః కర్తవ్యా ఇత్యేతదథమిదమ్॥ ౧౮౩॥

శ్రేయసః శ్రేయసోఽలాభే పాపీయాన్రిక్థమహతి।

బహవశ్చేత్తు సదృశాః సర్వే రిక్థస్య భాగినః॥ ౧౮౪॥

ఔరసాదీనాం సర్వేషాం పుత్రాణాం ప్రకృతత్వాదౌరసాదోనుపక్రమ్య తేషాం పూర్వ: పూర్వః శ్రేయాన్స ఏవ దాయహర, "స చాన్యాన్విభృయాత్" ఇతి విష్ణువచనాత్। ఔరసాదీనాం పుత్రాణాం పూర్వపూర్వాభావే పరో రిక్థమర్హతి। పూర్వసద్భావే పరసంవర్ధనం స ఏవ కుర్యాత్। ఏవఞ్చ సిద్ధే శూద్రాపుత్రస్య ద్వాదశపుత్రమధ్యే పాఠః క్షేత్రజాదిసద్భావే ధనానర్హత్వజ్ఞాపనార్థత్వేన సార్థకః। అన్యథా తు క్షత్రియావైశ్యాపుత్రవదౌరసత్వాత్క్షేత్రజాదిసాద్భావేఽపి ధనం లభేత్పూర్వస్య పరసంవర్ధనమాత్రం చాపవాదేత్తరవిషయే ద్రష్టవ్యమ్ , క్షేత్రజగుణయద్ధత్తకత్రయోః పఞ్చమం పష్ఠం వా భాగమౌరసా దద్యాదితి విహితత్వాత్। యది తు సమానరూపాః పౌనర్భవాదయో బహవః పుత్రాస్తదా సర్వ ఏవ విభజ్య రిక్థం గృహ్ణీయుః॥ ౧౮౪॥

న భ్రాతరో న పితరః పుత్రా రిక్థహరాః పితుః।

పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థం భ్రాతర ఏవ చ॥ ౧౮౫

న సోదరభ్రాతరో, న పితరా, కిన్తు ఔరసాభావే క్షేత్రజాదయో గౌణపుత్రాః పితృరిక్థహరా భవన్తీత్యనేనోచ్యతే। ఔరసస్య తు "ఏక ఏవౌరసః పుత్రః" (స. స్మృ. ౯-౧౬౩) ఇత్యనేనైవ సిద్ధత్వాత్। అవిద్యమానముఖ్యపుత్రస్య పత్నీదుహితరరహితస్య చ పితా ధనం గృహ్ణీయాన్తేషాం మాతుశ్చాభావే భ్రాతరో ధనం గృహ్ణీయుః। ఏతచ్చానన్తరం ప్రపఞ్చయిష్యామః॥ ౧౮౫॥

ఇదానీం క్షేత్రజామామప్యపుత్రపితామహాదిధనేఽప్యధికారం దర్శయితుమాహ —

త్రయాణాముదకం కార్యం త్రిషు పిణ్డః ప్రవర్తతే।

చతుర్థః సంప్రదాతైషాం పఞ్చమో నోపపద్యతే॥ ౧౮౬॥

[అసుతాస్తు పితుః పత్న్యః సమానాంశాః ప్రకీర్తితాః।

పితామహ్యశ్చ తాః సర్వా మాతృకల్పాః ప్రకీతితాః॥ ౪॥]

త్రయాణాం పిత్రాదీనాముదకదానం కార్యం, త్రిభ్య ఏవ వ తేభ్యః పిణ్డో దేయః। చతుర్థశ్చ పిణ్డోదకయోర్దాతా। పఞ్చమస్యాత్ర సమ్బన్ధో నాస్తి। తస్మాద్ యుక్తోఽపుత్రపితామహాదిధనే గౌణపౌన్నాణామధికారః। ఔరసపుత్రపౌత్రయోశ్చ "పుత్రేణ లోకాఞ్జయతి" (మ. మ. ౯-౧౩౭) ఇత్యనేనైవాత్ర పితామహాదిధనభాగిత్వముక్తమ్॥ ౧౮౬॥

అనన్తరః ఖపిణ్డాద్యస్తస్య తస్య ధనం భవేత్।

అత ఊర్ధ్వం సకుల్యః స్యాదాచార్యః శిష్య ఏవ వా॥ ౧౮౭॥

[హరేరనృత్విజో వాపి న్యాయవృత్తాశ్చ యాః స్త్రియః॥ ౫॥]

అస్య సామాన్యవచనస్యోక్తౌరసాదిసపిణ్డమాత్రోవిషయత్వే వైయర్థ్యాత్తతశ్చానుక్తపత్న్యామ్యాదిదాయప్రాప్త్యర్థమిదమ్। సపిణ్డమధ్యాత్సంనికృష్టతరో యః సపిణ్డః పుమాన్ స్త్రీ వా తస్య మృతధనం భవతి। తత్ర "ఏక ఏవౌరసః పుత్రః" (మ. స్మ. ౯-౧౬౩) ఇత్యుక్తత్వాత్స ఏవ మృతధనే స్వాధికారీ। క్షేత్రజ్ఞణవద్ దత్తకయోస్తు యథోక్తం పఞ్చమం షష్ఠం వా భాగం దద్యాత్। కృత్రిమాదిపుత్రాణాం సంవర్ధనమాత్రం కుర్యాత్ । ఔరసాభావే పుత్రికా తత్పుత్రశ్చ —

"దౌహిత్ర ఏవ చ హరేదపుత్రస్యాఖిలం ధనమ్"। (మ. స్మృ. ౯-౧౩౧)

ఇత్యుక్తత్వాదౌరసపుత్రరహిత ఏవ తత్రాపుత్రో వివక్షితః। తదభావే క్షేత్రజాదయ ఏకాదశ పుత్రాః క్రమేణ పితృధనాధికారిణః। పరిణీతశూద్రాపుత్రస్తు దశగభాగమాత్రాధికారీ। "నాధికం దశమాద్దద్యాచ్ఛూద్రాపుత్రాయ (మం స్మృం ౯-౧౯౪) ఇత్యాద్యుక్తత్వాత్। దశమభాగావశిష్టం

ధర్మం సన్నికృష్టసపిణ్డో గృహ్ణీయాత్। త్రయోదశవిధపున్నాభావే పత్నీ సర్వభర్తృధనభాగినీ। యదాహ యాజ్ఞవల్క్య: —

"పత్నీ దుహితరశ్చైవ పితరౌ భ్రాతరస్తథా।

తత్సుతో గోత్రజో బన్ధుః శిష్యః సబ్రహ్మచారిణః॥

ఏషామభావే పూర్వస్య ధనభాగుత్తరోత్తరః।

స్వర్యాతస్య హ్యపుత్రస్య సర్వవర్ణేష్వయం విధిః ॥యా. ౨-౧౩౧ -౩౬)

బృహస్పతిరప్యాహ —

"ఆమ్నాయే స్మృతితన్త్రే వ లోకాచారే వ సురభిః।

శరీరార్ధం స్మృతా జాయా పుణ్యాపుణ్యఫలే సమా ॥

యస్య నోపరతా భార్యా దేహార్ధం తస్య జీవతి।

జీవత్యర్ధశరీరే తు కథమన్యా ++++త్ ॥

సకుల్యైర్విద్యమానైస్తు ++++++++++।

అపుత్రస్య ప్రమీతస్య పత్నీ తద్భాగహారిణీ॥

పూర్వప్రమీతాగ్నిహోత్రం మృతె భతరి తద్ధనమ్ ।

విన్దేత్పతివ్రతా నారీ ధర్మ ఏష సనాతనః॥

జఙ్గమం స్థావర హేమ కుప్యం ధాన్యమధామ్బరమ్ ।

ఆదాయ దపయేచ్ఛ్రాద్ధం మాసషాణ్మాసికాదికమ్ ॥

పితృవ్యగురుదౌహిత్రాన్భర్తృస్వస్త్రీయమాతులాన్ ।

పూజయేత్కవ్యపూర్తాభ్యాం వృద్ధానప్యతిథీంస్త్రియః॥

తత్సపిణ్డా బాన్ధవా వా యే తస్యాః పరిపన్థినః ।

హింస్యుర్ధనాని తాన్రాజా చౌరదణ్డేన శసయేత్॥

వృద్ధమనుః—

"అపుత్రా శయనం భర్తుః పాలయన్తీ వ్రతే స్థితా ।
పత్న్యేవ దద్యాత్తత్పిణ్డం కృత్స్నమర్థం లభేత చ ॥"

యదుక్తమ్— "స్త్రీణాం తు జీవనం దద్యాత్" ఇతి సమ్వర్ధనమాత్రవచనం తద్దుఃఖశీల++++వికారయౌవనస్థపత్నీవిషయమ్ । అతో యన్మేధాతిథినా పత్నీనామంశభాగిత్వం నిషిద్ధముక్తమ్: తదసమ్బద్ధమ్,

"పత్నీనామంశభాగిత్వం బృహస్పత్యాదిసమ్మతమ్।
మేధాతిథినిరాకుర్వన్న ప్రీణాతి సతాం మనః॥

పత్న్యభావేఽప్యపుత్రికా దుహితా తదభావే పితా మాతా చ తయోరభావే సోదర్యభ్రాతా తదభావే తత్సుతః ।

"మాతర్యపి చ వృత్తాయాం పితుర్మాతా హరేద్ధనమ్" (మ.స్మృ, ౧-౨్౧౭)

ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్ । పితృమాతా తద్భావేఽన్యోఽపి సన్నికృష్టసపిణ్డో మృతధనం గృహ్ణీయాత్ ।తద్యథా పితామహసంతానేఽవిద్యమానే ప్రపితామహసన్తాన ఏవ । తదప్యుక్తమ్ । అత ఊర్ధ్వం సపిణ్డసన్తానాభావే సమానోదక ఆచార్యః శిష్యశ్చ క్రమేణ ధనం గృహీయాత్ ॥ ౧౮౭ ||

సర్వేషామప్యభావే తు బ్రాహ్మణా రిక్థభాగినః ।
త్రవిద్యాః శుచయో దాన్తాస్తథా ధర్మో న హీయతే ॥ ౧౮౮ ॥

ఏషామభావ ఇతి వక్తవ్యే సర్వేషామభావ ఇతి యదుక్తం తత్సబ్రహ్మచార్యాదేరపి ధనహారిత్వార్థమ్ । సర్వేషామభావే బ్రాహ్మణో వేదత్రయాధ్యాయినో వాహ్యాన్తరశౌచయుక్తా జితేన్ద్రియా ధనహారిణో భవన్తి, త ఏవ చ పిణ్డదాః, తథా సతి ధనినో మృతస్య శ్రాద్ధాదిధర్మహానిర్న భవతి ॥ ౧౮౮ ॥

అహార్యం బ్రాహ్మణద్రవ్యం రాజ్ఞా నిత్యమితి స్థితిః ।

ఇతరేషాం తు వర్ణానాం సర్వాభావే హరేన్నృపః ॥ ౧౮౯ ॥

బ్రాహ్మణసమ్బన్ధి ధనం న రాజ్ఞా కదాచిద్ గ్రాహ్యమితి శాస్త్రమర్యాదా । కిన్తూక్తలక్షణబ్రాహ్మణాభావే బ్రాహ్మణమాత్రేభ్యోఽపి దేయమ్ । క్షత్రియాదిధనం పునః పూర్వోతరిక్థహరాభావే రాజా గృహ్ణీయాత్ ॥౧౮౯ ॥

సంస్థితస్యానపత్యస్య సగోత్రాత్పుత్రమాహరేత్।

తత్ర యద్రిక్థజాతం స్యాత్తత్తస్మిన్ప్రతిపాదయేత్॥ ౧౩౦॥

అనపత్యస్య మృతస్య భార్యా సమానగోత్రాత్పుంసో గురునియుక్తా సతీ నియోగధర్మేణ పుత్రముత్పాదయేత్। తస్మిన్మృతవిషయే యద్ధనజాతం భవేత్తత్తస్మిన్పుత్రే సమర్పయేత। "దేవరాద్వా సపిణ్డాద్వా" (మ. స్మృ. ౯-౫౯) ఇత్యుక్తత్వాత్। సగోత్రాన్నియోగప్రాప్త్యర్థం తజ్జస్య చ రిక్థభాగిత్వార్థమిదమ్॥ ౧౯౦॥

ద్వౌ తు యౌ వివదేయాతాం ద్వాభ్యాం జాతౌ స్త్రియా ధనే।

తయోర్యద్యస్య పిత్ర్యం స్యాత్తత్స గృహ్ణీత నేతరః॥ ౧౯౧॥

"యద్యేకరిక్థినౌ స్యాతామ్" (మ, స్మృ, ౯-౧౬౨) ఇత్యౌరసక్షేత్రజయోరుక్తమ్ ఇదం త్వౌరసపౌనభవవిషయమ్। యదోత్పన్నౌరసభర్తృర్మృతత్వాద్వాలాపత్యతయా స్వామిధనం స్వీకృత్య పౌనర్భవభర్తుః సకాశాత్పుత్రాన్తరం జనయేత్తస్యాపి చ పౌనర్భవస్య

భర్తుర్మృతత్వాద్రిక్యహరాన్తరాభావాద్ధనం గృహీతవతీ, పశ్చాత్తౌ ద్వాభ్యాం జాతౌ యది వివదేయాతాం స్త్రీహస్తగతధనే, తదా తయోర్యస్య యజ్జనకస్య ధనం స తదేవ గృహ్ణీయాన్న త్వన్యపితృజోఽన్యజనకస్య ॥ ౧౯౧ ॥

జనన్యాం సంస్థితాయాం తు సమం సర్వం సహోదరాః ।

భజేరన్మాతృకం రిక్థం భగిన్యశ్చ సనాభయః ॥ ౧౯౨ ॥

మాతరి మృతాయాం సోదర్యభ్రాతరో భగిన్యశ్చ సోదర్యా అనూఢా మాతృధనం సమం కృత్వా గృహ్ణీయుః । ఊఢాస్తు ధనానురూపం సమ్మానం లభన్తే । తదాహ బృహస్పతిః —

"స్త్రీధనం స్యాదపత్యానాం దుహితా చ తదంశినీ ।

అపుత్రా చేత్సమూఢా తు లభతే మానమాత్రకమ్ ॥"

తతశ్చానూఢానాం పితృధన ఇవోఢానాం మాతృధనం భ్రాత్రా స్వాదంశాచ్చతుర్థభాగో దేయః ॥ ౧౯౨ ॥

యాస్తాసాం స్యుర్దుహితరస్తాసామపి యథార్హతః ।

మాతామహ్యా ధనాత్కించిత్ప్రదేయం ప్రీతిపూర్వకమ్ ॥ ౧౯౩ ॥

తాసాం దుహితౄణాం యా అనూఢా దుహితరస్తాభ్యోఽపి మాతామహీధనాద్యథా తాసాం పూజా భవతి తథా ప్రీత్యా కించిద్దాతవ్యమ్ ॥ ౧౯౩ ॥

అధ్యగ్న్యధ్యావాహనికం దత్తం చ ప్రీతికర్మణి ।

భ్రాతృమాతృపితృప్రాప్తం షడ్విధం స్త్రీధనం స్మృతమ్ ॥ ౧౯౪ ॥

అధ్యగ్నీతి "అవ్యయం విభక్తిసమీప-" (పా. సూ. ౨-౧-౬) ఇత్యాదిసూత్రేణ సమీపార్థేఽవ్యయీభావః। వివాహకాలే అగ్నిసన్నిధౌ యత్పిత్రాదిదత్తం తదధ్యగ్ని స్త్రీధనమ్। తదాహ కాత్యాయన: —

"వివాహకాలే యత్స్త్రీభ్యో దీయతే హ్యగ్నిసన్నిధౌ।
తదధ్యగ్ని కృతం సద్భిః స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్॥"

యత్తు పితృగృహాద్భర్తృగృహ నీయమానయా లబ్ధం తదధ్యావాహనికమ్। తథా చ కాత్యాయన: —

"యత్పునర్లభతే నారీ నీయమానా తు పతృకాత్।
అధ్యావాహనికం నామ తత్స్త్రీధనముదాహృతమ్॥"

యత్తు ప్రీతి హేతుకర్మణి భర్త్రాదిదత్తం తథా భ్రాతా పిత్రా చ సమయాన్తరే యద్ దత్తమ్। ఏవం షట్ప్రకారకం స్త్రీధనం స్మృతమ్॥ ౧౯౪॥

అన్వాధేయం చ యద్దత్తం పత్యా ప్రీతేన చైవ యత్।
పత్యౌ జీవతి వృత్తాయాః ప్రజాయాస్తద్ధనం భవేత్॥ ౧౯౫॥

అన్వాధేయం వ్యాఖ్యాతం కాత్యాయనేన —

"వివాహాత్పరతో యత్తు లబ్ధం భతృకులే స్త్రియా।

అన్వాధేయం తదుక్తం తు సర్వేబన్ధుకులే తథా॥"

వివాహాదూర్ధ్వం భర్తృకులే పితృకులే వా యాత్స్త్రియా లబ్ధం భత్రాం చ ప్రీతేన దత్తం యదధ్యగ్న్యాది పూర్వశ్లోకే ఉక్తం తద్భర్తరి జీవతి మృతాయాః స్త్రియాః సర్వధనం తదపత్యానాం భవతి॥ ౧౯౫॥

బ్రాహ్మదైవార్షగాన్ధర్వప్రాజాపత్యేషు యద్వసు।

అప్రజాయామతీతాయాం భర్తురైవ తదిష్యతే॥ ౧౯౬॥

బ్రాహ్మాదిషు పఞ్చసు వివాదేషుక్తలక్షణేషు యత్స్త్రియాః షడ్విధం ధనం తదనపత్యాయాం మృతాయాం భర్తృత్వమన్వాదిభిరిష్యతే॥ ౧౯౬॥

యత్త్వస్యాః స్యాద్ధనం దత్తం వివాహేష్వాసురాదిషు।

అప్రజాయామతీతాయాం మాతాపిత్రాస్తదిష్యతే॥ ౧౯౭॥

యత్పునః స్త్రియా ఆసురరాక్షసపైశాచేషూక్తలక్షణేషు వివాహేషు యత్స్త్రియాః షడ్విధం ధనమపి తదనపత్యాయాం మృతాయాం మాతాపిత్రోరిష్యతే॥ ౧౯౭॥

స్త్రియాం తు యద్భవేద్విత్తం పిత్రా దత్తం కథంచన।

బ్రాహ్మణీ తద్ధరేత్కన్యా తదత్యస్య వా భవేత్॥ ౧౯౮॥

బ్రాహ్మణస్య నానాజాతీయాసు స్త్రీషు క్షత్రియాదిస్త్రియామనపత్యపతికాయాం మృతాయాం తస్యాః పితృదత్తం ధనం సజాతివిజాతిసాపత్న్యకన్యాపుత్రసద్భావేఽపి బ్రాహ్మణీ సాపత్నేయీ కన్యా గృహ్ణీయాత్। తదభావే తదపత్యస్య తద్ధనం భవేత్॥ ౧౯౮॥

న నిర్హారం స్త్రియః కుర్యుః కుటుమ్బాద్బహుమధ్యగాత్।

స్వకాదపి చ విత్తాద్ధి స్వస్థ భర్తురనాజ్ఞయా॥ ౧౯౯॥

భ్రాత్రాదిబహుసాధారణాత్కుటుమ్బధనాద్భార్యాదిభిః స్త్రీభీ రత్నలఙ్కారాద్యర్థం ధనసంచయం న కర్తవ్యమ్ । నాపి చ మర్తురాజ్ఞాం వినా భర్తృధనాదపి కార్యమ్ । తతశ్చ నేదం స్త్రీధనమ్ ॥ ౧౯౯ ॥

పత్యౌ జీవతి యః స్త్రీభిరలంకారో ధృతో భవేత్ ।

న తం భజేరన్దాయాదా భజమానాః పతన్తి తే ॥ ౨౦౦ ॥

భర్తరి జీవతి తత్సమ్మతాభిర్యోఽలంకారః స్త్రీభిర్ధృతస్తస్మిన్మృతే విభాగకాలే తం పుత్రాదయో న భజేరన్ । భజమానాః పాపినో భవన్తి ॥ ౨౦౭ ॥

అనంశౌ క్లీబపతితౌ జాత్యన్ధబధిరౌ తథా ।

ఉన్మత్తజడమూకాశ్చ యే చ కేచిన్నిరిన్ద్రియాః ॥ ౨౦౧ ॥

నపుంసకపతితజాత్యన్ధశ్రోత్రవికలోన్మత్తజడముకాశ్చ యే చ కుణిజ్వాదయో వికలేన్ద్రియాస్తే పిత్రాదిధనహరా న భవన్తి । కిన్తు గ్రాసాచ్ఛాదనభాగినః ॥ ౨౦౧ ॥

తదేవాహ —

సర్వేషామపి తు న్యాయ్యం దాతుం శక్త్యా మనీషిణా ।

గ్రాసాచ్ఛాదనమత్యన్తం పతితో హ్యదదద్భవేత్ ॥ ౨౦౨ ॥

సర్వేషామేషాం క్లీబాదీనాం శాస్త్రజ్ఞేన రిక్థహారిణా యావజ్జీవం స్వశక్త్యా గ్రాసాచ్ఛాదనం దేయమ్ । అదదత్పాపీ స్యాత్ ॥ ౨౧౨

యద్యర్థితా తు దారైః స్యాత్క్లీబాదీనాం కథంచన ।

తేషాముత్పన్నతన్తూనామపత్యం దాయమర్హతి ॥ ౨౦౩ ॥

కథంచనేత్యభిధానాత్క్లీబాదయో వివాహానర్హా ఇతి సూచితమ్। యది కథంచిదేషాం వివాహేచ్ఛా భవేత్తదా క్లీబస్య క్షేత్రజ ఉత్పన్నేఽన్యేషాముత్పన్నాపత్యానామపత్యం ధనభాగ్భవతి॥ ౨౦౩॥

యత్కించిత్పితరి ప్రేతే ధనం జ్యేష్ఠోఽధిగచ్ఛతి।

భాగో యవీయసాం తత్ర యది విధానుపాలితః॥ ౨౦౪॥

పితరి మృతే సతి భ్రాతృభిః సహావిభక్తో జ్యేష్ఠః కించిత్స్వేన పౌరుషేణ ధనం లభతే। తతో ధనాద్విద్యాభ్యాసవతామ్ కనిష్ఠభ్రాతౄణాం భాగో భవతి, నేతరేషామ్॥ ౨౦౪॥

అవిద్యానాం తు సర్వేషామీహాతశ్చేద్ధనం భవేత్।

సమస్తత్ర విభాగః స్యాదపిత్ర్య ఇతి ధారణా॥ ౨౦౫॥

సర్వే భ్రాతౄణాం కృషివాణిజ్యాదిచేష్టయా యది ధనం స్యాత్తదా పిత్ర్యవర్జితే తస్మిన్ధనే స్వార్జితే సమో విభాగః స్యాన్న తూద్ధారోఽపిత్ర్య ఇతి నిశ్చయః॥ ౨౦౫॥

విద్యాధనం తు యద్యస్య తత్తస్యైవ ధనం భవేత్।

మైత్ర్యమౌద్వాహికం చైవ మాధుపర్కికమేవ చ॥ ౨౦౬॥

మియామైత్రీవివాహార్జితం మాధుపర్కికం మధుపర్కదానకాలే పూజ్యతయా యల్లబ్ధం తస్యైవ తత్స్యాత్। "యత్కిఞ్చిత్పితరి" (మ. స్మృ. ౯-౨౦౪) ఇత్యుక్త్వాయమపవాదః। విద్యాధనం చ వ్యాహృతం కాత్యాయనేన —

'పరభక్తప్రదానేన ప్రప్తా విద్యా యదాన్యతః।

తయా ప్రాప్తం చ విధినా విద్యాప్రాప్తం తదుచ్యతే॥

ఉపన్యస్తే చ యల్లబ్ధం విద్యయా పణపూర్వకమ్।
విద్యాధనం తు తద్విద్యాద్విభాగే న విభజ్యతే॥
శిష్యాదార్త్విజ్యతః ప్రశ్నాత్సందగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్।
స్వజ్ఞానశంసనాద్వాదాలబ్ధం ప్రాజ్యధనాచ్చ యత్॥
విద్యాధనం తు తత్ప్రాహుర్విభాగే న విభజ్యతే॥"

అతో యన్మేధాతిథిగోవిన్దరాజాభ్యాం మాధుపర్కికమార్త్విజ్యధనం వ్యాఖ్యాతమ్। తదుక్తమ్, విద్యాధనత్వాత్॥ ౨౦౬॥

భ్రాతౄణాం యస్తు నేహేత ధనం శక్తః స్వకర్మణా।
స నిర్భాజ్యః స్వకాదంశాత్కించిద్దత్త్వోపజీవనమ్॥ ౨౦౭॥

రాజానుగమనాదికర్మణా యో ధనమర్జితుం శక్తో భ్రాతౄణాం సాధారణం ధనం నేచ్ఛతి స స్వీయాదంశాత్కిచిదుపజీవనం దత్త్వా భ్రాతృభిః పృథక్కార్యః। తేన తత్పుత్రాస్తత్ర ధనే కాలాన్తరే న వివదన్తే॥ ౨౭॥

అనుపఘ్నన్పితృద్రవ్యం శ్రమేణ యదుపార్జితమ్।
స్వయమీహితలబ్ధం తన్నాకామో దాతుమర్హతి॥ ౨౦౮॥

పితృధనానుపఘాతేన యత్కృష్యాదిక్లేశాదర్జయేత్తత్స్వచేష్టాప్రాప్తమనిచ్ఛన్భ్రాతృభ్యో దాతుం నార్హతి॥

పైతృకం తు పితా ద్రవ్యమనవాప్తం యదాప్నుయాత్।
న తత్పుత్రైర్భజేత్సార్ధమకామః స్వయమర్జితమ్॥ ౨౦౯॥

యత్పునః పితృమ్భ్రష్టం ధనం తేనాసామర్థ్యేనోపేక్షితత్వాదనవాప్తం పుత్రః స్వశక్త్యా ప్రాప్నుయాత్తత్స్వయమర్జితమనిచ్ఛన్పుత్రైః సహ న విభజేత్॥ ౨౦౯॥

విభక్తాః సహ జీవన్తో విభజేరన్పునర్యది।
సమస్తత్ర విభాగః స్యాజ్జ్యైష్ఠ్యం తత్ర న విద్యతే॥ ౨౧౦॥

పూర్వ సోద్ధారం నిరుద్ధారం వా విభక్తా భ్రాతరః పశ్చాదేకీకృత్య ధనం సహ జీవన్తో యది పునవిభాగం కుర్వన్తి తదా తత్ర సమో విభాగః కార్యః। జ్యేష్ఠస్యోద్ధారో న దేయః॥ ౨౧౦॥

యేషాం జ్యేష్ఠః కనిష్ఠో వా హీయేతాంశప్రదానతః।
మ్రియేతాన్యతరో వాపి తస్య భాగో న లుప్యతే ॥ ౨౧౧ ॥

యేషాం భ్రాతౄణాం మధ్యే కశ్చిద్విభాగకాలే ప్రవ్రజ్యాదిగా ల్వాంశ +++++++++ భాగో న లుప్యతే ॥ ౨౧౧ ॥

కిన్తు —

సోదర్యా విభజేరంస్తం ++++++సహితాః సమమ్ ।
భ్రాతరో యే చ సంసా +++++++++++++++++ ॥

సోదర్యా భ్రాతరః సమాగమ్య సహితాః భగిన్యశ్చ++++++++++సమం కృత్వా విభజేత్సోదర్యాణాం సాపత్న్యానమపి మధ్యాద్యే మిశ్రీకృతధనత్వేనైకయోగక్షేమాన్తే విభజేయుః సమం ..... సోదర్యా సాపత్న్యా వా । ఏతచ్చ పుత్రపత్నీ+++++++++భగిన్యశ్చ న్యాయ సోయీ కర్మ కరకా విమనరల్లోకర్యాణాం సాపత్న్యానామపి మధ్యాచే యోగక్షేమాలతే విజేతలే సర్వ లోకక

యో జ్యేష్ఠో వినికుర్వీత లోభాద్ భ్రాతౄన్యవీయసః ।

సోఽజ్యేష్ఠః స్యాదభాగశ్చ నియన్తవ్యశ్చ రాజభిః ॥ ౨౧౩ ॥

యో జ్యేష్ఠో భ్రాతా లోభాత్కనీయసో భ్రాతౄన్వఞ్చయేత్స జ్యేష్ఠభ్రాతృపూజాశూన్యః సోద్వారభాగరహితశ్చ రాజదణ్డ్యశ్చ స్యాత్ ॥ ౨౧౩ ॥

సర్వ ఏవ వికర్మస్థా నార్హన్తి భ్రాతరో ధనమ్ ।

న చాదత్వా కనిష్ఠేభ్యో జ్యేష్ఠః యౌతకమ్ ॥ ౨౧౪ ||

అపతితా అపి యే భ్రాతరో ద్యూతవేశ్యాసేవాదివికలంసక్తాస్తే రిక్థం నార్హన్తి ।..... వినిష్ఠేభ్యోఽననుకల్ప్య జ్యేష్ఠః సాధారణధనాదా++++మార్థమసాధారణధనం కుర్యాత్ ॥ ౨౧౪ ॥

భ్రాతృణామవిభక్తానాం యద్యుత్థానం భవేత్సహ |

న పుత్రభాగం విషమం పితా దద్యాత్కథఞ్చన ॥ ౨౧౫ ॥

భ్రాతౄణాం పిత్రా సహావస్థితానామవిభక్తానాం యది సహ ధనార్జనార్థము.ధానం ధానం భవేత్తదా విభాగకాలే న కస్యచిత్పుత్రస్యాధికం పితా కదాచిద్దద్యాత్ ॥ ౨౧౬ ||

ఊర్ధ్వం విభాగాజ్జాతస్తు పిత్ర్యమేవ హరేద్ధనమ్ |

సంసృష్టాస్తేన వా యే స్యుర్విభజేత స తైః సహ ।। ౨౧౬ ।।

సదా జీవతైవ పిత్రా పుత్రాణామిచ్ఛయా విభాగా కృతస్తదా విభాగాదూర్ధ్వం జాతః పుత్రః పితురి మృతే పితృరిక్థమేవ గృహ్ణీయాత్ | యే కృతవిభాగాః పిత్రా సహ పునర్మిశ్రీకృధనాస్తైః సహాసౌ పితరి మృతే విభజేత్ || ౨౧౬ ॥

అనపత్యస్య పుత్రస్య మాతా దాయమవాప్నుయాత్ ।

మాతర్యపి చ వృత్తాయాం పితుర్మాతా హరేద్ధనమ్ ॥ ౨౧౭ ॥

అనపత్యస్య పుత్రస్య ధనం మాతా గృహ్ణీయాత్ । పూర్వం “పితా హరేదపుత్రస్య రిక్థమ్" (మ. స్మృ.౯-౧౮౫) ఇత్యుక్తత్వాత్ ఇహ మాతా హరేదిత్యాది యాజ్ఞవల్క్యేన "పితరౌ (యా. స్మృ. ౨-౧౩్౫) ఇత్యేకశేషకరణాత్ । విష్ణునా చ- "అపుత్రస్య ధనం పత్న్యభిగామి తదభావే దుహితృగామి తదభావే పితృగామి" ఇత్యేకశేషస్యైవ కృతత్వాత, మాతాపితరౌ విభజ్య గృహ్ణీయాతామ్ । మాతరి మృతాయాం పత్నీపితృభ్రాతృభ్రాతృజాభావే పితుర్మాతా ధర్మ గృహ్ణీయాత్ ॥ ౨౧౭ ||

ఋణే ధనే చ సర్వస్మిన్ప్రవిభక్తే యథావిధి ।

పశ్చాద్ దృశ్యేత యత్కించిత్తత్సర్వం సమతాం నయేత్ ॥ ౨౧౮ ॥

ఋణే పిత్రాదిధార్యమాణే ధనే చ తదీయే సర్వస్మిన్యథాశాస్త్రం విభక్తే సతి శ్చాత్యత్కిఞ్చి-

త్పైతృకం ఋణం ధనం వా విభాగకాలేఽజ్ఞాతముపలభ్యేత తత్సర్వం సమం కృత్వా విభజనీయం, నతు శోధ్యం గ్రాహ్యం, న వా జ్యేష్ఠస్యోద్ధారో దేయః॥ ౨౧౮ ॥

వస్త్రం పత్రమలంకారం కృతాన్నముదకం స్త్రియః ।

యోగక్షేమం ప్రచారం చ న విభాజ్యం ప్రచక్షతే ॥ ౨౧౯ ॥

వస్త్రం వాహనమాభరణమవిభాగకాలే యద్యేనోపభుక్తం తత్తస్యైవ న విభాజ్యమ్ । ఏతచ్చ నాతిన్యూనాధికమూల్యవిషయమ్ । యత్తు బహుమూల్యమాభరణాదికం తద్విభాజ్యమేవ తద్విషయమేవ "విక్రీయ వస్త్రాభరణమ్" ఇతి బృహస్పతేర్విభాగవచనమ్ । కృతాన్నమోదనసక్త్వాది తన్న విభజనీయమ్ । తత్రాతిప్రచురతరమూల్యం సక్త్వాది తావన్మాత్రమూల్య ధనేన

"కృతాన్నం చాకృతాన్నేన పరివర్త్య విభజ్యతే"।

ఇతి బృహస్పతివచనాద్విభజనీయమేవ। ఉదకం కూపాదిగతం సర్వేరుపభోగ్యమవిభజనీయమ్। స్త్రియో దాస్యాద్యా యాస్తుల్యభాగాన భవన్తి తా న విభాజ్యాః। కింతు తుల్యం కర్మ కారయితవ్యాః। యోగక్షేమం మన్త్రిపురోహితాది యోగక్షేమహేతుత్వాత్। ప్రచారో గవాదీనాం ప్రచారమార్గః ఏతత్సర్వం మన్వాదయోఽవిభాజ్యమాహుః॥ ౨౧౯॥

అయముక్తో విభాగో వః పుత్రాణాం చ క్రియావిధిః।

క్రమశః క్షేత్రజాదీనాం ద్యూతధర్మం నిబోధత॥ ౨౨౦।

ఏష దాయభాగః పుత్రాణాం క్షేత్రజాదీనాం క్రమేణ విభాగకరణప్రకారో యుష్మాకముక్తః। ఇదానీం ద్యూతవ్యవస్థాం శృణుత॥ ౨౨౦॥

ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ రాజా రాష్ట్రాన్నివారయేత్।

రాజాన్తకరణావేతౌ ద్వౌ దోషౌ పృథివీక్షితామ్॥ ౨౨౧॥

ద్యూతసమాహ్వయౌ వక్ష్యమాణలక్షణౌ రాజా స్వరాష్ట్రాన్నివర్తయేత్। యస్మాదేవౌ ద్వౌ దోషౌ రాజ్ఞాం రాజ్యవినాశకారిణౌ॥ ౨౨౧॥

ప్రకాశమేతత్తాస్కర్యం యద్ దేవనసమాహ్వయౌ।

తయోర్నిత్యం ప్రతీఘాతే నృపతిర్యత్నవాన్భవేత్॥ ౨౨౨॥

ప్రకటమేతచ్చౌర్యం యద్ద్యూతసమాహ్వయౌ తస్మాత్తన్నివారణే రాజా నిత్యం యత్నయుక్తః స్యాత్॥ ౨౨౨॥

అప్రాణిభిర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతముచ్యతే।

ప్రాణిభిః క్రియతే యస్తు స విజ్ఞేయః సమాహ్వయః॥ ౨౨3॥

అక్షశలాకాదిభిరప్రాణైర్యత్క్రియతే తల్లోకే ద్యూతం కథ్యతే। యః పునః ప్రాణిభిర్మేషకుక్కుటాదిభిః పణపూర్వకం క్రియతే స సమాహ్వయో జ్ఞేయః। లోకప్రసిద్ధయోరప్యనయోర్లక్షణకథనం పరిహారార్థమ్ ॥౨౨౩॥

ద్యూతం సమాహ్వయం చైవ యః కుర్యాత్కారయేత వా।

తాన్సర్వాన్ఘాతయేద్రాజా శుద్రాంశ్చ ద్విజలిఙ్గినః॥ ౨౨౪॥

ద్యూతసమాయౌ యః కుర్యాద్యో వా సభికః కారయేత్తేషామపరాధాపేక్షయా రాజా హస్తచ్ఛేదాది వధం కుర్యాత్। యజ్ఞోపవీతాదిద్విజచిహ్నధారిణః శూద్రాన్ఘన్యాత్॥ ౨౨౪॥

కితవాన్కుశీలవాన్క్రూరాన్పాషణ్డస్థాంశ్చ మానవాన్।

వికర్మస్థాఞ్శౌణ్డికాంశ్చ క్షిప్రం నిర్వాసయేత్పురాత్॥ ౨౨౫॥

ద్యూతాదిసేవినో, నర్తకగాయకాన్, వేదవిద్విషః, శ్రుతిస్మృతిబాహ్యవ్రతధారిణః అనాపది పరకర్మజీవినః, శౌణ్డికాన్మద్యకరాన్మనుష్యాన్ క్షిప్రం రాజా రాష్ట్రాన్నిర్వాసయేదితి। కితవప్రసఙ్గనాన్యేషామప్యభిధానమ్॥ ౨౨౫॥

అత్ర హేతుమాహ —

ఏతే రాష్ట్రే వర్తమానా రాజ్ఞః ప్రచ్ఛన్నతస్కరాః।

వికర్మక్రియయా నిత్యం బాధన్తే భద్రికాః ప్రజాః॥ ౨౨౬॥

ఏతే కితవాదయో గుఢచౌరా రాష్ట్రే వసన్తా నిత్యం వఞ్చనాత్మకక్రియా సజ్జనాన్పీడయన్తి ౨౨౩

ద్యూతమేతత్పురా కల్పే దృష్టం వైరకరం మహత్।
తస్మాద్ద్యూతం న సేవేత హాస్యార్థమపి బుద్ధిమాన్॥ ౨౨౭॥

నేదానీమేవ పరం కిన్తు పూర్వస్మిన్నపి కల్పే ద్యూతమేతదతిశయేన వైరకరం దృష్టమ్। అతః ప్రాజ్ఞః పరిహాసార్థమపి తన్న సేవేత॥ ౨౨౭॥

ప్రచ్ఛన్నం వా ప్రకాశం వా తన్ని షేవేత యో నరః।
తస్య దణ్డవికల్పః స్యాద్యథేష్టం నృపతేస్తథా॥ ౨౨౮॥

యో మనుష్యస్తద్ దయూతం గృహం ప్రకటం వా కృత్వా సేవేత తస్య యథా నృపతేరిచ్ఛా భవతి తథావిధో దణ్డో భవతి॥ ౨౨౮॥

ఇదానీం పరాజితానాం ధనాభావే సతీదమాహ —

క్షత్రవిట్శూద్రయోనిస్తు దణ్డం దాతుమశక్నువన్।
ఆనృణ్యం కర్మణా గచ్ఛేద్విప్రో దద్యాచ్ఛనైః శనైః॥ ౨౨౯॥

క్షత్రవైశ్యశూద్రజాతీయో నిర్ధనత్వేన దణ్డం దాతుమసమర్థస్తదుచితకర్మకరణేన దణ్డశోధనం కుర్యాత్। బ్రాహ్మణః పునర్యథాలాభం క్రమేణ దద్యాన్న కర్మ కారయితవ్యః॥ ౨౨౯॥

స్త్రీబాలోన్మత్తవృద్ధానాం దరిద్రాణాం చ రోగిణామ్।
శిఫావిదలరజ్జ్వాద్యైవిధ్యాన్నృపతిర్దమమ్॥ ౨౩౦॥

స్త్రీబాలాదీనాం పునః శిఫావేణుదలప్రహారరజ్జుబన్ధనాదిభిర్దమనం రాజా కుర్యాత్॥ ౨౩౭॥

యే నియుక్తాస్తు కార్యేషు హన్యుః కార్యాణి కార్యిణామ్।

ధనోష్మణా పచ్యమానాస్తాన్నిఃస్వాన్కారయేన్నృపః॥ ౨౩౧॥

యే వ్యవహారావేక్షణాదిషు కార్యేషు రాజ్ఞా నియుక్తా ఉత్కోచధనతేజసా వికార భజన్తః స్వామ్యాదీనాం కార్యం నాశయేయుస్తాన్గృహీతసర్వస్వాన్ రాజా కారయేత్॥ ౨౩౧॥

కూటశాసనకర్తౄంశ్చ ప్రకృతీనాం చ దూషకాన్।

స్త్రీవాలబ్రాహ్మణఘ్నాంశ్చ హన్యాద్ ద్విట్సేవినస్తథా॥ ౨౩౨॥

కూటరాజాజ్ఞాలేఖకన్ అమాత్యానాం చ భేదకానూ, స్త్రీబాలబ్రాహ్మణవాతినః శత్రుసేవినశ్చ రాజా హన్యాత్ ॥ ౨౩౨॥

తీరితం చానుశిష్టం చ యత్ర క్వచన యద్భవేత్।

కృతం తద్ధర్మతో విద్యాన్న తద్భూయో నివర్తయేత్॥ ౨౩౩॥

[తీరితం చానుశిష్టం చ యో మన్యేత వికర్మణా।

ద్విగుణం దణ్డమాస్థాయ తత్కార్యం పునరుద్ధరేత్॥ ౬॥]

యత్ర క్వచిదృణాదానాదివ్యవహారే యత్కార్యం ధర్మతస్తీరితమ్। "పార తీర కర్మసమాప్తౌ" ఇతి చురాదౌ పఠ్యతే। శాస్త్రవ్యవస్థానిర్ణీతమ్। అనుశిష్టం దణ్డపర్యన్తతాం చ నీతం స్యాత్తత్కృతమఙ్గీకుర్యాన్న పునర్నివర్తయేత్। ఏతచ్చాకారణాత్। అతః కారణకృతం నివర్తయేదేవ॥ ౨౩౩॥

అమాత్యాః ప్రాడ్వివాకో వా యత్కుర్యుః కార్యమన్యథా।

తత్స్వయం నృపతిః కుర్యాత్తాన్సహస్రం చ దణ్డయేత్॥ ౨౩౪॥

రాజామాత్యాః ప్రాడ్వివాకో వా వ్యవహారేక్షణే నియుక్తో యదసమ్యగ్వ్యవహారానిర్ణయం కుర్యుస్తత్స్వయం రాజా కుర్యాత్పణసహస్రీ చ తాన్దణ్డవేత్ I ఇదం చోక్తోసధనగ్రహణేతరవిషయమ్ | ఉత్కోచగ్రహణే "యే చిల్భాల్లు" (మ.స్మృ. ౯-౨౩౧) ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ౨౩౪ ॥

బ్రహ్మహా చ సురాపశ్చ స్తేయీ చ గురుతల్పగః |

ఏతే సర్వే పృథగ్జ్ఞేయా మహాపాతకినో నరాః ॥ ౨౩౫ ॥

యో మనుష్యో బ్రాహ్మణం ..... సురాపో ద్విజాతిః పైష్ట్యాః యాతా బ్రాహ్మణశ్చ పైష్టీమాధ్వీనౌఢీనాం, తస్యాంశే .... మనుష్యః యశ్చ కశ్చిత్ గురుపత్నీగానీత్యేతే సర్వే ప్రత్యేకం మహాపాతకినో బోద్ధవ్యాః ॥ ౨౩౨ ॥

చతుర్ణామపి చైతేషాం ++++++++ I

శారీరం అసం సంయుక్తం దణ్డం ధన్యం ప్రకల్పయేత్ ॥ ౨౩౬ ॥

చతుర్ణామప్యేతేషాం మహాపాతకినాం ప్రాయశ్చితమకుర్వతాం శరీరం ధనగ్రహణేన చ ధనసమ్బన్ధమపరాధానుసారేణ ధర్మాదనపేతం వక్ష్యమాణం దణ్డం కుర్యాత్ || ౨౩౬ ॥

గురుతలల్పే భాగః కార్యః సురపానే సురాధ్వజః |

స్తేయే చ శ్వపదం కార్యం .... శిరాః పుమాన్ ॥ ౨౩౭ ॥

"నాఙ్క్యా రాజ్ఞా లలాటే స్యుః" (మం స్మృ౯-౨౪౦) ఇతి వక్ష్యమాణత్వాలలాటమేవాఙ్కృతస్థానమవగమ్యతే I తత్ర గురుపత్నీగమనే యావజ్జీవస్థాపి తప్తలోహేన లలాటే భగాకృతి గురుపత్నీగమనచిహ్నం కార్యమ్ I ఏవం సురాపానే కృతే పాతుర్ధీర్ఘం సురాధ్వజాకారం, సువర్ణాపహారే సత్యపహర్తుః కుక్కురపాదరూప కార్యమ్ | బ్రహ్మణి కబన్ధః పుమాన్కర్తవ్యః ॥ ౨౩౭ ॥

అసమ్భోజ్యా హ్యసంయాజ్యా అసంపాఠ్యావివాహినః ।

చరేయుః పృథివీం దీనాః సర్వధర్మబహిష్కృతాః ॥ ౨౩౮ ॥

అన్నాదికం నైతే భోజయితవ్యాః, న చైతే యాజనీయాః, నాప్యేతేఽధ్యాపనీయాః, నాధ్యేత్రైః కన్యాదానసమ్బన్ధః కర్తవ్యః । ఏతే చ నిర్ధనత్వాద్యాచార్యాదిదైన్యయుక్తాః సర్వభౌతాదికర్మవర్జితాః పృథివీం పర్యటేయుః ॥ ౨౩౮

జ్ఞాతిసమ్బన్ధిభి స్త్వేతే త్యక్తవ్యాః కృతలక్షణాః ।

నిర్దయా నిర్నమస్కారాస్తన్మనోరనుశాసనమ్ ॥ ౨౩౯ ॥

జ్ఞాతిభిః సమ్బన్ధిభిర్మాతులాద్యైరేతే కృతాఙ్కాస్త్యజనీయాః నచైషాం దయా కార్యా నాప్యేతే నమస్కార్యాం ఇతీయం మనోరాజ్ఞా ॥ ౨౩౯ ॥

ప్రాయశ్చిత్తం తు కుర్వాణాః సర్వవర్ణా యథోదితమ్ ।

నాఙ్క్యా రాజ్ఞా లలాటే స్యుర్దాప్యాస్తూత్తమసాహసమ్ ॥ ౨౪౦ ॥

శాస్త్రవిహితం ప్రాయశ్చితం పునః కుర్వాణా బ్రాహ్మణాదయస్త్రయో వర్ణా రాజ్ఞా లలాటేఽఙ్కనీయా న భవేయుః । ఉత్తమసాహసం పునర్దణ్డమీయాః ॥ ౨౪౦ ॥

ఆగఃసు బ్రాహ్మణస్యైవ కార్యో మధ్యమసాహసః ।

వివాస్యో వా భవేద్రాష్ట్రాత్సద్రవ్యః సపరిచ్ఛదః ॥ ౨౪౧ ॥

"ఇతరే కృతవన్తస్తు" ఇత్యుత్తరవశ్లోకే శ్రూయమాణమ్ "అకామతః" (మం స్మృం ౯-౨౪౨) ఇతి చాత్రాపి యోజనీయమ్ । తేనాకామత ఇత్యేతేష్వపరాధేషు గుణవతో బ్రాహ్మణస్య

మధ్యమసాహసో దణ్డః కార్య । పూర్వోక్తస్తూత్తమ హసో నిర్గుణస్య ద్రష్టవ్యః।
కామత స్తేష్వపరాధేషు ధనధాన్యాదిపరిచ్ఛదసహితో బ్రాహ్మణో దేశాన్నిర్వాస్యః ॥ ౨౪౧ ॥

ఇతరే కృతవన్తస్తు పాపాన్యేతాన్యకామతః ।

సర్వస్వహారమర్హన్తి కామతస్తు ప్రవాసనమ్॥ ౨౪౨ ॥

బ్రాహ్మణాదన్యే పునః క్షత్రియాదయ ఏతాని ++++++ కృతవన్తః సర్వస్వహారమర్హన్తి । ఇదం చ సర్వస్వహరణం పూర్వోక్తేనోత్తమసాహసేన వృత్త్యపేక్షయా వ్యవస్థాపనీయమ్ । ఇచ్ఛయా పునరేషామేతేష్వపరాధేషు ప్రవాసనం వధోఽర్హతి ।

"ప్రవాసనం పరాసనం నిషూదనం నిహింసనమ్" (అ: కోం ౨౦౮-౧౧౩)

ఇతి వధపర్యాయం ప్రవాసనశబ్దం పఠన్త్యాభిధానికాః ॥ ౨౪౨ !!

నాదదీత నృపః సాధుమహాపాసకినో ధనమ్ ।

ఆదదానస్తు తల్లోభాత్తేన దోషెణ లిప్యతే ॥ ౨౪౩ ॥

ధార్మికో రాజా మహాపాతకసమ్బన్ధి ఘనం దణ్డరూయం న గృహ్ణీయాత్ । లోభాత్పునస్తద్ గృహ్ణన్మహాపాతకదోషేణ సంయుజ్యతే ॥ ౨౪౩ ॥

కా తర్హి దత్తధనస్య ప్రతిపత్తిరిత్యేతదర్థమాహ —

అప్సు ప్రవేశ్య తం దణ్డం వరుణాయోపపాదయేత్ ।

తనువృత్తోపపన్నే వా బ్రాహ్మణే ప్రతిపాదయేత్॥ ౨౪౪ ॥

తద్ దణ్డధనం నద్యాదిజలే ప్రక్షి పేద్బ్రాహ్మణాయ దద్యా ++++++++ వా దద్యాత్ ॥ ౨౪౪ ॥

ఈశో దణ్డస్య వరుణో రాజ్ఞాం దణ్డధరో హి సః ।
ఈశ: సర్వస్య జగతో బ్రాహ్మణొ వేదపారగః ॥ ౨౪౫ !

మహాపాతకిదణ్డధనస్య వరుణః స్వామీ యస్మాద్రాజ్ఞామపి దణ్డధారిత్వాత్ప్రభుః । తథా బ్రాహ్మణః సమస్తవేదాధ్యాయీ సర్వస్య జగతః ప్రభుః । అతః ప్రభుత్వాత్తౌ దణ్డధనమర్హతః ॥ ౨౨౫ ॥

యత్ర వర్జయతే రాజా పాపకృద్భ్యో ధనాగమమ్ ।
తత్ర కాలేన జాయన్తే మానవా దీర్ఘజీవినః। ౨౪౬ ॥
నిష్పద్యన్తే చ సస్యాని యథోప్తాని విశాం పృథక్ ।
బాలాశ్చ న ప్రమీయన్తే వికృతం న చ జాయతే ॥ ౨౪౭ ॥

యత్ర దేశే ప్రకృతం మహాపాతకిధనం రాజా న గృహ్ణాతి తత్ర పరిపూర్ణేన కాలేన మనుష్యా ఉత్పద్యన్తే, దీర్ఘాయుషశ్చ భవన్తి । వైశ్యానాం చ......... యథైవ పృథక్ పృథక్ జాయన్తే । అకాలే న బాలా మ్రియన్తే । దీర్ఘనావిన ఇత్యుక్తేఽప్యాదరార్థం వాలానామ్ పునర్వచనమ్ ।వ్యఙ్గం చ న కించిద్ భూతముత్పద్యతే ॥ ౨౪౬ ॥ ౨౪౭ ॥

బ్రాహ్మణాన్బాధమానం తు కామాదవరవర్ణజమ్ ।
హన్యాచ్చిత్రైర్వధోపాయైరుద్వేజనకరైర్నృపః ॥ ౨౪౮ ॥

శరీరపీడాధనగ్రహణాదినా శుద్రమిచ్ఛాతో బ్రాహ్మణాన్బాధమానం ఛేదాదిభి......... ర్నృపో హన్యాత్ ॥ ౨౪౮ ॥

యావానవధ్యస్య వధే తావాన్వధ్యస్య మోక్షణే ।

అధర్మో నృపతేర్దృష్టో ధర్మస్తు వినియచ్ఛతః ॥ ౨౪౯ ॥

అవధ్యస్య వధే యావానధర్మో నృపతేః శాస్త్రేణ జ్ఞాతస్తావానేవ వధ్యస్య త్యాగేఽపి । యా.......
దణ్డం తు కుర్వతో ధర్మః స్యాత్తస్మాప్తం కుర్యాత్ ॥ ౨౪౯ ॥

ఉదితోఽయం విస్తరశో మిథో వివమానయోః ।
అష్టాదశసు మార్గేషు వ్యవహారస్య నిర్ణయః ॥ ౨౫౦ ॥

అష్టాదశసు ఋణాదానాదిషు వ్యవహారపదేషు పరస్పరం వివదమానయోరర్థిప్రత్యర్థినోః
కార్యనిర్ణయోఽయం విస్తరేణోక్తః॥ ౨౫౦॥

ఏవం ధర్మ్యాణి కార్యాణి సమ్యక్కుర్వన్మహీపతిః।
దేశానలబ్ధాంల్లిప్సేత లబ్ధాంశ్చ పరిపాలయేత్॥ ౨౫౧॥

అనేనోక్తప్రకారేణ ధర్మాదనపేతాన్ వ్యవహారాన్ నిర్ణయన్ రాజా
జనానురాగాదలబ్ధాన్దేశాంలుబ్ధుమిచ్ఛేల్లబ్ధాంశ్చ సమ్యక్పాలయేత్। ఏవం
సమ్యగ్వ్యవహారదర్శనస్యాలబ్ధప్రదేశప్రాప్త్యర్థత్వముక్తమ్॥ ౨౫౧॥

సమ్యజ్ నివిష్టదేశస్తు కృతదుర్గశ్చ శాస్త్రతః।
కణ్టకోద్ధరణే నిత్యమాతిష్ఠేద్యత్నముత్తమమ్॥ ౨౫౨॥

"జాఙ్గలం సస్యసమ్పన్నమ్" (మ. స్మృ. ౭-౬౯) ఇత్యుక్తరీత్యా సమ్యగాశ్రితదేశస్తత్ర
సప్తమాధ్యాయోక్తప్రకారేణ కృతదుర్గశ్చౌరసాహసికాదికణ్టకనిరాకరణే ప్రకృష్టం యత్నం సదా
కుర్యాత్॥ ౨౫॥

రక్షణాదార్యవృత్తానాం కణ్టకానాం చ శోధనాత్।

నరేన్ద్రాస్తిదివం యాన్తి ప్రజాపాలనతత్పరాః॥ ౨౫౩॥

యస్మాత్సాధ్వాచారాణాం రక్షణాచ్చోరాదీనాం చ శాసనాత్ప్రజాపాలనోద్యుక్తా రాజానః స్వర్గం గచ్ఛన్తి। తస్మాత్కణ్టకోద్ధరణే యత్నం కుర్యాత్॥ ౨౩॥

అశాసంస్తస్కరాన్యస్తు బలిం గృహ్ణాతి పార్థివః।

తస్య ప్రక్షుభ్యతే రాష్ట్రం స్వర్గాచ్చ పరిహీయతే॥ ౨౫౪॥

యథా పునర్నృపతిశ్చౌరాదీననిరాకుర్వన్ షడ్భాగాద్యుక్తం కరం గృహ్ణాతి తస్మై రాష్ట్రవాసినో జనాః కుప్యన్తి। కర్మాన్తరార్జితాప్యస్య స్వర్గప్రాప్తిరనేన దుష్కృతేన ప్రతిబధ్యతే॥ ౨౫౪॥

నిర్భయం తు భవేద్యస్య రాష్ట్రం బాహుబలాశ్రితమ్।

తస్య తద్వర్ధతే నిత్యం సిచ్యమాన ఇవ ద్రుమః॥ ౨౫౫॥

యస్య రాజ్ఞో బాహువీర్యాశ్రయేణ రాష్ట్రం చౌరాదిభయరహితం భవతి తస్య నిత్యం తద్ వృద్ధిం గచ్ఛతి। ఉదకసేకేనేవ వృక్షః॥ ౨౬॥

ద్వివిధాంస్తస్కరాన్విద్యాత్పరద్రవ్యాపహారకాన్।

ప్రకాశాంశ్చాప్రకాశాంశ్చ చారచక్షుర్మహీపతిః॥ ౨౫౬॥

చార ఏవ చౌరజ్ఞానహేతుత్వాచ్చక్షురివ యస్యాసౌ రాజా, చారైరేవ ప్రకటతయా గూఢతయా ద్విప్రకారాన్యాయేన పరధనగ్రాహిణో జానీయాత్॥ ౨౫౬॥

ప్రకాశవఞ్చకాస్తేషాం నానాపణ్యోపజీవినః।

ప్రచ్ఛన్నవఞ్చకాస్త్వేతే యే స్తేనాటవికాదయః॥ ౨౫౭॥

తేషాం పునశ్చౌరాదీనాం మధ్యాద్యే తులాప్రతిమానలోష్ఠచయాదినా హిరణ్యాదిపణ్యవిక్రయిణ పరధనమనుచితేన గృహన్తి తే ప్రకాశవఞ్చకాః స్తేనాశ్చౌరాః సద్విచ్చేదాదినా గుప్తాటవ్యాశ్రయాశ్చ పరధనం గృహ్ణన్తి తే ప్రచ్ఛన్నవఞ్చకాః॥ ౨౫౭॥

ఉత్కోచకాశ్చౌపధికా వఞ్చకాః కితవాస్తథా।

మఙ్గలాదేశవృత్తాశ్చ భద్రాశ్చేక్షణికైః సహ॥ ౨౫౮॥

అసమ్యక్కారిణశ్చైవ మహామాత్రాశ్చికిత్సకాః।

శిల్పోపచారయుక్తాశ్చ నిపుణాః పణ్యయోషితః॥ ౨౫౯॥

ఏవమాదీన్విజానీయాత్ప్రకాశంల్లోకకణ్టకాన్।

నిగూఢచారిణశ్చాన్యాననార్యానార్యలిఙ్గినః॥ ౨౦॥

ఉత్కోచకా యే కార్యిభ్యో ధనం గృహీత్వా కార్యమయుక్తం కుర్వన్తి। ఔపధికా భవదర్శనాద్యేవనముపజీవన్తి। వఞ్చకా యే సువర్ణాది ద్రవ్యం గృహీత్వా పరద్రవ్యప్రక్షేపేణ వఞ్చయన్తి। కితవా ద్యూమాహ్వాయదేవినః। ధనపుత్రలాభాదిమఙ్గలమాదిశ్య యే వర్తన్తే తే మఙ్గలదేశవృత్తాః। భద్రాః కల్యాణకారప్రచ్ఛన్నపాపా యే ధనగ్రాహిణః। ఈక్షణికా హస్తరేఖాద్యవలోకనేన శుభాశుభఫలకథనజీవినః। మహామాత్రా హస్తిశిక్షాజీవినః। చికిత్సకాశ్చికిత్సాజీవినః। అసత్యకారిణ ఇతి మహామాత్రచికిత్సకవిశేషణమ్। శిల్పోపచారయుక్తాశ్చిత్రలీఖద్యుపాయజీవినః తేఽప్యనుపజీవ్యమావశిల్పోపాయప్రోత్సాహనేన ధనం గృహ్ణన్తి। పణ్యస్త్రియశ్చ పరవశీకరణకుశలా ఇత్యేవమాదీన్ప్రకాశం లోకవఞ్చకాంశ్చారైర్జానీయాత్। అన్యానపి ప్రచ్ఛన్నచారిణః శూద్రాదీన్బ్రాహ్మణాదివేషచారియో ధనగహిణీ జానీయాత్॥ ౨౫౮॥ ౨౫౯॥ ౨౬౦॥

తాన్విదిత్వా సుచరితైర్గూఢైస్తత్కర్మకారిభిః।

చారైశ్చానేకసంస్థానైః ప్రోత్సాద్య వశమానయేత్॥ ౨౬౧॥

తానుక్తాన్వఞ్చకాన్సభ్యైః ప్రచ్ఛన్నైస్తత్కర్మకారిభిర్వణిజాం స్తేయే వణిగ్భిరిత్యేవమాదిభిః పురుషైరేతవ్యతిరిక్తైః సప్తమాధ్యాయోపదిష్టకాపటికాదిభిశ్చారైరనేకస్థానస్థైర్జ్ఞాత్వా ప్రోత్సాద్య స్వవశాకుర్యాత్॥ ౨౬౧॥

తేషాం దోషానభిఖ్యాప్య స్వే స్వే కర్మణి తత్త్వతః।

కుర్వీత శాసనం రాజా సమ్యక్సారాపరాధతః॥ ౨౬౨॥

తేషాం ప్రకాశాప్రకాశతస్కరాణాం స్వకర్మణి చౌర్యాదౌ యే పారమార్థికా దోషాః సంవిచ్ఛేదాదయస్తాంల్లోకే ప్రఖ్యాప్య తద్గతఘనశరీరాదిసామర్థ్యాపేక్షయాఽపరాధాపేక్షయా చ రాజా దణ్డం కుర్యాత్॥౨౬॥

నహి దణ్డాదృతే శక్యః కర్తుం పాపవినిగ్రహః।

స్తేనానాం పాపబుద్ధీనాం నిభృతం చరతాం క్షితౌ॥ ౨౬౩॥

యస్మాచ్చౌరాణాం పాపాచరణబుద్ధీనాం వినీతవేషేణ పృథివ్యాం చరతాం దణ్డవ్యతిరేకేణ పాపక్రియాయాం నియమం కర్తుమశక్యమత ఏషాం దణ్డం కుర్యాత్॥ ౨౬౩॥

సభాప్రపాపూపశాలావేశమద్యాన్నవిక్రయాః।

చతుష్పథాశ్చైత్యవృక్షాః సమాజా: ప్రేక్షణాని చ॥ ౨౬౪॥

జీర్ణోద్యానాన్యరణ్యాని కారుకావేశనాని చ।

శున్యాని చాప్యగారాణి వనాన్యుపవనాని చ॥ ౨౬౫॥

ఏవంవిధాన్నృపో దేశాన్గుల్మైః స్థావరజఙ్గమైః।

తస్కరప్రతిషేధార్థం చారైశ్చాప్యనుచారయేత్॥ ౨౬౬॥

సభా గ్రామనగరాదౌ నియతం జనసమూహస్థానం, ప్రపా జలదానగృహం, అపూపవిక్రయవేశ్మ, పణ్యస్త్రీగృహం, మద్యాన్నవిక్రయస్థానాని, చతుష్పథాః, ప్రఖ్యాతవృక్షమూలాని, జనసమూహస్థానాని, జీర్ణవాటికాః, అటవ్యః, శిల్పిగృహాణి, శూన్యగృహాణి, ఆమ్రాదివనాని, కృత్రిమోద్యానాని ఏవం ప్రకారాన్దేశాన్సైన్యైః పదాతిసమూహై: స్థావరజఙ్గమైరకస్థానస్థితైః ప్రచారిభిశ్చాన్యైశ్చారైస్తస్కరనివారణార్థం చారయేత్। ప్రాయేణైవంవిధే దేశేఽనపానస్త్రీసమ్భోగస్వప్రహర్త్రాద్యన్వేషణార్థం తస్కరా అవతిష్ఠన్తే॥ ౨౬౪॥ ౨౬౬॥ ౨౬౬॥

తత్సహాయైరనుగతైర్నానాకర్మప్రవేదిభిః।

విద్యాదుత్సాదయేచ్చైవ నిపుణైః పూర్వతస్కరైః॥ ౨౬౭॥

తేషాం సాహాయ్యం ప్రతిపద్యమానైస్తచ్చరితానువృత్తిభిః సంధిచ్ఛేదాదికర్మానుష్ఠానవేదిభిః పూర్వచౌరైశ్చారరుపైశ్చరమాయామిపుణైస్తస్కరాఞ్జనీయాదుత్సాదయేచ్చ ॥ ౨౬౭ ॥

భక్ష్యభోజ్యోపదేశైశ్చ బ్రాహ్మణానాం చ దర్శనైః ।

శౌర్యకర్మాపదేశైశ్చ కుర్యుస్తేషాం సమాగమమ్ || ౨౬౮ ||

తే పుర్వచౌరాశ్చరభూతా ఆగచ్ఛతాస్మద్ గృహం, గచ్ఛామస్తత్ర, మోదకపాయసాదీన్యశ్నీమ ఇత్యేవం భక్ష్యభోజ్యవ్యాజేన, అస్మాకం దేశే వ్రాహ్మణోఽస్తి సోఽఖిలపితార్థసిద్ధిం జానాతి తం పశ్యామ ఇత్యేవం దర్శనైః కశ్చిదేక ఏవ బహుభిః సహ వోల్ల్యతే తం పశ్యామ ఇత్యేవం శౌర్యకర్మవ్యాజేన తేషాం చౌరణాం రాజ్ఞో దణ్డధారకపురుషైః లవాణజం కుర్యుర్గ్రాహయేయుశ్చ || ౨౬౮ ||

యే తత్ర నోపసర్ప+++++++++++ యే ।

తాన్ప్రసహ్య నృపో హన్యాత్సభి+++తిబాన్ధవాన్ । ౨౬౯ ॥

యే చౌరాల్యత్ర భక్ష్యభోజ్యాదౌ .... యే చ మూతే రాజనియుక్తపురాణచౌరవర్గప్రణిహితాః సావధానభూతాః తైః సహ సఙ్గతి భజన్తే తాశ్చౌరాంస్తేస్య ఏవ జ్ఞాత్వా తదేకతాపన్నమిత్రపిత్రాదికాతిస్వజనసహితాన్బలాదాక్రమ్య రాజా హత్యాత్ ॥ ౨౯ ॥

న హెూఢేన విదా చౌరం ఘాతయేద్ధాజికో నృపః ।

సహెూఢం సోపకరణం ఘాతయేదవిచారయన్ ॥ ౨౭౦ ॥

ధార్మికో రాజా హృతద్రవ్యసంధిచ్ఛేదోపకరణవ్యతిరేకేణానిశ్చితచౌరభావం న ఘాతయేత్కిన్తు హృతద్రవ్యేణ చౌర్యోపకరణేన చ నిశ్చితచౌరభావమవిచారయన్ఘాతయేత్ ॥ ౨౭౭ ॥

గ్రామేష్వపి చ యే కేచిశ్చౌరాణాం భక్తదాయకాః ।

భాణ్డావకాదాశ్చైవ సర్వాంస్తానపి ఘాతయేత్ ॥ ౨౭౧ ॥

గ్రామాదిష్వపి యే కేచిచ్చౌరాణాం చౌత్వం జ్ఞాత్వా భక్తా, చౌర్యోపయుక్తభాణ్డాది గృహావస్థం యే దదతి తానపి నైరన్తర్యాశ్చాపరాధగోచరాపేక్షయా ఘాతవేత్ ॥ ౨౭౧ ॥

రాష్ట్రేషు రక్షాధికృతాన్స మతాంశ్చైవ చోదితాన్ ।

అభ్యాఘాతేషు మధ్యస్థాఞ్ఛిష్యాచ్చౌరానివ ద్రుతమ్ ॥ ౨౭౨ ॥

యే రాష్ట్రేషు రక్షానియుక్తాః, యే వ సీమాన్తవాసినః కురాః సన్తశ్చౌర్యోపదేశే మధ్యస్థా భవన్తి తాంశ్చౌరవత్క్షిప్రం దణ్డయేత్ ॥ ౨౭౨ ॥

యశ్చాపి ధర్మసమయాత్ప్రచ్యుతో ధర్మజీవనః ।

దణ్డేనైవ తమప్యోషేత్స్వకాద్ధర్మాద్ధి విచ్యుతమ్ ॥ ౨౭౩ ॥

యాజనప్రతిగ్రహాదినా పరస్య యాగదానాదిధర్మముత్పాద్య యో జీవతి స ధర్మజీవనో బ్రాహ్మణః సోఽపి యో ధర్మమర్యాదాయాశ్చ్యుతో భవతి తమపి స్వధర్మాత్పరిభ్రష్టం దణ్డేనోపతాపయేత్ ॥ ౨౭౩ ॥

గ్రామఘాతే హితాభఙ్గే పథి మోషాభిదర్శనే।

శక్తితో నాభిధావన్తో నిర్వాస్యాః సపరిచ్ఛదాః ॥ ౨౭౪।

గ్రామలుణ్ఠనే తస్కరాదిభిః క్రియమాణే హితాభఙ్గే జల సేతుభఙ్గే జాతే। "క్షేత్రోత్పన్నసస్యనాశనే వృత్తిభఙ్గే చ" ఇతి మేధాతిథిధిః। పథి చౌరదర్శనే తన్నికటవర్తినో యథాశక్తితో యే రక్షాం న కుర్వన్తి తే శయ్యాగవాచాదిపరిచ్ఛదసహితా దేశాన్నిర్వాసనీయాః॥ ౨౭౪ ॥

రాజ్ఞః కోషాపహర్తృశ్చ ప్రతికూలేషు చ స్థితాన్।

ఘాతయేద్వివిధైర్దణ్డైరరీణాం చోపజాపకాన్ ॥ ౨౭౫ ॥

రాజ్ఞో ధనగృహాద్ధనాపహారిణస్తథా తదాజ్ఞావ్యాఘాతకారిణః శత్రూణాం చ రాజ్ఞా సహ వైరివృద్ధికారిణోఽపరాధాపేక్షయా కరచరణజిహ్వాచ్ఛేదనాదిభిర్నానాప్రకారదణ్డర్ఘాతయేత్ ॥ ౨౭౫ ॥

సంధి ఛిత్త్వా తు యే చౌర్యం రాత్రౌ కుర్వన్తి తస్కరాః।

తేషాం హిత్వా నృపో హస్తౌ తీక్ష్ణే శులే నివేశయేత్॥ ౨౭౬॥

యే రాత్రౌ సంధిచ్ఛేదం కృత్వా పరధనం తస్కరా ముష్ణన్తి తేషాం రాజా హస్తద్వయం ఛిత్వా తీక్ష్ణశూలే తానారోపయేత్॥ ౨౭౬॥

అఙ్గులీగ్రన్థిభేదస్య ఛేదయేత్ప్రథమే గ్రహే।

ద్వితీయే హస్తచరణౌ తృతీయే వధమర్హతి॥ ౨౭౭

పరప్రాన్తాదిస్థితం సువర్ణాదికం గ్రన్థిమోక్షణేన పశ్చాద్రయతి స గ్రన్థిభేదస్తస్య ప్రథమే ద్రవ్యగ్రహణేఽఙ్గులీశ్ఛేదయేత్। తే చాఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌ।

"ఉత్క్షేపకగ్రన్థిభేదౌ కరసందంశహీనకౌ (యా స్మృః ౨-౨౭౪)।

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యవచనాత్। ద్వితీయే గ్రహణే హస్తపాదౌ ఛేదయేత్। తృతీయే గ్రహణే వాధార్హో భవన్తి।

అగ్నిదాన్భక్తదాంశ్చైవ తథా శస్త్రావకాశదాన్।

సంనిధాతౄంశ్చ మోషస్య హన్యాచ్చౌరమివేశ్వరః॥ ౨౭౮॥

గ్రన్థిభేదాదికారిణో విజ్ఞాయాగ్నిభక్తశస్త్రావస్థానప్రదాన్మోష్యత ఇతి మోషశ్చౌచరధనం తస్యావస్థాపకాంశ్చౌరవద్రాజా నిగృహ్ణీయాత్॥ ౨౭౮॥

తడాగభేదకం ఇన్యాదప్సు శుద్ధవధేన వా।

యద్వాపి ప్రతిసంస్కుర్యాహద్దాప్యస్తూత్తమసాహసమ్॥ ౨౭౩॥

యః స్నానదానాదినా జనోపకారకం తడాగం సేతుభేదాదినా వినాశయతి తమప్సు మజ్జనేన ప్రకారాన్తరేణ వా హన్యాత్ । యద్వా యది తడాగం పునః సంస్కుర్యాత్తదోత్తమసాహసం దణ్డ్యః ॥ ౨౭౯॥

కోష్ఠాగారాయుధాగారదేవతాగారభేద్కాన్।

హస్త్యశ్వరథహర్తౄంశ్చ హన్యాదేవావిచారయన్॥ ౨౮౦॥

రాజసమ్బన్ధిధాన్యాదిషు ధనాగారాయుధగృహయోర్దేవప్రతిమాగృహస్య చ బహుధనవ్యయసాధ్యస్య వినాశకాన్హస్త్యశ్వరథస్య చాపహర్తౄంన్ శీఘ్రమేవ హన్యాత్। యత్తు సంక్రమధ్వజయష్టిఃవతాప్రతిమాభేదినః పఞ్చశతదణ్డం వక్ష్యతి సోఽస్మాదేవ దేవతాగారభేదకస్య వధవిధానాన్మృన్మయపూజితోజ్ఝితదేవతాప్రతిమావిషయోఽత్ర ద్రష్టవ్యః॥ ౨౮౦॥

యస్తు పూర్వనివిష్టస్య తడాగస్యోదకం హరేత్।

ఆగమం వాప్యపాం భిద్యాత్స దాప్యః పూర్వసాహసమ్॥ ౨౮౧॥

యః పునః ప్రజార్థం పూర్వం కేనచిత్కృతస్య తడాగస్యోదకమేవ గృహ్ణాతి కృత్స్నతడాగోదకనాశనే వధదణ్డః ప్రాగుక్తః। తథోదకాగమనమార్గే సేతుబన్ధాదినా యో నాశయతి స ప్రథమసాహసం దణ్డ్యః ॥౨౮౯॥

సముత్సృజేద్రాజమార్గే యస్త్వమేధ్యమనాపది।

స ద్వౌ కార్షాపణౌ దద్యాదమేధ్యం చాశు శోధయేత్॥ ౨౮౨॥

అనార్తః సన్యో రాజపథేషు పురీషం కుర్యాత్స కార్షాపణద్వయం దణ్డం దద్యాత్స చామేధ్యం శీఘ్రమేవాపసారయేత్॥ ౨౮౨॥

ఆపద్గతోఽథవా వృద్ధా గర్భిణీ వాల ఏవ వా।

పరిభాషణమర్హన్తి తచ్చ శోధ్యమితి స్థితిః॥ ౨౩॥

వ్యాధితవృద్ధగర్భిణీబాలా న దణ్డనీయాః కింతు తే పునః కిం కృతమితి పరిభాషణీయాః। తచ్చామేధ్యం శోధనాయా ఇతి శాస్త్రమర్యాదా॥ ౨౮౩॥

చికిత్సకానాం సర్వేషాం మిథ్యా ప్రచస్తాం దమః।

అమానుషేషు ప్రథమో మానుషేషు తు మధ్యమః॥ ౨౮౪॥

౨౮ మం

సర్వేషాం కాయశల్యాదిభిషజాం దుశ్చికిత్సాం కుర్వతాం దణ్డః కర్తవ్యః। తత్ర గవాశ్వాదివిషయే దుశ్చికిత్సాయాం ప్రథమసాహసదణ్డో మానుషవిషయే పునర్మధ్యమసాహసః ॥ ౨౮౪॥

సంక్రమధ్వజయష్టీనాం ప్రతిమానాం చ భేదకః।

ప్రతికుర్యాచ్చ తత్సర్వం పఞ్చ దద్యాచ్ఛతాని చ॥ ౨౮౫॥

సంక్రమో జలోపరి గమనార్థం కాష్ఠశిలాదిరూపః, ధ్వజచిహ్నం రాజద్వారాదౌ, యష్టిః పుష్కరిణ్యాదౌ, ప్రతిమాశ్చ క్షుద్రా మృన్మయ్యాదయస్తాసాం వినాశకః పఞ్చశతపణాన్దయాత్తచ్చ వినాశితం సర్వం పునర్నవం కుర్యాత్॥ ౨౮౫॥

అదూషితానాం ద్రవ్యాణాం దూషణే భేదనే తథా।

మణీనామపవేధే చ దణ్డః ప్రథమసాహసః॥ ౨౮౬॥

అదుష్టద్రవ్యాణామపద్రవ్యప్రక్షేపేణ దూషణే, మణీనాం చ మాణిక్యాదీనామభేద్యానాం విదారణే, వేధ్యానామపి ముక్తాదీనామనవస్థానవేధనే ప్రథమసాహసో దణ్డః కార్యః। సర్వత్ర పరకీయద్రవ్యనాశే ద్రవ్యాన్తరదానాదినా స్వామితుష్టిః కార్యా॥ ౨౮౬॥

సమైర్హి విషమం యస్తు చరేద్వై మూల్యతోఽపి వా।

సమాప్నుయాద్ధమం పూర్వం నరో మధ్యమమేవ వా॥ ౨౮౭॥

సమైః సమమూల్యదాతృభిః సహోత్కృష్టాపకృష్టద్రవ్యదానేన యో విషమం వ్యవహరతి సమమూల్యం ద్రవ్యం దత్త్వా యః కస్యచిద్బహుమూల్యం కస్యచిదల్పమూల్యమితి విషమం మూల్యం గృహ్ణాతి సోఽనుబన్ధవిశేషాపేక్షయా ప్రథమసాహసం మధ్యమసాహసం వా దణ్డం ప్రాప్నుయాత్॥ ౨౮౭॥

బన్ధనాని చ సర్వాణి రాజా మార్గే నివేశయేత్।

దుఃఖితా యత్ర దృశ్యేరన్వికృతాః పాపకారిణః॥ ౨౮౮॥

ప్రాకారస్య చ భేత్తారం పరిఖాణాం చ పూరకమ్।

ద్వారాణాం చైవ భఙ్క్తారం క్షిప్రమేవ ప్రవాసయేత్॥ ౨౮౯ ॥

బన్ధనగృహాణి సర్వజనదృశ్యే రాజమార్గే కుర్యాత్। యత్ర నిగడబన్ధనాద్యుపేతాః క్షుత్తృష్ణాభిభూతా 'దీర్ఘకేశనఖరమశ్రవః కృశా: పాపకారిణోఽన్యైరకార్యకారిభిరకార్యనివృత్త్యర్థం దృశ్యేరన్, రాజగృహపురాదిసమ్బన్ధినః ప్రాకారస్య భేదకం తదీయానామేవ పరిఖాణాం పూరయితారం తద్గతానాం ద్వారాణాం భఞ్జకం శీఘ్రమేవ దేశాన్నిర్వాసయేత్॥ ౨౮౮॥ ౨౮౯॥

అభిచారేషు సర్వేషు కర్తవ్యో ద్విశతో దమః।

మూలకర్మణి చానాప్తేః కృత్యాసు వివిధాసు చ॥ ౨౯౦॥

అభిచారహోమాదిషు శాస్త్రీయేషు మారణోపాయేషు లౌకికేషు చ మూలనిఖననపదపాంశుగ్రహణాదిషు కృతేష్వనుత్పన్నమరణఫలేషు ద్విశతపణగ్రహణరూపో దణ్డః కర్తవ్యః। మరణే తు మానుషమారణదణ్డః। ఏవం మాతృపితృభార్యాదివ్యతిరిక్తరసత్త్యైర్వ్యామోహ్య ధనగ్రహణాద్యర్థం వశీకరణే తథా

కృత్యాసుచ్చాటనాపాటవాదిహేతృషు క్రియమాణాసు నానాప్రకారాసు ద్విశతపణదణ్డ ఏవ కర్తవ్యః ॥ ౨౯౦ ॥

అవీజవిక్రయీ చైవ బీజోత్కృష్టం తథైవ చ।

మర్యాదాభేదకశ్చైవ వికృతం ప్రాప్నుయాద్వధమ్ ॥ ౨౯౧ ॥

అబీజం బీజప్రరోహాసమర్థం వ్రీహ్యాది ప్రరోహసమర్థాంమతి కృత్వా యో విక్రీణీతే, తథాపకృష్టమే కతిపయోత్కృష్టప్రక్షే పేణ సర్వమిదం సోత్కర్షమితి కృత్వా యో విక్రీణీతే, యక్ష గ్రామనగరాదిసోమాం వినాశయతి స వికృతనాసాకరచరణకర్ణాదిరుపం వధం ప్రాప్నుయాత్ ॥ ౨౯౧ ॥

సర్వకణ్టకపాపిష్ఠం హేమకారం తు పార్థివః।

ప్రవర్తమానమన్యాయే ఛేదయేల్లవశః క్షురైః ॥ ౨౯౨ ॥

సర్వకణ్టకానాం మధ్యేఽతిశయేన పాపతమం సువర్ణకారం తులాచ్ఛాద్మకపరివతాంపద్రవ్యప్రక్షేపాదినా హేమాదిచౌర్యం ప్రవర్తమానమనుబన్ధాపేక్షయాఙ్గావిశే షేణ సర్వదేహం వా ఖణ్డశశ్చేదయేత్ ॥ ౨౯౨ ॥

సీతాద్రవ్యాపహరణే శస్త్రాణామౌషధస్య చ।

కాలమాసాద్య కార్యం చ రాజా దణ్డం ప్రకల్పయేత్ ॥ ౨౯౩ ॥

కృష్యమాణభూమిద్రవ్యాణాం హలకుద్దాలాదీనామపహణే, ఖడ్గాదీనాం చ శస్త్రాణాం, ఔషధస్య చ కల్యాణఘృతాదేశ్చౌర్యే సత్యుపయోగకాలేతరకాలాపేక్షా ప్రయోజనాపేక్షయా చ రాజా దణ్డం కుర్యాత్ ॥ ౨౯౩ ॥

స్వామ్యమాత్యౌ పురం రాష్ట్రం కోశదణ్డం సుహృత్తథా
సప్త ప్రకృతయో హ్యేతాః సప్తాఙ్గం రాజ్యముచ్యతే॥ ౨౯౪॥

స్వామీ రాజా, అమాత్యో మన్త్ర్యాది, పురం రాజ్ఞః కృతదుర్గనివాసనగరం రాష్ట్రం దేశః, కోశోవిత్తనిచయః, దణ్డో హస్త్యశ్వరథపాదాతం, మిత్రం త్రివిధం సప్తమాధ్యాయోక్తమిత్యేతేతాః సప్త ప్రత్యయోఙ్గాని। సప్తాఙ్గమిదం రాజ్యమిత్యుచ్యతే॥ ౨౯౪॥

తతః కిమిత్యాహ —

సప్తానాం ప్రకృతీనాం తు రాజ్యస్యాసాం యథాక్రమమ్।
పూర్వం పూర్వం గురుతరం జానీయాద్వ్యసనం మహత్॥ ౨౯౫॥

ఆసాం రాజ్యప్రకృతీనాం సప్తానాం క్రమోక్కానాముత్తరస్యా వినాశ్యమపేక్ష్య పూర్వస్యాః పూర్వస్యా వినాశవిషయే గరీయో వ్యసనం జానీయాత్। తథా హి మిత్రవ్యసనాత్సల్వ్యసనం గరీయః సమ్పన్న బలస్యైవామిత్రానుగ్రహే సామర్థ్యాత్। ఏవం బలాత్కోశో గరీయాన్, కోశనాశే బలస్యాపి నాశాత్। కోశాద్రాష్టం గరీయః రాష్ట్రనాశే కుతః కోశోత్పత్తిః। ఏవం దుర్గాదేవ యవసేన్ధనాదిసంపన్నాద్రాజ్యరక్షాసిద్ధిః। దుర్గామాత్యో గరీయాన్, ప్రధానామాత్యనాశే సర్వాఙ్గవైకక్యాత్। అమాత్యాదప్యాత్మా, సర్వస్యాత్మాథత్వాత్। తస్మాద్దుత్తరాపేక్షా పూర్వం యత్నతో రక్షేత్ ॥౨౯౫॥

సప్తాఙ్గస్యేహ రాజ్యస్య విష్టబ్ధస్య త్రిదణ్డవత్।
అన్యోన్యగుణవైశేష్యాన్న కించిదతిరిచ్యతే॥ ౨౯౬।

ఉక్తసప్తాఙ్గవతో లోకే రాష్ట్రస్య త్రిదణ్డవదన్యాన్యసంబన్ధస్య పరస్పరవిలక్షణోపకారాన్న కిఞ్చిదఙ్గమధికం భవతి। యద్యపి పూర్వశ్లోకే పూర్వపూర్వాఙ్గస్యాధిక్యముక్తం తథాప్యేషామఙ్గానాం మధ్యాదన్యస్యాఙ్గసమ్పాన్ధనమపకారమన్యదఙ్గం కర్తుం న శక్నోతి, తస్మాదుత్తరోత్తరాఙ్గమప్రేక్షణీయమిత్యేవంపరోఽయమాధిక్యనిషేధః। తత్ర ప్రసిద్ధం

యతిత్రిదణ్డమేవ దృష్టాన్తః। న చ తన్మధ్యే త్రిదణ్డధారణశాస్త్రార్థే కశ్చిద్దణ్డోऽధికో భవతి॥ ౨౯౬॥

తేషు తేషు తు కృత్యేషు తత్తదఙ్గం విశిష్యతే।
యేన యత్సాధ్యతే కార్య తత్తస్మిన్ శ్రేష్ఠముచ్యతే॥ ౨౯౭॥

యస్మాత్తేషు తేషు సమ్పాద్యేషు కార్యేషు తత్తదఙ్గస్యాతిశయో భవతి, తత్కార్యమన్యేన కర్తుమశక్తేః । ఏవఞ్చ యేనాఙ్గేన యత్కార్యం సమ్పాద్యతే తస్మిన్కార్యే తదేవ ప్రధానముచ్యతే। తతశ్చాన్యోన్యగుణవిశేషాది యదుక్తం తదేవానేన స్ఫుటీకృతమ్॥ ౨౯౭॥

చారణోత్సాహయోగేన క్రియయైవ చ కర్మణామ్।
స్వశక్తి పరశక్తిం చ నిత్యం విద్యాన్మహీపతిః॥ ౨౯౮ ॥

సప్తమాధ్యాయోక్తకాపటికాదినా బలస్యోత్సాహయోగేన కర్మణాం చ హస్తివన్యవణిక్పథాదీనామనుష్ఠానేన జాతాం శత్రోరాత్మనశ్చ శక్తి రాజా సదా జానీయాత్॥ ౨౯౮॥

పీడనాని చ సర్వాణి వ్యసనాని తథైవ చ।
ఆరభేత తతః కార్యం సంచిన్త్య గురులాఘవమ్॥ ౨౯౯॥

పీడనాని మారకాదీని కామక్రోధోద్భవాని దుఃఖాని చ స్వపరచక్రగతాని తేషాం చ గురులఘుభావం పర్యాలోచ్య సన్ధివిగ్రహాది కార్యం ఆరభేత ॥ ౨౯౯॥

ఆరభేతైవ కర్మాణి శ్రాన్తః శ్రాన్తః పునః పునః ।
కర్మాణ్యారభమాణం హి పురుషం శ్రీని షెవతే ॥ ౩౦౦ ॥

రాజా స్వరాజ్యవృద్ధిపరాపచయనిమిత్తాని కథఞ్చిదిదమ్ సఞ్జాతమితి ఛలాన్యప్యాత్మనా ఖిన్నః పునః పులహతాన్యారభేతైవ యస్మాత్కర్మాణి సృజ్యమానం పురుషం శ్రీనితరాం సేవతే । తథా నాబ్రాహ్మణే నానాశ్రయే శ్రీరస్తీతి ప్రరోహితాపి శోషమేతి ॥ ౩౦౦ ॥

న చ యుగానురూపేణ కర్మాణి ఫలన్తీతి రాజ్ఞోదాసితవ్యం, యతః —

కృతం త్రైతాయుగం చైవ ద్వాపరం కలిరేవ చ ।

రాజ్ఞో వృత్తాని సర్వాణి రాజా హి యుగముచ్యతే ॥౩౦౧ ॥

కృతత్రేతాద్వాపరకలయో రాజ్ఞ ఏవ చేష్టితవిశేషాస్తైరేవ సత్యాదివిశేషప్రవృత్తేః తస్మాద్రాజైవ కృతాదియుగమభిధీయతే ॥౩౦౧॥

కలిః ప్రసుతో భవతి స జాగ్రద్వాపరం యుగమ్ ।

కర్మస్వభ్యుద్యతస్త్రేతా విచరంస్తు కృతం యుగమ్ ॥ ౩౦౨ ॥

అజ్ఞానాలస్యాదినా యదా నిరుద్యమో రాజా భవతి తదా కలిః స్యాత్ । యదా జానన్నపి నానుతిష్ఠతి తదా ద్వాపరమ్ । యదా కర్మానుష్ఠానేఽవస్థితస్తదా త్రేతా । యథాశాస్త్రం పునః కర్మాణ్యనుతిష్ఠాన్విచరతి తదా కృతయుగమ్ । తస్మాద్ రాజ్ఞా కర్మానుష్ఠానపరేణ భావ్యమిత్యత్ర తాత్పర్యం, న తు వాస్తవకృతయుగాలాపే ॥ ౩౦౨॥

ఇన్ద్రస్యార్కస్య వాయోశ్చ యమస్య వరుణస్య చ ।

చన్ద్రస్యాగ్నేః పృథివ్యాశ్చ తేజోవృత్తం నృపశ్చరేత్ ॥ ౩౦౩ ||

ఇన్ద్రాదిసమ్బన్ధినో వీర్యస్యానురూపం చరితం రాజానుతిష్ఠేత్ । తథా చ రాజా కణ్టకోద్వారేణ ప్రతాపానురాగాభ్యాం సంయుక్తః స్యాత్ ॥ ౩౦౩ ॥

కథమిన్ద్రాదిచరితమనుతిష్ఠేదిత్యాహ-

వార్షికాంశ్చతురో మాసాన్ యథేన్ద్రోఽభిప్రవర్షతి ।

తథాభివర్షస్త్వం రాష్ట్రం కామైరిన్ద్రవ్రతం చరన్ ॥ ३०४ ॥

ఋతుసంవత్సరపక్షాశ్రయణేనేదముచ్యతే । యథా శ్రావణాదీంశ్చతురో మాసానిన్ద్రః సస్యాదిసిద్ధయే వర్షత్యేవమిన్ద్రచరితమనుతిష్ఠన్ రాజా స్వదేశాయాతసాధూనభిలషితార్థైః పూరయేత్ ॥ ३०४ ॥

అష్టౌ మాసాన్ యథావిధిత్యస్తోయం హరతి రశ్మిభిః ।

తథా హరేత్కరం రాష్ట్రాన్నిత్యమర్కవ్రతం హి తత్ ॥

యథా సూర్యో మార్గశీర్షాష్టమాసాన్ రశ్మిభిః స్తోకం స్తోకం రసమీషత్తాపేనాదత్తే, తథా రాజా శాస్త్రీయకరానపీడయా సదా రాష్ట్రాద్ గృహ్ణీయాత్ । యస్మాదేతదస్యార్కవ్రతమ్ ॥ ३०५ ||

ప్రవిశ్య సర్వభూతాని యథా చరతి మారుతః ।

తథా చారైః ప్రవేష్టవ్యం వ్రతమేతద్ధి మారుతమ్ ॥ ३०६ ॥

యథా ప్రాణాఖ్యో వాయుః సర్వజన్తుశ్వల్పతః ప్రవిశ్య విచరత్యేవం చారద్వారేణ స్వపరమణ్డలజాలే చికీర్షితార్థమన్తః ప్రవేష్టవ్యమ్ । యస్మాదేతన్మారుతం చరితమ్ ॥ ३०६ ॥

యథా యమః ప్రియద్వేష్యౌ ప్రాప్తే కాలే నియచ్ఛతి ।

తథా రాజ్ఞా నియన్తవ్యాః ప్రజాస్తద్ధి యమవ్రతమ్ ॥ ३०७ ॥

యద్యపి యమస్య శత్రుమిత్రే న స్తస్తథాపి తన్నిన్దకార్చకయోః శత్రుమిత్రయోర్యథా యమః శత్రుమిత్రమరణకాలే తుల్యవన్నియమయత్యేవం రాజ్ఞాऽపరాధకాలే రాగద్వేషపరిహారేణ ప్రజాః ప్రసారణీయాః। యస్మాదేతదస్య యామ్యం వ్రతమ్॥ ౩౦౭॥

వరుణేన యథా పాశైర్బద్ధ ఏవాభిదృశ్యతే।

తథా పాపాన్నిగృహ్ణీయాద్ వ్రతమేతద్ధి వారుణమ్॥ ౩౦౮॥

యో వరుణస్య రజ్జునిర్బన్ధయితుమిష్టః స యథా తేనావిశఙ్కితః ఏవ లక్ష్యతే। తథా పాపకారిణోऽవిశఙ్కితానేవ యావన్న పారయన్తే తావచ్చాసయేత్ ॥౩౦౮॥

పరిపూర్ణం యథా చన్ద్రం దృష్ట్వా హృష్యన్తి మానవాః।

తథా ప్రకృతయో యస్మిన్స చాన్ద్రవ్రతికో నృపః॥ ౩౦౯।

యథా పూర్ణేన్దుదర్శనేన మనుష్యా హర్షముత్పాదయన్త్యేవమనాత్యాదయో యస్మిన్దృష్టే తుష్టిముపగచ్ఛన్తి స చన్ద్రాచారచారీ నరేన్ద్రః॥ ౩౦౯॥

ప్రతాపయుక్త తేజస్వీ నిత్యం స్యాత్పాపకర్మసు।

దుష్ప్రసామన్తహింస్రశ్చ తదాగ్నేయం వ్రతం స్మృతమ్॥ ౩౧౦॥

పాపకారిషు సదా దణ్డపాతేన ప్రచణ్డోऽసహనః స్యాత్తథా ప్రతికూలమాత్యహింసనశీలో భవేత్। తదస్యాగ్నిసమ్బన్ధి వ్రతం స్మృతమ్॥ ౩౧॥

యథా సర్వాణి భూతాని ధరా ధారయతే సమమ్।

తథా సర్వాణి భూతాని విభ్రతః పార్థివం వ్రతమ్॥ ౩౨౧ !

యథా పృథివీ సర్వాణ్యుచ్చావచాని స్థావరజఙ్గమాన్యుత్కృష్టాపకృష్టాని సమం కృత్వా ధారయతే తద్వద్విద్వద్ధనికగుణవద్భూతాని తదితరాణి చ దీనానాథాదిసర్వభూతాని రక్షణయనదానాదినా సామాన్యేన ధారయతః పృథివీసమ్బన్ధి వ్రతం భవతి॥ ౩౧౧॥

ఏతైరుపాయైరన్యైశ్చ యుక్తో నిత్యమతన్ద్రితః।
స్తేనాన్రాజా నిగృహ్ణీయాత్స్వరాష్ట్రే పర ఏవ చ॥ ౩౧౨॥

ఏతైరుక్తోపాయైరన్యైశ్చానుక్తైరపి స్వబుద్ధిప్రయుక్తో రాజానలసః సన్ స్వరాష్ట్రే యే చౌరా వసన్తి, యే:చ పరరాష్ట్రే వసన్తస్తద్దేశమాగత్య ముష్యన్తి తానుభయప్రకారాన్నిగృహ్ణీయాత్। "సోఽగ్నిర్భవతి వాయుశ్చ" (మం స్మృ. ౭–౭) ఇత్యాదినా పూర్వసిద్ధవదుక్తమన్న్యాదిరూపత్వమిహ తు తద్గుణయోగేన స్ఫుటీకృతమిత్యపునరుక్తిః।। ౩౧౨।।

పరామప్యాపదం ప్రాప్తో బ్రాహ్మణాన్న ప్రకోపయేత్।
తే హ్యేనం కుపితా హన్యుః సద్యః సవలవాహనమ్॥ ౩౧౩॥

కోషక్షయాదినా ప్రకృష్టామప్యాపదం ప్రాప్తో రాజా బ్రాహ్మణాన్న ప్రకోపయేత్। యస్మాత్తే రుష్టాః సబలవాహనమేనం సద్య ఏవ శాపాభిచారాభ్యాం హన్యుః ॥ ౩౧౩॥

తథాహి —

యైః కృతః సర్వభక్ష్యోఽగ్నిరపేయశ్చ మహౌదధిః।
క్షయీ చాప్యాయితః సోమః కో న నశ్యేత్ప్రకోప్య తాన్। ౩౧౪।

యైర్బ్రాహ్మణైరభిశాపేన సర్వభక్ష్యోఽగ్నిః కృతః, సముద్రశ్చాపేయజలః, చన్ద్రశ్చ పశ్చాత్పూరితస్తాన్కోపయిత్వా కో న నశ్యేత్॥ ౩౧౪॥

కించ —

లోకానన్యాన్సృజేయుర్యే లోకపాలాంశ్చ కోపితాః।
దేవాన్కుర్యురదేవాంశ్చ కః క్షిణ్వంస్తాన్సమృధ్నుయాత్॥ ౩౧౫॥

యే స్వర్గాదిలోకాన్పరానన్యాంశ్చ లోకపాలాన్సృజన్తీతి సమ్భావ్యతే। దేవాంశ్చ శాపేన మానుషాదీన్కుర్వన్తి తాన్పీడయన్ కః సమృద్ధిం ప్రాప్నుయాత్॥ ౩౧౫॥

అపి చ —

యానుపాశ్రిత్య నిష్ఠన్తి లోకా దేవాశ్చ సర్వదా।
బ్రహ్మ చైవ ధనం యేషాం కో హింస్యాత్తాఞ్జిజీవిషుః॥ ౩౧౬।।

యాన్బ్రాహ్మణాన్ యజనయాజనకర్తృకానాశ్రిత్య "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః" (మం సమృం 3-23) ఇతి న్యాయేన పృథివ్యాదిలోకా దేవాశ్చ స్థితిం లభన్తే, వేద ఏవ చ యేషాం ధనమభ్యుదయసాధనతయా యాజనాధ్యాపనాదినా ధనోపాయత్వాచ్చ, తాఞ్జీవితుమిచ్ఛన్ కో హింస్యాత్॥౩౧౬॥

ఏవం తర్హి విద్వాంసం బ్రాహ్మణం సేవేతేత్యత ఆహ —

అవిద్వాంశ్చైవ విద్వాంశ్చ బ్రాహ్మణో దైవతం మహత్।
ప్రణీతశ్చాప్రణీతశ్చ యథాగ్నిర్దైవతం మహత్॥ ౩౧౭॥

యయాఽఽహితోఽనాహితో వాగ్నిమంహతీ దేవతా, ఏవం మూర్ఖో విద్వాంశ్చ బ్రాహ్మణః ప్రకృష్టా దేవతేతి॥ ౩౧౭॥

శ్మశానేష్వపి తేజస్వీ పావకో నైవ దుష్యతి।
హూయమానశ్చ యజ్ఞేజు భూయ ఏవాభివర్ధతే॥ ౩౧౮॥

యథాగ్నిర్మహాతేజాః శ్మశానే శవం దహన్కార్యేఽపి నైవ దుష్టో భవతి కిన్తు పునరపి యజ్ఞేషు హూయమానోఽభివర్ధతే॥ ౩౧౮॥

ఏవం యద్యప్యనిష్టేషు వర్తన్తే సర్వకర్మసు।
సర్వథా బ్రాహ్మణాః పూజ్యాః పరమం దైవతం హి తత్॥ ౩౧౯॥

ఏవం కుత్సితకర్మస్వపి సర్వేషు యద్యపి బ్రాహ్మణాః ప్రవర్తన్తే తథాపి సర్వప్రకారేణ పూజ్యాః। యస్మాత్ ప్రకృష్టం తద్ దైవతమ్। స్తుత్యర్థత్వాచ్చాస్య యతాశ్రుతార్థవిరోధః శఙ్కనీయః॥ ౩౧౯॥

క్షత్రస్యాతిప్రవృద్ధస్య బ్రాహ్మణాన్ప్రతి సర్వశః।
బ్రహ్మైవ సన్నియన్తృ స్యాత్క్షత్రం హి బ్రహ్మసంభవమ్॥ ౩౨౦॥

క్షత్రియస్య బ్రాహ్మణాన్ప్రతి సర్వథా పీడానువృత్తస్య బ్రాహ్మణా ఏవ శాపాభిచారాదినా సమ్యఙ్నియన్తారః। యస్మాత్క్షత్రియో బ్రాహ్మణాతసమ్భూతః, బ్రాహ్మణర్బాహుప్రసూతత్వాత్॥ ౩౨౦॥

తథా చ —

అద్భ్యోఽగ్నిర్బ్రహ్మతః క్షత్రమశ్మనో లోహముత్థితమ్।
తేషాం సర్వత్రగం తేజః స్వాసు యోనిషు శామ్యతి॥ ౩౨౧॥

జలబ్రాహ్మణపాషాణేభ్యోఽగ్నిక్షత్రియశస్త్రాణిజాతాని తేషాం సమ్బన్ధి తేజః సర్వత్ర దహనాభిభవచ్ఛేదనార్థకం కార్యం కరోతి। స్వకారణేషు జలబ్రాహ్మణపాషాణాఖ్యేషు దహనాభిభవచ్ఛేదనాత్మకకార్యం న కరోతి।। ౩౨౧॥

నాబ్రహ్మ క్షేత్రమృధ్నోతి నాక్షత్రం బ్రహ్మ వర్ధతే।

బ్రహ్మ క్షత్రం చ సంపృక్తమిహ చాముత్ర వర్ధతే॥౩౨౨॥

బ్రాహ్మణరహితక్షత్రియో వృద్ధిం న యాతి, శాన్తికపౌష్టికవ్యవహారేక్షణాదిధర్మవిరహాత్। ఏవం క్షత్రియరహితోఽపి బ్రాహ్మణో నవర్ధతే, రక్షాం వినా యాగాదికర్మానిష్పత్తేః। కిన్తు బ్రాహ్మణః క్షాత్రయశ్చ పరస్పరసమ్బద్ధ ఏవేహ లోకే పరలోకే చ ధర్మార్థకామమోక్షావాప్త్యా వృద్ధిమేతి। దణ్డకరణే చేయం బ్రాహ్మణస్తుతిర్బ్రాహ్మణానామపరాధినామపి లఘుదణ్డప్రయోగనియమార్థా॥ ౩౨౨॥

యదా తు విశిష్టదర్శనేనాచికిత్స్యవ్యాధినా వాసమ్నమృత్యుర్భవతి తదా —

దత్త్వా ధనం తు విప్రేభ్యః సర్వదణ్డసముత్థితమ్।

పుత్రే రాజ్యం సమాసృజ్య కుర్వీత ప్రాయణం రణే॥ ౩౨౩॥

మహాపాతక్రినవ్యతిరిక్తవినియుక్తావశిష్టసర్వదణ్డధనం బ్రాహ్మణేభ్యో దత్త్వా, పుత్రే రాజ్యం సమర్ప్యాసన్నమృత్యుః ఫలాతిశయప్రాప్తయే సంగ్రామే ప్రాణత్యాగం కుర్యాత్ । సంగ్రామాసమ్భవే త్వనశనాదినాపి॥ ౩౨౩॥

ఏవం చరన్ సదా యుక్తో రాజధర్మేషు పార్థివః।

హితేషు చైవ లోకస్య సర్వాన్భృత్యానియోజరేత్॥ ౩౨౪॥

ఏవమధ్యాయత్రయోక్తరాజధర్మేషు వ్యవహార్యమాణో రాజా సర్వదా యత్నవాన్ప్రజాహితేషు సర్వాన్భృత్యాన్వినియోజయేత్॥ ౩౨౪॥

ఏషోఽఖిలః కర్మవిధిరుక్తో రాజ్ఞః సనాతనః।

ఇమం కర్మవిధిం విద్యాత్క్రమశో వైశ్యశూద్రయోః॥ ౩౨౫॥

ఏతద్రాజ్ఞః కర్మానుష్ఠానం పారంపర్యాగతతయా నిత్యం సమగ్రముక్తమ్। ఇదానీం వైశ్యశూద్రక్రమేణ వక్ష్యమాణమిదం కర్మానుష్ఠానం జానీయాత్॥ ౩౨౫॥

వైశ్యస్తు కృతసంస్కారః కృత్వా దారపరిగ్రహమ్।

వార్తాయాం నిత్యయుక్తః స్యాత్పశూనాం చైవ రక్షణే॥ ౩౨౬॥

వైశ్యః కృతోపనయనపర్యన్తసంస్కారో వివాహాదికం కృత్వా జీవికాయాం వక్ష్యమాణాయాం కృష్యాదికార్యార్థం పశుపాలనే చ సదా సమాయుక్తః స్యాత్। పశురక్షణస్య వార్తాత్వేఽపి ప్రాధాన్యఖ్యాపనార్థం పృథగ్విధానమ్। తథా చోత్తరశ్లోకాభ్యాం ప్రాధాన్యం దర్శయతి।। ౩౨౬॥

ప్రజాపతిర్హి వైశ్యాయ సృష్ట్వా పరిదదే పశూన్।

బ్రాహ్మణాయ చ రాజ్ఞే చ సర్వాః పరిదదే ప్రజాః॥ ౩౨౭॥

యస్మాద్ బ్రహ్మా పశూన్సృష్ట్వా రక్షణార్థం వైశ్యాయ దత్తవానతో వైశ్యేన రక్షణీయాః పశవ ఇతి పూర్వానువాదః। ప్రజాశ్చ సర్వాః సృష్ట్వా బ్రాహ్మణాయ రాజ్ఞే చ రక్షణార్థం దత్తవానితి ప్రసఙ్గాదేతదుక్తమ్॥ ౩౨౭॥

న చ వైశ్యస్య కామః స్యాన్న రక్షేయం పశూనితి।

వైశ్యే చేచ్ఛతి నాన్యేన రక్షితవ్యాః కథంచన॥ ౩౨౮॥

పశురక్షణం న కరోమీతి వైశ్యేనేచ్ఛా న కార్యా। అతః కృష్యాదివృత్తిసమ్భవేఽపి వైశ్యేన పశురక్షణమవశ్యం కరణీయమ్। వైశ్యే చ పశురక్షణం కుర్వత్యన్యః పశురక్షణం న కారయితవ్యః॥ ౩౨౭॥

కించ-

మణిముక్తాప్రవాలానాం లోహానాం తాన్తవస్య చ।

గన్ధానాం చ రసానాం చ విద్యాదర్ఘబలాబలమ్॥ ౩౨౯॥

మణిముక్తావిద్రుమలోహవస్త్రాణాం, గన్ధానాం కర్పూరాదీనాం, రసానా లవణాదీనాముత్తమమధ్యనానాం దేశకాలాపేక్షయా ముల్యోత్కర్షాపకర్ష వైశ్యో జానీయాత్॥ ౩౨౯॥

బీజానాముప్తివిచ్చ స్యాత్క్షేత్రదోషగుణస్య చ।

మానయోగం చ జానీయాత్తులాయోగాంశ్చ సర్వశః॥ ౩౩౦॥

బీజానాం సర్వేషాం వపనవిధిజ్ఞః స్యాత్। ఇదం బీజమస్మిన్కాలే తత్ర సంహతం చోప్తం ప్రరోహత్యస్మిన్నేత్యేవం తథైదలూపరమిదం సస్యప్రదమిత్యాది క్షేత్రదోషగుణజ్ఞశ్చ స్యాత్। మానాపాయాంశ్చ ప్రస్యద్రోణాదీన్ తులోపాయాంశ్చ సర్వాన్ తత్త్వతో జానీయాత్। యథాఽన్యో న వఞ్చయతి॥ ౩౩॥

సారాసారం చ భాణ్డానాం దేశానాం చ గుణాగుణాన్।

లాభాలాభం చ పణ్యానాం పశూనాం పరివర్ధనమ్॥ ౩౩౧॥

ఇదముత్కృష్టమేతదపకృష్టమిత్యేకజాతీనామపి ద్రవ్యాణాం విశేషం జానీయాత్తథా దేశానాం ప్రాక్పశ్చిమాదీనాం క్వ కిమల్పమూల్యం కిం బహుమూల్యం చేత్యాది దేశగుణదోషా బుధ్యేత। విక్రయద్రవ్యాణాం చేయతా

కాలేన ఇయానపచయ ఉపచయో వేతి విద్యాత్। తథాఽస్మిన్ దేశే కాలేఽనేన చ తృణోదకయవాదినా పశవో వర్ధన్తేఽనేన క్షీయన్త ఇత్యేతదపి జానీయాత్॥ ౩౩౧॥

భృత్యానాం చ భృతిం విద్యాద్భాషాశ్చ వివిధా నృణామ్।
ద్రవ్యాణాం స్థానయోగాంశ్చ క్రయవిక్రయమేవ చ॥ ౩౩౨॥

గోపాలమహిషపాలానామితీదమస్య దేయమితి దేశకాలకర్మానురూపం వేతనం జానీయాత్। గౌడదాక్షిణాత్యాదీనాం చ మనుష్యాణాం నానాప్రకారా భాషా విక్రయాద్యర్థం విద్యాత్తథేదం ద్రవ్యమేవం స్థాప్యతేఽనేన చ సంయుక్తం చిరం తిష్ఠతోతి బుధ్యేత, తథేదం ద్రవ్యమస్మిన్దేశే కాలే చేయతా విక్రీయత ఇత్యేతదపి జానీయాత్॥ ౩౩౨॥

ధర్మేణ చ ద్రవ్యవృద్ధావాతిష్ఠేద్యత్నత్వముత్తమమ్।
దద్యాచ్చ సర్వభూతానామన్నమేవ ప్రయత్నతః॥ ౩౩౩॥

ధర్మేణ విక్రయాదినోక్తప్రకారేణ ధనవృద్ధౌ ప్రకృష్టం యత్నం కుర్యాత్। హిరణ్యాదిదానమపేక్ష్యాన్నమేవ ప్రాణిభ్యో విశేషేణ దద్యాత్ ॥ ౩౩౩॥

విప్రాణాం వేదవిదుషాం గృహస్థానాం యశస్వినామ్।
శుశ్రూషైవ తు శుద్రస్య ధర్మో నైశ్రేయసః పరః॥ ౩౩౪॥

శూద్రస్య పునవందవిదాం గృహస్థానాం స్వధర్మానుష్ఠానేన యశోయుక్తానాం బ్రాహ్మణానాం యా పరిచర్యా సైవ ప్రకృష్టస్వర్గాదిశ్రేయోహేతుర్ధర్మః॥ ౩౩౪॥

శుచిరుత్కృష్టశుశ్రూషుర్మృదువాగనహం కృతః।
బ్రాహ్మణాద్యాశ్రయో నిత్యముత్కృష్టాం జాతిమశ్నుతే॥ ౩౩౫॥

బాహ్యాభ్యన్తరశౌచోపేతః, స్వజాత్యపేక్షయోత్కృష్టద్విజాతిపరిచరణశీలః, అపరుషభాషీ, నిరహఙ్కారః, ప్రాధాన్యేన బ్రాహ్మణాశ్రయస్తదభావే క్షత్రియవైశ్యాశ్రయోఽపి స్వజాతిత ఉత్కృష్టాం జాతి ప్రాప్నోతి ॥ ౩౩౫ ॥

ఏషోఽనాపది వర్ణానాముక్తః కర్మవిధిః శుభః।

ఆపద్యపి 'హ యస్తేషాం క్రమశస్తన్నిబోధత ॥ ౩౩౬ ॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

ఏష వర్ణానామనాపది చతుర్ణామపి కర్మవిధిర్ధర్మ ఉక్తః, ఆపద్యపి యస్తేషాం ధర్మః తం సఙ్కీర్ణశ్రవణాదూర్ధ్వం చ క్రమేణ శృణుత ॥ ౩౩౬ ॥ క్షేం శ్లోం ॥ ౬ ॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టవిరచితాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం నవమోఽధ్యాయః ॥ ౯ ॥

అథ దశమోఽధ్యాయః।

అధీయీరంస్త్రయో వర్ణాః స్వకర్మస్థా ద్విజాతయః।

ప్రబ్రూయాద్ బ్రాహ్మణస్త్వేషాం నేతరావితి నిశ్చయః ॥ ౧ ॥

వైశ్యశూద్రధర్మానన్తరం "సఙ్కీర్ణానాం చ సమ్భవమ్" (మం స్మృం ౧-౧౧౬) ఇతి ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్తస్మిన్వాచ్యే వర్ణేభ్య ఏవ సఙ్కీర్ణానాముత్పత్తేః వర్ణానువాదార్థం త్రైవర్ణికస్య ప్రధానధర్మమధ్యయనం బ్రాహ్మణస్య చాధ్యాపనమనువదతి। బ్రాహ్మణాదయస్త్రయో వర్ణా అధ్యయనానుభూతస్వకర్మానుష్ఠాతారో వేదంం పఠేయుః। ఏషాం పునర్మధ్యే బ్రాహ్మణ ఏవాధ్యాపనం కుర్యాన్న క్షత్రియవైశ్యావిత్యయం నిశ్చయః। ప్రబ్రూయాద్ బ్రాహ్మణస్త్వేషామిత్యనేనైవ క్షత్రియవైశ్యయోరధ్యాపననిషేధసిద్ధౌ నేతరావితి పునర్నిషేధవచనం ప్రాయశ్చిచగౌరవార్థమ్ ॥ ౧ ॥

కించ —

సర్వేషాం బ్రాహ్మణో విద్యాద్వృత్త్యుపాయాన్ యథావిధి।
ప్రబ్రూయాదితరేభ్యశ్చ స్వయం చైవ తథా భవేత్। ౨॥

సర్వేషాం వర్ణానాం జీవనోపాయం యథాశాస్త్రం బ్రాహ్మణో జానీమాతేభ్యశ్వోపదిశేత్స్వయం చ యథోక్తవన్నియమమనుతిష్ఠేత్॥ ౨॥

అత్రానువాదః —

వైశేష్యాత్ప్రకృతిశ్రైష్ఠ్యాన్నియమస్య చ ధారణా।
సంస్కారస్య విశేషాఇ్చ వర్ణానాం బ్రాహ్మణః ప్రభుః॥ ౩॥

జాత్యుత్కర్షాత్ ప్రకృతిః కారణం హిరణ్యగర్భోత్తమాఙ్గరూపకారణోత్కర్షాత్, నియమ్యతేఽనేనేతి నియమో వేదస్తస్యాధ్యయనాధ్యాపనవ్యాఖ్యానాదియుక్తసాతిశయవేదధారణాత్। అత ఏవ "బ్రహ్మణశ్చైవ ధారణాత్" (మం స్మృం ౧-౯౩) ఇతి సాతిశయవేదధారణేనైవ బ్రాహ్మణోత్కర్ష ఉక్తః। గోవిన్దరాజస్తు స్నాతకవ్రతానాం ధారణాదితి వ్యాఖ్యాతవాన్। తన్న, క్షత్రియాదిసాధారణ్యాత్। సంస్కారస్యోపనయనాఖ్యస్య క్షత్రియాద్యపేక్షయా ప్రాధాన్యవిధానే విశేషాద్వర్ణానామధ్యాపనవృత్త్యుపదేశయోర్బ్రాహ్మణ ఏవేశ్వరః॥ ౩॥

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వైశ్యస్త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః।
చతుర్థం ఏకజాతిస్తు శూద్రో నాస్తి తు పఞ్చమః॥॥

బ్రాహ్మణాదయస్త్రయో వర్ణా ద్విజాః, తేషాముపనయనవిధానాత్। శూద్రః పునశ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః, ఉపనయనాభావాత్ । పఞ్చమః పునర్వర్ణో నాస్తి। సంకీర్ణజాతీనాం త్వశ్చతరవన్మాతాపితృవాతివ్యతిరిక్తజాత్యన్తరత్వాన్న వర్ణత్వమ్। అయం చ జాత్యన్తరోపదేశః శాస్త్రే సంవ్యవహరణాథః॥ ౪॥

సర్వవర్ణేషు తుల్యాసు పత్నీష్వక్షతయోనిషు।

ఆనులోమ్యేన సమ్భూతా జాత్యా జ్ఞేయాస్త ఏవ తే॥ ౫॥

బ్రాహ్మణాదిషు వర్ణేషు చతుర్ష్వపి, సమానజాతీయాసు యథాశాస్త్రం పరిణీతాస్వక్షతయోనిష్వానులోమ్యేన బ్రాహ్మణేన బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియేణ క్షత్రియాయామిత్యనేనానుక్రమేణ యే జాతాస్తే మాతాపిత్రీర్జాత్యా యుక్తాస్తజ్జాతీయా ఏవ జ్ఞాతవ్యాః। ఆనులోమ్యగ్రహణం చాత్ర మన్వోరయుక్తముత్తరశ్లోక ఉపయోక్ష్యతే। గవాశ్వాదివదవయవసన్నివేశస్య బ్రాహ్మణజాత్యభివ్యఞ్జకాభావాదేతద్ బ్రాహ్మణాదిలక్షణముక్తమ్। అత్ర చ పత్నీగ్రహణాదన్యపత్నీజనితానాం న బ్రాహ్మణాదిజాతిత్వమ్।

తథా చ దేవల: —

"ద్వితీయేన తు యః పిత్రా సవర్ణాయాం ప్రజాయతే।

అవవాట ఇతి ఖ్యాతః శూద్రధర్మా స జాతితః॥

వ్రతహీనా న సంస్కార్యాః స్వతన్త్రాస్వపి యే సుతాః।

ఉత్పాదితాః సవర్ణేన వ్రాత్యా ఇవ బహిష్కృతాః॥"

వ్యాసః—

"యే తు జాతా: సమానాసు సంస్కార్యాః స్యురతోఽన్యథా ।"

యాజ్ఞవల్క్యోఽపి —

"సవర్ణేభ్యః సవర్ణాసు జాయన్తే హి సజాతయః" (యాం స్మృం ౧-౯౦)

ఇత్యభిధాయ "విన్నా స్వేష విధిః స్మృతః" (యాం స్మృం ౧౦-౯౨) ఇతి బ్రువాణః ప్రత్యుత్పాదితస్యైవ బ్రాహ్మణాదిజాతిత్వం నిశ్చికాయ॥౫॥

స్త్రీష్వనన్తరజాతాసు ద్విజైరుత్పాదితాన్సుతాన్।
సదృశానేవ తానాహుర్మాతృదోషవిగర్హితాన్॥ ౬॥

ఆనులోమ్యేనావ్యవహితవర్ణజాతీయాసు భార్యాసు ద్విజాతిభిర్యే ఉత్పాదితాః పుత్రాః, యథా బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయాం, క్షత్రియేణ వైశ్యాయాం, వైశ్యేన శూద్రాయాం తాన్మాతుర్హీనజాతీయత్వదాషాద్గర్హితాన్పితృసదృశాన్న తు పితృసజాతీయాన్మన్వాదయ ఆహుః। పితృసదృశగ్రహణాన్మాతృజాతేరుత్కృష్టాః పితృజాతితో నికృష్టా జ్ఞేయాః। ఏతేషాం చ నామాని మూర్ధావసిక్తమాహిష్యకరణాఖ్యాని యాజ్ఞవల్క్యాదిభిరుక్తాని, వృత్తయశ్చైషాముశనసోక్తా:-"హస్త్యశ్వరథశిక్షా అస్త్రధారణం చ మూర్ధావసిక్తానాం నృత్యగీతనక్షత్రజీవనం సస్యరక్షా చ మాహిష్యాణాం, ద్విజాతిశుశ్రూషా ధనధాన్యాధ్యక్షతా రాజసేవా దుర్గాన్తఃపురరక్షా చ పారశవోగ్రకరణానామ్" ఇతి॥ ౬॥

అనన్తరాసు జాతానాం విధిరేష సనాతనః।
ద్వ్యేకాన్తరాసు జాతానాం ధర్మ్యం విద్యాదిమం విధిమ్॥ ౭॥

ఏష పారమ్పర్యాగతతయా నిత్యో విధిరనన్తరజాతిభార్యోత్పన్నానాముక్తః। ఏకేన ద్వాభ్యాం చ వర్ణాభ్యాం వ్యవహితాసూత్పన్నానాం యథా బ్రాహ్మణేన వైశ్యాయాం క్షత్రియేణ శూద్రాయాం బ్రాహ్మణేన శూద్రాయామిమవక్ష్యమాణం ధర్మాదనపేతం విధిం జానీయాత్॥ ౭॥

బ్రాహ్మణాద్వైశ్యకన్యాయాసమ్బష్ఠో నామ జాయతే।

నిషాదః శూద్రకన్యాయాం యః పారశవ ఉచ్యతే॥ ౮॥

కన్యాగ్రహణాదత్రోఢాయామిత్యధ్యాహార్యమ్, “విప్రాస్వేష విధిః స్మృతః” (యాం స్మృం ౧-౯౨) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన స్ఫుటోకృతత్వాచ్చ। బ్రాహ్మణాద్వైశ్యకన్యాయామూఢాయామమ్బష్ఠాఖ్యో జాయతే। శూద్రకన్యాయామూఢాయాం నిషాద ఉత్పద్యతే। యః సంజ్ఞాన్తరేణ పారశవశోచ్యతే॥ ౮॥

క్షత్రియాచ్ఛూద్రకన్యాయాం క్రూరాచారవిహారవాన్।

క్షత్రశూద్రవపుర్జన్తురుగ్రో నామ ప్రజాయతే॥ ౯॥

క్షత్రియాచ్ఛూద్రకన్యాయాముఢాయాం క్రూరచేష్టః క్రూరకర్మరతిశ్చ క్షత్రశూద్రస్వభావ ఉగ్రాఖ్యః పుత్రోజాయతే॥ ౯॥

విప్రస్య త్రిషు వర్ణేషు నృపతేర్వర్ణయోర్ద్వయోః।

వైశ్యస్య వర్ణే చైకస్మిన్షడేతేఽపసదాః స్మృతాః॥ ౧౦॥

బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియాదిత్రయస్త్రీషు, క్షత్రియస్య వైశ్యాదివర్ణాద్వయోః స్త్రియోః వైశ్యస్య చ శూద్రాయాం, వర్ణత్రయాణామేతే షట్ పుత్రాః సవర్ణపుత్రకార్యాపేక్షయాపసదా అవసన్నా నికృష్టాః స్యుః ॥ ౧౦॥

ఏవమనులోమానుక్త్వా ప్రతిలోమానాహ —

క్షత్రియాద్విప్రకన్యాయాం సూతో భవతి జాతితః।

వైశ్యాన్మాగధవైదేహౌ రాజవిప్రాఙ్గనాసుతౌ॥ ౧౧॥

అత్ర వివాహాసమ్భవాత్కన్యాగ్రహణం స్త్రీమాత్రప్రదర్శనార్థమ్। అన్యైవ శ్లోకే రాజవిప్రాఙ్గనాసుతావితి బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాజ్జాత్యా సూతనామా సంజాయతే। వైశ్యాద్యథాక్రమం క్షత్రియాబ్రాహ్మణ్యోర్మాగధవైదేహాఖ్యౌ పుత్రౌ భవతః। ఏషాం చ వృత్తయో మనునైవాభిధాస్యన్తే॥ ౧౧॥

శూద్రాదాయోగవః క్షత్తా చణ్డాలశ్చాధమో నృణామ్।

వైశ్యరాజన్యవిప్రాసు జాయన్తే వర్ణసంకరాః॥ ౧౨॥

శూద్రాద్వైశ్యాక్షత్రియాబ్రాహ్మణీషు క్రమేణాయోగవః క్షత్తా నృణామధమశ్చణ్డాలశ్చ వర్ణానాం సంకరో యేషు జనయితవ్యేషు తే వర్ణసంకరా జాయన్తే॥ ౧౨॥

ఏకాన్తరే త్వానులోమ్యాదమ్బష్ఠోగ్రౌ యథా స్మృతౌ।

క్షత్తృవైదేహకౌ తద్వత్ప్రాతిలోమ్యేఽపి జన్మని॥ ౧౩॥

ఏకాన్తరేఽపి వర్ణే బ్రాహ్మణాద్వైశ్యకన్యాయామమ్బష్ఠః, క్షత్రియాచ్ఛూద్రకన్యాయాముగ్రః ఏతావానులో-

మ్యేన యథా స్పర్శాద్యర్హౌ తద్వదేకాన్తరే ప్రతిలోమజననేఽపిశూద్రాత్క్షత్రియాయాం క్షత్తా, వైశ్యాద్ బ్రాహ్మణ్యాం వదేహః, ఏతావపి స్పర్శాదియోగ్యౌ విజ్ఞేయౌ । ఏకాన్తరోత్పన్నయోః స్పర్శాద్యనుజ్ఞానదనన్తరోత్పన్నానాం సూతమాగధాయోగవానాం స్పర్శాదియోగ్యత్వం సిద్ధం భవతి । అతశ్చణ్డాల ఏవైకః ప్రతిలోమతః స్పర్శాదౌ నిరస్యతే ॥ ౧౩ ॥

పుత్రా యేఽనన్తరస్త్రీజాః క్రమేణోక్తా ద్విజన్మనామ్ ।

తాననన్తరనామ్నస్తు మాతృదోషాత్మచక్షతే ॥ ౧౪ ॥

మాతుర్దోషాదితి హేతూపన్యాసదనన్తరగ్రహణమనన్తరవచ్చైకాన్తరన్తరద్యన్తర ప్రదర్శనార్థమ్ | యే ద్విజాతీనామనన్తరైకాన్తరద్వ్యయన్తరజాతిస్త్రీష్వానులోమ్యేనోత్పన్నాః పూర్వముక్తాః పుత్రాస్తాన్హోనజాతిమాతృదోషాన్మాతృజాతివ్యపదేశ్యానాచక్షతే I మాతాపితృవ్యతిరిక్తసఙ్కీర్ణజాతిత్వేఽప్యేషాం మాతృజాతివ్యపదేశకథనం మాతృజాతిసంస్కారాదిధర్మప్రాప్త్యర్థమ్ ॥ ౧౪ ॥

బ్రాహ్మణాదుగ్రకన్యాయామావృతో నామ జాయతే I

ఆభీరోఽమ్బష్ఠకన్యాయామాయోగవ్యాం తు ధిగ్వణః ॥ ౧౫ ॥

క్షత్రియేణ శూద్రాయాముత్పన్నోగ్రా, ఉగ్రా చాసౌ కన్యా చేత్యుగ్రకన్యా తస్యాం బ్రాహ్మణాదావృతనామాజాయతే I బ్రాహ్మణేన వైశ్యాయాముత్పన్నాఽమ్బష్ఠా తస్యాం బ్రాహ్మణాదాభోరాఖ్యా జాయతే I శూద్రేణ వైశ్యాయాముత్పన్నా ఆయోగవీ తస్యాం బ్రాహ్మణాద్విగ్వణో జాయతే ॥ ౧౫ ॥

ఆయోగవశ్చ క్షత్తా చ చణ్డాలశ్చాధర్మో నృణామ్ I

ప్రాతిలోమ్యేన జాయన్తే శుద్రాదపసదాస్త్రయః | ౧౬ ॥

ఆయోగవః క్షత్తా చణ్డాలశ్చ మనుష్యాణామధమా ఇత్యేతే త్రయా వ్యుత్క్రమేణ వైశ్యాక్షత్రియాబ్రాహ్మణీషు పుత్రకార్యాదపగతాస్త్రయః శూద్రా జాయన్తే I పుత్ర కార్యాక్షమత్వప్రతిపాదనార్థముక్తానామప్యేషాం పునర్వచనమ్ I ఏవముత్తరశ్లోకోక్తానామపి ॥ ౧౬ ॥

వైశ్యాన్మాగధవైదేహౌ క్షత్రియాత్సూత ఏవ తు I

ప్రతీపమేతే జాయన్తే పరేఽప్యపసదాస్త్రయః ॥ ౧౭ ॥

క్షత్రియాబ్రాహ్మణ్యోర్మాగధవైదేహం, క్షత్రియాద్ బ్రాహ్మణ్యాం సూత ఇత్యేవం ప్రాతిలోమ్యేనాపరేఽపి త్రయః పుత్రకార్యాదపసదా జాయన్తే ॥ ౧౭ ॥

జాతో నిషాదాచ్ఛూద్రాయాం జాత్యా భవతి పుక్కసః ।

శూద్రాజాతో నిషాద్యాం తు స వై కుక్కుటకః స్మృతః ॥ ౧౮ ॥

నిషాదాచ్ఛూద్రాయాం జాతో జాత్యా పుక్కసో భవతి । నిషాద్యాం పునః శూద్రాద్యో జాతః స కుక్కుటకనామా స్మృతః ॥ ౧౮ ॥

క్షత్తుర్జాతస్తథోగ్రాయాం శ్వపాక ఇతి కీర్త్యతే ।

వైదేహకేన త్వమ్బష్ఠ్యాముత్పన్నో వేణ ఉచ్యతే ॥ ॥ ౧౯ ॥

శూద్రేణ క్షత్రియాయాం జాతః క్షత్తా, క్షత్రియేణ శూద్రాయాం జాతా ఉగ్రా, తేన తస్యాం జాతః శ్వపాక ఇత్యుచ్యతే । వైదేహకేనామ్బష్ఠ్యాం బ్రాహ్మణేన వైశ్యాజాతాయాం వేణ ఇతి కథ్యతే ॥ ౧౯

ద్విజాతయః సవర్ణాసు జనయన్త్యవ్రతాంస్తు యాన్ ।

తాన్సావిత్రీపరిభ్రష్టాన్వ్రాత్యానితి వినిర్దిశేత్ ॥ ౨౦ ॥

ద్విజాతయః సవర్ణాసు స్త్రీషు యాన్పుత్రానుత్పాదయన్తే తే చేదుపనయనాఖ్యవ్రతహీనా భవన్తి తదా తాతానకృతోపనయనాన్వ్రాత్యేత్యనయా సంజ్ఞయా వ్యపదిశేత్ । "అత ఊర్ధ్వం త్రయోఽప్యేతే" (మం స్మృ ౩౯) ఇత్యుక్తమపి వ్రాత్యలక్షణం ప్రతిలోమజపుత్రవదస్యాప్యుపకారాక్షమపుత్రత్వప్రదర్శనార్థమస్మిన్సంకీర్ణప్రకరణేఽనూదిమ్ ॥ ౨౦ ॥

వ్రాత్యాత్తు జాయతే విప్రాత్పాపాత్మా భూర్జకణ్టకః।

ఆవన్త్యవాటధానౌ చ పుష్పధః శైఖ ఏవ చ॥ ౨౧॥

వ్రాత్యాద్ బ్రాహ్మణాత్ 'సవర్ణాసు" (మం స్మృం ౧౦-౨౦) ఇత్యనువృత్తేర్బ్రాహ్మణ్యం పాపస్వభావో భూర్జకణ్టకో జాయతే। తథా ఆవన్త్యవాటధానపుష్పధశైఖా జాయన్తే। ఏకస్య చైతాని దేశభేదప్రసిద్ధాని నామాని॥ ౨౧॥

భల్లో మల్లశ్చ రాజన్యాద్వ్రాత్యాన్నిచ్ఛివిరేవ చ।

నటశ్చ కరణశ్చైవ ఖసో ద్రవిడం ఏవ చ॥ ౨౨॥

క్షత్రియాద్ వ్రాత్యాత్సవర్ణాయాం ఝల్లమల్లనిచ్ఛివినటకరణఖసద్రవిడాఖ్యా జాయన్తే। ఏతాన్యప్యేకస్యైవ నామాని॥ ౨౨॥

వైశ్యాత్తు జాయతే వ్రాత్యాత్సుధన్వాచార్య ఏవ చ।

కారుషశ్చ విజన్మా చ మైత్రః సాత్వత ఏవ చ॥ ౨౩॥

వైశ్యాత్పునస్యాత్సవర్ణాయాం సుధన్వాచార్యకారుషవిజన్మమైత్రసాత్వతాఖ్యా జాయన్తే। ఏకస్య చైతాన్యపి నామాని॥ ౨౩॥

వ్యభిచారేణ వర్ణానామవేద్యావేదనేన చ।

స్వకర్మణాం చ త్యాగేన జాయన్తే వర్ణసంకరాః॥ ౨౪॥

బ్రాహ్మణాదివర్ణానామన్యాన్యస్త్రీగమనేన, సగోత్రాదివివాహేన, ఉపనయనరూపప్రస్తకర్మత్యాగేన వర్ణసంకరో నామ జాయతే। అతో యుక్తమస్మిన్ప్రకరణే వ్రాత్యానామభిధానమ్॥ ౨౪॥

సఙ్కీర్ణయోనయా యే తు ప్రతిలోమానులోమజాః।

అన్యోన్యవ్య తషక్తాశ్చ తాన్ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః॥ ౨౫॥

యే సంకీర్ణయోనయః ప్రతిలోమైరనులోమైశ్చ పరస్పరసమ్బన్ధాజ్జాయన్తే తాన్విశేషేణ వక్ష్యామి॥౨౫॥

సూతో వైదేహ కశ్చైవ చణ్డాలశ్చ నరాధమః।

మాగధః క్షత్రజాతిశ్చ తథాఽయోగవ ఏవ చ॥ ౨౬॥

ఏతే షటుక్తలక్షణాః సూతాదయ ఉత్తరార్థమనూద్యన్తే॥ ౨౬॥

ఏతే షట్ సదృశాన్వర్ణాఞ్జనయన్తి స్వయోనిషు।

మాతృజాత్యాం ప్రసూయన్తే ప్రవరాసు చ యోనిషు॥ ౨౭॥

ఏతే పూర్వోక్తాః షట్ ప్రతిలోమజాః స్వయోనిషు సుతోత్పత్తిం కుర్వన్తి। యథా శుద్రేణ వైశ్యాయాం జాత ఆయోగవః, ఆయోగవ్యామేవ। మాతృజాతౌ, వైశ్యాయాం, ప్రవరాసు క్షత్రియాబ్రాహ్మణీయోనిషు, చకారదపకృష్టాయామపి శూద్రజాతౌ, సర్వత్ర సదృశాన్వర్ణాఞ్జనయన్తి। సదృశత్వం చ న పిత్రపేక్షయా కిన్తు మాతృజాత్యాదిషు చాతుర్వర్ణ్యస్త్రీష్వేవ పితృతోఽధికగర్హితపుత్రోత్పత్తేర్వక్ష్యమాణత్వాత్ తత్సదృశాన్పితృతోఽధికగర్హితాన్, స్వజాతావపి జనయన్తీత్యేతావదేవాప్రాప్తత్వాదనేన విధీయతే। కిన్తు జఘన్యవర్ణనోత్తమవర్ణస్త్రీషు జనితత్వాత్క్రియాదుష్టా ఆయోగవాద్యాః ప్రతిలోమజాః క్రియాదుష్టాభ్యాం మాతాపితృభ్యాం తుల్యాభ్యామపి జనితే ఆయోగవాదిపుత్రే బ్రహ్మహన్తనన్తరజనితో బ్రహ్మహన్తృమాతాపితృజనితవదధికదుష్ట ఏవ న్యాయ్యః। శుద్ధబ్రాహ్మణాదిజాతీయేన శుద్ధబ్రాహ్మణ్యాదిసజాతీయాయాం జనితః పితృతుల్యఏవోచితో నతు క్రియాదుష్టోభయజనితోఽపి॥ ౨౭॥

యథా త్రయాణాం వర్ణానాం ద్వయోరాత్మాస్య జాయతే।

ఆనన్తర్యాత్స్వయోన్యాం తు తథా బాహ్యేష్వపి క్రమాత్॥ ౨౮॥

యథా త్రయాణాం వర్ణానాం క్షత్రియవైశ్యశూద్రాణాం మధ్యాద్ ద్వయోర్వర్ణయోః క్షత్రియవైశ్యయోర్గమనే బ్రాహ్మణస్యానులోమ్యాద్ ద్విజ ఉత్పద్యతే, సజాతీయాయాం చ ద్విజో జాయతే। ఏవం బాహేష్వపి క్షత్రియవైశ్యా-

న్యాం వైశ్యక్షత్రియాభ్యాం క్షత్రియాబాహ్మణ్యోజాంతేషూత్కర్షాపక్రమో భవతి।
శుద్రజాతప్రతిలోమాపేక్షయా ద్విజాద్యుత్పన్నప్రతిలోమప్రాశస్త్యార్థమిదమ్।

(౧) మేధాతిథిస్తు - ద్విజత్వప్రతిపాదకమేతదేషాం వచనముపనార్థమిత్యాహ। తన్న,
"ప్రతిలోమజాస్తు ధర్మహీనాః" ఇతి గౌతమేన సంస్కారనిషేధాత్॥ ౨౮॥

తే చాపి బాహ్యాన్సువహూంస్తతోఽప్యధికదూషితాన్।

పరస్పరస్య దారేషు జనయన్తి విగర్హితాన్॥ ౨౯॥

తే చాయోగవాదయః షట్ పరస్పరజాతీయాసు భార్తాసు
సుబహూనానులోమ్యేఽప్యధికదృష్టాన్సత్రిక్రియాబహిర్భూతాఞ్జనయన్తి। తద్యథా - ఆయోగవః
క్షత్తృజాయామాత్మనో హీనతరం జనయతి, తథా క్షత్తాన్యాయోగవ్యాయోగమాత్మనో
హీనతరముత్పాదయతి। ఏవమన్యేష్వపి ప్రతిలోమేషు ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౨౯॥

యథైవ శూద్రో బ్రాహ్మణ్యాం బాహ్యం జన్తుం ప్రసూయతే।

తథా బాహ్యతరం బాహ్యశ్చాతుర్వర్ణ్యే ప్రసూయతే॥ ౩౦॥

యథా బ్రాహ్మణ్యాం శుద్రోఽపకృష్టం చణ్డాలాఖ్యం ప్రాణినం ప్రసూయతే జనయత్యేవం
బాహ్యశ్చణ్డాలాదిర్వర్ణచతుష్టయే చణ్డాలాదిభ్యోఽప్యకృష్టం పుత్రం ప్రసూయతే॥ ౩౦॥

తదేవ విస్తారయతి —

ప్రతికూలం వర్తమానా బాహ్యా బాహ్యతరాన్పునః।
హీనా హీనాన్ప్రసూయన్తే వర్ణాన్పఞ్చదశైవ తు॥ ౩౧॥

అత్ర (౨) మేధాతిథిగోవిన్దరాజయోర్వ్యాఖ్యానం - చాతుర్వర్ణ్యబాహ్యశ్చణ్డాలక్షత్రాయోగవాః శూద్రప్రభవాస్త్రయశ్చాతుర్వర్ణ్యే గచ్ఛన్త ఆత్మనో హీనతరాన్ పరస్పరాపేక్షచాపకృష్టోత్కృష్టప్రభవత్వాత్పఞ్చదశవర్ణాన్ సంపాదయన్తి। తద్యథా — చణ్డాలః శూద్రాయామాత్మనో హీనతరం వైశ్యాక్షత్రియాబ్రాహ్మణజాతేభ్య ఉత్కృష్టం జనయతి। ఏవం వైశ్యాయాం తతోఽధ్యపసదం, క్షత్రియాబ్రాహ్మణోజాతాదుత్కృష్టం జనయతి।

....

(౧) అస్య బ్రాహ్మణస్య త్రయాణాం వర్ణానామాత్మా జాయతే-ద్వయోవర్ణయోః క్షత్రియవైశ్యయోర్ద్విజత్వం జాయతే, తథా స్వయోనౌ, ఏవం త్రయాణాం వర్ణానాం బ్రాహ్మణో ద్విజాన్ జనయతి। ఏవం బాహ్యేష్వపి ప్రాతిలోమ్యేన వైశ్యశ్చత్రియాన్వాం క్షత్రియబ్రాహ్మణ్యోరాత్మా ద్విజత్వం భవతి। సతి చ ద్విజస్వే ఉపనయనం కర్తవ్యమ్। వక్ష్యతి చ ఏతే షట్ ద్విజధర్మాణః' ఇతి। ఏతావాంస్తు విశేషః- అనులోమతా మాతృజాత్యా। మాతృజాతీయా స్తుతిమాత్రమిదం వక్ష్యామః।

౨) ఏకైకస్య తు వర్ణస్య సఙ్కీర్ణయోనయో భవన్తి। కస్యచిదనులోమాః కస్యచిత్ప్రతిలోమాః కస్యచిదనులోమప్రతిలోమాః। బ్రాహ్మణస్యానులోమాః శూద్రస్య ప్రతిలోమా ఏవ। క్షత్రియవైశ్యయోరనులోమాః ప్రతిలోమాశ్చ। క్షత్రియత్యాద్వానులోమౌ, ఏకః ప్రతిలోమః, వైశ్యస్యైకోఽనులోమో ద్వౌ ప్రతిలోమౌ, ఏవమేతే ద్వాదశానులోనప్రతిలోమాః। ఏతేషామేకైకస్య చతుర్షు గచ్ఛతశ్చత్వారో భేదా భవన్తి। తే చ కేచిద్ధీనా బాహ్యతరాస్తు సర్వ ఏవ। బాహ్యతరత్వం మాతాపితృజాతేర్విప్రకర్షః కర్మభ్యో హీనత్వాత్। తద్దైతదుదాహరణైః స్ఫుటోక్రియతే - ప్రతిలోమాంస్తావద్ గృహీత్వా వక్ష్యామః। ఆయోగవో వైశ్యాయాం శూద్రాజ్జాతః శూద్రాయాం వైశ్యాయాం క్షత్రియాయాం బ్రాహ్మణ్యాం చతురో జనయతి సోఽయమాత్మనా సహ పఞ్చపాఽఽయోగవః। ఏవం క్షతృచణ్డాలా అపి। ఏవం శూద్రాః స్త్రయః పఞ్చకాః పఞ్చదశధా భవన్తి। ఏవం వైశ్యప్రభవో ద్వౌ ప్రతిలోమౌ క్షత్రియాయాం మాగధో, బ్రాహ్మణ్యాం వైదేహకః। శూద్రాయామనులోమస్తత్ర యః శూద్రాయాం జాతః స యదా చాతుర్వర్ణ్యం జనయతి తద్రైవ ఏవ ప్రకారః। స యదా శూద్రాం గచ్ఛతి తదా హీనతరో వర్ణో జాయతే తదపేక్షయా। ఏవం వైశ్యాం గచ్ఛన్ హైనతరం జనయతి। ఏవం క్షత్రియాయాం

బ్రాహ్మణ్యాం చ కేవలశూద్రాజ్జతోఽస్కృష్టా ఏవమిత్యపేక్షావశాద్ధీనాంశ్చాహీనాంశ్చ। ఏవం క్షత్రియే బ్రాహ్మణే చ ద్రష్టవ్యమ్। బ్రాహ్మణస్య త్వయం విశేషోఽనులోమా ఏవ తస్య భవన్తి ఏవం చతుర్వర్ణానాం ప్రత్యేకం పఞ్చదశధా భేదాః షష్టిః సమ్పద్యన్తే ముఖ్యాశ్చత్వారో వర్ణాః సా చతుఃషష్టిర్భవతి। పరస్పరసమ్పర్కాత్తేషామన్యేఽనన్తభేదా భవన్తి। తదుక్తం "తే చాపి బాహ్యం సుబహూన్" ఇతి ప్రతికూలం శాస్త్రవ్యతిక్రమేణ వర్తమానా నిధునోభవన్తి 'హీనాహీనానిత్యేకం పదమ్। అథవా హీనాః సన్తోఽహీనేనాన్ప్రసూయన్తే జనయన్తీత్యర్థః। వర్ణాన్పఞ్చదశైవేతి। నాస్తి తు పఞ్చమ ఇతి పఞ్చమస్య వర్ణాభావాత్పఞ్చదశసు వర్ణత్వముపచారాద్ ద్రష్టవ్యమ్।

౨౦ మం

తతోఽపసదం క్షత్రియాయాం, బ్రాహ్మణీజాతాదుత్కృష్టమ్। తతోఽపి హీనం బ్రాహ్మణ్యాం జనయతి। ఏవం క్షత్తాయోగవావపి చాతుర్వర్ణ్యే చతురశ్చతురో జనయతః। ఇత్యేతే శూద్రప్రభవచణ్డాలక్షత్రాయోగవేభ్యశ్చాతుర్వర్ణ్యేద్వాదశప్రభేదా ఉత్పద్యన్తే। ఆత్మనా చ చణ్డాలక్షత్తాయోగవాస్త్రయ ఇత్యేవం శూద్రప్రభవాః పఞ్చదశ ఉత్పద్యన్తే। ఏవం వైశ్యక్షత్రియబ్రాహ్మణప్రభవాః ప్రత్యేకం పఞ్చదశ సంభవన్తి। ఏవం షష్టిశ్చాతువర్ణ్యేన సహ చతుఃషష్టిప్రభేదా భవన్తి। తే తు పరస్పరగమనేన నానావర్ణాఞ్జనయన్తీతి।

నైతన్మనోహరమ్ పూర్వశ్లోకే షణ్ణాం ప్రతిలోమజానాం ప్రకృతత్వాత్తద్విస్తారకథనస్యాఞ్చాస్య। అత్రాపి లోకే ప్రతికూలం వర్తమానా ఇత్యుపాదానాత్ప్రతిలోమజమాత్రవిషయోఽయం శ్లోకో నానులోమజవిషయః। తథా చ వైశ్యక్షత్రియబ్రాహ్మణప్రభవాశ్చ ప్రత్యేకం పఞ్చదశ సంభవన్త్యేవం షష్టిరితి న సఙ్గచ్ఛతే। నచ సమ్భవాత్రేణైవేయం షష్టిరుక్తా న దుష్టతయా, శూద్రప్రభవాయోగవక్షత్తృచణ్డాలా ఏవ చాతుర్వర్ణ్యంసంతానోపేతాః పఞ్చదశ గ్రాహతా ఇతి వాచ్యమ్, యతో వైశ్యక్షత్రియాభ్యామపి ప్రతిలోమత ఉత్పాదితానాం త్రయాణాం హీనత్వాత్తైరపి చాతుర్వర్ణ్యే జనితానాం గర్హితత్వస్య సమ్భవాత్।

తథా బాహ్యతరం బాహ్యశ్చాతుర్వర్ణ్యే ప్రసూయతే। (మ. స్మృ. ౧౦-30)

ఇతి మనునైవానన్తరం స్ఫుటముక్తత్వాత్। యువాభ్యామపి తథైవ వ్యాఖ్యాతత్వాచ్చాతుర్వర్ణ్యేన సహ చతుఃషష్టిరితి సర్వథైవాప్రకృతమ్। నహి సఙ్కీర్ణప్రకరణే

శుద్ధచాతుర్వర్ణ్యగణనోచితా। కిఞ్చ "వర్ణాన్పఞ్చదశ ప్రసూయన్త" ఇతి శ్రూయమాణద్వాదశజనానుక్తౌ తే చాత్మనా చణ్డాలక్షత్త్రాయోగవాస్త్రయ ఇత్యేవం శూద్రప్రభవాః పఞ్చదశేతి న యుక్తమ్। అపి చాత్మనా సహ పఞ్చదశ సమ్పాదయన్తీతి న సంగచ్ఛతే, అసమ్పాద్యత్వాత్। ఆత్మనః పఞ్చదశ సమ్పద్యన్త ఇతి చ వ్యాఖ్యానేఽధ్యాహార ఏవ దోషస్తస్మాదేవం వ్యాఖ్యాయతే – ప్రతికూలం వర్తమానాః ప్రతిలోమజాః బాహ్యాః, ద్విజప్రతిలోమజేభ్యో నికృష్టత్వాత్। శూద్రప్రభవాయోగవక్షత్తృచణ్డాలాస్త్రయః। పూర్వశ్లోకాదనువర్తమానే చాతుర్వైణ్యే స్వజాతౌ "ఏతేషట్ సదృశాన్" (మ॰ స్మృ. ౧౦- ౨౭) ఇత్యత్ర సజాత్యుత్పన్నస్య పితృతో గర్హితత్వాభిధానాదాత్మాపేక్షయా బాహ్యతరాన్ప్రత్యేకం పఞ్చదశ పుత్రాఞ్జనయన్తి। తద్యథా-ఆయోగవశ్చాతుర్వర్ణ్యస్త్రీషు చాయోగవ్యామాత్మనో నికృష్టాన్పఞ్చ పుత్రాఞ్జనయతి। ఏవం క్షత్తృచాణ్డాలావపి ప్రత్యేకం పఞ్చ పుత్రాఞ్జనయతః। ఇత్థం బాహ్యాస్త్రయః పఞ్చదశ పుత్రాఞ్జనయన్తి। తథాఽనులోమజేభ్యో హీనో వైశ్యక్షత్రియప్రభవామాగధవైదేహసూతా ఆత్మాపేక్షయా హీనాన్పూర్వవచ్చాతుర్వర్ణ్యస్త్రీషు సజాతౌ ప్రత్యేకం పఞ్చ పుత్రాఞ్జనయన్తో హీనా అపి త్రయః పఞ్చదశైవ పుత్రాఞ్జయన్తి। ఏవం త్రిశదేతే భవన్తి।

అథవా బాహ్యశబ్దో హీనశబ్దశ్చ షడేవ ప్రతిలోమజానాహ। అత్ర బాహ్యశ్చణ్డాలక్షత్రాయోగవవైదేహమాగధసూతాః షడ్యోత్తరముత్కర్షాన్ప్రాతిలోమ్యేన స్త్రీషు వర్తమానా బాహ్యతరాన్పఞ్చదశైక పుత్రాఞ్జనయన్తి। తద్యథా — చణ్డాలః క్షత్రాదిషు పఞ్చసు స్త్రీషు, క్షత్తాఽఽయోగవ్యాదిషు చతసృషు, ఆయోగవో వైదేహ్యాదితిసృషు, వైదేహో మాగధీసూత్యోః, మాగధః సూత్యాం, సూతస్తు ప్రతిలోమాభావాత్ప్రాతిలోమ్యేన పఞ్చదశవ పుత్రాఞ్జనయతి। పునరితి నిర్దేశాద్ధీనాః సూతాదయశ్చణ్డాలాన్తాః షడ్యథోత్తరమపకర్షాదానులోమ్యేనాపి ప్రతిలోమోక్తరీత్యా స్వాపేక్షయా హీనామ్పఞ్చదశైవ పుత్రాఞ్జనయన్తి। ఏవం త్రింశదేతే భవన్తి॥ ౩౧॥

ప్రసాధనోపచారజ్ఞమదాసం దాసజీవనమ్।

సైరిన్ధ్రిం వాగురావృత్తిం సుతే దస్యురయోగవే॥ ౩౨॥

కేశరచనాదిః ప్రసాధనస్తస్యోపచారజ్ఞమ్, అదాసముచ్ఛిష్టభక్షణాదిదాసకర్మరహితమఙ్గసంవాహనాదిదాసకర్మజీవనం, పాశబన్ధనేన మృగాదివధాఖ్యవృత్త్యన్తరజీవనం సైరిన్ధ్రనామానం, "ముఖబాహూరుపజ్జానామ్" (మ. స్మృ. ౧౦-౪౫) ఇతి శ్లోకే వక్ష్యమాణో దస్యురాయోగవస్త్రీజాతౌ శూద్రేణ వైశ్యాయాముత్పన్నాయాం జనయతి, తచ్చాస్య మృగాదిమారణం దేవపిత్రౌషధార్థం వేదితవ్యమ్॥౩౨॥

మైత్రేయకం తు వైదేహో మాధూకం సంప్రసూయతే।
నృన్ప్రశంసత్యజస్రం యో ఘణ్టాతాడోఽరుణోదయే॥ ౩౩॥

వైశ్యాద్ బ్రాహ్మణ్యాం జాతో వదేహః ప్రకృతాయామాయోగవ్యాం మైత్రేయాఖ్యం మధురభాషిణం జనయతి। యః ప్రాతర్ఘణ్టామాహత్య రాజప్రభృతీన్సతతం వృత్త్యర్థం స్తౌతి॥ ౩౩॥

నిషాదో మార్గవం సూతే దాసం నౌకర్మజీవినమ్।
కైవర్తమితి యం ప్రాహురార్యావర్తనివాసినః॥ ౩౪॥

బ్రాహ్మణేన శూద్రాయాం జాతో నిషాదః ప్రాగుక్తాయామాయోగవ్యాం మార్గవం దాసాపరనామానం తం మౌవ్యహారజీవినం జనయతి। ఆర్యావర్తదేశవాసినః కైవర్తశబ్దేన యం కీర్తయన్తి॥ ౩౪॥

మృతవస్త్రభృత్సు నారీషు గర్హితాన్నాశనాసు చ।
భవన్త్యాయోగవీష్వేతే జాతిహీనాః పృథక్ త్రయః॥ ౩౫॥

సైరిన్ధ్రమైత్రేయమార్గవా హీనజాతీయాస్త్రయః మృతవతవస్త్రపరిధానాసు క్రూరాసూచ్ఛిష్టాదిభక్తన్నాశనాయోగవీషు పితృభేదాద్భిన్నా భవన్తి॥ ౩౫॥

కారావరో నిషాదాత్తు చర్మకారః ప్రసూయతే।
వైదేహికాదన్ధ్రమేదౌ బహిర్గ్రామప్రతిశ్రయౌ॥ ౩౬॥

"దేహ్యామేవ జాయతే" (మ. స్మృ. ౧౦-౩౭) ఇత్యుత్తరత్ర శ్రవణాత్, అత్రాప్యాశఙ్కాయాం సైవ సమ్బధ్యతే। నిషాదాద్వదేహ్యాం జాతః కారావరాఖ్యశ్చర్మచ్ఛేదనకారీ జాయతే। అతఏవ

ఆశనసే కారావరాణాం చర్మచ్ఛేదనాచరణమేవ వృత్తిత్వేనోక్తమ్। వైదేహకాదన్ధ్రమేదాఖ్యౌ గ్రామబహిర్వాసినో। అన్తరానిర్దేశాద్వదేహకేన చ వైదేహ్యాం జాతస్య గహితవైదేహకస్యాప్యుచితత్వాత్ కారావరనిపాదజాత్యోశ్చాత్ర శ్లోకే సవిధానాత్, కారావరనిషాదస్త్రియోరేవ క్రమేణ జాయతే॥ ३६॥

చణ్డాలాత్పాణ్డుసోపాకస్త్వకసారవ్యవహారవాన్।

ఆహిణ్డికో నిషాదేన వైదేహ్యామేవ జాయతే॥ ३७॥

వైదేహ్యాం చణ్డాలాత్పాణ్డుసోపాకాఖ్యో వేణుత్ర్యవహారజీవీ జాయతే। నిషాదేన చ వైదేహ్యామేవాహిణ్డికాఖ్యో జాయతే। అస్య చ "బన్ధనస్థానేషు బాహ్యసంరక్షణాదాహిణ్డికానామ్" ఇత్యౌశనసే వృత్తిరుక్తా । సమానమాతాపితృకత్వేఽపి కారావరాహిణ్డికయోర్వృత్తిభేదసంశ్రవణాద్వ్యపదేశనభేదః ॥ ३७॥

చణ్డాలేన తు సోపాకో మూలవ్యసనవృత్తిమాన్।

పుక్కస్యాం జాయతే పాపః సదా సజ్జనగర్హితః॥ ३८॥

శూద్రాయాం నిషాదేన జాతాయాం పుక్కస్యాం చణ్డాలేన జాతః సోపాకాఖ్యః పాపాత్మా, సర్వదా సాధుభినిన్దితో, మారణోచితాపరాధస్య మూలం వధ్యస్తస్య వ్యసనం రాజాదేశేన మారణం తేన వృత్తిర్యస్య స జాయతే॥ ३८॥

నిషాదస్త్రీ తు చణ్డాలాత్పుత్రమన్త్యావసాయినమ్।

శ్మశానగోచరం సూతే బాహ్యానామపి గర్హితమ్॥ ३६॥

నిషాదీ చణ్డాలాదన్త్యావసాయిసంజ్ఞం చణ్డాలాదిభ్యోఽపి దుష్టతమం శ్మశానవాసినం తద్వృత్తిం చ జనయతి॥ ३६॥

సంకరే జాతయస్త్వేతాః పితృమాతృప్రదర్శితాః।

ప్రచ్ఛన్నా వా ప్రకాశా వా వేదితవ్యాః స్వకర్మభిః॥ ౪౦॥

వర్ణసఙ్కరవిషయే ఏతా జాతయో, యస్యేయం జనయిత్రీ, అయం జనకః, స ఏవం జాతీయ ఇత్యేవం పితృమాతృకథనపూర్వకం దర్శితాః। తథా గుఢాః ప్రకటా వా తజ్జాత్యుచితకర్మానుష్ఠానేన జ్ఞాతవ్యాః॥ ౪౦॥

సజాతిజానన్తరజాః షట్ సుతా ద్విజధర్మిణః।

శద్రాణాం తు సధర్మాణః సర్వేఽపధ్వంసజాః స్మృతాః॥ ౪౧॥

ద్విజాతిసమానజాతీయాసు జాతాః, తథాఽఽనులోమ్యేనోపన్నాః బ్రాహ్మణేన క్షత్రియావైశ్యయోః క్ష-

త్రియేణ వైశ్యాయామేవం షట్ పుత్రా ద్విజధర్మిణ ఉపనేయాః। “తాననన్తరనామ్నస్తు" (మం స్మృం ౧౦-౧౪) ఇతి యదుక్తం తత్తజ్జాతివ్యపదేశార్థం న సంస్కారార్థమితి కస్యచిద్ భ్రమస్యాదత ఏషాం ద్విజాతి సంస్కారార్థమిదం వచనమ్। యే పునరన్యే ద్విజాత్యుత్పన్నా అపి సూతాదయః ప్రతిలోమజా స్తే శూద్రధర్మాణో నైషాముపనయనమస్తి॥ ౪౧॥

తపోబీజప్రభావైస్తు తే గచ్ఛన్తి యుగే యుగే।

ఉత్కర్షం చాపకర్షం చ మనుష్యేష్విహ జన్మతః॥ ౪౨॥

సజాతిజానన్తరజాః తపఃప్రభావేణ విశ్వామిత్రవత్, బీజప్రభావేణ ఋష్యశృఙ్గాదివత్, కృతత్రేతాదౌ మనుష్యమధ్యే జాత్యుత్కర్షం గచ్ఛన్తి। అపకర్షం చ వక్ష్యమాణహేతునా యాన్తి॥ ౪౨॥

శనకైస్తు క్రియాలోపాదిమాః క్షత్రియజాతయః।

వృషలత్వం గతా లోకే బ్రాహ్మణాదర్శనేన చ ॥ ४३ ॥

ఇమా వక్ష్యమాణాః క్షత్రియజాతయ ఉపనయనాదిక్రియాలోపేన బ్రాహ్మణానాం చ యాజనాధ్యాపనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనాభావేన శనైః శనైర్లోకే శూద్రతాం ప్రాప్తాః ॥ ४३ ॥

పౌణ్డ్రకాశ్చౌడ్రద్రవిడాః కామ్బోజా యవనాః శకాః।
పారదాఃపహ్లవాశ్చీనాః కిరాతా దరదాః ఖశాః ॥ ४४ ॥

పౌణ్డ్రాదిదేశోద్భవాః సన్తః క్రియాలోపాదినా శూద్రత్వమాపన్నాః ॥ ४४ ॥

ముఖబాహూరుపజ్జానాం యా లోకే జాతయో బహిః।
మ్లేచ్ఛవాచశ్చార్యవాచః సర్వే తే దస్యవః స్మృతాః ॥ ४५ ॥

బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాణాం క్రియాలోపాదినా యా జాతయో బ్రాహ్మ జాతా మ్లేచ్ఛభాషాయుక్తా ఆర్యభాషోపేతా వా తే దుస్యవః సర్వే స్మృతాః ॥ ४५ ॥

యే ద్విజానామపసదా యే చాపధ్వంసజాః స్మృతాః।
తే నిన్దితైర్వర్తయేయుర్ద్విజానామేవ కర్మభిః ॥ ४६ ॥

యే ద్విజానామానులోమ్యేనోత్పన్నా: “షడేతేఽపసదాః స్మృతాః" (మం స్మృం ౧౦-౧౦) ఇతి। తేషామపి పితృతో జఘన్యత్వేనాపసదశబ్దేన ప్రాగభిధానాదపధ్వంసజాస్తే ద్విజాత్యుపకారకైరేవ నిన్దితైర్వక్ష్యమాణైః కర్మభిర్జీవేయుః ॥ ४६ ॥

సుతానామశ్వసారథ్యమమ్బష్ఠానాం చికిత్సనమ్।
వైదేహకానాం స్త్రీకార్యం మాగధానాం వణిక్పథః ॥ ४७ ॥

సూతానామశ్వదమనయోజనాది రథసారథ్యం జీవనార్థమ్। అమ్బష్ఠానాం రోగశాన్త్యాది చికిత్సావదేహకానామన్తఃపురరక్షణమ్, మాగధానాం స్థలపథవణిజ్యా॥ ౪౭॥

మత్స్యఘాతో నిషాదానాం తష్టిస్త్వాయోగవస్య చ।
మేదాన్ధ్రచుఞ్చుమద్గూనామారణ్యపశుహింసనమ్॥ ౪౮॥

నిషాదానాముక్తానాం మత్స్యవధః, ఆయోగవస్య కాష్ఠతక్షణం, మేదాన్ధ్రచఞ్చు మద్గూనామారణ్యపశుమారణమ్। చుఞ్చుమైద్గుశ్చ వైదేహకబన్దిస్త్రియోర్బ్రాహ్మణేన జాతౌ బౌధాయనేనోక్తౌ బౌద్ధవ్యౌ। బన్దిస్త్రీ చ క్షత్రియేణ శూద్రాయాం జాతా సోగ్నైవ గ్రాహ్యా॥ ౪౮॥

క్షత్రుగ్రమపుక్కసానాం తు బిలౌకోవధబన్ధనమ్।
ధిగ్వణానాం చర్మకార్య వేణానాం భాణ్డవాదనమ్॥ ౪౯॥

క్షత్రాదీనాం బిలనివాసిగోధాదివధబన్ధనం, ధిగ్వణానాం చర్మకరణం “చర్మకార్యం తద్విక్రయశ్చ జీవనం షిగ్వణానామ్" ఇత్యౌశనసదర్శనాత్। అతఏవ కారావరేభ్య ఏషాం వృత్తిచ్ఛేదః। వేణానాం కాంస్యమురజ్ఞాదివద్యభాణ్డవాదనమ్॥ ౪౯॥

చైత్యద్రుమశ్మశానేషు శైలేషూపవనేషు చ ।
వసేయురేతే విజ్ఞానా వర్తయన్తః స్వకర్మభిః ॥ ౫౦ ॥

గ్రామాదిసమీపే ఖ్యాతవృక్షశ్చైత్యమః తన్మూలే శ్మశానపర్వతవనసమీపేషు చామీ ప్రకాశకాః స్వకర్మభిర్జీవన్తో వసేయుః ॥ ౫౦ ॥

చణ్డాలశ్వపచానాం తు బహిర్గ్రామాత్ప్రతిశ్రయః ।
అపపాత్రాశ్చ కర్తవ్యా ధనమేషాం శ్వగర్దభమ్ ॥ ౧౧ ॥

వాసాంసి మృతచేలాని భిన్నభాణ్డేషు భోజనమ్ ।
కార్ష్ణాయసమలంకారః పరివ్రజ్యా చ నిత్యశః ॥ ౫౨ ॥

ప్రతిశ్రయో నివాసః, చణ్డాలశ్చపాకానాం తు గ్రామాద్బహిర్నివాసః స్యాత్ । పాత్రహితాః కర్తవ్యాయత్ర లోహాదిపాత్రే తైరుపక్తం తత్సంస్కృత్యాపి న వ్యవహర్తవ్యం, ధనం గైషాం కుక్కురఖరం న వృషభాదివాసాంసి చ శవవస్త్రాణి, భిన్నశరావాదిషు చ భోజనం, లౌహవలయాది వాలంకరణం, సర్వదా చ భ్రమపశీలత్వమ్ ॥ ౧౧ ॥ ౧౨ ॥

న తైః సమయమన్విచ్ఛేత్పురుషో ధర్మమాచరన్ ।
వ్యవహారో మిథస్తేషాం వివాహః సదృశైః సహ ॥ ౫౩ ॥

ధర్మానుష్ఠానసమయే చణ్డాలశ్వపాకైః సహ దర్శనాదివ్యవహారం న కుర్యాత్ । తేషాం చ ఋణదానగ్రహణాదివ్యవహారో వివాహశ్చ సమానజాతీయైః సహాన్యోన్యం స్యాత్ ॥ ౧౩ ॥

అన్నమేషాం పరాధీనం దేయం స్యాద్భిన్నభాజనే ।
రాత్రౌ న విచరేయుస్తే గ్రామేషు నగరేషు చ ॥ ౫౪ ॥

అన్నమేషాం పరాయత్తం కార్యం, సాక్షాదేభ్యో న దేయం కిన్తు ప్రేష్యైర్భిన్నపాత్రే దాతవ్యమ్ । తే చ రాత్రౌగ్రామనగరయోర్న, పర్యటేయుః ॥ ౧౪ ॥

దివా చరేయుః కార్యార్థం చిహ్నితా రాజశాసనైః ।
అబాన్ధవం శవం చైవ నిర్హరేయురితి స్థితిః ॥ ౫౫ ॥

దివా గ్రామాదౌ క్రయావక్రయాదికార్యార్థం రాజాజ్ఞయా చిహ్నాఙ్కితాః సన్తః పర్యటేయుః । అనాథం చ శవం గ్రామాన్నిర్హరేయురితి శాస్త్రమర్యాదా ॥ ౫౫ ॥

వధ్యాంశ్చ హన్యుః సతతం యథాశాస్త్రం నృపాజ్ఞయా ।

వధ్యవాసాంసి గృహ్ణీయుః శయ్యాశ్చాభరణాని చ ॥ ౫౬ ॥

వధ్యాంశ్చ శాస్త్రానతిక్రమేణ శూలారోపణాదినా సర్వదా రాజాజ్ఞయా హన్యుస్తద్వస్త్రశయ్యాలంకారాంశ్చ గృహ్ణీయుః ॥ ౧౬ ॥

వర్ణాపేతమవిజ్ఞాతం నరం కలుషయోనిజమ్ ।

ఆర్యరూపమివానార్యం కర్మభిః స్వైర్విభావయేత్ ॥ ౫౭ ॥

వర్ణత్వాదపేతం మనుష్యం సఙ్కరజాతం లోకతస్తథాత్వేనావిజ్ఞాతమతఏవార్యసదృశం వస్తుతః పునరచార్యం, నిన్దితయోన్యనురూపాభిచేష్టాభిర్వక్ష్యమాణాభిర్నిశ్చినుయాత్ ॥ ౧౭ ॥

అనార్యతా నిష్ఠురతా క్రూరతా నిష్క్రియాత్మతా ।

పురుషం వ్యఞ్జయన్తీహ లోకే కలుపయోనిజమ్ ॥ ౫౮ ॥

నిష్ఠురత్వపరుషభాషిత్వహింస్రత్వవిహితాననుష్ఠాతృత్వాని సఙ్కరజాతిత్వమస్మింల్లోకే ప్రకటీకుర్వన్తి ॥ ౫౮ ॥

యస్మాత్ —

పిత్ర్యం వా భజతే శీలం మాతుర్వోభయమేవ వా ।

న కథంచన దుర్యోనిః ప్రకృతిం స్వాం నియచ్ఛతి ॥ ౫౯ ॥

అసౌ సఙ్కరజాతో దుష్టయోనిః పితృసమ్బన్ధి దుష్టస్వభావత్వం సేవతే మాతృసమ్బన్ధి వోభయసమ్బన్ధి వా । న కదాచిదసావాత్మకారణం గోపయితుం శక్నోతి ॥ ౫౯ ॥

కులే ముఖ్యేఽపి జాతస్య యస్య స్యాద్యోనిసంకరః।
సంశ్రయత్యేవ తచ్ఛీలం నరోఽల్పమపి వా బహు॥ ౬౦॥

మహాకులప్రసూతస్యాపి యస్య యోనిసఙ్కరః ప్రచ్ఛన్నో భవతి స మనుష్యో జనకస్వభావం స్తోకం ప్రచురం వా సేవత ఏవ॥ ౬౦॥

యత్ర త్వేతే పరిధ్వంసాజ్జాయన్తే వర్ణదూషకాః।
రాష్ట్రికైః సహ తద్రాష్ట్రం క్షిప్రమేవ వినశ్యతి॥ ౬౧॥

యస్మిన్రాష్ట్రే ఏతే వర్ణసఙ్కరా వర్ణానాం దూషకా జాయన్తే తద్రాష్ట్రం రాష్ట్రవాసిజనైః సహ శీఘ్రమేవ నాశమేతి। తస్మాద్రాజ్ఞా వర్ణానాం సఙ్కరో నిరసనీయః॥ ౬౧॥

బ్రాహ్మణార్థే గవార్థే వా దేహత్యాగోఽనుపస్కృతః।
స్త్రీబాలాభ్యుపపత్తౌ చ బాహ్యానాం సిద్ధికారణమ్॥ ౬౨॥

గోబ్రాహ్మణస్త్రీబాలానామన్యతరస్యాపి పరిత్రాణార్థం దుష్టప్రయోజనానపేక్షః ప్రాణత్యాగః ప్రతిలోమజానాం స్వర్గప్రాప్తికారణమ్॥ ౬౨॥

అహింసా సత్యమస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః।
[శ్రాద్ధకర్మాతిథేయం చ దానమస్తేయమార్జవమ్।
ప్రజనం స్వేషు దారేషు తథా చైవానసూయతా॥ ౧॥]
ఏవం సామాసికం ధర్మం చతుర్వర్ణ్యేఽబ్రవీన్మనుః॥ ౬౩॥

హింసాత్యాగో, యథార్థాభిధానమ్, అన్యాయేన పరధనస్యాగ్రహణం, మృజ్జలాదినా విశుద్ధిః ఇన్ద్రియసంయమ ఇత్యేవం ధర్మం సంక్షేపతశ్చాతుర్వర్ణ్యానుష్ఠేయం మనురాహ। ప్రకరణసామర్థ్యాత్సంకీర్ణానామప్యయం ధర్మో వేదితవ్యః॥ ౬౩॥

ఇదానీం "సర్వవర్ణేషు తుల్యాసు" (మ.స్మృ. ౧౦- ౫) ఇత్యుక్తలక్షణవ్యతిరేకేణాపి బ్రాహ్మణ్యాది దర్శయితుమాహ —

శూద్రాయాం బ్రాహ్మణాజ్జాతః శ్రేయసా చేత్ప్రజాయతే।

అశ్రేయాన్ శ్రేయసీం జాతి గచ్ఛత్యాసప్తమాద్ యుగాత్॥ ౬౪॥

శూద్రాయాం బ్రాహ్మణాజ్జాతః పారశవాఖ్యో వర్ణః ప్రజాయత ఇతి సామర్థ్యాత్స్త్రీరూప: స్యాత్ సః యది స్త్రీ బ్రాహ్మణేనోఢా సతీ ప్రసూయతే సా దుహితరమేవ జనయతి। సాప్యన్యేన బ్రాహ్మణేనోఢా సతీ దుహితరమేవ జనయతి। సాప్యేవమేవ సప్తమే యుగే జన్మని స పారశవాఖ్యో వర్ణో బోజప్రాధాన్యాద్ బ్రాహ్మణ్యం ప్రాప్నోతి। ఆసప్తమాద్యుగాదిత్యభిధానాత్సప్తమే జన్మని బ్రాహ్మణః సమ్పద్యతః ఇత్యర్థః॥ ౬౪॥

శూద్రో బ్రాహ్మణతామేతి బ్రాహ్మణశ్చేతి శూద్రతామ్।

క్షత్రియాజ్జాతమేవం తు విద్యాద్వైశ్యాత్తథైవ చ॥ ౬౫॥

ఏవం పూర్వశ్లోకోత్తరీత్యా శూద్రో బ్రాహ్మణతాం యాతి బ్రాహ్మణశ్చ శూద్రతామేతి। బ్రాహ్మణోఽత్ర బ్రాహ్మణాచ్ఛూద్రాయాముత్పన్నః పారశవో జ్ఞేయః। స యది పుమాన్కేవలశూద్రోద్వాహేన తస్యాం పుమాంసమేవ జనయతి సోఽపి కేవలశూద్రోద్వాహేనాపరం పుమాంసమేవ జనయతి, సోఽప్యేవం, తదా స బ్రాహ్మణః సప్తమం జన్మ ప్రాప్తః

కేవలశుద్రతాం బీజనికర్షాత్క్రమేణ ప్రాప్నోతి। ఏవం క్షత్రియాద్వైశ్యాచ్చ శూద్రాయాం జాతస్యోత్కర్షాపకర్షౌ జానీయాత్। కిన్తు జాతేరపకర్షాత్

జాత్యుత్కర్షో యుగే జ్ఞేయః సప్తమే పఞ్చమేఽపి వా। (యా. స్మృ. ౧-౯౬)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యదర్శనాచ్చ క్షత్రియాజ్జాతస్య పఞ్చమే జన్మన్యుత్కర్షాపకర్షౌ బోద్ధవ్యౌ। వైశ్యాజ్జాతస్య తతోఽప్యుత్కర్షాత్। యాజ్ఞవల్క్యేనాపి వాశబ్దేన పక్షాన్తరస్య సంగృహీతత్వాద్ వృద్ధవ్యాఖ్యానురోధాచ్చ తృతీయజన్మన్యుత్కర్షాకర్షౌ జ్ఞేయౌ। అనేనైవ న్యాయేన బ్రాహ్మణేన వైశ్యాయాం జాతస్య పఞ్చమే జన్మన్యుత్కర్షాపకర్షౌ, క్షత్రియాయాం జాతస్య తృతీయే, క్షత్రియేణ వైశ్యాయ జాతస్య తృతీయ ఏవ బోద్ధవ్యో॥ ౬౫॥

అనార్యాయాం సముత్పన్నో బ్రాహ్మణాత్తు యదృచ్ఛయా।

బ్రాహ్మణ్యామప్యనార్యాత్తు శ్రేయస్త్వం వేతి చేద్భవేత్॥ ౬౬॥

ఏక: శూద్రాయాం యదృచ్ఛయా అనూఢాయామపి బ్రాహ్మణాదుత్పన్నోఽన్యచ్చ బ్రాహ్మణ్యాం శూద్రాజ్జాతః ద్వయోర్మధ్యే క్వ చోత్పన్నస్య శ్రేయస్త్వమితి చేత్సంశయః స్యాత్సంశయబీజం చ యథా బీజోత్కర్షాత్। బ్రాహ్మణాచ్ఛూద్రాయాం జాతః సాధుః శూద్రః, ఏవం క్షేత్రాత్కర్షాద్ బ్రాహ్మణ్యామపి శూద్రేణ జాతః కిమితి సాధుః శూద్రో న స్యాత్॥ ౬౬॥

తత్ర నిర్ణయమాహ —

జాతో నార్యామనార్యాయామార్యాదార్యో భవేద్ గుణైః।

జాతోఽప్యనార్యాదార్యాయామనార్య ఇతి నిశ్చయః॥ ౬౭॥

శూద్రాయాం స్త్రియాం బ్రాహ్మణాజ్జాతః స్మృత్యుక్తైః పాకయజ్ఞాదిభిర్గుణైరనుష్ఠీయమానైర్యుక్తః ప్రశస్యో భవతి। శుద్రేణ పునర్బ్రాహ్మణ్యాం జాతః ప్రతిలోమత ఉత్పన్నతయా శూద్రధర్మేష్వప్యనధికారాదప్రశస్య ఇతి నిశ్చయః। న్యాయప్రాప్తోఽప్యర్థో వచనప్రామాణ్యాదత్ర బోధ్యతే॥ ౬౭॥

తావుభావప్యసంస్కార్యావితి ధర్మో వ్యవస్థితః।

వైగుణ్యాజన్మనః పూర్వ ఉత్తరః ప్రతిలోమతః॥ ౬౮॥

పారశవచణ్డాలౌ ద్వావప్యనుపనేయావితి వ్యవస్థితాః శాస్త్రమర్యాదా। పూర్వః పారశవః శుద్రాజాతత్వేన జాతివైగుణ్యాదనుపనేయః। ప్రాతిలోమ్యేన శుద్రేణ బ్రాహ్మణ్యాం జాతత్వాదిత్యుత్తరత్వేనానుపనేయః॥ ౬౮॥

సుబీజం చైవ సుక్షేత్రే జాతం సమ్పద్యతే యథా ।

తథార్యాజ్జాత ఆర్యాయాం సర్వం సంస్కారమర్హతి॥ ౬౯॥

యథా శోభనబీజం శోభనక్షేత్రే జాతం సమృద్ధం భవత్యేవం ద్విజాతేద్విజాతిస్త్రియాం సవర్ణాయామానులోమ్యేన చ క్షత్రియావైశ్యయోర్జాతః సవర్ణసంస్కారం క్షత్రియవైశ్యసంస్కారం చ సర్వం శ్రౌతం స్మార్తం చాహేతి। నచ పారశవచణ్డాలావితి పూర్వోక్తదార్ఢ్యార్థమేతత్॥ ౬౯॥

దర్శనాన్తరాణ్యుక్తస్యైవార్థస్య స్థర్యార్థమాహ —

బీజమేకే ప్రశంసన్తి క్షేత్రమన్యే మనీషిణః।

వోజక్షేత్రే తథైవాన్యే తత్రేయం తు వ్యవస్థితిః॥ ౭౦॥

కేచిత్పణ్డితా బీజం స్తువన్తి, హరియాద్యుత్పన్న ఋశ్యశృఙ్గాదేర్బ్రహ్మమునిత్వదర్శనాత్। అపరే పునః క్షేత్రం స్తువన్తి, క్షేత్రస్వామిపుత్రత్వదర్శనాత్। అన్యే పునర్బీజక్షేత్రే ఉభే అపి స్తువన్తి, సుబీజస్య సుక్షేత్రే సమృద్ధిదర్శనాత। ఏతస్మిన్మతభేదే వక్ష్యమాణేయం వ్యవస్థా జ్ఞేయా॥ ౭౦॥

అక్షేత్రే బీజముత్సృష్టమన్తరైవ వినశ్యతి।

అబీజకమపి క్షేత్రం కేవలం స్థణ్డిలం భవేత్॥ ౭౧॥

ఊషరప్రదేశే బీజముప్తం ఫలమదదదన్తరాల ఏవ వినశ్యతి। శోభనమపి క్షేత్ర బీజరహితం స్థణ్డిలమేవ కేవలం స్యాన్న తు సస్యముత్పద్యతే। తస్మాత్ప్రత్యేకనిన్దయా "సుబీజం చైవ సుక్షేత్రే" (మ.స్మృ. ౧౦-౬౯) ఇతి ప్రాగుక్తముభయప్రాధాన్యమేవాభిహితమ్॥ ౭౧॥

ఇదానీం బీజప్రాధాన్యపక్షే దృష్టాన్తమాహ—

యస్మాద్బీజప్రభావేణ తిర్యగ్జా ఋషయోఽభవన్।
పూజితాశ్చ ప్రశస్తాశ్చ తస్మాద్బీజం ప్రశస్యతే॥ ౭౨॥

యస్మాద్బీజమాహాత్మ్యేన తిర్యగ్జాతిహరిణ్యాదిజాతా అపి ఋష్యశృఙ్గాదయో మునిత్వం ప్రాప్తాః పూజితాశ్చాభివాద్యత్వాదినా, వేదజ్ఞానాదినా ప్రశస్తా వాచా సంస్తుతాస్తస్మాద్ బీజం ప్రస్తూయతే। ఏతచ్చ బీజప్రాధాన్యనిగమనం బీజయోన్యోర్మధ్యే బీజోత్కృష్టా జాతిః ప్రధానమిత్యేవం పరతయా బోద్ధవ్యమ్॥ ౭౨॥

అనార్యమార్యకర్మాణమార్యం చానార్యకర్మిణమ్।
సమ్ప్రధార్యాబ్రవీద్ధాతా న సమౌ నాసమావితి॥ ౭౩॥

శుద్ధం ద్విజాతికర్మకారిణం ద్విజాతిం చ శూద్రకర్మకారణం బ్రహ్మా విచార్య "న సమౌ నాసమౌ ఇత్యవోచత్। యతః శూద్రో ద్విజాతికర్మాపి న ద్విజాతిసమః, తస్యానధికారిణో ద్విజాతికర్మాచరణేఽపి తత్సామ్యాభావాత్। ఏవం శూద్రకర్మాపి ద్విజాతిర్న శూద్రసమః, నిషిద్ధసేవనేన జాత్యుత్కర్షస్యానపాయాత్। నాప్యసమౌ నిషిద్ధాచరణేనోభయోః సామ్యాత్। తస్మాద్యద్యస్య విగర్హితం తత్తే న కర్తవ్యమితి సఙ్కరపర్యంన్తవర్ణధర్మోపదేశః॥ ౭౩॥

ఇదానీం బ్రాహ్మణానామాపద్ధర్మం ప్రతిపాదయిష్యన్నిదమాహ —

బ్రాహ్మణా బ్రహ్మయోనిస్థా యే స్వకర్మణ్యవస్థితాః।
తే సమ్యగుపజీవేయుః షట్ కర్మాణి యథాక్రమమ్॥ ౭౪॥

యే బ్రాహ్మణా హ్యప్రాప్తికారణబ్రహ్మధ్యాననిష్ఠాః స్వకర్మానుష్ఠాననిరతాశ్చ తే షట్ కర్మాణి వక్ష్యమాణాన్యధ్యాపనాదీని క్రమేణ సమ్యగనుతిష్ఠేయుః॥ ౭౪॥

తాని కర్మాణ్యాహ —

అధ్యాపనమధ్యయనం యజనం యాజనం తథా।

దానం ప్రతిగ్రహశ్చైవ షట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః॥ ౭౫॥

అధ్యాపనాధ్యయనే సాఙ్గస్య వేదస్య, తథా యజనయాజనే, దానప్రతిగ్రహౌ చేత్యేతాని షట్ కర్మాణి బ్రాహ్మణస్య వేదితవ్యాని॥ ౭౫॥

పరాణాం తు కర్మణామస్య త్రీణి కర్మాణి జీవికా।

యాజనాధ్యాపనే చైవ విశుద్ధాచ్చ ప్రతిగ్రహః॥ ౭౬॥

అస్య బ్రాహ్మణస్యషామధ్యాపనాదీనాం షణ్ణాం కర్మణాం మధ్యాద్యాజనమధ్యాపనం విశుద్ధప్రతిగ్రహః "ద్విజాతిభ్యో ధనం లిప్సేత్ప్రశస్తేభ్యో ద్విజః" ఇతి వచననిర్దేశాద్విజాతేః ప్రతిగ్రహ ఇత్యేతాని త్రీణి కర్మాణి జీవనార్థాని జ్ఞేయాని॥ ౭౬॥

త్రయో ధర్మా నివర్తన్తే బ్రాహ్మణాత్క్షత్రియం ప్రతి।

అధ్యాపనం యాజనం చ తృతీయశ్చ ప్రతిగ్రహః॥ ౭౭॥

బ్రాహ్మణాపేక్షయా క్షత్రియస్యాధ్యాపనయాజనప్రతిగ్రహాఖ్యాని వృత్త్యర్థాని త్రీణి కర్మాణి నివర్తన్తే। అధ్యయనయాగదానాని తు తస్యాపి భవన్తి॥ ౭౭॥

వైశ్యం ప్రతి తథైవైతే నివర్తేరన్నితి స్థితిః।

న తౌ ప్రతి హి తాన్ధర్మాన్మనురాహ ప్రజాపతిః॥ ౭౮॥

యథా క్షత్రియస్యాధ్యాపనయాజనప్రతిగ్రహా నివర్తన్తే తథా వైశ్యస్యాపీతి శాస్త్రవ్యవస్థా। యస్మాన్మనుః ప్రజాపతిస్తౌ క్షత్రియవైశ్యౌ ప్రతి తాని వృత్త్యర్థాని కర్మాణి కర్తవ్యత్వేన నోక్తవాన్। ఏవం వైశ్యస్యాప్యధ్యయనయాగదానాని భవన్తి॥ ౭౮॥

శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషిర్విశః।

ఆజీవనార్థం ధర్మస్తు దానమధ్యయనం యజిః॥ ౭౯ ॥

శస్త్రం ఖడ్గాది, అస్త్రం బాణాది ఏతద్ధారణం ప్రజారక్షణాయ క్షత్రియస్య చ వృత్త్యర్థమ్। వాణిజ్యపశురక్షణకృషికర్మాణి వైశ్యస్య జీవనార్థాని । ధర్మార్థాః పునరనయోర్దానావ్యయత్యాగా భవన్తి॥౭౯॥

వేదాభ్యాసో బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియస్య చ రక్షణమ్।

వార్తా కర్మైవ వైశ్యస్య విశిష్టాని స్వకర్మసు॥ ౮॥

వేదాభ్యాసో వేదాధ్యాపనం రక్షావార్తాభ్యాం వృత్త్యర్థాభ్యాం సహోపదేశాత్తద్ బ్రాహ్మణస్య, ప్రజారక్షణం క్షత్రియస్య, వాణిజ్యం పాశుపాల్యం వైశ్యస్య ఏతాన్యేతేషాం వృత్త్యర్థకర్మసు శ్రేష్ఠాని॥ ౮౦॥

అధునా ఆపద్ధర్మమాహ —

అజీవంస్తు యథోక్తేన బ్రాహ్మణః స్వేన కర్మణా

జోవేత్క్షత్రియధర్మేణ స హ్యస్య ప్రత్యనన్తరః ॥ ౮౨॥

యథోక్తేనాధ్యాపనాదిస్వకర్మణా బ్రాహ్మణో నిత్యకర్మానుష్ఠానకుటుమ్బసమ్వర్ధనపూర్వకమజీవన క్షత్రియకర్మణా గ్రామనగరరక్షణాదినా జీవేత్। యస్మాత్క్షత్రియధర్మాఽస్య సన్నికృష్టా వృత్తిః॥ ౮౧॥

ఉభాభ్యామప్యజీవంస్తు కథం స్యాదితి చేద్భవేత్।

కృషిగోరక్షమాస్థాయ జీవేద్వైశ్యస్య జీవికామ్॥ ౮౨॥

బ్రాహ్మణ ఉభాభ్యాం స్వవృత్తిక్షత్రియవృత్తిభ్యామజీవన్కేన ప్రకారేణ వర్తతేతి యది సంశయః స్యాత్తదా కృషిపశురక్షణే ఆశ్రిత్య వైశ్యస్య వృత్తిమనుతిష్ఠేత్ । కృషిగోరక్షగ్రహణం వాణిజ్యదర్శనార్థమ్। తథా చ విక్రేయాణి వక్ష్యతి। స్వయంకృతం చేదం కృష్యాది బ్రాహ్మణాపద్వృత్తిః। అస్వయంకృతస్య "ఋతామృతాభ్యాం జీవేత్తు" (మ. స్మృ. ౪-౪) ఇత్యనాపద్యేవ విహితత్వాత్॥ ౮౨॥

సంప్రతి కృష్యాదేర్బలాబలమాహ —

వైశ్యవృత్త్యాపి జీవంస్తు బ్రాహ్మణః క్షత్రియోఽపి వా।

హింసాప్రాయాం పరాధీనాం కృషిం యత్నేన వర్జయేత్॥ ౮౩॥

బ్రాహ్మణః క్షత్రియోఽపి వా వైశ్యవృత్త్యాపి జీవన్భూమిష్ఠజన్తుహింసాబహులాం బలీవర్దాదిపరాధీనకృషిం యత్నతస్త్యజేత్। అతః పశుపాలనాద్యభావే కృషిః కార్యేతి ద్రష్టవ్యమ్। క్షత్రియోఽపి వా ఇత్యుపాదానోత్క్షత్రియస్యాప్యాత్మీయవృత్త్యభావే, వశ్యవృత్తిరస్తీత్యభిగమ్యతే॥ ౮౩॥

కృషిం సాధ్వితి మన్యన్తే సా వృత్తిః సద్విగర్హితా।

భూమిం భూమిశయాంశ్చైవ హన్తి కాష్ఠమయోముఖమ్॥ ౪॥

సాధ్విదం జీవనమితి కృషిం కేచిన్మన్యన్తే, సా పునర్జీవికా సాధుభినన్దితా, యస్మాద్ధలకుద్దాలాదిలోహప్రాన్తం కాష్ఠం భూమిం భూమిష్ఠజన్తూంశ్చ హన్తి॥ ౮౪॥

ఇదం తు వృత్తివైకల్యాత్ త్యజతో ధర్మనైపుణమ్।

విట్పణ్యముద్ధృతోద్ధారం విక్రేయం విత్తవధనమ్॥ ౮౫॥

బ్రాహ్మణస్య క్షత్రియస్య చాత్మీయవృత్తేరసమ్భవే, ధర్మం ప్రతి యథోక్తనిష్ఠాతత్త్వం త్యజతో, వైశ్యేన యద్విక్రేతవ్యం ద్రవ్యజాతం తద్వక్ష్యమాణవజనీయవర్జితం ధనవృద్ధికరం విక్రేయమ్॥౮౫॥

తాని వర్జ్యానీయాన్యాహ —

సర్వాన్ రసానపోహేత కృతాన్నం చ తిలైః సహ।

అశ్మనో లవణం చైవ పశవో యే చ మానుషాః॥ ౮౬॥

సర్వాన్ చోద్యమానాన్ రసాన్ యథా సిద్ధాన్నతిలపాషాణలవణపశుమనుష్యాన్ న విక్రోణీత రసత్వేనైవ లవణస్య నిషేధసిద్ధాం విశేషేణ నిషేధో దోషగౌరవజ్ఞాపనార్థః। తచ్చ ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమేవమన్యస్యాపి పృథఙ్ నిషేధో వ్యాఖ్యేయః॥ ౮౬॥

సర్వం చ తాన్తవం రక్తం శాణక్షౌమావికాని చ।

అపి చేత్స్యురరక్తాని ఫలమూలే తథౌషధీః॥ ౮౭॥

సర్వం తన్తునిమితం వస్త్రం కుసుమ్భాదిరకం వర్జయేత్। శణక్షుమాతన్తుమయాన్యావికలోమభవాని చ యద్యలోహితాన్యపి భవేయుస్తథాపి న విక్రోణీత। తథా ఫలమూలగుడూచ్యాదీని వర్జయేత్॥ ౮౭॥

అపః శస్త్రం విషం మాంసం సోమం గన్ధాంశ్చ సర్వశః।

క్షీరం క్షౌద్రం దధి ఘృతం తైలం మధు గుడం కుశాన్॥ ౮౮॥

జలలోహవిషమాంససోమక్షీరదధిఘృతతైలగుడదర్భానూ తథా గన్ధవన్తి సర్వాణి కర్పూరాదీని, క్షౌద్రం మాక్షికం, మధు మధూచ్ఛిష్టం “శస్త్రాసవమధూచ్ఛిష్టమ్” (యా. స్మృ. ३-३८) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యేన పఠితం వర్జయేత ॥ ౮౮ ॥

ఆరణ్యాంశ్చ పశున్సర్వాన్దంష్ట్రిణశ్చ వయాంసి చ।

మద్యం నీలిం చ లాక్షాం చ సర్వాశ్చైకశఫాంస్తథా ॥ ౮౯ ॥

[త్రపు సీసం తథా లోహం తైజసాని చ సర్వశః।

వాలాంశ్చర్మ తథాస్థీని సస్నాయూని వివర్జయేత్ ॥ ౨ ॥]

ఆరణ్యాన్సర్వాన్పశూన్ హస్త్యాదీనూ, దంష్ట్రిణః సింహాదీన్, తథా పక్షిజలజన్తూన్, మద్యాదీన్, ఏకశఫాంశ్చాశ్చాదీన్ న విక్రీణీత ॥ ౮౯ ॥

కామముత్పాద్య కృష్యాం తు స్వయమేవ కృషీవలః।

విక్రీణీత తిలాఞ్ఛూద్రాన్ధర్మార్థమచిరస్థితాన్ ॥ ३० ॥

కర్షకః స్వయమేవ కర్షణేన తిలానుత్పాద్య, ద్రవ్యాన్తరేణ మిశ్రానుత్పత్త్యనన్తరమేవ నతు లాభార్థం కాలాన్తరం ప్రతీక్ష్య ధర్మనిమిత్తమిచ్ఛాతో విక్రీణీత, నిషిద్ధస్య తిలవిక్రయస్య ధర్మార్థమయం ప్రతిప్రసవః ॥ ౯౦

భోజనాభ్యఞ్జనాద్దానాద్యదన్యత్కురుతే తిలైః।

కృమిభూతః శ్వవిష్ఠాయాం పితృభిః సహ మజ్జతి ॥ ౧౧ ॥

భోజనాభ్యఙ్గదానవ్యతిరిక్తం యదన్యన్నిషిద్ధం విక్రయాది తిలానాం కురుతే, తేన పితృభిః సహ కృమిత్వం ప్రాప్తః కుక్కురపురీషే మజ్జతి ॥ ౧౧ ॥

సద్యః పతతి మాంసేన లాక్షయా లవణేన చ।

త్ర్యహేణ శూద్రో భవతి బ్రాహ్మణః క్షీరవిక్రయాత్॥ ౯౨॥

మాంసలాక్షాలవణవిక్రయైర్బ్రాహ్మణస్తత్క్షణాదేవ పతతీతి దోషగౌరవవ్యాఖ్యానార్థమేతత్, పఞ్చానామేవ మహాపాతకినాం పాతిత్యహేతూనాం వక్ష్యమాణత్వాత్। క్షీరవిక్రయాత్త్ర్యహేణ శూద్రతాం ప్రాప్నోతి। ఏతదపి దోషగౌరవాత్ప్రాయశ్చిత్తగౌరవఖ్యాపనార్థమ్॥ ౯౨॥

ఇతరేషాం తు పణ్యానాం విక్రయాదిహ కామతః।

బ్రాహ్మణః సప్తరాత్రేణ వైశ్యభావం నియచ్ఛతి॥ ౯౩॥

బ్రాహ్మణ ఉక్తేభ్యో। మాంసాదిభ్యోఽన్యేషాం ప్రతిషిద్ధానాం పణ్యానామిచ్ఛాతో నతు ప్రమాదాద్ ద్రవ్యాన్తరసంశ్లిష్టానాం సప్తరాత్రవిక్రయణేన వైశ్యత్వం గచ్ఛతి॥ ౧౩॥

రసా రసైర్నిమాతవ్యా న త్వేవ లవణం రసైః।

కృతాన్నం చాకృతాన్నేన తిలా ధాన్యేన తత్సమాః॥ ౧౪॥

రసా గుడాదయో రసంర్ఘృతాదిభిః పరివర్తనీయాః। లవణం పునా రలాన్తరేణ న పరివర్తనీయం, సిద్ధాన్నం చామాన్నేన పరివర్తనీయం, తిలా ధాన్యేన వాన్యప్రస్థేనేత్యేవం తత్సమాః పరివర్తనీయాః॥౯౪

జీవేదేతేన రాజన్యః సర్వేణాప్యనయం గతః।

న త్వేవ జ్యాయసీం వృత్తిమభిమన్యేత కర్హిచిత్॥ ౧౫॥

క్షత్రియ ఆపదం ప్రాప్తః ఏతేనేత్యభిధాయ సర్వేణ ఇత్యభిధానాద్ బ్రాహ్మణగోచరతయా నిషిద్ధేనాపి రసాదివిక్రయణేన వైశ్యవజ్జీవేన్న పునః కదాచిద్ బ్రాహ్మణజీవికామాశ్రయేత్। న కేవలం క్షత్రియః క్షత్రియవదన్యోఽపి॥ ౯౬॥

యో లోభాదధమో జాత్యా జీవేదుత్కృష్టకర్మభిః।

తం రాజా నిర్ధనం కృత్వా క్షిప్రమేవ ప్రవాసయేత్॥ ౧౬॥

యో నికృష్టజాతిః సన్, లోభాదుత్కృష్టజాతివిహితకర్మభిర్జీవేత్తం రాజా గృహీతసర్వస్వం కృత్వా తదానీమేవ దేశాన్నిఃసారయేత్॥ ౯౬॥

వరం స్వధర్మో విగుణో న పారక్యః స్వనుష్ఠితః।

పరధర్మేణ జీవన్ హి సద్యః పతతి జాతితః॥ ౧౭॥

విగుణమపి స్వకర్మ కర్తుం న్యాయ్యం, న పరకీయ సంపూర్ణమపి। యస్మాజ్జాత్యన్తరవిహితకర్మణా జీవన్ తత్క్షణాదేవ స్వజాతితః పతతీతి దోషో వర్జనార్థః॥ ౧౭

వైశ్యోఽజీవన్స్వధర్మేణ శూద్రవృత్త్యాపి వర్తయేత్।

అనాచరన్నకార్యాణి నివర్తేత చ శక్తిమాన్॥ ౧౮॥

వైశ్యః స్వవృత్త్యా జీవితుమశక్నువన్ శూద్రవృత్త్యాపి ద్విజాతిశుశ్రూషయోచ్ఛిష్టభోజనాదీన్య కుర్వన్ వర్తేత। నిస్తీర్ణాపత్క్రమశః శూద్రవృత్తితో నివర్తేత॥ ౯౮॥

అశక్నువంస్తు శుశ్రూషాం శూద్రః కర్తుం ద్విజన్మనామ్।

పుత్రదారాత్యయం ప్రాప్తో జీవేత్కారుకకర్మభిః॥ ౧౯॥

శూద్రః ద్విజాతిశుశ్రూషాం కర్తుమక్షమః క్షుదవసన్నపుత్రకలత్రః సూపకారాదికర్మభిర్జీవేత్॥ ౧౯॥

యైః కర్మభిః ప్రచరితైః శుశ్రూష్యన్తే ద్విజాతయః।

తాని కాంరుకకర్మాణి శిల్పాని వివిధాని చ॥ ౧౦౦।

పూర్వోక్తకారుకకర్మవిశేషాభిధానార్థమిదమ్। యైః కర్మభిః ద్విజాతయః పరిచర్యన్తే తాని చ కర్మాణి తక్షణాదీని: శిల్పాని చ చిత్రలిఖితాదీని నానాప్రకారాణి కుర్యాత్॥ ౧౦౦॥

వైశ్యవృత్తిమనాతిష్ఠన్బ్రాహ్మణః స్వే పథి స్థితః।

అవృత్తికర్షితః సీదన్నిమం ధర్మం సమాచరేత్॥ ౧౦౧॥

బ్రాహ్మణో వృత్త్యభావపీడితోఽవసాదం గచ్ఛన్ క్షత్రియవైశ్యవృత్తిమనాతిష్ఠన్ "వరం స్వధర్మో విగుణః" (మ.స్మృ. ౧౦-౯౭) ఇత్యుకత్వాత్స్వవృత్తావేవ వర్తమాన ఇమాం వక్ష్యమాణాం వృత్తిమనుతిష్ఠేత్। అతశ్చ విగుణప్రతిగ్రహాదిస్వవృత్త్యసమ్భవే పరవృత్త్యాశ్రయణం జ్ఞేయమ్॥ ౧౦౧॥

సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాద్ బ్రాహ్మణస్త్వనయం గతః।

పవిత్రం దుష్యతీత్యేతద్ధర్మతో నోపపద్యతే॥ ౧౦౨॥

బ్రాహ్మణ ఆపదం ప్రాప్తః సర్వేభ్యోఽపి నిన్దితమేభ్యః క్రమేణ ప్రతిగ్రహం కుర్యాత్। అత్రార్థాన్తరన్యాసో నామాలంకారః। యస్మాత్పవిత్రం గఙ్గాది రథ్యోదకాదినా దుష్యతీత్యేతచ్ఛాస్త్రస్థిత్యా నోపపద్యతే॥ ౧౦౨॥

యస్మాత్ —

నాధ్యాపనాద్యాజనాద్వా గర్హితాద్వా ప్రతిగ్రహాత్।

దోషో భవతి విప్రాణాం జ్వలనామ్బుసమా హి తే॥ ౧౦౩॥

బ్రాహ్మణానామాపది గర్హితాధ్యాపనయజనప్రతిగ్రహైరధర్మో న భవతి। యస్మాత్స్వభావతః పవిత్రత్వేనాగ్న్యుదకతుల్యాస్తే॥ ౧౦౩॥

జీవితాత్యయమాపన్నో యోఽన్నమత్తి యతస్తతః।
ఆకాశమివ పఙ్కేన న స పాపేన లిప్యతే॥ ౧౦౪॥

యః ప్రాణాత్యయం ప్రాప్తః ప్రతిలోమజాదన్నమశ్నాతి సోఽన్తరిక్షమివ కర్దమేన పాపేన న సమ్బధ్యతే॥ ౧౦౪॥

అత్ర పరకృతిరూపార్థవాదమాహ —

అజీగర్తః సుతం హన్తుముపాసర్పద్ బుభుక్షితః।
న చాలిప్యత పాపేన క్షుత్ప్రతీకారమాచరన్॥ ౧౦౫॥

ఋషిరజీగర్తాఖ్యో బుభుక్షితః సన్, పుత్రం శునఃశేపనామానం స్వయం విక్రీతవాన్ యజ్ఞే గోశతలాభాయ యజ్ఞయూపే బధ్వా విశసితా భూత్వా హన్తుం ప్రచక్రమే। న చ క్షుత్ప్రతీకారార్థం తథా కుర్వన్పాపేన లిప్తః। ఏతచ్చ బహువృచబ్రాహ్మణే శునఃశేపాఖ్యానేషు వ్యక్తముక్తమ్॥ ౧౦౫॥

శ్వమాంసమిచ్ఛన్నార్తోఽత్తుం ధర్మాధర్మవిచక్షణః।
ప్రాణానాం పరిరక్షార్థం వామదేవో న లిప్తవాన్॥ ౧౦౬॥

వామదేవాఖ్య ఋషిర్ధర్మాధర్మజ్ఞః క్షుధార్తః ప్రాణత్రాణార్థం శ్వమాంసం ఖాదితుమిచ్ఛన్దోషేణ న లిప్తవాన్॥ ౧౦౬॥

భరద్వాజః క్షుధార్తస్తు సపుత్రో విజనే వనే।
బహ్వీర్గాః ప్రతిజగ్రాహ వృధోస్తరణో మహాతపాః॥ ౧౦౭।

భరద్వాజాఖ్యో మునిః మహాతపస్వీ పుత్రసహితో నిర్జనే వనేఽరణ్యే ఉషిత్వా క్షుత్పీడితో వృథునామ్నస్తక్ష్ణో బహ్వీర్గాః ప్రతిగృహీతవాన్॥ ౧౦౭॥

క్షుధార్తశ్చాత్తుమభ్యాగాద్విశ్వామిత్రః శ్వజాఘనీమ్।

చణ్డాలహస్తాదాదాయ ధర్మాధర్మవిచక్షణః॥ ౧౦౮॥

ఋషిర్విశ్వామిత్రో ధర్మాధర్మజ్ఞః క్షుత్పీడితశ్చణ్డాలహస్తాద్ గృహీత్వా కుక్కురజఘనమాంసం భక్షితుమధ్యవసితవాన్॥ ౧౦౮॥

ప్రతిగ్రహాద్యాజనాద్వా తథైవాధ్యాపనాదపి।

ప్రతిగ్రహః ప్రత్యవరః ప్రేత్య విప్రస్య గర్హితః॥ ౧౦౯॥

గర్హితానామప్యధ్యాపనయాజనప్రతిగ్రహాణాం మధ్యాద్ బ్రాహ్మణస్యాసత్ప్రతిగ్రహో నికృష్టః, పరలోకే నరకహేతుః। తతశ్చాపది ప్రథమం నిన్దితాధ్యాపనయాజనయోః ప్రవర్తితవ్యం తదసమ్భవే త్వసత్ప్రతిగ్రహ ఇత్యేవం పరమేతత్॥ ౧౦౯॥

అత్ర హేతుమాహ —

యాజనాధ్యాపనే నిత్యం క్రియేతే సంస్కృతాత్మనామ్।

ప్రతిగ్రహస్తు క్రియతే శద్రాదప్యన్త్యజన్మనః॥ ౧౧౦॥

యాజనాధ్యాపనే ఆపద్యనాపది చ ఉపనయనసంస్కృతాత్మనాం ద్విజాతీనామేవ క్రియేతే। ప్రవిగ్రహః పునర్నికృష్టజాతేః శుద్రాదపి క్రియతే తస్మాదసౌ తాభ్యాం గర్హితః॥ ౧౧॥

జపహోమైరపైత్యేనో యాజనాధ్యాపనైః కృతమ్।

ప్రతిగ్రహనిమిత్తం తు త్యాగేన తపసైవ చ॥ ౧౧౧॥

ఏనో గ్రహణాదసత్ప్రతిగ్రహయాజనాధ్యాపనైర్యదుపపన్నం పాపం తత్ప్రాయశ్చిత్తప్రకరణే వక్ష్యమాణక్రమేణ జపహోమైర్నశ్యతి। అసత్ప్రతిగ్రహజనితం పునః ప్రతిగృహీతద్రవ్యత్యాగేన 'మాసం గోష్ఠే పయః పీత్వా' ఇత్యేవమాదివక్ష్యమాణతపసాఽపగచ్ఛతి॥ ౧౧౧॥

శిలోఞ్ఛమప్యాదదీత విప్రోఽజీవన్యతస్తతః।

ప్రతిగ్రహాచ్ఛిలః శ్రేయాంస్తతోఽప్యుఞ్ఛః ప్రశస్యతే॥ ౧౧౨॥

బ్రాహ్మణః స్వవృత్త్యాఽజీవన్యతస్తతోఽపి శిలాఞ్ఛం గృహ్ణీయాన్న తు తతస్సమ్బవేఽసత్ప్రతిగ్రహం కుర్యాత్। యస్మాదసత్ప్రతిగ్రహాచ్ఛిలః ప్రశస్తః। మఞ్జర్యాత్మకానేకధాన్యోన్నయనం శిలస్తతోప్యుఞ్ఛః శ్రేష్ఠః। ఏకైకధాన్యాదిగుడకోచ్చయనముఞ్ఛః॥ ౧౧౨॥

సీదద్భిః కుప్యమిచ్ఛద్భిర్ధనే వా పృథివీపతిః।

యాచ్యః స్యాత్స్నాతకైర్విప్రైరదిత్సంస్త్యాగమర్హతి॥ ౧౧౩॥

స్నాతకైర్బ్రహ్మణైర్ధనాభావాద్ధర్మార్థం కుటుమ్బావసాదం గచ్ఛద్భిః సువర్ణరజతవ్యతిరిక్తం ధాన్యవస్త్రాది కుప్యం ధనం యాగాద్యుపయుక్తం హిరణ్యాద్యప్యాపత్ప్రకరణాత్క్షత్రియోఽప్యుచ్చాస్త్రవర్తీ యాచితవ్యః స్యాత్। యశ్చ దాతుం నేచ్ఛతి కృపణత్వేనావధారితః స త్యాజ్యో న యాచనీయ ఇత్యర్థః। మేధాతిథిగోవిన్దరాజౌ తు "త్యాగమర్హతీతి తస్య దేశే న వస్తవ్యమ్" ఇతి వ్యాచక్షాతే॥ ౧౧౩॥

అకృతం చ కృతాత్క్షేత్రాద్గౌరజావికమేవ చ।

హిరణ్యం ధాన్యమన్నం చ పూర్వం పూర్వమదోషవత్॥ ౧౧౪॥

అకృతమనుప్తసస్థం క్షేత్రం తత్కృతాదుప్తసస్యాత్ప్రతిగ్రహే దోషరహితం తథా గోచ్చాగమేషహిరణ్యధాన్యసిద్ధాన్నానాం మధ్యాత్పూర్వం పూర్వమదుష్టమ్। తతశ్చైషాం పూర్వపూర్వాసమ్భవే పరః పరో జ్ఞేయః॥ ౧౧౪॥

సప్త విత్తాగమా ధర్మ్యా దాయో లాభః క్రయో జయః।

ప్రయోగః కర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ చ॥ ౧౧౫॥

దాయాద్యాః సప్త ధనాగమాః యథాధనాధికారం ధర్మాదనపేతాః తత్ర దాయోఽన్వయాగతధనం, లాభోనిధ్యాదే: మైత్ర్యాదిలబ్ధస్య చ, క్రయః ప్రసిద్ధః ఏతే త్రయశ్చతుర్ణామపి వర్ణానాం ధర్మ్యాః। జయధనం విజయత్వేన క్షత్రియస్య ధర్మ్యప్రయోగో వృద్ధ్యాదిధనస్య, కర్మయోగశ్చ కృషివాణిజ్యే, ఏతౌ ప్రయోగౌ వైశ్యస్య ధర్మ్యౌ, సత్ప్రతిగ్రహో బ్రాహ్మణస్య ధర్మ్యః । ఏవం చైతేషాం ధర్మత్వవచనాదేతదభావేఽన్యేష్వనాపద్విహితేషు వృత్తికర్మసు ప్రవర్తితవ్యమ్। తదభావే చాపద్విహితేషు ప్రకృతేష్విత్యేతదర్థమేతదిహోచ్యతే॥ ౧౧౫॥

విద్యా శిల్పం భృతిః సేవా గోరక్ష్యం విపణిః కృషిః।

ధృతిర్భైక్ష్యం కుసీదం చ దశ జీవనహేతవః॥ ౧౧౬॥

ఆపత్ప్రకరణాజ్జీవనహేతవ ఇతి నిదేశాదేషాం మధ్యే యయా వృత్యా యస్యానాపది న జీవనం తథా తస్యాపద్యభ్యనుజ్ఞాయతే। యథా బ్రాహ్మణస్య భృతిసేవాది। ఏవం శిల్పాదావపి జ్ఞేయమ్। విద్యా వేదవిద్యావ్యతిరిక్తా వైద్యతర్కవిషాపనయనాదివిద్యా సర్వేషామాపది జీవనార్థం న దుష్యతి। శిల్పం గన్ధయుక్త్యాదికరణం, భృతిః ప్రైష్యభావేన వేతనగ్రహణం, సేవా పరాజ్ఞాసమ్పాదనం, గోరక్ష్యం పశుపాల్యం, విపణిర్వణిజ్యా, కృషి: స్వయం కృతా, ధృతిః సన్తోషస్తస్మిన్సత్యల్పకేనాపి జీవ్యతే, భైక్ష్యం భిక్షాసమూహః, కుసీదం వృద్ధయా ధనప్రయోగః స్వయం కృతోఽపీత్యేభిర్దశభిరాపది-

30 మం

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వాపి వృద్ధిం నైవ ప్రయోజయేత్ ।
కామం తు ఖలు ధర్మార్థం దద్యాత్పాపీయసేఽల్పికామ్ ॥ ౧౧౭ ॥

బ్రాహ్మణః క్షత్రియో వాపి వృద్ధ్యాదిధనమాపద్యపి న ప్రయుఞ్జీత కిన్తు నికృష్టకర్మణా ధర్మాథమల్పికయా వృద్ధ్యా ప్రయుఞ్జీత ॥ ౧౯౭ ॥

ఇదానీం రాజ్ఞామాపద్ధర్మమాహ—

చతుర్థమాదదానోఽపి క్షత్రియో భాగమాపది ।
ప్రజా రక్షన్పరం శక్త్యా కిల్బిషాత్ప్రతిముచ్యతే ॥ ౧౧౮ ॥

రాజ్ఞో ధాన్యాదీనామష్టమ ఇత్యాద్యుక్తం స ఆపది ధాన్యాదేశ్చతుర్థమపి భాగం కరార్థం గృహ్ణన్పరయా శక్త్యా ప్రజా రక్షన్నధికకరగ్రహణపాపేన న సంబధ్యతే ॥ ౧౧౮ ॥

కస్మాత్పునరాపద్యపి రాజ్ఞో రక్షణముచ్యతే, యస్మాత్ —

స్వధర్మో విజయస్తస్య నాహవే స్యాత్పరాఙ్ముఖః ।
శస్త్రేణ వైశ్యానక్షిత్వా ధర్మ్యమాహారయేద్బలిమ్ ॥ ౧౧౯ ॥

రాజ్ఞః శత్రువిజయః స్వధర్మో విజయఫలం యుద్ధమిత్యర్థః । ప్రజారక్షణప్రయుక్తస్య యది కుతశ్చిద్భయం స్యాత్తదా స యుద్ధపరాఙ్ముఖో న భవేత్ । ఏవం చ శస్త్రేణ వైశ్యాన్దస్యుభ్యో రక్షిత్వా తేభ్యో ధర్మాదనపేతమాప్తపురుషైర్బలిమాహారయేత్ ॥ ౧౧౯ ॥

కోఽసౌ బలిస్తమాహ—

ధాన్యేఽష్టమం విశాం శుల్కం విశం కార్షాపణావరమ్ ।
కర్మోపకరణాః శుద్రాః కారవః శిల్పినస్తథా ॥ ౧౨౦ ||

ధాన్యవిషయే ఉపక్ష్యే వైశ్యానామష్టమం భాగం శుల్కమాహారయేత్ । ధాన్యానాం ద్వాదశోఽపి భాగః ఉక్తః । ఆపద్యయమష్టమ ఉచ్యతే । అత్యన్తాపది ప్రాగుక్తచతుర్థే వేదితవ్యః తథా హిరణ్యాదీనాం కార్షాపణాన్తానాం వింశతితమం భాగం శుల్కం గృహ్ణీయాత్త్రాపి

పఞ్చాశద్భాగ ఆదేయో రాజ్ఞా పశుహిరణ్యయోః (మ. స్మృ. ౭-౧౩౦)

ఇత్యనాపది పఞ్చాశద్భాగ ఉక్తః । ఆపద్యయం వింశ ఉచ్యతే । యథా శూద్రాః, కారవః సూపకారాదయః, శిల్పినః తక్షాదయః, కర్మణైవోపకుర్వన్తి నతు తేభ్య ఆపద్యపి కరో గ్రాహ్యః ॥ ౧౨౦ ॥

శూద్రస్తు వృత్తిమాకాఙ్క్షన్క్షత్రమారాధయేద్యది ।
ధనినం వాప్యుపారాధ్య వైశ్యం శుద్రో జిజీవిషేత్ ॥ ౧౨౧ ॥

శూద్రో బ్రాహ్మణశుశ్రూషయాఽజీవన్యది వృత్తిమాకాఙ్క్షేత్తదా క్షత్రియం పరిచర్య తదభావే ధనినం వశ్యపరిచర్య జీవితుమిచ్ఛేత్ । ద్విజాతిశుశ్రూషణాసామర్థ్యే తు ప్రాగుక్తాని కర్మాణి కుర్యాత్ ॥ ౧౨౧ ॥

స్వర్గార్థముభయార్థం వా విప్రానారాధయేత్తు సః ।
జాతబ్రాహ్మణశబ్దస్య సా హ్యస్య కృతకృత్యతా ॥ ౧౨౨ ॥

స్వర్గప్రాప్త్యర్థం స్వర్గస్వవృత్తిలిప్సార్థం వా బ్రాహ్మణానేవ శూద్రః పరిచరేత్ ॥ తస్మాజ్జాతో బ్రాహ్మణాశ్రితోఽయమితి శబ్దో యస్య । శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః । సాఽస్య శూద్రస్య కృతకృత్యతా తద్వ్యపదేశతయాఽసౌ కృతకృత్యో భవతి ॥ ౧౨౨ ॥

యత ఏవమ్ అతః —

విప్రసేవైవ శూద్రస్య విశిష్టం కర్మ కీర్త్యతే ।
యదతోఽన్యద్ధి కురుతే తద్భవత్యస్య నిష్ఫలమ్ ॥ ౧౨౩ ॥

బ్రాహ్మణపరిచర్యైవ శూద్రస్య కర్మాన్తరేభ్యః ప్రకృష్టం కర్మ శాస్త్రేఽభిధీయతే । యస్మాదేతద్వ్యతి-

రిక్తం యదసౌ కర్మ కురుతే తదస్య నిష్ఫలం భవతీతి పూర్వస్తుత్యర్థం న త్వన్యనివృత్తయే। పాకయజ్ఞాదీనామపి తస్య విహితత్వాత్॥ ౧౨౩॥

ప్రకల్ప్యా తస్య తైర్వృత్తిః స్వకుటుమ్బాద్యథార్హతః।
శక్తిం చావేక్ష్య దాక్ష్యం చ భృత్యానాం చ పరిగ్రహమ్॥ ౧౨౪॥

తస్య పరిచారకశూద్రస్య పరిచర్యాసామర్థ్యం కర్మోత్సాహం పుత్రదారాదిభర్తవ్యపరిమాణం చావేక్ష్య తద్బ్రాహ్మణైః స్వగృహాదనురూపా జీవికా కల్పనీయా॥ ౧౨౪॥

ఉచ్ఛిష్టమన్నం దాతవ్యం జీర్ణాని వసనాని చ।
పులాకాశ్చై వ ధాన్యానాం జీర్ణాశ్చైవ పరిచ్ఛదాః॥ ౧౨౫॥

తస్మై ప్రకృతాశ్రితశుద్రాయ భుక్తావశిష్టాన్నం బ్రాహ్మణైర్దేయమ్। ఏవం చ

"న శూద్రాయ మతిం దద్యాన్నోచ్ఛిష్టమ్" (మ. స్మృ. ౪-౮౦)

ఇత్యనాశ్రితశూద్రవిషయమవతిష్ఠతే। తథా జీర్ణవస్త్రాసారధాన్యజీర్ణశయ్యాపరిచ్ఛదా అస్మై దేయాః॥ ౧౨౫॥

న శుద్రే పాతకం కించిన్న చ సంస్కారమర్హతి।
నాస్యాధికారీ ధర్మేఽస్తి న ధర్మాత్ప్రతిషేధనమ్॥ ౨౬॥

లశునాదిభక్షణేన శుద్ధే న కించిత్పాతకం భవతి తు బ్రహ్మవధాదావపి। "అహింసా సత్యం" (యా. స్మృ. ౧-౧౨౨) ఇత్యాదేశ్చాతుర్వర్ణ్యసాధారణత్వేన విహితత్వాత్। నచాప్యుపనయనాసంస్కారమర్హతి, నాస్యాగ్నిహోత్రాదిధర్మాఽధికారోఽస్తి, అవిహితత్వాత్। నచ శుద్ధవిహితత్వాత్పాకయజ్ఞాదిధర్మాదస్య నిషేధః। ఏవం చాస్య సర్వస్య సిద్ధార్థత్వాదయం శ్లోక ఉత్తరార్థాఽనువాదః॥౧౨౬॥

ధర్మేప్సవస్తు ధర్మజ్ఞాః సతాం వృత్తమనుష్ఠితాః।

మన్త్రవర్జ్యం న దుష్యన్తి ప్రశంసాం ప్రాప్నువన్తి చ॥ ౧౨౭।।

యే పునః శూద్రాః స్వధర్మవేదినో ధర్మప్రాప్తికామాస్త్రైవర్ణికానామాచామనిషిద్ధమాశ్రితాస్తే

నమస్కారేణ మన్త్రేణ పఞ్చయజ్ఞాన్న హాపయేత్। (యా. స్మృ. ౧-౧౨౧)

ఇతి 'యాజ్ఞవల్క్యవచనాన్నమస్కారమన్త్రేణ మన్త్రాన్తరరహితం పఞ్చయజ్ఞాది ధర్మాన్కుర్వాణా న `ప్రత్యవయన్తి ఖ్యాతి' చ లోకే లభన్తే॥ ౧౨౭॥

యథా యథా హి సద్వృత్తమాతిష్ఠత్యనసూయకః।
తథా తథేమం చాముం చ లోకం ప్రాప్నోత్యనిన్దితః॥ ౧౨౮॥

పరగుణానిన్దకః శుద్రో యథా యథా ద్విజాత్యాచారమనిషిద్ధమనుతిష్ఠతి తథా తథా జనైరనిన్దిత ఇహ లోకే ఉత్కృష్టః స్మృతః స్వర్గాదిలోకం చ ప్రాప్నోతి ॥ ౧౨౮ ॥

శక్తేనాపి హి శద్రేణ న కార్యో ధనసంచయః।

శూద్రో హి ధనమాసాద్య బ్రాహ్మణానేవ బాధతే ॥ ౧౨౯ ॥

ధనార్జనసమర్థేనాపి శుద్రేణ పోష్యవర్గసమ్పన్నేనపఞ్చయజ్ఞాద్యుచితాదధికబహుధనసంచయో న కర్తవ్యః। యస్మాచ్ఛూద్రో ధనం ప్రాప్య శాస్త్రానభిజ్ఞత్వేన ధనమదాచ్ఛుశ్రూషాయాశ్చాకరణాద్ బ్రాహ్మణానేవ పీడయతీత్యుక్తస్యానువాదః ॥ ౧౨౯ ॥

ఏతే చతుర్ణాం వర్ణానామాపద్ధర్మాః ప్రకీర్తితాః।

యాన్ సమ్యగనుతిష్ఠన్తో వ్రజన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ ౧౩౦ ॥

అమీ చతుర్ణాం వర్ణానామాపద్యనుష్ఠేయా ధర్మా ఉక్తాః। యాన్ సమ్యగాచరన్తో విహితానుష్ఠాన్నిషిద్ధానాచరణాచ్చ నిష్పాపతయా బ్రహ్మజ్ఞానలాభేన పరమాం గతిం మోక్షలక్షణాం లభన్తే ॥ ౧౩౦ ॥

ఏష ధర్మవిధిః కృత్స్నశ్చాతుర్వర్ణ్యస్య కీర్తితః।

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ప్రాయశ్చిత్తవిధిం శుభమ్ ॥ ౧౩౧ ॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం దశమోఽధ్యాయః ॥ ౧౦ ॥

అయం చతుర్ణాం వర్ణానామాచారః సమగ్రః కథితః। అత ఊర్ధ్వం ప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానం శుభమభిధాస్యామి ॥ ౧౩౧ ॥ క్షే. లో. ౨ ॥

ఇతి శ్రీకల్లూకభట్టవిరచితాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తౌ దశమోఽధ్యాయః॥

…………… ⇔ …………

అథ ఏకాదశోఽధ్యాయః।

సాంతానికం యక్ష్యమాణమధ్వగం సర్వవేదసమ్।
గుర్వర్థం పితృమాత్రర్థం స్వాధ్యాయర్థ్యుపతాపినః॥ ౧॥
నవైతాన్స్నాతకాన్విద్యాద్ బ్రాహ్మణాన్ధర్మభిక్షుకాన్
నిఃస్వేభ్యో దేయమేతేభ్యో దానం విద్యావిశేషతః॥ ౨॥

నను —

అతః పరం ప్రవక్ష్యామి ప్రాయశ్చిత్తవిధిం శుభమ్। (మ. స్మృ. ౧౦ - ౧౩౧)

ఇతి ప్రాయయశ్చిత్తస్య వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞాతత్వాత్సాంతానికాదిభ్యో దేయమిత్యాదేః కఃప్రఃస్తావః। ఉచ్యతే, "దానేనాకార్యకారిణః" (మ. స్మృ. ౫-౧౦౭) ఇతి ప్రాగుక్తత్వాత్।

దానేన వధనిర్ణేకం సర్పాదీనామశక్నువన్। (మ. స్మృ.౧౧-౧౩౯)

ఇత్యాదేశ్చ వక్ష్యమాణత్వాత్ప్రకృష్టప్రాయశ్చిత్తాత్మకదానపాత్రోపన్యాసః ప్రకృతోపయుక్త ఏవ।
వర్ణాశ్రమధర్మాదివ్యతిరిక్తప్రాయశ్చిత్తాదినైమిత్తికధర్మకథనార్థత్వాచ్చాధ్యాయస్యాన్యస్యాపి నైమిత్తికధర్మస్యాత్రోపన్యాసో యుక్తః। సంతానప్రయోజనత్వాద్వివాహస్య సాంతానికో వివాహార్థీ, యక్ష్యమాణోఽవశ్యకర్తవ్యజ్యోతిష్టోమాది యాగం చికీర్షుః, అధ్వగః పాన్థః, సర్వవేదసః కృతసర్వస్వదక్షిణవిశ్వజిద్యాగః, విద్యాగురోర్గ్రాసాచ్ఛాదనాద్యర్థః ప్రయోజనం యస్య స

గుర్వర్థః ఏవం పితృమాత్రర్థావపి, స్వాధ్యాయార్థీ స్వాధ్యాయాధ్యయనకాలీనాచ్ఛాదనాద్యర్థీ బ్రహ్మచారీ, ఉపతాపీ రోగీ ఏతాన్నవ బ్రాహ్మణాన్ధర్మభిక్షాశీలాన్స్నాతకాఞ్జానీయాత్। ఏతేభ్యో నిర్ధనేభ్యో గోహిరణ్యాది దీయత ఇతి దానం విద్యావిశేషానురూపేణ దద్యాత్॥ ౧॥ ౨॥

ఏతేభ్యో హి ద్విజాగ్రేభ్యో దేయమన్నం సదక్షిణమ్।
ఇతరేభ్యో బహిర్వేది కృతాన్నం దేయముచ్యతే॥ ౩॥

ఏతేభ్యో నవభ్యో బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠేభ్యోఽన్తర్వేది సదక్షిణమన్నం దాతవ్యమ్। ఏతద్వ్యతిరికేభ్యః పునః సిద్ధాన్నం బహిర్వేది దేయత్వేనోపదిశ్యతే। ధనదానే త్వనియమః॥ ౩॥

సర్వరత్నాని రాజా తు యథార్హం ప్రతిపాదయేత్।
బ్రాహ్మణాన్వేదవిదుషో యజ్ఞార్థం చైవ దక్షిణామ్॥ ౪॥

రాజా పునః సర్వరత్నాని మణిముక్తాదీని యాగోపయోగ్యాని చ దక్షిణార్థం ధనం విద్యానురూపేణ వేదవిదో బ్రాహ్మణాన్స్వీకారయేత్॥ ౪॥

కృతదారోఽపరాన్దారాన్భిక్షిత్వా యోఽధిగచ్ఛతి।
రతిమాత్రం ఫలం తస్య ద్రవ్యదాతుస్తు సంతతిః॥ ౫॥

యః సభార్యః సంతత్యర్థాదినిమిత్తమన్తరేణాపరాన్దారాన్ భిక్షిత్వా కరోతి తస్య రతిమాత్ర

ఫలం, ధనదాతుః పునస్తదుత్పన్నాన్యపత్యాని భవన్తీతి నిన్దాతిశయః। నైవం విధేన ధనం యాచిత్వాఽన్యో వివాహః కర్తవ్యో నాప్యేవంవిధాయ నియమతో ధనం దేయమితి॥ ౫॥

ధనాని తు యథాశక్తి విప్రేషు ప్రతిపాదయేత్।

వేదవిత్సు వివిక్తేషు ప్రేత్య స్వర్గం సమశ్నుతే॥ ౬॥

ధనాని గోభూహిరణ్యాదీని శక్త్యనతిక్రమేణ బ్రాహ్మణేషు వేదజ్ఞేషు వివిక్తేషు పుత్రకలత్రాద్యవసక్తేషు ప్రతిపాదయేతద్వశాచ్చ స్వర్గప్రాప్తిర్భవతీతి॥ ౬॥

యస్య త్రైవార్షికం భక్తం పర్యాప్తం భృత్యవృత్తయే।

అధికం వాపి విద్యేత స సోమం పాతుమర్హతి॥ ౭॥

యస్యావశ్యపోష్యభరణార్థం వర్షత్రయపర్యాప్తం తదధికం వా భక్తాది స్యాత్స కామ్యసోమయాగం కర్తుమర్హతి। నిత్యస్య పునర్యథాకథంచిదవశ్యకర్తవ్యత్వాన్నాయం నిషేధః। అత ఏవ "సమాన్తే సౌమైర్మఖ్యౌ (మ. స్మృ. ४-౨౬) ఇతి నిత్యవిషయత్వముక్తవాన్॥ ౭॥

అతః స్వల్పీయసి ద్రవ్యే యః సోమం పిబతి ద్విజః।

స పీతసోమపూర్వోఽపి న తస్యాప్నోతి తత్ఫలమ్॥ ౮॥

త్రైవార్షికధనాదల్పధనే సతి యః సోమయాగం కరోతి తస్య ప్రథమసోమయాగో నిత్యోఽపి న సమ్పన్నో భవతి। సుతరాం ద్వితీయయాగః కామ్యః॥ ౮॥

శక్తః పరజనే దాతా స్వజనే దుఃఖజీవిని।

మధ్వాపాతో విషాస్వాదః స ధర్మప్రతిరూపకః॥ ౯ ॥

యో బహుధనత్వాద్దానశక్తః సన్నవశ్యభరణీయే పితృమాత్రాదిజ్ఞాతిజనే దౌర్త్యా దుఃఖోపేతే సతి యశోఽర్థమన్యేభ్యో దదాతి స తస్య దానవిశేషో ధర్మప్రతిరూపకో నతు ధర్మ ఏవ। మధ్వపాతో మధురోపక్రమః ప్రథమం యశస్కరత్వాత్। విషాస్వాదశ్చాన్తే నరకఫలత్వాత్తస్మాదేతన్న కార్యమ్॥ ౯॥

భృత్యానాముపరోధేన యత్కరోత్యౌర్ధ్వం దేహికమ్।
తద్భవత్యసుఖోదర్కం జీవతశ్చ మృతస్య చ॥ ౧౦॥

[వృద్ధౌ చ మాతాపితరౌ సాధ్వీ భార్యా శిశుః సుతః।
అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్॥ ౧॥]

పుత్రదారాద్యవశ్యభర్తవ్యపీడనేన యత్పారలౌకికధర్మబుద్ధయా దానాది కరోతి తస్య దాతుర్జీవతో మృతస్య చ తద్దానం దుఃఖఫలం భవతీతి పూర్వం కీర్త్యాదిదృష్టార్థదానప్రతిషేధః। అయం త్వదృష్టార్థదానప్రతిషేధః॥ ౧౦॥

యజ్ఞశ్చేత్ప్రతిరుద్ధః స్యాదేకేనాఙ్గేన యజ్వనః।
బ్రాహ్మణస్య విశేషేణ ధార్మికే సతి రాజని॥ ౧౧॥

యో వైశ్యః స్యాద్బహుపశుర్హీనక్రతురసోమపః।
కుటుమ్బాత్తస్య తద్ ద్రవ్యమాహరేద్యశసిద్ధయే॥ ౧౨॥

క్షత్రియాదేర్యజమానస్య విశేషతో బ్రాహ్మణస్య యది యజ్ఞ ఇతరాఙ్గసమ్పత్తౌ సత్యామేకేనాఙ్గేనాసంపూర్ణః స్యాత్తదా యో వైశ్యా బహుపశ్చాదిధనః పాకయజ్ఞాదిరహితోఽసోమయాజీ తస్య గృహాత్తదఙ్గోచితం ద్రవ్యం బలేన చౌర్యేణ వాఽఽహరేత్। ఏతచ్చ ధర్మప్రధానే సతి రాజని కార్యమ్। స హి శాస్త్రార్థమనుతిష్ఠన్తం న నిగృహ్ణాతి॥ ౧౧॥ ౧౨॥

ఆహరేత్త్రీణి వా ద్వే వా కామం శూద్రస్య వేశ్మనః।
న హి శూద్రస్య యజ్ఞేషు కశ్చిదస్తి పరిగ్రహః॥ ౧౩॥

యజ్ఞస్య ద్విత్ర్యఙ్గవైకల్యే సతి తాని త్రీణి చాఙ్గాని ద్వే వాఙ్గే వైశ్యాదలాభే సతి నిర్విశంఙ్క శూద్రస్య గృహాద్బలేన చౌర్యేణ వాఽఽహరేత్। యస్మాచ్ఛూద్రస్య క్వచిదపి యజ్ఞసమ్బన్ధో నాస్తి।

"న యజ్ఞార్థం ధనం శూద్రాద్విప్రో భిక్షేత" (మ. స్మృ. ౧౧-౨౪)

ఇతి వక్ష్యమాణప్రతిషేధః శూద్రాద్యాచనస్య, నతు బలగ్రహణాదేః॥ ౧౩॥

యోఽనాహితాగ్నిః శతగురయజ్వా చ సహస్రగుః।

తయోరపి కుటుమ్బాభ్యామాహరేదవిచారయన్॥ ౧౪॥

యోఽనాహితాగ్నిర్గోశతపరిమాణధన ఆహితాగ్నిర్వాఽసోమయాజీ గోసహస్రపరిమితధనః ద్వయోరపి గృహాభ్యాం ప్రకృతమఙ్గద్వయం త్రయం వా శీఘ్రం సమ్పాదయితుం బ్రాహ్మణేన ద్వాభ్యామాహరణీయం బ్రాహ్మణక్షత్రియాభ్యామపి బ్రాహ్మణ ఆహరేత్। క్షత్రియస్య తు అదస్యుక్రియావద్ బ్రాహ్మణస్వహరణం నిషేధయిష్యతి॥ ౧౪॥

ఆదాననిత్యాచ్చాదతురాహరేదప్రయచ్ఛతః।

తథా యశోఽస్య ప్రథతే ధర్మశ్చైవ ప్రవర్ధతే॥ ౧౫॥

ప్రతిగ్రహాదినా ఆదానం ధనగ్రహణం నిత్యం యస్యాసావాదాననిత్యో బ్రాహ్మణస్తస్మాదిష్టాపూర్తదానరహితాద్యజ్ఞాఙ్గద్వయత్రయార్థాయాం యాచనాయాం కృతాయామదదతో బలేన చౌర్యేణ వాఽఽహరేత్। తథా కృతేఽపహర్తుః ఖ్యాతిః ప్రకాశతే ధర్మశ్చ వృద్ధిమేతి॥ ౧౫॥

తథైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడనశ్నతా।

అశ్వస్తనవిధానేన హర్తవ్యం హీనకర్మణః॥ ౧౬॥

సాయమ్ప్రాతర్భోజనోపదేశాన్త్రిరాత్రోపవాసే వృత్తే చతుర్థఽహని ప్రాతః సప్తమే భక్తే దానాదిధర్మరహితాదేకదినపర్యాప్తమర్థం చౌర్యాదినా హర్తవ్యమ్ ॥ ౧౬ ॥

ఖలాత్క్షేత్రాద్ధగారాద్వా యతో వాప్యుపలభ్యతే ।

ఆఖ్యాతవ్యం తు తత్తస్మై పృచ్ఛతే యది పృచ్ఛతి ॥ ౧౭ ॥

ధాన్యాదిమన్నస్థానాత్క్షేత్రాద్వా గృహాద్వా యతో వాఽన్యస్మాత్ప్రదేశాద్ధాన్యం హీనకర్మసమ్బన్ధిలభ్యతే తతో హర్తవ్యం, యది వాఽసౌ ధనస్వామీ పృచ్ఛతి కింనిమిత్తం కృతమితి పృచ్ఛతే నిమిత్తం చౌర్యాది వక్తవ్యమ్ ॥ ౧౭ ॥

బ్రాహ్మణస్వం న హర్తవ్యం క్షత్రియేణ కదాచన ।

దస్యునిష్క్రియయోస్తు స్వమజీవన్ హర్తుమర్హతి ॥ ౧౮ ॥

ఉక్తేష్వపి నిమిత్తేషు క్షత్రియేణ బ్రాహ్మణస్య ధనం తతోఽపకృష్టత్వాన్న హర్తవ్యం, సమానన్యాయతయా తు వైశ్యశూద్రాభ్యాముత్కృష్టజాతితో న హర్తవ్యమ్ । ప్రతిషిద్ధకృద్విహితాననుష్ఠాయినోః పునర్బ్రాహ్మణక్షత్రియయోరత్యన్తాపది క్షత్రియో హర్తుమర్హతి ॥ ॥ ౧౮ ॥

యోఽసాధుభ్యోఽర్థమాదాయ సాధుభ్యః సమ్ప్రయచ్ఛతి ।

స కృత్వా ప్లవమాత్మానం సన్తారయతి తావుభౌ ॥ ౧౯ ॥

యో హీనకర్మాదిభ్య ఉత్కృష్టేభ్యోఽభిహితేష్వపి నిమిత్తేషూక్తానురూపం యజ్ఞాఙ్గాది సాధనం కృత్వా సాధుభ్య ఉత్కృష్టేభ్య ఋత్విగాదిభ్యో ధనం దదాతి స యస్యాపహరతి ఉపహరితం నాశయతి యస్మై తద్దదాతి తద్దౌర్గత్యాభిఘాతాదిత్యేవం ద్వావప్యాత్మానముడుపం కృత్వా దుఃఖాన్మోచయతి ॥ ౧౯ ॥

యద్ధనం యజ్ఞశీలానాం దేవస్వం తద్విదుర్బుధాః ।

అయజ్వనాం తు యద్విత్తమాసురస్వం తదుచ్యతే॥ ౨౦॥

యజ్ఞశీలానాం యద్ధనం తద్యాగాదౌ వినియోగాద్దేవస్వం విద్వాంసో మన్యన్తే। యాగాదిశూన్యానాం తు యద్ ద్రవ్యం తద్ధర్మవినియోగాభావాదాసురస్వముచ్యతే। అతస్తదప్యపహృత్య యాగసమ్పాదనాత్తద్దేవస్వం కర్తవ్యమ్॥ ౨౦॥

న తస్మిన్ధారయేద్దణ్డం ధార్మికః పృథివీపతిః।

క్షత్రియస్య హి బాలిశ్యాద్ బ్రాహ్మణః సీదతి క్షుధా॥ ౨౧॥

తస్మిన్నుక్తనిమిత్తే చౌర్యబలాత్కారం కుర్వాణో ధర్మప్రధానో రాజా దణ్డం కుర్యాత్। యస్మాద్రాజ్ఞో మూఢత్వాద్ బ్రాహ్మణః క్షుధావసాదం ప్రాప్నోతి॥౨౧॥

తతశ్చ —

తస్య భృత్యజనం జ్ఞాత్వా స్వకుటుమ్బాన్మహీపతిః।

శ్రుతశీలే చ విజ్ఞాయ వృత్తిం ధర్మ్యాం ప్రకల్పయేత్॥ ౨౨॥

తస్య బ్రాహ్మణస్యావశ్యభరణీయపుత్రాదివర్గం జ్ఞాత్వా శ్రుతాచారోచితతదనురూపం వృత్తిం స్వగృహాద్రాజా కల్పయేత్॥ ౨౨॥

కల్పయిత్వాఽస్య వృత్తిం చ రక్షేదేనం సమన్తతః।

రాజా హి ధర్మషడ్భాగం తస్మాత్ప్రాప్నోతి రక్షితాత్॥ ౨౩॥

అస్య బ్రాహ్మణస్య జీవికాం విధాయ శత్రుచౌరాదేః సర్వతో రక్షయేత్। యస్మాత్ బ్రాహ్మణాదక్షితాత్తస్య ధర్మషడ్భాగం ప్రాప్నోతి॥౨౩॥

న యజ్ఞార్థం ధనం శూద్రాద్విప్రో భిక్షేత కర్హిచిత్।
యజమానో హి భిక్షిత్వా చణ్డాలః ప్రేత్య జాయతే॥ ౨౪॥

యజ్ఞసిద్ధయే ధనం బ్రాహ్మణః కదాచిన్న శూద్రాద్యాచేత। యస్మాచ్ఛూద్రాద్యాచిత్వా యజ్ఞం కుర్వాణో మృతశ్చణ్డాలో భవతి। అతో యాచననిషేధాచ్ఛూద్రాదయాచితోపస్థితం యజ్ఞార్థమన్యవిరుద్ధమ్॥ ౨౪॥

యజ్ఞార్థమర్థం భిక్షిత్వా యో న సర్వం ప్రయచ్ఛతి।
స యాతి భాసతాం విప్రః కాకతాం వా శతం సమాః॥ ౨౫॥

యజ్ఞసిద్ధ్యర్థం ధనం యాచిత్వా యో యజ్ఞే సర్వం న వినియుఙ్క్తే స శతం వర్షాణి భాసత్వం కాకత్వం వా ప్రాప్నోతి॥ ౨౫॥

దేవస్వం బ్రాహ్మణస్వం వా లోభేనాపహినస్తి యః।
స పాపాత్మా పరే లోకే గృధ్రోచ్ఛిష్టేన జీవతి॥ ౨౬॥

ప్రతిమాదిదేవతార్థముత్సృష్టం ధనం దేవస్వం బ్రాహ్మణస్వం చ యో లోభాదపహరతి స పాపస్వభావో జన్మాన్తరే గృధ్రోచ్ఛిటేన జీవతి॥ ౨౬॥

ఇష్టిం వైశ్వానరీం నిత్యం నిర్వపేదబ్దపర్యయే।
క్లృప్తానాం పశుసోమానాం నిష్కృత్యర్థమసంభవే॥ ౨౭॥

సమాప్తే వర్షే ద్వితీయవర్షస్య ప్రవృత్తిరబ్దపర్యయం చైత్రశుక్లాదివర్షప్రవృత్తిస్తత్ర వర్షాన్తరే వైశ్వానరోమిష్టిం విహితసోమయాగాసమ్భవే తదకరణదోషనిర్హరణార్థం సర్వదా శూద్రాదితో ధనగ్రహణేన ఉక్తరూపామిష్టిం కుర్యాత్॥ ౨౭॥

ఆపత్కల్పేన యో ధర్మం కురుతేఽనాపది ద్విజః।
స నాప్నోతి ఫలం తస్య పరత్రేతి విచారితమ్॥౨౮॥

ఆపద్విహితేన విధినా యోఽనాపది ధర్మానుష్ఠానం ద్విజః కురుతే తస్య తత్పరలోకే నిష్ఫలం భవతీతి మన్వాదిభిర్విచారితమ్॥౨౮॥

విశ్వైశ్చ దేవైః సాధ్యైశ్చ బ్రాహ్మణైశ్చ మహర్షిభిః।
ఆపత్సు మరణాద్భీతైర్విధేః ప్రతినిధిః కృతః॥౨౯॥

విశ్వేదేవాఖ్యైర్దేవైః సాధ్యైశ్చ తథా మహర్షిభిర్బ్రాహ్మణైర్మరణాద్భీతైరాపత్సు ముఖ్యస్య విధేః సోమా దేవశ్యానర్యాదిః ప్రతినిధిరనుష్ఠితోఽసౌ ముఖ్యాసమ్భవే కార్యో న తు ముఖ్యసమ్భవే॥౨౯॥

ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే ।
న సాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతే ఫలమ్ ॥ ३० ॥

యో ముఖ్యానుష్ఠానసంపన్నః సన్నాపద్విహితేన ప్రతినిధినాఽనుష్ఠానం కరోతి తస్య దుర్బుద్ధేః పారలౌకకమభ్యుదయరూపం ప్రత్యవాయపరిహారార్థం ఫలం చ న భవతి । “ఆపత్కల్పేన యో ధర్మమ్" (మ.స్మృ॰ ౧౧-౨౮) ఇత్యనేనోక్తమప్యేతచ్ఛాస్త్రాదరార్థం పునరుచ్యతే ॥ ३० ॥

న బ్రాహ్మణోఽవేదయేత కించిద్రాజని ధర్మవిత్ ।
స్వవీర్యేణైవ తాఞ్ఛిష్యాన్మానవానపకారిణః ॥ ३౧ ॥

ధర్మజ్ఞో బ్రాహ్మణః కిఞ్చిదప్యపకృతం న రాజ్ఞః కథయేత్ । అపి తు స్వశక్త్యైవ వక్ష్యమాణాభిచారాదినాఽపకారిణో మనుష్యాన్నిగృహ్ణీయాత । తతశ్చ

స్వకీయధర్మవిరోధాదపకృష్టాపరాధకరణే సత్యభిచారాది న దోషాయేత్యేవంపరమేతత్ । న త్వభిచారో విధాయతే రాజనివేదనం వా నిషిధ్యతే ॥౩౧॥

స్వవీర్యాద్రాజవీర్యాచ్చ స్వవీర్యం బలవత్తరమ్ ।

తస్మాత్స్వేనైవ వీర్యేణ నిగృహ్ణీయాదరీన్ద్విజః ॥ ౩౨ ॥

యస్మాత్స్వసామర్థ్యాద్రాజసామర్థ్యాచ్చ పరాధీనరాజసామర్థ్యాపేక్షయా స్వసామర్థ్యమేవ స్వాధీనత్వాద్ బలీయః | తస్మాత్స్వేన వీర్యేణైవ శత్రూన్బ్రాహ్మణో నిగృహ్ణీయాత్ ॥ ౩౨ ॥

తత్కిం స్వవీర్యమిత్యాహ —

శ్రుతీరథర్వాఙ్గిరసీః కుర్యాదిత్యవిచారయన్ ।

వాక్శస్త్రం వై బ్రాహ్మణస్య తేన హన్యాదీన్ద్విజః ॥ ౩౩ ॥

[తదస్త్రం సర్వవర్ణానామనివార్యం చ శక్తితః ।

తపోవీర్యప్రభావేణ అవధ్యానపి బాధతే ॥ ౨ ॥]

అథర్వవేదస్య ఆఙ్గిరసోర్దృష్టాభిచారశ్రుతీరవిచారయన్కుర్యాత్ । తదర్థమభిచారమనుతిష్ఠేదిత్యర్థః । యస్మాదభిచారమన్త్రోచ్చారణాత్మికా బ్రాహ్మణస్య వాగేవ శస్త్రకార్యకరణాచ్ఛస్త్రం, తేన బ్రాహ్మణః శత్రూన్హన్యాన్న తు శత్రునియమాయ రాజా వాచ్యః ॥ ౩౩ ॥

క్షత్రియో బాహువీర్యేణ తరేదాపదమాత్మనః |

[తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥ ౩ ॥]

ధనేన వైశ్యశుద్రౌ తు జపహోమైర్ద్విజోత్తమః ॥ ౩౪ ॥

క్షత్రియః స్వపౌరుషేణ శత్రుతః పరిభవలక్షణామాత్మన ఆపదం నిస్తరేత్ । వైశ్యశూద్రౌ పునః ప్రతికర్త్రే ధనదానేన । బ్రాహ్మణస్త్వభిచారాత్మకైర్జపహోమైః ॥ ౩౪ ॥

విధాతా శాసితా వక్తా మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే ।

తస్మై నాకుశలం బ్రూయాన్న శుష్కాం గిరమీరయేత్ ॥ ౩౫ ॥

విహితకర్మణామనుష్ఠాతా, పుత్రశిష్యాదీనాం శాస్తా, ప్రాయశ్చిత్తాదిధర్మాణాం వక్తా, సర్వభూతమైత్రీప్రధానో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతే । తస్మై నిగృహ్యతామయమిత్యేవమనిష్టం న బ్రూయాన్నాపి సాక్రోశాం వాచం వాగ్దణ్డధిగ్దణ్డరూపాం తస్యోచ్చారయేత్ ॥ ౩౫ ॥

న వై కన్యా న యువతిర్నాల్పవిద్యో న బాలిశః ।

హోతా స్యాదగ్నిహోత్రస్య నార్తో నాసంస్కృతస్తథా ॥ ౩౬ ॥

కన్యాఽనూఢా ఊఢాపి తరుణీ, తథా అల్పాధ్యాయమూర్ఖవ్యాధ్యాదిపీడితానుపనీతాః శ్రౌతాన్స్మార్తాన్వా హోమాన్న కుర్యుః । "హావయేత్" ఇతి ప్రసక్తావయం కన్యాదీనాం ప్రతిషేధః ॥ ౩౬ ॥

నరకే హి పతన్త్యేతే జుహ్వన్తః స చ యస్య తత్ ।

తస్మాద్వైతానకుశలో హోతా స్యాద్వేదపారగః ॥ ౩౭ ॥

ఏతే కన్యాదయో హోమం కుర్వాణా నరకం గచ్ఛన్తి । యస్య తదగ్నిహోత్రం ప్రతినిధిరూపేణ కువన్తి సోఽపి నరకం గచ్ఛతి । తస్మాచ్ఛ్రౌతకర్మప్రవీణః సమస్తవేదాధ్యాయీ హోతా కార్యః ॥ ౩౭ ॥

ప్రాజాపత్యమదత్త్వాశ్వమగ్న్యాధేయస్య దక్షిణామ్ ।

అనాహితాగ్నిర్భవతి బ్రాహ్మణ విభవే సతి ॥ ౩౮ ॥

ఆధానే ప్రాజాపత్యమశ్వం ప్రజాపతిదేవతాకం ధనసమ్పత్తౌ సత్యాం బ్రాహ్మణో దక్షిణామదత్త్వా కృతేఽప్యాధానేఽనాహితాగ్నిర్భవత్యాధానఫలం న లభతే । తస్మాదాధానేఽశ్వం దక్షిణాం దద్యాత్ ॥ ౩౮ ॥

పుణ్యాన్యన్యాని కుర్వీత శ్రద్ధధానో జితేన్ద్రియః ।

న త్వల్పదక్షిణైర్యజ్ఞైర్యజేతేహ కథఞ్చన ॥ ౩౮ ॥

శ్రద్ధావాన్వశీకృతేన్ద్రియో యజ్ఞవ్యతిరిక్తాని తీర్థయాత్రాదీని కర్మాణి పుణ్యాని కుర్వీత నతు శాస్త్రోక్తదక్షిణాతోఽల్పదక్షిణైర్యజేత । పరోపకారార్థస్వాద్దక్షిణాయాః స్వల్పేనాప్యృత్విగాదితోషసిద్ధౌ నిషేధార్థమిదం వచనమ్ ॥ ౩౯ ॥

ఇన్ద్రియాణి యశః స్వర్గమాయుః కీర్తి ప్రజాః పశున్ ।

హన్త్యల్పదక్షిణో యజ్ఞస్తస్మాన్నాల్పధనో యజేత్ ॥ ౪౦ ॥

[అన్నహీనో దహేద్రాష్ట్రం మన్త్రహీనస్తు ఋత్విజః ।

దీక్షితం దక్షిణాహీనో నాస్తి యజ్ఞసమో రిపుః ॥ ౪ ॥

చక్షురాదీనీన్ద్రియాణి, జీవతః ఖ్యాతిరూపం యశః, స్వర్గాయుషీ, మృతస్య ఖ్యాతిరూపాం కీర్తిం, అపత్యాని, పశూంచాల్పదక్షిణో యజ్ఞో నాశయతి । తస్మాదల్పదక్షిణాదానేన యాగం న కుర్యాత్ ॥౪౨॥

అగ్నిహోత్ర్యపవిధ్యాగ్నీన్బ్రాహ్మణః కామకారతః ।

చాన్ద్రాయణం చరేన్మాసం వీరహత్యాసమం హి తత్ ॥ ౪౧ ॥

అగ్నిహోత్రీ బ్రాహ్మణ ఇచ్ఛాతోఽగ్నిషు సాయంప్రాతర్హోమానకృత్వా మాసం చాన్ద్రాయణం చరేత్ । యస్మాద్వీరః పుత్రస్తస్య హత్యా హననం తత్తుల్యమేతత్ । తథా చ శ్రుతిః - "వీరహా వా

ఏష దేవానాం భవతి యోఽగ్నిముద్వాసయతే" । అన్యే తు మాసమపవిధ్యేతి సమర్థయన్తి ॥ ౪౧ ॥

యే శూద్రాదధిగమ్యార్థమగ్నిహోత్రముపాసతే ।
ఋత్విజస్తే హి శూద్రాణాం బ్రహ్మవాదిషు గర్హితాః ॥ ౪౨ ॥

యే శూద్రాదధిగమ్యార్థం ప్రాప్య సామాన్యాభిధానేన యాచనేన వాఽర్థం స్వీకృత్య "వృషలాగ్న్యుపసేవినామ్" (మం స్మృం ౧౧-౪౩) ఇతి వక్ష్యమాణలిఙ్గాదాధానపూర్వకమగ్నిహోత్రమనుతిష్ఠన్తి । తే శూద్రాణామేవ యాజకా నతు తేషాం తత్ఫలం భవత్యత స్తే వేదవాదిషు నిన్దితాః ॥ ౪౨ ॥

తేషాం సతతమజ్ఞానాం వృషలాగ్న్యుపసేవినామ్ ।
పదా మస్తకమాక్రమ్య దాతా దుర్గాణి సంతరేత్ ॥ ౪౩ ॥

తేషాం శూద్రధనాహితాగ్నిపరిచారిణాం మూర్ఖాణాం మూర్ధ్ని పాదం దత్వా శూద్రస్తేన దానేన సతతం పరలోకే దుఃఖేభ్యో నిస్తరతి నతు యజమానానాం ఫలం భవతి ॥ ౪౩ ॥

అకుర్వన్విహితం కర్మ నిన్దితం చ సమాచరన్ ।
ప్రసక్తశ్చేన్ద్రియార్థేషు ప్రాయశ్చిత్తీయతే నరః॥ ౪౪ ॥

నిత్యం యద్విహితం సంధ్యోపాసనాది, నైమిత్తికం చ శవస్పర్శాదౌ స్నానాది, తదకుర్వన్ తథా ప్రతిషిద్ధం హింసాద్యనుతిష్ఠన్నవిహితనిషిద్ధేష్వత్యన్తాసక్తిం కుర్వన్నరో మనుష్యజాతిమాత్రం ప్రాయశ్చిత్తమర్హతి । నను —

ఇన్ద్రియార్థేషు సర్వేషు న ప్రసజ్యేత కామతః । (మ. స్మృ. ౪-౧౬)

ఇతి నిషేధాన్నిన్దితపదేనైవ ప్రసక్తశ్చేన్ద్రియార్థేష్విత్యపి సంగృహీతమతః పృథఙ్ న వక్తవ్యమ్ ।

ఉచ్యతే, అస్య స్నాతకవ్రతేషు పాఠాత్తత్ర "వ్రతానీమాని ధారయేత్" (మ. స్మృ. ४-౧3) ఇత్యుపక్రమాన్నాయం ప్రతిషేధః, కిన్తు వ్రతవిధిః । తర్హి "అకుర్వన్విహితం కర్మ" ఇత్యనేనైవ ప్రాప్తత్వాత్పృథఙ్ న వక్తవ్యమితి చేన్న, స్నాతకేతరవిషయత్వేనాస్య సవిషయత్వాత్ ॥ ४४ ॥

అకామతః కృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం విదుర్బుధాః ।

కామకారకృతేఽప్యాహురేకే శ్రుతినిదర్శనాత్ ॥ ४५ ॥

అబుద్ధికృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం భవతీత్యాహుః పణ్డితాః । ఏకే పునరాచార్యా : కామతః కృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం భవతీత్యాహుః । ఏతచ్చ పృథక్కృత్యాభిధానం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థం శ్రుతినిదర్శనాదితి । "ఇన్ద్రో యతీన్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛత్తమశ్లీలా వాగేత్యావదత్స ప్రజాపతిముపాధావత్తస్మాత్తసుపహవ్యం ప్రాయచ్ఛత్" ఇతి । అస్యార్థ: — ఇన్ద్రో యతీన్ బుద్ధిపూర్వకం శ్వభ్యో దత్తవాన్, స ప్రాయశ్చిత్తార్థం ప్రజాపతిసమోపమగమత్, తస్మై ప్రజాపతిరుపహవ్యాఖ్యం కర్మ ప్రాయశ్చిత్తం దత్తవాన్ । అతః కామకారకృతేఽప్యస్తి ప్రాయశ్చిత్తమ్ ॥ ४५ ॥

అకామతః కృతం పాపం వేదాభ్యాసేన శుధ్యతి ।

కామతస్తు కృతం మోహాత్ప్రాయశ్చిత్తైః పృథగ్విధైః ॥ ४६ ॥

అనిచ్ఛాతః కృతం పాపం వేదాభ్యాసేన శుధ్యతి నశ్యతి । వేదాభ్యాసేనేతి కామకృతవిషయప్రాయశ్చిత్తాపేక్షయా లఘుప్రాయశ్చిత్తోపలక్షణార్థమ్ । ప్రాయశ్చిత్తాన్తరాణామపి విధానాద్రాగద్వేషాదివ్యామూఢతయా పునరనిచ్ఛాతః కృతం నానాప్రకారైః ప్రాయశ్చిత్తైర్విద్యాధనతపోభి: శుధ్యతీతి గురుప్రాయశ్చిత్తపరమ్ । అతః పూర్వోక్తస్యైవాయం వ్యాకారః । యద్యప్యధికారనిరూపణం ప్రకృతం ప్రాయశ్చిత్తం త్వనన్తరం

వక్ష్యతి తథాప్యజ్ఞానాల్లఘుప్రాయశ్చిత్తాధికారీ జ్ఞానాద్ గురుప్రాయశ్చిత్తేఽధిక్రియత ఇత్యధికారినిరూపణమేవేదమ్ ॥ ౪౬ ॥

ప్రాయశ్చిత్తీయతాం ప్రాప్య దైవాత్పూర్వకృతేన వా ।

న సంసర్గం వ్రజేత్సద్భిః ప్రాయశ్చిత్తేఽకృతే ద్విజః ॥ ౪౭ ॥

[ప్రాయో నామ తపః ప్రోక్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే ।

తపోనిశ్చయసంయుక్తం ప్రాయశ్చిత్తమితి స్మృతమ్ ॥ ౫ ॥]

దైవాత్ప్రమాదాదన్యశరీరకృతేన పూర్వజన్మార్జితదుష్కృతేన క్షయరోగాదిభిః సూచితేన ప్రాయశ్చిత్తీయతాం ప్రాప్యాకృతే ప్రాయశ్చిత్తే సాధుభిః సహ యాజనాదినా సంసర్గం న గచ్ఛేత్ ॥ ౪౭ ॥

ఇహ దుశ్చరితైః కేచిత్కేచిత్పూర్వకృతైస్తథా ।

ప్రాప్నువన్తి దురాత్మానో నరా రూపవిపర్యయమ్ ॥ ౪౮ ॥

ఇహ జన్మని నిషిద్ధాచరణైః కేచిత్పూర్వజన్మకృతైర్దుష్టస్వభావా మనుష్యా కౌనఖ్యాదికం రూపవిపర్యయం ప్రాప్నువన్తి ॥ ౪౮ ॥

సువర్ణచౌర: కౌనఖ్యం సురాపః శ్యావదన్తతామ్ ।

బ్రహ్మహా క్షయరోగిత్వం దౌశ్చర్మ్యం గురుతల్పగః ॥ ౪౯ ॥

పిశునః పౌతినాసిక్యం సూచకః పూతివక్త్రతామ్ ।

ధాన్యచౌరోఽఙ్గహీనత్వమాతిరేక్యం తు మిశ్రకః ॥ ౫౦ ॥

అన్నహర్తాఽఽమయావిత్వం మౌక్యం వాగపహారకః ।

వస్త్రాపహారకః శ్విత్ర్యం పఙ్గుతామశ్వహారకః ॥ ౫౧ ॥

[దీపహర్తా భవేదన్ధః కాణో నిర్వాపకో భవేత్ ।

హింసయా వ్యాధిభూయస్త్వమరోగిత్వమహింసయా ॥ ౬ ॥]

ఏవం కర్మవిశేషేణ జాయన్తే సద్విగర్హితాః।

జడమూకాన్ధబధిరా వికృతాకృతయస్తథా॥ ౫౨॥

బ్రాహ్మణసువర్ణచౌరః కుత్సితనఖత్వం ప్రాప్నోతి। నిషిద్ధసురాపః శ్యావదన్తతాం బ్రహ్మహా క్షయరోగిత్వం, గురుభార్యాగామీ విక్రోశమేహనత్వమ్, పిశునో విద్యమానదోషాభిధాయీ దుర్గన్ధినాసత్వం, అవిద్యమానదోషాభిధాయకో దుర్గన్ధిముఖత్వం, ధాన్యచౌరోఽఙ్గహీనత్వం, ధాన్యాదేరపద్రవ్యేణ మిశ్రణకర్తాఽతిరిక్తాఙ్గత్వం, అన్నచౌరో మన్దానలత్వం, అననుజ్ఞాతాధ్యాయీ మూకత్వం, వస్త్రచౌర: శ్వేతకుష్ఠత్వం, అశ్వచౌరః ఖఞ్జత్వమ్। ఏవం బుద్ధివాక్చక్షుఃశ్రోత్రవికలా వికృతరూపాః సాధువిగర్హితాశ్చ ప్రాగ్జన్మాజితోపభుక్తదుష్కృత శేషేణోత్పద్యన్తే।

దోపహర్తా భవేదన్ధః కాణో నిర్వాపకస్తథా।

హింసారుచిః సదా రోగీ వాతాఙ్గః పారదారికః॥ ౪౯-౫౨॥

చరితవ్యమతో నిత్యం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే।

నిన్ద్యైర్హి లక్షణైర్యుక్తా జాయన్తేఽనిష్కృతైనసః॥ ౫3॥

యస్మాదనిష్కృతమనాశితమేనో యైస్తేఽనిష్కృతైనసోఽకృతప్రాయశ్చిత్తాః పరలోకోపభుక్తదుష్కృతశేషేణ నిన్దైర్లక్షణైః కునఖిత్వాదిభిర్యుక్తా జాయన్తే। తస్మాద్విశుద్ధయే పాపానర్థరణార్థం ప్రాయశ్చిత్తం సదా కర్తవ్యమ్। ఏవం “భిన్నే జుహోతి" ఇతివన్న నైమిత్తికమాత్రం ప్రాయశ్చిత్తం కిన్త్వనిష్కృతైనస ఇత్యుపాదానాత్తథా విశుద్ధయే చరితవ్యమిత్యుపదేశాత్పాపక్షయార్థిన ఏవాధికారః। తథాహి — ప్రాయశ్చిత్తం హి చరితవ్యమితి విధావధికారాపేక్షాయాం ఫలమాత్రనిర్దేశాదితి రాత్రిసత్రన్యాయేన శ్రయమాణమేవ విశుద్ధయ ఇతి ఫలమధికారివిశేషణం యుక్తమ్। ఇమమేవార్థం స్పుటయతి యాజ్ఞవల్క్యః —

విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య చ సేవనాత్।

అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి॥

తస్మాత్తేనేహ కర్తవ్యం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే॥ (యా. స్మృ. 3-౨౧౯-౨౨౦)

పతనమృచ్ఛతి పాపం ప్రాప్నోతీత్యర్థః। విశుద్ధయే పాపవినాశాయ।

బహూన్వర్షంగణాన్ఘోరాన్నరకాన్ప్రాప్య తత్క్షయాత్।
సంసారాన్ప్రతిపద్యన్తే మహాపాతకినస్త్విమాన్॥ (మ. స్మృ. ౧౨-౧౪)

ఇత్యాదినా మహాపాతక్యాదీనాం నరకాదిప్రాప్తిం వక్ష్యతి। న తన్నైమిత్తికమాత్రత్వం ప్రాయశ్చిత్తానాం సఙ్గచ్ఛతే। తస్మాద్ బ్రహ్మవధాదిజనితపాపక్షయార్థిన ఏవ ప్రాయశ్చిత్తవిధావధికార ఇతి జ్ఞేయమ్॥ ౧౩॥

బ్రహ్మహత్యా సురాపానం స్తేయం గుర్వఙ్గనాగమః।
మహాన్తి పాతకాన్యాహుః సంసర్గశ్చాపి తైః సహ॥ ౫౪॥

బ్రాహ్మణప్రాణవియోగఫలకో వ్యాపారో బ్రహ్మహత్యా స చ సాక్షాదన్యం వా నియుజ్య తథా గోహిరణ్యగ్రహణాదినిమిత్తకార్యకస్యాపి తదుద్దేశేన బ్రాహ్మణమరణే బ్రహ్మహత్యా। నమ్వేవమిపుకారేషూత్పాదనద్వారేణ తథా వధ్యస్యాపి హన్తృగతమన్యూత్పాదనద్వారా బ్రహ్మహత్యా స్యాత్। ఉచ్యతే, శాస్త్రతో యస్య బ్రాహ్మణహన్తృత్వం ప్రతీయతే స ఏవ బ్రహ్మహన్తా। అత ఏవ శాతాతపః —

గోభూహిరణ్యగ్రహణే స్త్రీసమ్బన్ధకృతేఽపి వా।
యముద్దిశ్య త్యజేత్ప్రాణాంస్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్॥

ఏవం చాన్యాన్యపి శాస్త్రీయాణ్యేవ బ్రహ్మవధనిమిత్తాని జ్ఞేయాని। తథా—

రాగాద్ ద్వేషాత్ప్రమాదాద్వా స్వతః పరత ఏవ వా।
బ్రాహ్మణం ఘాతయేద్యస్తు తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్॥

ఇతి ప్రయోజకస్యాపి హన్తృత్వం శాస్త్రీయమ్। తథా నిషిద్ధసురాపానం, బ్రాహ్మణసువర్ణహరణం, గురుభార్యాగమనం గురుశ్చ పితా నిషేకాదీని కర్మాణీత్యాదినా తస్య గురుత్వేన విధానాత్। తైశ్చ సహ సంసర్గః సంవత్సరేణ పతతీత్యేతాని మహాపాతకాన్యాహు:। మహాపాతకసంజ్ఞా చేయం వక్ష్యమాణస్యోపపాతకాదిసంజ్ఞాలాఘవార్థమ్॥ ౧౪॥

అనృతం చ సముత్కర్షే రాజగామి చ పైశునమ్।

గురోశ్చాలీకనిర్బన్ధః సమాని బ్రహ్మహత్యయా॥ ౫౫॥

జాత్యుత్కర్షనిమిత్తముత్కర్షంభాషణం యథా బ్రాహ్మణోఽహమితి అబ్రాహ్మణో బ్రవీతి, రాజని వా స్తేనాదీనాం పరేషాం మరణఫలకం దోషాభిధానం, గురోశ్చానృతాభిశంసనమ్। తథా చ గౌతమః — "గురోరనృతాభిశంసనమ్" ఇతి। మహాపాతకసమానీత్యేతాని బ్రహ్మహత్యాసమానీతి॥ ౫౫॥

బ్రహ్మోజ్ఝతా వేదనిన్దా కౌటసాక్ష్యం సుహృద్వధః।

గర్హితానాద్యయోర్జగ్ధిః సురాపానసమాని షట్॥ ౫౬॥

బ్రహ్మణోఽధీతవేదస్యానభ్యాసేన విస్మరణమ్, అసచ్ఛాస్త్రాశ్రయణేన బేదకుత్సనమ్, సాక్ష్యే మృషాభిధానమ్, మిత్రస్యాబ్రాహ్మణస్య వధః, నిషిద్ధస్య లశునాదేర్భక్షణమ్ అనాద్యస్య పురీషాదేరదనమ్। మేధాతిథిస్తు - న భోక్ష్యత ఇతి సఙ్కల్ప్య యద్భుజ్యతే తదనాద్యమిత్యాచష్టే। ఏతానిసురాపానసమాని॥ ౧౬॥

నిక్షేపస్యాపహరణం నరాశ్వరజతస్య చ।

భూమివజ్రమణీనాం చ రుక్మస్తేయసమం స్మృతమ్॥ ౫౭

బ్రాహ్మణసువర్ణవ్యతిరిక్తనిక్షేపస్య హరణం తథా మనుష్యతురగరూప్యభూమిహీరకమణీనాం హరణం సువర్ణస్తేయతుల్యమ్॥ ౫౭॥

రేతః సేకః స్వయోనీషు కుమారీష్వన్త్యజాసు చ।

సఖ్యుః పుత్రస్య చ స్త్రీషు గురుతల్పసమం విదుః॥ ౫౮॥

సోదర్యభగినీకుమారీచణ్డాలీసఖిపుత్రభార్యాసు యో రేతఃసేకస్తం గురుభార్యాగమనసమానమాహుః। ఏతేషాం భేదేన సమీకరణం యద్యేన సమీకృతం తస్య తేన ప్రాయశ్చిత్తార్థమ్। యత్కౌటసాక్ష్యసుహృద్వధయోః సురాపానసమీకృతయోర్బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చితం వక్ష్యతి తద్వికల్పార్థమ్ యత్పునర్గురోరలీకనిర్బన్ధస్య బ్రహ్మహత్యాసమీకృతస్య పునరుపరిష్టాద్ బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తనిదశః తత్సమీకృతానాం న్యూనప్రాయశ్చిత్తం భవతీతి జ్ఞాపనార్థమ్। తథా చ లోకే రాజసమః సచివ ఇత్యుక్తే సచివస్య న్యూనతైవ గమ్యతే। అత్రౌపదేశికప్రాయశ్చిత్తభ్య ఆలిదేశికప్రాయశ్చిత్తానాం తన్న్యూనం ప్రాయశ్చిత్తం సమీకృతానాం చ॥౧౮॥

ఇదానీముపపాతకాన్యాహ —

గోవధోఽయాజ్యసంయాజ్యపారదార్యాత్మవిక్రయాః।

గురుమాతృపితృత్యాగః స్వాధ్యాయాగ్న్యోః సుతస్య చ॥ ౫౯॥

పరివిత్తితాఽనుజేఽనూఢే పరివేదనమేవ చ।

తయోర్దానం చ కన్యాయాస్తయోరేవ చ యాజనమ్॥ ౬౦॥

కన్యాయా దూషణం చైవ వార్ధుష్యం వ్రతలోపనమ్।

తడాగారామదారాణామపత్యస్య చ విక్రయః॥ ౬౧॥

వ్రాత్యతా బాన్ధవత్యాగో భృత్యాధ్యాపనమేవ చ।

భృత్యా చాధ్యయనాదానమపణ్యానాం చ విక్రయః॥ ౬౨॥

సర్వాకరేష్వధీకారో మహాయన్త్రప్రవర్తనమ్।

హింసౌషధీనాం స్త్ర్యాజీవోఽభిచారో మూలకర్మ చ ॥ ౬౩ ॥

ఇన్ధనార్థమశుష్కాణాం ద్రుమాణామవపాతనమ్ ।

ఆత్మార్థం చ క్రియారమ్భో నిన్దితాన్నాదనం తథా ॥ ౬౪ ॥

అనాహితాగ్నితా స్తేయమృణానామనపక్రియా ।

అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనం కౌశీలవ్యస్య చ క్రియా ॥ ౬౫ ॥

ధాన్యకుప్యపశుస్తేయం మద్యపస్త్రవణీనిషేమ ।

స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధో నాస్తిక్యం చోపపాతకమ్ ॥ ౧౩ ॥

గోహననం, జాతికమందుష్టానాం యాజనం, పరపత్నీగమనం, ఆత్మవిక్రయః, మాతృపితృగురూణాం చ ।శుశ్రూషాద్యకరణం, సర్వదా బ్రహ్మయజ్ఞత్యాగః, న వేదవిస్మరణం "బ్రహ్మోజ్ఞతా (మ.స్మృ. ౧౧-౭౩) ఇత్యనేనోక్తత్వాత్ । అగ్నేశ్చ స్మార్తస్య త్యాగః, శ్రౌతానాం "అగ్నిహోత్ర్యపవిధ్యాగ్నీన్" (మ.స్మృ. ౧౧-౪౧) ఇత్యుక్తత్వాత్, సుతస్య చ సంస్కారభరణాద్యకరణం, కనీయసా ఆదౌ వివాహే కృతే జ్యేష్ఠస్య పరివిత్తిత్వం భవతి । "దారాగ్నిహోత్రసంయోగం" (మ. స్మృ. 3-౧౭౧) ఇత్యాదినా ప్రాగుక్తం కనిష్ఠస్య పరిత్రేతృత్వం తయోశ్చ కన్యాయా దానం తయోరేవ వివాహహోమాదియాగేష్వార్త్విజ్యం, కన్యాయా మైథునవర్జమఙ్గులిప్రక్షేపాదినా దూషణం, రేతఃసేకపర్యన్తమ్మైథునేషు తు

రేతః సేకః స్వయోనీషు కుమారీష్వన్త్యజాసు చ । (మ. సమృ. ౧౧.౫౮)

ఇత్యుక్తత్వాత్ప్రతిషిద్ధం వృద్ధిజీవనం, బ్రహ్మచారిణో మైథునం, తడాగోద్యానభార్యాపత్యానాం విక్రయః, యథాకాలమనుపనయనం వ్రాత్యతా । తథా చోక్తమ్-

అత ఊర్ధ్వం త్రయోప్యేతే యథాకాలమసంస్కృతాః । (మ. స్మృ. ౨-3౯) ఇతి ।

బాన్ధవానాం పితృవ్యాదీనామననువృత్తిః, ప్రతినియతవేతనగ్రహణపూర్వకమధ్యాపనం, ప్రతినియతవేతనప్రదానపూర్వకమధ్యయనం చ అవిక్రయ్యాదీనాం తిలాదానాం విక్రయః, సువర్ణాద్యుత్పత్తిస్థానేషు రాజాజ్ఞయాఽధికారః, మహతాం ప్రవాహప్రతిబన్ధహేతూనాం సేతుబన్ధాదీనాం ప్రవర్తనమ్ ఔషధీనాం జాతిమాత్రాదీనాం హింసనమ్ । ఏతచ్చ

జ్ఞానపూర్వకాభ్యాసహింసాయాం ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్। యత్తు "కృష్టజానామోషధీనాం (మ. స్మృ. ౧౧-౧౪౪) ఇత్యాదినా వక్ష్యతి తత్సకృద్ధింసాయాం ప్రాయశ్చిత్తలాఘవాత్। భార్యాదిస్త్రీణాం వేశ్యాత్వం కృత్వా తదుపజీవనం, శ్యేనాదియజ్ఞేనానపరాద్ధస్య మారణం, మన్త్రౌషధినా వశీకరణం, పాకాదిదృష్టప్రయోజనార్థమాత్రమేవ వృక్షచ్ఛేదనం, అనాతురస్య దేవపిత్రాద్యుద్దేశమన్తరేణ పాకాద్యనుష్ఠానం, నిన్దితాన్నస్య లశునాదేః సదనిచ్ఛయా భక్షణమ్, ఇచ్ఛాపూర్ణకాభ్యాసభక్షణే పునః "గహితానాద్యయోర్జగ్ధిః" (మ. స్మృ. ౧౧-౧౬) ఇత్యుక్తత్వాత్। సత్యధికారేఽగ్న్యనాధానం, సువర్ణాదన్యస్య సారద్రవ్యస్యాపహరణమ్, ఋణానాం చ ఋణైస్త్రిభిర్ఋణవాన్నరో జాయతే తదనపకరణం, శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధశాస్త్రశిక్షణం, నృత్యగీతవాదిత్రోపసేవనం, ధాన్యతామ్రలోహాదేః పశూనాం చ చౌర్యం, ద్విజాతీనాం పీతమద్యాయాః స్త్రియా గమనం, స్త్రీశూద్రవైశ్యక్షత్రియహననమ్, అదృష్టార్థకర్మాభావబుద్ధిః ఏతత్ప్రత్యేకముపపాతకమ్। “బాన్ధవత్యాగః” (మ. స్మృ. ౧౧-౬౨) ఇత్యనేనైవ మాత్రాదీనాం త్యాగప్రాప్తౌ పృథగ్వచనం నిన్దార్థమ్। పితృవ్యాదిబాన్ధవత్యాగేనావశ్యమేవ ప్రాయశ్చిత్తం భవతి కింతు మాత్రాదిత్యాగప్రాయశ్చిత్తాన్న్యూనమపి భవతి ॥ ౫౯-౬౬ ॥

బ్రాహ్మణస్య రుజః కృత్వా ఘ్రాతిరఘ్రేయమద్యయోః।

జైహ్మ్యం చ మైథునం పుంసి జాతిభ్రంశకరం స్మృతమ్ ॥ ౬౭ ॥

బ్రాహ్మణస్య దణ్డహస్తాదినా పీడాక్రియా, యదతిశయదుర్గాన్ధతయాఘ్రేయం లశునపురీషాది తస్య మద్యస్య చాఘ్రాణం, కుటిలత్వం వక్రతా, పుంసి చ ముఖాదౌ మైథునమిత్యేతత్ప్రత్యేకం జాతిభ్రంశకరం స్మృతమ్ ॥ ౬౭ ॥

ఖరాశ్వోష్ట్రమృగేభానామజావికధస్తథా।

సంకరీకరణం జ్ఞేయం మోనాహిమహిషస్య చ ॥ ౬౮ ॥

గర్దభతురగోష్ట్రమృగహస్తిచ్ఛాగమేషమత్స్యసర్పమహిషాణాం ప్రత్యేకం వధః సంకరీకరణం జ్ఞేయమ్ ॥ ౧౬౮ ॥

నిన్దితేభ్యో ధనాదానం వాణిజ్యం శూద్రసేవనమ్।

అపాత్రీకరణం జ్ఞేయమసత్యస్య చ భాషణమ్॥ ౬౯॥

అప్రతిగ్రాహ్యధనేభ్యః ప్రతిగ్రహో, వాణిజ్యం, శుద్రస్య పరిచర్యా, అనృతాభిధానమిత్యేతత్ప్రత్యేకమపాత్రీకరణం జ్ఞేయమ్॥ ౬౯॥

కృమికీటవయోహత్యా మద్యానుగతభోజనమ్।

ఫలైధఃకుసుమస్తేయసధైర్యం చ మలావహమ్॥ ౭౦॥

కృమయః క్షుద్రజన్తవస్తేభ్యః ఈషత్స్థూలాః కీటాస్తేషాం వధః, పక్షిణాం చ। మద్యానుగతం యద్భోజ్యమపి శాకాద్యేకత్ర పిటకాదౌ కృత్వా మద్యేన సహానీతం తస్య భోజనమ్। మేధాతిథిస్తుమద్యానుగతం మద్యసంస్పృష్టమాహ। తన్న, తత్ర ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్। ఫలకాష్ఠపుష్పాణాం చ చౌర్యమల్పేపద్యేఽప్యత్యన్తవైక్లవ్యమ్। ఏతత్సర్వం ప్రత్యేకం మలినీకరణమ్॥ ౭౦॥

ఏతాన్యేనాంసి సర్వాణి యథోక్తాని పృథక్పృథక్।

యైర్యైర్వ్రతైరపోహ్యన్తే తాని సమ్యజ్ నిబాధత॥ ౭౯॥

ఏతాని బ్రహ్మహత్యాదీని సర్వాణి పాపాని భేదేన యథోక్తాని యైర్యైర్వ్రతైః ప్రాయశ్చిత్తరూపంర్నాశ్యన్తేతాని యథావత్ శృణుత॥ ౭౧॥

బ్రహ్మహా ద్వాదశ సమాః కుటీం కృత్వా వనే వసేత్।

భైక్షాశ్యాత్మవిశుద్ధ్యర్థం కృత్వా శవశిరోధ్వజమ్॥ ౭౨॥

యో బ్రాహ్మణం హతవాన్స వనే కుటీం కృత్వా హతస్య శిరఃకపాలం తదాభావేఽన్యస్యాపి చిహ్నం కృత్వాఽరణ్యే భైక్షభుగాత్మనః పాపనిర్హరణాయ ద్వాదశ వర్షాణి వసేద్ వ్రతం

కుర్యాత్। అత్రాపి "కృతవాపనా నివసేత్" (మ. స్మృ. ౧౧-౭౮) ఇతి వక్ష్యతి। మున్యన్తరోక్తా అపి విశేషా గ్రాహ్యాః। తథా చ యమః —

సప్తాగారాణ్యపూర్వాణి యాన్యసంకల్పితాని చ।

సంవిశేత్తాని శనకైర్విధూమే భుక్తవర్జనే॥

భ్రూణఘ్నే దేహి మే భిక్షామేనో విఖ్యాప్య సంచరేత్।

ఏకకాలం చరద్భైక్ష్యం తదలబ్ధ్వోదకం పిబేత్॥

అయం చ ద్వాదశవార్షికవిధిర్బ్రాహ్మణస్యాజ్ఞానకృతబ్రాహ్మణవధే

ఇయం విశుద్ధిరుదితా ప్రమాప్యాకామతా ద్విజమ్। (మ. స్మృ. ౧౧-౮౯)

ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్। క్షత్రియవైశ్యశూద్రాణాం తు క్రమేణంతద్వాదశవార్షికం ద్విగుణం త్రిగుణం చతుర్గుణం చ ద్రష్టవ్యమ్। యథోక్తం భవిష్యపురాణే —

ద్విగుణాః క్షత్రియాణాం తు వైశ్యానాం త్రిగుణాః స్మృతాః।

చతుర్గుణాస్తు శూద్రాణాం పషందుక్తా మహాత్మనామ్॥

పర్షదుక్తవ్రతం ప్రొంక్తం శుద్ధయే పాపకర్మణామ్॥

యావద్భిర్బ్రాహ్మణైర్బ్రాహ్మణానాం సభా, తతో ద్విగుణైః క్షత్రియాణాం ద్రష్టవ్యవ్యవహారదర్శనాద్యర్థా సమాభవేత, త్రిగుణైర్వైశ్యైర్వైశ్యానాం చతుర్భిః శూద్రః శూదాణామితి సభావచ్చ క్షత్రియాదీనాం త్రయాణాం వ్రతమపి ద్విగుణత్రిగుణచతుర్గుణమిత్యర్థః। ఏతాని చ మనూక్తబ్రహ్మవధప్రాయశ్చిత్తవచనాని గుణవత్కృతనిర్గుణబ్రాహ్మణహననవిషయత్వేన భవిష్యపురాణే వ్యాఖ్యాతాని।

హన్తా చేద్ గుణవాన్వీర అకామాన్నిర్గుణో హతః।

కర్తవ్యాని మనూక్తాని కృత్వా వై ఆశ్వమేధికమ్॥

బ్రహ్మహా ద్వాదశాబ్దాని కుర్టీ కృత్వా వనే వసేత్।
గచ్ఛేదవభృథం వాపి అకామాన్నిర్గుణే హతే॥
జాతిశక్తిగుణాపేక్షం సకృదుద్బుద్ధికృతం తథా।
అనుబన్ధాది విజ్ఞాయ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్॥

ఇతి విశ్వామిత్రవచనాత్ప్రాయశ్చిత్తాధిక్యమృహనీయమ్। కామకృతే తు బ్రాహ్మణవధే ద్విగుణం బ్రహ్మవధప్రాయశ్చిత్తం చతుర్వింశతివర్షమ్। తదాహాఙ్గిరాః —

అకామతః కృతే పాపే ప్రాయశ్చిత్తం న కామతః।
స్యాత్త్వాకామకృతే యత్తు ద్విగుణం వృద్ధిపూర్వకే ॥ ౨౨॥
లక్ష్యం శస్త్రభృతాం వా స్యాద్విదుషామిచ్ఛయాఽఽత్మనః।
ప్రాస్యేదాత్మానమగ్నౌ వా సమిద్ధే త్రిరవాక్శిరాః ॥ ౨౩॥

ధనుఃశరాద్యాయుధధారిణాం బ్రహ్మవధపాపక్షయార్థమయం లక్ష్యభూత ఇత్యేవం జానతాం స్వేచ్ఛయా బాణలక్ష్యభూతో వావతిష్ఠేత్। యావన్మృతో మృతకల్పో వా విశుధ్యేత్। తదాహ యాజ్ఞవల్క్యః —

సంగ్రామే వా హతో లక్ష్యభూతః శుద్ధిమవాప్నుయాత్।
మృతకల్పః ప్రహారార్తో జీవన్నపి విశుధ్యతి॥ (యా.స్మృ. 3-౨౪౮)

అగ్నౌ ప్రదీప్తే వాఽధోముఖస్త్రీన్వారాన్శరీరం ప్రక్షిపేత్। “తథా ప్రాస్యేత్ యథా మ్రియేత" ఇత్యాపస్తమ్బవచనాదేవం ప్రక్షిపేత్। ఏతత్ప్రాయశ్చిత్తద్వయమనన్తరే వక్ష్యమాణం చ

`యజేత వాశ్వమేధేన" (మ. స్మృ. ౧౧ - ౭౪) ఇత్యేవం ప్రాయశ్చిత్తత్రయమిదం కామతః క్షత్రియస్య బ్రాహ్మణవిషయమ్। మనుశ్లోకమేవ లిఖిత్వా యథావ్యాఖ్యానం భవిష్యపురాణే —

లక్ష్యం శస్త్రభృతాం వా స్యాద్విదుషామిచ్ఛయాఽఽత్మనః।
ప్రాస్యేదాత్మానమగ్నౌ వా సమిద్ధే త్రిరవాక్శిరాః॥
యజేత వాశ్వమేధేన క్షత్రియో విప్రఘాతకః।
ప్రాయశ్చిత్తత్రయం హ్యేతత్క్షత్రియస్య ప్రకీర్తితమ్॥
క్షత్రియో నిర్గుణో ధీరం బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్।
నిహత్య కామతో వీర లక్ష్యః శస్త్రభృతో భవేత్॥
చతుర్వేదవిదం ధీర బ్రాహ్మణం చాగ్నిహోత్రిణమ్।
నిహత్య కామాదాత్మానం క్షిపేదగ్నావవాక్శిరాః।
నిర్గుణం బ్రాహ్మణం హత్వా కామతో గుణవాన్నృప।
యష్ట్వా వా ఆశ్వమేధన క్షత్రియో యో మహీపతిః॥ ౪౩॥
యజేత వాఽశ్వమేధేన స్వర్జితా గోసవేన వా।
అభిజిద్విశ్వజిద్భ్యాం వా త్రివృతాగ్నిష్టుతాపి వా॥ ౭౪॥

"యజేత వాఽశ్వమేధేన" ఇత్యనన్తరం వ్యాఖ్యాతమ్। స్వర్జితా యాగవిశేషేణ వా గోసవేన అభిజితా విశ్వజితా వా త్రివృతాగ్నిష్టుతా వా యాజయేత । ఏతాని చాజ్ఞానతో బ్రహ్మవధే ప్రాయశ్చిత్తాని త్రైవర్ణికస్య వికల్పితాని। తదుక్తం భవిష్యపురాణే —

స్వర్జితాదేశ్చ యద్వీర కర్మణా పృతనాపతే।
అనుష్ఠానం ద్విజాతీనాం వధే హ్యమతిపూర్వకే॥ ౭౪॥
జపన్వాఽన్యతమం వేదం యోజనానాం శతం వ్రజేత్।
బ్రహ్మహత్యాపనోదాయ మితభుజ నియతేన్ద్రియః॥ ౭౫॥

వేదానాం మధ్యాదేకం వేదం జపన్స్వల్పాహారః సంయతేన్ద్రియో బ్రహ్మహత్యాపాపనిర్హరణాయ యోజనానాం శతం గచ్ఛేత్। ఏతదప్యజ్ఞానకృతే జాతిమాత్రబ్రాహ్మణవధే త్రైవర్ణికస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్। తథా చ

భవిష్యపురాణేఽయమేవ శ్లోకః పఠితో వ్యాఖ్యాతశ్చ —

జాతిమాత్రం యదా విప్రం హన్యాదమతిపూర్వకమ్।

వేదవిచ్చాగ్నిహోత్రీ చ తదా తస్య భవేదిదమ్॥ ౭౫॥

సర్వస్వం వేదవిదుషే బ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్।

ధనం వా జీవనాయాలం గృహం వా సపరిచ్ఛదమ్ ॥ ౬॥

సవస్వం వా వేదవిదే బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్। యావద్ధనం జీవనాయ సమర్థం గృహం వా గృహోపయోగిధనధాన్యాదియుతమ్ అతః సర్వస్వం వా గృహం వా సపరిచ్ఛదం దద్యాత్। జీవనాయాలమితి వచనాజ్జీవనపర్యాప్తం సర్వస్వం గృహం వా దద్యాన్న తతోఽల్పమ్। ఏతచ్చాజ్ఞానతో జాతిమాత్రబ్రాహ్మణవధే బ్రాహ్మణస్య ప్రాయశ్చిత్తమ్। తథా చ భవిష్యపురాణమ్ —

జాతిమాత్రం యదా హన్యాదబ్రాహ్మణం బ్రాహ్మణో గుహ।

వేదాభ్యాసవిహీనో వై ధనవానగ్నివర్జితః॥

ప్రాయశ్చిత్తం తదా కుర్యాదిదం పాపవిశుద్ధయే।

ధనం వా జీవనాయాలం గృహం వా సపరిచ్ఛదమ్॥ ౭౬॥

హవిష్యభుగ్వాఽనుసరేత్ప్రతిస్రోతః సరస్వతీమ్।

జపేద్వా నియతాహారస్త్రిర్వై వేదస్య సంహితామ్॥ ౭౭॥

నీవారాదిహవిష్యాన్నభోజీ విఖ్యాతప్రస్రవణాదారభ్యాపశ్చిమోదధేః స్రోతః ప్రతిసరస్వతీం యాయాత్। ఏతచ్చ జాతిమాత్రబ్రాహ్మణవధే జ్ఞానపూర్వకే। తథా భవిష్యపురాణే —

జాతిమాత్రే హతే విప్రే దేవేన్ద్ర మతిపూర్వకమ్।
హన్తా యదా వేదహీనో ధనేన చ భవేద్ భృతః॥
తద్వైతత్కల్పయేత్తస్య ప్రాయశ్చిత్తం నిబోధ మే।
హవిష్యభుక్చరేద్వాపి ప్రతిస్రోతః సరస్వతీమ్॥
అథవా పరిమితాహారస్త్రీన్వారాన్వేదసంహితామ్॥

సంహితాగ్రహణాత్పదక్రమవ్యుదాసః। అత్రాపి భవిష్యపురాణీయో విశేషః—

జాతిమాత్రం తు యో హన్యాద్విప్రం త్వమతిపూర్వకమ్।
బ్రాహ్మణోఽత్యన్తగుణవాంస్తేనేదం పరికల్పయేత్॥
జపేద్వా నియతాహారస్త్రివం వేదస్య సంహితామ్।
ఋచో యజూంషి సామాని త్రైవిద్యాఖ్యం సురోత్తమ॥ ౭౭॥

ఇదానీమ్ "సమాప్తే ద్వాదశే వర్షే" ఇత్యుపదేశాద్ ద్వాదశవార్షికస్య విశేషమాహ —

కృతవాపనో నివసేద్ గ్రామాన్తే గోవ్రజేఽపి వా।
ఆశ్రమే వృక్షమూలే వా గోబ్రాహ్మణహితే రతః॥ ౭౮॥

లూనకేశనఖశ్మశ్రుర్గోబ్రాహ్మణహితే రతో గోబ్రాహ్మణోపకారాన్కుర్వన్గ్రామసమీపే గోష్ఠపుణ్యదేశవృక్షమూలాన్యతమే నివసేత్। వనే కుటీం కృత్వేత్యస్య వికల్పార్థమిదమ్॥ ౭౮॥

బ్రాహ్మణార్థే గవార్థే వా సద్యః ప్రాణాన్పరిత్యజేత్।
ముచ్యతే బ్రహ్మహత్యాయా గోప్తా గోర్బ్రాహ్మణస్య చ॥ ౭౯॥

ప్రక్రాన్తే ద్వాదశవార్షికేఽన్తరాగుఘ్న్యదకహింసకాద్యాక్రాన్తబ్రాహ్మణస్య గోర్వా పరిత్రాణార్థం ప్రాణాన్పరిత్యజన్బ్రహ్మహత్యాయాముచ్యతే। గోబ్రాహ్మణం వా తతః పరిత్రాణాయాంమృతోఽప్యసమాప్తద్వాదశవర్షోఽపిః ముచ్యతే॥ ౭౯॥

త్రివారం ప్రతిరోద్ధా వా సర్వస్వమవజిత్య వా।

విప్రస్య తన్నిమిత్తే వా ప్రాణాలాభే విముచ్యతే॥ ౮౦॥

స్తేనాదిభిర్బ్రాహ్మణసర్వస్వేఽపహ్రియమాణే తదానవనార్థం నిర్వ్యాజం యథాశక్తి ప్రయత్నం కుర్వస్తత్ర త్రివారాన్ యుద్ధే ప్రవర్తమానో నానోతేఽపి సర్వస్వే బ్రహ్మహత్యాపాపాత్ప్రముచ్యతే। అథవా ప్రథమవార ఏవ విప్రసర్వస్వమపహృతం జిత్వాఽర్పయతి తథాపి ముచ్యతే। యద్వా ధనాపహారకత్వేన స్వేనైవ బ్రాహ్మణో యుద్ధేన మరణే ప్రవర్తతే తదా యద్యప్యపహృతసమధనదానేన తం జీవయతి తదాపి తన్నిమితే తస్య ప్రాణలాభే బ్రహ్మహత్యాపాపాన్ముచ్యతే। ఏతదితరప్రకారేణ తు రక్షణే గోప్తా గోర్బ్రాహ్మణస్య చేత్యపునరుక్తిః॥౮॥

ఏవం దృఢవ్రతో నిత్యం బ్రహ్మచారీ సమాహితః।

సమాప్తే ద్వాదశే వర్షే బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి॥ ౮౧ ॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సర్వదా నియమోపహితః స్త్రీసంయోగాదిశూన్యః సంయతమనాః సమాప్తే ద్వాదశే వర్షే బ్రహ్మహత్యాపాపం నాశయతి। ఏవం "బ్రాహ్మణార్థే" (మ.స్మృ.౧౧-౭౯) ఇత్యాది సర్వం ప్రకాన్తాద్వాదశవార్షికస్య బోద్ధవ్యమ్॥ ౮౧॥

శిష్ట్వా వా భూమిదేవానాం నరదేవసమాగమే।

స్వమేనోఽవభృథస్నాతో హయమేధే విముచ్యతే॥ ౮౨॥

అశ్వమేధే బ్రాహ్మణానామృత్విజాం క్షత్రియస్య యజమానస్య సమాగమే బ్రహ్మహత్యాపాపం శిష్ట్వా నివేద్యావభృథస్నాతో బ్రహ్మహత్యాపాపాన్ముచ్యతే, ద్వాదశవార్షికస్యోపసంహృతత్వాత్। స్వతన్త్రమేవేదం ప్రాయశ్చిత్తమ్। తథా చ భవిష్యపురాణే —

యదా తు గుణవాన్విప్రో హత్వా విప్రం తు నిర్గుణమ్।

అకామతస్తదా గచ్ఛేత్స్నానం చైవాశ్వమేధికమ్॥

గోవిన్దరాజస్తు — అశ్వమేధవివర్జితసకలప్రాయశ్చిత్తశేషతోఽస్య ప్రక్రాన్తద్వాదశవార్షికప్రాయశ్చిత్తస్యాన్తరావభృథస్నానే తేనైవ శుద్ధిరిత్యాహ। తదయుక్తమ్, భవిష్యపురాణవచనవిరోధాత్॥ ౮౨॥

ధర్మస్య బ్రాహ్మణో మూలమగ్రం రాజన్య ఉచ్యతే।

తస్మాత్సమాగమే తేషామేనో విఖ్యాప్య శుద్ధ్యతి॥ ౮౩॥

యస్మాద్ బ్రాహ్మణో ధర్మస్య కారణం బ్రాహ్మణేన ధర్మోపదేశే కృతే ధర్మానుష్ఠానాద్రాజా తస్యాగ్రం ప్రాన్తం సమ్వాదభిరుచ్యతే, తాభ్యాం బ్రాహ్మణక్షత్రియాభ్యాం సమూలాగ్రధర్మేతరునిష్పత్తేః। తస్మాత్తేషాం సమాగమేశ్వమేధే పాపం నివేద్యావభృథస్నాతః శుద్ధ్యతీత్యస్యైవ విశేషః॥ ౮౩॥

బ్రాహ్మణః సమ్భవేనైవ దేవానామపి దైవతమ్।

ప్రమాణం చైవ లోకస్య బ్రహ్మాత్రైవ హి కారణమ్॥ ౮౪॥

బ్రాహ్మణ ఉత్పత్తిమాత్రేణైవ కిం పునః శ్రుతాదిభిర్దేవానామపి పూజ్యః సుతరాం మనుష్యాణాం లోకస్య చ ప్రత్యక్షవత్ప్రమాణమ్, తదుపదేశస్య ప్రామాణ్యాత్। యస్మాత్తత్ర వేద ఏవ కారణం వేదమూలకత్వాదుపదేశస్య॥ ౮౪॥

యత ఏవమతః —

తేషాం వేదవిదో బ్రూయుస్త్రయోఽప్యేనః సునిష్కృతమ్।

సా తేషాం పావనాయ స్యాత్పవిత్రా విదుషాం హి వాక్॥ ౫॥

తేషాం విదుషాం బ్రాహ్మణానాం మధ్యే వేదజ్ఞాస్త్రయోఽపి కిముతాధికాః యత్పాపనిర్హరణాయ ప్రాయశ్చిత్తం - బ్రూయుస్తత్పాపినాం విశుద్ధయే భవతి। యస్మాద్విదుషాం వాక్పావయిత్రీ తతశ్చ ప్రకాశప్రాయశ్చిత్తార్థం విదుషామపి పరిషదవశ్యం కార్యా। రహస్యప్రాయశ్చిత్తే పునరేతన్నాస్తి, రహస్యత్వవిరోధాత్॥ ౮౫॥

అతోఽన్యతమమాస్థాయ విధిం విప్రః సమాహితః।

బ్రహ్మహత్యాకృతం తాపం వ్యపోహత్యాత్మవత్తయా॥ ౮౬॥

అస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తగణాదన్యతమం ప్రాయశ్చిత్తం బ్రాహ్మణాదిః సంయతమనా ఆశ్రిత్య ప్రశస్తాథతయా

బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపమపనుదతి। ఏతచ్చ బ్రహ్మవధాదిప్రాయశ్చిత్తవిధానం సకృత్పాపకరణవిషయం, పాపావృత్తౌ త్వావర్తనీయమ్। “ఏనసి గురుణి గురూణి లఘుని లఘూని" ఇతి గోతమస్మరణాత్।

పూర్ణే చానస్యనస్థ్నాన్తు శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్। (మ.స్మృ. ౧౧-౧౪౦)

ఇతి బహుమారణే ప్రాయశ్చిత్తబహుత్వస్య వక్ష్యమాణత్వాచ్చ।

"విధేః ప్రాథమికాదస్మాద్ ద్వితీయే ద్విగుణం స్మృతమ్।

తృతీయే త్రిగుణం ప్రోక్తమ్” ఇతి గోతమస్మరణాత్। గృహదాహాదినా యుగపదనేకబ్రాహ్మణహననే తు భవిష్యపురాణీయో విశేషః —

బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం వీర బ్రాహ్మణౌ వా బహూన్గుహ।
నిహత్య యుగపద్వీర ఏకం ప్రాణాన్తికం చరేత్॥
కామతస్తు యదా హన్యాద్ బ్రాహ్మణాన్ సురసత్తమ।
తదాత్మానం దహేదగ్నౌ విధినా యేన తచ్ఛృణు॥

ఏతచ్చ జ్ఞానవిషయం సర్వమేవైతత్। తథా —

అకామతో యదా హన్యాద్ బ్రాహ్మణాన్బ్రాహ్మణో గుహ।
చరేద్వనే తథా ఘోరే యావత్ప్రాణపరిక్షయమ్॥

ఏతచ్చాజ్ఞానవధే ప్రకృతత్వాద్యుగపన్మారణవిషయమ్। క్రమమారణే తు "విధేః ప్రాథమికాదస్మాత్ ఇత్యావృత్తివిధాయకం వేదవచనమ్॥ ౮౬॥

హత్వా గర్భమవిజ్ఞాతమేతదేవ వ్రతం చరేత్।
రాజన్యవైశ్యౌ చేజానావాత్రేయీమేవ చ స్త్రియమ్॥ ౮౭॥
[జన్మప్రభృతిసంస్కారైః సంస్కృతా మన్త్రవాచయా।
గర్భిణీ త్వథవా స్యాత్తామాత్రేయీం చ విదుర్బుధాః॥ ౭॥]

ప్రకృతత్వాద్బ్రాహ్మణగర్భవిషయం స్త్రీపుంనపుంసకత్వేనావిజ్ఞాతం క్షత్రియం వైశ్యం చ యాగప్రవృత్తం హత్వా ఆత్రేయీం చ స్త్రియం బ్రాహ్మణీం "తథాఽఽత్రేయీం చ బ్రాహ్మణీమ్” ఇతి యమస్మరణాత్ హత్వా బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చితం కుర్యాత్। ఆత్రేయీ చ రజస్వలా ఋతుస్నాతోచ్యతే।" రజస్వలామృతుస్నాతామాత్రేయీమ్" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్। ఏవం చానాత్రేయీబ్రాహ్మగోవధే త్రైవార్షికముపపాతకమ్। యథోక్తమ్ — "స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధః” (మ.

స్మృ. ౧౧-౬౬) ఇతి। యత్తూత్తరశ్లోకే " కృత్వా చ స్త్రీసుహృద్వధమ్" (మ. స్మృ. ౧౧-౮౮) ఇతి తదాహితాగ్నిబ్రాహ్మణస్య బ్రాహ్మణీభార్యావిషయమ్। తథా చాఙ్గిరాః —

ఆహితాగ్నేర్బ్రాహ్మణస్య హత్వా పత్నీమనిన్దితామ్।

బ్రహ్మహత్యావ్రతం కుర్యాదాత్రేయీఘ్నస్తథవ చ॥ ౮౭॥

ఉక్త్వా చైవానృతం సాక్ష్యే ప్రతిరుధ్య గురుం తథా।

అపహృత్య చ నిఃక్షేపం కృత్వా చ స్త్రీసుహృద్వధమ్॥ ౮॥

హిరణ్యభూమ్యాదియుక్తసాక్ష్యేఽనృతముక్త్వా, గురోశ్చ మిథ్యాభిశాపముత్పాద్య, నిక్షేపం చ బ్రాహ్మణసువర్ణాదన్యద్రజతాది ద్రవ్యం క్షత్రియాదేః సువర్ణమపి చాపహృస్య, స్త్రీవధం చ యథావ్యాఖ్యాతం కృత్వా మిత్రం చాబ్రాహ్మణం హత్వా బ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్॥ ౮౮॥

ఇయం విశుద్ధిరుదితా ప్రమాణ్యాకామతో ద్విజమ్।

కామతో బ్రాహ్మణవధే నిష్కృతిర్న విధీయతే॥ ౮॥

ఏతత్తు ప్రాయశ్చిత్తం విశేషోపదేశమన్తరేణాకామతో బ్రాహ్మణవధేఽభిహితమ్। కామతస్తు బ్రాహ్మణవధే నేయం నిష్కృతిర్నేతత్ప్రాయశ్చిత్తమ్। కింత్వతో ద్విగుణాదికరణాత్మకమితి ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థం నతు ప్రాయశ్చిత్తాభావార్థమ్।

కామతస్తు కృతం మోహాత్ప్రాయశ్చిత్తైః పృథగ్విధైః। (మ. స్మృ. ౧౧-౪౬)

ఇతి పూర్వోక్తవిరోధాత్॥ ౮౯॥

సురాం పీత్వా ద్విజో మోహాదగ్నివర్ణాం సురాం పిబేత్।

తథా స కాయే నిర్దగ్ధే ముచ్యతే కిల్విషాత్తతః॥ ౯౦॥

సురాశబ్దః పైష్టీమాత్రే ముఖ్యో నతు గౌడీమాధ్వీపంష్టీపు త్రితయానుగతరూపాభావాత్ప్రత్యేకం చ శక్తికల్పనే శక్తిత్రయకల్పనాగౌరవప్రసఙ్గాత్। గౌడ్యాదిమదిరాసు గుణవృత్యాపి సురాశబ్దప్రయోగోపపత్తేః। అత ఏవ భవిష్యపురాణే —

సురా చ పైష్టీ ముఖ్యోక్తా న తస్యాస్త్వితరే సమే।

పైష్ట్యాః పాపేన చైతాసాం ప్రాయశ్చిత్తం నిబోధత॥

యమేనోక్తం మహాబాహో సమాసవ్యాసయోగతః।

ఏతాసామితి నిర్ధారణే షష్ఠీ। ఏతాసాం గౌడీమాధ్వోష్టీనాం ప్రకృతానాం మధ్యే షష్టీవానే మనుక్తం ప్రాయశ్చితం సురాం పీత్వా ద్విజో మోహాదితి నిబంధతేత్యర్థః। ముఖ్యాం సురాం పైష్టీం రాగాదిష్వామూఢతయా ద్విజో బ్రాహ్మణాదిశ్చ పీత్వాఽగ్నివర్ణాం సురాం పిబేత్తయా సురయా శరీరే నిర్దగ్ధే సతి ద్విజస్తస్మాత్పాపాన్ముచ్యతే। ఏతచ్చ గురుత్వాత్కామకారకృతసురాపానవిషయమ్। తథా చ బృహస్పతిః —

సురాపానే కామకృతే జ్వలన్తీం తాం వినిఃక్షిపేత్।

ముఖే తథా స నిర్దగ్ధో మృతః శుద్ధిమవాప్నుయాత్॥ ౯౦॥

గోమూత్రమగ్నివర్ణం వా పిబేదుదకమేవ వా।

పయో ఘృతం వాఽఽమరణాద్ గోశకృద్రసమేవ వా॥ ౯౧॥

గోమూత్రజలగోక్షీరగవ్యఘృతగోమయరసానామభ్యతమమగ్నిస్పర్శం కృత్వా యావశ్ఁచరణం పిబేత్ ॥౯౧॥

కణాన్వా భక్షయేదబ్దం పిణ్యాకం వా సకృన్నిశి।

సురాపానాపనుత్త్యర్థం వాలవాసా జటీ ధ్వజీ॥ ౯౨॥

అథవా గోరోమాదికృతవాసా జటావాన్ సురాభాజనచిహ్నః సూక్ష్మతణ్డులావయవాన్ ఆకృష్టతైలం తిలం వా రాత్రావేకవారం సంవత్సరపర్యన్తం సురాపానపాపనాశనార్థం భక్షయేత్। ఇదమబుద్ధిపూర్వకమముఖ్యసురాపానే ద్రష్టవ్యం న తు గుణాన్తరవైకల్పికం లఘుత్వాత్॥ ౧౨॥

సురాం వై మలమన్నానాం పాప్మా చ మలముచ్యతే।

తస్మాద్బ్రాహ్మణరాజన్యౌ వైశ్యశ్చ న సురాం పిబేత్॥ ౯౩॥

యస్మాత్తణ్డులపిష్టసాధ్యత్వాత్సురాఽన్నమలం మలశబ్దేన చ పాపముచ్యతే। తస్మాద్ బ్రాహ్మక్షత్రియవైశ్యాః పైష్టీం సురాం న పిబేయురిత్యనేన ప్రతి షేధే సత్యేతదతిక్రమేణ "సురాం పీత్వా" (మ.స్మృ.౧౧-౯౦) ఇతి ప్రాయశ్చిత్తమ్। అన్నమలానువాదాచ్చ పైష్టీనిషేధ ఏవ స్పుట్యవర్ణితస్య మనునైవోక్తః ॥౯౩॥

గౌడీ పైష్టీ చ మాధ్వీ చ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా।

యథైవైకా తథా సర్వాన్ పాతవ్యా ద్విజోత్తమైః॥ ౯౪॥

యా గుడేన కృతా సా గౌడీ, ఏవం పిష్టేన కృతా పైష్టీ, మధుకవృక్షో మధుస్తత్పుష్పైః కృతా సా మాధ్వీ, ఏవం త్రిప్రకరా సురా జాయతే। ముఖ్యసురాసామ్యనిబోధనమితరసురాపేక్షయా బ్రాహ్మణస్య గౌడీమాధ్వీపానే ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్। యథా బైకా పైష్టీ ముఖ్యా సురా పూర్వవాక్యాన్నిషిద్ధత్వాత్రైవర్ణికస్యాపేక్షయా తథా సర్వా గౌడీ మాధ్వీ చ ద్విజోత్తమేన పాతవ్యా॥ ౯౪॥

యక్షరక్షః పిశాచాన్నం మద్యం మాంసం సురాసవమ్।

తద్బ్రాహ్మణేన నాత్తవ్యం దేవానామశ్నతా హవిః॥ ౯౫॥

మధమత్ర నిషిద్ధపేష్టీగౌడీమాధ్వీవ్యతిరిక్తం నవవిధం బోద్ధవ్యమ్। తాన్యాహ పులస్త్యః —

"పానసద్రాక్షమాధ్వీకం ఖార్జూరం సాలమైక్షవమ్।

మాధ్వీకం టాఙ్కమార్ద్వీకమైరేయం నాలికేరజమ్॥
సామాన్యాని ద్విజాతీనాం మద్యాన్యేకాదశైవ చ।
ద్వాదశం తు సురామద్యం సర్వేషామధమం స్మృతమ్॥

మాంసం ప్రతిషిద్వమ్। సురా చ త్రిప్రకారా ప్రోక్తా। సద్యః కృతసంసాధనోऽసంజాతద్యస్వభావః। యమధికృత్యేదం పులస్త్యోక్తప్రాయశ్చితమ్ —

ద్రాక్షేక్షుటఙ్కఖజూరపనసాదేశ్చ యో రసః।
సద్యో జాతం చ పీత్వా తు త్ర్యహాచ్చుద్ధ్యేద్ ద్విజోత్తమః॥

ఏవం మద్యాది చతుష్టయం యక్షరక్షఃపిశాచసంబన్ధ్యన్నం తతస్తద్ బ్రాహ్మణేన దేవానాం హవిర్భక్షయతానాశితవ్యమ్। నిషిద్ధాయాః సురాయా: ఇహోపాదానం యక్షరక్షఃపిశాచాన్నతయా నిన్దార్థమ్। అత్ర కేచిత్ "దేవానామశ్నతా హవిః" ఇతి పుంలిఙ్గనిదేశాద్ బ్రాహ్మణస్య పుంస ఏవ మద్యప్రతి షేధో న స్త్రియా ఇత్యాహుస్తదసత్,

పతిలోకం న సా యాతి బ్రాహ్మణీ యా సురాం పిబేత్।

ఇహైవ సా శునీ గృధ్రీ సూకరీ చోపజాయతే॥ (యా. సమృ. ౩-౨౫౬)

ఇతి యాజ్ఞవల్క్యాదిస్మృతివిరోధాత్॥ ౯౫॥

అమేధ్యే వా పతేన్మత్తో వైదికం వాప్యుదాహరేత్।
అకార్యమన్యత్కుర్యాద్వా బ్రాహ్మణో మదమోహితః॥ ౯౬॥

బ్రాహ్మణో మద్యపానమదమూఢబుద్ధిః తన్న శుచౌ వా పతేత్ వేదవాక్యం వాచ్చారయేత్, బ్రహ్మహత్యాద్యకార్యం వా కుర్యాదత స్తేన మద్యపానం న కార్యమితి పూర్వ స్యైవానువాదః॥ ౯౬॥

యస్య కాయగతం బ్రహ్మ మద్యేనాప్లావ్యతే సకృత్।

తస్య వ్యపైతి బ్రాహ్మణ్యం శూద్రత్వం చ స గచ్ఛతి॥ ౯౭॥

యస్య బ్రాహ్మణస్య కాయగతం బ్రహ్మ వేదః సంస్కారరూపేణావస్థితః ఏకదేహత్వాత్ జీవాత్మా ఏకవారమపి మద్యేనాప్లావ్యతే తథా చైకవారమపి యో బ్రాహ్మణా మద్యం పిబతి తస్య బ్రాహ్మణ్యం వ్యపతి శూద్రతాం సమాప్నోతి। తస్మాన్మద్యం సర్వథైవ న పాతవ్యమ్॥ ౯౭॥

ఏషా విచిత్రాభిహితా సురాపానస్య నిష్కృతిః।

అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి సువర్ణస్తేయనిష్కృతిమ్॥ ౯౮॥

ఇదం సురాపానజనితపాపస్య నానాప్రకారం ప్రాయశ్చిత్తమభిహితమ్। అతః పరం బ్రాహ్మణ సువర్ణహరణపాపస్య నిష్కృతిం వక్ష్యామి॥ ౧౮॥

సువర్ణస్తేయకృద్విప్రో రాజానమభిగమ్య తు।

స్వకర్మ వ్యాపయన్బ్రూయాన్మాం భవాననుశాస్త్వితి॥ ౯౯॥

అపహృత్య సువర్ణం తు బ్రాహ్మణస్య యతః స్వయమ్।

ఇతి శాతాతపస్మరణాద్ బ్రాహ్మణసువర్ణచౌరో బ్రాహ్మణా రాజానం గత్వా బ్రాహ్మణసువర్ణాపహారం స్త్రీయం కర్మ కథయన్మమ నిగ్రహం కరోత్వితి బ్రూయాత్ । బ్రాహ్మణప్రహణం మనుష్యమాత్రప్రదర్శనార్థమ్। "ప్రాయశ్చిత్తీయతే, నరః" (మ.స్మృ. ౧౧-౪౪) ఇతి ప్రకృతత్వాత్క్షత్రియాదీనాం చ ప్రాయశ్చిత్తాన్తరానభిధానాత్॥౯౯॥

గృహీత్వా ముసలం రాజా సకృద్వన్యాత్తు తం స్వయమ్।
వధేన శుధ్యతి స్తేనో బ్రాహ్మణస్తపసైవ తు॥ ౧౦౦॥

"సకన్ధేనాదాయ 'ముసలమ్" (మ.స్మృ. ౮-౩౧౫) ఇత్యాదేరుక్తత్వాత్తేనార్పితం ముసలాదికం గృహీత్వా స్తేయకారిణం మనుష్యమేకవారం రాజా స్వయం హన్యాత్। స చ స్తేనో వధేన ముసలాభివాతేన "హతో ముకోఽపి వా శుచి:" (యా. స్మృ. 3-౨౭౭) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాన్మృతో వా మృతకల్పో

వా జీవంస్తస్మాత్పాపాన్ముచ్యతే। బ్రాహ్మణః పునస్తపసైవ వేత్యేవకారదర్శనేత్ । తథా చ —

న జాతు బ్రాహ్మణం హన్యాత్సర్వపాపేష్వవస్థితమ్। (మ.స్మృ. ౮-౩౮౦)

ఇతి తపసైవ శుధ్యతి। అత ఏవ మన్వర్థవ్యాఖ్యానపరే భవిష్యపురాణే —

యదేతద్వచనం వీరాబ్రాహ్మణస్తపసైవ వా।
తత్రవ కారణాద్విద్వన్ బ్రాహ్మణస్య సురాధిప।
తపసవేత్యనేనేహ ప్రతిషేధో వధస్య తు।

వాశబ్దశ్చ క్షత్రియాదీనామపి తపోవికల్పార్థః। బ్రాహ్మణస్య తు తప ఏవేతి నియమో నతు బ్రాహ్మణస్యేవ తపః। అత ఏవ భవిష్యపురాణే —

ఇతరేషామపి విభో తపో నః ప్రతిషిధ్యతే। ఇతి॥ ౧౦౦॥

తదేవ తప ఆహ —

తపసాపనునుత్సుస్తు సువర్ణస్తేయజం మలమ్।

చీరవాసా ద్విజాऽరణ్యే చరేద్ బ్రహ్మహణో వ్రతమ్॥౧౦౧॥

తపసా స్వర్ణస్యోత్పన్నం పాపం ద్విజో నిర్హర్తుమిచ్ఛన్నరణ్యగ్రహణాత్ప్రాథమ్యాచ్చ బ్రహ్మహణి యద్ వ్రతముక్తం తత్కుర్యాత్। ఏతచ్చ ద్వాదశవార్షికం క్లేశగౌరవాత్క్షత్రియాదీనాం మరణేన వికల్పితత్వాచ్చ బ్రాహ్మణసమ్బన్ధినః సువర్ణాపహరణే —

పఞ్చకృష్ణలకో మాషస్తే సువర్ణస్తు షోడశ। (మ.స్మృ. ౮-౧౩౪)

ఇతి సువర్ణపరిమాణం ద్రష్టవ్యం న తతో న్యూనస్య। పరిమాణాపేక్షాయాం మనూక్తపరిమాణస్య ప్రహీతుం న్యాయ్యత్వాత్। యత్త్వధికపరిమాణం భవిష్యపురాణే శ్రూయతే తత్తథానుబన్ధవిశిష్టాపహారే తథావిధప్రాయశ్చిత్తవిషయమేవ। తథా భవిష్యపురాణే —

క్షత్రియాద్యాస్త్రయో వర్ణా నిర్గుణా హ్యఘతత్పరాః।

గుణాఢ్యస్య తు విప్రస్య పఞ్చ నిష్కాన్హరన్తి చేత్॥

నిష్కానేకాదశ తథా దగ్ధ్వాऽऽత్మానం తు పావకే।

శుధ్యేయుర్మరణాద్వీర చరేద్ బ్రహ్మాత్మశుద్ధయే॥ ౧౦౧॥

ఏతైర్వ్రతైరపోహేత పాపం స్తేయకృతం ద్విజః।

గురుస్త్రీగమనీయం తు వ్రతైరేభిరపానుదేత్॥ ౧౦౨॥

బ్రాహ్మణసువర్ణస్తేయజనితపాపమేభిర్వ్రతైర్ద్విజో నిర్హరేత్। వ్రతతపసోర్ద్వయోరుక్తత్వాదేతైరితి బహువచనం సమ్బన్ధాపేక్షయా మనూక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం కల్పనీయమితి జ్ఞాపనార్థమ్। గురుస్త్రీగమననిమిత్తం పుమః పాపమేభిర్వక్ష్యమాణైః ప్రాయశ్చిత్తైర్నిర్హరేత్॥ ౧౦౨॥

గురుతల్ప్యభిభాష్యైనస్తప్తే స్వప్యాదయోమయే।

సూర్మీం జ్వలన్తీం స్వాశ్లిష్యేన్మృత్యునా స విశుధ్యతి॥ ౧౦౩॥

"నిషేకాదీని కర్మాణి" (మ. స్మృ. ౨-౧౪౨) ఇత్యుక్తత్వాద్ గురుః పితా, తల్పం భార్యాం, గురుతల్పం గురుభార్యాం తద్గామీ గురుభార్యాగమనపాపం విఖ్యాప్య లోహమయే తప్తశయనే స్వప్యాత్। లోహమయీం స్త్రీప్రతికృతిం కృత్వా జ్వలన్తీమాలిఙ్గ్య మృత్యునా స విశుద్ధో భవతి॥ ౧౦౩॥

స్వయం వా శిశ్నవృషణావుత్కృత్యాధాయ చాఞ్జలౌ ।

నైర్ఋతీం దిశమాతిష్ఠేదానిపాతాదాజహ్మగః॥ ౧౦౪॥

ఆత్మనైవ వా లిఙ్గవృషణౌ ఛిత్త్వాఽఞ్జలౌ కృత్వా యావచ్ఛరీరపాతమవక్రగతిః సన్దక్షిణపాశ్చమాం దిశం గచ్ఛేత్। ఏవం చోక్తప్రాయశ్చిత్తద్వయం గురుత్వాత్సవర్ణగురుభార్యావిషయం జ్ఞానతో రేతావిసర్గపర్యన్తమైథునవిషయమ్॥ ౧౦౪॥

ఖట్వాఙ్గీ చీరవాసా వా శ్మశ్రులో విజనే వనే।

ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రమబ్దమేకం సమాహితః॥ ౧౦౫॥

ఖట్వాఙ్గభృద్వస్త్రఖణ్డాచ్ఛన్నోఽచ్ఛిన్నకేశనఖలోమశ్మశ్రుధారీ సంయతమనా నిర్జనే వనే వర్షమేకం ప్రాజాపత్యవ్రతం చరేత్। ఏవం చ వక్ష్యమాణప్రాయశ్చిత్తలఘుత్వాత్స్వభార్యాదిభ్రమేణాజ్ఞానవిషయం బోద్ధవ్యమ్॥ ౧౦౩॥

చాన్ద్రాయణం వా త్రీన్మాసానభ్యస్యేన్నియతేన్ద్రియః।

హవిష్యేణ యవాగ్వా వా గురుతల్పాపనుత్తయే॥ ౧౦౬॥

యద్వా గురుభార్యాగమనపాపనిర్హరణాయ సంయతేన్ద్రియః ఫలమూలాదినా హవిష్యేణ నీవారాదికృతయవాగ్వా వా త్రీన్మాసాంశ్చాన్ద్రాయణాన్యాచరేత్। ఏతచ్చ పూర్వోక్తాదపి లఘుత్వాదసాధ్వీమసవర్ణాం వా గురుభార్యాం గచ్ఛతో ద్రష్టవ్యమ్॥ ౧౦౬।

ఏతైర్వ్రతైరపోహేయుర్మహాపాతకినో మలమ్।

ఉపపాతకినస్త్వేవమేభిర్నానావిధైర్వ్రతైః॥ ౧౦౭॥

ఏభిరుక్తవ్రతైర్బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకకారిణః పాపం నిర్హరేయుః। గోవధాద్యుపపాతకకారిణః పునర్వక్ష్యమాణప్రకారేణానేకరూపవ్రతైః పాపాని నిర్హరేయుః॥ ౧౦౭।।

ఉపపాతకసంయుక్తో గోఘ్నో మాసం యవాన్పిబేత్।

కృతవాపో వసేద్గోష్ఠే చర్మణా తేన సంవృతః॥ ౧౦౮॥

చతుర్థకాలమశ్నీయాదక్షారలవణం మితమ్।

గోమూత్రేణాచరేత్స్నానం ద్వౌ మాసౌ నియతేన్ద్రియః॥ ౧౦॥

దివానుగచ్ఛేద్ గాస్తాస్తు తిష్ఠన్నూర్ధ్వం రజః పిబేత్।

శుశ్రూషిత్వా నమస్కృత్య రాత్రౌ వీరాసనం వసేత్॥ ౧౧౦॥

తిష్ఠన్తీష్వనుతిష్ఠేత్తు వ్రజన్తీష్వప్యనువ్రజేత్।

ఆసీనాసు తథాఽఽసీనో నియతో వీతమత్సరః॥ ౧౧౧।।

ఆతురామభిశస్తాం వా చౌరవ్యాఘ్రాదిభిర్భయైః।

పతితాం పఙ్కలగ్నాం వా సర్వోపాయైర్విమోచయేత్॥ ౧౧౨॥

ఉష్ణే వర్షతి శీతే వా మారుతే వాతి వా భృశమ్।

న కుర్వీతాత్మనస్త్రాణం గోరకృత్వా తు శక్తితః॥ ౧౧౩॥

ఆత్మనో యది వాన్యేషాం గృహే క్షేత్రేఽథవా ఖలే

భక్షయన్తీం న కథయేత్పిబన్తం చైవ వత్సకమ్॥ ౧౧౪॥

అనేన విధినా యస్తు గోఘ్నో గామనుగచ్ఛతి।

స గోహత్యాకృతం పాపం త్రిభిర్మాసైర్వ్యపోహతి ॥ ౧౧౫ ॥

"అనేన విధినా యస్తు" ఇతి యావత్కులకమ్। ఉపపాతకయుక్తో గోఘాతీ శిథిలయవాగూరూపేణ ప్రథమమాసం యవాన్పిబేవేత్। సశిఖం ముణ్డితశిరా లూనశ్మశ్రుస్తేన హతగోచర్మణాऽऽచ్ఛాదితదేహోమాసత్రయమేవ గోష్ఠే వసేత్। గోమూత్రేణాచరేత్స్నానం సంయతేన్ద్రియః కృత్రిమలవణవర్జితం హవిష్యమన్నమేకాహం భుక్త్వా ద్వితీయేऽహ్ని సాయం ద్వితీయతృతీయమాసావశ్నీయాత్। మాసత్రయమేవ దివా ప్రాతస్తాగా అనుగచ్ఛేత్। తాసాం చ గవాం ఖురప్రహారాదూర్ధ్వముత్థితం రజస్తిష్ఠన్స్నాస్వాదయేత్। కణ్డూయనాదినా తాః పరిచర్య ప్రణమ్య చ రాత్రౌ భిత్త్యాదికమనువేష్ట్యోపవిష్ట ఆసీత। తథా శుచిర్విగతక్రోధ ఉస్థితాసు గోషు పశ్చాదుతిష్ఠేత్। వనే చ పరిభ్రమన్తీషు పశ్చాత్తతః పరిభ్రమేత్। ఉపవిష్టాసు గోషూ-

పవిశేత్ । వ్యాధితాం చౌరవ్యాఘ్రాదిభయహేతుభిరాక్రాన్తాం పతితాం కర్దమలగ్నాం వా యథాశక్తి మోచయేత్ । తథా ఉష్ణ ఆదిత్యే తపతి మేఘే చ వర్షతి శీతే చోపస్థితే మారుతే చాత్యర్థ వాతి గోర్యథాశక్తి రక్షామకృత్వాऽऽత్మనస్త్రాణం న కుర్యాత్ । తథాऽऽత్మనోऽన్యేషాం వా గేహే క్షేత్రే ఖలేషు సస్యాదిమక్షణం కుర్వన్తీం వత్సం చ క్షీరం పిబన్తం న కథయేత్ । అనేనాక్తవిధానేన యో గావ్నా గాః పరిచరతి స గోవధజనితపాపం త్రిభిర్మాసైరపనుదతి ॥ ౧౦౮-౧౧౫ ।।

వృషభైకాదశా గాశ్చ దద్యాత్సుచరితవ్రతః।

అవిద్యమానే సర్వస్వం వేదవిద్భ్యో నివేదయేత్ ॥ ౧౧౬ ॥

వృషభ ఏకాదశో యాసాం తాః సమ్యగనుష్ఠితప్రాయశ్చిత్తో దద్యాత్। అవిద్యమానే తావతి ధనే సర్వస్వం వేదజ్ఞేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాత్ ॥ ౧౧3 ॥

ఏతదేవ వ్రతం కుర్యురుపపాతకినో ద్విజాః।

అవకీణివర్జ్యం శుద్ధ్యర్థం చాన్ద్రాయణమథాపి వా ॥ ౧౧౭ ॥

అపరే తూపపాతకినో వక్ష్యమాణావకోణివర్జితాః పాపనిర్హణాథమేతదేవ గోవధప్రాయశ్చిత్తం చాన్ద్రాయణం వా లఘుత్వాత్కుర్యుః । చాన్ద్రాయణం తు లఘున్యుపపాతకే జాతిశక్తిగుణాద్యపేక్ష్య వా యాజనీయమ్

అవకీర్ణీ తు కాణేన గర్దభేన చతుష్పథే।

పాకయజ్ఞవిధానేన యజేత నిర్ఋతిం నిశి ॥ ౧౧ ॥

అవకీర్ణీ వక్ష్యమాణః కాణేన గర్దభేన రాత్రౌ చతుష్పథే పాకయజ్ఞేన తన్త్రేణ నిర్ఋత్యాఖ్యాం దేవతాం యజేత్ ॥ ౧౧౮ ॥

హుత్వాఽగ్నౌ విధివద్ధోమానన్తతశ్చ సమేత్యృచా।

వాతేన్ద్రగురువహ్నీనాం జుహుయాత్సర్పిషాఽఽహుతాః ॥ ౧౧౯ ॥

తతో నిర్ఋత్యై గర్దభవపాదిహోమాన్ యథావచ్చతుష్పథే కృత్వా తదన్తే "సమ్మాసిఞ్చన్తు మరుతః" ఇత్యేతయా ఋచా మారుతేన్ద్రబృహస్పత్యగ్నీనాం వ్రతేనాఽఽహుతీర్జుహుయాత్ ॥ ౧౧౯ ॥

అప్రసిద్ధత్వాదవకీర్ణవతీ లక్షణమాహ —

కామతో రేతసః సేకం వ్రతస్థస్య ద్విజన్మనః

అతిక్రమం వ్రతస్యాహుర్ధర్మజ్ఞా బ్రహ్మవాదినః ॥ ౧౨౦ ॥

ఇచ్ఛాతో ద్విజః

అవకీర్ణీ భవేద్ గత్వా బ్రహ్మచారీ చ యోషితమ్।

ఇతి వచనాత్రీస్త్రియోనౌ శుక్రోత్సగం బ్రహ్మచర్యస్యాతిక్రమమవకార్ణరూప సవజ్ఞా వేదావదః ప్రాహుః ॥౧౨౦॥

మారుతం పురుహూతం చ గురుం పావకమేవ చ ।

చతురో వ్రతినోఽభ్యేతి బ్రాహ్మం తేజోఽవకీర్ణినః ॥ ౧౨౧ ॥

వ్రతచారిణో వేదాధ్యయననియమానుష్ఠానజం తేజః తదవకీర్ణినః సతో మరుదిన్ద్రబృహస్పతిపావకాంశ్చతురః సంక్రామత్యత స్తేభ్య ఆజ్యాహుతీర్జుహుయాదిత్యాజ్యాహుతేరయమనువాదః ॥ ౧౨౧ ॥

ఏతస్మిన్నేనసి ప్రాప్తే వసిత్వా గర్దభాజినమ్ ।

సప్తాగారాంశ్చరేద్భైక్షం స్వకర్మ పరికీర్తయన్॥ ౨౨౨ ||

ఏతస్మిన్నవకోర్ణాఖ్యే పాప ఉత్పన్నే పూర్వోక్తం గర్దభయాగాది కృత్వా "గర్దభచర్మ పరిధాయ" ఇతి హారీతస్మరణాత్స గర్దభసమ్బన్ధిచర్మప్రావృతోఽవకర్ణ్యహమితి స్వకర్మఖ్యాపన కువేన్సప్త గృహాణి భైక్షం చరేత్ ॥ ౧౨౨ ॥

తేభ్యో లబ్ధేన భైక్షేణ వర్తయన్నేకకాలికమ్ ।

ఉపస్పృశంస్త్రిషవణం త్వబ్దేన స విశుద్ధ్యతి ॥ ౧౨౩ ॥

తేభ్యః సప్తగృహేభ్యో లబ్ధేన భైక్షేణైకకాలమాహారం కుర్వన్నాయమ్ప్రాతర్మధ్యన్దినేషు చ స్నానమాచరన్నోఽవకీర్ణీ సమ్వత్సరేణైవ విశుష్యతి ॥ ౧౨౩ ॥

జాతిభ్రంశకరం కర్మ కృత్వాన్యతమమిచ్ఛయా ।

చరేత్సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యమనిచ్ఛయా ॥ ౧౨౪ ॥

"బ్రాహ్మణస్య రుజః కృత్వా" (మ. స్మృ, ౧౧–౬౭) ఇత్యాది జాతిభ్రంశకరోక్తం తన్మధ్యాదన్యతమం కర్మవిశేషమిచ్ఛాతః కృత్వా వక్ష్యమాణం సాన్తపనం సప్తాహసాధ్యం కుర్యాత్। అనిచ్ఛాతః పునః కృత్వా ప్రాజాపత్యం వక్ష్యమాణం చరేత్॥ ౧౨౪॥

సఙ్కరాపాత్రకృత్యాసు మాసం శోధనమైన్దవమ్।

మలినీకరణీయేషు తప్తః స్యాద్యావకైస్త్ర్యహమ్॥ ౧౨౫॥

"ఖరాశ్వోష్ట్ర" (మ.స్మృ.౧౧-౬౮) హత్యాదినా సఙ్కరీకరణాన్యుక్తాని। "నిన్దితేభ్యో ధనాదానమ్" (మ స్మృ. ౧౧-౬౯) ఇత్యాదినా చాపాత్రీకరణాన్యుక్తాని। తేషాం మధ్యాదన్యతమమిచ్ఛాతః కృత్వా చాన్ద్రాయణం మాసం శుద్ధయే కుర్యాత్। "కమికీటవయోహత్యా" (మ.స్మృ ౧౧–౭౦) ఇత్యాదినా మలినీకరణాన్యుక్తాని। తన్మధ్యాదేకమిచ్ఛాతః కృత్వా త్రిరాత్రం యవాగూం క్వథితామశ్నీయాత్॥ ౧౨౫॥

తురీయో బ్రహ్మహత్యాయాః క్షత్రియస్య వధే స్మృతః।

వైశ్యేఽష్టమాంశో వృత్తస్థే శూద్రే జ్ఞేయస్తు షోడశః॥ ౧౨౬॥

బ్రహ్మహత్యాతురీయో భాగః త్రివార్షికరూపః, ద్వాదశవార్షికస్య చతుర్థో భాగః। ఏతచ్చ ప్రాయశ్చిత్తం "స్త్రీశుద్ధవిట్క్షత్రవధః" (మ. స్మృ. ౧౧-౬౬) ఇత్యుపపాతకత్వేనోపదిష్టం త్రైమాసికాపేక్షయా గురుత్వాద్ వృత్తస్యక్షత్రియస్య కామతో వధే ద్రష్టవ్యమ్। వైశ్యే సాధ్వాచారే కామతో హతేఽష్టమో భాగః సార్ధవార్షికం వ్రతమ్। శూద్రే వృత్తస్థే కామతో హతే నవమాసికం ద్రష్టవ్యమ్॥ ౧౨౬॥

అకామతస్తు రాజన్యం వినిపాత్య ద్విజోత్తమః।

వృషభైకసహస్రా గా దద్యాత్సుచరితవ్రతః॥ ౧౨౭॥

అబుద్ధిపూర్వకం పునః క్షత్రియం నిహత్య వృషభేణైకేనాధికం సహస్రం యాసాం గవాం తా ఆత్మశుద్ధ్యః బ్రాహ్మణేభ్యో దద్యాత్॥ ౧౨౭॥

త్ర్యబ్దం చరేద్వా నియతో జటీ బ్రహ్మహణో వ్రతమ్।
వసన్ రతదూరే గ్రామాద్ వృక్షమూలనికేతనః॥ ౧౨౮॥

యద్వా సంయతో జటావాన్గ్రామాద్విప్రకృష్టవృక్షమూలే కృతనివాసో బ్రహ్మహణి యదుక్తమ్ “బ్రహ్మహా ద్వాదశసమాః” (మ. స్మృ. ౧౧ – ౭౩) ఇత్యాది తద్వర్షత్రయం కుర్యాత్। నను “తురీయో బ్రహ్మహత్యాయాః” (మ.స్మృ. ౧౧ – ౧౨౬) ఇత్యనేన పునరుక్తిర్వాచ్యా,

జటీ దూరతరే గ్రామాద్ వృక్షమూలనికేతనః।

ఇతి వచనాద్వ్యతిరిక్తశవశిరోధ్వజధారణాది సకలధర్మనివృత్త్యర్థత్వాదస్య గ్రన్థస్య॥ అకామాధికారాచ్చేదమకామతః। అత ఏవాఙ్గలాఘవాద్యుచితమ్॥ ౧౨౮॥

ఏతదేవ ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజోత్తమః।
ప్రమాప్య వైశ్యం వృత్తస్థం దద్యాచ్చైకశతం గవామ్॥ ౧౨౬॥

ఏతదేవ ద్వాదశవార్షికవ్రతమకామతః సాధ్వాచారం వైశ్యం నిహత్య వర్షమేకం బ్రాహ్మణాదిః కుర్యాదేకాధికం వా గోశతం దద్యాత్॥ ౧౨౯॥

ఏతదేవ వ్రతం కృత్స్నం షణ్మాసాన్ శూద్రహా చరేత్।
వృషభైకాదశా వాపి దద్యాద్విప్రాయ గాః సితాః॥ ౧౩॥

ఏతదప్యకామత ఇదమేవ వ్రతం శూద్రహా షణ్మాసం చరేత్। వృషభ ఏకాదశో యాసాం గవాం తాః శుక్లవర్ణా బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్॥ ౧౩౦॥

మార్జారనకులౌ హత్వా చాషం మణ్డూకమేవ చ।

శ్వగోధోలూకకాకాంశ్చ శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్॥ ౧౩౧॥

బిడాలనకులచాషభేకకుక్కురగోధాపేచకకాకానామేకైకం హత్వా శూద్రహత్యావ్రతం స్త్రీశూద్రవధ ఇత్యుపపాతకప్రాయశ్చిత్తం గోవధవ్రతం చాన్ద్రాయణం చరేత్ న తు “శూద్రే జ్ఞేయస్తు షోడశః” (మ.స్మృ. ౧౧-౧౨౮) ఇత్యాది ప్రాయశ్చిత్తమ్, పాపస్య లఘుత్వాత్। చాన్ద్రాయణమప్యేతత్కామతోఽభ్యాసాది విషయే ద్రష్టవ్యమ్॥ ౧౩౧।।

పయః పిబేత్త్రిరాత్రం వా యోజనం వాఽధ్వనో వ్రజేత్।

ఉపస్పృశేత్స్రవన్త్యాం వా సూక్తం వాఽబ్దైవతం జపేత్॥ ౧౩౨॥

అబుద్ధిపూర్వకం మార్జారాదీనాం వధే త్రిరాత్రం క్షీరం పిబేత్। అథ మన్దానలత్వాదినా న సమర్థస్త్రిరాత్రం ప్రతి యోజనమధ్వనా వ్రజేత్। అత్రాశక్తస్త్రిరాత్రం నద్యాం స్నాయాత్। తత్రాప్యక్షమస్త్రిరాత్రమ్ "ఆపో హి ష్ఠా" ఇత్యాదిసూక్తం జపేత్। యథోత్తర' లఘుత్వాత్పూర్వపూర్వాసమ్భవే ఉత్తరోత్తరపరిగ్రహో న తు వైకల్పికః॥ ౧౩౨॥

అభ్రిం కార్ష్ణాయసీం దద్యాత్సర్పం హత్వా ద్విజోత్తమః।

పలాలభారకం షణ్ఢే సైసకం చైకమాషకమ్॥ ౧౩౩॥

సర్పం హత్వా బ్రాహ్మణాయ తీక్ష్ణాగ్రం లోహదణ్డం దద్యాత్। నపుంసకం హత్వా పలాలభారం సీసకం చ మాషకం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్॥ ౧౩౩॥

ఘృతకుమ్భం వరాహే తు తిలద్రోణం తు తిత్తిరౌ।

శుకే ద్విహాయనం వత్సం క్రౌఞ్చం హత్వా త్రిహాయనమ్॥ ౧౩౪॥

సూకరే హతే ఘృతపూర్ణం ఘటం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్। తిత్తిరిసంజ్ఞిని పక్షిణి హతే చతురాఢకపరిమాణం తిలం దద్యాత్। శుకే హతే ద్వివర్షం వత్సమ్। క్రౌఞ్చాఖ్యం పక్షిణం హత్వా త్రివర్షం వత్సం బ్రాహ్మణాయ దద్యాత్॥ ౧౩౪॥

హత్వా హంసం బలాకాం చ బకం బర్హిణమేవ చ।

వానరం శ్యేనభాసౌ చ స్పర్శయేద్ బ్రాహ్మణాయ గామ్॥ ౧౩౫॥

హంసబలాకాబకమయూరవానరశ్యేనభాసాఖ్యపక్షిణామన్యతమం హత్వా బ్రాహ్మణాయ గాం దద్యాత్ ॥౧౩౫॥

వాసో దద్యాద్వయం హత్వా పఞ్చ నీలాన్వృషాన్గజమ్।

అజమేషావనడ్వాహం ఖరం హత్వైకహాయనమ్॥ ౧౩౬॥

అశ్వం హత్వా వస్త్రం దద్యాత్। హస్తినం హత్వా పఞ్చ నీలాన్వృషభాన్దద్యాత్। ప్రత్యేకం ఛాగమేషౌ హత్వా వృషభం దద్యాత్। గర్దభం ఇత్త్వైవర్షం వత్సం దద్యాత్॥ ౧౩౬॥

క్రవ్యాదాంస్తు మృగాన్హత్వా ధేనుం దద్యాత్పయస్వినీమ్।

అక్రవ్యాదాన్వత్సతరీముష్ట్రం హత్వా తు కృష్ణలమ్॥ ౧౩౭।

ఆమమాంసభక్షిణో మృగాన్వ్యాఘ్రాదీన్ హత్వా బహుక్షీరాం ధేనుం దద్యాత్। ఆమమాంసాభక్షకాన్ హరిణాదీన్ హత్వా ప్రౌఢవత్సికాం దద్యాత్। ఉష్ట్రం హత్వా సువర్ణకృష్ణలం రక్తికాం దద్యాత్॥ ౧౩౭॥

జీనకార్ముకబస్తావీన్పృథగ్దద్యాద్విశుద్ధయే।

చతుర్ణామపి వర్ణానాం నారీర్హత్వాఽనవస్థితాః॥ ౧౩౮॥

[వర్ణానామానుపూర్వ్యేణ త్రయాణామవిశేషతః।

అమత్యా చ ప్రమాప్య స్త్రీం శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్॥ =॥]

బ్రాహ్మణాదివర్ణస్త్రియో లోభాదుత్కృష్టాపకృష్టపురుషవ్యభిచారిణీర్హత్వా బ్రాహ్మణాదిక్రమేణ చర్మపుటధనుశ్చాగమేషాన్ శుద్ధ్యర్థం దద్యాత్ ॥ ౧౩౮ ॥

దానేన వధనిర్ణకం సర్పాదీనామశక్నువన్।

ఏకైకశశ్చరేత్కృచ్ఛ్రం ద్విజః పాపాపనుత్తయే ॥ ౧౩౯ ॥

అభ్రిప్రభృతీనామభావాద్ దానేన సర్వపాపనిర్హరణం కర్తుమసమర్థో బ్రాహ్మణాదిః ప్రత్యేకం వధే కృచ్ఛ్రం ప్రాథమ్యాత్ప్రాజాపత్యం ద్విజః పాపనిహరణార్థం చరేత్। సర్పాదయశ్చ "అభ్రి కార్ష్ణాయసీం దద్యాత్ (మ.స్మృ. ౧౧ – ౧౩౩) ఇత్యేవమారభ్యైతత్పర్యన్తా గృహ్యన్తే ॥ ౧౩౯ ॥

అస్థిమతాం తు సత్త్వానాం సహస్రస్య ప్రమాపణో।

పూర్ణే చానస్యనస్థ్నాం తు శూద్రహత్యావ్రతం చరేత్ ॥ ౧౪౦ ॥

అనస్థిసాహచర్యాదస్మితాం ప్రాణినాం కుకలాసాదీనాం సహస్త్రస్య వధే శూద్రవధప్రాయశ్చిత్తమౌపదేశికం కుర్యాత్, అస్థిరహితానాం చ మత్కుణాదీనాం శకటపరిమితానాం వధే తదేవ ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥ ౧౪౦ ॥

కిఞ్చిదేవ తు విప్రాయ దద్యాదస్థిమతాం వధే।

అనస్థ్నాం చైవ హింసాయాం ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ ౧౪౧ ॥

అస్థిమతాం క్షుద్రజన్తూనాం కృకలాసాదీనాం ప్రత్యేకం వధే కిఞ్చిదేవ దద్యాత్। అస్థిమతాం వధే"పణో దేయః సువర్ణస్య" ఇతి సుమన్తుస్మరణాత్కిఞ్చిదేవేతి పణో బోద్ధవ్యః। అనస్థిమతాం తు యూకామత్కుణాదీనాం ప్రత్యేకం వధే ప్రాణాయామేన శుద్ధో భవతి। ప్రాణాయామశ్చ —

సవ్యాహృతికాం సప్రణవాం సావిత్రీం శిరసా సహ।

త్రిః పఠేదాయతప్రాణః ప్రాణాయామః స ఉచ్యతే॥

ఇతి వసిష్ఠప్రోక్తలక్షణో గ్రాహ్యః॥ ౧౪౧॥

ఫలదానాం తు వృక్షాణాం ఛేదనే జప్యమృక్శతమ్।
గుల్మవల్లీలతానాం చ పుష్పితానాం చ వీరుధామ్॥ ౧౪౨॥

ఫలదానామామ్రాదీనాం వృక్షాణాం, గుల్మానాం కుబ్జకాదీనాం, బల్లీనాం గుడూచ్యాదీనాం, లతానాం వృక్షశాఖాసక్తానాం, పుష్పితానాం చ వీరుధాం కూష్మాణ్డాదీనాం ప్రత్యేకం ఛేదనే పాపప్రమోచనార్థం సావిత్ర్యాది ఋక్శతం జపనీయమ్।

ఇన్ధనార్థమశుష్కాణాం ద్రుమాణామవపాతనమ్। (మ. స్మృ. ౧౧-౬౪)

ఇత్యాదేరుపపాతకమధ్యే పఠితస్య గురుప్రాయశ్చిత్తాభిధానాత్। ఇదం ఫలవద్వృక్షాదిచ్ఛేదనే లఘుప్రాయశ్చిత్తం సకృదబుద్ధిపూర్వకవిషయం వేదితవ్యమ్॥ ౧౪౨॥

అన్నాద్యజానాం సత్త్వానాం రసజానాం చ సర్వశః।
ఫలపుష్పోద్భవానాం చ ఘృతప్రాశో విశోధనమ్॥ ౧౪౩॥

అన్నాదిషు జాతానాం, గుడాదిరసజాతానాం చోదుమ్బరాదిఫలసమ్భవానాం, మధుకాదిపుష్పోద్భవానాం చ సర్వప్రాణినాం వధే ఘృతప్రాశనం పాపశోధనమ్॥ ౧౪౩॥

కృష్టజానామోషధీనాం జాతానాం చ స్వయం వనే।

వృథాలమ్భేఽనుగచ్ఛేద్గాం దినమేకం పయోవ్రతః॥ ౧౪౪॥

కర్షణపూర్వకజాతానామోషధీనాం షష్టికాదీనాం వనే చ స్వయముత్పన్నానాం నీవారాదీనాం నిఃప్రయోజనచ్ఛేదనే క్షీరాహారః। ఏష్వేకమహో గోరనుగమనం కుర్యాత్॥ ౧౪౪॥

ఏతైర్వ్రతైరపోహం స్యాదేనో హింసాసముద్భవమ్।

జ్ఞానాజ్ఞా కృతం కృత్స్నం శృణుతానాద్యభక్షణే॥ ౧౪౫॥

ఏభిరుక్తప్రాయశ్చిత్తైర్హింసాజనితపాపం జ్ఞానాజ్ఞానకృతం నిర్హరణీయమ్॥ ఇదానీమభక్ష్యభక్షణా ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యమాణం శృణుత॥ ౧౪౫॥

అజ్ఞానాద్వారుణీం పీత్వా సంస్కారేణైవ శుద్ధ్యతి।

మతిపూర్వమనిర్దశ్యం ప్రాణాన్తికమితి స్థితిః॥ ౨౪౬॥

మహాపాతకప్రకరణవ్యవధానేనాస్యామ్నా మ్నేదం ముఖ్యపైష్టీసురావిషయం వచనం కిన్తు తదితరవిషయమ్। తత్ర యథా చైకా తథా సర్వా। గౌడీమాధ్వ్యోర్ముఖ్యసురాసామ్యబోధనమిత్తరమద్యాపేక్షయా బ్రాహ్మణస్య ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాథాంమత్యుక్తమ్। తేనాబుద్ధిపూర్వకం గోడీం మాధ్వీం చ పీత్వా గౌతమాక్తం తప్తకృచ్ఛ్రం కృత్వా పునః సంస్కారేణైవ శుధ్యతి। తథా చ గోతమః- అమత్యా మద్యపానే పయావృతముదకం వాయుం ప్రత్యహం తప్తకృచ్ఛ్రస్తతోఽస్య సంస్కారః।" ఇత్థమేవ వ్యాఖ్యాతం భవిష్యపురాణే —

అకామతః కృతే పానే గౌడీమార్ధ్వ్యోర్నరాధిప ।

తతకృచ్ఛ్రవిధానం స్యాద్ గాతమేన యథోదితమ్॥

బుద్ధిపూర్వకం తు పైష్టీతరమద్యపానే "ప్రాణాన్తికమనిర్దశ్యమ్" ఇతి శాస్త్రమర్యాదా। తథా గౌడీమాధ్వ్యోర్జ్ఞానాత్పానే మరణనిషేధాదితరమద్యాపేక్షయా గురుత్వాచ్చ మానవమేవ "కణాన్వా భక్షయేదబ్దమ్" (మ. స్మృ॰ ౧౧–౯౨) ఇతి ప్రాయశ్చిత్తముక్తమ్। అత ఏవ గౌడామాధ్వ్యోః కామతః పానానువృత్తౌ భవిష్యపురాణే—

యద్వాఽస్మిన్నేవ విషయే మానవీయం ప్రకల్పయేత్।
కణాన్వా భక్షయేదబ్దం పిణ్యాకం వా సకృన్నిశి॥
సురాపాపాపనుత్త్యర్థం వాలవాసా జటీ ధ్వజీ। ఇతి।

పైష్టీగౌడీమాధ్వీవ్యతిరిక్తపులస్త్యోక్తపానసాదినవవిధమద్యస్య ప్రత్యేకం పానే లఘుత్వాత్సంస్కారమాత్రమేవ కేవలమన్యద్వా లఘుత్వాత్ప్రాయశ్చిత్తం బ్రాహ్మణస్య యుక్తమ్। బుద్ధిపూర్వం పానసాదిమద్యపానే తు—

మతిపూర్వం సురాపానే కృతే వై జ్ఞానతో గుహ।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ భవతః పునఃసంస్కార ఏవ హి॥

ఇతి భవిష్యపురాణీయమన్యద్ ద్వివిధం మున్యన్తరోక్తమ్॥ ౧౪౬॥

అపః సురాభాజనస్థా మద్యభాణ్డస్థితాస్తథా।
పఞ్చరాత్రం పిబేత్పీత్వా శఙ్ఖపుష్పీశ్రితం పయః॥ ౧౪౭॥

పైష్టీసురాభాణ్డే తదితరమద్యభాణ్డేఽవస్థితా అపః సురారసగన్ధవర్జితాః పీత్వా శఙ్ఖపుష్ప్యాఖ్యౌషధిప్రక్షేపేణ పక్వం క్షీరం న తూదకం

శంఖపుష్పావిపక్వేన త్ర్యహం క్షీరేణ వర్తయేత్।

ఇతి బౌధాయనస్మరణాత్పఞ్చరాత్రం పిబేత్। సురామద్యయోః సర్వత్రైవ గురులఘుప్రాయశ్చిత్తాభిధానాదిహాపి జ్ఞానాజ్ఞానాదిప్రకారభేదేన విషయసమీకరణం సమాధేయమ్। వాచనికమేవ ప్రాయశ్చిత్తం సాధ్యమితి మేధాతిథిరాహ॥ ౧౪౭॥

స్పృష్ట్వా దత్త్వా వ మదిరాం విధివత్ప్రతిగృహ్య చ ।
శూద్రోచ్ఛిష్టాశ్చ పీత్వాపః కుశవారి పిబేత్త్ర్యహమ్॥ ౧౪౮॥

సురాం స్పృష్ట్వా దత్త్వా చ స్వస్తివాచనపూవర్కం చ ప్రతిగృహ్య శూద్రోచ్ఛిష్టాశ్చ అపః పీత్వా ప్రతిగృహ్యాభ్యుపాదానాదూ బ్రాహ్మణో దర్భైక్వథితముదకం త్ర్యహం పిబేత్॥ ౧౪౮॥

బ్రాహ్మణస్తు సురాపస్య గన్ధమాఘ్రాయ సోమపః।
ప్రాణానప్సు త్రిరాయమ్య ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్యతి॥ ౧౪౯॥

బ్రాహ్మణః పునః కృతసోమయాగః సురాపస్య ముఖసమ్బన్ధినం గన్ధం ఘ్రాత్వా జలమధ్యే ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్య విశుద్ధో భవతి॥ ౧౪౯॥

అజ్ఞానాత్ప్రాశ్య విణ్మూత్రం సురాసంస్పృష్టమేవ చ।
పునః సంస్కారమర్హన్తి త్రయో వర్ణా ద్విజాతయః॥ ౧౫౦॥

విడ్వరాహాదీనాం వక్ష్యమాణత్వాదబుద్ధిపూర్వకం మనుష్యసమ్బన్ధి మూత్రం పురీషం వా ప్రాశ్య మద్యసురాసంస్పృష్టం చ భక్తాదిరసం వా ప్రాశ్య ద్విజాతయస్త్రయో వర్ణాః పునరుపనయనమర్హన్తి॥ ౧౫౦॥

వపనం మేఖలా దణ్డో భైక్షచర్యా వ్రతాని చ।

నివర్తన్తే ద్విజాతీనాం పునఃసంస్కారకర్మణి॥ ౧౫౧॥

శిరోముణ్డనం మేఖలాధారణం దణ్డధారణం భైక్షాణి వ్రతాని చ మధుమాంసస్త్రీవర్జనయుతాని ప్రాయశ్చిత్తాని పునరుపనయనే ద్విజాతానాం న భవన్తి॥ ౧౫౧॥

అభోజ్యానాం తు భుక్త్వాన్నం స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్టమేవ చ।

జగ్ధ్వా మాంసమభక్ష్యం చ సప్తరాత్రం యవాన్పిబేత్॥ ౧౫౨ ॥

అభోజ్యాన్నానామ్ "నాశ్రోత్రియకృతే యజ్ఞే" (మ.స్మృ. ౪-౨౦౫) ఇత్యాద్యుక్తానామన్నం భుక్త్వా జలమిశ్రితసక్తురూపేణ యత్రాగురూపేణ వా యవాన్పానయోగ్యాన్కృత్వా సప్తరాత్రం పివేత్। అముష్మిన్నేవ విషయే "మత్యా భుక్త్వాచరేత్కృచ్ఛ్రమ్" ఇతి చతుర్థాధ్యాయే (మ. స్మృ. ౪ ౨౨౨) ప్రాయశ్చిత్తముక్తం తేన సహ వైకల్పికమ్ । వికల్పశ్చ కర్తృశక్త్యపేక్షః। తథా ద్విజాతిస్త్రీణాముచ్ఛిష్టం శూద్రోచ్ఛిష్టం వా భుక్త్వైతదేవ కుర్యాత్। తథా 'క్రవ్యాదసూకరోష్ట్రాణామ్" (మ. స్మృ. ౧౧ - ౧౫౬) ఇత్యాదినా యద్విశేషప్రాయశ్చిత్తం తన్నిషిద్ధమాసం భుక్త్వేదమేవ కుర్యాత్॥ ౧౫౨॥

శుక్తాని చ కషాయాంశ్చ పీత్వా మేధ్యాన్యపి ద్విజః।

తావద్భవత్యప్రయతో యావన్న వ్రజత్యధః॥ ౧౫౩॥

యాని స్వభావతో మధురాదిరసాని కాలయోగేనోదకపరిమాణాదినామ్లభావం వ్రజన్తి తాని శుక్తాని, కషాయాన్విభీతకాదీన్, క్వథితాన్యప్రతిషిద్ధాన్యపి పీత్వా యావన్న జోర్ణాని భవన్తి·తావదశుచిం పురుషో భవతి॥ ౧౫౩॥

విడ్వరాహఖరోష్ట్రాణాం గోమాయోః కపికాకయోః।

ప్రాశ్య మూత్రపురీషాణి ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ౧౫౪॥

గ్రామ్యసూకరఖరోష్ట్రశృగాలవానరకాకానాం మూత్రం పురీషం వా ద్విజాతిర్భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం కుర్యాచ్ఛోధనమ్। యత్తు "ఛత్రాకం విడ్వారాహం చ" (మ. సమృ. ౫-౧౯) ఇత్యనేన విడ్వారాహగ్రామకుక్కుటయోర్బుద్ధిపూర్వకభక్షణే పఞ్చమాధ్యాయే ప్రాయశ్చిత్తముక్తం తదభ్యాసవిషయే వ్యాఖ్యాతమ్। ఇదం త్వనమ్యాసవిషయే తప్తకృచ్ఛ్రమిత్యవిరోధః॥ ౧౫౪॥

శుష్కాణి భుక్త్వా మాంసాని భౌమాని కవకాని చ।

అజ్ఞాతం చైవ సూనాస్థమేతదేవ వ్రతం చరేత్॥ ౧౫౫॥

వాయ్వాదినా శోధితాని మాంసాని భుక్త్వా భూమ్యాదిప్రభవాణి ఛన్నకాణి భుక్త్వా

"భూమిజం వా వృక్షజం వా ఛత్రాకం భక్షయన్తి యే।

బ్రహ్మఘ్నాంస్తాన్విజానీయాత్" ఇతి యమేన వృక్షజస్యాపి నిషేధాత్। హరిణమాంసం వా రాసభమాంసమితి భక్ష్యాభక్ష్యతయా యన్న జ్ఞాతం తథా హింసాస్థానం సునా తతో యదానీతం తత్ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణమేవ కుర్యాత్॥ ౧౫౫॥

క్రవ్యాదసూకరోష్ట్రాణాం కుక్కుటానాం చ భక్షణే।

నరకాకఖరాణాం చ తప్తకృచ్ఛ్రం విశోధనమ్॥ ౧౫౬॥

ఆమమాంసభక్షిణాం గ్రామ్యసూకరోష్ట్రగ్రామ్యకుక్కుటానాం తథా మానుషకాకగర్దభానాం ప్రత్యేకం బుద్ధిపూర్వకం మాంసభక్షణే వక్ష్యమాణం తప్తకృచ్ఛ్రం ప్రాయశ్చిత్తమ్। గ్రామ్యసుకరకుక్కుటయోర్బుద్ధిపూర్వకభక్షణె పఞ్చామ్మధ్యాయే పాతిత్యముక్తం తదభ్యాసవిషయే వ్యాఖ్యాతమ్ ఇదం తు నాభ్యాసవిషయే తప్తకృచ్ఛ్రమిత్యవిరోధః॥ ౧౬॥

మాసికానం తు యోఽశ్నీయాదసమావర్తకో ద్విజః।

స త్రీణ్యహాన్యుపవసేదేకాహం చోదకే వసేత్ ॥ ౧౫౭॥

యో బ్రహ్మచారీ బ్రాహ్మణో మాసికశ్రాద్ధమ్వన్యన్నమశ్నాతి। ఏతచ్చ సపిణ్డీకరణాత్పూర్వమేకోద్దిష్టశ్రాద్ధార్థోపలక్షణమ్। స త్రిరాత్రముపవసేత్। త్రిరాత్రమధ్యే ఏకస్మిన్నహని జలమావసేత్॥౧౨౭॥

బ్రహ్మచారీ తు యోశ్నీయాన్మధు మాంసం కథంచన!

స కృత్వా ప్రాకృతం కృచ్ఛ్రం వ్రతశేషం సమాపయేత్॥ ౧౫౮।।

యో బ్రహ్మచారీ మాక్షికం మాంస వా అనిచ్చాత ఆపది వాఽద్యాత్స ప్రాజాపత్యం కృత్వా ప్రారబ్ధబ్రహ్మచర్య వ్రతశేషం సమాపయేత్॥ ౧౫౮॥

బిడాలకాకాఖూచ్ఛిష్టం జగ్ధ్వా శ్వనకులస్య చ।

కేశకీటావపన్నం చ పిబేద్ బ్రహ్మసువర్చలామ్॥ ౧౫౯॥

బిడాలకాకమూషకకుక్కురనకులానాముచ్ఛిష్టం కేశకీటరూపసంసర్గదుష్టం వా కృతమృత్క్షేపవిశుద్ధికం జ్ఞాత్వా భుక్త్వా బ్రహ్మసువర్థలాం క్వథితముదకం పిబేత్॥ ౫౫౪॥

అభోజ్యమన్నం నాత్తవ్యమాత్మనః ముద్ధిమిచ్ఛతా।

అజ్ఞానభుక్తం తూత్తార్యం శోధ్యం వ ప్యాశు శోధనైః॥ ౧౬౦॥

ఆత్మనః శుద్ధికామేన ప్రతిషిద్ధమన్నం నాదనీయమ్। ప్రమాదాత్తు భుక్తం వమితవ్యమ్ తదసంభవే ప్రాయశ్చిత్తై: క్షిప్రం శోధనీయమ్। వమనపక్షే తు లఘుప్రాయశ్చితం భవత్యేవ జ్ఞానతః పునఃపుర్వోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమ్॥ ౧౬౦॥

ఏషోఽనాద్యాదనస్యోక్తో వ్రతానాం వివిధో విధిః।

స్తేయదోషాపహర్తౄణాం వ్రతానాం శ్రూయతాం విధిః॥ ౧౬౧॥

అభక్ష్యభక్షణే యాని ప్రాయశ్చిత్తాని తేషామేతన్నానాప్రకారవిధానముక్తమ్। స్తేయపాపహారిణం విధానమధునా శ్రూయతామ్॥ ౧౬౧॥

ధాన్యాన్నధనచౌర్యాణి కృత్వా కామాద్ ద్విజోత్తమః।

స్వజాతీయగృహాదేవ కృచ్ఛ్రాబ్దేన విశుధ్యతి॥ ౧౬౨॥

బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణగృహాద్ధాన్యభక్షాద్యన్నరూపాణి ధనచౌర్యాణాచ్చాతః కృత్వా న త్వాత్మీయభ్రాన్త్యా నీత్వా సంవత్సరం ప్రాజాపత్యవ్రతాచరణేన శుద్ధ్యతి। ఏతచ్చ దేశకాలద్రవ్యపరిమాణస్వామిగుణాద్యపేక్షయా మహత్త్వాది బోద్ధవ్యమ్। ఏవముత్తరత్రాపి॥ ౧౬౨॥

మనుష్యాణాం తు హరణే స్త్రీణాం క్షేత్రగృహస్య చ।

కూపవాపీజలానాం చ శుద్ధిశ్చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్॥ ౧౬౩

పురుషస్త్రీక్షేత్రగృహాణామన్యతమహరణే కూపజలస్య వాపీజలస్య వా సమస్తస్య వా హరణే చాన్ద్రాయణం ప్రాయశ్చిత్తం మన్వాదిభిః స్మృతమ్॥ ౧౬౩॥

ద్రవ్యాణామల్పసారాణాం స్తేయం కృత్వాఽన్యవేశ్మతః।

చరేత్సాంతపనం కృచ్ఛ్రం తన్నిర్యాత్యాత్మశుద్ధయే॥ ౧౬౪॥

ద్రవ్యాణామల్పార్ఘాణామల్పప్రయోజనానాం చానుక్తప్రాయశ్చిత్తవిశేషాణాం త్రపుసీసకాదీనాం పరగృహాచ్చౌర్యం కృత్వా తదపహృతం ద్రవ్యం స్వామినే దత్త్వా సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం ప్రాయశ్చిత్తం వక్ష్యమాణం చాత్మశు-

ద్వయే కుర్యాత్। స్వామినేఽపహృతం ద్రవ్యం నిర్యాత్యేతి సవ స్తేయప్రాయశ్చిత్తశేషః॥ ౧౬౪॥

భక్ష్యభోజ్యాపహరణే యానశయ్యాసనస్య చ।

పుష్పమూలఫలానాం చ పఞ్చగవ్యం విశోధనమ్॥ ౧౬౫॥

భక్ష్యస్య మోదకాదేః, భోజ్యస్య పాయసాదేః, యానస్య శకటాదే:, శయ్యాయాః, ఆసనస్య చ, పుష్పమూలఫలానాం చ ప్రత్యేకమపహరణే పఞ్చగవ్యపానం విశోధనమ్॥ ౧౬౫॥

తృణకాష్ఠద్రుమాణాం చ శుష్కాన్నస్య గుడస్య చ।

చేలచర్మామిషాణాం చ త్రిరాత్రం స్యాదభోజనమ్॥ ౧౬౬॥

తృణకాష్ఠవృక్షాణాం శుష్కాన్నస్య చ తణ్డులాదేర్వస్త్రచర్మమాంసానాం మధ్యే ఏకస్యాప్యపహరణే త్రిరాత్రముపవాసం చరేత్॥ ౧౬౬॥

మణిముక్తాప్రవాలానాం తామ్రస్య రజతస్య చ।

అయఃకాంస్యోపలానాం చ ద్వాదశాహం కణాన్నతా॥ ౧౬౭॥

మణిముక్తావిద్రుమతామ్రరూప్యలోహకాంస్యోపలానాం చ ప్రత్యేకమపహరణే ద్వాదశాహం తణ్డులకణభక్షణం కుర్యాత్। సర్వత్ర చాత్ర సకృదభ్యాసదేశకాలద్రవ్యస్వామిగుణాదౌ శక్త్యపేక్షయోత్కృష్టాపకృష్టద్రవ్యాపహారివిషయసమీకరణం సమాధేయమ్॥ ౧౬౭॥

కార్పాసకీటజోర్ణానాం ద్విశఫైకశఫస్య చ।

పక్షిగన్ధౌషధీనాం చ రజ్జ్వాశ్చైవ త్ర్యహం పయః॥ ౧౬౮॥

కార్పాసకృమికోశజీర్ణానాం వస్త్రాణాం ద్విశఫైకశఫస్య గోరశ్వాదేః। పక్షిణాం శుకాదీనాం గన్ధానాం చ చన్దనప్రభృతీనాం రజ్జ్వాశ్చ ప్రత్యేకం హరణే త్ర్యహం క్షీరాహారః స్యాత్। అత్రాపి

పూర్వవద్విషయసమీకరణపరిహారః స్వామినశ్చోత్కృష్టాపకృష్టద్రవ్యసమర్పణాదపి వచనాదేకరూపప్రాయశ్చిత్తావిరోధః॥ ౧౬౮॥

ఏతైర్వ్రతైరపోహేత పాపం స్తేయకృతం ద్విజః।

అగమ్యాగమనీయం తు వ్రతైరేభిరపానుదేత్ ॥ ౧౬౯॥

ఏతైరుక్తైః ప్రాయశ్చిత్తైః స్తేయజనితపాపం ద్విజాతిరపానుదేత్। అగమ్యాగమననిమిత్తం పునరేభిర్వక్ష్యమాణైర్వ్రతైనిర్హరేత్॥ ౧౬౯॥

గురుతల్పవ్రతం కుర్యాద్రేతః సిక్త్వా స్వయోనిషు।

సఖ్యుః పుత్రస్య చ స్త్రీషు కుమారీష్వన్త్యజాసు చ॥ ౧౭౦॥

స్వయోనిషు సోదర్యభగినీషు తథా మిత్రభార్యాసు, పుత్రపత్నీషు కుమారీషు, చాణ్డాలీషు, ప్రత్యేకరేతః సిక్త్వా గురుదారగమనప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్। అత్రాపి జ్ఞానాభ్యాసాద్యనుబన్ధాపేక్షయా మరణాన్తికమ్। అత ఏవ —

రేతః సిక్త్వా కుమారీషు చాణ్డాలీష్వన్త్యజాసు చ।

సపిణ్డాపత్యదారేషు ప్రాణత్యాగా విధీయతే॥

ఇతి యమేన మరణాన్తికముపదిష్టమజ్ఞానాత్తద్ వ్రతమ్॥ ౧౭౦॥

పైతృష్వసేయీం భగినీం స్వస్త్రీయాం మాతురేవ చ।

మాతుశ్చ భ్రాతుస్తనయాం గత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్॥ ౧౭౧॥

పితృష్వసుర్మాతృష్వసుశ్చ దుహితరం భగినీం మాతుశ్చ సోదర్యభ్రాతుర్దుహితరం సోదర్యభగినీమివ నిషిద్ధగమనాం గత్వా చాన్ద్రాయణం కుర్యాత్। సకృదజ్ఞానవ్యభిచరితావిషయమల్పత్వాత్॥ ౧౭౧॥

ఏతాస్తిస్రస్తు భార్యా నోపయచ్ఛేత్తు బుద్ధిమాన్।

జ్ఞాతత్వేనానుపేయాస్తాః పతతి హ్యుపయన్నధః॥ ౧౭౨॥

తిస్రః ఏతాః పైతృష్వసేయ్యాద్యా భార్యార్థం ప్రాజ్ఞో నోద్వహేత్। జ్ఞాతిత్వేన బాన్ధవత్వేన తా నోపేత-

వ్యాః। యస్మాదేతా ఉపయన్నుపాగచ్ఛన్నరకం యాతి। “అసపిణ్డా చ యా మాతుః" (మ.స్మృ.3-౫) ఇత్యనేన నిషేధసిద్ధౌ దాక్షిణాత్యాచారదర్శననిషేధదార్ఢ్యార్థం పునర్వచనమ్॥౧౭౨॥

అమానుషీషు పురుష ఉదక్యాయామయోనిషు।

రేతః సిక్త్వా జలే చైవ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం చరేత్॥౧౭౩॥

అమానుషీషు వడవాద్యాసు న గవి। "గోష్వవకీర్ణీ సమ్వత్సరం ప్రాజాపత్యం చరేత్" ఇతి శఙ్ఖలిఖితాదిభిర్గురుప్రాయశ్చిత్తాభిధానాత్। తథా రజస్వలాయాం యోనితశ్చాన్యత్ర స్త్రియాం జలే రేతఃసేకం కృత్వా పురుషః సాన్తపనం కృచ్ఛ్రం కుర్యాత్॥౧౭౩॥

మైథునం తు సమాసేవ్య పుంసి యోషితి వా ద్విజః।

గోయానేఽప్సు దివా చైవ సవాసాః స్నానమాచరేత్॥౧౭౪॥

యత్ర దేశే క్వాపి పురుషే మైథునం సేవిత్వా స్త్రియాం గోయానే శకటాదౌ, జలే, దివాకాలే మైథునం చ సేవిత్వా సవస్త్రశ్చ స్నాయాత్॥౧౭౪॥

చణ్డాలాన్త్యస్త్రియో గత్వా భుక్త్వా చ ప్రతిగృహ్య చ।

పతత్యజ్ఞానతో విప్రో జ్ఞానాత్సామ్యం తు గచ్ఛతి॥౧౭౫॥

చణ్డాలస్యాన్త్యజానాం చ మ్లేచ్ఛశరీరాదీనామజ్ఞానతా బ్రాహ్మణః స్త్రియో గత్వా తేషాం చాన్నం భుక్త్వా తేభ్యః ప్రతిగృహ్య పతతి। పతితస్య ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్। ఏతచ్చ గురుత్వాచ్చాభ్యాసతో భోజనప్రతిగ్రహవిషయమ్। జ్ఞానాత్తు తేషాం గమనం కృత్వా సమానతాం గచ్ఛతి। ఏతచ్చ ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్॥౧౭౫॥

విప్రదుష్టాం స్త్రియం భర్తా నిరున్ధ్యాదేకవేశ్మని।

యత్పుంసః పరదారేషు తచ్చైనాం చారయేద్ వ్రతమ్॥౧౭౬॥

విశేషేణ ప్రదుష్టామ్ ఇచ్ఛయా వ్యభిచారిణీమిత్యర్థః। భర్తా నిరన్ధ్యాత్పత్నీం కార్యభ్యో నివర్త్య నిగడబద్ధామివైకగృహే ధారయేత్। యచ్చ పురుషస్య సజాతీయపరదారగమనే ప్రాయశ్చిత్తం తదేవైనాం కారయేత్। తతశ్చ "స్త్రీణామధం ప్రదాతవ్యమ్" ఇతి యద్వసిష్ఠాదిభిరుక్తం తదనిచ్ఛయా వ్యభిచారే చ కర్తవ్యమ్॥ ౧౭౬॥

సా చేత్పునః ప్రదుష్యేత్తు సదృశేనోపయన్త్రితా।

కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చైవ తదస్యాః పావనం స్మృతమ్॥౧౭౭॥

[బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం స్త్రియః శూద్రేఽపసంగతాః।

అప్రజాతా విశుధ్యేయుః ప్రాయశ్చిత్తేన నేతరాః॥౯॥]

సా స్త్రీ సజాతీయగమనే సకృద్ దుష్టా కృతప్రాయశ్చిత్తా యది పునః సజాతీయేనాభ్యర్థితా సతీ తద్గమనం కుర్యాత్తదాస్యాః ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాజాపత్యం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణం చ మన్వాదిభిః స్మృతమ్॥ ౧౭౭॥

యత్కరోత్యేకరాత్రేణ వృషలీసేవనాద్ ద్విజః।

తద్భైక్షభుగ్జపన్నిత్యం త్రిభిర్వర్షైర్వ్యపోహతి॥ ౧౭౮॥

వృషల్యత్ర చణ్డాలీ ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాత్। చణ్డాలీగమన యదేకరాత్రేణ బ్రాహ్మణః పాపమర్జయతి తద్భక్షాశీ నిత్యం సావిత్ర్యాదికం జపంస్త్రిభిర్వర్షైరపనుదతి। తథా చాపస్తమ్బః — "యదేకరాత్రేణ కరోతి పాపం కృష్ణం వర్ణం బ్రాహ్మణః సేవమానః। చతుర్థకాల ఉదక ఆత్మజాపీ భైక్షచారీ త్రిభిర్వర్షైస్తద్వ్యపోహతి పాపమ్॥" మేధాతిథిస్తు ఇత్థమేవ వ్యాఖ్యాతవాన్।గోవిన్దరాజస్త్వక్రమపరిణీతశూద్రాగమనప్రాయశ్చిత్తమిదమాహ॥ ౧౭౮॥

ఏషా పాపకృతాముక్తా చతుర్ణామపి నిష్కృతిః।

పతితైః సమ్ప్రయుక్తానామిమాః శృణుత నిష్కృతీః॥ ౧౭౯॥

ఇయం హింసాభక్ష్యభక్షణ స్తేయాగమ్యాగమనకారిణాం చతుర్ణామపి పాపకృతాం విశుద్ధిరుక్తా। ఇదానీం సాక్షాత్పాపకృద్భిః సహ సంసర్గిణామిమా వక్ష్యమాణాః సంశుద్ధీః శృణుత॥౧౭౯॥

సమ్వత్సరేణ పతతి పతితేన సహాచరన్।

యాజనాధ్యాపనాద్యౌనాన్న తు యానాసనాశనాత్॥౧౮౦॥

పతితేన సహ సంసర్గమాచరన్ ఏకయానగమనైకాసనోపవేశనైకపఙ్క్తిభోజనరూపాన్సంసర్గానాచరన్సమ్వత్సరేణ పతతి। నతు యాజనాధ్యాపనాద్యౌనాత్సంవత్సరేణ పతతి। కిన్తు సద్య ఏవేత్యర్థః। అధ్యాపనమత్రోపనయనపూర్వకం సావిత్రీశ్రావణమ్। యాజనాదీనాం చ సద్యః పాతిత్యమాహ దేవలః—

యాజనం యోనిసమ్బన్ధం స్వాధ్యాయం సహ భోజనమ్।

కృత్వా సద్యః పతన్త్యేతే పతితేన న సంశయః॥

విష్ణుః—

ఆ సమ్వత్సరాత్పతి పతితేన సహాచరన్।
సహయానాసనాభ్యాసాద్యోనాత్తు సద్య ఏవ హి॥

బౌధాయనః—

సమ్వత్సరేణ పతతి పతితేన సహాచరన్।
యాజనాధ్యాపనాద్యోనాత్సద్యో న శయనాసనాత్॥ఇతి।

గోవిన్దరాజస్తు యాజనాదీనాం త్రయాణాం సంవత్సరేణ పాతి యహేతుత్వం సహాసనాదీనాం లఘుత్వాన్న సమ్వత్సరేణ కిన్తు తస్మాదూర్ధ్వమపీతి వ్యాచష్టే। అస్మదీయమనువ్యాఖ్యా మునివ్యాఖ్యానుసారిణీ। నైనాం గోవిన్దరాజస్య కల్పనామనురున్ధ్మహే॥౧౮౦॥

యో యేన పతితేనైషాం సంసర్గం యాతి మానవః।
స తస్యైవ వ్రతం కుర్యాత్తత్సంసర్గవిశుద్ధయే॥౧౮౧॥

పతితశబ్దోఽయం పాపకారివచనః సకలపాపినామవిశేషపాఠాత్। ఏషాం పతితానాం మధ్యే యో యన పాపకారిణా సహ పూర్వోక్తం సంసర్గ కరోతి స తస్యైవ వ్రతరూపం ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాన్నతు మరణాన్తికమిత్యభిహితం తదపి వ్రతం సంసర్గిణా క్రియమాణమ్ "బ్రహ్మహా ద్వాదశ సమాః" (మ. స్మృ. ౧౧:౭౨) ఇత్యాదిక పాదహీనం కర్త్తవ్యమ్। తథా చ వ్యాసః—

యో యేన ససృజేద్వర్షం సోఽపి తత్సమతామియాత్।
పాదన్యూనం చరేత్సోఽపి తస్య తస్య వ్రతం ద్విజః॥౧౮౧॥

పతితస్యోదకం కార్యం సపిణ్డైర్బాన్ధవైర్బహిః।
నిన్దితేఽహని సాయాహ్నే జ్ఞాత్యృత్విగ్గురుసన్నిధౌ॥౧౮౨॥

మహాపాతకినో జీవత ఏవ ప్రేతస్యోదకక్రియా వక్ష్యమాణరీత్యా సపిణ్డైః సమానోదకైశ్చ గ్రామాబహిర్గత్వా జ్ఞాత్యృత్విగ్గురుసంనిధానే రిక్తాయాం నవమ్యాం తిథౌ దినాన్తే కర్తవ్యా॥౧౮౨॥

దాసీ ఘటమపాం పూర్ణం పర్యస్యేత్ప్రేతవత్పదా।

అహోరాత్రముపాసీరన్నశౌచం బాన్ధవైః సహ॥౧౮౩॥

సపిణ్డసమానోదకప్రయుక్తా దాసీ ఉదకపూర్ణం ఘటం ప్రేతవదితి దక్షిణాభిముఖీభూయ పాదేన క్షిపేత్ యథా స నిరుదకో భవతి। తదను తే సపిణ్డాః సమానోదకైః సహాహోరాత్రమశౌచమాచరేయుః॥౧౮౩॥

నివర్తేరంశ్చ తస్మాత్తు సమ్భాషణసహాసనే।

దాయాద్యస్య ప్రదానం చ యాత్రా చైవ హి లౌకికీ ॥౧౮౪॥

తస్మాత్పతితాత్సపిణ్డాదీనాం సమ్భాషణమేకాసనోపవేశనం చ తస్మై ఋుక్థప్రదానం సాంవత్సరికాదౌ నిమన్త్రణాదిరూపో లోకవ్యవహార ఏతాని నివర్తేరన్॥౧౮౪॥

జ్యేష్ఠతా చ నివర్తేత జ్యేష్ఠావాప్యం చ యద్ధనమ్।

జ్యేష్ఠాంశం ప్రాప్నుయాచ్చాస్య యవీయాన్గుణతోఽధికః॥౧౮౫॥

జ్యేష్ఠస్య యత్ప్రత్యుత్థానాదికం కార్యం తత్తస్య న కార్యమ్। జ్యేష్ఠలభ్యం చ తస్య వింశత్యుద్ధారాదికం ధనం న దేయమ్। యద్యపి ఋుక్థప్రదానప్రతిషేధాదవాప్యుద్ధారప్రతిషేధః సిద్ధస్తథాపి యవీయసస్తత్ప్రాప్త్యర్థమనూద్యతే। తస్యైవ జ్యేష్ఠస్య సమ్బన్ధి ధనం సోద్ధారాంశం తదనుజో గుణాధికో లభతే॥౧౮౫॥

ప్రాయశ్చిత్తే తు చరితే పూర్ణకుమ్భమపాం నవమ్।
తేనైవ సార్ధం ప్రాస్యేయుః స్నాత్వా పుణ్యే జలాశయే॥౧౮౬॥

కృతే పునః పతితేన ప్రాయశ్చిత్తం సణ్డిసమానోదకాస్తేనైవ కృతప్రాయశ్చిత్తేన సహ పవిత్రే జలాధారే స్నాత్వా జలపూర్ణం నవం ఘటం ప్రక్షిపేయుః। ఇహ నవఘటగ్రహణాద్దాసీఘటమిత్యత్ర కృతోపయోగిఘటః ప్రతీయతే॥౧౮౬॥

స త్వప్సు తం ఘటం ప్రాస్య ప్రవిశ్య భవనం స్వకమ్।
సర్వాణి జ్ఞాతికార్యాణి యథాపూర్వం సమాచరేత్॥౧౮౭॥

స కృతప్రాయశ్చిత్తః తం పూర్వోక్తఘటం జలమధ్యే క్షిప్త్వా తతః స్వకీయభవనం ప్రవిశ్య యథాపూర్వం సర్వాణి జ్ఞాతికర్మాణి కుర్యాత్॥౧౮౭॥

ఏతదేవ విధిం కుర్యాద్యోషిత్సు పతితాస్వపి।
వస్త్రాన్నపానం దేయం తు వసేయుశ్చ గృహాన్తికే॥౧౮౮॥

స్త్రీష్వపి పతితాస్వేవమేవ పతితస్యోదకం కార్యమిత్యాదివిధిం భర్త్రాదిసపిణ్డసమానోదకవర్గః కుర్యాత్। గ్రాసాచ్ఛాదనాని పునరాభ్యో దేయాని। గృహసమీపే చాసాం వాసార్థం కుటీర్దద్యుః॥౧౮౮॥

ఏనస్విభిరనిర్ణిక్తైర్నార్థం కించిత్సహాచరేత్।
కృతనిర్ణేజనాంశ్చైవ న జుగుప్సేత కర్హిచిత్॥౧౮౯॥

పాపకారిభిరకృతప్రాయశ్చిత్తైః సహ దానప్రతిగ్రహాదికమర్థం కిఞ్చిన్నానుతిష్ఠేత్। కృతప్రాయశ్చిత్తాన్నైవ కదాచిదపి పూర్వకృతపాపత్వేన నిన్దేత్కిన్తు పూర్వవద్వ్యవహరేత్॥౧౮౯॥

అస్యాపవాదమాహ—

బాలఘ్నాంశ్చ కృతఘ్నాంశ్చ విశుద్ధానపి ధర్మతః।

శరణాగతహన్తౄంశ్చ స్త్రీహన్తౄంశ్చ న సంవసేత్॥౧౯౦॥

బాలం యో హతవాన్, కృతోపకారమపకారాచరణేన యో వినాశితవాన్, ప్రాణరక్షార్థమాగతం యో హతవాన్, స్త్రియం చ యో వ్యాపాదితవానేతాన్యథావత్కృతప్రాయశ్చిత్తానపి సంసర్గితయా న పరివసత్॥౧౯౦॥

యేషాం ద్విజానాం సావిత్రీ నానూచ్యేత యథావిధి।

తాంశ్చారయిత్వా త్రీన్కృచ్ఛ్రాన్యథావిధ్యుపనాయయేత్॥౧౯౧॥

యేషాం బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశామ్ ఆనుకల్పికకాల ఉపనయనం యథాశాస్త్రం న కృతవాన్ తాన్ప్రాజాపత్యత్రయం కారయిత్వా యథాశాస్త్రముపనయత్। యత్తు యాజ్ఞవల్క్యాదిభిర్వ్రాత్యస్తోమాదిప్రాయశ్చిత్తముక్తం తేన సహాస్య గురులాఘవమనుసంధాయ జాతిశక్త్యాద్యపేక్షో వికల్పో మన్తవ్యః॥౧౯౧॥

ప్రాయశ్చిత్తం చికీర్షన్తి వికర్మస్థాస్తు యే ద్విజాః।

బ్రహ్మణా వ పరిత్యక్తాస్తేషామప్యేతదాదిశేత్॥౧౯౨॥

యే ప్రతిషిద్ధశూద్రసేవినో ద్విజాస్తే చోపనీతా అప్యనధీతవేదాః ప్రాయశ్చిత్తం కర్తుమిచ్ఛన్తి తేషామప్యేతత్ప్రాజాపత్యాదిత్రయముపదిశేత్॥ ౧౯౨॥

యద్గర్హితేనార్చయన్తి కర్మణా బ్రాహ్మణా ధనమ్।

తస్యోత్సర్గేణ శుధ్యన్తి జప్యేన తపసైవ చ॥౧౯౩॥

గర్హితేన కర్మణా నిషిద్ధదుఃప్రతిగ్రహాదినా బ్రాహ్మణా యద్ధనమర్జ్యన్తి తస్య ధనస్య త్యాగేన జపతపోభ్యాం వక్ష్యమాణాభ్యాం శుధ్యన్తి। ధనత్యాగేన చ ప్రాయశ్చిత్తవిధానాద్బహుమూల్యే చ కరి-

తురగాదావల్పమూల్యే చ లోహాదౌ పరిగృహీతే తుల్యప్రాయశ్చిత్తాభిధానముపపన్నమ్। ఏవమవిక్రయ్యవిక్రయాదావపి॥౧౯౩॥

జపిత్వా త్రీణి సావిత్ర్యాః సహస్రాణి సమాహితః।

మాసం గోష్ఠే పయః పీత్వా ముచ్యతేఽసత్ప్రతిగ్రహాత్॥౧౯౪॥

త్రీణి సావిత్రీసహస్రాణి జపిత్వా గోష్ఠే వా మాసం క్షీరాహారోఽసత్ప్రతిగ్రహజనితాత్పాపాన్ముక్తో భవతి। శూద్రప్రతిగ్రహాదావప్యేతదేవ ప్రాయశ్చిత్తమ్। ద్రవ్యదోషేణ చ దాతృదోషేణాపి ప్రతిగ్రహస్య గర్హితత్వావిశేషాదితి॥౧౯౪॥

ఉపవాసకృశం తం తు గోవ్రజాత్పునరాగతమ్।

ప్రణతం ప్రతి పృచ్ఛేయుః సామ్యం సౌమ్యేచ్ఛసీతి కిమ్ ?॥౧౯౫॥

కేవలక్షీరాహారేణ ఇతరభోజనవ్యావృత్త్యా కృశదేహం గోష్ఠాత్ప్రత్యాగతం ప్రణతం నమ్రీభూతం కిమస్మాభిః సహ సామ్యమిచ్ఛసి పునరసత్ప్రతిగ్రహం న కరీష్యసోత్యేవం ధర్మం బ్రాహ్మణాః పరిపృచ్ఛేయుః॥౧౯౫॥

సత్యముక్త్వా తు విప్రేషు వికిరేద్యవసం గవామ్।

గోభిః ప్రవర్తితే తీర్థం కుర్యుస్తస్య పరిగ్రహమ్॥౧౯౬॥

సత్యమేతత్పునరసత్ప్రతిగ్రహం న కరిష్యామీత్యేవం బ్రాహ్మణేషూక్త్వా ఘాసం గవాం దద్యాత్। తస్మిన్యవసం భక్ష్యమాణే దేశే గోభిః పవిత్రీకృతత్వాత్తీర్థీభూతే బ్రాహ్మణాస్తస్య సంవ్యవహారే స్వీకార కుర్యుః ॥౧౯౬॥

వ్రాత్యానాం యాజనం కృత్వా పరేషామన్త్యకర్మ చ।

అభిచారమహీనం చ త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్వ్యపోహతి॥౧౯౭॥

వ్రాత్యానామ్ "అత ఊర్ధ్వం త్రయోఽప్యేతే" (మ. స్మృ. ౨—౩౯) ఇత్యుక్తానాం వ్రాత్యస్తోమాదియాజనం కృత్వా పితృగుర్వాదివ్యతిరిక్తానాం చ నిషిద్ధౌర్ధ్వదేహికదాహశ్రాద్ధాది కృత్వాఽభిచారం చ శ్యేనాదికమ్। అభిచారోఽనభిచారణీయస్య। అహీనం యాగవిశేషః। “అహీనయజనమశుచికరమ్" ఇతి శ్రుతేః। త్రిరాత్రాది తస్య యాజనం కృత్వా త్రిభిః కృచ్ఛ్రైర్విశుధ్యతి॥౧౯౭॥

శరణాగతం పరిత్యజ్య వేదం విప్లావ్య చ ద్విజః।

సమ్వత్సరం యవాహారస్తత్పాపమపసేధతి॥౧౯౮॥

శరణాగతం పరిత్రాణార్థముపగతం శక్తః సన్నుపేక్షతే ద్విజాతిరనధ్యాప్యం చ వేదమధ్యాప్య తజ్జనితం పాపం సమ్వత్సరం యవాహారోఽపనుదతి॥౧౯౮॥

శ్వసృగాలఖరైర్దష్టో గ్రామ్యైః క్రవ్యాద్భిరేవ చ।

నరాశ్వోష్ట్రవరాహైశ్చ ప్రాణాయామేన శుధ్యతి॥౧౯౯॥

[శునాఽఽఘ్రాతావలీఢస్య దన్తైర్విదలితస్య చ।

అద్భిః ప్రక్షాలనం ప్రోక్తమగ్నినా చోపచూలనమ్॥౧౦॥]

కుక్కురసృగాలగర్దభనరాశ్వవరాహోష్ట్రైర్గ్రామ్యైశ్చామమాంసాద్యైర్మార్జారాదిభిర్దష్టః ప్రాణాయామేన శుధ్యతి॥౧౯౯॥

షష్ఠాన్నకాలతా మాసం సంహితాజప ఏవ వా।

హోమాశ్చ సకలా నిత్యమపాఙ్క్త్యానాం విశోధనమ్॥౨౦౦॥

అపాఙ్క్త్యాః "యే స్తేనపతితక్లీబాః" (మ. స్మృ. ౩—౧౫౦) ఇత్యాదినోక్తాస్తేషాం విశేషతోఽనుపదిష్టప్రాయశ్చిత్తానాం మాసం త్ర్యహమభుక్త్వా తృతీయేఽహ్ని సాయం భోజనం వేదసంహితాజపో "దేవకృతస్యైనసోఽవయజనమసి" ఇత్యాదిభిరష్టభిర్మన్త్రైర్హోమః ప్రత్యేకం కార్యః। ఏతత్సముద్దిష్టం పాపశోధనమ్॥౨౦౦॥

ఉష్ట్రయానం సమారుహ్య ఖరయానం తు కామతః।

స్నాత్వా తు విప్రో దిగ్వాసాః ప్రాణాయామేన శుధ్యతి॥౨౦౧॥

ఉష్ట్రైర్యుక్తం యానం శకటాది ఏవం ఖరయానమపి తత్కామత ఆరుహ్య అవ్యవధాన ఉష్ట్రఖరాభ్యాం యానే ప్రాణాయామబహుత్వం నగ్నశ్చ కామతః స్నానం కృత్వా ప్రాణాయామేన శుద్ధో భవతి॥౨౦౧॥

వినాద్భిరప్సు వాప్యార్తః శారీరం సన్నివేశ్య చ।

సచైలో బహిరాప్లుత్య గామాలభ్య విశుధ్యతి॥౨౦౨॥

అసన్నిహితజలో జలమధ్యే వా వేగార్తో మూత్రం పురీషం వా కృత్వా సవాసాః బహిర్గ్రామాన్నద్యాదౌ స్నాత్వా గాం చ స్పృష్ట్వా విశుద్ధో భవతి॥౨౦౨॥

వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే।

స్నాతకవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్॥౨౦౩॥

వేదవిహితానాం కర్మణామగ్నిహోత్రాదీనామనుపదిష్టప్రాయశ్చిత్తవిశేషాణాం చ పరిలోపే స్నాతకవ్రతానాం చతుర్థాధ్యాయోక్తానామతిక్రమే సత్యేకాహోపవాసం ప్రాయశ్చిత్తం కుర్యాత్ ॥౨౦౩॥

హుఙ్కారం బ్రాహ్మణస్యోక్త్వా త్వఙ్కారం చ గరీయసః।

స్నాత్వాఽనశ్నన్నహః శేషమభివాద్య ప్రసాదయేత్॥౨౦౪॥

హుం తూష్ణీం స్థీయతామిత్యాక్షేణం బ్రాహ్మణస్య కృత్వా త్వఙ్కారం చ విద్యాద్యధికస్యోక్త్వాఽభివాదనకాలాదారభ్యాహఃశేషం యావత్స్నాత్వా భోజననివృత్తః పాదోపగ్రహణేనాపగతకోపం కుర్యాత్॥౨౦౪॥

తాడయిత్వా తృణేనాపి కణ్ఠే వాఽఽబధ్య వాససా।
వివాదే వా వినిర్జిత్య ప్రణిపత్య ప్రసాదయేత్॥ ౨౦౫॥

ప్రాకృతం బ్రాహ్మణం తృణేనాపి తాడయిత్వా కణ్ఠే వాఽఽబధ్య వాససా వా వాక్కలహేన జిత్వా ప్రణిపాతేన ప్రసాదయేత్॥ ౨౦౫॥

అవమూర్య త్వబ్దశతం సహస్రమభిహత్య చ।
జిఘాంసయా బ్రాహ్మణస్య నరకం ప్రతిపద్యతే॥౨౦౬॥

బ్రాహ్మణస్య హననేచ్ఛయా దణ్డముద్యమ్య వర్షశతం నరకం ప్రాప్నోతి। దణ్డాదినా పునః ప్రహృత్య వర్షసహస్రం నరకం ప్రాప్నోతి॥౨౦౬॥

శోణితం యావతః పాంసూన్సంగృహ్ణాతి మహీతలే।
తావన్త్యబ్దసహస్రాణి తత్కర్తా నరకే వసేత్॥౨౦౭॥

ప్రహతస్య బ్రాహ్మణస్య రుధిరం యావత్సంఖ్యాకాన్ రజఃకణాన్భూమౌ పిణ్డీకరోతి తావత్సంఖ్యాకాని వర్షసహస్రాణి తచ్ఛోణితోత్పాదకో నరకే వసేత్॥౨౦౭॥

అవగూర్య చరేత్కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రం నిపాతనే।
కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత విప్రస్యోత్పాద్య శోణితమ్॥౨౦౮॥

బ్రాహ్మణస్య హననేచ్ఛయా దణ్డాద్యుద్యమనే కృచ్ఛ్రం కుర్యాత్। దణ్డాదిప్రహారే దత్తేఽతికృచ్ఛ్రం వక్ష్యమాణం చరేత్। రుధిరముత్పాద్య కృచ్ఛ్రాతికృచ్ఛ్రౌ కుర్వీత॥౨౦౮॥

అనుక్తనిష్కృతీనాం తు పాపానామపనుత్తయే।
శక్తిం చావేక్ష్య పాపం చ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్॥౨౦౯॥

అనుక్తప్రాయశ్చిత్తానాం యథా ప్రతిలోమవధాదికృతానాం నిర్హరణార్థం కర్తుః శరీరధనాని సామర్థ్యమవేక్ష్య పాపం చ జ్ఞాత్వా జ్ఞానాజ్ఞాన కృదావృత్త్యనుబన్ధాదిరూపేణ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రకల్పయేత్॥౨౦౯॥

యైరభ్యుపాయేరేనాంసి మానవో వ్యపకర్షతి।
తాన్వోఽభ్యుపాయాన్వక్ష్యామి దేవర్షిపితృసేవితాన్॥౨౧౦॥

యైర్వేతుభిర్మనుష్యః పాపాన్యపనుదతి తాన్పాపనాశహేతూన్దేవర్షిపితృభిరనుష్ఠితాన్ యుష్మాకం వక్ష్యామి॥౨౧౦॥

త్ర్యహం ప్రాతస్త్ర్యహం సాయం త్ర్యహమద్యాదయాచితమ్।
త్ర్యహం పరం చ నాశ్నీయాత్ప్రాజాపత్యం చరన్ద్విజః॥౨౧౧॥

ప్రాజాపత్యాఖ్యం కృచ్ఛ్రమాచరన్ ద్విజాతిరాద్యం దినత్రయం ప్రాతర్భుఞ్జీత। ప్రాతఃశబ్దోఽయం భోజనానామౌచిత్యప్రాప్తదివాకాలపరః। అత ఏవ వసిష్ఠః—"త్ర్యహం దివా భుఙ్క్తే నక్తమత్తి చ త్ర్యహం త్ర్యహం అయాచితవ్రతం త్ర్యహం న భుఙ్క్తే" ఇతి చ కృచ్ఛ్రః। ఆపస్తమ్బోఽప్యాహ— "త్ర్యహం నక్తాశీ దివాశీ చ తతస్త్ర్యహమ్। త్ర్యహమయాచితవ్రతస్త్ర్యహం నాశ్నాతి కించన॥" ఇతి కృచ్ఛ్రద్వాదశరాత్రస్య విధిః। అపరం చ దినత్రయం సాయంసంధ్యాయామతీతాయాం భుఞ్జీత। అన్యద్దినత్రయమయాచితం తావదన్నం

భుఞ్జీత। శేషం చ దినత్రయం న కిచిదశ్నీయాత్। అత్ర గ్రాసహసంఖ్యాపరిమాణాపేక్షాయాం పరాశరః—

సాయం ద్వాత్రింశతిర్గ్రాసాః ప్రాతః షడ్వింశతిస్తథా।
అయాచితే చతుర్వింశత్పరం చానశనం స్మృతమ్॥
కుక్కుటాణ్డప్రమాణం చ యావాంశ్చ ప్రవిశేన్ముఖమ్।
ఏతం గ్రాసం విజానీయాచ్ఛుద్ధ్యర్థం గ్రాసశోధనమ్॥
హవిష్యం చాన్నమశ్నీయాద్యథా రాత్రౌ తథా దివా।
త్రీంస్త్రీణ్యహాని శాస్త్రీయాగ్రాసాన్సంఖ్యాకృతాన్యథా॥
అయాచితం తథైవాద్యాదుపవాసస్త్ర్యహం భవేత్॥౨౧౧॥

గోమూత్రం గోమయం క్షీరం దధి సర్పిః కుశోదకమ్।
ఏకరాత్రోపవాసశ్చ కృచ్ఛ్రం సాంతపనం స్మృతమ్॥౨౧౨॥

గోమూత్రాద్యేకీకృత్య ఏకైకస్మిన్నహని భక్షయేన్నాన్యత్కిచిదద్యాత్। అపరదినే చోపవాస ఇత్యేతత్సాంతపనం కృచ్ఛ్రం స్మృతమ్। యదా తు గోమూత్రాదిషట్ ప్రత్యేకం షట్ దినాన్యుపభుజ్య సప్తమే దినే చోపవాసస్తదా మహాసాంతపనం భవతి। తథా చ యాజ్ఞవల్క్యః—

కుశోదకం చ గోక్షీరం దధి మూత్రం శకృద్ ఘృతమ్।
జగ్ధ్వాపరేఽహ్న్యుపవసేత్కృచ్ఛ్రం సాంతపనం చరన్॥
పృథక్ సాంతపనద్రవ్యైః షడహః సోపవాసికః।
సప్తాహేన తు కృచ్ఛ్రోఽయం మహాసాంతపనం స్మృతమ్॥౨౧౨॥

ఏకైకం గ్రాసమశ్నీయాత్త్ర్యహాణి త్రీణి పూర్వవత్।
త్ర్యహం చోపవసేదన్త్యమతికృచ్ఛ్రం చరన్ద్విజః॥౨౧౩॥

అతికృచ్ఛ్రం ద్విజాతిరనుతిష్ఠన్ప్రాతః సాయమయాచితాదిరూపేణైకైకం గ్రాసం త్ర్యహాణి త్రీణి త్రీణి పూర్వవత్ । అన్యచ్చ త్ర్యహం న కించిద్ భుఞ్జీత ॥౨౧౩॥

తప్తకృచ్ఛ్రం చరన్విప్రో జలక్షీరఘృతానిలాన్ ।

ప్రతిత్ర్యహం పిబేదుష్ణాన్సకృత్స్నాయీ సమాహితః ॥౨౧౪॥

[అపాం పిబేచ్చ త్రిపలం పలమేకం చ సర్పిషః ।

పయః పిబేత్తు త్రిపలం త్రిమాత్రం చోక్తమానతః ॥౧౧॥]

తప్తకృచ్ఛ్రం చరన్ద్విజాతిః త్ర్యహముష్ణోదకం త్ర్యహముష్ణక్షీరం త్ర్యహముష్ణఘృతం త్ర్యహముష్ణవాయుమేకవారం స్నానం కుర్వన్సంయమవాన్పిబేత్। అత్ర పరాశరోక్తో విశేషః—

షట్పలం తు పిబేదమ్భస్త్రిపలం తు పయః పిబేత్।

పలమేకం పిబేత్సర్పిస్తప్తకృచ్ఛ్రం విధీయతే ॥౨౧౪॥

యతాత్మనోఽప్రమత్తస్య ద్వాదశాహమభోజనమ్।

పరాకో నామ కృచ్ఛ్రోఽయం సర్వపాపాపనోదనః ॥౨౧౫॥

విగతానవధానస్య సంయతేన్ద్రియస్య ద్వాదశాహమభోజనమేవ పరాకాఖ్యః కృచ్ఛ్రః సకృదావృత్తితారతమ్యేన గురులఘుసమఫలపాపాపనోదనః ॥౨౧౫॥

ఏకైకం హ్రాసయేత్పిణ్డం కృష్ణే శుక్లే చ వర్ధయేత్।

ఉపస్పృశంస్త్రిషవణమేతచ్చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్ ॥౨౧౬॥

సాయంప్రాతర్మధ్యాహ్నేషు స్నానం కుర్వాణః పౌర్ణమాస్యాం పఞ్చదశ గ్రాసానశిత్వా తతః కృష్ణప్రతిపత్క్రమేణైకైకం గ్రాసం హ్రాసయేత్తథా చతుర్దశ్యామేకో గ్రాసః సంపద్యతే। తతోఽమావాస్యాయాముపోష్య శుక్లప్రతిపత్ప్రభృతిభిరేకైకం గ్రాసం వృద్ధిం నయేత్। ఏవం పౌర్ణమాస్యాం పఞ్చదశ గ్రాసాః సంపద్యన్తే। ఏతత్పిపీలికామధ్యాఖ్యం చాన్ద్రాయణం స్మృతమ్॥౨౧౬॥

ఏతమేవ విధిం కృత్స్నమాచరేద్యవమధ్యమే।

శుక్లపక్షాదినియతశ్చరంశ్చాన్ద్రాయణం వ్రతమ్॥౨౧౭॥

ఏతమేవ పిణ్డహ్రాసవృద్ధిత్రిషవణస్నానాత్మకం విధానం యవమధ్యాఖ్యే చాన్ద్రాయణే శుక్లపక్షమాదితః కృత్వా సంయతేన్ద్రియశ్చాన్ద్రాయణమనుతిష్ఠన్నాచరేత్। తతశ్చ శుక్లప్రతిపదమారభ్య ఏకైకం పిణ్డం వర్ధయేత్। యథా పౌర్ణమాస్యాం పఞ్చదశ గ్రాసాః సంపద్యన్తే। తతః కృష్ణప్రతిపదమారభ్య ఏకైకం పిణ్డం హ్రాసయేత్। యథాఽమావాస్యాయాముపవాసో భవతి॥౨౧౭॥

అష్టావష్టౌ సమశ్నీయాత్పిణ్డాన్మధ్యందినే స్థితే।

నియతాత్మా హవిష్యాశీ యతిచాన్ద్రాయణం చరన్॥౨౧౮॥

యతిచాన్ద్రాయణమనుతిష్ఠన్ శుక్లపక్షాత్కృష్ణపక్షాద్వాఽఽరభ్య మాసమేకం సంయతేన్ద్రియః ప్రత్యహమష్టావష్టౌ గ్రాసాన్మధ్యందినే భుఞ్జీత। మధ్యందిన ఇతి గృహస్థబ్రహ్మచారిణోః సాయంభోజననివృత్త్యర్థమ్॥౨౧౮॥

చతురః ప్రాతరశ్నీయాత్పిణ్డాన్విప్రః సమాహితః।

చతురోఽస్తమితే సూర్యే శిశుచాన్ద్రాయణం స్మృతమ్॥౨౧౯॥

ప్రాతశ్చతురో గ్రాసానశ్నీయాత్। అస్తమితే చ సూర్యే చతురో గ్రాసాన్భుఞ్జీత। ఏతచ్ఛిశుచాన్ద్రాయణం మునిభిః స్మృతమ్॥౨౧౯॥

యథాకథంచిత్పిణ్డానాం తిస్రోఽశీతీః సమాహితః।

మాసేనాశ్నన్హవిష్యస్య చన్ద్రస్యైతి సలోకతామ్॥౨౨౦॥

నీవారాదిహవిష్యసంబన్ధినాం గ్రాసానాం ద్వే శతే చత్వారింశదధికే కదాచిద్దశ కదాచిత్పఞ్చ కదాచిత్షోడశ కదాచిదుపవాస ఇత్యేవమాద్యనియమేన యథాకథంచిత్పిణ్డాన్మాసేన సంయతవాన్భుఞ్జానశ్చన్ద్రసలోకతాం యాతి। ఏవం పాపక్షయార్థమభ్యుదయార్థం చేదముక్తమ్। అత ఏవ యాజ్ఞవల్క్యః—

ధర్మార్థం యశ్చరేదేతచ్చన్ద్రస్యైతి సలోకతామ్।

కృచ్ఛకృచ్ఛ్రమకామస్తు మహతీం శ్రియమాప్నుయాత్॥(యా. స్మృ. 3-3౨౬-౨౭)

అతః ప్రాజాపత్యాదికృచ్ఛ్రమప్యభ్యుదయఫలమితి యాజ్ఞవల్క్యేనోకమ్॥౨౨౨॥

ఏతద్రుద్రాస్తథాదిత్యా వసవశ్చాచరన్వ్రతమ్।

సర్వాకుశలమోక్షాయ మరుతశ్చ మహర్షిభిః॥౨౨౧॥

ఏతచ్చాన్ద్రాయణాఖ్యం వ్రతం రుద్రాదిత్యవసుమరుతశ్చ మహర్షిభిః సహ సర్వపాపనాశాయ గురులఘుపాపాపేక్షయా సకృదావృత్తిప్రకారేణ కృతవన్తః॥౨౨౧॥

మహావ్యాహృతిభిర్హోమః కర్తవ్యః స్వయమన్వహమ్।

అహింసాసత్యమక్రోధమార్జవం చ సమాచరేత్॥౨౨౨॥

మహావ్యాహృతిభిర్భూర్భువఃస్వరేతాభిః

ఆజ్యం హవిరనాదేశే జుహోతిషు విధీయతే।

ఇతి పరిశిష్టవచనాదాజ్యేన ప్రత్యహం హోమం కుర్యాత్। అహింసాసత్యాక్రోధాకౌటిల్యాని చానుతిష్ఠేత్। యద్యప్యేతాని పురుషార్థతయా విహితాని తథాపి వ్రతాఙ్గతయాయముపదేశః॥౨౨౨॥

త్రిరహ్నస్త్రిర్నిశాయాం చ సవాసా జలమావిశేత్।

స్త్రీశూద్రపతితాంశ్చైవ నాభిభాషేత కర్హిచిత్॥౨౨౩॥

అహని రాత్రావాదిమధ్యావసానేషు స్నానార్థం సచైలో నద్యాదిజలం ప్రవిశేత్। ఏతచ్చ పిపీలికామధ్యయవమధ్యచాన్ద్రాయణేతరచాన్ద్రాయణవిషయమ్। తయోః "ఉపస్పృశంస్త్రిషవణమ్" (మ. స్మృ. ౬-౨౪) ఇత్యుక్తత్వాత్। స్త్రీశూద్రపతితైశ్చ సహ యావద్వ్రతం కదాచిత్సంభాషణం న కుర్యాత్॥౨౨౩॥

స్థానాసనాభ్యాం విహరేదశక్తోఽధః శయీత వా।

బ్రహ్మచారీ వ్రతీ చ స్యాద్గురుదేవద్విజార్చకః॥౨౨౪॥

అహని రాత్రౌ చ ఉత్థిత ఆసీనః స్యాన్న తు శయీత। అసామర్థ్యే తు స్థణ్డిలే శయీత న ఖట్వాదౌ। బ్రహ్మచారీ స్త్రీసంయోగరహితవ్రతః। వ్రతీ మౌఞ్జీదణ్డాదియుక్తః।

పాలాశం ధారయేద్దణ్డం శుచిర్మౌఞ్జీం చ మేఖలామ్।

ఇతి యమస్మరణాత్। గురుదేవబ్రాహ్మణానాం చ పూజకో భవేత్॥౨౨౪॥

సావిత్రీం చ జపేన్నిత్యం పవిత్రాణి చ శక్తితః।

సర్వేష్వేవ వ్రతేష్వేవం ప్రాయశ్చిత్తార్థమాదృతః॥౨౨౫॥

సావిత్రీం చ సదా జపేవ। పవిత్రాణి చాఘమర్షణాదీని యథాశక్తి జపేత్। ఏతచ్చ యథా చాన్ద్రాయణే తథా ప్రాజాపత్యాదికృచ్ఛ్రేష్వపి యత్నవాన్ప్రాయశ్చిత్తార్థమనుతిష్ఠేత్॥౨౨౫॥

ఏతైర్ద్విజాతయః శోధ్యా వ్రతైరావిష్కృతైనసః।

అనావిష్కృతపాపాంస్తు మన్త్రైర్హోమైశ్చ శోధయేత్॥౨౨౬॥

లోకవిదితపాపా ద్విజాతయ ఏభిరుక్తప్రాయశ్చిత్తైర్వక్ష్యమాణపరిషదా శోధనీయాః। అప్రకాశితపాపాంస్తు మానవాన్మన్త్రైర్హోమైశ్చ పరిషదేవ శోధయేత్। యద్యపి పరిషది నివేదనే రహస్యత్వస్య నాశస్తథాప్యముకపాపే కృతే కేనాపి లోకావిదితే కిం ప్రాయశ్చిత్తం స్యాదితి సామాన్యప్రశ్నే న విరోధః॥ ౨౨౬॥

ఖ్యాపనేనానుతాపేన తపసాఽధ్యయనేన చ।

పాపకృన్ముచ్యతే పాపాత్తథా దానేన చాపది॥౨౨౭॥

పాపకారీ నరో లోకేషు నిజపాపకథనేన ధిఙ్మామతిపాపకారిణమితి పశ్చాత్తాపేన శుధ్యతి। తపసా చోగ్రరూపేణ సావిత్రీజపాదినా చ పాపాన్ముచ్యతే। తపస్యశక్తో దానేన చ పాపాన్ముక్తో భవతి। ఖ్యాపనం చేదం ప్రకాశప్రాయశ్చిత్తాఙ్గభూతం న రహస్యప్రాయశ్చిత్తాఙ్గం రహస్యత్వహానిప్రసఙ్గాత్। అనుతాపశ్చ ప్రకాశరహస్యాఙ్గమేవ। దానేనేతి ప్రాజాపత్యవ్రత ఏకధేనువిధానాత్। ధేనుశ్చ పఞ్చపురాణీయా త్రిపురాణీయా వేతి। ఏతేన బ్రహ్మహత్యానిమిత్తకే ద్వాదశవార్షికవ్రతే మాసి సార్ధద్వయప్రాజాపత్యాత్ వత్సరే త్రింశద్ధేనవో భవన్తి। ద్వాదశభిర్వర్షైః షష్ట్యధికశతత్రయం ధేనవో భవన్తీతి॥౨౨౭॥

యథా యథా నరోఽధర్మం స్వయం కృత్వాఽనుభాషతే।

తథా తథా త్వచేవాహిస్తేనాధర్మేణ ముచ్యతే॥౨౨౮॥

యథా యథా స్వయం పాపం కృత్వా నో భాషతే లోకే ఖ్యాపయతి తథా తథా తేన పాపేన సర్ప ఇవ జీర్ణత్వచా ముచ్యత ఇతి ఖ్యాపనవిధేరనువాదః॥౨౨౮॥

యథా యథా మనస్తస్య దుష్కృతం కర్మ గర్హతి।

తథా తథా శరీరం తత్తేనాధర్మేణ ముచ్యతే ॥౨౨౯॥

తస్య పాపకారిణా మనో యథా యథా దుష్కృతం కర్మ నిన్దతి తథా తథా శరీరం జీవాత్మా తేనాధర్మేణ ముక్తో భవతి అయమనుతాపానువాద ఇతి ॥౨౨౯॥

కృత్వా పాపం హి సంతప్య తస్మాత్పాపాత్ప్రముచ్యతే।

నైవం కుర్యాం పునరితి నివృత్త్యా పూయతే తు సః॥౨౩౦॥

పాపం కృత్వా పశ్చాత్సంతప్య తస్మాత్పాపాన్ముచ్యత ఇత్యుక్తమపి నైవం కుర్యాం పునరిత్యేవమనుదితమ్। యదా తు పశ్చాత్తాపో నైవం పునః కరిష్యామీత్యేవం నివృత్తిరూపసంకల్పఫలకః స్యాత్తదా సుతరాం తస్మాత్పాపాత్పూతో భవతీతి। ఏతచ్చ నివృత్తిసంకల్పస్య ప్రకాశాప్రకాశప్రాయశ్చిత్తాఙ్గవిధానార్థమ్॥౨౩౦॥

ఏవం సంచిన్త్య మనసా ప్రేత్య కర్మఫలోదయమ్।

మనోవాఙ్మూర్తిభిర్నిత్యం శుభం కర్మ సమాచరేత్॥౨౩౧॥

ఏవం శుభాశుభానాం కర్మణాం పరలోక ఇష్టానిష్టఫలం మనసా విచార్య మనోవాక్కాయైః శుభమేవ సర్వం కర్మ కుర్యాత్, ఇష్టఫలత్వాత్। నాశుభం, నరకాదిదుఃఖహేతుత్వాత్॥౨౩౧॥

అజ్ఞానాద్యది వా జ్ఞానాత్కృత్వా కర్మ విగర్హితమ్।

తస్మాద్విముక్తిమన్విచ్ఛన్ద్వితీయం న సమాచరేత్॥ ౨౩౨॥

ప్రమాదాదిచ్ఛాతో వా నిషిద్ధం కర్మ కృత్వా తస్మాత్పాపాన్ముక్తిమిచ్ఛన్పునస్తన్న కుర్యాత్ । ఏతచ్చ పునః కరణే ప్రాయశ్చిత్తగౌరవార్థమ్। అత ఏవ దేవలః—

విధేః ప్రాథమికాదస్మాద్ద్వితీయే ద్విగుణం భవేత్। ఇతి॥౨౩౨॥

యస్మిన్కర్మణ్యస్య కృతే మనసః స్యాదలాఘవమ్।

తస్మింస్తావత్తపః కుర్యాద్యావత్తుష్టికరం భవేత్॥౨౩౩॥

అస్య పాపకారిణో యస్మిన్ప్రాయశ్చిత్తాఖ్యే కర్మణ్యనుష్ఠితే న చిత్తస్య సంతోషః స్యాత్తస్మింస్తదేవ ప్రాయశ్చిత్తం తావదావర్త్తయేద్యావన్మనసః సంతోషః ప్రసాదః స్యాత్॥౨౩౩॥

తపోమూలమిదం సర్వం దైవమానుషకం సుఖమ్।

తపోమధ్యం బుధైః ప్రోక్తం తపోఽన్తం వేదదర్శిభిః॥౨౩౪॥

యదేతత్సర్వం దేవానాం మనుష్యాణ్ణా చ సుఖం తస్య తపః కారణమ్। తపసైవ చ తస్య స్థితిః। తపోఽన్తః ప్రతినియతవిధిరేవ దేవాదిసుఖస్య తపసా జననాదాదిష్టం వేదార్థైరుక్తమ్। ఉక్తప్రాజాపత్యాదిప్రాయశ్చిత్తాత్మకం తపః। ప్రసఙ్గేన చేదం వక్ష్యమాణం చ సర్వతపోమాహాత్మ్యకథనమ్॥౨౩౪॥

బ్రాహ్మణస్య తపో జ్ఞానం తపః క్షత్రస్య రక్షణమ్।

వైశ్యస్య తు తపో వార్తా తపః శూద్రస్య సేవనమ్॥౨౩౫॥

బ్రాహ్మణస్య బ్రహ్మచర్యాత్మకవేదాన్తావబోధనం తపః, రాజన్యస్య రక్షణం తపః, వైశ్యస్య కృషివాణిజ్యపాశుపాల్యాదికం తపః, శూద్రస్య బ్రాహ్మణపరిచర్యా తప ఇతి వర్ణవిశేషణోత్కర్షబోధనార్థమ్॥౨౩౫॥

ఋషయః సంయతాత్మానః ఫలమూలానిలాశనాః।

తపసైవ ప్రపశ్యన్తి త్రైలోక్యం సచరాచరమ్॥౨౩౬॥

ఋషయో వాఙ్మనఃకాయనియమోపేతాః ఫలమూలవాయుభక్షాస్తపసైవ జఙ్గమస్థావరసహితం పృథివ్యన్తరిక్షస్వర్గాత్మకం లోకత్రయమేకదేశస్థాః సన్తో నిష్పాపాన్తఃకరణాః ప్రకర్షేణ పశ్యన్తి ॥౨౩౬॥

ఔషధాన్యగదో విద్యా దైవీ చ వివిధా స్థితిః।

తపసైవ ప్రసిధ్యన్తి తపస్తేషాం హి సాధనమ్॥౨౩౭॥

ఔషధాని వ్యాధ్యుపశమనహేతుకాని। అగదో గదాభావః నైరుజ్యమితి యావత్। విద్యా బ్రహ్మధర్మచర్యాత్మకవేదార్థజ్ఞానం వేదసమ్బన్ధినీ చ నానారూపా స్వర్గాదావవస్థితిరిత్యేతాని తపసైవ ప్రాప్యన్తే తస్మాత్తప ఏషాం ప్రాప్తినిమిత్తమ్॥౨౩౭॥

యద్ దుస్తరం యద్ దురాపం యద్ దుర్గం యచ్చ దుష్కరమ్।

సర్వం తు తపసా సాధ్యం తపో హి దురతిక్రమమ్॥౨౩౮॥

యద్దుఃఖేన తీర్యతే గ్రహదోషసూచితాపదాది, యద్దుఃఖేన ప్రాప్యతే క్షత్రియాదినా యథా విశ్వామిత్రేణ తేనైవ శరీరేణ బ్రాహ్మణ్యాది, యద్దుఃఖేన గమ్యతే మేరుపృష్ఠాది, యద్దుఃఖేన క్రియతే గోః ప్రచురదానాది, తత్సర్వం తపసా సాధితుం శక్యతే। యస్మాదతిదుష్కరకార్యకరణం సర్వం తపసా సాధ్యతే। తపో దుర్లఙ్ఘనశక్తి॥౨౩౮॥

మహాపాతకినశ్చైవ శేషాశ్చాకార్యకారిణః।

తపసైవ సుతప్తేన ముచ్యన్తే కిల్బిషాత్తతః॥౨౩౯॥

బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకకారిణోఽన్యే ఉపపాతకాద్యకార్యకారిణస్తపసైవ ఉక్తరూపేణానుష్ఠితేన తస్మాత్పాపాన్ముచ్యన్తే। ఉక్తస్యాపి పునర్వచనం ప్రాయశ్చిత్తస్తుత్యర్థమ్॥౨౩౯॥

కీటాశ్చాహిపతఙ్గాశ్చ పశవశ్చ వయాంసి చ।

స్థావరాణి చ భూతాని దివం యాన్తి తపోబలాత్॥౩౪౦॥

కీటసర్పశలభపశుపక్షిణః స్థావరాణి చ వృక్షగుల్మాదీని భూతాని తపోమాహాత్మ్యేన స్వర్గం యాన్తి। ఇతిహాసాదౌ కపోతోపాఖ్యానాదిషు పక్షిణోఽప్యగ్నిప్రవేశాదికం తపస్తపన్తీతి శ్రూయతే। కీటానాం యజ్జాతిసహజం దుఃఖం తత్సమం తపస్తేన చ క్షీణకల్మషా అవికారిణో జన్మాన్తరకృతేన సుకృతేన దివం యాన్తి॥౨౪౦॥

యత్కిఞ్చిదేనః కుర్వన్తి మనోవాఙ్మూర్తిభిర్జనాః।

తత్సర్వం నిర్దహన్త్యాశు తపసైవ తపోధనాః॥౨౪౧॥

యత్కిఞ్చిత్పాపం మనోవాగ్దేహైర్మానవాః కుర్వన్తి తత్సర్వం పాపం నిర్దహన్తి తపసైవ తపోధనా ఇతి। తప ఏవ ధనమివ రక్షణీయం యేషాం తే తపోధనాః॥౨౪౧॥

తపసైవ విశుద్ధస్య బ్రాహ్మణస్య దివౌకసః।

ఇజ్యాశ్చ ప్రతిగృహ్ణన్తి కామాన్సంవర్ధయన్తి చ॥౨౪౨॥

ప్రాయశ్చిత్తతపసా క్షీణపాపస్య బ్రాహ్మణస్య యాగే హవీంషి దేవాః ప్రతిగృహ్ణన్తి। అభిలషితార్థాంశ్చ ప్రయచ్ఛన్తి॥౨౪౨॥

ప్రజాపతిరిదం శాస్త్రం తపసైవాసృజత్ప్రభుః।

తథైవ వేదానృషయస్తపసా ప్రతిపేదిరే॥౨౪౩॥

హిరణ్యగర్భః సకలలోకోత్పత్తిస్థితిప్రలయప్రభుః తపఃకరణపూర్వకమేవేమం గ్రన్థమకరోత్। తథైవ ఋషయో వసిష్ఠాదయస్తపసైవ మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మకాన్వేదాన్ప్రాప్తవన్తః॥౨౪౩॥

ఇత్యేతత్తపసో దేవా మహాభాగ్యం ప్రచక్షతే।

సర్వస్యాస్య ప్రపశ్యన్తస్తపసః పుణ్యముత్తమమ్॥౨౪౪॥

[బ్రహ్మచర్యం జపో హోమః కాలే శుద్ధాల్పభోజనమ్।

అరాగద్వేషలోభాశ్చ తప ఉక్తం స్వయమ్భువా॥౧౨॥]

సర్వస్యాస్య జన్తోర్యద్ దుర్లభం జన్మ తపసః ప్రకాశాదిత్యేవం దేవాః ప్రపశ్యన్తః "తపోమూలమిదం సర్వమ్" (మం స్మృం ౧౧-౨౩౪) ఇత్యాది తపోమాహాత్మ్యం ప్రవదన్తి॥౨౪౪॥

వేదాభ్యాసోఽన్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియా క్షమా।

నాశయన్త్యాశు పాపాని మహాపాతకజాన్యపి॥౨౪౫॥

యథాశక్తి ప్రత్యహం వేదాధ్యయనం పఞ్చమహాయజ్ఞానుష్ఠానమపరాధసహిష్ణుత్వమిత్యేతాని మహాపాతకజనితాన్యపి పాపాని శీఘ్రం నాశయన్తి కిముతాన్యాని॥౨౪౫॥

యథైధస్తేజసా వహ్నిః ప్రాప్తం నిర్దహతి క్షణాత్।

తథా జ్ఞానాగ్నినా పాపం సర్వం దహతి వేదవిత్॥౨౪౬॥

యథాగ్నిః కాష్ఠాన్యాసన్నాని క్షణేనైవ తేజసా నిఃశేషం కరోతి తథా జ్ఞానాగ్నినా పాపం సర్వం వేదార్థజ్ఞో బ్రాహ్మణో నాశయతి।
ఇత్యేతత్పరమార్థజ్ఞానస్యేతత్పాపక్షయోత్కర్షజ్ఞాపనార్థమేతత్॥౨౪౬॥

ఇత్యేతదేనసాముక్తం ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధి।

అత ఊర్ధ్వం రహస్యానాం ప్రాయశ్చిత్తం నిబోధత॥౨౪౭॥

ఇత్యేతద్ బ్రహ్మహత్యాదీనాం పాపానాం ప్రకాశానాం ప్రాయశ్చిత్తం యథావిధ్యభిహితమ్। అత ఊర్ధ్వమప్రకాశానాం పాపానాం ప్రాయశ్చిత్తం శృణుత। అయం శ్లోకో గోవిన్దరాజేనాలిఖితః। మేధాతిథినా తు లిఖిత ఏవ॥౨౪౭॥

సవ్యాహృతిప్రణవకాః ప్రాణాయామాస్తు షోడశ।

అపి భ్రూణహణం మాసాత్పునన్త్యహరహః కృతాః॥౨౪౮॥

సవ్యాహృతిసప్రణవాః సావిత్రీశిరోయుక్తాః పూరకకుమ్భకరేచకాదివిధినా ప్రత్యహం షోడశ ప్రాణాయామాః కృతా మాసాద్ బ్రహ్మఘ్నమపి నిష్పాపం కుర్వన్తి। అపిశబ్దాదాతిదేశికబ్రహ్మహత్యాప్రాయశ్చిత్తాధికృతమపి। ఏతచ్చ ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజాతీనామేవ న స్త్రీశూద్రాదేర్మన్త్రానధికారాత్॥౨౪౮॥

కౌత్సం జప్త్వాప ఇత్యేతద్వాసిష్ఠం చ ప్రతీత్యృచమ్।

మాహిత్రం శుద్ధవత్యశ్చ సురాపోఽపి విశుధ్యతి॥౨౪౯॥

కాత్సేన ఋషిణా దృష్టమ్ "అప నః శోశుచదఘమ్" ఇత్యేతత్సూక్తం, వసిష్ఠేన ఋషిణా దృష్టం చ "ప్రతిస్తోమేభిరుషసం వసిష్ఠాః" ఇత్యేవం ఋచం, మాహిత్రమ్ "మహిత్రీణామవోస్తు" ఇత్యేతత్సూక్తం, శుద్ధవత్యః "ఏతోన్విన్ద్రం స్తవామ శుద్ధమ్" ఇత్యేతాస్తిస్త్ర ఋచః, ప్రకృతం మాసమహరహః షోడశకృత్వోఽపి జపిత్వా సురాపోఽపి విశుధ్యతి। అపిశబ్దాదాతిదేశికసురాపానప్రాయశ్చిత్తాధికృతోఽపి॥౨౪౯॥

సకృజ్జప్త్వాస్య వామీయం శివసంకల్పమేవ చ।

అపహృత్య సువర్ణం తు క్షణాద్భవతి నిర్మలః॥౨౫౦॥

బ్రాహ్మణః సువర్ణమపహృత్య "అస్య వామస్య పలితస్య"। ఇత్యేతత్సూక్తం ప్రకృతత్వాన్మాసమేకం ప్రత్యహమేకవారం జపిత్వా, శివసఙ్కల్పం చ "యజ్జాగ్రతో దూరమ్" ఇత్యేతద్వాజసనేయకే యత్పఠితం తజ్జపిత్వా సువర్ణమపహృత్య క్షిప్రమేవ నిష్పాపో భవతి॥౨౫౦॥

హవిష్పాన్తీయమభ్యస్య నతమంహ ఇతీతి చ।

జపిత్వా పౌరుషం సూక్తం ముచ్యతే గురుతల్పగః॥౨౫౧॥

"హవిష్పాన్తమజరం స్వర్విది" ఇత్యేకోనవింశతిఋచః "నతమంహో న దురితమ్" ఇత్యష్టౌ, "ఇతి వా ఇతి మే మనః," "శివసఙ్కల్ప" ఇతి చ సూక్తం, "సహస్రశీర్షా పురుషః" ఇత్యేతచ్చ షోడశర్చం సుక్తం మాసమేకం ప్రత్యహమభ్యస్యేతి శ్రవణాత్త్రపకృతత్వాత్ షోడశాభ్యాసాజ్జపిత్వా గురుదారగస్తస్మాత్పాపాన్ముచ్యతే॥౨౫౧॥

ఏనసాం స్థూలసూక్ష్మాణాం చికీర్షన్నపనోదనమ్।

అవేత్యృచం జపేదబ్దం యత్కించేదమితీతి వా॥౨౫౨॥

స్థూలానాం పాపానాం మహాపాతకానాం సూక్ష్మాణాం చోపపాతకాదీనాం నిర్హరణం కర్తుమిచ్ఛన్ "అవ తే హేళో వరుణ నమోభిః" ఇత్యేతామృచం, "యత్కించేదం వరుణ దైవ్యే జనే" ఇత్యేతాం చ ఋచం, "ఇతి వా ఇతి మే మనః" ఇత్యేతత్సూక్తం సంవత్సరమేకవారం ప్రత్యహం జపేత్॥౨౫౨॥

ప్రతిగృహ్యాప్రతిగ్రాహ్యం భుక్త్వా చాన్నం విగర్హితమ్।

జపంస్తరత్సమన్దీయం పూయతే మానవస్త్ర్యహాత్॥౨౫౩॥

స్వరూపతో మహాపాతకిధనత్వాదినా వాఽప్రతిప్రాహ్యం ప్రతిగృహ్య చాన్నం స్వభావకాలప్రతిగ్రహసంసర్గదుష్టం భుక్త్వా "తరత్సమన్దీ ధావతి" ఇత్యేతా ఋచశ్చతస్రో జపిత్వా త్ర్యహం తస్మాత్పాపాన్మనుష్యః పూతో భవతి॥౨౫౩॥

సోమారౌద్రం తు బహ్వేనా మాసమభ్యస్య శుధ్యతి।

స్రవన్త్యామాచరన్స్నానమర్యమ్ణామితి చ తృచమ్॥౨౫౪॥

"సోమారుద్రా ధారయేథామసుర్యమ్" ఇతి చతస్రః। "అర్యమణం వరుణం మిత్రం చ" ఇతి ఋక్త్రయం నద్యాం చ స్నానం కృత్వా మాసమేకం ప్రత్యేకమభ్యస్య బహుపాపో విశుధ్యతి। బహుష్వపి పాపేషు తన్త్రేణైకం ప్రాయశ్చిత్తం కార్యమితి జ్ఞాపకమిదమ్॥౨౫౪॥

అబ్దార్ధమిన్ద్రమిత్యేతదేనస్వీ సప్తకం జపేత్।

అప్రశస్తం తు కృత్వాప్సు మాసమాసీత భైక్షభుక్॥౨౫౫॥

ఏనస్వీత్యవిశేషాత్సర్వేష్వేవ పాపేషు "ఇన్ద్రం మిత్రం వరుణమగ్నిమ్" ఇత్యేతాః సప్త ఋచః షణ్మాసం జపేత్। అప్రశస్తం మూత్రపురీషోత్సర్గాదికం జలే కృత్వా మాసం భైక్షభోజీ భవేత్॥౨౫౫॥

మన్త్రైః శాకలహోమీయైరబ్దం హుత్వా ఘృతం ద్విజః।

సుగుర్వప్యపహన్త్యేనో జప్త్వా వా నమ ఇత్యృచమ్॥౨౫౬॥

"దేవకృతస్య" ఇత్యాదిభిః శాకలహోమమన్త్రైః సంవత్సరం ఘృతహోమం కృత్వా "నమ ఇన్ద్రశ్చ" ఇత్యేతాం వా ఋచం సంవత్సరం జపిత్వా మహాపాతకమపి పాపం ద్విజాతిరపహన్తి॥౨౫౬॥

మహాపాతకసంయుక్తోఽనుగచ్ఛేద్గాః సమాహితః।

అభ్యస్యాబ్దం పావమానీర్భైక్షాహారో విశుధ్యతి॥౨౫౭॥

బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకయుక్తో భిక్షాలబ్ధాహారో వర్షమేకం సంయతేన్ద్రియో గవామనుగమనం కుర్వన్ "యః పావమానీరధ్యేతి" ఇత్యాది ఋచోఽన్వహమభ్యాసేన జపిత్వా తస్మాత్పాపాద్విశుద్ధో భవతి॥౨౫౭॥

అరణ్యే వా త్రిరభ్యస్య ప్రయతో వేదసంహితామ్।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైః పరాకైః శోధితస్త్రిభిః॥౨౫౮॥

త్రిభిః పరాకైః పూతో మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మికాం వేదసంహితామరణ్యే వారత్రయమభ్యస్య వా ప్రయతో బాహ్యాభ్యన్తరశౌచయుక్తః సర్వైర్మహాపాతకైర్ముచ్యతే॥౨౫౮॥

త్ర్యహం తూపవసేద్యుక్తస్త్రిరహ్నో ఽభ్యుపయన్నపః।

ముచ్యతే పాతకైః సర్వైస్త్రిర్జపిత్వాఽఘమర్షణమ్॥౨౫౯॥

త్రిరాత్రముపవసన్సంయతః ప్రత్యహం ప్రాతర్మధ్యాహ్నసాయంకాలేషు స్నానం కుర్వన్ త్రిషవణస్నానకాల ఏవ జలే నిమజ్జ్య "ఋతం చ సత్యం చ" ఇతి సూక్తమఘమర్షణం త్రిరావృత్తం జపిత్వా సర్వైః పాపైర్ముచ్యతే। తత్ర గురులఘుపాపాపేక్షయా పురుషశక్త్యాద్యపేక్షయా చావర్తనీయమ్॥౨౫౯॥

యథాశ్వమేధః క్రతురాట్ సర్వపాపాపనోదనః।

తథాఽఘమర్షణం సూక్తం సర్వపాపాపనోదనమ్॥౨౬౦॥

యథాఽశ్వమేధయాగః సర్వయాగశ్రేష్ఠః సర్వపాపక్షయహేతుస్తథాఘమర్షణసూక్తమపి సర్వపాపక్షయహేతురిత్యఘమర్షణసూక్తోత్కర్షః॥౨౬౦॥

హత్వా లోకానపీమాంస్త్రీనశ్నన్నపి యతస్తతః।

ఋగ్వేదం ధారయన్విప్రో నైనః ప్రాప్నోతి కించన॥౨౬౧॥

భూరాదిలోకత్రయమపి హత్వా మహాపాతక్యాదీనామప్యన్నమశ్నన్ ఋగ్వేదం ధారయన్విప్రాదిర్నం కించిత్పాపం ప్రాప్నోతి॥౨౬౧॥

ఋగ్వేదం రహస్యప్రాయశ్చిత్తార్థముక్తం తతశ్చ రహస్యపాపే కృతే ఋక్సంహితాం మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మికామభ్యసేత్తదాహ—

ఋక్సంహితాం త్రిరభ్యస్య యజుషాం వా సమాహితః।

సామ్నాం వా సరహస్యానాం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే॥౨౬౨॥

ఋక్సంహితాం మన్త్రబ్రాహ్మణాత్మికాం నతు మన్త్రమాత్రాత్మికామ్ అనన్తరమ్ "వేదే త్రివృతి" ఇతి ప్రత్యవమర్శాత్। యజుషాం వా మన్త్రబ్రాహ్మణానాం సంహితాం సామ్నాం వా బ్రాహ్మణోపనిషత్సంహితాం వారత్రయమభ్యస్య సర్వపాపైః ప్రముక్తో భవతి॥౨౬౨॥

యథా మహాహ్రదం ప్రాప్య క్షిప్తం లోష్టం వినశ్యతి।

తథా దుశ్చరితం సర్వం వేదే త్రివృతి మజ్జతి॥౨౬౩॥

ఋగాద్యాత్మనా త్రిరావర్తత ఇతి త్రివృత్ । యథా మహాహ్రదం ప్రవిశ్య లోష్టం విశీయేతే తథా సర్వం దుశ్చరితం త్రివృతి వేదే వినశ్యతి॥౨౬౩॥

త్రివృత్త్వమేవాహ—

ఋచో యజూంషి చాన్యాని సామాని వివిధాని చ।

ఏష జ్ఞేయస్త్రివృద్వేదో యో వేదైనం స వేదవిత్॥౨౬౪॥

ఋచ ఋఙ్మన్త్రాః, యజూంషి యజుర్మన్త్రాః, సామాని బృహద్రథన్తరాదీని నానాప్రకారాణ్యన్యాని ఏషాం త్రయాణాం పృథక్ పృథక్ మన్త్రబ్రాహ్మణాని ఏష త్రివృద్వేదో జ్ఞాతవ్యః। య ఏనం వేద స వేదవిద్భవతి॥౨౬౪॥

ఆద్యం యత్త్ర్యక్షరం బ్రహ్మ త్రయీ యస్మిన్ప్రతిష్ఠితా।

స గుహ్యోఽన్యస్త్రివృద్వేదో యస్తం వేద స వేదవిత్॥౨౬౫॥

[ఏష వోఽభిహితః కృత్స్నః ప్రాయశ్చిత్తస్య నిర్ణయః।

నిఃశ్రేయసం ధర్మవిధిం విప్రస్యేమం నిబోధత॥౧౩॥

పృథక్ బ్రాహ్మణకల్పాభ్యాం స హి వేదస్త్రివృత్స్మృతః॥౧౪॥

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయామేకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

సర్వవేదానామాద్యం యత్ బ్రహ్మ వేదసారమ్ అకారోకారమకారాత్మకత్వేన త్ర్యక్షరం యత్ర త్రయో వేదాః స్థితాః సోఽన్యస్త్రివృద్వేదః ప్రణవాఖ్యో గుహ్యో గోపనీయః వేదమన్త్రశ్రేష్ఠత్వాత్, పరమార్థాభిధాయకత్వాత్పరమార్థకత్వేన ధారణజపాభ్యాం మోక్ష హేతుత్వాచ్చ। యస్తం స్వరూపతోఽర్థతశ్చ జానాతి స వేదవిత్॥౨౬౫॥ క్షే. శ్లో.॥౧౪॥

ప్రాయశ్చిత్తే బహుమునిమతాలోచనాద్యన్మయోక్తం

సద్వ్యాఖ్యానం ఖలు మునిగిరాం తద్భజధ్వం గుణజ్ఞాః।

నైతన్మేధాతిథిరభిదధే నాపి గోవిన్దరాజో

వ్యాఖ్యాతారో న జగురపరేఽప్యన్యతో దుర్లభం వః॥౧॥

ఇతి శ్రీకుల్లూకభట్టవిరచితాయాం మన్వర్థముక్తావల్యాం మనువృత్తావేకాదశోఽధ్యాయః॥౧౧॥

అథ ద్వాదశోఽధ్యాయః।

చాతుర్వర్ణ్యస్య కృత్స్నోఽయముక్తో ధర్మస్త్వయానఘ।

కర్మణాం ఫలనిర్వృత్తిం శంస నస్తత్త్వతః పరామ్॥౧॥

హే పాపరహిత, బ్రాహ్మణాదివర్ణచతుష్టయస్య సాన్తరప్రభవస్యాయం ధర్మస్త్వయోక్తః। ఇదానీం కర్మణాం శుభాశుభఫలప్రాప్తిం పరాం జన్మాన్తరప్రభవాం పరమార్థరూపామస్మాకం బ్రూహీతి మహర్షయో భృగుమవోచన్॥౧॥

స తానువాచ ధర్మాత్మా మహర్షీన్మానవో భృగుః।

అస్య సర్వస్య శృణుత కర్మయోగస్య నిర్ణయమ్॥౨॥

స ధర్మప్రధానో మనోరపత్యాత్మా భృగురస్య సర్వస్య కర్మసమ్బన్ధస్య ఫలనిశ్చయం శృణుతేతి తాన్మహర్షీనబ్రవీత్॥౨॥

శుభాశుభఫలం కర్మ మనోవాగ్దేహసంభవమ్।

కర్మజా గతయో నృణాముత్తమాధమమధ్యమాః॥3॥

మనోవాగ్దేహహేతుకం కర్మ విహితనిషిద్ధరూపం సుఖదుఃఖఫలకం తజ్జన్యా ఏవ మనుష్యతిర్యగాదిభావేనోత్కృష్టమధ్యమాధమాపేక్షయా మనుష్యాణాం గతయో జన్మాన్తరప్రాప్తయో భవన్తి। కర్మశబ్దశ్చాత్ర న కాయచేష్టాయామేవ కిన్తు మమేదం స్వమితి సంకల్పరూపయోగాదిధ్యానాచరణాదావపి క్రియామాత్రే వర్తతే॥3॥

తస్యేహ త్రివిధస్యాపి త్ర్యధిష్ఠానస్య దేహినః।

దశలక్షణయుక్తస్య మనో విద్యాత్ప్రవర్తకమ్॥౪॥

తస్య దేహిసమ్బన్ధినః కర్మణ ఉత్కృష్టమధ్యమాధమతయా త్రిప్రకారస్యాపి మనోవాక్కాయాశ్రితస్య వక్ష్యమాణదశలక్షణోపేతస్య మన ఏవ ప్రవర్తకం జానీయాత్। మనసా హి సంకల్పితముచ్యతే క్రియతే చ। తథా తైత్తిరీయోపనిషది "తస్మాద్యత్పురుషో మనసాభిగచ్ఛతి తద్వాచా వదతి తత్కర్మణా కరోతి" ఇతి॥౪॥

తాని దశలక్షణాని కర్మాణి దర్శయితుమాహ—

పరద్రవ్యేష్వభిధ్యానం మనసానిష్టచిన్తనమ్।

వితథాభినివేశశ్చ త్రివిధం కర్మ మానసమ్॥౫॥

కథం పరధనమన్యాయేన గృహ్ణీమీత్యేవం చిన్తనమ్, మనసా బ్రహ్మవధాది నిషిద్ధాకాఙ్క్షా, నాస్తి పరలోకః దేహ ఏవాత్మేత్యేతద్ గ్రహశ్చేత్యేవం త్రిప్రకారమశుభఫలం మానసం కర్మ। ఏతత్త్రయవిపరీతబుద్ధిశ్చ త్రివిధం శుభఫలం మానసం కర్మ। "శుభాశుభఫలం కర్మ" ఇత్యుభయస్యైవ ప్రక్రాన్తత్వాత్॥౫॥

పారుష్యమనృతం చైవ పైశున్యం చాపి సర్వశః।

అసంబద్ధప్రలాపశ్చ వాఙ్మయం స్యాచ్చతుర్విధమ్॥౬॥

అప్రియాభిధానమ్, అసత్యభాషణం, పరోక్షే పరదూషణకథనం, సత్యస్యాపి రాజదేశపౌరవార్తాదేర్నిష్ప్రయోజనం వర్ణనమ్, ఇత్యేవం చతుఃప్రకారమశుభఫలం వాచికం కర్మ భవేత్। ఏతద్విపరీతం ప్రియసత్యపరగుణాభిధానం శ్రుతిపురాణాదౌ చ రాజాదిచరితకథనం శుభఫలమ్॥౬॥

అదత్తానాముపాదానం హింసా చైవావిధానతః।

పరదారోపసేవా చ శారీరం త్రివిధం స్మృతమ్॥౭॥

అన్యాయేన పరస్వగ్రహణమశాస్త్రీయహింసా పరదారగమనమిత్యేవం త్రిప్రకారమశుభఫలం శారీరం కర్మ। ఏతద్విపరీతం త్రయం శుభఫలమ్॥౭॥

మానసం మనసైవాయముపభుఙ్క్తే శుభాశుభమ్।

వాచా వాచాకృతం కర్మ కాయేనైవ చ కాయికమ్॥౮॥

[త్రివిధం చ శరీరేణ వాచా చైవ చతుర్విధమ్।

మనసా త్రివిధం కర్మ దశ ధర్మపథాంస్త్యజేత్॥౧॥]

మనసా యత్సుకృతం దుష్కృతం వా కర్మ కృతం తత్ఫలం సుఖదుఃఖమిహ జన్మని జన్మాన్తరే వా మనసైవాయముపభుఙ్క్తే। ఏవం వాచా కృతం శుభాశుభం వాగ్ద్వారేణ మధురగద్గదభాషిత్వాదినా, శారీరం శుభాశుభం శరీరద్వారేణ స్రక్చన్దనాదిప్రియోపభోగవ్యాధితత్వాదినాఽనుభవతి। తస్మాత్ప్రయత్నేన శారీరమానసవాచికాని ధర్మరహితాని చ వర్జయేన్న కుర్యాచ్చ॥౮॥

శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం నరః

వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్॥౯॥

[శుభైః ప్రయోగైర్దేవత్వం వ్యామిశ్రైర్మానుషో భవేత్।

అశుభైః కేవలైశ్చైవ తిర్యగ్యోనిషు జాయతే॥౨॥

వాగ్దణ్డో హన్తి విజ్ఞానం మనోదణ్డః పరాం గతిమ్।

కర్మదణ్డస్తు లోకాంస్త్రీన్హన్యాదపరిరక్షితః॥౩॥

వాగ్దణ్డోఽథ భవేన్మౌనం మనోదణ్డస్త్వనాశనమ్।

శారీరస్య హి దణ్డస్య ప్రాణాయామో విధీయతే॥౪॥

త్రిదణ్డం ధారయేద్యోగీ శారీరం న తు వైణవమ్।

వాచికం కాయికం చైవ మానసం చ యథావిధి॥౫॥

యద్యపి పాపిష్ఠానాం శారీరవాచికమానసికాన్యేవ త్రీణి పాపాని సమ్భవన్తి తథాపి స యది ప్రాయశోఽధర్మమేవ సేవతే, ధర్మమల్పమితి బాహుల్యాభిప్రాయేణేతి వ్యాఖ్యాతమ్। బాహుల్యేన శరీరకర్మజపాపైర్యుక్తః స్థావరత్వం మానుషః ప్రాప్నోతి। బాహుల్యేన వాక్కృతైః పక్షిత్వం మృగత్వం వా। బాహుల్యేన మనసా కృతైశ్చాణ్డాలాదిత్వం ప్రాప్నోతి॥౯॥

వాగ్దణ్డోఽథ మనోదణ్డః కాయదణ్డస్తథైవ చ।

యస్యైతే నిహితా బుద్ధౌ త్రిదణ్డీతి స ఉచ్యతే॥౧౦॥

దమనం దణ్డః, యస్య వాఙ్మనఃకాయానాం దణ్డా నిషిద్ధాభిధానాసత్సంకల్పప్రతిషిద్ధవ్యాపారత్యాగేన బుద్ధావవస్థితాః స త్రిదణ్డీత్యుచ్యతే। నతు దణ్డత్రయధారణమాత్రేణేత్యాభ్యన్తరదణ్డత్రయప్రశంసా॥౧౦॥

త్రిదణ్డమేతన్నిక్షిప్య సర్వభూతేషు మానవః।

కామక్రోధౌ తు సంయమ్య తతః సిద్ధిం నియచ్ఛతి॥౧౧॥

ఏవం నిషిద్ధవాగాదీనాం సర్వభూతగోచరతయా దమనం కృత్వైతద్ధమనార్థమేవ కామక్రోధౌ తు నియమ్య తతో మోక్షావాప్తిలక్షణాం సిద్ధి మనుష్యో లభతే॥౧౧॥

కోఽసౌ సిద్ధిమాప్నోతీత్యత ఆహ—

యోఽస్యాత్మనః కారయితా తం క్షేత్రజ్ఞం ప్రచక్షతే।

యః కరోతి తు కర్మాణి స భూతాత్మోచ్యతే బుధైః॥౧౨॥

అస్య లోకసిద్ధస్యాత్మోపకారకత్వాదాత్మనః శరీరాఖ్యస్య యః కర్మసు ప్రవర్తయితా తం క్షేత్రజ్ఞం పణ్డితా వదన్తి। యః పునరేష వ్యాపారాన్కరోతి శరీరాఖ్యః సః పృథివ్యాదిభూతారబ్ధత్వాద్ భుతాత్మేవేతి పణ్డితైరుచ్యతే॥౧౨॥

జీవసంజ్ఞోఽన్తరాత్మాన్యః సహజః సర్వదేహినామ్।

యేన వేదయతే సర్వం సుఖం దుఃఖం చ జన్మసు॥౧౩॥

జీవశబ్దోఽయం మహత్పరః, యేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశాత్। ఉత్తరశ్లోకే చ—

తావుభౌ భూతసంపృక్తౌ మహాన్క్షేత్రజ్ఞ ఏవ చ।

ఇతి తచ్ఛబ్దేన ప్రత్యవమశోచ్ఛరీరక్షేత్రజ్ఞాతిరిక్తోఽన్తఃశరీరమాత్మాఖ్యత్వాదాత్మా జీవాఖ్యః సర్వక్షేత్రజ్ఞానాం సహజ ఆత్మా। తత్రాప్తేస్తైస్తస్య వినియోగాత్।
యేనాహంకారేన్ద్రియరూపతయా పరిణతేన కారణభూతేన క్షేత్రజ్ఞః ప్రతిజన్మ సుఖం దుఃఖం చానుభవతి॥౧౩॥

తావుభౌ భూతసంపృక్తౌ మహాన్క్షేత్రజ్ఞ ఏవ చ।

ఉచ్చావచేషు భూతేషు స్థితం తం వ్యాప్య తిష్ఠతః॥౧౪॥

[ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః।

యో లోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయమీశ్వరః॥౬॥]

తౌ ద్వౌ మహత్క్షేత్రజ్ఞౌ పృథివ్యాదిపఞ్చభూతసంపృక్తౌ వక్ష్యమాణం సర్వలోకవేదస్మృతిపురాణాదిప్రసిద్ధ్యా తమితి నిర్దిష్టం పరమాత్మానముత్కృష్టాపకృష్టసత్త్వేషు వ్యవస్థితమాశ్రిత్య తిష్ఠతః॥౧౪॥

అసంఖ్యా మూర్తయస్తస్య నిష్పతన్తి శరీరతః।

ఉచ్చావచాని భూతాని సతతం చేష్టయన్తి యాః॥౧౫॥

అస్య పరమాత్మనః శరీరాదసంఖ్యమూర్తయో జీవాః క్షేత్రజ్ఞశబ్దేనానన్తరముక్తా లిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నా వేదాన్త ఉక్తప్రకారేణాగ్నేరివ స్ఫులిఙ్గా నిఃసరన్తి। యా మూర్తయ ఉత్కృష్టాపకృష్టభూతాగ్నిదేవరూపతయా పరిణతాని సర్వదా కర్మసు ప్రేరయన్తి॥౧౫॥

పఞ్చభ్య ఏవ మాత్రాభ్యః ప్రేత్య దుష్కృతినాం నృణామ్।

శరీరం యాతనార్థీయమన్యదుత్పద్యతే ధ్రువమ్॥౧౬॥

పఞ్చభ్య ఏవ పృథివ్యాదిభూతేభ్యో దుష్కృతకారిణాం మనుష్యాణాం పీడానుభవప్రయోజకం జరాయుజాదిదేహవ్యతిరిక్తం దుఃఖసహిష్ణు శరీరం పరలోకే జాయతే॥౧౬॥

తేనానుభూయతా యామీః శరీరేణేహ యాతనాః।

తాస్వేవ భూతమాత్రాసు ప్రలీయన్తే విభాగశః॥౧౭॥

తేన నిర్గతేన శరీరేణ తా యమకారితా యాతనా దుష్కృతినో జీవాః సూక్ష్మానుభూతస్థూలశరీరనాశే తేష్వేవారమ్భకభూతభాగేషు యథాస్వం ప్రలీయన్తే। తత్సంయోగినో భూత్వా అవతిష్ఠన్త ఇత్యర్థః॥౧౭॥

సోఽనుభూయాసుఖోదర్కాన్దోషాన్విషయసఙ్గజాన్।

వ్యపేతకల్మషోఽభ్యేతి తావేవోభౌ మహౌజసౌ॥౧౮॥

స శరీరి భూతసూక్ష్మాదిలిఙ్గశరీరావచ్ఛిన్నో నిషిద్ధశబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాఖ్యవిషయోప-భోగజనితయమలోకదుఃఖాద్యనుభూయానన్తరం భోగాదపహతపాప్మా తావేవ మహత్పరమాత్మానౌ మహావీర్యౌ ద్వావాశ్రయతి ॥౧౮॥

తౌ ధర్మం పశ్యతస్తస్య పాపం చాతన్ద్రితౌ సహ।

యాభ్యాం ప్రాప్నోతి సంపృక్తః ప్రేత్యేహ చ సుఖాసుఖమ్॥౧౯॥

తౌ మహత్పరమాత్మానౌ అనలసౌ తస్య జీవస్య ధర్మం భుక్తశేషం చ పాపం సహ విచారయతః। యాభ్యాం ధర్మాధర్మాభ్యాం యుక్తో జీవః పరలోకేహలోకయోః సుఖదుఃఖే ప్రాప్నోతి॥౧౯॥

యద్యాచరతి ధర్మం స ప్రాయశోఽధర్మమల్పశః।

తైరేవ చావృతో భూతైః స్వర్గే సుఖముపాశ్నుతే॥౨౦॥

స యది జీవో మానుషదశాయాం బాహుల్యేన ధర్మమనుతిష్ఠతి అల్పం చాధర్మం తదా తైరేవ పృథివ్యాదిభూతైః స్థూలశరీరరూపతయా పరిణతైర్యుక్తః స్వర్గసుఖమనుభవతి ॥౨౦॥

యది తు ప్రాయశోఽధర్మం సేవతే ధర్మమల్పశః।

తైర్భూతైః స పరిత్యక్తో యామీః ప్రాప్నోతి యాతనాః ॥౨౧॥

యది పునః స జీవో మానుషదశాయాం బాహుల్యేన పాపమనుతిష్ఠతి అల్పం చ పుణ్యం తదా తైరేవ భూతైర్మానుషదేహరూపతయా పరిణతైస్త్యక్తో మృతః సన్ననన్తరం పఞ్చభ్య ఏవ మాత్రాభ్య ఇత్యుక్తరీత్యా యాతనానుభవోచితసంపాతకఠినదేహో యామీః పీడా అనుభవతి ॥౨౧॥

యామీస్తా యాతనాః ప్రాప్య స జీవో వీతకల్మషః

తాన్యేవ పఞ్చ భూతాని పునరప్యేతి భాగశః ॥౨౨॥

స జీవో యమకారితాస్తాః పీడాస్తేన కఠినదేహేనానుభూయ తతో భోగేనాపహతపాప్మా తాన్పఞ్చ జరాయుజాదిశరీరారమ్భకాన్పృథివ్యాదిభూతభాగానధితిష్ఠతి। మానుషాదిశరీరం గృహ్ణాతీత్యర్థః ॥౨౨॥

ఏతా దృష్ట్వాస్య జీవస్య గతీః స్వేనైవ చేతసా।

ధర్మతోఽధర్మతశ్చైవ ధర్మే దధ్యాత్సదా మనః ॥౨౩॥

అస్య జీవస్య ఏతా ధర్మాధర్మహేతుకాః స్వర్గనరకాద్యుపభోగోచితప్రియాప్రియదేహప్రాప్తీరన్తఃకరణే జ్ఞాత్వా ధర్మానుష్ఠానే మనః సదా సంగతం కుర్యాత్ ॥౨౩॥

సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రీన్విద్యాదాత్మనో గుణాన్।
యైర్వ్యాప్యేమాన్స్థితో భావాన్మహాన్సర్వానశేషతః॥౨౪॥

సత్త్వరజస్తమాంసి త్రీణి వక్ష్యమాణగుణలక్షణాని ఆత్మోపకారకత్వాదాత్మనో మహతో గుణాఞ్జానీయాత్। యైర్వ్యాప్తో మహానిమాన్స్థావరజఙ్గమరూపాన్పదార్థాన్నిఃశేషేణ వ్యాప్య స్థితః॥౨౪॥

యో యదైషాం గుణో దేహే సాకల్యేనాతిరిచ్యతే।
స తదా తద్గుణప్రాయం తం కరోతి శరీరిణమ్॥౨౫॥

యద్యపి సర్వమేవేదం త్రిగుణం తథాపి యత్ర దేహే యేషాం గుణానాం మధ్యే యో గుణా యదా సాకల్యేనాధికో భవతి తదా తద్గుణలక్షణబహులం తం దేహినం కరోతి॥౨౫॥

సంప్రతి సత్త్వాదీనాం లక్షణమాహ—

సత్త్వం జ్ఞానం తమోఽజ్ఞానం రాగద్వేషౌ రజః స్మృతమ్।
ఏతద్వ్యాప్తిమదేతేషాం సర్వభూతాశ్రితం వపుః॥౨౬॥

యథార్థావభాసో జ్ఞానం తత్సత్త్వస్య లక్షణమ్। ఏతద్విపరీతమజ్ఞానం తత్తమోలక్షణమ్। విషాదాభిలాషం మానసకార్యం రజోలక్షణమ్। స్వరూపం తు సత్త్వరజస్తమసాం ప్రీత్యప్రీతివిషాదాత్మకమ్। తథా చ పఠన్తి "ప్రీత్యప్రీతివిషాదాత్మకాః ప్రకాశప్రవృత్తినియమార్థాః। అన్యోన్యాభిభవాశ్రయజననమిథునవృత్తయశ్చ గుణాః॥" (సాం. కా. ౧౨) ఏతచ్చైషాం స్వరూపమనన్తరశ్లోకత్రయేణ వక్ష్యతి। ఏతేషాం సత్త్వాదిగుణానామేతజ్జ్ఞానాది సర్వప్రాణివ్యాపకం లక్షణమ్॥౨౬॥

తత్ర యత్ప్రీతిసంయుక్తం కించిదాత్మని లక్షయేత్।
ప్రశాన్తమివ శుద్ధాభం సత్త్వం తదుపధారయేత్॥౨౭॥

తస్మిన్నాత్మని యత్సంవేదనం ప్రీతియుక్తం ప్రత్యస్తమితక్లేశం ప్రకాశరూపమనుభవేత్తత్సత్త్వం జానీయాత్॥౨౭॥

యత్తు దుఃఖసమాయుక్తమప్రీతికరమాత్మనః।

తద్రజో ప్రతిపం విద్యాత్సతతం హారి దేహినామ్ ॥౨౮॥

యత్పునః సంవేదనం దుఃఖానువిద్ధమత ఏవ సత్త్వశుద్ధాప్రీతేరజనకం సర్వదా చ శరీరిణాం విషయస్పృహోత్పాదకం తత్త్వానివారకత్వాత్ప్రతిపక్షం రజో జానీయాత్॥౨౮॥

యత్తు స్యాన్మోహసంయుక్తమవ్యక్తం విషయాత్మకమ్।

అప్రతర్క్యమవిజ్ఞేయం తమస్తదుపధారయేత్॥౨౯॥

యత్పునః సదసద్వివేకశూన్యమస్ఫుటవిషయాకారస్వభావమతర్కణీయస్వరూపమన్తఃకరణబహిఃకరణాభ్యాం దుర్జ్ఞాతం తత్తమో జానీయాత్। ఏషాం చ గుణానాం స్వరూపకథనం సత్త్వవృత్త్యవస్థితౌ యత్నవతా భవితవ్యమిత్యేతత్ప్రయోజనకమ్॥౨౯॥

త్రయాణామపి చైతేషాం గుణానాం యః ఫలోదయః।

అగ్ర్యో మధ్యో జఘన్యశ్చ తం ప్రవక్ష్యామ్యశేషతః॥౩౦॥

ఏతేషాం సత్త్వాదీనాం త్రయాణామపి గుణానాం యథాక్రమముత్తమమధ్యమాధమరూపో యః ఫలోత్పాదకస్తం విశేషేణ వక్ష్యామి॥౩౦॥

వేదాభ్యాసస్తపో జ్ఞానం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః।

ధర్మక్రియాత్మచిన్తా చ సాత్త్వికం గుణలక్షణమ్॥౩౧॥

వేదాభ్యాసః, ప్రాజాపత్యాద్యనుష్ఠానం, శాస్త్రార్థావబోధః, మృద్వార్యాదిశౌచం, ఇన్ద్రియసంయమః, దానాదిధర్మానుష్ఠానమ్, ఆత్మధ్యానపరతా ఏతత్సత్త్వాఖ్యగుణస్య కార్యమ్ ॥౩౧॥

ఆరమ్భరుచితాఽధైర్యమసత్కార్యపరిగ్రహః।
విషయోపసేవా చాజస్రం రాజసం గుణలక్షణమ్ ॥౩౨॥

ఫలార్థం కర్మానుష్ఠానశీలతా, అల్పేఽప్యర్థే వైక్లవ్యం, నిషిద్ధకర్మాచరణమ్ అజస్రం శబ్దాదివిషయోపభోగ ఇత్యేతద్రజోభిధానగుణస్య కార్యమ్ ॥౩౨॥

లోభః స్వప్నోఽధృతిః క్రౌర్యం నాస్తిక్యం భిన్నవృత్తితా।
యాచిష్ణుతా ప్రమాదశ్చ తామసం గుణలక్షణమ్ ॥౩౩॥

అధికాధికధనస్పృహా, నిద్రాత్మతా, కాతర్యం, పైశూన్యం, పరలోకాభావబుద్ధిః, ఆచారపరిలోపః, యాచనశీలత్వం, సంభవేఽపి ధర్మాదిష్వనవధానం, ఇత్యేతత్తామసాభిధానస్య గుణస్య లక్షణమ్ ॥౩౩॥

త్రయాణాపి చైతేషాం గుణానాం త్రిషు తిష్ఠతామ్।
ఇదం సామాసికం జ్ఞేయం క్రమశో గుణలక్షణమ్ ॥౩౪॥

ఏషాం సత్త్వాదీనాం త్రయాణామపి గుణానాం త్రిషు కాలేషు భూతభవిష్యద్వర్తమానేషు విద్యమానానామిదం వక్ష్యమాణసాక్షేపికాం క్రమేణ గుణలక్షణం జ్ఞాతవ్యమ్ ॥౩౪॥

యత్కర్మ కృత్వా కుర్వంశ్చ కరిష్యంశ్చైవ లజ్జతి।
తజ్జ్ఞేయం విదుషా సర్వం తామసం గుణలక్షణమ్ ॥౩౫॥

యత్కర్మ కృత్వా, కుర్వన్, కరిష్యంశ్చ లజ్జావాన్భవతి। కాలత్రయే ద్వయోరన్యత్ర వేతి వివక్షితం తత్సర్వం తమఃకార్యత్వాత్తమోఽభిధానం గుణలక్షణం శాస్త్రవిదా బోద్ధవ్యమ్॥౩౫॥

యేనాస్మిన్కర్మణా లోకే ఖ్యాతిమిచ్ఛతి పుష్కలామ్।
న చ శోచత్యసంపత్తౌ తద్విజ్ఞేయం తు రాజసమ్॥౩౬॥

ఇహ లోకే మహతీం శ్రియం ప్రాప్నోతీత్యేదర్థమేవ యో యత్కర్మ కరోతి న పరలోకార్థం నచ తత్కర్మఫలాసంపత్తౌ దుఃఖీ భవతి తద్రజఃకార్యత్వాద్రజోగుణలక్షణం విజ్ఞేయమ్॥౩౬॥

యత్సర్వేణేచ్ఛతి జ్ఞాతుం యన్న లజ్జతి చాచరన్।
యేన తుష్యతి చాత్మాస్య తత్సత్త్వగుణలక్షణమ్॥౩౭॥

యత్కర్మ వేదార్థం సర్వాత్మనా జ్ఞాతుమిచ్ఛతి, యచ్చ కర్మాచరన్కాలత్రయేఽపి న లజ్జతి, యేన కర్మణాస్యాత్మతుష్టిర్జాయతే, తత్సత్త్వాఖ్యస్య గుణస్య లక్షణం జ్ఞేయమ్॥౩౭॥

తమసో లక్షణం కామో రజసస్త్వర్థ ఉచ్యతే।
సత్త్వస్య లక్షణం ధర్మః శ్రైష్ఠ్యమేషాం యథోత్తరమ్॥౩౮॥

కామప్రధానతా తమసో లక్షణమ్। అర్థనిష్ఠతా రజసః। ధర్మప్రధానతా సత్త్వస్య। ఏషాం చ కామాదీనాముత్తరోత్తరస్య శ్రేష్ఠత్వమ్। కామాదర్థః శ్రేయానర్థమూలత్వాత్కామస్య। తాభ్యాం చ ధర్మస్తన్మూలత్వాత్తయోః॥౩౮॥

యేన యస్తు గుణేనైషాం సంసారాన్ప్రతిపద్యతే।
తాన్సమాసేన వక్ష్యామి సర్వస్యాస్య యథాక్రమమ్॥౩౯॥

ఏషాం సత్త్వాదీనాం గుణానాం మధ్యే యేన గుణేన స్వకార్యేణ యా గతీర్జీవః ప్రాప్నోతి తాః సర్వస్యాస్య జగతః సంక్షేపతః క్రమేణ వక్ష్యామి ॥౩౯॥

దేవత్వం సాత్త్వికా యాన్తి మనుష్యత్వం చ రాజసాః।

తిర్యక్త్వం తామసా నిత్యమిత్యేషా త్రివిధా గతిః ॥౪౦॥

యే సత్త్వవృత్తావవస్థితాస్తే దేవత్వం యాన్తి। యే తు రజోవృత్త్యవస్థితాస్తే మనుష్యత్వమ్। యే తమోవృత్తిస్థాస్తే తిర్యక్త్వం చేత్యేషా త్రివిధా జన్మప్రాప్తిః ॥౪౦॥

త్రివిధా త్రివిధైషా తు విజ్ఞేయా గౌణికీ గతిః।

అధమా మధ్యమాగ్ర్యా చ కర్మవిద్యా విశేషతః ॥౪౧॥

యా సత్త్వాదిగుణత్రయనిమిత్తా త్రివిధా జన్మాన్తరప్రాప్తిరుక్తా సా దేశకాలాదిభేదేన సంసారహేతుభూతకర్మభేదాజ్ఞానభేదాచ్చాధమమధ్యమోత్తమభేదేన పునస్త్రివిధా బోద్ధవ్యా ॥౪౧॥

స్థావరాః కృమికీటాశ్చ మత్స్యాః సర్పాః సకచ్ఛపాః।

పశవశ్చ మృగాశ్చైవ జఘన్యా తామసీ గతిః ॥౪౨॥

స్థావరా వృక్షాదయః, కృమయః సూక్ష్మాః ప్రాణినః, తేభ్య ఈషత్స్థూలాః కీటాః, తథా మత్స్యసర్పకూర్మపశుమృగాశ్చేత్యేషా తమోనిమిత్తా జఘన్యా గతిః ॥౪౨॥

హస్తినశ్చ తురంగాశ్చ శూద్రా మ్లేచ్ఛాశ్చ గర్హితాః।

సింహా వ్యాఘ్రా వరాహాశ్చ మధ్యమా తామసీ గతిః ॥౪౩॥

హస్త్యశ్వశూద్రమ్లేచ్ఛసింహవ్యాఘ్రసూకరాస్తమోగుణనిమిత్తా మధ్యమా గతిః। గర్హితా ఇతి మ్లేచ్ఛానాం స్వరూపానువాదః ॥౪౩॥

చారణాశ్చ సుపర్ణాశ్చ పురుషాశ్చైవ దామ్భికాః।
రక్షాంసి చ పిశాచాశ్చ తామసీషూత్తమా గతిః॥౪౪॥

చారణా నటాదయః, సుపర్ణాః పక్షిణః, ఛద్మనా కర్మకారిణః పురుషాః, రాక్షసాః, పిశాచాశ్చేత్యేషా తామసీషూత్తమా గతిః॥౪౪॥

ఝల్లా మల్లా నటాశ్చైవ పురుషాః శస్త్రవృత్తయః।
ద్యూతపానప్రసక్తాశ్చ జఘన్యా రాజసీ గతిః॥౪౫॥

ఝల్లా మల్లాః క్షత్రియాద్ వ్రాత్యాత్సవర్ణాయాముత్పన్నా దశమాధ్యాయోక్తా జ్ఞేయాః। తత్ర ఝల్లా యష్టిప్రహరణాః, మల్లా బాహుయోధినః, రఙ్గావతారకా నటాః శస్త్రజీవిద్యూతపానప్రసక్తాశ్చ పురుషా అధమా రాజసీ గతిర్జ్ఞేయా॥౪౫॥

రాజానః క్షత్రియాశ్చైవ రాజ్ఞాం చైవ పురోహితాః।
వాదయుద్ధప్రధానాశ్చ మధ్యమా రాజసీ గతిః॥౪౬॥

రాజానోఽభిషిక్తా జనపదేశ్వరాః। తథా క్షత్రియా రాజపురోహితాశ్చ శాస్త్రార్థకలహప్రియాశ్చ ఏషా రాజసీ గతిర్మధ్యమా బోద్ధవ్యా॥౪౬॥

గన్ధర్వా గుహ్యకా యక్షా విబుధానుచరాశ్చ యే।
తథైవాప్సరసః సర్వా రాజసీషూత్తమా గతిః॥౪౭॥

గన్ధర్వాః, గుహ్యకాః, యక్షా జాతివిశేషాః పురాణాదిప్రసిద్ధాః, యే చ దేవానుయాయినో విద్యాధరాదయః, అప్సరసశ్చ దేవగణికాః సర్వా ఇత్యేషా రాజసీమధ్య ఉత్కృష్టా గతిః॥౪౭॥

తాపసా యతయో విప్రా యే చ వైమానికా గణాః।

నక్షత్రాణి చ దైత్యాశ్చ ప్రథమా సాత్త్వికీ గతిః॥౪౮॥

వానప్రస్థాః, భిక్షవః, బ్రాహ్మణాశ్చ, అప్సరసో వ్యతిరిక్తాః పుష్పకాదివిమానచారిణః, నక్షత్రాణి, దైత్యాశ్చేత్యేషా సత్త్వనిమిత్తాఽధమా గతిః॥౪౮॥

యజ్వాన ఋషయో దేవా వేదా జ్యోతీంషి వత్సరాః।

పితరశ్చైవ సాధ్యాశ్చ ద్వితీయా సాత్త్వికీ గతిః॥౪౯॥

యాగశీలాః, తథర్షయః, దేవాః, వేదాభిమానిన్యశ్చ దేవతా విగ్రహవత్య ఇతిహాసప్రసిద్ధాః, జ్యోతీంషి ధ్రువాదీని, వత్సరా ఇతిహాసదృష్ట్యా విగ్రహవన్తః, పితరః సోమపాదయః, సాధ్యాశ్చ దేవయోనివిశేషా ఇత్యేషా సత్త్వనిమిత్తా మధ్యమా గతిః॥౪౯॥

బ్రహ్మా విశ్వసృజో ధర్మో మహానవ్యక్తమేవ చ।

ఉత్తమాం సాత్త్వికీమేతాం గతిమాహుర్మనీషిణః॥౫౦॥

చతుర్వదనః, విశ్వసృజశ్చ మరీచ్యాదయః, ధర్మో విగ్రహవాన్, మహాన్, అవ్యక్తం చ సాంఖ్యప్రసిద్ధం చ తత్త్వద్వయం, తదధిష్ఠాతృదేవతాద్వయమిహ వివక్షితమ్। అచేతనగుణత్రయమాత్రస్యోత్తమసాత్త్వికగతిత్వానుపపత్తేః। ఏతాం చతుర్వదనాద్యాత్మిక సత్వనిమిత్తాముత్కృష్టాం గతిం పణ్డితా వదన్తి॥౫౦॥

ఏష సర్వః సముద్దిష్టస్త్రిప్రకారస్య కర్మణః।

త్రివిధస్త్రివిధః కృత్స్నః సంసారః సార్వభౌతికః॥౫౧॥

ఏష మనోవాక్కాయరూపత్రయభేదేన త్రిప్రకారస్య కర్మణః సత్త్వరజస్తమోభేదేన త్రివిధః పునః ప్రథమమధ్యమోత్తమభేదేన త్రివిధః సర్వప్రాణిగతః సమగ్రో గతివిశేషః కార్త్స్న్యేనోక్తః।

సార్వభౌతిక ఇత్యభిధానాదనుక్తా అప్యత్ర గతయో ద్రష్టవ్యాః। ఉక్తా గతయస్తు ప్రదర్శనార్థాః॥౫౧॥

ఇన్ద్రియాణాం ప్రసంగేన ధర్మస్యాసేవనేన చ।

పాపాన్ సంయాన్తి సంసారానవిద్వాంసో నరాధమాః॥౫౨॥

ఇన్ద్రియాణాం విషయేషు ప్రసంగేన నిషిద్ధాచరణేన చ ప్రాయశ్చిత్తాదిధర్మాననుష్ఠానేన మూఢా మనుష్యాపసదాః కుత్సితా గతీః ప్రాప్నువన్తి॥౫౨॥

యాం యాం యోనిం తు జీవోఽయం యేన యేనేహ కర్మణా।

క్రమశో యాతి లోకేఽస్మింస్తత్తత్సర్వం నిబోధత॥౫౩॥

అయం జీవో యేన యేన పాపేన కర్మణా ఇహ లోకే కృతేన యద్యజ్జన్మ ప్రాప్నోతి తత్సర్వం క్రమేణ శృణుత॥౫౩॥

బహూన్వర్షగణాన్ఘోరాన్నరకాన్ప్రాప్య తత్క్షయాత్।

సంసారాన్ప్రతిపద్యన్తే మహాపాతకినస్త్విమాన్॥౫౪॥

బ్రహ్మహత్యాదిమహాపాతకకారిణో బహూన్వర్షసమూహాన్ భయఙ్కరాన్నరకాన్ప్రాప్య తదుపభోగక్షయాద్ దుష్కృతశేషేణ వక్ష్యమాణాన్ జన్మవిశేషాన్ప్రాప్నువన్తి॥౫౪॥

శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణామ్।

చణ్డాలపుక్కసానాం చ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి॥౫౫॥

కుక్కురసూకరగర్దభోష్ట్రగోచ్ఛాగమేషమృగపక్షిచణ్డాలానాం పుక్కసానాం చ నిషాదేన శూద్రాయాం జాతానాం సమ్బన్ధినీం జాతిం బ్రహ్మహా ప్రాప్నోతి తత్ర పాపశేషగౌరవలాఘవాపేక్షయా క్రమేణ సర్వయోనిప్రాప్తిర్బోద్ధవ్యా। ఏవముత్తరత్రాపి॥౫౫॥

కృమికీటపతఙ్గానాం విడ్భుజాం చైవ పక్షిణామ్।

హింస్రాణాం చైవ సత్త్వానాం సురాపో బ్రాహ్మణో వ్రజేత్॥౫౬॥

కృమికీటశలభానాం పురీషభక్షిణాం పక్షిణాం హింసనశీలానాం చ వ్యాఘ్రాదీనాం ప్రాణినాం జాతిం సురాపో బ్రాహ్మణో గచ్ఛతి॥౧౬॥

లూతాహిసరటానాం చ తిరశ్చాం చామ్బుచారిణామ్।

హింస్రాణాం చ పిశాచానాం స్తేనో విప్రః సహస్రశః॥౫౭॥

ఊర్ణనాభసర్పకృకలాసానాం, జలచరాణాం చ, తిరశ్చాం కుమ్భీరాదీనాం, హింసనశీలానాం చ యోనిం సువర్ణహారీ బ్రాహ్మణః సహస్రవారాన్ప్రాప్నోతి॥౫౭॥

తృణగుల్మలతానాం చ క్రవ్యాదాం దంష్ట్రిణామపి।

క్రూరకర్మకృతాం చైవ శతశో గురుతల్పగః॥౫౮॥

తృణానాం దూర్వాదీనాం, గుల్మానామప్రకాణ్డాదీనాం, లతానాం గుడూచ్యాదీనాం, ఆమమాంసభక్షిణాం గృధ్రాదీనాం, దంష్ట్రిణాం సింహాదీనాం, క్రూరకర్మశాలినాం వధశీలానాం చ వ్యాఘ్రాదీనాం జాతిం శతవారాన్ప్రాప్నోతి గురుదారగామీ॥౫౮॥

హింస్రా భవన్తి క్రవ్యాదాః కృమయోఽభక్ష్యభక్షిణః।

పరస్పరాదినః స్తేనాః ప్రేతాన్త్యస్త్రీనిషేవిణః॥౫౯॥

యే ప్రాణివధశీలాస్త ఆమమాంసాశినో మార్జారాదయో భవన్తి। అభక్ష్యభక్షిణో యే తే కృమయో జాయన్తే। మహాపాతకవ్యతిరిక్తాశ్చౌరాస్తే పరస్పరం మాంసస్యాదినో భవన్తి। యే చాణ్డాలాదిస్త్రీగామినస్తే ప్రేతాఖ్యాః ప్రాణివిశేషా జాయన్తే। ప్రేతాన్త్యస్త్రీని షేవిణ ఇతి ఛన్దఃసమానత్వాత్స్మృతీనాం, సర్వే విధయశ్ఛన్దసి వికల్ప్యన్త ఇతి విసర్గలోపే చ। యద్వా యలోపే చ సవర్ణదీర్ఘః॥౫౯॥

సంయోగం పతితైర్గత్వా పరస్యైవ చ యోషితమ్।

అపహృత్య చ విప్రస్వం భవతి బ్రహ్మరాక్షసః॥౬౦॥

యావత్కాలీనపతితసంయోగేన పతితో భవతి తావన్తం కాలం బ్రహ్మహాదిభిశ్చతుర్భిః సహ సంసర్గం కృత్వా పరేషాం చ స్త్రియం గత్వా బ్రాహ్మణసువర్ణాదన్యదపహృత్య ఏకైకపాపకారేణ బ్రహ్మరాక్షసో భూతవిశేషో భవతి॥౬౦॥

మణిముక్తాప్రవాలాని హృత్వా లోభేన మానవః।

వివిధాని చ రత్నాని జాయతే హేమకర్తృషు॥౬౧॥

మణీన్మాణిక్యాదీని, ముక్తావిద్రుమౌ చ నానావిధాని చ రత్నాని వైదూర్యహారకాదీని లోభేన హృత్వాఽఽత్మీయభ్రమాద్వినా సువర్ణకారయోనౌ జాయతే। కేచిత్తు హేమకారపక్షిణమాచక్షతే॥౬౧॥

ధాన్యం హృత్వా భవత్యాఖుః కాంస్యం హంసో జలం ప్లవః।

మధు దంశః పయః కాకో రసం శ్వా నకులో ఘృతమ్॥౬౨॥

ధాన్యమపహృత్య మూషికో భవతి। కాంస్యం హృత్వా హంసః, జలం హృత్వా ప్లవాఖ్యః పక్షీ, మాక్షికం హృత్వా దంశః, క్షీరం హృత్వా కాకః, విశేషోపదిష్టగుడలవణాదివ్యతిరిక్తమిక్ష్వాది రసం హృత్వా శ్వా భవతి। ఘృతం హృత్వా నకులో భవతి॥౬౨॥

మాంసం గృధ్రో వపాం మద్గుస్తైలం తైలపకః ఖగః।
చీరీవాకస్తు లవణం బలాకా శకునిర్దధి ॥౬౩॥

మాంసం హృత్వా గృధ్రో భవతి। వపాం హృత్వా మద్గునామా జలచరో భవతి। తైలం హృత్వా తైలపాయికాఖ్యః పక్షీ, లవణం హృత్వా చీరాఖ్య ఉచ్చైఃస్వరః కీటః, దధి హృత్వా బలాకాఖ్యః పక్షీ జాయతే ॥౬౩॥

కౌశేయం తిత్తిరిర్హృత్వా క్షౌమం హృత్వా తు దర్దురః।
కార్పాసతాన్తవం క్రౌఞ్చో గోధా గాం వాగ్గుదో గుడమ్ ॥౬౪॥

కీటకోశనిర్మితం వస్త్రం హృత్వా తిత్తిరిర్నామా పక్షీ భవతి। క్షౌమకృతం వస్త్రం హృత్వా మణ్డూకః, కార్పాసమయం పటం హృత్వా క్రౌఞ్చాఖ్యః ప్రాణీ, గాం హృత్వా గోపా, గుడం హృత్వా వాగ్గుదనామా శకునిర్భవతి ॥౬౪॥

ఛుచ్ఛున్దరిః శుభాన్గన్ధాన్పత్రశాకం తు బర్హిణః।
శ్వావిత్కృతాన్నం వివిధమకృతాన్నం తు శల్యకః ॥౬౫॥

సుగన్ధిద్రవ్యాణి కస్తూర్యాదీని హృత్వా ఛుచ్ఛున్దరిర్భవతి। వాస్తూకాదిపత్రశాకం హృత్వా మయూరః, సిద్ధాన్న మోదనసక్త్వాది నానాప్రకారకం హృత్వా శ్వావిధాఖ్యః ప్రాణీ, అకృతాన్నం తు వ్రీహియవాదికం హృత్వా శల్యకసంజ్ఞో జాయతే ॥౬౫॥

బకో భవతి హృత్వాగ్నిం గృహకారీ హ్యుపస్కరమ్।
రక్తాని హృత్వా వాసాంసి జాయతే జీవజీవకః ॥౬౬॥

అగ్నిం హృత్వా బకాఖ్యః పక్షీ జాయతే। గృహోపయోగి శూర్పముసలాది హృత్వా భిత్త్యాదిషు మృత్తికాదిగృహకారీ సపక్షః కీటో భవతి। కుసుమ్భాదిరక్తాని వాసాంసి హృత్వా చకోరాఖ్యః పక్షీ జాయతే ॥౬౬॥

వృకో మృగేభం వ్యాఘ్రోఽశ్వం ఫలమూలం తు మర్కటః ।

స్త్రీమృక్షః స్తోకకో వారి యానాన్యుష్ట్రః పశూనజః ॥౬౭॥

మృగం హస్తినం వా హృత్వా వృకాఖ్యో హింస్రః పశుర్భవతి । ఘోటకం హృత్వా వ్యాఘ్రో భవతి । ఫలమూలం హృత్వా మర్కటో భవతి । స్త్రియం హృత్వా భల్లూకో భవతి । పానార్థముదకం హృత్వా చాతకాఖ్యః పక్షీ । యానాని శకటాదీని హృత్వా ఉష్ట్రో భవతి । పశూనుక్తేతరాన్ హృత్వా ఛాగో భవతి ॥౬౭॥

యద్వా తద్వా పరద్రవ్యమపహృత్య బలాన్నరః ।

అవశ్యం యాతి తిర్యక్త్వం జగ్ధ్వా చైవాహుతం హవిః ॥౬౮॥

యత్కిఞ్చిదసారమపి పరద్రవ్యమిచ్ఛాతో మానుషోఽపహృత్య పురోడాశాదికం తు హవిరహుతం భుక్త్వా నిశ్చితం తిర్యక్త్వం ప్రాప్నోతి ॥౬౮॥

స్త్రియోఽప్యేతేన కల్పేన హృత్వా దోషమవాప్నుయుః ।

ఏతేషామేవ జన్తూనాం భార్యాత్వముపయాన్తి తాః ॥౬౯॥

స్త్రియోఽప్యేతేన ప్రకారేణేచ్ఛాతః పరస్వమపహృత్య పాపం ప్రాప్నువన్తి । తేన పాపేనోక్తానాం జన్తూనాం భార్యాత్వం ప్రతిపద్యన్తే ॥౬౯॥

ఏవం నిషిద్ధాచరణఫలాన్యభిధాయాధునా విహితాకరణఫలవిపాకమాహ—

స్వేభ్యః స్వేభ్యస్తు కర్మభ్యశ్చ్యుతా వర్ణా హ్యనాపది ।

పాపాన్సంసృత్య సంసారాన్ప్రేష్యతాం యాన్తి శత్రుషు ॥౭౦॥

బ్రాహ్మణాదయశ్చత్వారో వర్ణా ఆపదం వినా పఞ్చయజ్ఞాదికర్మత్యాగినో వక్ష్యమాణాః కుత్సితా యోనీః ప్రాప్య తతో జన్మాన్తరే శత్రుదాసత్వం ప్రాప్నువన్తి ॥౭౦॥

వాన్తాశ్యుల్కాముఖః ప్రేతో విప్రో ధర్మాత్స్వకాచ్చ్యుతః।
అమేధ్యకుణపాశీ చ క్షత్రియః కటపూతనః ॥౭౧॥

బ్రాహ్మణః స్వకర్మభ్రష్టశ్ఛర్దితభుక్ జ్వాలాముఖః ప్రేతవిశేషో జాయతే। క్షత్రియః పునర్నష్టకర్మా పురీషశవభోజీ కటపూతనాఖ్యః ప్రేతవిశేషో భవతి ॥౭౧॥

మైత్రాక్షజ్యోతికః ప్రేతో వైశ్యో భవతి పూయభుక్।
చైలాశకశ్చ భవతి శూద్రో ధర్మాత్స్వకాచ్చ్యుతః ॥౭౨॥

వైశ్యో భ్రష్టకర్మా మైత్రాక్షజ్యోతికనామా పూయభక్షః ప్రేతో జన్మాన్తరే భవతి। మిత్రదేవతాకత్వాన్మైత్రః పాయుస్తదేవాక్షం కర్మేన్ద్రియం తత్ర జ్యోతిర్యస్య స మైత్రాక్షజ్యోతికః। పృషోదరాదిత్వాజ్జ్యోతిషః షకారలోపః। శూద్రః పునర్భ్రష్టకర్మా చైలాశకాఖ్యః ప్రేతో భవతి। చైలం వస్త్రం తత్సమ్బన్ధినీం యూకామశ్నాతీతి చైలాశకః। గోవిన్దరాజస్తు చేలాశకాఖ్యః కీటశ్చైల ఇత్యుచ్యతే తద్భక్షశ్చ స భవతీత్యాహ తదయుక్తం, ప్రేతాఖ్యప్రాణివిశేషప్రకరణాత్ ॥౭౨॥

యథా యథా నిషేవన్తే విషయాన్విషయాత్మకాః।
తథా తథా కుశలతా తేషాం తేషూపజాయతే ॥౭౩॥

యథా యథా శబ్దాదివిషయాన్విషయలోలుపా నితాన్తం సేవన్తే తథా తథా విషయేష్వేవ తేషాం ప్రావీణ్యం భవతీతి ॥౭౩॥

తతః—

తేఽభ్యాసాత్కర్మణాం తేషాం పాపానామల్పబుద్ధయః।

సంప్రాప్నువన్తి దుఃఖాని తాసు తాస్విహ యోనిషు ॥౭౪॥

తేఽల్పధియస్తేషాం నిబద్ధవిషయోపభోగానామభ్యాసతారతమ్యాత్తాసు తాసు గర్హితగర్హితతరగర్హితతమాసు తిర్యగాదియోనిషు దుఃఖమనుభవన్తి॥౭౪॥

తామిస్రాదిషు చోగ్రేషు నరకేషు వివర్తనమ్।

అసిపత్రవనాదీని బన్ధనచ్ఛేదనాని చ॥౭౫॥

"సంప్రాప్నువన్తి" (మ. స్మృ. ౧౨-౭౪) ఇతి పూర్వశ్లోకస్థమిహోత్తరత్రానువర్తతే। తామిస్రాదిషు చతుర్థాధ్యాయోక్తేషు ఘోరేషు నరకేషు దుఃఖానుభవం ప్రాప్నువన్తి। తథాఽసిపత్రవనాదీని బన్ధనచ్ఛేదనాత్మికాన్నరకాన్ప్రాప్నువన్తి॥౭౫॥

వివిధాశ్చైవ సంపీడాః కాకోలూకైశ్చ భక్షణమ్।

కరమ్భవాలుకాతాపాన్కుమ్భీపాకాంశ్చ దారుణాన్॥౭౬॥

వివిధపీడనం కాకాద్యైర్భక్షణం తథా తప్తవాలుకాదీన్ కుమ్భీపాకాదీంశ్చ నరకాన్దారుణాన్ప్రాప్నువన్తి॥౭౬॥

సంభవాంశ్చ వియోనీషు దుఃఖప్రాయాసు నిత్యశః।

శీతాతపాభిఘాతాంశ్చ వివిధాని భయాని చ॥౭౭॥

సంభవాన్ తిర్యగాదిజాతిషు నిత్యం దుఃఖబహులాసూత్పత్తిం ప్రాప్నువన్తి। తత్ర శీతాతపాదిపీడనాది నానాప్రకారాణి చ ప్రాప్నువన్తి॥౭౭॥

అసకృద్గర్భవాసేషు వాసం జన్మ చ దారుణమ్।
బన్ధనాని చ కాష్ఠాని పరప్రేష్యత్వమేవ చ॥౭౮॥

పునః పునర్గర్భస్థానేషు వాసః సముత్పత్తిం చ యోనియన్త్రాదిభిర్దుఃఖావహాముత్పన్నాశ్చ శృఙ్ఖలాదిభిర్బన్ధనాదిపీడామనుభవన్తి। పరదాసత్వం చ ప్రాప్నువన్తి॥౭౮॥

బన్ధుప్రియవియోగాంశ్చ సంవాసం చైవ దుర్జనైః।
ద్రవ్యార్జనం చ నాశం చ మిత్రామిత్రస్య చార్జనమ్॥౭౯॥

బాన్ధవైః సుహృద్భిః సహ వియోగాన్, దుర్జనైశ్చ సహైకత్రావస్థానం, ధనార్జనప్రయాసం, ధనవినాశం, కష్టేన మిత్రార్జనం, శత్రుప్రాదుర్భావం ప్రాప్నువన్తి చ॥౭౯॥

జరాం చైవాప్రతీకారాం వ్యాధిభిశ్చోపపీడనమ్।
క్లేశాంశ్చ వివిధాంస్తాంస్తాన్మృత్యుమేవ చ దుర్జయమ్॥౮౦॥

జరాం చావిద్యమానప్రతీకారాం వ్యాధిభిశ్చోపపీడనం క్షుత్పిపాసాదినా చ నానాప్రకారాన్ క్లేశాన్మృత్యుం చ దుర్వారం ప్రాప్నువన్తి॥౮౦॥

యాదృశేన తు భావేన యద్యత్కర్మ నిషేవతే।
తాదృశేన శరీరేణ తత్తత్ఫలముపాశ్నుతే॥౮౧॥

యథావిధేన సాత్త్వికేన రాజసేన తామసేన వా చేతసా యద్యత్కర్మ స్నానదానయోగాద్యనుతిష్ఠతి తాదృశేనైవ శరీరేణ సాత్త్వికేన రజోఽధికేన తమోఽధికేన వా తత్తత్స్నానాదిఫలముపభుఙ్క్తే॥౮౧॥

ఏష సర్వః సముద్దిష్టః కర్మణాం వః ఫలోదయః।
నైశ్రేయసకరం కర్మ విప్రస్యేదం నిబోధత॥౮౨॥

ఏష యుష్మాకం విహితప్రతిషిద్ధానాం కర్మణాం సర్వః ఫలోదయ ఉక్తః ఇదానీం బ్రాహ్మణస్య నిఃశ్రేయసాయ మోక్షాయ హితం కర్మానుష్ఠానమిదం శృణుత॥౮౨॥

వేదాభ్యాసస్తపోజ్ఞానమిన్ద్రియాణాం చ సంయమః।
అహింసా గురుసేవా చ నిఃశ్రేయసకరం పరమ్॥౮౩॥

ఉపనిషదాదేర్వేదస్య గ్రన్థతోఽర్థతశ్చావర్తనం, తపః కృచ్ఛ్రాది, జ్ఞానం బ్రహ్మవిషయం, ఇన్ద్రియజయః, అవిహితహింసావర్జనం, గురుశుశ్రూషేత్యేతత్ప్రకృష్టం మోక్షసాధనమ్॥౮౩॥

సర్వేషామపి చైతేషాం శుభానామిహ కర్మణామ్।
కించిచ్ఛ్రేయస్కరతరం కర్మోక్తం పురుషం ప్రతి॥౮౪॥

సర్వేషామప్యేతేషాం వేదాభ్యాసాదీనాం శుభకర్మణాం మధ్యే కించిత్కర్మాతిశయేన మోక్షసాధనం స్యాదితి వితర్కే ఋషీణాం జిజ్ఞాసావిశేషాదుత్తరశ్లోకేన నిర్ణయమాహ॥౮౪॥

సర్వేషామపి చైతేషామాత్మజ్ఞానం పరం స్మృతమ్।
తద్ధ్యగ్ర్యం సర్వవిద్యానాం ప్రాప్యతే హ్యమృతం తతః॥౮౫॥

ఏషాం వేదాభ్యాసాదీనాం సర్వేషామపి మధ్యే ఉపనిషదుక్తపరమార్థజ్ఞానం ప్రకృష్టం స్మృతం యస్మాత్సర్వవిద్యానాం ప్రధానమ్। అత్రైవ హేతుమాహ। యతో మోక్షస్తస్మాత్ప్రాప్యతే॥౮౫॥

షణ్ణామేషాం తు సర్వేషాం కర్మణాం ప్రేత్య చేహ చ।
శ్రేయస్కరతరం జ్ఞేయం సర్వదా కర్మ వైదికమ్॥౮౬॥

ఏషాం పునః షణ్ణాం పూర్వోక్తానాం వేదాభ్యాసాదీనాం కర్మణాం మధ్యే వైదికం కర్మ పరమాత్మజ్ఞానమైహికాముష్మికశ్రేయస్కరతరం జ్ఞాతవ్యమ్। పూర్వశ్లోకే మోక్ష హేతుత్వమాత్మజ్ఞానస్యోక్తమ్, ఇహ తు ఐహికాముష్మికశ్రేయోఽన్తరహేతుత్వముచ్యత ఇత్యపౌనరుక్త్యమ్। తథాహి ప్రతీకోపాసనానాం సంశయోదయం

"నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్తే యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య కామచారో భవతి"। గోవిన్దరాజస్తు ఏషాం పూర్వశ్లోకోక్తానాం వేదాభ్యాసాదీనాం షణ్ణాం కర్మణాం మధ్యాత్స్మార్త్తకర్మాపేక్షయా వైదికం కర్మ సర్వదేహపరలోకే సాతిశయం సాతిశయేన కీర్తిస్వర్గనిఃశ్రేయసాధనం జ్ఞేయమితి వ్యాఖ్యాతవాన్। తదయుక్తమ్, వేదాభ్యాసాదీనాం షణ్ణామపి ప్రత్యేకం శ్రుతివిహితత్వాత్। తేషు మధ్యే స్మార్తాపేక్షయా కించిదేవం కించిచ్చ నేతి న సంభవతి। తతశ్చ కథం నిర్ధారణే షష్ఠీ। తస్మాద్యథోక్తైవ వ్యాఖ్యా॥౮౬॥

ఇదానీమైహికాముష్మికశ్రేయఃసాధనత్వమేవాత్మజ్ఞానస్య స్పష్టయతి—

వైదికే కర్మయోగే తు సర్వాణ్యేతాన్యశేషతః।

అన్తర్భవన్తి క్రమశస్తస్మింస్తస్మిన్క్రియావిధౌ॥౮౭॥

వైదికే పునః కర్మయోగే పరమాత్మోపాసనారూపే సర్వాణ్యేతాని పూర్వశ్లోకోక్తాన్యైహికాముష్మికశ్రేయాంసి తస్మిన్నుపాసనావిధౌ క్రమశః సంభవన్తి। అథవా సర్వాణ్యేతానీతి వేదాభ్యాసాదీన్యేవ పరామృశ్యన్తే। పరాత్మజ్ఞానే వేదాభ్యాసాదీని "తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన" ఇతి శ్రుతివిహితాఙ్గత్వేనాన్తర్భవన్తి॥౮౭॥

సుఖాభ్యుదయికం చైవ నైఃశ్రేయసికమేవ చ।

ప్రవృత్తం చ నివృత్తం చ ద్వివిధం కర్మ వైదికమ్॥౮౮॥

వైదికం కర్మాత్ర జ్యోతిష్టోమాది ప్రతీకోపాసనాది చ గృహ్యతే। స్వర్గాదిసుఖప్రాప్తికరసంసారప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ప్రవృత్తాఖ్యం వైదికం కర్మ, తథా నిఃశ్రేయసం మోక్షస్తదర్థం కర్మ నైఃశ్రేయసికం సంసారనివృత్తిహేతుత్వాన్నివృత్తాఖ్యమిత్యేవం వైదికం కర్మ ద్విప్రకారకం వేదితవ్యమ్॥౮౮॥

ఏతదేవ స్పష్టయతి—

ఇహ చాముత్ర వా కామ్యం ప్రవృత్తం కర్మ కీర్త్యతే।

నిష్కామం జ్ఞానపూర్వం తు నివృత్తముపదిశ్యతే॥౮౯॥

[అకామోపహతం నిత్యం నివృత్తం చ విధీయతే।

కామతస్తు కృతం కర్మ ప్రవృత్తముపదిశ్యతే॥౭॥]

ఇహ కామ్యసాధనం వృష్టిహేతుకారి యాగాదిరత్ర స్వర్గాదిఫలసాధనం జ్యోతిష్టోమాది యత్కామతయా క్రియతే తత్సంసారప్రవృత్తిహేతుత్వాత్ప్రవృత్తమిత్యుచ్యతే। దృష్టాదృష్టఫలకామనారహితం పునర్బ్రహ్మజ్ఞానా-భ్యాసపూర్వకం సంసారనివృత్తిహేతుత్వాన్నివృత్తమిత్యుచ్యతే॥౮౯॥

ప్రవృత్తం కర్మ సంసేవ్య దేవానామేతి సామ్యతామ్।

నివృత్తం సేవమానస్తు భూతాన్యత్యేతి పఞ్చ వై॥౯౦॥

ప్రవృత్తకర్మాభ్యాసేన దేవసమానగతిత్వం తత్ఫలం కర్మణా ప్రాప్నోతి। ఏతచ్చ ప్రదర్శనార్థమన్యఫలకేన కర్మణా ప్రవృత్తేన ఫలాన్తరమపి ప్రాప్నోతి। నివృత్తకర్మాభ్యాసేన పునః శరీరారమ్భకాని పఞ్చ భూతాన్యతిక్రామతి। మోక్షం ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥౯౦॥

సర్వభూతేషు చాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని।

సమం పశ్యన్నాత్మయాజీ స్వారాజ్యమధిగచ్ఛతి॥౯౧॥

సర్వభూతేషు స్థావరజఙ్గమాత్మకేష్వహమేవాత్మరూపేణాస్మి సర్వాణి భూతాని పరమాత్మపరిణామసిద్ధాని మయ్యేవ పరమాత్మన్యాసత ఇతి సామాన్యేన జానన్నాత్మయాజీ బ్రహ్మాపర్ణన్యాయేన జ్యోతిష్టోమాది కుర్వన్ స్వేన రాజతే ప్రకాశత ఇతి స్వరాట్ బ్రహ్మ తస్య భావః స్వారాజ్యం బ్రహ్మత్వం లభతే। మోక్షమాప్నోతీత్యర్థః। తథా చ శ్రుతిః— "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాన్త ఉపాసీత"। తథా యజుర్వేదమన్త్రః— "యస్తు సర్వాణి భూతాన్యాత్మన్యేవానుపశ్యతి। సర్వభూతేషు చాత్మానం తతో న విజుగుప్సతే"॥౯౧॥

యథోక్తాన్యపి కర్మాణి పరిహాయ ద్విజోత్తమః।

ఆత్మజ్ఞానే శమే చ స్యాద్వేదాభ్యాసే చ యత్నవాన్॥౯౨॥

శాస్త్రచోదితాన్యప్యగ్నిహోత్రాదీని కర్మాణి పరిత్యజ్య బ్రహ్మధ్యానేన్ద్రియజయప్రణవోపనిషదాదివేదాభ్యాసేషు బ్రాహ్మణో యత్నం కుర్యాత్। ఏతచ్చైషాం మోక్షోపాయాన్తరఙ్గోపాయత్వప్రదర్శనార్థం న త్వగ్నిహోత్రాదిపరిత్యాగపరత్వముక్తమ్॥౯౨॥

ఏతద్ధి జన్మసాఫల్యం బ్రాహ్మణస్య విశేషతః।

ప్రాప్యైతత్కృతకృత్యో హి ద్విజో భవతి నాన్యథా॥౯౩॥

ఏతదాత్మజ్ఞానవేదాభ్యాసాది ద్విజాతేర్జన్మసాఫల్యాపాదకత్వాజ్జన్మనః సాఫల్యం విశేషేణ బ్రాహ్మణస్య। యస్మాదేతత్ప్రాప్య ద్విజాతిః కృతకృత్యో భవతి న ప్రకారాన్తరేణ॥౯౩॥

ఇదానీం వేదాదేవ బ్రహ్మ జ్ఞాతవ్యమితి ప్రదర్శయితుం వేదప్రశంసామాహ—

పితృదేవమనుష్యాణాం వేదశ్చక్షుః సనాతనమ్।

అశక్యం చాప్రమేయం చ వేదశాస్త్రమితి స్థితిః॥౯౪॥

పితృదేవమనుష్యాణాం హవ్యకవ్యాన్నదానేషు వేద ఏవ చక్షురివ చక్షురనశ్వరం తత్ప్రమాణత్వాదసన్నికృష్టఫలకవ్యదానాదౌ ప్రమాణాన్తరానవకాశాత్। అశక్యం చ వేదశాస్త్రం కర్తుమ్। అనేనాపౌరుషేయతోక్తా, అప్రమేయం చ మీమాంసాదిన్యాయనిరపేక్షతయానవగమ్యమానప్రమేయమేవం వ్యవస్థా। తతశ్చ మీమాంసయా వ్యాకరణాద్యఙ్గైశ్చ సర్వబ్రహ్మాత్మకం వేదార్థం జానీయాదితి వ్యవస్థితమ్॥౯౪॥

యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః।

సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః॥౯౫॥

యా స్మృతయో వేదమూలా న భవన్తి దృష్టార్థవాక్యాని చైత్యవన్దనాత్స్వర్గో భవతీత్యాదీని। యాని చాసత్తర్కమూలాని దేవతాపూర్వాదినిరాకరణాత్మకాని వేదవిరుద్ధాని చార్వాకదర్శనాని సర్వాణి పరలోకే నిష్ఫలాని యస్మాన్నరకఫలాని తాని మన్వాదిభిః స్మృతాని॥౯౫॥

ఏతదేవ స్పష్టయతి—

ఉత్పద్యన్తే చ్యవన్తే చ యాన్యతోఽన్యాని కానిచిత్।

తాన్యర్వాక్కాలికతయా నిష్ఫలాన్యనృతాని చ॥౯౬॥

యాన్యతో వేదాదన్యమూలాని చ కానిచిచ్ఛాస్త్రాణి పౌరుషేయత్వాదుత్పద్యన్తే ఏవమాశు వినశ్యన్తి। తాని చ ఇదానీంతనత్వాన్నిష్ఫలాని అసత్యరూపాణి చ। స్మృత్యాదీనాం తు వేదమూలత్వాదేవ ప్రామాణ్యమ్॥౯౬॥

చాతుర్వర్ణ్యం త్రయో లోకాశ్చత్వారశ్చాశ్రమాః పృథక్।

భూతం భవ్యం భవిష్యం చ సర్వం వేదాత్ప్రసిధ్యతి॥౯౭॥

"బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్" ఇత్యాదివేదాదేవ చాతుర్వర్ణ్యం ప్రసిధ్యతి। బ్రాహ్మణీభూతమాతాపితృజనితత్వమితి తదుపజీవితయా స్వర్గాదిలోకోఽపి వేదాదేవ ప్రసిద్ధః। ఏవం బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమా అపి చత్వారో వేదమూలకత్వాద్వేదాదేవ ప్రసిధ్యన్తి। కిం బహునా, యత్కించిదతీతం వర్తమానం భవిష్యం చ తత్సర్వం "అగ్నౌ ప్రాస్తాహుతిః సమ్యగ్" (మ. స్మృ. ౩-౭౬) ఇత్యాదిన్యాయేన వేదాదేవ ప్రసిధ్యతి॥౯౭॥

శబ్దః స్పర్శశ్చ రూపం చ రసో గన్ధశ్చ పఞ్చమః।

వేదాదేవ ప్రసూయన్తే ప్రసూతిగుణకర్మతః॥౯౮॥

య ఇహ లోకే పరలోకే చ శబ్దాదయో విషయాః ప్రసూయన్తే ప్రయుజ్యన్తే ఏతైరితి ప్రసూతయః ప్రసూతయశ్చ గుణాశ్చేతి సత్వరజస్తమోరూపాః తన్నిబన్ధనవైదికకర్మహేతుత్వాద్వేదాదేవ ప్రసిధ్యన్తి॥౯౮॥

బిభర్తి సర్వభూతాని వేదశాస్త్రం సనాతనమ్।

తస్మాదేతత్పరం మన్యే యజ్జన్తోరస్య సాధనమ్॥౯౯॥

వేదశాస్త్రం నిత్యం సర్వభూతాని ధారయతి। తథా చ "హవిరగ్నౌ హూయతే సోఽగ్నిరాదిత్యముపసర్పతి తత్సూర్యో రశ్మిభిర్వర్షతి తేనాన్నం భవతి అథేహ భూతానాముత్పత్తిస్థితిశ్చేతి హవిర్జాయతే" ఇతి బ్రాహ్మణమ్। తస్మాద్వేదశాస్త్రమస్య జన్తోర్వైదికకర్మాధికారిపురుషస్య ప్రకృష్టం పురుషార్థసాధనం జానన్తి॥౯౯॥

సేనాపత్యం చ రాజ్యం చ దణ్డనేతృత్వమేవ చ।

సర్వలోకాధిపత్యం చ వేదశాస్త్రవిదర్హతి॥౧౦౦॥

సేనాపత్యం, రాజ్యం, దణ్డప్రణేతృత్వం, సర్వభూమ్యాధిపత్యాదీన్యేతత్సర్వముక్తప్రయోజనం వేదాత్మకశాస్త్రజ్ఞ ఏవార్హతి॥౧౦౦॥

యథా జాతబలో వహ్నిర్దహత్యార్ద్రానపి ద్రుమాన్।

తథా దహతి వేదజ్ఞః కర్మజం దోషమాత్మనః॥౧౦౧॥

[న వేదబలమాశ్రిత్య పాపకర్మరుచిర్భవేత్।

అజ్ఞానాచ్చ ప్రమాదాచ్చ దహతే కర్మ నేతరత్॥౮॥]

యథా వృద్ధోऽగ్నిరార్ద్రానపి ద్రుమాన్దహత్యేవం గ్రన్థతోऽర్థతశ్చ వేదజ్ఞః ప్రతిషిద్ధాద్యాచరణాదికర్మజనితం పాపమాత్మనో నాశయతి। ఏవం చ న వేదః కేవలం స్వర్గాపవర్గాదిహేతుః కిం త్వహితనివృత్తిహేతురితి దర్శితః॥౧౦౧॥

వేదశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞో యత్ర తత్రాశ్రమే వసన్।

ఇహైవ లోకే తిష్ఠన్స బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే॥౧౦౨॥

యస్తత్త్వతో వేదం తదర్థం చ కర్మ బ్రహ్మాత్మకం జానాతి స నిత్యనైమిత్తికకర్మానుగృహీతబ్రహ్మజ్ఞానేన బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమావస్థితోऽస్మిన్నేవ లోకే తిష్ఠన్ బ్రహ్మత్వాయ కల్పతే॥౧౦౨॥

అజ్ఞేభ్యో గ్రన్థినః శ్రేష్ఠా గ్రన్థిభ్యో ధారిణో వరాః।

ధారిభ్యో జ్ఞానినః శ్రేష్ఠా జ్ఞానిభ్యో వ్యవసాయినః॥౧౦౩॥

ఉభయోః ప్రశస్యత్వే సత్యన్యతరాతిశయవివక్షాయాం శ్రేష్ఠ ఇతీష్ఠనో విధానాదీషదధ్యయనా అజ్ఞాస్తేభ్యః సమగ్రగ్రన్థాధ్యేతారః శ్రేష్ఠాః। తేభ్యోऽధీతగ్రన్థధారణసమర్థాః శ్రేష్ఠాః। తేన గ్రన్థినః పఠితవిస్మృతగ్రన్థా బోద్ధవ్యాః। ధారిభ్యోऽధీతగ్రన్థార్థజ్ఞాః ప్రకృష్టాస్తేభ్యోऽనుష్ఠాతారః॥౧౦౩॥

తపో విద్యా చ విప్రస్య నిఃశ్రేయసకరం పరమ్।

తపసా కిల్బిషం హన్తి విద్యయాऽమృతమశ్నుతే॥౧౦౪॥

తపః స్వధర్మవృతిత్వమితి భారతదర్శనాత్ ఆశ్రమవిహితం కర్మ ఆత్మజ్ఞానం చ బ్రాహ్మణస్య మోక్షసాధనమ్। తత్ర తపసోఽవాన్తరవ్యాపారమాహ। తపసా పాపమపహన్తి। బ్రహ్మజ్ఞానేన మోక్షమాప్నోతి। తథా చ శ్రుతిః— "విద్యాం చావిద్యాం చ యస్తద్వేదోభయం సహ। అవిద్యయా మృత్యుం తీర్త్వా విద్యయాఽమృతమశ్నుతే"॥ విద్యాతోఽన్యదవిద్యా కర్మ మృత్యువద్దుఃఖసాధనత్వాన్మృత్యుః పాపమ్। శ్రుత్యర్థ ఏవాయం మనునా వ్యాఖ్యాయోక్తః॥౧౦౪॥

ప్రత్యక్షం చానుమానం చ శాస్త్రం చ వివిధాగమమ్।

త్రయం సువిదితం కార్యం ధర్మశుద్ధిమభీప్సతా॥౧౦౫॥

ధర్మస్య తత్త్వావబోధమిచ్ఛతా ప్రత్యక్షమనుమానం చ ధర్మసాధనభూతద్రవ్యగుణజాతిత్వజ్ఞానాయ శాస్త్రం చ వేదమూలం స్మృత్యాదిరూపం నానాప్రకారధర్మస్వరూపవిజ్ఞానాయ సువిదితం కర్తవ్యమ్। తదేవ చ ప్రమాణత్రయం మనోరభిమతమ్। ఉపమానార్థాపత్త్యాదేశ్చానుమానాన్తర్భావః॥౧౦౫॥

ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రాఽవిరోధినా।

యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వేద నేతరః॥౧౦౬॥

ఋషిదృష్టత్వాదార్షం వేదం ధర్మోపదేశం చ తన్మూలస్మృత్యాదికం యస్తదవిరుద్ధేన మీమాంసాదిన్యాయేన విచారయతి స ధర్మం జానాతి నతు మీమాంసానభిజ్ఞః। ధర్మం కరణం వేదః, మీమాంసా చేతికర్తవ్యతాస్థానీయా। తదుక్తం భట్టవార్తికకృతా—

ధర్మే ప్రమీయమాణే హి వేదేన కరణాత్మతా।

ఇతికర్తవ్యతాభాగం మీమాంసా పూరయిష్యతి॥౧౦౬॥

నైఃశ్రేయసమిదం కర్మ యథోదితమశేషతః।

మానవస్యాస్య శాస్త్రస్య రహస్యముపదిశ్యతే॥౧౦౭॥

ఏతన్నిఃశ్రేయససాధనం కర్మ నిఃశేషేణ యథావదుదితమ్। అత ఊర్ధ్వమస్య మానవశాస్త్రస్య రహస్యం గోపనీయమిదం వక్ష్యమాణం శృణుత॥౧౦౭॥

అస్య శాస్త్రస్యాసమస్తధర్మాభిధానమాశఙ్క్యానయా సామాన్యోక్త్యా సమగ్రధర్మోపదేశకత్వం బోధయతి—

అనామ్నాతేషు ధర్మేషు కథం స్యాదితి చేద్భవేత్।

యం శిష్టా బ్రాహ్మణా బ్రూయుః స ధర్మః స్యాదశఙ్కితః॥౧౦౮॥

సామాన్యవిధిప్రాప్తేషు విశేషేణానుపదిష్టేషు కథం కర్తవ్యం స్యాదితి యది సంశయో భవేత్తదా యం ధర్మం వక్ష్యమాణలక్షణాః శిష్టా బ్రాహ్మణా బ్రూయుః స తత్ర నిశ్చితో ధర్మః స్యాత్॥౧౦౮॥

ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేదః సపరిబృంహణః।

తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః॥౧౦౯॥

బ్రహ్మచర్యాద్యుక్తధర్మేణ యైరఙ్గమీమాంసాధర్మశాస్త్రపురాణాద్యుపబృంహితో వేదోఽధిగతస్తే బ్రాహ్మణాః శ్రుతేః ప్రత్యక్షీకరణే హేతవః, యే శ్రుతిం పఠిత్వా తదర్థముపదిశన్తి తే శిష్టా విజ్ఞేయాః॥౧౦౯॥

దశావరా వా పరిషద్యం ధర్మం పరికల్పయేత్।

త్ర్యవరా వాపి వృత్తస్థా తం ధర్మం న విచాలయేత్॥౧౧౦॥

[పురాణం మానవో ధర్మో సాఙ్గోపాఙ్గచికిత్సకః।

ఆజ్ఞాసిద్ధాని చత్వారి న హన్తవ్యాని హేతుభిః॥౯॥]

యది బహవః సన్తోఽవహితా న భవన్తి తదా దశావరాస్త్ర్యవరాశ్చేతి వక్ష్యమాణలక్షణా యస్యాః సా పరిషత్ తదభావే త్రయోఽవరా యస్యాః సా వా సదాచారా యం ధర్మం నిశ్చినుయాత్తం ధర్మత్వేన స్వీకుర్యాన్న విసంవదేత్॥౧౧౦॥

త్రైవిద్యో హేతుకస్తర్కీ నైరుక్తో ధర్మపాఠకః।

త్రయశ్చాశ్రమిణః పూర్వే పరిషత్స్యాద్దశావరా॥౧౧౧॥

వేదత్రయసంబన్ధశాఖాత్రయాధ్యేతారః శ్రుతిస్మృత్యవిరుద్ధన్యాయశాస్త్రజ్ఞః, మీమాంసాత్మకతర్కవిత్, నిరుక్తజ్ఞః, మానవాదిధర్మశాస్త్రవేదీ, బ్రహ్మచారీ, గృహస్థవానప్రస్థా ఇత్యేషా దశావరా పరిషత్స్యాత్॥౧౧౧॥

ఋగ్వేదవిద్యజుర్విచ్చ సామవేదవిదేవ చ।

త్ర్యవరః పరిషజ్జ్ఞేయా ధర్మసంశయనిర్ణయే॥౧౧౨॥

ఋగ్యజుఃసామవేదశాఖానాం యేఽధ్యేతారస్తదర్థజ్ఞాశ్చ త్రయః సా ధర్మసందేహనిరాసార్థం త్ర్యవరా పరిషద్బోద్ధవ్యా॥ ౧౧౨॥

తదభావే—

ఏకోఽపి వేదవిద్ధర్మం యం వ్యవస్యేద్ ద్విజోత్తమః।

స విజ్ఞేయః పరో ధర్మో నాజ్ఞానాముదితోఽయుతైః॥౧౧౩॥

ఏకోఽపి వేదార్థధర్మజ్ఞో యం ధర్మం నిశ్చినుయాత్ ప్రకృష్టో ధర్మః స బోద్ధవ్యో న వేదానభిజ్ఞానాం దశభిః సహస్రైరప్యుక్తః। వేదవిచ్ఛబ్దోఽయం వేదార్థధర్మజ్ఞపరః। ఏతచ్చ శ్రేష్ఠోపలక్షణమ్। స్మృతిపురాణమీమాంసాన్యాయశాస్త్రజ్ఞోఽపి గురుపరంపరోపదేశవిచ్చ జ్ఞేయః। తథా—

కేవలం శాస్త్రమాశ్రిత్య న కర్తవ్యో వినిర్ణయః।

యుక్తిహీనవిచారే తు ధర్మహానిః ప్రజాయతే॥

తేన బహుస్మృతిజ్ఞోఽపి యది సమ్యక్ ప్రాయశ్చిత్తాదిధర్మం జానాతి తదా తేనాప్యేకేన ధర్మ ఉక్తః ప్రకృష్టో ధర్మో జ్ఞేయః। అత ఏవ యమః—

ఏకో ద్వౌ వా త్రయో వాపి యద్ బ్రూయుర్ధర్మపాఠకాః।

స ధర్మ ఇతి విజ్ఞేయో నేతరషాం సహస్రశః॥౧౧౩॥

అవ్రతానామమన్త్రాణాం జాతిమాత్రోపజీవినామ్।

సహస్రశః సమేతానాం పరిషత్త్వం న విద్యతే॥౧౧౪॥

సావిత్ర్యాదిబ్రహ్మచారివ్రతరహితానాం, మన్త్రవేదాధ్యయనరహితానాం, బ్రాహ్మణజాతిమాత్రధారిణాం, బహూనామపి మిలితానాం పరిషత్వం నాస్తి, ధర్మనిర్ణయసామర్థ్యాభావాత్॥౧౧౪॥

యం వదన్తి తమోభూతా మూర్ఖా ధర్మమతద్విదః।

తత్పాపం శతధా భూత్వా తద్వక్తౄననుగచ్ఛతి॥౧౧౫॥

తమోగుణబహులా ముర్ఖాః ధర్మప్రమాణవేదార్థానభిజ్ఞా అతఏవ ప్రశ్నవిషయధర్మావిదః ప్రాయశ్చిత్తాదిధర్మం యం పురుషం ప్రత్యుపదిశన్తి తదీయం పాపం శతగుణం భూత్వా వాచకాన్బహున్ భజేత్॥౧౧౫ ॥

ఏతద్వోఽభిహితం సర్వం నిఃశ్రేయసకరం పరమ్।

అస్మాదప్రచ్యుతో విప్రః ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్॥౧౧౬॥

ఏతన్నిఃశ్రేయససాధకం ప్రకృష్టం ధర్మాదికం సర్వం యుష్మాకమభిహితమ్। ఏతదనుతిష్ఠన్బ్రాహ్మణాదిః పరమాం గతిం స్వర్గాపవర్గరూపాం ప్రాప్నోతి॥౧౧౬॥

ఏవం స భగవాన్దేవో లోకానాం హితకామ్యయా।

ధర్మస్య పరమం గుహ్య మమేదం సర్వముక్తవాన్॥౧౧౭॥

స భగవానైశ్వర్యాదిసంయుక్తో ద్యోతనాద్దేవో మనురక్తప్రకారేణేదం సర్వం ధర్మస్య పరమార్థం శుశ్రూషుశిష్యేభ్యః అగోపనీయం లోకహితేచ్ఛయా మమేదం సర్వముక్తవానితి భృగుర్మహర్షీనాహ॥౧౧౭॥

ఏవముపసంహృత్య మహర్షీణాం హితాయోక్తమప్యాత్మజ్ఞానం ప్రకృష్టమోక్షోపకారకతయా పృథక్ కృత్యాహ—

సర్వమాత్మని సమ్పశ్యేత్సచ్చాసచ్చ సమాహితః।

సర్వం హ్యాత్మని సంపశ్యన్నాధర్మే కురుతే మనః॥౧౧౮॥

సద్భావమసద్భావం సర్వం బ్రాహ్మణో జానన్ బ్రహ్మస్వరూపమాత్మన్యుపస్థితం తదాత్మకమనన్యమనా ధ్యానప్రకర్షేణ సాక్షాత్కుర్యాత్। యస్మాత్సర్వమాత్మత్వేన పశ్యన్రాగద్వేషాభావాదధర్మే మనో న కురుతే॥౧౧౮॥

ఏతదేవ స్పష్టయతి—

ఆత్మైవ దేవతాః సర్వాః సర్వమాత్మన్యవస్థితమ్।

ఆత్మా హి జనయత్యేషాం కర్మయోగం శరీరిణామ్॥౧౧౯॥

ఇన్ద్రాద్యాః సర్వదేవతాః పరమాత్మైవ సర్వాత్మత్వాత్పరమాత్మనః। సర్వం జగదాత్మన్యేవావస్థితం పరమాత్మపరిణామత్వాత్। హిరవధారణార్థే। పరమాత్మైవైషాం క్షేత్రజ్ఞాదీనాం కర్మసమ్బన్ధం జనయతి।

తథా చ శ్రుతిః— "ఏష హ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి యమూర్ధ్వం నినీషతి। ఏష హ్యేవాసాధు కర్మ కారయతి యమధో నినీషతి" ఇతి॥౧౧౯॥

ఇదానీం వక్ష్యమాణబ్రహ్మధ్యానవిశేషోపయోగితయా దైహికాకాశాదిషు బాహ్యాకాశాదీనాం లయమాహ—

ఖం సన్నివేశయేత్ఖేషు చేష్టనస్పర్శనేఽనిలమ్।

పక్తిదృష్ట్యోః పరం తేజః స్నేహేఽపో గాం చ మూర్తిషు॥౧౨౦॥

మనసీన్దుం దిశః శ్రోత్రే క్రాన్తే విష్ణుం బలే హరమ్।

వాచ్యగ్నిం మిత్రముత్సర్గే ప్రజనే చ ప్రజాపతిమ్॥౧౨౧॥

బాహ్యాకాశముదరాద్యవచ్ఛిన్నశరీరాకాశేషు లీనమేకత్వేన ధారయేత్। తథా చేష్టాస్పర్శకారణభూతదైహికవాయౌ బాహ్యావాయుం, ఔదర్యచాక్షుషతేజసోరగ్నిసూర్యయోః ప్రకృష్టం తేజః, దైహికాస్వప్సు బాహ్యా అపః, బాహ్యాః పృథివ్యాదయః శరీరపార్థివభాగేషు, మనసి చన్ద్రం, శ్రోత్రే దిశః, పాదేన్ద్రియే విష్ణుం, బలే హరం, వాగిన్ద్రియేఽగ్నిం, పాయ్విన్ద్రియే మిత్రం, ఉపస్థేన్ద్రియే ప్రజాపతిం లీనమేకత్వేన భావయేత్॥౧౨౦॥౧౨౧॥

ఏవమాధ్యాత్మికభూతాదికం లీనమేకత్వేన భావయిత్వా—

ప్రశాసితారం సర్వేషామణీయాంసమణోరపి।

రుక్మాభం స్వప్నధీగమ్యం విద్యాత్తం పురుషం పరమ్॥౧౨౨॥

ప్రశాసితారం నియన్తారం బ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తస్య చేతనాచేతనస్య జాతేర్యోఽయమగ్న్యాదీనామౌష్ణ్యాదినియమో యశ్చాదిత్యాదీనాం భ్రమణాదినియమో యచ్చ కర్మణాం ఫలం ప్రతినియతమేతత్సర్వం పరమాత్మాధీనమ్। తథా చ "ఏతస్యైవాఽక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి" (బృహదారణ్యకే ౩।౮।౯) ఇత్యాద్యుపనిషదః। తథా "భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః। భయాదిన్ద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమః" (కఠోపని. ౬।౩) ఇతి। తథా "అణోరణీయాంసం సర్వాత్మత్వాత్" (నృసింహతాపినీ ౧।౧)। తథా చ శ్రుతిః —

బాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ।

భాగో జీవేతి విజ్ఞేయః స చానన్త్యాయ కల్పతే॥

రుక్మాభం యద్యపి "అశబ్దమస్పర్శమరుపమవ్యయమ్" (కఠోప. ౩।౧౫) ఇత్యాద్యుపనిషదా రూపం పరమాత్మనో నిషిద్ధం తథాప్యుపాసనావిశేషే శుద్ధసువర్ణాభమ్। అత ఏవ "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః" (౧।౬।౬) ఇత్యాది ఛాన్దోగ్యోపనిషత్। స్వప్నధీగమ్యమ్। దృష్టాన్తోఽయం స్వప్నధీసదృశజ్ఞానగ్రాహ్యమ్। యథా స్వప్నధీశ్చక్షురాదిబాహ్యేన్ద్రియాపరమే మనోమాత్రేణ జన్యత ఏవమాత్మధీరపి। అత ఏవ వ్యాసః —

నేవాసౌ చక్షుషా గ్రాహ్యో న చ శిష్టైరపీన్ద్రియైః।

మనసా తు ప్రసన్నేన గృహ్యతే సూక్ష్మదర్శిభిః॥

ఏవంవిధం పరాత్మానమనుచిన్తయేత్॥౧౨౨॥

ఏతమేకే వదన్త్యగ్నిం మనుమన్యే ప్రజాపతిమ్।

ఇన్ద్రమేకే పరే ప్రాణమపరే బ్రహ్మ శాశ్వతమ్॥౧౨౩॥

ఏవం చ పరమాత్మానమగ్నిత్వేనైకే యాజ్ఞికా ఉపాసతే। తథా తమేకమగ్నిమిత్యధ్వర్యవ ఉపాసతే। అన్యే పునః స్రష్టృత్వాత్త్వష్టాఖ్యప్రజాప్రతిరూపతయోపాసతే। ఏకే పునరైశ్వర్యయోగాదిన్ద్రరూపతయోపాసతే। అపరే పునః ప్రాణత్వేనోపాసతే। సర్వాణి భూరాదీనీమాని భూతాని "ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతః"

ఇత్యాదిశ్రుతిదర్శనాత్। అపరే పునరపగతప్రపఞ్చాత్మకం సచ్చిదానన్దస్వరూపం పరమాత్మానముపాసతే మూర్తామూర్తస్వరూపే చ బ్రహ్మణి సర్వా ఏవోపాసనాః శ్రుతిప్రసిద్ధా భవన్తి॥౧౨౩॥

ఏష సర్వాణి భూతాని పఞ్చభిర్వ్యాప్య మూర్తిభిః।

జన్మవృద్ధిక్షయైర్నిత్యం సంసారయతి చక్రవత్॥౧౨౪॥

ఏష ఆత్మా సర్వాన్ప్రాణినః పఞ్చభిః పృథివ్యాదిభిర్మహాభూతైః శరీరారమ్భకైః పరిగృహ్య పుర్వజన్మార్జితకర్మాపేక్షయోత్పత్తిస్థితివినాశై రథాదిచక్రవదసకృదుపావర్తమానైరామోక్షాత్సంసారిణః కరోతి॥౧౨౪॥

ఇదానీం మోక్షత్వేనోక్తసర్వధర్మశ్రేష్ఠతయా సర్వత్ర పరమాత్మదర్శనమనుష్ఠేయత్వేనోపసంహరతి—

ఏవం యః సర్వభూతేషు పశ్యత్యాత్మానమాత్మనా।

స సర్వసమతామేత్య బ్రహ్మాభ్యేతి పరం పదమ్॥౧౨౫॥

[చతుర్వేదసమం పుణ్యమస్య శాస్త్రస్య ధారణాత్।

భూయో వాప్యతిరిచ్యేత పాపనిర్యాతనం మహత్॥౧౦॥]

"సర్వభూతేషు చాత్మానమ్" ఇత్యాద్యుక్తప్రకారేణ యః సర్వేషు భూతేష్వవస్థితమాత్మానమాత్మనా పశ్యతి స బ్రహ్మసాక్షాత్కారాత్పరం శ్రేష్ఠం పదం స్థానం బ్రహ్మ ప్రాప్నోతి। తత్రాత్యన్తం లీయతే, ముక్తో భవతీత్యర్థః॥౧౨౫॥

ఇత్యేతన్మానవం శాస్త్రం భృగుప్రోక్తం పఠన్ద్విజః।

భవత్యాచారవాన్నిత్యం యథేష్టాం ప్రాప్నుయాద్గతిమ్॥ ౧౨౬॥

[మనుః స్వాయంభువో దేవః సర్వశాస్త్రార్థపారగః।

తస్యాస్యనిర్గతం ధర్మం విచార్య బహువిస్తరమ్ ॥౧౧॥

యే పఠన్తి ద్విజాః కేచిత్సర్వపాపోపశాన్తిదమ్।

తే గచ్ఛన్తి పరం స్థానం బ్రహ్మణః సద్మ శాశ్వతమ్ ॥౧౨॥]

ఇతి మానవే ధర్మశాస్త్రే భృగుప్రోక్తాయాం సంహితాయాం ద్వాదశోఽధ్యాయః॥౧౨॥

సమాప్త్యర్థ ఇతి శబ్దః। ఏతత్స్మృతిశాస్త్రం భృగుణా ప్రకర్షేణోక్తం ద్విజాతిః పఠన్ విహితానుష్ఠాననిషిద్ధవర్జనాత్సదాచారవాన్ భవతి। యథాపేక్షితాం చ స్వర్గాపవర్గాదిరూపాం గతిం ప్రాప్నుయాదితి॥౧౨౬॥క్షే. శ్లో. ౧౨॥

సారాసారవచఃప్రపఞ్చనవిధౌ మేధాతిథేశ్చాతురీ

స్తోకం వస్తు నిగూఢమల్పవచనాద్ గోవిన్దరాజో జగౌ।

గ్రన్థేఽస్మిన్ధరణీధరస్య బహుశః స్వాతన్త్ర్యమేతావతా

స్పష్టం మానవమర్థతత్త్వమఖిలం వక్తుం కృతోఽయం శ్రమః॥౧॥

ప్రాయో మునిభిర్వివృతం కథయత్యేషా మనుస్మృతేరర్థమ్।

దశభిర్గ్రన్థసహస్రైః సప్తశతైర్యుతా కృతా వృత్తిః॥౨॥

సేయం మయా మానవధర్మశాస్త్రే వ్యధాయి వృత్తిర్విదుషాం హితాయ।

దుర్బోధజాతేర్దురితక్షయాయ భూయాత్తతో మే జగతామధీశః॥3॥

ఇతి వారేన్ద్రినన్దనావాసీయదివాకరాత్మజశ్రీమత్కుల్లూకభట్టవిరచితాయాం మన్వర్థముక్తా-

వల్యాం మనువృత్తౌ ద్వాదశోఽధ్యాయః సమాప్తః॥౧౨॥

సమాప్తం మానవం ధర్మశాస్త్రమ్ ।

* శ్రీః *